

BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ

STRATEJİK ARAŞTIRMALAR MERKEZİ

SEMPOZYUM

**OSMANLI'DAN LOZAN'A
BATT'NIN PAYLAŞIM PROJELERİ**

Editör: Dr. Ahmet Zeki BULUNÇ

26- 27 NİSAN 2006

**Prof. Dr. İhsan Doğramacı Konferans Salonu
Başkent Üniversitesi Bağlıca Kampusu
Eskişehir Yolu 20. Km./ANKARA**

DÜZENLEME KOMİTESİ

Prof. Dr. Ünsal YAVUZ

Başkent Üniversitesi ATAMER Müdürü

Ayfer YILMAZ

Başkent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar
Merkezi Genel Sekreteri

Prof. Dr. Stanford SHAW

Bilkent Üniversitesi Öğretim Üyesi

Prof. Dr. Seçil KARAL AKGÜN

ODTÜ Tarih Bölümü Başkanı

Prof. Dr. Mim Kemal ÖKE

Marmara Üniversitesi Öğretim Üyesi

Gündüz AKTAN

(E) Büyükelçi

ASAM Başkanı

Dr. Ömer Engin LÜTEM

(E) Büyükelçi

ASAM Ermeni Masası Başkanı

Dr. Ahmet Zeki BULUNÇ

(E) Büyükelçi

Başkent Üniversitesi Öğretim Görevlisi ve
Stratejik Araştırmalar Merkezi
Yönetim Kurulu Üyesi

SEMPOZYUM KATILIMCILARI

- Prof. Dr. Şahin YENİŞEHİRLİOĞLU Başkent Üniversitesi, ANKARA
- Dr. Bilal ŞİMŞİR Emekli Büyükelçi, ANKARA
- Prof. Dr. Seçil KARAL AKGÜN Ortadoğu Teknik Üniversitesi, ANKARA
- Dr. Feroze YASAMEE Manchester Üniversitesi, İNGİLTERE
- Prof. Dr. Sina AKŞİN Ankara Üniversitesi, ANKARA
- Prof. Dr. Aygün ATTAR Dumlupınar Üniversitesi, KÜTAHYA
- Prof. Dr. Yusuf HALAÇOĞLU Türk Tarih Kurumu, ANKARA
- Gündüz AKTAN Emekli Büyükelçi, ASAM, ANKARA
- Prof. Dr. Mithat BAYDUR Abant İzzet Baysal Üniversitesi, BOLU
- Prof. Dr. Ömer TURAN Ortadoğu Teknik Üniversitesi, ANKARA
- Doç. Dr. Mustafa SOYKUT Ortadoğu Teknik Üniversitesi, ANKARA
- Prof. Dr. Viacheslav SHLYKOV Moskova Devlet Üniversitesi, RUSYA
- Doç. Dr. Hasan ÜNAL Bilkent Üniversitesi, ANKARA
- Prof. Dr. Stanford J. SHAW Bilkent Üniversitesi, ANKARA
- Prof. Dr. Bige SÜKAN Ankara Üniversitesi, ANKARA
- Yrd. Doç. Dr. Hüseyin EMİROĞLU Kırıkkale Üniversitesi, KIRIKKALE
- Doç. Dr. Mehmet BULUT Başkent Üniversitesi, ANKARA
- Prof. Dr. Mustafa KESKİN Erciyes Üniversitesi, KAYSERİ
- Dr. Ömer Engin LÜTEM Emekli Büyükelçi, ASAM, ANKARA
- Doç. Dr. Yusuf SARINAY T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, ANKARA
- Dr. Şükrü ELEKDAĞ Emekli Büyükelçi, İstanbul Milletvekili, ANKARA
- Arş. Gör. Mehmet PERİNÇEK İstanbul Üniversitesi, İSTANBUL
- Prof. Dr. Bayram BAYRAKTAR Erciyes Üniversitesi, KAYSERİ
- Prof. Dr. Cemalettin TAŞKIRAN Kırıkkale Üniversitesi, KIRIKKALE
- Prof. Dr. Ünsal YAVUZ Başkent Üniversitesi, ANKARA
- Prof. Dr. Salahi R. SONYEL Yakın Doğu Üniversitesi, KKTC
- Arş. Gör. Tülay KESKİN ERCOŞKUN Ankara Üniversitesi, ANKARA
- Dr. Birgül DEMİRTAŞ COŞKUN Başkent Üniversitesi, ANKARA
- Ali KURUMAHMUT Avukat/Araştırmacı Yazar, ANKARA

- Dr. Bayram SOY Kırıkkale Üniversitesi, KIRIKKALE
- Doç. Dr. Gümeç KARAMUK Hacettepe Üniversitesi, ANKARA
- Yrd. Doç. Dr. İnanç ATILGAN TOBB Üniversitesi, ANKARA
- Yrd. Doç. Dr. Sabit DUMAN İnönü Üniversitesi, MALATYA
- Dr. Hayri ÇAPRAZ Süleyman Demirel Üniversitesi, ISPARTA
- Doç. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU Ankara Üniversitesi, ANKARA

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	xiii
AÇILIŞ KONUŞMALARI	xv-xxii
• Başkent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi Müdürü	xvii
Prof. Dr. Enver HASANOĞLU	
• Başkent Üniversitesi Rektörü	xix
Prof. Dr. Mehmet HABERAL	
I. OTURUM	1-137
OTURUM BAŞKANI: Prof. Dr. Şahin YENİŞEHİRLİOĞLU	
• Sevres Antlaşması Sürecine Osmanlı Payitahtı İstanbul ve Türk Boğazları	4
Dr. Bilal N. ŞİMŞİR	
• Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması Girişiminde Amerika	67
Prof. Dr. Seçil KARAL AKGÜN	
• 1913 – 1914 Anlaşmaları: Paylaşım Tehlikeleri	85
Dr. Feroze YASAMEE	
• Sevr Antlaşması Uygulansaydı, Sonrasında Neler Olabilirdi	100
Prof. Dr. Sina AKŞİN	
• Osmanlı Devleti'nin Paylaşımında Rusya'nın Rolü	107
Prof. Dr. Aygün ATTAR	
• SORU-CEVAP	126
II. OTURUM	139-202
OTURUM BAŞKANI: Prof. Dr. Yusuf HALAÇOĞLU	
• Batı'nın Paylaşım Projelerinin Arkasındaki Dinamikler	126
Güzdüz AKTAN	

- **Sovyet Gizli Belgeleriyle Anadolu'nun Paylaşım Projeleri** 149
Prof. Dr. Mithat BAYDUR
- **Sevr'e Giden Yolda Protestan Misyonerlik Faaliyetleri** 157
Prof. Dr. Ömer TURAN
- **1453'ten 1683'e Papalık Devleti'nin Osmanlı Politikası** 164
Doç. Dr. Mustafa SOYKUT
- **Kardinal Gilio Alberoni ve Türkiye'yi Paylaşma Planı** 177
Prof. Dr. Viacheslav SHLYKOV
- **SORU-CEVAP** 189

III. OTURUM

OTURUM BAŞKANI: Doç. Dr. Hasan ÜNAL 203-296

- **Osmanlıların Birinci Dünya Savaşına Girmesi** 206
Prof. Dr. Stanford J. SHAW
- **Fransa'nın Türkiye Politikaları ve Ekonomi Çıkarları (1919-1922)** 215
Prof. Dr. Bige SÜKAN
- **Sanayi Devrimi'nin Osmanlı Devleti'nin Balkan Topraklarında Yaşayan Halklar Üzerinde Yarattığı Etki ve Sonuçları** 238
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin EMİROĞLU
- **Osmanlı - Avrupa Ekonomik İlişkilerinde Kapitülasyonların Rolü ve Önemi** 269
Doç. Dr. Mehmet BULUT
- **Batılı Güçlerle Yapılan Antlaşmalar Işığında Osmanlı Devleti'nin Paylaşımı (1878-1882)** 281
Prof. Dr. Mustafa KESKİN
- **SORU-CEVAP** 239

IV. OTURUM 297-427

OTURUM BAŞKANI: Ömer Engin LÜTEM

- **24 Nisan 1915 Ermeni Tutuklamaları ve Gerçekler** 299
Doç. Dr. Yusuf SARINAY
- **Ermeni Savları ve Soykırım Suçunun Hukuksal Niteliği:
Bir Çözüm Önerisi** 340
Dr. Şükrü ELEKDAĞ
- **Boryan ve Karibi'nin Eserlerinde Osmanlı'dan Lozan'a
Ermeni Meselesi** 395
Arş. Gör. Mehmet PERİNÇEK
- **Rus General Mayevski'nin Gözlem ve Tespitleri Işığında,
Büyük Güçler ve Türkiye: Büyük Oyun'un Aracı
Olarak Ermeni Sorunu** 404
Prof. Dr. Bayram BAYRAKTAR
- **Türkiye'yi Etnik Kışkırtma ile Bölme Çabalarına
Bir Örnek: Ermeniler** 407
Prof. Dr. Cemelettin TAŞKIRAN
- **SORU-CEVAP** 419

V. OTURUM 429-507

OTURUM BAŞKANI: Prof. Dr. Ünsal YAVUZ

- **Yayılmacı Devletlerin Osmanlı Ülkelerini Bölme Çabalarında
Rum/Yunan İlişkisinin Rolü ve Megali İdea (1830-1914)** 432
Salahi R. SONYEL
- **1856 Paris Barış Antlaşması'nın Osmanlı Basınına Yansıması** .. 443
Arş. Gör. Tülay KESKİN ERCOŞKUN
- **Osmanlı'nın Dağılma Sürecinde Almanya'nın Balkanlar Politikası:
Bir Denge Arayışı mı?** 455
Dr. Birgül DEMİRTAŞ ÇOŞKUN

• Kuruluşundan Lozan'a Yunanistan'ın Stratejik Genişlemesi ve Batının Rolü	469
Av. Ali KURUMAHMUT	
• 1895'de Lord Salisbury'nin Almanya'ya Osmanlı Devleti'ni Paylaşma Teklifi	486
Dr. Bayram SOY	
• SORU-CEVAP	504
VI. OTURUM	509-618
OTURUM BAŞKANI: Gündüz AKTAN	
• Kaiserin Friedrich'in Mektuplarında Doğu Sorunu Hakkındaki Görüşleri	512
Doç. Dr. Gümeç KARAMUK	
• Lozan Konferansı, Şark Meselesi'nin Tekrar Bir Başlangıcı mıydı? Avusturya Diplomatik Raporlarında Lozan Konferansı	530
Yrd. Doç. Dr. İnanç ATILGAN	
• Paris Barış Konferansında Doğu Sorunu	553
Yrd. Doç. Dr. Sabit DUMAN	
• Rusya İçin Şark Meselesi Nedir?	574
Dr. Hayri ÇAPRAZ	
• Yusuf Akçura Ve Şark Meselesi	589
Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU	
• SORU-CEVAP	611

VII. DEĞERLENDİRME OTURUMU 619-639

OTURUM BAŞKANI: Ömer Ergin LÜTEM, ASAM

- GÜNDÜZ AKTAN 621
- Prof. Dr. SALAHİ R. SONYEL 624
- Prof. Dr. SİNA AKŞİN 626
- Araş. Gör. MEHMET PERİNÇEK 629
- ÖMER ERGİN LÜTEM (OTURUM BAŞKANI) 631
- SORU-CEVAP 634
- Prof. Dr. ENVER HASANOĞLU 638
- KAPANIŞ 638

SUNUŞ

Tarihini bilmeyen ve ona sahip çıkmayan toplumların geleceğine sahip çıkması mümkün değildir. Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğu'nun külleri üzerinde kuruldu. O Osmanlı İmparatorluğu'dur ki dünyada çok nadir olarak görülen 600 yıl yaşamını sürdürmüş ve bugün toplumumuzun maalesef peşinde koştuğu Avrupa ülkelerinin o dönemdeki krallıklarına dahi yardım etmiş, yönetiminde bulunan ülkelerin dinine, diline ve kültürüne dokunmamış bir bakıma o ülkeleri sadece yönetmiş, onlara adeta insanlık dersi vermiş bir imparatorluktur.

Bu İmparatorluk, toprakları üzerindeki kaynakların bir VAHA niteliğinde olması nedeniyle her zaman diğer ülkeleri cezbetmiş, özellikle Avrupa ülkelerinin ihtirasının ve bitmeyen paylaşım arzularının sonucu maalesef bu ülkeler tarafından yıkılmıştır.

İşte o yıkıntıların külleri üzerinde Atatürk, arkadaşları ve aziz şehitlerimiz tarafından ancak Misak-ı Milli sınırları içerisinde kalan ülkemiz kurtulabilmiş ve Lozan Antlaşması ile dünyaya kabul ettirilmiştir. Bugün de aynı ülkeler tarihten ders almamış olacaklar ki yine bu senaryolarını gündeme getirmeye çalışmakta, TRUVA atları yaratarak yandaşlarıyla beraber ülkemize gölge düşürmeye uğraşmaktadırlar. İnaniyorum ki Türkiye Cumhuriyeti'nin vatandaşları olarak birinci görevimiz tarihin bütün bu gerçeklerini bilerek ülkemize sahip çıkmaktır. İşte "Osmanlı'dan Lozan'a Batının Paylaşım Projeleri" sempozyumu Başkent Üniversitemiz tarafından bu nedenle düzenlenmiştir. Bu sempozyumun sonuçları ile ülkemizin geleceğine katkı sağlayacağına inanıyorum.

Üniversitemizin Stratejik Araştırmalar Merkezi'ne ve katılımcılara katkılarından dolayı teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Mehmet HABERAL

Rektör

AÇILIŞ KONUŞMALARI

Prof. Dr. Enver HASANOĞLU

Başkent Üniversitesi

Stratejik Araştırmalar Merkezi Müdürü

Prof. Dr. Mehmet HABERAL

Başkent Üniversitesi Rektörü

SUNUCU- Prof. Dr. Enver Hasanoğlu'nu kürsüye davet ediyorum.

Prof. Dr. ENVER HASANOĞLU (Başkent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi Müdürü)

Sayın Rektörüm, değerli konuklar ve sevgili öğrenciler; Başkent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi olarak, yaklaşık üç yıldan beri ülkemizi yakından ilgilendiren konuları kamuoyunun gündemine getirmek, sorumlu bir üniversite anlayışı içinde çözümlere ulaşmak ve bilgileri aktarmak amacıyla paneller, konferanslar ve araştırmalar yapmaktayız. Bugün ise, ülkemizin tarihi ile ilgili, ancak bir anlamda geleceğine de ışık tutacak olan tarihsel bir süreci ele alacağız.

Değerli konuklar; konumuz “Osmanlı’dan Lozan’a Batı’nın Paylaşımı Projeleri”. Sempozyumda çok değerli konuşmacılar, Osmanlı İmparatorluğu’nun kuruluş ve yükseliş dönemlerini takiben, özellikle 17. Yüzyıl itibarıyla girdiği öncelikle duraklama ve II. Viyana yenilgisiyle başlayan gerileme sürecinde, Batı siyasi literatüründe “Doğu Sorunu” olarak adlandırılan sorunu çözmek üzere, sanayi devrimini tamamlayan sömürgeci devletlerin geliştirdiği, Osmanlı Devleti’ni parçalama ve paylaşma projelerini ve uygulama yöntemlerini ayrıntılarıyla inceleyeceklerdir.

Yaşadığımız dönemin siyasal, ekonomik, toplumsal iç ve dış dinamiklerinin iyi anlaşılması amacıyla bu sempozyum düzenlenmiştir. Osmanlı Devleti’nin hedef olduğu Batı politikaları, stratejileri ve yöntemleri dünya tarihinin ders alınacak en önemli örneklerinden biri olmuştur. Batı ülkeleri oturarak, pergellerle, cetvellerle haritalar çizmiştir ve bu haritaları Osmanlı toprağına uygulayarak, üçgen şeklinde, dörtgen şeklinde, dikdörtgen şeklinde 23 devlet oluşturmuşlardır. Oluşturmuşlar da ne olmuştur? İşte gözümüzün önünde, Balkanlar ateş üzerinde oturmakta, işte Ortadoğu, işte Filistin, işte Irak.

Bu sempozyumun günümüzde emperyalist devletlerin olası planlarına karşı bütün mazlum devletleri aydınlatacak, tarihin tekerrürünü önleyecek bir nitelik taşımaktadır. Bu koşullarda tarihi hatırlamak, hatırlatmak, Osmanlı’nın yıkılışını hazırlayan tarihi gerçeklerin ve Türkiye Cumhuriyeti’nin doğuş döneminin açığa çıkarılması, geleceğimizin belirlenmesi açısından çok önemlidir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuşunu simgeleyen Lozan Barış Antlaşması, Sevr Anlaşmasını yıkmış ve geçersiz kılmıştır ve bugünkü Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırlarını belirlemiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin temel nitelikleri Lozan Barış Konferansı'nda vücut bulmuştur.

Özellikle belirtmek istiyorum: Ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütün oluşturan, Türkiye'de yaşayan ve Türk devletine vatandaşlık bağıyla bağlı olan herkes artık Türk ulusunun bir parçasıdır.

Değerli konuklar; sempozyumumuz iki gün devam edecek ve altı oturumdan teşekkül edecektir. Her oturumda 4-5 konuşmacımız bu konuları gündeme getirecekler ve sizlerle tartışılacaktır. Bu sempozyumun sonunda bu konuşmalar bir kitapçık halinde sizlere sunulacak.

Katılımınızdan dolayı sizlere teşekkür ederken, yurtdışından ve yurtiçinden gelen konuşmacılarımıza teşekkür eder, ayrıca her zaman desteğini gördüğümüz Sayın Rektörümüz Mehmet Haberal'a teşekkür eder, panelin, sempozyumun başarılı geçmesini diler, hepinize saygılar sunarım.

SUNUCU- Değerli konuklar; konuşmasını yapmak üzere Başkent Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Mehmet Haberal'ı kürsüye davet ediyorum.

Prof. Dr. MEHMET HABERAL (Başkent Üniversitesi Rektörü)

Değerli konuklar; Stratejik Araştırmalar Merkezi'mize gerçekten çok teşekkür ediyoruz. Ülkemizin zaman zaman gündeme getirilmesi gereken konularını burada sizlere anlatmaya çalışıyoruz veya anlatmaya çalışıyorlar ve bir şekilde, özellikle son zamanlarda tarihi unutanların veya tarihi bilmeyenlerin veya bildiklerini zannedenlerin ne kadar yanlış bildiklerini ve tarihi hatırlamalarının gerektiğini belirtmek üzere bu toplantının yapılmasının çok yerinde olacağını bana getirdikleri zaman, arkadaşlara hakikaten bu artık zorunlu hale gelmiştir diye görüşümü söylemiştim ve onlar da bu toplantıyı düzenlediler.

Gerçekten sadece bir bakıma ulusumuz için değil, uluslararası düzeyde de bütün toplumların, özellikle Türkiye Cumhuriyeti'nin nasıl kurulduğunu, hangi şartlarda kurulduğunu, bir başka deyimle, 600 yıllık Osmanlı İmparatorluğu'nun hangi dönemlerden geçtiğini ve hangi noktaya geldiğini, bir bakıma nasıl, hani malum, Everest'in tepesine çıkıp, sonra en dibine nasıl indiğini herkese göstermenin, bizlerin en önemli görevi olduğunu görüp, onları burada sizlerle paylaşmak bizim üniversite olarak bir görevimizdir ve bugün de bunu yapıyoruz.

Toplum olarak baktığımız zaman, ülkemizin yerleşimi, özellikle coğrafi bakımından ve Atatürk'ün söylediği gibi, kaynakları bakımından, iktisadi kaynakları bakımından, yeraltı, yerüstü kaynakları bakımından, bizim dışımızda bulunan ülkelerin ne kadar istahını kabarttığını artık tarih yaşadı ve maalesef bugün de yaşamaya devam etmektedir.

Baktığımız zaman, ülkemizle ilgili bütün sorunlar gelip, buraya dayanmaktadır. O kadar ki, Osmanlı İmparatorluğu'nun o paylaşım dönemlerinde, hani bugün de aynı şey yapılıyor ya, demokrasi deniliyor, insan hakları deniliyor, ülkeler deniliyor, ülkelerin hür yaşaması, demokratik yaşaması falan deniliyor ya, işte bunların nasıl altüst edildiği dönemlerde, hangi toplumların Osmanlı İmparatorluğu'nu bu noktaya getirdiğini ve hangi dönemlerden geçtiğini burada çok değerli panelist arkadaşlarımız sizlere tek tek anlatacaklar ve baştan söylediğim gibi, hiç olmazsa biz zaman zaman, maalesef buradan söylüyorum, tarihimizi çok bilmiyoruz. Aslında genelde de çok fazla da okumak istemiyoruz. Dolayısıyla hiç olmazsa bu panel dolayısıyla o tarihi bir süzgeçten geçiririz ve anlamak istemeyenler belki bu vesileyle bu gerçekleri öğrenirler: Bilmeyenler de işte tarih budur diye hiç olmazsa bilirler ve

problemler karşlarına geldiği zaman, savaş dönemiyle barış dönemini hiç olmazsa birbirine karıştırmaktan belki vazgeçmezler de, hiç olmazsa bu tip faaliyetlerini biraz daha artık etkisiz bir düzeyde sürdürürler. O nedenle bu panel çok önemli. Onu arkadaşlarımız sizlere detaylı bir şekilde anlatacaklar.

Tabii, bir noktayı burada itiraf etmek isterim, özellikle altını çizmek isterim: Gönül isterdi ki, bu toplantıları biz daha başka şeyler için yapalım. Hani hep söylüyorum ya, artık insanlar Ay'a gidiyorlar, "acaba Ay'da bir ülke var mı, yok mu?" konusunu araştırıyorlar. Biz de maalesef diyoruz ki, "acaba ne oluyor, bu Ortadoğu'da, bizim hudutlarımızla ilgili birtakım şeyler mi oluyor?" Bunlar belki bir bakıma bizim için üzücü olabilir, ama aslında yine Atatürk'ün söylediği gibi, üzücü değil, tam tersine, bunlar bizi âdeta kamçılaman, bizim gücümüzü, enerjimizi artıran olaylardır. Ne kadar devam ederse, biz o kadar daha güçlü oluruz, bunun herkes tarafından bu şekilde bilinmesini isterim. Neden? Neden gayet bellidir. Çünkü benim ülkem sıfırdan bu noktaya geldi. Sıfırdan, bugün asrın medeniyet düzeyini yakalayacak noktaya geldi çok şükür. Ne diyorum ben? Bugün lazer kullanıyoruz, odun ateşinin ışığından lazere, boşuna bunu söylemiyorum. Ne kadar zamanda? Ülkelerin yaşı için çok kısa bir zamanda Türkiye bu noktaya geldi. Acaba dünyada başka bir ülke var mı böyle? Ben bilmiyorum, eğer bilen varsa söylesin, biz de bu vesileyle buradan öğrenmiş olalım. Kim yaptı onu? Türkiye Cumhuriyeti'nin insanları, başka bir deyişle Misakı Milli hudutları içerisinde yaşayan Türkiye Cumhuriyeti'nin vatandaşları bunu yaptı, bundan sonra daha güçlü bir şekilde biz yolumuza devam edeceğiz. Bütün bunlar, yani ülkemizin bugün bu yönüyle ulaştığı nokta elbet ki, hepimizin gurur kaynağıdır, hepimiz bununla gurur duyuyoruz ve bunu gerçekten dünyanın her yerinde gururla gösteriyoruz; bu işin memnuniyet verici tarafı.

Böyle de, hani madalyonun öteki yüzü de var. Hani buradan yine zaman zaman söylüyorum, bu durumumuzla Atatürk, arkadaşları ve aziz şehitlerimiz rahattır, rahat uyuyorlardır; çünkü onların canı, kanı pahasına biz buradayız.

Diğeri, özellikle son zamanlarda ülkemizin karşılaştığı durumu elbet ki kabul etmemiz mümkün değildir; bunu özellikle belirtmek istiyorum. Ne oluyor? Maalesef, söylediğim gibi, bizim ülkemizin konumu itibarıyla birtakım gerçekler yanlış yönlerde değerlendiriliyor. Örneğin, globalleşmeyle, global birlikle istiklal birlik birbirine karıştırılıyor. Yabancı dil öğrenmekle, eğitimin yabancı dilde olması birbirine karıştırılıyor. Üretimle, ülkenin kaynaklarının

geliştirilmesi ile ülkemizin kaynaklarını başkalarına bir bakıma peşkeş çekmek birbirine karıştırılıyor. Bu ülkenin her santimetrekaresi, her çakıl taşı kutsaldır, hepimiz için kutsaldır, Türkiye Cumhuriyeti'nin hudutları içerisinde yaşayan herkes için kutsaldır. Sokaklara bakıyorsunuz, sokaklarımız sanki âdeta giderek yabancılaşıyor, sanki Türkçe isimler yok da, işte onların yerine birtakım şeyler yerleştirilmeye çalışılıyor. Bütün bunlar bende şunu düşündürüyor: Acaba benim ülkemde bir Truva atı mı geliştirilmeye çalışılıyor? Bunu özellikle belirtmek istiyorum. Maalesef, bunlar sadece o noktada kalmıyor. Ne oluyor? Toplumumuz birtakım bölünmelere doğru götürülmeye çalışılıyor ve üzgünüm ki, ülkemizin bazı yöneticileri de âdeta bu işe çanak tutuyorlar. Tabii, bunları kabul etmek mümkün değildir.

Değerli konuklar; acaba dünyada safkan bir millet var mı, bunu bana söyleyebilir misiniz? Belki bugün burada konuşacak arkadaşlarımız, tarihçilerimiz belki bunu söyleyecekler. Bir ara dünyada bazı ülkeler bunu yapmaya çalıştı, ama sonuçları belli oldu. Hangi topluma bakarsanız bakınız, onun kökeninde doğal olarak çok değişik etnik kökenli insanların gelip, oluşturduğu milletler mevcut. Siz bunu söyleyebilir misiniz, Avrupa'da, Amerika'da, Japonya'da, Asya'da etnik kökeni olmayan herhangi bir millet var mı? Benim ülkem doğal olarak zaten bulunduğu konum itibarıyla, bütün dünyanın gözünü üzerine çekecek noktada. Doğal olarak birçok etnik kökenli insanlarımızın bir araya gelip, oluşturduğu Türkiye Cumhuriyeti'dir. İstiklal Savaşı'nı böyle kazanmadık mı? Bundan sonraki savaşları da değerli konuklar; daha güçlü bir şekilde kazanmaya devam edeceğiz, bundan hiç kimsenin şüphesi olmasın. Hiç kimse de, kendi kendine iştahını kabartmasın. Değil engel, gölge bile olamayacaklar.

Dolayısıyla görev bize düşüyor değerli konuklar. Biz bu ülkemizin geleceğine katkı sağlamak durumundayız. Bu bizim aslında mahkûm olduğumuz bir şeydir; mecbur olduğumuz değil, biz buna mahkûmuz; eğer Atatürk, arkadaşları ve aziz şehitlerimizin bize emanet ettiği bu ülkeyi en azından o Misakı Milli hudutları içerisinde onurlu, gururlu, Türk Bayrağına yakışır bir şekilde eğer yaşatmak istiyorsak. Sadece bu kadar mı? Ben bu kadarı da söylemiyorum, aynı olay, buradan bir kere daha söylüyorum, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti için de geçerlidir. Çünkü bu ülkenin hudutları çizilirken nasıl benim ülkemizin insanları kanlarını, canlarını ortaya koydular ise, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti için de aynı şeyleri yaptılar. Dolayısıyla her ikisi için de aynı şey geçerlidir. Burada hepimize, Türkiye Cumhuriyeti'nin her vatandaşına bu

görev düşmektedir. Ben hep şunu söylüyorum: Hiçbirimiz sadece mesleğimizde yeterli olamayız. Mehmet Haberal şunu söylemekle yetinemez, ben doktorum, benim işim sadece hastalarımı bakmaktır. Evet, benim birinci derecede görevim, hastalarımı bakmaktır, bu doğrudur. Ama eğer ülkem yok ise, eğer ülkenin geleceği sıkında ise, benim sadece hastalara bakmamla yetinmemin bir anlamı olmaz. Çünkü Atatürk ne dedi? Onursuz yaşamaktansa, ölmeyi tercih ediyorum. Bu benim için geçerli olduğu gibi, inanıyorum ki, Türkiye Cumhuriyeti'nin her vatandaşı için de geçerlidir. Eğer bunu böyle yaparsak, biz ancak bu ülkemizin Atatürk'ün söylediği düzeye ulaşmasına katkı sağlayabiliriz.

Onun için özellikle üniversitelere çok önemli görev düşmektedir. Buradan yine söylüyorum, belki ülkemizde birtakım yöneticilerin mazeret söyleme durumları söz konusu olabilir, ama biz üniversitelerin asla böyle bir mazereti olamaz. Atatürk ne dedi? *“Benim manevi mirasım bilim ve akıldır.”* Peygamberimiz ne dedi? *“İlim Çin’de olsa bile, gidip onu orada bulacaksınız.”* İşte değerli konuklar; Başkent Üniversitesi bugün burada bunu yapıyor.

Panelist arkadaşlarıma başarılar diliyorum. Sizlere de katıldığınız için çok teşekkür ediyorum.

I. OTURUM

OTURUM BAŞKANI: **Prof. Dr. Şahin YENIŐEHİRLİOĐLU**

Sèvres Antlaşması Sürecinde Osmanlı Payitahtı İstanbul ve Türk
Boğazları

Dr. Bilal N. ŞİMŞİR

Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması Girişiminde Amerika

Prof. Dr. Seçil KARAL AKGÜN

1913 – 1914 Anlaşmaları: Paylaşım Tehlikeleri

Dr. Feroze YASAMEE

Sevr Antlaşması Uygulansaydı, Sonrasında Neler Olabilirdi

Prof. Dr. Sina AKŞİN

Osmanlı Devleti'nin Paylaşımında Rusya'nın Rolü

Prof. Dr. Aygün ATTAR

SUNUCU- Değerli konuklar; programımızda bazı konuşmacılarımızın konuşma sıralarında değişiklikler olmuştur. Bu değişiklikler oturumlar boyunca sizlere iletilecektir.

Birinci Oturum Başkanını ve konuşmacılarını davet etmek istiyorum.

Oturum Başkanı Prof. Dr. Şahin Yenişehirlioğlu, Başkent Üniversitesi; Dr. Bilal Şimşir, Emekli Büyükelçi; Dr. Feroze Yasamee, Manchester Üniversitesi; Prof. Dr. Sina Akşin, Ankara Üniversitesi; Prof. Dr. Seçil Karal Akgün, Orta Doğu Teknik Üniversitesi; Prof. Dr. Aygün Attar, Dumlupınar Üniversitesi.

OTURUM BAŞKANI- Prof. Dr. ŞAHİN YENİŞEHİRLİOĞLU

İki gün sürecek olan toplantının ilk oturumunu açıyorum.

Değerli konuşmacılar 20'şer dakika zaman süresiyle sınırlılar. Ayrıca, oturum bittikten sonra da yine 20 dakikalık soru-cevap kısmı var. Programa göre sırasıyla konuşacak olan değerli konuşmacılar; Emekli Büyükelçimiz Dr. Bilal Şimşir, Sevr Sürecinde İstanbul ve Boğazlar konusunda; Manchester Üniversitesi'nden Dr. Feroze Yasamee, "*Pertition Solution Date Never Vice*" adlı sunuşu yapacak; Ankara Üniversitesi'nden Prof. Dr. Sina Akşin, Sevr Anlaşması Uygulansaydı, Sonrasında Neler Olabilirdi varsayımını gündeme getirecek; Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nden Prof. Dr. Seçil Karal Akgün, Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması Girişiminde ABD politikasını açıklayacak; Dumlupınar Üniversitesi'nden Prof. Dr. Aygün Aktar, Osmanlı Devleti'nin paylaşım projesinde Rusya'nın rolünü belirtecek.

Kısaca bir şey söyledikten sonra, ilk sözü Sayın Bilal Şimşir'e vereceğim.

Bu ülkenin insanların belki kaderi bu; küçücük bir aşiret boyundan yola çıkılıyor 1281'de, yani 13. Yüzyıl bitmek üzereyken ve 29 Ekim 1923'te, o arada geçen sürede bir devlet ve rejim değişikliğine gidiliyor. Tarihleri hesaplırsanız, 1281-1923, 642 yılı dolduruyor. Bu 642 yıl tarih de, tarih bilginlerinin incelemeleri sonrasında yeryüzünde ve özellikle de Akdeniz Havzası'nda Roma İmparatorluğu'ndan sonra en uzun sürmüş bir imparatorluğu dile getiriyor.

Oradan yükselen ve Anadolu'daki çeşitli kültürlerin bağlamında yavaş yavaş toprak işgalleriyle -onlara biz fetih diyoruz, Batılılar işgal diyorlar- içine kattığı uygarlıklar aracılığıyla, yepyeni bir uygarlık modeli yeryüzünde

yaratıyor ve buna biz, Batılılar ve bütün dünya tarihçileri Osmanlı İmparatorluğu adını veriyor. İmparatorluk demek, hâkimiyet demek, Osmanlı hâkimiyeti. Birçok saltanat geliyor, gidiyor, fakat işin ilginç yanı, yükseliş döneminden sonra, II. Viyana Kuşatması'ndan itibaren geriye doğru saymaya başlıyor. Temeldeki asıl neden, zihniyet değişikliğini kaydedemiyor. Oysa Atatürk devrimlerinin başardığı ve ilk amacı da, bu zihniyet devrimini gerçekleştirmektir. Osmanlı, zihniyet devrimini gerçekleştirseydi, bugün hâlâ Amerikan imparatorluğu gibi varlığını sürdürebilecekti.

Neden zihniyet devrimini gerçekleştiremedi? Çünkü Akdeniz Havzası'na kapalı kaldı ve onu çevreleyen kıta ülkeleri üzerine kuruldu, toprakları üzerine kuruldu. Oysa küçücük bir Hollanda, Osmanlıyı aşamadığı için, kalktı ahşap gemileriyle Afrika'yı dolaştı, bugün Kızıl Çin dediğimiz Çin kıtasını ele geçirdi. Oysa Osmanlı böyle bir şey yapmadı. Neden gereksinim duymadı ya da duydu da, neden yapmadı? Küçücük Avrupa'nın hapisanelerinden boşalan bir yığın haydut kıtaya giderek Amerika Birleşik Devletleri'ni oluşturdu. Oysa Osmanlı o kıtaya da gitmedi. İşin ilginç yanı, Osmanlı sadece bu bölgede, Akdeniz Havzası'nda ve kendi uygarlığı içinde kendisiyle yetinerek, yavaş yavaş dünyadan koptu. Kopunca da, gerek ticaret yolları, gerek askeri harekâtlar sonucu, gerek ulaşım yollarının el değiştirmesinden sonra da Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü gerçekleşti.

Bunda bir başka faktör de, Fransız Devrimi'nin getirdiği, ulusların ortaya çıkmasıydı ve Batılıların kışkırtmasıyla Osmanlı sınırlarındaki parçacıklar ulusa dönüşmek istediklerinden dolayı, gelinen sonuçta da Yüce Önder Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin varlığını gösteren Türkiye Cumhuriyeti ulusunu oluşturdu. O ulusun oluşturulma tarihi 29 Ekim 1923. İşin ilginç yanı, 24 Temmuz 1923'te de birkaç ay önce Lozan Antlaşması'yla da bu tarihe kesin bir imza olarak atıldı.

Ben bu noktada artık susuyorum ve resmen oturumu açıyorum. İlk sözü Sayın Emekli Büyükelçimiz Dr. Bilal Şimşir'e veriyorum.

Buyurunuz efendim.

Dr. BİLAL N. ŞİMŞİR (Emekli Büyükelçi, Tarihçi, Yazar)-

Teşekkür ederim Sayın Başkan. Burada hazır bulunan herkesi saygıyla selamlıyorum.

Başkent Üniversitesi'ne teşekkürlerimi ve takdirlerimi arz ediyorum, bu sempozyumu hazırlayan ve emeği geçen herkese teşekkür ediyorum.

Bu vesileyle küçük bir duyuruda bulunmak istiyorum: Bu yıl Atatürk'ün doğumunun 125'inci yıldönümüdür. Bu vesileyle Atatürk'ü anmak için, Atatürk'ü 125'inci yılını kutlamak için büyük bir etkinlik düzenliyor Yüksek Kurum, 15-16-17 Mayıs tarihlerinde. Ben umuyorum ki, burada hazır bulunanlar hep beraber orada da hazır bulunur. Yer Türk Dil Kurumu salonları, Kavaklıdere.

Efendim, bu sempozyum dolayısıyla ben şahsen kendi adıma söylüyorum, yeniden uyanmış gibi oldum. Diploması tarihi kökenliyim, üniversitede diploması tarihi asistanlığı yaptım, biliyorum zannedirdim tarihimizi, fakat işin içine girince, ne kadar öğreneceğimiz konu olduğunu bir kere daha gördüm ve hele bugünkü gelişmeler ışığında yakın tarihimiz üzerine eğilince, çok fevkalade etkilendim. Burada önce özetle sizinle paylaşmak istiyorum, sonra geniş tebliğimi sunacağım.

Osmanlı İmparatorluğu 1914 yılında Birinci Dünya Savaşı'na sürüklenince, bütün hırslar Osmanlı Devletini ortadan kaldırmak için, paylaşmak için, bütün hırslar, bütün ihtiraslar su yüzüne çıkıyor. İlk önce Rusya tarihi emeli olan, Boğazlar ve sıcak denizlere inme emelini dile getiriyor ve Mart 1915'te İngiltere ve Fransa'ya birer nota sunuyor ve İstanbul üzerinde haklarının resmen tanınmasını istiyor. Önce İngiltere, arkasından Fransa, tam Çanakkale Savaşları'nın başlamak üzere olduğu bir sırada, Rus emellerini onaylıyorlar. Bu nota, değişimiyle bir anlaşmadır, gizli bir anlaşmadır. Biz bunu sonradan, Bolşevikler iktidara geldikten sonra öğreniyoruz, o gizli anlaşmaları açıkladılar. Rusya'nın istediği Boğazlar denilince neresi anlaşılıyor, onu tespit etmek lazım. Yalnız İstanbul'u ve Boğazları Rusya'ya katmakla yetinmiyor, fakat Boğazların bütün çevresinde, batı ve doğu çevresinde, bütün bir toprak şeridini Rusya'ya katıyor. Bu Trakya'da Midye Enes hattıdır, Anadolu'da Sakarya'dan itibaren bütün Batı Anadolu kıyıları ve bütün Marmara Denizi'dir. Bugünkü Bozcaada ve Gökçeada da dâhil, bütün bu bölge Rus toprağı oluyor. İngiltere bunu tasdik ederken biraz buruk davranıyor, "*biz Çanakkale savaşını yapıyoruz,*

Çanakkale zaferini kazansak bile, -amiyane tabirle söylüyorum- parsayı Rusya toplamış oluyor” diyor. Fakat o kadar değil, Rusya da İngiltere'nin, başka yerde, Osmanlı İmparatorluğu'nun başka bölgelerdeki haklarını, daha doğrusu paylaşım iddialarını önceden, peşinen kabul ediyor. Bunu da anlaşmaya derc ediyorlar. İngiltere ileride Osmanlı İmparatorluğu'nun petrol bölgesi olan Kerkük, Musul petrolerini ve Güney Irak dâhil Irak petrolünü zaptetmeyi Rusya önceden onaylamış oluyor. Keza Fransa'nın iddialarını, Anadolu üzerindeki iddialarını Rusya önceden kabul etmiş oluyordu. İstanbul bir açık şehir haline getirilecek, açık liman haline getirilecek ve bütün dünyaya açılacak.

Bu birinci projeydi. Bunun ömrü kısa oluyor, anlaşma 1915'te yapılıyor, 1917 Kasım başında Rusya'da ihtilal oluyor ve Rusya dimyata pirince giderken, evdeki bulgurdan oluyor; yani büyük Rusya emeli, Akdeniz'e çıkma emeli güderken, iç ihtilalle karşılaşılıyor. Fakat Osmanlıyı paylaşma, Boğazlar ve Osmanlı payitahtı üzerindeki hedefler, emeller burada bitmiyorum.

SEVRES ANTLAŞMASI SÜRECİNDE OSMANLI PAYİTAHTI İSTANBUL VE TÜRK BOĞAZLARI

Birinci Dünya Savaşı'nda İstanbul ve Boğazlar

Osmanlı Devleti'nin Büyük Savaşa Sürüklenmesi

Saraybosna suikastı üzerine, 1914 yazında **Birinci Dünya Savaşı** patlak verince, İngiltere, inanılmaz bir körlükle veya kasıtlı, Osmanlı Devleti'ni Almanya'nın kucağına itti ve Türkiye'nin Almanya yanında savaşa sokulmasını hazırladı.

Türk Hükümeti, İngiltere'ye “**Sultan Reşat**” ve “**Osmaniye**” adlı iki savaş gemisi ismarlamıştı. 1912-1913 Balkan Savaşı yenilgisinin ve özellikle o savaşta Türk donanmasının Yunan zırhlısı “**Averoff**” karşısında ciddi bir varlık gösterememiş olmasının ezikliği içinde Türk halkı, bu iki zırhlıya büyük umut bağlamış ve bütün yoksulluğuna rağmen dışından tırnağından arttırarak bu gemiler için gönüllü para yardımında bulunmuştu. Böylece gemilerin paraları peşin olarak İngiltere'ye ödenmişti. Dünya Savaşı başlarken İngiltere, Türk

halkını şok eden bir karar aldı: “Her Anadolu köylüsünün birer kuruş ödediği bu gemilere” el koydu ve âdeta koskoca Osmanlı İmparatorluğu’nu iki zırhlıya feda etti.¹

İngiltere’nin bu davranışı üzerine Osmanlı Hükümeti 2-3 Ağustos 1914 gecesi Almanya ile ittifak antlaşması imzaladı. Birkaç ay sonra, Kasım 1914’te Osmanlı Devleti, Almanya’nın yanında büyük savaşa sürüklendi.

Türkiye’nin Dünya Savaşı’na girmesile birlikte İttilaf Devletleri’nin, yani en başta Rusya, İngiltere ve Fransa’nın Osmanlı İmparatorluğu’nu parçalama emelleri bir çeşit meşruluk kazanır hale geldi.

Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı İmparatorluğu’nun da İstanbul’un payitahtlık statüsünün de sonunu hazırladı.

Rusya’nın tutumu

Rus Dışişleri Bakanı **B. Sazanof**, 1913’te Çar’a sunduğu bir muhtırada, Rusya’nın çıkarları bakımından Boğazların Türkiye gibi “*ne çok güçlü ne de çok güçsüz*” bir devletin elinde bulunmasının en uygun koşul olduğunu belirtmişti. Fakat o sıralarda Alman Generali **Limon von Sanders** heyetinin İstanbul’da bulunması Rusya’yı ve İtilâf Devletleri’ni pirelendirdi. Almanların Türkiye’ye yerleşmesi, ülkeyi bölüşmek niyetinde olan öteki Batılı devletleri tedirgin etti.

Dünya Savaşı üzerine Osmanlı topraklarını paylaşma hırsları birer birer dışarı taşı. İngiltere ve Fransa’nın Çanakkale Boğazı’na denizden saldırı hazırlıkları başarılı olacak sanılınca, Rusya, daha Osmanlı payitahtı düşmeden önce orasının kendisine ait olacağı yönünde Müttefikler arasında yazılı bir anlaşmaya varılmasını istemeye başladı.

Rusya, savaşın başında, Boğazlara hakim olmak, fakat Türkleri İstanbul şehrinde ve çevresinde “bırakılacak küçük bir bahçeden” atmamak niyetinde idi. Savaşın gelişmesiyle Rusya’nın Türkleri İstanbul’da bırakmak niyeti de değişti. Çanakkale harekâtı başlarken Churchill’in Yunan kuvvetlerinin yardımını düşünmeye başlaması Rus hükümetini pek kuşkulandırdı.

¹Osman Olcay, **Sèvres Andlaşmasına Doğru (Çeşitli Konferans ve Toplantıların Tutanakları ve Bunlara İlişkin Belgeler)**, AÜ-SBF Yayınları, 100. Doğum Yılında Atatürk’e Armağan Dizisi 8, Ankara, 1981, s. XI; Bilâl N. Şimşir, **Ankara...Ankara...Bir Başkent’in Doğuşu**, Bilgi Yayınevi, 2. Basım, Ankara, 2006, s. 61-62.

Yunanlıların “ruh ve yüreği Ayasofya’da birleşecek yeni Bizans İmparatorluğu düşü yeniden canlanabilirdi.” Bu gelişme karşısında Rusların Tsarigrad düşü yüksek sesle dile getirilmeye başlandı.

Rus Dışişleri Bakanı **B. Sazanof**, Petrograd’daki İngiliz Büyükelçisi **Sir G. Buchanan**’a sunduğu 4 Mart 1915 günlü notada, İstanbul’un ve Boğazların Rusya’ya bırakılmasını resmen istedi. Aynı nota, aynı gün Petrograd’daki Fransa Büyükelçisi **B. Paléologue**’a da sunuldu. Notanın bir örneği, 6 Mart günü Londra’daki Rus Büyükelçisi tarafından İngiltere Dışişleri Bakanı **Sir Edward Grey**’e de iletildi. Aslı Fransızca olan bu notanın Türkçe’ye çevirisi şöyledir:

“Son olayların akışı nedeniyle, Majeste İmparator Nikola, İstanbul ve Boğazlar sorununu kesin biçimde, Rusya’nın kökü yüzyıllara giden istemlerine uygun olarak, çözülmesi gerektiğini düşünmeye başlamıştır.

İstanbul kenti, İstanbul ve Çanakkale Boğazları ile Marmara Denizi’nin batı kıyıları ile Midye-Enez çizgisine kadar Güney Trakya, Rus İmparatorluğu’nun içine alınmadıkça varılacak tüm çözümler eksik ve iğreti kalacaktır.

Aynı biçimde, stratejik gereksinmelerle, Asya kıyısının İstanbul Boğazı ile Sakarya Irmağı ve İzmit Körfezi üzerinde saptanacak bir nokta arasındaki bölümü ile Marmara Denizi adaları, Bozcaada ve Gökçeada İmparatorluk (Rusya) içine alınmalıdır.

Yukarıda tanımlanan bölge içindeki Fransız ve Büyük Britanya özel çıkarlarına özenle saygı gösterilecektir.

İmparatorluk Hükümeti, yukarıdaki düşüncelerin iki müttefik hükümetçe anlayışla karşılanacağını ummak ister. Adı geçen müttefik hükümetler, Osmanlı İmparatorluğu’nun başka bölgeleri ya da başka yerler hakkında besleyebilecekleri emellerin gerçekleştirilmesinde İmparatorluk Hükümeti’nden aynı anlayışı bulabileceklerinden emin olabilirler.

Petrograd, 19 Şubat / 4 Mart 1915”²

²Osman Olcay, s. LIV-LV; Şimşir, **Ankara**, s. 62-63.

İngiltere 12 Mart 1915 tarihli ve Fransa da 10 Nisan 1915 tarihli notalarla Rusya'nın bu isteklerini resmen kabul ettiklerini bildirdiler. Rusya'ya verilen 12 Mart tarihli İngiliz cevabında şöyle denildi:

*“Savaşın başarılı bir sonuca dek sürdürülmesi ve ...Büyük Britanya ve Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu'nda ve başka yerlerdeki istemlerinin de gerçekleşmesi koşuluyla, Majesteleri Hükümeti, metni geçen 19 Şubat / 4 Mart'ta Ekselans **B. Sazanof** tarafından Majeste Britanya Kralı Büyükelçisine verilmiş olan İstanbul ve Boğazlara ilişkin Rus Hükümeti notasını kabul edebilir.”*³

İngiltere, aynı 12 Mart günü Rusya'ya uzunca bir nota daha verdi. Bu notada, İstanbul'un ve Boğazlar bölgesinin Rusya'ya bırakılmasının, *“tüm savaşın belki de en zengin ödülü sayılabileceği”* belirtildi. Rusya'ya verilen bu tavizin, *“Majesteleri Hükümetinin geleneksel politikasının tümünden tersine dönmesi anlamına geldiği”* ve tüm İngilizlerin paylaştığı *“duygu ve düşüncelere kesinlikle aykırı”* olduğu söylendi. İngiltere'nin Çanakkale Boğazı'na karşı başlatılmakta olan harekât başarılı olsa bile bunun artık *“Majesteleri Hükümetine hiçbir yarar sağlamayacağı, ... bu harekâtın meyvelerini doğrudan doğruya Rusya'nın toplayacağı..”* savunuldu. *“Asya Türkiyesi'nde, Fransa ile Büyük Britanya'nın gelecekteki çıkarları sorununu bir tüm olarak ele almak gerekeceğine”* Rusya'nın dikkati çekildi. Rusya'nın Boğazları ve İstanbul'u Bulgaristan ve Romanya'nın zararına kullanmaması ve İstanbul'da **“bir serbest liman”** kurulması istendi. Bu noktada İngiliz notasında aynen şöyle denildi:

*“İstanbul'un her zaman için Güney-Doğu Avrupa ve Küçük Asya'nın bir ticaret merkezi olarak kalacağı bir gerçek olduğuna göre, Majesteleri Hükümeti, Rusya'dan, bu kente sahip olacağı zaman, Rusya dışı ülkelere ya da ülkelere transit geçecek mallar için **bir serbest liman kurulmasını** isteyecektir. Ayrıca, Majesteleri Hükümeti, **B. Sazanof'un** söz vermiş olduğu gibi, Boğazlar'dan geçen ticaret gemilerine ticaret özgürlüğü tanınmasını da isteyecektir.”*⁴

İngiltere, Rusya'nın İstanbul ve Boğazlar bölgesi üzerindeki isteklerini kabul etmişti. Ancak savaşın kazanılmasını ve İngiliz emellerinin de gerçekleşmesini şart koşmuştu.

³Olcay, *op. cit.*, s.LV

⁴*Ibid.*, s. LVI

Bir ay sonra, 12 Nisan 1915'te, Fransa'nın Petrograd Büyükelçisi **B. Paléologue** da Rus Dışişleri Bakanı **B. Sazanof'a**, Fransa'nın cevabını bildirdi. Fransız cevabı da İngiliz cevabının tıpkısıydı. Böylece, hem İngiltere hem Fransa, Rusya'nın İstanbul ve Türk Boğazları üzerindeki tüm taleplerini kabul etmiş oldular. Fransız notasının da Rusya'ya sunulmasıyla, Rusya, Fransa, İngiltere arasında yapılan gizli **İstanbul Anlaşması** tamamlanmış oldu.

Bir zamanlar Rusya'yı Boğazlar'a yaklaştırmayan, Rusya'ya karşı Kırım Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin yanında yer almış olan İngiltere ve Fransa, şimdi İstanbul'u, Türk Boğazları'nı, Marmara Denizi'ni ve çevresini Rusya'ya kendi elleriyle sunmuşlar ve Rus Çarlığı'na sıcak denizlere inme yolunu açmışlardı.

Çarlık Rusya, kâğıt üzerinde de olsa, asırlık büyük emeline ulaşmış, muradına ermişti. Ama kazandığı bu pek değerli ödülü sineye indirmeye Rus Çarlığı'nın ömrü yetmedi. Kahraman Mehmetçiğin Çanakkale savunması, Boğazları da, İstanbul'u da kurtardı. Çünkü İngiltere ve Fransa, Boğazlar'dan geçemediler; yokluk, kıtlık, açlık çeken Rus Çarlığı'na yardım ulaştıramadılar. Batı'dan yardım alamayan Rus Çarlığı çöktü. Gizli "İstanbul Anlaşması"ndan iki yıl kadar sonra, 1917'de Rusya'da **Bolşevik İhtilali** patlak verdi. Çarlık gümbür gümbür devrilip tarihe karıştı. Rusya'nın İstanbul'u ve Boğazlar'ı ele geçirme emeli de suya düştü.

Türkiye'yi parçalayıp paylaşma hesaplarında Rusya devre dışı kalınca, meydan Batılı emperyalist devletlere ve onların uşakları Yunanistan'a ve Ermenistan'a kaldı.

ABD'nin tutumu ve...

Birinci Dünya Savaşı'na geçten geç giren ABD, Türkiye'den toprak istemiyor, mandat kabul etmiyordu. Ama Başkan **Wilson**, İngiliz Başbakanı **Lloyd George** veya eski İngiliz başbakanı ülü Türk düşmanı **Galdstone** kadar bağnazdı. Türklerin Avrupa'daki varlıklarına son verilmesini, Padişahın İstanbul'dan ve Boğazlar bölgesinden kovulmasını, Boğazların tarafsız ve açık olmasını istiyordu.

Amerikalılara göre, Asya Türkiye'sinden ayrılması istenen bölgeler de derhal kesilip atılmalydı. Bunlar şu bölgelerdi: Mezopotamya, Suriye ve

Ermenistan. ABD'nin savaş sonrasındaki amaçlarının dayandığı ilkeleri, 8 Ocak 1918'de Kongre'ye demecinde dile getiren Başkan Wilson'un ünlü Ondört Nokta'sının XII'nci noktası Türkiye ile ilgiliydi ve şöyleydi:

*“Şimdiki Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olan bölümlerine güvenilir bir egemenlik sağlanmakla birlikte, şu sırada Türk yönetimi altında olan öteki ulusal topluluklara da kuşkusuz bir yaşam güvencesi ve kesinlikle dokunulamayacak bağımsız bir gelişme olanağı sağlanmalı ve **Boğazlar (Dardanelles) uluslararası güvence altında tüm ulusların gemicilik ve ticaretin özgür geçişine sürekli olarak açık tutulmalıdır.**”*

ABD Dışişleri Bakanı **Lansing**, Barış Konferansı'na katılacak Amerikan heyetine verdiği talimatta, Türklerin Avrupa'dan çıkarılarak sadece Anadolu'da bırakılması gerektiği, Bulgaristan'a, Ege'de Yunanistan'a bırakacağı topraklara karşılık İstanbul dolaylarında toprak verilmesi de yer alıyordu.⁵ Yani Doğu Trakya Yunanistan ile Bulgaristan arasında paylaşılacak, Türkler bu topraklardan atılacaktı. Uluslararası hale getirilecek olan Boğazlar bölgesi üzerindeki Türk egemenliğine de son verilecekti. ABD, “açık kapı” politikası izlerken ve Türk Boğazları'nı “uluslararası” hale getirmek isterken, Panama Kanalı konusunda aynı şekilde davranmıyordu.

...“İstanbul Devleti”

ABD, Sèvres öncesinde bir de, “**İstanbul Devleti Tasarısı**” ortaya attı. Beş Büyük Devlet temsilcileri Paris'te, Fransa Dışişleri Bakanlığı'nda toplanmışlardı 31 Temmuz 1919 günü Bulgaristan sınırları tartışılırken Amerikalı “İstanbul Uluslararası Devleti” konusunu açtı.

Yunanistan ile Bulgaristan arasında toprak anlaşmazlıkları, daha doğrusu Türkiye'den koparılacak toprakları paylaşmaları konusu doruk noktasındaydı. Dedeğaç, Yunanistan'a mı verilecekti yoksa Bulgaristan'a mı? Bu tartışma sırasında Amerikan temsilcisi sorunu çözmek için Başkan **Wilson**'un önermiş olduğu şu hükmün Bulgar Anlaşması'na konulmasını istedi:

*“Bulgaristan, bu belgede tanımlanan Bulgar Trakyası topraklarını, kurulması tasarlanan **Uluslararası İstanbul Devleti**'ne aktarmağa, Başlıca Müttefik ve Ortak Devletlerin hakkı olduğunu kabul eder ve*

⁵Olca, *op. cit.*, s.XV.

yapıldığında, bu aktarma işleminin gerçekleşmesini kabul etmeyi ve bunun için işbirliğinde bulunmayı yükümlenir.”

Ancak bu tasarı kabul edilmedi. **Clemanceau**, İstanbul şehrini ve Boğazları aşacak genişlikte bir Devletin sorumluluğunu kabul etmesinin çok zor olacağını söyledi. Sèvres Antlaşması ciddi olarak ele alınmağa başlandıktan sonra da “İstanbul Devleti” tasarısı ortadan kalktı.⁶

“Uluslararası İstanbul Devleti” adıyla bir devlet resmen kurulmadıysa da bunun yerine bir “**Uluslararası Boğazlar Komisyonu**” kurulacaktı. Bu komisyon, “Devlet niteliğine yakın bir durumda” olacaktı. Yani, Sèvres’de Türkiye, İstanbul ve Boğazlar üzerindeki egemenliğini bu komisyona devretmek zorunda bırakılacaktı.

ABD, Birinci Dünya Savaşı’nın ardından yine fildişi kulesine çekildi ve Sèvres Antlaşması’nın hazırlanması müzakerelerine doğrudan katılmadığı gibi bu antlaşmayı imzalayanlar arasında da yer almadı. Bununla beraber İtilaf Devletleri’nin Türkiye hakkındaki tutumlarında ve kararlarında Amerika’nın gölgesi az çok hissedildi.

Düşman Donanması İstanbul’da

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı’nda yenildiğini anlayınca, Ekim 1918’de mütareke ister. Mütareke Anlaşmasını müzakere edip imzalamak görevi, **Hüseyin Rauf Bey’e (Orbay)** verilir. “**Hamidiye**” kahramanı Rauf Bey, o tarihte **Ahmet İzzet Paşa** kabinesinin 10 günlük Bahriye Nazırındır. İtilâf Devletleri adına mütarekeyi imzalama için de İngiliz Akdeniz Filosu Başkomutanı Amiral **Arthur Calthorpe** seçilmiştir.

İki “düşman” denizci, 26 Ekim 1918 gecesini Limni Adası’nın Mondros limanında buluşurlar. Amiral Calthorpe, Rauf Beyi bir düşman gibi değil, saygıdeğer bir konuk olarak karşılar. Nazik, kibar ve konuksever görünür. Türk heyetini, kumandan gemisinin kaptan köşkünde ağırlar. Rauf Bey, “*Bizi güvertede samimî bir tarzda kabul eden Amiral (Calthorpe), istirahatımızı sağlamak maksadıyla, geminin kendisine mabsus mevkilerini bize ayırtmak centilmenliğini gösterdi*” der.⁷

⁶ *Ibid.*, s. XVII.

⁷ “Rauf Orbay’ın Hatıraları,” **Yakın Tarihimiz**, Cilt I, s. 210; Bilâl N. Şimşir, **Malta Sürgünleri**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985, s. 17 vd.

27 Ekim sabahı başlayan mütareke görüşmelerinde de İngiliz amiral, centilmenliğini sürdürür. Oldukça yumuşak görünür. Rauf Bey'e 27 maddelik bir anlaşma taslağı sunar. İngilizler bunun ilk dört maddesiyle yetinebileceklerdi.⁸ Rauf Bey'in bundan haberi yoktu. Amiral Calthorpe, taslağı madde madde Türk heyetine kabul ettirmeğe başlar. Görüşmeler bir dikta havasından uzaktır. "Kayıtsız şartsız teslim" söz konusu edilmez. Rauf Bey'in kuşkuları daha çok Yunan emelleri bakımındandır. Bu kuşkular giderilir. İngiliz amiral Türk tarafını yatıştırıcı sözler söyler. Yarım ağızla güvenceler verir. Rauf Bey, pek az değişiklikle taslaktaki 24 maddenin tümünü kabul eder. Beş oturumda görüşmeler tamamlanır. 30 Ekim 1918'de **Mondros Mütarekesi** imzalanır.

Mondros Mütarekesi, ilerde Osmanlı Devleti'ne dikte edilecek Sèvres Antlaşması'nın ilk adımıydı. Kaypak hükümlerle, tuzaklarla doluydu. Kötü niyetle yorumlanıp uygulanınca, Türkiye için **öldürücü** olabilecekti.

Ama Rauf Bey, İngilizlerin kötü niyetli olabilecekleri kanısında değildi. Amiral **Calthorpe'u**, "*açık sözlü, dürüst, geniş görüşlü, anlayışlı*" bir kişi diye niteler. İngilizlerin Türkiye'yi yoketmek istemeyeceğini söyler. Dört yıllık Dünya Savaşı'nda Türkiye'de bir İngiliz düşmanlığı doğmadığını ileri sürer. İngiltere'de bir Türk düşmanlığı bulunmadığını zanneder.⁹ Kırım Savaşı'ndaki silah arkadaşlığını hatırlar. Aradan geçen altmış yıl içinde köprülerin altından nice sular aktığını fark etmemiş gibidir.

Rauf Bey, Mondros'ta büyük bir başarı kazanmış gibi İstanbul'a döner. Umutludur. İyimserdir. Çevresine de iyimserlik saçar. Basına demeçler verir:

*"Mütarekeyi imzalamak göreviyle İstanbul'dan yola çıkarken bugünkü gibi övünç ve sevinçle döneceğimi hiç aklımdan geçirmiyordum. İmzaladığımız mütarekeyle devletimizin bağımsızlığı, saltanatımızın hukuku tümüyle kurtarılmıştır... Sizi temin ederim ki, **İstanbul'umuza bir tek düşman askeri çıkmayacaktır...** Malta'da İngilizler bize olağanüstü iyi niyet gösterdiler... Yaptığımız mütareke umudumuzun üstündedir. **Devletimizin bağımsızlığı, saltanatın hukuku, milletin onuru tümüyle kurtarılmıştır.**"¹⁰*

⁸ İngiltere Devlet Arşivleri: **FO Cab. P. No. 494 A.** İngiliz Savaş Kabinesi'nin 31.10.1918 günlü oturumu.

⁹ *Orbay*, Cilt 2, s. 18-19.

¹⁰ Celâl Bayar, **Ben de Yazdım, Mill Mücadeleye Gidiş**, İkinci Baskı, Cilt I, İstanbul, 1967, s. 96-98; **Yeni Gün**, 2.11.1918; Şimşir, **Malta Sürgünleri...**, s. 18.

Bu iyimserlik ve özlem, genellikle paylaşılır. Türkiye’de iyimserlik oldukça yaygındır. Mondros Mütarekesi Türk kamuoyuna bir “başarı” olarak tanıtılır. Osmanlı Parlamentosu, Mütareke Anlaşması’nı oybirliğiyle onaylar. Osmanlı PTT’si, mutlu bir olayı kutlarcasına Mütareke için anma pulları çıkarır!...

Derken, olaylar bambaşka biçimde gelişmeye başlar. **Rauf Bey**’in yukarıdaki demecinden on gün sonra, 13 Kasım 1918 günü, 55 parçalık bir düşman donanması Çanakkale Boğazı’ndan girip Dolmabahçe önünde demirler. Bu büyük armada, 22 İngiliz, 17 İtalyan, 12 Fransız ve 4 Yunan gemisinden oluşmaktadır. Rauf Bey’in Balkan Savaşı’ndan beri pekiyi tanıdığı **Averoff** zırhlısı, Yunan savaş gemilerinin başındadır. Oysa Amiral **Calthorpe**, hiçbir Yunan gemisinin Boğazlar’dan geçmeyeceği yolunda Mondros’ta söz vermişti. Beyoğlu’na 3500 düşman askeri çıkar. Cadde bir anda Yunan bayraklarıyla donatılır. Amiral Calthorpe, şimdi İstanbul’da İngiliz Yüksek Komiseri’dir. Sömürge genel valisi gibidir. İstanbul’a tepeden bakar. İngiltere Büyükelçiliği binasında değil, namluları Dolbahçe Sarayı’na çevrilmiş olan Superb zırhlısında ikamet etmektedir. *“Hiçbir Türk’e yüz vermeme”* yolunda talimat almıştır.

Öte yandan, işgaller başlamıştır. Düşman orduları Suriye’den, Irak’tan, Kafkasya’dan ve Ege’den Anadolu içlerine doğru yürümektedirler. Rauf Bey, şimdi, *“Mütarekenin mürekkebi henüz kurumadan Fransız, İtalyan ve İngilizler, İstanbul’da bir sömürge havası yaratmaktan geri kalmadılar”* diye yakınır.¹¹

Bundan sonra **Rauf Bey**, Atatürk’ün yanında yer alacaktır. Sivas Kongresi’nin “İkinci Adamı”dır. Millî hareketin öncülerinden biridir. Son Osmanlı Meclisi’ne Sivas Mebusu seçilir. “Milliyetçi” diye İngilizlerce damgalanmış bir kişi olarak Sivas’tan İstanbul’a döner. Misak-ı Milli’nin Osmanlı Meclisi’nce kabul edilmesine öncülük eder.

İngilizler darbeyi indirir: 16 Mart 1920 günü Osmanlı paytahtı **İstanbul, işgal edilir**. Son Osmanlı Parlamentosu baskına uğrar. Aynı gün Rauf Bey, bir grup mebus arkadaşıyla birlikte, Meclis binası içinde İngilizlerce tutuklanır. İki gün sonra yeni İngiliz Yüksek Komiseri Amiral **De Robeck**, Malta Valisi Lord **Plumer’e** şunları teller:

¹¹ Selâhi Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, Cilt I, Ankara, 1973, s. 15; Şimşir, **Malta Sürgünleri**, s. 19.

“18 Mart (1920) günü, 30 kadar önemli Türk siyasi suçlusunu **Benbow** gemisine yüklüyorum. Majesteleri Hükümetinin talimatıyla tutuklandılar. Bunların Malta’da kabulü ve emin bir yere hapsedilmeleri için emir verirseniz müteşekkir kalırım. **Benbow**, 21 Mart’ta Malta’da olacak.”¹²

De Robeck, gemiye yükleyip Malta’ya postaladığı tutukluları kısaca **Lord Curzon’a** tanıtır. Listenin 3. sırasında yer alan *Hüseyin Rauf Bey* için: “*Eski Bahriye Nazırı. Milliyetçi hareketin başlıca teşkilâtçılarından biri, Sivas mebusu*” der. Adının karşısında bir de rakam vardır: **2776**¹³. Bu, Rauf Bey’in Malta’daki sürgün numarasıdır.

Bundan böyle Rauf Bey, artık İngilizlerin bir konuğu değildir. Kaptan köşkünde ağırlandı. Malta’da, Polverista kampında, tel örgüler arkasında tutukludur. **Hamidiye** kahramanlığı, bahriye nazırlığı, mütarekenin imzacısı sıfatlarıyla da anılmaz. Kendisinden Malta’da “savaş tutsağı”, “savaş suçlusunu”, “siyasi suçlu” diye söz edildiği olacaktır. Ama bu dönemin İngiliz belgelerinde o, sürekli olarak sadece bir numarayla anılır: **2776 Rauf Bey!**

Rauf Bey’i Malta’da bırakıp İstanbul’a dönelim.

İngilizlerin Türkleri İstanbul’dan Atma Tasarıları

İstanbul’u Türkiye’den koparıp Rusya’ya katmayı öngören 1915 tarihli Rus-İngiliz-Fransız gizli anlaşması 1917’de iflas etti. Ama İstanbul’un çilesi bitmedi. Osmanlı payitahtı için kara günler asıl bu tarihten sonra, **Mondros Mütarekesi** döneminde başladı. Bu dönemde İngiltere, Türkleri İstanbul’dan atmayı amaçlayan yeni yeni tasarılar ortaya sürdü.

Bu tasarılarından biri 1919 yılı sonlarında ortaya çıktı. Son Osmanlı Meclisi’nin nerede toplanacağı tartışılıyordu. İngiliz Yüksek Komiseri **Amiral de Robeck**, 1 Kasım 1919 günü Osmanlı Hariciye Nazırı **Mustafa Reşit Paşa’yı** ziyaret etti. “*Arzulanan bazı dış etkenlerden*” uzak olması için **Mustafa Kemal’in** parlamentoyu Anadolu’da toplamak istediği yolundaki haberlerin doğru olup olmadığını sordu. Hemen ardından tehdidini yetiştirdi: “*Mustafa Kemal’in düşüncesinin kabulü, başkentin fiilen Bursa’ya taşınması demek olur*” dedi.

¹² F.O. 371/5089/E. 2210; Şimşir, **Malta Sürgünleri**, s. 20.

¹³ F.O. 371/5089/E. 2805: De Robeck’ten Curzon’a Yazı, İstanbul, 25.3.1920, No. 402/R.2886; Şimşir, **Malta Sürgünleri**, s. 20.

Amiral De Robeck, yalnız Osmanlı Nazırını telaşlandırmakla yetinmedi, aynı zamanda **“Türkleri İstanbul’dan kovmak”** (The Expulsion of the Turks from Constantinople) konusunda hazırladığı ve 4 Kasım 1919 tarihini taşıyan bir muhtırayı Londra’ya sundu.¹⁴

Muhtırada aynen şöyle deniliyor:

“1) Türk Parlamentosu’nun Bursa’da toplanması düşüncesi belki olumlu karşılanabilecek bir düşüncedir. Türk İmparatorluğu’nun Anadolu içlerine itileceği... Haşmetli Padişah Hazretlerinin küçük bir taşra yöneticisi derecesine düşürüleceği söylenebilir.

2) İstanbul kenti, gerek coğrafyası, gerek tarih geleneğiyle şabane (Imperial) bir kenttir ve üçüncü sınıf bir Asya sultanlığının, bakım masraflarını bile karşılayamayacağı böylesine büyük bir başkente sahip olması hiç yakışık almaz. Bu, çiftliği ve mülkü tam barap küçük bir çiftçinin, sırf aile gururuyla eski ve tarihi bir şatoyu elinde tutmasına benzer.

3) İstanbul’un İslâm’ın kutsal şebri olduğu yolunda son zamanlarda sık sık ortaya atılan iddianın gerçek dayanağını ise ben bulabilmiş değilim. Camilerin ve dini yapıların, her ülkede görülenler gibi, birer ibadet yeri olmaktan öteye hiçbir kutsallığı yoktur. Bu yerlerin kendi kontrollerinden çıkması, Türklerin gururlarını ve bunlara bağlılık duygularını incitirse de dini duyguları ve coşkuları etkilemez.

4) Türkler, yenilmiş ve fethedilmiş olduklarını güya bilmiyorlar veya kabullenemiyorlarmış. Başkentlerinden mahrum bırakılmak kadar başka hiçbir şey Türklerin burnunu yere sürtemez. Saltanat, artık içi koflaşmış bayağı bir şov haline gelmiştir ve bugünkü padişah, zayıf karakterli ve korkak bir kimsedir. Osmanlı hanedanı tükenmiştir ve bugün, halkını yönetebilecek yetenek ve güce sahip bir Osmanlı şehzadesi kalmamıştır. Ama İstanbul, ta kurulduğu günden beri entrika ve fesat yuvası olmuştur... Türkleri İstanbul’dan kovmanın Müslüman dünyası üzerinde yaratacağı şoku büyütme hata olur; asıl büyük tehlike, Türkleri İstanbul’da bırakmaktır ve onların yıkılan eski büyüklükleri üzerinde kara kara düşünüp bir şeyler kurmalarına fırsat vermektir. Türkler, yalnız kuvvetten anlar ve şimdi şiddetli

¹⁴ Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, TTK, Ankara, 1973, Cilt I, s. 184-185, No. 68: De Robeck’ten Curzon’a yazı, 4.11.1919, No.2066; Şimşir, **Ankara...Ankara...**, s. 66-67.

bir darbe yemeye hazır durumdadırlar. Böylece İngiltere'ye karşı duranların bundan pek zararlı çıkacaklarını dünya Müslümanlarına göstermenin bir sakıncası olmasa gerektir.

5) *Türklerin elinden alındıktan sonra İstanbul'un yönetimi işinin güçlüklerle dolu olduğu apaçıktır. **Kentte uluslararası bir rejim kurmaktan başka bir çözüm yolu görünmemektedir.** Tek bir devletin mandasına verilemez ise, dengeli ve pratik bir yönetim tasarısı hazırlamak, insan yaratıcılığını aşan bir şey değildir.*

6) *Türkleri Avrupa'dan çıkarmak şu sıralarda Majesteleri Hükümetine uygun gelmiyor ise, pek acımasız ve tatsız bile olsa, barış şartlarının kabulü konusunda herhangi bir dikleşmeye karşı, İstanbul, onu tutsak etmiş olanın isteğine göre, **rehin** olarak elde tutulabilir".¹⁵*

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral **De Robeck**'in 4 Kasım 1919'da Londra'ya sunduğu muhtıra budur. Burada da görüldüğü gibi, 1919 yılında İngilizler, Türkiye'nin başkentini veya payitahtını İstanbul'dan Anadolu'ya kaydırmak istiyorlardı. Asıl amaçları, Türkleri İstanbul'dan kovmaktı. İstanbul'dan mahrum bırakılacak Türkiye için yeni bir başkent arayışı içine girmişlerdi. İlk düşündükleri yer, Bursa idi. Zaten Bursa bir zamanlar Türklerin başkenti değil miydi? Türkler Asya'dan geldiklerine göre, şimdi tekrar Asya'ya dönmeliydiler. Öyleyse Anadolu'da bir başkent, küçülmüş, küçültülmüş Osmanlı devletine uygun görülüyordu.

İstanbul'u Türklerden koparmak için İngilizler çeşitli gerekçeler öne sürüyorlardı. İngiltere'ye karşı Büyük Savaşa girmiş ve savaşın iki yıl daha fazla uzamasına neden olmuş Türkleri cezalandırmak istiyorlardı. Başkent İstanbul ellerinden gidince dik başlı Türklerin akılları başlarına gelecekti. Türklere verilecek bu ders, aynı zamanda bütün İslam dünyasına da bir ibret olacaktı. Dünya Müslümanları, Türklerin İstanbul'dan bile kovulduklarını görünce, ayaklarını denk alacaklar, Haşmetli Britanya İmparatorluğu'na baş kaldıramayacaklar; boyunlarını büküp uslu uslu oturacaklardı. İngiliz sömürge düzeni sittin sene sürüp gidecekti. Asya ve Afrika'nın ezilen halklarından hiçbiri İngiliz sömürgecisine karşı dikleşemeyecekti.

¹⁵ Bu belgenin İngilizce aslı için bkz. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk, I**, s. 185-187, No. 68/1: **F.O. 424/41**, s. 329-330, **No. 154/1**; tarafımızdan yapılan Türkçeye çevirisi, Şimşir, **Ankara...Ankara...**, s.66-67

İngilizler artık görkemli İstanbul şehrini Türklere çok görüyorlardı. Onların gözünde Türkiye artık “**üçüncü sınıf bir Asya devletçisi**” durumuna düşmüştü. Osmanlı Padişahı artık bir Hint mihracesi gibiydi. Oysa İstanbul, coğrafyasıyla, tarihiyle haşmetli bir İmparatorluk başkentiydi; bin yıl Doğu Roma İmparatorluğu’na başkentlik etmişti. Böylesine görkemli, böylesine ulu bir şehrin, küçücük ve zavallı Türkiye’nin başkenti olarak kalması hiç yakışık almaz, kel başa şimşir tarak gibi iğreti kalır, sırtıdı. Birinci Dünya Savaşı’ndan galip çıkmış olan İngiliz, sömürgecilere özgü kibirli bir kabalık ve küstahlıkla Türk’e dil uzatıyor, saldırıyordu: “Sen bir garip çingenesin telli zurna neyine” diyordu!

Bu çarpık görüş, İngiltere Dışişleri Bakanlığınca da benimsendi.

Londra’da İstanbul Tartışmaları

İstanbul konusu, 1919-1920 yıllarında hem İtilâf Devletleri arasında, hem de İngilizlerin kendi aralarında uzun uzun tartışıldı. Osmanlı Hükümetine dikte edilecek barış antlaşmasının hazırlıkları çerçevesinde, Londra’da yapılan İngiliz-Fransız görüşmelerinde Fransızlar, “*Türk hükümetinin İstanbul’da kalması*” görüşünü savundular. İngiltere Başbakanı **Lloyd George**, Dışişleri Bakanı **Lord Curzon**, tam tersine, Türkleri İstanbul’dan atmak gerektiğini ileri sürdüler.

Curzon, “**Vatikan formülü**” diye bir görüş de ortaya attı. Buna göre, Türkiye’nin siyasi başkenti Anadolu’ya kaydırılacak, ama dini merkez İstanbul’da kalabilecekti. Papa’nın Vatikan’da oturması gibi, Halife de İstanbul’da oturacak, İstanbul bir çeşit “Vatikan” olacaktı. Ama **Cleamanceau**, böyle bir formülü kabul edemeyeceğini bildirdi, bunun “*yarım yamalak*” bir plan olduğunu belirtti. Bu formül ile Türkler ne İstanbul’dan atılmış, ne de İstanbul’da bırakılmış oluyorlardı. İstanbul’un neye benzeyeceği belli değildi. Ne kuş, ne deve! “Vatikan formülü” bir kenara itildi.

Curzon, Türkler İstanbul’dan atıldıktan sonra burada İngiliz-Fransız “ortak yönetimi” (condominium) kurulabileceğini düşünüyordu. Ama Fransızlar, bu konuda İngilizlere pek güvenemiyorlardı. İngilizler önce “ortak yönetim” der, sonra Fransızları bir kenara itip tek başlarına İstanbul’un üzerine otururlardı. Mısır’da bunu yapmışlardı. Fransızlar, bu yüzden, İstanbul’un Türklerde kalmasını istiyorlardı. Curzon’un açıklaması buydu.¹⁶

¹⁶ Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk, I**, s.ç. 300 vd.; Şimşir, **Ankara...Ankara...** s. 69-70

Lloyd George ve Lord Curzon, o yılların İngiliz devlet adamları arasında Türk düşmanlığını en ileri noktaya vardiyanlardı. Türklere karşı sonsuz bir hınc besliyorlardı. Türkiye'nin Almanya yanında savaşa girmiş olması İngilizlere pahalıya mal olmuştu; şimdi öç almak istiyorlardı. İngilizler, Birinci Dünya Savaşı'nın iki yıl kadar süreceğini hesaplamışlardı. Bu iki yılda sömürge askerleriyle savaşı götüreceklerdi. Türkler devreye girince savaş fazladan iki yıl daha uzamış ve dört yıl sürmüştü. Son iki yılda İngilizler, kendi çocuklarını cepheye sürmek ve tarihlerinde ilk defa mecburi askerlik hizmeti koymak zorunda kalmışlardı. Bundan Türkleri sorumlu tutuyorlardı. Şimdi, yenik düşmüş olan Türkleri cezalandırmak kararındaydılar. Lord Curzon işte böyle duygularla Türkleri İstanbul'dan atmak gerektiğini savunuyordu.

Curzon'un Türkleri İstanbul'dan atma planı, kimi İngiliz Bakanları arasında şaşkınlık yarattı. Hindistan İşleri Bakanı **Montagu**, Curzon'un tumunu eleştiren bir muhtıra hazırlayıp 1 Ocak 1920 günü İngiliz Bakanlar Kurulu'na sundu. Curzon, küplere bindi, Hem Montagu'ya karşılık verdi, hem de Türkleri İstanbul'dan atmak gerektiğini bir kez daha savundu.¹⁶

Montagu, Hindistan bakımından kaygılıydı. Türkiye'yi cezalandırmak, Hindistan'da tepkiyle karşılanacaktı. Sonunda Hindistan üzerindeki İngiliz egemenliği sallanmaya başlayacaktı. Bunun belirtileri 1919 yılında görülmeye başlanmıştı. Montagu bunu önlemeye çalışıyor, bu yüzden Türkleri adamakıllı ezmek isteyen Curzon'a karşı çıkıyordu. Hükümete sunduğu muhtırada Montagu, **“Türkleri Avrupa'dan atıyoruz, bari Asya'da rahat bırakalım”** demişti. Curzon buna verdiği karşılıkta, Türk Hükümeti'nin “sabıkalı” olduğunu, Avrupa'nın bir ucunda yüzyıllardan beri kötü bir yönetim sürdürdüğünü, aynı suçu Anadolu'da da tekrarlamasını diye Türkiye'nin **“pek çok mali ve idari yabacı kontrol altına sokulduğunu”** söylüyordu.

Montagu, İslam dünyasının, özellikle Hindistan Müslümanlarının tepkisini düşünerek, Ayasofya Camii'nin kiliseye çevrilmesine karşı çıkmıştı. Dünya Müslümanlarınca neredeyse Kudüs'teki Mescid-i Aksa gibi görülen Ayasofya, 470 yıldan beri cami idi. Curzon, **“Öyle ama, Ayasofya ondan önce de 920 yıl boyunca kilise olarak kullanılmıştı”** diyordu.

Curzon, Bakanlar Kurulu'na sunduğu 4 Ocak 1920 tarihli muhtırasında (veya raporunda) aynen şöyle diyordu:

¹⁷ Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, I, s. 300-309, No. 107.

“...Anadolu’da yeni bir başkent seçilmesi işine gelince, Mr. Montagu, Türk’e kendi başkentini seçme hakkı bile tanımadığımız şüphesine kapılmış. Böyle bir şüphe yersizdir. Padişah, istediği yere gidebilir. Ama bizim raporumuzda Bursa veya Konya’dan başka üçüncü bir seçenek ileri sürülmemiştir. (Ankara hiç akla gelmemiştir-BNŞ).

Şuna kuvvetle inanıyorum ki, Türkleri Avrupa’dan atmak için bugün elimize geçmiş olan fırsat kaçırılmamalıdır. Yoksa Doğu Avrupa’da, geleceğin kargaşa, entrika ve savaş ortamını kendi elimizle hazırlamış oluruz ki, kuşaklar boyunca buna pişman oluruz.

Bizim zamanımızda Hindistan Müslümanları arasında, halifelik makamı veya İslam başkenti diye İstanbul lehine açıkça bir duygu yoktu. Nerede oturursa ortursun halife, halifedir. Hindistan Müslümanları için İstanbul’un hiçbir kutsallığı ya da saygınlığı olmamıştır, bugün de yoktur.

Türkler İstanbul’dan atılınca şüphesiz bir yaygara kopacaktır. Ama benim kanaatim ve Hindistan’ı iyi tanıyanların ortak kanaati odur ki, bu yaygara, yapmacık ve geçici bir parlamadan öteye geçemeyecek ve çabucak sönüp gidecektir.”

Curzon, kendi inancını da ekleyerek raporuna şöyle devam ediyor:

*“Açıkça iddia ediyorum ki, Avrupa’dan atılacağı Mütteliklerce üç kez açıklanmış olan Türkiye, yine de Avrupa’daki başkentinde bırakılır ise, bu karar, bütün Doğu dünyasında, Mütteliklerin Türkleri Avrupa’dan atmak istemediklerinden değil, atamadıklarının bir delili olarak görülecektir...**Türkiye’yi İstanbul’dan atmak**, Yunanistan, Makedonya, Teselya, Bulgaristan, Girit, Mısır ve daha birçok topraklardan onu mahrum bırakmakla sonuçlanmış **yüzlerce yıllık bir sürecin devamı olacaktır**. Doğu’nun gözünde İstanbul, dini güç simgesi değil, siyasi güç simgesidir. **Montagu** ’nun Türk’ü burada bırakmak tedbiri bütün Doğu için büyük önem taşır...”*

İstanbul’daki İngiliz görevliler de Türkleri (İstanbul’dan) atmak için ele geçirilmiş bugünkü fırsatın kaçırılmaması görüşündedirler.

Sorun şudur:

Yeni bir Türk milliyetçiliğiyle uğraşmak zorunda kalırsak – ki kalacağız sanırım – acaba bu milliyetçilik, Padişah İstanbul’da kalırsa mı, yoksa Bursa’ya giderse mi daha tehlikeli olur? Eski başkent in Türklerin elinde

*kalması, Türk milliyetçilik hareketini daha da kamçulamaz mı? **Mustafa Kemal** önderliğindeki Anadolu milliyetçiliği çetin ceviz olabilir. Ama İstanbul'da padişahıyla birlikte bir Milliyetçi Parti – kaleleri ve savaş gemileri olmasa bile – çok daha kaygı verici bir sorun olur.*

*Son olarak, biraz da geleceğe bakmamız gerekmez mi? İstanbul, yüzyıllardan beri, hatta bir Roma İmparatoru'nun başkentini buraya taşıdığı günden beri, Doğu dünyasında göz dikilen bir yer olmuştur. Bugüne kadar Fransa, Yunanistan, Rusya ve hatta Bulgaristan bile İstanbul'a göz dikmişlerdir. Bugün **İstanbul'u uluslararası bir denetim altına** koymazsak, yarın bu kentin birbirine zıt ihtirasların kurbanı ya da gelecekteki boğuşmaların savaş alanı olmasını nasıl önleyebiliriz?..*

*Sonuç olarak, benim tezim şudur: Türkleri İstanbul'dan kovma politikasının bugünkü sakıncalarına rağmen - ki bunları göğüsleyebiliriz - Türkleri Avrupa'da bırakma veya Asya'ya yollama konusunda uzun vadeli olarak ileriye bakmak şunu gerektirir ki, savaşa katılması savaşı en az iki yıl daha uzatmış ve bize milyonlarca Sterline ve on binlerce cana mal olmuş bir düşmanın yenik düşmesiyle önümüze çıkan ve tek başına Avrupa siyasetini 500 yıl boyunca dejenere etmiş bir **sorunu (İstanbul sorununu) kesin bir çözüme bağlama fırsatını heba edemeyiz.**"¹⁸*

İstanbul'un kaderi konusunda, Londra'daki bu tartışmalar, tam **Mustafa Kemal Paşa**'nın Sivas'tan Ankara'ya gelip yerleştiği günlere rastlıyordu. Ankara, Anadolu'da de facto hükümet durumunda olan **Heyeti Temsiliye**'nin merkezi olmuştu artık. İstanbul'da ise son Osmanlı Meclisi'nin açılış hazırlıkları yapılıyordu. Anadolu'dan seçilen mebusların bir bölümü ise Ankara'ya uğruyor, orada Mustafa Kemal Paşa ile görüştüktan sonra İstanbul'a gidiyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın kendisi de Erzurum'dan mebus seçilmişti ama İstanbul'a gitmiyor, Ankara'da **Heyeti Temsiliye**'nin başında kalıyor ve gelişmeleri izliyordu.

Anadolu, İngilizlerin İstanbul Planını Protesto Ediyor

Türkleri İstanbul'dan atma ve Türkiye'nin başkentini Anadolu'ya itme

¹⁸ İngiliz Bakanlar Kuruluna sunulmuş olan 4 Ocak 1920 tarihli bu uzun ve önemli muhtıranın İngilizce aslının tam metni için bkz. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk, I**, s. 300-309 : "Memorandum by Earl Curzon on the future of Constantinople, January 4, 1920. (Circulated to the Cabinet).

planları henüz gizliydi. İngilizlerle müttefikleri arasında, kapalı kapılar arkasında konuşuluyordu. Ama o kadar çok konuşulmuş olacak ki bu planlar sonunda basına sızdı. Kim bilir belki İngilizlere inat, Fransızlar ya da İtalyanlar tarafından basına sızdırılmıştı. Haberler çok geçmeden Ankara'da da duyuldu.

Ankara'da **Heyeti Temsiliye** Başkanı **Mustafa Kemal Paşa**, 8 Ocak 1920 günü Üçüncü Ordu Komutanlığı'na şu şifre telgrafı gönderdi:

*“İngiltere Hükümeti Başkanı **Lloyd George** 'un, İstanbul ve Boğazlar'ın milletlerarası hale getirileceği, Türk Hükümeti'nin yeni merkezinin Anadolu'da olacağı ve İstanbul'un yalnız halifelik merkezi ve dini bir başkent olarak kalacağı yolunda barış konferansına teklifte bulunacağı gazetelerde görüldü. Millî geleneklerimize ve dinimize aykırı olan böyle bir kararın milletimizce asla kabul edilmeyeceği doğaldır. (Yabancı) Temsilcilere bu yolda sert protestolarda bulunulması ve (gönderilecek protestonun) bir örneğinin de bilgi için Heyeti Temsiliye'ye tellenmesi rica olunur.”¹⁹*

Londra'da çıkan Pall Mall Gazette ve Paris'te çıkan Journal des Débats gazeteleri, İstanbul ile ilgili haberi en önce yayınlamışlardı. Haberde, İstanbul'da bir İngiliz-Fransız ortak yönetimi (condominium) kurulacağı ve Türkiye'nin başkentinin Anadolu'ya atılacağı yazılmıştı. Anlaşılan Ankara'ya bu haber ulaşmıştı. Lord Curzon'un son raporundan sadece dört gün sonra, 8 Ocak 1920 günü, Anadolu'dan İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği'ne protesto telgrafları gitmeye başladı.

Anadolu, düşmanın hazırladığı başkenti İstanbul'dan Anadolu'ya nakletme planını şiddetle protesto ediyordu. Çünkü o gün başkentin Anadolu'ya kaydırılması İstanbul'un elden gitmesi demek olacaktı. Mustafa Kemal'in yukarıdaki şifreli buyruğu üzerine Anadolu bu plana sert tepki gösteriyordu.²⁰

9 Ocak günü İngiliz Yüksek Komiseri **de Robeck**, Anadolu'dan 15 protesto telgrafı birden aldı. Şaşırıldı kaldı. Telgraflar peşpeşe akıyordu. Her biri Anadolu'nun değişik yerlerinden geliyordu. İngiliz kayıtlarına göre o gün alınan protesto telgraflarının listesi şöyleydi:²¹

¹⁹ **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, Ankara, 1964, s.151, No. 139 (sadeleştirilmiştir); Şimşir, **Ankara... Ankara...**, s. 73.

²⁰ **Şimşir, İngiliz Belgelerinde Atatürk**, I, s. 346-347, No. 118: De Robeck'ten Curzon'a yazı, 29.1.1920, No. 161.

²¹ *Ibid.*, Şimşir, **Ankara...Ankara...**, s. 74.

**İSTANBUL PLANLARI KONUSUNDA
ANADOLU'DAN İNGİLİZ YÜKSEK KOMİSERLİĞİNE
ÇERKİLEN PROTESTO TELGRAFLARI**

<u>Geldiği yer</u>	<u>Tarihi</u>	<u>Telgrafi çekenler</u>
Hacıbektaş	9 Ocak	Bektaşî Tekkesi şeyhi ve iki tekke üyesi, Müdafaai Hukuk Komitesi ve Belediye Başkanı Halil ve bazı eşraf.
Kastamonu	9 Ocak	Miting delegeleri.
Akdağmaden	9 Ocak	Müdafaai Hukuk Komitesi adına Rıza ve Belediye Bşk.
Tekke	9 Ocak	Müdafaai Hukuk Komitesi Başkanı Yusuf Talat ve Belediye Başkanı Hüsni .
Trabzon	9 Ocak	Müdafaai Hukuk Komitesi Başkanı Ahmet .
Boğazlıyan	9 Ocak	Belediye Başkanı Seyid , Müdafaai Hukuk Komitesi adına Ahmet Cevdet ve Müftü Abdullah
Gerede	9 Ocak	Müdafaai Hukuk Komitesi Başkanı Mehmet Cemal , Belediye Başkanı Lütfi ve bazı eşraf.
Beypazarı	9 Ocak	Müdafaai Hukuk Komitesi Başkanı Nuri , Belediye Başkanı Hakkı ve bazı eşraf.
Develi	9 Ocak	Müdafaai Hukuk Komitesi Başkanı Osman .
Ayaş	9 Ocak	Müftü ve Müdafaai Hukuk Komitesi Başkanı Hasan ve bazı eşraf.
Osmancık	9 Ocak	Belediye Başkanı Ali ve Müftü Şevket .
Çerkeş	9 Ocak	Belediye Başkanı Ahmet .
Yabanabad	9 Ocak	Müdafaai Hukuk Komitesi Başkanı Mesud ve iki üyesi.
Nazilli	9 Ocak	Müdafaai Hukuk Komitesi Başkanı Ömer Lütfü .

Anadolu'nun her tarafından protesto telgrafları gidiyor. 11 Ocak 1920 günü **Heyeti Temsiliye** adına **Mustafa Kemal** imzasıyla İngiliz Yüksek Komiserliği'ne bir protesto telgrafi çekiliyor. Dili biraz sadeleştirilen bu telgrafın metni şudur:

*“İngiltere Başbakanı Lloyd George’un, İstanbul ve Boğazların milletlerarası hale getirileceği, Fransa ve İngiltere’nin buralara öncelikle egemen olacakları, Türk Hükümetinin yeni merkezinin Anadolu’da olacağı ve İstanbul’un yalnız halifelik merkezi ve dini başkent olarak kalacağı yolunda barış konferansına tekliflerde bulunacağını gazetelerde gördük. Hakkın zulme ve kuvvete üstün geleceğine emin olan milletimizin, Erzurum ve Sivas’ta toplanan kongre kararları ve 11 Eylül 1919 tarihli bildiri ile geleceğinin ana hatlarını çizmiş ve bunu gerçekleştirmeye kesin karar vermiş bulunduğunu arz ve genel barış ve selâmete kötü etki yapacağı şüphesiz olan söz konusu tasavvurları şiddetle protesto ederiz.”*²²

İngiliz Yüksek Komiseri **Amiral de Robeck**, bu telgrafın İngilizce çevirisini Londra’ya yollamış ve bunu *“meydan okurcasına kaleme alınmış”, “Barış Konferansı kararlarına karşı direnme tehdidini pek gizlemeyen ilginç ve önemli bir belge”* diye tanıtmıştır.²³

8-21 Ocak 1920 tarihleri arasında Anadolu’dan İngiliz Yüksek Komiserliği’ne toplam 117 protesto telgrafi çekilmiştir. Her telgrafta İtilere’nin İstanbul’a el koyma ve Türkiye’nin başkentini Anadolu’ya kaydırma niyeti protesto edilmiştir. **De Robeck**, bu telgrafların ayrıntılı dökümünü Londra’ya rapor etmiştir. Biz de bunları başka bir kitabımızda tam olarak yayınladık.²⁴

²² **Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, s. 161-162, No. 144. Bu belgenin İngilizceye çevirisi için bkz. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk, I**, s. 356.

²³ Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk, I**, s. 347.

²⁴ Bkz. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk, I**, s. 347-355.

**ANADOLU'DAN İNGİLİZ YÜKSEK KOMİSERLİĞİNE ÇEKİLEN
PROTESTO TELGRAFLARININ ÖZET DÖKÜMÜ (8–21 Ocak 1920)**

<u>Tarih</u>	<u>Telgraf adedi</u>	<u>Telgrafların çekildiği yerler</u>
8 Ocak	2	Konya, Tokat
9 Ocak	14	Hacıbektaş, Kastamonu, Akdağmaden, Tekke, Trabzon, Boğazlıyan, Gerede, Beypazarı, Zonguldak, Develi, Ayaş, Çerkeş, Yabanabad, Nazilli.
10 Ocak	9	Keskin, Sungurlu, Merzifon, Terme, Düzce, Narman, Rize, Mecidiye, Niğde.
11 Ocak	18	Burdur, Ersper, Bartın, Polathane, Bâlâ, Sivrihisar, Tirilye, Şehirkışla, Konya, Karaağaç, Dersim, Haymana, Hasankale, Divrik, Kütahya, Bozdoğan, Gümüşhacıköy, Kavak.
12 Ocak	15	Divriği, Mut, Tortum, Çal, Uluborlu, Sarayköy, Kütek, Isparta, Mudurnu, Kayseri, Büyükçekmece, Yozgat, Kastamonu, Mardin, Acıbadem.
13 Ocak	27	Kırşehir, Ankara, Erzincan, Sinop, Alanya, Behesni, Ordu, Darende, Tavas, Mucur, Piçar, Tirebolu, Sandıklı, Bolu, Amasya, Denizli, Mecidözü, Kangal, Kuruçay, Elaziz, Kole, Kütek, Giresun, Alaşehir, Konya Ereğlisi, Elbistan, Şogut.
14 Ocak	14	Of, Gemlik, Çorum, Demirci, Siverek, Aziziye, Derizor, Kamah, Karadeniz Ereğlisi, Karakilise, Kiahte, Antep, Yozgat.
15 Ocak	3	Gerede, Salihli, Alaçam.
16 Ocak	6	Seydişehir, Ladik, Trabzon, Kedos, Nallıhan, Karahisarı Sahih.
17 Ocak	3	Fatsa, Boyabat, Saray.
18 Ocak	3	Bozkır, Mudurnu, Saray.
21 Ocak	2	Arapkir, Trabzon.
8-21 Ocak	117	

Misak-ı Milli'de İstanbul, Marmara Denizi ve Boğazlar

İstanbul konusunda bu telgraf kampanyasından kısa bir süre sonra, 10 Şubat 1920 günü, son Osmanlı Milli Meclisi **Misak-ı Milli**'yi kabul etti. Bu tarihsel belge, aslında **Mustafa Kemal Paşa** tarafından tasarlanmış, bunun esasları Ankara'da kaleme alınmış, İstanbul'a giderken Ankara'ya uğrayan mebuslara anlatılmıştı.

Altı maddeden oluşan Misak-ı Milli'nin dördüncü maddesi İstanbul ve Boğazlar ile ilgilidir. Bu tarihi belgenin baş tarafı ve dördüncü maddesi aşağıdadır:

“Zirde vâziülümza Osmanlı Meclisi Mebusan azaları istiklâl-i devlet ve İstikbâl-i milletin, baklı ve devamlı bir sulbe nailiyet için ihtiyar edebileceği fedakârlığın haddi âzamisini mutazammın olan esasatı âtiyeye tamami-i riayetle mümkünütemin olduğunu ve esasatı mezkûre haricinde pâyidar bir Osmanlı saltanatı ve cemiyetinin devamı vücudu gayri mümkün bulunduğunu kabul ve tasdik eylemişlerdir.

.....

“Madde 4 - Makarr-ı Hilafet-i İslamiye ve Payitaht-ı Saltanat-ı Seniye ve Merkez-i Hükümet-i Osmaniye olan İstanbul şebriyle Marmara Denizi'nin emniyeti her türlü halelden mâsun olmalıdır. Bu esas mahfuz kalmak şartıyla Akdeniz ve Karadeniz Boğazları'nın ticaret ve münakalat-ı âleme küşadı hakkında bizimle sair bilcümle alâkadar devletlerin müttefikane verecekleri karar muteberdir.”

Bu metnin sadeleştirilmiş biçimi şudur:

“Aşağıda imzaları bulunan Osmanlı Millet Meclisi (Meclisi Mebusan) üyeleri, Devletin bağımsızlığının ve ulusun geleceğinin, baklı ve sürekli bir barışa kavuşmak için katlanılabilecek özverinin en fazlasını gösteren aşağıdaki ilkelere eksiksiz uyulmasıyla sağlanabileceğini ve bu ilkeler dışında sağlam bir Osmanlı Saltanatı ve toplumunun varlığının sürdürülmesinin olanak dışı bulunduğunu kabul ederek, şunları onaylamışlardır:

.....

Madde 4 – İslâm Halifeliğinin ve Yüce Saltanatın merkezi ve Osmanlı Hükümetinin başkenti olan İstanbul kenti ile Marmara Denizinin güvenliği her türlü tehlikeden uzak tutulmalıdır. Bu ilke saklı kalmak koşulu ile Akdeniz ve Karadeniz Boğazlarının (Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının) dünya ticaret ve ulaşımına açılması konusunda, bizimle birlikte, öteki tüm Devletlerin oybirliği ile verecekleri karar geçerlidir.”²⁵

Son Osmanlı Meclisi'nin İstanbul'da Misak-ı Milli'yi kabul ettiği günlerde, öte yanda İngiltere, Fransa ve İtalya Başbakanları ise Londra'da toplanmışlar, Osmanlı Devleti'ne dikte ededecekleri Sèvres Barış Antlaşması'nın esaslarını hazırlamakla meşgul idiler. Onlar da İstanbul ve Boğazlar konularını görüşüyorlardı. Neler konuştuklarını görelim.

Sèvres Antlaşması'nın Hazırlık Toplantılarında İstanbul ve Boğazlar

İtilaf Devletleri, Osmanlı Devletine dikte edilecek Sèvres Barış Antlaşması'nı hazırlayabilmek için, 1919-1920 yıllarında, kendi aralarında ve çok kez başbakanlar düzeyinde bir dizi toplantı yaptılar. Bu toplantılar ya da konferanslar dizisi, 1920 Ağustos'una kadar uzadı. Aşağıda bu konferanslar tutanaklarından alıntılar bulunacaktır.

BİRİNCİ LONDRA KONFERANSI (12 Şubat-10 Mart 1920)²⁶

Bu konferansta İngiltere'yi Başbakan **D. Lloyd George**, Dışişleri Bakanı **Lord Curzon**; Fransa'yı Başbakan **B. Millerand** ve İtalya'yı Başbakan **B. Nitti** temsil ediyor. 14 Şubat 1920 oturumu müzakerelerinden alıntılar aşağıdadır (Kısmen alındı; bazı kelimeler tarafımdan koyu siyah gösterildi.-BNŞ):

D. LLOYD GEORGE Kurulun önce **İstanbul sorununu** ele almasını önerdi. **Padişah** orada kalacak mıydı? Kalacaksa, durumu ne olacaktır ve

²⁵ Sadeleştiren İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, I. Cilt (1920-1945)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983, s. 15.

²⁶ **Documents on British Foreign Policy 1919-1939**, (Ed. by Rohan Butler, M.A & J.P.T. Bury, M.A), First Series Volume VII, 1920, Her Majesty's Stationary Office, London: 1958, s.1-462; çeviriler, Osman Olcay, Sèvres Antlaşmasına Doğru..., s. 6 vd.

Boğazların korunması için ne gibi önlemler alınacaktır?

B. MİLLERAND Devletler bugün, onbeş ay önce yapabileceklerini artık yapamazlar ve koşullar artık aynı değildir. Kurula Fransa'nın büyük Müslüman çıkarları olduğunu ve İstanbul sorununu incelerken bunları gözönünde tutmak zorunluluğunu duyduğunu anımsattı. Türkleri başkentlerinden atmak, ortaya büyük bir sorun çıkaracak... Bugün Devletlerin, Türkiye'nin yazgısı konusunda aynı hareket özgürlüğü kalmamıştır. Fransız Hükümeti, çok inandırıcı nedenlere dayanarak, **Türklerin İstanbul'da bırakılması gerektiğini** sanmaktadır. **Boğazlar** üzerinde uluslararası bir denetim kurulmasının bir zorunluluk olduğu görüşündedir.

B. NİTTİ Kurulun önündeki sorunun, kanısınca, basit bir sorun olduğunu belirtti. Türkiye halklarını kendimize düşman etmemeliyiz; liberal davranmalı ve siyasal değişiklikler peşinde değil, ekonomik yararlar peşinde koşmalıyız. Kendi görüşüne göre, Türk nüfusunun yüzde 80'e vardığı **İstanbul'dan Türklerin atılması söz konusu edilmemelidir.**

DAVİD LLOYD GEORGE söze karışarak bu sayıyı kabul edemeyeceğini, anladığına göre (İstanbul'da) Türklerin yüzde 40'tan fazla olmadıklarını bildirdi.

LORD CURZON aldığı bilgilere göre Türk oranının yüzde 40 ile 50 arasında bulunduğunu söyledi.

B. NİTTİ her halde Balkan istatistiklerine pek güvenilemeyeceğini belirtti... Sorunun bir çözüm yolu, Padişahı Müslümanların ruhani başı olarak, tıpkı Vatikan'da Papa'nın Katolik Roma Kilisesinin ruhani başı olduğu gibi, tutmak olabilir. Kendisi kişisel olarak **Padişahın** İstanbul'da, sözcüğün tam anlamıyla, hem cismani hem ruhani nitelikte, **hükümdar olarak** kalması gerektiğine inanmaktadır. Boğazlara gelince, bu suların tam özgürlüğünün güvence altına alınması tüm Avrupa'nın ortak çıkarıdır. İtalya, Güney Rusya'dan gelen ham maddelere büyük gereksinme duyduğu için bu konu ile özel biçimde ilgilidir. Çözülmesi gereken ilk noktanın **İstanbul ve Boğazlar sorunu** olduğu görüşüne katılır.

D. LLOYD GEORGE Padişah'ın İstanbul'da bırakılması konusunda Majesteleri Hükümetinin vardığı sonucun,... kaygı ile varılmış bir sonuç olduğunu söyledi. Kişisel görüşü odur ki, **Padişahın İstanbul'dan kovulmasına karşı ileri sürülen karşı görüşler kuramsal niteliktedir.**

Türkler yüzyıllardır Avrupa'dadırlar ve hep bir belâ, bir baskı ögesi ve bir karışıklık kaynağı olagelmışlerdir. Türk hiçbir zaman Avrupalı olmamış, Avrupa uygarlığını içine sindirememiş ve sürekli bir savaş nedeni olmuştur. Türklerin bu niteliklerinin değişebileceğini beklemek büyük bir iyimserlik olur. Ayrıca İstanbul da tüm öteki başkentlerden başkadır: Şöyle ki, Paris görünür biçimde Fransız'dır; Londra Britanyalı'dır; Roma İtalyan'dır; ama **İstanbul Türk değildir** ve nüfusunun çoğunluğu Türk değildir. Ayrıca hükümet merkezi oradan uzaklaştırılacak olursa İstanbul'daki Türk nüfusu da büyük ölçüde azaltılmış olacaktır. Kentin hemen çevresindeki nüfus Rum'dur. Demek oluyor ki biz **Padişah'ı İstanbul'da tutmakla ...yabancı bir hükümdarı yabancı bir halka egemen olarak bırakıyoruz.** Padişah İstanbul'da, Batılı Devletler arasında sürekli bir çekişme, kıskançlık ve entrika kaynağı olacaktır... Türkleri İstanbul'da bırakmak, korkulur ki, sorunun çözümlenmesi anlamına gelmeyecek, sadece yeni güçlülere bir başlangıç olacaktır... **Türklerin (İstanbul'dan) atılmasının ...Müslüman dünyasında oldukça büyük bir dinsel tepki olasılığı** bulunduğu bir gerçektir. Ama bunlara karşılık, Avrupa'yı bir vebadan ve karışıklık kaynağından tümden ve bütünüyle kurtarmak fırsatını belki de kaçırmakta olduğumuzu da düşünmek gerekir. Müttefiklerin ısrarla ileri sürdüğü görüşü desteklemek kararını Britanya Hükümeti büyük bir güçlük ve isteksizlikle alabildi; ancak bu konuda karşı çıkmamış ise, **Padişahın İstanbul ve Avrupa'daki etkisinin olabildiğince kısıtlanması konusunda ısrar edecektir.** Kurulun şimdi de Boğazlar üzerindeki denetimin niteliğini incelemesini önerdi.

B. NİTTİ, o günkü görüşmeleri şöyle özetledi:

*“Kurul, şu üç nokta üzerinde genel bir anlaşmaya varmış bulunuyor: bir, Padişahın İstanbul'da kalması gerektiği; iki, İstanbul'un ileride Avrupa barışı için bir tehdit haline gelmesini önleyecek önlemler alınması gerektiği; üç, İstanbul'un Yakın Doğu'nun en büyük pazarlarından biri haline gelmesi isteği.”*²⁷

İstanbul sorunu, incelenmek üzere askeri komiteye yollandı. Mareşal **Foch** başkanlığındaki bu komite, 6 Şubat 1920 günü şu görüşü bildirdi:

“1. Barış (Sèvres) hükümlerini dürüstçe yerine getirdikleri ve topraklarındaki azınlıkların haklarına saygı gösterdikleri sürece, padişah ve

²⁷ Olcay, *op.cit.*, s. 10; Şimşir, **Ankara...Ankara...**, s. 79.

hükümetinin, Türklerin başkenti olarak kalacak İstanbul'da kalmalarına izin verilecektir.

2. Türkiye... eskiden Avrupa Türkiyesi olan ve Bulgaristan'dan alınan bölgeleri de içeren toprakların Yunan egemenliğine aktarılmasını tanıyacaktır (Çatalca'ya kadar)...

3. Türkiye, Müttefiklerin, izin verecekleri bazı vergileri alma yetkisi ve İstanbul'u da kapsamak üzere Avrupa Türkiyesi ve suyuolları üzerinde yönetim yetkileri bulunacak bir Komisyonu, Akdeniz ve Karadeniz'i bağlayan suyuollarının özgürlüğünü gözetim altında tutmak amacıyla kurmak hakkını tanıyacaktır...."²⁸

Evet, İstanbul Osmanlı devletinin paytahtı olarak kalacaktı. Padişah ve hükümet, İstanbul'da ikamet edebilecekti. Ancak, İtilâf Devletleri'nin iki şartı vardı:

1) Türkiye, adı henüz konmamış olan "**Sèvres Antlaşması**" na tümüyle boyun eğecekti;

2) Ermeni, Rum gibi azınlıkların haklarına saygı gösterecekti.

Türk hükümeti bu şartları yerine getirmekte kusur ederse ne olacaktı?

Cevabı **Lord Curzon** verdi: 21 Şubat 1920 günü, İstanbul'la ilgil karara şu cümleyi ekletti:

"Türk Hükümetinin bu şartları yerine getirmemesi halinde, Müttefik devletler, kararlarını yeniden gözden geçirmekte serbest olacaklardır." ²⁹

Demek ki, İstanbul sürekli tehdit altında tutulacaktı. Osmanlı paytahtının tepesinde Demokles'in kılıcı sürekli sallanacaktı. Türk Hükümeti bir kusur mu etti; Türkler İstanbul'dan kovulacak, Anadolu'ya atılacak, Padişah'a da Anadolu'nun yolu gösterilecekti. Şımarık bir Ermeni'nin burnu mu kanadı; bunun cezası, Türklerin İstanbul'dan atılması ve tarihi başkentinden elden çıkması olacaktı. Barış Antlaşması'nda (Sèvres'de) böylesine kaypak bir hüküm bulundukça, Türk Hükümeti ağızyla kuş tutsa yine suçlanabilecekti. İtilaf Devletleri, İstanbul'la ilgili kararlarını her zaman "**gözden geçirmekte**

²⁸ Olcay, *op.cit.*, s. 61-62.

²⁹ *Ibid.*, s. 89; Şimşir, **Ankara...Ankara...**, s. 80.

serbest” olacaktı. Yani istedikleri zaman Türkleri başkentleri İstanbul’dan atabileceklerdi. Padişah, Batıların elinde tutsak gibi, rehin gibi olacaktı.

İşte bu şartlarda İstanbul Türkiye’nin payitahtı olarak bırakılıyordu. Padişah da İstanbul’da oturacaktı; ama diken üstünde oturacaktı.

İstanbul’daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral **De Robeck**, Barış Konferansı’nın bu kararını öğrenir öğrenmez hemen Sadrazam’a koştu. İngiltere’nin Türklere büyük lütfuymuş gibi müjdeyi verdi: İstanbul’un Türklere, padişahın da İstanbul’da kalabileceğini bildirdi.

Bunu duyan Fransız Generali **Franchet d’Esperey** de basına şu açıklamayı yaptı:

“İstanbul konusunda, Londra Konferansı Fransız görüşünü kabul etmiş ve padişahı orada bırakmaya karar vermiştir.”

Bu açıklama İngilizleri kızdırdı. **Lord Curzon**, 21 Şubat toplantısında bundan yakındı: *“Müttefiklerin ortak kararı sanki Fransa’nın eseriymiş gibi gösterilmişti.”* İngiltere bunu kabul edemiyordu. Fransız delegeleri de, önce İngiliz Yüksek Komiseri’nin gididip haberi Türklere yetiştirdiğini belirttiler. Sonunda, Müttefik Yüksek Komiserleri’nin İstanbul’da tek başlarına girişimlerde bulunmamaları yolunda bir yönerge çıkarılması uygun görüldü.

Bir hafta sonra İstanbul’un işgali konusu gündeme geldi.

İstanbul Üzerinde Yunan Emelleri

İtilâf Devletleri, bütün Trakya’yı ve Anadolu’da İzmir’i ve Ege bölgesini Yunanistan’a peşkeş çekiyorlardı. Türkiye’ye dikte edilecek Barış Antlaşması’nda (Sèvres’de) bu konularda hükümler yer alacaktı. Ama aç gözlü Yunanistan İstanbul’a da göz dikmişti.

İtilâf Devletleri kendi aralarında İstanbul işini konuşurken, Rumlar ve Yunanlılar da harekete geçtiler. İstanbul’daki Rum Ortodoks Patrik Vekili **L. Dorotheos**, 14 Şubat 1920 günü, İngiltere Başbakanı **Lloyd George**’a bir mektupla bir muhtıra yolladı. Yunan emellerini dile getirdi. Lloyd George, bu mektup ve ekini, Londra Barış Konferansı’na götürdü.

Patrik Vekili, Türkiye’nin geleceği hakkında karar verilirken, ***İstanbul***

sorununa da kesin çözüm bulunmasını” istiyordu.

Fener Rum Patrikhanesi'nin muhtırasında özetle şu görüşlere yer veriliyordu:

“İstanbul, köken, kültür ve nüfus bakımlarından bir Türk şehri değildir. Müslümanlar için bir kutsal kent de değildir. Üstelik Türkler burayı kötü yönetiyorlar. Öyleyse Türkler İstanbul'dan çıkarılmalıdır; çıkarılamazsa, bu, İtilâf Devletleri'nin aczi gibi yorumlanır. Türkler atıldıktan sonra İstanbul Yunanistan'a bağlanmalıdır. İstanbul Yunanistan'a bağlanmadıkça Yunan ülkesi (Megali İdea) gerçekleşemez. Ayrıca Türkler Boğazları da savunamamışlardır. Oysa Yunanistan, burada devletlerin çıkarlarını koruyabilir.”

Muhtıranın son bölümü aynen şöyleydi:

“Bu nedenlerle, İstanbul'un anavatanla (Yunanistan'la) birleştirilmesini istiyoruz. Bu çözüm yolu fazla aşırı bulunursa İstanbul Devleti'ni yönetme yetkisinin Yunanistan'a verilmesini öneririz.

“Ortodoks Patrikliği şu inançtadır ki, Türk Hükümetinin ya da padişahın İstanbul'da kalması, oradaki Yunanlılar (Rumlar) için sürekli bir tutsaklık anlamı taşır...”³⁰

Kısacası, Fener Rum Patrikliği, İstanbul'un Yunanistan'a verilmesini; olmazsa, kurulacak **“İstanbul Devleti”** nin yönetiminin Yunanistan'a bırakılmasını istiyordu. İngiliz Başbakanı **Lloyd George** da bu Rum isteklerini ciddi ciddi Barış Konferansı'na sunuyor, tutanaklara geçiriyordu.

Mondros Mütarekesi'ni izleyen dönemde, Türkiye'den koparılarak kurulacak bir “İstanbul Devleti” tasarısının zaman zaman konuşulduğu görülüyor. 31 Temmuz 1919 günü, beş büyük devlet temsilcilerinin Paris'te, Fransa Dışişleri Bakanı **Pichon**'un makam odasında yaptıkları toplantıda, Amerikan temsilcisi bir **“Uluslararası İstanbul Devleti”** düşüncesini ortaya atmıştı.

Amerikan temsilcisi bunun, ABD Başkanı **Woodrow Wilson**'un düşüncesi olduğunu da belirtmişti. Türk düşmanlığı bakımından **Gladstone** ekolünden gelen ABD'nin 28. Başkanı W. Wilson (1856-1924), Trabzon-Adana

³⁰ Bu muhtıranın İngilizcesi için bkz. **Documentn on British Foreign Policy 1919-1939**, First series, Volume VII, s. 628-629, dipnot 19; Türkçe çevirisi kısmen Olcay, *op.cit.*, s. 355, dipnot 252.

hattının doğusunda kalan bütün Anadolu topraklarını Ermenilere vermeye kalkışmış ve Atatürk'ün sert tepksini çekmişti. Başkan Wilson'un bu defa, devletimizin paytahtı İstanbul'u Türkiye'den koparmayı ve burada "Uluslararası İstanbul Devleti" adıyla iğreti bir devlet kurduğunu konferans gündemine getirmişti. Görünen odur ki, ABD Başkanı bu sözde "devleti" Yunanistan'a sunmayı amaçlamıştı. Ancak Fransa Başbakanı **Clemanceau**, bunu kabul edemeyeceğini bildirmişti.³¹

İktidardan düşmüş olmalarına rağmen, devrik Çarlık yanlısı Ruslar da "**İstanbul Devleti**" düşüncesinden medet ummuşlardı. Amiral **Kolçak** Hükümetinden bir grup Rus, sözde "**Yeni Rusya**" adına, 5 Temmuz 1919'da İtilâf Devletleri'ne bir mektup verdiler. Bunda şöyle deniliyordu:

"a) Boğazların Rusya için yaşamsal bir önemi vardır..."

*b) Hiçbiri devletin İstanbul'u tek başına yönetmesi kabul edilemez; burada kurulacak uluslararası yönetimde Rusya'ya en geniş ölçüde katılma ve katkıda bulunma olmağı öngörülmelidir."*³²

İstanbul Rum Patrikliği, "Kurulacak İstanbul Devleti'nin yönetimi Yunanistan'a verilsin" diyordu. Patrik Vekiline, "Mektubunun alındığı ve içeriğinin yüce kurulca (Barış Konferansınca) dikkatle inceleneceği" bildirildi.³³

Birkaç ay sonra, 11 Temmuz 1920 günü Yunanistan Başbakanı **Venizelos** da "**İstanbul Devleti**" düşüncesini **Spa Konferansı**'nda dile getirdi. Venizelos bu "devletin" nerelerini kapsaması gerektiğini de söyledi: Karadeniz Boğazı (Bosphorus), Marmara Denizi'nin Anadolu kıyısı ve Biga Sancağı'nın İstanbul şehri ile birlikte ayrı bir devlet haline getirilmesini istedi.

Venizelos:

"Boğazların güvenliği ve serbestliği bu yeni devlete emanet edilmezse, İstanbul'un Türklerin elinden alınması, Boğazların güvenlik ve serbestliğini sağlamaya yetmez..." dedi.³⁴

³¹ Olcay, *op.cit.* s. VVI.

³² *Ibid.* s. XLVII; Şimşir, **Ankara...Ankara...**, s. 86.

³³ Olcay, *op.cit.* s. 345; Şimşir, **Ankara...Ankara...**, s. 86.

³⁴ **Documents on British Foreign Policy 1919-1939**, First Series, Volume VIII, s. 545, No. 62; Olcay, *op.cit.*, s. 597; Şimşir, **Ankara... Ankara...**, s. 86.

Demek ki **Venizelos**, geniş bir “**İstanbul Devleti**” tasarlıyordu. İstanbul Rum Patrikliği, kurulacak “İstanbul Devleti” yönetiminin Yunanistan’a verilmesini istemişti. Ama bu devletin sınırları üzerinde net bir şey söylememiştir. Şimdi Yunan Başbakanı Velizelos bu devletin sınırlarını da söylüyordu. Kurulacak “**İstanbul Devleti**” yalnız İstanbul Şehri ve İstanbul Boğazı ile sınırlı kalmamalı, Marmara Denizi’nin Anadolu yakasını ve bütün **Biga Sancağı**’nı da içine almalıydı. İzmir bölgesi zaten Yunanistan’a veriliyordu. Bu bölge kuzeye ve kuzey-doğuya doğru Edremit Körfezi’ne, Kazdağı’na kadar genişletilecekti. Biga Sancağı’na ve Balıkesir’e kadar uzatılacak olan “İstanbul Devleti” ile Ayvalık ve Edremit kazalarını da yutacak olan “İzmir Bölgesi” bir yerlerde birbirine kavuşacak demektir. Yani “İyonya” ile “Constantinopolis” Balıkesir yöresinde birbirlerine kavuşacaktı. Öte yandan Marmara’nın Trakya kıyısını da kapsayacak biçimde bütün Trakya zaten Yunanistan’a bırakıldığına göre, Yunanistan Krallığı’nın sınırları Batı Anadolu’ya kadar genişletilmiş olacaktı. Bundan sonra verilecek bir emirle Yunan Orduları Ankara’ya doğru yürütüldü mü, hoş geldin Bizans İmparatorluğu! Yunan Başbakanı’nın hayal ufukları “Megali İdea” kadar genişti!

Elenizmin bu tarihsel fütühatına karşı çıkabilecek akli başında bir tek Yunanlı yok gibiydi. O sırada Venizelos düştükten ve Atina’da iktidar değiştikten sonra da Yunanistan’ın yayılma politikasında hiçbir değişiklik olmadığı görüldü. Düşen Venizelos’un bıraktığı Megali İdea bayrağını bu defa **Kral Konstantin** aldı. Yunan Kralı Konstantin, sürgünden Atina’ya dönünce, yakın bir gelecekte İstanbul’da, Ayastefanos “Kilisesi”nde Bizans İmparatorluğu tacını giymeyi ciddi olarak düşünmüştü.

Sakarya Savaşı’ndan sonra Anadolu’daki cephelerde bir yıl boyunca ciddi bir harekât olmayınca, Yunanistan bu defa İstanbul’u bir an önce ele geçirmek için sabırsızlanmaya başladı! 1922 yılının Temmuz ve Ağustos aylarında Yunan ordularının İstanbul üzerine yürüyecekleri, Osmanlı paytahtını ele geçirecekleri yolundaki haberler yaygınlaşmaya başladı. Yunanistan’ın Anadolu’dan Trakya’ya asker kaydıracağı, İstanbul’un “fethine” katılacak kuvvetlerin takviye edildiği duyuluyordu.

Yabancı diplomatlar yorum yapıyorlardı: Yunanistan, İstanbul üzerine yürüyerek, güya **Mustafa Kemal Paşa**’yı silah bırakmaya, barış yapmaya zorlayacaktı. Atina’daki İngiliz İşgüderi **Bentinck**, 28 Temmuz 1922 tarihli bir telgrafında, Yunan Hükümeti’nin cidden İstanbul’u işgal etmek niyetinde olduğunu bildiriyordu. Atina Hükümeti, ateşkes anlaşması yapması için

Mustafa Kemal'e bir ulti­matom verecek ve bu kabul edilmeyince, İstanbul'u işgal edecekti.³⁵

İngiltere Dışışleri Bakan Vekili **Lord Balfour** da, Savaş Bakanı **Sir L. Worthington-Evans**'a şunu soruyordu:

*“Yunanistan'ın hiç değilse geçici olarak İstanbul'a girmesine izin vermemiz bizim yararımıza olmaz mı? Bunu yeniden düşünmeliyiz.”*³⁶

4 Ağustos 1922 günü Avam Kamarası'nda **Lloyd George**'un Türkiye politikası sert biçimde eleştirildi. Lloyd George, bu eleştirilere cevap verirken şunları söyledi:

*“Ortada bir Türk-Yunan Savaşı var. Biz, savaşan taraflardan birinin başkentini (İstanbul) öteki tarafa karşı savunuyoruz... Eğer orada olmasak, hiç şüphe yok ki, Yunanlılar birkaç saat içinde o başkenti (İstanbul'u) işgal ederler.”*³⁷

Lloyd George'un bu konuşmasından üç hafta sonra Türk Orduları Büyük Taaruz'a kalktı. Yunanlıların “Megali İdea”sı veya “Büyük Emeli” kursaklarında kaldı!

Şimdi Yunanlıları bir kenara koyup, İstanbul'un, 1920 yılında Müttefiklerce, yani Fransa, İngiltere ve İtalya tarafından işgal edilmesine dönelim.

Osmanlı Payıtahtı İstanbul'un İşgali (16 Mart 1920)

Payıtaht, tahtın bulunduğu yer demektir. İstanbul, bin beşyüz yıldan beri payıtahttı. Doğu Roma İmparatorluğu'na, Bizans İmparatorluğu'na ve Osmanlı İmparatorluğu'na başkentlik yapmıştı. Osmanlı tahtı yaklaşık beş yüzyıldır İstanbul'daydı. Osmanlı Padişahları orada oturuyordu. Bu taht'a **Fatihler, Yavuzlar, Kanuniler...** oturmuştu. Sonra çapsız padişahlar da gelip aynı taht'a çıkmıştı. Ama yine de İstanbul, köklü tarihi olan, artık içi koflaşmış da olsa dış görünüşüyle anlı-şanlı bir “payıtaht”, ya da başkent idi. Misak-ı Milli'de belirtildiği gibi, **üç başlı** bir **payıtaht** idi:

³⁵ Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, Cilt IV (Ekim 1921-Ekim 1922), Türk Tarih Kurumu Yayını, *İkinci Baskı*, Ankara, 2000, s. 323, No. 135: *Bentick'ten Balfour'a tel*, 28.VII.1922, No. 267.

³⁶ *Ibid.*, s. 297, No. 121: Balfour'dan Worthington-Evans'a yazı, 3.VII.1922.

³⁷ *Ibid.*, s. 338, No. 137.

Makarr-1 Hilâfet-i İslâmiye, yani İslâm Halifesi'nin Karagâhı idi,

Payitaht-1 Saltanat-1 Seniyye, yani Yüce Padişahlar Tahtının bulunduğu yer idi,

Merkez-i Hükümet-i Osmaniye, yani Osmanlı Hükümetinin Merkezi idi.

İngilizler, İstanbul'u işgal etmeyi daha 1918 yılı sonlarında düşünmeye başlamışlardı. Eyleme geçme niyetleri ise 1920 yılının ilk aylarında görülür. İstanbul'u işgal etmek düşüncesi ile hazırlanmakta olan insafsız Sèvres Anlaşması'nı Türklere dikte etmek ve İstanbul'daki milliyetçileri yakalayıp sürmek düşünceleri birlikte yürütülür.

6 Şubat 1920 günü, İngiliz Yüksek Komiseri Amiral **de Robeck**, Maraş'taki çarpışmalarla milliyetçilerin doğrudan doğruya Müttefiklere (İtilâf Devletleri'ne) karşı saldırıya geçmiş olduklarını, Türkiye'deki durumun yepyeni bir döneme girdiğini Londra'ya bildirir. Yüksek Komiser Meclisi Mebusan'ın açılmasıyla seçkin milliyetçi liderlerin İstanbul'a geldiklerini, Müttefiklere meydan okuyan konuşmalar yaptıklarını da ekler ve acımasız Barış Antlaşması'nı (Sèvres'i) Türklere kabul ettirebilmek için kuvvet kullanmak gerektiğini söyler.³⁸

Bir hafta sonra, Amiral **de Robeck**, bu düşüncelerini yineleyip perçinler: Karargâhlarını Sivas'tan Ankara'ya kaydıran milliyetçilerin, propaganda bakımından güçlendiklerini, 13 Ocak'ta açılan Parlatentonun, milliyetçi hareketin İstanbul'da siyasi bölümü durumunda olduğunu; **Mustafa Kemal Paşa** hariç, milliyetçi liderlerin İstanbul'da toplandıklarını ve toplantılar düzenlediklerini; hükümet içinde de kendilerinden yana nazırların bulunmasına önem verdiklerini bildirir ve özetle şunları ekler: Cemal ve Cevat Paşaların istifa ettirilmeleriyle Müttefikler "*savaşın ilk raundunu*" kazanmışlardır, ama Türklere sert barış şartlarını kabul ettirebilmek için milliyetçilere karşı silah kullanmak gerekecektir.³⁹

19 Şubat günü **De Robeck**, Babıâli üzerine sert bir baskıda bulunur. **Mustafa Kemal**'in emriyle Maraş'ta çarpışmalar olduğunu, Türklerin İzmir bölgesinde "Milne hattı"na uymadıklarını, Gelibolu yakınındaki Akbaş cephane deposunun soyulduğunu, bütün bunların Müttefiklere karşı saldırılar

³⁸ Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk, I**, s.366-368.

³⁹ *Ibid*, s. 371-375.

olduğunu, Yunanlılarla çarpışmaları da Müttefiklere saldırı saydığını bildirir ve bunlardan İstanbul Hükümeti'nin de sorumlu tutulacağını sözlerine ekler.⁴⁰

İstanbul Konusu Barış Konferansında

İstanbul konusu, 28 Şubat 1920 günü Londra Konferansı'na getirildi. Gerekeç olarak, Maraş yöresinde Kuvayı Milliye'nin Fransızlarla ve Fransız üniformalı Ermenilerle çarpışmalarını öne sürdüler. İngilizler, bu çarpışmaları bir "Ermeni kıyımı" ya da "Ermeni katliamı" imiş gibi gösterdiler.

Londra Konferansı'nda **Lord Curzon**, "*Kilikya'da çok ciddi bir durum var*" dedi. Önlem alınması gerektiğini savundu. Fransız delegesi **Berthelot** da Curzon'a arka çıktı. "*Artık bir şey yapma zamanı gelmiştir*" diye konuştu.⁴¹

Aynı gün öğleden sonraki oturumda **Lloyd George** şöyle dedi:

*"Yüce Kurul, padişahın İstanbul'da kalmasına niçin karar vermişti? İlerde Türkiye'de bir karışıklık çıkarasa **padişahın kaderi Müttefiklerin elinde olsun** diye, değil mi? Şimdi böyle bir durum ortaya çıkmış bulunuyor... Yüksek Komiserler topluca sadrazama gidip şunları söyleyebilirler: Bu kısımlara Maraş'ta (Fransızlarla çarpışmalara) izin verecek olursanız Hükümetiniz İstanbul'dan kovulacaktır... Padişah sürgün edilecek, Boğaz'ın öteki yakasında (Anadolu yakasında) tutuklu olarak kalacaktır."*⁴²

Lloyd George'a göre, tam Barış Antlaşması'nın (Sèvres) imzalanması arifesinde Müttefiklerin prestiji ağır bir darbe yemişti. "*Bundan daha öldürücü bir darbe olamazdı.*" Müttefikler mutlaka bir şey yapmalıydılar. "*Çarpıcı bir şey yapmanın zamanı gelmişti.*" Örneğin, "*İstanbul'da Türk Hükümetine el konabilirdi.*" Sardrazam ve Harbiye Nazırı tutuklanabilirdi. Gerekirse öteki Türk nazırlar (bakanlar) da birer birer tutuklanabilirdi..."⁴³

Fransız ve İtalyan delegeleri de bu görüşe katıldılar. Yalnız İtalyan Başbakanı Nitti, "*İşin doğrusu, İstanbul'un **Mustafa Kemal**'i kontrol ettiği değil, Mustafa Kemal'in isteklerini İstanbul'a zorla kabul ettirdiği değil*

⁴⁰ *Ibid*, s. 381-384.

⁴¹ **Documents on British Foreign Policy**, First Series, Vol. VII, s. 291 vd., No. 36; Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, I, s. 393 vd., No. 135; Olcay, *op.cit*, s.137.

⁴² Şimşir, *ibit*, s.402; Olcay, *op. cit.*, s. 142-143.

⁴³ Şimşir, *ibit*, s. 404; Olcay, *op.cit.*, s. 144-145.

midir?” diye sormaktan kendisini alamadı. Yani, İstanbul’un işgali neye yarayacaktı ki?

Müttefikler, 28 Şubat günü ilk kez İstanbul’un işgali konusunu konferans masasına getirdiler. Kesin bir karar vermeden önce İstanbul’daki Yüksek Komiserlerin görüşlerini sordular.⁴⁴

Ertesi günü İngiliz ve Fransız Yüksek komiserleri konuyu görüştüler ve Türklere ağır barış şartlarını kabul ettirebilmek için İstanbul’un işgali gerektiğine karar verdiler. General **Milne** de bu görüşü benimsedi. İtalyan Yüksek Komiseri ise bu toplantıya çağrılmadı.⁴⁵

3 Mart 1920 günü **Lloyd George**, doğrudan konuya girdi ve açık konuştu: Hazırlanmakta olan ağır Barış Antlaşması’nı **(Sèvres’i) Türklere kabul ettirilebilmek için, İstanbul’un işgal edilmesi gerektiğini** savundu. İstanbul’da resmî binalara ve padişahın sarayına nöbetçiler dikilebileceğini söyledi.

Lloyd George şöyle devam etti:

“Padişaha resmen İstanbul’da kalabileceği söylenmişti. Sonuç ne oldu? Ermeniler (Maraş’ta) kıırma uğradı... Barış konferansı kararlarına direnme istekleri daha da arttı. İşte bu, Türklere tatlı konuşmanın sonucudur...”

*Türklerin akıllarını başlarına getirmek için **bir kuvvet gösterisi gerekiyor**. Türkler korkunç (yenilmez) değillerdi. Yalnız olduklarında, belki Yunanlılar dışında herkes tarafından yenilmişlerdir... Türkiye’nin yalan, düzmece bir adı çıkmışlığı vardır ve Müttefikler hâlâ bu korku altında yaşarlar. Bu nedenle kesin eyleme geçme zamanı gelmiştir.”*⁴⁶

Bu konuşma üzerine **Lord Curzon**, gerçekçi bir söz etti: *“Gemilerin toplarıyla Büyük Britanya, İstanbul’da her şeyi yapabilir. Ama şu nokta gözden uzak tutulmamalıdır ki, gerçek zorluklar, İstanbul’dan ve denizden uzak yörelerde karşımıza çıkacaktır”* dedi.⁴⁷

İstanbul işi o gün ertelendi. İstanbul’daki Yüksek Komiserler’den de görüş istendi.

⁴⁴ Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk, I**, s. 410-411.

⁴⁵ *Ibid.*, s. 413-414.

⁴⁶ *Ibid.*, s. 419- 421; Olcay, op.cit., s. 182-183.

⁴⁷ Şimşir, *ibid.*, s. 421; Olcay, op.cit., s. 183.

Müttefikler, 5 Mart'ta İstanbul konusunu yeniden ele aldılar. Lloyd George, “*Hazırlanan Barış Antlaşması (Sèvres) çok serttir*” dedi. Hangi toprakların Türklerin elinden alınacağını kısaca anımsattı. “*Böyle bir antlamayı Türklere kabul ettirebilmek için, çok sert önlemler almak gerektiğini*” belirtti. Şunları ekledi:

“*Şimdi şiddetli önlemler alınmayacak olursa, Türkler bize yine meydan okurlar... Mustafa Kemal'in komutası altında güçlü, düzenli, iyi örgütlenmiş ve iyi yönetilen bir ordu var... Mustafa Kemal bayağı bir haydut ya da bir soyguncu başı değil... Hemen en şiddetli eyleme geçmeli. Önce Mustafa Kemal'in işine son verilmesini istemek, sonra da İstanbul'u bir müttefik kuvvetiyle işgal etmek gerekir.*”⁴⁸

Fransız delegesi **Cambon, Lloyd George**'u destekledi. “*İstanbul hemen işgal edilmeli. Türk başkentinde belli noktalar ele geçirilmeli*” dedi. “**Mustafa Kemal**'in işten atılması için Osmanlı Hükümeti'ne ağır baskı yapılması gerektiğini” de sözlerine ekledi. İstanbul'un işgali için Fransız hükümetinin asker kullanmaya hazır olduğunu ve İstanbul yöresinde 14 Fransız taburu bulunduğunu bildirdi.⁴⁹

Curzon, “*Mustafa Kemal'in atılmasını istersek Osmanlı hükümeti buna, sözde razı olur ama Kemal'in kendisi ele avuca sığmaz bir yaratıktır; bugün Sivas'ta, yarın Erzurum'da olabilir ve ele geçirilmesi hemen hemen imkânsız gibidir*” dedi.⁵⁰

İtalyan Delegesi **Scialoja** da Curzon gibi konuştu: “Müttefikler çok zor bir durumla karşı karşıya bulunuyorlar... Osmanlı Hükümeti'nin **Mustafa Kemal**'i Erzurum Valiliğinden (!) atmasını sağlayabiliriz ama bunun uygulamada etkisi sıfırdır” dedi.⁵¹

Lloyd George yine söz alarak:

“*Müttefikler, akıllarını başlarına toplayıp Türklere Barış Antlaşması'nı (Sèvres'i) uygulatabileceklerini göstermelidirler... Britanya Hükümeti, Ermeni kırımını önlemek için İstanbul'un rehin tutulacağı hakkında Avam Kamarası'na kesin güvence vermiştir... Bu sözden dönemez. Umarım*

⁴⁸ Şimşir, *ibit*, s. 429; Olcay, *op.cit.*, s. 221.

⁴⁹ Şimşir, *ibit*, I, s. 429-430; Olcay, *op.cit.*, 221-222.

⁵⁰ Şimşir, *ibit*, I, s. 432; Olcay, *op.cit.*, s. 223.

⁵¹ Şimşir, *ibit*, I, s. 433; Olcay, *op.cit.*, s. 223-224.

Müttefikler birlikte harekete geçerler” dedi.⁵²

Bu görüşmeler sonunda İstanbul'un işgaline karar verildi.

6 Mart günü **Lord Curzon**, Amiral **de Robeck**'e özetle şunları telledi:

*“Türkiye ile yapılacak barış antlaşmasında Çatalca'ya kadar Trakya'nın ve İzmir'in Yunanistan'a verilmesi, Boğazların uluslararası kontrol altına alınması, (Anadolu'da) Bağımsız bir Ermenistan devleti kurulması ve belki Kürdistan'ın da tanınması hükümleri bulunacaktır. Bunları Türklere kuvvet yoluyla kabul ettirebilmek için İstanbul işgal edilecek, **Mustafa Kemal Paşa** 'nın azledilmesi istenecektir...”⁵³*

Müttefikler İstanbul'daki Yüksek Komiserlere de ortaklaşa şu noktaları bildirdiler:

“Türkiye'ye imzalatılacak Barış Antlaşması'nda (Sèvres'de) çok ağır hükümler vardır. Bunlar arasında Çatalca'ya kadar Trakya'nın Türkiye'den koparılması, Boğazların uluslararası denetimi, İzmir'in Yunanistan'a verilmesi, Doğu Anadolu'da bir Ermeni devletinin kurulması da yer almaktadır.

Bu hükümlerin (...) er ya da geç zorla uygulanması gerekecek. Yüksek Kurul'un görüşü şudur:

1) *Başkent İstanbul derhal Müttefiklerce işgal edilecek,*

2) ***Mustafa Kemal**'in Anadolu'daki görevine son verilmesi Osmanlı Hükümeti'nden istenecek,*

3) *Barış (Sèvres) Antlaşması hükümleri yürürlüğe koyuluncaya kadar İstanbul işgal altında kalacak,*

4) *Türk saldırıları sona ermezse barış şartları daha da ağırlaştırılacak ve Türklere verilmiş olan ödümler geri alınacak.”⁵⁴*

Müttefikler, İstanbul konusunda, 10 Mart günü bir defa daha toplandılar. Bu toplantıda **Lloyd George**, İstanbul'un sivil yönetimine de el konulması, milliyetçi liderlerin tutuklanması, Osmanlı Parlamentosu'nun

⁵² Şimşir, *Ibit*, I, s. 434-436; Olcay, *op.cit.*, s. 225-226.

⁵³ Şimşir, *Ibit*, I, s. 441.

⁵⁴ *Ibit*, s. 441; Olcay, *op.cit.*, s. 230.

dağıtılması gibi konuları açtı. Fransız delegesi **Cambon**, bu kadar ileri gidilmemesini istedi. İtalyan **Scialoja**, yakın geleceği görür gibi konuştu:

*“Osmanlı Parlamentosu İstanbul’dan kovulursa Anadolu’da bir yerde toplanıp **Mustafa Kemal**’in resmi örgütü durumunda ortaya çıkar”* dedi.

Sonunda İstanbul’daki Yüksek Komiserler’e şu ek yönerge gönderildi:

“Kurul, şu sırada sivil yönetimi üzerine almaya da, Türk Parlamentosu’nu dağıtmaya da, genel bir bildiri yayınlamaya da karşıdır.

Ancak, gizli haberleşmeyi önlemek için Harbiye Nezareti ile birlikte posta ve telgraf merkezlerini de ele geçirmeniz ve polisin tümüyle denetimini sağlamanız da gerekir.

*Teblikeli milliyetçi önderlerin tutuklanması da izlenen politikaya uygun olacaktır...”*⁵⁵

İstanbul’un işgaliyle ilgili olarak, Yüksek Komiserlere yollan son yönerge bu oldu. Ondan sonra Barış Konferansı 16 Mart 1920 günü Londra’da yine toplandı. Ama o saatlerde İstanbul’un işgali artık başlamış bulunuyordu.

Atatürk, Rauf Bey’i Ankara’ya çağırıyor

İstanbul’da **Rauf Bey (Orbay)** 11 Mart 1920 günü Ankara’da **Atatürk**’e şu telgrafi çekti:

*“Dün akşam inanılır İtalyan kaynaklarından güvenilir bir kimseye gizlice verilen haberlerde, yabancı temsilcilerin dün öğleden sonra toplanarak Londra’dan gelen ve İstanbul’daki Kuvayı Milliye başlarını tutuklama emrini içeren konuyu görüşerek kabul ettikleri, bu nedenle bu gibi kimselerin bir an önce İstanbul’dan uzaklaşmaları gerektiği bildirilmiştir. Biz bunu ya mubaliflerin bir blöfü ya da Millet Meclisi’nin feshi sonucuna varacak olan (Damat) **Ferit Paşa**’nın iktidara getirilmesi gibi iki şıkka hamlediyoruz...”*

*“ Tabii her iki ihtimale karşı da buradan hiçbir yere gidilmeyecek, işin sonuna kadar namus vazifesi yapılacaktır...”*⁵⁶

⁵⁵ Şimşir, *ibit*, I, s. 444; Olcay, *op.cit.*, s. 235-239.

⁵⁶ Rauf Orbay, **Siyasi Hatıralar**, İkinci Baskı, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 435; Bilâl N. Şimşir, **Malta Sürgünleri**, İkinci Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985, s.155.

Rauf Bey, doğru haber almış, ama buna pek inanmamıştır. Muhalifler ve Müttefikler, “blöf” yapıyor, kendisini İstanbul’dan kaçtırmak istiyor sanmıştır. Kaçarsa onların ekmeğine yağ süreceğini düşünür. İstanbul’dan hiçbir yere gitmeyeceğini bildirir. Orada kalıp “namus vazifesi” yapacaktır. Ama İstanbul’da artık vazife yapamayacağını pek aklına getirmez.

Ankara’da **Atatürk**, tehlikeli gelişmeleri daha net görür; Rauf Bey’i ve bazı arkadaşlarını, hemen Ankara’ya çağırır: Ertesi gün, Rauf Bey’e şu talimatı verir:

*“...İngilizlerin tutuklama kararına karşı Meclis’in, sonuna değin yiğitçesine görevini yapması pek yararlı ve parlaktır. Ancak, sizinle birlikte, varlıkları ilerki işlerimiz ve girişimlerimiz için çok gerekli olan arkadaşların, sonunda bize katılmaları kesin olarak güvence altına alınmalıdır. Yoksa Grubun birlik ve kararlı olarak iş görmesini düzenleyebilecek kişileri şimdiden görevlendirerek **sizlerin hemen buraya gelmeniz çok gereklidir**. Buraya gelecekler arasında yurdu temsil titeliğinde olanlarla, gerekince Hükümeti kurmaya ve yönetmeye yeterli kişilerin bulunması önemlidir. İtilaf devletlerinin zorlama tebirlerine başvuracakları kuşku götürmez...”⁵⁷*

Atatürk uyarıyor. İngilizlerin zorlama tedbirlerine başvuracaklarını, yani İstanbul’u işgal edeceklerini belirtiyor; Ankara’da hükümet kurabilmek için Rauf Bey’e ve bazı arkadaşlara ihtiyaç olduğunu bildiriyor. “*Hemen buraya gelmeniz çok gereklidir*” diyor. Görüşlerini güçlendirmek için Rauf Bey’e başka bir haber daha iletiyor: Ankara’daki İngiliz Temsilcisi **Withall**, aldığı bir telgraf üzerine, 11 Mart günü eşyası, ağırlıkları ve adamlarıyla birlikte alelacele Ankara’dan İstanbul’a gitmiştir. Atatürk, “*Bu işin, İtilâf devletlerince İstanbul’da alınan tetbirlerle ilgili bulunduğu kuşku götürmez*” diye yazıyor.⁵⁸

Fakat **Rauf Bey**, İstanbul’da kalmaya kararlı görünüyor. 12 Mart günü Heyeti Temsiliye üyesi mebuslardan **Mazhar Müfit (Kansu)** ile Rauf Bey arasında, Mebusan Meclisi binası içinde şu konuşma geçiyor:

*“**Rauf Bey** – Dün İtilaf temsilcileri öğleden sonra toplanmışlar, Londra’dan, Kuvayı Milliye başlarını tutuklama emri gelmiş, onu görüşerek kabul etmişler. Bunların bir an önce İstanbul’dan uzaklaşmaları lâzımmış.*

⁵⁷ Nutuk/Söylev, s. 547; Orbay, *op.cit.* s. 436; Şimşir, **Malta Sürgünleri**, s. 155-156.

⁵⁸ Nutuk/Söylev, s.547; Şimşir, *Malta Sürgünleri*, s. 156.

Mazhar Müfit Bey – Bu haber, doğru ve kesin midir? Bu konuda düşünceniz nedir?

Rauf Bey – Ya İtilâf devletlerinin bir blöfü, ya da Millî Meclisi freshederek **Ferit Paşa** 'yı kabine başına getirmek.

Mazhar Müfit Bey – Ey sonra?

Rauf Bey – Sonrası, bir blöfle bazı kişileri kaçırmak, böylece Meclis'te bir skandal yaratarak, milliyetçilerin aleyhinde bir hareket yapmak.

Mazhar Müfit Bey – Gidecek miyiz?

Rauf Bey – Hayır, işin sonuna kadar namus görevi yapacağız.

Mazhar Müfit Bey – Pakâlâ, sizinle aynı fikirdeyim.

Rauf Bey – Keyfiyeti **Mustafa Kemal Paşa** 'ya yazdım. Bakalım o ne fikir ve mütalaada bulunacak.”⁵⁹

Mustafa Kemal'in cevabı gelmiştir. Ama **Rauf Bey**, İstanbul'dan Ankara'ya gitmeye karar veremez. İleri gelen Kuvayı Milliyeci mebuslar kendi aralarında bir toplantı yaparlar ve şimdilik Ankara'ya gitmekten vazgeçmeye karar verirler. Bu kararlar Atatürk'ün kesin emrini dinlememiş olurlar.

Bu arada tehlike iyice yaklaşır. İstanbul'un işgali, milliyetçilerin yakalanmaları artık gün meselesi değil, saat meselesidir. **Atatürk**, son saatlerde Rauf Bey'e bir telgraf daha gönderir. 15/16 Mart gecesi muhatabına ulaştırıldığı anlaşılan bu son mesajı ve ona verdiği karşılığı Rauf Bey şöyle anlatıyor:

“Gece yarısı, **Mustafa Kemal Paşa** 'dan acele bir telgraf geldi. Mahrem muhabberemize vasıta olan Harbiye Nazırı **Fevzi Paşa** 'nın (Çakmak) Seryaveri **Salih Bey** 'in (Omurta k) bana gönderdiği bu telgrafta Kemal Paşa:

Osmanlı Bankasıyla bin lira gönderdim. Al da gel ' diyordu. Ben de derhal:

‘Evelce kararlaştırdığımız gibi, namus borcumuzu yapacağız. Meclisi bastırmak için burada kalacağız. Aksi takdirde bize güvenerek burada kalanlar, kendilerine haber verilmeden aralarından ayrılışımıza muğber

⁵⁹ Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, Türk Tarih Kurumu Yayınlarından, Ankara, 1968, II. Cilt, s. 550-551.

olurlar da içtimaa devam ederlerse, o zaman Meclis'in Ankara'da toplanması meselesi ciddi şekilde tehlikeye girer' şeklinde karşılık verdim.”⁶⁰

Böylece **Rauf Bey, Atatürk**'ün son çağrısını da itmiş olur. İstanbul'da kalmak için ayak direrken “*Evelce kararlaştırdığımız gibi*” sözlerinden neyin kastedildiğini anlamak zordur. Evelce kararlaştırılan —Atatürk'ün isteksizliğine rağmen kararlaştırılan—Meclis'in Anadolu'da değil de İstanbul'da toplanmış olmasıydı. Ama tehlike kapıya dayanıncaya kadar İstanbul'daki Meclis'te kalma yolunda Mustafa Kemal Paşa ile birlikte alınmış bir karar yoktu. Bizim bilmediğimiz böyle bir karar olduğunu farz etsek bile, değişen şartlar karşısında eski kararın da değişmesi gerekmez mi? Hele Millî Kurtuluş Hareketi'nin lideri üstüste “Anadolu'ya gelin” diye çağrıda bulunurken eski kararların artık hükümsüz sayılması gerekmez miydi? İstanbul'da kalacak bazı mebusları “muğber” etmemek için **Mustafa Kemal**'i muğber etmenin mantığını anlamak gerçekten güçtür.

Sivas Kongresi'nin “İkinci Adamı”, Meclisi Mebusan'da “Felah-ı Vatan Grubu”nun lideri, düşman tehdidi altındaki İstanbul'dan çıkmak için bir adım atmaz. Mustafa Kemal Paşa, Ankara'da Hükümet kurabilmek için yetişmiş adam ararken, Rauf Bey İstanbul'da İngilizlerin gelip Meclisi Mebusan'ı basmalarını, kendisini tutuklayıp Malta'ya sürmelerini bekler ve “*Gelsin deyuşlar, işte buradayız!*” diye söylenir.⁶¹

Sonunda beklenen başa gelir.

16 Mart 1920 sabahı Müttefikler İstanbul'u işgal ederler. **Rauf Bey (Orbay)**, o sabahı, birkaç gündür kalmakta olduğu Şişli'deki bir dost evinde uyanır, sabah gazetelerini arar. Ama gazeteler gelmemiştir. Nedenini sorunca, İngilizlerin, Şehzadebaşı karakolundan başlayarak yer yer İstanbul'u işgal ettiklerini öğrenir. Ama telaşa kapılmaz. Kalkar, Fındıklı'daki Meclis binasına gider.

Yunus Nadi Bey, o sabah Rauf Bey'in Meclis'teki halini şöyle anlatır:

*“Öğle üzeri Meclis'e gittim. Büyük kapının kısa bir merdivenle çıkardığı alt kat salonunda **Rauf Bey**'i bir aşağı bir yukarı dolaşiyor buldum. Beni şen ve şuh karşıladı.*

⁶⁰ “Rauf Orbay'ın Hatıraları,” **Yakın Tarihimiz**, Cilt II, s.275; Şimşir, **Malta Sürgünleri**, s. 159.

⁶¹ Yunus Nadi, **Ankara'nın İlk Günleri**, İstanbul, 1955, s.14.

— *Gelsin deyuşlar işte buradayız! Dedi ve güle güle vaziyeti kendi gördüğüne göre hikâye etti. O söyledi, ben dinledim. Muhavere her şeyin bitip bitmediğı noktasına geldiğinde Rauf Bey şu neticede karar kıldı:*

— *Kararımız karar. Ancak biz hadisenin bu kadarını kâfi görerek savuşursak Meclis'in alt tarafı panik yapıp dağılır, gider. Ben istiyorum ki Meclis dağılmasın, fakat dağıtılsın. Onun için vukuata intizaren biraz beklemek lâzım. Bunu bilbassa kendim için vazife görüyorum. Bakalım ne zubar eder?...”⁶²*

Atatürk, NUTUK'ta şunları yazıyor:

‘Baylar, Rauf Bey'i ve öteki kişileri tam zamanında çağırılmış olduğumuz olaylarla, hem de üç dört gün geçmeden belli oldu. Ama ne yazık ki, bu çağrımız gerektiğı kadar önem ve ağırlıkla dikkate alınmadı. Rauf Bey, Vastf Bey gibi kişiler, en sonunda tam uysallıkla Malta'ya gittiler. Bunu biliyoruz.

Son dakikaya değin Anadolu'ya geçmek ve Ankara'ya gelmek yolunun ve önlemlerinin kimi arkadaşlarca hazırlandığı ve sağlandığı bana anlatılmıştır. Eğer böyle idisyse, bu kişilerin Ankara'ya gelmeyi kabul etmeyip İngilizlere teslim olmayı ve Malta'ya gitmeyi yeğlemelerindeki neden ve özür, gerçekten incelenmeğe değer... Bununla birlikte, ben...bu kişileri Malta zindanlarından kurtarmak için her yola başvurarak, elden gelen girişimleri yapmaktan geri durmadım.”⁶³

İşgalin Osmanlı Hükümetine Duyurulması

Evet, 16 Mart 1920 sabahı, Müttefikler, Osmanlı paytahtı İstanbul'u işgal ettiler. İşgal başladıktan sonra, o sabah saat 09.25'te, İngiliz Yüksek Komiserliği Baştercümanı Andrew Ryan, randevusuz ve habersiz, Osmanlı Sadrazamı Salih Paşa'yı ziyaret etti. “*Ciddi bir bildirimde bulunacağını*” belirterek, yüksek komiserlerin ortak notasını sadrazama sundu. Aslı Fransızca olan nota şudur:

“*Altes,*

Müttefik Yüksek Kurulu, Fransa, Büyük Britanya ve İtalya Yüksek

⁶² *Ibid*, s. 14-15.

⁶³ **Nutuk/Söylev, I**, s. 547-549.

Komiserlerini, İstanbul kentini 16 Mart (1920) saat 10'dan itibaren müttefik devletlerin askeri işgali altına alacağını Alteslerine duyurmakla görevlendirilmiştir.

Yüksek komiserlerce bu konuda alınmış olan karar metnini Altesleri ilişkide bulacaklardır.

Ayrıca, birçok yörede ve özellikle Kilikya'da görülen olaylarda sorumlulukları şüphesiz olan Mustafa Kemal Paşa'nın ve sözde milli hareketin öteki yöneticilerinin ret ve inkâr edilmelerini Osmanlı Hükümeti'nden istemek görevini de almış bulunuyoruz.

Benzer olayların ve aşırılıkların yinelenmesi halinde, Türkiye için öngörülen barış şartlarının daha da sertleştirileceğini ve verilmiş ödünlerin geri alınacağını Osmanlı Hükümeti'ne bildirmek durumundayız.

Şunu da eklemekle görevlendirilmiş bulunuyoruz ki, İstanbul'daki müttefik askeri işgali, barış antlaşması şartları kabul edilip uygulanıncaya kadar sürecektir.”⁶⁴

Ek

MÜTTEFİK YÜKSEK KOMİSERLERİNİN ALDIKLARI KARARLAR

“Biz, Fransa, Büyük Britanya ve İtalya Yüksek Komiserleri, Müttefik Yüksek Kurulu'nun emirleri doğrultusunda şu kararları aldık:

1. İstanbul kenti, 16 Mart (1920) saat 10'dan itibaren müttefik devletlerin askeri işgali altına alınacaktır.

2. Müttefik askeri makamları, müttefik yüksek komiserleri adına, kentin işgali için gereken bütün askeri önlemleri alacaklardır.

3. Alınacak önlemler şunları kapsayacaktır:

(a) Harbiye ve Bahriye Nezaretlerini işgal ve bu nezaretlerin bütün emirlerini ve yazışmalarını kontrol ve sansür etme,

⁶⁴ Notanın ve ekinin Fransızca aslı için bkz. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk, I**, s. 460-461. Ayrıca bkz: **FO 406/43**, s. 273-274, No. 161/1, 2; **Documents on British Foreign Policy**, First Series, Vol. XIII, s.39, No.2.

(b) Posta, telgraf ve telefonları kontrol etme,

(c) Polisi tümüyle kontrol etme ve işgal altına alınan bölgenin huzur ve güvenliği için gereken bütün yönetmelik ve düzenlemeleri hazırlama, yayınlama ve uygulama.

İstanbul, 15 Mart 1920

A. DEFRANCE

J. N. DE ROBECK

MAISSA"

İngiliz tercümanının beklenmedik ziyareti, sadrazamlık koltuğuna oturalı on gün olan **Salih Paşa**'yı şaşırtmıştı. Tercümanın sunduğu iki belgeyi okuyunca Salih Paşa, "*Bu, İstanbul Hükümeti'nin sonu demektir*" diye inledi. Telefonu açıp kabineyi saat 11'de toplantıya çağırdı.

Yüksek Komiserler, işgalin başladığı dakikalarda, "İşgal Kuvvetleri" imzasıyla bir de bildiri yayınladılar ve bunu telgrafla Anadolu'ya yaymaya çalıştılar. Bildiride, Türk milli hareketi suçlanıyor ve İstanbul'un işgali haklı gösterilmeye çalışılıyordu. Milli hareketin, barış için tehlike olduğu, bu yüzden İstanbul'un işgal edildiği söyleniyordu:

*"...Herkesin sonsuz bir istekle beklediği barış için büyük bir tehlike yaratan bu duruma karşı İtilâf Devletleri, yakında karara bağlanacak barış hükümlerinin uygulanmasını sağlayabilmek için, gerekli önlemleri düşünmek zorunda kaldılar. Bu da İstanbul'u geçici olarak işgal etmek idi..."*⁶⁵

İşgalin Padişaha Duyurulması

Aynı 16 Mart 1920 sabahı saat 9.30 sularında, İstanbul'daki Fransa Yüksek Komiserliği Müsteşarı ve tercümanı **M. Ledoulx**, habersiz ve randeevusuz olarak, Yıldız Sarayı'nın kapısını çaldı. Padişahın Başkâtibi **Fuat Bey** henüz makamında değildi. Hemen Nişantaşı'ndaki evinden saraya çağırıldı. Soluk soluğa geldi. Fransız Müsteşarı, o sabah saat 10.00'dan başlayarak İstanbul'un işgal altına alınacağını bildirdi. İşgal ile ilgili Müttefiklerin ortak notasıyla ekini **Fuat Bey**'e sundu ve bunun hemen padişaha arz edilmesini istedi.

⁶⁵ Bu bildirinin tam metni için bkz. Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), **Nutuk (Söylev)**, I. Cilt (1919-1920), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1981, s. 555-557.

Başkâtip, padişahın huzuruna girip yarım saat sonra çıktı ve efendisi adına Fransız tercümana şunları bildirdi:

“1. Padişah Hazretlerinin Müttefik Devletlerle her zaman en iyi ilişkiler içinde bulunmak istedikleri bir gerçektir.

2. İşlerin bu raddeye varmış olmasından üzüntü duyan Padişah Hazretleri, yapılan duyurudan bilgi edinmişlerdir.”⁶⁶

İstanbul’un işgali karşısında **Sultan Vahdettin**’in o andaki tepkisi bu oldu: “Padişah Hazretleri” üzölmüşlerdi. Oysa İtilaf devletleriyle çok iyi geçinmek istiyordu.

Yine İstanbul’un işgal edildiği sabah, birkaç kişilik bir mebus heyeti, önceden alınmış randevuyla, Padişahın huzuruna kabul edildi. **Rauf Bey (Orbay)**, **Hoca Vehbi Efendi** ve Karesi Mebusu **Abdülaziz Mecdi** de heyetteydi. Padişah ile mebuslar arasında şu ilginç konuşma geçmiştir:

Vahdettin: *İşittiniz mi beyefendi? Bu adamlar (İtilâf devletleri) her şeyi yaparlar. Yaptıkları bu kadarla da kalmaz. Daba fazlasını da yapmaya cüret edebilirler. Onun için, Meclis’teki konuşmanıza dikkat edin.*

Vehbi Hoca: *Efendim, ne yapsalar milleti yıldıramazlar. Millet Hilâfet ve Saltanata sadıktır. Memleketin kurtulması için uğraşyoruz. Müsterih olunuz Padişahım!*

Vahdettin: *Rica ederim, dikkat edin. Bu adamlar her şeyi yaparlar. Meclis’teki sözlerinize dikkat edin...*

Mecdi Efendi: *Padişahım, bu kâfirlerin zoru işte şu su kenarına kadar geçer. Ötesine sökmez. Anadolu pulattır. Memleketin selâmeti için atıldığı mücadelede mutlaka muvaffak olacaktır. Bundan emin olunuz.*

Vahdettin: *Tekrar ediyorum, akıl için yol birdir. Vaziyet meydandadır. İsterlerse yarın Ankara’ya da giderler.*

Rauf Bey: *Müsaade buyurun. Misakı Milli ile tespit edildiği veçbile, Hilâfet ve Saltanat makamı ile memleketin kurtarılması bahis konusudur. Fakat cereyanı hale göre eğer biz, bu milletin duygularına tercüman olabiliyorsak, şunu arz edelim ki, milletin sizden istediği, Meclis kararı olmadan herhangi bir milletlerarası vesikayı imzalamamaktır. Aksi takdirde*

⁶⁶ Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, I, s. 465, No. 156: Ledoulx’un 16 Mart 1920 tarihli raporu.

istikbali çok karanlık görüyoruz. O kadar ki akıbetin ne olacağı şimdiden kestirilemez.

Vahdettin: *Rauf Bey! Bir millet var, koyun sürüsü. Buna bir çoban lazım. O da benim.”*⁶⁷

Görüşme bitmiştir.

Rauf Bey ve arkadaşları Meclis'e dönerler.

Abdülaziz Mecdi Efendi kürsüye çıkar. Vahdettin'le görüşmelerini mebuslara anlatmaya başlar. Ama... konuşmasını bitiremez. Meclis Muhafız kıtası Kumandanı salona girer, haberi verir: Bir İngiliz müfrezesi, Meclis kapısına dayanmıştır. **Rauf Bey** ile **Kara Vasıf Bey**'i alıp götürmek ister ve götürürler.⁶⁸

Ankara'da Mustafa Kemal

Ankara'da **Mustafa Kemal Paşa**, İstanbul'un işgali haberini, ilk önce, **Manastırlı Hamdi Efendi** adında yürekli ve yurtsever bir telgrafçıdan aldı. NUTUK'tan birkaç belge aktaralım. **Atatürk** diyor ki:⁶⁹

“Baylar, 1920 yılı Mart'ının 16'ncı günü öğleden önce saat onda, makine başında şöyle bir tel verildi:

İstanbul, 16.3.1920

Ankara'da Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Bu sabah Şebzadebaşı'ndaki Mızıka Karakolu'nu basıp, oradaki askerlerle İngilizler çarpışarak, sonunda şimdi İstanbul'u işgal altına alıyorlar. Bilgilerine sunulur.

Manastırlı

Hamdi

Ben bu telin altına kurşun kalemle “Tez elden Kolordulara benim imzamla, M. Kemal” koyduktan sonra, bu teli verenden açıklayıcı bilgi almaya başladım. **Manastırlı Hamdi Efendi** durmadan bilgi vermeyi sürdürdü:

⁶⁷ “Rauf Orbay'ın Hatıraları,” **Yakın Tarihimiz**, Cilt III, s. 276; Şimşir, **Ankara...Ankara...**, s. 93.

⁶⁸ Olayın görgü tanıklarının ve Rauf Bey'in kendisinin anlattıkları hakkında bkz. Şimşir, **Malta Sürgünleri**, s. 162-167.

⁶⁹ **NUTUK/SÖYLEV**'in sadeleştirilmiş bölümünden aktarıyoruz, s. 549 vd.

Bizim en güvendiğimiz bir arkadaşımız var ki, yalnız o değil herkes, yani gelenler söylüyorlar. Şimdi de Harbiye'ye girdiklerini haber aldık. Dabası Beyoğlu telgrafnamesinin önünde İngiliz erleri olduğunu öğrendik; fakat telgrafhaneyi işgal edip etmeyecekleri belli değildir.

Bu arada baylar, Harbiye telgrafhanesinde görevli **Ali**, bilgi vermeye başladı:

Sabableyin İngilizler basarak, altı kişi şehit oldu; on beşe yakın da yaralı var. Şimdi İngiliz erler dolaşüyor. Şimdi, işte İngiliz erleri Harbiye Nazırlığına giriyorlar. İşte içeri giriyorlar. Nizamiye kapısına. Teli kes! İngilizler buradalar.

Yeniden Manastırlı Hamdi Efendi bizi buldu:

Paşa Hazretleri, Harbiye telgrafhanesini de İngiliz deniz erleri işgal edip teli kestiği gibi, bir yandan da Topbane'ye giriyorlar. Bir yandan da zırhlılardan asker çıkarılıyor. Durum ağırlaşıyor efendim. Sababki çarpışmada 6 şehit, 15 yaralımız vardır. Paşa Hazretleri, yüce buyruklarınızı bekliyorum. 16 Mart 1920

Hamdi

Hamdi Efendi şöyle sürdürdü:

Sabableyin bizim erler uykuda iken, İngiliz deniz erleri karakola gelip giriyor. Erlerimiz uykudan şaşkın kalkınca çarpışmaya başlanılıyor. Sonunda bizde altı kişi şehit oluyor, on beş kişi yaralanıyor. Bunun üzerine, önceden bu alçaklığı tasarlamışlar ki, hemen zırhlıları rıhtıma yanaştırıp Beyoğlu bölgesini ve Topbaneyi işgal etmişler. Bir yandan da Harbiye Nazırlığını işgal etmişler. Dabası, şimdi de haber almış olduğuma göre, Derince'ye dek yayılıyorlarmış efendim.

İşte Beyoğlu telgrafhanesi de yok. Orasına da el koydular sanırım. Tanrı korusun. Buraya da gelmesinler. İşte Beyoğlu telgraf görevlileri, müdürleri geldiler. Kovmuşlar.

Bu saate dek burası da işgal olunacaktır. Şimdi haber aldım efendim.

Rahmetli **Hayati Bey**, ilk haberi veren telyazısı üzerine benim yaptığım işarete uygun olarak verilen bilgileri özetlemiş. Rumeli ve Anadolu'daki bütün

⁷⁰ Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, Cilt II (Nisan-Aralık 1920),2. Baskı, Ankara: 2000, s.5-6.

komutanların adreslerine çektiyordu. Bir an önce İstanbul üzerinden Edirne'ye çektilmesini söylemişim. **Hamdi Efendi**:

Yüce buyruklarımız yerine getiriliyor. Edirne'ye yazıyorum, bütün merkezleri hazır ettirdik.

Diye bildirdi. **Hamdi Efendi**'den:

Milletvekilleri için bir haber aldın mı? Meclisi Mebusan telgrafhanesi ile haberleşme oluyor mu?

Diye sordum. Hamdi Efendi:

Evet oluyor. On Dördüncü Kolordu Komutanı hazır. Paşa istiyordu, verelim mi?

Baylar, bundan sonra artık Hamdi Efendi'nin sözünü işitmedik. İstanbul telgraf merkezinin de işgal edilmiş olduğu kanısına vardık.”

Bir İngiliz istihbarat raporunda bu konuda şöyle deniyor:

*“Başkentin işgali haberi, daha işgal devam ederken Ankara'ya tellenmiştir. Sorumsuz telgrafçıların verdikleri ayrıntılar pek abartılmıştır. Milliyetçi lider (**Mustafa Kemal**) haberi alır almaz yandaşlarına yumuşak bir bildiri yayımlayarak, kişisel eylemlerden ve taşkınlıklardan kaçınmalarını istemiştir. Heyeti Temsiliye'nin gerekli önlemleri alacağı yolunda yandaşlarına güvence vermiştir. Anadolu basınında şiddetli yazılar yayınlanmıştır. Daha sonra **Mustafa Kemal**, ikinci bir bildiri yayımlamış ve İstanbul'un müttefiklerce işgaliyle Türk Hükümeti'nin ve Türk aydınlarının felce uğratıldığını ve bunun halifenin otoritesine karşı Hıristiyan dünyasının doğrudan bir saldırısı olduğunu söylemiştir.”⁷⁰*

Türk telgrafçılar, işgal olayını abartmamışlardır. Tersine, İngilizler o gün kalleşçe kan dökmüşlerdir. İşgal saat 10'da başlayacak diye saat 9.25'te resmi bildirimde bulunmuşlar, aslında ise saat 06.00'da işgale fiilen başlamışlardı. Şehzadebaşındaki karargâhı sabahın altısında basmışlar, henüz yataklarında olan Türk askerine ateş açmışlardı. Altı eri şehit etmişler, on beş kadarını da yaralamışlardı. İstanbul'daki Türk telgrafçılar, olayı abartmak şöyle dursun tam duyurmaya vakit bulamadan susturulmuşlardı.

Mustafa Kemal Paşa o gün türlü araçlarla aşağıdaki protestoyu gönderdi:

PROTESTO

İstanbul'da İngiliz, Fransız, İtalyan Siyasal Temsilcilerine, Amerikan Siyasal Temsilcilerine, Bütün Tarafsız Devletler Dışişleri Bakanlıklarına ve Fransa, İngiltere, İtalya Millet Meclislerine verilmek üzere Antalya'da İtalyan Temsilciliğine,

Ulusal Bağımsızlığımızı temsil eden Meclisi Mebusan ile birlikte İstanbul'da bütün resmi daireler İtilâf Devletleri'nin askeri güçlerince resmen ve zorla işgal edilmiş; bu arada, ulusal amaçlara uygun iş gören birçok yurtsever kimselerin tutuklanmasına da girişilmiştir. Osmanlı ulusunun siyasal egemenliğine ve özgürlüğüne indirilen bu son yumruk; hayatımızı ve varlığımızı, ne pahasına olursa olsun, savunmaya kararlı olan biz Osmanlılardan çok, yirminci yüzyıl uygarlık ve insanlığının kutsal saydığı bütün ilkelere; özgürlük ve ulus duygusu gibi bugünkü insan topluluklarının temeli olan bütün ilkelere ve bu ilkeleri ortaya koyan insanlığın genel vicdanına indirilmiş demektir.

Biz, haklarımızı ve bağımsızlığımızı savunmak için giriştiğimiz savaşımın kutsallığına ve hiçbir gücün bir ulusu yaşamak hakkından yoksun bırakamayacağına inanıyoruz. Tarihin bugüne dek yazmadığı nitelikte bir yağınma (suikast) olan ve Vilson ilkelerine göre düzenlenmiş bir Ateşkes Anlaşması ile ulusumuzu savunma araçlarından yoksun etmek gibi bir düzene dayanılarak yapıldığı için, ilgili ulusların şeref ve onurlarıyla da bağdaşmayan bu davranış üzerine yargıya varmayı, resmî Avrupa ve Amerika'nın değil, bilim, kültür ve uygarlık Avrupa ve Amerika'sının vicdanına bırakmakla yetinir ve bu olaydan doğacak büyük tarihsel sorumluluğa son olarak bir daha dünyanın dikkatini çekeriz. Davamızın yasallığı ve kutsallığı bu güç zamanlarda, Tanrı'dan sonra en büyük desteğimizdir.*

*Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk
Heyeti Temsiliyesi adına
Mustafa Kemal⁷¹*

Atatürk, “Baylar, bir yandan da bütün İslâm dünyasına seslenerek bu saldırıyı bir bildiri ile ayrıntılı olarak çeşitli araçlarla ilân ettik” diyor ve devam ediyor:

* Amerika'ya altı çizilen kısım yazılmamıştır. Yalnız “Amerikanın” sözü yazılmıştır. (Atatürk'ün notu).

⁷¹ **Nutuk/Söylev, I**, s. 557-559.

“Baylar, olay (işgal) üzerine daha çok bilgi almayı beklemeksizin, **Manastırlı Hamdi Efendi**’nin verdiği bilgidен ve bu bilgiyi destekleyen, İşgal Kuvvetleri bildiriminden durumun iç yüzünü anlayarak, gerekli gördüğüm ivedi önlemleri, açıklandığı üzere, hemen işgal günü aldım ve uyguladım. İstanbul’un işgali ve yapılan tutuklamalar üzerine çeşitli kaynaklardan birbirini tutmaz ve şişirilmiş bilgiler gelmeye başladı. Bir de çeşitli yollardan soruşturmaları sürdürdük. Yasama görevlerini yapmaya olanak göremeyerek dağılan milletvekillerinin ve kimi kişilerin İstanbul’dan kaçıp Ankara’ya gelmekte oldukları anlaşıldı. Yolculuklarını kolaylaştırmak için geçecekleri yerlerdeki ilgililere gerekli buyrukları verdim.

Baylar, 16 Mart’ta İstanbul’un işgali gerçekleşir gerçekleşmez, aldığım önlemler arasında daha bir takımları vardır ki onları Büyük Millet Meclisi’nin ilk açılışında bildirmiş olduğum için burada yeniden ayrıntıya girmedim. Örneğin: Eskişehir ve Afyonkarahisar’daki yabancı birliklerinin silahlarının alınması ya da oradan uzaklaştırılmaları; Geyve, Ulukışla yakınlarında demiryollarının işlemez duruma getirilmesi ve Anadolu’da bulunan yabancı subayların tutuklanmaları vb gibi....

Bu önlemler arasında en önemlisi, olağanüstü yetkili bir meclisin Ankara’da toplanmasını sağlama amacını güden ulusal ve yurtsal (millî ve vatanî) görevlerimizle ilgili karar ve bu kararın uygulanmasıdır...”⁷²

Ankara’da TBMM’nin toplanmasına doğru

Ankara’da Heyeti Temsiliye Başkanı **Mustafa Kemal Paşa**, İstanbul’un işgalinden üç gün sonra, 19 Mart 1920 günü şu bildirmiy yayımladı (Sadeleştirilmiş metindir):

⁷² *Ibid*, s. 561-563.

**İLLERE, BAĞIMSIZ SANCAKLARA VE
KOLORDU KOMUTANLARINA**

Devlet başkentinin de İtilâf Devletlerince resmî olarak işgali; yasama, yargı ve yürütme gücünden meydana gelen ulusal devlet gücünü kırmış ve Meclisi Mebusan, bu durum karşısında görev yapamayacağını hükümete resmi olarak bildirerek dağılmıştır. Şu duruma göre devlet başkentinin korunmasını, ulusun bağımsızlığını ve devletin kurtarılmasını sağlayacak önlemleri düşünüp uygulamak üzere ulusça olağanüstü yetki verilecek bir meclisin Ankara'da toplantıya çağırılması ve dağılmış olan milletvekillerinden Ankara'ya gelebileceklerin de bu meclise katılmaları zorunlu görülmüştür. Bunun için, aşağıda bildirilen yönerge gereğince, seçimlerin yapılmasını yurtseverlik onurunuz ve anlayışınızdan beklerim:

- 1- Ankara'da, olağanüstü yetkili bir meclis, ulusun işlerini yürütmek ve denetlemek üzere toplanacaktır.*
- 2- Bu meclise üye olarak seçilecek kişiler, milletvekilleri ile ilgili yasal hükümlere uyacaklardır.*
- 3- Seçimlerde, sancaklar seçim bölgesi olacaktır.*
- 4- Her sancaktan beş üye seçilecektir.*
- 5- Her sancakta, ilçelerden gelecek ikinci seçmenlerle sancak merkezinden seçilecek ikinci seçmenlerden ve sancak idare ve belediye meclisleriyle Müdafaa-i Hukuk yönetim kurullarından; illerde, il merkez kurullarından ve il merkezi ile merkez ilçesi ve merkeze bağlı ilçelerin ikinci seçmenlerinden oluşmuş bir kurulca özdeş günde ve özdeş oturumda seçim yapılacaktır.*
- 6- Bu meclis üyeliğine, her parti, her topluluk ve dernekçe aday gösterilebileceği gibi, her kişinin de bu kutsal savaşıma eylemli olarak katılması için bağımsız adaylığını istediği yerden koymaya hakkı vardır.*
- 7- Seçimlere her yerin en büyük sivil yöneticisi başkanlık edecek ve seçimin doğru yapılmasından sorumlu olacaktır.*
- 8- Seçim, gizli oyla ve salt çoğunlukla yapılacak; oyları kurulun kendi içinden seçeceği iki kişi, kurul önünde sayacaklardır.*

- 9- *Seçim sonunda, bütün kurul üyelerinin üyelerinin imza edecekleri, ya da kendi mühürleri ile mühürleyecekleri üç tane tutanak düzenlenecek; bir tanesi yerinde ahkonularak, öteki iki tanesinden biri seçilen kişiye verilecek, öteki de Meclise gönderilecektir.*
- 10- *Üyelerin alacakları ödenek, daha sonra Meclisçe kararlaştırılacaktır. Ancak, geliş yollukları seçimi yapan kurulların zorunlu giderleri olarak, uygun görecekları miktarlar üzerinden, her yerin hükümetince sağlanacaktır.*
- 11- *Seçimler, en geç on beş gün içinde Ankara'da çoğunlukla toplanmayı sağlamak üzere bitirilerek, üyeler yola çıkarılacak ve sonuç, üyelerin adlarıyla birlikte hemen bildirilecektir.*
- 12- *Bu telin varış saati bildirilecektir.*

Ek: Kolordu Kumandanlarına, İllere, Bağımsız Sancaklara bildirilmiştir.

*Hayeti Temsiliye Adına
Mustafa Kemal⁷³*

İstanbul'un işgaliyle yeniden sürgünler başladı. Mondros Mütarekesi'nin ardından İngilizler İstanbul'a ayak basınca İstanbul'da bir "insan avı" başatılmış, birçok seçkin kişi sorgusuz sualsiz yakalanmış, "Bekirağa Bölüğü" denen uğrusuz hapis haneye tıkmıştı. Tutuklananların bir bölümü daha sonra Malta Adası'na sürülmüştü. O zaman yakalanıp sürülenler çoğunlukla İttihatçılardı. İstanbul'un işgali üzerine bu defa sürülenler, öncelikle "Kemalistler" oldu.

İstanbul'un işgalinin asıl amacı, yakında açıklanacak olan Barış Antlaşması'nı (Sèvres'i) Türklere empoze etmek ve buna karşı direnişini kırmaktı. Yeniden başlayan tutuklamalar ve sürgünlerle, **Mustafa Kemal**'in önderliğinde örgütlenmiş olan Millî Harekete ağır bir yumruk indirilmek isteniyordu. İşgalciler, 16 Mart 1920 günü yayımladıkları bildiriyle işgalin suçunu Kemalistlere yüklediler ve bu yurtseverleri birinci hedef olarak aldılar. Aynı gün Atatürk de, İstanbul'un işgalini ve "ulusal amaçlara uygun işgören birçok yurtsever kimsenin tutuklanmasını" sert bir dille protesto etti.

⁷³ **Nutuk/Söylev**, s.563-565

İstanbul'un işgali üzerine yeniden başlayan sürgünler, İstanbul'dan Ankara'ya akını kamçıladi. Mebuslar, asker, sivil milliyetçi aydınlar Anadolu'ya akın ettiler. Son Osmanlı Meclisi üyeleri Ankara ile Malta arasında bölüşüldü. **Hüseyin Rauf Bey** gibi bazı mebuslar yakalanıp Malta'ya sürülürken, geri kalanların çoğu da Ankara'ya geçti. Şöyle bir tablo oraya çıktı:

**İSTANBUL'UN İŞGALİ ÜZERİNE
ANKARA İLE MALTA ARASINDA BÖLÜŞÜLEN
SON OSMANLI MEBUSAN MECLİSİ ÜYELERİ**

<u>Seçim bölgesi</u>	<u>Ankara'ya geçenler</u>	<u>Malta'ya sürülenler</u>
Afyon	Mustafa Hulusi (Çalgüner) Ömer Lütfi (Ergeşo)	Ali (Çetinkaya)
Amasya	Bekir Sami (Kunduh) Ömer Lütfi (Yasan)	— — —
Ankara	Hacı Atıf Efendi, Hilmi Bey, Ahmet Rüstem Bey, Ömer Mümtaz (Tanbi)	— — —
Antalya	Hamdullah Suphi (Tanrıöver)	— — —
Aydın	Câmi Bey (Baykurt), Emin (Arkut)	— — —
Balıkesir	Hacim Muhittin (Çarıklı)	— — —
Bitlis	Sadullah (Eren), Resul Bey	— — —
Bolu	Cevat Abbas (Gürer), Tunalı Hilmi Bey (Tunalı)	— — —
Bursa	Osman Nuri (Özpay), Hasan Fehmi Bey	— — —
Çankırı	Behçet (Kutlu), Tefvik (Durlank)	— — —
Çorum	İsmet (Eker)	— — —
Dersim	Hasan Hayri (Kanko)	— — —
Edirne	— — — —	AhmetFaik (Kaltakkıran) Mehmet Şeref (Aykut)
Elazığ	Muhittin (Çötel), Mustafa Şükrü Efendi	— — —
Ergani	Rüştü (Budak)	— — —
Erzurum	Celâlettin Arif Bey, Hüseyin Avni (Ulaş) Zihni Bey, Süleyman Necati (Güneri)	— — —
Eskişehir	Abdullah Azmi (Torun), Hacı Veli (Bayraktar)	— —
Gaziantrep	— — — — —	Ali Cenani Bey
Gelibolu	— — — — —	Celâl Nuri (İleri)
Genç	Celâl Bey	— — —

Hakkâri	Mazhar Müfit (Kansu)	— — —
Isparta	— — — — —	Cemal Paşa (Mersinli)
İçel	Ali Rıza (Ataşık)	— — —
İstanbul	Ahmet Ferit (Tek), Dr. Adnan (Adivar), Yunus Nadi (Abaloğlu),	Numan Usta
İzmir	Refet Paşa (Bele)	Hasan Tahsin (Uzer)
İzmit	Sırrı (Bellioğlu)	— — —
Kastamonu	Besim (Fazlıoğlu), Dr. Suat (Soyer) Yusuf Kemal (Tengirşek)	— — —
Kayseri	Ahmet Hilmi (Kalaç), Ahmet Rıfat (Çalıka)	— — —
Kırşehir	Rıza (Silsüpür)	— — —
Konya	Hacı Bekir (Sümer), Kâzım Hüsnü Bey Mehmet Vehbi (Çelik), Musa Kâzım (Göksu), Ömer Vehbi Efendi	— — —
Kütahya	Mehmet Ragıp (Soysal)	— — —
Malatya	Feyzi (Bilgili)	— — —
Manisa (Saruhan)	Mahmut Celâl (Bayar), Reşat (Kayalı) İbrahim Süreyya (Yiğit)	— — —
Maraş	Tahsin (Hüdaioğlu)	— — —
Mardin	Mithat (Ulusal)	— — —
Muş	Osman Kadri (Bingöl)	Hacı İlyas Sami (Muş)
Niğde	Âtâ (Atalay)	— — —
Rize	Osman Nuri Bey	— — —
Samsun	Emin Bey	— — —
Siirt	Halil Hulk (Aydın)	— — —
Sinop	Dr. Rıza Nur Bey	— — —
Sivas	Ziyaettin (Başara)	Hüseyin Rauf (Orbay), Kara Vasıf (Karakol)
Siverek	Bekir Sıtkı (Ocak)	— — —
Trabzon	Ali Şükrü Bey, Hüsrev (Gerede)	— — —
Yozgat	Bahri (Tatlıoğlu), İsmail Fazıl Paşa	— — —

Toplam (80)	69	11

Bu noktada İngiliz partiyi kaybetmiştir: 11'e karşı 69. Mebuslardan 11'i Malta'ya sürülmüş, 69'u ise Ankara'ya geçmiştir.

Son Osmanlı Meclisi'nden Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne ilk çırpıda 69 milletvekili katılmıştır. İki yıl kadar sonra Malta'dakiler de dönünce TBMM'de yerlerini almışlardır.

Ama başka bakımlardan İstanbul'un işgali Mustafa Kemal önderliğindeki Millî Harekete çok zarar vermiştir. Atatürk diyor ki:

“İstanbul'da artık bizim görüşümüzü izleyecek kimse kalmamıştı. Aylarca ve çeşitli yol ve yöntemlerle uyarılarda bulunduğumuz halde, bizim dediğimiz biçimde örgütler kurmayıp, Karakol Cemiyeti'ni kurup geliştirmeye çalışanların kimileri Malta'ya gitmiş ve İstanbul'da üyelerinin varlıklarından ve çalışmalarından bir iz kalmamıştı. Orada yeniden örgüt kurmak için çok sıkıntılı çalışmalar yapmak ve o zamanki durumumuza göre gücümüzün üstünde para harcamak zorunda kaldım.”⁷⁴

Ankara'nın Zor Günleri

Gelişmeleri toparlayalım: İngiltere'nin Türkiye politikası bakımından 1920 yılı, “**Sèvres yılı**” demektir. Bu yılın 10 Ağustos'unda Sèvres Barış Antlaşması İstanbul Hükümetine imzalatıldı. Olaylar Sèvres mihveri etrafında dönmektedir. Yılın ilk yedi ayı Sèvres Barış Antlaşması'nı Türkiye'ye imzalatma uğrunda askerî- siyasî tedbirlerle, sonraki ayları ise antlaşmayı onaylatıp yürürlüğe koyma çabalarıyla geçti.

Türkiye bakımından ise 1920 yılı, **Mustafa Kemal Paşa'nın ‘Devlet kurucusu’** olarak ortaya çıktığı yıldır. Bu yıl içindedir ki, **yeni Türkiye Devleti** tarih sahnesine çıktı. Millî Kongreler döneminden Türkiye Büyük Millet Meclisi dönemine geçildi. Müdafaa-i Hukuk örgütü Heyet-i Temsiliye'sinin yerini, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti aldı. Kuvayı Milliye, düzenli orduya dönüşmeye doğru gelişti. Yasama, yürütme, yargı güçleriyle tam bir Devlet, Anadolu'da otoritesini kurdu, dış ilişkilerini geliştirmeğe koyuldu. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Türkiye'nin tek meşru hükümeti olduğunu, ülkenin kaderini eline aldığını dünyaya ilân etti. Bu yeni Hükümet, bütün gücüyle Sèvres Antlaşması'nın karşısına dikildi.

Evet, Sèvres Antlaşması'na karşı Türk direnişini kırmak, Türkiye'yi bu antlaşmayı kabule zorlamak amacını güden düşmanın askeri-siyasi tedbirler

⁷⁴ Nutuk/Söylev, I, s. 565.

zincirinin bir halkası olarak, İstanbul işgal edilmişti. İşgalle birlikte **Mustafa Kemal**'e karşı yürütülmekte olan savaş yoğunlaştırıldı. Önce, işgal gününden başlanarak, İstanbul'daki "tehlikeli milliyetçiler", yani "Kemalistler" yakalanıp Malta'ya sürüldü. Sürülenler arasında millî direniş hareketinin ileri gelenleri, Heyet-i Temsiliye üyeleri de vardı. Bu bakımdan İstanbul'un işgali, Türk milli hareketine geçici de olsa bir darbe olmuştur.

İşgalciler, ikinci adım olarak, Padişah Hükümeti'nin manevi nüfuzunu Anadolu'ya karşı kullanmak istediler. **Salih Paşa** Hükümetine ağır baskılar yapıldı. **Mustafa Kamal Paşa** ve yakın dava arkadaşlarının İstanbul Hükümetince açıkça ve resmen suçlanmasını istediler. Topu topu yirmi beş gün süren sadrazamlığı sırasında başkentin işgaline tanık olan Salih Paşa, **Mustafa Kemal Paşa** ve arkadaşlarını resmen "âsi" ilân etmeye yanaşmadı, millî hareketin İzmir'in işgali üzerine doğduğunu söyledi. Yüksek Komiserler baskılarını sürdürdüler.⁷⁵ Salih Paşa ancak iki hafta bu ağır baskılara göğüs gerebildi ve 2 Nisan'da istifa etmek zorunda kaldı.

Üç gün sonra, 5 Nisan'da, **Damat Ferit Paşa**, "**Anadolu ayaklanmasını bastırmak**" göreviyle Sadrazamlığa getirildi. Bu tarihten sonra altı ay boyunca Damat Ferit Paşa Hükümeti ile İngilizler ele ele verip **Mustafa Kemal**'e karşı amansız bir savaş yürüttüler. İlk iş olarak **Ahmet Anzavur** çetesi yeniden Kuvayı Milliye üzerine sürüldü. Kendisine resmen "Paşalık" unvanı verilerek ayaklanması meşrulaştırılmak istenen Anzavur'un ilk günlerdeki "başarıları", İngilizleri epeyce umutlandırdı. Ama bu umutlar uzun sürmedi. 20 Nisan'da İngiliz Yüksek Komiseri, "Anzavur hareketinin çöktüğünü" Londra'ya tellerken, General **Milne**'nin silah ve mühimmatının zamanında Anzavur'a yetiştirilememiş olmasına hayıflanıyordu.⁷⁶

Damat Ferit Paşa Hükümeti'yle İngilizlerin birlikte körükledikleri Düzce-Bolu ayaklanması gibi, öteki iç ayaklanmalar da birer birer söndürüldü. Padişah Hükümeti'nin çıkarttığı "**Kemalistlere idam**" fetvaları, mahkeme kararları ve bildirilerin, İngiliz uçaklarıyla Anadolu'da gökten yağdırılması da pek etkili olmadı. Milli hareket, dağıtılamadı, söndürülemedi; tersine, günden güne güçlendi.

İngilizler, Sèvres Antlaşması'nı Türk milletine kabul ettirebilmek için

⁷⁵ Bkz. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk, II**, Belge No. 2'nin ekleri.

⁷⁶ *Ibid.*, Belge No. 16

Mustafa Kemal Paşa'nın ezilmesi gerektiğini, ancak Padişah Hükümeti'nin buna gücünün yetmeyeceğini geçtegeç anladılar. Anzavur ayaklanmasının bastırıldığı gün, İtilaf Devletleri 20 Nisan'da Spa Konferansı'nda Anadolu'yu baştan başa işgal etmeyi görüştüler. Bu iş için 27 tümen (405.000) asker gerektiğini hesapladılar. Ama bu kadar kuvvetin bulunamayacağı kararına vardılar ve Anadolu'yu işgale kalkışamadılar.⁷⁷

Mustafa Kemal Paşa ise, İstanbul'un işgalini ve Anadolu'ya karşı yoğunlaştırılan savaşı, millî hareketi daha da güçlendirmek için ustaca kullanmasını bildi. Malta'ya sürülen mebuslardan kat kat fazlasını Ankara'ya çekti. Parlamento'yu İstanbul'dan Ankara'ya taşıdı ve 23 Nisanda (1920) Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni açtı. TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa, 30 Nisan'da, TBMM'nin yurdun kaderini eline aldığını, tutsak durumda olan İstanbul Hükümeti'nin kararlarının artık hiçbir hukuksal değeri olmayacağını, yalnız Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükmeti temsilcilerinin millet adına yükümlülük altına girebileceklerini **Lord Curzon**'a bildirdi.⁷⁸ Aynı nota diğer bazı yabancı Hükümetlere de iletildi.

Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından sonmra da **Damat Ferit Paşa**, hâlâ **Mustafa Kemal Paşa** ile yakın arkadaşlarının yakalanıp Malta'ya sürülmelerini İngilizler'den isteyebilmiştir. Ama İngilizler bu isteği artık "saçma" bulmağa başlamışlardır. Anadolu'ya ellerinin erişemeyeceği bir yana, Mustafa Kemal önderliğindeki hareket artık millete mal olmuştu. Bazı kişileri tutuklamakla bu hareketin çökertilemeyeceğini İngilizler açıkça kavramışlardır.⁷⁹

Padişah Hükümeti, silahla yıkamadığı milli hareketi öğütlerle çökertme yollarını da denedi. **Zeki Paşa** aracılığıyla **Mustafa Kemal**'e çağrıda bulundu. "Vatanın âli menfaatleri" için, Büyük Millet Meclisi'ni, Ankara Hükümeti'ni dağıtmasını; bütün askeri birlikleri merkezi hükümete teslim etmesini istedi.⁸⁰ Bu gibi öğütlerden ya da tehditlerden de bir sonuç çıkmadı. 1920 Haziran ortalarında, İtilaf Devletleri Yüksek Komiserleri, kaygılarını hükümetlerine bildirdiler. Hazırlanan Sèvres Antlaşması'nı Türklere kabul ettirebilmek için ya silah kullanmak, ya da Antlaşma'yı değiştirmek gerektiğini rapor ettiler.⁸¹

⁷⁷ *Ibid.*, Belge No. 18

⁷⁸ *Ibid.*, Belge No. 23

⁷⁹ *Ibid.*, Belge No. 28'in ekleri

⁸⁰ *Ibid.*, Belge No. 42

⁸¹ *Ibid.*, Belge No. 45

İtilâf Devletleri kodamanları, Antlaşma'yı değiştirmeyi değil, silah kullanmayı yeğ tuttular. Bu kez Yunan ordularını sahneye çıkardılar. 21 Haziran günü Boulogne Konferansı'nda, Yunan ordularını **Mustafa Kemal**'in üzerine sürmeye karar verdiler.⁸² Ertesi gün Yunan orduları "Milne Hattı"ndan Anadolu içlerine doğru genel saldırıya geçtiler. Marmara kıyısından İngilizlerin silah desteğiyle gelişen Yunan saldırısı, 8 Temmuz'da Bursa'nın da işgaliyle sonuçlandı.

İtilâf Devletleri, Sèvres Antlaşması'nı Türklere empoze edebilmek için, bu Antlaşmayı bile aşarak Batı Anadolu'yu da Yunanistan'a peşkeş çekebileceklerini gösterdiler. **Damat Ferit Paşa** ise, Yunan saldırısının yarım kalmış, Ankara'ya kadar uzatılmamış ve Kemalistler'in tam ezilmemiş olmasına üzüldü. Yunan kuvvetlerinin Ankara'ya, Sivas'a ve hatta Erzurum'a kadar yürüyebileceklerini, bunun Yunanlılar için bir "**askeri gezinti**" (*promenade militaire*) olacağını söyledi. Kemalistler'in ezilmesiyle barış antlaşmasının (Sèvres) yumuşatılacağı hayaline kapıldı.⁸³

Batı Anadolu'dan sonra ikinci darbe Trakya'da vuruldu. Yine Sèvres Antlaşması'nın imzalanması arifesinde, Yunan orduları Doğu Trakya'yı da işgal ettiler. Burada, Yunanlılara işgal ortamının hazırlanmasında, Trakya'daki direniş azminin önceden kırılmasında **Damat Ferit Paşa** Hükümeti'nin uğursuz bir rolü olmuştur. Trakya Ordusu Komutanı **Cafer Tayyar Bey**'in (**Eğilmez**) kararsız ve kaypak tutumunun da etkisiyle, Doğu Trakya, ciddi bir direniş gösterilmeden Yunan işgaline bırakıldı.

Doğu Trakya'da Yunan saldırısının üçüncü günü, 22 Temmuz'da, İstanbul'da Padişahın da katılımıyla toplanan Saltanat Şurası, Sèvres Barış Antlaşması'nı kabul etmeye karar verdi. Antlaşma tam bir dikteydi. Türk tarafıyla müzakere edilerek kaleme alınmamıştı. İtilâf Devletlerince hazırlanıp Türkiye'ye empoze ediliyordu. Antlaşmanın lütfen yumuşatılması yolunda Padişahın İngiliz Kralına çağrısı⁸⁴, Sadrazamın Müttefiklere yalvarmaları yakarmaları boşa gitti.

⁸² *Ibid.*, Belge No. 52

⁸³ *Ibid.*, Belge No. 76

⁸⁴ *Ibid.*, Belge No. 36'nın dipnotları.

Sèvres Antlaşması İmzalanması

Barış Antlaşması, galip devletlerin hazırladığı biçimde, 10 Ağustos 1920 günü, Paris yakınında, nadide vazolar üretmiyle nam salmış olan Sèvres kasabasında, İstanbul Hükümetince imzalandı. İmzalandığı yerin adıyla “**Sèvres Antlaşması**” diye tarihe geçti. Zamanında Fransızca, İngilizce ve İtalyanca olarak yayımlandı. Aslı Fransızcadır ve tam resmi adı şudur:

Müttefik ve Ortak Devletler ile Türkiye Arasında 10 Ağustos 1920’de Sèvres’de İmzalanan Barış Antlaşması (Traité de Paix entre les Puissances Alliées et Associées et la Turquie signé le 10 Août 1920 à Sèvres)

Sèvres Antlaşması’nı imzalayan devletler bir yanda “**Başlıca Müttefik Devletler**” ve “**Müttefik Devletler**”, diğer yanda **Türkiye** idi. “Başlıca Müttefik Devletler” (The Principal Allied Powers) Büyük Britanya, Fransa ve İtalya idi.

“Müttefik Devletler” (The Allied Powers) ise şu sekiz devletten oluşuyordu: Ermenistan, Yunanistan, Hicaz, Polonya, Portekiz, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti ve Çekoslovakya.

ABD, Sèvres Antlaşması’nı imzalayan devletler arasında yoktur. Türkiye ile savaşmamış ve Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra yeniden inzivaya çekilmiş olan ABD, Türkiye ile yapılan Barış Antlaşması’nı (Sèvres’i) imzalayanlar arasında yer almamıştır.

İmzalanmış, fakat onaylanmamış ve yürürlüğe konmamış olan Sèvres Antlaşması kapsamlı bir belgedir, tam 433 maddeden oluşmaktadır. Antlaşma’da, doğrudan İstanbul konusunda sadece bir tek madde yer almaktadır. O da şudur:

BÖLÜM III

SİYASİ HÜKÜMLER

KESİM I

İSTANBUL

Madde 36

‘Yüksek Akit Taraflar, işbu antlaşmanın hükümleri saklı kalmak koşuluyla, Osmanlı Hükümeti’nin İstanbul üzerindeki hukuk ve selâhiyetine dokunmamak ve Osmanlı Hükümeti’nin ve Padişah Hazretlerinin İstanbul’da ikamet etmekte ve orayı payitaht olarak tutmakta serbest olmaları üzerinde anlaşmışlardır.

Ancak, Türkiye’nin bu antlaşma veya buna bağlı herhangi bir antlaşma veya sözleşme hükümlerini, özellikle, ırk, din ve dil azınlıklarının haklarına saygı gösterilmesine ilişkin hükümleri sadakatle uygulamakta kusur etmesi halinde, Müttefik Devletler, yukarıdaki hükmü değiştirme haklarını saklı tutarlar ve Türkiye, bu konuda verilecek kararları kabul etmeyi şimdiden yükümlenir.”

Demek ki İstanbul, başkant olarak kalacaktı. Padişah (ve Hükümet) orada oturacaktı; ama diken üstünde oturacaktı. Sèvres Antlaşması’nın uygulamasında Türkiye’nin bir kusuru olursa Padişah da Hükümet de İstanbul’dan atılabilecekti. Antlaşma müttefiklere bu hakkı tanıyordu; Osmanlı Hükümeti de Müttefiklerin kararına uymayı önceden yükümlenmişti. Böylesine ağır bir antlaşma yalnız Türklere dikte edilmişti. Müttefikler, büyük savaştan yenik çıkmış olan Alnanya, Avusturya ve Bulgarsitan’la yaptıkları barış anlaşmalarına benzer bir hüküm koymamışlardı.

Sèvres Antlaşmasında Boğazlar Bölgesi

Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi ve İstanbul Boğazı, Sèvres Antlaşması’nda çok geniş ve ayrıntılı yer tutmaktadır: Antlaşma’nın 36-61 maddeleri doğrudan Boğazlar konusuna ayrılmıştır. Ayrıca 177-195 maddeler de Boğazlar konusuyla ilgilidir. Diğer bazı maddelerde de Boğazlara ve Boğazlar Komisyonu’na gönderme yapılmaktadır. Boğazlarla ilgili hükümler hakkında aşağıda özet bilgiler sunuyoruz.

Sèvres Antlaşması ayrı bir “Uluslararası İstanbul Hükümeti” kurmuyordu, ama Devlet içinde devlet gibi olan bir **Uluslararası Boğazlar Komisyonu** kuruluyordu. Bu Komisyon’a üye olacak devletler ve bunların oy hakları şöyle belirlenmişti (Madde 40):

Boğazlar Komiyonu’na Üye Devletler Ve Her Üyenin Komisyonunda Oy Hakkı

<u>Üye ülkeler</u>	<u>Oy hakları</u>
Amerika Birleşik Devletleri	2 oy
Britanya İmparatorluğu	2 oy
Fransa	2 oy
İtalya	2 oy
Japonya	2 oy
Rusya	2 oy
Yunanistan	1 oy
Romanya	1 oy
Bulgaristan	1 oy
Türkiye	1 oy
10 DEVLET	16 oy

16 oydan sadece birine sahip olan Türkiye’nin Komisyon’da hiçbir ağırlığı yok demektir.

Boğazlar Komisyonu Başkanı, Komisyon’da ikişer oy hakkı bulunan büyük devletlerden seçilecekti. Bir Türk’ün bu komisyona başkan seçilme şansı yoktu.

Boğazlar’dan ve Marmara Denizi’nden geçişleri Boğazlar Komisyonu Kontrol edecektir. Türkiye, İstanbul Boğazı, Marmara Denizi ve Çanakkale Boğazı sularının kontrolünü Boğazlar Komisyonu’na devredecektir (Md. 38).

Boğazlar Komisyonu’nun yetkileri, Çanakkale Boğazı girişinden Karadeniz çıkışına ve kıyılardan dan 3 millik açıklara kadar uzanan bütün suları kapsar. Komisyon, ayrıca kıyılar üzerinde de kontrol yetkisine sahiptir (Md. 39).

Komisyon'un kendi teşkilâtı, kendi bayrağı, kendi bütçesi, kendi polis gücü ve yerel makamlara tabi olmaksızın bağımsız hareket etme yetkisi olacaktır. Komisyon, kontrol ettiği sular ve kıyılar üzerinde kendi bayrağını kullanacaktır. Komisyon'daki temsilcilerin veya Komiserlerin diplomatik ayrıcalıkları ve dokunulmazlıkları olacaktır (Md. 41, 42).

Boğazlar bölgesinde ve Marmara kıyılarındaki limanlarda, bu arada İstanbul limanında ve Haydarpaşa'da deniz yolu, karayolu ve demiryolu ulaşımından da Boğazlar Komisyonu sorumlu olacaktır. Komisyon gerektiğinde Müttefik İşgal Kuvvetleri'nden askeri destek isteyebilecektir (Md. 44).

Boğazlar Komisyonu, üstlendiği görevleri yerine getirebilmek için özel bir polis gücü kuracaktır. Yerli halktan oluşturulacak polis gücü yabancı subayların komutasında olacaktır. Yabancı Komutanları Komisyon atayacaktır (Md. 48).

Boğazlar Komisyonu'nun görev bölgesinde yabancılar tarafından işlenecek suçlara Konsolosluk Mahkemeleri bakacaktır. Yalnız Osmanlı vatandaşlarının işleyecekleri suçlar Osmanlı mahkemelerinin yetkisinde olacaktır (Md. 49).

İstanbul'da Padişahın küçük bir muhafız birliği olacaktır. Bunun dışında, Boğazlar bölgesi Türk askerinden tamamen arındırılacaktır. Boğazlar bölgesinde yalnız İngiltere, Fransa ve İtalya asker bulundurabilecek ve asker kullanabilecektir. Boğazlar bölgesindeki bütün istihkâmlar, bataryalar, kaleler yıkılacaktır. Yıkım masraflarını Osmanlı hükümeti karşılayacaktır. Müttefikler, Boğazlar bölgesine asker nakledilmesinde kullanılacak nitelikteki karayollarını, demiryollarını da kullanılmaz hale getireceklerdir (Md.178).

İstanbul limanı, Dolmabahçe, Haydarpaşa, Yeşilköy limanları başta olmak üzere, Boğazlar bölgesindeki bütün limanlar serbest limanlar olacaktır. Bu limanlarda ve Boğazlar Bölgesi'nde yükleme, boşaltma, kurtarma vs. gibi hizmetler karşılığında vergi, resim, ücret alma ve bunları kullanma hakkı Boğazlar Komisyonu'na aittir. Komisyon, dışardan borç alma hakkına da sahiptir...

Kısacası, Sèvres'de kurulması öngörülen Boğazlar Komisyonu, devlet içinde devlet gibiydi: Türkiye'nin Boğazlar bölgesi üzerindeki bütün hak ve hukukunu bu Komisyon gasb ediyordu. Boğazlar bölgesi, Türkiye'nin kontrolünden çıkıyor, yabancıların kontrolüne geçiyordu.

Ve Sonrası

Türk milletinin “ıdam fermanı” gibi olan Sèvres Barış Antlaşması, Osmanlı Hükümeti’ne baskıyla imzalatılmıştı. Ama Antlaşma onaylanmadı ve yürürlüğe girmedi.

İstiklâl Savaşı ve Büyük Zafer üzerine Sèvres Antlaşması tarihin çöplüğüne atıldı. Türkiye’ye dikte edilmek istenen haksızlıklar, 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan **Lozan Barış Antlaşması** ile ortadan kaldırıldı.

Ancak Boğazlar konusunda Lozan Antlaşması’nda da bazı kısıtlamalar yer almıştı. Bu Antlaşma ile hem Boğazlar bölgesi hem de Trakya sınırlarımız Türk askerinden arındırılmıştı. Türkiye, Boğazlar bölgesinde ve Edirne’de asker bulunduramıyor, savunma tedbirleri alamıyordu.

Bu kısıtlamalar da 20 Temmuz 1936’da imzalanan **Montreux Boğazlar Sözleşmesi** ile ortadan kaldırıldı. Türkiye, Boğazlar Bölgesi üzerinde tam egemenliğini yeniden kazandı.

*

Yetmiş yıl sonra bugün, AB sürecindeki Türkiye’de ve Türkiye dışında, Türk Boğazları konusunda yeni düzenlemeler yapılmasını isteyenler vardır. Montreux Boğazlar Sözleşmesi’nin değiştirilmesi, İstanbul ve Çanakkale Boğazları’na uluslararası bir statü verilmesi yönünde sesler duyuyoruz. Bu talepler, kanaatimizce, eski Sèvres Antlaşması hükümlerini canlandırmayı amaçlamaktadır ve Türkiye’nin ulusal çıkarlarına aykırıdır. Türkiye bu talepleri kabul edemez.

Türkiye, tarihten de ibret alarak ulusal çıkarlarını hassasiyetle korumak durumundadır.

OTURUM BAŞKANI- Teşekkür ederim Sayın Şimşir.

Efendim, programımızda küçük bir değişiklik var. Sayın hocamız Seçil Karal Akgün Hanım televizyon çekimi nedeniyle konuşmasını şu anda yapacak, daha sonra sıralamayı sürdüreceğiz.

Buyurunuz efendim.

Prof. Dr. SEÇİL KARAL AKGÜN (Orta Doğu Teknik Üniversitesi)-

Stratejik Araştırmalar Merkezinin Sayın Başkanına ben de herkes gibi, bu çok önemli bir zamanda, harika bir zamanlama içinde gerçekleşen bu toplantı için teşekkür etmek istiyorum. Çünkü her gün ulusal bütünlüğümüzü daha çok korumak zorunda kalıyoruz, bunun daha çok bilincine varmak zorunda kalıyoruz ve bunun için de en iyi yöntem kuşkusuz, tarihi öğrenmektir, yakın tarihimizi öğrenmektir. Burada gördüklerime bir şey söyleyecek durumda değilim doğrusu, her seferinde sıkılarak konuşuyorum. Çoğunuz benden çok daha iyi biliyorsunuz, ama arka sıralarda az da olsa gençler var. Gönlümüz istiyor ki, bu gençler daha çok katılsın, ama en azından duyan duymayana söyler, biraz daha onlara yansır ve onlar da bizlerle duyarlılığını paylaşır diye umarak, sözlerime başlamak istiyorum.

Ben de bu paylaşma olayının Amerika boyutundan biraz söz etmek istiyorum. Biraz da teknolojiden yararlanacağım, teknolojiyi yakalamaya çalışacağım. Amerika'yla -Sayın Bilal Şimşir Bey de pek çok kısmını vurguladı, dolayısıyla bana zaman kazandırıyor- bizim ilişkilerimiz, yani Osmanlı İmparatorluğu olarak ilişkiler, Amerika Birleşik Devletleri'nin kurulmasıyla aşağı yukarı eşzamanlı, ondan biraz önce başlıyor. Ticari ilişkiler olarak başlıyor. Konuşmama bu noktadan başlamak istiyorum.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN PAYLAŞILMASI GİRİŞİMİNDE AMERİKA

Osmanlı İmparatorluğu'nun Amerika Birleşik Devletleri ile ilişkileri bu ülkenin birliğini kurduktan sonra ticaret gemileriyle doğu limanlarını yoklamaya başladığında, 1880'li yıllarda İzmir'e İngiliz Levant Company'ye tanınan haklardan yararlanan Amerikan gemilerinin gelmesiyle başlamaktadır. Amerikan bayrağı taşıyan ilk ticaret gemisi ise 1797 yılında İzmir limanına gelmiştir. Bundan sonra Amerika'nın İzmir'e konsolos olarak gönderdiği fakat Osmanlı İmparatorluğu'nun resmen tanımadığı William Stewart, Osmanlı İmparatorluğu'nun ticaret yapmaya elverişli durumunu ülkesine bildirdikten sonra düzenli olarak gelen gemilerle ticari ilişkiler gelişti. Woodmans and Offley adlı Amerikan ticaret şirketi'nin ortağı olan David Offley ise 1811 yılında İzmir'e yerleşerek⁸⁵ 1830 yılında iki ülke arasında ilk ticaret anlaşmasının

⁸⁵ Bilal Şimşir, "Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine," **Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu İle İlişkileri Sempozyumu**, Erzurum, 1984, s.80.

imzalanıp resmi ilişkilerin kurulmasını sağladı. Ancak, bu noktaya varıncaya kadar, ilişkilerin asıl başlangıç noktası 1820 yılında İmparatorluk topraklarına gelmeye başlayan Amerikalı Protestan misyonerler dolayısıyla olmuştu. 1830 yılında iki ülke arasında yapılan ticaret anlaşması ilişkileri derinleştirirken, İmparatorluk'ta bu ülkenin kendi topraklarında Avrupa devletleri gibi çıkarıcı bir politika izlemediği görüşü egemen olduğundan, bu ülkeye *en ziyade musadeye mahzar ülke* (most favored nation) statüsü tanınmış ve iki ülke arasında 19'cu yüzyılın sonunda Osmanlı Rus Savaşı'nı izleyen Berlin Anlaşması'ndan sonra patlak veren Ermeni sorununun önde gelen aktörleri arasına Amerikalı misyonerler katılana kadar, genelde olumlu ilişkiler sürdürülmüştü.

Aslında Amerikalı misyonerlerin Osmanlı İmparatorluğu'na gelmeye başladıkları 1820 yılı, Yunan ayaklanmalarının sonunda Yunanistan'ın bağımsızlığı duyurduğu Mora ayaklanmasıyla kesişmesi, her halde bir rastlantı değildi. Ticari ilişkiler yürüten Amerikalılar'dan İmparatorluk'taki huzursuzluk öğrenilmiş olmalıydı ki misyonerler, kargaşayla gelen memnunsuzluktan yararlanıp daha çok kimseyi Protestanlaştırabileceklerini düşünerek İmparatorluğa o yıl ayak atmışlardı. Amerikan hükümeti ise okullar, sağlık merkezleri kurarak yatırımlar yapmışlardı. Orta Doğu topraklarında yayılmacı Avrupa devletlerinin girişimlerini görmezlikten gelemeyen Amerikan hükümeti ise, 19'cu yüzyılın başından beri Amerika Amerikalılarından ilkesiyle dış politikasına esas olmak üzere sıkı sıkıya sarıldığı temelde, *Amerika Birleşik Devletleri yeni dünyada bala;*

- a. *Avrupalılara ait kolonilere karışmayacak;*
- b. *Avrupa krallıklarından herhangi birinin kendi sistemini Amerika kıtalarına taşımaya çalışması, barış ve güvenliğe tehdit nitelenecek;*
- c. *Bağımsızlıklarını duyurmuş kolonilere karşı Avrupa devletlerinin baskı veya kontrol girişimi Amerika'ya düşmanca tutum nitelenecek;*
- d. *Amerika kıtası bundan böyle Avrupa devletlerinin kolonizasyonuna kapalı tutulacaktır;*

İlkelerini içeren ABD'nin ilk Cumhurbaşkanı'ndan **James Monroe tarafından hazırlanan Monroe Doktrini**⁸⁶ dolayısıyla Avrupa ile ilgili tüm sorunlardan elini çekmiş görünmekteydi. Bununla birlikte, misyonerlerini

⁸⁶ J. Bemis, **A Diplomatic History of the U.S.**, s. 80.

kullanarak Avrupa devletlerinin dışında kalmak istemediği bu yarışının bir parçası olmaya karar verdi. Laik anayasasıyla misyonerlerin dinsel girişimlerinin devlet olarak kendisini ilgilendirmediğine işaret etmekle birlikte, onların kurdukları okullar ve sağlık merkezlerinin Amerikan sermayesi olduğunu öne sürerek, ayrıca, Amerikan vatandaşı olan misyonerlerin güvenliğinden sorumlu olduğu gerekçelerini kullanarak İmparatorluk topraklarında misyonerlerin dağıldığı çeşitli yerlerde, onların güvenliklerini sağlamak ve resmi ilişkilerini takip etmek gerekçesiyle konsolosluklar açtı. Böylece, yayılmacı politikasını örtülü bir şekilde uygulamak olanağını yakalarken, kısa zamanda İmparatorluğa gelirken dinsel yayılmacılıktan başka düşüncesi olmayan misyonerleri Orta Doğu'da Amerika'nın devlet politikasını uygulayıp geliştirecek ajanlara dönüştürmeyi başardı.

Öte yandan, misyonerlerin Osmanlı halkını Protestanlaştırma amacıyla İmparatorluğa geldiklerinde bu misyonlarını uygulayabilecekleri kitle olarak Ermenileri bulmaları, bu ulusla ilişkilerinin derinleşmesini sağlamıştı. Ne var ki uzun vadede Amerikalı misyonerler, Ermeniler arasında ulusal duygular gibi bağımsız devlet oluşturma isteğini de geliştirmiş, devlete karşı Ermeni ayaklanmalarının kışkırtıcısı olmuş, silahlanmalarına yardım etmiş, hatta bu ayaklanmalarda misyoner okulları, Ermenilere bir tür karargâh ve silah deposu olmuştu. Bu ara Amerikan halkı Ermeni ulusunu misyonerleri kanalıyla tanımış, 1890'lardan başlayarak Osmanlı Türkleri ile Ermenileri arasında gerçekleşen çatışmalar ve çarpışmaları, egemen Müslüman devletin bir Hıristiyan ulusu ezmesi şeklinde öğrenmiş, sonuç olarak ABD'de Türk aleyhtarı bir kamuoyu oluşmuştu. Öte yandan, yine misyonerler dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik güçsüzlüğü, ülkenin olanaksızlıkları öğrenilince Amerika, özellikle petrol zengini Orta Doğu'daki bu yaygın ama az gelişmiş imparatorlukta sömürgeci görünümüne bürünmeden yapabileceği yatırımlardan kaçınmamıştı.

Amerika İle Osmanlı İmparatorluğu'nun ilişkileri bu çerçevede iken, 19. yüzyıl sonunda çıkar alanlarının ve nedenlerinin iki bloka ayırdığı Avrupa büyük devletleri, bu çıkarların çatışması sonunda 1914 yılı Ağustos'unda Birinci Dünya Savaşı olarak anılacak büyük savaşa sürüklendiler. Emperyalizm için yapılan bu savaşta yaygın Osmanlı topraklarının ekonomik, stratejik ve jeopolitik nedenlerle her iki blok için de büyük ilgi alanı olması, İmparatorluğun bu savaşın dışında kalamayacağını göstergesiydi. Nitekim savaş başladıktan çok kısa bir süre sonra, Almanya ve Avusturya-Macaristan

İmparatorlukları tarafından oluşturulan İttifak Bloku ile stratejik ortaklıkta anlaşılan Osmanlı İmparatorluğu, 29 Ekim'de Osmanlı ve Alman yöneticilerin hazırladığı bir olup bittiyle İngiltere, Fransa ve Rusya'dan oluşan İtilaf Bloku'na karşı savaşa girdi. Bu savaş başlangıçta düşünüldüğünden çok daha uzun sürdü. Savaş boyunca tüm gücünü savaşa yönelten Avrupa devletlerinin her türlü tüketim gereksinmelerini Okyanus ötesinden Amerika Birleşik Devletleri (ABD) karşıladı. Böylece, Cumhuriyetçilerin (Republican) onaltı yıl kesiksiz olarak süren yönetiminden sonra Demokratların seçim zaferiyle **Woodrow Wilson** 4 Mart 1913'de Beyaz Saray'a girdiğinde⁸⁷ ciddi bir çöküntü yaşamakta olan Amerikan ekonomisi, savaş yıllarında inanılmaz bir sıçrama yaptı. Örneğin, 1913 yılında 39 000 000 dolar civarında olan buğday ihracatı, 1917 yılında 390 000 000 dolara, 5 000 000 dolar olan savaş malzemesi ihracatı 300 000 000 dolara fırladı. Pamuk, gıda maddeleri ve maden üretimi üç-dört misli artarken 1914'de 435 000 000 milyon dolar olan genel ihracat 1917 yılında 3 567 800 000 dolara yükseldi. Bu alımlar için Avrupa'dan Amerika'ya yaklaşık bir milyar dolarlık altın akınca, savaş zengini oluveren Amerikalı, hiç **ummadığı gönence** ulaştı.⁸⁸

Savaş uzadıkça Avrupa'nın alış gücünün azaldığına tanık olan Wilson, bu durumun bir ekonomik krize yol açabileceğini düşünerek çözümü savaşı bitirmekte gördü. Savaş, arkasında yıpranmış bir Avrupa bırakarak son bulduğunda, Amerikan endüstrisinin çarkları savaş yaralarını sarmak için dönecek, Amerikalı da erişmiş olduğu yaşam düzeyini koruyabilecekti. Önemlisi, bunu Wilson'a borçlu olacaktı. Bu durumda Wilson, geleneksel "kabuğuna çekilme" politikasını bir kenara koymaktan kaçınmadı. Amerikan kamuoyunu zaten kazanmış olarak girdiği 1916 seçimlerindeki başarısının da verdiği güvenle 18 Aralık'ta çarpışan taraflara seslenen Amerika Cumhurbaşkanı, savaşı sona erdirmek için arabuluculuk yapmak istedi. Savaşan ülkeleri savaşı bitirmeye yönlendirmek üzere hazırladığı "kazanana veya kaybedenin olmadığı" barış önerisini 22 Ocak 1917'de Amerikan Senatosu'nda dile getirdi.⁸⁹ Almanya ise denizaltı savaşını sürdürmekle bunu kabule yanaşmayacağını belli edince, geriye savaşa girerek barışı sağlamak yolu kaldı. Ne var ki, Wilson seçim kampanyasını "bizi savaşa sokmadı" sloganı çerçevesinde sürdürmüştü.⁹⁰ Geldiği noktadaysa hem halkı savaşmanın artık kaçınılmaz olduğuna ikna etmek, hem de Amerika'nın yıllardır bayrak edindiği

⁸⁷ Joseph P. Tumulty, **Woodrow Wilson As I Know Him**, New York, 1921, s. 140.

⁸⁸ Harold U. Faulkner, **American Political and Social History**, N.Y. 1937, s. 665.

⁸⁹ Fritz Fischer, **Germany's Aims In the First World War**, N.Y., 1967, s. 298.

Monroe Doktrini'ni çiğnemededen savaş kararı alabilmekte zorlandı. Ancak, bu politikayı delmeden savaş nedeni bulmakta da gecikmedi. Alman denizatlılarının 1915 ilkbaharında batırdığı **Lusitania**'da 128 Amerikan vatandaşının ölmesi üzerine, Almanlara verilen, bunun tekrarının açık düşmanlık niteleneceği ve savaş nedeni olacağını bildiren üç notaya karşın yine onlarca Amerikalının can verdiği Arabic, Persia ve Sussex'ten sonra 1916 26 Şubat'ta da Ancona'nın batırılması üzerine savaşın bir iç soruna dönüştüğünü öne sürdü. Üstelik, o sıralar Alman Dışişleri Bakanı Zimmerman'ın Meksika'daki Alman elçisine Amerika ile Almanya savaşa girdiği takdirde Texas, New Mexico ve Arizona'yı söz vererek Meksika'yı da Amerikaya karşı savaşmaya, bunun yanı sıra, Japonya'yı Alman tarafına geçmeye ikna etmesini istediği bir telgrafı İngilizlerin ele geçirip deşifre ederek Wilson'a vermesi, olayın iç soruna dönüştüğü savını daha da derinleştirdi. Bu gelişmeler üzerine, ABD 4 Nisan'da Senato'da 86'ya karşı 6 olumsuz oydan sonra Mecliste 5'e karşı 373 oyla 6 Nisan 1917'de İttifak Bloku'na karşı savaşa girebildi.⁹¹

Amerika savaşa girerken Osmanlı İmparatorluğu ile siyasal ilişkilerini kesmesine karşın misyonerleri kanalıyla yapmış olduğu yatırımlarının hatırına, İmparatorluğa karşı savaş duyurusunda bulunmadı. Savaş bitene kadar da İmparatorluk'la diplomatik ilişkilerinin yürütülmesini, tarafsız devlet olan İspanya'ya bıraktı. Topraklarında savaş bulutları esmemiş Amerika'nın sapsağlam moral ve cepheye gitmek üzere gönüllülerin kaydolmakta yarıştığı 10,000,000 askerlik güçle savaşa katılması, İtilaf cephesinin zaferini getirdi. Osmanlı İmparatorluğu ise çarpıştığı beş cephenin sadece **Çanakkale muharebelerini kazanmış olarak yenik düştü.**

Öte yandan Wilson, savaşa girmeyi ABD'yi dünyanın tek gerçek gücü yapıp savaştan sonra, çarpışmış tüm ülkeleri yönlendirebilmek istemişti. Çok uzayan savaşın sonuçlanmasını dört gözle bekleyen çarpışan ülkeler de beklentileri yaklaştığında, duyurduğu ilkeleriyle Wilson'u hakem gibi görmeye ve barış için başvuru mercii olarak tanımaya hazır dılar ve razıydılar. Oysa Amerika'nın savaşa girmesinden hemen önce, 1917 Martı'nda başlayan Rus İhtilali'nin gelişmesiyle Ekim ayında yönetime el koyan Bolşevikler'in 3 Mart 1918'de Brest Litovsk Anlaşması'yla savaştan çekilmeleri, savaşın akışını değiştirdi. Şöyle ki, İtilaf Blok'u olarak birlikte savaşan İngiltere, Fransa ve

⁹⁰ Joseph P. Tumulty, a.g.e., s. 180; Harold U. Faulkner, a.g.e.

⁹¹ Harold U. Faulkner, a.g.e., s. 673, 674; Charles Beard and Mary, **Basic History of the United States**, New York, 1944, s. 177, 339, Fritz Fischer, s. 306.

Rusya, savaş yıllarında kazançları olacağını varsaydıkları Orta Doğu topraklarını gizli anlaşmalarla aralarında paylaşmışlar, son yıl da Anadolu'nun Akdeniz sahillerinde çıkarlar söz vererek yanlarına aldıkları İtalya ile birlikte bu kâğıt üzerindeki alanlardan beklentilerini karşılayabilecekleri bir barışla savaşı noktalamayı ummuşlardı. Oysa ihtilalden sonra işbaşına geçen yeni hükümet Brest Litovsk'la Çarlık Rusya'sının bütün anlaşmalarının geçersiz olduğunu bildirirken İtilaf Bloku'nun zaferinde yüzde yüz payı olmasına karşın ABD'nin dışlandığı gizli anlaşmaları dünyaya duyuruvermişlerdi. Zengin, verimli, hele petrol dolayısıyla iyice revaçta olan bu topraklardaki paylaşımında hesaba katılmamış olmak, Wilson'u ülkesinde müşkül durumda bırakmıştı. Oysa Wilson ülkesinde savaşa girişini haklı gösterebilmek için bu katılımın "insanlık için" olduğunu öne sürmüştü. 8 Ocak 1918'de de Amerikan Kongre'sinde toprak kazancının olmadığı; uluslara kendilerini yönetme ve özgür gelişebilme olanakları sağlanmasını hedefleyen, ayrıca, ülkeler arasında açık diplomasi öngören ve dünya barışının garantörü olabilecek *Cemiyet-i Akvam*, yani Milletler Cemiyeti kurulmasını içeren *Wilson'un 14 Maddesi* olarak anılan barış paketi çerçevesinde⁹² her iki tarafı anlaşmaya çağırılmasını önermişti. Yaşadığı düş kırıklığına karşın Bolşeviklerin savaştan çekilmesiyle İtilaf cephesindeki boşluğu doldurarak bu cephede ve dünyada daha da güçlenen Wilson'un barış paketi, 23 Ekim'de savaşımlara sunuldu. Ancak, bu tarihten önce, Eylül ayı sonunda Bulgaristan'ın savaştan çekilmesi üzerine İstanbul yolunun İttifak devletlerine açıldığını gören İttihatçı Hükümet, hemen başkentinin sıkıştırılacağını düşünerek yenik düştüğü bu savaşı noktalamaya karar vermişti. Ancak, savaşın sorumlusu sayılacağı için **Talat Paşa** Hükümeti'nin barış için başvurmasının uygun olamayacağı düşünülmüş, **Vahdettin** sadrazamlığa **İtilafçı Tefrik Paşa**'yı getirmişti. Yeni hükümet de⁹³ Wilson prensiplerinin 12'nci maddesine güvenerek Türkiye'nin Madrid Maslahatgüzarı vasıtasıyla 5 Ekim 1918'de İspanya Hükümeti'ne bir nota sundu:

"Aşağıda imzası bulunan Türkiye Maslahatgüzarı, hükümetinden aldığı talimata binaen, hükümet-i Aliye'nin Amerika Birleşik Devletleri Başkanı'ndan barışı iade işini ele almasını, bütün muharip devletleri bu müracaattan haberdar etmesini ve bunları, müzakerelere başlamak üzere murahhaslar göndermeye davet etmesini rica ettiğini, Amerika Birleşik Devletleri Sekreteri'ne telgrafla bildirmesini krallık hükümetinden niyaz etmekle şeref kazanmaktadır.

⁹² Tekin Kurat Yuluğ, **Osmanlı İmparatorluğunun Paylaşılması**, Ankara, 1973, s. 22.

⁹³ Gotthaard Jaschke, **Moudors'a Giden Yol**, Belleten XXVIII, Sayı 109, Ankara, 1964, s. 142-143.

“Hükümet-i Aliye, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı'nın Kongre'ye 8 Ocak 1918'de yaptığı hitapla bundan sonraki beyanatında, bilhassa 27 Eylül nutkunda öne sürmüş olduğu programı, müzakerelere esas olarak almaktadır.”⁹⁴

Bu başvuruyu 14 Ekim'de alan Amerika Dışişleri Bakanı (State Secretary) Robert **Lansing, Güney'de Allenby**'in Haleb'i almasını, Kuzey'den de Franchet d'Esperey'in talimatı doğrultusunda İstanbul'a Balkanlar'dan üç kollu bir yürüyüşün başlatılmasını beklemeyi de içeren ince çıkar hesaplarıyla Osmanlılara yanıtını 31 Kasım'a kadar geciktirmişti. Oysa bu olasılığı önceden hesaplayan **Talat Paşa**, barışa yönelmek için Amerika'yı beklemeden İzmir Valisi Rahmi Bey aracılığıyla bu görevi Kutul Amara'dan beri İstanbul'da tutuklu bulunan **Townshand**'dan Ekim ortalarında istemişti bile.⁹⁵ 9 Kasım'da Kaiser'in görevinden çekilerek Hollanda'ya kaçması üzerine Almanya'nın 11 Kasım'da ateşkes hükümlerini kabul etmesiyle Birinci Dünya Savaşı son bulduğunda,⁹⁶ Osmanlı İmparatorluğu, yine Wilson ilkelerinin doğrultusunda, Limni Adası'nın Mondros Limanı'nda Agamenon gemisindeki konferansa katılmış ve 30 Ekim'de Mondros silah bırakışmasını imzalamıştı.

Wilson'un 14 maddesine gelince, bu ilkelerden 5. maddenin 'sömürgelere ait bütün isteklerin, egemenliğin saptanmasında ilgili halkın çıkarları ve buraya yönetecek devletin haklılığa uygun isteğiyle aynı öneme sahip ilkelere sadık kalarak, serbestçe, açıkça ve tamamen ayarlanacaktır' içeriği, yayılmacı ülkelerin savaştan beklentileriyle çelişmekteydi. Yıllarca belli yöreleri kendi ekonomik çıkarları için hedeflemiş ülkelerin Wilson prensipleri doğrultusunda barış masasına oturmayı kabul etseler de temelde hedeflediklerinden pek vazgeçmeyecekleri de bir gerçektir. Nitekim, ABD'nin savaşa girişinden sonra onu savaşta daha etkin kılabilmek amacıyla ziyaretine giden İngiltere Dışişleri Bakanı Balfour'un başkanlığındaki İtilaf Devletleri Heyeti, Wilson ve Danışmanı Mandel E. House ile bu konuyu defalarca konuşmuşlardı. Wilson'sa, Balfour'a ABD'nin Avrupa barışı ile değil, dünya barışı ile ilgili olduğunu söyleyerek değinilen ilkeleri dünyaya açıklayıp barış çağrısı yapmıştı. Ancak, gizli anlaşmalar öğrenildikten sonra, öncelikle bu anlaşmalardan dışlanmış ABD'nin saygınlığını kurtarmaya yöneldiğinden, hem bu hedefine varırken ortaya attığı ilkelerle uyuşacak, hem de düpedüz

⁹⁴ *Ibid.*, s. 144.

⁹⁵ Harold U. Faulkner, s. 682.

⁹⁶ *Ibid.*

sömürge demeden İtilaf Devletleri'ne çıkar alanı sağlayacak bir formül aramaya koyuldu.

Wilson ilkelerinden 12. madde, Osmanlı İmparatorluğu ile direkt olarak ilgili bir maddeydi. Madde özetle *Hâlibazırdaki Osmanlı İmpara-torluğu'nun Türk çoğunluğu olan kısmına kayıtsız bir egemenlik sağlanması fakat halen Türk boyunduruğunda bulunan diğer uluslara güvenlik içinde varlıklarını sürdürüp gelişmelerini tamamlama olanağı verilmesi; Çanakkale Boğazi'nin uluslararası güvencede bütün ülkelerin kullanımına açılması'nı* içeriyordu. İtilaf Devletleri'nin Osmanlı İmparatorluğundaki çıkarları doğrultusunda hareket edilmek istendiğinde bu madde, çok nazik bir durum oluşturuyordu. Söyle ki, bu madde, Türklere yaşadıkları topraklarda egemenlik hakkı öngörürken bu topraklarda yaşadığı öne sürülen Ermenilere ve Kürtlere de aynı hakkı tanıyor, üstelik yine Türklerin oturduğu toprakların arasından geçen Boğazlar'da uluslararası bir yönetim öneriyordu. Açık diplomasi öngören Wilson ilkeleri gizli anlaşmaları ve sömürgeciliği reddediyordu. Oysa söz konusu topraklar ve elbette Boğazlar, itilaf devletlerinin çıkar alanlarını da kapsıyordu. Bu maddenin yürürlüğe girmesini istemek, Avrupa ülkelerinden yayılmacılıklarında büyük özveriler ve ödünler istenmesi demektir. Ancak Wilson, böyle bir ödün isterken Amerika'nın misyonerleriyle ilgili çıkarlarının ve Ermeniler dolayısıyla üstlenmiş olduğu fahri koruyuculuğun da hesap edilmesi gerektiğinin farkındaydı. Bu bağlamda, Ermenilere de toprak sözü veriyor gibi görünen bu maddede gözetilmesi gereken, **çoğunlukta** olma durumu idi.

Öte yandan, Büyük Savaş'ta ABD ile Türkiye arasında zaten savaş hali de olmamıştı. Hatta iki ülke arasındaki siyasal ilişkiler kesilmezden önce İstanbul'daki Amerikan Elçisi **Henry Morgenthau**'ya Enver Paşa Türk Hükümeti'nin Amerikan kurumlarına veya Amerikalılara karşı bir art niyeti olmadığını teminatını da vermişti.⁹⁷ Bununla birlikte, savaş yıllarından önce olduğu gibi büyük savaş boyunca misyonerlerin Osmanlı Ermenileri ile çok yakın ilişkileri olmuştu. Özellikle Berlin Anlaşması'ndan sonra kurulan Ermeni ihtilal komitelerinin yol açtığı olayların çoğunda misyonerler Ermenilere kucak açmış, okullarında ve sağlık merkezlerinde onlara iş olanakları sağlamış, pek çok Ermeni, misyonerlerin sağladıkları olanaklarla ABD'ye gitmiş, Amerikan vatandaşı olarak döndükleri İmparatorluk'ta Amerika'ya sağlanan ayrıcalıklardan yararlanabilmiş, zamanı geldiğinde de Osmanlı kökenini yadsıyarak

⁹⁷ Leland James Gordon, **American Relations With Turkey, 1830-1930**, London, 1932, s. 198.

devlete karşı silaha sarılmıştı. Amerika ise dünyaya karşı Müslüman Osmanlıların ezmekte olduğu bu ulusun koruyucusu görünümüne bürünmüştü. Dünya savaşı boyunca sayıca azalsalar da artık bütünüyle politize olan misyonerler etkinliklerini sürdürmüşler, Ermeniler Osmanlı hükümetinin içinde devlete karşı bir savaş gücü olurken, onları desteklemişlerdi. Dünya savaşı sırasında silahlandırılarak devleti içinden vurmaya kalkışan bir güç haline gelen Ermenileri savaş bölgesinden uzaklaştırmak için Osmanlı yönetiminin aldığı tehcir kararı üzerine de pek çok Ermeni'ye Amerika'ya göç etme olanağı sağlamışlardı.

Böylece Osmanlılarla oldukça yakın ilişkiler sürdürüp türlü yararlar sağlayarak geldiği bu noktada yatırımlarını korumak ve çıkarlarını sürdürmek isteği, Amerika'yı Wilson ilkeleri doğrultusunda İtilaf ülkelerinden beklenenle çelişmeyecek bir çözüm bulmaya zorladı. Sayılan verilerden hareketle Wilson, manda, cemiyeti akvam ve özellikle ABD'ye göç etmiş olan Ermenilerin durumlarını destekleyip çözmek gibi hedeflerle Amerika'nın resmen katılmayacağını bildirdiğinden ülkesi adına danışman olarak bizzat katılmaya karar verdiği Paris Barış Konferansı'na biraz daha değişik bir öneri götürmeye karar verdi. Bu, Paris yolculuğunda kendisine eşlik eden danışmanlarına açtığı ve desteklerini aldığı manda önerisiydi.⁹⁸ Yani az gelişmiş yörelerin halklarının gelişmişlerle eşit konuma gelebilmeleri için, gelişmelerini tamamlayana kadar Wilson İlkeleriyle kurulması öngörülen Milletler Cemiyeti tarafından adları saptanacak gelişmiş ülkelerin koruması altına konulmalarıydı. Bu çerçevede, 25 yılı geçmeyecek bir süreç içinde *mandater ülke*, mandası altına aldığı ülkenin ekonomik, kültürel, sosyal bakımdan gelişmesini sağlayacaktı. Sonra Wilson'un özlediği eşitlik içinde, geliştirdiği ülkeyi terk edecekti. Öneri, Wilson'un insancıl amaçlarına, ayrıca, prensiplerinde altını çizdiği küçük devletleri koruyucu ilkelerine, hatta dünya barışını koruyabilmek üzere kurulmasını istediği Milletler Cemiyeti'ne de uygundu. Bu manda savının görünen yüzüydü. Görünmeyeniye, söz konusu süreç içinde az gelişmiş ülkelerin sömürgeleştirilmesinin tamamlanmasıydı. Bununla birlikte, adı konmamış olsa da bu, zaten daha Paris Barış Konferansı toplanmadan, sömürgeci ülkeler tarafından daha çok ezilmemek için bir büyük ülkenin koruyuculuğuna sığınmak şeklinde, savaştan yenik çıkmış ülkelerde belirmiş bir görüştü. Öte yandan, savaşta yenik düşmüş ve dağılması kaçınılmaz topraklarında büyük devletlerin gözü olan Osmanlı İmparatorluğu da manda

⁹⁸ Akgün, s. 47.

altına konulması kararlaştırılacak ülkelerden biriydi. Nitekim, özellikle Türk topraklarındaki çıkarlarını ne bahasına olursa olsun elden kaçırmamak isteyen İngiltere'nin istekleri doğrultusunda İmparatorluğun imzaladığı Mondros silah bırakışmasına konulan 4'ncü, 7'nci ve 24'ncü maddelerle de zaten buna zemin hazırlanmıştı.⁹⁹

Osmanlı topraklarında bırakışma hükümlerinden 7. maddeye dayanarak hemen başlayan işgaller üzerine, bir büyük ülkenin koruması altında güvenlik içinde olmak biçiminde yorumlanan manda, İmparatorluk yöneticileri ve aydınları arasında kabul görmüştü. Bab-ı Ali'nin ülkenin İngiltere mandasına sığınmasından yarar ummasına karşılık, Türk aydınlarının büyük bir kısmı, gizli anlaşmalarla Türkiye'yi bölüşmeye kalkmamış, sömürgeci emeller taşımayan, laik, dolayısıyla Müslüman aleyhtarı olmayan, iyi niyetli, üstelik bol olanakları olan Amerika'nın mandası altına girmeyi kurtuluş yolu görerek **Wilsoncular Birliği** adı altında örgütlenivermişlerdi. **Halide Edip** Hanım, Celalettin Muhtar, Ali Kemal ve Hüseyin Avni beyler kurucularındandı. Bu kimseler;

- a. Türkiye'nin toprak bütünlüğünün korunması,
- b. Türklerin kendi başlarına adil ve istikrarlı bir rejim kurup ülkelerini geliştirilemeyecekleri,
- c. Azınlıkların bundan sonra da yabancı müdahalelerine yol açacakları,
- d. Türkiye'nin ekonomik açıdan geri kalmışlığı,
- e. Kapitülasyonların ekonomik baskısının süregelmesi ve devletin ağır borçlar altında bulunması,
- f. Türkiye'nin kalkınması için yabancı sermaye ve her alanda yabancı uzmanlara gereksinimi olduğunu düşünerek, kararlarında birleşmişlerdi.¹⁰⁰

Kuruluşlarını 5 Aralık 1918'de Wilson'a bir mektup yazarak bildirmişler ve ondan Türkiye'yi "uygar milletlerle 20. yüzyıla yakışır şekle yükseltecek bir reform komisyonu kurmasını istemekte ve "bizim arzumuz nihai istiklalimizi tehdit edecek bir vasilik olmayıp geri kalmış insanları bir müddet eğitimden

⁹⁹ Mondros Bırakışması'nın bu maddeleri şöyleydi: Madde 4: İtilaf Hükümetleri ve Ermeni esirleri İstanbul'da toplanacak ve kayıtsız koşulsuz İtilaf hükümetlerine teslim edilecek; Madde 7: Müttefikler, güvenliklerini tehdit eden durumlarda herhangi bir noktayı işgal edebilme hakkına sahip olacaklar ve Madde 24: Vilayat-ı Sittede ayaklanma halinde İtilaf Devletleri'ne söz konusu illerin herhangi bir yerini işgal hakkı tanınacaktı. Ali Türkgeldi, **Moudros Mudanya Mütarekeleri Tarihi**, Ankara, 1948, s. 69-72.

¹⁰⁰ Mine Erol, **Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi**, Giresun, 1977, s. 42.

sonra şerefli bir mevkie yükselterek onlara milletler camiasında bir yer verilmesidir” demişlerdi.¹⁰¹

Atatürk ise, bu görüşe yan gözle bile bakmayarak Nutuk'un başlangıcında da yazdığı gibi, Samsun'a hareket ederken gördüğü üç alternatiften yani İngiliz Mandası, Amerikan Mandası veya yöresel kurtuluş yollarından hiç birine yanaşmamıştı. O, tek yol olarak gördüğü ve kendi deyimiyle bir milli sır olarak sakladığı ulusal egemenliğe dayalı kayıtsız koşulsuz bağımsız yeni bir Türk devleti kurmak fikri ile milli mücadeleye doğru yü-rürken, Paris ve ABD de manda savı nasıl gelişti sorusunu yönelttiğimizde, olayların aşağıdaki alıştırta geliştiğini görürüz:

24 Ocak'ta Paris Barış Konferansı toplandığında manda ve Cemiyet-i Akvam kurulması öncelik taşıyan konulardı. Konferansa manda önerisi hem Şubat ayında Paris'e giden Wilson hem de Güney Afrikalı General Jan Christian Smuts tarafından sunuldu.¹⁰² Wilson, barış anlaşmalarının toprak kazancı içermeyecek şekilde hazırlanmalarını istediğinden manda'yı benimsemişti. Smuts'un manda önerisi ise Güney Afrika Birliği'ne büyük çapta Afrika arazisi katılması amacını taşımaktaydı.¹⁰³ Smuts, mandayı, uygulanacağı ülkeleri jeopolitik, stratejik, ekonomik, kültürel, kısacası gelişmeleri bakımından 3'e ayırarak geliştirmişti. A mandası, bir zamanlar bağımsız devlet olmuşlarsa da ulus olarak örgütlenememiş, dolayısıyla kısıtlı bir süre manda altında tutulacak Araplar gibi halklar için tasarlanmıştı. B mandası ise Cameroon, Togoland, Tansanya, Raunda, Güney-Batı Afrika gibi çoğu Alman sömürgesi olan geri kalmış halklara, ancak, ekonomik gelişmelerinde eşit haklar tanınarak uygulanmak ve daha uzun süreli olmak üzere tasarlanmıştı. C tipi mandaya gelince, bu Pasifik'teki Alman sömürgeleri olan Marshall, Marianne, Caroline ve Narau adaları, Batı Samoa, Alman Yeni Ginesi gibi çok az gelişmiş yöreler için tasarlanmıştı. Söz konusu yerlerin İngiltere, Fransa, İtalya ve Belçika'nın mandaterliğine bırakılmasına Versay Barışı'nın imzalanmasından hemen önce, 7 Mayıs'ta karar verildi.¹⁰⁴

Öte yandan, A tipi manda olarak saptanan Osmanlı topraklarının yaklaşık 500.000 km²'lik alanı ve 6,5 milyon Arap çoğunluğu ile Suriye-Lübnan

¹⁰¹ *Ibid.*, s.40.

¹⁰² Seçil Akgün, **General Harbord'un Anadolu Gezisi ve Raporu**, İstanbul. 1981, s. 48; Hoover Herbert, **The Ordeal of Woodrow Wilson**, New York, 1958, s.232.

¹⁰³ Seçil Akgün, s. 49.

¹⁰⁴ Raymond Logan, s.4.

toprakları Fransa'ya, Mezopotamya, yani Irak topraklarının da İngiltere'ye bırakılması kararlaştırıldı. Bu dağıtım, gizli anlaşmaların ruhuna uygunluğuyla dikkat çekiyordu.¹⁰⁵ Fransa, beş yüz yıldır söz sahibi olmak istediği yörelerde ve İngiltere de petrol zengini alanlarda, yani Londra ve Sykes Picot anlaşmaları ile kendine ayırmış olduğu yörelerde nüfuz sahibi olabileceklerdi.¹⁰⁶ Ancak, Türkler için önemli olan, Boğazlar ve Türk toprağı sayılacak yerlerin belirlenmesiydi. Gerçi Mondros'la bu sınırlar az çok çizilmişti, ama 7'nci maddeye dayanan işgallerle birlikte direnmeler de çoğalıyordu. Amerika'ya önerilen ise İstanbul-Boğazlar'da ve Ermenistan olarak tanımladıkları ve bağımsız bir **Ermeni devlet** kurulacağı varsayılan¹⁰⁷ Kafkaslar ve Doğu Anadolu'da mandaterlikti. **Lloyd George, Clemenceau ve Orlando'nun** önerileriyle getirilen bu fikri Wilson da hayli benimsemişti. Öte yandan, Wilson'un hemen gerçekleşmesini istediği Milletler Cemiyeti'nin kuruluş kararnamesinin 22. maddesindeki manda tasarısı, özellikle Osmanlı toprakları ve Afrika ve Pasifik'teki Alman sömürgelerini içerecek ve onların geleceğini saptayacak biçimde hazırlanmıştı.¹⁰⁸ Bir takım düzenlemelerden sonra 28 Nisan günü Cemiyeti Akvam Nizamnamesi olarak kabul edilen esasta da 22. madde, doğrudan Osmanlı İmparatorluğu ile ilgiliydi:

“Evvvelce Osmanlı İmparatorluğu'na bağılı bulunan bazı cemaatler belirli bir gelişme derecesine erişmişlerdir. Kendilerinin bağımsız milletler olarak mevcudiyetleri, kendi kendilerine yeterli hale gelinceye kadar bir mandater devletin idari bakımdan yol gösterme ve yardımına bağılı olmak üzere şartlı olarak tanınabilir. Bu cemaatlerin arzuları mandater devletin seçiminde göz önünde bulundurulacak birinci derece hususlar olmalıdır”¹⁰⁹

Bu verilerin değerlendirilmesiyle Amerika'nın sorumluluğunun da saptanacağı Paris görüşmeleri Amerikan Senatosu ve Temsilciler Meclisi'n-de büyük tartışmalara yol açtı. Yaklaşık 100 yıldır Orta Doğu'da eğitim ve sağlık faaliyetleri sürdüren Amerikalı misyonerler dolayısıyla gerek Amerikan yönetimi, gerekse Amerikan kamuoyu bu bölge ve özellikle Ermeniler hakkında misyonerler ka-nalıyla bilgilendirilmiş olduklarından söz etmiştik. Ancak, bu bilgilerin ne kadar sağlıklı olduğu tartışılırdı. Amaçları halkları

¹⁰⁵ *Ibid.*

¹⁰⁶ Edward House, Mandel and Seymour, **What Really Happened At Paris**, New York, 1921, s. 178.

¹⁰⁷ Thomas Bryson, John Sharp Williams, **An Advocate for Armenian Mandate, 1919-20**, s.25.

¹⁰⁸ Raymond L. Logan, **The U.S. Senate and the Versailles Mandate Systems**, Washington, 194⁵, s.4.

¹⁰⁹ Mine Erol, s.4.

etkileyerek Hıristiyanlaştırmak olan misyonerler Osmanlı İmparatorluğu'nda Müslümanlar üzerindeki çalışmalarının devlet tarafından hoş karşılanmayacağını anlayınca Ermenilere yönelmişler, özellikle 19. yüzyılın son çeyreğinde bu ulustan İngiltere ve Rusya'nın kendi beklentilerine hizmet etmek üzere yarattıkları ağır tahriklerle İmparatorlukla Türklerle Ermeniler arasında başlayan olaylarda Ermenileri büyük ölçüde desteklemişlerdi. Amerika da Ermenileri Osmanlı baskısı altında sözde ezilen zavallı Hıristiyan ulus olarak tanıdı. Dolayısıyla Ermeniler veya çoğunlukta olduğu öne sürülen yörelerde egemenliklerinin sağlanmasına yönelik herhangi bir Amerikan girişiminin, ABD'de halktan ve yönetimden kabul ve destek görmemesi düşünülemezdi. Öte yandan Suriye'de Fransız mandasının ne kadar kabul göreceği de kuşkuyla yol açmıştı. Hatta uzun yıllar Suriye'de kalmış misyoner Dr.Bliss, Paris'e şahsen giderek Konferans'ta Suriye'de bu konuda incelemeler yapılması gerektiğini bildirdi. Bunun üzerine Wilson, 27 Haziran'da ülkesine dönerek bilim adamlarının da bu konuda görüşlerini almak üzere Oberlin Koleji Tarih Profesörü Henry C. King ve yakın dostu işadamı Charles Crane yönetiminde bir heyeti (**King-Crane** Heyeti) Suriye'de incelemeler yapmakla görevlendirdi. Bu heyetin yaklaşık iki ay süren incelemeleri sonunda vardıkları sonuç, halkın çoğunun Amerikan, olmazsa, İngiliz mandası istedikleri idi.¹¹⁰ Heyet, Ermeni mandası fikrini de desteklemekteydi; hatta tüm Türk topraklarını içeren genel bir manda kurulmasını da öneriyordu. Bu öneri özellikle Robert Kolej Müdürü Caleb Gates tarafından, hem Ermenilerin durumunu düzenleyeceği, hem de Türk yayılmacılığını ve olası Türk saldırganlıklarını engelleyeceği düşünülerek gündeme getirilmişti.¹¹¹

Türk topraklarında Amerikan mandası önerisiye gerek sözde koruyuculuğunu Amerikalıların üstlendiği Ermenilerle yakından ilgili olduğundan, gerekse pek çok Amerikalı misyoner ve Amerikan yatırımı yapılmış bölgeleri içerdiğinden, çok daha büyük ilgi uyandırdı. Pek çok tartışmaya da yol açtı. Örneğin, yaklaşık 500.000 din adamı Wilson'u bu konuyu destekleyen telgraflar yağmuruna tuttular.¹¹² Wilson'un sağ kolu Mississippi Senatörü Williams da, daha Paris'teyken Başkan'a telgraf çekerek

¹¹⁰ Edward House, Mandel, s. 400-465.

¹¹¹ Paul Gidney, **A Mandate For Armenia**, Unpublished PhD. Thesis, Urbana, 1974, s. 93.106 Edward House, Mandel and Seymour, **What Really Happened At Paris**, New York, 1921, s. 178.

¹¹² *Ibid.*

hemen en az 50.000 Ermeni'yi silah ve teçhizatla donatmasını önerdi. Öte yandan, özellikle manda süresinin belirlenmemiş olması tereddütlere yol açıyordu.¹¹³ Bunun üzerine Orta Doğu Yardım Komisyonu yetkilisi Herbert Hoover, İstanbul'da savaş başlangıcında Amerikan Büyükelçiliği yapmış olan Henry Morgenthau ile görüşükten sonra Wilson'a Türk topraklarına da bir heyet göndermesini önerdi.¹¹⁴ İnceleme heyetinin olumlu olacağına katılan Wilson, çoğunu Amerikan toprakları dışında geçirdiği uzun ve başarılı bir kariyeri ve bununla gelen dış deneyimi olan, ayrıca, Amerika Orduları Başkomutanı **Pershing**'in yerini tutabilecek kadar yetenekli bir asker olduğu da düşünölen General James G. Harbord'u Doğu Anadolu ve Kafkaslar'da incelemeler yapmakla görevlendirdi. Harbord'dan istediği, bir ekiple belirtilen bölgelerde Ermenilerin demografik ve sosyal durumunu saptaması ve hem bu yöre hem Türkiye'de Amerikan mandaterliği konusunda araştırmalarını bir rapor halinde toplayıp bildirmesiydi.¹¹⁵

General **Harbord**, kendi seçtiği asker ve sivil uzmanlardan oluşan 46 kişilik bir heyetle gereken incelemeleri yapmak üzere Paris'te yetkililer ve özellikle Ermeni Komisyonu Başkanı Bogos Nubar ve geri kalan Ermenilerle görüşükten sonra Ağustos ayı sonunda Türkiye'ye geldi. Yaklaşık iki ay süren incelemeleri sırasında heyetin bir kolu güneye ayrılırken, Türkiye'ye gelirken Türkler hakkında pek de bilgili olmadığını açıklayan Harbord, Kafkaslar, Güneydoğu ve Doğu Anadolu'da ayrıntılı çalışmalar yaptı. İstanbul'a geldiği andan itibaren kendisine *Anadolu'da isyan çıkarmakta bir kimse olarak* söz edilen Mustafa Kemal Paşa ile de **Sivas Kongre**'sini izleyen günlerde görüştü. Gerek bir ayı aşan gezisi gerekse bu görüşme sırasında Ermenilerin ezilmekte olduğuna ilişkin önyargılarından uzaklaşan Harbord, yüzyıllarca barış içinde yan yana yaşamış olan Türklerle Ermenilerin büyük devletlerin kışkırtmasıyla düşman hale geldikleri kanısına varmıştı. Amerika Yüksek Komiseri Amiral Bristol'a yazdığı özel mektupta Amerika'yı mandaya zorlamanın İngiliz ve Fransız propaganda ürünü olduğu kanısına vardığını da belirten Harbord, Türklerin öne süröldüğü gibi emperyalist bir amaçla değil, kendi bağımsızlıklarını sağlamak için çarpışmakta olduklarını da anlamış bir kimse olarak gezisini noktaladı. Wilson'a sunduğu ayrıntılı raporda ekibindeki General Mosley'in Türkler, Ermeniler ve manda konusunda kendisiyle paralel

¹¹³ Thomas Bryson, s. 27.

¹¹⁴ *Ibid.*, s.30.

¹¹⁵ Harbord ve raporu için bkz. Seçil Akgün, a.g.e.

görüşler içeren askeri raporunu da değerlendirdi.¹¹⁶ Harbord, manda sorununa açıklık getirmek üzere hazırladığı raporunda umduğunun aksine ne Ermeni çoğunluğu ne de Ermeniler üzerinde bir Türk baskısı görmediğine işaret etmekteydi. Ancak, Doğu Anadolu'nun her bakımdan kalkındırılması gerektiğini vurguluyor, mandanın Amerika'ya çok yüksek maliyeti olacağını 5'er yıllık 25 yıl için yaptığı bütçe ile açıklıyor ve mandanın kabulü için 13 olumlu 13 olumsuz neden sıralayarak kararı Senato'ya bırakıyordu. Doğu Anadolu'da Ermeni çoğunluğu olmadığından Ermeni devleti kurulamayacağına da raporunda yer verirken, dolaştığı yerlerde Türk milliyetçileri ile yaptığı görüşmeden de söz ediyordu. Kendisine *asi bir Osmanlı Paşası* olarak tanıtılan Atatürk'ü mücadelesinde haklı bulduğunu özellikle işaret ederken hakkında *başarılı bir asker, devlet adamı* sıfatlarını kullanarak ayrıca belirtmişti. Harbord, raporunda Mustafa Kemal Paşa ile görüşmesi sonunda Türk mücadelesinin Ermenilere veya herhangi bir etnik veya din¹¹⁷ grubuna karşı değil, salt bağımsızlık savaşı olduğu kanısına vardığını da bildirmekteydi.

23 Ekim 1919'dan itibaren Amerika mandaterliği konusu, Amerika Senatosu'nda görüşülmeye başlandı. Orta Doğu'daki petrolün önemini kavramış ve Amerika'nın İngiltere tarafından kandırıldığını öne süren temsilcilerle ticari çıkarların da çok önemli olduğunu öne sürenlerin her biri senatoda kendi görüşlerini doğrulayıcı uzun söylevler veriyorlardı.¹¹⁸ Ermeni asıllı senatörler ve Ermeni taraftarları da sürekli olarak mandanın Amerika'ya sağlayacağı büyük çıkarlara işaret ediyorlardı. Bu ara, Ermenilerin Paris'te dile getirdikleri istekleri de sıralamışlardı.¹¹⁹ Bu istekler şöyleydi:

- Altı Ermeni ili (Vilayat-ı Sitte olarak anılan bu iller Erzurum, Bitlis, Van, Diyarbakır, Harput ve Sivas idi) ve Trabzon'un kurulacak Ermenistan'a verilmesi.

- Yeni Ermenistan devletinin Milletler Cemiyeti'ne üye kabul edilmesi
- Yirmi yılı geçmeyecek Amerikan mandaterliğine koyulması
- Türklerden savaş tazminatı alınması (ancak buna karşılık Osmanlı borçlarının kendi paylarına düşeni üstleneceklerini taahhüt ediyorlardı)
- Mandater ülkenin; a) Türkler ve Tatarları sınır dışına çıkarması,

¹¹⁶ General Mosley Raporu için bkz. Seçil Akgün, **General Mosley Raporu**, Beşşeten.

¹¹⁷ *Ibid.*, s. 197.

¹¹⁸ Raymond Logan, s.4.

¹¹⁹ Thomas Bryson, , s. 30.

b) Halkı Silahsızlandırması, c) Katliam suçlarının cezalandırılması, d) Hükümetin kontrol altına alamayacağı göçebelerin sürülmesi, e) II Abdülhamit döneminde ve sonra göç ettirilmiş Ermenilerin geri döndürülmesi, f) Zorla haremlere kapatılan gayrimüslimlerin iadesi, g) Ermeni din adamlarının Türkiye’de kalan mal varlığının saptanarak satılması ve gelirlerinin kiliseye kalması, f)Ermenistan dışında kalmayan Ermenilerin 5 yıl içinde kendilerinin ve çocuklarının tabiiyetlerini seçmeleri.¹²⁰

Ermeni meselesi üzerine tartışmalar 1920 yılı Nisan ayında Türklerle ilgili barış hükümlerini saptamak üzere San Remo’da yapılan İtilaf Devletleri toplantısından sonra daha da hızlandı. Bundan sonraki toplantılardaki gibi Amerika bu toplantıda da resmen bulunmamış, gözlemci ile katılmıştı ve Sevr olarak anılan anlaşmayı büyük ölçüde saptayan San Remo kararlarında Amerikan mandası, bağımsız Ermenistan ve bu ülkenin sınırlarının Wilson tarafından çizilmesi hükümleri, tek tek kabul görmüştü.

Yaklaşık olarak San Remo görüşmelerinin sona erdiği günlerde Wilson, Amerikan vatandaşlarını Milletler Cemiyeti fikrine ikna etmek üzere Amerika turuna çıkmıştı. Pek istekli olduğu manda meselesini Amerikan halkı ile ayrıntılı olarak görüştüğü bu gezi sırasında felç geçirmesi, görüşmeleri aksatmadı.¹²¹ General Harbord Raporu ise komisyonlarda incelendikten sonra Nisan ayı başında oylanmak üzere ABD Senatosu’na sunuldu. Kurtuluş Savaşı’nın örgütlendiği ve **İstanbul’un itilaf** işgaline uğradığı, bunun üzerine de Ankara’da **TBMM’nin toplandığı** günlerde manda ve Ermeni meselesi görüşülürken Wilson’un bütün desteğine karşın genelde Amerikan halkı ve politikacılarının kendi ülkelerinden çok uzak topraklara ne evlatlarını göndermek ne de yatırım yapmak niyetinde olmadıkları görüşmelerde ortaya çıktı. 27 Mayıs tarihinde Temsilciler Meclisi grup toplantısında manda, 11’e karşı 4 oyla reddedildikten sonra¹²² Senato’da da olumsuz hava ile karşılandı. Kuşkusuz bu olumsuzlukta General Harbord’un tarafsız olarak hazırladığı ve Türk bağımsızlık savaşını da yansıtan raporu kadar, Amerikan basınında çıkan “İngiltere en iyi, en zengin yerleri kaptı” temasını işleyen, yöredeki petrolden ve öneminden dem vuran yazıların da büyük rolü oldu.¹²³ Bu yazılar arasında ABD Kongresi üyelerinden William Mason’un Wilson’a Amerika’nın söz

¹²⁰ Paul Gidney, , s. 82.

¹²¹ Thjomas Bryson, s.33.

¹²² *Ibid.*

konusu yöreye yollaması gereken asker sayısından Türklerle savaş olasılığına kadar, petrol hissesine sahip olup olamayacağına da iyice dokunan 15 sorusu, özellikle ilginçti.¹²⁴ Bütün bunların etkisi altında yapılan 1 Haziran 1920 Senato oylamasında Amerikan mandası savı 23'e karşılık 52 oyla reddedildi.¹²⁵ Senato görüşmeleri sırasında ortaya çıkan gerçekler şöyleydi:

1. Aslında halkın ve Kongre'de büyük çoğunluğun, mandanın ne olduğunu veya Ermenistan olduğunu öne sürdükleri toprakların nereler olduğunu bilmedikleri.

2. Amerikan anayasasında insancıl nedenlerle Amerikan halkının vergilendirilmesi olasılığını içeren bir madde olmadığı, bu durumda, Wilson'un öne sürdüğü insancıl amaçla da olsa fazladan bir ekonomik yük altına girmek istemeyen Amerikan halkından ciddi bir maddi katkı beklemeyeceği.

3. Petrol zengini yörelerde kendi nüfuzlarını garantilemiş Fransa ve İngiltere'nin Amerika'yı kandırdıkları (Bu meseleyi Amerikalı Senatör Lodge "Orada yönetilecek bir banka bir de darülaceze var, onlar bankayı aldı, bize darülaceze bırakıldı" diyerek vurgulamıştı).

4. Ermenistan'ın ve Ermenilerin yükümlülüğünü üstlenmenin Amerika'ya başka yükümlülükler de getireceği.¹²⁶

Uzun inceleme, araştırma, görüşme ve tartışmalardan sonra Türkiye'de Amerikan mandası savı böylece tarihe karışırken, Avru-pa liderleri hala büyük bir aymazlık içinde Türk Kurtuluş Savaşı'nı küçümsemekteydiler. Nitekim, Wilson'un ülkesinden destek görmemesine, hatta Amerika'nın bütün barış görüşmelerine resmen değil gözlemciyle katılacağını duyurmasına karşın Ermeni ve Kürt sorunlarını görüşmek ve Osmanlı barışına temel oluşturmak üzere topladıkları Londra ve San Remo görüşmelerinde hep Wilson'un bulunmasını da istediler. Wilson'sa Harbord raporunun ABD Senatosu'nda görüşülmekte olduğu o günlerde Dışişleri Bakanı aracılığıyla toplantılara resmen katılamayacağını bildirmişti.¹²⁷ Bununla birlikte San Remo'dan sonra **Curzon**, Bab-ı Ali'nin Ermenistan'ı tanımaya hazır olduğunu öne sürerek Wilson'dan Ermenistan'ın sınırlarını çizmesini istemişse de Senato kararı oluşmadan Cumhurbaşkanı'nın bunu yapamayacağı anlaşılmıştı.¹²⁸ Bunun üzerine

¹²³ **New York Times**, May 26, 1920.

¹²⁴ *Ibid.*

¹²⁵ Thomas Bryson, s.30.

¹²⁶ Paul Gienny, s. 231.

Ermenistan ve Kürdistan sınırlarıyla ilgili saptamalar askıya alınmıştı. 26 Nisan'da San Remo'nun sona erişinden Ağustos'ta Sevr'in imzalanmasına kadar geçen zaman içinde ABD Senatosu manda ile ilgili söz ettiğimiz kararı almışsa da büyük devletler, İstanbul'da Padişah Hükümeti'nden de aldıkları destekle kurulması tasarlanan Ermeni devletinin, bu konuda bütün olumsuz gelişmelere karşın, Ermenilerle ilgili isteklerinden bir türlü vazgeçemeyen Wilson tarafından çizilmesini Sevr Anlaşması içeriğine aldılar. Oysa Sevr'in imzalandığı günlerde artık örgütlenmiş güçleri ve kurulmuş Büyük Millet Meclisi ile alabildiğine hızla gelişen Türk Kurtuluş Savaşı vardı. Bu Savaş'ın başarısı, Sevr'i ölü doğmuş bir anlaşma olmaya mahkûm edecek ve Wilson, felç geçirerek tekerlekli sandalyeye mahkûm olup Cumhurbaşkanlığını da elden geçirirken, General Harbord'un gezisi sırasında kendisine Erzurum Valisi tarafından söylendiği gibi, *yüzlerce asırlık Türk yurdu, Ermenistan olmayacaktı.*

OTURUM BAŞKANI- Teşekkür ederiz.

Dr. Feroze Yasamee buyurun

127 Laurence Evans, s.280.

128 Yuluğ Tekin Kurat, s. 56.

Dr. FERÖZE A.K. YASAMEE (Manchester Üniversitesi) –

Teşekkür ederim. Öncelikle Sayın Yenişehirlioğlu ve diğer müdürlere teşekkür ederek sözlerime başlamak istiyorum. Başkent Üniversitesi'ne ve Stratejik Araştırmalar Merkezi'ne beni davet ettikleri için teşekkür etmek istiyorum. Umarım sizleri mahcup etmem.

Bugün yapmayı arzu ettiğim şey, aslında bölünme teması ile ilgili olarak birkaç tane genel yorum yapmak, ardından da bunu daha detaylı olarak ele alacağımız 1913 ila 1914 yılları arasında Yunan tarafı ile imzalanmış olan anlaşmalara bakarak tamamlamak olacaktır. Bu anlaşmalar Osmanlı Asya'sının büyük bölümlerini ekonomik çıkar sağlayan birçok alana bölmüştür ve birçok tarihçi tarafından da nihai bölünmeden evvel mavi iz olarak ele alınmıştır.

Burada söylemek istediklerim arasında yer alan asıl mesaj, bölünme konusunun her zaman için görüldüğünden daha sorunlu (problematik) olduğudur. Hatta kendisinden fayda sağlamış olanlar olan Avrupa'nın büyük güçleri için bile böyle olduğu söylenebilir.

1913 – 1914 ANLAŞMALARI: PAYLAŞIM TEHLİKELERİ

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemini oluşturan geçtiğimiz yüzyılda topraklarının Batı'nın (Avrupa'nın) önde gelen güçleri tarafından paylaşımı kaçınılmaz bir son olarak diplomatik düzeyde tartışılır olmuştur. Paylaşım projeleri İngiliz ve Ruslar arasında 1844 yılında görüşülmüş; Fransa İmparatoru III. Napolyon 1850 ve 1860'larda bu konu üzerine eğilmiş; 1870 ve 1880'lerde Alman devlet adamı Bismark Fransızlar'la İngilizleri Osmanlı'ya ait Kuzey Afrika topraklarından 'tazmin' almaları konusunda; Rusya ve Avusturya'yı ise Balkan yarımadasını aralarında paylaşma konusunda cesaretlendirmiş; 1896'da İngiliz başbakan Lord Salisbury paylaşım konusunu yeniden gündeme getirmiş; Balkan Savaşları (1912-1913) bu paylaşımın çok yakında gerçekleşeceği yönündeki spekülasyonları doruğa çıkartmış; ve I. Dünya Savaşı'nda İtilaf devletleriyle müttefikleri Osmanlı İmparatorluk topraklarının paylaşımını birincil savaş hedefi haline getirmişlerdi.¹²⁹

Osmanlı devlet adamları bu tehlikeden habersiz değillerdi. Sultan II. Abdülhamid 1878 Berlin Kongresi kararlarının 'Paylaşım Planının' ilk basamağı

¹²⁹ Keith Wilson, **Problems and Possibilities. Exercises in European Statesmanship 1814-1918**, Stroud, 2003, s.44, s.70-1, 123-131.

olduğunu görmüş ve Polonya'nın Rusya, Prusya ve Avusturya arasında 18.yy sonlarında paylaşımı aşamaları ile büyük benzerlikler taşıdığını anlamıştı. 1911'de eski Vezir-i-Azam Kamil Paşa Padişah'a sunduğu bir mektupta Batı'nın Paylaşım Planı'nın büyük bir tehdit haline geldiğini belirtmiş; birkaç ay sonra ise eski Deniz Kuvvetleri Kumandanı Mahmut Muhtar Paşa bir risalede Paylaşım Planı'nın gerçeğe dönüşebileceği uyarısında bulunmuştu.

Paylaşım her ne kadar Batı Güçleri tarafından planlanıyorsa da, görüldüğü kadar kolay gerçekleşebilecek bir şey değildi. I. Dünya Savaşı öncesi Avrupa'nın büyüme süreci sırasında birçok devlet tamamen ortadan kalkmış, ancak bir kaçı bölünerek varlıklarını sürdürebilmişti. İngilizler Hindistan'ı paylaşmamıştı çünkü oradaki varlıklarının amacı kıtanın o bölümüne ve komşu topraklara başka güçlerin girmesini engellemektir. Aynı amaç Güney Afrika için de söz konusuydu. Kıtanın bu bölümünü başkalarıyla paylaşmama konusundaki kararlılıkları Boer Savaşı'nın çıkmasına neden olmuştu. Afrika kıtasının diğer bölümleri İngiliz, Fransız, Alman, Belçika ve diğer güçler arasında paylaşılmıştı; ancak Afrika bir devlet değil, bir kıtaydı. Paylaşım uygun hedefler olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun yanında sadece İran ve Çin görülmekteydi.¹³⁰

Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşımı da her ne kadar kolay çözümlenebilecek bir konu gibi gözükse de gerçekte öyle olmayacağı anlaşılmıştı. Sorun sadece Batılı güçlerin her birinin Osmanlı topraklarından önemli bir pay alma çabası değildi. Sonuçta uzlaşma çoğu zaman sağlanabilir bir şeydi. Nitekim bunun örneği yaşanmıştı. Fransa Mısır üzerindeki hak talebini geri çekmiş, İngilizler ise Rusların Boğazları kontrol altına alma arzularını karşısında takındıkları sert tavırlarını yumuşatmıştı.

Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun bu güçler arasında paylaşımı demek kazançlarını olduğu kadar borçlarını da üstlenmek demektir (Bu borçların birçoğu dış savunma ile ilgili olanlardı). Bir başka önemli husus da Osmanlı İmparatorluğu gibi büyük ve stratejik açıdan önemli bir devletin paylaşımında söz sahibi olacakların kendilerine düşecek payın tatmin edici olması kadar, diğer pay sahiplerine bırakacakları kısmın kendilerini tehdit edecek nitelikte

¹³⁰ Abdullah Çetin and Ramadan Yıldız, **Sultan II. Abdülhamid Han Devlet ve Memleket Görüşlerim**, İstanbul, 1976, s.88-101; Ali Fuad Türkgeldi, **Mesail-i Mühimme-i Siyasiyye**, II, Ankara, 1987, s.345-7, Hilmi Kamil Bayur, **Sadrazam Kamil Paşa Siyasi Hayatı**, Ankara, 1954, s.310; Mahmud Muhtar Paşa, **Devlet-i Aliyye'ye Karşı Avrupa Düvel-i Muazzama Tarafında Takib Edilen Siyaset Hakkında Mütalaa**, İstanbul, 1328, s.13-14.

olmamasıydı. Bu iki hususu kavrayabilmek için 1915 yılında İngiliz hükümeti tarafından oluşturulan De Bunsen Komitesi'nin hazırladığı rapor çok önemlidir. Komite, olası bir paylaşımın İngiltere'nin borçlarında kabul edilemez bir artışa neden olacağı ve İngiltere'yi diğer pay sahipleri karşısında diplomatik ve askeri açıdan zayıf bir konuma getireceği endişesiyle reddetmiştir. Ne de olsa bu günün müttefikleri yarının rakipleri ve düşmanları haline dönüşebilirdi.¹³¹

II

Bu araştırmanın odak noktası Batı'nın Paylaşım Planı'nın bir bölümünü oluşturan 1913-1914 yılları arasında yapılmış olan anlaşmalar sonucunda Osmanlı İmparatorluğu'na ait Asya'daki toprakların Rusya, İngiltere, Fransa ve Almanya arasında paylaşımıdır. İngiliz, Fransız ve Almanların istedikleri topraklar ekonomik açıdan kazançlı bölgelerdi. İngilizler Irak ve Körfezi, Fransızlar Suriye ve Güney Anadolu'nun bir kısmını, Almanlar ise Bağdat demiryolunu çevreleyen bölümü seçmişti. Rusya ise politik ve stratejik açıdan önemli gördüğü bölgeleri istiyordu. Kafkasların güneyinde Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ı içine alan bölgede demiryolu yapımını durdurtmuş ve Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı Doğu Anadolu topraklarının büyük bir bölümünde söz sahibi olmuştu.

Bu düzenlemelerin yapıldığı dönem önemlidir. Ekonomik açıdan her ne kadar İngiltere, Fransa ve Almanya arasında süregelen bir rekabet söz konusuysa da (özellikle Almanya'nın Bağdat demiryolu ile ilgili hak talebi), her birinin istediği bölgelerin belirlenmesi bu sorunu bir açıdan çözmüştü. Çözümü kolaylaştırıcı bir başka unsur da Osmanlı İmparatorluğu'nun 1912'de Balkanlar'da uğradığı askeri bozgunu. Savaşın ardından Osmanlı Avrupa'daki topraklarının çoğunu kaybetmişti. Bu yenilgi Batı'nın gözünde Osmanlı'nın geriye kalan Asya topraklarını koruyacak gücünün kalmadığının bir göstergesiydi. Balkanlardaki yenilgi gerçekte Osmanlı devletinin ve ordusunun prestijini büyük ölçüde yok etmişti. Artık Osmanlı'ya ait Arap eyaletlerinde ve özellikle Ermenilerin olduğu bölgelerde ayaklanmalar bekleniyordu. Batılı gözlemcilerin bir kısmı bu yenilgi sonucunda Osmanlı devletinin içinde de ortaya çıkan huzursuzlukların dağılmaya yol açacağını düşünmekteydi.

¹³¹ Public Record Office, London, CAB 27/1, **Report**, Proceedings and Appendices of a Committee Appointed by the Prime Minister, British Desiderata in Asia.

Batılı Güçler, Osmanlı Devleti'nin çöküşünün beklenenden daha erken gerçekleşebileceği olasılığını göz önüne alarak önlerindeki seçenekleri ki buna Paylaşım Planı da dâhildi, gözden geçirme durumunda kalmışlardı. Batı'ya göre Osmanlı Devleti'nin kendini toparlaması imkânsızdı. Bu durumda hemen olmasa da çok yakın bir gelecekte paylaşım gerçekleşecekti. Batılı Güçlerin çekindiği bir önemli husus da Balkan Savaşı sonrası oluşan hararetli ortamın etkisiyle içlerinden birinin paylaşım sürecini aceleye getirip başlatması halinde oluşabilecek karmaşaydı. Batılı Güçler arasında böyle bir çekince olduğuna göre akla şöyle bir soru geliyor: Acaba paylaşılacak bölgelerin belirlendiği 1913-1914 anlaşmalarında tam bir uzlaşma sağlanabilmiş miydi yoksa uluslar arası önem arz eden bir çok konu çözülememiş miydi?

Tanınmış Türk tarihçisi Yusuf Hikmet Bayur'a göre Batılı Güçler kesinlikle bir paylaşım planı yapmış ve paylaşılacak bölgeleri belirlemişlerdi.¹³² 1913-1914 anlaşmaları aralarında süregelen emperyalist rekabete de çözüm getirmişti. İki büyük rakip grubun (Üçlü İtilaf ve Üçlü İttifak) üyelerinden oluşan bu Güçlerin paylaştıkları bölgelerin özellikle birbirine bitişik olanlarının hudutları çok net olarak çizilmişti. Güçler, her ne kadar Paylaşım için nihai kararı vermemiş olsalar da Osmanlı topraklarının aralarında ne şekilde paylaşılacağı belirlenmişti.¹³³ Bayur'un bu saptamasına katılan başkaları da vardır. Fransız tarihçi Jacques Thobie'ye göre Batılı Güçler, paylaşım sürecinin son aşaması olan önemli bölgelerin hudut tayinini gerçekleştirmişti.¹³⁴ Alman tarihçi Wolfgang J. Mommsen'e göre 1913-1914 kararları 1916'da gerçekleşen Sykes-Picot Antlaşması'nın bir ön adımıydı.¹³⁵

Bayur bu görüşlere bir ilave yaparak, Osmanlı Devleti'nin sonunu hazırlayan sürecin başlamasına Osmanlı hükümetinin yetersiz diplomasisinin neden olduğunu, özellikle Mahmut Şevket Paşa başkanlığındaki kabinenin 1913 yılının bahar ayında almış olduğu kararın büyük bir hata olduğunu belirtmiştir. Kabine, Osmanlı Devleti'nin geleceğini güvence altına alabilmek için İngiliz ve Alman hükümetleriyle uzlaşma sağlanması gerektiğini ve bu uzlaşmanın sağlanabilmesi için ilk adım olarak Doğu Anadolu'nun idari açıdan

¹³² He argues the case in detail in Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi, II: iii, Paylaşmalar**, Ankara, 1983.

¹³³ Bayur, *op. cit.*, s. 466 -79.

¹³⁴ Jacques Thobie, **Intérêts et Impérialisme Français dans l'Empire Ottoman (1895-1914)**, Paris, 1977, s. 714.

¹³⁵ Wolfgang J. Mommsen, **Großmachtstellung und Weltpolitik. die Außenpolitik des Deutschen Reiches 1870-1914**, Frankfurt am Main, 1993, s. 289.

yeniden yapılandırılması konusunda İngilizler'den yardım alınması kararını vermişti. Bu durum Rusya'yı harekete geçirmiş ve kendisi için stratejik önem taşıyan Doğu Anadolu topraklarında söz sahibi olmak için baskı uygulamaya başlamıştı. Yarışa İngiliz ve Almanlar da dâhil olmak üzere diğer Büyük Güçler katılmış ve göz koydukları bölgelerde söz sahibi olma arayışına girmişlerdi. Böylece Osmanlı topraklarının paylaşım süreci başlamış oluyordu.

Bayur, Mahmut Şevket Paşa ve diplomatik ihtiraslarıyla ilgili doğru saptamalar yapmıştır. Ocak 1913'deki askeri darbe neticesinde göreve getirilen Mahmut Şevket Paşa, vakit geçirmeden devletin dış politikası ile ilgili fikirlerini ortaya koymuştur. Paşa'ya göre ilk olarak Osmanlı Devleti'nin yeniden yapılanması ve güçlenmesi gerekmektedir. Bunun için de dış sorunlarla uğraşmayacağı uzun bir sürece ihtiyacı vardır. Bir an evvel Batı'lı Güçlerle uzlaşmaya gidilmeli, hali hazırdaki sorunların çözülmesi gerekmektedir. Özellikle Bağdat demiryolu ve imtiyazlık ile ilgili sorunların çözümü, devlet için gereken yabancı krediyi almak ve gümrük vergisinde %4'lük bir artışı uluslararası bir anlaşma imzalayarak garantilemek için şarttır. Paşa yeniden yapılanma ve reform planlarının gerçekleşmesi için Batı'nın yardımına gereksinim olduğunu düşünüyordu. Bu bazı konularda yabancı danışmanlara ve uzmanlara geniş yetkiler verilmesi anlamına da geliyordu.¹³⁶

Mahmut Şevket Paşa üçüncü önemli konu olarak İngiltere ve Almanya arasındaki düşmanlığın ortadan kalkmasının Osmanlı'ya büyük fayda sağlayacağını düşünüyordu. Büyük Güçleri oluşturan 6 devlet içinde Osmanlı İmparatorluğu'ndan çıkar sağlayan sadece İngiltere ve Almanya'ydı. Bu iki devlet arasındaki düşmanlık ve rekabet Osmanlı için büyük bir yıkım olmuş, Osmanlı'nın en büyük düşmanı Rusya bu durumu fırsat bilerek Balkan Savaşı'nı kışkırtmıştı.

Şayet İngiltere ve Almanya Osmanlı'yı desteklemek adına bir araya getirilebilirse ve yeniden yapılanma sürecinde aktif rol alırlarsa daha geniş anlamda bir Anglo-Alman uzlaşmasına ön ayak olmuş olacak ve Rusya da kontrol altına alınarak Osmanlı Devleti'nin güvenliği garantilenecekti.¹³⁷ Nisan 1913'te Osmanlı hükümeti İngilizler'den Kuzey ve Doğu Anadolu'da kurulması planlanan iki yeni merkez ile jandarma, hukuk, tarım ve bayındırlık alanlarında

¹³⁶ Bayur, *op. cit.*, s. 2-3, 58-9.

¹³⁷ Johannes Lepsius, Albrecht Mendelssohn Bartholdy and Friedrich Thimme (eds.), **die Große Politik der Europäischen Kabinette 1870-1914**, 38, Berlin, 1926, no. 15300.

hükümete yardım etmek üzere müfettişler göndermesini istedi. Buna ilaveten, İçişleri Bakanlığı için bir danışman, jandarma kumandanları ve bir başmüfettiş talebinde bulundu. Alman'lara ise askeri birliklerin ve eğitim sisteminin yeniden yapılandırılması konularında yetki verileceği bildirildi. Fransız'lar Maliye Bakanlığı, İtalyan'lar Suriye'deki jandarma birliklerinin yeniden organize edilmesiyle ilgileneceklerdi. Rusya ve Avusturya-Macaristan'dan ise herhangi bir destek talebinde bulunulmadı.¹³⁸

III

1912-13 yıllarında paylaşım konusu gündeme gelmişse de, çarkın dönmesini Rusya'nın öne sürdüğü 'Ermenilerle ilgili Reformlar' ve bunun neticesinde Osmanlı'nın Doğu Anadolu'da gelecekteki statüsünün ne olacağı sorusu başlatmıştı.¹³⁹ Rusya'nın Doğu Anadolu'ya ilişkin politikası bu bölgeye girmek değil, aksine Kafkasya sınırından içeriye kimseyi sokmamaktı. Nitekim Osmanlılarla 1900'de imzaladığı anlaşma (bölgeye demiryolu yapımının ertelenmesi) bu sebeptendi. Ancak 1910'a gelindiğinde bu anlaşmanın hükmünü yitirmekte olduğu açıkça görülmekteydi. Çünkü yeni Osmanlı Meşrutiyet rejimi Karadeniz kıyı şeridinin gelişmesi amacına yönelik çalışmaların başlatılması için Amerikan ve Fransızlarla görüşüyordu. Rusya ise bu durumu değerlendirmiş ve tam bir engelleme politikası güdüldüğünü ve bu politikayla gelecekte bir yere varılamayacağı sonucunu çıkartmıştı.

Bundan başka hangi sebebin Rusya'yı 1913 yılında Ermeni meselesini gündeme getirmeye yönelttiği net değildir. Belki Mahmut Şevket Paşa'nın Doğu Anadolu için İngilizler'den yardım istemesi, belki de Rusya'daki Ermeni lobisinin etkin baskıları sebep olmuştu. Sebep her ne olursa olsun sonuçta Rusya Doğu Anadolu ile ilgili reformlar tartışılırken ve özellikle bu konuda kararlar alınırken kendisinin de söz hakkı olması konusunda ısrarlıydı. Bu amaçla Haziran 1913'te 'Mandelstam Planı' diye adlandırdığı bir program öne

¹³⁸ Bayur, *op. cit.*, s.53-60; **Große Politik**, 38, nos. 15305, 15439; **Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü**, İstanbul, 1988, s. 34 -5, 51-3, 62, 89-92, 95-8, 126-7, 153-8.

¹³⁹ On the question of Russia, eastern Anatolia and Armenian reforms see Alan Bodger, "Russia and the End of the Ottoman Empire", in Marian Kent (ed.), **The Great Powers and the End of the Ottoman Empire**, London, 1984, especially s.79, s.90-92, 96; Roderic H. Davison, "The Armenian Crisis, 1912-1914," **The American Historical Review**, 53:3, April, 1948; Gregor Schöllgen, **Imperialismus und Gleichgewicht Deutschland, England und die Orientalische Frage 1871-1914**, Munich, 1984, s.359-61, 362-65; Joseph Heller, "Britain and the Armenian Question, 1912-1914. A Study in Realpolitik," **Middle Eastern Studies**, 16 (1980); Bayur, *op. cit.*, s. 18-190, passim.

sürdü. Bu plana göre Doğu Anadolu Osmanlı hâkimiyetinden çıkarılıp, politik ve idari açıdan özerk bir yapılanma sağlanacaktı. Doğu Anadolu'nun Osmanlı hâkimiyetinden çıkması Rusya için bulunmaz bir fırsat oluşturacaktı. Rusya'nın ortakları İngiltere ve Fransa ve diğer Güçler Rusya'nın bu planı Osmanlı topraklarının paylaşımını hızlandırmak için kasten öne sürdüğünü düşünmekteydi.

Ruslar genel bir paylaşım sürecini başlatmak gibi herhangi bir amaç gütmediklerini söyleyerek bu savı reddetmişlerdi. Belki de gerçekten böyle bir süreç başlatmadan sadece kendi çıkarlarını gözetecek bir çözüm getireceklerine inanmışlardı ama istedikleri gerçekleşmedi. Türkler, karşı-önerilerle geldiler; diğer Güçler uzlaşma sağlanmasını teşvik etti ve sonunda Ruslar önerilerini geri çekti. Bu geri adımın sebebi belki de 1913'te Osmanlı hükümeti ile imzaladıkları ve Doğu Anadolu demiryolu yapımının durdurulması kararının kısmen yenilenmesiydi (daha küçük bir alanı kapsayacak şekilde). 8 Şubat 1914'te Osmanlı ve Rus hükümetleri bir anlaşmaya varmış ve bunu da diğer Güçlere ortak bir bildiriyle duyurmuşlardı. Bu anlaşmaya göre Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı olan altı eyalet iki muntıkaya ayrılacak ve bunların başına da Batı'lı Güçler arasından iki genel müfettiş atanacaktı. Ancak bu müfettişler Batı devletlerinin en güçlülerinden seçilmeyecekti. Nitekim bu görevlere Norveç ve İsviçre'den kişiler atandı. Rusya her ne kadar ilk önerisinden feragat etmiş olsa da, Doğu Anadolu ile ilgili reformlar konusunda birincil dereceden söz hakkı elde etmişti. Anlaşmanın diğer maddelerinin (genel müfettişlerin detaylı yetki tanımları, mahalli askeri idare ve mahalli polis ve jandarmaya belli bir oranda etnik katılımı sağlayan bir sistemin oturtulması gibi) nasıl uygulanacağı ise muğlâkta kalmıştı. Tarihçilerin de bu anlaşmanın kimin çıkarlarını daha fazla gözettiği konusunda görüş ayrılıkları vardır. Kimine göre Ruslar istediklerini elde etmiş, Türkler ise sadece kâğıt üzerinde öyle görünmüşler, kimine göre de bunun tam tersi olmuştu. Bazılarına göre ise bu anlaşmada kaybeden taraf yoktu. Anlaşmanın pratikte uygulanabilirliği ise hiçbir zaman kanıtlanamamıştı; zira I. Dünya Savaşı çıkmış ve bu anlaşma da kâğıt üzerinde kalmıştı.

Rusya'nın Ermeni meselesini 1913'te gündeme getirme kararı daha detaylı olarak irdelenmesi gereken bir konudur; ama Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşımının o tarihte gerçekleşmemesini istemesinin ardında önemli bir neden yatmaktaydı – Boğazlar konusu. Olası bir bölünmede Osmanlı için en önemli bölge Doğu Anadolu değil, boğazlar

olacaktı. Bu da Rusların işine gelmiyordu. Her ne kadar boğazların kontrolünü almak ya da en azından boğazlardan geçiş imtiyazına sahip olmak Rusya için her zaman çok önemli bir mesele olmuşsa da, ekonomisi geliştikçe ticaret yapabilmek için boğazlara daha fazla bel bağlar duruma gelmişti. Bunun en çarpıcı örneğini 1911-1912 tarihlerinde Osmanlı hükümetinin boğazları iki kez savunma amaçlı kapatması sırasında yaşamıştı. O dönemde Rusya'nın diplomatik yollarla çözülemeye çalıştığı boğazlardan özel geçiş izni reddedilmişti. Boğazları zor kullanarak ele geçirmek imkânsızdı. Rusların Karadeniz'deki donanmasını yeteri kadar güçlendirmemiş olması, Türklerin ise tam tersine donanmasını geliştirip güçlendirmesi olası bir harekâta Karadeniz'de üstünlük sağlamaları anlamına gelmekteydi. Buna da Rusya'nın engel olacak gücü yoktu. Sorun bu aşamada çözümlenemez bir haldeydi. Kasım 1913'te Türklerin başkenti ve boğazları korumakla görevli birinci ordu birliklerinin başına Alman General Liman Von Sanders'ın getirileceği haberine ise Rusya'nın vereceği tepki ortadaydı. Bu atama gerçekleşmedi; ancak Rusya Osmanlı'nın olası bir erken paylaşımı gerçekleştiği takdirde Almanların boğazların kontrolünü ele geçireceğinden endişe duyar olmuştu.¹⁴⁰

IV

Almanya'nın paylaşım konusundaki tutumunu belirlemesinde iki faktör rol oynamıştı: Dünya Politikası ve Anglo-Alman ilişkilerinin düzelmesi umudu. Denizaşırı ekonomik büyüme gün geçtikçe önemli hale gelmiş ve Bağdat demiryolu projesi (henüz proje aşamasında olsa da) Anadolu'da ve Türkiye ile Irak'ı içine alan verimli topraklarda yatırımların genişletileceği fırsatlar doğurmuştu. Ancak Bağdat projesi diplomatik ve mali açıdan henüz güvence altına alınamamıştı. Almanya'nın İngiltere ve Fransa gibi rakipleri Osmanlı İmparatorluğuna bağlı eyaletlerden müşteriler edinmişlerdi. Almanya'nın müşterisi ise Osmanlı'nın kendisiydi. Osmanlı devletinin batması demek, Almanya'nın batması demektir; bir başka deyişle, Almanya'nın paylaşımına karşı çıkmak için çok geçerli bir nedeni vardı. 1913'ün ilk aylarında Almanlar, Rusya, Fransa ve İngiltere'nin gizlice paylaşım için plan yaptıklarından kuşkulanıyordu. Böyle bir durumda yardım olmaksızın Osmanlı'yı kurtaracak güçte olmadığına da farkındaydı. İngilizler'le ilgili endişeleri giderildikten

¹⁴⁰ For the question of the Straits and Russo-Ottoman rivalry in the Black Sea see Bodger, *op. cit.*, s.78-9, 82-4, 86-90, 93-6; Y. Zakher, "Konstantinopl' i Prolivy," **Krasnyi Arkhiv**, vi (1924); vii (1925); K. F. Shatsillo, **Russkii Imperializm i Razvitie Plota Nakanune Pervoi Miroyoi Voiny (1906-1914 gg.)**, Moscow, 1968, s. 90-162, passim.

sonra ise, İngiliz ortaklığının hem kendisine hem de Osmanlı'ya büyük fayda sağlayacağından emindi. Anglo-Alman işbirliği halinde Osmanlı'nın toprak bütünlüğü korunmuş olacak ve uygulanacak reformlarla Osmanlı devletine istikrar sağlanmış olacaktı. Almanya'nın böyle bir ortaklığa olumlu yaklaşmasının nedeni Anglo-Alman ilişkilerini düzeltme isteğinin yanı sıra, İngilizlerin kendi stratejik çıkarlarını korumak adına Osmanlı'nın paylaşımını engelleyeceğini biliyor olmasıydı. Gerçekten de paylaşım gerçekleştiği takdirde Rusya ve Almanya'nın Akdeniz'de hâkimiyet kurmaları stratejik açıdan İngiltere için büyük sorun yaratabilirdi. Mahmut Şevket Paşa'nın planı tüm bu faktörler göz önüne alındığında Almanlar tarafından cazip bulunmuştu.¹⁴¹

Aslında Almanya'nın Osmanlı Devleti'nin kurtarılabilmesi konusunda umudu ve güveni kalmamıştı. Mayıs 1913'de İstanbul Başkonsolosu Wangenheim hükümetini bir an evvel plan yapması ve istediği bölgeleri belirlemesi konusunda uyardı. Raporunda, İstanbul, Boğazlar, Batı Anadolu, Karadeniz kıyıları, Suriye ve Filistin, Arabistan ve Bağdat'ın güneyinde kalan toprakların, tüm Güçler'in ilgilendiği bölgeler olmaları sebebiyle bu aşamada pazarlık dışı bırakılması gerektiği yazılmıştı. Ancak hala Almanlar için cazip bir bölge mevcuttu. Bu bölge Eskişehir'den Antalya'ya, oradan da Bağdat demiryolunun geçeceği İran sınırına kadar uzanıyordu. İskenderun, hem ticari amaçlı hem de askeri amaçlı kullanılabilecek bir üs haline dönüştürülebilirdi. Wangenheim, yine de, nihai paylaşımın bir süre daha ertelenebileceğini ümit ediyor ve bu süre zarfında Osmanlı Devleti'nin bir Anglo-Alman hamiliği yoluyla varlığını sürdürmesinin Almanya'nın yararına olacağını düşünüyordu. Almanya bu süreç içinde ekonomik ve politik yönden güçlenecek ve Osmanlı dışında da müşteri edinme şansını yakalayabilecekti.¹⁴²

Mommsen, Wangenheim'in sunduğu bu raporun Almanya'nın Yakın Doğu stratejisini belirlemede önemli rolü olduğunu düşünüyordu. Ama bu abartılı bir düşünceydi.¹⁴³ Wangenheim'in raporda sunduğu önerileri spekülâtif ve pek de gerçekçi görünmüyordu. Osmanlı'nın paylaşımının geciktirilmesi her ne kadar İngilizlerin çıkarına olsa da Almanlarla kapsamlı bir işbirliğine çok sıcak bakmadıkları aşikârdı.

¹⁴¹ Gregor Schöllgen, **Imperialismus und Gleichgewicht. Deutschland, England und Die Orientalische Frage 1871-1914**, Munich, 1984, s. 359-62; Mommsen, *op. cit.*, s. 283-285.

¹⁴² **Große Politik**, 38, no.15312. The accompanying map is reproduced in Mommsen, *op. cit.*, s.290.

¹⁴³ Mommsen, *op. cit.*, s.290.

Ne İngilizler ne de Almanlar Osmanlı Hükümeti üzerinde böylesi bir kontrol kurmaya hazır değildi. Almanya'nın Osmanlı devletinden bağımsız bir müşteri bulması ise seneler alabilirdi.¹⁴⁴ İskenderun'un Almanya için bir deniz üssüne dönüştürülmesi planı ise Almanların savunma politikası ile hiç bağdaşmıyordu. Zira Almanya İngiltere ile sürdürdüğü donanma yarışını bırakmış ve kara kuvvetlerini güçlendirmeye, geliştirmeye ağırlık vermişti.

Aslında Almanya'nın güttüğü politika çok basitti. Bir yandan Osmanlı devletini mümkün olduğu sürece ayakta tutmaya çalışıyor ve bu arada da olası bir çöküşte kendi çıkarlarını koruma planları yapıyor, diğer yandan da Bağdat demiryolunun tamamlanabilmesi için Osmanlı hükümeti ve diğer Güçlerle görüşerek diplomatik ve mali engelleri ortadan kaldırmaya uğraşıyordu. Osmanlı devleti ile ilişkilerini sağlamlaştırmak için de Osmanlı askeri birliklerinin yenilenmesi işini üstlenmişti. 1914'ün başlarında Bağdat demiryolu ile müzakereler sonuç vermiş ve demiryolunun Basra'ya kadar uzanması karara bağlanmıştı. Bunun karşılığında Almanya da Kuzey Anadolu ve Suriye bölgelerinde demiryolu yapımının kontrolünün Fransızlar'da olacağını kabul etmişti. İngiltere ise Irak'taki sulama, petrol, limanların kullanımı ve nehir taşımacılığı konularında öncelikli konuma gelmiş ve özellikle Basra'dan körfeze uzanan herhangi bir demiryolu yapımı konusunda veto hakkı kazanmıştı.¹⁴⁵

V

İngilizler de Almanlar gibi Osmanlı topraklarının erken paylaşımına karşı çıkıyor ve Rusya'nın Doğu Anadolu'daki talepleri sorununu çözüme yollarını arıyordu.¹⁴⁶ Ancak bunları yapmaya çalışırken de Rusya ile olan ilişkilerini bozmamaya çalışıyordu. Zira Rusya ile olan itilafı güvenliği açısından önemliydi. Bir başka önemli husus da diğer Güçlerin düşmanlığını kazandıracak her hangi bir oluşum ya da olaya dâhil olmak istememesiydi. Bu sebeplerden dolayı Osmanlı'nın Doğu Anadolu'ya danışman atamaları konusundaki talebini reddetti. Haziran 1913'de de Osmanlı'nın bir savunma

¹⁴⁴ Wangenheim may have had the Armenians in mind. Bk **Große Politik**, 38, nos. 15287, 15294, 15295.

¹⁴⁵ Schöllgen, *op. cit.*, s. 374-375, 399-411; Boris Barth, **Die deutsche Hochfinanz und die Imperialismen. Banken und Außenpolitik vor 1914**, Stuttgart, 1995, s.351-385.

¹⁴⁶ For the background to British policy see Joseph Heller, **British Policy towards the Ottoman Empire 1908-1914**, London, 1983; Stuart A. Cohen, **British Policy in Mesopotamia 1903-1914**, London, 1976; Marian Kent, "Constantinople and Asiatic Turkey", in F. H. Hinsley (ed.), **British Foreign Policy under Sir Edward Grey**, Cambridge, 1977.

ittifakı oluşturma önerisini “Böyle bir ittifak Avrupa’yı karşımıza almaya yol açarak Osmanlı devleti ve bizim için bir tehlike oluşturabilir” endişesiyle geri çevirdi.¹⁴⁷

Bunun yerine tüm Güçlerin katılımı ve desteğiyle bir iç reformlar paketi hazırlanarak Osmanlı’nın yeniden yapılanması sağlanabilir ve Asya’daki kontrolü bu yolla sağlamlaştırılabilir umudunu taşıyordu. Birçok kişi böyle bir şeyin gerçekleşmeyeceğini düşünüyor ancak başka bir alternatif çözüm de getiremiyordu. İngilizlerin paylaşma karşı çıkmalarının farklı nedenleri vardı. Müslüman Hintlilerin tepkisini çekmek istemiyorlardı. Sir Louis Mallet, dışişlerinin Doğu’dan sorumlu birim başkanı ve İngiltere’nin Osmanlı sefiri olarak olası bir paylaşımın doğuracağı menfi sonuçlar konusunda sürekli uyarılarda bulunuyordu.

Bu uyarıları çok öncesinde, 1911 yılında başlamıştı. “Osmanlı devletinin çöküşü halinde Akdeniz’de durumun ne hal alacağını düşünmek bile istemiyorum” diyordu. Haziran 1913’de ise endişesini şöyle dile getiriyordu: “Endişem sadece Akdeniz’le sınırlı kalmıyor. Asya eyaletlerinin Batılı Güçler arasında paylaşımı bizlere yarar değil, büyük zararlar getirir. Çünkü Akdeniz’deki güç dengeleri bozulur, Mısır, İran körfezi ve Hindistan’daki konumumuz tehlikeye girer ve bir Avrupa savaşının başlamasına neden olabilir.”¹⁴⁸

Mallet, bu paylaşım sırasında İngiltere’nin pay alamamasından endişe duymuyordu. Aksine alınacak payın beraberinde kabul edilemez riskleri de getireceğini düşünüyordu: “Savunamayacağımız alanları umarım almaz” diyordu. İkinci bir endişesi ise diğer pay ortaklarıydı. “Hindistan’ın Rusya’yı altı vilayet içinde görmesi, Almanya’nın Anadolu’da, Fransa’nın Suriye’de hâkimiyet kurması devletimizin geleceği için büyük bir tehdit unsuru olabilir.”

Hindistan hükümeti yeniden yapılanmış dost bir Türk gücünün Asya’daki varlığının Hindistan için Batı’dan gelecek herhangi bir sataşmaya karşı güvence olacağına inanıyordu.¹⁴⁹ İngiltere’nin dış politikasının mimarları, geleceğlerinin diğer Güçlerle ve özellikle Rusya ile olan iyi ilişkilerin devamlılığına

¹⁴⁷ Memorandum by Sir L. Mallet, 19 June 1913, in G. P. Gooch and Harold Temperley (eds.), **British Documents on the Origins of the War 1898-1914, xi. The Near and Middle East on the Eve of War**, London, 1936, s. 901-902.

¹⁴⁸ Heller, **British Policy**, s.42; Gooch and Temperley, loc. cit.

¹⁴⁹ Cohen, op. cit., s.236; Heller, op. cit., s.102.

bağlı olduğunu düşünüyordu. Rusların başka alternatif arayışında olabileceğinden de kuşku duyuyordu. Ruslar politika değiştirip Almanya ile işbirliğine gidebilir, İngiltere bir başına kalabilirdi. Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşımı gibi uluslararası önem taşıyan bir olay Rusları ve diğer Güçleri öyle bir konuma getirebilirdi ki İngilizlerle işbirliğine artık ihtiyaçları kalmayabilirdi.

Diplomatik çevrelerde Osmanlı topraklarının ekonomik açıdan bölgelere ayrımının bile büyük riskleri beraberinde getireceğinden endişe edilirken, uygulamada bunun tam tersi bir yaklaşım içine girilmişti. Mallet, "Biz dâhil tüm Güçler bu paylaşımından en karlı nasıl çıkarız hesapları yapıyor. Osmanlı devletinin bütünlüğünün korunması gerektiği iddia edilse de aslında kimsenin bunu düşündüğü yok!" itirafında bulunuyordu.¹⁵⁰ 1913-14 yılları arasında İngilizler Osmanlı hükümeti ve Almanya ile sıkı bir pazarlığa girişmişti. Pazarlık konularının başında İngiltere için stratejik önem taşıyan Körfez, ticari önem taşıyan Irak ve Batı Anadolu demiryolu yapımı geliyordu. Bir yandan da Osmanlı'nın Asya ve Anadolu'daki toprak bütünlüğünün mümkün olduğu sürece korunması konusundaki kararlı tutumunu sürdürmekteydi. Mallet tarafından ön plana çıkarılan konular De Bunsen Komitesi'nin raporunda yazılanlarla örtüşüyordu.

VI

Fransızların da erken bir paylaşımı körüklemek için bir nedenleri yoktu. Onlar da Almanlar gibi bu durumu ekonomik bir gelişme olarak görüyorlar, özellikle Suriye ve Kuzey Anadolu bölgeleriyle ilgileniyorlardı. Osmanlı devleti ile süregelen ticari ilişkiler mevcuttu. Osmanlı'nın devlet borçlarının %50'sinden fazlası Fransa'ya yapılmıştı ve İmparatorluğa ait Osmanlı Bankası'nın kontrolünü de ellerinde tutuyorlardı. Nakliye, madencilik ve diğer alanlarda İmparatorluğun dört bir yanına dağılmış yatırımları vardı ve bu sebeplerden dolayı da olası bir paylaşımında büyük zararlara uğrayabilirdi.

Stratejik açıdan bakıldığında ise paylaşım Akdeniz'de istenmeyen sonuçlar doğurabilirdi. Fransa, Kuzey Afrika sömürgelerindeki Müslümanlarla uğraşırken Rus ve Alman donanmaları Akdeniz'de kontrolü ele geçirebilirdi.¹⁵¹

¹⁵⁰ Kent, "Constantinople and Asiatic Turkey".

¹⁵¹ French policies and interest are surveyed in L. Bruce Fulton, "France and the End of the Ottoman Empire," in Kent, **The Great Powers and the End of the Ottoman Empire**; Jacques Thobie, **Intérêts et Impérialisme Français dans l'Empire Ottoman (1895-1914)**, Paris, 1977; James Harrison, 'French Policy towards the Unionist Regime in the Ottoman Empire, 1908-1914', typescript PhD thesis, University of Manchester, 1996.

Fransa'nın paylaşımına karşı çok net bir tavır almasını engelleyen iki önemli faktör vardı: İlki, Suriye ile olan tarihsel, dinsel ve kültürel bağları sebebiyle bölgedeki varlığının memnuniyetle karşılanacağını dile getiren bir 'Suriye Lobisi' bulunuyordu.¹⁵² İkincisi ise Fransa 1911'de Osmanlı devleti ile ticari ilişkiler içinde olan diğer rakip Güçlerle ve Almanya ile bir protokol planı yapmıştı. Buna göre, her birinin ticari yatırım alanları ve bölgeleri belirlenecekti. Fransa, Suriye ve Kuzey Anadolu bölgelerindeki liman ve demiryolunun kullanımında imtiyazlık istiyordu. Tasarlanmış olduğu bu plan çerçevesinde 1913-14 yıllarında Almanlarla ve Türklerle müzakerelere başladı. İstekleri karşılandığı takdirde Osmanlı'ya büyük miktarda kredi ve gümrük vergisi artışı vaat ediyordu. Almanya'yı ise Bağdat demiryolu konusunda engellemeyecekti. Sonunda Fransa Suriye ve Kuzey Anadolu'daki konumunu garantiledi ve buna ek olarak da Osmanlı ordusu ile donanması için büyük miktarda teçhizat siparişi aldı.¹⁵³

Fransa'nın avantajına olan bu müzakere sonucunu 'Suriye Lobisi' için bir zafer olarak nitelendirmek yine de hata olur. Çünkü o sırada Fransa hükümetinin Suriye ile ilgili herhangi bir planının olup olmadığı tartışılır. Ekonomik yatırım alanları ve bölgelerin belirlenmiş olması bazı çevrelerce bir ilk adım gibi görülmüş olsa da bunu Fransa'nın planını oluşturmasındaki itici güç olarak görmek yanlıştır. Fransa o dönemde tüm ilgisini Osmanlı ile olan ticari, ekonomik ilişkisine vermişti ve başka konularla ilgilenmeye hazır değildi. Fransa başbakanı Doumergue, Şubat 1914'de Almanlarla imzalanan anlaşma için şu yorumda bulunuyordu: "Açıkça ifade edilmelidir ki bu anlaşma hiçbir şekilde gizli amaçlar taşımamaktadır. Bölgeler tamamıyla ekonomik ilgi alanlarına göre belirlenmiştir; politik bir amaca yönelik değil. Böyle bir sonuç çıkarılması Fransa hükümetinin beyan etmiş olduğu Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünün korunması konusundaki politikası ile kesinlikle örtüşmez, bağdaşmaz. Osmanlı bütünlüğünün korunması bizim açımızdan imtiyazlı konumumuzun güvencesi anlamına gelmektedir."¹⁵⁴

¹⁵² Vincent Cloarec, **La France et la Question de Syrie 1914-1918**, Paris, 2002, s.11-29 ; William I. Shorrock, **French Imperialism in the Middle East. The Failure of Policy in Syria and Lebanon 1900-1914**, Madison, 1976, passim.

¹⁵³ Thobie, *op. cit.*, s. 647-714.

¹⁵⁴ Cloarec, *op. cit.*, s. 40-44.

VII

Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya ve Anadolu topraklarının Batılı Güçler arasında paylaşımını isteyen ve 1913-14 anlaşmasını körükleyenler İtalya ve Avusturya-Macaristan'dı. Bu çok şaşırtıcıydı. Çünkü Güçler içinde Osmanlı'nın bu bölgelerdeki topraklarıyla en az ilgilenen bu iki devlettir. Paylaşımı körüklemelerinin başlıca sebebi prestij kazanmak ve olası bir paylaşımında devre dışı bırakılma korkularıydı. Aslında Avusturya-Macaristan'ın bir başka endişesi daha vardı.

O da Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmesinden sonra Akdeniz'deki dengenin bozulacağı ve bu durumun eski müttefiki şimdiki rakibi İtalya'ya yarayacağıydı. İtalyanlar daha çabuk davrandı; Oniki Ada'da sürdürdükleri işgal ve Trablusgarp Savaşı'nın sarhoşluğundan güç alarak Osmanlı ve diğer Güçlerle masaya oturdu. Sonunda Almanya'yı Antalya bölgesinde söz sahibi olma konusunda ikna etti. Bölgede liman yapımı ve nakliye projeleri geliştirmek üzere Türkler'den onay aldı. İngilizlere de İzmir çevresinde bir demiryolu kurma planını kabul ettirdi. Avusturya-Macaristan da Antalya bölgesi ile ilgilenmekteydi; ancak İtalyanların ellerini çabuk tutmasıyla açıkta kalmış ve sonunda Almanya'yı ikna ederek Alanya çevresiyle yetinmek zorunda kalmıştı.¹⁵⁵

VIII

Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya ve Anadolu topraklarının paylaşımı Güçler için çok sıkıntılı bir konu olmaya devam etti. Aralarından sadece İtalya ve Avusturya konuya daha sakin yaklaşıyordu. Çünkü bu paylaşım onlar için herhangi bir risk taşımıyordu. Sadece kazanç sağlayacaktı. Paylaşım konusu 1913-1914 yılları arasında Batılı Güçlerce çok konuşuldu, tartışıldı. Hiç biri bunu aceleye getirmek istemiyordu ancak Osmanlı'nın bu bölgelerde kontrolü elinde tutacak gücünün kalmadığı endişesi, paylaşım konusunu gündemlerinin başına getirmişti. Bu anlamda 1913-1914 anlaşmaları genel bir paylaşımı değil, bölgelerin Güçler arasında ekonomik açıdan paylaşımını ele almıştı. İleride

¹⁵⁵ For Italian aspirations see R. J. B. Bosworth, 'Italy and the End of the Ottoman Empire,' in Kent (ed.), **The Great Powers and the End of the Ottoman Empire**, s.65ff., and "Britain and Italy's Acquisition of the Dodecanese, 1912-1915," **The Historical Journal**, 13 (4), December 1970; for Austria-Hungary, F. R. Bridge, "The Habsburg Monarchy and the Ottoman Empire, 1900-1918," in Kent, *op. cit.*, s. 44-45, and "Tarde venientibus ossa: Austro-Hungarian colonial aspirations in Asia Minor, 1913-14," **Middle Eastern Studies**, vol. vi, 1970.

genel bir paylaşım gündeme geldiğinde üzerinde düşünülmesi gereken çok önemli konular olacaktı. Bunların başında hangi Güçler'in hangi toprakları alacağı ve bu toprakların sağlayacağı kazançların ne olacağı konusu geliyordu. Bir başka önemli konu da Osmanlı'dan paylaşım neticesinde devralınacak borçlardı. Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmesinin yaratacağı durum da henüz tüm detayları ile ele alınmamıştı. Yakın ve Orta Doğu'da ve diğer bölgelerde güç dengeleri değişecek ve herkes bundan etkilenecekti. Bir bakıma 1913-1914 anlaşmalarının, genel bir paylaşımın en az birkaç yıl daha önlenebileceği varsayımına dayanarak yapıldığı söylenebilirdi. Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığını sürdürmesi hala çok önemliydi; ancak herkes Osmanlı'nın kendi kendini yıkmasından endişe duyuyordu. Wangenheim'ın ve bazı İngiliz diplomatların ortaya koyduğu çözüm önerileri hep bu endişeden kaynaklanıyordu.¹⁵⁶

Burada anlatılanların hiç biri Güçler'in davranışlarına mazeret bulma amacı taşımamaktadır. Zira her birinin kendi çıkarlarını gözeten politikaları ve yapmış oldukları planlar açıktır. Bu planların hiçbirinde Osmanlı'nın menfaati gözetilmemiştir. Türkler için kullanılan "Doğu'nun yegâne centilmeni" tanımı sözde kalmıştır.¹⁵⁷ Güçler'in ortaya koyduğu tavırlar da kendisiyle çelişmektedir. Osmanlı'nın çöküşünü engellemek için yapılmasını gerekli gördükleri Osmanlı topraklarının ekonomik açıdan bölgelere ayrılması ve bölgelerin farklı Güçler'in kontrolüne geçmesi aslında uzun vadede Osmanlı'nın o bölgelerdeki otoritesini zayıflatmak demektir;

Bölgelerdeki ekonomik kontrol bir süre sonra politik kontrole dönüşecekti. "Birinci Dünya Savaşı çıkmasaydı bu bölgelerdeki gelişmeler ne olurdu?" sorusu hiçbir zaman cevaplanamayacaktır. Ancak net olarak söylenebilecek bir tek şey vardır: İtilaf Devletleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun yok oluşu ile sonuçlanacak gibi görünen çöküşüne, paylaşım veya başka bir yolla olsun, bir çözüm bulduklarından hiç emin değillerdi.

Teşekkür ederim

OTURUM BAŞKANI- Teşekkür ediyoruz.

Buyurunuz Sina Akşin.

¹⁵⁶ Heller, **British Policy**, s.80.

¹⁵⁷ **Große Politik**, 38, no.15376.

Prof. Dr. SİNA AKŞİN (Ankara Üniversitesi)-

Değerli arkadaşlar; ben sizlere “*Sevr Antlaşması’ndan sonra Osmanlı Devleti devam edebilir miydi?*” diye bir konu anlatmaya çalışacağım.

Tabii, bu soruyu sormak kusurulu olabilir, yani bilimsel tarihçilik hiçbir zaman, “*şöyle olsaydı ne olurdu*” tarzında bir düşünce ortaya koymaz. Bu benimki diyelim ki, bir zihin jimnastiği, yani bilimsel tarihçilikten çok, bir zihin jimnastiği yapmak istiyorum.

SEVR ANTLAŞMASI UYGULANSAYDI, SONRASINDA NELER OLABİLİRDİ

Sevr Antlaşması’nın koşullarını Osmanlı murahhasları 11 Mayıs 1920 günü Paris’te öğrendiler. O gün Tevfik Paşa Başkanlığı’ndaki Osmanlı Heyeti Fransa Dışişleri Bakanlığı’nın Saatli salonunda Antlaşma taslağının metnini törenle teslim aldı. Metni inceleyen Paşa, Antlaşma’nın özetini İstanbul’a bildirirken, bunun bağımsızlık, hatta devlet kavramlarıyla bağdaşmadığını söylüyordu. Yani, bağımlı da olsa, bu durumda devletin bile kalmayacağını belirtmiş oluyordu. Devlet “inhilal” ediyor, Padişah’ın hakları “imha” ediliyordu. Osmanlı, Müttefiklerin “her gûna hakkı istiklalden mahrum bir müstemlekesi” durumuna düşürülüyordu.¹⁵⁸ Antlaşma bir şok, bir sarsıntı (travma) etkisi yaratmıştı. Paşa’nın telgrafı 15 Mayıs 1920 günü İstanbul gazetelerinde çıktı.

O gün ***Alemdar***’ın Refi Cevat imzalı başyazısında, iyimser bir tavır takınmaya çalışılıyor, Antlaşma taslağı hükümlerinin barışı tehlikeye attığını Avrupa bildiği için, bunları hafifletme yolunun açılması için Osmanlı hükümetine yanıt için bir ay mühlet verdiği söyleniyordu. Ardından bir tehdit geliyordu: taslak değiştirilmezse “bunu kolay kolay her el imzalayamaz”.

Yine aynı günkü ***Peyam-i Sabab***’ta Ali Kemal “Lanet! Lanet! Lanet!” başyazısında üç olasılıktan söz ediliyordu:

1. Devletlerin “Adlü insafına” başvurarak, bağımsızlık ve gelişmemize “artık hiç meydan bırakmayan” barış koşullarını “kısmen olsun” değiştirmek.

2. Geleceğin adalet ve İnsanlığına “bel bağlayarak” çaresiz antlaşmayı kabul etmek. Ama hangi devlet adamı böyle bir sorumluluğun altına girebilirdi? Bundan sonrası sansür edilmişti.

¹⁵⁸ Y.H. Bayur, **Türkiye Devletinin Dış Siyaseti**, İst. Üniv.Y, İstanbul., 1942, s.60.

3) Silahlı direniş “hayalimizden geçmez, hesabımıza” uymazdı, fakat “sulh ve sükûnetle de dayatmak kabildir”. Halk silahlı direnişini düşünebilirdi, ama hükümet adamları buna uyabilirler miydi?¹⁵⁹

Görüldüğü gibi, üçüncü olasılık hayli anlaşılmazdır. Silahlı direniş kesinlikle reddedildiğine göre, A. Kemal Gandhi'den önce ‘Gandhivari bir direniş mi düşünüyordu? Tabii, bu yazıların sansür kılıcının gölgesinde yazıldığını unutmamalı.

A. Kemal'in ertesi günkü (16 Mayıs) başyazısı “Bir Ok Gibi Saplandı. Fakat” başlığını taşıyordu. Bir kez daha top, tüfek, fiili direnişe karşı, Bolşevikliğin “en birinci” hasmı olduklarını belirtiyordu. Fransa başkanı Millerand'ın dediği gibi, bir ceza bekleniyordu, ama Anadolu'nun “yegâne” limanı, çıkış noktasının, İzmir havalisi ve kapılarının Türkler'den alındıktan başka Yunanlılara “ihvan” edileceği beklenmiyordu. Refi Cevat aynı gün galiplerin istedikleri kadar ağır koşullar önermek hakkına sahip olduklarını, fakat “bittabi” kabul etmemenin, imzalamamanın da bizim hakkımız, “hem de mukaddes hakk-ı sarihimiz” olduğunu belirtiyordu. Aynı yazar 19'unda “Her Şey Mahvoldu, Yalnız Namus” başlıklı yazısında D. Ferit'in, “Devlet'i Aliyenin bu muhterem“ devlet adamının lekelenmeyen adını o Antlaşma'nın altında görmeyeceklerini duyuruyordu.¹⁶⁰

21 Mayıs günü Sultanahmet'te Hürriyet ve İtilaf Fırkası tarafından “muazzam” bir miting düzenlendi. Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi barış koşullarının kabul edilemeyeceğini söyledi. Rıza Tevfik ise ‘bilimsel’ bir tavır takınarak “hakkımızı ispat etmeliyiz!” diyordu. Ankara'da çıkan Hakimiyet-i Milliye bu toplantıyı çok farklı değerlendiriyordu. Toplantının asıl amacı İngiliz himayesi istemekmiş. R. Tevfik ve M. Sabri bu yolda sözler söyleyince “halkın gazabı şahlanmış”, kendilerini “güç bela” kurtarmışlar.¹⁶¹

29 Mayıs'ta **Alemdar**'da çıkan “İstikbale Hazırlanmak” başlıklı yazıda Yunanistan'ın İzmir'siz, Edirne'siz olabileceği, bizim olamayacağımız, İzmir'in “teneffüs menfezimiz (yolumuz)”, Edirne'nin ise “tarihimiz” olduğu belirtiliyordu. Aynı gazete daha sonra Antlaşma metnini “esasen cerihadar (yaralı) ve meyus (üzgün)” olan Osmanlı yüreklerini bir kez daha gereksiz yere “ye's ve ızdıraba” uğratmamak için basmadığını söylüyor ve “inşallah” Antlaşma değiştirilince, değiştirilmiş metni “kemal-i memnuniyet ve iftihar” ile

¹⁵⁹ **Alemdar** , 15/5/1336, 512-2812; **Peyam-i Sabah**, 15/5/1336, 10957.

¹⁶⁰ **Alemdar**, 16, 19/5/1336,513-2813, 516-2816; **Peyam-ı Sabah**, 16/5/1336, 10958

¹⁶¹ **Peyam-ı Sabah**, 22/5/1336, 10964; **Hakimiyet-i Milliye**, 3/6/1336, 55.

basacaklarını duyuruyordu.¹⁶²

1 Haziran'da Ali Kemal "Muahede-i Sulhiyemizin Müfadı (Anlamı)" yazısında, Antlaşma'ya göre Avrupa ile özgür ve sevinçli temastan yoksun bırakıldıktan sonra, biz Türklerin, Anadolu'nun değil, Ziya Gökalplerin hayalini kurdukları gibi, Asya'nın derinliklerine, Turan'a sığınarak ruhumuzun "gayzına (kızgınlığına), infialine (dargınlığına)" teselli aramamız gerektiğini söylüyordu. Bu yüzden milletçe asırlarca gerileyebileceğimizi biliyorduk. Fakat bu durumdan insanlığın ne kazanabileceğini "idrak edemiyoruz". Ama bu kötümserlikten sonra, yazar yine Antlaşma'nın değişebileceği umudunu dile getiriyordu.

Alemdar'da 8 Haziran'da çıkan bir yazı, "hepimizin" bu Antlaşma'nın kabul edilemeyeceğini bildiğini söyledikten sonra, yenilmiş olsak da, başımıza "sülük gibi" yapışmış bir kaç yırtıcı kişinin yaptıklarının bize ödettirebileceğini bilsek de, bunlar "bir ırkın, bir Sultanın ve bir tarihi" yok edilmesi hakkını kimseye veremezdi. Türkler "ölmemeğe" ve bir "tarih-i sergüzeşti" kapatarak bir barış unsuru olarak varlıklarını sürdürmeye ahd etmişlerdi. Üç yıldız imzalı ertesini günkü bir yazıda ise "İslav dalgalarına" karşı Türklerin göğüs gerdikleri bilindiği ve aynı durum sürdüğüne göre, eski siyasetten ayrı bir yol izlenmesinin havalaya sığmadığı belirtiliyordu.¹⁶³

10 Haziran günü çıkan üç yıldızlı yazı "Biz ve Yunanistan" başlığını taşıyordu. Antlaşma tasarısı kuşkusuz "herkesten ve her şeyden fazla" bizi Yunanistan ile karşı karşıya bırakıyordu. "Felaket ve izmihlalimizden (bozularak bitmemizden)" en çok yararlanan, perişanlığımızın enkazını "en ziyade yutan" Yunanistan'dı. "Dirayet ve kıyasetini her vesileyle kanıtlayan Venizelos ve arkadaşları huzur ve refah istiyorlarsa "mahiyeti ve neticesi meşkûk bir dirhem bal için okka odun çiğnemekte" zevk ya da yarar olamayacağını anlamalıydılar. Yazar burada pek de örtülü sayılmayacak biçimde Yunanistan'ı tehdit eder gibidir.¹⁶⁴

17 Haziran'da Paris'ten gelmekte olan Dâhiliye Nazırı Reşit Bey İstanbul'a ulaştı. Gazetecilere söyledikleri, bir anda bir umut havası doğurdu. Ona göre Devlet'in egemenlik, maliye ve iktisat haklarına uygun esaslı değişiklikler yapılacak, İzmir ve Trakya gibi "gayrı kabil-i infikak (ayrılmayacak)" ülke

¹⁶² **Alemdar**, 29/5/1336, 525-2825; 1/6/1336, 528-2828.

¹⁶³ **Alemdar**, 8,9/6/1336, 535-2835,536-2836.

¹⁶⁴ **Alemdar**, 10/6/1336, 537-2837.

toprakları koparılmayacaktı, çünkü Avrupa kamuoyu buna elverişli bir konuma gelmektedir. Ancak bütün milletin tek vücut halinde bunu istemesi, ama aynı zamanda sükûneti korumaya ve “asri usullere” göre akıllıcı davranması gerekmektedir. Herhalde Reşit Bey Paris’te Osmanlı’dan yana, fakat çok da etkili olmayan bazı çevrelerle konuşmuş olmalıydı. Ya da bu çevreler salt Reşit Beye hoş görünmek için böyle konuşmuşlardı. Reşit Beyin bu iyimserliği Refi Cevat’ı adeta ‘uçurdu’. Şöyle diyordu: “Allah bu bedbaht vatanı güldürecek ve bu perişan milleti ağlatmayacak. Çünkü bu kadar azgınlık elbette gayret-i Allaha dokunur”.¹⁶⁵

Şimdi bir de Ankara’nın Antlaşma’ya bakışını görelim. Ankara’nın resmi organı **Hâkimiyet-i Milliye** 20 Mayıs’ta şöyle diyordu: “İngiltere Türklerin, Osmanlıların, Müslümanların düşmanıdır. Çünkü o ancak kocaman bir İngiliz İmparatorluğu’nun esirleri sürüsüne katılmış, kanı emilecek ve hiç başını kaldırmayacak, kendi buyruğu altında bir Türkiye, bir Osmanlı Devleti, bir Müslüman alemini istiyor.” Bir hafta sonraki “Sulh Muahedesi Muvacehesinde Biz ve Damat Ferit Kabinesi” başlıklı baş yazı şöyle bitiyordu: “... koca bir İslam alemine hüküm-ü idam çizecek! Vay o kaleme ve onu yürütecek ele! Görelim, öyle kalem ve böyle el çıkacak mı?”¹⁶⁶

Antlaşma Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde 22 Mayıs günü ele alındı. Antlaşma taslağının hükümlerini dinledikten sonra Nebil Efendi (Afyon), boşuna yorulduklarını, “Türkiye’yi yok ediyoruz” deselerdi daha iyi etmiş olacaklarını söyledi. Necati Bey (Erzurum) kadın ve çocuklar dâhil, hepimizi öldürmeden amaçlarına ulaşamayacaklarını belirtti. Raşit Efendi (Antalya) ticareti, sanatı, bilimi olmasa da esir yaşamamış, şerefi, adaleti ve hakkı savunmuş bir millet olduğumuzun altını çizdi. Refik Bey (Konya) bizi iki vahşi, iki hunhar milletin (Yunanlılar ve Ermeniler) arasında ezmek istediklerini söyledi. Ali Şükrü Bey (Trabzon) Fransızların, İtalyanların da bizim kadar

¹⁶⁵ **Peyam-ı Sabah**, 18/6/1336,10991; **Alemdar**, 18/6/1336, 545-2845. Alemdar’da Reşit’in daha da kesin bir ifadesi yer almaktadır: “Muahedenamemizin bu şekliyle kabul edilmesi imkan haricindedir”.Heyette bulunan Cemil Paşa yıllar sonrasındaki anılarında bile yaptıkları kulislerin yararından söz edebiliyor: “Paris’te, bir buçuk ay kaldık. Bu esnada, bir tafatan İtalyan matbuatının ve bir taraftan da Fransız meclisi azasının ileri gelenlerini ikna etmeğe çalıştık. Neticede, Fransız ve İtalyan gazetecileri bize yapılan muahede teklifinin haksızlığına ve adilâne olamadığına dair yavaş yavaş makaleler yazmağa başladılar.” **Cemil Topuzlu, Cemil Topuzlu’nun Başından Geçenler**, A. Halit Kitapevi, İstanbul, 1939, s. 215. Muhtemelen Fransa ve İtalya Osmanlı’ya yüz verir görünürken İngiltere’yi kendilerine Anadolu’da nüfuz bölgeleri verecek olan Üçlü Antlaşma’ya razı etmek için ‘manevra’ çevirmiş oluyorlardı.

¹⁶⁶ **Hâkimiyet-i Milliye**, 20, 27/5/1336,31,33.

İngilizlerin elinde çaresiz olduğunu, Lloyd George'un Allenby'nin bir haçlı seferi komutanı itiraf ettiğini, İngilizlerin Sadık Bey adındaki "edepsizi" sadrazam yapacaklarını vurguladı. Mustafa Necati Bey (Saruhan) bize barbar diyen Avrupa'ya "kemal-i sükûnetle", "siz barbar ve vahşisiniz" dediklerini, çünkü İslamiyetin koruyucusu bir milletin tarih hakkını kaldırmak istediğini belirtti. Hamdullah Suphi (Antalya) aslında İstanbul'u Yunanlılara verdiklerini, bu koşullarda Padişah'ın İstanbul'da oturamayacağını, Antlaşmayla İngilizlere yardımcı olanların tümünün "başsağğı devrildiğini", Bulgarlar, Ruslar ve Rusya Müslümanlarıyla birlikte düşmanları Anadolu'dan kovuncaya kadar muharebe edileceğini duyurdu.¹⁶⁷

Daha da sert ve köktenci bir tepki 29 Mayıs günü Mersin Mebusu İsmail Safa Beyden geldi. Ona göre belki güneydoğu sınırı dışında Erzurum, Sivas Kongreleri ve Misak-ı Milli ile istediğimiz sınırları belirtmiştik. Bunun dışında barış antlaşmasına girmesi gereken hükümler vardı:

1. Ulusumuz bundan sonra düyun-ü umumiye (genel borçlar) diye "on para bile" ödemeyecektir. Çünkü aldığımız borçlar Avrupa'nın neden olduğu ardı ardına gelen "nihayetsiz" savaflara harcanmış, birçok yatırım yapılan "en zengin ve mamur" topraklarımız "gayrı meşru ve çirkin" vesilelerle elimizden alınmış, Türk köylüsü ve İslam halkı artık anaparası "bin kere" ödenmiş bu "zalim" borç yükü altında ezilmektedir.

2. Türkiye yabancı yatırımları kendi malı saymaktadır. Çünkü bu gibi kurumlar pek fesat ve düşmanca siyaset izleyerek ulusun "usare-i hayat (hayat özünü)" ve gücünü bitirmektedir. Ayrıca ulusumuz ve kurumlara "her milletten ziyade" sahip olmak gereksinimdedir.

3. Sınırlarımız içinde olup bizimle aynı hak ve görevler altında yaşamaktan muzdarip olduğunu ileri süren Hıristiyan unsurlar Türkiye için "daimi bir zaaf ve müdahale zemini" olduklarından Hıristiyan yönetimi altında "pek mağdur ve mazlum" olan İslam kardeşlerimizle değış tokuş edilmelidir.¹⁶⁸

Antlaşma tebliğ edildikten sonra hükmü yok gibi sözlerle, önerge, ihtimal çok hayali bulunarak, dikkate alınmadı. Oysa zaman içinde bu önerilerin, başka biçim ve derecelerde de olsa, gerçekleştiğı görülecekti.

Şimdi Atatürk'ün Lozan Barış Antlaşması'nı Sevr ile karşılaştırırken söylediklerine bakalım: "Bu muahedename, Türk milleti aleyhine, asırlardan

¹⁶⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, s.13-20.(C.II)

¹⁶⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, s.32. (C. II).

beri hazırlanmış ve Sévres Muahedenamesiyle ikmal edildiği zannedilmiş, büyük bir suikastın inhidamını (yıkılışını) ifade eder bir vesikadır.”¹⁶⁹ Demek ki Atatürk’e göre Sevr, Türkler için, “asırlardan beri hazırlanmış büyük bir suikastı” sonuçlandırarak bir antlaşmaydı.

Cemil Bilsel’in yazdığına göre, Sevr’i imzalayanlardan Hadi Paşa’nın - olasılıkla Sevr’i imzaladıktan sonra- yaptığı bir açıklamada, Antlaşmayı bir ağacın budanmasına benzetmiş. Osmanlı’nın kökleri sağlam olduğundan, bu budamayla yeniden güçlenecekti. Bilsel’in belirttiği gibi, bu çok yanlış bir değerlendirmeydi. Çünkü Sevr dalları budamakla kalmıyor, kökleri söküyor, kabukları soyuyordu.¹⁷⁰

Bence de Sevr çok az geciktirilmiş bir ölümdü. Yalnızca askeri ve mali hükümlere dikkatle bakmak, bu gerçeği bize anlatmaya yeterdir. Amaç, Türkiye’nin ölümünü, fazla gürültü patırtı çıkarmadan, Türkler’den gelecek, hiç umudu kalmamışların can havliyle bir direnişine yol açmadan gerçekleştirmektir.

Askeri hükümlere göre Osmanlı’ya tanınan silahlı kuvvet miktarı 50.700’dür. 700 asker padişahın muhafız gücünü oluşturacaktır. 35.000 asker jandarma olacaktır. Bunların topçusu be “teknik silahları” olmayacaktır. Jandarma ülkedeki “bölgelere” bölünecekti. Askeri hükümlerin tümünü denetlemek durumundaki Müttefiklerarası Komisyon’unun izni olmadan bir bölgeden öbürüne aktarma olmayacak, her bölgedeki yabancı subaylar, aynı uyruklukta olacaktır. Yabancı subaylar komuta, örgütlenme ve eğitime katılacaktır. Gönüllü ve bütün etnik grupları temsil etmesi öngörülen silahlı kuvvetlerin komutasının (doğal olarak) yabancılarda olacağı anlaşılmaktadır.

Kalan 15.000 askerin ağır topları, tank ve zırhlı araçları olmayacaktır. Tabancasından topuna değin her silaha düşecek cephane miktarı da sınırlanmıştır. Hava kuvvetleri olmayacaktır. Deniz kuvvetleri kıyı koruma görevleriyle ve ona göre büyüklük ve sayıda gemilerle sınırlı olacaktır.

Bunca ayrıntının söylemek istediği şeydu: Türkiye’nin bir ordusu olmayacaktır. Demek ki Yunanistan ve Ermenistan Doğu Trakya ve Anadolu’da

¹⁶⁹ Kemal Atatürk, **Nutuk**, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü,1960, C. II, s.767. İnönü, Sevr’i “İngiliz Projesi” diyerek şöyle tanımlıyor: “Bu proje uzun müddet ince ince düşünülmüş ve yirminci asırda bir milletin siyasetten ve iktisaden bütün mevcudiyeti ile nasıl imha edilebileceğini gösteren bir vesikadır.” **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, C.I, İş Bankası Kültür Yayınları., Ankara,1985, s.38.

¹⁷⁰ M. Cemil [Bilsel], **Lozan**, C.I, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul, 1933, s.346.

iyice yerleştikten sonra keyiflerinin istediği anda Türkiye'ye saldırabilir, karşılarında bir ordu olmayacağı için istedikleri yerleri işgal edebilirdi. Batı'nın onların bu davranışlarını er ya da geç onaylayacağı kesin gibiydi.

Sevr sonrası Türkiye'nin başka bir çıkış yolu olabilir miydi? Aklıma Türklerin eğitim, bilim ve kültür düzeyini adanakıllı yükselterek bağımsızlığı sağlamaya çabalamak, bu sayede etnik temizlikten kurtulmaya çalışmak geliyor. Tabii üstün kaba güce karşı bunun ne denli çare olabileceği çok kuşkuludur. Ayrıca, Sevr'e göre Osmanlı bütçelerini İngiliz, Fransız, İtalyanların oluşturduğu Maliye Komisyonu yapacağına göre, bu devletlerin mali yetkilerini kullanarak bir eğitim seferberliğine engel olacakları tahmin edilebilir.

Demek ki Sevr, kısa bir süre için gerçekleştirilmiş bir ölümdü Türkiye ve Türkler için, Rumeli'deki facia Anadolu'da yinelenecek, Türkler etnik temizliğe tabi tutulacaktı. Gidebilecekleri bir yer, bir yurt da olmayınca olasılıkla soykırımı uğrayacaklardı.

Teşekkür ederim.

OTURUM BAŞKANI- Teşekkür ederim Sayın Akşin.

Son konuşmacı arkadaşımız Aygün Attar.

Prof. Dr. AYGÜN AKTAR (Dumlupınar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi)-

Sayın Başkanım, değerli katılımcılar; ben bugün bu konferansta, Osmanlı Devleti'nin paylaşımında Rusya'nın rolü üzerinde duracağım ve çok ilginçtir, Rusya'dan, Moskova Devlet Üniversitesi'nden çok saygıdeğer bir meslektaşım, Rus bir tarihçi de aramızda bulunmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin çöküş belirtileri gösterdiği, son ana kadar ister toprak, isterse de prestij bakımından hâlâ da dünyanın çok önemli bir devleti olduğu kaçınılmaz bir gerçektir. Fakat çok ilginçtir ki, önemli bu devletin parçalanmasında en etken olan devlet Rusya İmparatorluğu da, Osmanlıyla aynı kaderi paylaşacaktır.

Burada daha fazlaca ben, konuşmacı arkadaşlarımın da konuşmalarından yola çıkarak, devletlerarası ilişkilerde silah gücüyle değil, daha farklı yöntemlerle devletlerin çökertilmesi projesi üzerinde durmak isterim. Devletler arasındaki ilişkiler, devletler arasındaki çıkar, menfaat, ilgi, amaç, hedef ve gelecek ortaklıkların paylaşımından doğmaktadır. Devletler arasındaki ilişkilerin keskinliği ise, yaşam ve dünya siyasi yönünün belirlenmesi gibi, biri direniş, diğeri yöneliş amaçlı iki çatışma alanını gerçekleştirmektedir. Söz konusu bu münasebetleri veya bu hususları Osmanlı-Rus münasebetlerinde çok açık bir şekilde görmemiz mümkündür.

Osmanlı'nın parçalanmasında, Rusya'nın temel politikasının etnik kimlikler üzerinde olduğunu görüyoruz. Ben aslında burada bildirimini özetleyeceğim, ama bildirim umarım ki yayınlanacaktır. O zaman Türk-Rus ilişkilerinde Rusya'nın belirleyici taraf olmasının nedenleri üzerinde ayrıntılı bir şekilde durduğum için yeterli bilgiler elde edilebilecektir. Fakat zaman yetmez endişesiyle ben, hemen direkt I. Pedro dönemine geçmek istiyorum. Nedeni, I. Pedro Rusya'da siyasi bir devlet kimliği ve politikasını da kazandırmış olması ve Rusya'ya kazandırmış olduğu bu politikanın Rusya da aynı zamanda Doğu Bilimleri Enstitüsü'nün onun döneminde kurulduğu, Doğu matbaacılığının temellerinin onun döneminde atıldığı gerçeğini de değiştirmez; çünkü bunların altında Pedro'nun doğuyla ilgili çok güzel bir şekilde uygulamış olduğu uzun vadeli bir politika yatmaktaydı. Örneğin, I. Pedro'nun emriyle o dönem için, Avrupalı devletlerin bugün dünyanın çok önemli güçleri olarak karşımıza çıkan Batılı devletlerin dahi oluşturmadığı çok önemli stratejik ve jeopolitik bir uygulama olmuştur. Bu da 1715-1718 yılları

arasında Hazar'ın güneybatı kıyıları boyunca hazırlanmış olan etnografik ve coğrafi rapordur. Bu önemli bir rapordur, çünkü o dönem için politik bir idare anlayışında Rusya'nın izlemiş olduğu aynı zamanda ileriye yönelik temel prensipleri ortaya koyar. İlginçtir, çünkü bu rapor Hazar bölgesinde tampon bir Ermeni devletinin de oluşmasına hizmet etmekteydi. Tüm bunlardan yola çıkarak biz aslında onu görüyoruz ki, Rusya, Osmanlı Devleti'nin parçalanması sürecinde gözlemci değil, uzaktan olayları bir şekilde müşahade edici değil, birinci dereden çok faal bir aktörü olarak yer almıştır.

Burada Rusya ile ilgili konuşmam gereken, en azından iki cümleyle üzerinde durmam gereken önemli bir özellik var. Bu da, din Rusya için çok belirleyici bir ögedir. Ortaçağ boyunca egemen olan ve dönemin bazı Rus aristokratik çevrelerce özenilen kimliktir Türk kimliği altında, Ruslar buna Tatar kimliği demektedir, Rusya Ortodoks yapısıyla ayakta kalmıştır. Bilindiği gibi Rusya tarihinde Boyarların özel bir konumu bulunmaktadır. O özenilen kimlik olan Tatar Türk kimliği bu Boyar kimliğini oluşturmaktadır. Rusların doğu, özellikle Türk-Tatar toplumlarının daha başından içli dışlı olmasına bir neden olmuştur ki, Rusya'nın imparatorluk kimliği kazandıktan sonra, bu halklarla ticaret ve ekonomik ilişkisini daha da geliştiresin veya sıcak denizlere inme politikasında aracılık yapsın. Rusya Osmanlı Devleti üzerinde başarılı olabilmek için, birilerinin söylediği gibi veya bazı tarihçilerimizin iddia ettikleri gibi, kesinlikle askeri gücünü kullanmamıştır. Birinci Cihan Savaşı başladıktan sonra doğu illerinin Rus askerleri tarafından, Çarlık Rusya'sının askerleri tarafından işgal edildiği bir gerçektir. Fakat bu savaş dönemidir. Ben savaş dönemi dışında Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerinde uygulamış olduğu politikayı kastediyorum burada; çünkü askeri çözüm belki de son aşamada üzerinde durulan bir çözüm yoludur ve tüm iddialı devletlerin günümüzde de bu politikaya ağırlık verdiğini görüyoruz. Fiilen bir askeri varlık sürdürmekten daha ziyade, farklı bir şekilde devletin parçalanması sürecini hızlandırmak. Nedir bu? Bunların başında şüphesiz Osmanlı Devleti için etnik konular başta gelmektedir.

XX. Yüzyılın ilk iki on yılında Osmanlı Devleti oldukça ilginç bir süreç yaşamıştır. Bir yandan toplumsal anlamda çeşitli gelişmelere sahne olan Osmanlı Devleti, diğer yandan ekonomik ve siyasi anlamda olumlu ve olumsuz yönleri zor çizilebilen inişli çıkışlı bir süreç geçirirken, fikir yaşamında büyük bir gelişme göstermiş, öte yandan da büyük devletlerin sömürge politikalarının bir parçası olmaktan kurtulamamıştır. Çöküş belirtileri gösterdiği son ana kadar

toprak ve prestij bakımından dünyanın en büyük devletleri arasında gösterilen Osmanlı Devleti'nin parçalanmasında rol oynamış siyasi güçlerin başında onunla aynı kaderi eşit zamanlarda paylaşacak olan Rusya İmparatorluğu gelmekteydi. Rusya'nın Doğu politikasında, daha doğrusu Çarlık siyasetinin merkezinde yer alan Osmanlı, tarihinin belki de en zor sınavını Rusya karşısında vermiştir. Öte yandan Çarlık Rusya'sı dış siyaset açısından en acımasız ve çeşitli politik uygulamalarını da Osmanlı'ya karşı kullanmıştır. Denilebilir ki Rusya, Türk toplumlarına ve Osmanlı'ya karşı kazandığı siyasi başarılarıyla Rusya İmparatorluğu olmayı başarmıştır.

OSMANLI DEVLETİ'NİN PAYLAŞIMINDA RUSYA'NIN ROLÜ

Giriş

Bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nin paylaşımında ve bölünmesinde Rusya'nın üzerinde çokça durulan ve bilinen geleneksel toprak ve siyaset politikalarından ziyade, politik ve toplumsal anlamda daha popüler olan hususlar üzerinde durmaya çalışacağız. Bu popüler dediğimiz husus Osmanlı Devleti'nin bölünmesinde ve paylaşımında Rusya'nın uyguladığı “**etnikler politikası**”dır. Bu çerçevede ise iç ve dış siyasette günümüz Türkiye'sinin başını sıkça ağrıtan Ermeni ve Kürt sorunlarının Rusya tarafından nasıl uluslararası problemlere dönüştürüldüğü, hangi amaçlara hizmet ettiği, bugün de dünya basınının gündeminden düşmeyen bu problemlerin yapaylığı üzerinde duracağız. Bu anlamda belki birçoğumuza ilginç ve hatta ters gelebilecek “*devletlerarası ilişkilerde adalet dengesinin taraflardan güçlü olanından yana kurulduğu*” gibi doğal bir sonuca varacağız. Çalışmamızın sonucunda kendiliğinden belirecek olan bu sonuç uluslararası hukuk ve siyasette “**ahlak**” sorununu da tartışmaya açacaktır. Marsel A. Boisard'ın değimi ile “*sistemi evrensel hale getirme lüzumu çoktan bırakılmış*”¹⁷¹ olan bu siyasi ve hukuki “ahlakilik” sorununun tartışması bu çalışma kapsamında değerlendirilmeyecekse de, son noktada bu ahlak sorununun sorunsallığına yönelik bazı kapıları açarak hedefine ulaşacaktır.

Aslında, bir çalışmada okuru veya dinleyiciyi daha çalışmanın başında bu şekilde sonuca kilitlemek bilimsellik adına doğru olmayabilir. Çünkü varılacak sonuç sanki önceden tayin edilmiş olup, bilimsel okumalarımız sonucunda çıkarılan notlar sanki bu amaca hizmet etsin diye bir araya getirilmiş gibi

¹⁷¹ Boisard Marsel A, **Batı Dayatmacılığı ve İslam**, çev: A. Batur, İstanbul, 2002, s. 19.

olmaktadır. Ancak Şu da bir gerçektir ki, kendi sonucunu önceden tayin edebilen çalışmalar, kendi geleceğinin planlamasını önceden yapmış devletler ve insanlar kadar başarılı ve istikrarlıdırlar.

Türk-Rus İlişkilerinin İçeriği

Söz konusu bu başlık çok sayıda makaleye ve çalışmaya konu olsa da, geniş sınırları içinde bugüne kadar sadece ünlü Türk tarihçisi Akdes Nimet Kurat'ın "Türkiye – Rusya İlişkileri" adlı kitabında enine boyuna irdelenmiştir. Osmanlı-Rusya ilişkileri aslında Türk-Rus ilişkilerinin bir parçasını oluşturmaktadır. Türkiye – Sovyet ve Türkiye – Rusya ilişkileri de bu büyük parçanın birer uzantısı olarak günümüzde de sürmektedir.

Devletlerarasındaki ilişki, devletlerarasındaki çıkar, menfaat, ilgi, amaç, hedef ve gelecek ortaklıklarının paylaşımından doğmaktadır. Devletlerarasındaki ilişkilerin keskinliği ise yaşam ve dünya siyasi yönünün belirlenmesi gibi biri direniş, diğeri yöneliş amaçlı iki çatışma alanında gerçekteleşmektedir. Söz konusu bu hususları Osmanlı-Rusya ilişkilerinde görmekteyiz. Türkiye tarihçiliğinde Türk-Rus ve onun bir parçası olarak Osmanlı-Rusya ilişkileri hep Türk ve Türkiye gibi kendi tarafımızdan irdelenmiştir. Ama ilişki sözcüğü fizikte yaygın olan bir kuralda olduğu gibi bir itme-çekme sorunudur. Tepkiler karşıtını, etkiler de tesirini doğurmaktadır. Söz konusu olayları bu Şekilde kendi tarafımızdan yorumlamak mantığı da aslında Türk-Rus ilişkilerindeki bizim konumumuzun bir göstergesidir. Bir Şeyin yanında yer alarak ve ona daha çok genişlik kazandırarak değerlendirmeye sunmak bir taraf ilişkisi doğurabilir; ama öte yandan bu bizim savunma pozisyonunda olduğumuzu da ortaya koymaktadır. İster devletlerarası olsun, ister Őahıřlar arası fark etmez, bir gücün ve Őahsın kendi odaklı ilişkinin içinde yer alması onun karşı tarafı kabullenmesinin göstergesidir. Bu çalışmada da bizim bu zayıf halkanın parçası olacağımız bir durum karşıya çıkacaktır. Ancak halkanın en zayıf tarafı olmamak için Türk-Rusya ilişkilerinde Rusya'nın zayıf noktalarına vurguda bulunacak birkaç hususa dikkati çekerek hiç değilse kendi çapımızda savunmacı psikolojimizi kırmak niyetimizi göstermiş olalım.

Son 10-15 yılda Rusya'nın tarihçilik anlayışı çok değişti. Bugün Rusya toplumu ve Rus tarihçileri daha rahat biçimde kendi tarihsel sorunlarını ve çıkmazlarını tartışır oldular. Bu tartışmalar Rusya tarihçiliği hakkında bugüne kadar duymadığımız bazı hususların da ortaya çıkmasını sağladı. Artık çağdaş Rus tarihçileri "Rus kimliğinin" dahi ne denli yapay olduğunu dile getirmekte

bir sakınca görmemektedirler. Maalesef Rusya içinde ve Rus tarihçiliğinde giden bu proseslerden habersiz gibiyiz. Bu da en büyük komşumuzun yaşadığı sürece ne denli yabancı olduğumuzun bir göstergesidir. Tarih, bir bilim olmanın dışında topluluklar ve devletler için bir meşruluk alanıdır aynı zamanda. Eğer Eski Sovyet ve Rusya tarihçiliğine bakacak olursak Türk ve Türkiye tarihçiliğinin ne denli zengin olduğunu göreceğiz. Bugün Türk tarihçiliğinde Rusya birkaç Batı devletiyle birlikte bir karar mercii konumunda bulunuyorsa bu Rusya'nın Türk-Rus ikili ilişkilerinde alanının ne kadar derin olduğunu da göstermektedir. Söz konusu bu ilişkinin isteyerek ve istemeyerek tarafı konumunda isek aynı zenginliği bizim de elde etmemiz kaçınılmaz bir zorunluluktur. Savunmacı taraf olma psikolojisinin bir ayağının kırılması bunda yatmaktadır.

İkincisi, Rusya ve Rus tarihçiliğinin sorunlarında yaşanan tartışmalarda karar verecek bir konuma gelmektir. Bu ikili ilişkilerin daha da ötesine geçmek gibi bir avantajı hatta üstünlük psikolojisini doğurmaktadır.

Üçüncüsü ise bu ilişkilerde diğer tarafın aleyhine olacak, ancak onun kendi içinde yaşadığı sorunlara dikkat çekmektir. Osmanlı'nın parçalanmasında Rusya'nın temel politikasının bu noktada odaklandığını belirtelim. İnsanlık tarihi bize şunu öğretmiştir: Dünya üzerinde mükemmel bir varlık yoktur. Bu şu demektir: Süper diye korkulacak güçlerin ve devletlerin de mükemmellikleri sorgulanabilir olmaktadır. Sorun sorgulayan taraf olmaktır. Osmanlı Devleti'nin çöküşü sorgulayıcı güç olma pozisyonunu kaybettiği an başlamaktadır. Osmanlı'nın parçalanması sorunu da, sorgulama gücünü diğer devletlerin kendi eline geçirmesiyle başlamaktadır.

Bu belirtilen üç hususa çözüm teşkil edecek bir noktayı da belirterek ana konumuza geçelim. Çağdaş dünyamızda eşine rastlanılmayacak en hümanist yaklaşımlar bizzat bilgi konusunda gösterilmektedir. Bilginin insanlık için bir amaç olduğu söylemi oldukça popüler bir kandırma yöntemi olarak hep kullanılmıştır. Oysa bilgi amaçtan ziyade bir araçtır ve bunun böyle olduğu gerçeği her türlü epistemolojik saldırıya açıktır. Araç özelliği gösteren bir şey güç ilişkilerinde kullanıma açık bir duruş sergilemektedir. Bu durumda devletlerarası ilişkilerde en büyük gücün bilgi olduğu gerçeğini artık kabullenelim. Bilgi araçlarının zenginliği ve çokluğu devletlerarası ilişkilerde bilgisel ve bilimsel zengini olan tarafa büyük olanaklar ve fırsatlar sağlayacaktır. Türk-Rus ilişkilerinde özellikle son 300 yıllık süreçte bu

zenginliğin Rusya'nın elinde olduğunu inkâr etmek saflık olacaktır. İşte belirtilen bu hususlar Türkiye'nin çevresine karşı sürdürdüğü ilişkilerde savunmacı konumda olmaması için gerekli konular olduğu düşüncesindeyiz.

Türk-Rus İlişkilerinde Rusya'nın Belirleyici Taraf Olmasının Nedenleri

Ünlü Rus tarihçileri Vernadsky¹⁷², Lyaşevskiy¹⁷³, Presnyakov¹⁷⁴, Gruşevskiy¹⁷⁵ ve en önemlisi Şahmatov'un¹⁷⁶ çalışmaları tarafımızdan çok az ve hatta hiç bilinmeyen önemli eserler dizisinin sadece belli başlarıdır. Bu müelliflerin eserlerinin önemi, Rus ve Rusya tarihinin düşünsel alanını çizmekten ileri gelmektedir. Bu eserleri dikkatlice okuduğumuzda karşımıza şu görüş çıkmaktadır: Rusya kendisini Batı'ya göre yeni baştan inşa etmiş birkaç ülkeden ve toplumdandır. Bu süreç sadece siyasal anlamda değil, düşünsel, kültürel, yaşam anlayışında da geçerlidir. Büyük Çar I. Petro'nun ölümünden sonra (1725) Rusya entelektüellerinin üzerinde durdukları iki görüş bulunuyordu: Birincisi eskiye dönüş, diğeri ise daha çok Batılılaşmak. Bu tartışmayı siyaseten ikinciler kazandılar ve modern Rusya'ya son görünümünü kazandırdılar. Çokça tartışılan "*modernlik Batı dışındaki toplumların sosyal-kültürel çebresini değiştirdi ve yozlaştırdı*" yorumu en fazla Ruslar için geçerlidir. XVIII. Yüzyıl öncesi ve sonrası Rusya'sı arasında öyle bir uçurum bulunmaktadır ki, bu ipuçlarını bir araya getirdiğimizde her iki dönemin Rus toplumlarının aynı olduğu bile söylenemez. Petro'yla başlayan Rusya'nın Batı inşası kuşkusuz Rusya'nın Çarlık, Sovyetler ve bugün dahi süper güç olarak kalmasında en büyük etken olmuştur. Rusya'yı Türklerle ilişkilerinde belirleyici güç konumuna iten en önemli husus budur. Bu hususun alt başlıklarına inerek yorumlamak konumuzun dışında olduğundan çağdaş Rusya'nın Çar I. Petro'nun eseri olduğunu söylemekle yetinelim.

I. Petro, henüz Moskova Krallığı kimliğinden kurtulamayan Rusya'yı 1721 yılında Rusya İmparatorluğu ilan etti. Kendisi de "Sezar" adından bozma "Çar"

¹⁷² Vernadsky G, **The Origins of Russia**, Oxford 1959; aynı müel, **Ancient Russia**, New Haven 1952.

¹⁷³ Lyaşevskiy S, **İstoriya Hristianstva v zemle Russkoy s I v. po XI v i oçerki po Predıstoi Rossii**, New York – Brooklin 1967.

¹⁷⁴ Presnyakov A. Y, **Lektsii po ruskoy istorii**, Moskva 1938.

¹⁷⁵ Gruşevskiy M. S, **İstoriya Ukrayni-Rusi, Lvov 1904-1905** (c. I-III), 1903 (c. IV), 1905 (c. V).

¹⁷⁶ Şahmatov A. A, **Drevneyşiy Subı Russkogo Plemeni**, Petersburg 1919; aynı müel, "Kvoprosu o polskom vliyaniı na drevnerusskiyegovori," **Russkiy filologičeskiy vestnik**, No: 1, Varşava 1913, s. 1-12.

unvanını aldı. Romanov hanedanının bir ferdi olan I. Petro, Rusya'ya siyasi bir devlet kimliği ve politikası da kazandırmış oldu. Petro'nun en büyük başarısı ise etnik kimliğine ve diline bakılmaksızın çok sayıda eğitilmiş ve deneyimli ismi devlet idare kadrosuna alarak onları Rusya çatısı altında birleştirmesidir. Rusya'da ilk Doğubilimleri Enstitüsü'nün onun döneminde kurulduğu, Doğu matbaacılığının temellerinin onun zamanında atıldığı, Türkçe ilk matbu eserlerin onun döneminde ortaya çıktığı bilinmektedir. Bütün bunların temelinde siyasi bir amaç yatıyordu. Petro döneminde geleneksel Rus politikasında köklü bir değişim yaşandı.¹⁷⁷ Entrikaya dayalı, akrabalık yoluyla tesis edilen gelenekçi Rus devletlerarası ilişkiler anlayışı yerini coğrafi, topografik, etnografik çalışmalara bıraktı. Örneğin, I. Petro'nun emriyle 1715-1718 yılları arasında Hazar'ın güney-batı kıyıları boyunca hazırlanan etnografik ve coğrafi rapor o dönem için devletlerin politik idare anlayışında izlediklerin gelişmelere bir ilk teşkil etmektedir. İlginçtir, bu rapor Hazar bölgesinde tampon bir Ermeni Devletinin oluşturulmasına hizmet etmekteydi. Buradan da anlaşılacağı gibi Türk-Rus ilişkilerinde Rusya'nın belirleyici taraf olmasının ikinci bir özelliği Rusya'nın bilimsel-politik anlayışı kendi devlet siyasetinin temeline oturtmasıydı.¹⁷⁸

Üzerinde durulması gereken bir diğer husus ise Rusya'nın, dini politik bir araç olarak kullanmasıdır. Din, Rusya için birleştirici bir öğe olmuştur. Ortaçağ boyunca egemen olan ve dönemin bazı Rus aristokratik çevrelerce özenilen bir kimlik olan Tatar kimliği karşısında Rusya Ortodoks yapısıyla ayakta kalmıştır. Bilindiği gibi Rusya tarihinde "Boyarlar"ın özel bir konumu bulunmaktadır. Boyar, Türkçe yönetici kesimin aldığı bir isimdir. Bu adı, Altın Orda döneminde Berke'nin devleti İslamlaştırma politikasını benimsemeyip Müslümanlığı kabul etmeyerek Rus Knyazlık'larının (Knyazlık-Beylik) topraklarına çekilerek burada hem kendilerine verilmiş toprakları idare etmek, hem de kendi dinlerini rahat yaşamak için yerleşmiş Türk-Moğol kesim almaktaydı. Berke, onları devletin merkezinden uzak tutmak için Rus topraklarında diledikleri gibi idare sürmelerine ses çıkarmadı. Ancak zamanla bunlar yerel Slavyan topluluklarla evlilikler kurarak kaynayıp karıştılar. Müslümanlığı kabul etmeyip Rus topraklarında yerleşen bu kesim birkaç kuşak sonra Hıristiyanlık içinde eridiler. Rusya'nın elit tabakasını bu Türk-Moğol-Slav

¹⁷⁷ Bkz. Golikov İ, **Deyaniya Petro Velikogo**, Moskva 1848, t. XVIII.

¹⁷⁸ Konuyla ilgili Rusya'nın yaptığı bu tarz çalışmaların tamamı Butkov'un eserinde toplanmıştır. Butkov P. G, **Materialı dlya novoy istorii Kavkaza**, s. 1722-1803 gg, SPb. 1823, ç. I-III.

karışımı Hıristiyanlaşmış Boyar çevresi oluşturmaktadır.¹⁷⁹ Bu Boyar çevresi Slavlar'la birlikte Altın Orda'ya karşı birleştirici öge olarak Hıristiyanlığı politik bir güç olarak kullandılar. Daha sonra bu Rusya'nın Ortodoksluğun savunucusu olarak ortaya çıkmasında etken olmuştur. Daha sonra buna Panslavizm de eklenecektir.¹⁸⁰

Dördüncü bir husus ise Rusların Doğu, özellikle de Türk-Tatar topluluklarla daha başından içli dışlı olması birbirilerini daha yakından tanımalarında etken olmuştur. Rusya daha imparatorluk kimliği kazanmadan önce daha çok bu halklarla ticari ve ekonomik ilişki içindeydi. Petro döneminde Doğu'ya duyulan bu ilgi daha da genişledi. İmparatorun emriyle kurulan üniversite ve akademilerde Doğu halklarının, özellikle de Türk-Tatar halklarının dilleri, kültürleri, kimlikleri öğrenilmeye başlandı. Bu çalışmalar daha sonra Rusya'nın etnikler konusunda izleyeceği politikaların alt yapısını oluşturacaktır.

Kabataslak üzerinde durduğumuz bu hususlar Rusya'ya, Osmanlı karşısında çağdaş dönemin siyasi avantajlarını kullanması bakımından bir üstünlük sağlıyordu. Rusya bu avantajlarını sonuna kadar kullanacaktır. Özellikle de Osmanlı tebaası Ermeniler ve Kürtler üzerinde

Rusya'nın Osmanlı'ya Karşı Kullandığı Kürt Kartı

Rusya, Osmanlı devleti üzerinde başarılı olmak için sadece askeri gücünü kullanmıyordu. Askeri çözüm belki de son aşamada üzerinde durulan bir çözüm yoluymdu. Ayrıca, askeri çözüm devletler için büyük mali külfetlere yol açıyordu. XIX. Yüzyıl ve XX. Yüzyılların başında Rusya mali açıdan pekte iki konumda bulunmuyordu. Özellikle, XX. Yüzyıl başlarında İngiltere ve Fransa'dan büyük miktarlarda borçlar almıştı ve bu borçların ödenmesi ancak 1990 sonrasında mümkün olacaktı. Rus diplomasisi rekabet halinde olduğu devletlerin zayıf yönleri üzerinde yoğunlaşıyordu. Bunların başında da etnik konular gelmekteydi. Rusya zamanında bu politikasını İran'daki Türk Kaçar Devleti'ne karşı uygulamış ve başarılı olmuştur. Aynı yöntemi bu defa Osmanlılar üzerinde uygulamaya koydu. Bunun için Rusya temel olarak üç yol izlemekteydi. İzlenilen ilk yol, Osmanlı Devleti topraklarında elçilikler ve

¹⁷⁹ Bunun tipik bir kanıtı bütün ünlü Rus asilzade ailelerinin taşıdıkları Türkçe soyadları teşkil etmektedir. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Baskakov N. A, **Russkie Familii Tyurskogo Proishojdeniya**, Moskva, 1979; Gafurov A, **İmya i İstoriya**, Moskva, 1987.

¹⁸⁰ Rus tarihçiliğinde bu konuya dikkat çeken ilk tarihçi Gumilev olmuştur. Bkz. Gumilev L. N, **Eski Ruslar ve Büyük Bozkır Halkları**, Türkçe çev. A. Batur, İstanbul, 2003, c. II.

konsolosluklar açmaktı. XIX. Yüzyılın sonlarında Osmanlı'nın bütün doğu eyaletlerinde birer Rus konsoloslukları bulunuyordu. İlginç olan bu sefarethanelelerin başında bulunanlar Doğubilimleri uzmanı kişilerdi. Diyarbakır Konsolosu Yakimonisky, Tebriz Konsolosu Bonafiyd, General Loris, Melikov, General Babatov, Erzurum Konsolosu A. Jaba, General Korganof, General Paskeviç, Avianov, Rusya Dışişleri Bakanı Sazanof, Rusya'nın Kafkasya Genel Valisi Voronsov-Taşkov, İstanbul Büyükelçisi Giers, Şam Büyükelçisi Şahovski ve Rusya'nın Doğu politikasında hizmet eden diğer elçiler, konsoloslar, valiler ve askeri görevliler eğitilmiş, Doğu toplumları hakkında bilgi sahibi, birkaç yerel dil bilen yöneticiler olup, büyük bir çoğunluğu da köken olarak Rus veya Slav olmayan kimselerdi.¹⁸¹

Rusya'nın izlediği ikinci yol ise bu konsolosluklar bünyesinde Osmanlı Devleti'nin tebaası konumunda bulunan dini cemaatleri, toplulukları, aşiretleri ve bölgeleri inceleyen araştırmacıları, ajanları barındırmasıydı. Hatta bizzat konsoloslar bile buldukları bölgenin etnik yapısı ve konumu üzerine araştırmalar yapmaktaydılar. Örneğin Erzurum Konsolosu A. Jaba yazdığı "Kürt Halk Türküleri" adlı eseriyle ilk kez Kürt etnik-müziğinin bilimsel temelini atacaktır.¹⁸²

Üçüncü bir yöntem ise bu kesimlerden bazı kimseleri kendi tarafına çekerek onları Rusya'da eğitmek ve kendi halkları hakkında onlara toplumsal bir hafıza kazandırarak onları kendi amaçları doğrultusunda kullanmaktı. XIX. Yüzyılda Ermeni milliyetçiliğinin bütün savunucularının Rus ve Batı üniversitelerinde eğitim aldıklarını hatırlamak bu bakımdan dikkate değerdir. Ayrıca, bu ülkeler kendi üniversite ve akademilerinin bünyelerinde bu etnik topluluklarla ilgili özel bilim şubeleri oluşturmaktaydılar. Ermeni Araştırmaları ve Kürdoloji'nin bu şekilde ortaya çıktığı bir gerçektir.¹⁸³

İşte Rusya izlediği bu yöntemlerle XIX. Yüzyılın sonları ve XX. Yüzyılın başlarında kendi amaçları doğrultusunda Osmanlı'ya karşı kullanabilecek Ermeni ve Kürt kesim üzerinde ciddi bir söz sahibi konumundaydı. Buraya

¹⁸¹ Konuyla ilgili bkz. Akgül S, "Doğu Anadolu'da Osmanlı-Rus Rekabeti ve Kürtler," **Osmanlı** kitabı içinde, Ankara, 1999, s. 540; Başbakanlık Osmanlı Arşivinde DH-ŞFR, 40/174'de yer alan bir belge şu ifadelerle başlamaktadır: "Kafkasya Vali-i Umumi tarafından gönderilen Türkçe ve Kürtçe'ye aşina bazı Rus memurları...". Bu Osmanlı aleyhinde Rusya'nın bölgeye casuslar gönderdiğini ortaya koymaktadır.

¹⁸² Rohat, **Kürdoloji Biliminin 200 Yıllık Geçmişi (1787-1987)**, 2. bsk., İstanbul, 1992, s. 85 ved.

¹⁸³ Rohat çalışmasının bir yerinde şöyle demektedir: "Kürdoloji bir bilim olarak Rusya'da doğdu, gelişmeye başladı. Böylece Kürdolojinin ana vatanı Çarlık Rusya'sı oldu." A.g.e., s. 95.

Süryanileri, Asurileri, Yezidileri ve Doğu Anadolu'ya yerleştirilmiş Malakan¹⁸⁴ gibi ayrılıkçı Ortodoks cemaatlerini de dâhil edebiliriz.

Ermeni ve Kürt araştırmalarının kurucularının Ruslar olduğu ve dünya siyasi sahnesine Ermeni ve Kürt sorununu ilk kez Rusların çıkardığı inkâr edilmez bir gerçekliktir. Bugün Rusya Dış Siyaset Arşivi İran ve Türkiye Bölmelerinde korunan on binlerce resmi ve yarı resmi belge, rapor, kitapçık ve tutanaklar Rusya'nın bu alanda ne denli titiz ve amaçlı bir çalışma yürüttüğünü ortaya koymaktadır. Sovyet döneminde bu çalışmalar daha da ilerletilmiştir. Bu arşivde konuyla ilgili yer alan çok sayıda harita, etnografik ve toponomik bilgiler hâlâ değerini muhafaza etmektedir. Bugün Rus arşivlerinde bu alanda en fazla mesai harcayan araştırmacıların Amerikan ve İsrail araştırmacılarının olduğunu belirtmek de konumuz açısından dikkat çekilmesi gereken bir husustur.¹⁸⁵

Rusya, Osmanlı devleti içinde ayrılıkçı bir Kürt kimliğinin şekillenmesine XIX. Yüzyılın başlarında başladı. Bu dönemde çok sayıda Rus araştırmacı Kürtler üzerinde irili ufaklı çalışma ortaya koymuştur. Bunlar arasında özellikle Kürtlerin tarihi, Kürtçe'nin grameri, Kürt kimliği, Kürtler ve Yezidiler hakkındaki araştırmalar dikkati çekmektedir. Bir etnik topluluğu kendi kimliğini ve kültürünü bilmesi kuşkusuz onun doğal hakkıdır. Ancak Batılı devletler Osmanlı tebaası konumunda olan gerek Balkan halkları, gerek Arap toplulukları, gerekse de Doğu Anadolu'daki azınlık gruplar üzerinde milli kimliye ilişkin çalışmalarını bu toplulukları kendi çıkarları doğrultusunda kullanmışlardır. Söz konusu aynı ayrıcalığı ve hakları kendi egemenlikleri altında tuttıkları topluluklara ve halklara vermemişlerdir. Örneğin Rusya, Osmanlı arazisinde yaşayan Ermenilerin haklarının savunuculuğunu yaparken, kendi sınırları içinde yaşayan Ermeniler üzerinde gerektiği zaman her türlü baskı ve gücü kurmaktan çekinmemiştir. Osmanlı'nın milletler ve milli konularda pasif kalması da bu büyük güçlerin işine yaramıştır. Geleneksel Osmanlı devlet anlayışı ümmetçilik üzerine kurulduğundan 1910 yılına kadar sadece Ermeni ve diğer halkların milli kimliğini tanıma ve tanıtma şöyle dursun

¹⁸⁴ 1877-1878 Rus-Osmanlı savaşının ardından Rusya, Türkiye'nin doğusunda ele geçirdiği bölgelere Ortodoksluk içinde merkezi yönetim karşıtı olan Rus mezheplerine bağlı kesimleri yerleştirmeye başlamıştır. Bunlar arasında Malakanlar özellikle dikkati çekmektedir. Ayrıca bkz. Degoev V, **Boşlaya İgra na Kavkaze: İstoriya i Sovremennost**, Moskva, 2003, s. 335-336.

¹⁸⁵ Konuyla ilgili merkezi Tiflis'te bulunan Gürcistan Devlet Arşivinde de çok sayıda belge ve bilgi bulunmaktadır. Özellikle, Rusya'nın Doğu Anadolu bölgelerine yerleştirdiği Malakanlarla ilgili burada değerli belgeler yer almaktadır.

Türk kimliği dahi hiçbir zaman belirleyici olmamıştır. Müslim ve gayrimüslim kimliğinin belirgin olduğu Osmanlı'da rakiplerinin kendisine karşı uyguladığı etnik politikalar karşısında oldukça başarısız ve çaresiz kaldığı bir gerçektir.

Rusya araştırmacıların Ermeni ve Kürtler üzerinde yaptığı bilimsel çalışmalar kuşkusuz takdirle karşılanmalıdır. Ancak bu çalışmalarda dikkati çeken bir husus vardır: Gerek Ermeni, gerekse de Kürt kimliğine meşruluk kazandırmak için bunların karşısında, bu toplulukları ortak bir hedefe yönlentecek düşman motifi çizilmektedir. Doğal olarak bu düşman tanımı içine sokulan topluluk da Türkler olmuşlardır. Bu çalışmalarının etkisini dönemin Van Konsolosunun İstanbul Büyükelçisi Giers'e yazdığı gizli raporunda yer alan şu ifadeler de doğrulamaktadır. Raporda şöyle denilmektedir: *“Başarılı Rus siyaseti sayesinde sadece Ermeniler değil, Kürtler de iki yıl öncesine kadar Osmanlı hükümetine güven duymaktayken, şimdi Türk hükümetine karşı düşman bir tavır içindeler.”*¹⁸⁶

XX. Yüzyılın başlarında Rusya'nın Osmanlı'ya karşı Kürt kozunu oynamasında Rus general ve ajanı Avyarov'un raporu oldukça dikkati çekicidir.¹⁸⁷ Avyarov'un raporundan dikkati çeken en belirgin husus onun geniş bir gözleme sahip olduğudur. Örneğin, müellif Kürtlerin bütün özelliklerini yansıtmayı başarmıştır. Şöyle der: *“Kürtlerde açık bir milli hissiyat yoktur... Bunlarda yalnızca hürriyet, kendi aşiretlerine ve bazen de kendi aşiret başkanı tarafından yerleşen yere bağlılık vardır...”*. Bu gibi Ruslar açısından onları bir güç olarak Osmanlı'ya karşı kullanmak için dezavantajlara rağmen Avyarov, yine de Rusya'nın Osmanlı'ya karşı Kürt kartını oynamaktan vazgeçmemesini söylemekte ve yapılması gerekenler üzerinde durmaktadır. Ona göre, Rusya Kürtleri kendi safına çekmek için öncelikli olarak aşiretlerin “güç duydukları saygı” anlayışını kullanmalıdır. Bunun içinde Kürt aşiret başkanlarında Rusya'nın Osmanlı'dan daha güçlü olduğu duygusu uyandırılmalıdır. Avyarov'a göre, Rusya'nın kendi ülkesinden kaçıp Türkiye'ye sığınan şahısların burada Rusya aleyhine yaydıkları karşıt söylemlerin önüne geçilmesidir. Öte yandan Avyarov'a göre, Rusya Kürt aşiret liderlerini kazanmak için “rüşvet, hediye ve entrikalara” başvurmalıdır. Yine ona göre, işgal edilecek yerlerde Kürt milis örgütleri oluşturulmalıdır. Avyarov raporunda

¹⁸⁶ Somukian M. J., **Empires in Conflict: Armenia and the Great Powers: 1895-1920**, New-York, 1995, s. 51.

¹⁸⁷ Söz konusu rapor Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Bkz. Avyarov, **Osmanlı-Rus ve İran Savaşlarında Kürtler** (1801-1900), çev. M. Varlı (Hako Xani), İstanbul 1995.

Şii ve Sünni Kürt ayrımı üzerinde durmayı da ihmal etmemiştir.¹⁸⁸ Araştırmacı Aygül'ün de belirttiği, Çarlık Rusya'sından Sovyet Rusya'sına kadar gelinen tarihi süreçte Rus diplomasisinde oluşan Kürt politikasının temellerini Avyarov'un bu raporu atmıştır.¹⁸⁹ Nitekim 1904 yılında Sason, Muş, Van ve 1907 Dersim'deki Kürt ayaklanmalarının perde arkasında Rusya'nın Avyarov'un raporunda belirttiği çalışmalar durmaktadır.

Bilindiği gibi, tarihçilik her türlü bilimsel çabayı ve araştırmayı desteklemektedir. Bu, söz konusu Rus ve Avrupalı araştırmacıların Asya'daki etnikler üzerine yaptıkları çalışmalar için de geçerlidir. Ancak, Kürt ve Ermeni tarihi üzerine yapılan Rus ve Avrupalı bilim adamlarının çalışmalarında bir husus dikkati çekmektedir. Örneğin, dönemin Türk toplumları hakkında bilgi veren Avrupalı ve Rus gezginleri, resmi görevlileri ve bilim adamları Türkleri birbirinden ayırmak için her türlü yolu kullanmaktadırlar. Örneğin, Azerbaycan, Kuzey Irak Türkleri ve Anadolu Türkleri arasında o dönemde henüz Türkçe anlaşılabilirlik oranı oldukça yüksek iken ısrarla Türkler arasında boy, aşiret, dil ve mezhep ayrımlarına dikkat çekerek bunların hep uyuşmaz yönlerine vurgu yaparken, aynı "hassasiyeti" veya "bilimselliği" Ermeni ve Kürtler için göstermekten kaçınmaktadırlar. Bu günümüzde de geçerlidir. Oysa Kürt adının bütün Kürt topluluklarına verilmesi ve onların böyle tanımlanması oldukça yeni bir olgudur. Kürt kimliği altında tanımlanan topluluklar bu adı ve tanımı kabul etmemektedirler. Örneğin, Dımıliler, Kurmanclar tarafından "Zazalar" olarak adlanırlar. Dımıliler de Kurmanclar'a "Herewere" adını vermektedirler. Öte yandan soranlar Kurmanc'lara "Zebabu" demektedirler. Goranlar, soranlardan "Korkora" ve "Wawa" diye söz ederken, Soran'lılar da Goran'ları "Maco Maco" diye tanımlamaktalar. Çağdaş Kürt araştırmacısı ve İranlı Kürt kökenli bir tarihçi olan Mehrdad İzady bile bu gerçeği gizlemeyerek şöyle der: "Bunlar hiçbir zaman kendilerini Kürt, dillerini de Kürtçe olarak nitelendirmemişlerdir. Ta ki yakın zamanda Kurmanc yüksek sınıfın kendilerine Kürt, dillerine de Kürtçe olarak nitelendirmesini sağlayan aydınlar ve dışarıdakiler (Batılılar) tarafından teşvik edilinceye kadar."¹⁹⁰

Öte yandan bilimsel olarak Rus ve Avrupalı bilim adamları burada bilimsel bir yanlış yapmaktadırlar. Çünkü Goran ve Dımili (Zazalar) dil ve etnik

¹⁸⁸ Avyarov, s. 148-152.

¹⁸⁹ Aygül, s. 546.

¹⁹⁰ Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. İzady Mehrdad R, **Bir El Kitabı Kürtler**, çev. C. Atilla, İstanbul, 2004; Ayrıca bkz. Üşümezsoy Ş, **Kürt "Kim"liği**, İstanbul, 2005.

bakımdan Kurmanc, Soran gibi Kürt gruplar arasında gösterilemeyecektir. Çünkü bunlar arasında dil, etnik, tarih ve mezhep bakımından farklar bulunmaktadır. Günümüzde bile bunlar arasında temel bir Kürtçe dili bulunmamaktadır. Nitekim bir Kürt kimliği inşa etmekten yana olduğunu gizlemeyen İzady bile bu gerçeği inkâr etmeyerek şöyle der: “Kürtler Dımili, Bahdinani, Soran ve Goran gibi farklı kimliklerle karşımıza çıkar. Bu farklı kimliklerin dilleri arasındaki ilişki, Fransızca ile İtalyanca arasındaki ilişki ya da daha kesin biçimde söylersek Fransızca ile Romence arasındaki ilişkiye benzer. Tıpkı Fransızca ve İtalyanca gibi artık aynı dilin lehçeleri olarak sınıflandırılmayacak kadar birbirlerinden kopukturlar.” İşte bütün bunlar bir topluma başkaları tarafından kimlik kazandırmanın ne denli tehlikeli ve farklı amaçlara hizmet ettiğini ortaya koymaktadır.

Çarlık Rusya’sı bu hususları bildiği halde Osmanlı karşısında Kürt politikasını kendi amacı doğrultusunda kullanırken, Osmanlı Rusya’nın bu yanlışlarını ortaya çıkarmakta oldukça güçsüz kalmıştır. Buda anlaşılır bir durumdur. Benzer bir bilimsel yanılğı da Ermeni tarihçiliğinde yaşanmaktadır. Örneğin, bugün bizim Ermenistan Cumhuriyeti’nin resmi dili olarak bildiğimiz Ermenice veya Aşhabar dili, günümüzde Ermenilerin ancak okullarda öğrenerek diyalog kurdukları bir “yüksek Ermenice”dir. Oysa bugün bile Ermenistan’da aralarında büyük telaffuz ve şive farklarının bulunduğu yedi Ermenice mevcuttur. Bazı Ermeni lehçeleri arasındaki fark söz konusu Türkiye Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesi arasındaki farktan daha büyüktür. Ermenileri henüz ortak bir dil çevresinde birleştirmeyen bu farkların gerisinde farklı tarihi süreçlerin ve etkilerin olduğu bir gerçektir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi gerek politik ve gerekse de bilimsel anlamda savunma psikolojisi içinde olduğumuzdan söz konusu bize karşı yönlendirilen iddiaları kendi içinde irdelemediğimizden bu konuda geniş bir tefekkürden yararlanamamaktayız. Bu kıstaslar eşliğinde de gerek Rus, gerekse Batılı bilim adamlarının yaptığı çalışmalar bizim düşünce ve bilgimiz karşısında her zaman kusursuz ve açılmaz olarak kalmaktadır.

XX. Yüzyılın ilk on yılında Rusların Kürtler konusunda çalışmalarını oldukça genişlettikleri görülmektedir. Osmanlı arşiv belgeleri arasında bu dönemde Kürt aşiret liderlerinin bölgedeki Rus konsolosluklarıyla bağlantıları, görüşmeleri ve anlaşmaları hakkında çok sayıda bilgi bulunmaktadır. Örneğin, bu dönemde Rus konsoloslukları ve memurları ile Hayderanlı, Barzan veya Barzani, Takuri ve Bedirhanlı aşiretine bağlı şahısların ve aşiret başkanlarının

temasları ve faaliyetleri hakkında geniş bilgilerimiz bulunmaktadır¹⁹¹. Belgelerde yer alan bilgilerden anlaşılan şu ki, bu aşiret liderleri de Osmanlı'yla kendi aralarındaki sorunun ne olduğunu tam olarak bilmemekte ve buna bir anlam verememekteydiler. Örneğin, Hayderaî aşireti lideri Hüseyin Paşa ve Takurî aşireti lideri Hüseyin Bey Rus konsolosuyla görüşmelerinde aşiretlerinin Rusya'nın etkisi altına girmesinden endişe duyduklarını beyan etmişlerdir.¹⁹²

Rus konsolosları ve memurları bu aşiretlerle temas kurarak ve bunları liderlerine çeşitli vaatlerde bulunarak onları kendi saflarına çekmeye çalışıyorlardı. Bazen de Rus memurları bazı Kürt aşiret mensuplarını kendi ülkelerinde eğitiyorlardı. Bedirhani aşiretinden olan Abdürrezzak Bedirhani bunlardan biridir. Kendisi Fransızca eğitim almış ve Osmanlı Hariciyesinde tercümanlık yapan üst düzey bir memur olduğu halde Rusya'nın destek ve himayesini görmüş sırasıyla İstanbul ve Tahran'daki Rus konsolosluklarında çalışmıştır. Rusların özellikle onu seçmesinin bir diğer nedeni ise Bedirhani aşiretinin diğer aşiretler üzerinde etkisinin yoğun olmasıydı. Nitekim bu amaçla 1912 yılında Erzurum'da Kürt aşiretlerinin bir toplantısı düzenlenmiş, daha sonra da Yezidiler arasında yapılan çalışmalar sonucunda Ruslar Osmanlı'ya karşı savaşlarında onları kendi yanlarında yer almaya zorlamışlardır. Hemen ardından da Kürtler arasında Rus propagandacılığı yapmak için Abdürrezzak başkanlığından bir İrşat Cemiyeti kurulmuştur. Ancak cemiyet kısa sürede kapanınca bu defa da Cihandani cemiyeti tesis edilmiştir.¹⁹³

Rusların Kürtler'le ilgili çalışmalarının Osmanlı'yla sınırlı kalmadığını belirtmek gerekir. Nitekim Rusya arşiv belgeleri, Rusların Kürt kartını Osmanlı'yla birlikte İran'daki Türk Kaçar Devleti'ne karşı oynadığını da görmekteyiz. 1900-1920 yılları arasında Ruslar İran'ın kuzey-batı ve Horasan bölgesinde Kürtleri örgütlendirmeye ve onları kendi çıkarları doğrultusunda İran ve Türkiye'ye karşı kullanmaya çalıştıkları bir gerçektir.¹⁹⁴ Anlaşılan, Rusya Ortadoğu'da egemenliği eline geçirmek için Ermeniler dışında Kürtleri

¹⁹¹ BOA, DH-ŞFR, 42/82'de Barzan şeyhinin efrenci Ağustos 19'da Hoy'daki Rus konsolosuyla görüştüğü yer almaktadır.

¹⁹² BOA, DH-ŞR, 40/151.

¹⁹³ Bkz. Güven V. F, **Türkiye'de Siyasi Kürtçülük Hareketleri (1923-1995)**, Ankara, 1999, s. 63; Akgül, s. 78-81; Aydoğan E, **İttihat ve Terakki'nin Doğu Politikası (1908-1918)**, İstanbul, 2005, s. 184-185.

¹⁹⁴ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Arhiv Vneşney Politiki rossiyskogo İmperii (AVPRİ), F. 147: Sredneaziatskiy stol, Doneseniya iz Meşheda, Hoy, Tabriz, Maku; ayrıca F. 194 – Missiya v Persiya; Ayrıca bkz. GARF: Gosudarstvennyy Arhiv Rossiyskoy Federatsii, F. 559 – A. P. İzvol'skiy; F. 568 – Fond V. N. Lamsdorfa; F. 730 – Fond N. P. İgnateva; F. 5402 – Fond M. P. Pavloviç.

de kendi amacı doğrultusunda “büyük Ortadoğu stratejik ve politik planının” bir parçası haline getirmeye çalışmıştır.

Rusya'nın teşviki ve desteği ile 1910-1915 yılları arasında Anadolu eyaletlerinde sık sık Kürt aşiret liderlerinin toplantılarının düzenlendiği görülmektedir. Bunlardan biri de 1913 yılında Siirt'te gerçekleşmiştir. Bu toplantı tartışmalar daha da genişleyerek Kürtlerin silahlanması ve Rusya'nın yanında Osmanlı'ya karşı savaşa girmesine kadar daha radikal ve kesin konular üzerinde yoğunlaşmıştır. Nitekim toplantıdan çıkan karar doğrultusunda Abdürrezzak Bedirhani Tiflis'e gönderilmiş ve ayaklanma için gereken silah, askeri ve para konularını konuşmak için Rus yetkililerle anlaşma yapması istenmiştir. Abdürrezzak da söz konusu desteği Ruslar'dan alarak geri dönmüştür.¹⁹⁵

Rusların bu çalışmalarına, kışkırtmalarına rağmen Kürt aşiretlerinin büyük bir çoğunluğu Osmanlı'ya sadık kalmışlardır. Hatta Abdürrezzak'ın kendi aşireti bile bir süre sonra onu aşiret mensubiyetinden reddetmiştir. Yine bunun gibi, Dersim'de Rusların teşviki ile çıkan Kürt aşiretlerinin ayaklanmasında o dönemde II. Ordu komutan Vekili olan Mustafa Kemal Paşa, bizzat aşiret liderleriyle temasa geçerek onları kendi taraflarına çekmiş ve Rus propagandalarına kanmamalarını istemiştir. Buna rağmen bazı aşiretler de özellikle 1915-1918 yılları arası Rusya'nın teşviki ve desteği ile Osmanlı karşıtı faaliyetler gösterdikleri olmuştur. Bu yıllarda Kürtleri Osmanlılara karşı kışkırtanların başında, daha sonra Kürt tarihçiliğinin bilimsel olarak babası sayılacak Urmiye'de Rus konsoloslugu görevinde bulunan Vlademir Minorskiy'in olması oldukça manidardır.¹⁹⁶

Bütün bunlara rağmen denilebilir ki Rusya, Osmanlı'ya karşı Kürt kartını oynamakta başarılı olamamıştır. 1917 Devrimi ile de bölgedeki konumunu büsbütün kaybetmiştir. Ancak Rusya Sovyetleştikten sonra da bu konunun peşini bırakmamıştır. Hatta Sovyet Rusya, Kürtlerin sempatisini kazanmak için Sovyet Azerbaycan'ın Ermenistan'la sınır bölgesinde yer alan Kubadlı bölgesinde 1921 yılında bir Kızıl Kürdistan Cumhuriyeti dahi oluşturmuştur. O dönemde bölgede söz konusu sadece 16.000 kadar Yezidi Kürtleri yaşadıkları halde Rusya burada bir cumhuriyet kurma girişiminde bulunmuştur. Oysa o

¹⁹⁵ Akgül, s. 78; Aydoğan, s. 184.

¹⁹⁶ Rişvanoğlu M, **Saklanan Gerçek: Kurmançlar ve Zazaların Kimliği**, Ankara, 1994, C. II, s. 653.

dönemde Rusya içinde cumhuriyet olmak için bir etnik grubun nüfusunun 1 milyonu geçmesi şartı aranmaktaydı. Bu cumhuriyetin de ömrü kısa sürmüş ve bölge daha sonra doğal olarak Azerbaycan'a bağlanmıştır. Rusya Kürt konusuna bir daha Stalin döneminde geri dönmüştür. 1939-1947 yılları arasında Sovyetler Türkiye'den toprak iddiasında buldukları sırada bir taraftan da Kürtleri örgütlendirmeyi ihmal etmemişlerdir.¹⁹⁷

Rusya'nın Osmanlı'ya Karşı Kullandığı Ermeni Kartı

1715 yılından günümüze kadar Rusya'nın Kafkasya ve Ortadoğu'da vazgeçilmez siyasetinin baş aktörü kuşkusuz Ermeniler olmuştur. Bugünkü Ermenistan ve Ermeni kimliğinin Rus siyasi aklının bir icadı olduğunu söylemek hiçte yanlış olmayacaktır. Ancak Rusya'nın Ermeni siyaseti dönemlere ve konumuna göre değişkenlik göstermiştir. Aslında Rusya, Ermenileri kendi amacı doğrultusunda kullanırken hiçbir zaman Ermeni dostu olmamıştır. Ermeniler de bunun farkında oldukları halde güç de olsa kendi hayallerine ancak Ruslar aracılığıyla ulaşacaklarına inanmışlardır. Çünkü Ermeniler, bir Ermeni coğrafyasının oluşmasında Ruslara her zaman minnet duymaktadırlar ki, bunda da haksız sayılmazlar.

Ermeni sorununa uluslararası boyut kazandıran devlet Rusya olmuştur. Rusya ilk kez 3 Mart 1878 yılında imzalanan Ayastefanos Anlaşması'nın maddeleri arasında Ermenilerle ilgili bir maddeyi koydurmakla Osmanlı'nın siyaset gündemine bu sorunu dahil etmiştir. Böylece, E. Aydoğan'ın da belirttiği gibi, *“diplomatik alanda amaçlarına ulaşmışlar ve Ermeni meselesini Ruslar yardımıyla dünya kamuoyunun gündemine getirebilmişlerdir.”*¹⁹⁸

Ermeni meselesi aslında ilk kez I. Petro döneminde Rus politikasının bir parçası haline gelmiştir. I. Petro, 1722 yılında düzenlediği Hazar seferiyle Kafkasya'da tutunmak için merkezi Bakü olmak üzere Hazar'ın batı kıyısında bir Ermeni krallığı oluşturmak istemiş ve bu amaçla, bölgeye dağılan ve genel anlamda ticaretle uğraşan Ermeni cemaatlerinin bir listesini hazırlayarak Mazandaran'dan başlayıp Derbend'e kadar olan Azerbaycan topraklarına yerleşmelerine çalışmıştır. Ancak bu başarılı olmamış, Ruslar bu hedeflerine yüz yıl aradan sonra 1828 yılında İran'la, 1829 yılında da Osmanlı'yla yaptıkları

¹⁹⁷ Konuyla ilgili bkz. Hasanlı C, **SSRİ – Türkiye Soyug Öüharibenin Sınag Meydanı**, Bakı, 2005.

¹⁹⁸ Aydoğan, s. 235.

Türkmençay ve Edirne Anlaşmaları'yla ulaşabilmişlerdir. Bu anlaşmalar gereği Osmanlı ve İran coğrafyasından göç ettirilen Ermeni'lerden müteşekkil merkezi Erivan olmakla bir Ermeni tampon bölgesi oluşturulmuştur. Ancak 1918 yılına kadar oluşturulan bu tampon bölgede Ermeniler hep azınlık olarak kalmışlardır. Ermenilerin Ermenistan'da çoğunluk olması 1918-1920 ve 1946-1947 yıllarında bölgedeki Türklere karşı yapılan etnik temizlikle mümkün olmuştur.¹⁹⁹

Ermeniler daha XIX. Yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı tebaası arasında bulunan ekonomik, kültürel ve sosyal konumlarına göre en iyi konumda bulunuyorlardı. Millet-i sâdıka olarak tanımlanan Ermeniler ile Türkler arasından söz konusu 1870'lere kadar hiçbir etnik ve siyasi sorun meydana gelmemiştir. 1882 yılı sayımına göre, Türkiye'nin doğusunda oturan 2.903.514 nüfusun sadece 540.396 Ermeniler oluşturmaktaydı. Bunlar da genelde birbirileriyle toplumsal bağları kopuk olan üç gruba ayrılmışlardı: Gregoryan, Katolik ve Protestan. Genelde Erzurum, Bitlis, Van, Diyarbakır, Sivas ve Mamüratülaziz eyaletlerinde meskûnlardı. Nitekim daha sonra Ermeniler iddialarında bu eyaletlerin tamamını talep edeceklerdir. Bu eyaletlerin toplam yüzölçümü ise 252.100 km₂ buluyordu. 1917 yılında ise Kafkasya genelinde toplam 622.006 Ermeni yaşamaktaydı. Lalayan'ın verdiği bilgiye göre, 1918 yılında Kafkasya ve Anadolu'da yaşayan Ermenilerin toplam sayısı 1 milyon 200 bini buluyordu.²⁰⁰

Ermeni sorunu ve olayları geniş tartışıldığından biz burada belli başlı konular üzerinde duracağız. Bunlardan en önemlisi “soykırım” iddiasının Ermenilerin iddia ettikleri tarih olarak 1915 yılından önce siyasi bir söylem olarak Rusya tarafından ortaya atıldığıdır. Bu çok önemli bir konu olup üzerinde pek fazla durulmamıştır. Daha ilginç Rusların Kürtleri de böyle bir iddia ile kendi saflarına çekmeyi denemeleridir. Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Strateji Etüt Daire Başkanlığı Arşivi'nde yer alan belgeler arasında bu iddiaların Ruslar tarafından Anadolu'daki Ermeni ve Kürtler arasında yayıldığı ve bu söylentilerle söz konusu toplumlar üzerinde bir dehşet uyandırılmak istendiği, Ermeni ve Kürtleri “Türk zulmü” ile korkutarak onları kendi yanlarına çektikleri hakkında bilgiler yer almaktadır. Söz konusu

¹⁹⁹ Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. GARF: Gosudarstvennyy Arhiv Rossiyskoy Federatsii, Fond 9401, Liste 2, Dosya 97; McCarthy J, **Ölüm ve Sürgün**, Türkçe çev. B. Umar, İstanbul, 1998, ss. 201-206; Hasanlı C, s. 372-412; Arzumanlı V – Musrafa N, **Tarihin Kara Schifeleri**, Bakı, 1998.

²⁰⁰ Mansurov A, **Belie Pyatna İstorii i Perestroyka**, Bakı, 1990, s. 161.

belgelerin birinde Rus memurlarının ve ajanlarının Ermeni ve Kürt yerleşimleri arasında dolaşarak daha 1915 yılından çok önce Ermeniler ve Kürtler üzerinde Türklerin mezalim uygulayacağı söylentilerini yaydıklarına dikkat çekilmektedir.²⁰¹ Buradan anlaşılan “soykırım” ve “mezalim” gibi söylentiler iddia edilen olayların gerçekleştiği tarihlerden çok daha önce Rusya’nın Osmanlı’ya karşı bir siyasi baskı ve parçalama politikası olarak siyasi literatüre kazandırılmıştır. Ermeni tehciri denilen girişim ise bu söylentiye sadece “huku-ki” ve “tarihi” bir görünüm kazandırmaktan ibarettir. İleriki araştırmalarda bu konunun üzerinde daha geniş durulması gerektiği kanısındayız. Nitekim bu olayın Rusya kaynaklarınca da destekleneceği bir gerçektir.

Doğal olarak Rusya, Ermeniler üzerinde söylentiler yoluyla bu türden baskılar oluşturarak onların desteğini kendi safına çekmeye çalışıyordu. Üzerinde durulması gereken bir diğer husus ise I. Dünya Savaşı yıllarında Ermeni askeri birliklerinin ve çetelerinin Ruslar tarafından örgütlenerek Osmanlı’ya ve Türklere karşı kullanılmasıdır. Kaynaklar, Anadolu’daki Rus cephe çizgisinin gerisinde Ermeni birliklerinin Ruslar tarafından nasıl örgütlendirildikleri, silahlandırıldıkları ve talim verildikleri hakkında bilgiler sunmaktadır. Bu bilgilere göre, Ruslar Muş, Van ve Bitlis’ten gelen 6.000 ila 8.000 arasındaki Ermeni çetesini Kağızman yöresinde topladılar, onları örgütleyip talimat verdikten sonra da Türklere karşı harekete geçirdiler. Yine 6.000 bir Ermeni silahlı grubu Iğdır’da Ruslarca eğitildikten sonra cepheye ve Türklere karşı sürülmüştür. Hatta belgelere göre Sivas’ta 30.000 bir Ermeni askeri gücü bulunmaktaydı ki bunların 15.000 fiilen Ruslarla birlikte savaşa katılmıştır.²⁰² Bu bilgiler, Anadolu’daki Ermeni çetelerinin resmen Rusya ile birlikte Osmanlı’ya karşı fiilen savaştığını göstermektedir.

Üzerinde durulması gereken bir diğer olay ise 1915 tehcirinin Osmanlı devleti için bir zorunluluk teşkil etmesiydi. Zira, Rus ve Ermeni birliklerinin oluşturduğu çeteler sonucunda 1914-1922 yılları arasında Müslümanların kaybı %18’i, yani 2.5 milyonu buluyordu. Bu rakam Ermenilerin fiili olarak etkide buldukları Bitlis, Van ve Erzurum’da %62, yani 612.610’un üzerindedi. Ermenilerin katlettiği ve tamamına yakını sivil halkın oluşturduğu bu kayıp, tehcire tâbi tutulan Ermeni nüfusundan fazlaydı.²⁰³

²⁰¹ Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Strateji Etüt Dairesi Bakanlığı Arşivi, Dlp. 104, K. 129, D. 601, F. 29-1.

²⁰² McCarthy, s. 204.

²⁰³ Aynı eser.

Bir diğerk husus ise, Ermeni tarihçilerinden Vahakn N. Dadriyan'ın da belirttiğı gibi, Ermeni tehcir fikrinin Osmanlı yöneticilerinden değıl Almanlar'dan çıkmasıydı. Nitekim dönemin Alman elçisi Baron Von Wangenheim, bu tehcir yasasını onayladığı ve "savaş döneminde alınacak her türlü önlemi mubah" saydığı bilinmektedir.²⁰⁴

Ermeni nüfusunun kaybı konusunda üzerinde durulması gereken bir önemli noktaya ise Lalayan dikkati çekmiştir. Lalayan'a göre, 1918 yılında Taşnaksütyun'un yönetimi altında olan Ermenilerin toplam nüfusu 1 milyon 200 bini bulmaktaydı. 1920 yılında ise bu sayı 774 bine inmiştir. Söz konusu kayıp Taşnaksütyun yönetiminin izlediğı politikalar sonucunda ortadan kalkmıştır. Ona göre bu yıllarda Ermeni nüfusu %22, yani 184,5 bin, Azerbaycan Türkleri'nin nüfusu %77, yani 200 bin, Kürtlerin nüfusu ise %98, yani 20 bin azalmıştır.²⁰⁵

Anlaşılaçağı gibi, kaynaklar Ermenilerin Ruslar tarafından Osmanlı Devletini parçalamak için bir piyon olarak kullandığı gerçeğini ve Ermenilerin de "Büyük Ermenistan" uğruna bu oyuna sadık kaldıklarını ortaya koymaktadır.

Sonuç

Görüldüğü gibi, Rusya, Osmanlı devletini parçalamak için askeri, diplomatik, siyasi baskılar dışında Osmanlı içindeki etnikleri de kendi amacı doğrultusunda örgütleyerek kullanmaktan kaçınmamıştır. Osmanlının bu baskılara karşı aldığı önlemler ise bir kendini savunma ve meşru müdafaa boyutunda kalmaktadır. Buda bize, eğer bir Ermeni sorunundan söz edilecekse, bu sorunun kuramcıları olan güçlerin amaçları ve hedefleri üzerinde durulmalı öngörüsünde bulunmak hakkını vermektedir.

1930 yılında Türkiye'de faaliyet gösteren Sovyet istihbarat görevlilerinin - aslı Moskova'da GPU (Devlet Güvenlik Komitesi), bir kopyası da Bakü'de gönderdiği bir belgeyi bu çalışmanın sonucu niteliğinde burada tanıtmakta yarar görmekteyim. Belge, 2 Ekim 1930 yılında Ermeni Taşnaksütyun Partisi Türkiye kanadının İstanbul'da yaptığı gizli bir toplantının içeriğini aydınlatmaktadır. Toplantı, Papurin denilen birinin evinde gizlice

²⁰⁴ Dadrian V. N, **The History of Armenian Genocide. Ethnic Conflict from the Balkans to Aratolia to the Caucasus**, Oxford, 1995, s. 256-257.

²⁰⁵ **SSCB Bilimler Akademisi Tarihi Eserleri**, Ed. B. D. Grekov, Moskova 1938 kitabı içinde A. A. Lalayan'ın "Taşnaksütyun Partisinin Karşı-devrimci Faaliyetleri".

gerçekleşmiştir. Toplantıda Tahran, Paris ve Cenevre’de bulunan Taşnaksütyun parti kanatlarından gelen mektupların okunmasıyla başlayıp çeşitli konuların tartışılmasıyla sürmüştür. Tartışmaların birinde Türkiye’de “Ermeni soykırımı” anlayışını güçlendirmek ve bu görüşlerin Türk kamuoyunda yer almasına çalışmak için yapılacak çalışmalar üzerinde durulmuştur. Bunların başında bu konuda ufak çaplı çalışmalar yapmak, bunların pek kuşkulandırıcı olmaması kaydıyla gazetelerde ve bazı dergilerde yer almasını sağlamak, bu görüş çerçevesinde örgütlenmek, Türkiye’deki bazı muhalif kesimlerle yaklaşarak onlara bu görüşü aşılama ve en önemlisi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile bu konuda bir uzlaşma varmak gibi görüşler gelmekteydi.²⁰⁶

Bu belge bize Ermeni komitecilerinin sadece yurtdışında değil, gizli biçimde Türkiye içinde de kendi “soykırım” iddialarına taraftar kazandırdıklarını göstermektedir.

Teşekkür ederim.

OTURUM BAŞKANI- Biz teşekkür ederiz Sayın Attar.

Soru-cevap kısmına geçiyoruz.

SALONDAN- Öncelikle Başkent Üniversitesi’ne ve sizlere çok teşekkür ediyoruz, çünkü bu tür sempozyumlar birçok noktada kesişmeleri getiriyor, daha netleşmeyi getiriyor.

Ben son konuşmacı hanımefendiye bilhassa teşekkür etmek istiyorum: Çünkü bize hem az bildiğimiz bir alanı, Rusya’nın I. Pedro’dan beri bölgede ne yapmak istediği konusunda güzel bir perspektif sundular. Osmanlı’dan çok önce modernleşmeye başlayan Rusya’nın, biz sadece çok klasik olarak, lisede tarih derslerinde öğrendiğimiz bir yanını biliriz: Akdeniz’e, sıcak denizlere inme. Ama bunun arkasında o modernleşme, emperyalist ekonomik varlık olma, güç olma olgusu var.

Bu sempozyumda belki çok az yer alan bir konuya da hanımefendi girmiş oldular, ekonomi meselesi. Osmanlı’yı dağıtmak, sadece Haçlılar’dan beri gelen Türk ve Müslüman kimliğine bir düşmanlık değildir, bu işlenmiştir, bu bir araçtır, bir adettir. Esas arkada yatan büyük ölçüde bir ekonomi mücadelesidir,

²⁰⁶ Azerbaycan Milli Savunma Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 2, varak 118-119.

kapitalizmin Avrupa'da aldığı biçimdir. Sanırım, biz Batı'yla, Avrupa'yla, Amerika'yla, Rusya'yla ilişkilerimizde bu ekonomik temeli hep kaçıırıyoruz, fazlaca görmek istemiyoruz. Hâlbuki arzuların, hedeflerin altında çok büyük ölçüde ekonomi yatıyor.

Teşekkür ederim efendim.

OTURUM BAŞKANI- Teşekkür ederiz.

Buyurunuz efendim.

YÜKSEL SÖYLEMEZ (Emekli Büyükelçi)- Sayın Başkan, müsaade ederseniz, ben de benden önceki değerli söz alan arkadaşımıza katılmak istiyorum. Başkent Üniversitesi'nin, Sayın Prof. Haberal'ın önderliğinde bu toplantıları düzenlemesi nedeniyle kendilerini tebrik etmek istiyorum.

Ayrıca bu toplantıların tutanaklarını yayınladıklarından dolayı da kendilerine bir teşekkür borcumuz var. Böylece Başkent Üniversitesi'ni aydın çevrelerle bütünleştirme amacını böylelikle gerçekleştirmiş oluyorlar.

Müsaade ederseniz, son günlerde okuduğum bir kitaptan bahsetmek ve bu kitapla ilgili bir soru yöneltmek istiyorum. Bu, Amerika'nın Ankara'ya 1927'de gönderdiği ilk Büyükelçi Grouv'un hatıratıdır. Bu kitap Türkçe'ye tercüme edildi mi bilmiyorum. Ben sahaflarda buldum, iki cilt, kocaman, birer tuğla büyüklüğünde. Birinci cildinde kendisinin Ankara hatıraları yer alıyor. Orada, biraz evvel değerli Büyükelçi arkadaşım Bilal Şimşir'in belirttiği gibi, Büyükelçi Grouv diyor ki, *"Bu Sevr Anlaşması, şimdiye kadar Batılıların, Birinci Dünya Savaşı'ndan diğer mağluplarla yapmış oldukları anlaşmaların en ağıridir. Batı bunu tahmin edemedi, galipler Türkiye'nin reaksiyonunu, tepkisini tahmin edemediler."* Burada çok önemli bir soru ortaya çıkıyor: Niçin tahmin edemediler? Yani bu kadar köşeye sıkışmış bir Türkiye'nin bir reaksiyon göstermesi nasıl beklenemezdi? Bunu özellikle bütün panelistlere ve mümkünse Sina Akşin hoca ve Bilal Şimşir'e yöneltmek istiyorum.

İkinci bir soru; bu toplantıda, Türkiye'de son günlerde gündeme getirilen Sevr sendroma ve Avrupa Birliği üyelik çabalarımızla ilişkilendirilerek, bir Sevr sendromu ortaya atılıyor. Acaba biz bu Sevr sendromundan ne derece etkilenmeliyiz yahut nasıl bir düşünce akımı içerisine girmeliyiz?

Teşekkür ederim.

OTURUM BAŞKANI- Biz teşekkür ederiz.

Sayın Akşin buyurun.

Sayın Akşin buyurun.

Prof. Dr. SİNA AKŞİN- Sayın Söylemez'in sorusunun cevabı, yani neden tepkiyi tahmin edemediler? Bunun cevabı biraz tatsız bir cevap. Batılı'lar maalesef çok etnosantrik insanlar, kendileriyle bozmuş insanlar. Hatta zaman zaman etnomanyak hale geliyorlar. Başkalarıyla birlikte yaşama kabiliyetleri çok zayıf. Bakın, İspanya'da 800 yıl Araplar oturdu, Müslüman Araplar oturdu. Bugün İspanya'da bir tek Arap köyü var mıdır? Herhangi bir İspanya kentinde herhangi bir Arap Mahallesi var mıdır, kaç bina kalmıştır? Araplar 800 yıl kalmış orada, büyük bir uygarlık orada oluşturuyorlar. Kaç bina kaldı? Yalnız birkaç tane bina kaldı. Demek ki, binlerce bina yok edildi. Diyeceksiniz ki, bu belki de İspanyol'ların bir hastalığı. Sicilya'da da 200 yıl kaldı Araplar, hiçbir cami yok, hiçbir Arap mahallesi yok, hiçbir Arap köyü yok. Kızılderililer biliyorsunuz, zavallılar böyle reservation denilen bir yerlere tıkıldılar, hayvanat bahçesi gibi, gidiyorsunuz, dolaşıyorsunuz, fotoğraf çekiyorsunuz, tekrar çıkıyorsunuz oradan; yani çok acıklı bu. Batılı'ların problemi var. Tabii, 6 milyon Yahudi'nin yok edilmesi de, o da Batı'nın bir eseridir. Hitler'e indirgemek istiyorlar, ama Hitler Alman'dı, Almanlar da Avrupalı'dır, Avrupalılar da Batılı'dır. (Alkışlar)

Çok yazık, Batılı'ların böyle bir sorunu var, birlikte yaşayamıyorlar. Tabii, insan ırkçı olunca, karşısındakini aptal yerine koyuyor, yani bizi aptal yerine koydukları için, yani bunlar yutarlar bu işi, bunu yuttururuz, biz üstün insanlar, ha ha ha falan diye, herhalde öyle oldu.

OTURUM BAŞKANI- Buyurunuz Sayın Şimşir.

BİLAL ŞİMŞİR- Bir defa bu Grouv'un hatıratı, iki cilt, büyük bir kitap. Bunun yalnız bir bölümünün Türkçe tercümesi var. Grouv Lozan'da da bulunmuş, Amerikan heyetinde bulunmuş, İsmet Paşa'yla da şahsen tanışıyor. Ancak 1927 senesinde Amerika'yla ilişkiler kuruluyor, çünkü Lozan'ı tepkiyle karşılıyor Amerikalılar, daha doğrusu Amerika'daki lobiler, Ermeni ve Rum

lobisi Lozan aleyhinde bir kampanya yürütüyorlar. Hemen bunu da belirteyim: Amerika'yla ayrı bir Lozan Anlaşması imzalandı, yani büyük Lozan Antlaşmasını imzalamadı. Onaylamıyor, Kongre reddediyor Lozan Anlaşması'nı ve Amerika'yla ilişkilerimiz 1917'de kesildi, ta 1927'de yeniden bir modisvendy'yle kuruldu. O zaman Lozan'da da bulunmuş olan Grouv buraya geldi. Ondan sonra başka yerlerde de Büyükelçilik, Japonya vesaire yerlerde de Büyükelçilik yaptı bu adam ve hatıratı geniş kapsamlı bir hatırat. Bende de var o kitap, fakat Türkiye bölümü daha kısa tutulmuş, o tercüme edilmiş.

İkincisi; tahmin edemediler değil, tahmin ettiler, tahminleri şu şekilde: *"Anadolu'da tepki var, milliyetçi hareket var, Mustafa Kemal hareketi var, İstanbul'u işgal edersek, boyun eğdiririz Mustafa Kemal'e"* diye düşündüler. İstanbul'un işgali bu niyetle işgaldir. Fakat tahmin edemedikleri, Mustafa Kemal'in başarılı olabileceğini; onların oyununu tersine çevirebileceğini tahmin edemediler. Mesela, Meclis'i kapatırsak, Meclis'in ileri gelen sivri milletvekillerini Malta'ya sürersek, İstanbul boyun eğer, Türkiye boyun eğer zannettiler, tersi oldu. Meclis'i kapattılar, Ankara'daki Meclis'in açılmasını kolaylaştırdılar vesaire. Evdeki hesap çantaya uymadı.

Etnosantrik olmaları çok doğrudur, dünyayı kendi optiklerinden görüyorlar, dünyayı kendilerine benzetmek istiyorlar ve bugün bize yüklenmeleri de, mesela Ermeni soykırımı vesaire lafları, kendilerinin yaptıklarını bize söylemeye, söyletmeye çalışıyorlar. Kendileri her tarafta soykırım yapmışlardır. Benim en son görev yerim Avustralya'daydı; Avustralya'daki yerlileri de bitirmişler, hemen hemen bitirmişler. *"Biz olsaydık Türkiye'de aynı şeyi yapardık"* kafasıyla, bize yakıştırmaya çalışıyorlar ki, yalancının mumu yatsıya kadar yanacaktır.

Dolayısıyla bu soruyu böyle cevaplamış oluyorum. Daha açıklama yapmamı istiyorsanız ve tatmin olmamışsanız, dışarıda daha etraflıca konuşuruz.

Teşekkür ederim. (Alkışlar)

OTURUM BAŞKANI- Buyurun.

Dr. FEROZE YASAMEE- Emekli Büyükelçi'nin etnomanyaklık ile ifade etmiş oldukları üzerinde bir şey söylemeyeceğim. Ancak savaş sonrasında beklenmedik şekilde ele geçirilmiş olmaları ve Türkiye'nin tepkisinin ne kadar sert olduğu ile ilgili olarak, Türklerle dört yıl boyunca iletişimleri olmamıştı. Bu ülkede neler olduğundan haberleri yoktu ve örneğin 1917 yılındaki Türklerle ayrı bir barış yapılmasını hedefledikleri andaki metinlere bakın, bazı irtibatlar sağlanmıştı, ne olduğunu bilmiyorlardı. Yalnızca tahmin ediyorlardı. İsviçre'den ellerine geçen Alman dergi ve gazetelerinden haber ediniyorlardı. Tekinalp'ten söz edildiğini duymuşlardı; çünkü kitapları Türkçeye çevrilmişti. Alman gazeteci vardı, adını hatırlamadığım, ama bu kişi de İsviçre'de bir kitap yayınlamıştı 1917'de ve bunlar da ülkede neler olduğunun anlaşılması için temel kaynak olmuşlardı. Ama bence, benim Türk tarihini kısıtlı şekilde anladığım kadarı ile Birinci Dünya Savaşı Türk Ulusal dayanışma hareketini sağlamlaştırmak adına çok büyük önem taşımıştır. Bu savaş esnasında olanlar olmuştur. Bunu 1914'te bilmiyorlardı. 1914'tekiler kokteyl partilerine çağırıldığınız entelektüellerdi. 1918 ile yaşayan bir hareket başlıyor ve Türkler de ciddi şekilde mücadeleye giriyorlar. Benim kısa vadede büyük değişiklik diye kastettiğim buydu.

Teşekkür ederim.

OTURUM BAŞKANI- Buyurun.

BARLAS DOĞU- Böyle bir sempozyumu yaşadığım, katıldığım için kendimi çok mutlu hissediyorum. Edindiğim bilgiler hakikaten çok enteresan.

Benim de bir sorum var: Lozan'a Amerika Birleşik Devletleri temsilcileri neden katılmadı veyahut Lozan hakkındaki Amerika Birleşik Devletleri'nin bugünkü görüşleri nelerdir? Hâlâ Sevr'de mi kaldılar, yoksa Lozan'ı kabul mü ettiler?

BİLAL ŞİMŞİR- Demin bahsettik, fakat kısa geçildi anlaşılın. Amerika Birleşik Devletleri Monroe Doktrini gereğince, "ben Amerika olarak Avrupa işlerine karışmıyorum" dedi, ta İkinci Dünya Savaşı'na kadar; şimdi dünya devleti. Ama o zaman Birinci Dünya Savaşı'na da kerhen, çok geç girdi, 3 sene sonra girdi, 1917'de girdi. Sonra tekrar geri çekildi. Yani Amerika çok taraflı Lozan Konferansı'na gözlemci olarak katıldı, yani Sevr Antlaşması'nı da, Lozan Antlaşması'nı da imzalamadı. Bazı spekülasyonlar yapılıyor, Amerika Lozan Antlaşması'nı imzalamadı diye. Hiçbir antlaşmayı, yani çok taraflı antlaşmaları

imzalamadı. Ama ikili olarak Türkiye ile Amerika arasında gene Lozan'da, işte bu Grouv var, bir de Cihlet var, iki tane Büyükelçi var, onlarla Lozan'da İsmet Paşa bir anlaşma yaptı, Lozan Anlaşması, ama adı da Lozan değil, Lozan'da yapıldığı için. Fakat bu bizim bildiğimiz Lozan Barış Antlaşması değil, bu başka, bu Türk-Amerikan ikili ilişkileriyle ilgili bir Lozan anlaşmasıdır. Bu anlaşma Türk-Amerikan ilişkilerini düzeltmeye, Amerikan ticaretini geliştirmeye ve Amerika'yla ilişkileri dostluk düzeyinde geliştirmeye yönelik bir anlaşmaydı. Amerikan Kongresi bunu da reddetti. Dört sene yer yerinden oynadı Amerika'da, Türkler aleyhine kampanya açıldı. Misyonerler o kampanyada Türkiye tarafını tuttu, Lozan Anlaşması, yani Amerika'yla ikili Lozan Anlaşması onaylansın diye kampanya yürüttüler, fakat gene de reddedildi.

Monroe Doktrini gereğince Amerika inzivaya çekiliyordu; uzun yıllar bu politikayı sürdürdü. Ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünya devleti oldu Amerika.

OTURUM BAŞKANI- Ne Sevr'i, ne de Lozan'ı imzalamadı, yani tanımadı demektir; bu bir.

BİLAL ŞİMŞİR- Hayır, bunlar politikası gereğidir.

OTURUM BAŞKANI- Şunu söyleyeceğim...

BİLAL ŞİMŞİR- Amerika'yla savaşmadık, onu da söyleyeyim.

OTURUM BAŞKANI- Lozan şu demektir tarihte, değil mi? Misak-ı Milli, ulusal sınırların tanınması. Bunu imzalamayan Amerika Birleşik Devletleri nasıl bizi NATO'ya müttefik olarak kabul etti, sınırlarını kabul etmediği bir ülkeyi nasıl kabul etti?

BİLAL ŞİMŞİR- Sınırlarını kabul etmedi diye bir şey yok, bu da yanlış şekillendiriliyor. İkili anlaşma yaptık. Lozan Barış Antlaşması Birinci Dünya Savaşı'nı sona erdiren Antlaşma'dır ve bir dizi anlaşmadan bir tanesidir. Almanya'yla Versay Anlaşması yapmışlardır, Avusturya'yla Saint Germain Anlaşması, Bulgaristan'la Neully Anlaşmasını yapmışlardır. Bu anlaşmalar zincirinden bir tanesidir. Amerika'yla biz savaşa girmedik, biz savaşmadık Amerika'yla ve dolayısıyla Lozan Antlaşması'nda Amerika'nın olmaması normaldir, yoksa Türkiye'nin sınırlarını tanımıyor diye bir konu yoktur. Şimdi anti-Amerikanizmi yaparken doğru yapmamız lazım, yani Amerika'yla başka anlaşmalar yaptık, daha bir yığın anlaşmamız var. Ben şunu izah etmek için bu

konuyu açtım: Neden Grouv 1927 yılında Ankara'ya geldi? İngilizler'le 1924 yılında elçi var, kanlı bıçaklı olmuşuz, savaşmışız, Fransızlar'la var vesaire, Amerika yok; ne bizim Amerika'da elçimiz var, ne onların burada var. 1917 yılında diplomatik ilişkiler kesildi, 10 yıl kesik kaldı. Bu Amerika'nın iç politikası yüzünden, yani Amerika Türkiye'yle ilişkileri iyileştirmek istemedi, Amerikan kamuoyu, daha doğrusu lobiler, ama Amerikan Hükümeti anlaşma yapmadı, sınırları tanımadı demek yanlıştır.

OTURUM BAŞKANI- Teşekkür ederim.

Buyurunuz efendim.

YUSUF HALAÇOĞLU (Türk Tarih Kurumu Başkanı)- Kısa bir açıklamayla bir soru sormak istiyorum: Türkiye Cumhuriyeti biliyorsunuz bir imparatorluğun tasfiyesi sonrasında kurulmuştur ve haliyle bu sınırlar içerisinde yaşamak isteyen birtakım gruplar var, imparatorluk nüfusundan birçok unsuru da barındırmaktadır, bu bir gerçektir. Ancak bu Sevr sendromu veya kurgusu gerçekten var mıdır, yok mudur? Bunu anlayabilmenin bir yolu var: Osmanlı arşivlerine baktığımız zaman, Osmanlı arşivlerinde yaklaşık 3.800 yabancı, araştırma yapmıştır. Bunlardan en fazla araştırma yapanlar Amerikalılardır, 800'den fazla araştırma yapılmıştır. Tabii, bunun dışında, bu 3.800'ün dışında, çeşitli vakıfların verdikleri destekle araştırma yapan Türk isimli kişilerden bahsetmiyorum. Bu araştırmaları bir tahlile tabi tuttuğumuzda, "hangi konuları araştırmışlardı bunlar?" diye baktığımızda, enteresan şeyler görüyorsunuz. Bunun başında, tabii Osmanlı devlet yapısını araştırmakla, en çok Anadolu'daki etnik yapıyı araştırmaya çalışmışlar. Bugünkü araştırmalardan bahsediyorum, yani Türkiye'de hangi etnik gruplar yaşamaktadır, hangi bölgelerdedir, bunlar araştırılmış ve bunun da başında Amerika geliyor. Ama Amerika dışında İngiltere, Fransa, Almanya da bu konuları araştırmış. Bunlar niçin araştırılır, hatta dönmeler araştırılıyor. Bunlar niçin araştırılır, yani durup dururken araştırılmaz veyahut da misyonerler gönderilmez bundan sonra; çünkü misyonerlerin gayesi nedir? Misyonerler aslında mademki modern bir dünyadayız, herkes inancında hürdür, kendi vicdanında istediği inancı seçebilir, ama neden misyonerler daha çok bu bölgelere gidiyor, bu araştırma yapılan bölgelere gidiyor? Bunları da birleştirmek gerekiyor tabii ki.

Diğer taraftan, tarihe baktığınız zaman bir şey görüyorsunuz, Osmanlı İmparatorluğu'yla Batı ilişkilerine göz attığınızda, Kırım muhabereleleri dışında, Osmanlı Devleti'yle Batı hiçbir zaman işbirliğine girmemiştir. Sadece ticari anlaşmalar vardır ve Osmanlı imtiyazları vardır ticari alanda, ama Batı'yla hiçbir zaman uyuştüğünü görmüyorsunuz. Osmanlı Devleti'yle, sürekli bir çatışma ve rekabet vardır. Bu rekabet hem iktisadidir, hem de siyasidir. Birinci Dünya Savaşı'nın içerisine giren Osmanlı Devleti'nde de zaten Batı'nın böyle bir parçalama, bölme veyahut da buralarda nüfus sahibi olma veya bu topraklara sahip olma düşüncesini kimse inkâr edemez. Çünkü İngiliz arşivlerine girdiğiniz zaman, 1914'te Sevr'in çizilmiş olduğunu görürsünüz, hatta büyük bir Kürdistan, bir Ermenistan. Fakat burada ilginç olan şu: Fransızlar Ermenilerle işbirliği yaparken çizdikleri haritalarda bir Ermenistan'ı Çukurova'dan Sivas'a kadar, hatta Van'a kadar bir harita halinde çizerlerken, nedense devletlerarasındaki ilişkilerde, kendi yaptıkları anlaşmalarda, hiçbir zaman Ermenistan'ı koymazlar, tam tersine o söyledikleri coğrafyaları Fransa'ya ait olarak, İngiltere'ye ait olarak gösterirler. O zaman demek ki, Ermeniler kullanılmıştır, demek ki Kürtler kullanılmıştır, hâlâ da kullanılıyor bugün. O günle bugünü birleştirmedığınız takdirde, günümüze açıklık getirmeniz asla mümkün değildir.

Hal böyleyken, yani ne yapılmak istendiği belirtilirken, daha açık konuşayım: Kürtlere bir milliyetçilik verilirken, milli bir yapı kazandırılırken Türkiye'de, Aleviler azınlık sayılıp, ayrı bir milletmiş gibi ortaya çıkarılmaya çalışılırken, Pontus ortaya çıkarılmaya çalışılırken veya buna benzer birtakım yapılar meydana getirilmeye çalışılırken ve bunu da bizim 2013 yılında Avrupa Birliği'nde birlikte olacağımız ülkeler yaparken, ben şunu sormak istiyorum: O zaman Türkiye bu kadar yüzyıldır tecrübesini niçin kullanmıyor ve bundan sonra acaba Batı'yla bu işbirliği sağlanabilir mi? Türkiye olarak bunu iyi bir değerlendirmeye tabi tutmak zorundayız. Eğer Türkiye Cumhuriyeti bugün bazı sıkıntılar altındaysa ve tekrar milli mücadeleden bahsediliyorsa, milli kimlikten bahsediliyorsa, o zaman biz niçin bu kadar uyumaya hevesliyiz?

Teşekkür ederim.

OTURUM BAŞKANI- Türk Tarih Kurumu Başkanı Sayın Halaçoğlu'na teşekkür ederiz.

Buyurunuz efendim.

Prof. Dr. MEHMET HABERAL- Efendim, size teşekkür ediyorum.

Tabii, biz bu toplantıyı yaparken veya bu toplantıya karar verdiğimiz zaman şöyle düşündük: Dedik ki, Osmanlı İmparatorluğu ne idi, sonra ne oldu ve bugün bu nasıl değerlendiriliyor? Osmanlı İmparatorluğu'nu geldiği noktaya kimler getirdi? Ben konuşmamın başında da söyledim bunu. Şimdi lütfen beni yanlış anlamayın da, siz panelistler olarak bana göre, Osmanlı İmparatorluğu'nun sonucunu gündeme getirdiniz, yani Osmanlı İmparatorluğu artık son noktaya gelmiş ve o bölünüyor, paylaşılıyor. Ama niye bu noktaya geldi Osmanlı İmparatorluğu? Eğer onun analizini yaparsak, ben temenni ederim ki, bundan sonraki panelist grupları arkadaşlarımız bunları değerlendirecekler ve onu arkadaşımızın söylediği gibi, bugünle birleştirecekler; çünkü bu çok önemli. Osmanlı İmparatorluğu, Kanuni boşuna Kanuni olmadı. Zamanın Fransız İmparatoru Kanuni'den yardım isteyebiliyorsa veya istemek durumunda kalıyorsa ve Osmanlı İmparatorluğu 600 sene yaşıyorsa, önce bunu bilmek durumundayız.

Şimdi tabii, kabahat hep Avrupalılar'da mı, kabahat hep başkalarında mı? Tabii, bunu değerlendirmek zorundayız. Acaba niye Osmanlı İmparatorluğu bu noktaya geldi? Şu meşhur Düyunu Umumiye meselesi var ya, işte bu o gün ne kadar önemliydi, onu lütfen bugünle birleştirin. Osmanlı İmparatorluğu başkasından borç alıyor, onun karşılığını nasıl, işte arazilerini, topraklarını vere vere götürüyorsa, ben korkarım, bugün de aynı tabloyla karşı karşıyayız. O yabancı borçları çok önemli işlerdir. Bana göre Osmanlı İmparatorluğu'nun esas son noktaya gelişinin en önemli faktörlerinin başında gelir o; çünkü topraklar o zaman gitmeye başlamış.

Tabii benzetmek istemiyorum, ama yine konuşmamda söyledim; faiz ödüyoruz, benim ülkemizin bugünkü borçları tırmanıyor, yıldırım hızıyla tırmanıyor, onu kapatmak için ne yapıyoruz? Özelleştirme yapıyoruz. Aman ha dikkat edelim. Ne dedim ben? Üretimle âdeta bu kaynaklarımızı göndermenin, hani pazarlamanın çok iyi kıyaslamasını yapmak durumundayız. Hele hele bu yabancı hayranlığımız hâlâ devam ediyor; yani sanki benim ülkemizin insanları kabiliyetsiz, onlar bir şey yapamıyor, onlar üretim yapamıyor da, elin adamı gelecek, bu ülkede benim topraklarımda, benim imkânlarımla... Hani Atatürk boşuna söylemedi ya, bizim oturduğumuz coğrafya o kadar verimli ki, doğal olarak, başkalarının iştahını kabartıyor. O zaman niye buraya gelsin insanlar? İşte söylediler, hepiniz söylediniz. İşte Fransızlar şurayı alıyor, İngilizler burayı

alıyor, gayet güzel parselleniyor benim ülkem, Osmanlı İmparatorluğu parselleniyor. Kendileri parselliyorlar da, şu küçücük Kıbrıs Adası'nın bilmem şu kadar parçasını da bize çok görüyorlar. Bu da yetmiyor, kendi ülkelerinde insanlara etnik lafı bile ettirmezken, benim ülkemde kimlikler yaratıyorlar. Tabii, ben bunları sizin gündeme getirmenizi istiyorum, çünkü bugün için çok önemli. Eğer bunu bilmezsek, bizim insanımız bunu bilmezse ve hele hele bu organizasyonları kimlerin yaptığını bilmezse, o zaman bugünü değerlendiremez. Kimler yapıyor bunu?

Bugün ve maalesef yıllar yılı -tabii Atatürk dedi ki, "*Batılacağız, asrın medeniyet düzeyine çıkacağız*"- bizim insanlarımız da Batılılaşma dediği zaman zannediyor ki, hani o Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkanların oluşturduğu organizasyonların arkasına takılıyoruz, Batılılaşma budur, Avrupalılaşma budur. Atatürk öyle demiyor, asrın medeniyet düzeyi diyor, çerçeveyi çizmiş, ona ulaşmak, onu da aşmak diyor. Ama biz öyle yapmıyoruz. Hele bu son zamanlarda, özellikle bu son bir iki yıldır, üç yıldır, neyse, Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkanların, bizim ülkemizi parselleyenlerin oluşturmuş olduğu, bunu burada tekrar söylüyorum, ekonomik bir organizasyon olan ve bir hayal olan Avrupa Birliği, bunu özellikle belirtmek istiyorum. (Alkışlar)

Diyorum ki, en son örnek, kimse hayal görmesin, en son örnek, Rusya'dır. Bunu burada bir kere daha vurgulamak istiyorum. Dili bir, ekonomisi bir, askeri bir, kültürü bir, her şeyi bir Rusya İmparatorluğu, işte gördük, ne hale geldi. Dini ayrı, dili ayrı, ordusu ayrı, şusu ayrı, busu ayrı, her şeyi ayrı, siz bütün bunların hepsini toplayacaksınız, bir birlik yapacaksınız ve benim ülkemi de oraya âdeta böyle yandaş olarak koymaya... Koymak değil aslında, bu Sevr falan, ben bunu telaffuz bile etmek istemiyorum, aslında benim ülkemin hiçbir insanının bu Sevr kelimesini telaffuz etmesini de istemiyorum. Çünkü artık o devir kapandı, bugün hiçbir gün benim ülkemi artık o Misak-ı Milli hudutlarının bir santimetrekare bile gerisine çekme gücüne haiz değildir. Bunu herkesin bu şekilde bilmesini istiyorum. (Alkışlar)

Çünkü Atatürk ne diyor? "*Ülkemiz bizim hayatımızdır*" diyor. Ben de bugün burada herkese aynı şeyi söylüyorum, bu ülke bizim hayatımızdır. Bu ülke neden bizim hayatımızdır? Çünkü bizim insanlarımızın hayatı, canı, kanı, pahasına bize emanet edilmiştir. Eğer onlar bunu yapmasa, bugün biz burada olamayacaktık. Ne diyordu efendiler? Yorgunluk kahvesini Ankara'da içeceklerdi, ama işte her zaman şükranla, rahmetle andığım Atatürk ve

arkadaşları, aziz şehitlerimiz, onlara Ege Denizi'nin sularını uygun gördüler ki, biraz belki rahatlarlar, belki ateşleri biraz daha azalır, heyecanları biraz daha azalır, onu yaptılar. (Alkışlar)

Değerli konuklar, değerli arkadaşlarım; bu ülke bizimdir, ama Osmanlı İmparatorluğu'yla ilgili oynanan senaryoları çok iyi değerlendirmek zorundayız; bu bir.

İkincisi; Osmanlı İmparatorluğu'nu çok iyi değerlendirmek zorundayız. Osmanlı İmparatorluğu o noktalara neden geldi? Unutmayalım ki, yönetim çok önemli. Ne diyorum? Bir Fatih Sultan, bir Kanuni Osmanlı İmparatorluğu'nu bir yere getirdi, ama ondan sonra Osmanlı İmparatorluğu o noktaya niye geldi? Eh savaş olduysa, savaştılar, olmadığı zaman da zevki sefa dediler, yaşadılar. Elin adamı işte bilim dedi. Atatürk, *“benim manevi mirasım akıl ve ilimdir”* diye boşuna demedi. Yıllar yılı çok daha önce Peygamberimiz ne dedi? *“İlim Çin'de bile olsa, gidin bulun”* dedi. İlim, akıl, insanlar ilmi ve akli kullanırken, bizim İstanbul'daki padişahlarımız oturduklar, eğlendiler, zevki sefa dediler, yönetim gidince, iş de bitti.

Çok daha önemli başka bir şey var: Osmanlı İmparatorluğu ne yaptı, gittiği yerlerde ne yaptı? Hanlar yaptı, saraylar yaptı ve oranın insanlarına en demokratik yaşamı sağladı. Dinine dokunmadı, diline dokunmadı. Peki, bugün Avrupa dediğimiz efendiler ne yaptılar, gittikleri yerlerde ne yaptılar, İspanya'da ne yaptılar? Sina Bey söyledi, ne yaptılar? Her şeyi yerle bir yaptılar, dillerini değiştirdiler. Bugün Hindistan'a gidin, ne yaptılar Hindistan'da, Pakistan'da ne yaptılar? Şimdi bu kadar çifte standart olur mu? Hâlâ işgalleri devam ediyor, hâlâ sömürgeleri var, ama hiç kimse bunları konuşmuyor.

Salondan- Konuşuyoruz hocam.

Prof. Dr. MEHMET HABERAL- Hayır, hayır, konuşmuyor. Eğer konuşsa, o zaman bugün benim ülkemle ilgili birtakım hayali senaryolar yaratmaya çalışan kişiler bunu yaratma cesaretini kendilerinde bulamazlardı. Üzgünüm ki, benim ülkemın yöneticileri de bunu gerektiği şekilde bu efendilere söylemiyor. Eğer söyleseler, hani laf var ya, kabahat söyleyende değil, söyletene bak. Eğer söyletmiş olsalardı, o zaman biz bugün bu toplantıyı, yine baştan söylediğim gibi, yok Sevr bilmem işte hayalleriymiş, Lozan'mış falan, böyle bir şeyi burada tartışmazdık. Bugün de bu konunun zaten o anlamda tartışılmasını ben kesinlikle istemiyorum. Bu toplantı aslında, toplumumuza tarihi bilgilerin aktarılması toplantısıdır. Her zaman söylüyorum, ne diyorum? Maalesef, biz tarihimizi bilmiyoruz, okumuyoruz. Okumadığımız ve bilmediğimiz içindir ki, işte birtakım kişiler benim ülkemde birtakım gruplar yaratmaya çalışıyorlar. Dahası savaş esnasında olan olayları bugüne getirip, bizden âdeta öç almaya çalışıyorlar.

Biraz önce bahsettiniz, yok Ermeniler şöyle... Şimdi o dönemde savaş şartlarında benim insanlarım ölmedi mi, bir sürü insan ölmedi mi? Bu savaş esnasında olan bir olaydır. Savaşla barışı karıştırmak abesle iştir. Dolayısıyla biz bu bilgileri toplumumuza gerçek yönleriyle iyice analiz ederek aktaracağız, diyeceğiz ki, bakınız bu ülkeyi kuranlar Türkiye Cumhuriyeti'nin hudutları içerisinde yaşayan bütün vatandaşlarımızdır. Onlar ülkemın konumu dolayısıyla, toplumumuz mutlaka değişik şekilde diğer ülkeler tarafından manipüle edilecektir, edildi de, yine de edilecektir, bunu da bilelim, bu iş bitmez; çünkü insanın ihtirasıdır. Hani söylendi, Avrupalıların ihtirasını engellemek ancak onlar kadar güçlü olmakla olur. İnsanları siz, tabii hep ortadan kaldıramazsanız, eğer gerçek anlamıyla karşınızdaki insanlara ders vermek istiyorsanız, bunun bir tek yolu var, o da çalışmaktır, eser üretmektir. Eğer eseriniz varsa, eğer siz de başkaları kadar güçlüyseniz, gereğini yaparsınız. Dolayısıyla benim ülkemın insanının yapması gereken şey, hafta 7 gün, gün 24 saat çalışmaktır. Bunun başka yolu yok.

Hepinize teşekkür ederim.

OTURUM BAŞKANI- Sayın Rektöre teşekkür ediyoruz.

Bugünkü 1. Oturumu kapatıyorum.

II. OTURUM

OTURUM BAŞKANI: **Prof. Dr. Yusuf HALAÇOĞLU**

Bati'nın Paylaşım Projelerinin Arkasındaki Dinamikler
Güzdüz AKTAN

Sovyet Gizli Belgeleriyle Anadolu'nun Paylaşım Projeleri
Prof. Dr. Mithat BAYDUR

Sevr'e Giden Yolda Protestan Misyonerlik Faaliyetleri
Prof. Dr. Ömer TURAN

1453'ten 1683'e Papalık Devleti'nin Osmanlı Politikası
Doç. Dr. Mustafa SOYKUT

Kardinal Guilio Alberoni ve Türkiye'yi Paylaşma Planı
Prof. Dr. Viacheslav SHLYKOV

SUNUCU- Değerli konuklar; İkinci Oturum Başkanı ve konuşmacılarını davet ediyorum.

Oturum Başkanı Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu, Türk Tarih Kurumu; konuşmacılar Gündüz Aktan, Emekli Büyükelçi, ASAM; Doç. Dr. Mustafa Soykut, Orta Doğu Teknik Üniversitesi; Doç. Dr. Ömer Turan, Orta Doğu Teknik Üniversitesi; Prof. Dr. Mithat Baydur, Abant İzzet Baysal Üniversitesi; Prof. Dr. Viacheslav Shlykov, Moskova Devlet Üniversitesi.

OTURUM BAŞKANI- Değerli konuklar Sempozyumun İkinci Oturumunu açıyorum.

Osmanlı'dan Lozan'a Batı'nın Paylaşım Projeleri'nden söz ederken muhakkak ki bazı şeylere çok dikkat etmemiz gerekir. Heyecanla yapılacak birtakım konuşmalar, değerlendirmeler zannediyorum ki, doğru sonuçlara ulaştırmaz bizleri.

Muhakkak ki, bütün tarih boyunca devletlerarasındaki ilişkiler bazen iyi, bazen de kötü olmuştur; her zaman dostluklar söz konusu değildir. Ama Anadolu coğrafyası, eğer tarihe bakacak olursak, ilginç bir yerde, konumda bulunmaktadır. Buzul çağlarında bile Anadolu'da önemli medeniyetler hayatını devam ettirmiştir ki, bu şu anlama gelir: Eğer günümüzde küresel ısınma ve ekolojik dengelerin bozulmasıyla meydana gelebilecek bir değişim söz konusu ise yine bu coğrafya, bu konumda kendi insanlarıyla, medeniyeti devam ettirecek bir coğrafyadır ve bu nedendir ki, günümüzde de gittikçe su ve enerjinin de merkezleri olması hasebiyle, bu bölgede büyük siyasi çalkantılar meydana gelmektedir. Konuyu sadece Sevr'le bağdaştırmanın ötesinde, gelecekte dünyanın alacağı şekli, bizim bu coğrafyadaki konumumuzu da iyi değerlendirmemiz gerekir.

Enerji diyoruz. Aslında Sevr derken de, hem madenlerin, hem de enerji merkezlerinin o dönemde de önemi vardı. Fakat Dünya Savaşı'na girmeden önce Osmanlı Devleti'nin haritasını gözümüzde canlandırarak olursak bir tarafta Karadeniz'e, bir tarafta Akdeniz'e uzanan, diğer tarafta Kızıldeniz'e ve Basra Körfezi'ne giden, dört denizle bağlantısı bulunan bir coğrafyaydı Osmanlı coğrafyası ve bu coğrafya, Batı emperyalizminin sömürge imparatorluklarının iştahını kabartan bir coğrafyaydı. Zira Doğu-Batı arasındaki irtibatın ötesinde, bu coğrafyanın, biraz önce söylediğim gibi, gerek Kafkasya

hâkimiyeti, gerekse Orta Asya'ya uzanan temel yolların da kilit noktasıydı. Bu bizi her zaman, bütün imparatorluk döneminde de sıkıntıya sokmuştur.

Tabii, bu arada şundan da söz etmeden geçemeyeceğim: Batı, Türkler açısından bir şeyi hiç affetmemiştir: O da doğu Hıristiyanlığı'nın yıkılmış olması. Yine, Viyana'ya kadar Türklerin gitmiş olmasını hazmedememiştir; bunu affetmemiştir. Dolayısıyla Balkanlar'dan Osmanlı Devleti'nin tasfiye edilmesiyle birlikte, Anadolu'da da aynı hareketler söz konusu olmuştur. Açılıştaki söylediğim gibi, İngiliz arşivlerine baktığınızda 1914'de Osmanlı Devleti'nin parçalanmış olduğunu, haritalar çizildiğini, Sevr'den çok önce, 1914 olmasına rağmen –hem de renkli harita - Yunanistan'a İzmir bölgesinin bırakıldığını, Rusya'ya -değişik birkaç, dört alternatiflidir- Boğazların ve Doğu Anadolu bölgesinin bırakıldığını, Van'dan Bitlis'e doğru gelen bir güzergâhta bir Ermenistan; alt kısımda, Antalya bölgesinde İtalya, Suriye ve Çukurova bölgesinin Fransa'ya, Irak ve Filistin bölgesinin de İngiltere'ye bırakıldığı görülüyor. Bunun alternatifleri var, ama önemli olan husus şu: Türklere hiç yer bırakılmadığı haritalar vardır. Bu haritalarda Türkler yoktur. Dolayısıyla buradaki hedefin de, tıpkı Balkanlar'da olduğu gibi, bir tasfiye planı olduğudur. Bu açık ve net şekilde görülüyor.

“Günümüzde bu yapılıyor mu?” diye soracak olursak, günümüz nedir? Aslında günümüzde, çok aşırıya kaçmak istemiyorum, ama aşırıya kaçmaz iken, bizimle ilgili Avrupa Birliği süreci içerisindeki politikaların bir yerde Batı'nın başka ülkelere uygulamadıklarını bizde uygulamaya kalkışmasının pekiyi niyete dayanmamış olduğunu söyleyebiliriz. Bu açıdan da konunun iyi bir şekilde değerlendirilmesi lazım.

Ben şimdi konuşmacılarımıza sözü vermek istiyorum. Sürelerimiz 20'şer dakika, buna riayet edilmesini istirham ediyorum.

İlk konuşmacımız, Emekli Büyükelçimiz Gündüz Aktan beyefendi.
“Batı'nın Paylaşım Projeleri'nin Arkasındaki Dinamikler”

Buyurun efendim.

GÜNDÜZ AKTAN (Emekli Büyükelçi, ASAM Başkanı)- Teşekkür ederim Sayın Başkan.

Efendim, ben Türkiye'ye ilişkin bölme, parçalama projeleri üzerinde durmayacağım, sadece bu konuya ilişkin genel bir tablo çizeceğim.

Evvela size üç kısa hikâye anlatmak istiyorum. Bu hikâyelerden, bu bölme, parçalama mekanizmasının nasıl çalıştığına ilişkin bazı ipuçları çıkacak. Bunların üçü de benim başımdan geçti. İkisi, Genevre'de görev gördüğüm 1991-95 arasında vuku buldu. Bu bölme parçalama işinin bir bölümü insan hakları komisyonu çerçevesinde cereyan eder. Bir gün o Komite'de otururken arkadaşlarım dediler ki, *“Dışarıda bir hanım var, çok ilginç şeyler söylüyor.”* Toplantıyı bırakıp, dışarıya çıktım. 30'larında genç bir hanım, İngiliz. Oturduk konuşmaya başladık. Bu hanım bir Türk subayıyla evliymiş, birkaç yıllık evlilikten sonra boşanmış, depresyon geçirmiş; grup terapisine girmiş: Bir gün grup terapisi sırasında yanına birisi yaklaşmış, daha sonra bunun İngiliz Hariciyesi'nden birisi olduğunu öğreniyor. Kendisine diyor ki, *“sizi dinledim, çok ilginç konuşuyorsunuz, acaba insan hakları bölümünde çalışmak ister misiniz?”* O sırada işi de olmadığı için bunu kabul ediyor ve kendisine Naga konusunda görev veriliyor. Naga deyince, ben de tabii o sırada, Naga ne bimiyorum? Hindistan'la Assam'ın arasında son derece küçük -nüfusu muhtemelen 1,5-2 milyon - bir yer. *“Ne yapılıyor bu Naga'da?”* dedim, *“bağımsız olmak istiyorlar, ama onlara karşı çok ciddi insan hakları ihlalleri oluyor”* dedi. *“Bunların dini ne?”* dedim, *“Hristiyan”* dedi. Biraz daha konuştuktan sonra, *“Peki, burada bir şey var mı, yani neyle geçiniyor bunlar?”* dedim, *“Çok zengin bir altın madeni var”* dedi. Birinci hikâye budur.

İkincisi; gene böyle oturuyorum, sırtıma birisi hafifçe vurdu, döndüm, tanımadığım bir adam. O tarihlerde benim şimdiki yaşımda yani, bana o sırada yaşlı gelmişti. *“Ben Türk'üm”* dedi İngilizce. Allah Allah, hiç de Türk'e benzemiyor. *“Sizinde konuşabilir miyim?”* dedi, çıktık dışarıya. Kendi ismini söyledi, Prens bilmem ne. *“Nerenin prensisiniz siz?”* dedim. Açe Prensi olduğunu söyledi. Açe'yi o tarihe kadar ben duymamışım. *“Nasıl Türk oldunuz peki?”* dedim. Kanuni zamanında oraya bir donanma gitmiş, o donanma oraya çıkıyor, tayfalar orada kalıyorlar. Şimdi biliyorsunuz, orada şiddete başvuran bir bağımsızlık hareketi var. *“Nerede kalıyorsunuz, Açe'de mi kalıyorsunuz?”* dedim, *“Hayır, İsveç'te kalıyorum”* dedi ve İsveç hakkında çok övücü sözler sarf etti. İkinci hikâye bu.

Üçüncü hikâye, 1997 Temmuz'unda Japonya'da geçiyor. Uzakdoğu'da ekonomik kriz oldu, ben de o sırada Japonya'da son görevimdeyim. Japon Hariciyesi'nde bir toplantı yapıldı, toplantıya IISS, bu İngiltere'deki stratejik enstitülerden biri, oradan uzman geldi. Ben genelde isim unutmurum, ama Seagal'ın ismini hiç unutmadım. Oturduk, bir kişi, önünde ülkedeki bütün Büyükelçiler. O tarihte çok ağır bir kriz vardı, hatırlayacaksınız. Asya ülkelerinin bu krizi atlatabilmeleri için, Japonya 100 milyar dolarlık bir fon oluşturmaya çalışıyordu. Adam konuşmaya başladı, selamsız, sabahsız, döndü Japonlara, *“Bu işe karışmayın, bu işe IMF bakacak. Bu bölgenin güvenliğinden siz sorumlu değilsiniz”* dedi. Bakın, bütün diplomatların önünde cereyan ediyor bu. *“Siz sorumlu değilsiniz buradan. Yarın Çin'de etnik karışıklık olabilir, Endonezya'da etnik karışıklık olabilir. Bu bölgeyi siz yönetecek değilsiniz”* dedi. Bu minval üzere konuştu. Aramızda cesaret sahibi olan bir kişi çıktı, Irak maslahatgüzarı. Nedeni de tahmin ederseniz, bir veryansın etti, ama Japonlar ağızlarını açıp, bir söz söylemediler. Seagal genç bir adamdı, üç ay sonra kalpten öldü. Bu da, üçüncü hikâye.

Tarihte bölünmeleri biliyoruz, büyük bölünmeler var. Bunlardan biri, yani parçalanma, Polonya; 1700'lerin sonunda Avusturya, Prusya, Rusya arasında birkaç hamlede paylaşılıyor. Ondan sonra I. Dünya Savaşı'nın sonunda bütünleşiyor. 1939'da bu sefer Sovyetler Birliği'yle Nazi Almanya'sı arasında paylaşılıyor. 1952'de tekrar birleşiyor, ama bu sefer komünist ülke. Birleştiği zaman, hatırlayacaksınız, Prusya bölgesi Polonya'da kaldı ve oradaki, bir de Südetler'deki 15 milyon Alman tehcire tabi tutuldu. Bu kelimenin tam anlamıyla tehcirdi; 15 milyon insan yürüyerek, Almanya'ya gittiler; 2 milyon insan da bu süreçte öldü. Yani tehcir denildiği zaman da onu hatırlamak lazımdır. Almanya Oder-Nis hattından bölündü. Bu bir harpti, harptan sorumlu olana bir cezaydı, bunu da anlamak mümkün.

1971'de Pakistan-Hindistan harbinden sonra, Bangladeş yeni bir devlet olarak kuruldu ve burada ilginç olan şey, bunun Yalta'daki ulus-devletlerin bölünmemesi yolundaki ilkeye rağmen kurulmuş olmasıdır.

Bu ön girişten sonra, parçalanma nedenlerini üç belgeyle açıklamak mümkün; onlara değineceğim. Birincisi, Wilson'un bildiğiniz gibi, kendi kaderini tayin hakkı. Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda kullanıldı. Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun ki, bu imparatorluklar çok dinli, çok milletli, çok etnikli imparatorluklardı, dağıtılmasında bu ilke temel ilke olarak, anahtar ilke olarak kullanılmıştır.

Sonra II. Dünya Savaşı oldu, sömürgelerin tasfiyesine gelindi. O tarihlerde, hatırlayacaksınız, 1960'ta Birleşmiş Milletler Genel Kurulu 1514 sayılı Sömürge Halklarına ve Ülkelerine Bağımsızlık Bildirgesi'ni yayınladı. Bu bildirme çerçevesinde sömürge imparatorlukları dağıldı. Gene buradaki temel ilke, kendi kaderini tayin ilkesiydi.

Üçüncüsü; imparatorluklar dağılırken, canını bir tek Sovyetler Birliği, o da ideolojik bir dönüşüm yaparak sadece 1991'e kadar kurtarabildi. İmparatorluklardan sonra sömürge imparatorlukları da ortadan kalktı, geriye ulus-devletler kaldı. Ama ulus-devletlerin içinde hâlâ çeşitli etnik gruplar var, çeşitli gruplar var. Bunların bölünmesine ilişkin belge de, 2625 sayılı Birleşmiş Milletler Genel Kurulu Uluslararası Hukuk Bildirgesi'dir. Bu Bildirme de demokratik olmayan ulus-devletlerin bölünebileceğini kabul etmiştir. Yani bölücü anlamda 'self-determination', kendi kaderini tayin ilkesi, demokrasi olmayan ülkelere uygulanabilir. Dolayısıyla bu bölünme süreci hukukun verdiği izin çerçevesinde devam etmektedir.

Bu çerçevenin arkasında 'halk savaşı' dediğimiz bir savaş türü var. Sömürgelerin tasfiyesinde, biliyorsunuz, bu halk savaşı yapıldı. Bu bildiğimiz gerilla savaşıdır, gayri nizami savaş türüdür. Bugün 'Senin teröristin benim kurtuluş savaşçım, benim teröristim senin kurtuluş savaşçın' etrafındaki kavram kargaşası, sömürgeciliğin tasfiyesi sürecinde ortaya çıkmıştır. Neredeyse bütün sömürgeler tasfiye edildi, ondan sonra bu amaçla yapılan savaş tarzı gecikerek hukuka bağlandı. Hangi yılda? 1977 yılında. Sömürgecilik, biliyorsunuz, Portekiz'in Angola ve Mozambik'i tasfiyesiyle bitmiştir.

1977 yılında 1949 tarihli dört Cenevre Sözleşmesi - ki savaş hukukunun temelini oluşturuyor - o dört sözleşmeye ek olarak 1 numaralı Protokolü çıkardılar. Bu Protokol aslında halk kurtuluş savaşının hangi kurallara bağlı olması gerektiğini ortaya koyuyordu. Yani kendi kaderini tayin için harekete geçen silahlı gruplar hangi kurallara tabi olacak. Bunun ayrıntısına girmeye imkân yok, yalnız şu kadarını söyleyebilirim: 1 numaralı Protokol ilginç bir hukuk belgesidir. Terörist tür çatışmayı engellememiş, buna imkân vermiştir. Bundan dolayı ciddi devletler buna taraf olmamışlardır. Ciddi devletler arasında Türkiye'yi de sayabilirsiniz. Demek ki, önümüzde milli devletlerin bölünmesine ilişkin bir Birleşmiş Milletler Bildirgesi ve bunun nasıl yapılacağına ilişkin 1 numaralı ek Protokol var. Bunun uygulaması da, insan hakları dernekleri dediğimiz dernekler tarafından denetleniyor ve bu denetlemenin sonucunu da tahmin edebilirsiniz, daima devletler aleyhine

oluyor. Bu derneklere göre, silahlı grupların teröre başvurması önemli değildir, teröristin öldürmesi, masumları öldürmesi önemli değildir; önemli olan teröristlerin insan haklarının bu hukuk çerçevesinde korunmasıdır.

Bunun arkasından şunları söyleyebiliriz: Sömürgecilik dönemi evet tasfiye edildi, ama bu arada sömürgeciler petrole sahip olmalarına göre bazı ülkeleri böldüler. Gambiya Senegal'den ayrıldı. Irak'tan Kuveyt'in çıkması pek de şart olmayabilirdi. Osmanlı'da Kuveyt ayrı bir yer değildi. Kuveyt de bu arada bağımsız oldu. Brunei Darüs Salam diye bir yer var, Malezya'nın ortasında ufacık bir yer, orası da ayrıldı. Hatta diyebiliriz ki, Körfez'deki ülkeler de, Suudi Arabistan'dan koparıldı. Bunların hepsi küçük, petrol üreten ve küçük olmaları nedeniyle kolay denetlenebilir ülkeler.

Gelelim başka bölünmelere: Çekoslovakya kendi iradesiyle bölündü. Acaba bu arada bu iradesini kullanmak için civar ülkelerden kendisine teşvik geldi mi? Onu şu sırada bilemiyoruz. Sovyetler Birliği gecikerek bölündü. Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda bölünecekti, bölünebilirdi, ama doğru kampa oynadığı için gene kurtarabilirdi kendisini. Komünist ideoloji temelinde işçi sınıfının bütünlüğü gerekçesiyle Rus Çarlığı'nın coğrafyasını koruyabilen Sovyetler Birliği, bu çözümü sürdüremedi ve Soğuk Savaş sonunda parçalandı.

Yugoslavya da bölündü. Yugoslavya'nın bölünmesinde Almanya'nın ayrılanları erken tanınmasının rolü olduğunu biliyoruz. AB erken tanıyınca, Amerika da bir hafta arayla tanıdı ve bundan dolayı Yugoslavya bölündü. Ama Yugoslavya bölünürken, hepsi tek parça devletler olarak ortaya çıktılar. Bir tanesi içinden tekrar bölündü: Bosna-Hersek. Yugoslavya'nın bölüneceği 1975 yılında İstanbul'da yapılan NATO toplantısında açık açık tartışıldı. Yani bu ülkenin bölüneceği o tarihte biliniyordu. Kendi kendini gerçekleştiren bir kehanet vardı ortada.

Burada üç önemli ülkeye daha değinmek istiyorum: Çin, Endonezya, Hindistan. *“Bunlar bölünecek mi?”* diye Batılı diplomat arkadaşlarımızla konuşurken, bize hep şunu söylemişlerdir: *“Çin hariç, Endonezya ve Hindistan, bunları zaten biz sömürge yapıncaya kadar parça parçaydılar. Biz sömürge olarak bunları birleştirdik. Şimdi sömürgecilik sona erdiğine göre, bunların da sömürgecilik öncesi döneme dönmeleri lazım.”* Mantık bu olunca, bunların bölünme sürecinde olduğunu düşünebiliriz. Endonezya'ya ilişkin ne oldu? Evvela Doğu Timor çıktı, Batı Timor'dan koşturdu. Özelliği Hıristiyan olmasıydı. Tam manasıyla kanlı bir iç çatışmayla bölündü ve insan

hakları grupları bunda olağanüstü rol oynadılar. Ve dikkat, 1997 Temmuz Asya ekonomik krizinden sonra bölünmüştür. Sonra Açe çıktı, geniş bir otonomi kazandı. Fakat şimdi yeni bir konu var; bu konu önümüzdeki 10 yılı idare edecek bir konu, Batı Papua. Batı Papua'da aniden bir bağımsızlık sevdası çıktı. Bunların da önemli bir kısmı Hıristiyan, garip bir şekilde burada da altın madeni var. Avustralya buradaki özgürlük savaşçılarına destek veriyor. Liderleri Bay Herman Vangai, bu ismi duyacağız ileride, çoluğu çocuğuyla birlikte Avustralya'ya kaçtı. Batı Papua'nın ismi de İryanjaya. Burası bağımsızlığa kadar gidecektir, dünya kadar insan da ölecektir.

Hindistan'da Keşmir var. Keşmir'i klasik bölünme şekline sokamayabiliriz. Fakat birdenbire, "*Maoist balk savaşı Hindistan'da genişliyor*" haberleri basında çıkmaya başladı. Allah Allah, bugüne kadar duymamıştık. Bunlar nerelerde diye baktığımızda, 28 federe devlet var Hindistan'da, 13'ünde faaliyetymişler. Son olarak 50 bin kişiyi yerinden yurdundan etmişler, ülkenin ortasında bir orman rezervinin içerisinde üslenmişler. Böyle bir Maoist gerilla hareketinin ne kadar başarılı olduğunu biz PKK'dan biliyoruz. Herhalde bunlar Hindistan'ın bu ani ekonomik büyümesine yardımcı olmayacaklardır.

Bu ikisi yani Hindistan ve Endonezya için parçalanarak sömürgecilik öncesi döneme dönüş diyelim. Çin'de başka bir şey var; yani Çin'in çok hızlı büyümesi tabii herkesi çok rahatsız ediyor. Evvela Tibet'in bağımsızlığı, otonomisi, sonra bizi yakından ilgilendiren Sincan'ın bağımsızlığı, otonomisi. Fakat hiç söylenmeyen, ama bazı sağda solda görülen yazılarda ortaya çıkan, bir de Mançurya konusu var. Bu üç Çin'den farklı etnik grupların veya ulusların oluşturduğu bölünmeler. Bunlar bağımsızlık istiyorlar. Bunların toplam toprak büyüklükleri Çin'inki kadar.

Rusya'da Çeçenistan var, fakat aynı zamanda dahası da var. Çeçen olayından sonra bu iş durmayacak. Bana Batılı bir diplomat, biraz da içkiyi kaçırdıktan sonra, Rus sınırının dışından Kremlin'i çıplak gözle görece kadar ülkenin küçülmesini diliyorum demişti. Bunu şahsi fikri olarak mı söyledi, politikanın bir parçası olarak mı söyledi, bunu bilmeme imkân yok, ama böyle bir yaklaşım var.

Son olarak, Irak'ın durumunu biliyorsunuz, demokrasi geliyordu, ama galiba demokrasiden önce bölünecekler. Sudan, zaten güney ucu fiilen bölünmüştü, şimdi Darfur bölgesinde bir bölünme var. Pakistan'ın Balucistan sorunu her zaman olmuştur, belki orası da ayrılacak. Daha önce Eritre

Etiyopya'dan ayrıldı.

Son olarak da İran var. *“İran niye bölünsün, kolay mı bölünmesi?”* diyebilirsiniz. Ben bölünme işinin sadece zaman ve para sorunu olduğunu düşünüyorum. Yeterince para ayırıp, zamanınızı vererseniz ve ısrarlı bir şekilde çalışırsanız her ülkeyi bölmek mümkündür. Bunun artık bütün teknikleri geliştirilmiştir. Niye bölünecek İran? İran'a karşı harekât yapmaya imkân yok şu sırada. Ama uzun vadeli bir parçalama politikası takip ederseniz, İran sadece Azeri bölgesinden ibaret değil ki, onun da bir Balucistan'ı var, onun da güneyde Şii Arapları var, hatta Horasan civarında Türkmenleri var. Ülke de büyük, uygun bir biçimde dört beş ülke çıkabilir ondan.

Ben bu sözlerle burada durmak istiyorum. Sayın Başkanın başında söylediği gibi, devletlerarası ilişkiler bazen iyi, bazen kötü değil, her zaman kötüdür. İyi görüldüğü dönemler olur, görünemeyeceği kadar kötü olan dönemler olur. Bunların hepsi, ülkelerin bölünmesiyle uzaktan veya yakından bir şekilde alakalıdır. Bizi bölmeye çalışıyorlar diye çok şaşırılmamalıyız. Bu işin kanunu, kuralı yok. Kendimizi böldürtmemek için elimizden ne geliyorsa, onu yapmalıyız. Dost olanlar bir yandan sizinle işbirliği yaparken de, sizi bölebilirler. Hindistan'daki Maoist akımın arkasında illa Maoist bir Çin aramak gereği olduğunu da zannetmiyorum. Teşekkür ederim.

OTURUM BAŞKANI- Ben de teşekkür ediyorum Sayın Büyükelçimize.

İkinci konuşma sırasını Sayın Prof. Dr. Mithat Baydur'a vereceğim, çünkü başka bir programı varmış. “Sovyet Gizli Belgeleriyle Anadolu'nun Paylaşım Projeleri” isimli bildirisini sunacaklar.

Buyurun.

Prof. Dr. MİTHAT BAYDUR* (Abant İzzet Baysal Üniversitesi)-
Teşekkür ederim Sayın Başkan.

SOVYET GİZLİ BELGELERİYLE ANADOLU'NUN PAYLAŞIM PROJELERİ

Efendim, ben de bu dikkat çekici sempozyum ve bu zarif organizasyon için Sayın Rektör Prof. Dr. Mehmet Haberal nezdinde, bütün emeği geçen Başkent Üniversitesi mensuplarına şükran duygularımı ifade ediyorum.

Sabah ilk oturumda da çeşitli vesilelerle bahsedildi, İngiltere'nin Osmanlı üzerindeki plan ve projeleri, Fransa'nın hesapları, Çarlık Rusya'sının birtakım beklentileri. Aslında tabii, bunların hepsi ayrı ayrı doğru, ama hepsinden bir makro düzeyde, bir panoramik olarak bahsetmek gerekirse, buna hem zaman yetmeyecek, hem de tabiri caizse, böyle bir yüzeyde sörf yapmak yerine, ben çok dar bir kesit üzerinde durmak istiyorum. Çünkü biliyoruz ki, ünlü felsefeci Montaigne'in dediği gibi, her yerde olmak hiçbir yerde olmamaktır. Bir başka deyişle, hepsinden bahsetmeye kalkarsak, aslında belki de hiçbir şeyden bahsetmemiş olacağız. Bu itibarla ben, 1914-16 arası Çarlık Rusya'sının Osmanlı üzerindeki projelerine yönelik, daha sonra Bolşevik İhtilali sonrası yayınlanan bazı belgelerden istifa ederek -ki, bu çeşitli kaynaklarda yayınlanmıştır- bazı telgraflar da okuyarak, 1914-16 arası Çarlık Rusya'sının Osmanlı üzerindeki hesaplarından söz etmek istiyorum.

Şark Meselesi, "*Hasta Adam*"ın mirası, Anadolu'nun taksimi, buna ne dersek diyelim, 19. Yüzyılın ilk yıllarından başlayarak, 20. Yüzyılın ilk çeyreğini de kapsayacak şekilde biliyoruz ki, Avrupa ve dünya diplomasisinin en önemli meselelerinden biri olmuştur, bundan hep söz edildi zaten. Ama mesele özü itibarıyla şuydu: Hint Denizi'nden başlayarak, bütün bir Ortadoğu'ya, Akdeniz'e, Kuzey Afrika'ya, Karadeniz'in kuzey kıyılarına, Kafkasya'ya egemen olan Osmanlı Devleti'nin Batı'daki ekonomik, siyasal, felsefi -bunun altını çizerek söylüyorum, çünkü sabah soruldu, neden böyle bir eklemlenememe sorunumuz var diye, ben de bu felsefe kelimesinin altını çizerek koymak istiyorum- ve askeri gelişmeler karşısında çağın dinamiklerini

* Prof. Dr. Mithat Baydur konuşma metnini yazılı olarak sunmadıkları için konuşmanın çözülmüş (deşifre) haline yer verilmiştir. Bu nedenle konu ile ilgili kaynak atıfları ve gerekli dipnotlar konuşma metninde yer almamaktadır. Bu haliyle doğabilecek bilimsel eksikliklerin ve olabilecek yanlışlar ile hataların sorumluluğu konuşmacıya aittir. Editörün Notu

iyi okuyamaması ya da gelişmelere bir türlü entegre olamaması sonucu, Batı'nın bu bölgelere matuf çıkarlarını tahrik etmeye başlamıştı. Bir taraftan kuzeyde küçük bir kinezlik iken, güneye ve sıcak iklim ve denizlere ulaşmaya çalışan Rusya'nın stratejisi, diğer yandan da Akdeniz hâkimiyetini, çünkü o zaman da kendine göre bir dünya dengesi var, Ortadoğu bölgesinin elde edilmesinde gören, yani Akdeniz hâkimiyetini Ortadoğu'ya bağlı olarak gören İngiltere için bir uzun vadeli strateji vardı. Bu strateji de, gerek Çarlık Rusya'sının, gerek İngiltere'nin, Osmanlı'yı da bir oyun alanı haline getiriyordu. Aslında belki de, yani beni bağışlasınlar, çok değerli diplomatlarımızın yanında bunu söylemek, ama herhalde belki de iyi diplomasi, kendi sahanızı oyun alanı dışında tutabilmekten, oyun alanı yapmamaktan geçiyor olsa gerek. Ama maalesef, Osmanlı herhalde bu dönemde onu başaramadı. Rusya için mesele kuşkusuz rakibi İngiltere'nin Karadeniz'den başlayarak, Akdeniz'e varan bir egemenlik sahası içerisinde güneyde hayat sahasını kesmekti. Ama diplomatik ve stratejik çerçeve içerisinde belki mesele yahut tablo böyleydi. Ne var ki, hesapların yapıldığı, çıkar çatışmalarının yaşandığı alanda, "*Hasta Adam*" her şeye rağmen hayatiyetini sürdürüyordu. Belki de nihai hesaplaşma ilk topyekûn savaşta olacaktı ve Almanya yanında savaşa girince, Osmanlı'nın son şansı gibi de Almanya'nın yanında savaşa girmek kabul gördü.

Savaş esnasında farklı kurguları, farklı alternatifleri içeren taksim projeleri de savaş sonunda uygulama alanına konuldu, konu artık pazarlık masalarındaydı. Pedrograt, Paris, Roma, Londra ve Atina arasında, gizli ya da açık görüşmeler masaya artık Osmanlı'yı yatırıyor. Bu görüşmelerde çıkarların çatıştığı da oldu, örtüştüğü de; fakat temel ana mesele hiç değişmedi, Anadolu taksim edilmelidir. Çarlık Rusya'sının İstanbul ve Boğazlar üzerinde ileri sürdüğü iddialar diğer Batılı devletlerin de Anadolu -ya da Ön Aysa diyebiliriz buna- hakkında beslediği veya besleyecekleri niyet ve iddialara vesile teşkil ettiğini ifade edebiliriz.

Bolşevik İhtilali ve bizim milli mücadelemiz sonrasında yayınlanan belge ve kitaplardan anlayabiliyoruz ki, Anadolu ya da Türkiye'nin taksimi konulu diplomatik yazışmalar ihtilale kadar Rus Hariciye Nezareti'nin özel nitelikli iş olarak atfettiği bir mesele olarak kabul edilmiş, Bolşevik İhtilali sonrasında da bu belgelere önem verilerek, hususi bir itinayla saklanmış olduğunu gözlemleyebiliyoruz.

20. Yüzyılın başlarına doğru Türkiye Asya'sındaki politik durumu iki önemli faktörün oluşturduğundan yola çıkabiliriz. Birincisi; İngiltere ve Çarlık Rusya'sı arasındaki rekabet ve buna bağlı olarak bir husumet. İkincisi, Almanya'nın yeni bir siyasal aktör olarak Avrupa ve dünya siyasetinde önemli bir figür olarak ortaya çıkması ve tıpkı İngiltere ve Çarlık Rusya'sı gibi yayılmacı arayışlara girmesi.

Türkiye politikasında İngiltere için strateji bakımından en önemli nokta, Hindistan yolu üzerinde bulunan Irak idi. Dicle ve Fırat nehirleri üzerinde ulaşım bütünüyle İngilizlerin tekelinde bulunuyordu. Aden'in İngilizler tarafından zaptından sonra, Güney Anadolu'nun elde edilmesi, İngiltere açısından yalnız Rusya'ya karşı bir mücadele ihtimali için değil, Süveyş ve Mısır'ın savunulmasında da bir harekât üssü olarak önem taşıyordu.

19. Yüzyılın sonlarına doğru, yani 1800'lü yılların sonlarına doğru İngiltere için en büyük korku Rusya'ydı. Çünkü 1899 yılı Kasım'ında bir Rus topçekerinin Basra Körfezi'nde görünmesi üzerine, hemen İngiltere de buraya bir kruvazör gönderiyordu. Yine bu arada Rusların İran'da aldıkları demiryolu imtiyazı da devreye girince, İngiliz-Rus geriliminin o dönemde dozajının giderek arttığından söz edebiliriz. Ama gözden kaçırmayalım, oyun alanı hep Osmanlı'nın hemen yanı başı yahut Osmanlı coğrafyası olacaktı. Birazdan çok önemli telgraflar da size sunmak istiyorum.

Ancak 1900 yılı da İngiltere için rahat ve huzur getirmemiş, Buer Savaşı İngiltere'yi bir hayli hırpalamıştı. Bu yüzden de savaş süresince, Rusya ve Almanya'nın Türkiye Asya'sındaki faaliyetlerine engel olamamıştı. Bu arada Bağdat demiryolu imtiyazının da Almanlara verilmesinin, Rus Hükümetini iyice telaşa düşürdüğünü görüyoruz. Dahası, Kuzey Anadolu'da yapılacak demiryolu inşaatları da, Rusları iyice tedirgin ediyor ve Rus diplomasisi, hiç olmazsa kumpanyadan Erzurum, Trabzon demiryolu inşasının vazgeçilmesi için çaba göstermeye başlıyordu. Ancak Birinci Dünya Savaşı öncesi giderek yoğunlaşan Türk-Alman ittifakı, Rusya'yı bu durumu dikkatle incelemeye sevk ediyor ve tarih boyunca önemli ölçüde güvensizlik platformunda cereyan eden Türk-Rus ilişkilerine dair Sadrazam İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi'nden savaş öncesi Rusya'nın Türkiye aleyhinde düşmanca teşebbüs ve niyetleri olmadığına ilişkin İngiltere ve Fransa'nın Türkiye'ye bir teminat verip veremeyeceğini soruyordu.

O dönemde yoğunlaşan diplomasi trafiği, özellikle Rusların Ege Denizi'ndeki adalarla, Batı Trakya'nın bir bölümünün Türklere geri verilmesiyle ilgili yaklaşımları, Türklerin özellikle kazanılmasa bile, bir Alman boyunduruğundan kurtarılmasına yönelik olduğunu ifade edebiliriz. Yani Rusya'nın böyle birtakım iyi niyetli yaklaşımlarını, en azından Türkiye'ye bir jest olmasa da, pasifize etme çerçevesine oturtabiliriz. Zira dönemin Rusya İstanbul Büyükelçisi, hem Türklerin, hem de Almanların aşırı milliyetçi liderlerin etkisi altında oldukları ve zaman içerisinde hükümet kuvvetlerinin dönemin güçlü adamı Enver Beyin elinden alınacağı şeklindeki beklentilerini Moskova'ya belirtiyordu.

Ayrıca İstanbul'daki Rus ataşe militeri General Leontiev de, Pedrograt'a çektiği telgrafta, kendisinin de Büyükelçiyle aynı düşünce ve inançta olduğunu altını çizdiğini belgelerden görüyoruz. Leontiev ifadelerinde şu noktalar üzerinde durmaktadır: *“Türkiye bütün silahlı kuvvetlerini ayaklandırmak için olağanüstü bir çaba harcamaktadır. Türkiye'ye pratik sonuçlar verecek teklifler yapılmalıdır. Türkiye düşünüyor ki, kendisi Rus tarafını seçerse, Balkanları da Ruslara kazandırmış olacak. Aksine Rusya'nın düşmanları tarafına katılırsa, ciddi bir tehlike yaratacak. Bulgaristan'la da bir anlaşma yaparsa, tehlike olağanüstü bir hal alacaktır.”*

Bu arada Londra Rus Büyükelçisi Benkertorf'tan Hariciye Nazırı Sazanov'a gönderilen telgrafta, savaş döneminde Anadolu'ya ilişkin Rus niyet ve stratejilerine dair ipuçlarını görmekteyiz. Benkertorf telgrafında şu noktaların altını çizmektedir: *“Boğazlar meselesi bizim siyasi ve iktisadi çıkarlarımıza uygun bir tarzda çözümlenmelidir ve Rusya'nın yerleşmesinin gerekli olduğu bölgeler, Midye Enes Hattı, Sakarya ve Marmara Denizi'nin güneyinde elde edilecek bir teminat bölgesidir.”*

Bu arada İstanbul'a ilişkin Rus planlarının İngiltere nezdinde, tabii doğal olarak pek itibar görmemesi ve Paris'te de pek sıcak karşılanmaması, Rusya'nın yine de İstanbul ısrarının dozunu azaltmamaktadır. Ancak Rusya'nın nabız yoklamasına karşın, İngiltere tavrını netleştirmektedir. Pedrograt'taki İngiliz Büyükelçisi, Rus Hariciye Nazırı Sazanov'a, Londra'dan aldığı talimatla bir İngiliz muhtırası verir. Tavır şöyledir. *“Varolacak bir Yunan yardımı Gelibolu Yarımadası'ndaki bir askeri harekât için önemlidir. Ancak Kraliyet Hükümeti, Boğazların herhangi bir bölümünün Yunanlılara ilbakımı hiçbir zaman düşünmemektedir. Yunanistan için düşünülen bir Türkiye parçası vardır, o da İzmir'dir.”*

Bu arada “Birinci Paylaşım Savaşı’nın” akışı içerisinde, orta ve uzun vadede Batı güçleri arasında çıkar örtüşmesi değil, bir keskin çıkar çatışması olduğunun da altını çizmeliyiz. Çünkü bunun çok açık bir kanıtı da, 4 Mart 1915 tarihinde yine Pedrograt’taki Fransız Büyükelçisi’nin Rus Hariciye Nazırı Sazanov’a çektiği telgrafta gözlemlenmektedir. Telgrafta Büyükelçi, Sazanov’a şu mesajı iletir: *“Sazanov hazretlerine şunu iletmekle şeref duyarız ki...”* Bu da, bir Fransız-Rus görünürde ittifakı olmakla beraber, emperyal güçler arasındaki çıkar örtüşmesi değil bahsettiğim gibi, çıkar çatışması olduğunun da, kazındığı zaman bunun görülebileceğine dair ipuçları vermektedir. *“İstanbul ve Boğazlar sorununun Rusya’nın isteklerine uygun bir tarzda çözümlenmesi işinde Çarlık Hükümeti Cumburiyet Hükümeti’nin dostça tutumuna güvenebilir.”* Bu, Fransa’nın Rusya’yı kaybetmeme pahasına yanında gözükmeye gerektiğinden dolayı yapmış olduğu, kendi uzun vadeli stratejileri arasındaki bir ufak taktik olarak değerlendirilebilir.

Bu dönemde bir muhtıra da Pedrograt’taki İngiliz Büyükelçisi’nden Rus Hariciye Nazırına gelmektedir. Yine Büyükelçi, Kraliyet Hükümeti talimatıyla şu mesajı iletmektedir: *“Türklerin İstanbul’dan çıkıp, terk etmelerinden sonra, diğer herhangi bir yerde İslam’ın siyasi merkezi olabilecek biçimde bağımsız bir Müslüman devletinin kurulması işi, gayet esash ve lüzumlu telakki olunmaktadır. Tamamıyla Müslümanlar’dan ibaret, fakat Türk olması şart koşulmayan böyle bir devletin varlığı, İslam’ın kutsal beldelerinde de buna merkez olmasını zorunlu kılacaktır.”*

Bu arada, bütün bunların yanı sıra, tabii bundan da söz etmeden geçemeyeceğiz. Bir miktar yine bahsedildi, ama ilginç bir nokta da, Ermeni meselesine ilişkin olarak Ermeniler üzerinde Fransız etkisinin yoğun olduğundan hareketle, Rusların bu konuda daha ihtiyatlı davrandıklarının altını çizmek olacaktır. Aslında çoğu söylemin belki de aksine. Bu itibarla 18 Mayıs 1915’te Rus Hariciye Nazırı Sazanov’un Paris Büyükelçisi İzboski’ye çektiği telgraf dikkat çekicidir. Telgrafta Sazanov şu ifadeleri kullanmaktadır: *“Ermenilerle yapılan görüşmeler, salt akademik mahiyettedir. Onların Kilikya’yı bağımsız bir Ermenistan’ın sınırları içerisinde almak hususundaki projelerine karşılık olarak, Kilikya’nın Fransız çıkarları kuvvet kazanmakta olduğundan, Ermenilerin bu bölgeye ait isteklerine yardım edemeyeceğimiz yolunda olabilir.”*

Bu arada, Ermeni davasının liderlerinden Dr. Zavriye bile, Bogos Nubar

Paşa, Paris'teki Rus Büyükelçisi İzboski'yi ziyaret ederler. Fransa, Rusya ve İngiltere'nin himayesi altında Adana, Mersin ve Kilikya'yı da içine alan bir Ermenistan fikrinden bahsederler. Bunlar bilinen şeyler tabii de. Bu arada, Ermeniler özellikle Rus desteğini hayati bir düzeyde görmektedirler, yani Rusya aslında ihtiyatlı davranırken, Ermeniler siyasal anlamda Rus desteği için olağanüstü bir çaba göstermektedirler. Londra Rus Büyükelçisi'ni de ziyaret eden Bogos Nubar Paşa, bu konjonktürün çok bilinmeyenli denklemine destek arayışındadır. Büyükelçi Benkertorf Sazanov'a gönderdiği telgrafta, Bogos Nubar Paşa'nın, Ermeni Katolik Patriğinin güvendiği bir adam sıfatıyla Paris ve Londra'ya ziyaretlerde bulunduğunu ve Kilikya ile birlikte 6 vilayetten oluşan bir Ermeni muhtariyeti kurulması istediklerini ve bu programın Rusya'nın da iktisadi ve sosyal çıkarlarına uygun düşeceği gibi, Osmanlı'nın taksimnin mukadder olduğundan hareketle, bu durumun İngiltere ve Fransa tarafından da lütufkârane bir tarzda karşılanacağından söz eder.

Rusya giderek savaş içerisinde artık paylaşılması, biraz önce söylediğim gibi mukadder olarak görülen Osmanlı üzerinden, vaatlere de somut bir biçimde girişmektedir. Bu bağlamda Sazanov, Atina'daki Elçi Demidov'a 3 Ekim 1915'te gönderdiği telgrafta aynen şöyle söyler: *"Sırbistan'la Bulgaristan arasında bir savaş çıktığı takdirde, Yunanistan arazisinin dokunulmazlığını garanti ediyoruz ve Yunan Hükümeti'nin Sırbistan'a silahla yardımı halinde, Yunanistan'a İzmir ve hinterlandını vaat ediyoruz."* Orada bir Ortodoks desteğinden Sırbistan ve Rusya arasında söz edilebilir tabii. Gözden kaçırmamak için söylüyorum bunu.

Yine bu arada konumuz gereği üzerinde durduğumuz, Anadolu'nun taksim planında Rus stratejisi ya da Rus taktikleri bağlamında üzerinde durulması gereken bir diğer husus da, Rusya'nın iç politikamızda bile herhangi bir ayrılıkçı veya kriz oluşturabilecek bir sapmayı kaşımaya hazır olduğudur. Bu çerçevede 12 Aralık 1915'te Rus Hariciye Nezareti İkinci Siyasi Şube Müsteşarı Gulgoviç'ten Bükreş'teki Elçi Poklovski'ye çekilen telgraf gerçekten ilgi çekicidir. Gulgoviç telgrafında şöyle diyor: *"Türkiye'de ve bilhassa hükümet içerisinde baş gösterebilecek her türlü ayrılık, bizim tarafımızdan yardımla karşılanır. Cemal'e -Cemal Paşa kastediliyor- en geniş vaatlerde bulunulabilir, ancak meseleyi son derece gizli tutalım."* Bu çerçevede Hariciye Nazırı Sazanov bile, Rusya'nın Paris, Londra ve Roma Büyükelçilerine telgraf çeker ve şöyle der: *"Cemal'i İstanbul Hükümeti aleyhine açık bir isyana sevk etmek için ümitler vardır. Cemal'in başkanlığı altında, Suriye,*

Filistin, Irak, Arabistan ve buna bağlı olarak Ermenistan ve Kürdistan muhtar eyaletlerinden oluşan, Türkiye Asya'sının bağımsızlığı garanti edilecek, Cemal babadan oğla veraset yoluyla geçmek üzere sultan ilan edilecek. Cemal'in İstanbul zerine yürümesi halinde, itilaf devletleri kendisini silah, erzak ve cephaneyle donatacak. Savaş sonu dönemde de Cemal'e mali yardımda bulunacak. Her türlü i karışıklık Türkiye'nin kuvvetlerini zayıflatır ve bizim çıkarlarımıza hizmet eder” diyor. Yine devam eder; “Cemal Almanları kovmayı ve İstanbul Hkmetini kovmayı başaramazsa dahi, Osmanlı İmparatorluğu içerisinde bir kargaşa ve fesat çıkarması bile, bize çok faydalı olacaktır.” Sazanov'un bu telgrafına Roma'daki Rus Büyükelçisi Sazanov'a karşı cevabında şöyle der: “Biz bu davranışımızla, İngilizleri Mısır'daki endişelerinden de kurtaracağımız gibi, -burada Sveys harekâtını düşünmek lazım- Almanları da pek çok güvendikleri Anadolu'daki insan kaynaklarından mahrum edebiliriz.”

İ politikadan ya da i politikadaki çekişmelerden medet uman, gerek Rus Hükümeti ya da kurmayları, gerekse diğer müttefiklere detta bu hesaplarında çanak tutan bizden de birilerinin olması hem dikkat çekici, hem de hüzün vericidir.

Bu bağlamda Bern'deki Rus Elçisi Baherat'tan Sazanov'a 24 Mayıs 1916'da şöyle telgraf gelir: “Prens Sabahattin ve arkadaşları İsviçre'ye geldiler. Prens Kemal Mithat isimli bir arkadaşının ricası üzerine kendisiyle görüştüm. Mithat, Fransız ve İngilizlerin Türk muhalefet partisiyle müzakereler yapılmamasından dolayı hata ettiklerini ve çekimser davrandıklarını, bu ekimserliğin Rus nüfuzundan kaynaklandığını söyledi. Mithat'in fikrine göre, hlibazırda muhalefet partisi zayıf olmakla birlikte, şayet müttefiklerin Türkiye'yi aralarında taksim etmeyeceklerine dair bir açıklama yapılırsa, muhalefet partisi Türkiye'de tekrar -yani İttihat ve Terakki'ye karşı- etkin konuma gelir ve etkin konuma gelince de, Genç Türkler arasında bölünme yaratılabilir ve orduda isyanlar çıkarmak suretiyle, ortak genel gayeye faydalar sağlanabilir.”

Bu yönde Rusya'ya birkaç telgraf daha gelir ve nihayet bu tür telgraflardan birinin altına ar II. Nikola şu notu düşer: “Türkiye ile işi bitirmek lazımdır. Herbalde artık Türkiye'ye Avrupa'da yer yoktur. Bu sebeple bize muhalefet partileriyle ilişki kurmak gerekli değildir.” ar II. Nikola bu notu düşer, tabii en çarpıcı notlardan biridir bu. Altını tekrar iziyorum: “Türkiye ile işi bitirmek

lazımdır.” Ancak bildiğiniz gibi, 1 yıl sonra Bolşevik İhtilali'yle Çar'ın işi Çarlık Rusya'sında bitirildi ve adı artık Çarlık Rusya'sı olmadı, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği oldu.

Bu itibarla, bir yönüyle sıcak savaş, bir yönüyle çok bilinmeyenli bir denklem üzerinde diplomatik bir başarı olan, belki de bir yönüyle paşalar hesaplaşması olan milli mücadelemizin ne kadar önemli olduğunu bir kez daha hatırlıyor ve mazlum milletlere örnek olan ve Türk'ün haysiyetini masa üzerinde paylaşılma heveslerinden kurtaran milli mücadelemizle bir kez daha gurur duyduğumuzu ifade etmek istiyorum ve Ulu Önder Atatürk'ün de aziz hatırası önünde bir kez daha saygıyla eğilirken, hepimizi sevgi ve saygıyla selamlıyorum efendim. (Alkışlar).

OTURUM BAŞKANI- Abant İzzet Baysal Üniversitesi Öğretim Üyesi, çok değerli bilim adamı Prof. Dr. Mithat Baydur'a teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. MİTHAT BAYDUR- Sayın Başkan, ben misafirlerden, konuklardan özür dileyerek, bir toplantıya yetişeceğim. Müsaadenizi arz ediyorum.

OTURUM BAŞKANI- Üçüncü konuşmacı olarak, birbirinin devamı olanları ayırmamak için, üçüncü konuşmacı olarak Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nden Doç. Dr. Ömer Turan'a sözü vereceğim. “Osmanlıdan Lozan'a Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri” konusunda ki, bizim Tarih Kurumu'nda da Ermeni konusunda çalışırken, misyoner arşivlerini baştan sona incelemiştir.

Buyurun Ömer Bey.

Prof. Dr. ÖMER TURAN (Orta Doğu Teknik Üniversitesi)- Sayın Başkan, sayın katılımcılar; hepinizi saygıyla selamlıyorum.

SEVR'E GİDEN YOLDA PROTESTAN MİSYONERLİK FAALİYETLERİ

Misyonerlik faaliyetlerinin zannedildiği gibi veya ilk etapta görüldüğü gibi, sadece dini faaliyetler olmadığını vurgulamak isterim. Misyonerlik faaliyetleri sadece din yayma faaliyetleri değildir; misyonerlik faaliyetlerinin tarihi, siyasi, sosyal, kültürel, ekonomik, askeri, istihbari çok çeşitli boyutları vardır. Misyonerler zaviyesinden bakıldığında, Anadolu ve Orta Doğu Bible Land'dir, yani İncil ülkesidir. İncil'de adı geçen bütün yer adları bu coğrafyaya aittir. İncil'deki hikâyeler ve olaylar bu coğrafyada geçmiştir. Dolayısıyla, Hristiyan dünyası ve Hristiyan Batı, bir zamanlar İncil'in doğduğu ve yayıldığı bu toprakların bugün İncil'i kendi yegâne kutsal kitapları addetmeyen Müslümanların ve bilhassa Türklerin elinde oluşunu bir türlü kabul edememişler, içlerine sindirememişlerdir. Bunun için, bilindiği gibi, XI. Asırdan XV. Asra kadar pek çok Haçlı Seferi gerçekleştirmişler ise de başarılı olamamışlardır. Misyonerler Anadolu ve Orta Doğu'ya yönelik faaliyetlerini ikinci bir silahsız Haçlı Seferi olarak nitelemektedirler. Kendi ifadeleriyle, “bu kutsal ve vaat edilmiş topraklar silahsız bir Haçlı Seferi ile bir gün yeniden Hristiyanların hâkimiyetine geçecektir.”²⁰⁷

Anadolu'nun Osmanlı hâkimiyetine geçişinden sonra bu topraklarda ilk misyonerlik faaliyetini Fransız Katolik misyonerlerin yürüttüğünü görüyoruz. Katolik misyonerler Kanuni döneminde Fransa'ya verilen kapitülasyonlarla Osmanlı topraklarına gelmişlerdir. Fransız Katolik misyonerler bilhassa Ortodokslara yönelik olarak çalışmışlardır. Fransız Katolik misyonerler, Osmanlı topraklarında iki yüzyılı aşkın bir süre devam eden faaliyetleri sonucunda, bir Katolik Ermeni milleti yaratmayı başarmışlardır. II. Mahmud 1830 yılında Katolik Ermenileri müstakil bir millet olarak tanımıştır. Bilindiği gibi Ermeniler Gregoryen bir topluluktur, fakat misyonerlerin çalışmaları sonucunda onların içerisinde bir Katolik Ermeni topluluk ortaya çıkarılmıştır.²⁰⁸

²⁰⁷ Uygur Kocabaşoğlu, **Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika**, İkinci Baskı, Arba Yayınları, Ankara, 1989, s.33.

²⁰⁸ Fransız misyonerler vasıtasıyla Ermenilerin Katolikleştirilmesi hakkında daha geniş bilgi için bkz. Durmuş Yılmaz, **Fransa'nın Türkiye Ermenilerini Katolikleştirme Siyaseti**, Konya, 2001.

Protestan misyonerlik kuruluşlarının Anadolu ve Orta Doğu'ya ilgisi 18. Yüzyılın ortalarında ortaya çıkmıştır. Brethren's Society for the Furtherance of the Gospel Among the Heathen, The Church Missionary Society, London Missionary Society gibi İngiliz Protestan misyonerlik kuruluşları 18. Yüzyılın sonu ve 19. Yüzyılın başlarında Akdeniz civarında, kendi ifadeleriyle keşif gezileri, araştırmalar yapmışlar, Osmanlı topraklarında boy göstermişlerdir. Edinburg merkezli İskoç misyonerleri 19. Yüzyıl başlarında Karadeniz civarında, Kırım ve Kafkasya'da çalışmışlardır.²⁰⁹ Bununla beraber bizim coğrafyamızda Protestan misyonerlik faaliyetleri dediğimizde en çok üzerinde durulması gerekenler Amerikan Protestan misyonerleridir. İngilizlerin ve Amerikalıların dışında, Alman, İsveç, İsviçre'den pek çok Protestan misyonerlik kuruluşu da bu topraklarda faaliyet göstermiştir. Amerikan misyonerlik kuruluşları da çeşitlilik arzeder. Mamafih en önemlisi The American Board of Commissioners for Foreign Missions isimli ve kısaca The American Board veya Board olarak bilinen misyonerlik kuruluşudur. Çünkü The American Board 19. Yüzyılda hem Amerika'da, hem bütün dünyada, hem de Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren en büyük Protestan misyonerlik kuruluşudur. 1810 yılında Boston şehrinde kurulmuştur, 1820 yılında Plinky Fisk ve Levi Parsons isimli iki misyonerini Osmanlı topraklarına göndermiştir. Amerika o dönemde Monroe Doktrini'ni takip etmektedir. Bu çerçevede bir yandan Eski Kıtaya "siz bizim işimize karışmayın, biz de sizin işlerinize karışmıyoruz" demek, öte yandan Protestan misyonerleri vasıtasıyla, eski dünyada ve bilhassa bizim coğrafyamızda ne olup bittiğini yakından takip etmekte, mümkün olduğu kadar onu kendi lehine değerlendirmeye çalışmaktadır.²¹⁰

İzmir'e çıkan ilk iki Amerikan misyonerine verilen talimata baktığımız zaman, üç vazifeye bunların görevlendirildiğini görüyoruz. Birincisi, Osmanlı topraklarındaki Paganları yani dinsizleri Protestanlaştırmak, Hıristiyanlaştırmak. İkincisi, Osmanlı topraklarındaki Yahudileri Protestanlaştırmak. Üçüncüsü, Osmanlı topraklarındaki Müslümanları Protestanlaştırmak. Gelen misyonerler kısa bir süre içerisinde Osmanlı topraklarında Pagan olmadığını anlarlar. Osmanlı topraklarındaki Yahudiler üzerine çalışmalar başlar. Hıristiyanlar hiçbir zaman Yahudileri Hıristiyanlaştırmaya çalışmaktan vazgeçmemişlerdir, fakat hiçbir zaman da bunda ciddi bir muvaffakiyet kaydedememişlerdir. Bununla beraber bir Yahudi Misyonu kurulur ve

²⁰⁹ Ömer Turan, **Avrasya'da Misyonerler**, ASAM, Ankara, 2002, s. 69-100.

²¹⁰ James A. Field, **America and the Mediterranean World, 1776-1882**, Princeton University Press, Princeton, 1969.

çalışmalarına başlar. Büyük ölçüde Balkanlar'daki Yahudilere yöneliktir. Tekirdağ, Selanik ve Edirne civarında faaliyet gösterir. Küçük çaplı bir misyondur. Üçüncü hedef grup Müslümanlardır. Fakat o dönemin Osmanlısı'nda Müslümanlara yönelik bir Protestanlaştırma veya Hıristiyanlaştırma faaliyetinin hoş karşılanmayacağını kısa bir süre içerisinde anlarlar ve vazgeçerler.²¹¹

Misyonerler kendi keşif çalışmaları esnasında yine kendi ifadeleriyle, "Müslümanlar ile Katolikler arasında sıkışmış Doğu kiliselerine mensup toplulukların varlıklarını" fark ederler. Doğu kiliselerine mensup topluluklardan kastettikleri, Ermeni, Süryani, Bulgar, Rum gibi Ortodoks topluluklardır. Yeni bir strateji belirleyerek milliyetler bazında Osmanlı topraklarındaki faaliyetlerini düzenlerler. Yahusi Misyonu'ndan bahsetmiştik, daha sonra Yunan Misyonu, Ermeni Misyonu ve Süryani Misyonu'nu kurarlar. 19. Yüzyılın ikinci yarısında Bulgar Misyonu kurulmuştur.

Osmanlı topraklarındaki misyonerlik faaliyetlerinin eğitim, basın-yayın ve sağlık olmak üzere üç ayağı vardır. Gönderilen misyonerler hangi misyon çerçevesinde gelmişlerse, o misyonun hedef kitlesinin dilini öğrenmişler, o dilde eğitim, basın yayın ve sağlık faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Milliyetlere göre sürdürülen misyonerlik faaliyetlerinde Ermenilere ve Bulgarlara yönelik olanlar üzerinde bilhassa durmak ve bu münasebetle söz konusu misyonerlik faaliyetlerinin tabiatına dikkatinizi çekmek istiyorum.

1830 ve 1831 yıllarında E.Smith ve H.G.O.Dwigh isimli iki American Board misyoneri, Osmanlı'daki Ermenilerin durumlarını araştırmak ve tespitler yapmak üzere görevlendirilir. Amerika'dan gemiyle gelen misyonerler İzmir'de Osmanlı topraklarına ayak basarlar. İzmir'den, Manisa, Balıkesir, İstanbul, Bolu, Tokat, Sivas, Erzurum, Tiflis, Erivan, Tebriz ve Trabzon'a giderler. Bir buçuk yıl kadar bu seyahat süresince Ermenilerin demografik, sosyal, siyasi, iktisadi, ekonomik, eğitimsel, her bakımdan durumlarını araştırırlar, büyük bir ciddiyetle bilgiler toplarlar. Ne kadar ciddi çalıştıklarına örnek olmak üzere şunu ifade edeyim: Bu birbuçuk yıllık seyahatleri müddetince her iki misyoner neredeyse günün 24 saati beraber oldukları halde, tuttıkları notları birbirlerine göstermezler, bağımsız olarak notlar tutarlar. Bu seyahatin bitiminde Malta'da otururlar -o dönemde Malta İngilizlerin hâkimiyetindedir- notlarını birleştirirler ve ortak bir rapor halinde Boston'daki American Board'ın Genel Merkezine sunarlar. Söz konusu misyonerler Ermenilere yönelik faaliyetlerin eğitim

²¹¹ Kocabaşoğlu, s.29.

alanında başlamasını önermektedirler. Nitekim Ermeni Misyonu, Ermenilere yönelik olarak açılmış okullarla faaliyetlerine başlar.²¹² American misyonerler yaklaşık 20 yıllık çalışmalarının sonunda Ortodoks Ermeni'lerden Protestan bir Ermeni milleti yaratmayı başarırlar. Söz konusu Protestan Ermeni topluluğunun 1850 yılında Osmanlı yönetimince tanınmasında İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Canning'in büyük rolü olmuştur.

Misyonerlerin eğitim, sağlık ve basın-yayın faaliyetlerinden başlangıçta Osmanlı yönetimi rahatsız olmaz. Müslümanlara karışmadıkları sürece, bu meseleyi Hristiyanların kendi iç işleri olarak değerlendirir. 19. Yüzyılın ilk yarısında misyonerlik faaliyetlerinden en çok rahatsız olanlar Ermeni ve Rum papazları ve patrikhaneleridir. Çünkü kendi tabanları altlarından çelinmekte veya çelinmek istenmektedir.

Misyonerlerin açmış oldukları okullarda çocuklara Anadolu topraklarına bir zamanlar Hristiyanların hakim olduğu öğretili. Şimdi ise Hristiyanların Müslüman Türklerin hâkimiyetinde yaşamak zorunda oldukları işlendi. Çocuklar Batı'nın liberal ve milliyetçi fikirleri ile tanıştırıldı. Bu okullarda yetişen çocukların birinci nesli, o toplulukların sosyal ve kültürel yapılaşmalarında rol aldı. İkinci nesil ise siyasal kurumlaşmalarda yer almaya başladı. Osmanlı yönetimi 1860'lı yıllardan itibaren misyonerlerin eğitim faaliyetlerinin zararlı boyutunu farketti. Kanaatimce 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, misyonerlik okullarına karşı Osmanlı'nın aldığı bir tedbirdir. Eğitim-öğretimi devletin kontrolüne almayı amaçlar. Misyoner okullarının açılmasını zorlaştırır. Fakat misyonerler bu tedbirleri aşmakta çok zorlanmazlar. İngiliz ve Amerikan diplomatları kendilerine sahip çıkmaktadır. 1880'li ve 1890'lı yıllarda İstanbul'daki Amerikan Elçisi hatıralarında, en önemli meşgalesinin misyonerler olduğunu yazar.

Bulgarlar "Robert Kolej olmasaydı, Bulgaristan olmazdı" derler. Robert Kolej (Robert College) 1863 yılında İstanbul'da açılmıştır. Robert Kolej ilk mezunlarını 1868'de vermiştir. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın sonunda imzalanan Berlin Antlaşması ile Bulgaristan Prensliği kurulmuştur. 1868'den 1878'e kadarki 10 yıllık süre zarfında Robert Kolej mezunlarını milliyetlerine göre tasnif ettiğimizde, birinci sırayı Bulgarların aldığını görürüz. Yeni kurulan

²¹² Ömer Turan, "Amerikan Misyonerlerinden E.Smith ve H.G.O.Dwigh'e Göre 1830-1831 Yıllarında Ermeniler," **XIV. Türk Tarih Kongresi, Bildiriler**, C.II, Bölüm II, Ankara, 2006, s.1459-1483.

Bulgaristan'ın Başbakanı Robert Kolej mezunudur, Meclis Başkanı Robert Kolej mezunudur, bakanların önemli bir kısmı, Bulgar anayasasını yazarlar, büyükelçiler Robert Kolej mezunudur.²¹³ 1878'de Bulgaristan Osmanlı'dan ayrıldıktan sonra Robert Kolej yine faaliyetlerini sürdürür. 1878'den 1914'e kadar Robert Kolej mezunlarını yine milliyetlerine göre sıraladığımız zaman Ermenilerin listenin başına geçtiğini görürüz.

Robert Kolej Amerikan misyoner okullarından sadece bir tanesidir. Belki Türkiye'deki Amerikan eğitim kurumlarının en üst seviyede eğitim verenidir. İstanbul'daki Robert Kolej'in yanı sıra İzmir'de, Talas'ta, Merzifon'da, Harput'ta ve Tarsus'ta ileri seviyede eğitim veren kolejler açmışlardır. Hepsi bu seviyede olmamakla beraber, şehirlerdeki daha alt derecedeki okullar 0ve köy okulları dâhil olmak üzere Birinci Dünya Savaşı başları itibariyle, Osmanlı topraklarındaki American Board'a bağlı misyoner okullarının sayısı 600 civarındadır. Yine bu yıllarda Osmanlı topraklarındaki bütün yabancı okulların sayısı ise 2000 civarındadır.²¹⁴

Misyonerlerin basın-yayın faaliyetlerinin Osmanlı hâkimiyetinde yaşayan Müslüman olmayan toplulukların "uyandırılmasında" önemli rolü olmuştur. Ermeni'lerden başlanacak olursa, neredeyse 700-800 yıldır Türklerin hâkimiyetinde ve Türk kültürü içerisinde yaşayan Ermeniler büyük ölçüde Türkçe konuşmaktadırlar. 19. Yüzyılın sonunda Amerikan Protestan misyonerlerinin Ermenilere yönelik olarak yaptıkları yayın listesi incelendiğinde, Ermenilere yönelik yapmış oldukları yayınları iki grup halinde sundukları görülür. Birincisi, Ermeni harfleriyle ve Ermenice yaptıkları yayınlar. İkincisi de, Ermeni harfleriyle Türkçe yapmış oldukları yayınlar. Bunlar karşılaştırıldığında, Ermeni harfleriyle Türkçe yayınlarının sayfa adedinin, Ermenice yayınların sayfa adedinden fazla olduğunu görürüz. 19. yüzyıl boyunca Ermenilerin çoğunluğunun Türkçe konuştuğunun tescilidir bu tesbit. Misyonerler, İncil tercümeleleri, propaganda broşürleri, okullardaki ders kitapları, süreli yayınları ile Müslüman olmayan toplulukların dillerinin standart dil haline gelmesine katkıda bulunmuşlardır. Mesela, ilk Bulgarca periyodiği 1840'lı yıllarda misyonerler İzmir'de çıkarmışlardır. İlk Bulgarca grameri misyonerler, Amerikan Protestan misyonerleri kaleme almışlardır.²¹⁵

²¹³ Turan, **Avrasya'da Misyonerler**, s.101-118.

²¹⁴ İknur Polat Haydaroğlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar**, Ocak Yayınları, Ankara, 1993.

²¹⁵ Turan, **Avrasya'da Misyonerler**, s.101-118.

Misyonerlerin Osmanlı topraklarındaki faaliyetlerinin bir diğer önemli boyutu da, bilhassa 19. Yüzyılın son çeyreğindeki Bulgar ve Ermeni isyanlarında oynadıkları rollerdir. 1876 Nisan Ayaklanması'nın bastırılması esnasında yaşananları abartılı ve tek yanlı olarak Avrupa gazetecilerine duyuran Amerikan misyoneleridir. Bu şekilde Avrupa basınında büyük bir Osmanlı karşıtı kampanya başlatıldı. Avrupa entelektüelleri arasında oluşan bu havadan aldığı cesaretle Rusya savaş ilan etti. O zamana kadar Rusya karşısında Osmanlı İmparatorluğu'nu destekleyen İngiliz hükümetleri İstanbul'u yalnız bıraktılar ve savaş büyük bir yenilgiyle sonuçlandı. Amerikan misyoneler Ermeni isyanlarında da Osmanlı yönetimine karşı bir tutum sergilediler. Bazen Ermeni suçluları korudular. Olayları Ermeniler lehine tek yanlı veya abartılı olarak naklettiler. Böylece hem Amerika'da hem Avrupa'da Osmanlı ve Türk karşıtı bir iklimin oluşmasına katkıda bulundular.²¹⁶

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Amerikan misyoneler Ermenilerle çok iç içe hareket ettiler.²¹⁷ Osmanlı'nın sonunun geldiğini düşündüler. Pervasızca Osmanlı aleyhine bir tavır sergilediler. Gerek Amerikan misyoneler gerekse Amerikan misyonelerin bir yan kuruluşu olan Near East Relief mensupları Osmanlı hükümetlerinin kendilerine verdiği insani amaçlı yardımda bulunma imkânını Osmanlı karşıtı malzeme toplama yolunda kullandılar. Amerikan halkının Hıristiyanlık gayretini istismar ederek daha fazla yardım parası toplayabilmek için haberler uydurdular. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Türklerin Ermenileri imha ettiklerini kanıtlamak üzere İngiliz hükümetinin emriyle hazırlanan ve yayınlanan Mavi Kitap'ta (Blue Book'ta) Amerikan misyonelerin katkıları büyüktür. Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda barış planları yapılırken Türklerin bırakın Hristiyanları kendilerini bile yönetemeyeceklerini savunarak, Anadolu'nun işgal edilmesini olmazsa bir büyük devletin mandası altına alınmasını ileri sürdüler.²¹⁸

²¹⁶ Ömer Turan, **The Turkish Minority in Bulgaria, 1878-1908**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1998, s.47-55; Orhan Koloğlu, **Avrupa Kışkırcısında Abdülhamit**, 2.B., 2005, s.157-170.

²¹⁷ Seçil Akgün, "Amerikalı Misyonerlerin Ermeni Meselesinde Rolü," **Atatürk Yolu**, S.1, Mayıs 1988, s.1-12.

²¹⁸ Near East Relief'in kendi tarihi için bk. James L. Barton, **Story of Near East Relief (1915-1939) An Interpretation**, The Macmillan Company, New York, 1930; Amerikan misyonelerinin ve Near East Relief mensuplarının daha fazla yardım toplayabilmek için haber uydurmaları konusunda bk. Ömer Turan, "*Admiral Bristol and Anti-Turkish Campaign Conducted in the US in Terms of Turkish-Armenian Relations (1919-1922)*," **Revue Internationale d'Histoire Militaire**, No.87, 2006, (Çıkacak).

Görüldüğü gibi Amerikan misyonerlerinin bizim topraklarımızdaki faaliyetleri, insani yardım veya din yayma çalışmaları ile hiç bağdaştırılmayacak bir mahiyet arzeder. Amerikan Protestan misyonerlerinin Anadolu'ya ilk defa geldikleri 1820 yılından Sevr'in imzalandığı 1920 yılına kadarki yüz yıllık süre içerisindeki faaliyetleri Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma ve yıkılmasını hızlandırıcı bir istikamette olmuştur.

Soru olursa cevaplandırırım. Sabırla dinlediğiniz için teşekkür ediyorum.

OTURUM BAŞKANI- Ben de Ömer Bey'e teşekkür ediyorum.

Geçen hafta olan bir hadiseyi de size sunmaktan geçemeyeceğim: Robert Kolej öğrencileri geçen hafta benden bir konferans istediler, "Atatürk'ün Kültür Politikası" ismiyle. Fakat yönetimleri reddetti; ne tesadüf.

Son iki konuşmacımıza geliyor. Birbirinin devamı şeklinde olacak, tamamlayacak. İlk konuşmacı olarak Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nden Doç. Dr. Mustafa Soykut'a söz veriyorum. *"1453'ten 1683'e Papalık Devleti'nin Osmanlı Politikası"*

Buyurun.

Doç. Dr. MUSTAFA SOYKUT (Orta Doğu Teknik Üniversitesi)-

İlk önce şunu söylemek istiyorum: Zannediyorum, Ömer Turan hocanın irdelediği Protestanlar, Osmanlı konusunda benim konumu teşkil eden Katolikler'den biraz daha az bilgiliymiş. Çünkü Katolik misyonerleri hiçbir zaman en azından Müslümanları, Yahudileri ve diğerlerini döndürme çabasında değillerdi. Onların döndürme çabaları daha çok Ermeniler ve Rumlar üzerineydi.

Size 1453 yılından, yani İstanbul'un fethinden II. Viyana Kuşatması'na kadar olan dönemde, yani klasik dönemde, Osmanlı'nın klasik dönemine tekabül eden bu dönemde, özellikle 17. Yüzyıla yoğunlaşarak (konsantre olarak), Vatikan arşiv belgelerinden yola çıkarak, Papalığın Osmanlı politikasını, Avrupa'nın genel siyasi tarihi çerçevesinde sunmaya çalışacağım.

1453'TEN 1683'E PAPALIK DEVLETİ'NİN OSMANLI POLİTİKASI

İstanbul'un fethini müteakiben 15. Yüzyılın Türklere karşı savaşın en ateşli savunucularından olan Papa II. Pius'tur. Her ne kadar İtalyanların kafasında İslam ile ilgili düşünceler bir yüzyıl öncesinden şekillenmiş olsa da bu fikirlerin saldırgan İslam imgesi ile özdeşleşmesi Türklerin Avrupa'ya, dolayısıyla Hristiyan toprakları içine çok hızla girmelerinin sonucudur. Aralarında Papa II. Pius'un da olduğu Rönesans yazarlarının Türklere duydukları bu ilgi ile Herodotos'un Pers istilası, yani Helen ve Perslerin karşı karşıya gelmesinden sonra Perslere duyduğu ilgi arasında bir benzerlik kurulmaktadır.²¹⁹ Bu, yalnızca II. Pius gibi Rönesans yazarlarının temel meselelerinden biri olan Hristiyan Avrupa'ya karşı saldırgan İslamın Türklerle özdeşleşmesi değildir. Aynı zamanda antik Yunan'ın düşmanı olan Perslerle, Türkler arasında bir paralellik de kurulmuştur: Yani uygar dünyayı ve Batı'yı temsil eden Eski Helenler, Avrupa ulusları ile Doğu'yu ve dolayısıyla barbarlığı temsil eden Persler de Müslüman Türklerle özdeşleştirilmiştir. Bu koşullar altında, pek çok yazar Kitâb-ı Mukaddesi ve dinsel imgeleri kullanmıştır. Buna bir örnek, Marsilio Ficino'nun Türklere karşı silaha sarılmaları için 1480 yılında Macaristan Kralı Matthias Corvinus'a yazdığı mektuptur. Ficino burada Matthias ile Yahudileri, zalim Firavun'un elinden kurtaran Musa arasında bir benzerlik

²¹⁹ R. Schwoebel, **The Shadow of the Crescent: The Renaissance Image of the Turk (1453-1517)**, (Nieuwkoop: n.p.,1967), s.147-148.

kurmuştur.²²⁰ Bu bağlamda, Rönesans hümanizmasının zannedildiği gibi “laik” ve “aydın” bir Avrupa’yı temsil etmediği açıktır. Süregelen yanılısamaya göre, Ortaçağ’ın “karanlığı ve yobazlığını” yıktığı varsayılan Rönesans, bu bağlamda esasında Greko-Romen antikiteyle Hristiyanlığı bağdaştırıp, onu meşru kılmaya çalışmış ve teolojik olarak da ortaçağdakinden çok daha bağnaz bir kilise ortaya çıkarmıştır. Bu bağnazlık gerek Katolikler, gerekse Protestanlar için geçerlidir. Nitekim buna tipik örnek, zannedilenin tersine ortaçağda değil, Karşı Reformasyon hareketi ile artan bir onaltıncı yüzyıl furyası olan cadı yakma toplumsal histerisidir.

Pius’un Türklere karşı haçlı seferi organize etmek ve 15. Yüzyılın ikinci yarısında Osmanlıların Fatih döneminde Balkanlar ve Mora yarımadasındaki fetihlerine karşı koymak için düzenlemeye çalıştığı haçlı seferi Avrupa’da rağbet görmemiş ve II. Pius Adriyatik kıyısında Ancona’da haçlıların toplanacağı ve Osmanlı’ya karşı sefere çıkacağı yerde 14 Ağustos 1464’te ölmüştür.

II. Pius’un ünlü *Epistola ad Mahumetem*’i, ünlü Papa’dan İstanbul Fatihii II. Mehmet’e bir davettir. Burada Pius, Fatih’i Hristiyan olmaya çağırmakta, eğer bunu kabul ederse Roma’yı onun emri altına vereceğine söz vermektedir. Böylece II. Mehmet, ikinci bir Konstantin olacaktır. Osmanlı Sultanı’na hiçbir zaman gönderilmeyen bu mektup, “Hristiyan âleminin baş düşmanının” dinini değiştirmesi gibi tuhaf fikirleri ve aynı zamanda Pius’un Osmanlı Sultanı hakkında, sözgelimi onu tüm Müslüman âleminin sultanı sanması gibi yanlış bilgilere sahip olması nedeniyle siyasi retorikanın oldukça ilginç bir parçasıdır. Pius başka bir eserinde Türklere hakkında şöyle demektedir:

Türklerin menşei, yaşamı, kılık, kıyafetleri ve gelenekleri hakkında;

Hâlâ Türkleri Teukroslar zanneden, pek çok çağdaşımız olan yazarları ya da şairleri değil, tarihçileri uyarıyorum. Türklerin, Teukrosların yerleşim yeri olan Truva’ya sahip olmaları nedeniyle [böyle] varsaydıklarına inanıyorum, fakat bu insanların [Teucroslar] kökleri Girit ve İtalya’ya

²²⁰ Francesco Tateo, “L’ideologia umanistica e il simbolo ‘immane’ di Otranto,” in **Otranto 1480**. Atti del convegno internazionale di studio promosso in occasione del V. centenario della caduta di Otranto ad opera dei Turchi. (Otranto, 19-23 maggio 1980), Volume 1, ed. Cosimo Damiano Fonseca, (Lecce: Galatina Congedo Editore, 1986), s. 160.

uzanmaktadır. Türk halkı İskittir²²¹ ve barbar bir halktır: Filozof Ethico'nun söylediği gibi, Türklerin anavatanları Kuzey Okyanusunda Pirene Dağlarının [!] ötesine uzanmaktadır. Zalim ve bayağıdırlar, her türlü şehvetli şeye düşkün insanlardır, başkalarının tiksindiği, vahşi hayvan, kurt ve akbabaların etini yerler, ne de vücutlarının dışkılarını [yemekten] kendilerini alıkoyarlar.²²²

Bessarion

15. Yüzyıl Haçlı ideolojisinde söz edilmesi gereken çok önemli diğer bir şahsiyet de Kardinal Bessarion'dur. Kardinal Bessarion Trabzon'da doğmuş ve İtalya'ya sığınmış bir Bizanslı idi, Bizans Ortodoks Kilisesi'nde İznik piskoposu olarak hizmet verdikten sonra 1439'da Ferrara-Floransa Ekümenik Konsili'nde Bizans İmparatoru VIII. Ioannis Paleologos'la beraber İtalya'ya gelmiş ve Bizans kilisesini temsil etmiş, sonra da İtalya'ya ikinci seyahatinde gizemli bir şekilde Katolikliği seçmiş ve sonunda Roma'da kardinal olmuştur. Hatta 1455 yılındaki papalık seçiminde papalığa aday olmuştur. Papalığa seçilememesi aleyhine kullanılan tartışmalardan biri (seçimi kardinallerden aldığı onbeş oya rağmen sekiz oyla kaybetti), Katolikliğe geçmesine rağmen hâlâ sakallı olması ve samimi olmadığı kuşkusu yaratacak şekilde Helen giyim tarzını terketmemesiydi.²²³

Anadolu'daki manastırlardan İtalya'ya götürdüğü el yazmaları sayesinde yalnızca İtalyan Rönesansı'nda antik çağların sürekliliğinin sağlanmasında önemli bir rol oynamakla kalmamış, aynı zamanda bu el yazmaları ile Venedik'te San Marco Kütüphanesi'nin kurulmasına da katkısı olmuştur.²²⁴ Bessarion 1470'de Eğriboz'un düşmesini müteakiben şöyle der:

²²¹ Scytico (modern İtalyancada "scitico") ya da Scyta (scita) sözcüğü, Asya'nın eski halkı İskitler (İran soyundan) için kullanılması dışında, aynı zamanda "barbar" sözcüğü ile eşanlamlıdır. G. Alessio and C. Battisti, *Dizionario Etimologico Italiano*, Vol. V, (Firenze: Barbèra Editore, 1975), s. 3403-3404'e bakınız.

²²² Pio II. (Enea Silvio Piccolomini), **La Dicitone de l'Asia et Europa di Papa Pio II**, (Vinegia: Appresso Vincenzo Vaugris a 'l segno d'Erasimo, 1544), ff. 187 V-188 R.

²²³ Kenneth M. Setton, **The Papacy and the Levant (1204-1571)**, Vol.II., (Philadelphia: The American Philosophical Society, 1978), s.162

²²⁴ Marino Zorzi, "Il cardinale Bessarione e i suoi legami con Venezia," **La Libreria di San Marco**, (Milano: Mondadori, 1987).

Ve Türk'e gelince, imanı kâfi gelmeyecek mi? Pirithous'dan²²⁵ çok daha üstün askerlerinin yiğitliğinden, hem de sınırlarının genişliğinden endişelenen kim endişeleniyor; kim farkındadır ki İtalya hizipleri ve güçleri ile bölünmekte ve Pirithous'un başardığı işleri kim üstlenmek ister.²²⁶ Onun [Türk] erdemi İskender'ininkiyle aynıdır; böyle olunca, zafer için yarışma isteğiyle İskender'e yetişmek için ortaya çıktı [II. Mehmet İskender'in] başarılarını okudu ve hepsine de maliktir.

Kardinal Bessarion İtalyan hükümdarlarını böyle uyarmış ve sözlerini, Türk'ün vahşetine uğrayacak bir sonraki yerin İtalya olacağını söyleyerek tamamlamıştı. Kehaneti yukarıdaki tezini dile getirdiği 1470 yılından tam on yıl sonra, 1480'de Otranto'nun Osmanlıların eline geçmesiyle gerçekleşti. Gerçi Otranto, Osmanlıların elinde sadece bir yıl kaldı; fakat bu, Osmanlıların İtalyan Yarımadası'ndaki ilk ve son fetihleri idi. Kuşkusuz, Osmanlı akıncılarının 1473 yılından 1470'lerin sonlarına kadar -Bessarion'un uyarıcı sözlerinden yalnızca üç yıl sonra- Friuli'de Venedik *terra ferma*'sına [Venedik Cumhuriyeti'nin, Venedik kenti, yani *laguna* dışında kalan toprakları] yaptıkları akınlar, İtalyanların, Türklerle İtalya'nın içlerinde yüz yüze gelmek zorunda kalacaklarını ilk kez gösteren tehlike işaretlerinden biriydi.

Kuşkusuz, [Türkün] gücü çok fazla ve kimseninkiyle kıyaslanamaz. İştahı giderilemez, egemenlik hırsı sonsuzdur ve savaş teknikleri ile birlikte, savaşın sıkıntıları içinde güçlenmiş, eğitilmiş kuvvetleriyle gençliğinin baharını yaşamaktadır.²²⁷ [.....] Bulgarlar'ın küçük devletine, Sırp'ların çıplak dağlarına ya da Dalmaçyalıların yoksulluğuna egemen olmak için böylesine muazzam harcamalar yapmasını, askerlerini büyük tehlikelere atmasını ve değişik coğrafyalarda

²²⁵ Yunan mitolojisinde, Pirithous Tesalya'da Lapithlerin kralı idi.

²²⁶ Muhtemelen Pirithous'un Attika'yı istilasından söz etmektedir.

²²⁷ Scipione Ammirato, **Orazioni del Signor Scipione Ammirato a diversi principi intorno ai preparamenti che s'avrebbero a farsi contra la potenza del Turco. Aggiuntioni nel fine le lettere & orazioni di Monsignor Bessarione Cardinal Niceno scritte a Principi d'Italia**, Fiorenza: Per Filippo Giunti, 1598. (Città del Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana; Ferraioli. IV. 1794), s.14.

kendisine çok önemli sorumluluklar yüklenmesini aklınız alıyor mu? Diyebilirim ki İtalya'nın zenginliği için, ülkenin verimliliği için, meyvelerin tatlılığı ve bu ışığın kendisi içinde yaşama arzusu taşıyor.²²⁸

Bessarion, bu iddianın ardından, Osmanlılara karşı başından sonuna kadar aynı güçle sürdürülecek bir savaşın, Sultanın mali gücünü ve kaynaklarını tüketeceğini ve onu bozguna uğratacağını ileri sürmektedir.²²⁹ Papa IV. Sixtus'un, Papa olduktan bir yıl sonra, 1472 yılında örgütlediği ilk haçlı seferinde, Bessarion, Fransa kralını Türk karşıtı bir haçlı seferine ikna etmesi için papalık elçisi olarak gönderildi. Bütün kampanya bir fiyasko ile sonuçlandı, "kent sokaklarında zaferi kutlamak için dolaşırken esir alınan 25 Türk dışında bir başarı" sağlayamadı.²³⁰

Onaltıncı Yüzyılda Kanuni Süleyman'ın Avrupa fetihleriyle damgalanırken, bu yüzyılın en önemli seferi olan ve Papa V. Pius ve İspanya Kralı II. Felipe tarafından organize edilen bir haçlı seferi olan 1571 yılının İnebahtı Deniz Savaşı Avrupalılara ilk defa somut olarak, Hristiyanların birlik olması halinde Osmanlıların yenilebileceğini göstermiş ve kısa bir süre de olsa, nihai bir savaşla Osmanlıların bozguna uğratılabileceği umudunu ve hayalini yaşatmıştır. Venedik'in Roma'daki elçisi Paolo Paruta, yeni Padişah III. Murad'ın, seleflerine kıyasla daha güçsüz olduğu varsayımından ve uzun süren Osmanlı-İran savaşının (1578-1590) zayıflatıcı etkilerinden yararlanarak Osmanlılara savaş açmak isteyen Papa VIII. Clemente'ye karşı çıkıyordu. Paruta'nın bir Venedikli olarak bakış açısı ise, Osmanlıların Türk-İran savaşından kesinlikle muzaffer çıkması üzerine İran'ın dengeleyici etkisinin ortadan kalktığı, en iyi politikanın, İtalyanların zararına olacak yeni bir haçlı seferi yerine bekle ve gör siyaseti olması gerektiği idi.²³¹

Ammirato, Soranzo

Aynı yıllarda, önce Papa V. Sixtus'a (1585-90) daha sonra da VIII. Clemente'e sunulan ve savaş çılgınlıkları ile dolu bir başka kitap ortaya çıktı; bu

²²⁸ Scipione Ammirato, s.18.

²²⁹ *Ibit*, s.41.

²³⁰ Giacomo E. Carretto, "Bessarione e il Turco," **Bessarione e l'Umanesimo**, ed. Gianfranco Fiaccadori, (Napoli: Vivarium,1994), s. 268.

²³¹ Giovanni Pillinini, "Un discorso inedito di Paolo Paruta," in **Archivio Veneto**, LXXIV, (1964), s.7-8.

kitap Roma'nın ünlü simalarından biri Scipione Ammirato tarafından yazılmıştı.²³² Ammirato V. Sixtus'a, çocuk yaşlarından beri güçlülere alıştırılmış ve savaş teknikleriyle eğitilmiş askerlerden oluşan on bin kişilik bir kutsal milis kuvvet kurulmasını öneriyordu. On-oniki yaşlarındaki çocukların alınmasını ve onların daimi ve profesyonel bir ordu kurmak üzere eğitilmesini teklif ediyordu. Bu plan hemen hemen Osmanlıların devşirme modeliyle aynıydı ve esasında devşirme sistemini örnek alıyordu. Ammirato'nun, Türklerle cihada davet etmek için mektup yazdığı diğer hükümdarlar, Napoli ve İspanya kralları idi.²³⁴

Ammirato'nun söylevini VIII. Clemente'ye sunduğu yıl, kendisi aslen Venedikli olan Lazzaro Soranzo, Türklere karşı savaşı teşvik eden ve Venedik bürokrasisindeki bağlantıları sayesinde bol miktarda elde ettiği casusluk bilgileri ile desteklediği son derece önemli kitabı *Othomanno'yu*,²³⁵ Papalık toprağındaki Ferra'da yazdı. Osmanlıların Macaristan seferi sırasında Lazzaro Soranzo, Polonyalıların, Macarların ve Transilvanyalıların katılmasını önererek, Türklere saldırmak için çeşitli yolları kullanarak ve Türklerin en çok korktukları yolun, Sofya, Plovdiv ve Edirne hattının olduğunu kaydederek *topyekûn bir savaşı ayrıntularıyla tasarlamaktadır*.²³⁶ Ayrıca, *topyekûn bir savaş* senaryosu da çizmiştir: Habsburg İmparatoru, Alman piyadeleriyle birlikte, Türklere savaşmada deneyimli Macar ve Polonyalı süvarilerin eşliğinde, Sırbistan boyunca Tuna Nehri'nden, İstanbul'a saldırmak üzere Trakya'ya gelmelidir. Fransa Kralı bütün kuvvetleriyle ve Venediklilerle diğer İtalyanlar, İsviçre piyadesinin eşliğinde Güney İtalya'daki Brindisi'den Arnavutluk'a geçmeli, buradan, Türklere karşı ayaklanacak olan Hristiyan halkın yaşadığı Yunanistan'a saldırmalıdır. Ayrıca, İspanya, Portekiz ve İngiltere Kralları Tunus'da ordularını birleştirip İspanyol ve diğer ulusların askerleri ile dolu *ikiyüz gemilik bir filo oluşturarak Çanakkale boğazına giderek burayı zaptetmelidir. Papa, yüz kadırgası ile İtalya'da Adriyatik kıyısındaki Ancona'dan aynı noktaya doğru ilerlemelidir; böylece Osmanlı topraklarına hem karadan hem de denizden aynı anda saldırılmalıdır*.²³⁷

²³² Scipione Ammirato, s.41.

²³³ *Ibit*, s.21-23.

²³⁴ *Ibit*, s.33-100.

²³⁵ Lazzaro Soranzo, a.g.e.

²³⁶ Soranzo, s. 124.

²³⁷ *Ibit*, s. 125-126.

Marchesi

Oysa kendisinden on yıl sonra 1608 yılında Papalık diplomatı Monsenyör Marcello Marchesi Osmanlıları yenmek için bir deniz harekâtının faydasız olduğundan bahseder ve Osmanlılar bir kara gücü oldukları için deniz harekâtlarına para ve güç harcanmamasını ve Osmanlıları Doğu Avrupa'da Drava ve Sava nehirleri arasında sıkıştırarak yenmeyi salık verir. Marchesi'nin Papa V. Paulus'a, daha sonra Habsburg İmparatoru olacak Macaristan Kralı II. Mathias'a, İspanya Kralı III. Felipe'ye ve o zaman İspanya'sının *de facto* hükümdarı olan Lerma Dükü'ne yazdığı haçlı seferi risalesinde sadece 1596 yılında Haçova savaşına ve 1601 yılında da Kanije (*Canisia*) seferine Habsburg saflarında katılmış bir askeri stratejistin değil, aynı zamanda Papalık sekreteri ve İmparatorluk Müşaviri ünvanlarıyla da tecrübeli bir diplomatın fikirlerine şahit oluruz. Bu bağlamda Marchesi'nin fikirlerini şahsi olmaktan çok, 17. Yüzyıl başında Otuz Yıl Savaşları arifesinde Papalığın Reformasyon sonrası kaybettiği gücü, Avrupa'yı yeniden kendi ekseninde birleştirerek kazanma çabaları olarak yorumlamak gerekir:

Hristiyanların çoğu zamanını boş şeylerle, vakit öldüren işlerle, eğlenceyle ve pek çoğu ne halkın ne de kendilerinin işlerine yarayan, gereksiz faydasız zanaatla doldurmaktadır; gereksiz icatlara, heykellere, boş resimlere ve vakit öldüren işlere, bitmez tükenmez nafile uğraşlara ve giysilere, debdebeye ve eğlenceye servet harcarlar. Askeri meselelerle çok az ilgilenirler ve çok az kişi bu işlere önem verir.

[Türkiye'ye] gidenler, orada her şeyin bunun tersi olduğunu söylerler. Tek bir dinleri, tek bir hükümdarları, tek bir hükümetleri olduğu için, aralarında evlenmemiş kişi çok az olduğu ve çoğu çokeşli olduğu için nüfusları fazladır. Aralarında ne sanatçılar ne de son derece gereksiz işlerle uğraşanlar vardır; sınaî araştırmaları ya da boş şeyleri, eğlenceyi ya da yiyip içmeyi pek fazla umursamazlar. (3 V) İlim ve edebiyatla uğraşan bilginleri, hukukçuları ya da benzer işler yapan âlimleri yoktur. Varsa da aralarında, ya çok az tartışma çıkar, ya da kısa sürer.

Onlar kendilerini savaş sanatına adanmışlardır, zamanlarını ve paralarını buna vakfederler. Dolayısıyla, genellikle Türklere yenilmemizin ve hâlâ yenilmeye devam etmemizin kesin nedeni işte budur; çok sayıda ve genellikle hafif süvarisi olan ve çoğu zaman düzensiz ve şaşkıncu biçimde çevresini sarıp uzaktan saldırmaya ya da ulaşılmaya fırsat vermeksizin kuşatan böyle bir düşmanla savaşma sanatını bilmiyoruz.

İmânî Yayma Cemaati (*Congregazione di Propaganda Fide*)

İmânî Yayma Cemaati”, yani *Sacra Congregazione di Propaganda Fide* Papalığın dünyanın bütün Katolik misyonlarını Roma’nın merkezi otoritesi altında toplamak için oluşturduğu bir kurumdu. Papa II. Ioannis Paulus’un (II. Jean Paul) 1988’de aldığı kararla Propaganda Fide ismini *Congregazione per l’Evangelizzazione dei Popoli ya da Halkların Hristiyanlaştırılması Cemaati* olarak değiştirmiş ve merhum Papa’nın önderliğinde Avrupa’da komünizmin yıkılmasında önemli faaliyetlerde bulunmuş, Papalığın halen faal kurumlarından biridir.

Congregazione di Propaganda Fide’nin başlıca iki kurulma nedeni vardır: Birincisi, Karşı Reformasyon’un bir kurumu olarak işlev yapmak, diğeri ise diğer Katolik hükümdarlarının, sözgelimi, İspanya, Fransa ve Portekiz hanedanlarının dünyada finanse ettikleri muhtelif Katolik misyonları ve misyonerleri vasıtasıyla kendi milli çıkarlarını gütmelerini engellemektir. 1662 yılında Papa XV. Gregorius (1621-1623) tarafından, “Kutsal İmânî Yayma Cemaati” adı altında kuruldu. Papalığın en etkin kurumlarından biri haline geldiğinden, Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Arnavutluk ve Ege adaları dışında tüm Katolik misyonlar Propaganda Fide’nin nüfuzu altına girdi.²³⁸ Propaganda Fide’nin amacı, Protestan ve Ortodoks inancı taşıyan insanları Katoliklikle uzlaştırmak, aynı zamanda Osmanlı topraklarında yaşayan Marûnîleri ve Ermenileri korumaktır.²³⁹ Aynı yıllarda artık Amerika’daki paganların

²³⁸ Charles A. Frazee, **Catholics and Sultans. The Church and the Ottoman Empire. 1453-1923**, (Bristol: Cambridge University Press, 1983), s. 88.

²³⁹ Giovanna Motta, “Presenza ottomana tra Mediterraneo e centro-Europa: contrasti e reciproche influenze,” **L’Europa centro-orientale e il pericolo turco tra sei e settecento. Atti del convegno internazionale (Viterbo, 23-25 Novembre 1998)**, ed. Gaetano Platania, (Viterbo: Sette Città, 2000), s. 21-22.

Hristiyanlaştırılması süreci hem siyasi olarak kâr taşımıyordu, hem de İspanyollar'ın Amerika'da yaptıkları soykırım ve Avrupalıların Amerika'ya taşıdıkları salgın hastalıklar zaten Amerikan yerlilerinin sayılarını azaltmış ve onları sindirmişti.

Angelo Petricca da Sonnino hakkında elimizdeki başlıca bilgiler, "Papalık vekilliği" görevini yürüttüğü sırada, yani *Propaganda Fide*'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki temsilciliği sırasında elde edilmiştir. Petricca'nın risalesini sunduğu Kardinal Antonio Barberino (d.1608–ö.1671), 1632'den 1645'e kadar Propaganda Fide'nin başında olup, aynı zamanda o zaman papa olan Papa VIII. Urbanus'un (1623-1644) da yeğenidir. Kardinal'in kendisi de gençliğinde deneme mahiyetinde Türklerle savaş konulu bir risale kaleme almıştır. Bu risale de Vatikan Kütüphanesi'nde Kardinalin ismiyle anılan Marchesi ve Petricca'nın da risalelerinin bulunduğu Barberino Latino koleksiyonundadır. Kardinal Barberino'nun aynı ismi taşıyan amcası Kardinal Antonio Barberino da Papa VIII. Urbanus'un kardeşidir ve Barberini ailesi Roma'nın sadece Kardinal ve Papa çıkararak aristokrat bir ailesi olmakla kalmayıp, Osmanlı politikası da dâhil, günün siyasetini düzenleyen başat güçlerden biri olmuştur.

Petricca 1628 yılında Papalığın İran Şahı'na göndereceği diplomatik bir misyonda görev almak üzere İstanbul'a gelmiş fakat daha sonra gelen talimata göre Propaganda Fide'nin Eflak ve Boğdan misyonları valiliğine atanmıştır. 1633'e kadar bu görevde kalıp, 1636–1639 tarihleri arasında İstanbul'da Papalık Vekili olarak Propaganda Fide'nin başı olmuştur. Zamanın Rum patriği Girit doğumlu Kyrillos Loukaris'le, Loukaris'in calvinist temayülü yüzünden ihtilafa düşüp 1638 yılında Rum Patriği Loukaris'in Patriklik dahili entrikalar sonucu Sultan IV. Murad tarafından katledilmesinde rolü olmuş ve Patriklik halefi Kyrillos Kontaris'le Papa VIII. Urban'ın da desteğiyle 1638 yılında Katolik ve Rum kiliselerinin birleşmesini sağlamıştır. Doğal olarak bu birleşme Papalığın devam etmekte olan Otuz Yıl Savaşları esnasında anti-Protestan birliği çerçevesinde anlamlı olurken, aynı zamanda Osmanlı Hristiyanlarının da Katolikleştirilme sürecinde etkili olmuş ve 17. Yüzyıl süresince Rum Patrikliği'nde gerek peşkeş sisteminin etkisi, gerekse Papalığın Osmanlı siyasetine direkt müdahaleleriyle Katolik sempaticileri patriklerin İstanbul'da başa geçmesini sağlamıştır. Buna karşılık Osmanlıların Patriklik siyaseti 18. yüzyılda değişecek ve o zamana kadar kendi dinamikleri içinde çalışmasına izin verilen Patriklik kurumu 18. Yüzyıl'dan sonra daha direkt olarak sultanın iradesine tabi olmaya başlayacaktır.

Petricca 1640 yılında Cardinal Antonio Barberino'ya sunduğu risale, Türklere karşı haçlı seferi hakkında şunları söyler:

Türkleri Yenmenin ve Onları Avrupa'da Hükmettikleri Krallıklardan Çıkarıp Atmanın Kolay Yolu Hakkında Risale

Türk devletinin, orayı zaptetmek isteyen herkese açık olduğunu söylüyorum; bu göz önüne alınması gereken bir noktadır, çünkü Hıristiyan orduları böyle bir işe girişmek istedikleri zaman, önlerine, savaş kurallarına aykırı olarak arkalarında bırakamayacakları için kuşatmak ve savaşmak için durmak zorunda kalacakları bir kale çıkmayacaktır.

Aynı derecede göz önüne alınması gereken ikinci nokta: Yukarıda da söz ettiğim gibi, Türk devletinde çok sayıda Hıristiyan vardır, bunlar her ne kadar sapkın -yani Yüce Roma Papalığı'na karşı itaatsiz- olsalar da, benim düşünceme göre bu hizip ya da bu ayrılık zamanımızda yalnızca Helen dinadamları ile sınırlıdır. Halk günümüzde kaba ve cahildir, bu *Primatu Papo*²⁴⁰ meselelerini idrak edemediklerinden yalnızca orduların sancakları üzerinde haç işareti gördüklerinde onların İsa adına bir araya gelmiş ordular olduğunu anlayıp (5 V) onların saflarına koşarak onlara katılacaklardır.

Üzerinde düşünülmesi gereken üçüncü nokta, aynı Hıristiyanların, içimizden bazılarının rehberliğinde geri dönebilecekleri ve bu arada egemenliği bir daha geri dönmek üzere sağlamlaştırmak için en uygun yerler olan kentlerde tahkimat yapabilecekleri ve eyaletlerde (6 R) kaleler dikebilecekleridir. Hıristiyan olmaları nedeniyle, kendi özgürlüklerini, oğullarını, servetlerini savunmak adına bunu hemen yapacaklardır; adamlarımıza öğreteceğimiz ilk kural bu adamlara zarar vermek değil onları kucaklamak ve onlara nazik davranmak olmalıdır.

Göz önünde bulundurulması gereken dördüncü nokta, hiçbir Hıristiyan hükümdarın bu görevi tek başına üstlenemeyeceği, Türklerin güçlerini bölmek ve Sultanın şahsen savaşa girmesini engellemek için en azından ikisinin ya da üçünün bir araya gelmesi gerektiğidir.

Madem Türkleri yenmek bu kadar kolaydı, o halde neden Türklerle Hıristiyanlar arasında savaşlar yapılırken biz böyle bir ilerleme görmedik? Buna

²⁴⁰ Primatu papo: İmparator Konstantinus tarafından 325 yılında İznik Konsili'nde kabul ettirilen bütün Hıristiyan kiliseleri içinde Roma kilisesinin hukuki üstünlüğü meselesi.

cevabım ise, Hristiyan prenslerin hiçbir zaman bir araya gelerek hem denizden (9 V) ve aynı zamanda hem de karadan birkaç koldan saldırmadıklarıdır.

Buna rağmen Petricca casusları vasıtayla öğrendiğine göre IV. Murad'ın divanında bir paşanın şöyle dediğini iddia eder: “Hünkârım, **(11 R)** Hristiyan hükümdarların bize karşı birleşeceklerinden korkmak gereksizdir. Onlar birbirlerine o kadar düşmandır ki, bizim aleyhimize aralarında birleşmek yerine, birbirlerinin aleyhine bizimle birleşirler.” Ve divan böylece son buldu.

Katolik bakış açısından Osmanlı'daki diğer Hristiyanların algılanması da ilginçtir. Gene Kardinal Barberino'ya ithaf edilen Paolo Vecchia imzalı bir raporda Petricca'dan üç yıl önce 1637'de Rumlar'dan şöyle bahseder: “Rumlar Katoliklerin düşmanıdır.” Paolo Vecchia aynı zamanda Rumları Katoliklerin “doğal düşmanı” olarak tasvir ederken onların “Latin (Katolik) olmaksızın Türklüğe (İslam'a) döneceğini” iddia eder. Ayrıca Rumların Ermenilere karşı “karşılıklı bir nefret” beslediklerinden ve Yahudilere karşı da “doğal bir antipati”leri olduğundan bahseder.²⁴¹

Sonuç itibarıyla, onyedinci yüzyılın ortalarına doğru ve sonunda hemen hemen Avrupa'nın yarısının Protestanların eline geçtiği Otuz Yıl Savaşları'nın ortasında Papalığın içinde bulunduğu siyasal ortamın ışığında ele alınmalıdır. Petricca'nın Kardinal Barberino'ya sunduğu risalesinden sekiz yıl sonra 1648 yılında imzalanan Westphalia Antlaşması ve Protestan devletlerin birleşmesi ve aynı zamanda çoğunluğu Katolik olan fakat sık sık Papalık ile ihtilafa düşen Habsburg varlığını dengelemek için Protestan İsveç'le birleşmekten çekinmemiş bir devlet olan Fransa, Avrupa'nın siyasal sistemine damgasını vurmuştur. Bu koşullar altında, Petricca'nın siyasal jargonu, Fransa ile İspanya arasındaki sorunları gidermek için, Otuz Yıl Savaşları'nda onları Protestanlara karşı birleştirmek amacıyla, başarısızca arabuluculuk yapmaya çalışan Papa VIII. Urbanus'un, yani laik ismiyle, Petricca'nın hamisi Kardinal Antonio Barberino iunior'un amcası Maffeo Barberini'nin politikasını yansıtmaktadır. “Papa'nın Otuz Yıl Savaşları'nda Katolik taraflar arasında barış sağlayamaması, dini faktörlerin Avrupa'nın politikalarının belirlenmesinde giderek daha az önemli olduğunun etkin ve güzel, Papalık için ise kötü bir göstergesidir.”²⁴²

²⁴¹ Paolo Vecchia, **Relatione di Costantinopoli dell'anno 1637. All'Eminentissimo et Reverendissimo Signore, il Signor Cardinal Barberino**, (Città del Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana: Barb. Lat. 5192), f. 44.

²⁴² Eamon Duffy, **Saints and Sinners, A History of the Popes**, Yale University Press, 1997, s.184.

Aynı şekilde, Petricca'nın Hıristiyan kralları kâfir Osmanlılara karşı birleştirme çabalarının, her ne kadar Otuz Yıl Savaşları sırasında başarısız olduğu kanıtlanmışsa da, geleceğin ruhban sınıfına ve Papa XI. Innocentius'a örnek olan uzun vadeli kesin bir başarı idi. Daha önemlisi, Petricca'nın dini savaşlar sırasındaki amacı, tamamen farklı bir cephe yaratmaya çalışarak, dikkatleri Avrupa'da sürmekte olan Otuz Yıl Savaşları'ndan Osmanlılara çekmekti. Bunun üçlü bir işlevi olacaktı: Hıristiyanlar arasındaki düşmanlığa son vermek, Osmanlıları yenmek ve onları, dolayısıyla sahip oldukları zenginlikleri ele geçirmek ve son olarak modern çağların Avrupa'sının, eğer çıkarlarına uygun düşmüyorsa dine pek fazla aldırmayan bir başka siyasal sisteme doğru ilerlediği bir devirde Kutsal Kilise'nin eski birleştirici ve önemli rolünü perçinlemek. Bir başka deyişle, eskiden kâfirlere karşı Hıristiyanlık altında birleştirmek fonksiyonuna sahip dinin yerini artık önce Avrupa mutlakiyetçi monarşileri daha sonra da ulus devletleri arasındaki siyasi rekabete bıraktığının işaretidir.

Fakat Petricca'nın risalesinin asıl önemi, 1679 yılında Papa XI. Innocentius'a Türklere karşı savaş açma konusunda benzer bir tez sunan Keşiş Paolo da Lagni'nin görüşleriyle kendisinden önce gelen Marchesi ile 1863 yılında Viyana savunmasının fikir babası olmasıdır.²⁴³ Bu bakımdan Bessarion ve II. Pius'la başlayan siyasî ve askerî yapılanma süreci, Soranzo, Ammirato, Marchesi, Petricca ve Paolo da Lagni ile olgunlaşmış ve Papalığın Türk politikasını oluşturmuştur. Paolo da Lagni, 1683 yılında Papalık bütçesinden Polonya Kralı Jan Sobieski'ye yüklü miktarda para ödeyerek Polonya'yı Osmanlılara karşı harekete geçirmeye ikna etmiş ve yukarıda zikredilen Papalığın Osmanlı politikasının mimari silsilesinin 250 yıllık çabalarının meyvelerini toplamasına 1683 yılında organize ettiği müdafî haçlı seferiyle önyak olmuştur. Daha geniş bir tarihi perspektiften bakıldığında, Papalık, Osmanlı siyasetiyle, hem Reformasyon ve Otuz Yıl Savaşları'nın bir neticesi olarak kaybettiği prestiji, Avrupa'nın 17.Yüzyıl sonunda yeniden lideri

²⁴³ “Le projet d'Ange Petricca da Sonnino allait être, d'une certaine façon, à la base de l'idée de 'croisade' défendue par Innocent XI Odescalchi qui, elle-même, reprenait ce qui avait été suggéré en 1679 au pape par un autre religieux, le capucin français Paul de Lagny, lequel, après un séjour sur les terres du sultan, était arrivé à la conviction que les prences chrétiens, au lieu dese limiter à repousser les attaques turques, auraient dû, ensemble, prendre d'assaut l'empire turc, désormais en plein déclin.” Gaetano Platania, “Innocent XI Odescalchi et l'esprit de 'croisade'” in XVIIe Siècle. *La Reconquête Catholique en Europe Centrale*, (n.p., Société d'Étude du XVIIe Siècle, Avril-Juin 1998), s.259.

olabileceğini ispatlayarak geri kazanmış, hem de ileriki yüzyıllarda kapitalizmin güçlenmesiyle uzun vadede çökecek olan mutlakıyetçi monarşilerin ve dünya ideolojilerinin çöküşünde bazen endirekt bazen de direkt katkısı olarak günümüzde dünyanın halen en güçlü devletlerinden biri olarak ayakta kalmıştır. Bu bağlamda Osmanlı Devleti 14. Yüzyılın sonundan beri Avrupa'nın siyasi satranç oyununun etken bir parçası olmuş ve halen de halefi öyle olmaya devam etmektedir. Önemli olan, edilgen bu rolü etken bir role çevirebilme iradesi ve yetisini kazanabilmektir.

Benim söyleyeceklerim bu kadar. Teşekkür ederim.

OTURUM BAŞKANI- Mustafa Beye teşekkür ediyorum.

Geçen yıl Macaristan'dan bir meslektaşım bir şey anlattı bana. Torunu bir Kurban Bayramı öncesinde koşarak gelmiş, *“baba Türkler geliyor; dede Türkler geliyor”* demiş. Televizyonda Türklerin Almanya'dan Türkiye'ye geleceklerinden söz edilmiş galiba, *“Türkler geliyor”* diye korkuyla dedesinin kucağına atılmış. O da demiş ki, *“evladım, bu o Türkler değil, bunlar Mercedes'li Türkler, korkma.”* Ama anlaşılan o ki, hâlâ bu şekilde insanları korkutuyorlar.

Son konuşmacımız, Moskova Devlet Üniversitesi'nden Prof. Shlykov. Prof. Shlykov, *“Kardinal Giulio Alberoni ve Türkiye'yi Paylaşma Bölme Planı”* konusunda tebliği sunacak.

Buyurun.

Prof. Dr. VIACHESLAV SHLYKOV (Moskova Devlet Üniversitesi)-

Bayanlar, baylar ve meslektaşlarım, Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşma planları 15. Yüzyıldan başlayarak bunu izleyen yüzyıllarda da devam etmiştir. Bu tür planlar 1174'te imzalanan Küçük Kaynarca Anlaşması'ndan çok uzun zaman önce ortaya çıkmıştır ki, bu da ilerideki ciddi diplomatik problemlere sebep olacak ayırma (paylaşma) planlarının ilk sinyaliydi.

Günümüzde iyi bildiğimiz böyle yüzlerce entrika vardır. Bu projelerde üstün ve seçkin kişilerin fikirlerinden yararlanılırdı. Tüm bu projelerin içeriği farklıydı. Fakat şüphesiz, hepsinin en büyük amacı 15. ve 16. Yüzyıldaki yenilgilerin öcünü almaktı ve Türkleri Avrupa'dan atmaktı. En başından beri problemlerin temelinde dini çatışmalar yatmaktaydı. Bundan dolayı Birinci Dünya Savaşı'ndan önce yapılan bu tür planları dini perspektiften, Hıristiyanlık ve İslamiyet arasındaki zıtlama açısından inceleyebiliriz.

Kardinal Gulia Alberoni'nin adı, Türkiye'yi bölme, paylaşma planlarıyla birlikte anılmaktadır ve Avrupa'nın genişleme planlarının önemli bir parçası olarak gösterilmektedir. Gulia Alberoni, 18. Yüzyılın ilk yarısında Avrupa politikasında çok önemli ve olağanüstü bir yere sahipti. Konuşmamda Alberoni'nin bu konudaki planı ve yaklaşımları üzerinde duracağım.

KARDİNAL GUILIO ALBERONİ VE TÜRKİYE'Yİ PAYLAŞMA PLANI

Tarihe baktığımızda, Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşmak (parçalamak) için, ilki 15. Yüzyılda olmak üzere, yüzyıllar boyu farklı planların oluşturulmuş olduğunu görürüz. Bu planlar 1774'te imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması'nın çok öncesinde ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu amaca yönelik yüzden fazla planın olduğu bilinmektedir. Bunlar incelendiğinde bazılarının hırs ve kurnazlığa, bazılarının ise ütöpik ve hayalci fikirlere dayalı olduğu görülmektedir. Bu planların yaratıcıları ise hemen her zaman farklı, göze çarpan kişilikler olmuştur. Leon X, Pie V, Clement VIII gibi Romalı başrahipler, imparatorlar ve krallar (I. François, I. Maximillien, XIV. Louis, II. Joseph, Napolyon Bonapart gibi).²⁴⁴ Her ne kadar bu planlar, farklı zamanlarda farklı çevre ve şartlarda ortaya çıkmış gibi görünseler de aslında hepsi aynı amaca yönelikti. Hıristiyanların, Türkleri Avrupa'dan çıkararak 15.-16. Yüzyıllarda yaşadıkları yenilgilerin intikamını alma arzuları. Bu anlamda problem,

²⁴⁴ Djuvara T.G., **Cent Pprojets de Partage de la Turquie**, Paris, 1913.

başından beri “dinlerin hesaplaşması” olarak görülmüştür. Nitekim Birinci Dünya Savaşı’na dek ortaya çıkan tamamı, Hıristiyanlığın (ki o dönemlerde Papa’nın öncülüğünde Katoliklik anlamına geliyordu) Osmanlı Sultanı/halife ile özdeşleştirilen İslamiyet’e karşı baş kaldırışı üzerine kurulmuştu.

Kardinal Guilio Alberoni (1664-1752), Osmanlı İmparatorluğu’nu Parçalama Planı’nın oluşturulmasında önemli bir isimdir. Alberoni, 18. Yüzyılın ilk yarısında Avrupa siyasetinin en önemli ve ilginç şahsiyetlerinden birisidir. Hayat hikâyesi heyecanlı bir macera romanına benzer. Kendi halinde bir bahçıvanın oğlu olarak İtalya’da Parma Dükalığı’na bağlı Fiorenzuola d’Arda kasabasında dünyaya gelen Alberoni, İspanya başbakanlığı yapmış, Kardinal olmuş,²⁴⁵ hatta Papa seçilmeye de çok yaklaşmıştı (yalnızca birkaç oy eksiği nedeniyle seçilememiştir).²⁴⁶ 1714’ten, sürgüne gönderilmiş olduğu 5 Aralık 1719 tarihine kadar sürdürdüğü başbakanlık görevi sırasında Bourbonların otoritesini sağlamlaştırmak için çalışmış, idari ve mali reformlar yapmış, ülkenin askeri gücünü artırarak İspanya’nın uluslararası prestijini yeniden kazanmasını sağlamıştır.²⁴⁷ Bu çalışmaları sebebiyle, Alberoni, çoğu kez, 17. Yüzyılda Fransa tarihine damgalarını vuran Kardinal Richelieu ve Kardinal Mazarini’ye benzetilmiştir.²⁴⁸

18. ve 19. Yüzyıl yazarlarından çoğu, Alberoni’yi, zamanın en önemli devlet adamları ve siyasetçilerinden biri olarak tanımlamıştır. Tarihte çok önemli roller oynamalarına karşın, farklı siyasi çevrelerde hakkında konuşulan çok az politikacı olmuştur. Alberoni içinse bu asla böyle olmamıştır. O bazı çevrelerce yüceltilirken, bazı çevrelerce de yerilmiştir. Onun için Avrupa’da barış bozucu, kargaşa yaratıcı denirdi.²⁴⁹ Herkesin onun hakkında söyleyecek bir şeyleri vardı. Kimine göre bir maceraperestti, kimine göre ise büyük bir adam.²⁵⁰

18.Yüzyıl Fransa tarihine ışık tutan meşhur anıların yazarı Kont Saint-Simon, Alberoni için “lie du peuple” yani “aşâğılık köle” derdi.²⁵¹ Gerçi bu

²⁴⁵ Jizn i primechaniya dostoyniye dela kardinala Alberoniya bivshago pri Hispanskom dvore pervim Ministrom. Sanct-Petersbourg, 1780

²⁴⁶ Harcourt-Smith S., **Cardinal of Spain. The Life and Strange Career of Alberoni**, N.-Y., 1944. s. 296.

²⁴⁷ **Entziklopedicheski Slovar Broklav I Yefron**, Saint-Petersbourg, 1890. vol.I, s. 442.

²⁴⁸ Vesnitch V., **Le Cardinal Alberoni pacifiste//Revue d’histoire Diplomatique**, Paris, 1912. s. 361.

²⁴⁹ Harcourt-Smith S., **Alberoni, or the Spanish Conspiracy**, L., 1943. s. 287-289.

²⁵⁰ Vesnitch V., **Le Cardinal Alberoni Pacifiste...**, s. 352-353.

²⁵¹ Saint-Simon, **Memoires**, Moscou, 1976, vol. I, s. 203-205.

sözlerinin arkasında ona karşı beslediği kin yatıyordu. Voltaire'in ise Alberoni'ye karşı her zaman hayranlık duyduğu herkesçe bilinen bir gerçektir.²⁵²

17. Yüzyıl ile 18.Yüzyıl başındaki dönem Avrupa devletleri arasında birçok savaşa sahne olmuş ve ülkeler çok sayıda kayıplar vermişti. Almanya'nın yalnızca "30 Yıl Savaşı"ndaki (1618-1648) kaybı, nüfusunun üçte biri kadardı. 1735 yılında Alberoni, Avrupa'da kalıcı bir barış sağlayacağına inandığı projesinin önemini şu sözlerle açıkladı. "Burbonlar ve Emperyalere (La Maison Imperiale) arasındaki savaş, beraberinde o denli farklı talepler getirmiştir ki uzlaşma imkânsız hale gelmiştir. Bu durum Avrupa'yı kaçınılmaz bir sona sürüklemektedir. Bu nedenle savaşın bir an önce sonlandırılması hem Avrupa, hem de Hıristiyanlığın geleceği için gereklidir."²⁵³ Avrupa temellerinden sarsılmış bir durumdadır ve bunu durdurmak için bir yol, bir sistem bulmak zorundayız. Güçlü Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Almanya'nın kendini savunma ile uğraşması, Hıristiyan Avrupası'ndaki tüm ülkelerin lehine olacaktır; aynı zamanda da kendi topraklarını büyütürken Osmanlılar hariç başka hiç kimse zarar görmeyecektir. İmparatorluğun Prenslere arasında Osmanlı'ya boyun eğdirme fikrini tüm güçleriyle yayıp; Doğu'da ilerleme sürdükçe bir zamanlar Almanya'nın Avusturya soyuna ait olan belli arazileri tazminat olarak bu prenslerin emrine verme fırsatına sahip olacaklar. İmparatorların etkisinden korkma sebebi olmadan, tüm diğer Hıristiyan devletler, "kafir"lere zarar vererek bu büyümeye yardımcı olacaklardır. Orada herkes, çıkarına ve güvenliğine katkı sağlayacak bir şeyler bulacaktır; Avusturya soyunun dünyanın farklı bölgelerinde zaptettiği farklı sınırların Avrupa'daki sorunların sebebi olduğu kesindir çünkü."²⁵⁴

"Zaman zaman meydana gelen oluşum, sistem, İspanya Kralı Carl V'in zamanındakine benzerdir şüphesiz. O zamanlar Carl V, imparatorluk tacının verdiği yetkiyle, kardeşi Ferdinand'ı, atalardan kalma Avusturya ve Almanya Prenslikleri ile Bohemya ve Macaristan Krallıkları ile sınırladı ki bunlar günümüzde olduğu kadar kıymetli değildi. Görünüşe göre İlahi Lütuf, o sistemi yeniden canlandırma şansını sağladı."²⁵⁵ Bu sözleri söylerken Alberoni'nin şu fikri kabullendiği bellidir: "Yeni, aslında iyice unutulmuş eski bir şeydir."

²⁵² Vesnitch V., **Le Cardinal Alberoni pacifiste...**, s.361.

²⁵³ *Ibid.*, s. 364.

²⁵⁴ *Ibid.*, s. 365.

²⁵⁵ *Ibid.*

Alberoni, Avrupa'daki durumu da, projesini hayata geçirmek ya da en azından kendi fikirlerini gözden geçirmek üzere uygun bulmuştu muhtemelen. Avusturya'nın Pragmatik Onayı Fransa tarafından tanınmıştı. Avrupa siyasetine yüzyıllarca hâkim olan Habsburg ve Bourbon soyları arasındaki rekabet hafiflemişti.²⁵⁶ Kendi açısından Rusya, bu büyük kuvvetlerle uyum içindeydi ve Kutsal Roma Kilisesi'ne mensup bir Prens, ulusal örgütlenme fikrini yaymaya çalışması da çok tuhaf bir durum değildir.

Plan özgün haliyle İtalyanca kaleme alınmış, sonra da üç ana Avrupa diline çevrilmiş, hemen hemen aynı zamanda (1735'te) ayrı kitaplar olarak Almanca ve İngilizce basılmış ve "Le Mercure Historique et Politique de la Haye" dergisinde Fransızca bir makale olarak yayınlanmıştır.²⁵⁷ Olayların böyle eşzamanlı oluşu, amacı kamusal tepki yaratmak, düzgün bir kamusal görüş oluşturmak ve projeye dikkat çekmek olan iyi bir propaganda kampanyası gibi görünür. O zamanlar Kardinal Alberoni'nin kişiliği, belirsizliği ile tanınırdı.

18. Yüzyılın ortalarına kadar tüm bu tasarılar yalnızca dini fikirlerle besleniyordu. 17. Yüzyılda meydana çıkan Aydınlanma Çağı (meşhur İngiliz felsefeci John Locke'u anımsayın), sosyal hayata laiklik, liberalizm, özgürlük ruhu vadeden ilahi öğeleri red gibi kavramları soktu.²⁵⁸

Alberoni'nin planı iki yönlüydü; bir yandan planın amacı tüm Avrupa barış ve güvenliğini emniyete almak; diğer yandan ise Müslüman bir halk olan Türkleri (Hıristiyan kimliği ile Müslüman kimliği arasındaki farkın vurgulanışına dikkat etmeliyiz) Avrupa'dan, Asya'dan hatta Afrika'dan dışlamak; yani savaş, bu da "kafirlerin" ortadan kaldırılması, pek çok kişinin ölümü, sınırların zorla ele geçirilmesi, yani kısacası Aydınlanma Çağı'nın değerlerine ve liberal ruhuna tamamen zıt düşen fiillerin yapılması anlamına gelir.

Montesquieu (1734'te yani Alberoni'nin tasarısının arifesinde yayınlanan) "Romalıların Yükseliş ve Çöküş Sebepleri Üzerine Bir Tartışma" adlı tezinde şöyle yazmıştır: "Bugün Türklerin İmparatorluğu, bir zamanlar Yunanlıların İmparatorluğu'nun olduğu gibi zayıftır; ancak uzun süre devam edecektir. Ve eğer bir kral, istila planları yaparak bu imparatorluğu tehlikeye atacak olursa, Avrupa'nın üç ana ticari devleti, derhal tedbir almak için ne yapacaklarını iyi

²⁵⁶ Borisov Yu. V., **Diplomatiya Ludovika XIV**. Moskva, 1991. s. 357.

²⁵⁷ Vesnitch V., **Le Cardinal Alberoni pacifiste...**, s. 362.

²⁵⁸ Locke John., **Dva traktata o gosudarstvennom upravlenii**, Moskva, 1960. vol, I

bilirler.”²⁵⁹ Türkiye'nin paylaşımına dair projelerle ilgili olarak ise notlarında şöyle belirtmiştir: “Bu tasarılar ciddi değildir, bunları yazanlar, Avrupa'nın çıkarlarını göremeyen insanlardır.”²⁶⁰ Montesquieu Türkiye'nin paylaşımı ile ilgili gelecekteki projelerin akıbetini de tahmin etmiştir. Dahi Fransız yazarının bu kehaneti, 180 yıl boyunca yani Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcına dek geçerli ve önemli kalmıştır.

Ancak tasarısından da görebileceğimiz üzere Alberoni, gerçek dünyanın nasıl işlediğini, uluslararası ticaretin artan rolünü ve ticari milletlerin çıkarlarını görebilen büyük bir devlet adamıydı. Alberoni'nin tasarısına baktığımızda plana çok vakit ayrıldığını gösteren ince ayrıntılar gözümüze çarpıyor.

Yazar, dini niteliğinden ötürü, projesini şüpheli bir biçimde muhafaza etmiş ve bu tasarının hayata geçirilme koşullarının pek de lehlerinde olmadığını kabul etmiştir. O dönemde Türk İmparatorluğu'nun fethi için Hıristiyan Devletler arasında çıkarlardan arınmış yakın bir ittifak sayesinde kolaylıkla kazanacaklarını düşünüyordu. Eğer bu fırsatı kaçırlarsa sonradan gelecek nesiller, bu affedilemez ihmalden ötürü onları suçlayacaklardı.²⁶¹

Alberoni'nin hedeflediği amaçları gerçekleştirebilmek için bir dizi, siyasi, mali, lojistik ve sınırsal sorunu çözmek gerekliydi. Ancak, bunun için her şeyden önce siyasi iradeye ihtiyaç vardı. Haçlı seferlerinin başarısızlığını bu şekilde açıklayan Alberoni, fethedilmesi gereken bölgelerin gelecekteki taksimi sorununa dair esas bir kararlılığın eksikliğine dikkat çekmişti.²⁶²

Onun görüşüne göre her bir müttefikin yapmak zorunda olduğu silahlı harekâtların boyutlarını belirlemek ve bir ittifak sözleşmesi imzalamak için öncelikli olarak Regensburg'da bir Kongre toplanmalıydı. Bu Kongre'ye katılma davetiyesi, Kutsal Roma İmparatorluğu Kayzeri adına yollanacaktı. Bu ön Kongre'de her katılımcı müttefikin sınırlarının belirlenmesi, başarının ilk koşulu idi.²⁶³

Alberoni'ye göre Regensburg'daki Kongre kararları şu noktaları içermeliydi:

1. Konstantinopolis İmparatorluğu'ndaki din, Westphalia Barışı temelleri

²⁵⁹ Montesquieu Ch., **Izbranniye Sochineniya**, Moskva, 1955, s. 152.

²⁶⁰ *Ibid.*, s. 153.

²⁶¹ Djuvara T. G., **Cent Projets de Partage**..., s. 261.

²⁶² *Ibid.*, s. 263.

²⁶³ Vesnitch V., **Le Cardinal Alberoni Pacifiste**..., s. 386.

üzerine kurulmalı ve Ortodoks, Ermeni ve Kıpti Kiliselerine karşı hiçbir önyargı olmamalı.

2. Hiçbir ülkeye ayrıcalık ya da özel hak tanınmadan, tüm Hıristiyan güçler için genel bir gümrük tarifesi üzerinde anlaşma sağlanmalı.
3. Hiçbir prens ya da devlet, Yarımada üzerinde hak iddia etmeyecek; bu, ticari bayraklar arasındaki tüm uyuşmazlıkları engelleyecek ve ticareti destekleyecek.
4. Çanakkale Boğazı'ndaki tüm kaleler yıkılmalı.
5. Konstantinopolis İmparatorlarının Dominium Maris'i (Hâkimiyetleri altındaki denizler) Gelibolu Boğazı ile sınırlanacak.²⁶⁴

Savaş harekâtlarını desteklemek üzere (hem deniz hem kara yolu bakımından) savaş alanının merkezine en yakın yer olduğu için karargâhı Venedik olan özel bir askeri fon kurulmalıydı. Alberoni, ülkeler tarafından verilecek ve kullanılacak olan güçlerin yapısını ve yöntemini de belirlemişti: Almanlar İmparator'un komutası altında 100,000 asker verecekti; Rusya, sadece Kırım Tatarlarına karşı kullanılmak üzere 100,000 asker; Polonya Kralı 30,000 asker; Danimarka Kralı 10, 000 asker; İsveç Kralı 10,000 asker; Fransa Kralı 30,000 asker; İspanya Kralı 20,000 asker; Sicilya, Napoli, Portekiz, Sardinya Krallıkları ile Venedik ve Ceneviz cumhuriyetlerinin her biri de 10,000'er asker verecekti. Kıta ordusunun genel gücü 370,000 askeri bulacaktı. Dahası, Hıristiyan devletleri koalisyonunun emrinde 100 amiral gemisi ve 40 firkateynden oluşan büyük bir filo olacaktı (Bu gemilerden 40 tanesi Büyük Britanya tarafından verilecek; 15'i Portekiz ve Venedik tarafından; 30'u Hollanda; 15'i Fransa; 15'i İspanya; 5'i Napoli; 5'i de İsviçre tarafından sağlanacaktı). Tüm bunların yanı sıra Alberoni, Türk gemilerini, Trablusgarp, Tunus ve Cezayir'den uzak tutmak için, Fransa, İspanya ve Portekiz'in ikinci bir filo hazırlamalarını istemişti. Sonrasında bu devletler, söz konusu limanları kendi hâkimiyetlerine alabilecekti.²⁶⁵

Alberoni'nin Türkiye'yi paylaşma planı, dönemin mevcut siyasi durumunun tüm kendine özgü unsurlarını ve karmaşıklıklarını hesaba katmıştı. Tasarısının ana noktası, Bizans İmparatorluğu ile büyük benzerlik taşıyan bir Konstantinopolis İmparatorluğu'nun kurulması ve son Bizans İmparatorlarına ait olan tüm imtiyaz ve sıfatları taşıyacak olan meşhur dük Holstein-Gottarp'ın

²⁶⁴ Gjuvara T. G., **Cent Projets de Partage...**, s. 267.

²⁶⁵ *Ibid.*, s. 262.

İmparator ilan edilmesi idi.²⁶⁶ Bu dükün seçilmesi tesadüf değildi çünkü dük, tüm Avrupa'da barış güvencesi sağlanması gibi büyük bir siyasi amaç uğruna Avrupa hükümdarlarını yerinden edecek komplike bir planın parçasıydı.²⁶⁷ Planın gerçekleştirilmesinde asıl yük, Avusturya'nın omuzlarındaydı. Bu yüzden Bosna, Slovenya, Makedonya ve Eflak'ı ele geçirmeliydi. Tüm bu bölgeler, Carl VI'nın tahtına veraset kanunu olan 1713 tarihli Pragmatik Onay tarafından belirlenmiş yasal devamlılığın şart ve kuralları ile korunmalıydı.²⁶⁸

Alberoni'nin tasarısında önemli bir nokta, tıpkı Kutsal İttifak'a karşı savaşta olduğu gibi, güçlerini Kırım Tatarlarına karşı yollaması teklif edilen Rusya'nın katılıp katılmayacağı idi. Genel konuşacak olursak Rusya olmadan, Alberoni'nin projesinin hayata geçirilmesi oldukça sıkıntılı olacaktı. Alberoni'nin tasarısını incelediğimizde görürüz ki, Türkiye'yi paylaşmaya yönelik benzer planların aksine, bu tasarıda kavramsal bir yaklaşım vardır; çünkü önerileri, fethedilmiş bölgelerin basitçe taksim edilmesi üzerine değildir sadece. Hıristiyan Avrupa'sının iç bölgelerinin yeniden taksimini de içeren, oldukça ince tasarlanmış bir dizi fiil de görürüz bu planda; dolayısıyla, Hıristiyan dünyasının tüm "alanı"nın bu sürece dâhil olması gerekir.

Artık, Kardinal Julio Alberoni'nin planına göre Osmanlı İmparatorluğu'nun nasıl paylaşılacağı (parçalanacağı) ayrıntıyla inceleyebiliriz şöyle ki;²⁶⁹

- 1- Holstein-Gottorp Dükü, son Bizans İmparatorlarının sahip olduğu tüm sıfat, imtiyaz ve ayrıcalıklara sahip bir biçimde Konstantinopolis İmparatoru ilan edilmelidir. Avrupa'daki Rumeli Eyaleti ve bazı istisnalar hariç, Asya'daki tüm Türk diyarları bu İmparatorluğa katılmalıdır. Veraset sırası, babadan oğula geçecek şekilde erkek varislerle devam etmelidir.
- 2- Bu devasa plan, Roma İmparatoru'nun gücü ve etkisi olmadan uygulanamayacağı için ve İmparator'un şanlı soyu, Müslüman istilalarına karşı her daim Hıristiyan dünyasının kalesi olduğu için, Bosna, Sırbistan, Slavonya, Makedonya ve Eflak'ın tamamı, majestelerinin hakimiyetine devredilip, Pragmatik Onay'da düzenlenmiş hüküm, nizam ve veraset kurallarına tabi olacaktır. Majesteleri Roma İmparatoru, ayrıca, Konstantinopolis İmparatoru ve diğer Hıristiyan Hükümdarlardan daha kıdemli olmalıdır.

²⁶⁶ Vesnitch V., **Le Cardinal Alberoni Pacifiste...**, s. 380.

²⁶⁷ Vesnitch V., **Cardinal Alberoni, an Italian Precursor of Pacifism and International Arbitration.**// The American Journal of International Law, 1913, January, s. 51-107.

²⁶⁸ *Ibit.*, s. 84.

²⁶⁹ Vesnitch V., **Le Cardinal Alberoni Pacifiste...**, s. 380-382.

- 3- Majesteleri Çariçe'nin toprakları, (burada İmparatoriçe sıfatını kullanmayıp, İmparatorluğun başında olma yetkisini yalnızca Roma İmparatoru için kullandığı gerçeğine dikkatinizi çekmek isterim), oldukça geniş olduğu için ve bu olağanüstü prenses Anna, kamusal özgürlük ve dini yayma gibi konuların kendisi için birincil amaçlar olduğu yönünde bariz işaretler verdiği için, Azov ve Tataristan (Kırım) bölgelerine sahip olma ganimetini, makul bir tazminat olarak kabul edeceği yönünde bir ümit besleyebiliriz. Avrupa'nın kuzeyinde sükûneti sağlayacak olan, Finlandiya'nın İsveç Krallığı'na tekrar devredilmesine de rıza gösterecektir. (Aslında bu, İsveç'e karşı Büyük Peter tarafından gerçekleştirilmiş olan savaşın sonuçlarını düzeltmek amacıyla yönelik, ancak kendi içinde gerçekleşme olasılığı zor bir plandı).
- 4- Fransa sınırları büyük ve genişlemekte olduğu için ve son savaşta Hıristiyan Majesteleri büyük kararlılık gösterdiği için, Fransa Hükümdarı'nın Tunus'u hakimiyet altına alma ve Hıristiyanlığın düşmanına boyun eğdirme yolunda önemli bir rol almanın şan ve şerefi ile yetineceği tahmin edilmektedir.
- 5- Katolik Majesteleri'nin Afrika'da pek çok kez gösterdiği gayret ve şevkini ödüllendirmek için, konfederasyon üyeleri, Cezayir'i İspanya'ya ve Trablusgarp'ı da Portekiz'e devretmelidir.
- 6- Ticari bir ülke olan ve hükümet prensipleri, halkının hâkimiyetini yaymasına izin vermeyen İngiltere, Girit'i ve İzmir kentini alacaktır. Yukarda bahsi geçen sebeplerden ötürü, Hollanda da Rodos'u ve Halep kentini alacaktır.
- 7- Danimarka'nın majestelerine adil olsun diye ve bu ülkenin uzak ülkeleri istemeyeceği gerçeğine dayanarak Danimarka'ya Holstein-Gottarp dükalığı verilecek; yine aynı sebeplerden ötürü Finlandiya, İsveç Krallığı'na, Toskana ise Majesteleri Sicilya Kralı'na devredilecektir.
- 8- Kıbrıs üzerine atalarından gelen tartışılmaz hakların sahibi olan Majesteleri Sardinya Kralı'na Kıbrıs'ın devredilmesi adil olacaktır.
- 9- Zaten geniş ve genişleyen mülklerin sahibi olan Majesteleri Prusya Kralı'nın sahip olduğu topraklara iki Negroponte adasının katılması yarar sağlayacaktır.
- 10- Bavyera soyunun mülkleri, Bohemya Krallığı ile daha da genişletilecektir.

- 11- Yüzyıllarca Hıristiyanlığın kalesi olarak hizmet etmiş ama son kırk yılda bir savaş ve felaket alanı haline gelmiş olan talihsiz Polonya'yı Moldavya ve Budziac'a devretmek kaçınılmaz olmuştur. Krallık ise Sakson soyunda babadan oğula geçecektir.
- 12- Kâfirlere karşı sınır duvarı teşkil ettiği ve aynı zamanda da Hıristiyanlığın gücü olduğu gerekçesiyle Venedik Cumhuriyetine, tüm konfederasyon üyeleri, kendi arzuları ile Dalmaçya'yı verecek ve aynı zamanda da 20 yıl önce kendisinden koparılmış olan Morea üzerindeki hakları da iade edilecektir. Eski Yunanistan'ın Livarda denilen bölgesi de aynı şekilde Ceneviz'e verilecek ve ayrıca Ceneviz, Korsika'da hükümdarlık kuracaktır.
- 13- Malta Şövalyeleri, dinsiz düşmanlarının çökertilmesine katkıda bulunmuş olmanın şanıyla yetineceklerdir. Sınırlarını genişletme olasılığı bulunmayan İsviçre Kantonları, savaş sırasında askerlerine ödenecek çifte maaş ile yetineceklerdir.
- 14- Bu taksim planında adı geçmeyen, Yarımada'daki tüm adalar, savaşta yararlılıkları görülen genç prenslere ve generallere takdim edilecektir.

Alberoni tarafından önerilen sınır taksimi projesi işte böyle idi. Rusya, Fransa, Malta, İsviçre gibi kimi ülkeler, toprak kazancı yerine oldukça cimri bir biçimde kendilerine atfedilecek erdemlerle ödüllendirileceklerdi. Şunu da belirtmek gerekir ki, Alberoni, herhangi bir toprak ayırmadığı, Roma'yı paylaşım projesi kapsamının dışında tutmuştu. Ayrıca plan metninde Vatikan'dan dahi söz edilmiyordu.

Sonunda Alberoni, dönemin Genel Kurmaybaşkanı'nın aklına yatan bir plan kurdu. Bu planda denizdeki ve karadaki stratejik konumlara ve mekânlara ait kusursuz bilgiler vardı. Bu bilgileri meşhur general Bernier'den almıştı. Alberoni, Bernier'yi dük Vendom'un görevi sırasında tanımış ve onu "Müslüman kılığında üç yıl boyunca araştırmalar yürütmüş olduğu Asya ve Avrupa'daki Türk şehir ve kalelerine gözlemler yapmak üzere" yollamıştır.²⁷⁰

Burada siyasi nitelikteki çok önemli bir noktanın üzerinde durmamız gerekir. Alberoni, harekât boyunca, yeni fethedilmiş bölgelerde, hiç kimse yeni vergiler ya da zorunluluklar getirilmemesi konusunda ısrarla durmaktaydı; dahası, Türkiye'de Hıristiyanlar için düzenlenmiş vergi sisteminde de hiçbir

²⁷⁰ Vesnitch V., **Le Cardinal Alberoni Pacifiste...**, s. 382.

değişiklik yapılmayacaktı (bu tedbirin, vergilendirme sisteminde hiçbir değişiklik yapılmasına gerek olmadığını belirten Türk Hükümdarlık sistemini öğrenince duydukları pişmanlıktan doğmuş olduğu düşünülebilir).²⁷¹

Savaş harekât planı 7 aşamadan oluşuyordu:

- 1- Türkleri hazırlıksız yakalamak için tüm Hıristiyan prensler saldırıya aynı anda başlayacak; Ruslar özellikle Kırım'a yürüyüp Azov'u ele geçirecek.
- 2- Polonya, Danimarka ve İsveç, Hotin'i kuşatacak; Dnister'i aşır Moldova'yı, Tatar bölgelerini, Trabzon'u ve Karadeniz'in Kuzeybatısındaki diğer kaleleri ele geçirecek.
- 3- Alman ordusu Belgrad'da toplanacak ve Niş, Vidin, Niğbolu ve Tuna üzerindeki diğer kalelere saldırarak.
- 4- Fransa ve diğer Güney orduları Yunanistan'a saldırarak.
- 5- İki filo Messina'da toplanacak, önce Yarımada'daki adalara saldırıp Mitylene ile Bozcaada'yı alacak, sonra da Berni adlı askeri uzman tarafından incelenmiş olan, Çanakkale Boğazı boyunca dizili kalelere ilerleyecek ve en sonunda da Konstantinopolis, Galata tarafından kuşatılmış olacaktır.
- 6- Avrupa'da barış ve adalet, garanti altına alınmış olacak.
- 7- Gelecekteki savaşları önlemek için Regensburg'da (Ratisbonne) bir Sürekli Kongre (Diete Perpetuelle) kurulacak; tüm Hıristiyan ülkeler buraya delege yollayacak, Kongre tıpkı Alman Konfederasyonu gibi işleyecek; inatçı hükümdarlar Kongre kararlarına uymaya zorlanacak.²⁷²

Alberoni, bu yeni siyasi örgütün sonucu olarak beklenmedik biçimde meydana çıkabilecek zorlukları önceden görmüştü. Dünya barışını korumak adına, Konstantinopolis hükümdarlarının gücü ve yetkileri kısıtlanmalıydı. "Belli hükümdarların elindeki fazla güçten şikâyetçi olan insanlar çok haklı; çünkü bu güç genelde hükümdarların kendi hırslı amaçları ve utanç verici eğilimleri, tasarıları için kullanılıyor. Bu yüzden komşularına yönelik tehlike yaratabilecek prenslerin, yetkilerini aşırı kullanmalarını önlemek için tüm önlemleri almak şart. Hıristiyanlık için barış havası yaratmak adına bir Sürekli Kongre (Diete Perpetuelle) kurma planımızın işleyeceğini umalım. Ancak insan gelecekteki olaylardan emin olamaz: Bu dünyada olayların garip bir

²⁷¹ *Ibid.*, s. 379.

²⁷² Djuvara T. G., **Cent Projets de Partage**..., s. 266.

işleyişi var. Siyasal sistemler her şeyden daha değişken: Yıllarca düşman olmuş krallar, yeni çatışmalar ve spekülasyonlar sonucu birden kucaklaşabiliyor; zamanında kanın su gibi aktığı meselelere şimdi gülüp geçilebiliyor. Dolayısıyla günün birinde çıkarları Avrupa'nın çıkarları ile örtüşmeyen bir İmparatora rastlamak imkânsız değil. Böyle bir durumda gücü ne kadar kısıtlansanız az. "Hıristiyan devletlerin sürekli Kongresi, tüm uyuşmazlık ve tartışmaları dostça çözümlene yetkisine sahip olacaktı." Eğer böyle bir mahkeme, Hıristiyan dünyasında kurulabilmiş olsaydı, Avrupa'yı tüketen haksız ve anlamsız savaşları çok daha az görürdük.²⁷³

Şimdi de Kardinal Alberoni'nin düşünce ve önerilerinin özüne bir bakalım:

- 1- Tüm Hıristiyan devletlerin vekil ve bakanlarından oluşan bir Sürekli Kongre olacak ve Alman Kongresi (Diète Germanique) için geçerli olan kural ve işlemlere uygun olarak Regensburg'da toplanacak. (Regensburg Kongresi üç kurula ayrılmıştır: Boş bir imparatorluk tahtında hakka sahip olan dokuz hükümdardan oluşan Seçmenler Kurulu; sayıları yüzden az olamayacak Prenslar Kurulu ve 51 vekilden oluşan Serbest Kentler Kurulu. Tüm kararlar, yukarıda bahsedilen ilk iki kurulda alınır.)
- 2- Prenslar ya da Hıristiyan devletler arasında aniden meydana gelebilecek tüm tartışmalar, ister din, isterse veraset, evlilik ya da diğer sebeplerden olsun, İmparatorluğun Anayasası için gerekli oy sayısı ile çözümlenecektir. Bu kararlar meselenin Kongre'ye sunulmasından sonra bir yıl içinde açıklanacaktır.
- 3- Eğer uyuşmazlık yaşayan devletlerden bir tanesi, altı ay içinde düzgün bir biçimde bilgilendirilmesi gereken Kongre'nin kararlarına itaat etmeyi reddederse, bu devlet kamusal huzuru ihlal etmiş sayılacak; Kongre bu devlete karşı tedbirler alacak, organize askeri harekât düzenleyecek ve kararlara tam olarak itaat ettirip hareket bağlamındaki tüm hasar ve suçları tazmin ettirecektir. Böylesi bir durumda her devlet ve hükümdar tarafından oluşturulacak askeri eylem planları, İmparatorluk için belirlenmiş kaideye göre uygulanacaktır.²⁷⁴ Alberoni ayrıca adil bir biçimde şunu da eklemiştir: "Benim niyet ve arzularımın kaderini sadece zaman gösterebilir; ama o planı düzgün bir biçimde oturtabilmek için üstesinden gelmek zorunda kaldığım güçlükleri her okumuş kişi muhakeme edebilir."²⁷⁵

²⁷³ Vesnitch V., **Le Cardinal Alberoni Pacifiste...**, s. 385-386.

²⁷⁴ Djuvara T. G., **Cent Projets de Partage...**, s. 267-268.

²⁷⁵ Vesnitch V., **Cardinal Alberoni, an Italian Precursor...**, s. 101.

Alberoni, ticari ilişkilerin, her ülke için, hiçbir imtiyaz olmadan, aynı yöntemlerle düzenleneceğini de önceden tahmin etmişti. Bu bakımdan söz konusu kavramsallaştırma, o dönem için çok önemliydi. Yarımada'nın denizlerinde (Ege Denizi) tüm bayrakların dalgalanacağını ve denizcilik özgürlüğünü ilan etmiş; Çanakkale Boğazı'ndaki kaleleri yıkmaya karar vermişti. Denizde Konstantinopolis Hükümdarı'nın gücü, Gelibolu bölgesi ile sınırlanmıştı.²⁷⁶ Sürekli Kongre'yi Avrupa bölgesi ya da Hıristiyan Dünyası ile sınırlayan Alberoni, zamanının büyük fikirlerini yakalamıştı. Dolayısıyla eğer Alberoni, Avrupa'daki çatışmaları dindirmek için aradığı modeli Kutsal Roma İmparatorluğu'nun Anayasasında bulmuş ise (ki bu Anayasa aslında Roma Hukuku'nun Alman Ruhuna uyarlanmış halinden başka bir şey değildir), görüyoruz ki Roma Dünyası (Paix Romaine), Hıristiyan Dünyası (Paix Chretienne), Alman Dünyası ve "Alberoni'nin Dünyası" aslında aynı fikrin evrimsel aşamasından başka bir şey değildi.

Alberoni'nin tasarısının amacı Hıristiyan Avrupa'sında barış sağlamaktı ama Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılması (parçalanması) karşılığında. Aslında askeri açıdan bu proje yeni bir haçlı seferine benzer; siyasi açıdan ise 18. Yüzyılda çabucak yayılmış bir fikir olan "Avrupa Birleşmiş Milletler Örgütü"nü prototipinin kuruluşunu temsil eder. Alberoni'nin tasarısı Avrupa devletleri arasında birlik eksikliği sebebiyle olduğu kadar İngiliz-Fransız zıtlıkları sebebiyle de hayata geçirilememiş, ancak gelecekteki "Türkiye'nin paylaşım" planları için -özellikle de İmparatoriçe Catherine II'nin meşhur "Yunan Projesi" için- bir örnek teşkil etmiştir.

Aslında Alberoni'nin planı bu türdeki son projelerden biriydi; çünkü 1774'deki Küçük Kaynarca Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra, "Doğu Sorunu" başka bir biçimde -Osmanlı İmparatorluğu'na ait sınırların taksiminde- devletler arasında yaşanan rekabet biçiminde gündeme geldi. Bu bağlamda asıl rolü, mimarının Wilhelm III Oransky olduğu "güç dengesi" siyaseti oynadı. Ölümünden yirmi yıl sonra, tipik bir muhalefet gazetesi olan "Craftsman", güç dengesinin, İngiliz siyasetinin ebedi ve orijinal prensiplerinden biri olduğunu yazmıştı.²⁷⁷

Teşekkür ederim.

²⁷⁶ Djuvara T. G., **Cent Proje de Partage...**, s. 266.

²⁷⁷ Kissinger, Henry., **Diplomacy**, Moscow, 1997, s. 60.

OTURUM BAŞKANI- Değerli dinleyiciler; bu oturum konuşmaları burada sona erdi, şimdi sorular varsa, onları alalım.

MUSTAFA BALIKÇIOĞLU- Aslında Prof. Ömer Turan beyefendinin konusunda bir iki şey de söylemek istiyorum, yani yalnız sorum yok.

OTURUM BAŞKANI- Bir iki şey söyleyin, ama bir iki şey olsun lütfen.

MUSTAFA BALIKÇIOĞLU- Tamam, o kadar olacak.

Misyoner faaliyetleriyle ilgili yapılan konuşmada gerçekten çok ilginç şeyler söylediler. Ama ben bunun tam olmadığını kabul ediyorum. İsmi misyoner faaliyet olmasına rağmen, aslında Fransız İhtilali'nden esinlenip, bir milliyetçilik propaganda çalışmasıydı bu. Aslında projenin esas adı, Osmanlı'yı parçalama projesiydi ve okullara misyoner okullarından ziyade, yabancı okulları demek lazım. Sunucu beyefendinin söylediği gibi, bu misyoner okulları gerçekten en büyük başarısını Bulgaristan'da, Yunanistan'da, Mısır'da elde etmiştir. En kötü başarıları da Ermeniler arasında olmuştur. Bu işin tabiatı gereği böyledir. Çünkü Ermeni, hamisi Osmanlı'dan çok memnundu, hem zengin olmuşlardı, hem çok rahat bir yaşam tarzları vardı. Misyoner okullarında yetişip, sonra Avrupa'ya götürülüp, militan olarak gönderilen milliyetçiler, Ermeni topraklarında muvaffak olamadılar, hiçbir taraftar bulamadılar. Çünkü Ermeni'nin rahatı yerindeydi. Sıkıntı bu insanlardaydı. Bunlar hatırlayacaksınız, komitalar kurdular; kurdukları bu komitalarla oradaki halkı rahatsız ettiler. Rahatsız ettikleri içinde daha çok Ermeniler vardı. Aralarına Türk ve Kürtleri de alarak, bu komitacılar yıllarca haydutluk yaptılar ve hiçbir Hıristiyan ve Müslüman ayrımı yapmadan mezalimde bulundular. Ne zamanki Rusya, işte beyefendinin söylediği, Kaynarca'dan önce Osmanlı'ya saldırmasında, Van, Kars, Ardahan'ı aldıkları zaman da, bu komiteciler rehberlik yaptılar ve Ruslara nerelere saldıracaklarını gösterdiler. Fakat Kaynarca Anlaşması ve diğer anlaşmalarla İngilizlere karşı kaybedince, Ruslar geri çekildi ve burada bunlar çıplak kaldılar ve çoğu Kafkasya'ya doğru göç etmesine rağmen, Türklerle Ermenileri karşı karşıya getirmeye sebep oldular. Oradaki olayın esası buradan kaynaklanıyor. Bu misyonerlerin görevi de, misyonu da din değil, milliyetçiliktir ve bunda da muvaffak olmuşlardır.

OTURUM BAŞKANI- Teşekkür ederim Mustafa Bey.

O konu biraz fazla karışık bir konudur, Şimdi ona girmek istemiyorum, çünkü çok uzun sürer.

Salahi Bey buyurun.

Prof. Dr. SALAHİ R. SONYEL- Sayın Başkan, konuşmacıları tebrik ederim. İki konuya temas etmek istiyorum: Misyonerlerin yüzde 99'u Türkçe bilmiyordu, yüzde 1'i belki biliyordu. Geriye kalanlar da, Hıristiyanların tercümelerine dayanıyorlardı. Onların raporlarının ne kadar mefsuh olduğunu artık siz oradan tahmin edebilirsiniz. Bu raporlar hiçbir soruşturma komisyonunda, hiçbir mahkemede ilk örnek vesika olarak kabul edilemez.

Müsaadenizle, bu sabah soru sormak için elim yukarıdaydı, maalesef başkan beni göremedi. Bir de, Sevr Antlaşması'na temas etmek istiyorum. Sayın Rektörümüz de "Sevr Antlaşması artık yoktur" dedi. Maalesef, Sevr Antlaşması vardır, mevcuttur. Osmanlı Hükümeti tarafından imzalanmıştır, rafa kaldırılmıştır ve rafta bekliyor. Lord Curzon'un İsmet Paşa'ya Lozan Konferansı'nda dediği gibi, "siz bu kapitülasyonları kabul etmiyorsunuz, yarın paraya ihtiyacınız olacak, geleceksiniz, size tek bir İngiliz Őilini bile vermeyeceğiz." Onun için maksadımız kısaca düzeltmek; Türkiye'yi bölme planları ortadadır. Avrupa'nın amacı, eninde sonunda Türkiye'yi bölmektir.

Teşekkür ederim.

CEVAT YATMAZ- Ben Şuna temas edeceğim: Efendim, Sevr imzalanmıştır, ama hiçbir devlet tarafından, imzalayan devletlerin hiçbirisi tarafından tasdik edilmemiştir. Onun için bir anlaşma hüviyetini kazanmamıŐtır, bir taslaktan ibarettir. Bunu arz etmek istedim.

MUSTAFA ALTINTAŐ- Önce konuşmacılara teşekkür ederim. Özellikle de Sayın Rektör Haberal'ın çekmek istediği çizgiye yaklaŐtırmak amacına dönük olarak bir iki sorum var. Örneğin, Sayın Ömer Turan'a bir soru yönelmek isterim. Dünün misyonerleri ile bugünün, örneğin etnik ya da dinsel misyonerlik görevini üstlenmiş ya da bu kimlikleri giderek öne çıkartmaya çaba gösteren Sivil Toplum Örgütleri var. Buraya bir çizgi çekebilir misiniz? Yani sivil toplum örgütçülüğu var, yerli kaynaklı gibi görünüyor, ama bu

türden misyonerlik hareketlerini, örneğin insan hakları bağlamında, demokrasi bağlamında yürüten kuruluşlar var. Acaba bunları 21. Yüzyılın misyonerliği biçimine büründürebilir miyiz?

İkincisi; Sayın Aktan'a sormak istiyorum. Siz özellikle de iki belgeden söz ettiniz. Bunlardan bir tanesi, sömürgeciliğe son veren 1960 tarihli bir bildirge. İkincisi de, demokratik olmayan ya da demokrasiyle yönetilmeyen ülkelere karşı, ulus-devletlerin bölünmesini meşru kılan bir bildirgeden söz ettiniz. Türkiye hangi kategoriye giriyor? Çünkü Türkiye de dikkat ederseniz, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kendisini hep Batı cephesinde gördü, demokrasi cephesine katıldığını deklare etti. Fakat günümüzde dikkat ederseniz, Türkiye üzerinde yapılan tartışmaların önemli bir bölümü, Türkiye'nin demokratik olmadığına ilişkindir. Bu nedenle de dikkat ederseniz, ulus-devletten kopma konusunda hem etnik, hem dinsel mensubiyete bağlı bir ayrılma çabaları vardır. Buna karşılık ise, demokratikleşmeye yönelen ülkelere bakıyoruz, yani sizin dediğiniz o ulus-devlet meşruiyetini ortadan kaldıran dayanaktan kendisini sıyırmak isteyen ülkeler var, bunlar ise bölünüyor. Irak mesela, demokrasi adına bölündü, şimdi hem etnik bölüntü söz konusu oldu, hem dinsel bölüntü söz konusu oldu. Yugoslavya öyle oldu. Acaba Türkiye önce bölünecek, yöntem olarak da belki Çekoslovakya yöntemini mi tartışmamız gerekir, Yugoslavya yöntemini mi tartışmamız gerekir diye bir tartışma belki açılması gerek; çünkü dikkat ederseniz, Türkiye üzerinde varolan tezler, genellikle bu bağlamda ortaya çıkıyor.

Bir de bilgi eksikliğini gidermeniz için sizin yardımınızı isteyeceğim Sayın Halaçoğlu; Osmanlı'nın paylaşımı falan, bu sempozyumun konusu Osmanlı'nın paylaşımı. Birinci Dünya Savaşı sonrasında oluşturulan, örneğin Sevr Konferansı'na Osmanlı da çağrıldı, Osmanlı da gitti esasında, yani tasfiye masası oluşturulmuştu, o tasfiye masasında kendisine kendi iradesi dışında bir dayatma söz konusuydu. Bu Birinci Dünya Savaşı'nın 1918'den 1922'ye kadar uzantısı, hatta 1923'e, Lozan'a kadar uzantısını Türk devleti oluşturdu, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti oluşturdu. Bu tasfiye masasına yine Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti delegesi de katıldı, hatta orada bir çatışma da oldu, Osmanlı delegesi giderse, biz gitmeyiz falan denildi. Şimdi acaba diyorum, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni, Lozan'ı, kendi istenciyle Osmanlı'nın tasfiyesinde, konkordato masasında kendi istenciyle -ki, Misak-ı Milli onun belgesidir gibime geliyor- buradan tasfiye sonucunda ortaya çıkmaya razı olduğu bir coğrafya olarak algılamak gerekmektedir. Bence biraz önce

beyefendinin söylediği gibi, Sevr'i biz sürekli olarak gündemde tutma yerine, uluslararası anlaşma biçimine bürünmüş olan, bütün parlamentolardan geçmiş olan Lozan'a daha bir sahiplenerek, esasında ayaklarımızı yere basmamız gerektiği kanısını taşımaktayım.

Çok teşekkür ederim.

OTURUM BAŞKANI- Ben teşekkür ediyorum.

Şunu söyleyeyim: Uluslararası bir anlaşma niteliğinde Lozan tabii ki, bizim için geçerli olan bir antlaşmadır; onun dışında hiçbir antlaşmanın kabul edilmesi söz konusu değil.

ATA ATALAY- Sayın Ömer Turan'a bir soru sormak istiyorum: Malum, bugün burada Osmanlı'dan Lozan'a bir paylaşım projesini ele alıyoruz. Projede hedefine ulaşana kadar bir dinamik süreç sürüyor. Siz misyonerlik faaliyetleri çerçevesinde bu American Board Mission'dan söz ettiniz. Bugüne bakarsak, bu olay nerededir acaba? Çünkü şu bağlamda soruyorum: 1820'lerin American Board Mission'u, 1999'larda Marmara depreminde Sağlık, Eğitim, SEV Vakfı olarak İstanbul Mercan'da karşımıza çıkıyor ve görüyoruz ki, aynı yapıda, aynı binada, hatta aynı demirbaşla faaliyetler sürüyor. Sivil topluma, yeni örgütlenmelere filan değil, işin orijinaline bile rastlamak mümkün. Biz Sayın Rektörün sabah belirttiği şekilde, yani Lozan değil, daha sonrası, bugünle bağlantısı nedir, durum nedir? Eğer birkaç söz eklerseniz, çok memnun olurum.

OTURUM BAŞKANI- Teşekkür ederiz.

Buyurun.

MUSTAFA ÜNLÜ- Öncelikle üniversitemize hoş geldiniz. Gündüz Aktan'a sorum olacak: Kendisi, yeraltı kaynaklarının çok zengin olan ülkelerin ve güçleri az olan ülkelerin giderek bölündüğünden bahsetti. Ülkemiz de yeraltı ve yerüstü kaynakları zengin olan bir ülke ve bunun sadece para ve zaman konusu olduğundan bahsetti. Para konusunu geçiyorum, ne kadar zamanımız kaldığını kendisinden rica ediyorum.

OTURUM BAŞKANI- Buyurun.

BARLAS DOĞU- Ben de Sayın Aktan'a soracağım, ama benim sualim, benden önce konuşmuş olan beyefendinin açıklamalarına bir ilave. Avrupa Birliği uyum yasalarının böyle bir gecede, bir yasanın geçtiği günlerde, geçen sene, 2004'ün Mayıs ayında bir yasa geçti. Aramızda ikiz yasalar dediğimiz yasa. Bu ikiz yasalar akabinde Cumhurbaşkanı tarafından da tasdik oldu. Acaba bu ikiz yasalar olası bir müracaatla, Birleşmiş Milletler'e yapılacak bir müracaatla, Türkiye'yi parçalamak için hazırlanmış Avrupa Birliği'nin bir küçük oyunu mudur? İkiz yasalardan bahsediyorum. İkiz yasalar, self-determinasyon hakkının tanındığı, verildiği yasalardır. Türkiye'de bunun adı ikiz yasalar diye geçti. Self-determinasyon hakkının Türkiye'de Birleşmiş Milletler'e müracaatla elde edilebilecek bir referandum hakkıdır ve referandumda o yörenin halkının kendi kendini idare edebilmesi, ekonomik özgürlüğü, sosyal ve kültürel özgürlüğünü kazanma yasasıdır; kaba hatlarıyla ikiz yasa bu idi.

OTURUM BAŞKANI- Buyurun.

ARIF EKİM- Demin arkadaşımız da benzer bir soru sordu, ben oradan bağlayarak, Ömer Turan Beyin görüşlerini almak istiyorum. 17 Ağustos depreminden sonra 18 Ağustos günü birdenbire -ben Yalova'da oturuyorum- bölgede misyonerleri gördük. Birkaç grup birden, sanki hazır bekliyorlardı, deprem olsun, insanın aklına böyle, yani bilime inanmasak, başka şeyler gelecek. 18 Ağustos günü bölgede üç dört grup, Yalova'da, sonra öğrendik Gölcük, Adapazarı, Bolu civarı, akbabalar gibi saldırdılar. Bir müddet sonra elime bir kitap geçti, onda da 19. Yüzyıl içerisinde misyonerlerin Osmanlı coğrafyasında doğal afetleri, kıtlık yaratan, çekirge istilası, kuraklık ve benzeri olayları çok iyi kullandıklarını, çok iyi teşkilatlandıklarını ve bunları istismar ederek Osmanlı coğrafyasında ve özellikle de 1850'lerden sonra da Ermeni ve Rum...

OTURUM BAŞKANI- Soruyu alalım, hiç zamanımız kalmadı.

ARIF EKİM- Düşüncelerini öğrenmek istiyorum. Teşekkür ediyorum.

OTURUM BAŞKANI- Buyurun.

ERSİN TURAN (Uluslararası İlişkiler Bölümü Son Sınıf Öğrencisi)-

Bu kadar büyüğümüzün yanında soru haddimize değil, ama heyecanımızı başışlamanızı rica ediyorum.

OTURUM BAŞKANI- Sorun, sorun, daha iyi, sormayı öğrenin, daha iyi.

ERSİN TURAN- Sayın Büyükelçimiz dedi ki, ulus-devletin yıkılmasının arkasındaki nedenleri açıkladı, örnekler verdi. Bu vahim tablonun arkasından kendi ülkeme bakıyorum, güncel bir sorun var, bölücü, Kürtçü faaliyetler. Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti Avrupa Birliği'ne entegrasyon süreci içerisinde bazı anlaşmalara imzalar attı ve bu anlaşmalar devam etmekte. Bunun bağlamında Türkiye Cumhuriyeti Terörle Mücadele Kanunu'nu ve Ceza Kanunu'nu değiştirdi. Hemen bunun arkasından bir bakıyoruz, eskiden suç saydığımız şeyler bugün medyada, görsel basında, artık bize çok doğal gibi gösterilmeye başlandı. Bugün terör örgütü liderinin posterinin, bayrağının açılması, terörist sloganlar atılması, artık bizim için çok doğal bir ortama geldiğimizi gösteriyor, bize bunlar aşılarmaya başlandı. Bunun arkasından bir bakıyoruz, Türkiye Cumhuriyeti'nin Başbakanı Diyarbakır'ı ziyaret ediyor, sanki Türkiye'nin bir ilini değil, başka bir eyaleti ziyaret ediyormuş havası yaratılıyor.

Bu bağlamda, Türkiye Cumhuriyeti'ne tekrar bakıyorsunuz, vatanımız içerisinde, iki gün öncesindeki bir olay, Türkiye'de "Demokratik Toplum Hareketi" adı altında bir hareket var, tekrar partiye dönüştüler. Bu demokratik toplum hareketinin içindeki demokratik sözcüğü terör aracı olarak kullanılıyor; benim şahsi kanaatim: Bu bağlamda Sayın Zana da gidip de, Kuzey Irak'ta Sayın Barzani'yle -peşmerge lider, "sayın" demek aslında abes kaçır- peşmerge liderle buluşuyor. Buradan aldığım mesaj şudur: Kurulacak bir Kürdistan vardır, bu Barzani bu Kürdistan'ın başına geçecektir. Sayın Zana da, Kürdistan'a katılmak isteyen Türkiye'nin güneydoğusunun lideri olarak... Sayın demem sadece bu...

OTURUM BAŞKANI- Devam edin canım.

ERSİN TURAN- Sayın Zana'nın da oraya gidip, verdiği mesaj şudur: Kurulacak olan Kürdistan'ın kuzey bölgesi, Türkiye'nin güneydoğusudur ve biz sizin emrinizdeyiz demektedir. Sayın Aktan'a benim sorum şu: Türkiye

Cumhuriyeti'nin siyasi erki bu kadar basiretsiz midir, bunları göremiyor. Türkiye Cumhuriyeti ne yapmalıdır ki, bunların önüne geçilebilsin. (Alkışlar)

OTURUM BAŞKANI- Teşekkür ederim.

Buyurun.

SALONDAN- Herkesten özür diliyorum. Genç arkadaşımın konuşması beni tahrik etti, onun için benim de bir sorum var. Çok ciddi bir tehlikeye, önümüzdeki ilk tehlikeye temas etti. Buna ben şeriatçı şeyleri de, aynı PKK terörü gibi, şeriatçı terörü de katmak istiyorum ve esas önümüzdeki tehlike budur. Bunu arz etmek istiyorum ve bu konuda Sayın Gündüz Aktan'ın görüşlerini öğrenmek istiyorum.

OTURUM BAŞKANI- Teşekkür ediyorum. Yeniden tebliğ sunulacak, ama onlar biliyorum, çok uygun bir süre içerisinde cevaplayacaklar.

Prof. Dr. Dr. ÖMER TURAN- Değerli Başkent Üniversitesi'nde bilimsel, teknik bir faaliyet içerisindeyiz ve mümkün olduğu kadar teknik bir lisanla konuşmamı devam ettirmeye çalıştım. "Misyoner okullarına yabancı okullar diyelim." Siz isterseniz deyin, ben misyoner okullarına misyoner okullar diyeceğim, yabancı okullar ayrı bir şey. Yabancı okulların içerisine bütün yabancı okullar girer. Ben konuşmamda da esasen onu belirttim. Misyoner okulları hakikaten misyoner okulları, bunu daha nasıl açayım? Yabancı okullar deyince, yabancı kuruluşlar tarafından açılan ve misyoner okulu olmayan okullar da girer. Zaten iki bine yakın Birinci Dünya Savaşı başlarında yabancı okul var. Bunların 600'ü American Board'un misyoner okulu diye belirtmişim.

SALONDAN- Yabancı okullar ...

Prof. Dr. ÖMER TURAN- Efendim, bu sizin kanaatiniz, buyurun ifade edin, müsaade ederseniz, tebliğimde de ben kendi lisanımı kullanayım. Karşı da çıkmıyorum, yani benim sizin ifadelerinizle konuşmamı benden beklemeyin, ben kendi ifadelerimle müsaade ederseniz konuşayım.

Diğer bir husus, misyonerlerin Türkçe bilmedikleri önemli bir tespittir. Bilenler de var, bilmeyenler de var, ama misyonerlerin gayrimüslim topluluklarla çok iç içe oldukları, bilerek, bilmeyerek, onlardan aldıkları bilgileri olduğu gibi aktardıkları malum önemli bir husustu. Teşekkür ediyoruz Sayın Sonyel'e.

Sivil toplum örgütleri günümüzdeki ve misyonerlik benzetmesi, isterseniz onlara yine sivil toplum örgütleri diyelim, ikisini karıştırmayalım. Sivil toplum örgütleri, sivil toplum örgütleri başlığı neyse, yani memleketimize yönelik tek tehlike, tek tehdit tarihten günümüze misyonerler değil. Ben misyonerleri anlattım, ben Lozan'a kadar anlattım. Lozan'dan günümüze de tabii, ayrı bir bahis, yazdık. Ama bir uygun toplantı olursa orada ifade ederiz, müstakil bir konferans düzenlenirse, memnuniyetle gelir konuşurum. Bu sınırlı süre zarfında müsaade ederseniz, başlık çerçevesinde konuşayım.

The Board'ın SEV Vakfıyla alakası. The American Board 1962 yılında veya 1963 yılında, yanlış söylemek istemiyorum, ama 1960'ların başında zaten United Church isimli bir başka Amerikan misyonerlik kuruluşuyla birleşti, The American Board yok artık ve The American Board Türkiye'deki gayrimenkullerini de SEV Vakfına 99 yıllığına kiraladı. SEV Vakfı broşürlerinde, The Board ruhuyla diyerek, Amerikan Board'ın eski okullarını ihya etme çalışması içerisinde olduğunu iftiharla ifade ediyor. Gaziantep'teki hemşirecilik okulu, başka yerlerdeki başka kuruluşlar, bu ilişkiye, yani bu zaten somut bir bilgi. Bana bu fırsatı, bu bilgiyi tekrar aktarma fırsatı verdiğiniz için teşekkür ediyorum.

Kurt dumanlı havayı sever, deprem münasebetiyle artan misyonerlik faaliyetlerinden bahsedildi. Değerli dinleyiciler; misyonerler tarih boyunca ve elbette ki günümüzde de, her zaman kendilerinin kuvvetli, muhataplarının zayıf olduğu bir ilişki tarzını yaratırlar ve hep kendileri verenlerdir ve verenler de kuvvetlidir. Günümüzdeki misyonerlik faaliyetleri açısından şunu belirtmem gerekir: Yine kendi yayınlarında, Türkler bu zamana kadar en az ulaşabildikleri topluluk olarak kendileri ifade etmektedirler. Ortadoğu, Osmanlı'da, Türkiye'de tamam, 1800'lerin başlarından beri çalışmaktadırlar, ama çalışma alanları Türk toprakları olmakla beraber, hedef kitleler gayrimüslim topluluklardı. Cumhuriyetle birlikte gayrimüslimler büyük ölçüde Anadolu'dan çekildikten sonra, Türklerle baş başa kalmışlardır. O ayrı bir dönem, Atatürk dönemi ve daha sonrası. Doğu Bloku'nun yıkılmasından sonra, 1990'lardan sonra bütün faaliyetlerini veya faaliyetlerinin büyük bir kısmını, Türk dünyası dediğimiz, Avrasya coğrafyası dediğimiz, 40'nci ve 60'nci paraleller arası denilen bölgeye yoğunlaştırmışlardır. Türkiye, işte yine kendi ifadeleriyle, Ortadoğu'nun ekmek sepetidir, Türkler en az ulaşabildikleri topluluklardır. Türkiye ve Türkiye merkezli olarak bu coğrafyada çok önemli faaliyetler içerisindedirler.

Teşekkür ediyorum. (Alkışlar)

OTURUM BAŞKANI- Ben de teşekkür ediyorum.

Yalnız ben kısa bir şey söylemek istiyorum: 1877-78'e kadar bu yabancı okul veya misyoner okullarında Müslüman öğrenci yer almamaktaydı. Oradan daha iyi her şey kavranabilir.

Mustafa Bey bir iki cümle söyleyecek; buyurun.

Doç. Dr. MUSTAFA SOYKUT- Benim söylemek isteyeceğim şu: 17. Yüzyılda en azından Katoliklerin yaptığı misyoner faaliyetlere bakacak olursak, bunların çok büyük bir başarı elde ettikleri söylenemez. Neden? Çünkü misyonerlik bir malı satmaktır, siz burada ticari bir iş yaparsınız, malınızı iyi satmanız lazım. Bir şekilde bir Katolik'in Rum Ortodoks'a veya Ermeni Ortodoks'a malını satabilmesi için, kendi dininden, kendi kilisesinden, kendi günlük anlayışlarından, günlük yaşayışından, ona daha cazip bir mal sunabilmesi lazım. Katolik kilisesi bu malı sunamamıştır. Bugün Protestan misyonlarının da bunu sunup sunmadığı tartışmalı bir şey. Fakat bütün bunların içinde, yani konferansın başından beri bir trend görüyorum, bu da olayları tasvir etmek, şöyle oldu, böyle oldu ya da şöyle oluyor, böyle oluyor. Bunların haricinde, yani biz eğer profesörlere, doçentlere ve diğerlerine maaş bağlamak için üniversitede değil de, tarih ilmini, tarihten bir ders çıkarmak ve politikalarımızı ona göre ayarlamak için çalışıyorsak eğer -ki, bugün Türkiye'de bunun böyle olduğundan çok şüpheliyim- bugün ne yapabiliriz, onu görmemiz lazım. Yani şu ana kadar ben çok fazla o bakımdan bir tahlil göremedim. Tahlil neden yok? Çünkü bir şekilde böyle culusu furuşa kapılıp, Batılılar şöyle, Batılılar böyle... Bir kere, Batılıları topyekûn olarak kategorize etmek çok tehlikeli bir anlayış. Batılıların bize dost olanları da vardır, bunu unutmayalım. Batılıların dost olanlarını biz eğer kendi avantajımıza kullanamazsak, o zaman biz senefobi kendimiz kayboluruz.

Benim söylemek istediğim şu: Bütün bu Yeniçağ'ın başlangıcından Birinci Dünya Savaşı'na kadar belli bir ortak nokta var: Batılılar Osmanlılara karşı birleşmiyorlar. Şu anda nasıl oluyor da, Avrupa Birliği Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra verdiğimiz Kurtuluş Savaşı vesaire, nasıl oldu da Osmanlılara ve bugün de Türklere karşı birleştiler? Bunu Avrupa Birliği'ni vesaireyi de işin içine alarak, çok iyi tahlil etmemiz gerekiyor.

OTURUM BAŞKANI- Teşekkür ediyorum.

Buyurun Gündüz Bey.

GÜNDÜZ AKTAN- Ben de arkadaşımın sözlerine bir ölçüde katılmak istiyorum, yani bu konuyu anlatırken, Batılıların hepsi bir cephe olmuşlar, Türkiye'yi bölmeye karar vermişler gibi bir yaklaşım doğru olmaz. Dış politikada sizi bölmeye çalışanlar olabilir, o çalışanlar o sırada bölmeye çalışırlar, ertesi gün vazgeçebilirler, sonra tekrar bu gelebilir. Dostluk ilişkisi kurarsınız, bu bozulur, tekrar bölmeye çalışırlar. Dolayısıyla çok seyyal, istikrarsız politikalar vardır karşınızda. Burada hakikaten bir süreklilik var mı? Sevr'den öncesinden Sevr'e kadar gelip, sonra şu ana kadar da uzanan bir süreklilik var mı, buna karşı nasıl bir tedbir alacağız? Dış politikayı yapanlar paranoyak değildir, ama biraz paronoyiktir, yani kuşkucudur. Her zaman her türlü tehlikeyi göze almak zorundadırlar. Ama buradan toplumlarını paranoyak hale getirirlerse, burada başka tehlikeler çıkar. Çünkü paranoya denilen ciddi hastalık var, yani aklımızı bizim bununla bozmamız lazım. Ama tehlike çıktığı zaman da, bize bir şey olmaz deyip, başımızı bu tarafa çevirerek, tehlikeden kurtulamayacağımızı da bilmemiz lazım. O zaman ne yapacağız? Dikkatli olacağız, müteyakkız olacağız. İlgili makamlarımız müteyakkız olacak, kurumlarımız ve hükümetlerimiz uyanık olacak. Bunun bir kuralı yoktur, bazen artar, bazen azalır.

Sivil Toplum Kuruluşları'yla ilgili, insan hakları kuruluşları bugünün misyonerleri midir? Bunu bu şekilde söyleyebiliriz hakikaten, bence güzel bir benzetme. Seküler olanlar bunlar, bugünün dini, insan hakları ve demokrasiyi yayma şeklinde oluyor. Bu dinin de bazı sakıncalı yönleri oluyor; işte görüyoruz Irak'ta, erken yayarsanız, çöküyor. Öyle dışarıdan getirip, silahlı kuvvetlerinizle bunu yayamıyorsunuz. İnsan hakları ve demokrasi bazı yerlerde silah gibi de kullanılabilir, bu mümkün. Papua'da şu anda başlamış olan ayrılıkçı akımın arkasında Avustralya'daki bazı misyonların, dini misyonların olduğunu önümdeki yazıda yazıyordu. Demek ki, misyonerlerin de daha işi bitmemiş.

Bölmek salt çıkarla izah edilemez. Bir ülke bir başka ülkeyi bölerken, benim çıkarım budur diye açıkça söylemez, her zaman bir kılıf giydirmek zorundadır. Diyecektir ki, *“bir millet var burada, devletsiz kaldı, işte onun self-determinasyon hakkı vardır, kendi kaderini tayin hakkı vardır, tabii kullanacaktır”* diyen çevreler olacaktır. Kendisi açık söylemediği zaman,

parlamentolar söyler, kolektif sorumluluk sorumsuzluk şekline de dönüşebilir, onlar rahat söyler, hükümetler ben bu görüşte değilim der. Öte yandan bazı sivil toplum örgütleri çıkar, açık açık söylerler ve yardım da ederler. Dolayısıyla çoksesli bir şeyle karşı karşıyayız.

Şimdi bize karşı ne yapılıyor? 1514 sayılı Sömürgeciliğin Tasfiyesi Bildirgesi kullanılıyor mu? Bunu dahi kullananlar oldu, *“iç kolonizasyon vardır Türkiye’de”* dediler, yani *“güneydoğu Türkiye’nin sömürgesidir”* dediler; bunu söyleyenler oldu. Başka? Asıl vahim olanı ve bizi rahatsız edeni, üyelik sürecinde veya adaylık sürecinde, İsveç gibi, Almanya gibi bazı ülkelerin birisinde resmi hazırlanmış bir belge, diğerinde neredeyse resmi diyeceğim, çünkü başındaki resmi olan bir şahıs, yani Orient Institute’nin başındaki adam, Türkiye’nin bir millet olmadığını, bir imparatorluk artığı çeşitli uluslardan oluşan bir grup olduğunu söyledi. Bir Sayın Avrupa Parlamentosu İngiliz milletvekili, Kemalizm’in millet kurma projesinin çöktüğünü söyledi. Bunların hepsinin bir anlamı var. Bunların hepsi bizi, uzatırsanız çizgiyi, parçalanmaya götürür.

2625 Türkiye’nin lehine olan bir belge, yani 1970’te çıkıp, demokrasiler bölünemez dediler. Bunu söylerken şunu da söylemiş oluyor: *“Bir ülkede demokrasi varsa, o ülkeye karşı, o ülkenin siyasi birliğine ve toprak bütünlüğüne karşı hiçbir eylemde bulunulamaz”* diyor. Hiçbir eylem dediğiniz zaman, sivil itaatsizlik eyleminde bile bulunamazsınız, değil terörizm. Bu bizim lehimize olan bir şeydi, nitekim bunu 1991 yılında yapılan Dünya İnsan Hakları Konferansı’nın metnine aynen geçirttik, tekrar olsun bu diye. Ama dediğim gibi, öyle bir gevşek alandayız ki, hukuk metinleri sizi koruyamıyor. Hukuk metinlerinden yararlanıp, argümanlar ediniyorsunuz ve bunu savunmanızda kullanıyorsunuz; ama sizin kendinizi koruyacak tek silahınız kendiniz, siyasi gücünüz, siyasi iradeniz.

Buradan hareket ederek, Türkiye’nin Çekoslovakya, Yugoslavya modeliyle ilişkisi; ayrıntıya girmeyeyim, ilişkisi olmadığını söyleyebilirim. Fakat PKK silaha sarıldığında ikili bir durumla karşı karşıyayız. Bütün ülkelerde olduğu gibi, Türkiye’de de iç hukuk, devlete karşı silahlı mücadeleyi isyan veyahut da terörizm olarak vasıflandırır ve yargısıyla, güvenlik güçleriyle her zaman öyle muamele eder. Ama aynı olaya dışarıdan bakıldığında bu sefer resim değişiyor. Dışarıdan bakan şöyle düşünüyor: Evvela tarafsız, yani ben taraf tutmuyorum diyor. Bunu müttefikleriniz bile öyle söylüyorlar, ben

tarafsızım diyorlar. İki; bu adamın silaha sarılmasının haklı olup olmadığını tartışmıyorlar. Yani isyan ettiyse etmiştir, burada haklılığı ayıracak bir uluslararası hukuk normu yok diyorlar. Üç; peki, neye bakarız biz? Doğru dürüst gayri nizami savaşı yapıyor mu? Yani teröre başvuruyorsa, genel bir kınama, terör kötü şeydir filan. Bunu çok işittik biliyorsunuz. Avrupa Parlamentosu'ndan da çıkan kararlarda, teröre genel bir kınama vardır. Geriye kalan, güvenlik güçlerinizi öldürdüğü zaman PKK, ağzını açıp, bir şey söylemez; çünkü güvenlik güçleri zaten bu mücadelenin parçasıdır, ölebilirler, bu terörizm değildir; dışarıdan bakış böyledir. Dolayısıyla biz bu bakışın bu şekilde devam edeceği varsayımına göre hareket etmek zorundayız. İçeride güvenlik güçlerine saldırıyı terörist diye hapsedersiniz, cezasını verirsiniz, dışarıda güvenlik güçlerine saldırı diye kimse sizin tarafınızı tutmaz; ama siviller öldürüldüğü zaman, yarım ağız bir kınama duyabilirsiniz.

Bir arkadaşım Türkiye'deki yeraltı kaynakları dolayısıyla Türkiye'nin bölünebileceğini söyledi. Ben bu anlama gelen bir şey söylemedim. Benim söylemek istediğim, sömürgeciliğin tasfiyesi döneminde bazı ülkelerin parçası olduğu halde, büyük yeraltı kaynaklarına sahip olan bölgeler, küçük devletçikler halinde sağda, solda oluşturulmuştur. Buna Senegal'in parçası olan Gambiya'yı verdim, Malezya'nın parçası olan Brunei Dahri Selam'ı verdim, Kuveyt'i verdim. Kuveyt bizde Irak'ın bir parçasıydı, hiçbir zaman ayrı devlet değildi. Ayrıca, hiçbir zaman biz Körfez'deki o küçük yerleri, Katar'dı, Bahreyn'di, Emirliklerdi... Bakın, size söyleyeyim: 1961 yılında benim elime bir belge geçti. İngiliz belgesiydi bu. Açıkta dolaşıyordu, gizli belge filan değil. Faktör analizi denilen bir analizle, o bölgede, yani Körfez'de bağımsız devletler nasıl oluşturulur, bunun analizi vardı. 3-4 yıl sonra bu devletler oluştu. Ama Türkiye bir kere büyük kaynaklara filan sahip değil, bunu da tespit edelim. Sahip olsa dahi, Türkiye cesametindeki bir ülkeyi böyle Gambiya, Brunei Dahri Selam filan gibi bölmek mümkün değildir. O Osmanlı döneminde olmuş bir şeydi, yıkılırken oldu. Dolayısıyla "*zaman nedir?*" diye sorarsanız, zaman bizim gücümüzle ebediyete kadar gider, gücümüze bağlı.

Şimdi self-determinasyon ilkesinin uygulanması, bizim iç yasalarımızda özür dileyerek söylüyorum, gözümden kaçmış olacak, bilmiyorum bunun niteliğini. Ama uluslararası uygulamasını söyleyeyim: Bir bölgede yapılan plebisitle self-determinasyon olmaz. Bu Kanada Yüksek Mahkemesi'nin Quebec konusunda ikinci referandumdan sonra verdiği karardır ve kendisinden böyle bir talepte bulunulmadığı halde, görüş olarak bildirilmiştir.

Kanada’da Yüksek Mahkeme şunu söylemiştir: “*Kanada’dan ayrılmak isteyen bir bölge varsa, buna o bölgenin halkı değil, Kanada halkının tümü karar verir.*” Dolayısıyla Türkiye’nin bir bölgesi, diyelim ki yarın öbür gün ortaya çıktı, plebisit istiyorum, ben ayrılmak istiyorum dedi. Buna Türkiye’nin tümü karar verebilir. Birleşmiş Milletler ne Güvenlik Konseyi, ne de Genel Kurulu bugüne kadar, hiçbir yerde o ülkenin bölünmesi için self-determinasyon ilkesini referandumla talep etmemiştir. Tek talep Keşmir’dedir. Keşmir’de de Hindistan bu talebi 1948’den bu yana yerine getirmedığı için, Keşmir sorunu iki parça halinde devam etmektedir.

Burada şöyle bir şey var: Türkiye’yi AB böler mi, bölmez mi? Biliyorsunuz, aşağı yukarı 6-7 yıldır, belki de son 5 yıldır bunu adamakıllı tartışıyoruz. İçine girmiş bir ülkeyi böler mi, bölmez mi diye bakalım. Aslında düne kadar bölmez diyenler çoğunlukta idi ve ben de içine giren ülkenin selamete ereceğini düşünüyordum. Biraz da AB’yi niye istiyoruz biz? İçine girelim de, içinde bulunduğu zaman bölme emeli olanları biraz daha sınırlayabiliriz, yararlarından biri de buydu diye düşünüyorduk. Ama bu Katalonya’daki son gelişme iyice mide bulantısı haline geldi, yani adam hiçbir şey yapmadı, yani hakikaten biliyorsunuz, teröre de başvurulmadı Bask’taki gibi, ama kendisi millet olarak bir yasa çıkardı, bunun İspanyol Kortezi tarafından kabul edilmesini istedi. Şimdi birbirlerini yiyorlar, milliyet dediler, yani bunun ne anlama geldiğini de bilmiyorum, milletle milliyet arasındaki İspanyolcada bir fark olması lazım. Türkçe’de de var tabii bir fark da, yani bunun bölünmeyi engelleyecek kadar ciddi bir fark olup olmadığını sanmıyorum. Belçika aslında çok büyük ölçüde bölünme istikametine gitti. Benim bugün anladığım, Avrupa Birliği içine girsek de, bölünme, eğer bu süreç devam edecekse ve biz bu süreci durduramazsak, bölünebiliriz; Avrupa Birliği içinde de, yani Avrupa Birliği bizi korumayabilir. Dışında kalırsak, evet oradaki büyük şey de şu: Avrupa Birliği adına biz ne verdik ödün olarak? Özgürlüklerden, ifade özgürlüğü, aslında fiilen Türkiye’den kopmayı istiyorum denildiği zaman, hiçbir ceza verilemez buna. Verilirse, Avrupa Birliği sizin kapınıza gelecektir ve “*Kopenhag siyasi kistaslarına aykırıdır*” diyecektir. İkincisi; bölünmeyi savunan siyasi parti kurmak serbesttir, bunu da verdik. Eğer o siyasi partiyi bundan dolayı kapatırsanız, zaten AHİM bunu bozar, Avrupa Birliği de Komisyon olarak sizin karşınıza gelir, “*bunu da yanlış uyguladınız*” diyebilir.

O zaman ne oluyor bu iş? Biz bu özgürlükler çerçevesinde terörizmle etkin mücadeleyi yapacak mıyız, yapmayacak mıyız? Ben bunun siyasi yönüne

girmiyorum. Sadece şunu söyleyebilirim: Şu andaki yapılan mücadele etkin mücadele değildir. Bu mücadeleyi biz kısa zamanda etkinleştirmesek, terör tipi mücadelelerin özelliği, belli bir başlangıç aşamasını geçtikten sonra, artık durdurulmasının çok zor olmasıdır. Bunu umarım, Hükümet çok ciddi olarak dikkate almaktadır. Ama Hükümet şu şekilde de dikkate alabilir bunu: Türk Silahlı Kuvvetleri'nin bir statüsü, uygulaması vardır; Türkiye güneydoğuda tedbirlerini almaya başlamıştır. Hükümet de yeni terör yasasını çıkarmaktadır. Bunun fena bir yasa olmayacağı anlaşılmaktadır.

Şeriatı buna eklemek istemiyorum. Şu bakımdan eklemek istemiyorum: Çok büyük bir sorun olarak göz önüne alınabilir, ama şimdi şu parçalama süreciyle ilişkilendirmem biraz zor olduğu için, arkadaşlarımızın beni mazur göreceğini umuyorum; bu konuya değinmek istemiyorum.

Teşekkür ederim.

OTURUM BAŞKANI- Efendim, ben de bütün konuşmacılarımıza ve sizlere teşekkür ediyorum.

Süreyi uzattığımız için de özür diliyorum. Ama konuşulması gerekiyordu, mademki üniversitede bu toplantı yapılıyor.

Birlik ve beraberliğimizin devamı, ekonomik gücümüz, zannediyorum ki her şeyi yıkar.

Hepinize saygılar sunuyorum.

III. OTURUM

OTURUM BAŞKANI: **Doç. Dr. Hasan ÜNAL**

Osmanlıların Birinci Dünya Savaşına Girmesi

Prof. Dr. Stanford J. SHAW

Fransa'nın Türkiye Politikaları ve Ekonomi Çıkarları (1919-1922)

Prof. Dr. Bige SÜKAN

Sanayi Devrimi'nin Osmanlı Devleti'nin Balkan Topraklarında

Yaşayan Halklar Üzerinde Yarattığı Etki ve Sonuçları

Yrd. Doç. Dr. Hüseyin EMİROĞLU

Başlangıçtan Lozan'a Kapitülasyonların Ekonomik Etkilerine

İlişkin Genel Bir Değerlendirme

Doç. Dr. Mehmet BULUT

Batılı Güçlerle Yapılan Antlaşmalar Işığında

Osmanlı Devleti'nin Paylaşımı (1878-1882)

Prof. Dr. Mustafa KESKİN

SUNUCU- Değerli konuklar; Üçüncü Oturum Başkanını ve konuşmacıları davet ediyorum: Doç. Dr. Hasan Ünal, Bilkent Üniversitesi; Prof. Dr. Bige Sükan, Ankara Üniversitesi; Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Emiroğlu, Kırıkkale Üniversitesi; Doç. Dr. Mehmet Bulut, Başkent Üniversitesi; Prof. Dr. Mustafa Keskin, Erciyes Üniversitesi; Prof. Dr. Stanford Shaw, Bilkent Üniversitesi.

OTURUM BAŞKANI- Kıymetli misafirler; boş koltukların sayısındaki artışı da dikkate alarak, öğleden sonraki bu oturumda süreyi olabildiğince dikkatli kullanmam konusunda epeyce uyarı geldi. Bu arada konuşmacılardan da, daha önceki konuşmacılara yirmişer dakikanın üzerinde süreler verildiği, dolayısıyla kendilerinden bazılarının da süreyi biraz aşabileceklerine dair talepler var. Şimdi bu ikisini dengelemeye çalışacağız.

Buradaki programda görünen şekliyle, Sayın Prof. Dr. Bige Sükan, Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Emiroğlu, Sayın Doç. Dr. Mehmet Bulut, Sayın Prof. Dr. Mustafa Keskin ve Sayın Prof. Dr. Stanford Shaw olmak üzere, bütün konuşmacılarımız burada hazırlar. Ancak sadece küçük bir değişiklik yapacağız. Sayın Prof. Shaw programda sonuncu görünüyor. Ancak kendisinin bir başka programa katılmak üzere Bilkent'e gitmesi gerekiyor. O yüzden rica etti ve birinci konuşmacı olarak kendisini takdim edeceğiz. Sonra da buradaki programa ve sıralamaya uyararak, konferansımızı tamamlamaya çalışacağız.

Önce Stanford Bey bize, *“Why Did The Ottoman Empire Enter The World War First? (Osmanlı İmparatorluğu Neden Birinci Dünya Savaşı'na Girdi)”* başlıklı tebliğini sunacaklar.

Prof. Dr. STANFORD J. SHAW (Bilkent Üniversitesi Modern Osmanlı Tarihi Bölümü)- Ben de bu düzeltmeyi yapacaktım. Tabii ki sunumuna verdiğim başlık “Osmanlı İmparatorluğu neden Birinci Dünya Savaşına katıldı?” olacaktı, “Dünya Savaşına ilk olarak” değil tabii ki. Çünkü buradaki herkes biliyor ki Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşı’na beşinci ya da altıncı olarak katılmamıştır. Dolayısıyla yapacağım sunumun başlığı, basılmış hatalı yazılışı yerine “Osmanlı İmparatorluğu Neden Birinci Dünya Savaşına Katıldı?” olacaktır.

OSMANLILARIN BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINA GİRMESİ

Birinci Dünya Savaşı yılları boyunca ve o günden bugüne kadar, savaşa dair İngiliz araştırmacıların yazdıkları ve tüm dünyada yazılanların (Türkiye de dâhil) nüshaları içinde Osmanlıların Birinci Dünya Savaşı’na girişi büyük ölçüde iki unsura bağlanır: Birincisi, Osmanlı Savaş Bakanı Enver Paşa’nın ve İttihat ve Terakki Partisi’ndeki çevresinin Osmanlı İmparatorluğu’nu Kanuni zamanındaki, hatta Orta Asya’daki eski Türk İmparatorlukları zamanındaki haline döndürme isteği; ikinci olarak ise Alman Kayzeri II. Wilhelm’in, Sultan’ın Halife olduğuna yönelik Osmanlı iddiasını, Almanya’nın düşmanı olan İngiltere, Fransa ve Rusya gibi ülkelere tabi müslümanları kışkırtıp ayaklandırmak adına kullanmak arzusu. Bunların yanısıra şu teori de sözkonusudur: Alman subayları bu dönemde Osmanlı hükümetini ve ordusunu kontrol etmiş, Karadeniz’deki Osmanlı filosunu Rus limanlarına saldırtarak Rusların savaş ilan etmesini ve bu sayede Rusya’nın İngiliz ve Fransız müttefiklerinin de istemeseler bile savaşa girmek zorunda kalması suretiyle Enver Paşa’yı Almanya’nın yanında savaşa sokmuştur.

Eşim Prof. Ezel Kural Shaw ile birlikte *Osmanlı İmparatorluğu Ve Modern Türkiye Tarihi* adlı eseri yazmaya başladığımda bu fikirlerin doğru olduğunu kabul etmiş ve sorgulamadan, başka inceleme ya da araştırma yapmadan onları metnime eklemiştim. Ancak daha sonra, dilerim kısa sürede Türk Tarih Kurumu tarafından basılacak olan, Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı İmparatorluğu’nun durumunu incelememi hazırlarken gerek Osmanlı gerekse yabancı kaynakları detaylı bir şekilde inceledim ve oldukça farklı sonuçlara ulaştım.

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı’na, yukarıda saymış olduğum ve Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili eski çalışmamda da ortaya koyduğum nedenlerden ötürü

girmemiş; gerçekte başka nedenlerden ötürü savaşa girmiştir. Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşı'na Almanya'nın müttefiki olarak iki sebepten dolayı girmiştir:

1. Birinci unsur, eski imparatorlukları yeniden canlandırmaya yönelik herhangi bir Osmanlı arzusu değildi. Bu konuda Enver Paşa ve Bakanlar Kurulu'ndaki arkadaşları, Atatürk'ün Osmanlı İmparatorluğu'nu diriltmek yerine yeni bir Türk milli devleti yaratacağı yönündeki kararlılığını tahmin etmişlerdi. Bu durumun sebebi İstanbul'daki Alman etkisi ve gücü de değildi. Almanlar en iyi danışmanlardı, en iyi teknik destekleyiciler idi. Ancak Almanlar tavsiyeler vermiş olsa da asla komuta etmemişlerdi; nihai kararlar her zaman için Türk siyasi liderleri ve subayları tarafından alınmıştır, Almanlar tarafından değil. Karar daha ziyade Osmanlıların Kapitülasyonları sonlandırma kararlılığından ortaya çıkmıştır. Kapitülasyonlar aralarında Almanya ve Avusturya'nın da olduğu bütün Büyük Güçler'in, Osmanlı ekonomisini kendi lehlerine, Osmanlı İmparatorluğu ve halkına zarar verecek şekilde sömürmeleri anlamına gelir. Zamanında İngiliz propagandacıları, bu görüşün son anda birkaç Osmanlı komutanı tarafından uydurulduğunu ve aslında ne Osmanlı liderlerinde ne de halkında mevcut böyle bir arzu olmadığını iddia etmişlerdir. Ancak Boğaziçi Üniversitesi'nden Profesör Zafer Toprak'ın gösterdiği üzere aslında bu, Osmanlı yazarları, siyasetçileri ve halkı tarafından uzunca süredir beslenen ortak bir arzu ve talebi olduğunu ortaya koymuştur.

Kapitülasyonlar, yabancıların Osmanlı ekonomik yaşamını ele geçirmesini sağlamış, Müslüman ve Yahudi tüccarları pazardan dışlamış ve Osmanlı maden kaynaklarını Avrupa lehine sömürmüştür. Bu yüzden de Kapitülasyonların sona erdirilmesi gerekmektedir. Bu gerklilik uzun zamandan beri devam Kapitülasyonlardan kurtulma isteğinden kaynaklanıyordu. Ancak Antant güçlerinden hiçbiri, bir Osmanlı ittifakı karşılığında bu arzuya boyun eğmeyi düşünmüyordu. Üç müttefik arasında sadece Rusya Kapitülasyonlarında bazı değişiklikler yapmaya yanaşıyordu; ancak bunun sebebi de Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ekonomik çıkarlarının İngiliz ve Fransızlarınkine kıyasla çok daha az olması ve bu ülkenin kaybedecek çok az şeyinin olmasıydı. Hâlbuki İngiltere ve Fransa'nın kaybedecek çok şeyi vardı ve bu ülkeler Müslümanları öylesine küçümsüyordu ki kendi vatandaşlarının bu ülkelerde Müslüman hükmü altında yaşamalarını istemiyorlardı. İngiltere ve Fransa, kendi hükümetlerinin koruması altında bunu yapacaklarını bildirdiler. Bunun anlamı da Kapitülasyonların hiçbir şekilde sonlanmasına izin vermeyekleri idi.

Herhangi bir bölgesel hırs ve topraksal isteğiyle ilgili değil, Kapitülasyonları sürdürmeye yönelik İngiliz ve Fransız ısrarı yüzünden Osmanlılar olası bir ittifak için Almanya ve Avusturya'ya dönmek zorunda kalmışlardır. Osmanlıların Kapitülasyonları sonlandırmaya yönelik arzusuna Alman ve Avusturyalıların tepkisi de Antant güçlerinininki gibi olmuştur. Çoğu Alman da Antant ülkelerindeki halk kadar Müslümanları ve Osmanlıları sevmezdi. Kendi hükümetlerinin tam koruması olmadan vatandaşlarının Osmanlı hükmü altında yaşayacağı düşüncesine tahammül edemiyorlardı. Bu imtiyazlardan vazgeçmeye de yanaşmıyorlardı, dolayısıyla bir süreliğine Osmanlıları ittifaktan yoksun bıraktılar. En sonunda Almanya Kapitülasyonları bırakmayı kabul etti. Ancak daha önce kendisine aynı imtiyazları tanıyan antlaşmalar karşılığında; İngilizlerin ve Fransızların yapmaya yanaşmadığı özde değilse bile şekilde değişikliklerdi bunlar. Aynı zamanda bu kadarcık bir sarsıntı bile Almanya ve Avusturya liderlerinin, Osmanlılarla olan ittifakın, Antant'ı yenme amacıyla gerekli olduğu sürece kullanılmasına sebep oldu. Ama bundan sonra savaş zaferle sona erince bu zafer ile Osmanlıları ödüllendirmek değil Antant'ın yapacağı şeyi yani Osmanlıları bölmeyi planladılar. Özellikle de Almanya doğu Anadolu'yu ele geçirip Kafkasların petrol zenginliğini elde etmeyi istiyordu.

2. Osmanlıların Almanya ile ittifak kurmasına sebep olan ikinci unsur, Antant (İtilaf) üyelerinin açık ve gizli şekillerde Osmanlı İmparatorluğu'na Birinci Dünya Savaşı'nın çok öncesinden saldırmış olmalarıdır. Osmanlı İmparatorluğu İtilaf devletleri tarafından daha savaş ilan edilmeden önce saldırı altındaydı. Enver Paşa komutasındaki Osmanlı İmparatorluğu, İngilizlerin sonradan iddia ettiklerinin aksine, Almanya ile bir ittifak kurma peşinde değildi. Osmanlı İmparatorluğu baştan beri İngiltere ve Fransa ile bir İttifak kurmaya çalışıyordu; ancak İngiltere ve Fransa bunu reddetti. Çünkü savaşı kullanarak Osmanlı'yı parçalamayı ve kendi aralarında bölüşmeyi istiyorlardı. Osmanlı ile bir ittifakı ve Kapitülasyonları kaldırmayı reddeden Antant (İtilaf) güçleri, Osmanlıların savaşta tarafsız kalmasını istedi. Göstermelik olarak söyledikleri, Osmanlıların savaşa katılması halinde bu imparatorluğun çökeceği ve kendi sonunu getireceği idi. Hâlbuki bu ülkeler Osmanlı'nın zayıf kalmasını ve Büyük Güçlerin herhangi bir üyesine sığınmamasını istiyorlardı. Böylece hazır olup Avusturya ve Almanya'yı yendiklerinde, Osmanlı İmparatorluğu savunmasız kalacak ve bu ülkeler onu aralarında bölüşebilecekti.

Osmanlı tarafsızlığını savunurken dahi, 1914 yazı boyunca, Avrupa'da Birinci Dünya Savaşı başlamadan ve Osmanlılar Almanlarla ittifak imzalamadan çok önce Antant (İtilaf) güçlerinin yaptığı saldırılar Osmanlıların savunma amacıyla Almanya'ya yanaşmasına sebep oldu. En önde saldıran ülke Rusya idi. Rusya, 19. Yüzyılın başında İran'dan Kafkasların çoğunu almasından bu yana, doğu Anadolu'ya, Müslüman köylere saldırımları için gerilla çeteleri yollamakta; Ermeni, Nesturi ve Yunanlı köylülere ve sülalelere ayaklanmaları için silah ve cephane yollamaktaydı. Bu isyanlar, görünüşte bu milletlerin kendi bağımsızlığı içindi ama aslında gerçek amaçları Rusya'nın Doğu Anadolu'yu kendine alması ve o bölgede Kazak tarım kolonileri kurmasıydı. 19. Yüzyılın ilk yıllarında binlerce Ermeni köylüsü de Osmanlı'ya ait Doğu Anadolu'dan Rusya Kafkasları'na göç etmişti. Öne sürülen görüşe göre bu insanlar Müslüman yönetimden ziyade Hıristiyan bir yönetim altında daha rahat yaşayacaktı. Aslında Rus bölgesine taşınarlardan çoğunun amacı askeri eğitim ve mali destek aldıktan sonra Doğu Anadolu'ya dönüp Türk ve Kürtlere saldırarak Osmanlı yönetimine karşı çıkmaktı. Doğu Anadolu'da Osmanlı yönetimine yönelik açık Ermeni isyanları Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından ve Osmanlıların Almanya ile ittifaka girmesinden çok önce başlamıştı. Bu isyanların çoğu, sadece bağımsızlık sağlamaya yönelik olmaktan ziyade, kuzeydoğudaki olası bir Rus saldırısına hazırlanan Osmanlı hükümetinin ordularına erzak sevk etmeyi planladığı stratejik rotalarda konumlanmıştı. Rusya Dışişleri Bakanı Sazonov, Rus Karadeniz filosu, Karadeniz de hâkimiyet kurup, Rus ordusunun da Osmanlı bölgesini hem Doğu Anadolu hem de Boğazlar ve İstanbul'dan işgal etmesine yetecek kadar güçleninceye kadar Osmanlı'nın bu faaliyetlerini engellemeye uğraşmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşı'na girmeden önce ona saldıran tek büyük güç Rusya değildi. Büyük Britanya'da aynı şekilde, 20. Yüzyılın başlarında, Güneydoğu Anadolu'ya ve Arap eyaletlere, T.E. Lawrence ve Gertrude Bell gibi, kimi zaman arkeolog kisvesi altında çalışan casuslar yollamıştır. Görünüşte bunların eski yolları ve eski anıtları incelemek gibi akademik amaçları vardı. Hâlbuki aslında görevleri uygun işgal rotaları ve sonradan Birinci Dünya Savaşı'nda işgalci İngiliz ordusu tarafından da kullanılacak haritalar hazırlamaktı. Bölgedeki Arap şeflerle de ilişkiler kurdular; bu Araplar, İngiltere Kasım 1914'te Osmanlı'ya savaş ilan ettiğinde kullanılmış ve sonradan Arap isyanı denilen olayda da rol almışlardır. Gertrude Bell'in Hatıraları (Memoires) ve ülkesine geri döndüğü zaman yamış olduğu

mektuplarda kendisinin çeşitli Arap ve Kürt liderleri ile nasıl irtibata geçtiği ve İngiltere'yi desteklemeleri için neler yaptığı görülmektedir.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından önceki yıllarda Fransız donanma gemileri de Doğu Akdeniz'de Suriye ve Lübnan kıyılarında dolaşıyordu. Bunlar Osmanlı savunma hazırlıklarını gözetliyor, kıyı boyunca küçük adalarda erzak üsleri oluşturuyor, Sultan'ın Hıristiyan kullarına silah ve para dağıtıp onları, Fransa Osmanlı'ya karşı savaşa girer girmez isyan edecek devrimci örgütler kurma konusunda teşvik ediyorlardı. Bunlarla ilgili olarak Beyrut Amerikan Üniversitesi'ndeki arşivlerde çok ciddi kaynaklar vardır. Bu faaliyetlerin kanıtları savaş başladıktan sonra Beyrut ve Şam'daki konsolosluklardaki arşivlerde bulunmuş ve bu liderlerin çoğunun tutuklanıp idam edilmesine sebep olmuştur.

Tabii bu, Almanya'nın Osmanlı ile Antant güçlerinden daha çok ittifak istediği anlamına gelmiyor. Günümüzde Türkler, Birinci Dünya Savaşı'nda müttefik olduğu ve son yıllarda da pek çok Türk oraya çalışmaya gittiği için Almanya'nın her zaman bir dost olduğuna inanıyor. Ama Almanya'nın da kendine ait planları ve çıkarları vardı. Alman misyonerler de Amerikalı ve İngiliz misyonerler kadar faaldiler; onlar da Osmanlı İmparatorluğu'na geliyor, Hıristiyanlığa döndürdükleri kişilere ve sempatizanlarına Hıristiyanlığın İslam'dan ve Hıristiyanların da Müslümanlar'dan daha üstün olduğunu öğretiyor, bu kişileri silahlandırıp Müslümanlara karşı ayaklanmaya teşvik ediyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunan Alman misyonerlerin raporları da Amerikalı ve İngiliz misyonerler kadar İslam karşıtı idi. Alman Misyonerlerden meşhur olan bir tanesi de Lepsius'tur ki birinci Dünya Savaşı'ndan sonra birçok **Adi** Osmanlı belgesi yayınlanmıştır. Amerikan misyonerler gibi onlar da, Doğu Anadolu'da Hıristiyanlar ile Müslümanlar arasında bir çatışma olduğunda sadece Hıristiyanların uğradığı katliamları bildirir, Müslümanların uğradığı katliamdan asla bahsetmezlerdi. Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında görevde olan ve 19. Yüzyılın başında Sultan II. Mahmud'a tavsiyelerde bulunan aynı soyadlı subayın torunu Alman Genelkurmay Başkanı General Helmuth von Moltke, Almanya'nın Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorluğu gibi iki ceset ile ittifak kurmasını istemediğini açıkça söylemiştir. Savaş öncesinde ve esnasında Osmanlı'ya danışmanlık yapan Alman subaylar, sadece von der Goltz istisna olmak kaydıyla ki kendisi Osmanlı ordusunun İkinci Abdülhamit zamanında Alman danışmanı, Osmanlı subaylarına eşit davranacakları yerde onları hor görerek

aşağılamış ve onlara çok kötü davranarak Osmanlı ordusuna yardım etmekten ziyade Osmanlı subaylarını kızdırmış, nefretini kazanmış ve böylece Birinci Dünya Savaşı boyunca bu ordunun etkili bir biçimde savaşabilme kabiliyetini baltalamışlardır.²⁷⁸

Savaşın başında, *Teşkilat-ı Mahsusa* subayı Rauf Orbay ve Alman kâşif Oskar von Niedermayer emrindeki müşterek bir Osmanlı-Alman ekibi, İran üzerinden Afganistan'a gönderildiğinde, Alman subaylarının Osmanlılara hizmetkâr gibi davranması yüzünden Rauf Orbay ve adamları harekâtı terk ederek İstanbul'a dönmüş ve Almanları, İran ve Afganistan'da Rus ve İngiliz karşıtı güçler toplayarak İngiltere yönetimindeki Hindistan'a saldırma konusunda tek başına bırakmıştır. Alman Yüksek Komutası kendilerinden aşağı gördükleri Osmanlılarla ittifaka girmek istememişlerdir; ittifaka girmelerini sağlayan Kayzer II. Wilhelm'dir. Bunun sebebi ise öncelikle Osmanlı Halifesi'nin Antant imparatorluklarındaki Müslümanları Hıristiyan efendilerine karşı ayaklandırabileceğine yönelik Kayzer'in inancı; ikinci ve en önemli sebep olarak da Kayzer'e göre, Osmanlı ordusundaki Alman danışmanların, Kapitülasyonlar kaldırıldıktan sonra Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Antant güçlerinin (İtilaf devletlerinin) savaştan sonra hedefledikleri varlıklarını elde edebilecek konumda olmaları ve sonradan da Osmanlıları yenerek Azerbaycan'ın petrol zengini bölgelerinde kontrolü ele geçirip Alman donanmasına ve ordusuna yakıt sağlayabilme imkânıdır.

Kayzer en sonunda Alman Yüksek Komutasının fikrini değiştirip Osmanlı ile ittifakı kabul ettirdi. Çünkü Avrupa'da Birinci Dünya Savaşı başladıktan sonra Rusya, Almanya ve Avusturya-Macaristan'a karşı, doğu cephesinde -Galiçya ve Polonya'da- bir dizi şaşkıncu zafer kazandı. Bu durum Alman Yüksek Komutası'nın fikrini değiştirmesine ve şu sonuca varmasına sebep oldu: Güney Rusya'ya yapılacak Osmanlı saldırıları Rus ordusunu bölecek ve böylece Almanya baştaki zaferlerini kazanabilecek. Ayrıca şunu da eklemeliyim ki, Osmanlı ordusunun Galiçya ve Polonya'daki Rus ordusunu kendi üzerine çekmesine yönelik bu Alman arzusu, Enver Paşa'ya, Alman Büyükelçi von Wangenheim'dan bir emir biçiminde iletilmiştir. Sonuçta da Enver Paşa, ordusunun hazır olmadığını bildiği halde Aralık 1914'te Kafkaslar'dan saldırı

²⁷⁸ Bu bilgilerin birçoğunu benim İngiltere'deki Osmanlı Tarihi hocam Profesör Paul Viteck'ten edindim. Kendisi Avusturya ordusunda görev almış ve Osmanlı Kara Kuvvetleri'ne Birinci Dünya Savaşı esnasında tayin edilmişti. Bana kendisi ile Alman meslektaşları ve onları sevmeyen Osmanlılar arasındaki ilişkilerden bahsetmiştir.

başlatmıştır. Dolayısıyla bu sefer, Osmanlıların Orta Asya'daki Türk imparatorluklarını diriltmek hayalinden ziyade tamamen Alman hedefleri doğrultusunda başlatılmıştır. Ruslar, Osmanlıların Güney Rusya'ya gireceğinden korkmaktaydı ve bu yüzden telaşla İngiliz ve Fransız müttefiklerine giderek Osmanlı saldırılarını durdurmaları adına onlardan birşeyler yapmalarını istediler. Bu talep doğrultusunda İngiltere ve Fransa, Gelibolu ve Çanakkale'de Osmanlılara saldırdılar. O zaman dahi, İngiliz ve Fransızlar Osmanlıların savaş kabiliyetini öyle küçümsemekteydi ki, savunmadaki Osmanlı askerlerinin, güçlü Antant gemilerinin geldiğini görünce kaçacaklarını düşünmekteydiler.²⁷⁹ Dolayısıyla Haziran 1915'te İstanbul'u ele geçirme ve yönetme planları yaptılar. Mustafa Kemal yönetimindeki Osmanlı askerlerinin başarılı çalışmalarından ziyade Almanların tabii ki kendilerine atfettikleri güçlü Osmanlı savunması, Antant güçlerinin kendi kuvvetlerine yer değiştirme emri vermesine sebep oldu. Eğer bu ülkeler, Rusya'nın Gelibolu'da kendilerine yardım etme teklifini değerlendirselerdi başarılı olabilirdi; ancak müttefikler arasında bölünme oldu. İngiltere, Rusya'yı İstanbul ve Boğazlar'dan uzak tutmaya yönelik eski siyasetine döndü. Bu yüzden Rusya'nın saldırıya katılma arzusunu reddetti ve böylece Türklerin Fransız ve İngilizleri püskürtmesine katkıda bulunmuş oldu. Şunu da eklemek gerekir ki, eğer İngiltere, Yunan Başbakanı Venizelos'un, Yunanistan'ın Gelibolu seferine katılmak ve İstanbul'u işgal etmek kaydıyla savaşa dâhil olma teklifini kabul etseydi Yunanistan da Antant'a 1917 yerine 1915'te dâhil olacaktı. O dönemde Britanya, İstanbul'da Rusları istemediği kadar Yunanlıları da istemiyordu; bu yüzden bu teklifi reddetti. Öte yandan Venizelos, Yunanistan'ın sözde tarafsızlığına rağmen Gelibolu'daki İngiliz kuvvetlerinin Yunan Limni adasını üs olarak kullanmasına izin verdi.²⁷⁹

Şu belirtilmelidir ki savaştaki en büyük Osmanlı mağlubiyetleri, Osmanlı güçlerinin Osmanlı hedefleri adına değil Alman hedefleri adına kullanıldığı

²⁷⁹ Fransız Dışişleri Bakanlığı tarafından yayınlanmış bazı belgeler buldum. Buna göre, İngiliz ve Fransızlar, Osmanlılar bu devasa İngiliz savaş gemilerinin Süveyş Kanalı'ndan geldiklerini görünce Osmanlı askerlerinin silahlarını bırakarak kaçacaklarını zannediyorlardı. Gerçekten de hareket planlandığında Fransızlar ve İngilizler, Osmanlı askerlerinin kaçıp gideceklerine o kadar çok güveniyorlardı ki Gelibolu'daki başlangıç saldırısından itibaren iki hafta içerisinde varacakları İstanbul yönetimi için harita bile hazırlamışlardı. Ama tabii ki sonunda hüsrana uğramış olsalar da hazırladıkları bu planı 1919 yılında nihayet İstanbul'u işgal ettiklerinde kullandılar.

²⁸⁰ Venizelos İngilizlere "Yunanistan tarafsız olduğu için protesto etmem gerekir, ama endişelenmeyin ve protestolarınızı ciddiye almayınız; Ada'yı Çanakkale'ye saldırmak için üs olarak kullanın" demişti.

zamanlarda yaşanmıştır. 1914'te Kafkaslar'da felaketle sonuçlanan saldırı, daha önce de belirtildiği üzere, Alman Büyükelçi von Wangenheim'in Enver Paşa'ya, Osmanlıların Rusya'yı Galiçya ve Polonya'dan çıkaracak bir saldırı yapması talebi ile başlatılmıştı. Osmanlıların yine felaketle sonuçlanan Süveyş ve Mısır saldırıları -ki Osmanlılar da Almanlar da bu saldırıdan ümitli değildi- Avustralya ve Yeni Zelandalı askerlerin Almanya'ya karşı kullanılmak üzere Süveyş kanalından Batı Cephesi'ne sevkıyatını engellemek üzere sarfedilmiş zamansız çabalardır.

Gelibolu'daki Osmanlı zaferini takiben, İngilizleri yenen en iyi askerlerden çoğu, asıl ihtiyaç duyulan Suriye veya Irak'a gönderilmek yerine Galiçya'da Rusya'ya karşı savaşan Avusturya ve Almanya ordularına yardıma gönderilmiştir. Osmanlı orduları, Alman hedeflerinden ziyade Osmanlı hedeflerine yönelik seferlere çıktığında, Gelibolu, Kafkaslar ve Irak'ta görüldüğü üzere çok daha başarılı olmuşlardır.

Enver Paşa Almanya ve Avusturya ile 2 Ağustos 1914'te ittifak anlaşmasını imzaladı. Ancak gerçek niyeti Almanya'nın müttefiki olarak savaşa girmek değildi. Enver Paşa zeki bir adamdı, birlikte çalışmak zorunda olduğu Alman subayların kibirinden bizzat rahatsızlıklar duymuş ve Alman özel görevinin komutanı Otto Liman von Sanders ile sürekli tartışmalar yaşamıştı. Osmanlı bölgesini ve Osman İmparatorluğu'nun ekonomik hâkimiyetini ele geçirmeye yönelik Alman planlarından haberdardı. Bu ittifakı kabul etmesinin sebebi, geçmişte kendileri ile ittifak kurmak isteyen, Osmanlıları reddeden inatçı Antant güçlerinin Osmanlı ittifakını kabul etmesi ve böylece Osmanlı bölgesine yönelik isteklerinden vazgeçmelerini sağlamak idi. Ama İngilizler ve Fransızlar bunu yapmadılar. Ancak Almanya ile olan ittifakta yükümlülüklerini yerine getirmeyi hiç düşünmedi zaten. Bu yüzden o yükümlülükleri yerine getirmede 1914 yılının Ağustos, Eylül ve Ekim ayları boyunca -Almanya'nın Osmanlıların açıkça savaşa girmesine yönelik taleplerine rağmen-oyalandı. Bu yüzden 1914 yazı boyunca Almanya ile Fransa ve hatta Rusya arasında ittifak yapılması tekliflerinde bulundu.

Ancak en sonunda Enver Paşa, Alman Yüksek Komutası tarafından zorlanarak, Karadeniz'deki Rus Limanlarına Göben ve Breslau adlı iki Alman gemisi tarafından saldırı başlatılmasına mecbur bırakıldı. Bu da Rusya'nın Osmanlı'ya savaş açmasına sebep oldu ve böylece Osmanlılar savaşa Almanya'nın müttefiki olarak girdiler. Dahası, Osmanlılar, Kapitülasyonları kaldırırsa-

lar da imzaladıkları yeni antlaşmalarda Almanya'ya Kapitülasyonlardaki imtiyazlarını yeniden tanıdılar. Bu durum, Almanya'nın, Osmanlı'ya karşı savaşa girdikleri için Antant güçlerinin vazgeçmek zorunda kaldığı girişimleri elde etmesine yarayan bir konum oluşturdu.

Osmanlı İmparatorluğu ile en nihayetinde bir ittifaka girmeyi kabul eden Almanların esas amacı Osmanlıların Rusya'nın gücünü bölmesi idi; ancak bu durum aynı zamanda da Almanya'nın, savaşı kaybetse de kazansalar da, Osmanlı İmparatorluğu'nun kilit noktalarını Alman İmparatorluğu adına ele geçirebileği bir konuma gelmesini sağladı.

Çok teşekkür ediyorum.

OTURUM BAŞKANI- Teşekkürler Sayın Shaw. Sayın Shaw'a da bir sorum var, ama bunu sorular bölümünde sormak istiyorum.

Süratle Sayın Bige Sükan'a geçiyoruz. Kendisi, "*Fransa'nın Türkiye Politikaları ve Ekonomik Çıkarları (1919-1922)*" başlıklı bir tebliği sunuyor.

Buyursunlar efendim.

Prof. Dr. BiGE SÜKAN (Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Öğretim Üyesi)- Teşekkür ederim.

Sayın Başkan, değerli meslektaşlarım, sevgili öğrenciler; Fransa'nın Türkiye'ye yönelik politikalarını, esasında Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması ve paylaşılması anlamına gelen Doğu Sorunu çerçevesinde irdelenmek gerekir. Tabii, sabahtan beri verilen bildirimlerde bu konu yeterince irdelendi. Ancak 19. Yüzyıl'da Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamak ve paylaşmak isteyen büyük devletlerin politikalarına baktığımız zaman, yüzyılın ilk yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü korumaya; yüzyılın ikinci yarısında ise Avrupa'daki topraklarını parçalamaya ve paylaşmaya yönelik bir politika izledikleri görülmektedir. Yirminci Yüzyılın ilk 20 yılında ise, Osmanlı'nın tüm topraklarını paylaşmaya yönelik politikalar izlediklerini biliyoruz. İngiltere, Fransa ve Rusya'nın, zaman zaman aralarına İtalya'yı da alarak, üçlü ve dördü gizli paylaşım anlaşmalarıyla Osmanlı topraklarını aralarında paylaştıklarını, özellikle Anadolu'daki ve Ortadoğu'daki çıkar bölgelerini belirlediklerini biliyoruz. Konuşmamda Fransa'nın 1919-1922 yılları arasındaki Türkiye politikaları ve ekonomik çıkarları ve bu çıkarların ilişkilerdeki etkileri üzerinde duracağım.

**FRANSA'NIN TÜRKİYE POLİTİKALARI VE EKONOMİ ÇIKARLARI
(1919-1922)**

Fransa'nın Türkiye'ye yönelik politikaları, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması ve paylaşılması anlamına gelen "Doğu Sorunu" çerçevesinde irdelenmesi gereken bir konudur. Osmanlı İmparatorluğu, XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren, Sanayi Devrimi'ni tamamlamış, dolayısıyla yeni pazar ve hammadde kaynağı arayışına çıkmış Batılı Devletlerin rekabetine sahne olmuştu. Şöyle ki bölgenin jeopolitik ve jeostratejik konumunun yanı sıra sahip olduğu toprak altı ve toprak üstü zenginliklerinin cazibesine kapılan Batılı güçler, İmparatorluğun içine düştüğü ekonomik ve siyasi zor durumdan da yararlanarak gerek ticaret sözleşmeleriyle gerekse devletin ekonomisini ve maliyesini denetleme olanağını hazırlayacak borç politikalarıyla, sermaye yatırımlarıyla Osmanlı topraklarında söz sahibi olmuşlardı. Bölge ile olan çıkarları nedeniyle derin bir rekabet içine giren İngiltere, Fransa ve Rusya, XIX. yüzyılda ve XX. yüzyıl başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün korunmasından başlayarak önce Avrupa'daki, daha sonra ise

tüm topraklarının paylaşılmasına yönelik politikalar izlemişlerdir. Sonuçta XIX. yüzyıl boyunca birbirlerinin çıkarlarını engellemeye çalışan bu devletler, I. Dünya Savaşı sırasında yeri gelince İtalya'yı da aralarına alarak üçlü ve dörtlü gizli paylaşım anlaşmaları imzalayarak Osmanlı topraklarını kâğıt üzerinde paylaşmışlar ve böylece Anadolu ve Ortadoğu'daki çıkar bölgelerini belirlemişlerdir

İşte I. Dünya Savaşı öncesi dünyada baş gösteren derin rekabet ortamında yerini alan ve dünyayı bu savaşa sürükleyen ekonomik, dinsel, kültürel yayılma sürecinde etkin rol alan Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gerek maddi gerekse manevi çıkarları, Türk Kurtuluş Savaşı sırasında izleyeceği politikalarda önemli yer tutuyordu. Bildirimizde ise, Fransa'nın ekonomik çıkarlarının Kurtuluş Savaşı döneminde izleyeceği Türkiye politikalarındaki rolü ve belirleyiciliği Fransız Dışişleri Bakanlığı ve Kara Kuvvetleri arşiv belgelerinin ışığında irdelenmeye çalışılacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Fransız Ekonomik Üstünlüğü

Osmanlı İmparatorluğu ile XVI. yüzyıldan itibaren dostluk ilişkileri kuran Fransa, bir başka deyişle Türkiye ile ilişkilerinin başlangıcı olan ve 1535'te ilk defa bir "dostluk ve ticaret anlaşması"²⁸¹ şeklinde kendisine kapitülasyonların verildiği I. François döneminden itibaren bu ülkedeki ayrıcalıklı manevi konumunu sağlık, hayır ve eğitim kurumları, Fransız dilinin yaygınlığı, dini korumacılık gibi etkenlere borçluydu.²⁸² Beş yüzyılda bu manevi mirası yaratan Fransa, XIX. yüzyıldan itibaren de Osmanlı İmparatorluğu'na transfer ettiği sermayesiyle, bu topraklarda faaliyet gösteren şirketleriyle bu kez Osmanlı ekonomik ve mali hayatındaki etkinliğini sürdürüyor, özellikle Osmanlı Bankası, Düyun-u Umumiye İdaresi, demiryolu ve madencilik şirketleri gibi kuruluşlarla da üstünlüğünü kanıtlıyordu.²⁸³ Dolayısıyla XIX. yüzyıldan itibaren ticaret sözleşmeleriyle, sermaye yatırımlarıyla, diliyle, okullarıyla, hastaneleri ve yardım kuruluşlarıyla veya bir başka anlatımla

²⁸¹ N. Sousa, **The Capitulatory Regime of Turkey**, Baltimore, Johns Hopkins, 1933, s. 54-55.

²⁸² Ministère des Affaires Etrangères (Fransız Dışişleri Bakanlığı, MAE), **Série E Levant Turquie**, Vol. 169, 23.5.1919 tarihli gizli memorandum, s.66-67. Örneğin 1913'te, Mısır da dahil olmak üzere tüm Doğu (Levant)'daki Fransız okulu sayısı 402, bu okullara devam eden kız ve erkek öğrenci sayısı ise 112.000 idi. Lozan Barış Antlaşması ile belirlenen Türkiye sınırları içinde ise 134 Fransız okulu bulunuyor, 36.000 öğrenci de bu kuruluşlarda öğrenim görüyordu. Comte R. De Gontaut-Biron et L. Le Révérend, **D'Angora à Lausanne**, Paris, Librairie Plon, 1924, s.130-133.

²⁸³ MAE, **Série E Levant Turquie**, Vol. 169, 23.5.1919 tarihli gizli memorandum, s.67.

ekonomik ve kültürel açıdan Osmanlı İmparatorluğu'nda öncelikli bir konuma geliyordu.

XVI. yüzyılda Fransa'ya verilen kapitülasyonlarla başlayan Türk-Fransız ekonomik ilişkileri, 1838'de imzalanan Osmanlı-Fransız Ticaret Sözleşmesi ile yeni bir boyut kazanmış ve böylece Osmanlı ekonomisini korumak amacıyla konulan ticaret yasakları, yüksek ihracat gümrükleri, iç gümrük uygulamaları gibi bazı kısıtlamalar Fransa lehine kaldırılmıştı. Bunun en önemli sonucu ise, Osmanlı- Fransız ticaretinin önemli oranda artması olmuştu. Şöyle ki, Türkiye ile Fransa arasındaki ticaret hacmi 1836-1840 yıllarında 27 milyon frank civarında iken, 1849-1853 döneminde 59 milyon franka çıkmıştı.²⁸⁴ Bu gelişmelerin yanı sıra 1854 yılında Kırım Savaşı'nı finanse etmek amacıyla başlatılan borçlanma hareketi, diğer Avrupalı sermayedarları olduğu gibi Fransız yatırımcıları da cesaretlendirmiş ve beraberinde hızlı bir sermaye akımını getirmişti. Osmanlı İmparatorluğu'na yabancı sermaye transferi, dış borçlanmalar ve yatırımlar kanalıyla gerçekleşmişti. İlk sermaye akımları bankacılık sektöründe başlamış, daha sonra demiryolları, madencilik, sigortacılık, su, gaz, limanlar, ticaret gibi alanlara kaymıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Fransız sermayesi, I. Dünya Savaşı öncesi, Avrupa'dan gelen toplam sermayenin en önemli kısmını oluşturuyordu. Savaştan önce Fransız sermayesi %59,28 oranında bir payla birinci sırada yer alırken, Alman sermayesi %26.04, İngiliz sermayesi ise %14.68 oranında bir payla onu izliyorlardı. Fransız şirketlerinin sektörler itibarıyla sermaye yatırımları incelendiğinde ise en fazla sermaye yatırımının demiryollarına yapıldığı, bunu bankacılık, liman, rıhtımlar ve madencilik gibi sektörlerin izlediği, özellikle madencilik sektöründe egemen oldukları gözlenmektedir. Ayrıca demiryollarında %46.90, bankacılıkta ise %37.77 oranında bir payla Fransız sermayesinin Alman ve İngiliz sermayelerinden önce geldiğini de vurgulamak gerekir. Fransa, dış borçlanmalar kanalıyla gelen yabancı sermaye içinde de yine başı çekiyordu. Şöyle ki, I. Dünya Savaşı'ndan önce Osmanlı dış borçlarında Fransa'nın payı %60.31 iken, Almanya %21.31, İngiltere ise %14.19 oranında paylarla onu izliyorlardı.²⁸⁵

²⁸⁴ Sungur Kançal, "La conquête du marché interne Otoman par le capitalisme industriel concurrentiel (1838-1881)," **Economie et Sociétés dans l'Empire Otoman (fin du XVIIIème-début du XXème siècle)** Paris, Editions du CNRS, 1983, s.373.

²⁸⁵ MAE, **Série E Levant Turquie**, Vol. 169, M. Boissière'den Fransız Dışişleri Bakanı'na "Importance respective des capitaux français, anglais et allemands engagés en Turquie" başlıklı, 30.5.1919 tarihli memorandum, s.92-94.

Osmanlı İmparatorluğu, Fransa açısından hem iyi bir pazar hem de zengin bir hammadde kaynağıydı. Madencilik sektörüne önemli yatırımlar yapmış olan Fransız sermayesi, örneğin Selanik vilayetinin Kösendire kazasında manganez, simli kurşun, antimuan ve diğer karmaşık madenleri işletmek üzere kurulmuş olan Kösendire Şirketi'nde, Edremit'in Koca Gümüş ve Karaaydın mevkilerinde bulunan kömür madenini işletmek üzere kurulmuş olan Balya-Karaaydın Şirketi'nde ve İzmit sancağının Karasu köyünde simli kurşun, çinko ve bu madenlerle karışık madenlerin işletilmesi için kurulan Karasu Madenleri Anonim Osmanlı Şirketi'nde sermaye vardı. Ayrıca Ereğli madenlerinde en büyük hissedardı ve Elazığ bölgesindeki Ergani madenlerine de ilgi duyuyordu.²⁸⁶

Fransa'nın, madenlerin yanı sıra Anadolu'da ilgi gösterdiği bir başka hammadde pamuktu; özellikle I. Dünya Savaşı'ndan sonra büyük önem kazanan dokuma endüstrisinin ihtiyacı olan pamuk hammaddesini uygun fiyatlarla temin edebileceği yeni kaynakların arayışına girmişti. Zira 1919-1920 yıllarında dünya pamuk talebinde büyük artış olmasına karşın özellikle 1913'ten itibaren dünya pamuk üretiminde önemli düşüşler yaşanmıştı. Almanların savaştan önce Prusya ve Saksonya'daki tekstil fabrikalarının ihtiyacını karşılamayı düşündükleri, hatta "Alman Hindistanı" olarak nitelendirdikleri Çukurova bölgesi ise, pamuk üretimi için son derece elverişliydi ve Fransa'nın bir yıllık pamuk ihtiyacını karşılayacak kapasitede verimli topraklara sahipti.²⁸⁷ Fransızların Kilikya olarak adlandırdıkları bu bölgede pamuğun yanı sıra tahıl, pirinç, tütün tarımı da yapılıyordu.²⁸⁸ Ancak Fransa'nın Mondros Mütarekesi sonrası Çukurova'yı işgal etmesiyle birlikte, özellikle 1919 sonlarında bölgenin resmen İngilizler'den devralınmasıyla

²⁸⁶ MAE, **Série E Levant Turquie**, Vol. 169, 30.5.1919 tarihli memorandum, s.99; Gündüz Ökçün, "XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Maden Üretiminde Türk, Azınlık ve Yabancı Payları," **Prof.Dr. Yavuz Abadan'a Armağan**, Ankara, A.Ü. SBF Yayınları, 1969, s.811-815.

²⁸⁷ Fransa'nın yıllık pamuk ihtiyacı 700.000-800.000 balya civarında iken, 1917-1920 yılları arasında Anadolu ve Mezopotamya'daki toplam pamuk üretimi yılda 105.000-150.000 civarında idi. MAE, **Série Relations Commerciales 1919-1940**, B.46, Vol.I, Textiles-Coton 1920-1921, Liverpool'daki Fransız Konsolosu'nun Fransız Dışişleri Bakanı'na gönderdiği 20.1.1921 tarihli pamuk raporu, s.21-22,44. Fransa'nın Suriye ve Lübnan Yüksek Komiseri Gouraud, Suriye ve Kilikya'da pamuk tarımının geliştirilmesi için 1920 yazında Fransız Sömürgeler Bakanlığı'ndan sübvansiyon isteğinde bulunmuştu. Gouraud, Suriye ve Kilikya'da pamuk üretimi yapmak için yeterli işgücünün bulunduğunu ve bu bölgede Fransız dokuma endüstrisinin ihtiyacını karşılayacak miktarda pamuk üretilebileceğini bildirmişti. MAE, **Série Relations Commerciales 1919-1940**, B.46, Vol.I, Textiles-Coton 1920-1921, Gouraud'nun 26.7.1920 tarihli raporu.

²⁸⁸ Pierre Redan, **La Cilicie et le Problème Ottoman**, Paris, Gauthier-Villars, 1921, s.114,117.

başlayan savaş bölge ekonomisini olumsuz etkilemişti. Şöyle ki, 1919 yılında 50.000 ton tahıl ihraç edilirken 1920 yılında çatışmalar nedeniyle yeterince ürün elde edilememiş, yine 1919 yılında 5.000-6.000 balya pamuk Fransa'ya ihraç edilirken 1920'de hiç ürün alınamamıştı.²⁸⁹ Dolayısıyla Kilikya'da baş gösteren savaş Fransız dokuma endüstrisini açıkça tehdit ediyordu; ancak Fransa'nın büyük ümitlerle bağlandığı bu verimli Anadolu topraklarında bir an önce barışın sağlanması gerekiyordu.

Mondros Mütarekesi Sonrası Fransa'nın İşgal Politikası: Ermeniler ve Ekonomik Çıkarları

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra imzalanan 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi'nin yürürlüğe girmesiyle birlikte İtilaf Devletleri yıllardır bekledikleri fırsata kavuşmuş ve hiç zaman kaybetmeden işgal eylemlerini başlatmışlardı. İngilizler 8 Kasım 1918'de Musul'u, 9 Kasım 1918'de ise İskenderun'u işgal etmişlerdi. 11 Aralık 1918'de Fransız subaylarının yönetiminde 400 kişilik yerli Ermeni'den kurulu bir Fransız taburu Dörtüol'a, 17 Aralık 1918'de de Yarbay Romieu komutasında yine çoğu Ermeni olmak üzere 1500 Fransız askeri Mersin'e girmişti. Bu kuvvetten ayrılan müfrezeler ise Tarsus'u ve Adana'yı işgal etmişlerdi. Böylece Fransızlar Mersin, Tarsus, Yenice, Adana, Pozantı, Ceyhan, Toprakkale, Bahçe ve İslahiye'ye yerleşmiş oldular. İngilizler, ayrıca 1 Ocak 1919'da Antep'i, 22 Şubat 1919'da Maraş'ı, 24 Mart 1919'da ise Urfa'yı işgalleri altına almışlardı.²⁹⁰

Ancak İngilizlerin bu işgal eylemleri Fransızlarla aralarında sorun yaratmıştır. Zira 1916 yılında İngiltere, Fransa ve Rusya arasında imzalanan Sykes-Picot gizli paylaşım anlaşmasında Çukurova'nın yanı sıra Antep, Urfa ve Maraş Fransa'ya verilmiş, Halep-Şam-Musul üçgeni ise Fransız nüfuz bölgesi olarak belirlenmişti.²⁹¹ Ancak İngiliz Hükümeti, petrol politikası açısından uzun vadede geniş kaynaklara ihtiyaç duyması ve Musul'un zengin yataklara sahip bulunması nedeniyle 1916 yazında aldığı bir kararla Irak cephesini Bağdat'a değil, Musul'a taşıma kararı almış ve bu politikanın bir sonucu olarak Sykes-Picot Anlaşması'nın Fransızlara ilişkin hükmünü bozacak girişimlerde

²⁸⁹ A.g.e., s.115-116.

²⁹⁰ Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklâl Harbi, IV. Cilt, Güney Cephesi**, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1966, s.5, 49-53.

²⁹¹ Yuluğ Tekin Kurat, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması**, 2. B., Ankara, Turhan Kitabevi, 1986, s.19-20; André Nouchi, **Luttes pétrolières au Proche-Orient**, Paris, Ed. Flammarion, 1970, s.95-97.

bulunmuştu.²⁹² Bu arada Fransa'nın 1917 yılında karşı karşıya kaldığı petrol krizi Fransız devlet adamlarını yeni çözüm arayışlarına yöneltmiş ve bu çerçevede Fransızlar, Avrupa'da ortak bir petrol politikasının oluşturulması amacıyla Kasım 1918'den itibaren müttefikleri nezdinde girişimler başlatmışlardı. İngilizlerin de bu petrol işbirliğine sıcak bakmaları sonucunda Aralık 1918'de İngiliz Başbakanı Lloyd George ile Fransız Başbakanı Clémeuceau bir araya gelecek ve hiç kimseye danışmadan Sykes-Picot Anlaşması'nda değişiklik yapmaya karar vereceklerdi.²⁹³

İşte Aralık 1918'de İngiliz Başbakanı ile Fransız Başbakanı arasında başlayan görüşmeler sonunda imzalanan 15 Eylül 1919 tarihli İngiliz-Fransız Sözleşmesi, iki devlet arasındaki sorunları çözüyordu. Bu sözleşme uyarınca İngiltere, Mondros Mütarekesi'nden sonra işgal ettiği, ancak Sykes-Picot Anlaşması'na göre Fransa'ya ait olan Antep, Urfa, Maraş'ın yanı sıra Adana, Mersin, Kozan (Sis) ve Cebel-i Bereket (Osmaniye) sancaklarını kapsayan Kilikya'dan ve Suriye'den çekilecek, karşılığında ise Musul'a sahip olacaktı.²⁹⁴ Dolayısıyla İngilizler, Musul'a karşı koz olarak kullanmak amacıyla işgal ettikleri Antep, Urfa ve Maraş'tan bu sözleşme doğrultusunda çekilerek 30 Ekim 1919'da Urfa ve Maraş'ı, 5 Kasım 1919'da da Antep'i Fransızlara devredeceklerdi. Fransızlar ise, yine beraberlerinde Ermeni askerleri olmak

²⁹² MAE, **Série Relations Commerciales 1919-1940**, B.48, Vol.40 Pétroles d'Asie, ABD'deki Fransız Büyükelçisi'nden Fransız Dışişleri Bakanı'na 23.4.1922 tarihli rapor, s.181.²⁹⁰ Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklâl Harbi, IV. Cilt, Güney Cephesi**, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1966, s.5, 49-53.

²⁹³ Bu değişikliğe göre Fransa, Musul'u İngiltere'ye bırakacak, karşılığında ise 1911'de Londra'da kurulmuş olan ve Mezopomya petrol imtiyazına ilgi duyan Turkish Petroleum Company'deki Alman (Deutsch Bank) hisselerini devralacak, dolayısıyla Musul petrolerinden payını almış olacaktı. Elisabeth Monroe, **Britains Moment in the Middle East 1914-1956**, London-Baltimore, 1963, s. 50-51; Nouschi, s. 52-54.

²⁹⁴ Laurence Evans, **United States Policy and the Partition of Turkey 1919-1924**, Baltimore, The Johns Hopkins Press, 1965, s.216-219. Çukurova (Kilikya), bölgede çıkan olaylar nedeniyle yaklaşık bir yıl ortak işgal dönemi yaşamıştır. Şöyle ki Fransızlar tarafından Çukurova bölgesinde 11 Aralık 1918'de başlatılan işgal hareketi ile birlikte özellikle Ermeni lejyonlarının kötü davranışlarından ötürü İskenderun, Belen, Dörtyol bölgesinde çarpışmalar olmuş ve bu olaylar karşısında Türkler çete savaşına girmişlerdi. Bunun üzerine Başkomutan General Allenby, Fransız işgalinde bulunan yerleri ikiye ayırarak mülki yönetimi Fransızlara, askeri kontrolü ise İngilizlere bırakmıştı. Böylece Ocak 1919'dan 15 Eylül 1919 İngiliz-Fransız gizli sözleşmesine kadar geçen sürede Çukurova bölgesi bir "ortak işgal dönemi" yaşamıştı. Ancak General Allenby tarafından merkezi Adana olmak üzere Kuzey Bölgesi Genel Valiliği'ne atanan Albay Brémond'un Ermeni yanlısı politikalarından cesaret alan Ermeni lejyonerleri Fransızları hiçe sayarak kafa tutmuşlar, Fransız yöneticileri ise onlara alet olmuşlardı. Kasım Ener, **Çukurova Kurtuluş Savaşında Adana Cephesi**, Ankara, Türkiye Kuvayı Milliye Mücahit ve Gazileri Cemiyeti Yayınları, 1970, s.30-35.

üzere bu bölgeyi işgal edeceklerdi.²⁹⁵ Daha sonra 24 Nisan 1920'de İngiltere ile Fransa arasında imzalanan San Remo Petrol Antlaşması ile Fransa, Kasım 1918'den beri istediği Almanların Turkish Petroleum Company'deki %25 hissesini devralarak Musul petrollerinde söz sahibi olacaktır.²⁹⁶

Fransa'nın Mondros Mütarekesi sonrası izlediği politikalara bakıldığında, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ekonomik çıkarlarının belirleyiciliği yadsınamaz bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, Ocak 1919'da, yani I. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra, savaşı kaybeden devletlerle yapılacak olan barış antlaşmalarının koşullarını belirlemek üzere toplanan Paris Barış Konferansı'nda Fransa'yı (İngiltere de dâhil) esas ilgilendiren konu, barışın nasıl oluşturulacağından çok barış düzeninde kendi çıkarlarının en iyi şekilde nasıl korunacağı idi. Fransız Dışişleri Bakanlığı'na (Quai d'Orsay'e) sunulan 23 Mayıs 1919 tarihli bir memorandumda, Fransa'nın Doğu'daki üstünlüğünün, ekonomik çıkarlarının yanı sıra manevi çıkarlarının ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün sağlanmasıyla korunacağı vurgulanıyordu. Osmanlı'nın Asya'daki topraklarının bağımsız bölgelere ayrılarak Milletler Cemiyeti'nin denetiminde bazı büyük Avrupalı devletlerin mandası altında yönetilmesi halinde ise, bu bölgelerdeki Fransız çıkarlarının tehlikeye girmesi söz konusu olacak ve ister istemez mandater devletlerin çıkarları ön plana çıkacaktı. Dolayısıyla bu parçalanmadan Fransız üstünlüğünün araçları olan Osmanlı Bankası, demiryolu ve madencilik şirketleri gibi Fransız kuruluşları ve Düyunu Umumiye İdaresi zarar görecekti.²⁹⁷

Paris Barış Konferansı'nın gündemini meşgul eden Osmanlı İmparatorluğu'nun mandaterliklere bölünmesi sorunu, esasen 30 Ocak 1919'da karara bağlanmıştı. Bu prensip kararına göre Suriye, Irak, Filistin ve Arap yarımadası Osmanlı Devleti'nden ayrılacak ve kurulacak olan Ermenistan'la birlikte mandater bir statüye tabi olacaktı.²⁹⁸ Ancak 31 Ocak 1919'da Emir Faysal'ın Suriye, Irak, Cezire, Hicaz, Yemen'in de dahil olacağı Arap toprakları için bağımsızlık istemesi, 26 Şubat 1919'da Ermenilerin Kilikya, Maraş, Erzurum, Bitlis, Van, Diyarbakır, Harput, Sivas, Trabzon'un kıyı şeridi gibi toprakların Türkiye'den ayrılarak İtilaf Devletleri'nin himayesi altında 20 yıllık bir manda ile yönetilmesini istemeleri, Kürtlerin ise Diyarbakır, Harput, Bitlis, Musul ve

²⁹⁵ Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi, IV. Cilt, Güney Cephesi**, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1966,s.57-62.

²⁹⁶ MAE, **Série Relations Commerciales 1919-1940**, B.48, Vol.49, Berthelot ile Cadman arasında imzalanan 24 Nisan 1920 tarihli **San Remo Petrol Antlaşması**, s. 8-11.

²⁹⁷ MAE, **Série E Levant Turquie**, Vol. 169, 23.5.1919 tarihli memorandum, s. 67-69.

²⁹⁸ Kurat, s. 52-53.

Urfa sancaklarını içine alan bir Kürdistan talep etmeleri sonucu büyük devletlerin çıkarlarının çatışması söz konusu olmuştu. Sonuçta 20 Mart 1919'da Ermeni, Kürt ve Arap istekleri nedeniyle Paris Barış görüşmelerine ara verilmişti. İşte Osmanlı İmparatorluğu'nun veya başka bir deyişle "Hasta Adam"ın mirasından pay almak isteyen yeni ortakların ortaya çıkması, Fransa'yı son derece rahatsız etmişti. Şöyle ki, gerek Arap gerek Ermeni ve Kürt istekleri, özellikle Suriye'deki Fransız çıkarlarını tehdit eden Emir Faysal'ın bağımsızlık talebi Fransa'nın hoşuna gitmemişti. Zira bu taleplerle, 1916 tarihli Sykes-Picot gizli paylaşım anlaşmasında kendisine verilen toprakların geleceği tehlikeye girmektedir. Diğer yandan Paris barış görüşmelerinde gündeme getirilen Arap, Ermeni ve Kürt isteklerinin arkasında İngiliz emellerinin bulunmasından da Fransa ayrıca rahatsızlık duyuyordu.²⁹⁹

Fransa'nın Paris Barış Konferansı'nda Çukurova (Kilikya) bölgesinin Büyük Ermenistan Projesi'ne dahil edilmesine karşı çıkmasında temel etken olan ekonomik çıkarları, Mondros Mütarekesi sonrası izlediği işgal politikasında, özellikle Ermeni politikasında önemli yer tutmaktadır. Fransa'nın Çukurova, Antep, Urfa, Maraş'ta izlediği işgal politikasına ilişkin Fransız arşivlerinde yer alan bazı raporlarda, Türkiye'de görev yapan üst düzey Fransız yetkililerince bir yandan bu bölgelerdeki Ermeni yanlısı tutumları eleştirilirken diğer yandan ekonomik çıkarlarıyla bu politikalar arasında bağlantı kurulmaya çalışıldığı da gözlenmektedir.

Fransızlar, gerek işgal politikalarının gerekse Ermeni yanlısı tutumlarının Mustafa Kemal ve Türk halkı tarafından hiç de iyi karşılanmadığının farkındaydılar. 15 Eylül 1919 tarihli İngiliz-Fransız Sözleşmesi sonrası Fransızların Çukurova'da tek söz sahibi olmalarının yanı sıra Kilis, Maraş, Urfa, Antep bölgelerini de ele geçirmeleri üzerine yerli halkın girişimi ile milli müfrezeler kurulmaya ve işgal kuvvetlerine karşı saldırılar düzenlenmeye başlanmıştı. Dolayısıyla Türkiye'de görev yapan Fransız yetkililer, Kilikya'nın yanı sıra İngiliz-Fransız Sözleşmesi uyarınca İngilizler tarafından boşaltılan Antep, Urfa ve Maraş'ın 1919 Kasım'ının başlarında Fransızlar tarafından işgal edilmesi karşısında Türk milliyetçilerinin kızgınlıklarının daha da arttığını görüyorlardı. Türk-Fransız ilişkilerinde önemli bir şahsiyet olan Afyon Karahisar'daki Tabur Komutanı Binbaşı Labonne, Fransız Harp Bakanlığı'na gönderdiği 7 Kasım 1919 tarihli bir gizli raporda, bir yandan bu konudaki gözlemlerini aktarırken, diğer yandan Fransa'nın Türkiye'de izlediği politikaları

²⁹⁹ Harry N. Howard, **The Partition of Turkey**, Norman University of Oklahoma Press, 1931, s.221-227.

eleştiriyordu. Binbaşı Labonne, 7 Kasım 1919'da Fransız Harp Bakanlığı'na gönderdiği gizli raporda, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının Kilikya konusunda kendilerine kızgın olduklarını, zira belli şehir ve bölgelere Müslüman halka eziyet edebilecek sivil ve asker yöneticiler atadıklarını belirtiyor ve "Seyhan kıyılarında belki biraz fazla Ermeni yanlısı bir politika izliyoruz ve Müslüman halk gerek sivil gerek asker Ermenilerin kötü hareketlerini şikâyet etmekte tamamen haksız değil..." diyerek bir nevi günah çıkartıyordu. Labonne, Kilikya'da bulunuş nedenlerini ise şu sözlerle açıklıyordu: "...Türlere Kilikya'daki amacımızın tamamen ekonomik nitelikli olduğunu kabul ettirmek gittikçe güçleşiyor." Diğer yandan aynı raporda "... Antep'e, şehri işgal etmesi için bir Ermeni lejyonu göndermekle hata ettik" diyerek bu kez yeni işgal ettikleri Güneydoğu Anadolu'da izledikleri yanlış işgal politikası konusunda özeleştiri yapıyordu.³⁰⁰

Ancak Labonne, yalnızca yerel Fransız yöneticilerinin Ermeni yanlısı politikalarını eleştirmekle kalmıyor, aynı zamanda bunun olumsuz sonuçlarına da dikkat çekerek Ermenilerin bölgede yaptıkları taşkınlıkların Fransız Hükümeti'nin işini zorlaştırdığını açıkça söylüyordu. Şöyle ki, 16 Kasım 1919'da gönderdiği raporda, Ermenilerin Kilikya'da Fransız hâkimiyetini istediklerini ve cezalandırılmayacaklarından emin olarak Fransız ordusunun kanatları altında Türklerden intikam almaya çalıştıklarını, bu durumun ise Müslümanların şikâyetlerine neden olduğunu bildiriyor ve Fransız Hükümeti'nin Türkiye'deki Gayri Müslimlere karşı tavrı alması gerektiğine işaret ediyordu.³⁰¹

Tıpkı Labonne gibi Güneydoğu Anadolu'da İngiliz birliklerinin yerini Fransız birliklerinin almasıyla başlayan hoşnutsuzluğun farkında olan ve Fransa'nın Türkiye'de izlemesi gereken politikalar konusunda çözüm önerileri

³⁰⁰ Service Historique de l'Armée de Terre (Fransız Kara Kuvvetleri Arşivi, Château de Vincennes), 7 N 3210, D.I, Labonne'un 7.11.1919 tarihli gizli raporu. Labonne'un bu eleştirilerine paralel olarak Fransız basını da Suriye ve Kilikya'da Fransız yetkililerinin tam anlamıyla resmi Fransız dış politikasını uygulamadıkları görüşündeydi. Ekim 1919'da Suriye ve Kilikya Kuvvetleri Başkomutanı ve Yüksek Komiseri olarak atanan General Gouraud'ya göre Fransa 1919'da Kilikya'da "Ermeni Politikası" izlemiştir. Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922**, Ankara, TTK, 1988, s.180.

³⁰¹ Château de Vincennes, 7 N 3210, D.I, 16.11.1919 tarihli Labonne raporunun 7.12.1919 tarihli özeti. Pierre Loti, 1920'de yayınlanan **La Mort de notre chère France en Orient** başlıklı eserinde, Fransa'nın Ermenilere yönelik politikasını şiddetle eleştiriyor ve Ermeni lejyonlarının Fransız üniforması altında Adana, Maraş, Antep, Haçin (Saimbeyli) gibi şehirlerde yaptıkları katliamlar, tecavüzler, yıkım ve kıyım karşısında Türk halkının kendini savunmasının en doğal hakkı olduğunu dünya kamuoyuna ilan ediyordu. Pierre Loti, **La Mort de notre chère France en Orient**, Paris, Calmann-Lévy, 1920, s.103-107.

sunan bir başka önemli Fransız yetkilisi Yarbay Mougin idi. Osmanlı Hükümeti Nezdinde İrtibat Şefi Yarbay Mougin, 8 Aralık 1919'da gönderdiği memorandumda, "...Antep, Urfa ve Maraş'ın işgali milliyetçi çevrelerde büyük heyecan yaratmıştır. Bütün hareketlerimiz, özellikle Ermeni yardımcılarımızın ilerleme sırasında yapabilecekleri kötü ve yanlış hareketler konusunda şimdiden çeşitli fikirler ileri sürülüyor..." diyerek Fransız Hükümeti'ni uyarıyordu. Fransa'nın yörede izlemesi gereken politikalar konusunda ise şu öneride bulunuyordu: "... ideal çözüm, Türk olan bütün topraklarda olduğu gibi Kilikya'da da padişahın hükümranlığını tanımak ve bu bölgede bize tam bir ekonomik etkinlik ve gerçek bir kontrol sağlayabilecek yolların bulunmasıdır."³⁰²

Mougin'in Kilikya konusundaki çözümüne paralel bir başka görüşe sahip Fransız yetkilisi, İstanbul'da görev yapan Yüksek Komiser Defrance'tır. Defrance, 12 Ekim 1919 tarihli telgrafında, "Türkiye Türklerindir" prensibinden hareket ederek Kilikya'yı Türklerden ayırmanın buna aykırı olacağını, zira Kilikya'nın Suriye'ye ve Araplara değil, Türkiye'ye ait olduğunu savunuyordu. Türkiye'nin toprak bütünlüğünün korunmasından yana olan Fransız Yüksek Komiseri, Kilikya'nın "himayeye muhtaç" Ermeni azınlıktan ötürü özel bir rejime (yönetime) tabi tutulması gerektiği görüşündeydi. Diğer yandan, Mougin gibi, bu bölgenin Osmanlı padişahının hükümranlıığı altında ileride belirlenecek koşullarla Fransa tarafından yönetilmesini öneriyor, ayrıca böyle bir rejimin, Fransa'ya, Kilikya'nın Suriye'ye dahil edilmesiyle elde edeceği avantajlara eşit yararlar ve üstünlükler sağlayacağını iddia ediyordu.³⁰³

Defrance'ın telgrafından da görüleceği gibi, Fransa, her ne kadar Kilikya'da padişahın hükümranlığını tanımayı istese bile, yine de Ermenilerin koruyuculuğu görevini bırakmamaktadır. Ancak, gerek Fransız resmi belgelerinden gerekse Paris Barış Konferansı'nda Ermenistan konusunda takındığı tutumdan Fransa'nın, Ermenilerin Kilikya'da bağımsız bir güç oluşturmalarını istemediğine tanık oluyoruz. Hatırlanacağı üzere, Fransa Paris Barış Konferansı'nda Kilikya'nın Ermeniler tarafından Büyük Ermenistan projesine dahil edilmesine karşı çıkmış ve Paris barış görüşmelerine Ermeni, Kürt ve Arap istekleri yüzünden ara verilmişti.³⁰⁴ Fransız Kara Kuvvetleri Arşivi'nde yer alan 1 Kasım 1919 tarihli Türkiye ile ilgili bir raporda da, Ermenilerin Fransızların himayesinde huzur içinde yaşadıkları, fakat burada kurulacak bir Ermenistan'ın uzun ömürlü olmayacağı, zira Ermenilerin de

³⁰² Château de Vincennes, 7 N 3210, D.I, Mougin'in 8.12.1919 tarihli memorandumu.

³⁰³ MAE, **Série E Levant Turquie**, Vol. 169, Defrance'ın 12.10.1919 tarihli gizli telgrafi, s.141-142.

³⁰⁴ Howard, s.227.

Türkler gibi içgüdüleriyle hareket ettikleri, dolayısıyla Türklerle Ermeniler arasında uzlaşmanın sağlanması gerektiği, bu görevi de en iyi Fransa'nın yapabileceği belirtiliyordu.³⁰⁵

I. Dünya Savaşı'ndan sonra Doğu'daki üstünlüğünün Osmanlı topraklarındaki politik, ekonomik, dinsel ve kültürel çıkarlarının korunmasına bağlı olduğunun bilincinde olan Fransa'nın, Kurtuluş Savaşı sırasında Anadolu'daki çıkarları doğrultusunda izlemiş olduğu politikalarda Ermenilerin gerçek yeri neydi ve Fransız-Ermeni ilişkileri hangi temeller üzerine kurulmuştu? Fransızlar, Adana bölgesini işgal eder etmez, beraberlerinde getirdikleri Ermeni alayından başka bölgede bulunan ve I. Dünya Savaşı'nda göç edip sonradan geri dönen Ermenileri de silahlandırarak Türklere karşı kullanmışlardı.³⁰⁶ Şöyle ki, Yarbay Romieu komutasında Mersin'den karaya çıkan 1500 kişiden oluşan Fransız birliğinde yalnız 150 Fransız eri vardı. Diğerleri ise Ermeni lejyonlarıydı ve bunlar Fransızlar tarafından 1916'da Kıbrıs'ta kurulmuş olan Doğu Lejyonu (Légion d'Orient)'na bağlıydılar. Bunun yanı sıra silahlandırılmış Kamavorlar (Ermeni fedailer) ve sivil Ermeniler de Adana'ya akın etmişlerdi.³⁰⁷ Antep, Urfa, ve Maraş'ın Kasım 1919'da İngiliz

³⁰⁵ Château de Vincennes, 7 N 3210, D.I, 1.11.1919 tarihli imzasız rapor, s.5.

³⁰⁶ Tevfik Bıyıklıoğlu, **Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, Ankara, Genelkurmay Başkanlığı Yay., 1962, s. 63-64; Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklâl Harbi, IV. Cilt Güney Cephesi**, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1966, s. 45-46.

³⁰⁷ Ener, s. 28-29. General Guraud'ya göre, emrindeki altı taburdan üçü Ermenilerden oluşuyordu. Akyüz, s. 180. Fransız Savaş Bakanlığı, 15 Kasım 1916 tarihinde, Fransız bayrağı altında savaş süresince Asya Türkiyesi'nde kullanılmak üzere, Kıbrıs'ta Osmanlı kökenli gönüllülerden oluşan bir Légion d'Orient'in (Doğu Lejyonu'nun) kurulması yönünde karar almıştı. Fransız Savaş Bakanlığı, para karşılığı Fransız çıkarlarını koruyacak olan bu alayın tüm masraflarını karşılayacağı gibi aynı zamanda silahlanmasını da sağlayacaktı. MAE, "*Correspondance politique et commerciale 1897-1918, Guerre 1914-1918 Turquie*," **Légion d'Orient**, Vol.890, Fransız Savaş Bakanlığı'nın 15.11.1916 tarihli kararı, s.220. İngiliz hükümeti de, Fransızların yönetiminde Kıbrıs'ın Doğu'sunda veya Kuzey'inde bir Ermeni birliğinin kurulmasına olur vermişti. MAE, "*Correspondance politique et commerciale 1897-1918, Guerre 1914-1918 Turquie*" **Légion d'Orient**, Vol.890, Fransız Savaş Bakanı'nın Fransız Dışişleri Bakanı'na 23.9.1916 tarihli telgrafı, s. 152. İngilizlerle birlikte düzenlenen, savaş süresince Türkiye'ye karşı kullanılmak üzere Fransız subaylarının yönetiminde Kıbrıs'ta Magosa yakınlarında eğitilen bu alayın kuruluşu hakkında ayrıca bkz. Ünsal Yavuz, "*Fransız Dışişleri Bakanlığı Belgelerinde Ermeni Kırımları Sorunu*," **DTCF Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan Dergisi**, s. 660-661. Türklerin Ermeni İntikam Alayı olarak adlandırdıkları bu alay, dünyanın dört bir köşesinden gelen 5-6 bin Ermeni gönüllüsünden oluşuyordu. Akyüz, s. 180. Kıbrıs'ta eğitilecek Ermeni ve Suriyeli gönüllülerin Amerika, Mısır ve Hindistan'dan Bordo, Marsilya ve Port Said'e taşınmasını Ermeni ve Suriyeli komiteler sağlayacaklardı. Kıbrıs'a kadarki yolculuk giderleri ise Fransız Hükümeti tarafından karşılanacaktı. MAE, "*Correspondance politique et commerciale 1897-1918, Guerre 1914-1918 Turquie*," **Légion d'Orient**, Vol.890, Fransız Savaş Bakanı'nın Fransız Dışişleri Bakanı'na 25.11.1916 tarihli telgrafı, s. 216-218.

işgalinden Fransız işgaline geçmesiyle birlikte yine Ermenileri Fransızların yanında görüyoruz. Fransızlar Antep'i Ermenilerle birlikte işgal ederlerken,³⁰⁸ Maraş'ta 21 Ocak 1920'de başlayan çarpışmalarda önceden silahlandırılmış Ermeniler Fransızlarla birlikte Türklere karşı savaşmışlar,³⁰⁹ Urfa'da ise 15 Şubat 1920'de Ermeni ve Süryanilerden oluşan 1200 kişi bölgede başlayan çarpışmalara Fransızların tarafında katılmışlardı.³¹⁰

Fransız Hükümeti, Fransız bayrağı altında ve Fransız üniforması ile çarpışan Ermeni gönüllülerin dışında polis, demiryolları, posta gibi önemli hizmetlerde Ermeni memurlar kullanıyordu. Bunun da ötesinde Suriye ve Kilikya için "Suriye ve Ermenistan Yüksek Komiseri" unvanıyla Georges Picot idareci olarak atanmış, Albay Brémond ise "Ermenistan Baş Yöneticisi" unvanıyla Kilikya'ya gönderilmişti. Kilikya'daki Fransız idari makamları ise, "Ermenistan Fransız İdarecileri" olarak adlandırılmışlardı.³¹¹

Fransız arşiv belgelerinden de çok açık ve net olarak görüldüğü gibi, Fransız-Ermeni ilişkileri tamamen çıkar ilişkileri üzerine kurulmuştur. Ermeniler, Fransa'yı Türklere "intikam almak" için bir araç olarak kullanırlarken, Fransızlar da Sykes-Picot gizli paylaşım anlaşması ile kendilerine verilen bölgedeki siyasal, ekonomik, kültürel çıkarlarını³¹² sürdürebilmek amacıyla onların koruyuculuğu rolünü üstlenmiştir. Her ne kadar Ermenilerin Kilikya'da bağımsız bir güç olmasını istemeseler de, Fransızların başları sıkıştığı zaman başvurabilecekleri güç yine Ermeniler oluyordu. Ancak Mondros Mütarekesi sonrası Anadolu'da işgal ettiği topraklarda mevcut durumunu korumak, hatta sağlamlaştırmak konusunda Ermenilere güvenen, bir başka deyişle onları kullanan Fransa, Ermenilerin sürekli sorun çıkarmasından da son derece rahatsızdı. Örneğin Afyon Karahisar'daki Tabur Komutanı Binbaşı Labonne, Fransa'nın Türkiye'de izleyebileceği politikalar konusunda çözüm önerileri sunduğu ve "Fransa'nın Türkiye'yi direkt olarak sömürgeleştirme riskini göze alamayacağını, buna karşın iki seçenikle karşı karşıya bulunduğunu, bunların 'ekonomik el koyma' veya 'sıkı bir idari denetim' olduğunu" bildirdiği 16 Kasım

³⁰⁸ **Türk İstiklâl Harbi, IV Cilt Güney Cephesi**, s. 61-62.

³⁰⁹ A.g.e., s. 87-91.

³¹⁰ A.g.e., s. 107.

³¹¹ Akyüz, s. 181.

³¹² "Kilikya sorununda ve Türkiye ile ilişkilerimizde sadece Suriye'nin güvenliği ve Doğu'daki geleceğimiz değil, Kuzey Afrika'nın huzuru, barışın kesin olarak sağlanması, ekonomik kalkınmamız da söz konusudur." Pierre Redan, **La Cilicie et le Problème Ottoman**, Préface de René Pinon, Paris, Gauthier-Villars, 1921, s. X.

1919 tarihli raporunda, Ermenilerin her yerde Fransızların bölgede (Kilikya'da) kalıcı oldukları yönünde söylenti çıkararak halkı kışkırttıklarını, bunun da kendilerini güç durumda bıraktığını yazıyordu.³¹³

Dolayısıyla işgal ettikleri bölgelerde Türk halkını sindirmek amacıyla Ermenileri silahlandıran, saldırı, tecavüz, katliam eylemlerinde onlara destek olan, ne var ki gittikçe onları kontrol altına almakta güçlük çeken Fransızların, giderek onlara olan güveni de azalıyordu. Diğer yandan Fransızlar, Güney ve Güneydoğu Anadolu'daki işgal politikalarından ve Ermeni yanlısı tutumlarından ötürü gerek Mustafa Kemal'in gerekse Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinin ve Türk halkının tepkilerinden rahatsızlık duyuyorlardı.³¹⁴

Türk-Fransız İlişkilerinin Başlaması ve Gelişmesinde Ekonomik Etkenler

1919 yılının sonlarında, Mustafa Kemal'in siyasi ve askeri gücünden oldukça endişelenen Fransızlar, Anadolu hareketinin gittikçe güçlenerek İslam dünyasını harekete geçirmesi tehlikesi ve Mustafa Kemal'in Suriye'de kendilerine başkaldıran Araplar üzerindeki etkinliği karşısında da oldukça tedirgin olmuşlar ve sonuçta çözümü O'na yaklaşmakta bulmuşlardı.³¹⁵ 7 Aralık 1919'da Sivas'ta Mustafa Kemal ile Fransa'nın Suriye eski Yüksek Komiseri Georges Picot arasında gerçekleşen görüşmeyle -yarı resmi düzeyde bile olsa- başlayan Türk-Fransız ilişkileri çerçevesinde Fransa'nın izlediği politikalarda bölgedeki çıkarları belirleyici oluyordu. Şöyle ki, Kilikya'yı işgal etme nedenlerinin tamamen ekonomik nitelikte olduğunu resmi belgelerinde açıklamakta sakınca görmeyen Fransızlar, çözümü bu gerçeği açıkça Mustafa Kemal'e anlatmakta buluyorlardı. Picot-Mustafa Kemal görüşmesinde Mustafa Kemal'in "bölgedeki Fransız işgalinin sona erdirilmesi, aksi takdirde Türklerin bu toprakları geri almak için savaşa devam edecekleri" yolundaki sözleri

³¹³ Château de Vincennes, 7 N 3210, D.1, Labonne'un 16.11.1919 tarihli raporunun 7.12.1919 tarihli özeti.

³¹⁴ E. Brémond, **La Cilicie en 1919-1920**, Paris, Imprimerie Natioale, 1921, s.37-39; Michel Paillarès, **Le Kémalisme devant les Alliés**, Constantinople-Paris, Ed. du Bosphore, 1922, s.109.

³¹⁵ Château de Vincennes, 7 N 3210, D.1, Labonne'un 16.11.1919 tarihli raporunun 7.12.1919 tarihli özeti. Mustafa Kemal'in bilinçli bir şekilde Arap milliyetçiliğini desteklemesi, özellikle Suriye'de ulusal teşkilatların kuruluşuna yardımcı olması, Fransızlar kadar İngilizleri de rahatsız etmişti. Mustafa Kemal'in Suriye'de Emir Faysal taraftarlarını Fransızlara karşı desteklemekteki amacı, Fransızları Suriye'de oyalayarak Çukurova, Antep,Urfa ve Maraş'ta rahatça düşmana karşı mücadele etmekti. Salâhi R.Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C.I, Ankara, TTK, 1973, s. 189-194.

üzerine Picot, Adana’da kendilerine sağlanacak ekonomik ayrıcalıklara karşılık işgal ettikleri tüm yöreleri boşaltabileceklerini söylemişti.³¹⁶

Her ne kadar bu görüşmeden sonuç alınamamış olsa bile, Fransızlarla Türkler arasında yarı resmi dahi olsa bir görüşmenin gerçekleşmesi, Türk-Fransız ilişkilerinin geleceği açısından önemli bir aşamadır. Ancak bu görüşmelerin başlamasında politik faktörlerin yanı sıra ekonomik faktörlerin oynadığı önemli rol yadsınamaz bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki, bir an önce Türklerle barış yapılmasını isteyen Fransız iş çevrelerinin Fransız Hükümeti’ne yaptığı baskının, Suriye eski Yüksek Komiseri Picot’nun Sivas’a Mustafa Kemal’in ayağına gitmesinde önemli bir etken olduğunu göz ardı etmemek gerekir.

Fransa’nın Osmanlı İmparatorluğu’nda faaliyet gösteren çeşitli mali ve sınai kuruluşları tarafından “İtilaf Devletleri’nin işgali altındaki bölgelerde bulunan Fransız şirketlerinin çıkarlarının korunması ve faaliyetlerinin devam etmesi” amacıyla Kasım 1918’de kurulan “Osmanlı İmparatorluğu’nda Fransız Çıkarları Topluluğu” (Groupement des intérêts français dans l’Empire Ottoman)’nun³¹⁷ Fransız Başbakanı Clémenceau’ya gönderdiği 20 Ekim 1919 tarihli muhtıra, Türk-Fransız görüşmelerinin başlamasında Fransız sermayedarlarının rolünü kanıtlayan önemli bir belge niteliğindedir. Osmanlı İmparatorluğu’nda Fransız Çıkarları Topluluğu’nun Türkiye’nin kesin politik statüsünü kazanamamış olmasından duyduğu rahatsızlığı dile getiren bu muhtıradaki, Türkiye’deki anormal ve geçici rejimin uzamasından en çok Fransız çıkarlarının zarar göreceği, Türk dış borçlarının % 60’ını temsil eden Düyun-u Umumiye’deki 2.5 milyar frank tutarındaki Fransız sermayesinin savaştan yeterince etkilendiği, Fransız şirketlerinin hammadde stoklarının tükendiği, Osmanlı Hükümeti’nin Fransız şirketlerine tanıdığı birtakım imtiyazları ihlal ederek aynılarını Avusturya-Alman ortaklığı şirketlere de verdiği v.s. konularında Fransız Hükümeti uyarılıyordu. Muhtıranın sonunda ise Topluluk, Fransız Başbakanı’na şu önerilerde bulunuyordu: “... Fransız çıkarlarının devamı için bir an önce bu bozuk düzene son verilmeli, en kısa sürede Türkiye ile barış antlaşması imzalanmalı ve bu antlaşmaya Fransız şirketlerinin uğradıkları zararların tazmin edilmesi ve geleceklerinin garanti altına alınması

³¹⁶ Kâzım Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, 2. B., İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1969.

³¹⁷ MAE, **Série E Levant Turquie**, Vol. 384, Fransız Dışişleri Bakanı’ndan Osmanlı Bankası Müdürü’ne 2 Kasım 1918 tarihli yazı, s.5.

ile ilgili maddeler konulmalıdır.³¹⁸

Ne var ki, Fransa'nın Kurtuluş Savaşı başlarında işgalci konumuna karşın bölgedeki çıkarlarını korumak amacıyla Mustafa Kemal ile temasa geçmekte sakınca görmemesine karşın Çukurova, Antep, Urfa, Maraş yöresindeki Fransız komutan ve idarecilerin yanlış tutumları, Türk-Fransız ilişkilerinin gittikçe bozulmasını beraberinde getirmişti. 1920 Şubat ve Nisan'ında Maraş ve Urfa'dan çekilmek zorunda kalan, ayrıca Antep'te çok ciddi Türk direnişiyile karşı karşıya kalarak Toroslar ve Adana ovasında büyük kayıplar veren, dolayısıyla Güney cephesinde süregelen çatışmalardan ötürü morali iyice bozulan Fransa, tüm bu gelişmelere karşın Anadolu hareketinin önderi ile ilişkilerini sürdürmekte kararlıydı. 1920 Şubat'ından itibaren çeşitli temsilcileri kanalıyla Mustafa Kemal ile görüşmek isteyen Fransızların bu istekleri, görüşmenin gerçekleşmesi için Mustafa Kemal'in Çukurova, Antep, Urfa ve Maraş'ın boşaltılmasını şart koşması üzerine geri çevrilmişti.³¹⁹ Ancak Güney cephesinde süregelen çatışmalardan ötürü uzlaşma yolu arayan Fransa'nın Lübnan ve Suriye Yüksek Komiseri General Gouraud'nun çabaları sonucu, Fransa ile TBMM Hükümeti arasında 23 Mayıs 1920'de 29 Mayıs gecesinden itibaren 20 gün için geçerli bir ateşkes anlaşması imzalanacaktı. Fransa, bu geçici ateşkes anlaşmasında Antep, Sis ve Pozantı'yı boşaltmayı ve Türk ulusal hareketini desteklemeyi taahhüt ediyor, buna karşılık olarak da Kilikya'da Fransız işadamlarına ve yönetimine ayrıcalık hakları tanınmasını talep ediyordu.³²⁰

Bu ateşkesin bozulmasından³²¹ yaklaşık iki ay sonra, yani 10 Ağustos 1920'de imzalanan Sèvres Antlaşması'yla birlikte yürürlüğe giren Üçlü Sözleşme (Accord Tripartite)'de Kilikya da dahil olmak üzere Sivas'tan Bitlis'e ve Dicle'nin Suriye sınırı ile birleştiği yere kadar uzanan üçgende "ekonomik nüfuz bölgesi" sahibi olan Fransa³²², Sèvres Antlaşması yürürlüğe girmemesine

³¹⁸ MAE, **Série E Levant Turquie**, Vol. 384, Baron de Neuflize Charles Laurent'dan Fransız Başbakanı ve Barış Konferansı Başkanı Clémenceau'ya 20 Ekim 1919 tarihli muhtıra, s.67-75.

³¹⁹ Karabekir, s. 456; Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), **Nutuk-Söylev**, C. II, Ankara, TTK, 1984,s. 609; Salâhi R.Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C.II, Ankara, TTK, 1986, s. 69.

³²⁰ Sonyel, C.II, s.70-72; **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, C.I, 29.5.1920 tarihli gizli oturum, s.43.

³²¹ Fransızların 8 Haziran 1920'de Karadeniz Ereğlisi'ne asker çıkarmaları üzerine bu ateşkes bozulmuştu. Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938**, Ankara, TTK, 1983, s. 171.

³²² MAE, **Série E Levant Turquie**, Vol. 202, "Projet d'accord tripartite", Projet révisé à la date du 3 Mars 1920, s.132-135.

karşın Londra Konferansı'nın sonunda 11 Mart 1921'de imzalanan Bekir Sami-Briand Anlaşması'nda "ekonomik işbirliği" adı altında bu nüfuz bölgesinin (Kilikya, Maraş, Urfa, Elazığ, Sivas, Diyarbakır) onaylanmasını sağlıyordu.³²³ Ne var ki Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in tamamen kendi inisiyatifiyle imzaladığı bu anlaşma, Misak-ı Milli'ye aykırı oluşu nedeniyle ne Mustafa Kemal tarafından ne de Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından onaylanmayacaktır.³²⁴ Buna karşın işgal ettikleri bölgelerde Kemalistler tarafından iyice zorlanan ve bunun sonucunda gerek asker sayısını gerekse harcamalarını artırmak durumunda kalan, ayrıca Anadolu'da gittikçe artan Bolşevik etkinliğinden, Mustafa Kemal'in Batılı emperyalist güçlere karşı verdiği savaşla Müslüman dünyasının sempati ve desteğini kazanmış olmasından ve bölgedeki panislamist faaliyetlerden, üstüne üstlük II. İnönü Savaşı'nda elde edilen başarılarından rahatsız olan Fransızlar görüşmelerin başlatılması konusunda Mustafa Kemal'e başvuracaklardır. Bunun üzerine Bekir Sami-Briand Anlaşması Misak-ı Milli'ye uygun bir şekilde yeniden düzenlenecek ve yeni Türk önerileri 18 Mayıs 1921 tarihinde Dışişleri Bakanlığı Hukuk Müşaviri Münir (Ertegün) Bey tarafından Yenice Garı'nda Fransız Doğu Ordusu I. Tümen Komutanı General Dufieux'ye iletilecekti.³²⁵ Her ne kadar Ankara Hükümeti'nin Münir Bey kanalıyla gönderdiği yeni anlaşma taslağı gerek bölgede görev yapan Fransız yetkililerinin gerekse üst düzey Fransız devlet adamlarının tepkilerine yol açsa bile³²⁶, Ankara ile barış yapmak konusunda ümitsizliğe düşmeyen Başbakan Briand'ın kararlı politikası sonucunda Senato Dışişleri Komisyonu Başkanı, eski Bakan Franklin Bouillon 1921 Haziran'ında Türk karşı önerilerini görüşmek üzere Ankara'ya gönderilecekti.

13 Haziran'da başlayan görüşmelerde hâlâ Sèvres üzerinde direnen ve Bekir Sami-Briand Anlaşması'nın görüşmelerde temel alınmasını öneren

³²³ Château de Vincennes, 7 N 3213, D.1, TBMM temsilcisi, Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey ile Fransız Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Briand arasında 11 Mart 1921 tarihinde Londra'da imzalanan Türk-Fransız Anlaşması.

³²⁴ **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, C.II, 17.3.1921 tarihli gizli oturum, s.4-8. 1921 Nisan'ının sonunda Ankara'ya giden Fransız gazeteci Mme Berthe Gaulis, Çankaya'da Mustafa Kemal ile yaptığı görüşmeden sonra İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri Pellé'ye, Ankara Hükümeti'nin 11 Mart 1921 tarihli anlaşmayı reddetmesinin esas nedeninin anlaşmada nüfuz bölgelerine ilişkin bir maddenin yer alması olduğunu bildirmişti. MAE, **Série E Levant Turquie**, Vol.172, Pellé'nin Fransız Dışişleri Bakanlığı'na 19.5.1921 tarihli çok gizli telgrafı, s.13-14.

³²⁵ MAE, **Série E Levant Turquie**, Vol. 172, s. 63-73; **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, C.II, 12.5.1921 tarihli gizli oturum, s. 74.

³²⁶ MAE, **Série E Levant Turquie**, Vol. 172, s. 39-43, 53, 83-85.

Franklin Bouillon, Misak-ı Milli üzerinde ısrar eden Mustafa Kemal'in kararlı tutumu karşısında Misak-ı Milli metnini incelemek zorunda kalıyordu;³²⁷ görüşmeler sonunda ise, Mustafa Kemal'in ne tam bağımsızlık ne de kapitülasyonlar konusunda hiçbir şekilde ödün vermeyeceğini ve Bekir Sami-Briand Anlaşması'nın Sèvres'i hatırlatan "nüfuz bölgeleri"ne ilişkin maddesinin Ankara tarafından kesinlikle kabul edilmeyeceğini anlıyordu.³²⁸

Mustafa Kemal tarafından kendisine 21 Haziran'da yarı-resmi olarak önerilen yeni anlaşma taslağı³²⁹ hakkında Paris'in görüşünü almak amacıyla görüşmelere ara verilmesini isteyen Franklin Bouillon'un Ankara'ya yapacağı ikinci ziyaret ise, Türk Kurtuluş Savaşı'nda iç ve dış dengelerin değişmesi açısından önemli bir dönüm noktası olan Sakarya Zaferi'nden sonra gerçekleşecekti. Ankara'da 24 Eylül'de başlayan görüşmelerde, Franklin Bouillon'un Paris'te Başbakan Briand'la hazırladığı ve 20 Ekim 1921 tarihli Türk-Fransız Anlaşması (Ankara Anlaşması)'na temel teşkil edecek olan 26 Ağustos 1921 tarihli anlaşma taslağı esas alınıyor³³⁰ ve nüfuz bölgeleri yine en önemli anlaşmazlık konularından biri oluyordu.³³¹ Ancak iki hükümet temsilcileri arasında yapılan uzun görüşme ve tartışmaların bir ürünü olarak ortaya çıkan, Adana bölgesi ile Güneydoğu'da Türk-Fransız savaşını sona erdiren, dolayısıyla Fransa tarafından işgal edilen Anadolu topraklarının boşaltılmasını beraberinde getiren ve Türkiye-Suriye sınırını belirleyen Ankara Anlaşması'nda Türkiye'yi ekonomik nüfuz bölgelerine bölen bir madde yer almayacaktı.³³² TBMM Hükümeti'nin ilk kez Batılı bir devlet tarafından hukuksal açıdan tanınmasının ifadesi olan ve Lozan'da da teyid edilen bu anlaşmanın Türkiye açısından en önemli kazanımlarından biri de, Fransa'nın bölgedeki ekonomik isteklerini asgariye indirerek Türkiye'nin ekonomik bağımsızlığına ters düşen maddelere yer verilmemiş olmasıydı. Ankara Hükümeti'nin ekonomik bağımsızlığı yolunda elde ettiği bu büyük zaferin yanı sıra Ankara Anlaşması'yla birlikte Büyük Taarruz'a kadar devam edecek olan

³²⁷ **Nutuk-Söylev**, C. II, s. 831-833.

³²⁸ MAE, **Série E Levant Turquie**, Vol. 172, Bouillon'un Fransız Dışişleri Bakanlığı'na telgrafını ileten Pellé'nin 21.6.1921 tarihli telgrafı, s. 164.

³²⁹ *Aynı telgraf*, s.164.

³³⁰ MAE, **Série E Levant Turquie**, Vol. 173, 26.8.1921 tarihli Türk-Fransız Anlaşması'na ilişkin "Projet de Lettre (Définitif) ve Projet de Convention (Définitif)," s.158-160.

³³¹ MAE, **Série E Levant Turquie**, Vol. 173, Bouillon'un Briand'a 30.9.1921 tarihli telgrafı, s. 211; Sonyel, C.II, s.200.

³³² İsmail Soysal, **Tarihleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları**, C.I,Ankara, TTK, 1983, s. 50-52; Accord Turco- Français, İstanbul. İkdam Basımevi,1923, s. 4-6.

Fransız askeri malzeme yardımları da başlayacaktı.³³³

20 Ekim 1921 tarihli Ankara Anlaşması, Türkiye'ye olduğu kadar Fransa'ya da önemli kazançlar sağlamıştır. Fransa, bu anlaşmayla birlikte Doğu'da barışı sağlayarak hem kamuoyundan gelen baskıları ortadan kaldıracak hem de İngiliz politikasına hizmet etmekten kurtulacaktır. Paris, ayrıca, Kuzey Afrika İslam devletlerinin ve tüm İslam dünyasının sempatisini kazanırken Suriye'de de gücünü pekiştirecektir. Diğer yandan İslam ülkelerini İtilaf Devletleri'ne karşı araç olarak kullanan Moskova'nın yayılmacı tasarımlarını da engellemiş olacaktır. Bu anlaşma, ekonomik yönüyle de Fransa'ya önemli kazançlar sağlamıştır. Fransa, bir yandan savaşın ekonomisine getirdiği ağır yükten kurtulurken, diğer yandan bölgedeki tarihsel ekonomik çıkarlarını ve XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren verdiği borçların ve yaptığı yatırımların geleceğini belli bir süre için de olsa korumuş olacaktır.³³⁴

³³³ Fransa, askeri malzeme yardımını müttefiklerinin tepkisini çekmeden yapmanın yollarını aramıştı. Çözüm yollarından biri de Fransız tüccarları aracılığıyla Ankara Hükümeti'ne malzeme temin edilmesi idi. MAE, **Série E Levant Turquie**, Vol. 1 75, Peretti de la Rocca'dan Briand'a 11.11.1921 tarihli telgraf, s.8. 20 Eylül 1921'de Gabriel de Lesta adında bir Fransızla Anadolu'ya 30.000 adet tüfek satması yolunda bir kontrat imzalanmış, bir başka Fransız 35.000 adet İngiliz tüfeği satmayı teklif etmiş, ayrıca 14 Ekim 1921'de bir Fransız şirketiyle Türklere 100.000 adet Alman Mauser tüfeği satması için bir anlaşma yapılmıştı. Bilâl Şimşir, **İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e (1921-1922)**, İstanbul, Milliyet Yay., 1972, s.307; Serhan Ada, "Kurtuluş Savaşında Diplomasi ve Askeri Yardım (Fransız ve İtalyan Askeri Yardımları)," **İkinci Askeri Tarih Semineri**, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1985, s.345. 19 Ekim 1921'de ise Mustafa Kemal Franklin Bouillon'a silah, cephane gibi savaş malzemesi sipariş etmişti. MAE, **Série E Levant Turquie**, Vol. 174, Bouillon'un Briand'a 19.10.1921 tarihli telgrafi, s.52. Ankara Anlaşması sonrası Fransız işgali altındaki toprakların boşaltılması işlemlerinin başlamasına birlikte Fransız askerleri tarafından inşa edilmiş tüm tesisler hibe edilmiş, ayrıca bir telefon santrali Türklere bırakılmıştı. 1 Mart 1922'de ise 10.000 adet haki rengi üniforma, 4.000 adet Mauser tüfeği, 2.080.000 adet fişek, ve 373 at Türklere bırakılmıştı. MAE, **Série E Levant Turquie**, Vol. 1 76, Beyrut, 2.3.1922 tarihli telgraf, s. 247-248. Aslında Fransız Hükümeti, Türklere 10 adet Bréguet uçağı, 10 adet yedek motor, 10 adet çadır-hangar, 10.000 adet Mauser tüfeği, 2.000 at, 10.000 adet haki rengi üniforma ve ayakkabı ile Adana'daki telsiz istasyonunu bırakma kararı almıştı. Uçaklar bir Fransız sivil havacılık şirketi kanalıyla, diğer malzemeler de İskenderun Limanı'ndan ileriki aylarda Türklere teslim edilecekti. Château de Vincennes, 7 N 3212, D.1, Peretti de la Rocca'dan Bouillon'a 8.12.1921 tarihli telgraf; Comte R. De Gontaut-Biron et L. Le Révérand, , D'Angora à Lausanne, Plon Nourrit, 1924, s. 98-100.

³³⁴ Ankara Anlaşması'nın 10. maddesine göre, TBMM Hükümeti, Pozantı ile Nusaybin arasındaki Bağdat demiryolu kesimine ait ayrıcalık hakkının (concession) ve Adana ilinde yapılmış bulunan kolların bu ayrıcalık haklarına bağlı, özellikle işletme ve taşıma ticaretine ilişkin tüm hak, izin ve avantajlar ile birlikte, Fransız Hükümeti'nin göstereceği bir Fransız grubuna devredilmesini kabul ediyordu. Anlaşmanın esas metnine ek olarak Franklin Bouillon ile Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey tarafından imzalanan ek mektuplarda yer alan konular arasında, "Fransızlara Harşit vadisindeki demir, krom ve gümüş madenlerinde 99 yıl süreli ayrıcalık vaadi, Pozantı-Nusaybin demiryolu ayrıcalığının bir Fransız grubuna devrine ilişkin koşullar, Kuveik Suyu'nun Halep ile kuzeyde Türk kalan bölge arasında bölüşülmesi yöntemi, Ergani madenleri ve Adana'da bir pamuk işletmesi konusunun Türkiye tarafından incelenecek olması" da bulunuyordu. Soysal, C.I, s.52-60; **Accord Turco- Français**, s. 7-19.

20 Ekim 1921 tarihli Ankara Anlaşması sonrası gelişmelere bakıldığında ise, İngiltere'nin bilgisi dışında Fransızlar tarafından tek taraflı yapılan Türk-Fransız anlaşmasının yankıları henüz İtilaf Devletleri bloğunda devam ederken, Mustafa Kemal uluslararası kalıcı bir barışın bu aşamada gerçekleşip gerçekleşmeyeceği konusunda nabız yoklamak üzere Aralık 1921'de Ferit Bey'i diplomatik temsilcisi olarak Paris'e göndermişti. Ferit Bey, Fransız Dışişleri Başkanlığı Siyasi bölüm başkanı Peretti de la Rocca ile yaptığı görüşmede, Mustafa Kemal'in kalıcı bir barıştan yana olduğunu, ancak bunun sağlanması için en başta İzmir'in Yunanlılar tarafından boşaltılarak Türk egemenliğine bırakılmasının şart olduğunu bildirmişti.³³⁶ Yunanistan kanadında ise, Başbakan Gounaris ve Dışişleri Bakanı Baltazzi, gerek Marmara ve Ege bölgesindeki toprakların kendilerine verilmesini gerekse Yunanistan'a kredi sağlamak amacıyla Avrupalı başkentlerde destek arayışına çıkıyorlar, ne var ki Paris ve Londra'da aradıkları desteği bulamıyorlar ve büyük devletlerin beş ay önce arabuluculuk yapma yolundaki önerilerini kabul ederek kaderlerini onların eline bırakmak zorunda kalıyorlardı.³³⁷ 22 Mart 1922'de Paris'te toplanan İtilaf Devletleri, Türk ve Yunan tarafına ateşkes önerme kararı alıyorlar ve 23 Mart'ta bunu açıklıyorlardı. Ancak İtilaf Devletleri'nin 27 Mart'ta açıkladıkları siyasi hükümlerde Sèvres alışkanlıklarından vazgeçemediklerini gören Mustafa Kemal için artık büyük ve kesin sonuçlu bir zafer kaçınılmazdı. Bununla birlikte barış yolundaki diplomatik çabaları kesintiye uğratmak istemeyen Mustafa Kemal, 5 Nisan'da İtilaf Devletleri'ne verdiği cevapta ateşkesi ilke olarak kabul etmekle birlikte karşı önerilerde bulunuyor, bu konuda aldığı olumsuz cevaba 22 Nisan'da verdiği karşılıkta ise İzmit'te

³³⁵ İngilizler, özellikle ekonomik çıkarlarının tehlikeye düşmesi nedeniyle bu anlaşmadan rahatsız olmuşlardı. Onlara göre Ankara Anlaşması ile Fransa'ya verilen ekonomik ayrıcalıklar yalnızca Kilikya ile sınırlı değildi. Diğer yandan bu anlaşmayla müttefiklerin görüşleri alınmadan Fransız birliklerinin Kilikya'dan çekilmelerini Sèvres Antlaşması'nın eki olan Üçlü Sözleşme'ye aykırı buluyorlar, Bağdat demiryolunun bir kısmının Türkiye'ye bırakılmasından ise Türk ordusunun İngiliz ordularına karşı sevk edilmesini kolaylaştıracağı gerekçesiyle tedirgin oluyorlardı. MAE, **Série E Levant Turquie**, Vol. 174, Fransa'nın Londra Büyükelçisi Saint Aulaire'den Başbakan Briand'a 4.11.1921 tarihli telgraf, s.167 v.d. Franklin Bouillon'un Haziran ve Eylül aylarında Ankara'ya yaptığı ziyaretler İtalyanların gözünden kaçmamış, hatta Ankara'ya 25 Ekim 1921'de Cavaliere Tuozzi heyetini göndermişti. Sonyel, C.II, s.208-211. İtalyanlar, Fransa'nın tek taraflı yaptığı bu anlaşmanın Ankara Hükümeti'nin resmen tanınması anlamına geldiği görüşünü taşıyorlar ve müttefikler arasında eski ilişkilerin yeniden canlandırılmasını arzu ediyorlardı. MAE, **Série E Levant Turquie**, Vol. 175, Barrère'den Fransız Dışişleri Bakanlığı'na telgraf, s.115.

³³⁶ MAE, Série E Levant Turquie, Vol. 176, Ferit Bey'in Peretti de la Rocca'yı ziyaretine ilişkin 18.1.1922 tarihli rapor, s.188-189.

³³⁷ Yuluğ Tekin Kurat, "Yunanistan'ın Küçük Asya Macerası," **Üçüncü Askeri Tarih Semineri**, Ankara, Gnkur. ATASEYay., 1986, s. 417.

hazırlayıcı nitelikte bir “ön konferans” öneriyordu. Ne var ki bu öneriye Fransızların sıcak bakmasına karşın İngilizlerin olumsuz tutumu, İtalyanların ise tarafsız kalmaları, konferansın toplanmasını engelliyordu. Daha sonra İngiliz ve Fransızların konferans yeri konusunda (Beykoz veya İzmit) anlaşmaya vardıkları sırada, Mustafa Kemal Büyük Taarruz hazırlıklarını başlatıyordu.³³⁸

30 Ağustos Zaferi'nin kazanılması dışarıda büyük yankılar yapmış, diğer yandan 9 Eylül'de Türk Ordusu'nun İzmir'e girmesi ve bundan sonra da Trakya'yı Yunan işgalinden kurtarmak üzere İstanbul ve Çanakkale Boğazları'na doğru yürüyüşü İtilaf Devletleri kanadında büyük rahatsızlık yaratmıştı. Bu gelişmeler karşısında İstanbul'da görev yapan Fransız Yüksek Komiseri Pellé, 14 Eylül 1922'de Fransız Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgrafta şu değerlendirmeleri yapıyordu: “Türklerle dostluğu tercih ettiğimiz takdirde, onlar bu iyiliğimizi unutmayacaklardır. Bu durumdan da okullarımız ve şirketlerimiz yararlanacaktır. Ayrıca Türklerle barış masasına oturduğumuzda galip gibi davranamayacağımızı ve onların koşullarını büyük ölçüde bize dikte ettireceklerini bilmemiz gerekir.”³³⁹ TBMM Hükümeti ise, Eylül ortasında, Paris'teki temsilcisi Ferit Bey aracılığıyla bir yandan Fransız Hükümeti'nin barış koşulları hakkındaki görüşlerini öğrenmek isterken, diğer yandan Fransızların Çanakkale'den çekilmesini istiyordu.³⁴⁰ Aynı tarihlerde İngiliz Başbakanı Lloyd George'un müttefiklerinin onayını almadan dominyonları ile Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya'dan Boğazların Türklere karşı savunulması için asker talep etmesi, Türklerle yeni bir savaşa girmek istemeyen Fransa ve İtalya'nın tepkisini davet ediyor ve bu iki devlet 19 Eylül'de askerlerini Çanakkale'den çekerek Rumeli yakasına geçiriyorlardı.³⁴¹

Tüm bu gelişmelerin yanı sıra Fransız Yüksek Komiseri Pellé, Fransız Başbakanı Poincaré'nin talimatı üzerine, Boğazlara karşı yapılan harekâtın durdurulması için 18 Eylül'de İzmir'de Mustafa Kemal ile görüşüyordu.³⁴² Pellé'nin arabulucu olarak İzmir'e gitmesinden kısa bir süre sonra İtilaf Devletleri, Mustafa Kemal'e 23 Eylül 1922 tarihli bir nota gönderiyorlardı. Bu

³³⁸ A.g.m., s.418-420; **Nutuk-Söylev**, C.II, s.864-870.

³³⁹ Château de Vincennes, 7 N 3217, D.3, Pellé'nin Fransız Dışişleri Bakanlığı'na 14.9.1922 tarihli telgrafi.

³⁴⁰ MAE, **Série E Levant Turquie**, Vol. 177, “Visite de Ferit Bey” başlıklı 15.9.1922 tarihli rapor, s.92.

³⁴¹ Yusuf Hikmet Bayur, **Türkiye Devletinin Dış Siyaseti**, Ankara, TTK, 1973, s.117-118.

³⁴² MAE, **Série E Levant Turquie**, Vol. 177, Poincaré'nin Pellé'ye 16 .9.1922 tarihli telgrafi, s.99. Bu görüşmede Mustafa Kemal, Yunanlıların derhal Meriç'in batusına çekilmeleri gerektiğini ve Doğu Trakya kurtulmadıkça Türk ordusunun durdurulamayacağını söylemişti. MAE, **Série E Levant Turquie**, Vol. 177, 18.9.1922 tarihli Pellé- Mustafa Kemal görüşmesi, s. 123-129.

notada, Venedik ya da bir başka kentte toplanacak konferansa Türk delegele-
rinin katılıp katılmayacakları soruluyor ve görüşmeler sırasında Boğazlara
karşı harekâtın durdurulması karşılığında Türklere Meriç'e kadar tüm Trakya ve
Edirne'nin bırakılacağı sözü veriliyordu; ayrıca, konferansın toplanmasından
önce Yunan birliklerinin çekileceği hattın belirlenmesi için Mudanya ya da
İzmit'te bir toplantı yapılması öneriliyordu. Bu notaya 29 Eylül'de Mustafa
Kemal tarafından verilen cevapta ise, Mudanya Konferansı'nın kabul edildiği,
ancak Meriç'e kadar tüm Trakya'nın hemen Türklere teslim edilmesi gerektiği
bildiriliyor ve konferans tarihi olarak da 3 Ekim öneriliyordu.³⁴³

Gerek 23 Eylül tarihinde İtilaf Devletleri tarafından Mustafa Kemal'e
gönderilen notada Meriç'e kadar bütün Doğu Trakya'nın şartlı olarak Türklere
bırakılması yolunda söz verilmesinin İtilaf Devletleri'ne kabul ettirilmesinde
gerekse Mustafa Kemal'in Mudanya'da toplanacak konferansa katılma kararı
almasında Fransa'nın önemli rolü vardı.³⁴⁴ 28-29 Eylül tarihlerinde Mustafa
Kemal ile Franklin Bouillon arasında İzmir'de gerçekleşen görüşme sonunda
ise, Mustafa Kemal Mudanya Konferansı'nın 3 Ekim'de toplanmasını kabul
ediyordu. Şöyle ki bu görüşmede, Franklin Bouillon Mustafa Kemal'i
isteklerinin yerine getirileceği ve Barış Konferansı'ndan önce Doğu Trakya'nın
Türklere bırakılacağı konusunda ikna etmiş, Mustafa Kemal ise İngilizlerin
çıkartma işlemine son verildiği takdirde Türk ordularının ilerlemesini
durdurabileceğini bildirmişti.³⁴⁵ Sonuç olarak Mudanya'da barışa açılan kapı
aralandı ve Gazi Mustafa Kemal'in Büyük Söylev'inde vurguladığı gibi,
"Mudanya'da, İsmet Paşa'nın başkanlığı altında İngiltere delegesi Harington,
Fransa delegesi General Şarpi (Charpy), İtalya delegesi Mombelli'nin
katıldıkları konferans toplandı. Bir hafta kadar süren tartışmalı görüşmelerden
sonra, 11 Ekim'de 'Mudanya Ateşkes Anlaşması' imzalandı. Böylece Trakya
anayurda katıldı."³⁴⁶

³⁴³ **Nutuk-Söylev**, C.II, s.905.

³⁴⁴ Poincaré, 27.9.1922 tarihinde gönderdiği talimatta, Franklin Bouillon'dan Mustafa Kemal'i İtilaf Devletleri'nin yapacağı konferansa katılmaya ikna etmesini ve ilk kez mağlup bir devletin İtilaf Devletleri ile eşit şartlarda barış koşullarını tartışacağını O'na özellikle hatırlatmasını istiyordu. Bunun yanı sıra 23 Eylül tarihli notada Meriç'e kadar bütün Doğu Trakya'nın şartlı olarak Türklere bırakılması yolunda söz verilmesinin İtilaf Devletleri'ne kabul ettirilmesinde Fransa'nın büyük çaba sarf ettiğinin de Mustafa Kemal'e anlatılması gerektiğini bildiriyordu. MAE, **Série E Levant Turquie**, Vol. 177, Poincaré'den Bouillon'a 27.9.1922 tarihli telgraf, s. 169-172.

³⁴⁵ Château de Vincennes, 7 N 3217, D.3, Bouillon'dan Poincaré'ye 29.9.1922 tarihli telgraf; FO 371/7897/E 10313/27/44 Paris'teki İngiliz Büyükelçisi Lord Hardinge'den İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a 1.10.1922 tarihli gizli yazı.

³⁴⁶ **Nutuk-Söylev**, C.II, s.907.

Sonuç

Kurtuluş Savaşı dönemi Türk-Fransız ilişkilerine bakıldığında, Mustafa Kemal'in başından itibaren ödün vermeksizin uyguladığı politikanın "ülkenin tam bağımsızlığını sağlayarak Misak-ı Milli ile saptanan sınırlara ulaşmak" olduğu görülmektedir. Ancak bu amaca ulaşabilmek için topyekûn bir savaşın verilmesinin kaçınılmazlığı kadar, savaşın sürdürülebilmesi için ihtiyaç duyulan malzeme ve diplomatik desteğin sağlanması da zorunludur. Dolayısıyla Mustafa Kemal, bir yandan Sovyetler ile iyi ilişkiler geliştirirken, diğer yandan İtilaf Devletleri arasındaki rahatsızlıktan da yararlanma amacına yönelmiştir. İtilaf Devletleri kanadında kendisine en uygun gördüğü ülke ise Fransa olmuştur. Fransa'nın gerek Suriye'de karşı karşıya kaldığı sıkıntılar gerekse Çukurova ve Güneydoğu Anadolu'da karşılaştığı direnişten ötürü yılgın düşmesi, bunların da ötesinde İngiltere ile gerek Avrupa gerekse Ortadoğu politikasının ayrıntılarında düştüğü görüş ayrılıkları, Ankara-Paris ilişkilerinin başlaması ve gelişmesinde etken olmuştur. Diğer yandan İnönü savaşlarıyla askeri inisiyatifin Ankara Hükümeti'ne geçmesinin hazırladığı ortam, Fransa'yı diplomatik taarruza yöneltmiştir. Dolayısıyla I. Dünya Savaşı'nda imzalanan Sykes Picot Anlaşması ile Anadolu ve Suriye'de çıkar bölgesi elde eden Fransa, işgalci konumuna karşın bölgedeki ekonomik çıkarlarını korumak amacıyla Kurtuluş Savaşı'nın başlarından itibaren Ankara ile ilişkiye girmekte sakınca görmemiştir. İşte özellikle Aralık 1919'da Picot-Mustafa Kemal görüşmesiyle başlayan ve 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Anlaşması'nın imzalanmasıyla sonuçlanan gelişmelerde, Türk tarafının (Mustafa Kemal'in) ekonomik bağımsızlık konusundaki ödünsüz tavrına karşın Anadolu'daki ekonomik çıkarlarını pekiştirmeyi amaçlayan Fransız kanadının nüfuz bölgelerine ilişkin isteklerinde sonuna dek direndiği görülmektedir. Ne var ki bu mücadele Ankara'nın zaferiyle sonuçlanmış ve Fransızların Anadolu'da işgal ettikleri çıkar bölgelerini terk etmelerini beraberinde getiren 20 Ekim 1921 tarihli Türk-Fransız Anlaşması'nda Fransa'nın bölgedeki ekonomik istekleri asgariye indirilerek Türkiye'nin ekonomik bağımsızlığına ters düşen maddelere yer verilmemiştir.

Sonuç olarak, Kurtuluş Savaşı döneminde Türk-Fransız ilişkilerinin başlaması ve gelişmesinde de görüldüğü gibi, ekonomik ve siyasi etkenlerin sürekli etkileşim içinde olduğu, ancak savaş ortamında bile olsa gelişmiş ülkelerin izledikleri politikalarda ekonomik çıkarlarının yadsınamaz bir yere sahip olduğu ve çıkar çatışmalarının gelişmelerin belirleyicisi olduğu

tartışılmaz bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bilindiği üzere, tarih günümüze ışık tutan bir bilim dalıdır. Günümüzde Fransa'nın Türkiye politikalarında, gerek AB gerekse Ermeni politikasında, bölgemizdeki ekonomik çıkarlarının belirleyici rol oynadığı göz ardı edilmemelidir. Dolayısıyla Türkiye, Fransa'ya karşı izleyeceği politikaları belirlerken tarihin ışığında bu gerçeği değerlendirmelidir.

Türk-Fransız ilişkileri bu şekilde esasında bitmiyor. Fransa'nın Anadolu'da petrol çıkarları var, Mezopotamya'da petrol çıkarları var, bunlardan da söz etmek istiyorum, fakat zamanımız elvermiyor galiba. Eğer elveriyorsa beş dakika konuşabilirim.

OTURUM BAŞKANI- Şu anda yarım saate gelmiş durumdayız.

Prof. Dr. BİGE SÜKAN- Peki. Dinlediğiniz için çok teşekkür ederim.

OTURUM BAŞKANI- Biz de çok teşekkür ederiz Sayın Sükan. Aksi takdirde saat 6 civarında başlayacak resepsiyondan dolayı burada dinleyici bulmakta zorluk çekebiliriz. O yüzden son üç konuşmacımız kendilerinin haksızlığa uğradığını düşünebilirler ki, haklıdırlar. Ama işte uluslararası ilişkilerin özü zaten çifte standarda dayanır, ama ben mümkün merteye bunu yapmamaya çalışacağım.

Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Emiroğlu, bize "*Sanayi Devriminin Osmanlı Devletinin Balkan Topraklarında Yaşayan Halklar Üzerinde Yarattığı Etki ve Sonuçlar*" başlıklı bir tebliğ sunacaklar.

Buyurunuz efendim.

**Yrd. Doç. Dr. HÜSEYİN EMİROĞLU (Kırıkkale Üniversitesi İİBF
Uluslararası İlişkiler Bölümü Siyasi Tarih ABD Öğretim Üyesi) -**

Sayın Başkan ve değerli katılımcılar; hepinizi saygıyla selamlıyorum.

Sempozyumun başlığına baktığımız zaman, “*Osmanlı’dan Lozan’a Batı’nın Paylaşım Projeleri*” başlığını taşıyor. Bu bir anlamda Batı’nın, Batı dışı dünyayı çözücü veya parçalayıcı bir etki yapması içeriğini taşımaktadır. Benim çalışmamın başlığına bakıldığında zaman, sanayi devriminin Osmanlı Devleti’nin Balkan topraklarında yaşayan halklar üzerinde yarattığı etki ve sonuçları, bir anlamda ilk bakışta belki bir iktisat tarihi çalışması gibi gözükabilir; ancak iktisat tarihi bağlamında yapılan bir çalışma değildir. Tarihsel süreç içerisinde belirli izlemelerde bulunarak, belirli tespitler yapılarak, bir sürecin değerlendirilmesi ve Balkan halklarının algı dünyasında meydana gelen bir değişimi ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Bu açıdan bir referans cümlesi ile belki konuşmaya başlamak gerekebilir. Yaklaşık 17. Yüzyılın sonuna kadar Batı dünyası ve 15. Yüzyıl itibariyle veya 16. Yüzyılın ilk yarısı itibariyle Osmanlı hâkimiyetinin muhkem hale geldiği Balkanlar’da Osmanlı Devleti’ne yönelik öykünmeci bir yaklaşım içerisinde olduğunu veya çok fazla negatif yüklemelerin olmadığını görmek mümkündür.

Sabahtan beri yapılan konuşmaları dinlediğimiz zaman, belki Batı dünyasının tüm tarihsel süreci boyunca Osmanlı Türklerine veya Türklere veya İslamlara karşı bir negatif anlam yüklemesi içerisinde varsaymak söz konusu olabilir. Ancak farklı bağlamlar içerisinde değerlendirildiği zaman, tarihin belirli dönemlerinde de bu negatif yüklemenin çok fazla olmadığını veya bununla birlikte öykünmeci bir yaklaşım içerisinde de olduğunu görmek mümkündür.

Bu açıdan bakıldığında zaman, geçmiş tarihsel süreç içerisinde Roma İmparatorluğu’ndan Bizans’ın yıkılışına kadar geçen süreç incelendiğinde, burada ortaya çıkan dayanak noktasının, öykünmeci dayanak noktasının neler olduğunu bulmak da mümkündür.

“*Roma İmparatorluğu nedir?*” diye bakıldığında zaman, Roma İmparatorluğu aşağı yukarı Milattan Önce 50 veya Milattan Sonra 400 yılları arasında çok geniş bir coğrafyada siyasal ve askeri anlamda bir hâkimiyet kurmuş olan, merkezi bir siyasal imparatorluk hüviyetindedir. Bu merkezi imparatorluk, 2. ve 3.

Yüzyıllarda yoğunlaşan Germen akınları neticesinde bu hüviyetini kaybetmiş ve merkezkaç unsurların güçlenmesiyle beraber Avrupa kaotik bir döneme girmeye başlamıştır. Daha sonra kurulan Merovenj ve Karonevenjler döneminde, yani 8. Yüzyıla kadar geçen süre içerisinde veya 9. Yüzyılda Orta Avrupa'da şekillenen siyasal yapı, aşağı yukarı 16. Yüzyıla kadar geçen dönem içerisinde, Kıta Avrupa'sı bağlamında merkezi bir siyasal yapı oluşturamadığı gibi, aynı zamanda Roma medeniyet havzası olarak nitelendirilen alanların Batı dışı dünyanın denetimi altına geçmesiyle sonuçlanmıştır. Mesela diyelim ki, bunlardan bir tanesi, 6. Yüzyılda, 7. Yüzyılın başlangıcında İspanya'daki İslamların varlığı, Kuzey Afrika önemli bir Roma medeniyet havzasının, bu bölgenin bir anlamda İslamların eline geçmesi. Ancak ne zaman sona ermiştir? İşte 15. Yüzyılın sonu itibariyle, en son Beni Ahmer Devleti'nin yıkılışıyla beraber bu süreç sona ermiştir. Bu kısa açıklamadan sonra bildirim bana ayrılan süre içinde bir bütün halinde süratle sunmaya çalışacağım.

SANAYİ DEVRİMİ'NİN OSMANLI DEVLETİ'NİN BALKAN TOPRAKLARINDA YAŞAYAN HALKLAR ÜZERİNDE YARATTIĞI ETKİ VE SONUÇLARI

Giriş

Osmanlı Türkleri, çok sayıda merkezkaç unsurun siyasal güç merkezini inşa etmek için birbirleriyle mücadele ettiği Anadolu ve Balkan yarımadasında, kendisine siyasal varlık alanı bulmaya çalışan bir 'uç emirliği' olarak, o dönemdeki adıyla Bitinya (Marmara) bölgesinde tarih sahnesine çıkmışlardır. Osmanlı Türkleri, yaklaşık 200 yıllık bir süre içerisinde Anadolu ve Balkan yarımadasında birbirleriyle mücadele eden onlarca merkezkaç unsuru hâkimiyetleri altına almışlar ve Bizans İmparatorluğu'nun siyasal varlığına da son vermişlerdir. Siyasal güç merkezini Balkan yarımadasında inşa eden Osmanlı Türkleri, çok dinli, çok dilli, çok etnisiteli kozmopolit bir imparatorluk kurmuşlardır. Osmanlı 'millet sistemi', yaklaşık 17. Yüzyıl sonuna kadar Balkan halklarının kendi kimlik özelliklerini korumalarının ve barış içinde bir arada yaşamalarının en önemli garantisi olmuştur. Bu dönemde Balkan köylüsü eski dönemden kalma feodal angaryalardan kurtulmuş ve nispi olarak refah düzeyi artmıştır; böyle bir ortamda Balkan halklarından Osmanlı yönetimine karşı ciddi bir başkaldırı olmamıştır. Osmanlı sistemi, iyi işlediği dönemde, Batılı devletlerce belirli oranda kendisine öykünülen bir nitelik de taşımıştır. Fakat

yaklaşık olarak 16. yüzyıl başlarında gerçekleşen coğrafi keşiflerden 18. yüzyıl sonuna kadarki dönemde batı ve orta Avrupa’da entelektüel, siyasal, ekonomik ve kültürel alanda büyük bir dönüşüm yaşanmıştır. Bu dönüşümün bir ürünü olarak 18. yüzyılın ortasında başlayan sanayi devrimi, 19. yüzyılda buhar makinesinin sanayide uygulanması (üretimde kol gücü yerine enerjinin kullanımını temsil eder) ile hız kazanmıştır. Sanayi devrimi, ‘tarihi kıran’ bir gelişme niteliğini hak edecek ölçüde, sanayi devrimini gerçekleştiren ülkelere, bu devrimin dışında kalan ülkeler karşısında bariz bir üstünlük sağlamıştır. Gerçi, coğrafi keşifler ile sanayi devrimi arasındaki dönemde gerçekleşen icatlar ve bunların hayata geçirilmesi Avrupa’ya büyük bir ekonomik güç kazandırmış; aynı dönemde ateşli silahlar, savaş teknikleri ve orduların sevk ve idaresinde yenilikler gerçekleştirilmiştir. 19. yüzyılda ise, sanayi devriminin hızlandığı süreçte, ekonomik ve askeri alandaki ilerlemeler artarak sürmüştür; bu ilerlemeler, Batı’nın ekonomik ve askeri üstünlüğünü perçinlemesine yarayacak yeni araçlar sunmuştur (19. yüzyılda Batı’nın sömürge imparatorlukları oluşturması bu yeni araçlar sayesinde gerçekleşmiştir). Kısacası sanayileşmemiş ülkelerin karşısına siyasal yapısı, ekonomik ve askeri gücü ve kültürü ile “modern” bir dünya çıkmıştır ve “modernite” diğer milletlerin takip edebileceği bir modele dönüşmüştür. Batı Avrupa’nın fikirlerinden ve gücünden ilk etkilenen topluluklar arasında Osmanlı Devleti’nin Balkan topraklarında yaşayan, büyük çoğunluğu Batı Avrupa ile benzer kültürlere sahip halklar da yer almıştır. Bu bildiride, sanayileşmenin Batı’ya sağladığı üretim artışından kaynaklanan ekonomik gücün; yeni savaş araç-gereçlerinin seri üretiminin getirdiği askeri gücün, Osmanlı Devleti’nin Balkanlar’da zayıflamasında büyük rolü olduğu belirtilecek; fakat aynı zamanda sanayi devriminin Batı’yı taklit edilecek bir model yapmasının da (diğer bir deyişle sanayi devriminin dolaylı etkisinin de) Osmanlı’nın Balkanlar’da gerilemesini anlamaya yardımcı olacağı üzerinde durulacaktır.

Çalışmamız, üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, öncelikle Osmanlı Devleti öncesinde Balkanlar’daki güç mücadeleleri ve bunların bıraktığı miras ele alınacak; daha sonra Osmanlı Devleti’nin Balkanlar’da oluşturduğu yapılanma anlatılacaktır. İkinci bölümde, Batı dünyasının en uzun yüzyıllarından birisi olarak nitelenen 16. Yüzyıldan, 18. Yüzyılın sonuna kadar yaşanan gelişmelerin temel dinamikleri ve bunların ortaya çıkardığı sonuçlar incelenecektir. Batı’da gerçekleşen dönüşümün çeşitli düzeylerdeki

yansımalarının Balkan halkları ve Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'da kurduğu sistem üzerindeki etkileri değerlendirilecektir. Üçüncü bölümde, önce 19. yüzyılda hızlanan sanayi devrimi ile endüstriyel kapitalizmin batı ve kuzey Avrupa'da kurumsallaşması ve Batı nüfuzunu dünyaya yaymak bakımından sanayileşmenin sağladığı araçlar ele alınacak; daha sonra Batı'nın artan siyasal/askeri gücünün ve Batı'nın düşünceleri ve gelişmişliği ile model olarak öne çıkmasının Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarında yaşayan halkların algı dünyasında yarattığı değişim/dönüşüme etki düzeyi ve dolayısıyla teritoryal çözülüşüne etkisi incelenecektir.

I- 14-16. Yüzyıllar Arasında Kıta Avrupası'nda Meydana Gelen Gelişmeler

Üçüncü ve dördüncü yüzyıllarda Roma İmparatorluğu merkezine yönelik artan Germen akınları, imparatorluğun ikiye bölünmesine ve sonrasında siyasal varlığının ortadan kalkmasına yol açmıştır. Böylece, MÖ 50-MS 400 yılları arasında Avrupa, Küçük Asya, Ortadoğu, Kuzey Afrika kıyılarında düzen ve birliği sağlamış olan Roma İmparatorluğu sonrasında, merkezkaç siyasal yapıların etki kapasitelerini arttırdıkları yeni bir döneme girilmiştir. Dördüncü-beşinci yüzyıllarda, Avrasya'da etkili olan göçebe temelli siyasal yapılar, toplumsal göç hareketlerinde ve merkezi siyasal yapıların çözülüşünde çok önemli rol oynamışlardır. Söz konusu siyasal yapılar, Avrupa Kıtası'nın etno-demografik haritasının şekillenmesinde ve merkezkaç siyasal yapıların güçlenmesinde etkili olmuşlardır. Beşinci yüzyıl itibariyle Batı Roma topraklarında siyasal atomizasyon güçlenirken, Doğu Roma İmparatorluğu, Balkan yarımadasını eksen olarak bir merkezi siyasal yapı inşa etmiş; bir yandan doğudaki Sasani İmparatorluğu tehdidini karşılamaya çalışırken, diğer yandan da hem Balkanlar'daki hem de Küçük Asya'daki merkezkaç siyasal yapıları denetim altına almaya çalışmıştır.

Yedinci yüzyılın başlangıcında İslamiyet'in ortaya çıkışı, tarihsel benzerlerinde görülmedik bir hızla, döneminin iki büyük merkezi siyasal yapısından birisinin varlığına son vermiş, diğerinin de önemli merkezlerini ele geçirdiği gibi başkentini de kuşatma altına alarak tehdit etmiştir. Sekizinci yüzyıl başında İslamlar, Çin'den İber yarımadasına uzanan çok geniş bir coğrafyada hâkim siyasal güç haline gelmişlerdir. Beşinci yüzyılda Germen baskısıyla çöken Roma sonrası Germen kabileleri, merkezi siyasal yapı

kuramamışlar, güvenlik ve düzen ortadan kalkmış, Avrupa yerel, kendi-kendine yeten ve zayıf merkezkaç yapıların hâkim olduğu bir tarihsel sürece girmiştir. Sekizinci yüzyıldaki İslamların akınları, dokuzuncu ve onuncu yüzyıllardaki Macar ve Norman akınları Avrupa Kıtasının girmiş olduğu bu süreçteki siyasal atomizasyon yönündeki eğilimleri güçlendirmiştir. Özellikle Normanların son derece vahşi şiddet yöntemleri bu eğilimin güçlenmesinde büyük rol oynamıştır. MS 1000 yıllarında Greko-Romen dünyası parçalanırken, yerine birbirinden ayrı niteliklere sahip ve Akdeniz havzasında birbirleriyle mücadeleye girecek olan üç medeniyet ortaya çıkacaktır. Bunlar: Arap, Bizans ve Barbarlar. Tarihte ilk önemli çıkışlarını İslamiyetle yapan Araplar, 7-11. Yüzyıllar arasında çok geniş bir coğrafyada hâkimiyet tesis etmişlerdir. Greko-Romen medeniyet havzalarını ele geçirmenin ötesinde, onların bilimsel ve felsefi eserlerini Arapça'ya tercüme ederek çok büyük katkıda bulunmuşlar, çok önemli sanatsal eserlere imza atmışlardır. Bunun dışında, aktif ticaretin devamı için büyük çaba harcamışlardır. Ancak 11. Yüzyıldan itibaren Arap siyasal gücü düşüşe geçmiştir (McNeill, 1963: 386, 417-421; Bloch, 1997: 62-63; Ostrogorsky, 1999: 47-49, 66, 74-75, 86-87, 93-96; Knutsen, 1992: 11-12).

Germen baskısı, doğudaki Sasani tehlikesini karşılamak ve Tuna nehrinin kuzeyinden imparatorluğun Balkan topraklarına yönelen göçleri kesmek vb. nedenlerle Roma İmparatorluğu doğuda, eski bir Grek kolonisinde kendisine kuvvetli bir merkez inşa etmiştir. Yeni Başkent Konstantinapol (İstanbul), kısa bir süre içinde gerek nüfus, gerekse önem açısından Roma'nın önüne geçmiştir. Theodosios döneminde (MS 395) devletin iki kısma ayrıldığı resmileşmiştir. Yeni kurulan Bizans merkezinin hâkimiyet tesis etmeye çalıştığı Balkan toprakları, beşinci yüzyılın ilk yarısında Roma'yı etkisi altına alan göçebe kavimlerin tahrip edici/yıkıcı akınlarına maruz kalmıştır. Ancak Bizans, MS 400'lerde karşılaştığı şiddetli etnik buhranı atlattı, MS 500'lerde Hun tehlikesi ortadan kalkmış, fakat bu kez de Germen tehlikesi artmıştır. Altıncı yüzyılda devlet batıdaki savaşlarında önemli başarılar kazanırken, Sasani Devleti'nin doğuda önemli Bizans topraklarını ele geçirmesine karşı koymakta ve Tuna'nın kuzeyinden artan Slav göçlerini önlemekte büyük zorluklarla karşılaşmıştır. Altıncı yüzyılda Balkanlar'da Avarlar'ın ve Slavlar'ın etkinliği artmıştır. Yukarı Tuna bölgesindeki Avarlar ve onlara bağlı Slavlar, Bizans bölgesine yaptıkları akınlar sonrasında geri çekilmelerine karşın, aşağı Tuna bölgesine yerleşen Slavlar, sadece yağmacılıkla yetinmemişler, yerleşik hayata geçmişlerdir. Altıncı yüzyılın sonunda Bizans'ın doğuda Sasanilere karşı

yürüttükleri savaşım, Balkan yarımadasında devleti savunma pozisyonunda bırakmıştır. Bu dönemde Sasanilere karşı kazanılan zaferler sonrasında Bizans, Balkanlar'dan Avar ve Slavları söküp atmak için on yıl süren bir mücadele vermiş, ancak Slav hâkimiyetini sona erdiremediği gibi, bu halkların bölgede kökleşmesine yol açan bir süreci başlatmıştır. Yedinci yüzyılın başında da Bizans, Sasaniler karşısında yenilmiş, Balkanlar Slav halklarının denetimine girmiştir. Altıncı ve yedinci yüzyıllarda Bizans merkezi hâkimiyetinin güçlendirilmesi yönünde bir takım adımlar atılmış, Sasaniler karşısında uğranılan bazı yenilgilere karşın önemli başarılar da kazanılmıştır. Bizans'ın kazandığı zafer, Balkanlar bölgesindeki Avar hâkimiyetini çok zayıflatırken, Slav varlığı gittikçe güçlendiği gibi, batı Slavları ilk büyük Slav devletini kurmuşlardır. Bizans merkezi, Avarların Tuna'nın kuzeyindeki bütün hâkimiyetini ve siyasal varlığını sona erdirmek için, Bulgarların, Hırvatların, Sırpın Balkan yarımadasına yerleşmelerine izin vermiştir. Bu gelişmeler neticesinde şiddetli Avar akınları sona ermiştir, ancak Slav varlığı tahkim edilmiş bir güce ulaşmıştır (Ostrogorsky, 1999: 41, 50, 55, 56, 66, 75-78, 86-87, 95-99; Jelavich, 1983: 10-13).

MS 640'lardan itibaren Bizans İmparatorluğu, Sasani Devletini yıkan İslamlarla büyük bir savaşım içine girmiş ve önemli birçok merkezini kaybetmiştir. Yine bu dönemde Araplarla yapılan anlaşma sonrasında, Türk asıllı Bulgarların Balkan yarımadasına girmesi Bizans merkezini büyük güçlüklerle karşı karşıya getirmiştir. Gerek Bulgar Türklerine gerekse Slavlara karşı yürütülen mücadele sonrasında, Balkanlar'da Bizans hâkimiyeti güçlendirilmiştir. Bu mücadeleler esnasında Balkanlar'daki şehirler önemli oranda tahrip olmuştur. Bizans merkezinin iç siyasal yapısındaki taht mücadeleleri, çoğu zaman çevre unsurlarla yapılan işbirliği ile yürütülmektedir. Bu durum devletin zafiyetini ortaya koyduğu gibi, oluşturulan karşıt koalisyonlarla devletin siyasal varlığı da tehdit altına girmektedir. Bizans İmparatorluğu, uzun tarihsel gelişim süreci boyunca, merkezi otoritenin zayıfladığı anlarda, geliştirdiği bağlaşıklık ilişkileriyle, 'barbarları birbirine kırdırma' politikasıyla manevra alanını genişletmeye ve siyasal varlığını sürdürmeye çalışmıştır. Bu noktada Bizans merkezinin zayıflığı ve uyguladığı politikalar uzun dönemde Balkan yarımadasının etno-demografik çeşitliliğinde rol oynadığı gibi, bölge dışı güçlerin ve aynı zamanda bölge içi etno-demografik temelli siyasal yapıların Balkanları hâkimiyet altına alma mücadelelerini tahrik etmiştir. 10. yüzyılda Bulgarların, 14. yüzyılın ilk

yarısında Sırların mücadelesi bu duruma en iyi örnektir. Bizans merkezinin zayıflığı ve merkezkaç siyasal entiteler tarafından güçlü bir siyasal merkezi yapının oluşturulamaması, Balkan yarımadasının şehir dokusunun çok uzun süreler boyunca tahrip olması sonucunu doğurmuştur. Balkan yarımadası halkları da 14. yüzyıla kadar, gerek batıdan gerekse Tuna'nın kuzeyinden bölgelerine yönelik akınlar ve yağmalardan çok büyük sıkıntılar çekmişlerdir. Bölge dışı siyasal yapılardan Balkanlara yönelik akınlar ve yağma hareketleri, bölgedeki feodal eğilimlerin gittikçe güçlenmesi sonucunu doğurmuştur. Bölge halklarının yüksek ontolojik güvenlik riskleri, feodaller karşısındaki konumunu, Batı ve Orta Avrupa örneğinde olduğu gibi büyük oranda zayıflatmıştır. Kısaca verdiğimiz Bizans'ın tarihsel gelişim süreci, güçlü bir merkezi hakimiyetin yokluğunun Balkanlar bölgesinde yol açtığı, ekonomik, siyasal ve toplumsal kaotik ortamı resmetmektedir (Ostrogorsky, 1999: 116-118,121-122, 125-126, 144; Nicol, 1999: 187-188; Jelavich, 1983: 13-18; Castellan, 1992: 27-30; Ristelhueber, 1971: 31-39).

13. yüzyılda Bitinya bölgesinde bir 'uç beyliği' olarak tarih sahnesine çıkan Osmanlı Türkleri, ilk dönem liderlerinden Osman Gazi ile Selçuklu merkezinin çöküşünden sonra, bağımsız bir merkezkaç siyasal yapı hüviyeti kazanmıştır. Orhan Gazi döneminde, Bizans bağlaşığı olarak Balkan topraklarına ayak basan Osmanlı Türkleri, Balkan yarımadasındaki Bizans merkezi gücünün zaafını ve bölge halklarının çektiği feodal baskıları yakından gözlemlemiştir. Süleyman Paşa'nın Balkanlar'daki fetih stratejisi, bölgenin zenginliklerini yok etmeden, güçlü bir siyasal merkezi yapı inşa etmenin altyapısı olarak gördüğü sağlam bir etno-demografik temel kurmaktır. Balkan yarımadasının etno-demografik yapısında köklü bir dönüşümü başlatacak olan bu strateji, Sultan I. Murat ve Sultan Yıldırım Beyazıt dönemlerinde de devam etmiştir. 14. yüzyıl sonu itibarıyla Balkanların önemli bir kısmını hâkimiyetleri altına alan Osmanlı Türkleri, Balkan yarımadasının zenginliklerini tahrip etmeksizin denetim altına almayı hedeflemişler ve ticari aktivitelerin yönünü Latin dünyasından kendilerine çevirmişlerdir. Bölgedeki feodallerin varlığını ortadan kaldırarak toprağa bağlı soyluluğa son vermişlerdir. Böylece Latin baskısına son vermeye ilaveten, feodal angaryalara son vererek bölge halklarına yönelik uyguladığı 'istimale' politikasıyla önemli bir meşruiyet temeli kazanmışlardır. Sultan Yıldırım Beyazıt'ın Timur karşısında uğradığı yenilgiye karşın, Balkanlar'daki toprakların devletin denetimi dışına çıkmaması bunun en önemli göstergesidir. Çelebi Mehmet'in merkezi otoriteyi tesis etmesinden sonra, Sultan II. Murat ve

Sultan II. Mehmet dönemlerinde, Anadolu ve Balkanlar'daki merkezkaç siyasal yapılar hâkimiyet altına alınmıştır. Sultan II. Mehmet, merkezkaç unsurları Osmanlı merkezine karşı örgütleyerek, Batı Hıristiyan dünyasını tahrik ederek kendi siyasal varlığını sürdürmeye çalışan Bizans Devleti'ni ortadan kaldırmıştır. Bizans'ın ortadan kalkması, Batı Hıristiyan dünyası ile birleşme politikalarının (union) son bulmasına da yol açmıştır (Osmanlı Ansiklopedisi, 1996/I: 134-183, 230-251; İslam Ansiklopedisi, 1993/10, 155-172; Pitcher, 1999: 76-80; Uzunçarşılı, 1988: 273-295, 413-419, 435-437; Lindner, 2000: 24-25; Nicol, 1999: 217-218; İnalçık, 2004:15-29; İnalçık, 1993: 13-14).

Fatih Sultan Mehmet'ten Kanuni Sultan Süleyman'a kadar geçen dönemde Osmanlı Devleti'nin Balkan yarımadasındaki hâkimiyeti muhkem hale gelmiştir. Bölgenin feodal sınırlarıyla pek fazla oynamayan Osmanlı Devleti, Balkanlar'da inşa ettiği ve şenlendirdiği şehirlerle ticari faaliyetlerin artmasında ve bölgenin refah düzeyinin artmasında önemli rol oynamıştır. Balkanları merkez olarak inşa edilen Osmanlı Devleti'nin 'millet sistemi', Osmanlı Barış'ının (Pax-Ottomanica) meşruiyet temeli olduğu gibi, bölge halklarının kendi kimlik özelliklerini korumalarının ve sürdürmelerinin de garantisi olmuştur. Bu nedenle 17. yüzyıla kadar, Balkan halklarından (köylüsünden) ciddi bir ayaklanma hareketi ortaya çıkmamıştır. Muhkem Osmanlı merkezi hâkimiyeti, merkezkaç unsurlar arası çatışmayı körüklemediği gibi, barbar olarak nitelediği halkların tehdidini karşılamak için, barbarları birbirine kırdırma veya barbarları kendi bağlaştığı olarak bölgeye davet etme gibi politikaları da tamamen devre dışı bırakmıştır. Bunun doğrudan sonucu, bölgenin etno-demografik haritasındaki heterojen değişimlerin artık son bulmasıdır. Bu dönemde Osmanlı Devleti, Fas'tan Yemen'e, Doğu Avrupa'nın büyük kısmından Kafkasya'ya kadar olan geniş bir coğrafyayı hâkimiyeti altında tutmaktadır. Batı dünyası, 1492 yılında İslamların varlığını İber yarımadasından tasfiye ederken, Avrupa'nın doğusunun Asyalı bir gücün hâkimiyetine girdiğine şahit olmuştur. Bu dönemde, Akdeniz ve Karadeniz'i hâkimiyeti altında tutan Osmanlı Devleti, ticari kara ve su yollarını da denetimine alarak, Batı dünyasının ekonomik hareketliliğini de denetleme imkânına kavuşmuştur (İnalçık, 1993: 22-25; İnalçık, 2004: 40-45; Jelavich, 1983: 26-35; Lockyer, 1991: 22-25).

14-16. yüzyıllar arasında kara ticaret yollarını denetleyen Osmanlı Türkleri, Akdeniz, Karadeniz, Kızıldeniz üzerinde kurduğu güçlü denetimle de bu

bölgelerdeki deniz ticaretini kontrolü altında tutmuştur. 1492 tarihinde İber yarımadasındaki Beni Ahmer Devletini yıkarak bölgedeki Müslüman varlığına son veren İspanyollar ve Portekizliler, 1494 yılında Papalığın aracılığıyla yaptıkları Tordesillas Antlaşması ile dünyayı iki nüfuz bölgesine ayırmışlardır. Bu paylaşımında dünyanın batısı İspanyol, doğusu Portekiz çıkar bölgesi olarak tanımlanmıştır. Bu paylaşım iki ülke denizcilerinin yaptıkları coğrafi keşiflerin de hareket noktasıdır. Bu tarihten itibaren İspanyollar, Kuzey Amerika, Orta Amerika, Latin Amerika'nın Batısı, Filipinler bölgesinde birçok koloniler oluşturmuşlar ve pek çok kadim medeniyeti toptan yok etmişlerdir. İspanyolların özellikle Kuzey Amerika'da kurmuş olduğu koloniler, daha sonra Batı dünyasının deniz aşırı girişimlere ağırlık veren diğer devletleri için önemli bir çıkış olmuştur. Bu bölgeler, Batı dünyasının 15. yüzyıldan itibaren yavaş yavaş artmaya başlayan fazla nüfusu için bir boşalım alanı rolünü üstlenecektir. Aynı zamanda, bu bölgelerden İspanyollar tarafından getirilen altın ve gümüş Avrupa'daki para kıtlığını önemli ölçüde rahatlatacaktır. Bu dönemde İspanyollar, özellikle Latin Amerika'da yerli halkın emek sömürsüne dayalı büyük ölçekli üretim plantasyonları kurmuşlar ve zamanla İspanya'dan özerkleşme yönünde eğilim içerisinde olmuşlardır. Bu dönemde, Latin Amerika'nın doğusunda (Brezilya'nın doğu kıyıları) ticari koloniler kurmuşlardır. Bunun yanında Portekizler, Afrika'nın güneyinden dolaşarak Afrika kıyıları, Hint yarımadasının güneyindeki bazı adalar, Batı Pasifik'teki bazı adalarda kıyı kolonyalizmi uygulamışlar, İspanyollardan farklı olarak iç bölgelere girmemişlerdir. Osmanlı Devleti, kendi denetiminde olan kara ve deniz ticaret güzergâhının değişmemesi için Umman Denizi ve Hint Okyanusu'nda çok büyük bir mücadele vermiştir. Güçlü Osmanlı merkezi yönetimi, hâkimiyeti altında tuttuğu ve denetlediği kara ve deniz ticaret alanlarına, sadece kendi vermiş olduğu ayrıcalıklarla Batılı Hıristiyan ülkelerin girmesine izin vermiş, aksi yöndeki girişimleri engellemeye çalışmıştır. Dolayısıyla, bu mücadeleler Osmanlı Devleti'nin, Batı'nın üstünlüğüne karşı direnemeyen diğer yerlerden farklı olduğunu göstermiştir. Bu dönemden itibaren Osmanlı Devleti'nin siyasal varlığı, denizaşırı ticaretle zenginleşmeye başlayan Batı dünyasının gözünde, gittikçe güçlenen negatif imajlarla dolu bir yer edinmiştir (Lee, 1990: 133-138; İnalçık, 1993: 25-27; McNeill, 1963: 611-616; İnalçık, 2000: 47; Smith, 2001: 81-82; Harman, 1999: 161-171; Lerner, Meacham, Burns, 1993: 442-451; Koenigsberger, Mosse, Bowler, 1989: 33-37; Lockyer, 1991: 26-51).

İspanyol ve Portekiz denizcilerinin denizaşırı ticaret ve kolonileşme politikaları Batı ve Kuzey Avrupa ülkeleri açısından örnek olmuş ve Batı dünyasının dünya siyasal sisteminde üstünlük kurma sürecini başlatmıştır. İspanya ve Portekiz'den sonra Hollanda, Fransa ve İngiltere de denizaşırı ticaret ve kolonileşme politikalarına girişeceklerdir. Bu süreç, hem Batı Avrupa ülkelerinin denizaşırı ticaretle zenginleşmelerinin yolunu açacak, hem de monark-burjuvazi işbirliğinin sağladığı mali güç monarklara feodal yapılara son verme ve merkezi siyasal yapılar kurma yolunu açacaktır. Bu dönemde Hollanda, Fransa, İngiltere merkezi güçlü siyasal yapıların olmadığı bölgelerde, daha çok İspanyol kolonileşme politikasını takip edeceklerdir. Buna karşılık, Osmanlı Devleti ve Çin İmparatorluğu gibi merkezi siyasal yapılarla çoğu zaman doğrudan askeri mücadele/çatışma içerisine girmeden ticari ayrıcalıklar koparma politikası izleyeceklerdir. Ancak, Batı Hıristiyan ülkeleri, Osmanlı Devleti ile ticari ayrıcalıklar taşıyan anlaşmalar imzalamalarına karşın, özellikle Akdeniz havzasında, Osmanlı karşıtı ittifaklara örtük veya açık destek vereceklerdir. (Smith, 2001: 87).

16. yüzyıl itibariyle Batı ve Kuzey Avrupa ülkeleri denizaşırı ticaret ve koloni politikalarıyla zenginleşerek feodal eğilimleri ortadan kaldırmakta güçlü adımlar atarlarken, Orta Avrupa'da tam bir siyasal parçalanmışlık söz konusudur. Kutsal-Roma Germen İmparatorluğu, Osmanlı İmparatorluğu benzeri merkezi bir siyasal yapı olmaktan çok uzaktır. Söz konusu siyasal yapının, 16. yüzyıl boyunca bu yöndeki çabalarının da pek olumlu sonuç verdiği söylenemez. 16. yüzyılda yaşanan Reformasyon hareketi, Orta Avrupa açısından siyasal atomizasyonu güçlendirme yönünde bir katkı yapmıştır. Bu dönemde, bir yukarı Tuna prensliği olarak tarih sahnesine çıkan Habsburg hanedanlığı yönetimindeki Avusturya, merkezi bir siyasal yapı inşa etme yönünde güçlü adımlar atmaya başlamıştır. Doğu Avrupa'da ise Ruslar, 14. yüzyılın sonunda Altınordu Devleti'nin baskısından kurtulduktan sonra, hızlı bir merkezileşme süreci içerisine girmişlerdir. Çar III. İvan döneminden itibaren modern Rusya'nın kurulması yolunda güçlü adımlar atılmış, Çar III. Vasil mutlakiyetçi bir monark olarak öne çıkmış, Çar VI. İvan döneminde, Orta Volga bölgesindeki Müslüman Kazan Hanlığı ele geçirilmiştir. Bu aşamadan sonra Ruslar, Asya'nın doğusunu çok büyük bir dirençle karşılamaksızın hızla işgal etmeye başlayacaklardır. 16. yüzyıl sonu itibariyle Rus ilerleyişinin önünde üç önemli siyasal yapı çıkacaktır. Birincisi batısında, kendi merkezi siyasal yapısını inşa etmekte olan Avusturya İmparatorluğu; ikincisi güneyde

Osmanlı İmparatorluğu; Üçüncüsü, doğuda Çin İmparatorluğu (McNeill, 1963: 617-618; Kurat, 1999: 146, 147, 152-160).

II- 17-18. Yüzyıllar Arasında Kıta Avrupasında Yaşanan Gelişmeler ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri

17-18. Yüzyıllar arası Kıta Avrupası'nda yaşanan dönüşüm ve değişim ivmesi, kıtanın batı, orta, doğu ve güney-doğu bölgeleri açısından ekonomik, siyasal ve toplumsal gelişmeler noktasında farklılıklar taşımaktadır. Yine de 17-18. yüzyıllar, Batı ve Kuzey Avrupa'nın denizaşırı ticaret ve kolonyal ekonomi politikaları ile sermayenin temerküz ettiği, kapitalist ekonominin kurumsallaşması yönünde güçlü adımların atıldığı bir dönem olarak nitelenebilir. Bu süreç, diğer Avrupa ülkelerini de benzer faaliyetlere yöneltirken, Avrupa içi ticaretin canlanmasına da yol açmıştır. Buna karşılık, ilk olarak denizaşırı ticaret ve kolonileşme politikalarını başlatan Portekiz ve özellikle İspanya'nın elde ettikleri çok büyük sermaye temerküzüne karşı, finans kapitali verimli alanlarda ve alt-yapı yatırımlarını geliştirmekte kullanmamaları, orta dönemde birincil güç pozisyonlarını kaybetmelerine neden olmuştur. Portekiz ve İspanyol tecrübesi, 17-18. Yüzyıllar arasında gelişmekte olan diğer Batı Avrupa ülkelerine aynı hataları yapmama olanağını vermiştir.

15. Yüzyılın ikinci yarısından 18. Yüzyılın ikinci yarısına kadar farklı nitelikler taşısa da, merkantilist ekonomi politikaları, Batılı ülkelerin diğer dünya ülkelerine karşı ortak ekonomik duruşlarını ifade etmektedir. Çünkü Batılı ülkeler, ucuz ve çekici malların kendi piyasalarını hâkimiyet altına almasından korkmuşlardır. Mamul madde ihracını önceleyen, hammadde ihracına büyük kısıtlamalar koyan/yasaklayan, ithalatı ancak mamul madde üretim sürecine katkı yapacak alanlarda serbest bırakan, milliyetçi ve merkezîyetçi bir ekonomi doktrini olan merkantilizm, ekonominin ötesinde çok yönlü etki yapmıştır. Öncelikle Batı Avrupa ülkelerinde Monark-Burjuvazi dayanışmasının sağladığı finansman merkezi idari, mali ve askeri yapıların gelişmesine katkı yapmıştır. Batılı ülke monarkları, merkezi hâkimiyetlerinin güçlenmesinde mali gücü ile büyük destek sağlayan burjuvaziye, geleneksel üretim yapılarına karşı destek olmuştur. Dayanışmacı ve işbirlikçi, üretim farklılaşmasına dayanmayan, spekülâtif kazanca olumlu bakmayan, sınırlı tüketim kalıplarına dayalı, meta üretimine yönelik olmayan geleneksel

ekonomik algı ve uygulamalar yerini rekabetçi, çatışmacı, aşırı kârlılığa dayalı ve meta üretimine yönelik üretim modeline bırakmıştır. Batılı ülke monarkları, bu ekonomik model uygulamasının siyasal ve toplumsal yansımalarını da görmüşlerdir. Monarklar, bir yandan hâkimiyet tesis ettikleri coğrafi alanda uyguladıkları ortak gümrük mevzuatı, sıkı sınır denetimleri ile bütünleşmiş bir iç pazarın oluşumunu tetiklerken; diğer yandan feodal eğilimlerin zayıflatılması ve sonrasında ortadan kaldırılmasıyla aynı sınırlar içinde yaşayan halkların 'ortak çıkar alanları ve tanımları' yapmalarının yolunu açmıştır. Merkantilist ekonomik politikalar, ulusal pazarların oluşmasına zemin sağlarken, ulus-devletlerin inşasına da güçlü bir temel sağlamıştır (İnalçık, 2000: 45-46).

16. yüzyıldaki büyük sermaye girişinin yol açtığı refah ve gelişme olgusu, bir anlık ekonomik sıçrama olmanın ötesinde, kendi siyasal modelini de yaratma yolunda güçlü adımlar atmıştır. Hatırlanacağı üzere Portekiz ve İspanyolların yaşadığı ekonomik refah, kalıcı sonuçlar üretmemiştir. Ancak, İngiltere ve Fransa, 17. yüzyılda, ekonomik alandaki sıçramanın dışında (bu alanda çok önemli düzenlemeler yapılmıştır) doğa bilimlerinde de çok önemli gelişmeler kaydedilmiştir. 17. yüzyılda doğa bilimlerinde sağlanan bu ilerleme, 18. yüzyıl itibarıyla onun yöntemlerinin kullanılarak kültür sorunlarının ele alınmasının zirveye çıktığı bir dönemdir. Macit Gökberk'in değerlendirmesiyle, *'(...) her türlü transcendent tarih şemasından ayrılmış, bunu yerine tarihin güdücü gücü olarak, özellikle us konmuştur. (...) Bu yüzyıl usu, toplum yaşamına biçim kazandırmada son sözü söyleyecek bir güç yapmak istemiştir'* (Gökberk, 1997: 105, 91).

18. yüzyıl Fransız, İngiliz ve Alman Aydınlanma düşünürlerinin ortaya koydukları görüşler, bu ülkelerin siyasal ve toplumsal yapılarının dönüşümünde büyük rol oynamıştır. Çünkü 17. ve 18. yüzyıllar, burjuvazinin finansman desteğini arkasına alan monarkların, Fransa örneğinde olduğu gibi feodal eğilimleri tamamen ortadan kaldırdıkları ve mutlak monarşileri inşa ettikleri bir dönemdir. Burjuvazinin artan istekleri karşısında monark-burjuvazi ilişkileri zayıflamaya başlamış, monark-aristokrasi dayanışması güçlenmeye başlamıştır. Burjuvazi, ekonomik alanda sahip olduğu üstünlükleri, siyasal güce dönüştürme eğilimindedir. Monarkların mutlakçı yaklaşımlarının bu eğilimleri güçlendirdiğine kuşku yoktur. Aydınlanmacı düşünürlerin ortaya koyduğu görüşler, burjuvazinin siyasi gücü ele geçirmesinin meşru temellerini ortaya koyacaktır. 1789'da Fransa'da gerçekleştirdiği İhtilalle iktidara el koyan burjuvazinin kendi iktidarının inşasında, aydınlanma düşünürlerinin iktidarın

kaynağına dair görüşleri, güçlü bir zemin sağlayacaktır. Aydınlamacı düşünürlerin çok önem verdikleri eğitim ve özellikle ilköğretim, inşa edilen modelin kendi kendini üretmesini olanaklı kılacaktır.

17. ve 18. Yüzyıllar, modern döneme damgasını vuracak ve Batı'nın dünya üstünlüğüne yol açacak çok önemli gelişmelerin de yaşandığı bir dönemdir. Bu dönemde, Avrupa'nın batısı ve kuzeyinde ulus-devlet eksenli merkezi siyasal yapılar gelişirken, 1618-1648 yılları arasında Katolik-Protestan eksenli din savaşları, Orta Avrupa'da Kutsal-Roma Germen İmparatorluğu'nu zayıflatmış, bölgede siyasal parçalanmışlık sürmüştür. Modern uluslararası ilişkilerin başlangıcı olarak kabul edilen Vestfalya Düzeni, büyük siyasal yapıların Avrupa'da hâkim siyasal model olma yönelimine son vermiş, ulus-devlet sisteminin gelişmesine olanak tanımıştır. 18. yüzyıl, güçleri ve etki kapasiteleri birbirine yakın, homojen (vatandaşları ve dinsel eğilimleri olarak) çok sayıda küçük siyasal birimin, çıkar amaçlı, kısa süreli ittifaklarına dayanan 'güç dengesi' politikalarının klasik çağı olacaktır. Batılı ülkeler, büyük ölçekli siyasal yapıların hâkimiyetine karşı kuracakları ittifaklarla, Kıta Avrupası'nın böyle bir gücün hâkimiyetine girmesini önleyeceklerdir. Kıta dışı bir ada ülkesi olan İngiltere, bu ittifakları kendi siyasal varlığının ve egemenliğinin sürmesinin bir şartı olarak görecektir ve 'dengenin dengeleyicisi' rolünü üstlenecektir. 18. Yüzyılın başlangıcındaki 'İspanya veraset savaşları'nda ve 18. Yüzyılın son çeyreğinde Napolyon savaşlarına karşı, İngiltere'nin de yer aldığı ittifaklar kurulmuştur. Ulus-devlet eksenli siyasal modelin gelişim sürecinin kesintiye uğramadan sürmesinde ittifak politikaları hayati bir rol oynamıştır. 1740-1748 Avusturya Veraset Savaşları ise Germenik havzadaki güç mücadelesini yansıtmaktadır. Dönemi itibarıyla Germenik havzada Prusya'nın etki kapasitesini artırmanın ötesinde güç dengelerini bozucu bir rol oynamamıştır. Ancak bu tür mücadeleler, Prusya örneğinde olduğu gibi küçük siyasal birimlerin evrilmesinde çok önemli rol oynamışlardır. Bizatihi güç dengesi politikaları, Batılı ülkelerin ekonomik ve askeri kapasitelerinin geliştirilmesinde hayati bir rol oynadığı yadsınamaz bir gerçektir.

18. Yüzyıl güç dengesi politikaları çerçevesinde şekillenen Avrupa içi güç çekişmelerinin dışında, Batılı ülkelere özellikle Fransa ve İngiltere arasında sömürge alanlarında hâkimiyet için büyük mücadelelerin yaşandığı bir dönemdir. Bu dönemde Kuzey Amerika'daki on üç koloni ve Hindistan'daki Fransız sömürgeleri 1756-1763 Yedi Yıl savaşları sonucunda İngiltere'ye geçmiştir. On üç koloninin bağımsızlaşmasıyla 18. yüzyılın sonunda bölgedeki

sömürge hâkimiyetini kaybeden İngiltere, Hindistan'ı sömürge politikasının merkezine oturtmaya başlamıştır. Fransa, Hindicini bölgesinde sömürge politikasına yönelmiş, Hollanda Cava adalarında sömürgeleştirme girişimlerine ağırlık vermiştir. Bu dönem, güçlü merkezi imparatorluklarla ticari ilişkilerin kurulma ve bir yönüyle tek taraflı çıkar sağlayacak şekilde geliştirilme çabası verildiği, diğer bölgelerin ise sömürgeleştirilmeye çalışıldığı bir yüzyıl olacaktır. Osmanlı İmparatorluğu gibi daha güçlü merkezî yapılar, 18. Yüzyılda Batılı ülkelere karşı önemli bir direnç gösterirken, daha zayıf ve iç siyasal kırılganlıklar yaşayan Hind yarımadası gibi bölgeler bu ölçüde bir direnç göstermeden sömürgeleştirilmişlerdir (Hobsbawm, Ağustos 1998: 43-45).

18. Yüzyıl sonu itibariyle Batılı sömürgeci ülkeler, sömürge alanlarını genişletmekte ve kolonyalist politikalarını etkinleştirmekte bir takım araçsal kısıtlılıklara sahiptirler. Bu dönem yoğun ticari faaliyetler ve sömürgelerde bazı küçük alt-yapı yatırımlarına girişilmiştir. Sömürge bölgelerine derinlemesine nüfuz edecek araçsal donanımlar söz konusu değildir. Batılı sömürgeci ülkeler ile örneğin Çin ve Osmanlı İmparatorluğu gibi merkezi siyasal yapıların sahip oldukları üretim teknikleri ve üretim kapasiteleri çok büyük bir farklılaşma göstermemektedir. Üretim sürecinin emek-yoğun özelliği ve kullanılan enerji kaynağı bazı nitelik farklılıklarına karşın aynıdır. Bu durumu Halil İnalıcık'ın verdiği şu bilgiler net bir şekilde ortaya koymaktadır: *'Batı'da pamuklu kumaş sanayinin doğması ve Sanayi Devrimi, Hindistan ve Osmanlı pazarlarıyla doğrudan ilgilidir. Osmanlı İmparatorluğu 16. ve 17. Yüzyıllarda Avrupa pazarlarına, özellikle Fransa'ya, ucuz pamuklu ürünlerini ihraç etmeyi sürdürdü. (...) Basma, patiska, vb. son derece ucuz ve çekici olan Hint pamuklu ürünleri İngiliz pazarlarını kaplamaya başlayınca merkantilist İngiltere de Fransa kadar kaygılandı. Batılı merkantilist ülkelerin ikilemi, Doğu'dan gelen bu ucuz ürünlere yönelik gittikçe artan taleple nasıl başa çıkacaklarıydı. 1700 yılı dolaylarında başvurulan ilk yöntem, başka ürünlere para akışını engellemek için, yüksek gümrük vergileri koymak ve hatta doğrudan doğruya ithalalatın yasaklanması oldu. Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan'ın batılı ülkelere karşı sahip olduğu rekabet avantajları teknolojikti-dokuma, boyama ve tarım alanlarında üstün teknolojileri vardı. Ama asıl üstünlükleri, pamuklu ürünlerinin düşük fiyatlarıydı.: Hindsitan'da ve Osmanlı İmparatorluğu'nda pamuk yetiştirilmesi ve -daha önemlisi- ucuz işgücü sayesinde fiyat üstünlüğü sağlıyorlardı. Fransa ve İngiltere, pamuklu sanayinde hızlı gelişmeler gösterdiği zaman bile, doğudan gittikçe artan*

itbalatı frenlemeyi başaramadılar' (Genç, 2000: 35-37, İnalçık, 2000: 45-46 Benzeri bilgiler Huberman, 1990: 144 ve Hobsbawm, Ekim 1998: 46-47'de de yer almaktadır). 19. Yüzyılın başında buhar türbininin üretim sürecinde kullanılması ile hızlanan Sanayi Devrimi, bir anlamda tarihi kıran bir etki yapacaktır. Sanayi Devrimi, Batılı ülkelerin dünya üstünlüğünü bariz biçimde sağlamasına hizmet edecek araçları sunacaktır.

Batılı ülkeler, 17. ve 18. Yüzyıllardaki Aydınlanma düşüncesiyle, seküler nitelikli ve merkezine akli yerleştirdikleri yeni bir siyasal, toplumsal, ekonomik yapılanma modeli ortaya koymuşlardır. Bu modelin siyasal alanda tezahürü Ulus-devlettir ve ulus devlet modeli Orta, Doğu ve Güney-Doğu Avrupa'da hâkimiyet mücadelesi veren imparatorluk tarzı siyasal yapılanmalar açısından büyük riskler barındırmaktadır. Çok-uluslu monarşiler bu riskler Fransız İhtilali'nin ortaya koyduğu milliyetçilik düşüncesi ve Napolyon savaşları süresince bu düşüncelerin Kıta Avrupası boyunca yayılması ile yıkıcı bir nitelik kazanacaktır (19. Yüzyıl).

Yukarıda anlatılan gelişmeler Osmanlı Devleti'ni çeşitli şekillerde, sınırlı olmakla birlikte ilerisi için zemin hazırlayıcı bir tarzda etkilemiştir. Bu etkinin somut görünümü, 17. Yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarına en büyük tehdidi oluşturan Katolik Avusturya'nın bölge ile çok yönlü ilişkilerinde tespit edilebilir. 18. Yüzyılda Avusturya'nın bölgeye olan ilgisini ünlü tarihçi İlber Ortaylı şu şekilde ortaya koymaktadır: '*(...) 18. Yüzyıl başından beri Rumeli Kitası zenginleşmekteydi. Avusturya gelişen sanayisinin hammaddesini Balkanlar'dan karşılıyordu. Balkanlar, 18. Yüzyıl boyu büyük çiftliklerin, zenginlik getiren tarımın ve tüccarın bölgesi olmaya başladı. Eskinin güçsüz feodalleri ya elenip yok oldular ya da zenginleşip toprak beyleri oldular. (...) 1699 Karlofça ve 1718 Pasarofça Antlaşmaları'ndan sonra Habsburglar İmparatorluğu Tuna bölgesinde yerleşmiştir. Bu olay imparatorluğun Balkan ticaretine el atmasını sağladı. Balkanlar Avusturya manifaktürü için bir Pazar alanı ve hammadde kaynağı oldu. 1719'da VI. Karl'ın Trieste'yi Venedik'e karşı önemli bir liman olarak geliştirmesinden sonra, Avusturya Akdeniz ticaretine açıldı ve 18. Yüzyılın ilk yarısında seyrüsefain konusunda abidnameler alarak deniz ticaretinin güvenliğini sağladı. (...) 18. Yüzyılda Avusturya manifaktürünün talepleri doğrultusunda gelişen bir hammadde ve yarımamul madde üretimi Balkan şehirlerinde değişiklikler yarattı '* (Ortaylı, 2000: 34, 74).

18. Yüzyılda Batı Avrupa ülkeleri daha çok denizaşırı sömürgelere yoğunlaştıklarından Balkanlara pek fazla ilgi duymamışlardır. Bu ilgisizlik ve yakınlık dolayısıyla Balkanlar, yavaş yavaş Avusturya'nın ekonomik arka bahçesine dönüşmektedir. Bu ekonomik faaliyetler sonucu, Balkanlar'da Avusturya etkisinde bir tüccar ve entelektüel sınıf gelişmiştir. Balkanlar'ın Slav halkları Avusturya'nın Katoliklik propagandasına mesafeli dursalar da, 18. yüzyıl boyunca Avusturya'nın kültürel etkisinde kalmışlar ve Slavların birçoğu Avusturya üniversitelerinde ve ordusunda eğitim almış, görev yapmıştır (Ortaylı, 2000: 75, 76).

18. Yüzyıl sonu itibariyle Rusya, Doğu Avrupa ve Balkanlar'da etkili olmaya çalışmaktadır. Ancak Rus deniz gücünün zayıflığı, ticari aktiviteler konusunda çok başarılı olunmasını engellemiştir. Rusya'nın bu dönem itibariyle Balkan halkları arasındaki etkisi, dini ve kültürel alanlarla sınırlı kalmaktadır. Rus çarlığı, 18. Yüzyılın ikinci yarısında, özellikle Balkan Slavları'nın ve Ortodoksları'nın koruyuculuğunu üstlenmiştir. Avusturya'nın bölgeye yönelik geliştirdiği hegemonyacı politikaları ve Katoliklik propagandaları, Rusya'nın öne çıkmasında etkili olmuştur (Ortaylı, 2000: 75-76).

Batı Avrupa ülkelerinde başlayan ekonomik, siyasal ve toplumsal dönüşüm modeli, Rus Çarlığı ve Avusturya İmparatorluğu açısından da birçok noktada sorunlar taşımasına rağmen ve modernleşme çabaları noktasında söz konusu modelden bazı nitelik farklarıyla ayrılmalara karşın, birçok alanda önemli başarılar sağlanmıştır. Bu dönemde Batılı paradigma, Doğu Avrupa ve Balkanlar'daki Osmanlı tebasının köylü kitesinden daha çok aydınlar ve tüccar sınıfı arasında daha çok yayılma eğilimi göstermektedir. Özellikle Rumeli'de artan feodal eğilimler ve merkezi otoritenin bunları denetlemekte karşılaştığı zorluklar, Osmanlı merkezi otoritesinin güçlü olduğu zamanlardaki Balkan köylüsüne sağladığı avantajları da zaman içerisinde ortadan kaldırmıştır. Artık Osmanlı Devleti, 17. Yüzyıl sonuna kadar devam ettiği şekilde kendisine öykünülen bir güç olmaktan çıkmıştır. 18. Yüzyıl itibariyle Osmanlı Devleti, yeni ekonomik ve siyasal temelli Batı paradigmasının ürettiği sorunları çözme çabasına yönelecektir. Henüz bu dönemde Batı modeli, milliyetçilik olgusu gibi Balkan halklarını çözücü bir araca sahipse de, modelin etkinlik düzeyinin artması açısından çok daha güçlü araçlara ihtiyaç duyulmaktadır.

III- Sanayi Devrimi'nin Batı Modelinde Yarattığı Değişim/Dönüşüm ve Osmanlı Devleti'nin Balkan Topraklarına Etkisi

Sanayi Devrimi, yukarıda değinildiği gibi, manifaktür üretiminde enerji kaynağı olarak buharın kullanımı (James Watt'ın bulduğu buhar türbininin sanayide uygulanması) ile 19. yüzyıl başında hız kazanmıştır. Leo Huberman, buhar makinesinin İngiltere'de kullanım alanının yaygınlaşmasıyla ilgili şu bilgileri aktarmaktadır: *'1800 yılına kadar Mr. Watt'ın 'icadının önemi ve yararı' o kadar belirginleşmişti ki 30 kömür madeninde, 22 bakır madeninde, 28 dökümbanede, 17 bira fabrikası ve 84 pamuklu imalathanesinde kullanılıyordu'*. 19. Yüzyılın ilk yarısı, buhar makinesinin fabrika sistemine uygulanmasıyla, meta üretiminde çok büyük bir patlamaya neden olmuştur. Büyük sanayi, ticaret ve finans burjuvazisi, ortaya çıkan bu gelişmelerden çok kazançlı çıkarken, küçük ve orta ölçekli manifaktür atölyelerinde sürdürülen 'ev tipi' aile üretimi ise bu süreçten yıkıcı bir darbe almıştır. Sanayi Devrimi, kısmen ayakta kalabilmiş dayanışmacı üretim modeline son darbeyi vurarak, birinci gruptakilere ülkelerini ve dünyayı yeniden dizayn etme yolunda güçlü araçlar sağlarken, ikinci gruptakiler açısından sefalet ve sıradan iş gücü olmanın habercisi olmuştur. Sanayi Devrimi sağladığı yeni araçlarla tarım, ulaşım ve meta üretiminde insanlık tarihinde görülmedik bir değişim/dönüşüm sürecini başlatırken, sadece devrimi yaşayan ülkelerin ekonomik, siyasal ve toplumsal yapısını dönüştürmekle kalmayacak, etkilerini kısa süre içinde tüm dünyaya yayacaktır (Huberman, 1990: 165, 166, 169-175; Hobsbawm, Aralık 1998: 54-57; Pounds, 1985: 66-78).

Büyük fabrikaların ihtiyaç duyduğu işgücü açığı, ilk aşamada yıkılan küçük ve orta ölçekli ev tipi manifaktür üretiminden açığa çıkan emekle karşılanmıştır. 1700-1800 yılları arasında, tarımsal alanda da yaşanan büyük gelişmeler sonucunda, tarıma açılan yeni alanların dışında nadasa bırakılan alanların bile farklı ürünlerle sürekli üretim çarkının içine alınmasıyla, tarımsal işgücü talebinde çok büyük bir artış meydana gelmişti. Ancak, ilk defa 1832'de ABD imal edilen biçer-döver makinesi vb tarımsal araçlar, Sanayi Devrimi'nin ikinci aşamasında motor gücüne kavuşarak bu alanda duyulan emek talebine önemli oranda son verdiği gibi, bu araçların kullanımının yaygınlaşmasıyla büyük bir işgücü açığı ortaya çıkacaktır. Bu gelişme, 16. Yüzyılda İngiltere'de 'çitleme' (enclosure) uygulamasının açığa çıkarttığı büyük tarımsal işgücünü ve onların şehirlere yığılmasını hatırlatmaktadır. Bu kez şehirlere yığılan insanlar, Thomas More'un ütopyasında olduğu gibi kendilerini bir hayal adada refah

dünyasında değil, büyük fabrikalara emek arz eden işgücü yığınlarının öldürücü rekabeti içinde bulmuşlardır. Bu öldürücü rekabetin aşağıya çektiği işgücü ücretleri, sanayi ve ticaret burjuvazisine, Batı dünyası dışındaki kadim ve geleneksel üretim alanlarındaki üretim maliyetleriyle kıyaslanmayacak düzeyde büyük ölçekte ve ucuz mal üretmesine imkân tanımıştır. Çin, Hindistan, Osmanlı topraklarındaki geleneksel üretim, merkantilist politikalarından büyük ölçüde etkilenmişti. Ancak, Batılı ülkelerin üretim kapasitesinin sınırlılığı bu etkinin yıkıcı boyutlara ulaşmasını engellemiştir. Sanayi Devrimi'ni yaşayan Batılı ülkeler, özellikle tekstil vb. ürünlerde ortaya koydukları üretim patlamasıyla, söz konusu ülke sanayilerine yıkıcı etkide bulunmaya başlamışlardır. Ancak 19. yüzyılın ilk yarısında, bu yıkıcı etkinin tam olarak oluştuğunu söylemek mümkün değildir. Sanayi Devrimi'nin ikinci aşamasında bu etki çok daha belirgin bir hale gelecektir (Huberman, 1990: 160-162; Basalla, 1996: 203-207; Kuyucuklu, 1990: 60).

Sanayi Devrimi'nin Batılı ülkelerin üretim kapasitesinde meydana getirdiği büyük artışa en iyi örneklerden biri, İngiltere'de tekstil sektöründe pamuk ve yün talebinin, 18. Yüzyıla göre 19. Yüzyılın ilk yarısında yaklaşık 11 kat artmasıdır. Sanayi Devrimi'nin ilk aşamasında, tekstil üretimine ilaveten, kömür ve demir üretiminde de büyük artışlar gerçekleşmiştir. 1804 yılında yapılan ilk lokomotif ile demir ve kömür talebi gitgide artacaktır. 18. yüzyıl boyunca karayollarının iyileştirilmesi yolunda büyük çabalar harcanmasına ve önemli başarılar sağlanmasına karşın, kullanılan nakil araçlarında önemli bir dönüşüm yaşanmaması, büyük ölçekte üretilen malların, pazara ucuz ve hızlı bir şekilde ulaştırılmasında ciddi bir engel oluşturuyordu. Demiryolu, üretilen malların iç ve dış pazarlara ulaştırılması sürecinde sahip olduğu hız ve taşıma kapasitesiyle maliyetleri büyük oranda aşağıya çekmiştir. Demiryolu, sanayi, ticaret ve finans burjuvazisine, bir yandan ulusal pazarların bütünleştirilmesi olanağını sunarken, diğer yandan uluslararası piyasalarda geliştirecekleri 'demiryolu yatırım projeleri' ile etki alanlarını ve güçlerini inanılmaz ölçekte büyütmüşlerdir. Bu dönemde, gerek Batılı ülkelerde gerçekleştirilen demiryolu yatırımları gerekse Batı dışı ülkelerde yapılan demiryolu yatırımlarına bakmak bu durumu en net şekilde gösterir. Çünkü Batı'da ve Batı dışı alanlarda demiryolu yatırım politikalarına, ekonomik yönü yanı sıra siyasal nedenlerle de önem verilmiştir. Ulus-devletin inşası sürecinde devlet aygıtının birliğinin sağlanmasında, devletin denetim gücünün ve hizmetinin ülkenin en ücra yerlerine ulaştırılmasında vazgeçilmez bir rol oynamıştır. Örneğin İngiltere'de

1843'de 3218 km olan demiryolu uzunluğu 1850'lerde 10500 km'ye ulaşmıştır. Almanya'da 1835'de altı km olan demiryolu uzunluğu, 1865'de 14690 km'ye ulaşmıştır. Rusya'da demiryolu yapımı yavaş ilerlese de her zaman önemini korumuştur. ABD'de demiryolu yapımı özellikle iç savaş (1865) sonrasında hızlanmıştır. Demiryolu projeleri sanayi ve finans burjuvazisinin işbirliğinin en çok görüldüğü alanlardan biridir. Yatırım maliyetlerinin çok yüksek olması bunu zorunlu kılmıştır (Kuyucuklu, 1990: 91-93, 173, 191, 219-221).

Demiryolu politikalarının uluslararası politika alanındaki en önemli yansımalarından biri de, Batı dışı dünyaya demiryolu yatırım projeleri çerçevesinde sermaye ihracının ve söz konusu ülkelerin borç sarmalına alınmasının aracı olmasıdır. Eric Hobsbawm bu konuda şu bilgileri vermektedir: *'(...) Bu sermaye fazlası için mevcut en belirgin alan, yurtdışında yapılacak yatırımlardı ve 18. Yüzyılın sonlarında bile sermaye ihracı sermaye ithalinden muhtemelen daha fazlaydı. Savaşlar İngiltere'nin müttefiklerine savaş sonrası dönemde kıtada reform karşıtı hükümetlerin yeniden kurulması için borç verilmesinin vesilesi oldu. Bu borç verme faaliyetleri önceden tahmin edilebilirdi, fakat 1820'lerde bağımsızlığına yeni kavuşmuş Latin Amerika ve Balkan devletlerine verilen borçlar hiç de öyle tahmin edilecek olaylar değildi. (...) Bu birikim, büyük miktarda sermaye yatırılacak bir alan arayışı içinde, demiryollarına aktı ve taşımacılıktaki değerli bir buluşu, önemli bir ulusal sermaye yatırımı programına dönüştürdü. (...) Demiryolları büyük ölçüde İngiliz sermayesi, İngiliz makine ve teçhizatı ile ve İngiliz müteahhitleri tarafından inşa edildi. (...) Daha ücra bölgelerde haydutların saldırılarına hedef olan posta arabalarından farklı olarak demiryolları (...) Balkanlar gibi tekinsizliğiyle nam salmış yerlerde bile tehlikelerden uzaktı'* (Hobsbawm, Ağustos 1998: 104-105; Hobsbawm, Aralık 1998: 224).

Sanayi Devriminin özellikle ikinci aşamasında, demir-çelik sektöründe, ulaşım ve iletişim alanında varolan araçların geliştirilmesi ve yeni araçların icat edilmesiyle, Batı'da merkezi yönetimler güçlenmiştir. 19. Yüzyılın ikinci yarısına kadar siyasal atomizasyonu yaşayan Almanya, Sanayi Devrimi'nin ürünlerini Prusya militarizmini inşa etmekte etkili bir araca dönüştüren Şansölye Otto von Bismarck'ın politikalarıyla 1870 yılında Almanya'nın birliğini Avusturya'yı dışarıda bırakarak sağlamıştır. Sanayi Devrimi'nin en önemli ekonomik sonucu, geçmiş yüzyılların sömürge politikalarının emperyalizme dönüşmesine yol açmasıysa, en önemli siyasal sonucu da Almanya'nın

Birliği'ni sağlamasıdır. Sanayi Devrimi sonrasında Batılı lkeler, hızla tüm dünyayı emperyal yönetim ağları içine alacaklardır. Ekonomik sömürü, ırksal eğitsizlik ve siyasal bağımlılık iliğkisi çerçevesinde oluğturulan bu emperyal yönetim ağına giren ülkelere, 1700-1800 yılları arasında hızla artan Batı lkeleri nüfusunun boğalım alanı rolü stlendirilmiğtir. Aynı zamanda bu ülkelere artan üretim için pazar, maliyetlerini dğrmek için ucuz hammadde ve ucuz iğgc kaynağı olarak bakılmığtır. Almanya'nın birliğini sağlaması ise, emperyalizm politikası izleyen devletleri, Şansölye Bismarck'ın istifası sonrasında Kayzer II. Wilhelm döneminde izlenen politikalar çerçevesinde atığma noktasına getirmiğtir. Kayzer II. Wilhelm'in dığ politikasından rahatsız olmasına karđın Bismarck, Almanya'ya sağlamığ olduğu 20 yıllık barığ dönemi ile ülkesinin ekonomik kapasitesinin çok büyük lde artmasını ve bu yönde önemli adımlar atılmasını sağlamığtır. Tabiatıyla nispi gücü kapasitesini Avrupa'nın diğer aktör-devletlerine göre önemli oranda arttıran ve İngiltere ile bağa bağa duruma gelen Almanya'nın daha uzun süre Kıta Avrupası eksenli bir dığ politika uygulaması olanaklı değildir. Genç ve ihtiraslı Kayzer II. Wilhelm'in tahta geiği bu süreci hızlandırmığtır. Ancak Bismarck'ın istifa ettiği tarihe kadar geçen süreçte, özellikle sömürge konularının ele alındığı 1885 yılında düzenlenen Berlin Konferansı'nda alınan 'fiili iğgal' ilkesiyle, kalan Afrika toprakları da çok kısa bir sürede eski sömürgeci ülkelerce iğgal edilmiğtir. II. Wilhelm dönemi sömürge politikası, Almanya açısından olumlu bir sonuç vermemiğtir (Armaoğlu, 1999: 382-386; Sander, 1989: 158; Hobsbawm, Aralık 1998: 133-151; Armaoğlu, 1989: 28-29, 83-86).

II. Wilhelm, İngiltere ve Fransa'ya karđı sömürge politikasında bağarılı olunamayacağı ortaya çıkınca, Alman sanayisine pazar ve ucuz hammadde kaynağı bulmak amacıyla, dört merkezi, siyasal yapının denetlediği alanı kendisine hedef almığtır. Bunlar: Rus arlığı, Japonya, Çin İmparatorluğu ve Osmanlı Devleti'dir. Rus arlığı, 1860'lardan itibaren bağlattığı sanayileğme hamlesinin bağarıya ulağması dolayısıyla, önemli bir seçenek olmaktan ıkmığtır. Japonya, 1860'lardan itibaren İmparator Meiji'nin restorasyon döneminde, 30 yıl gibi kısa bir sürede sanayileğmesini gerekleğtirerek 'emperyal politika'ya yönelecektir. Japon emperyal politikasının, kendisine yakın kara havzası olarak, Çin'i seçmesi bu seçeneği de ortadan kaldırmığtır. Bu süreç sonunda Almanya için en önemli seçenek, Osmanlı Devleti toprakları olarak ortaya ıkmığtır. 1866 yenilgisi sonrası Almanya ile ekonomik ve siyasal bağları çok daha gclenen Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Orta Avrupa'da ve Doğu Avrupa'da geniğleme olanaklarını kaybedince, Osmanlı

Devleti'nin Balkan topraklarına yönelmiştir. Almanya karşısında uğradığı yenilgiyle, Venediği kaybeden Avusturya'nın deniz bağlantısı Slovenya ve Hırvatistan üzerinden sağlanmıştır. Bu bölgede çok daha muhkem bir hâkimiyet tesis etmeye çalışan Avusturya, Bismarck'ın girişimiyle düzenlenen Berlin Konferansı ve 1878 Berlin Antlaşması'yla, bölgedeki Slav siyasal varlığını sınırlandırdığı gibi, Bosna-Hersek'i ilhak etmemek üzere hâkimiyeti altına almıştır. Almanya doğrudan olmasa da kendisiyle bütünleştirdiği Avusturya ekonomik girişimleriyle Doğu Avrupa ve Balkan topraklarında önemli yatırımlarda bulunmaya başlamıştır. Ancak Almanya için Osmanlı Devleti'nin Balkan toprakları, Avusturya benzeri bir hâkimiyet tesis etme politikasından daha çok bir 'sıçrama tahtası' olarak görülmüştür. Bismarck ve II. Wilhelm dönemi dış politikalarının değişmeyen unsuru, Avusturya'nın Almanya'nın yanında tutulmasıdır. Alman ekonomisiyle bütünleşmiş, doğu Avrupa ve Balkanlar'da Rus sızmasını önleyecek bir Avusturya, Almanya dış politikası için öncelikli bir konu olmuştur. Bu dönemde Balkanlar, Almanya ekonomisinin pazar ve özellikle hammadde ihtiyacını karşılayabilecek durumda değildir. Almanya, güçlü deniz bağlantısı sağlayan Avusturya kanalıyla Akdeniz'e açılmasını sağlayan bu bölgede, zayıf yol sisteminin iyileştirilmesi ve demiryolu projelerinde, Avusturya ile birlikte hareket etmiştir. Ancak Almanya, güçlü deniz ticaret filosuna sahip İngiltere ile rekabet edememesi dolayısıyla, Balkanlar demiryolu politikasının kapsamı içerisine almıştır. Almanya, Balkanlar üzerinden, Anadolu ve Ortadoğu'nun pazar ve özellikle zengin maden kaynaklarını kullanmayı planlamıştır. II. Abdülhamit döneminde başlatılan İstanbul (Haydarpaşa)-Bağdat demiryolu projesi ve bu hattın Basra Körfezi'ne kadar uzatılması bu planın en can alıcı noktasıdır. Bu bağlamda, İngiltere nasıl Hindistan sömürmesine giden Süveyş Kanalı bölgesinin güvenliğine çok önem vermişse, Almanya da Balkanlar bölgesinin güvenliğine çok önem vermiştir. Almanya, Balkanlar bölgesinin güvenliğini Avusturya'ya havale etmiştir. Almanya, Osmanlı Devleti'nin daha çok Anadolu ve Ortadoğu bölgesinde istikrar ve güvenin tesisinde rol oynaması gerektiğini düşünmektedir. Ayastefanos Antlaşması'yla kurulan büyük Bulgaristan'a müdahale ederek bu devletin sınırlarını daraltılmasını sağlayan Almanya; Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhak etmesine ses çıkarmamıştır. Avusturya'nın Balkanları Almanya adına güvenlik altında tutması ve Rus sızmasını önlemesi, bu sessizlikte önemli rol oynamıştır. Çünkü Almanya'nın Batı Avrupa ülkelerinin zenginleşmesinde en önemli itici güç olan deniz aşırı ticaretteki kaybını ancak, bu yolla telafi edebilmektedir. Tarihçi İlber Ortaylı, bu

konularla ilgili olarak verdiği şu bilgiler bu durumu net bir şekilde ortaya koymaktadır: ‘... Avusturya-Macaristan ekonomisiyle giderek bütünleştikten sonra Almanya’nın, Osmanlı pazarlarına girişi kolaylaştı. Zaten bu vakte kadar da Alman sanayi ürünleri (Zolverein, Saksonya ve Bavyera’nınki) Osmanlı ülkesine hep Avusturya etiketi altında giriyordu. Bu, Balkanlar’ı aşan demiryolu sayesinde oluyordu ve denizcilikte geri kalan bu iki ülkenin demiryolu sistemine önem vermelerinin nedeni buydu. Bağdat’a kadar uzanacak bir demiryolu, bakir Osmanlı topraklarını zengin bir pazar ve hammadde kaynağı haline getirecekti. Nitekim Almanya’nın 1909 yılı ticaret bilançosuna bakıldığında; Avusturya, Romanya, Bulgaristan ve Osmanlı İmparatorluğu ile karadan yaptığı ticaretin hacmi 8 milyar 238 milyon mark iken, deniz aşırı bölgelerle ticaretin toplam hacmi 6 milyar 862 milyon mark tutarında idi. 1880’lerde Almanya ve Avusturya-Macaristan’ın, Osmanlı dış ticaretindeki payı % 18 iken, 1909’da bu pay toptan % 42’ye yükseldi. 25 yıl içerisinde merkezi Avrupa bloku, Osmanlı pazarlarına hızla hâkim oldu. (...) Demiryollarının gelişmesinin kara ulaşımını ucuzlatması bunda en önemli etkendi’. (Ortaylı, 1998: 58). Görüldüğü üzere Sanayi Devrimi, entelektüel düzeyde bölgeye yaptığı etkinin yanında, ekonomik olarak Balkanları Almanya-Avusturya-Macaristan’ın arka bahçesine çevirmiştir. Batı ve orta Avrupa, daha önce ele aldığımız dönemlerden farklı olarak Balkanlar bölgesine, sadece hâkimiyet tesis etmek veya yağmalamak amacıyla ve bu amacı gerçekleştirmek için sahip olduğu şiddet araçlarıyla değil, ekonomik, siyasal, toplumsal bir örgütlenme ‘modeli’ ile geliyordu. Sanayi Devrimi, modelin ulaştığı en önemli başarılarından biri olduğu gibi, modelin yaygınlık kazanması için ona en güçlü araçları sunmuştur. Aynı zamanda, 18. yüzyıla birlikte geçmişin yeniden tanımlanmasında söz konusu ‘model’in kurumsallaşması ve Sanayi Devrimi ile ortaya çıkan görüngünün gelip-geçici olmadığının anlaşılması da etkili olmuştur (Ortaylı, 2000: 73-87).

18. Yüzyıldan itibaren Balkanlar bölgesiyle ekonomik olarak bütünleşen Avusturya, özellikle, ‘Metternich sistemi’ olarak 1815-1848 yılları döneminde, kendi hâkimiyet sahasında başta Macar milliyetçiliği olmak üzere, diğer mikro milliyetçiliklere karşı oldukça sert bir tutum takınmıştır. Rus Çarlığı’nın, doğuda Çin üzerinde kurmak istediği hâkimiyeti Japonya tarafından önlenmiş, Doğu Avrupa’daki hakimiyeti ise Avusturya-Almanya Germen bloğu tarafından sınırlandırılmıştır. Ancak, 19. Yüzyıl boyunca, gerek Avusturya gerekse Rusya gibi iki kara devleti Balkanlar üzerinden deniz bağlantısı kurmak ve sürdürmek

politikasına ağırlık vereceklerdir. Bu politika ise her iki devleti Balkanlar bölgesinde rakip devletler durumuna getirecektir. Bu politika kapsamında çatışan her iki devlet, kendi hâkimiyeti altındaki topraklardaki milliyetçi ayaklanmaları çok kanlı bir şekilde bastırırken, Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarındaki halkları, bağımsızlık yolunda teşvik etmişlerdir. 17. Yüzyıldan beri Avusturya-Osmanlı Devleti sınırlarında yaşayan Sırlar, Avusturya'nın Katoliklik propagandasından duydukları bütün rahatsızlığa karşın, bu devletin ordu kadrolarında yer almışlar ve Osmanlı'ya karşı savaşmışlardır. Avusturyalılar bu dönemde, Sırları sadece isyana teşvik ederek Osmanlı'nın Balkan topraklarını istikrarsızlaştırmak için kullanmamışlar, aynı zamanda gerilla savaşında çok yetkin olan Sırlar, Avusturya ordusuna büyük katkıda bulunmuşlardır. Ayrıca Avusturya, özellikle Osmanlı-Avusturya sınır bölgelerinde yaşayan Sırları kendi topraklarında yaşamaya davet etmiş, dinsel tolerans gösterileceği sözü vermiş ve onların artan refahını Osmanlı topraklarında yaşayan Sırlar için benzer girişimler ve ayaklanmalara kaynak haline getirmeye çalışmıştır. Avusturya pazar olanakları, Osmanlı Sırbistanı'nda bağlı burjuvazinin oluşturulması için bölge halklarına açılmıştır. 1804 isyanının önderi Karayorgi Petroviç, Avusturya ordusunda görev almış, ifade ettiğimiz çerçevedeki üretim ve ticari faaliyetlerinden zenginleşmiş bir ailenin ferdidir. İsyanın başarısızlığa uğraması üzerine Karayorgi Avusturya'ya kaçmıştır. Ancak 1817 yılında Miloş Obrenoviç'in liderliğinde ikinci bir Sırp ayaklanması meydana gelmiştir. Rus Çarlığı ve Batılı ülkelerin himayesindeki Yunan isyanının başarıya ulaştığı 1829 tarihinden bir yıl sonra 1830 yılında Sırların özerkliği de tanınmak durumunda kalmıştır (Wolf, 1956: 64-65; Timur, 1994: 130-131; Todorova, 2000: 92-93; Jelavich, 1983: 91-93; Ortaylı, 2000: 34-35; Armaoğlu, 1999: 98-103; Sowards, 2004: 45-47).

Sanayi Devrimi, tamamlanmasında önemli rol oynadığı ulus-devlet eksenli ekonomik-siyasal yapılanma modeli ve başlattığı süreç dışında kalınmasını olanaksız kılmıştır. Ulus-devlet inşası, var olma veya yok olma sorunu olarak algılanmıştır. Bu sorun Batı ve Orta Avrupa ülkeleri açısından böyle algılandığı gibi (Bismarck'ın 'çatışma ve sömürge' politikalarından kaçan dış politika anlayışının uluslaşma eğilimin yükseldiği bir ortamda uygulanamaz hale geliş bir örnektir), Doğu Avrupa ve Balkanlar açısından da geç de olsa böyle algılanmıştır. Eric Hobsbawm, zorunluluk olarak görülen bu algının varlığını şu şekilde ortaya koymaktadır: '(...) 'ulus', doğal kabul edilen bir görünüydü. Bagebot'un dediği gibi: "Burada bir zorluk olduğunu düşünmüyoruz bile:

'Sorulmadığı sürece ne olduğunu biliyoruz', ama onu ne hemen açıklayabilir ne de tanımlayabiliriz"; zaten pek az insan buna gerek olduğunu düşünüyordu. Peki, İngilizler İngiliz olmanın anlamını biliyorlar mıydı; Fransızların, Almanların, İtalyanların ya da Rusların, kolektif kimliklerinden kuşku duymadıkları kesin miydi? Belki de bilmiyorlardı, ama ulusların kurulduğu bu çağda, 'uluslar'ın (geçmiş tarihi, ortak kültürü, etnik bileşimi ve giderek dili aracılığıyla tanımlanan bir 'ulus' un üyelerinin yaşadığı bir bölgeyle tanımlanan tutarlı bir toprak parçasına sahip) egemen uluslar haline gelmelerinin istenir bir şey olmasının yanında, bunun da zorunlu ve mantıklı olduğuna inanılmaktaydı' (Hobsbawm, Aralık 1998: 99). O halde ulus-devlet olmak için ölçüt nedir? Hobsbawm'ın bu ölçüte dair yaptığı değerlendirmeler, büyük ölçüde Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarında yaşayan halklarca benimsenecek ve Balkanlar'daki Osmanlı hâkimiyetinin çözümlüğünde en güçlü argümanlardan birisi olarak oraya çıkacaktır. Hobsbawm'ın ortaya koyduğu ölçüt ve buna dayalı savı şudur: '(...) ulus olmanın 'tarihsel ölçütü'; sıradan insanların kültürüyle ve kurumlarıyla özdeşleşmek ya da onlarla çok bariz bir uyumsuzluğa düşmemek kaydıyla, bâkim sınıfların ya da eğitilmiş seçkinlerin kültür ve kurumlarının belirleyici önemini ifade etmekteydi. (...) Tarih ya da kültür ne derse desin, İrlandalılar İrlandalıydı, İngiliz değil; Çekler Çekdi, Alman değil; Finliler Rus değildi ve hiçbir halk, diğeri tarafından sömürülmemeli ve yönetilmemeliydi' (Hobsbawm, Aralık 1998: 100).

Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarında yaşayan halklardan ilk önce Yunanlar ve Sırlar, daha sonra Romanyalılar ve Bulgarlar; Hobsbawm'ın ortaya koyduğu tarzda ulus-devletin inşasının gerçekleştirilmesinin 'zorunluluğu ve mantıklılığı'na inanmışlardır. Bu inancın pratiğe aktarılmasındaki başarıda ise 'özerkleşme ve bağımsız bir siyasal kimliğe kavuşma' sürecine dış güçlerin verdiği desteğin katkısı büyüktür. 1878 Berlin Antlaşması'yla bağımsız siyasal varlığına (Osmanlı Devleti'ne vergi veren özerk bir prenslik statüsüne ve 1908'de tam bağımsızlığına) kavuşan Bulgarların, Yunanlar ve Sırlarla giriştikleri mücadeleler sonucunda çıkan Balkan Savaşları, Balkan yarımadasındaki Osmanlı hâkimiyetine son darbeyi vuracaktır (İnalçık, 1992: 17-18). Balkan Savaşı sonrasında Arnavutluk da ulus-devlet olma sürecine katılmıştır. Ancak, Osmanlı topraklarının parçalanma süreci burada bitmemiş, Birinci Dünya Savaşı sonrasında Anadolu'nun büyük kısmı dâhil işgal edilmiştir. Parçalanma süreci ancak, Mustafa Kemal Atatürk

liderliğinde yürütülen Kurtuluş savaşı sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile durdurulabilmiştir.

Sonuç

Osmanlı Devletinin Balkanlarda 14. ve 15. Yüzyılda fetih döneminde oluşturduğu geleneksel sistem, bu bölgede meşruiyetinin temelini oluşturmuştu. Çünkü bu sistem, Balkan yarımadasındaki Bizans merkezi gücünün zaafları ve bölge halklarının çektiği feodal baskılar yakından gözlemlendikten sonra oluşturulmuş ve bölgenin zenginliklerini yok etmeden, güçlü bir siyasal merkez inşa etmek amacıyla sağlam bir etno-demografik temel kurmayı hedeflemişti. Fetihlerle birlikte bölgedeki toprağa bağlı soyluluk sona erdi ve angaryalar kalktı. 1453 yılında İstanbul'un fethi ile merkezkaç unsurları Osmanlı merkezine karşı örgütleyerek Batı Hıristiyan dünyasını tahrik etmek suretiyle kendi siyasal varlığını sürdürmeye çalışan Bizans Devleti yıkıldı. Böylece Osmanlı'nın bölgedeki hâkimiyeti ve dolayısıyla da bölgedeki siyasal istikrar kuvvetlendi. Fatih'ten Kanuni'ye kadar geçen dönemde Osmanlı Devleti'nin Balkan yarımadasındaki hâkimiyeti muhkem hale geldi. Bölgenin feodal sınırlarıyla pek fazla oynamayan Osmanlı Devleti, Balkanlar'da ticari faaliyetlerin ve refah düzeyinin artmasında önemli rol oynadı. Balkanları merkez olarak inşa edilen Osmanlı Devleti'nin 'millet sistemi', Osmanlı Barışı'nın (Pax-Ottomanica) meşruiyet temeli olduğu gibi, bölge halklarının kendi kimlik özelliklerini korumalarının ve sürdürmelerinin de garantisi oldu. Muhkem Osmanlı merkezi hâkimiyeti, merkezkaç unsurlar arası çatışmayı körüklediği gibi, barbar olarak nitelediği halkların tehdidini karşılamak için, barbarları birbirine kırdırma veya barbarları kendi bağlaştığı olarak bölgeye davet etme gibi politikaları da izlemedi. Sonuçta, Osmanlı sisteminin iyi işlediği dönem, Balkanlar'da toplumsal barış, siyasal istikrar ve ekonomik canlılık dönemi oldu. Bu nedenle 17. Yüzyıla kadar, Balkan halklarından ciddi bir ayaklanma hareketi ortaya çıkmadı.

18. Yüzyılda durum, gerek iç gerekse dış gelişmeler sonucunda hızla değişecektir. Batı'da Sanayi Devrimi'ne zemin hazırlayan bir çok yeniliğin yapıldığı, fikirler alanında ise aydınlanma çağı diye adlandırılan dönem olan 18. Yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da büyük toprak kayıplarına uğradığı dönemdir (1699, 1718, 1774 ve 1792 tarihli anlaşmalar bu kayıpları gösteren başlıca belgelerdir). Fakat kaybedilen sadece toprak olmamış, aynı zamanda

geleneksel Osmanlı sistemi bu kayıplardan büyük yaralar almıştır. Balkanlar'da merkezin gücü zayıfladığı ölçüde, devletin meşruiyeti de zayıflamıştır; yüzyılın sonlarında oluşan yarı-feodal yapı, Osmanlı geleneksel sisteminin bozulduğunun en bariz göstergesi haline gelmiştir. Öyle ki, yeni oluşan olumsuz yapı nedeniyle, Osmanlı düzeninin tekrar eski şekliyle işletilemeyeceği (reform edilemeyeceği) fikri Balkan halkaları arasında yerleşmeye başlamıştır. Bununla eş zamanlı olarak, 18. Yüzyılın sonlarında Batı, Balkan halklarının düşünceleri ve ekonomik gelişmişliği (modern oluşu) ile örnek alınması gereken bir model haline gelmeye başlamıştır. Hatta Batı'nın sistemi ve gücü sadece Balkan halklarını değil, Osmanlı Devleti'nin kendisini de etkilemiş, askeri alanla sınırlı da olsa yapılan yenilikler için referans Batı olmuştur.

Balkan halklarının Osmanlı sistemi hakkında fikirlerinin değişmesinde ve Batı'ya yönelmesinde, kabaca 18. Yüzyılın ikinci yarısında biri Balkanlar'a batıdan diğeri kuzeyden yaklaşan, bir üçüncüsü ise Doğu Akdeniz'de hâkimiyet kurma çabası içinde olan üç ülkenin (sırasıyla Avusturya-Macaristan, Rusya ve İngiltere'nin) rolü önemlidir. Bir taraftan askeri/siyasi alanda Avusturya-Macaristan ve Rusya, Osmanlı'yı Balkanlar'da sıkıştırırken, diğerk taraftan adı geçen üç ülkenin Balkan halkları ile kurduğu ekonomik ilişkiler, yeni ticari dinamikleri harekete geçirmiş ve böylece Balkanlar'da yeni hakim sınıfların oluşumu sürecini başlatmıştır. Yunan gemiciler, Macaristan'da hayvanlarını pazarlayan Sırp domuz tüccarları ve Rusya'dan kürk ithal eden Bulgar tüccarlar Balkanlar'da Türk olmayan halklar arasında yeni palazlanan güçler olarak sivrilmiştir. Bunlardan Sırpların Avusturyalılar ve Ruslarla, Bulgarların Ruslarla, Yunanlıların ise İngilizlerle yakın temasları vardı. Ayrıca bunlardan bir kısmı, Batı'da eğitim görmeleri veya kimi Sırpların Avusturya ordularında hizmet etmesi gibi nedenlerle başta milliyetçilik olmak üzere Batı'nın fikirlerine ve askeri yöntemlerine aşina insanlardı. Bir taraftan zenginleşen, diğerk taraftan Batı ile daha sıkı temasa geçen bu sınıflara mensup kişiler 19. Yüzyıldaki ayaklanmaların hazırlanmasında ve yürütülmesinde kilit rol oynadılar.

Gerçekten de Balkanlar'da 18. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren oluşmaya başlayan yeni dinamikler 19. Yüzyıl boyunca kuvvetlendi. Bir yandan sanayi devrimin hız kazanması ile artan manifaktür üretimi ve yeni teknolojik ilerlemeler Batı'nın siyasi/askeri üstünlüğünü pekiştirdi; Batı'nın gücünün artmasına paralel olarak da Balkan halkları için Batı'nın bir model olarak önemi arttı. Diğerk taraftan, 19. Yüzyılın ilk çeyreğinde askeri alanda başarısız olan,

toprak düzeni bozulan, merkezi yönetimi zayıflayan ve iyi yönetilemeyen Osmanlı Devleti'nin daha önce iyi işleyen sistemini yeniden tesis edemeyeceği Balkan halkları nazarında iyice belirginleşti. 19. Yüzyılın ilk çeyreğinde Balkanlar'da milliyetçilik fikri yaygınlaşınca, isyanlar zamanla bağımsızlık hareketine dönüştü. Böylece Osmanlı Devleti, Balkan halkları nazarında, etkisi bertaraf edilmesi gereken bir "öteki" haline geldi. Dış güçlerin desteği ise, çıkan ayaklanmaların başarısında belirleyici rol oynadı.

19. Yüzyılın son çeyreğinde Balkanlar ve diğer Osmanlı topraklarının Almanya açısından önemi arttı. Bu ülke siyasal birliğini nispeten geç tamamlamış ve deniz aşırı ticaret ve sömürge edinme açısından Batı Avrupa ülkelerinin gerisinde kalmıştı. Bu nedenle Almanya, pazar ve hammadde temini için Balkanlar'a ve Anadolu toprakları üzerinden Ortadoğu'ya yöneldi (Balkanlar'da kurulan demiryolu ve meşhur Bağdat demiryolu projesi bu yönelimin başlıca göstergeleridir). Almanya ile gelişen ilişkiler yüzyılın sonunda Osmanlı'nın hala yönetimindeki Balkan topraklarının elde kalmasına katkısı olduğu söylenebilir (örneğin 1878'de, Rus Harbi sonrasında, Berlin Anlaşması'nda toprak kaybının sınırlı olması gibi). Fakat Alman desteği, Balkan Savaşları'ndaki çöküntüyü engelleyecek kadar güçlü olmadı.

Özetle, 19. Yüzyıl boyunca başlıca şu faktörlerin etkisiyle Balkanlar'da gerileme devam etti: Osmanlı Devleti'nin giderek zayıflaması; Avusturya-Macaristan, Rusya ve belli olaylarda İngiltere'nin artan askeri/siyasi baskısı; Balkan halklarının dış dünya ile etkileşimi ve milliyetçilik fikrinin Balkan halkları arasında yayılması. Bu gelişmelerin tamamı, sanayi devriminin itici gücü olduğu bir süreçte, Avrupa'nın, Sanayi Devrimi'ni yaşamayan ülkeler karşısında ekonomik, siyasi, askeri ve fikirler alanındaki gücünün en üst düzeyine çıktığı bir dönemde gerçekleşmiştir.

Sonuç olarak, Avrupa'nın Sanayi Devrimi'ni yaşaması ve daha geniş bir perspektiften bakılırsa Sanayi Devrimi döneminin ürünleri ve fikirleri Avrupa'yı, Balkan halkları için de takip edilecek bir model yapmıştır. Bu durum Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'da gerileme sürecini çok yönlü olarak etkilemiştir.

SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA

ARMAOĞLU, Fahir. **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara,1999.

----- **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980**, Ankara, İş Bankası Kültür Yayınları, 1992.

BASALLA, George. **Teknolojinin Evrimi**, 5. Baskı, TÜBİTAK Yayınları, Ankara, 1998.

BLOCH, March. **Feodal Toplum**, çev: Mehmet Ali Kılıçbay, Opus Yayınları, Ankara, 1997.

BROWM, L. Carl (Editör). **İmparatorluk Mirası Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

CASTELLAN, Georges. **History of The Balkans**, translated by Nicholas Bradley, Columbia University Press, New York, 1992.

CVIIC, Christopher. **Remaking the Balkans**, Pinter Publishers, London, 1991.

FINE, John V. A.. **The Early Medieval Balkans, A Critical Survey From The Sixth to The Late Twelfth Century**, The University of Michigan Pres, 1983.

FINE, John V. A.. **The Late Medieval Balkans, A Critical Survey From The Late Twelfth Century to The Ottoman Conquest**, The University of Michigan Pres, 1987.

GENÇ, Mehmet. **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2000.

GIBBONS, Herbert Adams. **Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu**, çev: Bülent Arı, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara, 1998.

GÖKBERK, Macit. **Kant ile Herder'in Tarih Anlayışı**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997.

HARMAN, Chris. **A People's History of The World, Bookmarks**, London, 1999.

HOBSBAWM, E. J.. **1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik Program, Mit, Gerçeklik**, çev: Osman Akınhay, 2. Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995.

----- **İmparatorluk Çağı (1875-1914)**, çev: Vedat Aslan, Dost Kitabevi, Ankara, 1999.

----- **Sanayi ve İmparatorluk**, çev: Abdullah Ersoy, Dost Kitabevi, Ankara, Ağustos 1998.

----- **Sermaye Çağı (1848-1875)**, çev: Bahadır Sina Şener, Dost Kitabevi, Ankara, Aralık 1998.

----- **Devrim Çağı (1789-1848)**, çev: Bahadır Sina Şener, Dost Kitabevi, Ankara, Ekim 1998.

İNALCIK, Halil. **Tanzimat ve Bulgar Meselesi**, Eren yayıncılık ve Kitapçılık Ltd. Şti., İstanbul, 1992.

-----, Halil, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, çev: Ruşen Sezer, Dördüncü Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004.

-----, JELAVICH, Barbara. **History of The Balkans**, Twentieth Century, Volume: II, Cambridge University Press, New York, 1983.

JELAVICH, Barbara. **History of The Balkans**, Eighteenth and Nineteenth Centuries, Volume: I, Cambridge University Press, New York, 1990.

JELAVICH, Charles and Barbara. **The Balkans**, Prentice Hall Inc., New Jersey, 1968.

KNUTSEN, Torbjon L., **A History of International Relations Theory**, Manchester University Pres, New York, 1992.

KOENIGSBERGER, H. G., MOSSE, George L., BOWLER, G. Q. **Europe in the Sixteenth Century**, Second Edition, Longman, New York, 1989.

KURAT, Akdes Nimet. **Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar**, 4. Baskı, TTK Yayınları, Ankara, 1999.

KUYUCUKLU, Nazif. **İktisadi Olaylar Tarihi**, SBF Yayınları, No: 18, İstanbul, 1990.

LEE, Stephen J. **Aspects of European History 1494-1789**, Routledge, London, 1990.

LINDNER, Rudi Paul. **Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar**, çev: Müfit Günay, İmge Yayınları, Ankara, 2000.

LOCKYER, Roger. **Habsburg and Bourbon Europa 1470-1720**, Longman, New York, 1991.

McNEILL, WILLIAM H.. **West A History of The Human Community**, The University of Chicago Press, Chicago,1963.

NICOL, Donald M.. **Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1453)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.

ORTAYLI, İlber. **Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.

----- . **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

OSTROGORSKY, Georg. **Bizans Devleti Tarihi**, çev: Prof. Dr. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.

POUNDS, Norman J. G. **An Historical Geography of Europa 1800-1914**, Cambridge University Press, New York, 1985.

SANDER, Oral. **Siyasi Tarih İlkçağlardan-1918'e**, İmge Kitabevi, Ankara, 1989.

SMITH, Anthony D.. **Milli Kimlik**, çev: Bahadır Sina Şener, Birinci Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.

SMITH, Preserved. **Rönesans ve Reform Çağı Bir Sosyal Arkaplan Çalışması**, çev: Serpil Çağlayan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001.

SOWARDS, Steven W.. **Twenty-Five Lectures On Modern Balkan History (The Balkans In The Age of Nationalism)**,

<http://www.lib.msu.edu/Sowards/staff/balkan/index/htm>.

SOYSAL, İsmail. **Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789-1802)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.

The Balkans A History of Bulgaria, Serbia, Greece, Rumania, Turkey (1915), Edited by Nevill Forbes, Arnold J. Toynbee, D. Mitrany, D. G. Hogarth), Oxford University Press, London, 1999.

The Balkans In Transition, Edited by Charles and Barbara Jelavich, University of California Press, Berkeley, 1974.

TİMUR, Taner. **Osmanlı Toplumsal Düzeni**, 3. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 1994.

----- . **Osmanlı Kimliği**, İmge Kitabevi, Ankara, 1998.

TODOROVA, Maria. **Balkanlar'ı Tahayyül Etmek**, çev: Dilek Şendil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı. **Osmanlı Tarihi**, Cilt: I, TTK Yayınları, Ankara, 1988.

WEST, Rebecca. **Black Lamb and Grey Falcon A Journey Through Yugoslavia**, Penguins Books, New York, 1982.

WOLF, Robert Lee. **The Balkans In Our Time**, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1956.

OTURUM BAŞKANI- Biz de çok teşekkür ederiz Sayın Emiroğlu.

Gerçekten de Osmanlı işte o son dönemdeki haliyle bugün Balkanlar'da kurulan milli devletler de hatırlanıyor, onların tarihçiliğinde hatırlanıyor.

Şimdi hızla sözü Sayın Doç. Dr. Mehmet Bulut'a bırakıyorum. Kendisi, “*Osmanlı-Avrupa Ekonomik İlişkilerinde Kapitülasyonların Rolü ve Önemi*” konulu tebliğini sunacak.

Doç. Dr. MEHMET BULUT (Başkent Üniversitesi) Teşekkür ederim Sayın Başkan.

Sayın Başkan, değerli konuklar; benim tebliğimin başlığı, “*Osmanlı-Avrupa Ekonomik İlişkilerinde Kapitülasyonların Rolü ve Önemi*”. Hızlı bir şekilde tebliğe bağlı kalarak sunuşumu yapacağım. Ama önce iki cümleyle Osmanlı iktisadi zihniyetinin, farklılıklardan güç alan bir sisteme dayandığını ve farklılığı zenginlik olarak görme yanında, hoşgöründen öteye olduğu gibi kabul etme anlayışını benimsediğini söylemek isterim. Çünkü kapitülasyon politikası ancak bu anlayış çerçevesinde doğru, tutarlı bir şekilde bir yere oturtulabilir diye düşünüyorum.

OSMANLI-AVRUPA EKONOMİK İLİŞKİLERİNDE KAPİTÜLASYONLARIN ROLÜ VE ÖNEMİ

I. Başlangıçtan Lozan'a Kapitülasyonların Ekonomik Etkilerine İlişkin Genel Bir Değerlendirme

Kapitülasyon, şahsi, adli ve ticari alandaki imtiyaz anlamına gelmektedir. Latince'de “capitulum”dan türeyen İtalyanca “capitolazione” olarak kullanılan kapitülasyon, Fransızca'da “bir yerin teslimi için yapılan anlaşmalar” anlamına gelirken, İngilizce'de “savaşta silahlı bir düşman kuvvete belirli bir kıtanın veya şehrin teslimi için yapılan anlaşma” anlamında kullanılmaktadır. Hemen belirtmek gerekir ki, kapitülasyonun³⁴⁷ Osmanlılar'daki anlamı bu içeriklerden farklılık arz etmektedir. Avrupa dillerinden türetilen kapitülasyon daha çok “teslim olma”yı içeren bir anlama sahip iken Osmanlı literatüründe, “*şurut, abd, ubûd, amân*” gibi terimlerle ilgili olan “*abdname*” kavramıyla ilgilidir.

³⁴⁷ Kapitülasyonun farklı tanımları için bak.: Ahmet Nusret, “İmtiyazat-ı Ecnebiye yahud Uhud-u Atika,” *Dersaadet*, 1325; Reşad Ekrem, *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar*, İstanbul, 1934; Halil İnalcık, “İmtiyazat,” *Encyclopaedia of Islam*, Leiden, 1979, s. 1178-1189.

Abdname, padişahın tek taraflı olarak verdiği *abd* (yemin) anlamındadır. *Amân*, güvence isteyen (isti'mân eden) yabancı bir kişi veya tüccar barışa aykırı hareket etmedikçe, “dostluk ve sadakat” ile hareket ettikçe bu ahdnamede (kapitülasyon) kendisine sağlanan ayrıcalık ve güvencelerden yararlanmaya devam eder. Her kapitülasyon bu anlamda Padişah'ın bir lütfudur ve bu lütfü sağlayan padişahın ömrü ile sınırlıdır. Yeni gelen Padişah kendinden önceki padişahın verdiği kapitülasyonu onaylamazsa geçerliliği yoktur.³⁴⁸ Tek taraflı imtiyaz olarak bahsedilen kapitülasyonlar ilgili devlet ve tüccarların faaliyetleri dostluk ve sadakate aykırılık görülmesi durumunda padişah tek taraflı olarak bunları ortadan kaldırma yetkisine sahipti. Kapitülasyonların müzakereler sonucunda ulaşılan antlaşmalarla karıştırılmaması gerekmektedir.³⁴⁹

Belli siyasi ve ekonomik amaçlar göz önüne alınarak verilen kapitülasyonlar Osmanlılar'ın Avrupa'da izledikleri denge politikasında siyasal anlamda uzun süre kullandıkları stratejik bir araç ve yöntem, ekonomik anlamda ise bir ekonomik politika aracı olarak değerlendirilebilir. Osmanlılar'dan önce Selçuklular'ın uygulamalarına konu olan kapitülasyonlar belki de bu coğrafyanın şartlarının dayattığı binlerce yıllık geçmişi olan bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ekonomi tarihinde kapitülasyon uygulaması önemli bir araç olarak kullanılmıştır. XV. Yüzyıla kadar Avrupa dünya ekonomisinin merkezi olan Akdeniz ve çevresinde kapitülasyon uygulamaları, İslam toplumlarında olduğu gibi Batılı toplumlar için de söz konusu olmuştur. Ortaçağ'da Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılışından sonra İspanya'daki Vizigot Krallığı yabancı tüccarlara olağanüstü imtiyazlar vermiştir. İstanbul'un fethinden önce Doğu Roma yani Bizans İmparatorluğu da Venedikliler'e kapitülasyonlar vermiştir.³⁵⁰

Osmanlı Devleti'nden önce bazı İslam devletleri de yabancı tüccarlara kapitülasyonlar vermek suretiyle ekonomide belli amaçları gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Anadolu Selçukluları, Kıbrıs Krallığı ve Venedik tüccarlarına 1207 yılında bazı ticari imtiyazlar tanımışlardır.³⁵¹

³⁴⁸ Halil İnalçık “Osmanlı'nın Avrupa ile Barışıklığı: Kapitülasyonlar ve Ticaret,” **Doğu-Batı Makaleler I**, Ankara, 2005, s. 265; İnalçık “İmtiyazat”, s. 1179-1180.

³⁴⁹ Osmanlı Sultanları yabancılarla *abdname* verirken ayrıca İslam hukuku prensiplerine bağlı kalmaya özen göstermekte ve şeyhülislamdan fetva almaktaydılar.

³⁵⁰ Yılmaz Altuğ, **Yabancıların Hukuki Durumu**, İstanbul, 1966, s. 43.

³⁵¹ Halil İnalçık, 2005, s. 272.

II. Osmanlılar Kendilerinden Önceki Devletler Gibi Yabancı Tüccar ve Topluluklara Kapitülasyon Verdiler

Osmanlılar'ın kendilerinden önceki devletler gibi yabancı tüccar ve topluluklara kapitülasyon verdikleri bilinmektedir. Osmanlılar'ın Cenevizliler'e verdikleri kapitülasyon metnine ilişkin tarihi belge 7 Haziran 1387 tarihine ait olmakla birlikte³⁵², ilk kapitülasyonun 1352 yılında Venedikliler'i dengelemek üzere Cenevizliler'e verildiği anlaşılmaktadır.³⁵³ Ayrıca I. Murat döneminde, 1565 yılında, Dubrovnik (Raguza Cumhuriyeti) gemilerinin doğuda serbestçe dolaşmalarına izin veren bir kapitülasyon verilmiştir.³⁵⁴ Cenevizliler'den sonra yeni bir denge sağlamak üzere Osmanlılar Venedikli tüccarlara da kapitülasyon vermişlerdir. Bu belgelerden anlaşıldığı gibi Osmanlılar da XIV. Yüzyıldan başlamak üzere Batılı tüccar topluluklarına bazı imtiyazlar tanımaya başlamışlar ve sonraki yüzyıllarda bu uygulamaları giderek genişletmişlerdir.³⁵⁵

Önceleri güneydeki Avrupa devletlerindeki aktif tüccarlara verilen bu imtiyazlar, XVI. yüzyılda Fransa (1536), (genel tasdikli kapitülasyon 1569) ve İngiltere'ye (1580), XVII. yüzyılda Hollanda'ya (1612) verilmek suretiyle güneyden Altantik'e doğru bir genişleme olduğu görülmektedir.

Osmanlı kapitülasyon politikasının bu genişleme sürecinde politik ve ekonomik amaçlar izlendiği bilinmektedir. Siyasal anlamda Avrupa'da tek bir gücün tüm Avrupa'yı kendi hâkimiyeti altına almasına mani olmak, müttefikler edinmek ve temininde güçlük çekilen, özellikle Papa'lığın Osmanlı bölgelerine ihracını yasakladığı (barut ve çelik gibi) malların tedarikinin sağlanması gibi önemli bir amaç ön planda iken, ekonomik olarak bolluk ekonomisi (*plenty of economy*-provizyonizm) anlayışıyla pazarda mal arzını güvenceye almak, gümrük gelirlerinin artırılması ve hazineye nakit akışının maksimize edilmesi gibi ekonomik öncelikler kapitülasyon verilmesinin ana gerekçelerini oluşturmuştur.

³⁵² Kate Fleet, **European and Islamic Trade in the Early Otoman State**, Cambridge, 1999; "The Treaty of 1387 between Murad I and The Genoese," **BSOAS**, **LVI/1**, (1993), s. 13-34.

³⁵³ İnalçık, **Türkiye ve Avrupa...**, s. 272. "Bir Anadolu bir Lâtin devletine verilen en eski imtiyaz, Mukaddes İttifak ile (Papalık, Venedik, Rodos Şövalyeleri, Kıbrıs) Aydınöglu Hızır Bey arasındaki 1348 tarihli barış anlaşmasıdır; ancak bundan önce 1311'de Rodos tüccarları Menteşe Beyliğinde faaliyet gösteriyorlardı, ticari anlaşma ise daha sonra yapıldı".

³⁵⁴ Reşad Ekrem, **Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar**, İstanbul, 1934, s. 8.

³⁵⁵ Batı Avrupalı tüccar topluluklarına verilen kapitülasyonların tam metinleri ve içerikleri Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde *Düveli Ecnabiye Defterleri* bölümünde bulunmaktadır.

Başlangıçta Ceneviz’li tüccarlara bazı imtiyazlar tanınmak suretiyle Venedik karşısında bir denge sağlanmış oluyordu. Venedik uzun süre Osmanlılar’dan benzer ayrıcalıklar için girişimde bulunmuşsa da bu girişimlerin sonucu ancak Osmanlılar’ın XV. yüzyılda fetret dönemine düştüklerinde sonuçlandırdığı görülmektedir. 1402’deki Ankara Savaşı’ndan sonra fetret dönemine giren Osmanlı yönetiminden bazı kişiler Venedik’in desteğini sağlamak üzere kapitülasyonları gündeme almışlardır. Şehzadelerden Süleyman Çelebi’nin Venedik desteğini sağlamak üzere 1403’te bu anlamda bir girişimde bulunmuş, Musa Çelebi de Eylül 1411’de Venedik Kapitülasyonlarını onaylamıştır. XVI. yüzyılda Venedik’le girişilen mücadelede Fransa’nın desteğini sağlamak için verilen kapitülasyonlar gibi sonraları Fransa’yı dengelemek üzere İngiltere ve Hollanda için gündeme gelmiştir.

Yukarıda belirtildiği gibi Osmanlılar XIV. Yüzyıldan başlamak üzere kapitülasyon politikasını etkin olarak kullanmaya başlamışlardır. Özellikle XV. Yüzyılın sonlarında okyanus aşırı bölgelerdeki ticarete etkin olmaya başlayan ve dünya ticaretinde giderek ağırlığı hissedilmeye başlayan Avrupalı tüccarların faaliyetleriyle Osmanlı bölgesindeki ticaretin zayıflaması söz konusu olmuştur. Bu gelişmeleri yakından izleyen Osmanlı yöneticileri kapitülasyon politikası sayesinde Osmanlı ekonomisinin dünya ekonomisi içindeki önemi ve ağırlığının devamının sağlanmasında önemli rol bir araç olarak kullanıldığını anlamaktadır. XVI. Yüzyıldan itibaren dünya ticaretinde giderek hâkimiyet kurmaya başlayan Kuzey Batı Avrupalı tüccarların Osmanlı bölgelerine çekilmesi ve doğu batı ticaretinde Osmanlı ticaret merkezlerinin bu ticaretten pay alması uygulanan kapitülasyon politikasının başarısına işaret etmektedir.³⁵⁶ Bu anlamda aşağıdaki tablolarda veriler, XVII. Yüzyılda Avrupa dünya ekonomisi ve ticaretinde yıldızı parlayan Hollandalılar’ın yüzyılın başında Osmanlılar’dan aldıkları kapitülasyonlarla Osmanlı bölgesindeki ticari faaliyetleri ve transfer ettikleri altın gümüş miktarları göz önüne alındığında kapitülasyon politikasının amaçlarla paralelliği ortaya koymaktadır.³⁵⁷

³⁵⁶ Bu konuda geniş bilgi için bak.: Mehmet Bulut, **Otoman-Dutch Economic Relations in the Early Modern Period 1571-1699**, Hilversum, 2001.

³⁵⁷ XVII. yüzyılda Hollanda’nın Avrupa ve dünya ekonomisi ve ticaretindeki önemi hakkında geniş bilgi için bak.: Jonathan Israel, **Dutch Piracy in World Trade, 1585-1740**, Oxford, 1989; Jan de Vries & A. Van der Woude, **The First Modern Economy, Success, Failure and Preseverance of the Dutch Economy, 1500-1815**, Cambridge, 1997; Fernand Braudel, **The Mediterranean World in the Age of Philip II**, 2 cilt, New York, 1972; Immanuel Wallerstein, **The Modern World System**, 3 cilt, New York, 1974-80.

Tablo- 1 Colbert'in Hesaplamalarına Göre XVII.Yüzyılda Hollanda'nın Lüks Mallar Ticareti

Ticaret Bölgesi	Ticaret Hacmi (milyon gulden)
Doğu Akdeniz (Osmanlı) Ticareti	10-12
Doğu Hint Ticareti	10-12
Karayipler ve Gine Bölgesi Ticareti	6

Kaynak: Israel, a.g.e., s. 296.

Tablo- 2 Holanda'nın Değerli Maden İhracatı 1600-1700 (milyon rix-dolar)

Ticaret Bölgesi	1600	1650	1700
Batlık	2.0	2.5	2.0
Doğu Akdeniz	0.6	0.8	1.0
Doğu Asya	0.3	0.4	2.0

Kaynak: A. Atman, **Dutch Enterprise in the World Bullion Trade, 1550-1800**, Göteborg, 1983, s. 103.

Bu tablolar Hollandalılar'a verilen kapitülasyonların ekonomide olumlu sonuçları olduğunu göstermektedir. Fransa ve İngiltere'ye verilen kapitülasyonların sonuçlarının da XVI. ve XVII. Yüzyıllar için Osmanlı ekonomisinde buradakine paralel sonuçlar doğurduğu söylenebilir.³⁵⁸

III. XVIII. Yüzyıla Kadar Osmanlı Kapitülasyon Politikası

XVIII. Yüzyıla kadar Osmanlı kapitülasyon politikasının ekonomik anlamda olumlu sonuçları olduğu konusunda genelde iktisat tarihçileri

³⁵⁸ Bu konuda geniş bilgi için Süreyya Faroqhi, **The Otoman Empire and The World Around It**, New York, 2004; İngiltere için, Mübahat S. Kütükoğlu, **Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri I, II, 1580-1838**, Ankara, 1974, Fransa için Ethem Eldem, **French Trade in Istanbul in the Eighteenth Century**, Leiden, 1999, eserlerine bakılabilir. Ayrıca Fransa'ya verilen kapitülasyonların ayrıntıları için bak.: Bernard Camille Collas, **1864'te Türkiye, Tanzimat Sonrası Düzenlemeler ve Kapitülasyonların Tam Metni**, İstanbul, 2005.

arasında kabul gören bir yaklaşım söz konusudur. Ancak özellikle XVIII. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren kapitülasyonların Osmanlı ekonomisinde doğurduğu sonuçlar konusunda belirgin görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Bunun temel nedeni olarak Osmanlılar'ın bu yüzyılda daha önceden kapitülasyon verdiği devletlerin tüccarlarına daha geniş haklar tanınması ve yeni bazı kapitülasyonları Avrupa'daki rakip devletlere vermesidir. Tabiatıyla bu yüzyılda bir taraftan verilen kapitülasyonların niteliğinde önemli değişiklikler de söz konusu olmuş, diğer taraftan Batı'da sanayi devrimi sürecine girilmiştir.

Daha önce tek taraflı bağış ve lütuf olan bu uygulamalar XVIII. Yüzyılda iki taraf arasında karşılıklı mutabakatla varılmış anlaşma niteliğini almaya başlamıştır. Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında 1739 yılında ortaya çıkan anlaşmazlıklarda Fransa'nın desteğini sağlamak üzere 1740 tarihinde Fransa ile yapılan ticaret anlaşması, Osmanlı kapitülasyon politikasında yeni bir döneme girildiğinin en önemli işareti olarak kabul edilmektedir.

XVIII. Yüzyılın ortalarına kadar klasik Osmanlı kapitülasyon politikasının hem ekonomik ve hem de siyasal alanda olumlu sonuçları olduğu konusuna daha önce değinilmişti. Ancak bu dönemden sonra Osmanlılar'ın Avusturya ve Rusya'nın kapitülasyon benzeri talepleriyle zor durumda kaldığı görülmektedir.³⁵⁹ Çünkü bu iki devlet Osmanlılar'ın İngiltere, Fransa ve Hollanda gibi dost ve müttefik kabul ettiği devletler statüsünde değildi. Öteden beri Osmanlılar'ın Batı'daki önemli düşmanı olarak kabul edilen Avusturya Habsburg İmparatorluğu³⁶⁰ yanında yeni güç olan Rusya'nın XVIII. yüzyılın son çeyreğine girerken Osmanlı üzerinde etkin bir baskı oluşturmaya başladı. Böylece siyasal anlamda dost ve müttefik oluşturma ilkesine dayanan klasik Osmanlı kapitülasyon politikasının niteliği değişmeye başladı. Diğer taraftan çok önceleri kapitülasyon sahibi olan Batı Avrupa toplumlarının ekonomilerinde yeni bir döneme girilmekteydi.

³⁵⁹ 1739 Belgrad Antlaşması Karadeniz'de malların ancak Türk gemileriyle taşınmasına izin verilmekteydi. 1774 yılında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması'yla Rusya'ya ve diğer Batılı devletlere Karadeniz, Boğazlar ve Tuna dâhil olmak üzere Osmanlı sularında gemi yüzdürme imkanı sağlıyordu. Bu tarihten sonra Rus tüccarları da İngiliz ve Fransız tüccarları gibi kapitülasyonların sağladığı ayrıcalıklardan yararlanmaya başlamışlardır.

³⁶⁰ XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Habsburg İlişkileri konusunda geniş bilgi için bak. İlber Ortaylı, "Osmanlı-Habsburg İlişkileri (1740-1770) ve Osmanlı Dış İlişkilerinde Yapısal Değişimler," İlber Ortaylı (ed.) **Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleler I**, Ankara, 2004, s.431-440.

Bilindiği gibi Sanayi devrimi olgusu bir süreçtir. Bu sürecin sonuçlarının XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Batı Avrupa’da ortaya çıkmaya başladığı genel kabul gören bir yaklaşımdır. Bu yeni süreçte üretimde el emeği yerine makinenin kullanımıyla tüm dünya pazarları için üretim yapma ve tarımın ağırlığının azalmaya başlamasının ve sanayinin ağırlığının giderek artmaya başladığının ilk işaretleri belirgin olarak ortaya çıkmaya başlamıştır. Başlangıçta tekstil üretiminde görülen kol gücü yerine makinenin üretimde kullanılmaya başlamasıyla Batı Avrupa için ham ipek, yapağı, yün ve pamuk ve gibi tekstil hammadde ihtiyacının giderek arttığı bir döneme girilmekteydi. Osmanlı Devleti de bu hammaddeler açısından zengin bir bölgeydi.³⁶¹ İşte verilen kapitülasyonların bu yeni dönemde ne gibi sonuçlar doğurduğu iktisat tarihçileri arasında önemli bir tartışma konusudur.

IV. Sanayi Devrimi Olarak Kabul Edilen Makinenin El Emeği Yerine Geçmesi

Sanayi Devrimi olarak kabul edilen makinenin el emeği yerine her ne kadar XVIII. Yüzyılın ortalarından itibaren Batı Avrupa’da (İngiltere) kullanılmaya başlanmışsa da bunun sonuçlarının belirgin olarak XIX. Yüzyılda ortaya çıktığı bilinmektedir. Dolayısıyla Batı Avrupa’nın sahip olduğu kapitülasyonlar sayesinde Osmanlı ekonomisini olumsuz etkilemeye başladığı dönem XIX. Yüzyıl olarak kabul etmek daha tutarlı görülmektedir. Diğer bir deyişle Osmanlılar’ca Batılı devletlere verilen kapitülasyonların ekonomideki olumsuz etkilerinin özellikle sanayi devriminin tüm yönleriyle sonuçlarının ortaya çıktığı XIX. Yüzyılda görülmeye başlandığını kabul etmek gerekir. Zaten Osmanlı yönetici elitinin bu gerçeği fark ettiği ve kapitülasyonların kaldırılması teşebbüslerinin bu yüzyılda gündeme geldiği ve 1850’lerden sonra da artmaya başladığı görülmektedir.³⁶²

XIX. Yüzyılın ilk yarısında İngiltere ile 1838 yılında imzalanan Balta Limanı anlaşması çokça tartışmaya konu olmuş bir anlaşmadır. Osmanlılar’ın bu anlaşmayla Batının sanayi güçleri karşısında tamamen ekonomisinin

³⁶¹ Fransız elçisi Choiseul Gouffier 1788’de Osmanlı Devleti’nin Fransa için çok zengin bir koloni olduğunu belirtmiştir (İnalçık, **Osmanlı’nın Avrupa ile...**s.280).

³⁶² XIX. Yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı yöneticilerinin bu konuda duyarlı olmaya başladıkları görülmektedir. Ali Paşa’nın Paris Konferansı’nda (1856) kapitülasyonların kaldırılması konusundaki ısrarları bu konuda tartışma bırakmayacak kadar açıktır. (Halil İnalçık, **Osmanlı’nın Avrupa ile...** s. 282).

sömürgeleşme sürecine girdiğinin en önemli eşiği olarak kabul eden yaklaşımlar³⁶³ olduğu gibi bu anlaşmanın klasik Osmanlı iktisadi zihniyetinin bir ürünü olduğunu iddia eden³⁶⁴ yaklaşımlar da bulunmaktadır.

“Bazı tarihçilerin Osmanlı sanayisini yıkmakla itham ederek geçmişte benzeri bulunmadığını düşündükleri 1838 tarihli Osmanlı-İngiliz Ticaret Anlaşması, fiskalizm ile birlikte güçlü bir provizyonizmin damgasını taşır. Anlaşma’da ithal gümrükleri düşük (%5), ihraç gümrükleri ise yüksek (%12) tutulmuştu. Anlaşma’nın müzakere edildiği 1830’lu yıllarda Osmanlı delegeleri ihraç gümrüklerini daha da yükseltmek için uğraşmışlardır; ancak İngilizler’in karşı koymaları ile nispeten düşük saydıkları % 12 haddine razı olmuşlardır.”³⁶⁵

Öyle anlaşılıyor ki Batı’daki Sanayi Devrimi’nin sonuçları Osmanlı topraklarında hissedilmeye başladığında devlet yönetiminde korumacılık ile serbestlik yanlıları gibi iki farklı ekol ortaya çıkmaktadır. Serbestlik yanlıları serbest piyasa ekonomisinin gereklerinden yana tavır koyarken³⁶⁶, devlet yönetiminde etkili olan diğer bazı kişiler de korumacı³⁶⁷ yaklaşımı benimsemişlerdir.

1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı ile Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasında eşitliği öngören bir düzenleme yer almıştır. Osmanlı devleti için bu yeni bir dönemin başlangıcıdır. Daha önce siyasal anlamda merkeziyetçi, ekonomik anlamda daha serbest bir yaklaşımı esas alan Osmanlı sistemi artık dünyadaki gelişmeleri de göz önüne alarak her alanda güçlü merkeziyetçiliğe yönelmiştir. İmparatorluk paradigmasından kurtulup Avrupa’daki çağdaşları gibi milli devlet yaklaşımı çerçevesinde şahsi, adli ve ticari alandaki imtiyazların zararlı olduğunu kabul eden Osmanlı Devleti yöneticileri kapitülasyonların kaldırılması konusundaki teşebbüslerini giderek arttırmışlardır. Ancak bu sefer kapitülasyon sahibi devletler buna ciddi direnç göstermeye başlamışlardır.

³⁶³ Tefrik Çavdar, **Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960**, Ankara, 2003, s.52-53.

³⁶⁴ Mehmet Genç, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul, 2000, s. 87-95.

³⁶⁵ İbit., s. 93.

³⁶⁶ Bu dönemin Sadrazamı Reşid Paşa bu ekibin en güçlü temsilcisidir.

³⁶⁷ (21)Sadık Rifat Paşa (Osmanlı Viyana Elçisi) bu anlayışın en önemli temsilcisidir. Avusturya’nın muhafazakâr başvekili Metternich’in XIX. Yüzyılın ilk yarısında Osmanlı bürokrasisi ve özellikle Sadık Rifat Paşa üzerinde etkili olduğu söylenebilir. Bu konuda geniş bilgi için bak.: İlber Ortaylı, “Tanzimat Bürokratları ve Metternich,” İlber Ortaylı (ed.) **Osmanlı İmparatorluğunda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleler I**, Ankara, 2004, s. 441-447. Yüzyılın ikinci yarısında Cevdet Paşa ılımlı korumacılığın önemli bir öncüsü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin Rumeli, Anadolu ve Mısır gibi çeşitli bölgelerinde ekonomik ve siyasal anlamda güçlü olan bazı kişiler (valiler) kapitülasyon sahibi Avrupalılar'a karşı bazı malların ihracını yasaklama, tekel mallarının satışını iltizama verme ve deniz ulaşımı alanındaki haklarını iptal etme yollarına başvurmak suretiyle kendi ölçülerinde mücadeleye girişmişlerdir. Merkezi hükümet de yed-i vahit (tekel) iltizam usulleriyle yeni tedbirleri devreye sokarak kapitülasyonların olumsuz etkilerini azaltmaya çalışmıştır.³⁶⁸ Bütün bu çabalarla birlikte Avrupalılar'ın kapitülasyonlarla sağlanan haklarında bir daralmadan ziyade giderek hakların genişlemesi söz konusu olmuştur. Çünkü kapitülasyonlar artık karşılıklı anlaşma halini almıştı.

Kapitülasyonlar, özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yabancı sermayenin en elverişli koşullarla Osmanlı Devleti'ne girmesi için gerekli ortamı hazırladığı söylenebilir. Osmanlı bölgelerinde kârlı yatırım imkânlarını fark eden Avrupalı sermayedarlar, başta ulaştırma olmak üzere, bankacılık, sanayi, madencilik, tarım ve kamu hizmetlerinde yatırımlar yapmışlardır. XIX. yüzyılın ikinci yarısından başlamak üzere 1914 yılında özel sektör tarafından Osmanlı Devleti'nde kurulan yerli şirket sayısı 52 iken yabancı şirket sayısı da 44 olmak üzere toplam 96 şirkete ulaşmıştır.³⁶⁹

Yabancı sermayenin ulaştığı aşamaları fark etmek anlamında aşağıdaki tablolar incelenebilir.

Tablo 3. Demiryolu İnşaatına İştirak eden Yerli ve Yabancı Sermaye (1913)

Ülke Sermayesi	Milyon Kuruş
Fransa ³⁷⁰	2.479
Almanya	2.273
İngiltere	754
Milli	428
Toplam	5.934

Kaynak: Vedat Eldem, a.g.e., s.103.

³⁶⁸ İnalçık, **Osmanlı'nın Avrupa ile** ...s.281.

³⁶⁹ Vedat Eldem, **Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, Ankara, 1994, s.71-72.

³⁷⁰ Buna bir miktar Belçika, İsviçre ve Avusturya sermayesi dâhildir.

Tablo 4. Yabancı Sermaye Yatırımları (1911/1912) (Milyon krş.)

	İmparatorluk Sınırları İçinde	Türkiye Sınırları İçinde
Demiryolları (teminat hariç)	5.331	3.368
Elektrik, tramvay, su, vs.	570	311
Liman ve rıhtım	471	288
Sanayi (reji dâhil)	650	650
Ticaret	266	206
Madenler	358	328
Banka ve Sigorta	820	560
Toplam	8.466	5.711

Kaynak: Vedat Eldem, s. 127.

Tablo 5. Yabancı Sermayenin Alacaklı Ülkeler İtibariyle Dağılımı³⁷¹ (1912) (milyon krş.)

	Fransa	Almanya	İngiltere	Diğer	Toplam
Demiryolları	2.369	2.273	754	110	5.331
Madenler	285	21	45	7	358
Bankalar	320	125	285	90	820
Sanayi	200	100	250	100	650
Diğer	507	350	250	200	1.307
Toplam	3.681	2.869	1.409	507	8.466
Duyun-u					
Umumiye	5.210	1.010	1.090	2.370	9.680
Genel Toplam	8.891	3.879	2.499	2.877	18.146

Kaynak: Eldem, s. 128.

³⁷¹ J. Aulneau, **La Turqie at la Guerre**, Paris, 1916, eserine dayanarak 1914 yılı için Edhem Eldem şu miktarları zikretmektedir (Eldem, 1994, s. 128):

Fransa	11.110	milyon	kuruş
Almanya	5.500	“	“
İngiltere	3.340	“	“

Kapitülasyonları evreler itibariyle değerlendirecek olursak şu tablo karşımıza çıkmaktadır:³⁷²

-Ekonomik Merkez Akdeniz ve Çevresindeyken: Venedik, Floransa, Napoli (1200-1569)

-Merkez Akdeniz'den Atlantik'e doğru kaymaya başladığında: Fransa, İngiltere, Hollanda (1569-1700).

-Avrupa Devletleri (1700-1783)

-Rusya ile zorunlu karşılıklı muahede (1783)

-İngiltere ile ticaret anlaşması (1838)

-Kapitülasyonları kaldırma girişimleri, Tanzimat dönemi ve II. Meşrutiyet (1856-1914).

1856 Paris Konferansı'yla resmen kapitülasyonlardan kurtulma teşebbüsüne giren Osmanlı Devleti karşılıklı müzakerelerle bu düzenlemelerden kurtulmaya çalışmıştır. Ancak bunun mümkün olmadığını zaman göstermiştir. Sonuçta kapitülasyonlardan kurtulmak için I. Dünya Savaşı'nın önemli ve yeterli bir gerekçe olduğunu düşünen Osmanlılar tek taraflı olarak Eylül 1914'te kapitülasyonları kaldırdıklarını ilan etmişlerdir. Kapitülasyon sahibi Avrupalı Devletler bu karara karşı çıkmışlardır. I. Dünya Savaşı sonrasında Batılı galip devletlerce yeniden gündeme getirilen kapitülasyonlardan Türkiye kesin olarak Lozan Antlaşması ile 24 Temmuz 1923'te kurtulmuştur.

XX. yüzyılın başlarında Osmanlı ekonomisi genel olarak:

-Dış ticaret açığı

-Borç yükü altında bir mali yapı

-Kamu borcunun milli hasılaya oranı: % 73,1 (1913)

-Devletin önemli bazı gelir kaynakları yabancıların kontrolünde

-Ticaret yabancıların kontrolünde

Uzun yıllar boyunca Osmanlı ekonomisinde olumlu etkileri olan kapitülasyonların XIX. Yüzyılda buradaki tablonun oluşmasında şüphesiz önemli etkileri söz konusudur. Çünkü kapitülasyonlarla tanınan imtiyazlar

³⁷² İnalçık, **Osmanlı'nın Avrupa ile** ...s. 267.

sayesinde yabancılar ekonomik ve ticari alanda Türk tüccarlar karşısında üstün konumda bulunmuşlardır. Deyim yerindeyse Türk tüccarlar haksız rekabete uğramışlardır.

Mustafa Kemal 17 Şubat 1923'te İzmir İktisat Kongresi'nin açılışında yaptığı konuşmada şöyle demiştir: "Tarih, milletimizin yükseliş ve çöküş sebeplerini ararken bir çok siyasi, askeri, sosyal sebepler bulmakta ve saymaktadır. Şüphesiz, bu sebepler mühimdir; fakat bir milletin doğrudan doğruya hayatıyla yükselişi ile, çöküşü ile ilgili olan milletin ekonomisidir."

OTURUM BAŞKANI- Teşekkür ederiz Sayın Bulut.

Bu oturumun ve bugünün son konuşmacısı Sayın Prof. Dr. Mustafa Keskin, bize "*Batılı Güçlerle Yapılan Anlaşmalar Işığında Osmanlı Devleti'nin Paylaşımı*" konulu tebliğini sunacak.

Buyurunuz.

Prof. Dr. MUSTAFA KESKİN (Erciyes Üniversitesi)- Sayın Başkan, sayın katılımcılar, değerli dinleyicilerimiz; hepinizi saygıyla selamlıyorum.

“*Devlet Ana*”yı yazdığında Kemal Tahir’e sormuşlar, “*geçmişte neyi arıyorsun?*” Soruyu şöyle yanıtlamış: “*Geleceğimi arıyorum.*” Geçmişle olmaz, ama geçmişsiz de hiç olmaz. Bugünkü toplantılar, belki de bu toplantıların tertip edilmesindeki asıl amaç da bu olmalıdır.

İnanç ve öğretileriyle, tarafları toplumlar arasında kırılmaz, koparılmaz bir ilişki vardır. Binaenaleyh, geçmişte olmuş ideolojik kavga ya da kavgalar şimdi de sürmekte, temenni etmesek de, gelecekte de devam edecek gözükmektedir.

“Osmanlı’dan Lozan’a Batı’nın Paylaşım Projeleri”nin başlangıcını, Türklerin Ortadoğu’ya geldiği, Selçuklu Devletini kurduğu, Doğu Roma İmparatorluğu’nun İslam dünyası aleyhine genişlemesini durduğu 1071 tarihine kadar götürmek yanlış olmaz. Nitekim Haçlı Seferleri, Anadolu’da Selçuklu devletinin kurulmasından 25 yıl sonra başlamış, belirli aralıklarla 1396’ya değin devam etmiştir. İstanbul’un fethinden sonra rafa kaldırılan haçlı projeleri, 1683’te Viyana önlerinde alınan ağır yenilgiden sonra yeniden telaffuz edilmiş ve hayata geçirilmiştir. Haçlı seferlerinin bu ikinci safhası, Lozan Barış Antlaşması’nın imzalanmasına kadar devam etmiştir. Sınırları Misak-ı Milli ile belirlenmiş topraklar üzerinde, milli egemenliğe dayalı, kayıtsız şartsız bağımsız yeni bir Türk devleti kurulmuştur.

Haçlı seferlerinin üçüncü safhası, çok farklı biçimde, farklı yöntemlerle sürmekte, özellikle 11 Eylül’den sonra Batı dünyasının önde gelen liderleri tarafından telaffuz edilerek, yürürlüğe konulmaktadır. Batı dünyasının Lozan’ı ve Türkiye Cumhuriyeti’ni içine sindirebildiğini söylemek gerçekten zordur. Yeni dünya düzeni çerçevesinde Türkiye’nin de bulunduğu Ortadoğu’da yeniden yapılanma projesinde Lozan’ı delme, Türk milletinin tarihin çöp sepetine attığı Sevr’i ihya etme niyet ve çabalarının emareleri de ortadadır. Bu özet bilgilendirme ve tespitten sonra bildirimini aşağıdaki içerikte sunuyorum.

BATILI GÜÇLERLE YAPILAN ANTLAŞMALAR IŞIĞINDA OSMANLI DEVLETİ'NİN PAYLAŞIMI (1878-1882)

“Osmanlı'dan Lozan'a Batı'nın Paylaşım Projeleri”nin başlangıcını Türkler'in Ortadoğu'ya geldiği, Selçuklu Devleti'ni kurduğu, Doğu Roma İmparatorluğu'nun İslâm dünyası aleyhine genişlemesini durdurduğu 1071 tarihine kadar götürmek yanlış olmaz. Nitekim “Haçlı Seferleri” Anadolu'da Selçuklu Devleti'nin kurulmasından 25 yıl sonra başlamış, muayyen aralıklarla 1396'ya kadar devam etmiştir. 1453'te İstanbul'un fethinden sonra rafa kaldırılan haçlı projeleri 1683'te Viyana önlerinde alınan ağır yenilgiden sonra yeniden telaffuz edilmiş ve hayata geçirilmiştir. Haçlı seferlerinin bu ikinci safhası Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasına kadar devam etmiştir. Sınırları Misak-ı Millî ile belirlenmiş topraklar üzerinde “Millî egemenliğe dayalı, kayıtsız şartsız bağımsız yeni bir Türk Devleti” kurulmuştur.

Haçlı seferlerinin üçüncü safhası, çok farklı biçimde, farklı yöntemlerle sürmekte, özellikle “11 Eylül”den sonra Batı dünyasının önde gelen liderleri tarafından telaffuz edilerek yürürlüğe konulmaktadır. Batı dünyasının Lozan'ı ve Türkiye Cumhuriyeti'ni içine sindirebildiğini söylemek zordur. “Yeni Dünya Düzeni” çerçevesinde Türkiye'nin de bulunduğu Ortadoğu'da yeniden yapılanma projesinde Lozan'ı delme, Türk milletinin tarihin çöp sepetine attığı Sevr'i ihya etme niyet ve çabalarının emareleri ortadadır.

Bildirimizde, Ruslar'la yapılan Edirne Mütarekenamesi'nden başlayarak 1882'de imzalanan Savaş Tazminat Antlaşması'na kadar geçen sürede imzalanan antlaşmalar ışığında Osmanlı Devleti'nin paylaşımı üzerinde durulacaktır.

Giriş

Osmanlı Devleti, ilk defa Avrupa devletleriyle bir arada, 1856'da Paris Konferansı'na (Kongresi'ne) katılmakla, şeklen devletlerarası hukukundan yararlanma bakımından eşitlik statüsü kazanmış olmakla beraber, yine de iç işlerine müdahale devam ediyordu. Sadrazam Emin Mehmed Âli Paşa, ülkesinin Hıristiyan teb'ası için medenî Avrupa'nın haklarını güvence altına alan “Islahat Fermanı”nı Paris'e götürdüğünde, bu bile Avrupalı yayılmacı devletlerin Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmalarına engel olamamıştır. Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışma ve himaye, 1856'ya kadar yabancı bir

devletçe ve tek başına yapılırken, Paris Kongresi ve Antlaşması bu müdahale ve himayeyi; “Avrupa Konseyi” denilen Avrupa büyük devletlerinin ortak hareketi şekline sokmuştur. Boğazların, Akdeniz’in önemi, Balkanlar’daki rekabet, Avrupa’nın büyük devletlerini bu yola sevk etmiştir. Avrupa’nın Rusya’ya yakınlığı, daha çok dinsel bir yakınlıktır. Böyle bir yakınlığa rağmen Rusya’yı kendi kültür haritasına katıp katmama konusunda mütereddittirler. Avrupa’nın Rusya’ya yakınlığı, Türkiye-Rusya rekabetinde tercihlerini Rusya’dan yana kullanmalarıyla kendini göstermektedir. Meselâ, Birinci Dünya Savaşı’nda Almanya müttefikimiz olduğu halde, Türk orduları Bakü’ye girdiklerinde, Azeri petrolünün Türklerin eline geçmektense Rusların elinde kalsın diyebilmiştir. Binaenaleyh Avrupalılar’ın Osmanlı Devleti’ne karşı düşüncelerinde ve işlemlerinde esaslı bir değişiklik olmamıştır, hâlâ da yoktur kanaatindeyiz.

Rusya Çarlığı, 1683’te Osmanlı Devleti’ne karşı oluşturulan, “Mukaddes İttifak”ın en içten üyesi olmuş, ittifak çerçevesinde kendisine verilen görevi de aynı içtenlikle yerine getirmiş, Batı’nın sömürgecilik yarışına katılmış, Türkistan aleyhine, topraklarını olabildiğince genişletmiş, söz konusu genişlemenin yönü Akdeniz veya “sıcak denizler” olduğunda Avrupalılar, kendi çıkarları için bir hayat alanı gibi gördükleri Osmanlı Devleti’nin topraklarının Rusya’nın eline geçmesinden yana olmamışlar, sırf bu nedenle Osmanlı Devleti’ni Avrupa devletler manzumesine dâhil etmeyi yeğlemişlerdir. ... Osmanlı Devleti’nin önlenemez çöküşü ve mirasından pay alma yarışı artık Avrupa büyük devletlerinin ortak sorunu olmuştur.

Çıkarlar örtüştüğü sürece Osmanlı Devleti’ne birlikte saldırıda bulunmuş, birinin saldırısına ses çıkarılmamıştır. Çıkarların çatıştığı zamanda ise “kurtlar sofrası”ndaki Osmanlı Devleti’nin statüsünün devamında yarar görülmüş, sonuçta, her iki halde de toprakları yağmalanan, teb’ası arasına nefret tohumları ekilen, maddi ve ma’nevi kayıplara uğrayan hep Osmanlı Devleti olmuştur.

Doğu Akdeniz, her zaman, Avrupalı sömürgeciler için bir ilgi odağı, elde edilmesi veya kontrol edilmesi gerekli bölge olarak algılanmış ve kabul edilmiştir. İlk haçlı seferleri ile Napolyon’un Mısır ve Suriye seferinin nasıl benzeştiğini görmemek mümkün değildir. Kapitülasyonlar, artık Osmanlı Sultanı’nın hayatıyla mukayyed birer ihsân-ı şâhâne değil, Hıristiyan Avrupa için vazgeçilmez hak kabul edilmiştir. Kapitülasyonlar Hıristiyanlık dışı

ülkelerdi ve mutlaka elde edilmeliydi. Avrupalılar için elde edilecek yerler olarak da yalnız Osmanlı ülkesi kalmıştı. Kendi coğrafyasında Kilise'nin vesayetinden kurtulan "Laik Avrupa", sömürgeleştirmek istediği coğrafyalara keşiş kabilelerini göndermekten, onlara her türlü desteği sağlamaktan geri durmadı. Bunlar yetmiyormuş gibi, bir de kendisini Osmanlı ülkesinin teb'asından bil-umum Hıristiyanların hamisi olarak ilân etti. Daha önceleri ve şimdilerde kendi coğrafyalarında Müslümanlara, Yahudilere varlık hakkı tanımayan, Osmanlılarda İstanbul'un fethinden beri yasal bir çerçeveye oturtulan Müslümanların ve Müslüman olmayanların, tam bir ahenk ve hoşgörü ortamında yaşamalarını görmezden gelen Avrupalıların, şimdi kalkıp da Müslüman olmayan halkların hâmesi rolü oynamaları, önemli ölçüde sömürgeciliklerinin bir parçası idi. Nitekim 1877 tarihli Osmanlı-Rus Harbi, hem Rumeli'de, hem Kafkas cephesinde, Osmanlı ülkesindeki Hıristiyanların haklarını korumak maksadıyla açılmıştır.³⁷³

Ayastefanos Antlaşması

Osmanlı Hükümeti, savaşı kazanamayacağını kestirerek, büyük devletlere başvurmuştur. Avrupalılar işi ağırdan alarak, önce Osmanlılarla Rusları karşı karşıya bıraktılar, yenen yenilene barış şartlarını dikte etsin istediler. 30 Ocak 1878 tarihli "Edirne Mütarekenâmesi" böyle bir ortamda imzalandı. Barışa başlangıç olan 10 maddelik mütarekenâme, gerçekten Rusların kaleme alıp, Osmanlılara imza ettirdikleri bir anlaşma idi. Asıl antlaşma 5 Mart 1878'de Yeşilköy'de imzalandı ki "bu antlaşma Türkiye'yi ortadan kaldırıyordu"³⁷⁴ Osmanlı Türkiye'si Ruslara bırakılmazdı. Almanya Başbakanı Otton Bismark, "Hasta Adam"ın mirasını paylaşmak üzere, Rusya, Avusturya, İngiltere, Fransa ve İtalya'yı davet etmiştir. Kendi tabiriyle namuslu komisyoncu gibi hareket edeceğini, hakemlik yapmayacağını söyleyen Bismark'ın Almanya'sı, gözle görünür bir şey istemez gibi davranmıştır.³⁷⁵

Ayastefanos Antlaşması 5 Mart 1878'de imzalanmış ve mühürlenmiştir. 29 maddeyi içeren Antlaşma, Edirne Mütarekenâmesi gibi, İstanbul surları dibine kadar gelmiş "Moskof Ordusu"nun bakışları altında hazırlanmış ve dikte ettirilmiştir. Özetlendiğinde görülecektir ki, o tarihlerde Türkiye'ye dikte ettirilen, Berlin Antlaşması'yla hafifletilmiş olsa da, Ayastefanos Antlaşması'nın

³⁷³ Nihat Erimç, **Devletlerarası Hukuk ve Siyasî Tarih Metinleri**, C. I, A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayını, Ankara, 1953, s. 377.

³⁷⁴ Erim, s. 378.

³⁷⁵ *Ibit*, s. 379.

şartları ile 1920'lerde Türk milletine dikte ettirmek istenen Sevr Antlaşması hükümleri arasında büyük bir benzerlik bulunduğu gibi, şimdilerde de Avrupa Birliği tarafından, Avrupalı üyelerin hiçbirinden talep edilmeyen, ağır müeyyideler içeren reform talepleri arasında da bir benzerlik bulunmaktadır. Avrupalıların kendi toplumları için lââyık gördükleri yüksek insanî değerlerin Türk milleti için de temenni edilmesinin, konulmasının karşısında bir şey söylenemez, ama bunların Türkiye'nin dirlik ve düzenliğini ortadan kaldıracak, bütünlüğünü parçalayacak bedeller ile sağlanmasının mümkün olmayacağını belirtmek lâzımdır.³⁷⁶

Ayastefanos Antlaşması ile Rusya'ya neler veriliyordu, Berlin Antlaşması'nda kimler nereleri almışlardır?

Ayastefanos Antlaşması'na göre, Osmanlı Devleti Karadağ Beyliği'nin, Sırbistan'ın ve Romanya'nın bağımsızlığını onaylayacaktır.

Sırbistan'a katılacak arazide toprağı olup da, Beylik dışında yaşamak isteyen Müslümanların emlâki başkalarına idare ve iltizam ettirmek üzere kendi tasarruflarında kalacaktır.

Bulgaristan, Osmanlı Devleti'ne vergi verecek, idaresi Hıristiyan bir imtiyazlı Beylik Kurulu'na bırakılacaktır. Bulgaristan Beyi ahali tarafından serbestçe seçilecek, büyük devletlerin oluruyla Osmanlı Devleti'nce onanacaktır. Osmanlı askerleri artık Bulgaristan'da ikamet etmeyecek, giderleri yerel hükümet tarafından karşılanmak üzere, eski kalelerin tamamı yıkılacaktır.

Osmanlı Devleti'nin beyliğin ötesindeki illere göndereceğı veya getireceğı asker ve mühimmat ve zahireyi Bulgaristan'ın, tayin olunacak yollardan geçirmeye hak ve yetkisi olacaktır. **Bulgaristan'da emlâki olup da, beylik dışında oturacak Müslümanların mülkleri, başkalarına iltizam ettirmek üzere kendi tasarruflarında kalacaktır. Böyle mülklerle ilgili sorunlar, üyeleri Müslüman ve Bulgar olan bir Kurulca, Rus komiserin gözetimi altında, iki sene zarfında kesin ve değıştirilemez biçimde çözümlenecektir.**

Tuna üzerindeki bütün kaleler yıkılacak ve bu nehrin kıyılarında müstahkem yerler olmayacak, sularında harp gemileri bulundurulmayacaktır.

³⁷⁶ Mustafa Keskin, "Emperyalizm ve Ön Asya," **Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri II**, Genelkurmay Başkanlığı Yayını, Ankara, 1997, s. 300-309.

Osmanlı Devleti Girit Adası halkının bağımsızlık arzusunu dikkate alarak, 1868 tarihli İç Nizamnameyi dikkatlice yürütmeye söz verir.

Ermenistan'da, Rus askerinin işgalindeki yerlerin Osmanlı Devleti'ne iadesi, (ancak) Osmanlı Devleti'nin Ermenilerin oturduğu eyaletlerle yerel menfaatlerin gerekli kıldığı ıslahat ve tensikati, zaman kaybetmeksizin yürütmesine, Ermenilerin Kürdlere ve Çerkezlere karşı güvenliklerinin sağlanmasına bağlıdır.

Osmanlı Devleti, bölgedeki olaylarda yer alan teb'asına, kâmilen ve tamamen genel af verecek, şimdiye kadar hapis ve sürgün edilen şahısların tamamı derhal salıverilecektir.

Dikkat çekicidir ki, 'İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı'nda olduğu gibi, Cumhuriyet devrinde de bilumum bölücü, yıkıcı ve irticaî unsurların, hem de kendi Meclislerimiz marifetiyle affedilmesi, bunların daha önce bıraktıkları yerden eylemlerini sürdürmesi, devletin ağır, maddi ve manevi bedeller ödemesine karşın, yeniden tutuklanmaları ve çok geçmeden tekrar serbest bırakılmaları bir döngü olarak, Türk milletine biçilmiş bir kader olarak sürüp gitmektedir. Türkiye'yi geliştikçe budanan, kurudukça sulanan bir ülke olarak görmek isteyenler, Cumhuriyetin ilanından itibaren, belirli aralıklarla ülkenin bölünmezliğine ve milletin tekligine çeşitli tarihlerde ve çeşitli yöntemlerle zarar vermekle kalmadılar, "ma'serî vicdan"ı sızlatacak şekilde, meclislerimiz marifetiyle af yasaları çıkartarak "Bu Ülke"ye zarar verenleri adeta ödüllendirdiler.

Osmanlı Devleti ilk olarak 900 milyon Ruble savaş tazminatı, ikinci olarak 400 milyon Ruble maddi yıkımlar için, üçüncü olarak 100 milyon Ruble Kafkasya'da verilen zararlar için, dördüncü olarak 10 milyon Ruble Osmanlı ülkesindeki Rus teb'aya verilen zararlar için, toplam 1.410.000.000 Ruble'nin 1.100.000.000'u arazi terk edilerek, geri kalanı da nakden ödenecektir. 'Harbeden bizdik, tazminat veren biz, fedakârlık eden biz...'³⁷⁷

Rusya'ya bırakılacak yerlerdeki ahali başka yerlere gidip yerleşmek isterlerse, emlaklerini satıp çekilmekte serbest ve muhtardırlar. Anadolu ve Rumeli'de oturan veya seyahat eden Rusyalı ziyaretçi ve rahipler, başka milletlere mensup papazların nail oldukları aynı hukuk muafiyet ve ayrıcalıklardan yararlanacaklardır.

³⁷⁷ Refik Halit Karay'dan iktibasen **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, C. 3, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 2005, s. 3062.

Daha önce mevcut olup, savaş nedeniyle fesih ve ilga edilmiş bilcümle antlaşmalar yeniden yürürlüğe konulacaktır.

Boğazlar, seferde ve barışta Rusya limanlarından gelen veyahut giden tarafsız devletlerin ticarî gemilerine açık tutulacaktır.

Rus Ordusu, antlaşmanın akdinden itibaren 3 ay zarfında Bulgaristan dışında Rumeli kıt'asını boşaltacaktır. Anadolu toprağı ise 6 ay içinde boşaltılacak, Rus askeri Kafkasya ve Kırım yoluyla dönmek üzere Trabzon'dan vapura binmeye izinli sayılacaktır.

Osmanlı Devleti'ne bırakılacak yerlerde Rusya askeri bulunduğu sürece Osmanlı hükümeti asla müdahalede bulunmayacaktır.

Osmanlı Devleti, Rus ordusuyla ilişkilerinden dolayı suçlanan tebaası hakkında asla ceza vermemeyi ve verdirtmemeyi taahhüt eder. Rus ordusunun arkasından aileleriyle beraber vatani terk etmek isteyen kimselerin gidişlerine karışılmayacak.

Osmanlı Devleti, kendisine teslim edilecek savaş tutsaklarının masraflarını 18 eşit taksitle ve 6 yıl içinde ödeyecektir. St. Petersburg'da teati olunan antlaşma mühürlü ve tasdikli iki nüsha olarak düzenlenmiş ve imzalanmıştır.³⁷⁸

Berlin Antlaşması

13 Haziran 1878'de Berlin'de toplanan konferans görüşmeleri bir ay sürmüş ve 13 Temmuz 1878'de 64 maddelik antlaşma imzalanmıştır.³⁷⁹

Berlin Antlaşması Osmanlı Devleti lehine büyük bir değişiklik yapmamış, her devlet bir şeyler almış ve gelecekteki bölüşmenin hazırlığını yapmış, Almanya, gözle görünür bir şey istemez gibi davranmıştır.

Rusya, Anadolu'da Kars, Ardahan, Iğdır ve Doğu Bayezid'i, Romanya'dan Baserabya'yı almış, Dobruca, Romanya'ya verilmiştir.

Balkanların güneyinde, sınırları belirlenmiş, Doğu Rumeli adını alacak, yönetim özerkliğine sahip, doğrudan doğruya Padişah elinde kalacak bir eyalet kurulmuştur. Eyaletin bir Hıristiyan valisi olacaktır. Padişah, sınırların korunmasında başıbozuk ve Çerkez gibi, düzensiz birlikler istihdam

³⁷⁸ Erim, s. 387-400.

³⁷⁹ *Ibt.*, s.379.

etmeyecek, düzenli birlikler de asla ahalinin evinde oturmayacak, eyalet içinden geçerken orada ikamet eylemeyecektir.³⁸⁰ Eyaletin valisi Devletlerin oluruyla, 5 sene için Bâb-ı Âli tarafından atanacaktır.

Bulgaristan ve Doğu Rumeli'de kalacak Rus ordu mevcudu 50.000 kişiyi aşmayacak, Antlaşma'nın tasdiknamelerinin değiştirildiği tarihten itibaren 9 ay süre ile ikamet edecektir.

Osmanlı Devleti, 1868 tarihli Girit Adası İç Nizamnamesini, haklı görünecek değişiklikleri ilâve ederek, tamamıyla yürüteceğini taahhüt eder.³⁸¹

10 maddelik ve Osmanlı Devleti ile Yunanistan sınır düzenlemesinde ittifak etmezlerse Almanya, Fransa, Avusturya, İngiltere, İtalya ve Rusya görüşmeleri kolaylaştırmak için aracılık haklarını saklı bulunduracaklardır.

Avusturya Devleti Bosna ve Hersek eyaletlerine asker konuşlandıracak ve idare olunacaktır.

Karadağ'ın bağımsızlığı Osmanlı Devleti ve diğer anlaşma devletlerince tasdik olunmuştur. **Karadağ'da din ve mezhep ayrılığının mülkiyet ve siyaset haklarından yararlanmada, genel idari hizmetlerde istihdama, sanat ve mesleklerini yapmaya engel olmayacaktır. Müslümanların Karadağ'a katılmış arazide mülkleri varsa, kendileri Karadağ dışında oturmak istiyorsa, mülklerini iltizama vererek veya başkaları marifetiyle yöneterek koruyabileceklerdir.** Karadağ Askeri yeni sınırlar dışında elinde olan yerleri, Osmanlı Devleti de Karadağ'a terk olunan araziye 20 gün içinde boşaltacaklardır. Karadağ "Düyun-ı Umumîye-i Osmaniye"den payına düşen hisseyi, Osmanlı Devleti ile adil bir esasa belirleyecektir.

Anlaşmayı imzalayan devletler Sırbistan'ın bağımsızlığını tasdik ederler. **Sırbistan'da din ve mezhep ayrılığı mahrumiyet veya yararlanma sebebi değildir(!).** Sırbistan'ın yabancı ülkelerle olan ticarî ilişkilerinde bir değişiklik olmayacak, Sırbistan'dan geçen mallardan transit vergisi alınmayacaktır.

İslâm'dan Sırbistan'a katılan arazi içinde mülkleri bulunan, ancak beylik dışında oturmak isteyenler topraklarını iltizama vererek veya

³⁸⁰ *Ibit.*, s. 411. Doğu Rumeli, kuzey ve kuzeybatı yönlerinde Bulgaristan ile sınırlıdır. Vilâyetin güneyinde kalan Makedonya ve tekmlil Trakya Osmanlı Devleti'nin arazisi olarak kalmış idi.

³⁸¹ *Ibit.*, s. 413.

başkası marifetiyle idare ettirerek muhafaza edebileceklerdir. Osmanlı ve Sırp üyelerden oluşan komisyon konuyu üç sene içinde tesviye edecektir.³⁸²

Osmanlı Devleti ile Sırbistan arasında bir anlaşma yapıncaya kadar, Osmanlı ülkesinde seyahat eden, oturan Sırp tebaaya uluslararası hukuk kaidelerince muamele edilecektir. Sırbistan askeri, sınırları dışındaki yerleri, Osmanlı Devleti de Sırbistan'a bırakılan araziye 15 gün içinde boşaltacaktır. Sırbistan, duyun-ı umumiye-i Osmaniyeden payına düşeni alacaktır.³⁸³

Romanya'nın bağımsızlığı anlaşmaya imza koyan devletlerce tasdik edilmiştir.³⁸⁴ Beyliğe ait Baserabya'nın Prut nehri ile eski İstanbul boğazı arasında kalan kısmı Rusya'ya verilmiştir. Tuna Nehri boyunca, gemilerin serbestçe seyri için, yer alan bütün kalelerin ve müstahkem yerlerin yıkılmasına karar verilmiştir.

Osmanlı Devleti, Asya'da bulunan Ardahan, Kars, limanıyla beraber Batum'u Rusya'ya terk etmiştir. Rusya, Batum'u ticarete mahsus serbest bir liman yapmayı açıklamıştır. Eleşkirt vadisi ile Doğu Bayezid Osmanlı Devleti'ne iade olunacaktır. Osmanlı Devleti Kotur (Van İlimizin tam doğusunda, Türkiye-İran sınırının hemen ötesinde, Özalp ilçesi marifetiyle karayolu ulaşımının sağlandığı şehir) şehri ve arazisini İran'a terk edecektir.

Ermeniler için, yerel ihtiyaçların gerektirdiği ıslahat ertelenmeksizin yapılacak, Ermenilerin Çerkez ve Kürdlere karşı huzur ve güvenlikleri sağlanacak, zaman zaman alınacak tedbirler Avrupa devletlerine bildirilecek, Avrupalılar da bu önlemlerin uygulanışını denetleyeceklerdir.³⁸⁵ (Temel hak ve hürriyetler her nedense hep Avrupalıların dindaşları veya sömürgeci emellerine yardımcı olacaklar içindir).

Osmanlı Devleti'nin ülkede mezhep ve ayin serbestisini muhafaza ve ibka etmesini Avrupalılar senet kabul edeceklerdir. **Din ve mezhep ayrılığı siyasî**

³⁸² Justin McCarthy, **Ölüm ve Sürgün**, İnkılâp Yayınevi, 4. Baskı, çev. Bilge Umar, İstanbul, 1998; Justin McCarthy eserinde söz konusu yerlerin öldürme ve göç ettirmelerle Müslümanlaştırıldığını, antlaşmalar hilafına Müslümanların emlakine el konulduğunu örnekleriyle anlatmaktadır.

³⁸³ Erim, s. 417-419.

³⁸⁴ Şartlar Karadağ ve Sırbistan'ınki gibidir.

³⁸⁵ *Ibit.*, s. 423.

ve mülkî haklardan, genel hizmetlerde şerefe nailiyette, meslek ve sanatların yerine getirilmesinde engel olmayacaktır. Din ve mezhebe bakılmayarak, mahkemeler huzurunda cümlenin tanıklığı kabul edilecektir. Osmanlı Ülkesinde ikamet eden konsolos ve politika memurları, ülke içinde seyahat edenleri, papazları, ziyaretçileri, kutsal yerlerde bulunan dinî ve Hayri kurumları resmen himaye etmek haklarına sahip kılınmışlardır. Aynaroz papazları, hangi memleketten gelmiş bulunurlarsa bulunsunlar, daha önceki mülkleri ve imtiyazları muhafaza olunacaktır. (Aynaroz, Selanik şehri ve limanının da bulunduğu Halkidikya yarımadasının güney doğusuna bir berzah ile bağlı olan Aynaroz yarımadasında, 2033 metre yükseklikte bulunan manastırlar tepesi Athos'un Osmanlı kayıtlarındaki adıdır).

İstanbul Andlaşması³⁸⁶

8 Şubat 1879 tarihli, 12 maddelik antlaşmaya göre bundan sonra Osmanlı Devleti ile Rusya Devleti arasında barış ve dostluk geçerli olacaktır.

İlginçtir, Antlaşmayla “Berlin Antlaşması'nın 7 devlet arasında kararlaştırılmış olan hükümlerinin geçerli olduğunu” her iki devlet ittifakla beyan etmektedir. Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya terk ettiği arazinin kıymeti çıktıktan sonra ödeyeceği savaş tazminatı 82.500.000 Frank olarak kararlaştırılmıştır (Madde 4). Son savaş esnasında Osmanlı ülkesinde bulunan Rusya tebaasına verilen zarara karşılık olarak da 26.750.000 Frank ödenecektir.³⁸⁷ Rusya'ya terk edilen yerler ahalisi bu ilkalar haricinde oturmak isteyenler, istedikleri takdirde mülklerini satıp çekilmekte hürdürler. Harp sırasında iki taraf ordularıyla ilişkilerinden dolayı suçlanan Rusya veya Osmanlı tebası hakkında katiyen cezalandırma yapılmayacağına iki devlet de söz vermektedir (Madde8).

Rumeli'de “Eyalât-ı Şâhâne”de meydana gelen olaylara karışan ne kadar teba-yı Osmaniye varsa, tamamı için genel af ilân edilecek, olaylardan dolayı hapis, sürgün veya ülke dışına çıkarılanların tamamı kişisel hürriyetlerden yararlanacaktı. (Söz konusu tarihlerden itibaren bölgede çetecilik, haydutluk, şakilik yapan ne kadar asi ve bağı varsa cümlesine daha sonraları komitacılar yahut 'Makedonya Komitacıları' da denilmiştir).

³⁸⁶ *Ibit*, s. 425-427.

³⁸⁷ *Ibit*.

İstanbul Antlaşması'nın 4. maddesini yürürlüğe koymak, Rusya'ya ödenecek savaş tazminatının ödeme biçimi ile buna tahsis olunacak teminat ile ilgili olarak da 14 Mayıs 1882'de "Rusya ile Harp Tazminatı Antlaşması" imzalanmıştır.³⁸⁸

Osmanlı Devleti, 82.500.000 Franklık savaş tazminatını her biri 350.000 liralık yıllık taksitlerle ödeyecek, Rusya da ana para dışında faiz talebinde bulunmayacaktır (Madde 1). Bu para âşâr ve ağnâm vergisinden alınacak, bu vergi Bank-ı Osmanî şube veya memurluklarının bulunduğu vilâyet ve mutasarrıflıklara havale edilecektir (Madde 2-3). Bank-ı Osmanî, savaş tazminatının ödemesi süresince İstanbul'daki Bank-ı Osmanî'nin icra edeceği işlemler hakkında Rusya bankası ile bir özel tesviye biçimi imzalamak mecburiyetindedir. Âşâr ve ağnâm vergileri tahsil edildikçe, her şeyden önce Rusya'ya mahsus meblağ ifraz ve tevkif edilecek, kalan kısmı yerel yönetimin emrinde hazır bulundurulacaktır(madde 6-7).

Halep, Konya, Kastamonu, Adana ve Sivas vilâyetlerinin tahsil giderleri hariç, aşağıda yazılı gelirleri, Antlaşma ile kararlaştırılan yıllık taksitlerin ödenmesine tahsis edilmiştir.

Vilâyeti	Lira-yı Osmanî olarak saf geliri
Halep	40.000 ağnam vergisi
Konya	138.000 âşâr
Kastamonu	110.000 âşâr
Adana	70.000 âşâr
Sivas Merkez	55.000 âşâr
Tokat Sancağı	20.000 âşâr
Suşehri	4500 âşâr
Toplam	437.500 Lira-yı Osmanî

Bu miktarın 350.000 lirası yıllık taksit yerine, 87.500 lirası verilecek olan %25 düzenli teminat yerindedir.³⁸⁹

³⁸⁸ *Ibit.*, s. 429-432. İstanbul Antlaşması'ndaki 802 milyon sehven yazılmış olmalıdır. Çünkü Tazminat Antlaşması'nda 82 milyon 500 bin Frank olarak, açıkça yazılmıştır.

³⁸⁹ *Ibit.*, s. 431.

“Devlet Ana”sını yazdığında Kemal Tahir’e sormuşlar:

- Geçmişte neyi arıyorsun? Kemâl Tahir şöyle cevaplamış soruyu:
- Geleceğimi arıyorum.

Gerçekten de geçmişle olmaz, geçmişsiz de hiç olmaz. İnanç ve öğretileri ile taraftarları olan toplumlar arasında kırılmaz, koparılmaz bir ilişki vardır. Binaenaleyh geçmişte cereyan etmiş her türlü ideolojik kavga ya da kavgalar günümüzde de sürmekte, temenni etmesek de gelecekte de devam edecektir. Bildirimize konu olan antlaşmaları ve içeriklerini bu gözle incelemekte ve değerlendirmekte yarar olacağı açıktır.

Teşekkür ederim.

OTURUM BAŞKANI- İsterseniz Öyle yapalım: Bütün soruları alalım ve sayın konuşmacılar sorularını not alsınlar ve topluca cevap verelim.

Buyurunuz Sayın Sonyel.

Prof. Dr. SALAHİ R. SONYEL- Benim Sayın Keskin'e iki kısa yorumum olacak. Duygularına katılıyorum, fakat "Türk-Ermeni ilişkileriyle hiçbir Şey yapmıyoruz", ona maalesef katılamıyorum ve ancak İngiltere hakkında konuşabilirim. Orada bizim Atatürkçü Düşünce Derneği diye bir derneğimiz kuruldu, aslan gibi gençlerimiz böyle İskoçyalara kadar gidiyorlar, Galyalara gidiyorlar, Ermenilerin önüne çıkıyor, London School Economics'te önlerine çıkıyorlar, bu adamları challenging yapıyorlar ve Ermeniler İngiltere'de hiçbir başarı sağlayamıyorlar.

Bir de ikinci bir konu, Türklerle ilgili olarak yapılan anlaşmalar ve Türklere mallarının verilmemesi konusu, Avrupalılarla yapılan anlaşmalarda, Avrupalılar çoğu kez kendi çıkarlarına olduğu zaman anlaşmalara riayet ediyorlar. Ben size küçük bir örnek vereyim: Bu yıl İngiltere'de Kıbrıs belgeleri açıldı, 1975 gizli Dışışleri Bakanlığı belgeleri ve bu belgeler arasında çok müthiş bir belge buldum. Ankara Büyükelçisi, İngiliz Büyükelçisi Dışışleri Bakanlığına yazıyor, "*ya ne yapıyoruz, biz bir Garanti Antlaşması imzaladık ve basbayağı olarak bu Antlaşmayı İngiliz Hükümeti olarak ihlal ediyoruz*" diyor. Doğu Avrupa Bölümü Müdürü kendisine gayet oldukça gizli cevap gönderiyor, "hakkınsınız, ama bunu ne kadar gizli tutarsak, bizim için o kadar iyi olur" diyor.

OTURUM BAŞKANI- Başka soru ve yorum yok galiba.

O zaman bir önceki soruya cevap alalım. Demek ki salonda büyük bir görüş birliği var. Buyurunuz efendim.

Prof. Dr. BİGE SÜKAN- Teşekkür ederim.

Bana sorulan sorunun yanıtını vermeden önce, yalnız bir şey söylemek istiyorum, çünkü sürem yetmediği için... Tabii haklısınız, yarım saat verdiniz, onu tartışmıyorum. Tarih geçmişten geleceği görme sanatı ve tarihten ders almak lazım. Fakat biz tabii, Türk Ulusu olarak maalesef, tarih bilmiyoruz, tarihi de sevmiyoruz, ders de almıyoruz. Tabii, bu sempozyumun hazırlanış amacı bu esasında, tarihten ders almak ve burada bugün benim dinlediğim bildirimler gerçekten bu amaca yönelik bildirimler. Ben Türk-Fransız ilişkilerini şunun için seçtim: Bu bir örnektir, çünkü günümüzde, biraz önce Sayın Başkanın da çok doğru olarak vurguladığı gibi, öyle bir saldırı var ki, gerek içten, gerekse dıştan, bu Ermeni sorunu konusunda. Tabii, Ermeni diasporasının Türkiye'deki işbirlikçileri son derece iyi çalışıyorlar. Sayıları çok az, ama çok da etkili olmaya başladılar ve bizlerle resmen alay ediyorlar, "*siz kendi aranızda konuşuyorsunuz, bu sorunu yurtdışında anlatamıyorsunuz*" vesaire diye. Tabii bizim de hatalarımız var, yurtdışında belki anlatamıyoruz. Ama Kurtuluş Savaşı dönemindeki Türk-Fransız ilişkileri örneğinden hareket edecek olursak, Fransa'nın Kurtuluş Savaşı sırasında gerek Çukurova, gerek Antep, Urfa, Maraş'ta izlediği Ermeni yanlısı politikayı ben sizlere bu kısa sürede Fransız Dışişleri Bakanlığı ve Savaş Bakanlığı belgelerinden örnekler vererek, esasında Fransız yetkililerin bile ne kadar Ermeni yanlısı politika izlediklerini kabul ettiklerini söyledim.

Biz tabii, yabancı arşivlerde yeni yeni çalışmaya başladık, ama bizim esasında yurtdışında kullanabileceğimiz, yabancı kamuoyuna haklı davamızı anlatmamıza yaracak belgeler var. Sayın Sonyel de çok iyi biliyor bunları, Fransız arşivlerinde de var bol miktarda bu tür belgeler, eğer iyi aranırsa tabii. Fransa'nın Kurtuluş Savaşı sırasında izlediği Ermeni politikasından ders almamız lazım. Şöyle: Ne diyorlar? Biz ekonomik çıkarlarımız gereği bölgeyi işgal ettik ve Ermenileri kullanıyoruz diyorlar. Ermenilerin asla bağımsız bir güç olmasını istemiyorlar, Kilikya'da bir Ermeni devletinin falan kurulmasını kesinlikle çıkarlarına aykırı görüyorlar. Günümüze gelince Fransa, Ermenileri

yıllardır destekliyor, Ermenilerin en büyük hamilerinden biri. Ayestefanos Anlaşması'ndan sonra zaten bu böyle, Ermenilerin koruyuculuğunu üstlenmiş bir devlet Fransa. Günümüzde hâlâ böyle davranıyor. Ben sadece şunu söylemek istiyorum: Fransa'nın bugün Ermeni yanlısı politika izlemesinde rol oynayan bazı temel faktörler var. Bunlar sadece bizim medyamızın bize yansıttığı gibi, Fransa'daki belediye seçimlerinde oy avcılığı yapmak amacıyla değil. Bana sorarsanız bu çok yüzeysel bir etken, ama temel etken, tabii Fransa'nın bölgedeki ekonomik çıkarları, gerek Türkiye'de, gerekse Kafkaslardaki ekonomik çıkarlarını da iyi bilmek lazım.

Ben sözü uzatmadan sadece şunu söylemek istiyorum: Fransız Parlamentosu'nda sözde Ermeni soykırımı yasa tasarısı kabul edilmeden önce, 2002 yılında, yanılmıyorsam, Fransız Parlamentosu kabul etti ve parlamentonun çoğu da bu oturumda bulunmuyordu, 55 kişinin bulunduğu bir oturumda kabul etti Fransız Parlamentosu bu yasa tasarısını, yasalaştırdı daha doğrusu. Sözde Ermeni soykırımı yasa tasarısı yasalaşmadan bir hafta önce, Ermenistan Devlet Başkanının başlarında bulunduğu bir Ermeni işadamları heyeti Fransa'ya gitti ve Fransa'da Fransa'nın Ermenistan'da yapacağı bazı yatırımlara, projelere imza attılar.

Bunun yanı sıra, ben başka bir şeyi daha savunuyorum her zaman: Tarihte de gördüğümüz gibi, Kurtuluş Savaşı örneğinde ben bunu göstermeye çalıştım. Ekonomik çıkarlarını, en az siyasi çıkarları kadar önemli gören bir ülke var karşımızda, o da Fransa. Ben 2000 yılında bir araştırma yaptım, şu anda durum nedir bilmiyorum. Ama Osmanlı İmparatorluğu'nda en fazla sermaye yatırımı yapan ülke, yani 1914 yılı itibarıyla en fazla sermaye yatırımı yapan ülke Fransa. Günümüzde 2000 yılında yaptığım araştırmada, Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı'na gittim, orada yaptığım araştırmada, Türkiye'de en fazla yatırım yapan ülke yine Fransa'ydı. Aradan altı sene geçti, ne değişti, bilmiyorum. Ancak Fransızların çok önemli sektörlere yatırım yaptıklarını biliyoruz. İşte enerji sektöründe, savunma sektöründe vesaire. Türkiye bu faktörleri iyi bilmesi lazım, iyi değerlendirmesi lazım diye düşünüyorum.

Fransızların Kuzey Afrika'yı nasıl ikna ettikleri konusunda... Kuzey Afrika devletleri daha önce Osmanlı eyaletleriydi ve buralar daha sonra Fransız sömürgeleri olmuştur. Biz tabii, hiçbir zaman Fransız sömürgesi olmadık, Fransız sömürgeleri olmuştur. Herhalde Kurtuluş Savaşı'ndan bahsediyorsunuz. Kurtuluş Savaşı döneminde Fransa'nın Kuzey Afrika'yla olan ilişkilerinde

tabii Mustafa Kemal faktörü son derece önemli, benim çalıştığım konulardan biri bu. Mustafa Kemal hareketi, daha doğrusu Anadolu'da Fransızlara karşı mücadele verilirken, Mustafa Kemal hareketinin gerek Fas'ta olsun, gerek Tunus'ta, gerek Cezayir'de çok önemli yankıları var ve Fransızlar Anadolu'da emperyalist güçlere karşı verilen mücadelenin Fas, Tunus, Cezayir'de kötü örnek olmasından fevkalade endişe ediyorlar. Bunlar Fransız Dışişleri Bakanlığı raporlarında mevcut, belgelere göre konuşuyorum ben. Dolayısıyla Fransızların 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Anlaşması'nı yapmaları, yani işgal ettikleri toprakları boşaltmalarını beraberinde getiren gelişmelerden biri de bu, yani Anadolu hareketinin Anadolu'da emperyalist güçlere karşı İngilizlere, Fransızlara, Yunanlılara karşı verilen bu mücadelenin kendilerine zarar vermesi, dolayısıyla kendi sömürgelerindeki bağımsızlık hareketlerini de kışkırtmasından fevkalade endişe duyuyorlar ve Mustafa Kemal bu faktörü fevkalade iyi kullanıyor.

Çok teşekkür ederim.

OTURUM BAŞKANI- Teşekkürler Sayın Sükan.

Böylece oturumumuzun ve bugünkü toplantının, daha doğru konferansın bugünkü bölümünün sonuna gelmiş olduk. Yarın konferans devam edilecektir.

Hepinize saygılar sunuyorum.

IV. OTURUM

OTURUM BAŞKANI: **Ömer Engin LÜTEM**

24 Nisan 1915 Ermeni Tutuklamaları ve Gerçekler

Doç. Dr. Yusuf SARINAY

Ermeni Savları ve Soykırım Suçunun Hukuksal Niteliği:

Bir Çözüm Önerisi

Dr. Şükrü ELEKDAĞ

Boryan ve Karibi'nin Eserlerinde Osmanlı'dan Lozan'a

Ermeni Meselesi

Arş. Gör. Mehmet PERİNÇEK

Rus General Mayevski'nin Gözlem ve Tespitleri Işığında,
Büyük Güçler ve Türkiye: Büyük Oyun'un Aracı Olarak Ermeni Sorunu

Prof. Dr. Bayram BAYRAKTAR

Türkiye'yi Etnik Kışkırtma ile Bölme Çabalarına Bir Örnek: Ermeniler

Prof. Dr. Cemelettin TAŞKIRAN

Oturum Başkanı: Ömer Engin Lütem (Emekli Büyükelçi, ASAM)

Sayın konuklarımız, Sempozyumumuzun İkinci gün oturumunu açıyorum. Bu oturumda ilk konuşmacımız T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nden sayın Doç. Dr. Yusuf Sarınay bize “*24 NİSAN 1915 ERMENİ TUTUKLAMALARI VE GERÇEKLER*” konulu bir sunum yapacaktır. Şimdi sözü Sayın Sarınaya'a veriyorum.

Buyurun efendim.

Doç. Dr. YUSUF SARINAY – (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü)

Teşekkür ederim Sayın Başkan. Günümüzde birçok ülkede, Türkiye Ermenilere soykırım yapmakla suçlanmakta ve bu amaçla parlamentolarda kararlar alınmaktadır. Özellikle 1965 yılında Ermeni diasporasının yoğun ve organize faaliyetleri sonrasında artan bir tempo ile günümüze kadar malumunuz, 18 ülke parlamentosu 24 Nisan'ı “Soykırımı Anma Günü” olarak ilan etmiş, pek çok ülkenin, Amerika başta olmak üzere, eyaletler de dâhil, bu kararlara iştirak ettiği gibi, bazı ülkeler de kınama kararları almıştır. Parlamentoların yazdığı, bu tarihin, Ermeni soykırım günü olarak ilan ettiği 24 Nisan 1915'e şöyle bir bakalım, genelde ne olmuştur? 24 Nisan 1915'e gelinceye kadar Osmanlı devletinde yaşayan Ermeniler, özellikle 37 yıllık süreçte, 1878'de başlayan olayların, Berlin Anlaşması'yla başlayan süreçte, 1915'e kadar 37 yıllık süre geçmiştir. Bu süre zarfında Anadolu'da 40'tan fazla isyan söz konusudur. Özellikle Doğu Anadolu'dan Akdeniz'e, Orta Anadolu'dan İstanbul'a kadar uzanan bölgelerde 40'tan fazla isyan ortaya çıkmıştır. Temel amaç, Sırp, Bulgar ve Yunanlıları esas alarak, Anadolu'da da bir Ermeni devleti yaratmaktır. Ancak Ermenilerin nüfus çoğunluğu olmadığı için, terör metodunu seçmişlerdir ve terörle kendilerine bir vatan yaratmaya çalışmışlardır; toplu katliamlar ve sürgünlerle. Gerginliğin temel sebebi budur, ancak bu olaylardaki detaya girmeyeceğim. Bu olaylarda, dönemin büyük devletlerinin rolünü hiçbir zaman unutmamak gerekiyor. Rusya, İngiltere, Fransa, daha sonra devreye giren, misyonerlerle başlayan süreçte Amerika Birleşik Devletleri'nin bu Ermeni olaylarındaki rolünü hep gündemde tutmak lazım, yoksa Anadolu'daki Ermeni cemaatinin bu büyük işlere kalkışması, bu ülkelerin rolü olmadan anlaşılması mümkün değildir.

24 NİSAN 1915 ERMENİ TUTUKLAMALARI VE GERÇEKLER

Giriş

Bilindiği gibi siyasi ve emperyalist amaçlarına ulaşmak isteyen Batılı devletler 19. ve 20. yüzyıllarda Osmanlı devletine karşı içte ve dışta yoğun, sürekli ve yaygın bir propaganda yürütmüşlerdir. Osmanlı devletinin içinde bulunan çeşitli ırk, dil ve inançlara sahip toplumlar bir yandan işletilen bu propagandanın konusu, diğer yandan da yaratıcısı ve yapıcısı durumunda olmuşlardır. Osmanlı devleti üzerindeki çıkarlarını bu toplumları kışkırtmak suretiyle sağlamak isteyen dönemin büyük devletleri için propagandanın konusu, “Türk zulmü altında yaşayan Hristiyan toplumları kurtarmaktı.” Bu propagandanın en çarpıcı örneğini Ermeni toplumu oluşturmaktadır. Zira Ermeniler için yapılan propaganda Batı kamuoyunda “zulüm altında yaşayan Hristiyan bir toplumun kurtuluşu” şeklinde yayılıyordu. Bu konuda yaygın bir propaganda ağı yıllarca Türkler aleyhinde işlemiş, I. Dünya Savaşı sonunda vahşi ve medeniyetten uzak olarak nitelenen Türk milletinin Avrupa’dan sonra Anadolu’dan dahi çıkarılmasını savunan Avrupalı devlet adamları çıkmıştır.

Geçmişte olduğu gibi, günümüzde de Ermeni toplumu üzerinden siyasi ve ekonomik çıkar sağlamak için bazı ülkeler Türkiye’yi ve Türk milletini Ermenilere soykırım yapmakla suçlamakta, bu amaçla parlamentolarında karar almaktadırlar. Ermeni diasporasının organize ve sistemli bir şekilde propagandalarını artırdıkları 1965 yılından günümüze kadar 18 ülke parlamentosu “24 Nisan’ı Ermeni soykırımını anma günü” olarak ilan etmiş, bazı ülke ve eyalet parlamentosu da çeşitli kararlar almışlardır.

Parlamentoların yazdığı bu tarihin Ermeni soykırım günü olarak ilan ettiği 24 Nisan 1915’te gerçekte ne olmuştur? Neler yaşanmıştır? İşte bu makalede 24 Nisan 1915 gerçeği belgelere dayanılarak ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Ermenilerin Amaçları ve 1915 Öncesi Faaliyetleri

Arşiv belgeleri bir bütün olarak değerlendirildiğinde, Osmanlı devletinin son elli yılına damgasını vuran Ermeni sorununun Berlin Antlaşması ile uluslararası bir mahiyet kazandığını, böylece büyük devletlerin desteğini elde eden Ermeni milliyetçilerinin Osmanlı sınırları içinde ve dışında ihtilalci-silahlı terörizmi mücadele metodu olarak seçen parti ve dernekler kurarak 1890

yılından itibaren silahlı eylemlerini yoğunlaştırdıklarını görmekteyiz.³⁹⁰ 1890-1914 yılları arasında Doğu Anadolu'dan Akdeniz'e, Orta Anadolu'dan İstanbul'a kadar uzanan bölgelerde, Ermeni örgütleri 40'tan fazla isyan çıkarmış ve terör olayı gerçekleştirmişlerdir.³⁹¹ Ermeni milliyetçilerinin mücadele metodu olarak terörü seçmelerinin iki önemli sebebi vardır. Birincisi, kendilerinden önce bağımsızlık hareketlerine girişen Sırp, Yunan ve Bulgarlar gibi aynı yolu izlemelerine rağmen Osmanlı devletinin hiçbir yerinde çoğunluğa sahip değillerdir.³⁹² Bu sebeple Ermeni milliyetçileri bağımsız devlet kurmayı amaçladıkları bölgedeki Türk-Müslüman çoğunluğu ya katlederek, ya da göçe zorlayarak bölgede çoğunluğu sağlamayı amaçlamışlardı. İkincisi, meydana gelen olayları Batı dünyasında "Ermeni katliamı" olarak propaganda ederek Avrupalı devletlerin Ermeniler lehine askeri ve siyasi müdahalesini sağlamaktı. Nitekim meydana gelen olayları bahane eden büyük devletler de bir taraftan Ermeniler lehine ıslahat yapılması için Osmanlı devletine baskı yaparken, diğer taraftan Ermeni milliyetçilerini isyana teşvik etmişlerdir.³⁹³ Büyük devletlerin Ermeniler için reformlar yapılması hususunda Osmanlı hükümetine baskıları I. Dünya Savaşı öncesine kadar devam etmiştir.³⁹⁴ Dolayısıyla Berlin Antlaşması'ndan 1915 yılına kadar geçen 37 yıllık süreçte meydana gelen olaylarda ve Ermenilerin tehcir edilmesinde dönemin büyük devletlerinin politikalarının önemli rol oynadığını vurgulamak gerekir.

I. Dünya Savaşı'nın başlaması ve Osmanlı devletinin itilaf devletlerine karşı Almanya'nın yanında savaşa girmesi Ermeni milliyetçileri tarafından amaçları olan bağımsız Ermenistan'ın kurulabilmesi için büyük bir fırsat olarak görülmüştür. I. Dünya Savaşı'na kadar büyük ölçüde silahlandırılan Ermeniler,

³⁹⁰ Ermeni Kuruluşları için bkz. **Ermeni Komiteleri (1891-1895)**, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2001; Esat Uras, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, Geliştirilmiş 2. Baskı, Belge Yayınları, İstanbul, 1987, s. 421-457.

³⁹¹ BOA. Y.E.E. No: 7/2; 179/5.

³⁹² Osmanlı devletinde Ermeni nüfusu hakkında geniş bilgi için bkz. Kemal Karpat, **Ottoman Population (1830-1914), Demographic and Social Characteristic**, The University Of Winconcin Press, 1985 London; Justin Carthy, **Muslims and Minorities The Population of Otoman Anatolian and the End of the Emnpire**, Newyork/London 1983; **Memalik-i Şahane'nin 1330 Senesi Nüfus İstatistiği**, Dersaadet 1336; Hikmet Özdemir ve diğerleri, **Ermeniler: Sürgün ve Göç**, Türk Tarih Kurumu yay. Ankara, 2004, s. 5-52.

³⁹³ Geniş bilgi için bkz. **Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri**, C. I-III, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, 2002; **Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri**, C. I-IV, Ankara, 2004, 2005; **Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Rus İlişkileri**, C. I-III, (Baskıda).

³⁹⁴ Geniş bilgi için bkz. Münir Süreyya Bey, **Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi (1877-1914)**, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2001; Ercüment Kuran, "Ermeni Meselesinin Milletlerarası Boyutu," **Yeni Türkiye**, sayı: 37, (Ocak-Şubat-2001) s. 235-244 ve Ali Karaca, **Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899)**, İstanbul 1993.

savaş başladığında vatandaşı oldukları Osmanlı devletine karşı savaşılararak bağımsız Ermenistan'ı kurmak amacıyla başta Rusya olmak üzere İtilaf devletleri ile işbirliği içine girmişlerdir. Osmanlı ordusunun Sarıkamış'ta yenilmesi ve arkasından İngiltere ve Fransa'nın Çanakkale'ye saldırmasına paralel olarak Ermeni komitecileri savaşılan Osmanlı ordularını arkadan vurmak ve ikmal yollarını kesmek için harekete geçmişler ve silahlı isyanlara başlamışlardır.³⁹⁵

Osmanlı hükümeti, Ermenileri yatıştırmak amacıyla öncelikle bir takım ikazlarda bulunmuştur. Nitekim Talat Paşa, Erzurum mebusu Vartkes Efendi ve Taşnak Komitesi'nin tanınmış üyelerine, Enver Paşa da Ermeni patriğine Ermenilerin isyan ve ihtilal hareketlerine yönelmeleri halinde şiddetli tedbirler almak zorunda kalacaklarını bildirmişlerdir.³⁹⁶ Bu ikazlara rağmen, binlerce Ermeni gönüllü gibi mebuslar Vahan Papazyan, Karakin Pastırmacıyan ve Viramyan da Kafkasya'ya geçerek Osmanlı ordusuna karşı savaşa başlamışlardır. Diğer taraftan Ekim 1914'te Talat Paşa'ya karşı hazırlanan Hınçak lideri Sabah Gülyan'ın organize ettiği suikast girişimi tetikçilerin İstanbul'da yakalanması ile önlenmiştir.³⁹⁷

Osmanlı hükümeti, I. Dünya Savaşı'nın başlarında bazı ikazlar ve idari tedbirlerle olayları önlemeye çalışmıştır. Ermenilerin terör olayları, isyanlar ve düşmanla işbirliği gibi faaliyetlerine paralel olarak alınan tedbirler giderek artırılmıştır. Dolayısıyla, Osmanlı hükümetinin aldığı tedbirlere baktığımızda önceden planlı ve siyasi amaçlı olmadığını gelişen olaylara bağlı olarak askeri ve güvenlik sebebiyle tedbirler aldığını görmekteyiz.

24 Nisan 1915 Genelgesi ve İstanbul'da Yapılan Tutuklamalar

Ermeni toplumunun ileri gelenlerine yapılan ikazlara rağmen; yapılan aramalarda Ermeni örgütlerinin topyekün bir isyan hazırlığı içinde olduklarının anlaşılması üzerine Osmanlı Ordusu Başkumandanlığı 27 Şubat 1915 tarihinde

³⁹⁵ Ermeniler Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında gönüllü birlikler oluşturarak Rus ordusuna katılmışlar ve vatandaşı oldukları Osmanlı ordusuna karşı savaşımlardır. Doğu Anadolu bölgesinde Müslümanlara karşı toplu katliamlar yapmışlardır. 1914 ve 1915 yılının ilk yarısında Kars, Ardahan, Van, Bitlis vb. bölgelerde yapılan katliamlar için bkz. **Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri**, C. I, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2001, Ayrıca Ermenilerin Rusya, İngiltere ve Fransa ile işbirliği için bkz. Özdemir ve diğerleri, a.g.e., s. 58–60; Recep Karacakaya, **Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi** (1908–1923), İstanbul, 2005, s. 237–248.

³⁹⁶ **Talat Paşanın Anıları**, Yay. Haz. Alpay Kabacak, İstanbul, 1991, s.71; **Ermeni Komitecilerinin Amal ve Harekat-ı İhtilaliyesi, İlan-ı Meşrutiyetten Evvel ve Sonra**, İstanbul, 1332, s. 235-237.

³⁹⁷ Bu suikast girişimi için bkz. **Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri**, C. III, Genelkurmay Başkanlığı Yay., Ankara, 2006.

askeri birliklere verdiği talimatla; Ermeniler’de yakalanan silah, bomba ve bir takım şifre belgelerinin bir ihtilal hazırlığını gösterdiğini, bu sebeple ordudaki Ermeni askerlerinin silahlı hizmetlerde kullanılmaması, her yerde uyanık davranılarak gerekli tedbirlerin alınması, ancak Ermeniler içinde devlete sadakatle bağlı olanlara zarar verilmemesi emredilmiştir.³⁹⁸ Osmanlı ordularının Doğu Anadolu’da Rusya karşısında yenilmesinden sonra 18 Mart 1915 tarihinde Çanakkale Savaşları’nın başlaması ve İstanbul’un tehlike altına girdiği bir dönemde Ermeniler düşman saldırılarına paralel olarak eylemlerini genişletmişlerdir. Bu dönemde Zeytun, Bitlis, Muş ve Erzurum’un ardından Van isyanı patlak vermiş, Türklere yönelik katliam artmıştır.

Osmanlı hükümeti seferberlik ilanından itibaren dokuz ay dayandıktan sonra Ermeni komitelerinin faaliyetlerini kontrol altına alarak olayları önlemek amacıyla tedbirler alma yoluna gitmiştir. Ermeni erlerin silahsızlandırılmasından sonra, Dâhiliye Nezareti tarafından itimat edilmeyen ve olaylara karıştığı tespit edilen Ermeni polis ve memurların azledilmesi veya Ermeni olmayan vilayetlere gönderilmesi talimatı verilmiştir.³⁹⁹ Ancak alınan bu tedbirlerin sonuç vermemesi üzerine Ermenileri silahlandıran ve isyanlara sevk eden Komiteleri kapatmak ve elebaşılarını tutuklamak yoluna gidilmiştir. Nitekim Dâhiliye Nezareti 14 vilayet ile 10 mutasarrıflığa 24 Nisan 1915 tarihinde meşhur genelgeyi yayınlamıştır. Bu genelgede; Hınçak, Taşnak ve benzeri Ermeni komitelerinin kapatılması, belgelerine el konulması, liderleri ile zararlı faaliyetleri bilinen Ermenilerin tutuklanması ve bunlardan buldukları yerlerde kalmaları sakıncalı görülenlerin uygun yerlerde toplanmaları talimatı verilmiştir.⁴⁰⁰ Bu genelgede; üzerinde hassasiyetle durulan bir konu da Bitlis, Erzurum, Sivas, Adana ve Maraş gibi vilayetlerde Müslümanlar ile Ermeniler arasında karşılıklı çatışmaya meydan verilmemesi hususunun vurgulanmasıdır. Ermenilerin her yıl dünyanın birçok ülkesinde “soykırım günü” olarak andığı 24 Nisan günü Dâhiliye Nezareti’nin bu genelgesinin yayınlandığı tarihtir. 26 Nisan 1915 tarihinde Başkumandanlık aynı nitelikte bir genelgeyi Harbiye Nezareti ile Ordu komutanlıklarına göndermiş, mülki memurlar tarafından talep edilecek her türlü yardımın derhal yerine getirilmesi de istenilmiştir.⁴⁰¹

Dâhiliye Nezareti’nin yukarıda bahsedilen genelgesi üzerine İstanbul’da Taşnak, Hınçak ve Ramgavar örgütlerine mensup olduğu tespit edilen

³⁹⁸ **Askeri Tarih Belgeleri** Dergisi, Sayı: 85 (Aralık-1985), belge no: 1999, s. 23-24.

³⁹⁹ **Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920)**, Ankara, 1994, s. 7.

⁴⁰⁰ **BOA.DH.ŞFR.No.** 52/96-97/98- Ek: 1

⁴⁰¹ **ATASE. BDH.** Koleksiyonu Klasör No: 401, Dosya No: 1580, Fihrist No:1-2.

komitecilerinden bir kısmı tutuklanmıştır. Zaten tutuklananların sıradan Ermeni vatandaşları değil, tamamen örgüt mensubu Ermeniler olduğu İngiliz istihbaratı tarafından da doğrulanmaktadır.⁴⁰² Nitekim Mısır'daki İngiliz Askeri Ofisi'ne Dedeâğaç'tan gelen bir bilgiye göre, "24 Nisan 1915 gecesi üç Ermeni din görevlisi, Ermeni gazetesi Puzantion'un sahibi de aralarında olmak üzere toplam 1800 Ermeni yakalanarak Ankara'ya gönderileceklerdir. Tutuklananların 500'ü Taşnak, 500'ü Hınçak ve kalanların da Ramgavar partizanları" olduğu belirtilmektedir.⁴⁰³ Mütareke döneminde İstanbul'da bulunan İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe 20 ve 21 Mayıs 1919 tarihlerinde gönderilen şifre telgraflarda 24 Nisan 1915 tarihinde tutuklanan Ermenilerin "Müttefik ordularına hizmet eden Ermeni gönüllüler veya Müslüman katliamı sorumluları" olduğu kaydedilmektedir.⁴⁰⁴ Diğer taraftan bu sırada İstanbul'da Alman Büyükelçisi olarak görev yapan Wangenheim 30 Nisan 1915 tarihinde Alman Başbakanı'na verdiği raporda; "bir çok Ermeni ev ve kilisesinde patlayıcı maddeler, bombalar ve silah bulunduğunu, (Padişah) V. Mehmet'in tahta çıkışının yıldönümü olan 27 Nisan 1915'te Bâb-ı ali'ye ve bir kısım resmi binalara bombalı saldırılarda bulunacaklarını" bu sebeple; "24/25 Nisan gecesi ve ertesi günü akşamı İstanbul'daki Taşnak İhtilal Örgütü üyesi 500 kadar Ermeni'nin tutuklandığını, aralarında doktorlar, gazeteciler, din adamları, yazar ve mebusların da bulunduğu bu kişilerin Anadolu'ya yollandıklarını" belirtmektedir.⁴⁰⁵ Ayrıca, bir Amerikan belgesinde tutuklanan Ermenilerin sayısı 100 olarak verilirken⁴⁰⁶, Selanik'ten Fransa Dışişleri Bakanlığı'na 8 Mayıs 1915 tarihinde gönderilen bir telgrafta; İstanbul'da 2500 ileri gelen Ermeni'nin tutuklandığı, evlerinde yapılan aramalarda çok sayıda bomba ve doküman ele geçirildiği, Ermeni devrimci derneklerinin amacının İtilaf devletleriyle ilişkili olarak Enver ve Talat Paşa'yı öldürmek ve dinamitle suikastlarda bulunarak Müslüman halk arasında panik yaratmak olduğu belirtilmektedir.⁴⁰⁷ Kamuran Gürün ise Dâhiliye Nezareti'nin 24 Nisan 1915 tarihli talimatı üzerine

⁴⁰² Hikmet Özdemir ve diğerleri, **Ermeniler: Sürgün ve Göç**, Türk Tarih Kurumu yay. Ankara, 2004, s. 62.

⁴⁰³ UK ARCHIVES, WO 157/691/9'dan naklen. Özdemir ve diğerleri, s. 62.

⁴⁰⁴ UK ARCHIVES, FO 608/78,(75631), No. 869 ve 1094'den naklen. Özdemir ve diğerleri, s. 62.

⁴⁰⁵ Johannes Lepsius, **Deutschland und Armenien 1914-1918**, Potsdam 1919. s. 59 Belge 38'den naklen. Nejat Göyünç, "Ermeni Tehciri ve Soykırım İddiaları", **Yeni Türkiye**, (Ocak-Şubat 2001), Yıl: 7, Sayı 37, s. 296-297.

⁴⁰⁶ **Papers Relating to the Foreign Relations of the United States**, 1915, s. 981'den naklen Kemal Çiçek, **Ermenilerin Zorunlu Göçü 1915-1917**, Türk Tarih Kurumu Yay. Ankara, 2005, s. 35.

⁴⁰⁷ Hasan Dilan, **Fransız Diplomatik Belgelerinde Ermeni Olayları 1914-1918**, C-II, Türk Tarih Kurumu Yay, Ankara, 2005, s. 96-97. belge No. 14.

İstanbul'da 2345 kişinin tutuklandığını belirtmektedir.⁴⁰⁸ Yukarıda belirtilen kaynaklarda İstanbul'da tutuklananların sıradan Ermeniler değil, tamamen komiteci Ermeniler olduğu konusunda ortak bir görüş bulunmakla beraber, tutuklananların sayısı konusunda oldukça farklı rakamlar verilmektedir.

Osmanlı belgeleri incelendiğinde; Dâhiliye Nezareti'nin 24 Nisan 1915 tarihli genelgesi üzerine, İstanbul'da Taşnak, Hınçak ve Ramgavar komitelerine mensup Ermenilerin tutuklandığını görmekteyiz. 1916 yılında yayınlanan bir Osmanlı yayınında İstanbul'da ikamet eden 77.735 Ermeni'den ihtilal hareketlerine iştirak eden 235 kişinin tutuklandığı diğerlerinin huzur ve rahat içinde iş ve güçleriyle meşgul oldukları belirtilmektedir.⁴⁰⁹ Ayrıca İstanbul'da 24 Nisan genelgesini takip eden günlerde yapılan aramalarda 19 adet mavzer, 74 adet martin, 111 adet vincester, 96 adet maniher, 78 adet gıra, 358 adet filovir silahları ile 3591 adet tabanca, 45.221 tabanca mermisi vb. çok sayıda silah da yakalanmıştır. Bu silahlar daha sonra Osmanlı ordusunun ihtiyacına binaen askeri silah ve mühimmat depolarına teslim edilmiştir.⁴¹⁰

25 Nisan 1915 tarihinde Dâhiliye Nezareti'nin Ankara Valiliği'ne gönderdiği şifrede; bu akşam Ankara'ya ulaşacak 164 numaralı trenle 15 polis, 2 subay, 1 komiser, 1 sivil memur ile vesairenden oluşan 75 kişilik bir kuvvet refakatinde oraya 180 kadar Ermeni komite reisi ve İstanbul'da kalması sakıncalı görülen Ermeni'nin sevk olunacağı, bunlardan 60-70 kadarının Ayaş askeri deposunda tutuklu kalması, 100 kadarının da Ankara yoluyla Çankırı'ya gönderilerek zorunlu ikamete tabii tutulacağı belirtilmektedir.⁴¹¹ Nisan sonları ve Mayıs'ın ilk haftasında belirli aralıklarla Çankırı'ya zorunlu ikamete tabii tutulanların sevk edilmesine devam edilmiştir. Nitekim Çankırı Mutasarrıflığı'nın Emniyet Genel Müdürlüğü'ne gönderdiği 30 Haziran 1915 tarihli yazıda, Çankırı'da bulunan Ermenilerin sayısı 140 kişi olarak verilmektedir.⁴¹² Aynı yazıda; Çankırı'da bulunanların şehirde serbestçe gezebildikleri, her üçünün ve beşinin bir hanede ikamet etmek üzere dağıldıkları, hatta kasabanın yarım saatlik uzağında bulunan sayfiyelere kadar dağılmış oldukları belirtilmekte ve sadece 24 saatte bir polis merkezine gelerek imza attıkları vurgulanmaktadır.⁴¹³

⁴⁰⁸ Kamuran Gürün, **Ermeni Dosyası**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1983, s. 213.

⁴⁰⁹ **Ermeni Komitelerinin Amal ve Harekât-ı İhtilaliyesi, İlan-ı Meşrutiyetten Evvel ve Sonra**, İstanbul, 1332, s. 242.

⁴¹⁰ **BOA.DH.EUM.** 2. Şb. 16/48.

⁴¹¹ **BOA, DH.ŞFR.** No: 52/102.

⁴¹² **BOA.DH.EUM.** 2. Şb. 7/52

⁴¹³ **BOA.DH.EUM.** 2 Şb. 7/52.

Çankırı'da zorunlu ikamete tabii tutulan Ermeniler içinde Dâhiliye Nezareti'nden talep edilen tahsisat⁴¹⁴ ile muhtaç durumda olanlara yevmiye de verildiği görülmektedir. Nitekim Kastamonu Valiliği'nden Dâhiliye Nezareti'ne yazılan 3 Haziran 1915 tarihli bir yazıda; Çankırı'da bulunan Arşak veled-i Mardiros'un yevmiye talebinde bulunduğu belirtilmekte ve diğerleri gibi O'na da yevmiye verilecekse muhtaç durumda olup olmadığının araştırılması talep edilmektedir.⁴¹⁵ Ayrıca Arşak Diradoryan da muhtaç durumda olduğunu beyan ederek kendisine yevmiye verilmesini talep etmektedir.⁴¹⁶

İstanbul'da tutuklanarak Çankırı'ya sevk edilen ve orada zorunlu ikamete tabii tutulan Ermenilerin bizzat kendileri veya yakınları hükümete dilekçe ile müracaat ederek suçsuz olduklarını beyan ederek affedilmelerini talep etmektedirler.⁴¹⁷ Osmanlı merkezi yönetiminin verilen bu af dilekçelerini büyük bir titizlikle inceleyerek suçsuz bulunanları, içlerinde yabancı uyruklu olanları veya sağlığı elverişli olmayanları affettiğini görüyoruz. Nitekim Dâhiliye Nezareti'nin 8 Mayıs 1915 tarihli emri ile Vahram Torkumyan, Agop Nargileciyan, Karabet Keropoyan, Zare Bardizbanyan, Pozant Keçiyan, Pervant Tolayan, Rafael Karagözyan ve Vartabet Komidas serbest bırakılarak tekrar İstanbul'a dönmelerine izin verilmiştir.⁴¹⁸ Bilindiği gibi ilk serbest bırakılan grupta yer alan Vartabet Komidas tehcir sırasında hayatını kaybeden Ermenilerden biri kabul edilerek Paris'te adına anıt dikilmiştir. Hâlbuki Komidas'ın Çankırı'daki zorunlu ikameti 13 gün sürmüştü, daha sonra İstanbul'da rahatsızlanarak tedavi amacıyla Viyana'ya gitmek için 30 Ağustos 1917 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne başvurmuştur. Komidas'a istediği izin verilerek Eylül 1917 tarihinde Viyana'ya gitmiştir.⁴¹⁹ Tekrar Türkiye'ye dönmeyen Komidas yurt dışında ölmüştür.

Çankırı'da ikamete tabii tutulanlardan Diran Kelekyan ise İstanbul dışında ailesiyle birlikte başka bir yerde yaşamak üzere 8 Mayıs 1915 tarihinde serbest bırakılmıştır.⁴²⁰ Hayık Hocasaryan 29 Mayıs 1915 tarihinde⁴²¹ Agop Beğleryan

⁴¹⁴ **BOA.DH.EUM.** 2.Şb. 6/29.

⁴¹⁵ **BOA.DH.EUM.** 2.Şb. 7/62.

⁴¹⁶ **BOA.DH.EUM.** 2.Şb. 36/26.

⁴¹⁷ Af dilekçelerinin büyük bir kısmı doğrudan Dâhiliye Nezareti'ne ve Emniyet Genel Müdürlüğü'ne gönderildiği gibi, Çankırı Mutasarrıflığı'na verilen af dilekçeleri de bulunmaktadır. Dilekçe örnekleri için bkz. **BOA.DH.EUM.** 2.Şb. 6/10, 7/22, 7/24, 7/56, 7/36, 7/38, 8/82, 9/122, 9/23, 9/46, 9/47, 9/60, 9/79, 10/4.

⁴¹⁸ **BOA.DH.ŞFR.** No: 52/255.

⁴¹⁹ **BOA.EUM.** 2.Şb. No: 42/69.

⁴²⁰ **BOA.DH.ŞFR.** No: 52/266.

⁴²¹ **BOA.DH.ŞFR.** No: 53/149

ile Vartanes Papasyan 27 Haziran 1915 tarihinde serbest bırakılmışlardır.⁴²² Dâhiliye Nezareti'nin emriyle Serkis Cevahiryian, Kirkor Celalyan, Bağban Bardiz banyan ile birlikte toplam 14 kişi daha serbest bırakılarak 15 Temmuz 1915'de İstanbul'a dönmüşlerdir.⁴²³ 18 Temmuz'da 3 kişinin,⁴²⁴ 10 Ağustos 1915 tarihinde de Apik Canbaz'ın İstanbul'a dönmesine izin verilmiştir.⁴²⁵ Vahan Altunyan ve Ohannes Terlemezyan'ın ise Çankırı'dan Kayseri'ye gönderildiği anlaşılmış, Dâhiliye Nezareti emriyle İstanbul'a dönmeleri sağlanmıştır.⁴²⁶

Çankırı'da zorunlu ikamete tabii olanlardan serbest bırakılarak İstanbul'a dönmelerine izin verilenlerin dışında; Bulgar tebaasından Bedros Manukyan, İran tebaasından Mıgırdıç İstepniyan, Rus tebaasından Leon Kigorkyan gibi Ermeniler Osmanlı devleti sınırları dışına çıkarılmak üzere serbest bırakılmışlardır.⁴²⁷ Ayrıca Serkis Şahinyan, Ohannes Hanisyan, Artin Boğasyan, Zara Mumcuyan gibi bazı Ermeniler de İstanbul'a gelmemek üzere affedilmişlerdir.⁴²⁸ Affedilerek Eskişehir'e gitmesine izin verilen Taşnak Komitecilerinden Serkis Kılınçyan İstanbul'a kaçmış, oradan da Alman Grupi isimli bir kişinin yardımıyla Bulgaristan'a kaçarak orada faaliyetlerine devam etmiştir.⁴²⁹ Çankırı'daki Ermeniler'den bazıları hapsedilmek üzere birkaçı Ayaş,⁴³⁰ diğerleri de zorunlu ikamete tabii tutulmak şartıyla Ankara, İzmit, Bursa, Eskişehir, Kütahya gibi yerlere gönderilmiştir. Geriye kalanlar ise Dâhiliye Nezareti emriyle tehcir bölgesi olan Zor'a sevk edilmiştir.

Kastamonu Valiliği 31 Ağustos 1915 tarihinde 24 Nisan ve takip eden günlerde İstanbul'da tutuklanarak Çankırı'ya zorunlu ikamete tabii tutulan Ermenilerin isimleri ve yapılan işlemler hakkında Dâhiliye Nezareti'ne ayrıntılı bir liste göndermiştir.⁴³¹ Bu listede 24 Nisan – 31 Ağustos 1915 tarihleri arasında kısa veya uzun süreli olarak Çankırı'da zorunlu ikamete tabii tutulan Ermenilerin toplamı 155 kişi olarak verilmektedir. Bunlardan yukarıda belirtilen 35 kişi suçsuz bulunarak serbest bırakılmış, İstanbul'a dönmüşlerdir.

⁴²² BOA.DH.EUM. 2.Şb. 8/5.

⁴²³ BOA.DH.EUM. 2.Şb. 9/10.

⁴²⁴ BOA.DH.EUM. 2.Şb. 9/15.

⁴²⁵ BOA.DH.ŞFR. No: 54-A/364.

⁴²⁶ BOA. DH. ŞFR. No: 56/60.

⁴²⁷ BOA. DH. ŞFR. No: 54-A/177; No: 57/57.

⁴²⁸ BOA. DH. ŞFR. No: 55/214.

⁴²⁹ BOA.EUM 2. Şb. No: 57/23.

⁴³⁰ Mesela Taşnak Komitesi mensubu Hacı Hayk Tiryakyan. BOA. DH. ŞFR. No: 53/273.

⁴³¹ BOA. EUM. 2. Şube 20/73. Çankırı'daki komitecilerin listesi için bkz. Ek: 2.

İçlerinde suçlu bulunan 25 kişi Ankara ve Ayaş hapisanelerine gönderilmiş, 57 kişi de Zor bölgesine sevk edilmiştir. Yabancı uyruklu olan 7 kişinin bir kısmı sınır dışı edilmek üzere serbest bırakılmış, bir kısmı da tutuklanmıştır. Geriye kalanların ise büyük bir kısmı affedilerek İzmit, İzmir, Eskişehir, Kütahya, Bursa gibi yerlerde ikamet etmek üzere gönderilmiştir.

Yukarıda da belirtildiği gibi, 24 Nisan 1915 genelgesi üzerine İstanbul'da tutuklanan Ermeni Komitecilerinin 60-70 kadarı Ayaş askeri deposuna gönderilerek tutuklanmıştır.⁴³² Ayaş'ta tutuklu olanların tam bir listesi bulunmamaktadır. Bununla beraber; Ayaş'ta tutuklu bulunan Kris Fenerciyan'ın Emniyet Genel Müdürü İsmail Canpolat Bey'e hitaben yazdığı 1 Mayıs 1915 tarihli af dilekçesinde Ayaş'ta 70 kişi olduklarını beyan etmektedir.⁴³³ Ayaş'ta tutuklu olanların verdikleri af dilekçeleri, vekâlet vs.den 60 civarında kişinin isimleri tespit edilebilmiştir.⁴³⁴ Tehcir sonrasında İstanbul Emniyet Müdürlüğü tarafından Ermeni Komitecileri hakkında hazırlanan genel listede Ayaş'da, tutuklanmak üzere gönderilen Ermenilerden 71 kişinin ismi verilmektedir.⁴³⁵ Sayılardaki bu farklılığın en önemli sebebi yargılanmak üzere başka vilayetlere gönderilenler olduğu gibi, birkaç kişinin de serbest bırakılması, daha sonra, İstanbul, Çankırı ve Ankara'dan tutuklanmak üzere Ayaş'a sevk edilenlerin bulunmasıdır. Mesela 7 Mayıs 1915 tarihinde Dâhiliye Nezaretince Muhasebe Müdürlüğüne yazılan bir yazıda son defa Ayaş ve Çankırı'ya gönderilecek Ermenilerin nakil masrafı olan 2897 gurusun Ankara Vilayetine havalesi istenilmektedir.⁴³⁶ Nitekim Kozan mebusu Hamparsum Boyacıyan Kayseri'ye⁴³⁷ Yenikapı Ermeni Mektebi Müdürü Marzaros Gazaryan Develi'ye⁴³⁸; Sivas mebusu A. Dağavaryan Divan-ı Harbe tevdi olunmak üzere Diyarbakır'a⁴³⁹; Haçik Boğusyan yargılanmak üzere Ankara'ya, Hırant Ağacanyan İstanbul'a gönderilmişlerdir.⁴⁴⁰ Teodor Manziqyan, Akrik Keresteciyan Zor'a sevk edilmiş⁴⁴¹ Şahbaz Parsih tutuklu olarak Elazığ'a

⁴³² BOA. DH. ŞFR. No: 52/102.

⁴³³ BOA. DH. EUM. 2. Şube, 6/32.

⁴³⁴ Af dilekçeleri için bkz. BOA. DH. EUM. 2. Şube 10/4; 9/29, 8/91, 8/1, 7/69, 8/3, 7/23, 7/14, 8/68, 17/26, 9/45, 7/63, 7/61, 7/47, 7/30, 15/44, 15/45, 15/34, 15/39.

⁴³⁵ BOA.DH.EUM. 2. Şb. 67/31. Ayaş'ta tutuklu olanların listesi için bkz. Ek: 3.

⁴³⁶ BOA.DH:EUM:2.Şb.6/46.

⁴³⁷ BOA. DH. ŞFR. NO: 52/222.

⁴³⁸ BOA. DH. ŞFR. No: 53/65.

⁴³⁹ BOA. DH. ŞFR. No: 57/214.

⁴⁴⁰ BOA. DH. ŞFR. No: 54-A/63; BOA. DH. EUM. KLH. No: 1/39

⁴⁴¹ BOA. DH. EUM. 2 Şube 14/52.

gönderilmiş⁴⁴², ABD vatandaşı olan Leon Şirinyan Osmanlı sınırları dışına çıkarılmıştır.⁴⁴³ Viram Şabuh Samuelof, Rotsun Rostusyon önce serbest bırakılmış daha sonra haklarında tekrar tahkikat açılmıştır.⁴⁴⁴ Hayik Tiryakyan Azadamard Gazetesi sahibi ile aynı adı taşımasından, Doktor Allahverdiyan'da oğlu yerine yanlışlıkla tutuklandıkları anlaşıldığından serbest bırakılmışlardır.⁴⁴⁵ Akrik Keresteciyan önce Zor'a sevk edilmiş, sonra serbest bırakılmıştır.⁴⁴⁶

Ayaş'a sevk edilenlerin serbest bırakılan birkaçı istisna tamamının Taşnak ve Hınçak komitelerinin lider kadrosuna mensup olmaları sebebiyle I. Dünya Savaşı boyunca tutuklu kaldıkları anlaşılmaktadır. Nitekim Taşnak Komitesi mensubu Dikran veled-i Serkis Bağdıkyan 9 Mart 1918 tarihinde Ayaş'ta ölmüş⁴⁴⁷ Taşnak Komitesi propagandacısı Andon Panosyan'ın İstanbul'a dönebilmek amacıyla verdiği af dilekçesi 8 Nisan 1918 tarihinde kabul edilmemiştir.⁴⁴⁸ Karnik Madikyan ile Kirkor Hamparsumyan ve Pantuvan Parzisyen Mondros Mütarekesi'nden sonra 10 Kasım 1918 tarihinde serbest bırakılmışlardır.⁴⁴⁹ Ayaş askeri deposunda tutuklu bulunan diğer Ermenilerin ise, İtilaf devletlerinin Mondros Mütarekesi'ni müteakip Osmanlı devletini kontrol altına almalarından sonra serbest bırakıldıkları bilinmektedir.

İstanbul'daki Ermeni Komitecilerinin Toplam Sayısı

24 Nisan 1915 genelgesi üzerine İstanbul'da tutuklanarak Çankırı'ya zorunlu ikamete tabii tutulanlar 155 kişiyi, Ayaş askeri deposunda tutuklananlar ise 80 kişiyi geçmemektedir. Dolayısıyla İstanbul'da tutuklanarak Çankırı ve Ayaş'a gönderilen Ermenilerin sayısı 235 kişiyi bulmaktadır. Bunların bir kısmı kısa süre sonra serbest bırakılmış, diğerleri ise tehcir bölgesine sürülmüş veya suçu ağır olanların tutukluluk halleri I. Dünya Savaşı boyunca devam etmiştir.

Ancak, Osmanlı hükümeti Emniyet teşkilatının İstanbul'daki Ermeni Komiteleri ve Komitecilerinin faaliyetlerini I. Dünya Savaşı başlarından itibaren

⁴⁴² BOA. DH. ŞFR. No: 54/5.

⁴⁴³ BOA. DH. EUM. 2. Şube No: 6/47.

⁴⁴⁴ BOA. DH. EUM. 2. Şube No: 11/2.

⁴⁴⁵ BOA. DH. EUM. 2. Şube No: 7/7; 6/56.

⁴⁴⁶ BOA. DH. ŞFR. No: 54-A/366.

⁴⁴⁷ BOA. DH. EUM. 2. Şube No: 50/10.

⁴⁴⁸ BOA. DH. EUM. 2. Şube 50/10.

⁴⁴⁹ BOA. DH. EUM. 2. Şube 65/34; BOA. DH. ŞFR. No: 93/120.

yakından takip ettiği ve daha geniş bir liste hazırladığı anlaşılmaktadır. Ağustos 1916 tarihinde hazırladığı tahmin edilen bu liste de İstanbul'daki ileri gelen Ermeni komitecilerinin isimleri, mensup oldukları örgütler, meslekleri ve örgütteki görevleri ve haklarında yapılan işlemler konusunda detaylı bir liste hazırlanmıştır. Emniyet teşkilatı tarafından tesbit edilen bu listede İstanbul merkezli Ermeni komitecilerinin sayısı 610 kişidir.⁴⁵⁰ Bunların 356'sı Taşnaksutyun, 173'ü Hınçakyan, 72'si Ramgavar adlı Ermeni örgütlerine mensup olup, 9'u farklı komite ve Ermeni Cemaatine dâhil kişilerdir.⁴⁵¹ Yukarıda belirtildiği gibi, 24 Nisan 1915 tarihli genelge üzerine önceden isim ve adresleri tesbit edildiği anlaşılan 235 civarında örgüt mensubu tutuklanarak Çankırı ve Ayaş'a gönderilmiştir.⁴⁵² Bu listede yer alan 280 civarındaki Ermeni komite mensubunun büyük bir kısmı yapılan aramalarda adresinde bulunamamış, bir kısmının da yurt dışına kaçtığı tesbit edilmiştir. Bunlar içinde ihtilal tertibatı ile ilişkili görülen 53 kişi soruşturma yapmak veya yargılanmak üzere tutuklanarak İzmit'e gönderilmiştir. 44 kişinin yurt dışında bulunduğu tesbit edilmiş, 14 kişi de Osmanlı devletine dönmek üzere yurt dışına gönderilmiştir. Geriye kalanlar başta Konya (22 kişi) olmak üzere ülkenin iç bölgelerinde zorunlu ikamete tabii tutulmuşlar ve bir kısmı da yargılanmak üzere divan-ı harbe sevk edilmişlerdir.

İstanbul Dışında Yapılan Arama ve Tutuklamalar

Dâhiliye Nezareti'nin 24 Nisan 1915 tarihinde yayınladığı; Ermeni Komiteleri'nin kapatılması, belgelerine el konulması liderleri ile zararlı faaliyetleri bilinenlerin tutuklanması talimatı üzerine İstanbul dışında da bazı vilayetlerde Ermeni komite merkezleri kapatılmış, evraklarına el konulmuş, bazı Ermeni komitecileri tutuklanmıştır. Bu aramalar sırasında silah ve cephaneler de yakalanmıştır.

Bu çerçevede; Aydın Valiliğinden 1 Haziran 1915 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne bildirildiğine göre, Komitelere mensup Ermenilerin evlerinde yapılan aramalarda bir takım evrak ve resimler bulunmuş, İzmir merkezinde 16 Ermeni komitecisi tutuklanarak Divan-ı Harbe sevk edilmiştir. Ayrıca Ödemiş ilçesinde de zararlı faaliyetlerde bulunan 3 Ermeni komitecisi daha

⁴⁵⁰ BOA. DH. EUM. 2. Şube No: 67/31.

⁴⁵¹ Y.a.g., belge.

⁴⁵² Bu liste hazırlandığı sırada Çankırı'da zorunlu ikamete tabii tutulan Ermenilerin çoğu serbest bırakıldığı için listede 66 kişi gözükmekte olup, Ayaş'ta tutuklu bulunanların sayısı 71 kişi olarak verilmektedir.

tutuklanmıştır.⁴⁵³ Diğer taraftan önceleri İzmir Taşnak klüp binası olan ancak avukat Parsih Gülbanyan tarafından satın alınıp mesken olarak kullanılan evde yapılan aramada, taban döşemeleri altında 10 adet gaz tenekesi içinde 180 kilo dinamit ile 9 adet boş bomba kalıbı bulunmuştur.⁴⁵⁴ Aydın vilayetinde daha sonra yapılan aramalarda muhtelif silahlar ile bu silahlara ait mermiler de bulunmuştur.⁴⁵⁵

Aydın vilayetinde yakalanan silahlar ve Ermeni komitecilerinin faaliyetleri ve devam etmeleri üzerine tehcir döneminde (12 Kasım 1916 tarihine kadar) 250 Ermeni tehcire tabii tutulmuştur.⁴⁵⁶ Bilindiği gibi, İzmir'in de dâhil olduğu Aydın vilayetinde yaşayan diğer Ermeniler tehcirden muaf tutulmuşlardır.

Bilindiği gibi, Ermeni komitecilerinin örgütlendiği bölgelerden birisi de Karadeniz bölgesidir. Bu bölgede yer alan Samsun mutasarrıflığından Dâhiliye Nezareti'ne 25 Nisan 1915 tarihinde gönderilen şifrede; Hınçak ve Taşnak komitesi erkanından 10 Ermeni'nin tutuklandığı bildirilirken⁴⁵⁷, 1 Mayıs 1915 tarihli şifrede Samsun ve Bafra'da şimdiye kadar 32 Ermeni komitecisinin tutuklandığı, silah aramalarının devam ettiği kaydedilmektedir.⁴⁵⁸ Ayrıca, 5 Mayıs 1915 tarihli Samsun Mutasarrıflığı'ndan Harbiye Nezareti'ne gönderilen bir yazıda tutuklanan bu 32 kişinin isimleri verilmekte ve Rus uyruklu olmaları sebebiyle durumları şüpheli görülen 5 kişinin de Sancak merkezine bağlı Kavak nahiyesine hapsedildiği belirtilmektedir.⁴⁵⁹ Diğer taraftan 27 Mayıs 1915 tarihli Canik Mutasarrıflığı'ndan Emniyet Genel Müdürlüğü'ne gönderilen yazıda; Hınçak ve Taşnak Komitelerine mensup olup, zanlı olarak Bafra'da 15, Ünye'de 24, Çarşamba'da da 25 kişinin tutuklandığı belirtilmekte ve tutuklananların isim listesi verilmektedir.⁴⁶⁰ Bu tutuklama ve aramaları takip eden gün ve aylarda Samsun'da Ermeni armasıyla Ermenice haritalar, Ermeni komitecilerine ait belgeler, patlayıcı maddeler, bomba ve cephaneye de yakalanmıştır.⁴⁶¹ Ayrıca, Samsun Ermeni kilisesinde şüphe üzerine yapılan aramada; kilisenin bodrum katında ve zeminin bir metre altına gizlenmiş 20

⁴⁵³ BOA.DH.EUM. 2. Şb. No: 7/57.

⁴⁵⁴ BOA.DH.EUM. 2. Şb. No: 7/16.

⁴⁵⁵ BOA.DH.EUM. 2. Şb. No: 12/92.

⁴⁵⁶ BOA.DH.ŞFR. No: 69/250.

⁴⁵⁷ BOA.DH.EUM. 2. Şb. No: 7/21-15.

⁴⁵⁸ BOA.DH.EUM. 2. Şb. No: 7/21-8.

⁴⁵⁹ Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri (1914-1918), C. I, Genelkurmay Başkanlığı Yay., Ankara, 2005, s. 177.

⁴⁶⁰ Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri (1914-1918), C. I, s. 183-184.

⁴⁶¹ BOA, EUM, 2. Şb. No: 69/11.

adet el bombası, bomba kapsülleri ve bir şişe içinde patlayıcı madde ele geçirilmiştir.⁴⁶²

Orta Anadolu'da Ermeni örgütlerinin teşkilatlandığı ve silahlanma faaliyetlerini yoğunlaştırdığı şehirlerden biri de Kayseri'dir. 25 Şubat 1915 tarihli 5. Kolordu Kumandanlığı'nın şifresinde; Kayseri'nin Develi kazasında bir Ermeni'nin bomba imal ederken, bombalardan birinin patlaması üzerine söz konusu kişinin öldüğü, bunun üzerine yapılan aramalarda Ermeni mezarlıklarında gömülü barut ve silahlar ortaya çıktığı bildirilmektedir.⁴⁶³ Şubat ayında yakalanan silahlardan sonra Kayseri'de 24 Nisan genelgesi üzerine silah aramalarına devam edilmiştir. Nitekim 28 Nisan 1915 tarihinde Kayseri Mutasarrıfı Ahmet Midhat Bey'in Dâhiliye Nezareti'ne bildirdiğine göre; Kayseri'de Ermeni örgütleri kapatılmış, Develi'de tekrar, üç bomba ile birlikte çeşitli silahlar ele geçirilmiştir. Kayseri merkezinde tutuklanan Hınçak ve Taşnak komitecilerinin sorumluları; Komite merkezlerinin tebligatı üzerine aralarında fedayi cemiyeti oluşturduklarını, silah naklettiklerini, silah almak amacıyla para topladıklarını itiraf etmişlerdir. Bu itiraflar üzerine Kayseri'de bol miktarda cephane, 9 dinamit ve domdom kurşunları bulunmuş ve sonuçta ihtilal tertipçilerinden 30 kişi tutuklanmıştır.⁴⁶⁴ Kayseri Mutasarrıflığı'nın 3 Mayıs 1915 tarihli şifresinde ise, "... Bugün Develi merkezinde daha on yedi bomba bulundu. Kayseri ile Develi'de bu güne kadar elde edilen bombaların adedi yüz kırkaltı, dinamit yirmi altıdır. Martin Gramariher gibi esliha-i harbiye iki yüz yirmi adettir." denilmektedir.⁴⁶⁵

I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı ordusunun ikmal hatları üzerinde bulunması sebebiyle Ermenilerin teşkilatlandığı ve büyük boyutlarda silahlandıkları önemli vilayetlerden biri de Sivas'tır. 3. Kolordu Kumandanlığı'ndan Osmanlı Ordusu Başkumandanlığı'na 14 Nisan 1915 tarihinde çekilen bir telgrafta; "Ermeni Taşnaksutyun Cemiyeti tarafından Sivas merkezinde bir İhtilal Komitesi oluşturulduğu, asıl maksatlarının Osmanlı ordusunun gerilerinde kargaşa ve olay çıkararak düşman harekâtını kolaylaştırmaya yönelik olup, komite mensuplarının çeşitli silahlarla donatıldığı, şimdilik bir olay çıkaramayan bu fesatçıların gelecekte girişecekleri ihtilal faaliyetlerinin süratle bastırılması için tüm önlemlerin alınmasının

⁴⁶² BOA.EUM. 2. Şb. No: 69/13.

⁴⁶³ Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri..., C. I, s. 53.

⁴⁶⁴ BOA.DH.EUM. 2. Şb. No: 7/21-13,14.

⁴⁶⁵ BOA.DH.EUM. 2. Şb. No: 7/21-3.

vilayetlerle kolordulara tebliğ edildiği” bildirilmektedir.⁴⁶⁶ Nitekim Sivas’taki 10. Kolordu Kumandanlığı’ndan 20 Nisan 1915 tarihinde gönderilen şifreli telgrafta; güvenlik kuvvetlerinin Hafik’te Ermeni çeteleriyle karşılaştıkları, ancak gece karanlığından yararlanarak çetelerin kaçtıkları belirtilmekte; yapılan aramalarda Hafik’in Tuzhisar köyünde 16 sandık silah, 20 adet bomba, bir sandık yeni mavi elbise, Horhon köyünde ise, bir sandık gıra tüfek fişeği, bir sandık bomba ve dinamit ele geçirildiği kaydedilmektedir. Ayrıca, Jandarma birliklerinin hepsinin takip hareketine sevk edildiği, merkezde şınayder tüfekli piyade birliğinin manihir tüfekleriyle silahlanmış Ermenilere karşı üstünlük sağlayamadığı, civar birliklerden alınan takviye ile ihtilalin bastırılmasına çalışıldığı vurgulanmaktadır.⁴⁶⁷ Sivas Valiliği’nden 22 Nisan 1915 tarihinde gönderilen telgrafta ise, bazı köylerde yapılan aramalarda pek çok silah ve dinamit bulunduğu, Ermenilerin bu vilayetten 30.000 kişiyi silahlandırdıkları, bunlardan 15.000 kişinin Rus ordusuna katıldığı ve diğer 15.000 kişinin de Türk ordusunun başarısızlığı halinde, ordunun geri hatlarını tehdit edeceği, yakalanan sanıkların ifadesiyle kesinleştiği, Tuzhisar köyüne gönderilen güvenlik birlikleriyle Ermeni çeteleri arasında çatışmalar olduğu ve kaçanların takip edildiği belirtilmektedir.⁴⁶⁸ Sivas ve Amasya bölgesinde yapılan genel aramalarda Ermenilerden 472 adet çeşitli mavzer, martin, gıra tüfeği; 6359 cephe, 752 adet br ownig ve Karadağ tabanca, 807 tüfek, 44 dinamit, 38 bomba, 21 bomba kapsülü ile 13 teneke barut yakalanmış daha sonra bu silah ve mühimmat İstanbul’da Maçka silahhanesine teslim edilmiştir.⁴⁶⁹

Elazığ Valiliği’nden 1 Mayıs 1915 tarihinde Dâhiliye Nezareti’ne gönderilen şifre de; yoğun faaliyetlerinden dolayı vilayette bulunan Taşnak ve Hınçak örgütlerinin bir buçuk yıl önce kapatıldıkları, şimdiye kadar fiilen faaliyetlerini yürüten Taşnak Komitesi reisi Baron Karabet ile muzır azalarından yedi ve Hınçak Komite reisi Nişan Hazarosyan ile faal azalardan altı şahıs olmak üzere toplam 20 komite mensubunun tutuklandığı ve gerek merkezde, gerekse köylerde silah ve cephe aramalarının devam ettiği bildirilmektedir.⁴⁷⁰

Urfa Mutasarrıflığı’ndan alınan 1 Mayıs 1915 tarihli şifre de ise; yapılan aramalarda 12 kişinin sorgulanmak üzere nezarete alındığı, zuhur eden

⁴⁶⁶ ATASE A.4-3671-D:A. F: 3.

⁴⁶⁷ ATASE. A:4-3671, D:A, F: 3-2.

⁴⁶⁸ Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Sayı: 83 (Mart 1983) Belge No: 1911, s. 111-112.

⁴⁶⁹ BOA.DH.EUM. 2. Şb. No: 13-17.

⁴⁷⁰ BOA.DH.EUM. 2. Şb. No: 7/21-7.

cephane ve evrakların şimdilik muhafaza altına alındığı bildirilmektedir.⁴⁷¹

Diyarbakır'da ise 28 Nisan 1915 tarihinde 11. Kolordu'dan 3. Orduya gönderilen telgrafta; yapılan aramalarda Boğosoğlu Artin'in hanesinde iki duvar arasında özel olarak yapılmış bir bölümde 7 mavzer, bir hayli bomba fitili ve 1.282 kilogram hazırlanmış dinamit, bir hayli mavzer fişeği ve bombaların kullanımı ile ilgili talimatnamenin ele geçirildiği ve Artin'in tutuklandığı bildirilmiştir.⁴⁷² Diyarbakır Valiliği'nden 29 Nisan'da alınan bir başka şifreli telgrafta ise; şehir merkezinde yapılan aramalarda silahlar yakalanmakta olduğu gibi sadece Beşiri kazası Ermeni köylerinde yapılan aramalarda 145 adet silah ele geçirildiği bildirilmektedir.⁴⁷³ Diyarbakır Valiliği'nden gönderilen 27 Mayıs 1915 tarihli şifreli telgrafta; asker kaçaklarının yakalanması için yapılan takibatta; Ermeni hanelerinde birçok silah ve asker elbisesi ile cephane ele geçirildiği, pek mühim miktarda patlayıcı ve 50 adet bomba, cephane ve devlet malı silahların ele geçirildiği ve ileri gelen Ermenilerden 120 kişinin tutuklandığı ve sadece şehir merkezinde bin küsur asker kaçağının yakalandığı belirtilmektedir.⁴⁷⁴

Antep Mutasarrıflığı'nın 30 Nisan -1 Mayıs 1915 tarihli şifresinde ise, Antep'te bulunan Taşnak ve Hınçak komite merkezlerinin kapatıldığı başkan ve üyeleri arasında faal olanlardan 19 kişinin tutuklandığı ve komite üyelerinin evlerinde silah ve cephane ile birlikte çeşitli evrakların da bulunduğu bildirilmektedir.⁴⁷⁵

Yukarıda belirtilenlerin yanı sıra, diğer Anadolu vilayetlerinde de hükümet tarafından yapılan aramalarda binlerce silah ve bomba ele geçirilmiştir.⁴⁷⁶

SONUÇ

I. Dünya Savaşı'na kadar örgütlenmelerini tamamlayan ve büyük ölçüde silahlanan Ermeni komiteleri, savaş başladığında vatandaşı oldukları Osmanlı Devleti'ne karşı başta Rusya olmak üzere İtilaf devletleri ile işbirliği içine girmişlerdir. Osmanlı ordusunun Rusya karşısında yenilmesi ve arkasından

⁴⁷¹ BOA.DH.EUM. 2. Şb. No: 7/21-9.

⁴⁷² **Askeri Tarih Belgesi Dergisi**, Sayı: 83 (Mart 1983), Belge No: 1913, s. 119.

⁴⁷³ BOA.DH.EUM. 2. Şb. No: 7/21-12.

⁴⁷⁴ **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Sayı: 83 (Mart 1983), Belge No: 1912, s. 115.

⁴⁷⁵ **Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri**, C. I, s. 171.

⁴⁷⁶ Geniş bilgi için bkz. Erdal İlter, **Türkiye'de Sosyalist Ermenilerin Silahlanma Faaliyetleri ve Milli Mücadele'de Ermeniler (1890-1923)**, Turhan Kitabevi yay., Ankara, 2005, s. 86-89.

İngiltere ve Fransa'nın Çanakkale'ye saldırmasına paralel olarak Ermeni komitecileri savaşı Osmanlı ordularını arkadan vurmaya ve ikmal yollarını kesmek amacıyla harekete geçmişler ve silahlı isyanlara başlamışlardır. Osmanlı Hükümeti I. Dünya Savaşı'nın başlarında bazı ikazlar ve idari tedbirlerle olayları önlemeye çalışmıştır. Ancak Ermenilerin terör olayları ile isyanları artırmaları ve düşman ordularıyla işbirliği içine girmeleri üzerine alınan tedbirler giderek artırılmıştır.

- Bu çerçevede; Osmanlı hükümeti olayları önlemek amacıyla 24 Nisan 1915 tarihinde çıkardığı bir genelge ile Ermeni komite merkezlerini kapatmış ve elebaşlarını tutuklamıştır. Belgelerle ortaya konulduğu gibi, 24 Nisan tutuklamaları sırasında herhangi bir çatışma ve ölüm olayı söz konusu olmamıştır. Ermeni olaylarında siyasi planlamanın yapıldığı komite merkezlerinin İstanbul'da olması sebebiyle büyük oranda tutuklamalar bu şehirde yapılmış, diğer vilayetlerde daha az sayıda tutuklamalar olmuştur. İstanbul'da dahi tespit edilen 610 komitecinin yarısından fazlası (313 kişi) ya adresinde bulunamamış ya da yurt dışına kaçmıştır. Adresinde bulunamayan komitecilerin yakalanması konusunda 80 bin civarında Ermeni vatandaşının yaşadığı İstanbul'da diğerlerinin rahatsız edilmemesi Osmanlı hükümetinin bu konudaki hassasiyetini göstermesi açısından son derece önemlidir.

24 Nisan 1915 genelgesi üzerine yapılan aramalarda yakalanabilen silah ve bombalar dahi, Ermeni Komitacılarının itilaf devletleriyle işbirliği içinde topyekün bir isyan hazırlığı içinde olduklarını ortaya koymaktadır.

- Durum böyle olmasına rağmen, Ermeniler tarafından tehcir kanununun çıkarıldığı tarih olan 27 Mayıs 1915 değil de neden 24 Nisan tarihi "soykırım günü" olarak ilan edilmiştir? Hiç şüphesiz Ermenilerin 24 Nisan tarihini "soykırım günü" olarak ilan etmesinin temel sebebi ülke içinde örgütlenmeyi sağlayan, yurt dışı bağlantıları ve işbirliğini yürüten lider kadronun bu tarihte etkisiz hale getirilmiş olmasıdır. Böylece amaçlarına ulaşma konusunda elebaşılık yapacak lider kadrodan büyük oranda yoksun kalan Ermeniler bu durumu bir türlü kabullenememiş ve 24 Nisan'ı bütün dünya da "soykırım günü" olarak ilan ederek adeta bir sanal bellek ve sunî bir tarih yaratmışlardır. Ermenilerin 24 Nisan'da kendilerini amaçları olan bağımsızlığa götüreceklerine inandıkları lider kadronun tutuklanmasını tehcir olayından daha önemli görmeleri oldukça anlamlıdır.

- Osmanlı Hükümeti'nin Ermeni komitelerini kapatması ve bir kısım komitecileri tutuklaması olayları önlemeye kâfi gelmemiştir. Ermeni terör olaylarına ve isyanlarına bağlı olarak alınan tedbirler giderek artırılmış, isyan ve düşmanla işbirliği yapılan bölgelerden başlamak üzere tehcir uygulaması başlatılmıştır. Tehcir uygulamasının kapsadığı bölgeler de olaylara bağlı olarak genişletilmiştir. Zira ilk tehcir Konya'ya yapılmış, daha sonra Musul vilayeti ve Halep'in güneydoğusu ile Zor bölgesine kaydırılmıştır. İlk önce Van, Erzurum, Bitlis ve Çukurova bölgesi tehcire tabii iken, daha sonra diğer bölgelere genişletilmiştir. Buna rağmen İstanbul, İzmir ve Trakya bölgesi komiteciler hariç tehcir uygulamasından muaf tutulmuştur. Osmanlı Hükümeti tehcir uygulamasını o günün şartlarında bir kanuna dayandırmış, keyfi bir uygulamaya da gitmemiştir. Tehcire tabii tutulan Ermenilerin can güvenliği ile iâşe ve ibatelerinin karşılanması ve mallarının korunması için mümkün olan önlemler alınmış, bu kurallara uymayan veya ihmalleri görülen 1673 kişi sıkıyönetim mahkemelerinde yargılanmış, büyük bir kısmı idam dâhil çeşitli cezalara çarptırılmışlardır. Bu durum Osmanlı merkezi yönetiminin tehcire tabii tutulan Ermenilerin mal ve can güvenliği konusunda ne kadar hassas davrandığını ortaya koymaktadır.

Hepinize beni sabırla dinlediğiniz için teşekkür eder, saygılar sunarım.

OTURUM BAŞKANI- Sayın Sarınay'a çok teşekkür ediyoruz.

Efendim, bu tebliğin önemi şu: Bildiğiniz gibi, 24 Nisan Ermeniler tarafından soykırımın başladığı gün olarak ilan edilmiştir ve her sene büyük merasimlerle kutlanır, birçok yerlerde konferanslar, sempozyumlar yapılır, gene her yıl aşağı yukarı ortaya bir belgesel çıkar vesaire vesaire. Yani 24 Nisan'ı netice itibariyle 235 Ermeni'nin tutuklanmasından ve bunların Anadolu'da bir iki yere sürgün edilmesinden ibaret olduğunu görüyoruz. Ermeni propagandası ise, bu rakamı 2.500 olarak veriyor; 10 misli fazla ve hepsinin de öldürüldüğünü söylüyor. Sayın Sarınay'ın bu tebliğiyle zannederim ki, bu iddiayı çürütecek bir duruma gelmiş bulunuyoruz.

Efendim, müteakip tebliğe geçiyoruz. Sayın Büyükelçi Şükrü Elekdağ buyurun efendim.

Tebliğin konusu *“Ermeni Savları ve Soykırım Suçunun Hukuki Niteliği: Bir Çözüm Önerisi”*

Dr. ŞÜKRÜ ELEKDAĞ (Emekli Büyükelçi, CHP İstanbul Milletvekili)- Sayın Başkan, sayın konuklar, dinleyiciler, değerli öğrenciler; hepinizi saygıyla selamlıyorum.

Benim konum da, bu sempozyumun başlığı ile tam anlamıyla uyumlu; çünkü Ermeni sorunu bugün de hâlâ Türkiye'nin ufkunu, siyasi bir baskı unsuru olarak karartmaya devam ediyor. Tabiatıyla böyle bir sunuşta mutad olduğu üzere, Birleşmiş Milletler Soykırımı Önleme ve Cezalandırma Sözleşmesi'nin 2'nci maddesine bir göz atmamız lazım. Buradan hareketle sunuşumuzu gerçekleştireceğiz.

ERMENİ SAVLARI VE SOYKIRIM

SUÇUNUN HUKUKSAL NİTELİĞİ: BİR ÇÖZÜM ÖNERİSİ

Türkiye'nin, soykırımına ilişkin tartışmayı hukuki plana çekmesinde yarar vardır. Bunun için de Türkiye, 1915 olaylarının "**B.M. Soykırımını Önleme ve Cezalandırma Sözleşmesi**" hükümleri uyarınca değerlendirilmesini kabul edeceğini açıklayabilmeli ve bu amaçla uluslararası tahkim yöntemine başvurulmasını önerebilmelidir. 1907 La Haye Sözleşmesi: Hakem mahkemesi (Tahkim) = Court of arbitration. **Ex aequo et bono = hak ve nısfet kuralları**

Tabiatıyla, Türk Hükümeti'nin resmen böyle bir öneride bulunulabilmesi için tahkimden çıkacak sonucun lehinde olacağı hususunda kesin bir kanaate sahip olması gereklidir. Türkiye'nin tahkim önerisi, 1915 olaylarının gerçek yüzünün gün ışığına çıkarılması amacıyla Türk-Ermeni tarihçiler komisyonu kurulmasına ilişkin önerisinde olduğu gibi Ermeni tarafınca reddedilebilir. Ancak, tahkim yöntemini kabul edeceğini açıklaması dahi, uluslararası alanda Türkiye'nin hukuksal haklılığının bir göstergesi olması nedeniyle ülkemize moral üstünlük sağlayacak ve bu sorunun Türkiye'ye karşı siyasi açıdan istismarını büyük ölçüde kısıtlayacaktır.

Bu sunuşla güdülen amaç, Türk tezinin **hukuksal, fiili ve kanıtsal** dayanaklarının çok sağlam olduğunu ve bu yolda bir öneriyi hiçbir endişeye kapılmadan yapabileceğini ortaya koymaktır.

Ermenistan'la bir mutabakat çerçevesinde tahkim mahkemesine gidildiği takdirde, soykırım suçu gerçekten işlenmiş ise, Ermeni tarafının, soykırım suçunun (1) **maddi** ve (2) **manevi** unsurlarının oluştuğunu ve bu bağlamda

Osmanlı Hükümeti'nin veya mensuplarının soykırımın gerçekleşmesine yol açan eylemleri (3) **özel kasıtle** işlemiş olduğunu, hiçbir kuşkuya mahal vermeyecek şekilde kanıtlaması gerekecektir. Bu bakımdan çalışmamızda önce aşağıdaki soruların yanıtları aranacaktır:

- Uluslararası ceza hukuku alanında soykırım suçuna ilişkin içtihat nasıl gelişmiştir? RUCM ve YUCM verdikleri kararlarda soykırım suçunun oluşması için hangi "olmazsa olmaz" unsurlar üzerinde durmuşlardır?
- Ermeni tarafı iddialarını hangi hukuksal argümanlara dayandırabilir? Sözüünü ettiğimiz "olmazsa olmaz" nitelikteki unsurları kanıtlayabilir mi?
- Soykırım kastına ilişkin açık kanıtlar bulunmadığı takdirde yetkili bir mahkeme "özel kastın" varlığını hangi karinelere dayanarak saptayacaktır?
- Bu iddiaları çürütmek için Türk tarafının yararlanacağı hukuksal, tarihsel ve kanıtsal dayanaklar nelerdir?

Yürürlüğe giren Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nin II. maddesinde soykırım suçu şöyle tanımlanıyor:

"Bu Sözleşme'ye göre soykırımın anlamı, ulusal, etnik, ırksal veya dinsel bir grubu, **grup olarak**, kısmen veya tamamen yok etmek kastıyla aşağıda sayılan fiillerin işlenmesidir:

- a) Grup üyelerini öldürmek;
- b) Grup üyelerine cismani veya akli zarar vermek;
- c) Bir grubun üyelerini, bunların fiziki olarak tamamen veya kısmen yok edilmesi sonucunu vereceği önceden bilinen yaşam koşulları altına koymak;
- d) Grup içi doğumları bilinçli olarak önlemeye yönelik önlemler dayatmak;
- e) Bir gruba ait çocukları zorla başka bir gruba vermek."

SÖYLEDİKLERİMİZDEN ŞU SONUÇLAR ÇIKIYOR:

- Soykırımı hukuktan soyutlamak imkânı yoktur. Soykırım uluslararası bir suçtur. Sadece hukuki kriterler ışığında saptanabilir. Suçun tanımı ve nasıl kovuşturulacağı BM Soykırım sözleşmesiyle saptanmıştır.
- Bazı devletlerin parlamentoları, eyalet meclisleri ve Avrupa Parlamentosu, kendilerini Soykırım Sözleşmesi'nin VI. Maddesinde belirtilen yetkili

mahkeme yerine koymak suretiyle Türkiye'yi yargısız infaza tabi tutmuşlardır.

- Yaptıkları, uluslararası hukukun açıkça ihlalidir. Aldıkları kararların hiçbir hukuki değeri yoktur.
 - Bu ülke ve kurumlar, tutumlarıyla uluslararası ceza hukukunun temel ilkesi olan kanunilik ilkesinin şu iki boyutunu da ihlal etmişlerdir:
 - (1) **Kanunsuz suç olmaz** (nullum crimens sine lege): Kanunda suç olarak tarif edilmemiş eylemin cezai sorumluluk doğurmayacağı. Ceza kanunları makale şamil olarak uygulanamaz.
 - (2) **Kanunsuz ceza olmaz** (nulla poena sine lege).
- Bu ilkeler nedeniyle, 1915 olaylarını soykırım olarak tanımlamak ve Osmanlı Hükümeti mensuplarını soykırımla suçlamak mümkün değil.

SOYKIRIM SUÇUNU OLUŞTURAN UNSURLAR

Suçun Maddi Unsuru

(Actus Reus =lat. yasaklanan fiil =İng. guilty act)

Soykırım suçunda actus reus'ü, Soykırım Sözleşmesi koruması altındaki 4 grubun Sözleşme'nin II. Maddesinin (a)-(e) fıkralarında sayılan fiillerle kısmen veya tamamen yok edilmesi oluşturuyor.

Suçun Manevi Unsuru

(mens rea =lat. Suçlu zihin =İng. guilty mind)

Mens Rea, suçun manevi unsurunu tanımlamak için kullanılan ve failin suç işleme anında var olması gereken zihni durumunu belirtmek için kullanılan bir kavram.

“Bu Sözleşme'ye göre soykırımın anlamı, ulusal, etnik, ırksal veya dinsel bir grubu, grup olarak, kısmen veya tamamen yok etmek kastıyla aşağıda sayılan fiillerin işlenmesidir.

- a) Grup üyelerini öldürmek;
- b) Grup üyelerine cismani veya akli zarar vermek;
- c) Bir grubun üyelerini, bunların fiziki olarak tamamen veya kısmen yok edilmesi sonucunu vereceği önceden bilinen yaşam koşulları altına koymak;
- d) Grup içi doğumları bilinçli olarak önlemeye yönelik önlemler dayatmak;
- e) Bir gruba ait çocukları zorla başka bir gruba vermek.”

SOYKIRIMIN HANGİ KOŞULLARDA OLUŞTUĞUNA İLİŞKİN İÇTİHAT

Soğuk Savaş döneminin yarattığı gerilim ortamı BM Soykırım Sözleşmesi'nin uygulanmasına imkân vermedi (Şatila, Vietnam örnekleri).

Soykırım Sözleşmesi'nin BM Genel Kurulu tarafından kabulünden 45 yıl sonra, BM Güvenlik Konseyi, Sözleşme hükümlerini ihlalden suçlu olanları yargılamak üzere RUCM ve YUCM kurdu.

Bu mahkemeler BM Soykırım Sözleşmesi'ni statülerine aynen dahil ettiler ve verdikleri kararlar bir içtihat oluşturdu.

İçtihatın çıkarılmasında yararlandığımız kaynaklar:

RUCM ile YUCM tarafından bakılan özellikle **Akayesu, Kambanda, Ruzindana, Kayishema, Jelisic, Krstic ve Tadic** davalarına ilişkin zabıtlar ve kararlar ile bu davalar konusunda yayımlanan bilimsel makaleler; Uluslararası Ceza Divanı Statüsü hazırlık Çalışmalarının soykırımına ilişkin bölümleri; **BM Darfur Soruşturma Komisyonu Raporu**; Soykırım Sözleşmesi'ne ilişkin travaux préparatoires; Uluslararası Hukuk Komisyonu Raporları; konuya ilişkin literatür.

İÇTİHAT: SOYKIRIM SUÇUNUN OLUŞMASI İÇİN “DOLUS SPECIALIS'İN” KANITLANMASI, “OLMAZSA OLMAZ” NİTELİKTEDİR.

Soykırım suçunun oluşmasında kilit unsur, vuku bulan vahşet olaylarının yoğunluğu, yaygınlığı veya ölü sayısının çokluğu olmayıp, ayrımcı niyetten kaynaklanan ve dolus specialis diye tanımlanan özel kasıttır; yani fail veya faillerin koruma altındaki bir grubu sırf o gruptan olması nedeniyle yok etme amacına odaklanmış zihni durumudur.

Dolus specialis, failin, suç işleme iradesi ile gerçekleşen sonuç arasında soykırımı dayalı özel kastı içeren psikolojik bir bağlantıyı öngörüyor. Yani fail, kurbanlarını öldürürken, öncelikli hedefi, grubu tamamen veya kısmen imhasıdır.

Soykırım suçunun fail veya failleri, kurbanlarını insanlar olarak değil, zulmedilen, aşağılanan, ayrımcılık uygulanan ve nefret duyulan grubun üyeleri olarak görmekte ve onları yok etmeye azmetmektedir (Jelisic).

Soykırım Sözleşmesi'nin yapımcılarına göre, Sözleşme'nin II. maddesinde

belirtilen yasak fiillerin işlenmesinde özel kastın (*dolus specialis*) bulunması ve bunun hiçbir kuşkuya meydan vermeyecek şekilde kanıtlanması, soykırımı suçunun oluşması için kilit unsurdur.

Bu görüşün içtihat tarafından da teyit edildiğini ortaya koyan çok sayıda örnek vardır. Biz bunların sadece birkaçı üzerinde duracağız:

ROMA STATÜSÜ mad. 7 : İnsanlığa karşı suçlar

“1. İnsanlığa karşı suçlar, saldırının bilincinde olarak herhangi bir sivil nüfusa karşı yönetilmiş yaygın veya sistematik saldırının bir parçası olarak işlenen aşağıdaki fiillerden herhangi biridir:

- (a) Adam öldürme;
- (b) Toplu imha (extermination);
- (c) Köleleştirme;
- (d) Nüfusun sürülmesi (deportation) veya zorla nakli (forcible transfer),
- (e) Uluslararası hukukun temel kurallarını ihlal eder şekilde hapsetme veya fiziksel özgürlükten diğer şekillerde ağır yoksun bırakma
- (f) İşkence;
- (g) Irza geçme, cinsel kölelik, zorla fuhuş, zorla hamile bırakma, zorla kısırlaştırma veya benzer ağırlıktaki diğer cinsel şiddet biçimleri;
- (h) Tanımlanabilir herhangi bir grup veya topluluğa karşı politik, ırksal, ulusal, etnik, kültürel, dinsel [kimliği nedeniyle ...] zulüm yapılması;
- (i) Kişilerin zorla kaybedilmesi;
- (j) Irk ayrımcılığı (Apartheid) suçu;
- (k) Kasıtlı yapılan, büyük acıya veya zihinsel veya fiziksel sağlıkta ciddi zarara neden olan diğer insanlık dışı fiiller.”

“**Yaygın ve sistematik saldırı**” bir politika veya planın varlığı anlamına geliyor. Statü md. 7/2-a’da “**sistematik saldırı**” fiiline şu şekilde açıklık getirilmiştir:

“Herhangi bir sivil topluluğa yönelik saldırı, böyle bir saldırıyı yapmaya yönelik bir örgütün veya devlet politikasının izlenmesi veya uygulanması olarak (...) herhangi bir sivil topluluğa karşı eylemlerin birçok kereler yapılması anlamına gelir;”

YUCM (Tadic) : “sistemik saldırı” = ”bir model veya düzenli planın varlığını gerektirir.”

YUCM (Blastic): “sistemik saldırı”yı şöyle tarif etmiştir:

- (1) Politik bir hedefin, saldırıyı düzenleyen bir planın veya bir topluluğu yok etmeyi, ona zulmetmeyi, onu zayıflatmayı öngören bir ideolojinin mevcudiyeti;
- (2) Suç oluşturan bir fiilin bir grup sivile karşı çok büyük ölçekte işlenmesi veya insanlık dışı fiillerin tekrarlanarak ve sürekli şekilde işlenmesi;
- (3) Askeri ve önemli kamu ve özel kaynaklarının bu maksatla kullanılması;
- (4) Düzenli planın tanımlanmasına ve oluşturulmasına yüksek seviyede politik ve/veya askeri yetkililerin dâhil olması

RUCM (Akayesu); sistemik saldırı: “kayda değer kamu ve özel kaynakların tahsis edildiği, ortak bir politikaya dayanan organize edilmiş, düzenli bir modelin izlenmesi”

KRSTIĆ DAVASI

YUCM tarafından bakılan **Krstic davasında**, savcılık, soykırımı sanığı Sırp Generali Krstic’i, Srebrenica’da askerlik çağındaki 8000 Bosnalı Müslüman’ın katlini planlamak, buna fiilen katılmakla suçlamıştır.

Srebrenica kentinin işgali sırasında General Krstic’in komutasındaki birlikler tarafından teslim alınan 8000 erkek Boşnalı-Müslüman, önce serbest bırakılıyor gibi otobüslerle dağlık bölgeye gönderilmiş ve orada hepsi öldürülmüştü.

Duruşma sırasında savunma, askerlik çağındaki bu 8000 **erkeğin fiili ve potansiyel muharipler olmaları saikiyle, yani askeri mülabaza ile öldürüldüklerini**, bunun da soykırım olamayacağı argümanını ileri sürmüştür. Mahkeme, katliamın bu saikle yapıldığını kabul etseydi, Krstic, insanlığa karşı suç işlemekten hüküm giyecekti. Oysa Mahkeme, katledilenlerin sırf Bosnalı Müslüman oldukları için öldürüldükleri, suçun saikinin de bu kadar büyük sayıda erkeğin öldürülmesi suretiyle, “Srebrenika’daki Bosnalı Müslüman nüfusun fiziki mevcudiyetine son vermek

olduğu” sonucuna varmıştır. Bu nedenle Mahkeme, katliamın bir grup olarak Bosnalı Müslümanları kısmen yok etmek olduğu” kanısına vararak Krstić’i soykırımdan suçlu bulmuştur.

Mahkeme’nin vurguladığı bir husus, soykırım suçunun oluşması için, failin suç işleme iradesi ile gerçekleşen fiziki netice arasında özel kastı içeren psikolojik bir bağlantı bulunması gereğidir.

JELİSİC DAVASI

Jelisc davasında bulgular, korkunç bir cani olan Jelisc’in olabildiğince fazla Müslüman öldürme kastıyla hareket ettiğini, öldürdüğu kişilerin Bosnalı liderleri de içeren büyükçe bir kitleyi kapsadığını, soykırım fiilini işlemek hususunda ifadeler sarf ettiğini ve eylemlerinin Soykırım Sözleşmesi’nin II. Maddesi’nin (a)-(e) fıkralarında sayılan suç fiillerini kapsadığını ortaya koymuştu.

Ancak, Mahkeme, ***Jelisc’in bu fiilleri, “Müslüman Boşnakları sırf Müslüman Boşnak oldukları için yok edildikleri bilinciyle”*** işlediğini, yani dolus specialis’in mevcudiyetini ispatlayan kanıt aramıştır. Kanıt bulunamayınca, Mahkeme, sanığı soykırımdan suçlu bulmamıştır. Mahkeme gerekçesi şöyledir:

- Jelisc’in eylemleri bir grup insanı sırf o gruba mensup olmaları nedeniyle imha etme iradesini yansıtmıyor.
- Jelisc’in davranışı, açıkça Müslümanları hedef seçmesine rağmen, belirli bir grubu o gruptan oldukları için yok etme kastı olmadan gelişi güzel öldürdüğünü gösteriyor.
- Failin, bir gruba mensup olan şahısları o gruba mensubiyetleri nedeniyle yok etmesi, soykırım suçunun oluşması için yeterli değildir. Bu koşullarda işlenen suç, ancak “zulüm” (insanlığa karşı suç) olarak tanımlanabilir. Soykırım suçunun oluşması için ise, failin suç fiillerini, grubun tamamen veya kısmen yok edilmesine odaklanmış bir irade ile gerçekleştirmesi gereklidir.
- Bunlar, sanığın öldürme eyleminde ***dolus specialis***’le hareket etmediğini ortaya koyuyor. Bu nedenle Jelisc soykırım suçu işlememiştir.

AKAYESU DAVASI

RUCM, Taba'nın eski belediye başkanı Jean Paul Akayesu'yu yargılamış ve sanığın soykırımı suçunu işlediğine karar vermiştir. Yargılama süreci sırasında mahkemeyi uğraştıran bir husus özel kastın mevcudiyetinin nasıl saptanacağı konusu olmuştur. Niyete ilişkin açık ve somut kanıtlar yoksa, diğer bir deyişle açık bir itiraf veya failin niyetini ortaya koyan yazılı bir plan mevcut olmayınca ne yapılacaktı? Özel kasıt nasıl kanıtlanacaktı? Hakimler bu durumda niyetin sanıkların bazı fiillerinden (through a number of presumed facts) karine yoluyla çıkarılacağına karar verdiler ve şöyle bir muhakeme yürüttüler:

- 1) Ruanda'daki katliamlarda, Tutsiler kişisel olarak değil grup olarak hedef alınmıştır.
- 2) Tutsi'lerin % 75'inin yok edilmiş olması, Tutsi'leri bir grup olarak kısmen veya tamamen yok etme niyetinin bir kanıtını oluşturmaktadır.
- 3) Tutsi'lerin merkezi bir otorite yönetiminde öldürülmüş olmaları da, yok etme kastını ortaya koyan bir unsurdur.
- 4) Tutsi'lere karşı yapılan eylemler Soykırımı Sözleşmesi'nin 2. maddesinde (a)'dan (e)'ye kadar sayılan fiillere uymaktadır.

DARFUR OLAYLARI VE B.M. TAHKİK KOMİSYONU RAPORU

Darfur'da yaşayan çeşitli kabilelerin geniş kesimi siyah Afrikalı olup bunların bir kesimi de Hıristiyan'dır. Oysa, Sudan genelinde ve devlet yönetiminde egemen olan kesim ise Arap ve Müslüman'dır. Darfur bölgesinde merkezi yönetime karşı başlayan ayrılıkçı ayaklanmanın öncülüğünü **“Sudan Kurtuluş Ordusu“** ile **“Adalet ve Eşitlik Hareketi”** adlı iki siyah Afrikalı örgüt yapıyor. Hükümet bu isyan hareketini kendine yakın kabilelerden oluşturduğu **“Cancavid”** adlı Arap-Müslüman milislerle bastırıyor. **Cancavid**'ler, isyanı bastırma gerekçesiyle siyah Afrikalı bölge halkına karşı katliamlar yapmakta, köylere saldırılar düzenlemekte, ırza tecavüz ve yağma eylemlerinde bulunmakta ve halkı topraklarından söküp atmaktadır. Ayrıca, sivil yerleşim merkezleri Hükümet kuvvetlerince bombalanmaktadır.

B.M. bilgilerine göre, Darfur'da 180,000 kişi ölmüş, 1,5 milyon kişi zorunlu göçe zorlanmış, 200,000 kişi sınırdaş ülke olan Çad'a iltica etmiştir. B.M. Güvenlik Konseyi 1564 sayılı ve 18 Eylül 2004 sayılı kararı ile bir uluslararası tahkik komisyonu kurmuş ve 3 ay içinde çalışmalarının tamamlanmasını

istemmiştir. Komisyon 25 Ocak 2005 tarihinde çalışmalarını ve bulgularını 177 sayfalık bir rapor halinde yayımlamıştır. Rapor'daki tespitler sonucunda Ruanda'da soykırımı suçunun işlendiğine karar veren RUCM, sanık Akayesu'nun özel bir yok etme kastıyla hareket edip etmediğini saptamaya çalıştı. Mahkemeye göre, Taba'da 2000 Tutsi öldürülmüştü. Öldürmeler bu kadar yaygın olduğuna göre, Akayesu'nun görevi icabı bunlardan haberdar olması gerekirdi. Buna rağmen, hiçbir Tutsi'nin öldürülmesine engel olmamış veya şiddetin önlenmesine çalışmamıştı. Ayrıca, görgü tanıklarının ifadelerine göre, Akayesu şu fiilleri işlemişti:

- 1) Halkı Tutsi'lere karşı saldırıya çağırın konuşmalar yapmıştı.
- 2) Hutu'ları, Tutsi'leri öldürmeye teşvik etmişti.
- 3) Tutsi kadınlara tecavüze katılmış ve mağdurlara zihni zarar vermişti.
- 4) Maiyetinde bulunan kişilerin Taba'da Tutsi sivil halkını hedef alan şiddet hareketlerine katılmalarını önleyecek hiçbir şey yapmamıştı.

Bu bulgular ışığında hakimler, etnik bir grup olan Tutsi'lerin Akayesu ile onun yönetimindeki görevliler tarafında Soykırım Sözleşmesi'nin II. maddesinde sayılan yasak fiillerin işlenmesi yoluyla kısmen yok edilmiş olduklarına ve dolayısıyla soykırımın "actus rea" unsurunun, yani suçun maddi unsurunun oluştuğu kanısına varmışlardır.

Hâkimler, aynı zamanda, Akayesu'nun fiillerinin, bilgi sahibi olup açıkça desteklediği, muhtemelen tüm Tutsileri yok etmeye yönelik daha geniş bir planın bir parçasını oluşturması nedeniyle, sanığın "mens rea", yani soykırımı suçunu işlemeye özel kastı ve niyeti bulunduğuna karar vermişlerdir.

B.M. KOMİSYONU'NUN KARARI

"Komisyon, Sudan Hükümeti'nin **soykırım politikası izlemediği** sonucuna varmıştır."Hükümet kuvvetleri ile onların kontrolü altındaki milislerin işledikleri ciddi insan hakları ihlalleri dikkate alınırca soykırımının iki unsurunun mevcut olduğu gibi bir sonuca varılabilir. Bu iki unsurdan birincisi **actus reus**'tür ki bu, öldürme, fiziki ve akli ciddi zarar verme veya fiziki yok olma sonucunu verecek şartların kasten oluşturulmasıdır. İkincisi ise, subjektif standartlara göre, suçun faillerinin hedef aldıkları koruma altındaki bir grubun varlığıdır.

“Bununla beraber, en azından merkezi hükümet yetkilileri yönünden, kilit unsur olan soykırım niyeti mevcut değildir. Genel olarak, saldırma, öldürme ve bazı kabileleri yer değiştirmeye zorlama politikası, ırksal, etnik, milli ve dini özelliklere sahip bir grubun tamamen veya kısmen yok edilmesine yönelik bir özel kastın mevcudiyetini kanıtlamaz. Daha ziyade, köylere saldırıları planlayan ve örgütleyenlerin, mağdurları esas itibarıyla karşı-direnış savaşı (counter-insurgency warfare) amacıyla evlerinden uzaklaştırma hedefini güttüğü söylenebilir.

“Komisyon, bazı durumlarda, Hükümet yetkilileri de dahil olmak üzere şahısların, soykırımı kastıyla fiillerde bulunmuş olabileceklerini kabul eder. Ancak, bunun Darfur’da mevcut olup olmadığı hususu, her durumu tek tek ele alacak bir yetkili mahkeme tarafından kararlaştırılabilir.”

Darfur Raporu’daki mens rea kavramına ilişkin tanım dikkat çekicidir. Kavrama daba açıklık ve kesinlik kazandıran bu tanım şöyledir:

“Sübjektif unsur, mens rea şu iki öğeden oluşmaktadır:

(a) Yasak fiillerin (öldürme; ciddi fiziki veya akli zarar verme; gruba, fiziki varlığına son verecek yaşam koşulları dayatılması vs.) gerçekleştirilmesi için gerekli suç kastı.

(b) Şahısları sırf o gruptan oldukları için “tamamen veya kısmen” imha etme niyeti. Bu ikinci kasıt, şiddetli (aggravated) bir suç niyeti veya dolus specialis’tir.

Bu, failin, bir grubu sırf koruma altındaki grup olması nedeniyle yok etme sonucunu doğuracağı bilinci ve isteğiyle yasak fiilleri işlemesi ve fiillerinin o grubu tamamen veya kısmen imha edeceğini bilmesidir.”

VARSAYIM: Türkiye ile Ermenistan, 1915 olaylarının soykırım olup olmadığını, tahkim mahkemesi oluşturulması ve Soykırım Sözleşmesi’nin geriye dönük olarak uygulanması suretiyle saptanması hususunda mutabık kalmışlardır.

Böyle bir durumda Ermeni tarafının kanıtlaması gereken hususlar şunlardır:

- 1) ***Actus Reus oluşmuştur:*** Osmanlı Hükümeti veya bazı üyeleri, Soykırım Sözleşmesi’nin II. maddesinin (a)-(e) fıkralarındaki suç

fiillerinden birini veya Bir kaçını kasten uygulayarak Osmanlı devletinin Ermeni uyruklarını kısmen veya tamamen yok etmişlerdir.

- 2) **Mens Rea oluşmuştur.** Osmanlı Hükümeti veya bazı üyeleri, Soykırım Sözleşmesi'nin koruması altındaki bir grup olarak Ermenileri, sırf Ermeni olmaları ve onlara karşı duyulan “ayrımcı niyet” ve beslenen “nefret” saikiyle (**Jelusic ve Krstic**) ve Ermenilerin tümüyle veya kısmen imhasına odaklı bir iradeyle yani özel kasıtlı (dolus specialis) yok ettiği kanıtlanmalıdır.

Suç fiilleri: a) Grup üyelerini öldürmek; b) Grup üyelerine cismani veya akli zarar vermek; c) Bir grubun üyelerini, bunların fiziki olarak tamamen veya kısmen yok edilmesi sonucunu vereceğini önceden bilinen yaşam koşulları altına koymak; d) Grup içi doğumları bilinçli olarak önlemeye yönelik önlemler dayatmak; e) Bir gruba ait çocukları zorla başka bir gruba vermek.

SOYKIRIM KASTI ÖRTÜLÜYSE BU NASIL ORTAYA ÇIKARILACAKTIR?

Çalışmalarımız, böyle bir durumda, RUCM ve YUCM kararlarının, yetkili mahkemenin “özel kastın” varlığını, hangi “karinelere” (suç göstergeleri) bakarak saptayacağı hususunda bir içtihat çıktığını ortaya koymuştur. Suç göstergeleri Soykırım Sözleşmesi'nin öngördüğü suç unsurlarından daha kapsamlıdır. Bu göstergeleri dört başlık altında sistematize ettik:

1. Hedef alman grubu yok etmeye yönelik eylem ve fiiller

- a) **Grubu** yok etmeye yönelik eylemler belirli bir örüntü ve karakteristik göstermeli
- b) Mağdurlar taammüden ve sistematik bir şekilde imha edilmeli.
- c) Suç fiilleri büyük ölçekte tahrip etkisi yaratmalı ve grubun dayandığı sosyal ve kültürel temelleri çökertici amaç gütmeli.
- d) Hedef gruba karşı diğer suç fiilleri de işlenmeli (İşkence, cinsel vahşet ve insanlık dışı eylemler ve aşağılayıcı muamele gibi).
- e) Mağdurlar grup mensubiyeti nedeniyle yok edilirken diğer gruplara dokunulmaması.

2. Suç fiillerinin dayandığı siyasi doktrin ve gerekçe

- a) Soykırımını öngören bir plan veya politikanın mevcut olması veya bunun varlığına işaret eden kanıtlar bulunmalıdır.
- b) Suç fiillerinin işlenmesinin dayandığı siyasi doktrin ve gerekçeler mevcut olmalı. Suç fiillerini ve gerekçelerini ortaya koyan projelerin varlığı saptanmalıdır.

Kararlar: Akayesu; Karadzic ve Ratko Mladis; Jelisic; Krstic; Tadic; Nikolic; Kayishema ve Ruzindana; Kambanda,

3. Hedef gruba “ayırıcı niyet” uygulaması ve “nefret” beslenmesi

“Ayrımcı niyet” nedeniyle hedef grup toplumdaki tecrit edilmiştir. Hedef gruba yönelik sistematik vahşetin saiki “nefret” duygusudur.

Hedef gruba karşı yapılan ayrımcılık sürekli niteliktedir.

Hedef gruba karşı alçaltıcı ifadeler sarfedilmesi gelenek haline gelmiştir.

4. Fail veya faillerin suçu işlediklerini ortaya koyan tutumları

- a) Fail veya faillerin, hedef alınan grubu yok etme amacıyla hareket etmeleri, soykırım planlaması yapmaları veya bunu tahrik ve teşvik etmeleri.
- b) Fail veya faillerin, soykırım suçuna bizzat katılmaları veya yaptıkları açıklama ve beyanlarla suçu teşvik etmeleri.
- c) Gerekli imkân ve otoriteye sahip olmalarına rağmen, fail veya faillerin, suçun işlenmesini önleyecek girişimlerde bulunmamaları; kanun ve nizamları uygulamaktan kaçınmaları.

ERMENİ TEZİNİ SAVUNANLARIN İDDİALARI

Richard Hovanissian (*Remembrance and Denial*); Vahakn Dadrian (*The Documentation of the World War I Armenian Massacres in the Proceedings of the Turkish Military Tribunal*); Gérard Chaliand ve Yves Ternon (*Le Génocide des Arméniens*); Leo Kuper (*The concept of Genocide and Its applicability to The Turkish Massacres of The Armenians*); Christopher Walker (*Armenia: The Survival of a Nation*); Helen Fein (*Accounting for Genocide*); Barbara Harff (*The Etiology of Genocide*); Robert Melson (*Revolution and Genocide*), şu noktalar üzerinde birleşiyorlar:

Balkanların da kaybedilmesinden sonra ırkçılık ve milliyetçilik şuuruyla hareket eden İttihat ve Terakki Partisi eliti, Türkçülüğün doğum yeri ve Türklerin son kalesi Anadolu'yu her ne pahasına olursa olsun elde tutmayı ve bu amaçla kurulacak ulus-devlet için Ermenilerden temizlenmiş homojen bir toplum oluşturmayı amaçlıyordu. Ermeni soykırımını bu ideolojiden kaynaklanır. İttihatçı Hükümet, Ermeni sorununu kökünden halletmek için I. Dünya Savaşı'ndan bir fırsat olarak yararlanmak istemiştir.

“Tehcir” uygulaması için İttihatçı Hükümetin hiçbir gerekçesi yoktu. Soykırım için bir araç olan “tehcir” İttihatçı elit tarafından savaştan önce hazırlanmış, Ermenileri yok etmek için yararlanılan ve taammüden uygulanan sistematik bir imha planıdır. Osmanlı Hükümeti, Ermeni toplumunun hemen hemen tümünü, ağır savaş koşullarında, uzak, kurak ve yırtıcı unsurların bulunduğu bir bölgeye, onlara yeterli koruma, yiyecek, içecek ve iptidai de olsa nakil vasıtası sağlanmadan sevk etme kararını aldığı zaman, bunun, Ermenileri topluca ölüme mahkûm etmekle eşdeğer olduğunu biliyordu. Bu bakımdan bu karar soykırımdan başka bir şey değildir.

“Ermeni katliamını yapan kadrolar, Kurtuluş Savaşı'nı da yürüten kadrolardır” diyen Akçam, şöyle devam eder: “Ermeni kırımında rol almış olan İttihat ve Terakki Partisi mensupları ile Teşkilat-ı Mahsusa'nın tüm fedailerini için Kurtuluş Savaşı'nı örgütlemek bir yaşam gereği olmuştur. Çünkü onlar iki alternatif arasındaydılar. Ya teslim olacaklar ve idam da dâhil ağır cezalara çarptırılacaklar, ya da Anadolu'ya geçerek milli direnişi örgütleyeceklerdi.”

1915 olaylarını açıktan soykırım olarak nitelermeyen, fakat Ermenilere yapılan trajik haksızlığın Türkiye tarafından kabul edilmesi gerektiğini düşünen **Tamer Timur** gibi akademisyenler de şu görüşleri ileri sürerler:

“Bu konuda Türklere düşen, 1908'de özgürlükçü bir devrim şeklinde başlayan İkinci Meşrutiyet'in, 1911'den ve özellikle 1913'teki Babıâli baskınından sonra bir karşı devrime, kanlı bir çetenin iktidarına dönüştüğünü kabul etmektir. Bu bağlamda 'Ermeni tehciri' denen olay vahim bir kıyımdır ve bunu hiçbir neden mazur gösteremez. Ermeni teröristleri bir sürü Türkü öldürdüler diye tüm bir halkın cezalandırılmasını mazur görürsek, İttihatçıların suçuna iştirak etmiş oluruz. Eğer Doğu Anadolu'da bazı Müslüman köyleri yakıldı diye, örneğin Kayseri'deki 16.000 Ermeni'den 12.000'inin akıbeti meçhul bir sürgüne yollandı ve kalanlar da Müslüman yapıldıysa çağdaş bir Türk bunu unutmamalı ve bundan utanç duymalıdır.”

ERMENİ TARAFI BU İDDİALARINI İSPATLAMAK İÇİN BİR MAHKEMEDE HANGİ KANITLARI İLERİ SÜREBİLİR?

Bu konuda kesin diyebileceğim bir fikir sahibiyiz. ABD Dışişleri Bakanlığı'nın mali desteği ve Viyana Diplomatik Akademisi'nin girişimiyle 2001'de kurulan Türk Ermeni Uzlaşma Komitesi'nin (*Turkish-Armenian Reconciliation Committee-TARC*) yaptığı bir hukuki mütalaa talebine yanıt olarak, New York Merkezli bir araştırma kuruluşu olan Uluslararası Geçici Adalet Merkezi (*International Center for Transitional Justice-İCJT*), görev yetkisini aşarak ve çarpıtarak, "BM Soykırım Sözleşmesi geriye dönük olarak uygulanırsa 1915 olaylarına soykırım denebilir mi?" sorusuna cevap arayan bir hukuki analizi 3 Şubat 2003 tarihinde hazırladı ve yayımladı. Türk-Ermeni Uzlaşma Komitesi'nin Türk üyelerine bu oyunu. Ermeni muhataplarından ve Amerikan Dışişleri Bakanlığı danışmanı olarak bir tür aracılık yapan ve görüşmeleri izleyen David Phillips'den başka kim oynayabilirdi? Amacın, Türkiye'yi suçlamak ve bir oldubittiyle karşı karşıya bırakmak olduğu besbelliydi. Ne var ki, hukuk dışı argümanlar, fahiş hata ve eksiklikler içeren bu rapor uluslararası hukuk çevreleri tarafından ciddiye alınmadı.

Bu Rapor, bir hukuk davasında Ermenilerin iddialarını ispat için dayanacakları kanıtları ortaya koydu. Kanıtlar şunlar:

Editörlüğü Viscount Bryce ve Arnold Toynbee tarafından yapılan ve 1916'da İngiliz Parlamentosu'nun onayıyla yayımlanan "***Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Uygulanan Muamele 1915-1916***" adlı kitap. Bu yayın aynı zamanda Mavi Kitap olarak da adlandırılır.

ABD Büyükelçisi Henry Morgenthau tarafından yazılan, "***Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü***" adlı kitap.

Gazete raporları: 1915-1922 New York Times gazetesinde 1915 olayları hakkında çıkan makalelerin koleksiyonu. Ermeni Soykırımı hakkında Amerikan basınında çıkan haberler.

Vahakn Dadrian'ın, "***Uluslararası Hukuka göre Soykırım Sorunu: I. Dünya Savaşı'nda Ermeni Meselesi ve onun Güncel Sonuçları***".

Lorna Turyan Miller'in, "***Kalanlar: Ermeni Soykırımının Sözlü Tarihi***".

Leslie Davis'in, "***Mezbaha Bölgesi: Amerikalı Bir Diplomatın Ermeni Soykırımı Üzerine Notları 1915-1917***".

Belirtildiği üzere, soykırımı suçunun varlığı için, Osmanlı Hükümeti'nin veya üyelerinin, Soykırımı Sözleşmesi'nde sayılan yasak fiilleri, (yani öldürme, ciddi fiziki veya akli zarar verme, kişilerin fiziken yok olmaları sonucunu doğuracak yaşam koşulları altına koyma vs.) hedef grup olan Ermenilere **kasten** uyguladıklarının kanıtlanması zorunlu. Ancak, bu yeterli değil. Bir de özel kastın (*dolus specialis*) mevcudiyetinin kanıtlanması zorunlu. Bu da, Osmanlı Hükümeti'nin veya üyelerinin, Ermenileri sırf Ermeni oldukları için yok etme kastıyla hareket ettiklerinin ve söz konusu fiilleri, Ermenileri kısmen veya tamamen yok etme iradesiyle ve bu sonucun yaratılacağını bilerek işlediklerinin kanıtlanmasını gerektiriyor.

Önceki paragrafta belirtilen hatırat ve propaganda türü kitapları, bir hukuk davasında mahkemenin kanıt olarak kabul etmesi izah ettiğimiz nedenlerle mümkün değildir. Amerikan arşivlerindeki belgeler ise, I. Dünya Savaşı'nda Müttefikler tarafından Sevres'in 230'uncu maddesi gereği yapılması öngörülen yargılamada Türkleri suçlamak için yeterli kanıtlar olarak görülmemiştir. Amerikalıların da ellerinde delil bulunmadığını İngilizlere bildirdikleri belgelenmiş ve kayda geçmiştir. Ermeni tarafının elinde soykırımı suçunun unsurlarının oluştuğunu ortaya koyacak hiçbir kanıt yok. Bu nedenledir ki, BM Soykırımı Sözleşmesi'nin kendilerine verdiği haktan bugüne kadar yararlanmamışlardır.

B.M. Soykırım Sözleşmesinin IX. maddesi şöyledir:

“Akit Devletlerarasında, Devletin soykırımı ya da III. maddede kayıtlı herhangi bir eylem konusu da dâhil olmak üzere işbu Sözleşme'nin yorumu, uygulanması ya da yerine getirilmesi konularında ihtilaf olduğu takdirde, bu ihtilaf, uzlaşmazlığın taraflarından herhangi birinin talebi üzerine Uluslararası Adalet Divanı'na (UAD) getirilebilir.”

Bu madde Ermenistan'a, Türkiye'nin soykırım suçunun işlendiğini kabul etmeyerek hatalı yorumda bulunduğunu ileri sürmesine ve bu gerekçeyle UAD'na başvurmasına imkân veriyor. Ancak, elinde iddiasını kanıtlayacak hiçbir hukuki dayanak olmadığından Ermenistan bu yola gidemiyor. Burada, bir kere daha Soykırım Sözleşmesi'nin yapımcılarına göre soykırım suçunun oluşması için ***dolus specialis***'in mevcudiyetinin gerektiğinin altını çizelim. Yani soykırım suçunun varlığı için failin, Sözleşme'nin koruması altındaki gruplardan birinin yok edilmesine odaklanmış zihni tutumunun hiçbir kuşkuya

meydan vermeyecek şekilde kanıtlanması gerekiyor. Nitekim YUCM'nin baktığı Jelisc davasında, mahkeme, sanığın soykırımına iştirak ettiği hususunda bilgi sahibi olmasını ve fiilleriyle katliam ve vahşet gerçekleştirmesini soykırım suçunun oluşması için yeterli görmemiştir.

Esasında Jelisc, Müslümanları kitlesel biçimde öldürmüş, işkence yapmış, tutuklamış ve onlara zulmetmişti. Bunlar Soykırım Sözleşmesi'nin II. maddesindeki (a)-(e) fıkralarındaki yasak fiilleri kapsıyordu. Ancak, Mahkeme, Jelisc'in, kurbanlarını sırf Müslüman Bosnalılar oldukları için tamamen veya kısmen yok etme kastıyla öldürdüğü hususunda tam bir kanaate sahip olmadığından sanığın soykırım suçundan beraatine karar vermişti.

HUKUKSAL AÇIDAN, ERMENİ TARAFIN OSMANLI HÜKÜMETİNİN SOYKIRIM SUÇUNU İSLEDİĞİNİ İSPATLAMASI İÇİN KANITLAMASI GEREKEN HUSUSLAR

Suç fiillerinin dayandığı siyasi doktrinin veya politikanın mevcudiyeti veya bunların varlığına işaret eden kanıtların ortaya konması.

Ermeni tarafı, İttihatçı Hükümetin, **tehciri**, ırkçı ve aşırı milliyetçi ideolojisinin ürünü olan Anadolu'yu Türkleştirme ve gayri-Müslimlerden temizleme planını fiiliyata geçirmek için uyguladığını ileri sürer ve Ermeni katliamını Teşkilat-ı Mahsusa'yı kullanarak gerçekleştirdiğini iddia eder. İddialarına kanıt olarak da, Ermeniler, Mütareke dönemindeki Divan-ı Harb-i Örfi savcı iddianameleri ile duruşmalardaki tanık ifadelerini gösterirler. İngiliz işgal kuvvetlerinin kuklası konumundaki ve adaletsiz ve siyasi amaçlı tutumu nedeniyle tüm kararları son Osmanlı Sadrazamı Tefik Paşa döneminde bozulan **Divan-ı Harb-i Örfi** yargılamalarını Ermeni tarihçiler dışında ciddiye alan yoktur.

İngiliz işgal makamları dahi bu yargılamaları “adalet maskaralığı” olarak tanımlamışlar ve anılan mahkeme kararlarını Sevres gereğince kurmayı tasarladıkları “uluslararası mahkemede” kullanmayı düşünmemişlerdir. Bu bakımdan, Ermeniler iddialarını kanıtlayacak bir dayanaktan mahrumdurlar.

TEHCİR (YER DEĞİŞTİRME), ASKERİ GEREKÇELERLE ALINAN BİR ÖNLEMDİR

Tehcir, Rus kuvvetlerine karşı savaşan Osmanlı ordu birliklerinin artlarını ve harekât alanlarını güvenceye almak için tamamen askeri gerekçelerle alınan bir meşru müdafaa önlemdir. Savunma gerekçesiyle, Ermeni nüfusa geçici olarak yer değiştirtme, ancak, Ermeni isyan hareketinin ve Rus ordusuyla işbirliğinin Osmanlı ordusunun savunma gücünü tehlikeli biçimde zafiyete uğratan bir boyut kazanmasından sonra uygulanmaya konmuştur. Tehcirin kimlere ve hangi bölgelere uygulanacağını tespitinde dikkate alınan temel kriter ülke savunma ve güvenliğidir.

Amerikalı siyaset bilimci ve tarihçi **Michael Gunter**:

“Hükümetin gücünün geçerli olduğu Constantinople’da ise, Ermeni halkının büyük çoğunluğu savaş boyunca yaşamlarını sürdürdüler. Gerçekte, onların torunları bugün hala İstanbul’da yaşamaktadır. Hitler’in, soykırımını Almanya’nın her tarafında uygularken, Berlin’de Yahudilerin yaşamasına müsaade edeceğini kimin haysalası alabilir? Soykırımını kanıtlamaya peşinen kararlı olanlar için, kuşkusuz, Türkler tarafından yapılmış olan her şey onların suçluluğunu göstermektedir. Bu niyette olanlar, Osmanlı başşehirinde çok adette yabancı mevcut bulunduğu ve bunlar tanık olacakları için, İstanbul’daki Ermenilerin öldürülmediklerini iddia ediyorlar.” (*Pursuing the Just Cause of Their People*).

Meclis-i Vükela’nın çıkarmış olduğu sevk ve iskan kararında, “sevk ve iskan edilecek Ermenilerin düşmanla işbirliği yapan, masum halkı katleden ve isyan çıkaran Ermeniler” şeklinde tarif edilmiştir. Bu ilke, hükümetin verdiği talimatların birçoğunda değişik ifadelerle yer almıştır. Nitekim, 29 Ağustos 1915 tarihinde valilik ve mutasarrıflıklara gönderilen bir şifre telgrafta tehcirin gayesi şu şekilde açıklanmaktadır:

“Ermenilerin buldukları yerlerden çıkarılarak tayin edilen mıntikalara sevklerinden hükümetçe takip edilen gaye, bu unsurun hükümet aleyhinde faaliyette bulunmalarını ve bir Ermenistan Hükümeti teşkili hakkındaki milli emellerini takip edemeyecek bir hale getirilmelerini temin esasına matuftur. Bu kimselerin imhası sözkonusu olmadığı gibi, sevkıyat esnasında kafilelerin emniyeti sağlanmalı ve muhacirin tahsisatından sarfiyat yapılarak iaşelerine ait her türlü tedbir alınmalıdır. Yerlerinden çıkarılıp sevk edilmekte olanlardan

başka, yerlerinde kalan Ermeniler bundan sonra yerlerinden çıkarılmamalıdır.”

“Daha önce de tebliğ edildiği gibi, asker aileleriyle ihtiyaç nispetinde sanatkâr, Protestan ve Katolik Ermenilerin sevk edilmemesi hükümetçe kesin olarak kararlaştırılmıştır. Ermeni kabilelerine saldırıda bulunanlara veya bu gibi saldırılara önyak olan jandarma ve memurlar hakkında şiddetli kanuni tedbirler alınmalı ve bu gibiler derhal azledilerek Divan-ı Harplere teslim edilmelidir. Bu gibi olayların tekrarından vilayet ve sancaklar sorumlu tutulacaklardır.”

Fail veya faillerin; hedef grubu yok etme amacıyla hareket etmeleri; soykırım planlaması yapmaları veya tabrik ve teşvik etmeleri; soykırımı katılmaları veya yaptıkları açıklamalarla suçu teşvik etmeleri; gerekli imkân ve otoriteye sahip olmalarına rağmen, suçun işlenmesini önleyecek girişimlerde bulunmamaları; kanun ve nizamları uygulamamaları.

Hükümetin, sevk ve iskan uygulamasının güvenli, düzenli bir şekilde, gıda ve sağlık ihtiyaçları karşılanarak yapılması ve sevk edilen Ermenilerin can ve mallarının korunması amacıyla mümkün olan her türlü önlemin alınması için azami çaba sarf ettiğini gösteren, kanun, Hükümet kararı, tüzük ve talimat olarak yüzlerce resmi arşiv belgesi mevcuttur. Bunlardan bazıları:

- ☞ 30 Mayıs 1915 Meclis-i Vükela kararı.
- ☞ Bu karara dayanılarak Sedaret'ten Dâhiliye, Harbiye ve Maliye Nezaretlerine gönderilen talimat.
- ☞ Emval-i Metruke Komisyonları kurulması hakkında ayrıntılı 10 Haziran 1915 tarihli genelge talimatı.
- ☞ Dâhiliye Nezareti İskân İşleri Genel Müdürlüğü'nün 28 Ağustos 1915 tarihli genelge talimatı.

Tehcir sırasında Ermenilere karşı her türlü saldırıdan suçlu bulunan Osmanlı vatandaşları ile asker ve sivil devlet görevlileri askeri mahkemelerde yargılanarak cezalandırılmışlardır. Hükümet, tehcir uygulamasını dikkatle izlemiştir. Sevk ve iskan sırasında Ermenilere karşı saldırı, gasp ve yağmalama olaylarının vuku bulması üzerine, bu olayları yerinde incelemek ve suçlu görülenleri divan-ı harplere sevk etmek amacıyla Hükümet 3 soruşturma heyeti oluşturmuştur. Bu heyetler değişik bölgelerdeki olay mahallerine giderek görevlerini yapmışlardır.

1916 yılı ortasında Divan-ı Harpler'de yargılananlar **1673 kişidir**. Bunların:

- > 67'si idam; 524'ü hapis; 68'i kürek, pranga ve sürgün
- > 227'si beraat ve yargılama reddi ile serbest bırakılmış.
- >109 sanığın mahkemesi sürüyor, 674 kişi hakkında işlem yapılmamış.

Yargılamaya sevk edilen 1673 sanığın 678'i binbaşı, yüzbaşı, üsteğmen, teğmen, jandarma bölük komutanı ve polis komiseri gibi rütbeli kişilerdir. Ayrıca, sıhhiye müdürü, tahsildar, kaymakam, belediye reisi, nahiye müdürü, kâtip, sevk memuru, mal müdürü, tapu memuru, muhtar, telgraf müdürü, nüfus memuru, Emval'i Metruke Komisyon Reisi gibi 170 kamu görevlisi yargılanmış.

Çete mensupları ile halktan 975 kişi divan-ı harpler'de adam öldürme, yaralama, Ermenilerin mallarına zarar verme, çalma, zorla para ve eşya alma, rüşvet, yağma ve yankesicilik, Ermeni kızlarıyla izinsiz evlilik ve vazifeyi suiistimal suçlarından yargılanmışlardır.

Osmanlı Hükümeti'nin veya üyelerinin suça katılmaları, suçu teşvik edici beyanlarda bulunmaları veya suçun işlenmesini önleyecek emir ve talimatları vermemeleri gibi durumlar yoktur.

Osmanlı Hükümeti düzenli ve güvenli bir tehcir süreci öngörmüş ve bu amaca yönelik karar ve önlemleri almış, uygulamadan sorumlu sivil ve askeri makamlar için ayrıntılı talimatlar çıkarmış ve savaşın boğucu koşullarına rağmen tehcir uygulamasını dikkatle izleyerek karar ve talimatlara uymayan kamu görevlileri ile askeri personeli ve sivilleri askeri mahkemelerde yargılayıp idam da dâhil gerekli cezalara çarptırmıştır. Ancak, savaş durumunun yarattığı olağanüstü ağır sorunlar, çöküş sürecinin son demlerini yaşayan Osmanlı Devleti'nin ülke yönetimi üstündeki kontrolü kaybetmesi, bürokratik yeteneksizlik, ülkede hüküm süren aşırı asayişsizlik, son derece ilkel nakliyat sistemi ve sivil halkla askeri personelin maruz kaldığı kıtlık, açlık ve yoksulluk ile ülkeyi kasıp kavuran inanılmaz boyuttaki salgın hastalıklar, tehcirin düzenli ve güvenli bir şekilde uygulanmasına imkân vermedi ve birçok hallerde bir insanlık faciasına dönüşmesine yol açmıştır.

Hedef grubu yok etmeye yönelik eylemler belirli bir örüntü (pattern) ve karakteristik yansıtmalı, kurbanlar tammüden ve

sistematik bir şekilde imha edilmeli, suç fiilleri büyük ölçekte tabrip etkisi yaratmalı ve grubun dayandığı SOSYAL KÜLTÜREL temelleri çökertici bir amaç gütmeli

Prof. G. Lewy, tehcir uygulamasında belirli bir örüntü bulunmadığını ve tehcirin taammüden yok etme programı olmadığını şu saptamalardan hareketle ileri sürmektedir:

“İstanbul, İzmir ve Halep’teki geniş Ermeni toplulukları zorunlu göçe tabi tutulmamış -ve bu kentlerdeki Müslüman ahalinin de maruz kaldığı açlık ve bulaşıcı hastalıklar gibi sıkıntılar hariç – savaştan zayıt vermeden çıkmıştır.“ Birçok can kaybına yol açan göç kabilelerinin iskân mahallerine yük arabalarıyla gönderilmesi sadece doğu ve merkezi Anadolu’da, ülkenin demiryolu olmayan bölgesinde başvurulan bir yöntem olmuştur. “Oysa tek hatlı Bağdat demiryolu, asker ve ikmal malzemesi nakli nedeniyle son derece yüklü olmasına rağmen, batı vilayetlerinden ve Adana ile civarından göçe tabi tutulanların iskan mahallerine trenle gitmelerine müsaade edilmiş ve bu nedenle de bu kişiler zorunlu göç sürecinin ağır şartlarının bir kısmından kurtulmuşlardır.

“Eğer iddia edildiği gibi, niyet sürgünleri yorgunluktan ölünceye kadar zorunlu yürüyüşe tabi tutmak idiyse, bu ceza neden bütün Ermenilere uygulanmadı?”

Birçok yazar, zorunlu göç uygulaması ile katliamların birbirleriyle örtüştüğünü iddia ederek bu durumu, imha programının kanıtı olarak yorumlamışlardır. “Ancak, bu değerlendirme doğru değildir. Çünkü gerek zorunlu göç gerekse iskan uygulaması, coğrafi koşullardan ve mahalli görevlilerin tutumundan kaynaklanan çeşitli farklılıklar göstermiştir. Örneğin, Adana bölgesinde geniş bir Kürt nüfusu olmaması nedeniyle katliamlar olmamış ve Suriye ve Filistin’e gönderilen Ermeni sürgünlerin büyük çoğunluğu iskân mahallerine ulaşmıştır. Buna karşılık, Doğu Anadolu’daki bazı kabileler soyulmuş ve katledilmişler, bazıları ise hiç can kaybına uğramadan yeni yerleşim yerlerine varmışlardır.

“Göç kabilelerine bazı yerlerde gıda yardımı yapılmış, bazı yerlerde ise kabileler böyle bir ilgiden yararlanamamıştır. Bazı kabileler jandarmalar tarafından korunmuşlar, bazı kabileler ise jandarmalar tarafından yağmacı Kürtlere satılmışlardır. Bazı yerlerde Katolik ve Protestan Ermenilerle Ermeni

sanaatkarlar zorunlu göçe tabi tutulmamış, bazı yerlerde ise, fark gözetmeden sanatkârlarla her mezhepten Ermeni göç ettirilmişlerdir.

“İskân mahallerinde Ermenilerin önemli kısmı çok ağır koşullarla karşılaşmış, katliama uğrayanlar olmuş, buna mukabil bazı yerlerde kalifiye işçiler ve ticaret erbabı olarak Ermeniler yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Bazı mahallerde, Ermeniler tehirden muafiyet için büyük ölçüde din değiştirmeye teşvik edilmiş, bazı yerlerde ise din değiştirme böyle bir muafiyet sağlamamıştır.

“Tehcire tabi tutulanlara bu denli değişik muamele yapılmasını, önceden ve taammüden hazırlanmış bir tümüyle yok etme programıyla bağdaştırmak olanaksızdır.”

Hedef gruba “ayırıcı niyet” uygulanması ve “nefret” beslenmesi

- ❖ “Ayrımcı niyet” nedeniyle hedef grup toplumdaki tecrit edilmiştir.
Hedef gruba yönelen sistematik vahşetin saiki “nefret” duygusudur.
- ❖ Hedef gruba karşı alçaltıcı ifadeler kullanılması gelenek haline gelmiştir.

Osmanlı-Türk kültüründe Ermenilere karşı ırkçı nefretin, ayrımcı ve aşağılayıcı davranışların mevcudiyetinden söz etmek mümkün değildir. Gerçekte Türk-Ermeni ilişkileri son derece ilginç ve sıra dışı bir tablo yansıtır. “Dünya tarihinde, farklı dil ve din sahibi olarak bu kadar uzun süre, böylesine içiçe ve barış içinde yaşayan iki başka halkın gösterilmesinin çok zor olduğu” Türk ve yabancı birçok tarihçi ve yazar tarafından vurgulanmıştır.

Almanya’da Yahudilere karşı varlığı açıkça görülen ve “Holokost” a zemin hazırlayan geleneksel anti-Semitizme benzer bir anti-Ermenilik akımının Osmanlı İmparatorluğu’nda hiçbir zaman gözlemlenmediği, bilakis bunun tamamen tersi bir durumun mevcut olduğunun altı çizilmelidir.

Belirttiğimiz bususlar, mevcut içtibat açısından, karinelere de bareketle, Osmanlı Hükümeti’nin veya mensuplarının örtülü bir soykırım suçu işlediklerinin kanıtlanamayacağına ortaya koymaktadır.

Esasında, bu açıklamalardan çıkan sonuç, soykırım suçunun varlığı için zorunlu olan kurucu unsurların oluşmadığıdır. Suçun objektif unsuru **Actus Reus** oluşmamıştır. Çünkü oluşması için, Soykırım Sözleşmesi’nin II. maddesindeki suç fiillerinin, Osmanlı Hükümeti veya mensupları tarafından

devletin Ermeni uyruklarına karşı planlanması, gerçekleştirilmesi veya işlenmelerinin teşvik edilmesi gerekmektedir. Oysa tehcir uygulamasında, Osmanlı Hükümeti veya mensupları, Ermenilere karşı sözkonusu suç fiillerinin gerçekleştirilmesine ne katılmış, ne de bu yolda emir ve talimat vermişlerdir. Sözleşme'nin II. maddesinin (a)-(e) fıkralarındaki bazı fiiller vuku bulmuşsa, bunlar tamamen Hükümetin iradesi dışında gerçekleşmiştir. Hükümet veya mensupları bu fiillerden bilgi sahibi olunca bunların önlenmesi için derhal gerekli önlemleri almış suçluları cezalandırmıştır. Bu durumda, **actus reus**'ün oluştuğu söylenemez.

Suçun sübjektif/manevi unsurunun (**mens rea**) oluşması için, Ermeni tarafın, Osmanlı Hükümeti'nin Ermenileri, sırf Ermeni olmaları nedeniyle tamamen ve kısmen yok edilmelerine odaklanmış bir irade ve amaçla (özel kasıtle) Sözleşme'de öngörülen fiillerle yok ettiğini kanıtlaması gerekiyor. Özel kasit konusunda açık kanıt bulunmayan hallerde içtihadı göre özel kastın kanıtlanması için; Ermenileri yok etmeye yönelik eylemlerin belirli bir örüntü ve karakteristik yansıtması; soykırımı amaçlayan bir plan ve politikanın mevcut olması veya bunun varlığına işaret eden kanıtların ortaya konması; failerin bu plan veya politikanın uygulanması hususunda emir ve talimat vermiş olduklarının, suçu teşvik edici açıklamalar yaptıklarının ve suçun işlenmesini önleyecek girişimlerde bulunmadıklarının kanıtlanması gerekiyor.

Ermeni tarafın, ayrıca, Osmanlı Devleti'nde Ermenilere karşı "nefret" hislerinden kaynaklanan "ayırımçı" bir politika uygulandığını ve Ermenilerin, milliyetleri, dinleri ve ırkları açısından aşağılanıp toplumdan tecrit edildiklerini de kanıtlaması icap ediyor.

Ermeni tarafı bu noktaların hiçbirini kanıtlayamıyor. Buna mukabil, Türk tarafı, Osmanlı Hükümeti'nin tehcire sırf ülke savunması ve güvenliği açısından başvurduğunu ortaya koyan sağlam arşiv belgelerine sahip.

Sonuç olarak, Soykırım Sözleşmesi açısından, soykırım suçunun objektif ve sübjektif unsurları oluşmamıştır. Bu da, Osmanlı Hükümeti'ni veya bazı mensuplarını soykırımıyla suçlayan iddiaların temelsiz ve asılsız olduğunu ortaya koyuyor.

TÜRKİYE'NİN ÖNERİSİ

1915 olaylarına ilişkin sorun, siyasal, hukuksal ve tarihsel boyutları olan bir uluslararası ilişkiler sorunu haline dönmüştür.

Bu bakımdan, Türk-Ermeni ilişkilerini normalleştirme girişimi, ***siyasal, tarihsel*** ve ***hukuksal*** boyutları olan bir yaklaşımı içermelidir. Bu girişim bağlamındaki tüm adımların daha başlangıçta siyasal müzakere yoluyla saptanmış bir ***yol haritası*** çerçevesinde atılabileceği aşikardır.

Türkiye'nin önerdiği, **Türk-Ermeni Tarihçiler Komisyonu**'nun çalışması, bu uzlaşma sürecinin olmazsa olmaz bir halkasıdır. Zira ancak tarihsel bulguların ortaya çıkarılmasından sonra sorun hukuksal açıdan değerlendirilebilir. Soykırım suçu hukuktan soyutlanamaz. Suçun tanımı ve hangi durumlarda varlığından söz edilebileceği 1948 B.M. Soykırım Sözleşmesi'yle saptanmıştır. Bu nedenle, Türkiye ile Ermenistan'ın hukuka işlerlik kazandırmaları, Soykırım Sözleşmesi'nin 1915 olaylarına uygulanmasını kabul etmeleri ve sorunun özelliğini dikkate alarak **tahkim yöntemine** başvurularıyla gerçekleşecektir. Bu süreç bir bütündür ve üç unsuru eşzamanlı olarak uygulanacaktır.

Teşekkür ediyorum.

OTURUM BAŞKANI- Sayın Elekdağ'a çok teşekkür ediyoruz.

Hukuk yolu, tahkim veya Uluslararası Adalet Divanı'na başvurma gibi hukuk yolu, Ermeni sorununu çözebilecek yeni bir yoldur. Bu hususta ülkemizde maalesef fazla çalışma yapılmıyor, üzerinde fazla durulmuyor. Özellikle akademik çevrelerde bu konuya daha fazla eğinilmesinde fayda var. Çünkü şahsi kanım, ister istemez zannediyorum Türkiye, hemen olmasa bile, gelecekte bu yola başvurmak durumunda kalacaktır.

Efendim, bundan sonraki konuşmacımız Sayın Mehmet Perinçek. "Boryan ve Karibi Eserlerinde Osmanlı'dan Lozan'a Ermeni Meselesi"

Buyurun efendim.

Arş. Gör. MEHMET PERİNÇEK (İstanbul Üniversitesi ve Moskova Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Devlet Enstitüsü Stajyer Ar. Gör.) -

BORYAN VE KARİBİ'NİN ESERLERİNDE OSMANLI'DAN LOZAN'A ERMENİ MESELESİ

Batı'nın Osmanlı'dan Lozan'a kadarki süreçte Türkiye'yi paylaşma planları birkaç koldan yürütülmüştür. Bu planların hayata geçirilmesindeki en önemli ayaklardan biri de Ermeni Meselesi olmuştur. Ermeni Meselesi, 1926 yılında yayımlanan Büyük Sovyet Ansiklopedisi'nin saptadığı gibi "büyük devletlerin Türkiye'de merkezkaç kuvvetleri destekleyerek, Türkiye'nin zayıflatılması ve daha kolay sömürgeleştirilmesi" amacına hizmet etmiştir. Bu temelde "Batı kapitalizminin Ortadoğu'ya taarruza geçtiği anda, Batı ülkeleri kendi güvenlikleri için Türkiye'de köprü mahiyeti taşıyan Ermeni burjuvazisini kullanma yoluna" gitmişlerdir.⁴⁷⁷ Ermeni Meselesi'nin özünü teşkil eden bu saptama, Sovyet Ermenistanı'nın önemli teorisyenlerinden ve siyaset adamlarından B. A. Boryan'ın "Ermenistan, Uluslararası Diplomasi ve SSCB"⁴⁷⁸ adlı eserinde ve Menşevik Gürcistanı'nın Toprak Bakanı Karibi'nin (gerçek adı P. P. Goleyşvili) "Kızıl Kitap"⁴⁷⁹ adlı çalışmasında tarihsel temelleriyle birlikte net bir şekilde ortaya konmaktadır. Biz de tebliğimizde bu iki eserden yola çıkarak ve gerek Rus-Sovyet arşiv belgelerinden gerekse de diğer kaynaklardan yararlanarak Ermeni Meselesi'ni Osmanlı'dan Lozan'a kadarki süreçte Batı'nın Anadolu'yu paylaşma projeleri çerçevesinde ele alacağız. Ama ilk önce her iki yazarı da tanıyalım.

Boryan ve Karibi Kimdir?

Bagrat Artemoviç Boryan, önemli Sovyet devlet adamlarından ve parti yöneticilerinden biridir. 1903'ten beri Komünist Partisi üyesi olan Boryan, Nijni Çambarak Elizavetpol bölgesinde bir köylü ailesinin çocuğu olarak dünyaya gelir. Bakû'de 1905-07 yıllarındaki devrimci hareketin içinde yer alır. 1912-13 yıllarında Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin (RSDİP) Bakû Komitesi

⁴⁷⁷ Ansiklopedi'nin Ermeni Meselesi maddesi için bkz. **Bolşaya Sovyetskaya Entsiklopediya**, C.III, Aktsionernoe Obşestvo "Sovyetskaya Entsiklopediya," Moskva, 1926, s.434 vd.

⁴⁷⁸ B. A. Boryan, **Armeniya, Mejdunarodnaya Diplomatiya i SSSR**, C. I-II, Gosudarstvennoe İzdatelstvo, Moskva-Leningrad, 1928, 1929.

⁴⁷⁹ Karibi, **Krasnaya Kniga**, Tiflis, 1920.

üyeliğini yapar. 1913-15 yıllarında partinin Tiflis Komitesi'nin üyesidir. Birinci Dünya Savaşı sırasında Kafkas Cephesi'nde askerler arasında çalışma yürütür. Baskılarla karşı karşıya kalır. 1917 Şubat Devrimi'nden sonra RSDİP (b)'in Petersburg Komitesi üyeliğinde bulunur. 1917-18 yıllarında Parti'nin Bakû Komitesi üyeliği ve Sabunçı-Balahan bölgesi Kızıl Birliği'nin komutanlığı görevlerini yerine getirir. 1917 Ekim Devrimi sırasında Kars'ta askerler arasında devrimci faaliyet yürütmüştür. Kafkaslar'da Sovyet iktidarının kurulmasında aktif rol oynar. Lenin'le kişisel olarak da tanışan ve beraber çalışmış olan Boryan, o dönemde Merkez Komitesi'nin görevlendirmesiyle Bakû, Tiflis, Erivan, Elizavetpol, Gümrü, Kars, Sarıkamış gibi merkezlerde etkin görevler üstlenir. Düzenli olarak Lenin'e bölgeden raporlar gönderir. Daha sonraki yıllarda ise Toprak Halk Komiserliği'nde, Rusya'daki Ermenistan Ticaret Temsilciliği'nde çalışır, SSCB Devlet Bankası idaresinde bulunur, Finans Halk Komiserliği kurulunda yer alır. Partinin 15. ve 16. Kongre'lerinde Merkez Denetim Kurulu üyeliğine seçilir. Bütün Rusya Merkez Yürütme Kurulu üyeliği yapar. Birçok bilimsel çalışması yayımlanmış olan Boryan'ın Parti'nin yayın organlarında birçok makalesi çıkmıştır.⁴⁸⁰

Gerçek adı P. P. Goleşvili olan Karibi ise Gürcü Menşevizm'inin önemli yayıncılarından ve parti yöneticilerinden biridir. Karibi, Menşevik Gürcistan'ının Jordanie hükümeti döneminde Toprak Bakanlığı yapmıştır. Karibi, daha sonra Bolşeviklere katılmıştır.⁴⁸¹

Her iki önemli siyaset adamını da Ermeni Meselesi üzerine otorite olarak kabul etmek gerekir. Dönemi üst düzeylerde yöneticiler olarak birebir yaşamışlar, olayların en yakından tanıkları olmuşlardır.

Eserler Hakkında Genel Bilgi

Boryan'ın "Ermenistan, Uluslararası Diplomasi ve SSCB" adlı eseri, 1928 ve 1929 yıllarında Devlet Yayınevi tarafından Moskova ve Leningrad'da yayımlanır. İki cilt olarak çıkan kitap yaklaşık 1000 sayfayı bulmaktadır. Eser, Rusça olarak 2000 adet basılmıştır. Boryan, sunuş bölümünde kitabını Ermenistan tarihini ele almak amacıyla yazmadığını belirtir. Bugünkü Ermeni

⁴⁸⁰ Bkz. **Büyük Sovyet Ansiklopedisi**, (1970-1977 baskısı) B. A. Boryan maddesi ve G. B. Garibcanyan, V. İ. Lenin, Bolşeviki Zakavkazya, İzdatelstvo Politiceskoy Literatury, Moskva, 1971, s.129 vd., 133, 138, 212 vd.

⁴⁸¹ Bkz. Karibi, **Net Sil Bolşe Molçat**, C.I, Sovyetski Kavkaz, Tiflis, 1925, s.1.

milliyetçileri tarafından bu kitabı dolayısıyla hain ilan edilen⁴⁸² Boryan, Ermenistan tarihinden ve Ermenilerin yaşamından belirli kesitleri alarak bunları uluslararası diplomasi politikaları çerçevesinde incelediğini ifade eder.⁴⁸³ Yazar, bu temelde Ermenilerin tarihinin ta derinliklerine inerek bugünkü süreci yaratan koşulları saptar ve gelinen noktayı açıklığa kavuşturur. Belirli tutarsızlıkları barındırmakla birlikte Boryan'ın eseri, esas olarak bu alandaki temel kitaplardan biridir.

1920 yılında Tiflis'te basılan Karibi'nin "Kızıl Kitap"ı ise Ermeni iddialarına Gürcüler tarafından verilen yanıtıdır. Karibi'nin Toprak Bakanı olduğu dönemde kaleme aldığı eser, Taşnaklar tarafından hazırlanan ve 1919 yılında Rostov'da Rusça olarak basılan Kızıl Kitap'a karşı yazılmıştır. Taşnakların Kızıl Kitap'ı, Mavi Kitap'a karşı İttihat ve Terakki hükümetinin çıkardığı Beyaz Kitap'a⁴⁸⁴ karşı basılır. Paris Barış Konferansı'na hazırlık döneminde ünlü Taşnak yayıncılarından Grigor Çalhuşyan'ın yazdığı ve en üst düzeydeki Taşnak yöneticilerinin onayını alan bu Kızıl Kitap, Avrupa kamuoyunu etkilemek amacıyla Fransızca ve İngilizce olarak da yayımlanır. Taşnak Kızıl Kitap'ı Türkleri, Azerileri ve Gürcüleri Avrupa kamuoyuna şikâyet ederken, bu milletlerin barbar olduklarını ve Avrupa kültürünün devamı olarak bölgedeki tek uygar milletin Ermeniler olduğunu kanıtlayamaya çalışmaktadır.⁴⁸⁵ Gürcü Menşevik hükümeti, Taşnakların bu yayını üzerine 1920 yılında kendi Kızıl Kitap'ını yayımlar. Gürcü Kızıl Kitap'ı Ermeni iddialarına cevap verirken Taşnakların bölge halklarına karşı işlediği suçları bir bir ortaya koyar ve Ermeni Meselesi'ni köklerine inerek inceler.

Şimdiye kadar Türkçe olarak yayımlanmamış her iki eser de birbirine paralel olarak ve birbirini tamamlayarak Ermeni Meselesi'nin Türkiye'nin Batı tarafından paylaşılması açısından oynadığı rolü gözler önüne sermektedir.

Genel Hatlarıyla Ermeni Meselesi

Türkiye'nin paylaşılması çerçevesinde Ermeni Meselesi'ni tarihsel süreç içerisinde ele almadan önce ilk olarak Boryan ve Karibi'nin meselenin genel hatlarına ilişkin yorumlarını aktaralım.

⁴⁸² Bkz. Aşot Ayrapetyan, "Kak Turki İ Bolşeviki V 1920 Godu Raspravilis S Armeniyey," **Pro Armenia**, 1992, No. 6.

⁴⁸³ B. A. Boryan, C.I, s.38.

⁴⁸⁴ Dâhiliye Nezareti, **Ermeni Komitelerinin Amal ve Harekât-i İhtilaliyesi**, İstanbul, 1917.

⁴⁸⁵ Grigor Çalhuşyan, **Krasnaya Kniga**, Rostov, 1919.

Boryan, emperyalist diplomasinin ezilen dünyada amaçlarına ulaşmak için iki yol izlediğini belirtir. Birinci yol, rüşvet, cinayet, yalan ve vaat yoluyla kamuoyunu belirlemek ve ayrıca emperyalist çıkarları açısından bir silaha dönüştürerek ezilen milletlerin siyasi parti temsilcilerini ve önderlerini ideolojik olarak boyunduruk altına almak. İkinci yol ise kimi zaman uluslararası antlaşmalar, kimi zaman da savaflara varan saldırgan politikalar olmaktadır. İşte Ermeni Meselesi, Boryan'a göre bunun tipik bir örneğidir. Bu yüzden Ermeni Meselesi, Doğu Meselesi'nin bir parçasıdır ve çözümü Ermenilerin kendi hareketlerine değil, Doğu'da çıkarları çatışan devletlerin güç dengesine bağlı olmuş bir meseledir ve bu meselede esas rolü siyasi ve ekonomik faktörler oynamaktadır. Yoksa insan sevgisi veya Hıristiyanlık inancı değil.

Buldukları coğrafyanın stratejik konumu, Ermenileri devamlı olarak emperyalist diplomasinin bir nesnesi haline getirmiştir. Bu yüzden Ermenistan ve Ermeniler, haklarını ve özgürlüklerini korumanın bir öznesi değil, pazarlıkların bir nesnesi, özellikle İngiltere ve Rusya gibi büyük emperyalist devletler için bir araç olmuşlardır.⁴⁸⁶ Boryan, bu tespitlerini şu ifadelerle daha da netleştirmektedir:

“Ermeni milletinin ‘temsilcilerinin’ önderliğinde Ermeni halk kitlelerinin hareketi, her zaman büyük devletlerin diplomatları tarafından dikte edilmiştir. Bu ‘temsilciler’, her zaman büyük işgalcilerin ellerinde birer silah olmuşlardır.”⁴⁸⁷ “Berlin Konferansı’ndan sonra Ermeni Meselesi, büyük devletlerin diplomasisi için Türkiye’ye bir baskı aracı haline dönüşmüştür. İngiliz ve Rus diplomasisi (1880, 1895-1896), onları takiben Rus ve Alman diplomasisi (1913-1914), Ermeni Meselesi’ni Doğu’daki sömürgeci politikalarının bir aracı olarak kullanmışlardır.”⁴⁸⁸

Karibi de meseleye aynı temelde fakat değişik bir açıdan yaklaşmaktadır. 1890'lara kadar Ermeni Meselesi diye bir meselenin olmadığını belirten Karibi, Batı devletlerinin, meseleyi Türkiye ile Rusya'nın arasını açmak ve ayrıca Türkiye'nin içişlerine karışmak için uygun bir ortam yaratmak amacıyla yapay olarak ortaya çıkardığını vurgular:

“1880'lerin sonunda Avrupa diplomasisi, Türkiye'deki Ermenilerin memnuniyetsizliğini büyük bir ustalıkla kullandı. Ortadoğu'daki siyasi

⁴⁸⁶ B. A. Boryan, C.I, s. 3 vd., 208, 235; C.II, s. 217.

⁴⁸⁷ *Ibit*, C. I, s.25. Benzer ifadeler için ayrıca bkz. s.345, 347, 371; C.II, s.224.

⁴⁸⁸ *Ibit*, s.24.

dengeleri altüst edecek Türkiye ile Rusya arasında güçlü bir anlaşmanın sağlanmasını ve Rusya'nın boğazlara ilerleyişini engellemeyi umarak bu memnuniyetsizliği körüklemeye başladı. Bu tehdide karşı Avrupa diplomasisi, elinden geleni ardına koymadı. Bir şekilde Rusya'yı Türkiye'yle yeni bir savaşa çekmeye ve Türkiye'yi iç çekişmelerle zayıflatarak Rusya için karlı bir ortak olmaktan çıkarmaya çalıştı. Batı Avrupa siyaset adamları, bu yönde amaçlarına ulaşmak için sinsice Ermenileri Türkiye'deki durumlarının ne kadar kötü olduğuna inandırdı ve onların bu durumdan ancak Avrupa'nın desteğiyle çıkabilecekleri fikrini empoze etti.”⁴⁸⁹ Her iki yazarın da tespit ettiği gibi bir emperyalizm meselesi olan Ermeni Meselesi'nin iyi anlaşılması açısından Ermenilerin tarihsel köklerine inmek de büyük fayda vardır. Bu bakımdan meselenin özüne ilişkin tanımlamaların ardından tarihsel süreçteki gelişimini incelemeye geçebiliriz. Buna da Ermenilerin tarih boyunca egemen bir devletleri olup olmadığı sorusuyla başlayalım.

Ortaçağ'da Ermeniler

Eserinde bu noktayı ayrıntılı olarak inceleyen Boryan, bu soruya kesin bir cevap verir: Ermeniler, hemen hemen her zaman başka devletlerin iktidarı altında bulunmuşlardır. Bölgede Ruslar, İranlılar, Türkler gibi köklü devlet geleneklerine sahip milletlerin oluşu, iç kavgalar ve Ermeni feodalizminin kendine özgü gelişimi, birkaç istisna dışında (II. Artashes ve II. Tigran dönemi) Ermenilerin kendine ait bir devlet yapısı geliştirmesine engel olmuştur. Bu bakımdan Ermeniler, tarih boyunca İran'a, Yunanistan'a, Roma'ya, Bizans'a, Araplara, Selçuklulara vd. bağlı yaşamıştır.⁴⁹⁰

“Açıktır ki, Ermeni kralları, bağımsız bir rol oynamamıştır ve egemen hükümdarlar olmamışlardır. Tarihleri boyunca, birkaç küçük istisna dışında, görüyoruz ki, büyük dünya devletleriyle 'birlik'⁴⁹¹ içinde yer almışlardır. Büyük devletlerin elinde bir silah olarak hizmet ederek bağımsız bir egemen devlet kuramamışlardır. Ermeni tarihçileri, krallarını Kir'in⁴⁹² Roma'nın, Babil'in vd. müttefikliğine kadar yükseltse de bunu milliyetçi-şovenist bir bakış olarak ele almak ve tarihsel gerçeklere, olgulara üstünkörü bir yaklaşımın sonucu olarak

⁴⁸⁹ Karibi, **Krasnaya Kniga**, s.25.

⁴⁹⁰ B. A. Boryan, C.I, s.5, 8.

⁴⁹¹ Boryan, burada Ermeni milliyetçi tarih yazımının “birlik/müttefiklik” tezine ironik bir şekilde atıfta bulunmaktadır.

⁴⁹² İran hükümdarı.

değerlendirmek gerekir.”⁴⁹³

Bu tespitle birlikte Boryan, o dönemli ilgili başka önemli bir noktaya dikkat çekmektedir. Esas olarak başka devletlerin hükümlerinde yaşayan Ermenilere Batı'nın ilgisi Ortaçağ'ın ilk dönemlerinde başlamıştır. Batı'nın Katolik kralları, Ermenileri Papa'ya bağlayarak onları sömürgeci politikalarında kullanma amacı gütmüşlerdir. Papa, Ermenileri Filistin'deki Haçlılara yardımın etmek için önemli bir araç olarak görmüştür. Ermeniler, Katolikleştirilerek Haçlı Seferleri'nde silahlı bir kuvvet olarak kullanılabilir. Böylece Ermeniler, Müslüman Doğu'da Batı için askeri ve siyasi bir silaha dönüşebileceklerdir. Ayrıca İpek Yolu'nun kontrolü Ermeni tüccarlar aracılığıyla ele geçirilebilecektir. Bu amaçla Ermenilerin yaşadıkları bölgeler misyoner akınına uğramıştır. Zaman zaman Ermeni kralları bu meseleye olumlu bakmışlar, hatta Haçlı Orduları'nın yardım etmesi karşılığında Katolik kilisesini tanıyacakları sözü vermişlerdir. Ancak Batı'nın vaatleri o zaman da boş çıkmıştır. Ermeniler, Batı tarafından yalnız bırakılmıştır.⁴⁹⁴ İlerleyen yıllar Batı'nın bu planlarından vazgeçmediğini ve bu projeyi tekrar yürürlüğe koyacağını gösterecektir.

Osmanlı Devleti ve Ermeniler

Ermeni Meselesi'nin gerçek yüzünün açıklığa kavuşturulmasındaki en önemli noktalardan biri de Türkiye Ermenileri'nin Osmanlı döneminde hangi siyasi, sosyo-ekonomik durum ve koşullarda yaşadıklarının incelenmesidir. Lenin'in yakın mesai arkadaşlarından Boryan, bu noktanın üzerinde ayrıntılarıyla durur ve bugüne kadar hep çarpıtılmış tarihsel gerçekleri gözler önüne serer:

“Türkiye Ermenileri'nin siyasi-ekonomik ve hukuksal durumu, iki periyoda ayrılmaktadır: Birinci periyot, 1877-1878 Türk-Rus Savaşı'na kadar; ikinci periyot ise Berlin Anlaşması'ndan bugüne kadar. Bu ayırım, bir taraftan Ermeniler açısından istenmeyen sonuçlar doğuran olguların açıklığa kavuşturulması, diğer taraftan uluslararası diplomasinin, özellikle de Rus diplomasinin, Ermeni Meselesi'nin çözümündeki rolünün ortaya konması açısından önem taşımaktadır. Bunun için Türkiye Ermenileri'nin içinde

⁴⁹³ *Ibid.*, s.47 vd.

⁴⁹⁴ *Ibid.*, s.10 vd., 19, 210.

bulunduğu durumu, gerçekten kötü mü yaşadıklarını açıklığa kavuşturmak, Rusya'nın iktidarı altına girmek mi istediklerini ya da milli özerkliğe ve kendi devlet yapılarına sahip olmaya can mı attıklarını netleştirmek gerekmektedir.

“Ermeni ve diğer tarih literatüründe ve yayımlarında Ermenilerin Türk iktidarı altında İslam'ın baskısı, hukuksuzluğu, sömürüsü ve tecavüzleri altında en karanlık dönemlerini yaşadıklarını, Hıristiyan halklar için utanç verici bu durumdan kurtulmaya can attıklarını ileri süren bakış açısı geniş bir şekilde yaygındır.”

“Çıkarları topraklarını genişletmekten ve yeni pazarlar ele geçirmekten geçen hâkim sınıflar ve en önce diplomatlar; bilim adamı, ‘manevi kültürün’ temsilcileri gibi uşakları aracılığıyla, basın yayın organlarıyla kendilerine gereken ‘kamuoyunu’ yaratırlar ve bu şekilde sömürüye, tecavüze ve talana dayanan işgalci amaçlarını aklarlar. Doğaldır ki, Batı Avrupa Hıristiyan devletlerinin çıkarları, onları toplum katmanları ve Avrupa halk kitleleri arasında Asya'nın Müslüman dünyasına karşı uygun bir şekilde kamuoyu yaratmaya itti. Böylece kamuoyu, güya ezilen Hıristiyan halkları, özellikle de ‘Slav kardeşlerini’ Türk boyunduruğundan kurtarma amacıyla Türkiye'ye karşı savaş ilanına hazırlanacaktı.”⁴⁹⁵

Ermenilerin durumunun özellikle 1878 yılından sonra uluslararası diplomasi tarafından Osmanlı'nın içişlerine müdahale aracı olarak kullanıldığına dikkat çeken Boryan, bu tespitlerin ardından Hıristiyanların ve Ermenilerin yaşam koşullarıyla ilgili gerçekleri ve olguları ele alır.

Ermeni Bolşevikleri'nin önemli liderlerinden B. A. Boryan, İstanbul'un Türkler tarafından fethinin İslam'ın Hıristiyanlık üzerinde kültürel bir üstünlük sağlamasına yol açtığını ifade eder. Ünlü Rus şarkiyatçısı Bartold'un “Müslüman dünyasının kültürü, Hıristiyan dünyasından üstündü”⁴⁹⁶ sözlerinin altını çizen Boryan, şöyle devam eder:

“Avrupa'nın müdahalesine, yani Batı'nın ve Rusya'nın saldırgan politikalarına kadar Hıristiyanların Osmanlı İmparatorluğu'ndaki durumu, emekçi kitlelerinin Hıristiyan devletlerindeki durumundan daha iyiydi. Bartold, ‘Hıristiyanların Müslüman iktidarı altındaki durumu ilk dönemlerde iyiydi’ diye yazmaktadır. Hıristiyan köylüler, kendi milli toprak ağaları tarafından o kadar

⁴⁹⁵ *Ibit.*, s.171 vd.

⁴⁹⁶ Bartold, **Kultura Musulmanstva**, Petersburg, 1918, s.6'dan aktaran: B. A. Boryan, age, c.1, s.172.

sömürülüyor ve köleleştiriliyordu ki, onlar Türk iktidarı altında bulunmayı kendi milli asilleri hâkimiyeti altında kalmaya tercih ediyorlardı.”⁴⁹⁷

Boryan, bu tespiti Milan dükünün elçisiyle Kral Alfonso'nun yaptığı görüşmeyi örnek göstererek pekiştirir. Görüşme tutanaklarına göre Arnavut köylüleri, Türk hâkimiyetini kendi asillerinin hâkimiyetine tercih etmektedir. O bölgede yaşayan insanlar, iyi ve insancıl Türk yöneticilere karşı sadıktır. Bunun sonucunda da birçok Arnavut, İslam'ı kabul etmiştir. Ayrıca Boryan'a göre Avrupa'nın hâkim sınıfları arasındaki ihtilaflar ve Katolik din adamlarının Papa'nın iktidarında teokratik bir devlet kurma çabaları, onların maddi çıkarları ve en kısa zamanda Türk iktidarı altında yaşamayı tercih eden emekçileri sömürme amacıyla açıklanabilmektedir.⁴⁹⁸

Boryan, ardından özel olarak Ermenilerin Osmanlı dönemindeki durumlarını ele alır ve şu tespitleri yapar:

“İstanbul'un 1453 yılında II. Mehmet tarafından fethi, Ermenilere yönelik hiçbir zulme yol açmamıştır ve genel olarak onlar açısından hiçbir olumsuz sonuç doğurmamıştır. Tam tersine tarihsel kaynaklar, Mehmet'in Ermenileri sevdiğini ve Ermeni milletini devlet için yararlı bir öge olarak gördüğünü, tebaasına insancıl yaklaştığını, tecrübelerine ve mali işlerdeki bilgilerine saygı duyarak Ermeni zanaatkâr ve tüccarlarını İstanbul'a davet ettiğini yazmaktadır. Aynı şekilde Sultan I. Selim de 1513 yılında Tebriz'i fethederek diğerleriyle birlikte bütün Ermeni zanaatkârları da İstanbul'a getirtmiştir. 'Milli Ermeni tarihi, Türk Sultanları'nın XVI. Yüzyıl'dan itibaren bugüne kadar (1876) Ermenileri esas olarak sevdiklerini ve imkânları ölçüsünde desteklediklerini ileri sürmektedir.' Onlara yönelik genel bir baskı olmamış, hükümet, tebaasının çıkarlarını gözetmiş ve tek tek kişilerden ve hükümet memurlarından Ermenilere yönelik baskı teşebbüslerinin kökünü kurutmuştur. Ermeniler tarafından bakacak olursak; onlar, sadece barış içerisinde yaşamamış, ayrıca Türk silahının başarılarından büyük mutluluk duymuştur. 1606 yılında Kıbrıs'taki Rum ayaklanmasının Türkler tarafından bastırılması Ermeniler arasında mutluluk yaratmıştır. 1780 yılında Suvorov, raporunda İran Hanlığı hâkimiyeti altındaki Ermenilerin ezildiğini ve sömürüldüğünü ve bunların birçoğunun Türkiye'ye kaçtığını yazar. Öyle ki Türkiye'deki Ermeniler,

⁴⁹⁷ *Ibit.*, s.172.

⁴⁹⁸ Ç. Miatoviç, **Konstantin, Posledni Vizantiyski İmperator, İli Zavoyevaniye Konstantinopolya Turkami V 1453 g.**, İzd. Suvorina, Petersburg, s.9 ve Narodı Turtsii, Petersburg, 1879, s.16, 53 vd.'den aktaran: B. A. Boryan, C.I, s.173.

İran'dakilere oranla daha iyi yaşamışlardır. Rusya'dakilerle ilgili olarak ise Linch, 'Ermenilerin birçoğu uzaklara gidiyor, özellikle de Türk hükümetini tercih ediyorlar' demektedir.

"1821 yılında Hassan Han, Kars bölgesinden esirler almış ve Ermeni esirler, Agasi tarafından kurtarılmıştır. Agasi, dindaşları olan Ermeniler'den Rus topraklarında yaşamalarını istemiş, fakat Ermeniler reddederek Türkiye'ye geri dönmüşlerdir. Bu olayı, H. Abovyan anlatmaktadır. Ermenilerin Türkiye'ye geçişinde 1795 yılı önemlidir. XVII. Yüzyılda, Akop Karnetsi'nin yazdığına göre, Türkiye'de örnek olacak bir düzen hüküm sürmektedir. Yazar, Hıristiyan devletlerinde bir Müslüman ülkesi olan Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gibi bir düzenin olamadığından yakınmaktadır."⁴⁹⁹

Boryan, bu durumun önemli olduğu kadar Ermeni Meselesi'nin ciddi olgularla aydınlatılması açısından bir o kadar az dikkate alındığını ifade eder. Boryan'a göre Çarlık diplomatları ve Avrupalı bilim adamları, Ermeni Meselesi'ne sadece Osmanlı İmparatorluğu'nun Hıristiyanlara, özellikle de Ermenilere karşı barbar politikaları çerçevesinde yaklaşmışlardır. Boryan, 1802 yılında Rus ordularının Bambak'ı işgal ettiğinde Türkiye Ermenileri'nin Rus Genelkurmay Başkanı'na gönderdiği mektubu örnek göstererek bu görüşleri çürütmeye devam etmektedir:

"Böyle biliniz: Biz, Türk Sultanı'na öyle bir sadakat duyuyoruz ki, onun düşmanlarını istemiyoruz. Gelişinizin ve ordularınızla ülkemize yerleşmenizin iyi bir tarafı (faydası, kabul edilebilirliği) yoktur. Ülkenize geri dönünüz. Eğer ülkenize gitmezseniz o zaman başınız bizimle belada olacaktır. Tanrı iyi nedir bilir, yoksa bizden günah gider."⁵⁰⁰

Bu örnek üzerine Boryan, 1828-1829 Rus-Türk Savaşı'nın Ermenilerin Osmanlı İmparatorluğu'nun en sadık tebaası olduğunu kesin olarak kanıtladığını belirtir. Boryan'ın ifadesiyle Ermeniler, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki durumlarından memnundurlar ve Çarlık Rusyası'nın hükümlerini reddetmektedirler. Bunda Rusya'daki vergilerin yüksek oluşu da rol oynamaktadır. Bambak Ermenileri, Osmanlı iktidarında 1969 ruble vergi

⁴⁹⁹ Forts, 1876, C.I, s.369 vd.; Sobranie Aktov, **Otnosyaşihhsya K İstorii Armyanskogo Naroda**, C.II, Moskova, 1838, s.68; H. F. B. Linch, **Armeniya, Putyovie Oçerki İ Etyudi**, Tiflis, 1910, C.I, s.589; Avdelbekyan, **Nork**, C.III, 1923, s.106 vd.; Raffi, **Taçkaayk**, Tiflis, 1895'den aktaran: B. A. Boryan, C.I, s.173 vd.

⁵⁰⁰ Aktı, **Sobranniye Kavkazskoy Arheograficeskoy Komissiyey**, C.II, s.1173'ten aktaran: A. B. Boryan, C.I, s.174.

öderken, 1807 yılından itibaren Rus hükümlerinde 4023 ruble vergi ödemişlerdir. Bu yükün esas kısmı ise Ermeni köylüsünün sırtına binmektedir.

Ekonomik gerekçelerin yanında Osmanlı'daki hukuksal durumlarının Rusya'ya oranla daha sağlam olması da Ermenilerin Türk hükümetini korumalarını gerektirmiştir. Birçok Ermeni, Rusya'da para kazanırken, yakınlarını Türkiye'de bırakmakta ve gelirlerini Türkiye'ye aktarmaktadır. Boryan, bu tespitlerini örneklendirir:

“ ‘Aileleri Türk paşalıklarında bulunuyor ve ülkenin zenginliklerini yurtdışına götürüyorlar’ diye yakınmaktadır bir Rus memuru. 1835 yılında Baron Vrangeli, Baron Rozen'e ‘Gümüşhane’de idari makamlar, Rum ve Ermenilere dini ayinleriyle ilgili hiçbir baskı yapmıyorlar. Ticaret, tamamen onların, Rumların ve Ermenilerin, elinde’ şeklinde yazmaktadır. Marx ise ‘Hıristiyanlar, Türkiye’de dinsel özgürlüklerden Avusturya ve Rusya’dakilere oranla daha fazla yararlanıyorlar’ demektir. Bu arada Avrupa devletleri, kendi ülkelerinde emekçilerin çok daha kötü şartlarda yaşadığını gizleyerek ve Türklere karşı yağma seferlerini aklamak için Hıristiyanlara özgürlük sloganını kullanarak Türkiye karşıtı kampanya yürüttüler. Bu şekilde Hıristiyanların uyduruk ağır durumları sömürgeci işgallerini gerçekleştirmek için bir araç oldu. 1830 yılında Pankratov, Kont Paskeviç’e⁵⁰¹ ‘Türk ağaların hemen hemen bütün toprakları, gâvurlar (Hıristiyanlar) tarafından işletiliyor ve neredeyse bütün ticaret ve bütün zanaat Hıristiyanların elinde’ diye yazar. Neredeyse her yerde Türkiye ekonomisi, Hıristiyanların elinde olmuştur. Bu durum, Ermenilerin Türkiye’nin çıkarlarını kiskançça savunmalarını açıklamaktadır. 1828 yılında Paskeviç, Nesselrode’ye⁵⁰² ‘Benim Gümrü’ye (önceden Aleksandropol, şimdi Leninakan) gelişime kadar Türklere, Ermeni ajanları aracılığıyla bizim topraklarımızda ne olup bittiğini oldukça iyi bir şekilde öğreniyorlardı’ şeklinde yazar. Bundan da görülmektedir ki, Ermeniler Çarlık hükümetine İran’la ilgili bilgi gönderdikleri zaman onları ‘onurlu’, Rus hükümetine sadık saymışlar; aynısını Türk komutanlığına yaptıkları zaman ise onları ajan ilan etmişlerdir. Çar memuru, Ermenilerin Türk hükümetinden memnun olmasını ve Osmanlı İmparatorluğu’nu ve bununla birlikte kendi yurttaşlarını Rus sömürsünden korumasını bir türlü kabullenememektedir.”⁵⁰³

⁵⁰¹ Erivan Kontu.

⁵⁰² Çarlık Rusya’nın Dışişleri Bakanı.

⁵⁰³ Aktı, C.III, s. 228; C.V, s.491; C.VIII, s.889; Forts, 1876, C.I, s.372; Marx i Engels, *Sobr. Soç.*, C.IX, s.181; Aktı, C. VII, s.842; C.V, s.573’ten aktaran: B. A. Boryan, C.I, s.175 vd.

Boryan, eserinin bu bölümünde Türkiye’de yaşayan halkların birbiriyle olan ilişkilerine de değinir:

“Türkiye’de yaşayan halkların karşılıklı iç ilişkileri, kendi işgalci amaçları için Türkiye’ye karşı bir silah olarak kullanma imkânı açısından Rus diplomasisinin ilgi alanı içinde bulunmuştur. Ancak gerçek şudur ki, Türkiye’deki halklar tam bir uyum içinde yaşamıştır, onları kullanmak ihtimal dışı gözükmemektedir. Bu meseleyle ilgili Paskeviç, 1829 yılında Nesselrode’ye şöyle yazar: ‘Nestorianların⁵⁰⁴, Ermenilerin, Haldeylerin⁵⁰⁵ çoğunluğu Yezidiler gibi katlanılmaz tarikatlara mensup Müslümanlarla eşit şartlarda Kürtlerin yanında sığınacak yer buldular ve birlikte tam bir uyum içinde yaşıyorlar.’

“Türkiye’de farklı inançlara mensup halkların düşmanlık ve nefretten yoksun bir biçimde yaşadıklarını Kırım seferi zamanındaki olgular da kanıtıyor: ‘Alaşkert Sancağı eski Müdürü Mamed Bey, bu sancağa 200 Kürt atlısıyla birlikte geldi. (...) Bütün yerli halkla dostane ilişkiler kurdu ve kışı geçirmek üzere Malazgirt’e gitti.’ Kürt beyleri, savaş zamanında olduğu gibi sonrasında da Ermenileri himaye etmiş ve onları korumuştur.

“Kürtler, Ermenilerle sadece dostça yaşamamış, hatta yaşlı Martirosyan’ın Azerbaycan Başpiskoposu İsak Sasunyants’a yazdığı¹⁸⁵⁵ yılındaki mektuptan anlaşıldığı gibi Ermenilerin etkisinde de kalmışlardır: ‘Ermeniler, Nestorianlar gibi Kürtler de benim sözümü saygıyla dinliyor. Bu durumu güçlendirmek için Sayın Konsolos’a (Rus-BB) takdim edilmek üzere size saygın Ermenilerin, Nestorianların olduğu gibi saygın Kürtlerin de mühürlü mektubunu gönderebilirim.’ Yukarıdaki alıntılar, meselemizi ilgilendiren noktaları, Ermenilerin Türkiye’de köleleştirilip köleleştirilmediğini ve hiçbir hakka sahip olup olmadığını ve kurtuluşları için Rusya’nın himayesine ihtiyacı olup olmadığını netleştiriyor. Yukarıdaki olgular, açık. Ancak boşluk bırakmamak için birkaç alıntı daha yapalım.”⁵⁰⁶

Ardından Boryan, Poruçik⁵⁰⁷ Militski’nin 1834 yılında Baron Rozen’e gönderdiği raporun uzun bir bölümünü aktarır. Rapor, Rus hâkimiyetinden

⁵⁰⁴ 5. Yüzyılda Hıristiyanlık içinden çıkmış bir tarikat. Tarikatın ismi, kurucusu İstanbul Patriği Nestori’den geliyor.

⁵⁰⁵ Sami kökenli bir aşiret.

⁵⁰⁶ Aktı, C.VII, s.786; C.II, 1878, s.226; Mşak, 1878, No. 6, s.370; Aktı, C. XI, s.479’dan aktaran B. A. Boryan, C.I, s.176.

⁵⁰⁷ Eski Rus ordusunda mülazım rütbesinde subay.

kaçıp Türkiye'ye sığınan Rusya Ermenileri üzerinedir. Bu meseleyi araştırmakla görevlendirilen Militski, kaçan Ermenilerin kesinlikle geri dönmek istemedikleri, hatta ailelerini de Türkiye'ye getirdikleri bilgisini veriyor. Boryan, Militski'nin raporunun Türkiye Ermenilerinin ekonomik, siyasi ve hukuksal olarak Rusya Ermenilerine oranla kesinlikle daha iyi şartlarda yaşadığının bir kanıtı olduğunu tekrar ediyor. Boryan, o bölgedeki Rusya Ermenilerin hepsinin Türkiye'ye kaçamamasını ise Çarlık hükümetinin kaçakları en ağır şekilde cezalandırmasına bağlıyor. Boryan, bu iddiasını da Rozen'in Nesselrode'ye gönderdiği başka bir mektupla kanıtıyor. Boryan, ayrıca Rusya'da ağır şartlarda yaşayan Ermeni köylülerin açlıktan kurtulmak için Türkiye ve İran'a kaçtığını gösteren başka bir belgeyi de örnek gösteriyor.⁵⁰⁸

Boryan, ardından Ermenilerin Türkiye'deki ekonomik durumuyla ilgili şu tespitleri yapıyor:

“Rus ordusu, Türkiye'ye seferleri sırasında Türkiye Ermenistanı'nda inanılmaz miktarlarda hayvanlarla ve dolu ambarlarla karşılaştı. Öyle ki, Rusya Ermenistanı'nın ve Transkafkasya'nın hiçbir bölgesinde böyle bir manzarayla karşılaşamazsınız.

“Türkiye'deki Ermenilerin ekonomik yaşam koşullarına bir göz atalım ve verilen haberlerin gerçeğe mi uyduğunu yoksa çağdaşların ipsiz sapsız açıklamaları mı olduğunu görelim.

“İlk önce toprağın kullanımı; Türkiye'de Ermeni köylüleri, toprak azlığından şikâyetçi değil. Oysa Gümrü'de (Rusya'da-BB) korkunç bir şekilde toprak azlığı hüküm sürüyor.' Türkiye'de toprak sahipliği ve toprak kullanımı işletim için hiçbir sınırlamaya tabii değil. Hıristiyan köylülerin ekonomik durumu, Müslüman'lardan, Türk'lerden, Kürt'lerden vd., daha iyi. Bir Ermeni gezgini ve milliyetçisi olan A-do'nun Türk ve Kürtler Ermeni'lere kıyasla nasıl yaşıyorlar sorusuna Ermeni köylüleri şöyle cevap veriyor: Kürtler, Ermenilere oranla daha fazla esaret altında. Türk köylüler de sömürülüyor ve köleleştiriliyor; milliyetin burada hiçbir önemi yok: 'Sömürücüler için milli ayırım yok'; Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkim sınıflarının ekonomik sömürüsü ve Türk hükümetinin hukuki normu, köylü nüfusa eşit muamele yapıyor, 'ister

⁵⁰⁸ Aktı, C.VIII, s. 883 vd.; C.VII, s.34'ten aktaran: B. A. Boryan, C.I, s.159, 176. Ayrıca bkz. s.161, 163 vd.

Ermeni, ister Süryani, ister Kürt ya da 'Türk olsun', Türk hükümetinin bu ayırım yapmama durumu hâkim sınıfların çıkarlarını koruyor.

“Yetkili kişilerin genel devlet sömürüsü dışında Kürt yetkililerin sömürüsü var. Bunlar, ‘Türk hükümetinin zayıflığını ve güçsüzlüğünü kullanarak Kürtleri olduğu gibi Hıristiyanları ve Müslümanları da hükümet yetkililerinden ve mültezimlerden daha çok sömürüyor’; bu ise maraba kurumuyla doğrulanıyor.”⁵⁰⁹

Maraba kurumunu ayrıntılı bir şekilde açıklayan Boryan, ardından şu noktalara dikkat çekiyor:

“Kürt ağa için milli bir kimlik yoktur. Kürt maraba, hukuksal ve ekonomik olarak Ermeniler'den de daha kötü durumdadır. Gezginin Kürtler maraba olarak nasıl yaşıyorlar ve Kürt ağa onlara nasıl davranıyor sorusuna Ermeniler şöyle cevap verirler: Aynı durumdaki Ermenilerle karşılaştıracak olursak Kürtlerin durumu daha da ağır. A-do'nun hazırladığı tablodan görüyoruz ki, Kürt ağaya bağlı 77 köyden 62'si marabalardan, 15'i ise özgür köylülerden oluşuyor. Birinci gruptaki Ermeni köylerinin sayısı 18, ikinci grupta ise 8. Görüldüğü gibi milli ayırım hiçbir rol oynamıyor.

“Müslüman köylülerin durumu, daha iyi değildi ve onlar da baskılardan ve sömürüden Hıristiyanlara oranla daha az çekmediler. Onların da şikâyetleri sonuçsuz kaldı, kimi zaman onlar da vergi toplayıcılarının ‘yağmasına’ ve Sultan'ın ve Türk hükümetinin kanunları yerine getirmemesine karşı Avrupa'nın korumasını talep ettiler.

“Trabzon bölgesinde Müslüman olan Oflu köylüler yaşar. Yaklaşık 60-70 bin kişi. 1893 yılında aşar nedeniyle mültezimle aralarında ihtilaf çıkar. Oflular, mültezimin haksızlığını protesto ederler, kaymakama, valiye şikâyetle bulunurlar ve Sultan'a telgraf gönderirler. Hiçbir cevap alamazlar ve şikâyetleri sonuçsuz kalır. Bunun üzerine Oflular, II. Wilhelm'e şu içerikteki telgrafi göndermek için Batum'a bir heyet yollarlar: ‘Kayzer, sen bizim Sultanımızın samimi dostusun. Sulta'nın kendi yazdığı kanunları tatbik etmelerini emir vermesi için senin aracılığını rica ediyoruz, yalvarıyoruz. Vergi toplayıcıları

⁵⁰⁹ Mşak, 1877, No. 78; 1878, No. 26; L. Sarkisyan, **Ayts Tyurkats Ayastan**, Tiflis, 1890, s.71 vd.; A-do, **Vani, Biglisi Yev Erzerum Vilayetner**, Erivan, 1912, s.278, 303; Rollen-Jackman, “Armeniya, Armyane I Traktarı,” **Polozhenie Armyan V Turtsii**, Moskva, 1896, s.52'den aktaran B. A. Boryan, C.I, s.178 vd.

bütün kanunlara karşı gelerek ve onları ihlal ederek bizleri soyuyor. Eğer sen bizi bu dayanılamayacak durumdan kurtaramazsan, yalvarırız iltica edecek, gidecek bir yer ayarla.' Wilhelm, telgrafı aldıktan sonra İstanbul'daki elçisi aracılığıyla sultana içeriğini bildirir. 1894 yılında inceleme yapmak üzere iki müfettiş gönderilir, ama meselenin üstü örtülür ve kapatılır.

“Aktarılan bu olay göstermektedir ki, Ermenilere yönelik baskı yapmak üzere özel bir uygulama yoktur; uygulamalar, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan bütün emekçi nüfusa yöneliktir. İşaret etmek gerekir ki, hatta o dönemlerde Ermeniler, Müslümanlardan daha iyi yaşamıştır. Bu durum, özellikle önem taşımaktadır, çünkü diğer kaynakların aksine Ermenilerin kendileri, Ermeni şovenistlerinin bile zikrettikleri bu durumu doğrulayan olguları tespit etmektedir.”⁵¹⁰

Boryan, Türkiye Ermenilerinin ezilmesinin dini değil, sınıfsal bir karakter taşıdığına altını çizer. Özellikle geniş Ermeni kitleleri, Ermeni kapitalistlerinin altında ezilmektedir. Türkiye Ermenileri arasındaki sınıf savaşı, Müslümanlar arasındakine oranla çok daha keskindir. Ermeni hâkim sınıfları, geniş Ermeni emekçi kitlelerini despotik bir şekilde sömürmekte ve köleleştirmektedir. Hatta bu yüzden Türkiye Ermeni emekçileri, Müslüman boyunduruğunu dindaşlarının boyunduruğuna tercih etmektedir.⁵¹¹

Boryan, eserinde Türkiye Ermenilerinin anayasasını da değerlendirir. Boryan'a göre Ermeni anayasası, Ermenilere, milli-kültürel özerklikten fazlasını, devlet özerkliğinden daha azını vermiştir. Boryan, ayrıca Ermeni tarihçilerin anayasa ile ilgili yaptıkları çarpıtmaları da gözler önüne serer ve gerçekleri ortaya koyar.⁵¹² Kitabının bu bölümünü esas olarak 19. Yüzyıl Ermeni kaynaklarına dayanarak yazan Boryan'ın tespitlerine Karibi'nin eserinde de rastlamak mümkündür:

“Ermeniler, Türkler, Kürtler, bilindik komşuluk tartışmalarının sınırlarını aşmayan herhangi bir anlaşmazlık olmadan birlikte yaşadılar. Öyle ki hepsi tamamen benzer koşullarda bulunuyordu.”⁵¹³

⁵¹⁰ A-do, *ibit*, s.278 vd.; Hajak, **Arkere Taçkastanum**, Baku, 1903, s.73'den aktaran: B. A. Boryan, C.I, s.180 vd.

⁵¹¹ B. A. Boryan, s.188.

⁵¹² *Ibit*., s.195, 206.

⁵¹³ Karibi, s.26.

Sovyet Ermenistanı'nın önemli devlet ve bilim adamlarından Artashes Balasiyeviç Karinyan da aynı vurguları yapar. Karinyan, 1926 yılında iki cilt halinde yayımlanan "Eski Türkiye ve Türkiye Ermenileri" başlıklı kitabında Ermeni milliyetçi tarihçiliğinin gerçeği çarpıtarak Türkiye Ermenilerinin sosyo-ekonomik durumunu karamsar bir şekilde yansıttığını belirtir. Osmanlı döneminde Türkiye Ermenilerinin Ermenistan Ermenilerinden çok daha refah ve bolluk içinde yaşadıklarını vurgular.⁵¹⁴ Karinyan, başka bir yazısında da yapılan çarpıtmalara dikkat çekerek şunları belirtir:

"Grigori Artsruni 'Türkiye Ermenilerinin Ekonomik Durumu' başlıklı bu broşüründe, Ermeni köylülerin ve Türkiye halkının diğer tabakalarının ekonomik durumuna sadece birkaç genel nitelikli, yüzeysel ve bulanık yargılar içeren sayfa ayırmıştır. Broşürün içeriğinden anlaşıldığı üzere, araştırdığı konuya tamamen yabancı olan Artsruni, söz konusu dönemde var olan yabancı kaynaklara, konsolos raporlarına ve gümrük birimlerinin resmi raporlarına birer yardımcı malzeme olarak başvurmaya bile gerek görmemiştir. Ermeni sivil toplum kuruluşlarının arşivlerinde bulunan veriler de fevkalade anlamlı olabilirdi. İstanbul periyodik basın sayfalarında yer alan toplantı tutanakları ve ayrı ayrı konulara ilişkin özetlerden de zengin malzeme temin edilebilirdi. Fakat Artsruni, söylediğimiz gibi, bu kaynakların hiçbirisine başvurmamıştır. Belki bunun bir sebebi de, söz konusu kaynakların tamamının Ermeni liberalizminin esasen yanlı olan tezini temelden sarsmasıdır."⁵¹⁵

Karinyan'ın ifadesiyle Türkiye'de "milli edebiyat ve kültürün" durumu, Türkiye Ermenilerinin ifade ettiklerine göre, çoğu zaman Güney Kafkas'taki Ermeni okullarının ve edebiyatının durumundan iyidir. Türkiye'de Ermenilerin kendilerine ait bir özyönetim düzeni vardır. Okullar ve kültür kuruluşları daha iyi koşulları sahiptir. Türkiye Ermenileri bunu kendi gazetelerinin sayfalarında sürekli vurgulamışlardır.⁵¹⁶

Görülmektedir ki, Ermenilerin, Türk iktidarına karşı ayaklanmasını veya başka bir devletin himayesini gerektirecek hiçbir nesnel koşul yoktur. Peki ne

⁵¹⁴ A. Karinyan, **Staraya Turtsiya İ Turetskie Armyane**, C.I-II, "Nork", 1926'dan aktaran: K. N. Karamyan, *Polojenie Zapadnih Armyan, "Armyanski Vopros" i Mejdunarodnaya Diplomatiya V Posledney Çetverti XIX Veka İ Naçale XX Veka*, Yerevanski Gosudarstvenniy Universitet, Yerevan, 1972, s.16.

⁵¹⁵ A. Karinyan, "K. Harakteristike Armyanskih Nationalistiçeskih Teçeniy," **Bolşevik Zakavkazya**, No. 2, 1928, s.59.

⁵¹⁶ *Ibit.*, s.53.

olmuştur da özellikle Berlin Konferansı'yla birlikte Ermeni Meselesi ortaya atılmış ve uluslararası bir mesele haline gelmiştir, getirilmiştir? 1877-78 Rus-Türk Savaşı'na kadar milli-ayrılıkçı bir harekete sahip olmayan Ermeniler⁵¹⁷, kısa bir süre de nasıl “bağımsız Ermenistan” noktasına gelmişlerdir, getirilmişlerdir?

I. Petro'yla birlikte Rusya'nın güneye inme politikasının ortaya çıkmasıyla ve Rus-Türk savaşlarının başlamasıyla Doğu'nun Hıristiyan halklarını kendi tarafına çekmek Rusların zaferi için kaçınılmazdı. II. Yekaterina'nın Türkiye'nin Hıristiyan halklarına manifestosunun yayımlanması, aynı dönemde “Rusya'nın himayesinde Ermeni-Gürcü Çarlığı” projelerinin geliştirilmesi bunun önemli göstergeleriydi. Boryan'ın ifadesiyle I. Petro, aynı Katolik kralları gibi amaçlarına ulaşmak için Ermenileri bir araç olarak kullanmak istiyordu.⁵¹⁸ Artık Ermenileri kullanma politikası hem Avrupa'nın hem de Çarlık Rusya'sının resmi politikası haline gelmişti. Buna paralel olarak gelişen Ermeni milliyetçiliğinin incelenmesi, konuyu berraklaştıracaktır.

Ermeni Milliyetçiliğinin Gelişimi ve Karakteri

Ermeni milliyetçiliğinin ve özerk Ermenistan fikrinin ilk ideologu olarak İsrail Ori'yi sayabiliriz. Ori, ilk olarak Batı Avrupa'dan, ardından da Rusya'da I. Petro'dan “inançsızların” hükümlerinden Ermenileri kurtarmaları için silahlı kuvvet talep eder. Ori'ye göre Ermenilerin özgürlüğü aktif diplomatik faaliyetlerden ve Hıristiyan devletlerin askeri gücünden yararlanmaktan geçmekteydi. Boryan'ın ifadesiyle dış güçlere bel bağlayan bu politika, Ermeni milliyetçiliğinin gelişimine damgasını vuracaktır.⁵¹⁹

1870-1880 yıllarında ise Ermeni milliyetçiliğinin en hızlı savunucusu Grigori Artsruni olur. 1876 yılındaki Bulgar isyanı sırasında büyük devletlerin elçileri Balkanlar'daki durumu değerlendirmek ve kendi çıkarlarını sağlayacak önlemler almak üzere İstanbul'da toplanır. Tam bu dönemde Artsruni, Ermeni aydınları arasında ibretlik bir tartışma başlatır. Bulgarların kendi devletini kurma yolundaki bu adımları, Batı ve Çarlık diplomasisinin de etkisiyle Ermeni aydınları arasında ayrı bir Ermeni devleti kurulması fikrini canlandırmıştır. Ermeni ticaret sermayesinin ve feodallerinin ideolojik alandaki temsilcileri,

⁵¹⁷ B. A. Boryan, C.I, s.51 vd.

⁵¹⁸ *Ibit.*, s.52, 136 vd., 141, 212.

⁵¹⁹ Age, C.II, s.293.

gerek Bulgar ayaklanmasından gerekse de İstanbul'daki zirveden istifade ederek yayın organlarından sırasının Ermenilere geldiği propagandasını seslendirmeye başlar.

Grigori Artsruni, Ermeni liberal burjuvazisinin Tiflis'te çıkan yayın organı Mşak'ın başyazısında Ermeni halkını Osmanlı İmparatorluğu'na karşı özgürlüğü için ayaklanmaya çağırır. Ancak derginin kurucusu olan Artsruni'nin bu çağrısı Türkiye Ermenileri içerisinde hiçbir karşılık bulmaz. Hatta Ermeniler, Artsruni'nin ifadesiyle, sadece ayaklanmamış, ayaklanmayı düşünmemiştir bile. Bu durum, Artsruni'yi Mşak'ın 1876 yılında yayımlanan 24. sayısında "Ermeniler, bir millet olmamanın ötesinde insan sıfatını taşımayı bile hak etmiyor" şeklinde yazacak kadar çileden çıkartır. Ancak bundan da önemlisi; Ermeni ayaklanmasından umudunu kesen Artsruni, bütün umutlarını Batı ve Çarlık diplomasisine bağlamaktadır. Artsruni, yazısının devamında Ermenilerin çökmüş ruhunu ayağa kaldıracak ve onları özgürlüğe kavuşturacak "bir dış etkiye, bir dış güce ihtiyaç var" diye yazar.⁵²⁰

Kısa bir süre sonra Artsruni'nin bu ifadelerine cevap, yine Rusya Ermenileri tarafından çıkartılan Megu Ayastani'den gelir: Ateşle oynanmaması gerekir, ateş tehlikelidir, yangından kaçınmak için onu söndürmek zorunludur. Ermenileri Türkiye'ye karşı kışkırtarak ve onları ayaklanmaya teşvik ederek Osmanlı İmparatorluğu'nun iç işlerine karışmanın hiçbir lüzumu yoktur. Unutmamak gerekir ki, böyle bir girişim en fazla Ermenilere zarar verecek ve hatta onların sonunu hazırlayacaktır. Eğer Türkiye İmparatorluğu'nda işler kötüye gidiyorsa bu Türkiye'deki halkların, Ermeni, Türk, Kürt ve Süryanilerin, kendi meselesidir. Bu halklar, ortak güçleriyle millet ayrımı yapmaksızın kendi kötü yönetimleriyle hesaplarını kendileri görmelidir. Ermenilerin kurtuluşu, Türkiye'de yaşayan bütün halkların kurtuluşuna bağlıdır. Ancak ortak mücadele, herkesin özgürlüğünün garantisi olabilir. Büyük devletlerin müdahalesinin engellenmesi Türkiye'deki bütün milletlerin birliğini sağlayacak ve her alandaki gelişmenin önünü açacaktır. Özetle bu fikirleri ileri süren yazı, şu vurguyla son bulmaktadır:

"Evimizde otururken onlara talimatlar vererek Türkiye Ermenilerinin kanını talep etmeye ve bugünlerini, geleceklerini tehlikeye atmaya ne

⁵²⁰ Y. Kegamyán, **Ayeri Azatakrakan Şarjume**, Baku, 1915, s.267 ve Mşak, No.24, 1876'dan aktaran: B. A. Boryan, C.I, s.224.

hakkımız var?”⁵²¹ Bu yazının ardından Grigori Artsruni'nin cevabı gecikmeden gelir. Mşak'ın 1876 yılının 27. sayısında Artsruni, hala Ermenileri sabırlı olmaya teşvik eden, onları gerçekleşmeyecek, abuk subuk fikirlerle sürükleyen ve Ermenilerin bir zaman Türkiye'de önemli roller oynayacağını ya da Ermeni-Türk devleti fikrinin gerçekleşeceğini düşünen kalın kafalı adamlar var diye yazacaktır.⁵²²

1876 yılındaki Bulgar isyanıyla birlikte başlayan Ermeni aydınları arasındaki bu tartışma sırasında Türkiye'deki Ermeni Patriği Nerses, Ermeni Milli Meclisi'nin önerisiyle Ermeni milletine yönelik bir bildirge yayımlar ve şu noktaların altını çizer: Eğer bugüne kadar Ermeni milleti, millet olarak dinini, kilisesini, dilini, tarihi ve kültürel değerlerini koruduysa, bunu Türk hükümetinin himayesine, etkinliğine ve Ermeni milletine olumlu yaklaşımına borçludur. Kader, Ermenileri Türkler birleştirmiştir. Bu yüzden Ermeniler, devletin içinde bulunduğu savaş koşullarında bu duruma kayıtsız kalamaz, tam tersine her zaman olduğu gibi ona yardım etmekle yükümlüdür. Vatanını seven Ermeniler, hükümete yardımcı olarak Ermeni halkının hizmetini göstereceklerdir. Osmanlı İmparatorluğu'nun savunması, Ermenistan'ın Ermeni dininin, okullarının, benliğinin, ailesinin, onurunun ve hayatının savunmasıdır. Patrik Nerses, Ermenileri, vatanı savunmaya, Türkiye Ermenilerinden oluşan gönüllü birliklere katılarak silah elde düşmana karşı savaşmaya çağırır. Patrik, birleşmeye, vatan ve sultan adına ve milli çıkarlarımız ve onurumuz için kendimizi feda etmeye mecburuz der.⁵²³

Ancak ilerleyen süreçte Ermeni aydınları arasında emperyalist Batı'nın ve Çarlık Rusya'sının himayesinde “bağımsız” bir Ermeni devleti kurma fikri hâkim olacaktır. Artsruni'de kendini yalın bir şekilde ifade eden bu fikirler, özellikle gerek Rusya gerek Türkiye Ermenileri aydınları tarafından benimsenecek, örgütleri kurulacak ve bu fikirlerin yayılması sağlanacaktır. Megu Ayastani gibiler azınlıkta kalacak Ermeni aydınlarının ciddi bir kısmı, gerek Kaçaznuni gibi önemli Taşnak yetkililerinin gerekse de Bolşevik Ermeni liderlerin saptadığı gibi Batı devletlerinin ve Çarlık Rusya'sının “vaatlerinin” peşinden giderek Ermeni halkını bu uğurda feda edecektir. Bu tartışmanın taraflarından Artsruni'nin ifadeleri ve ilerleyen süreçte Ermeni aydınlarının

⁵²¹ D. Ananun, **Rus Asarakakan Zargatsume**, C.II, Eçmiadzin, 1922, s.189 vd.'dan aktaran: B. A. Boryan, C.I, s.224.

⁵²² Mşak, No.27, 1876'dan aktaran: B. A. Boryan, C.I, s.225.

⁵²³ Y. Kegamyan, s.269 vd.'den aktaran: B. A. Boryan, C.I, s.228.

aldıkları tutum, Ermeni Bolşeviklerinin teorisyenlerinden Boryan'ın şu tanımlamasını aktarmayı gerektirmektedir: “Milletin ve sınıfın siyasi programı, ekonomik sebeplerden kaynaklanır ve ekonomik temellere dayanır. Sınıfın ve milletin devletteki ekonomik, siyasi ve hukuksal durumu, milli ve sınıfsal ideolojisinin örgütlenmesinin temelidir. (...) İlerici milli ideoloji ve ezilenlerin kurtuluşu adına mücadele, ki bunun sözcüsü emekçi kitlelerdir, sosyalist aydınların siyasi talepleri doğrultusunda oluşur. ‘Aydınlar kadar, özellikle de küçük milletlerin aydınları kadar, hiç kimse kendi milletinin büyük bir millet olmasına bu kadar ihtiraslı bir şekilde can atmaz’ diye yazar Kautsky. Küçük burjuva şovenist ideolojinin oluşturulması, küçük burjuva aydınlarına aiten, milli devletin örgütlenmesi anlamında saldırgan milli politikaların ideologları, üstünlüğünü küçük burjuvaziye ve onun ideologlarına da zorla kabul ettiren burjuva aydınlarıdır. İşte Ermenistan ve onun aydınları bu türdendi.”⁵²⁴

Bu bakımdan Ermeni burjuvazisinin ve toprak aristokrasisinin aydınları, Boryan'a göre, gerici bir rol oynamıştır. Milli ihtirasları diğer milletlere karşı ateşlemiş, ezilen milletler arasındaki çelişmeleri derinleştirmiştir.⁵²⁵

Çarlık diplomasisinin daha o dönemden Ermeni burjuvazisini ve onun ideologlarının başında gelen Artsruni'nin ekibini desteklemesi de bunun önemli göstergelerinden biridir. Kafkas Sansür Komitesi arşivinde bulunan ve Basın Genel Müdürlüğü ile Kafkas Şubesi arasındaki yazışmalarla ilgili belgelerden Çar yönetiminin Ermeni liberallerin faaliyetlerine olumlu yaklaştığı net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Karinyan, bu durumu şu şekilde açıklar:

“Bu durum öylesine belirgindi ki, Kafkas basınına gözlemleyenlerin dikkatinden kaçamazdı. Bu yüzdendir ki, Çar yönetimi Grigori Artsruni'nin ve Mşakçılarının tamamen içeriksiz ve temelsiz, keza sahte demokratik gazeteciliğiyle barıştı. Onların söylemi Çarlık için bir tehlike arz etmiyordu; ayrıca bu söylem tamamen Ermeni muhafazakârlara ve İstanbul Ermenilerine karşı yöneltilmiş durumdaydı. Aynı zamanda Rus mutlakıyetine karşı kölelik ruhuyla yoğrulmuştu. (...)”

“Artsruni, kendi elverişli konumundan ustalıkla yararlanarak, Türkiye'ye ve ‘Rusya eğiliminin’ tüm karşıtlarına yönelik mücadelesini yeterince düzenli biçimde yürütmekteydi.

⁵²⁴ Age, s.209.

⁵²⁵ Age, s.32.

Bu, ayaklanmanın gerekliliğine ve Türkiye Ermenilerinin yardım için Rusya'ya ve 'büyük devletlere' başvurmalarının sağlanmasına yönelik olan yeterince açık bir politikaydı.

Bu programa karşı koymak isteyen toplum önderleri, acımasız eleştirilere ve dışlanmaya maruz kalıyorlardı.

“Grigori Artsruni'ye ve Ermeni liberalizminin diğer propagandacılarına bir şekilde karşı koymaya cesaret eden İstanbul'daki tüm Ermeni önderlerin kaderi böyle oldu.”⁵²⁶ Ermeni burjuva aydınları arasında Rusya'ya karşı bir ayaklanma çıkartılmasına esas olarak olumsuz bakılması da bunun eseri idi.⁵²⁷ İşte Taşnaksutyun'u ortaya çıkaran ortam buydu. Karinyan'a göre Artsruni, liberalizmin fikir babası olmakla beraber, Ermeni burjuvazisinin partisi Taşnaksutyun'un da fikir babasıydı. Hem yaşlı hem de genç Taşnaklar, Grigori Artsruni'yi kendi kuramcılarından birisi olarak gördüklerini ve Taşnakizmin Grigori Artsruni'nin görüşlerinin mantıksal devamı olduğunu kendi dilleriyle her zaman vurgulamışlardır.⁵²⁸

1890'lardan itibaren Ermeni milliyetçiliğinin temsilciliğine Taşnaksutyun soyunacaktır. Partinin politikası, uluslararası diplomasiye dayanarak ve büyük devletlerin yardımını alarak aynı Balkan Slavları gibi Ermenileri bağımsızlığına kavuşturmaktı. Taşnakların taktiği ise özellikle yazılı propaganda yoluyla Batılı devletleri Ermenileri savunur hale getirmek ve Avrupa kamuoyunun dikkatini çekmek için çeteler örgütleyerek gerilla savaşıyla Türk iktidarına karşı ayaklanma başlatmaktı.⁵²⁹ Taşnakların, 1891 yılında daha kuruluş aşamasında yayımladıkları manifesto, kitleleri elde silah Türk iktidarına karşı ayaklanmaya çağırıyordu.⁵³⁰ Devlet yetkililerine karşı silahlı terör eylemlerine girişmek resmi belgelerindeki amaçlar arasında yer alıyordu.⁵³¹

Tabii burada Ermeni milliyetçiliği üzerinde her dönem önemli etkisi bulunan Ermeni kilisesini de anmak gerekir. Ermeni kilisesi, toplum hayatında

526 A. Karinyan, s.54 vd.

527 B. A. Boryan, C.I, s.221.

528 A. Karinyan, s.48.

529 B. A. Boryan, C.II, s.393 vd.

530 **Proclamation From The Manifesto Of The Federation Of The Armenian Revolutionaries**, Tiflis, 1891'den aktaran: Manuel Hassassian, ARF As A Revolutionary Party (1890-1921), Hai Tad Publication, Jerusalem, s.4 vd.

531 Sarkis Atamian, **The Armenian Community**, Philosophical Library, New York, 1955, s.105'den aktaran: Manuel Hassassian, s.5.

ruhani işlerden çok siyasi işlerle uğraşmış ve siyasi hedeflere ulaşmak için bir araç olmuştur. Bunda özellikle Çarlık hükümetinin Ermeni kilisesiyle ilişkilerindeki sinsi, saldırgan politikası rol oynamıştır. Dolayısıyla Ermeni katalikosları, hem iç siyaset hem de dış siyaset açısından Çarlık diplomasisinin elinde bir silah görevi görmüşlerdir. Ermeni kilisesi aracılığıyla iç siyasette Ermeni kitleleri kontrol altında tutulurken, dış siyasette kilise, Rusya'nın Doğu'daki, özellikle de Türkiye ve İran'daki işgalci amaçlarının bir aracı olarak kullanılacaktır. Ermeni ruhbanları da bu görevleri yerine getirmeye hazır olduklarını birçok kez dile getirmişlerdir.

Ermeni kilisesi, diğer taraftan İngilizler açısından da caziptir. İngilizler, misyonerleri aracılığıyla Ermeni kilisesini kontrol altına almaya çalışmış, bu şekilde Rusya'nın etkisinden kurtararak kendi amaçları için kullanmaya çaba sarf etmiştir.⁵³²

19. Yüzyılın sonunda Ermeni milliyetçi ideolojisi bu şekilde gelişimini tamamlıyordu. Ermeni milliyetçiliğinin ideologları ise 17. ve 18. Yüzyılda ve 19. Yüzyılın ilk çeyreğinde İran ve Hindistan'daki Ermeni ticaret burjuvazisi iken, 19. Yüzyılda onların yerini Transkafkasya ticaret burjuvazisi alacaktır. Boryan'ın da ifade ettiği gibi Türkiye Ermenilerinin bu bakımdan dikkate değer bir rolü yoktur. Türk Sultanı'nın olumlu yaklaşımı sonucunda Türkiye Ermenileri ülkenin ekonomik ve finansal hayatını elinde tutmakta, tarım alanında önemli rol oynamakta ve İmparatorluk yönetiminde en üst düzeyde görevlerde bulunmaktadır. Bu bakımdan Türkiye'deki Ermeni burjuvazisi kendi ekonomik çıkarlarını Türk devletinin aracılığıyla sağlamakta, Avrupa'nın veya başka bir devletin yardımına ihtiyaç duymamaktadır. Ermeni milliyetçiliğinin Türkiye'de filizlenmemesinin en önemli nedeni budur. Ancak burada dikkati çekilmesi gereken nokta, Transkafkasya Ermenilerinin hiçbir şekilde Türkiye Ermenilerinin isteklerini ve taleplerini dikkate almamasıdır. Alınmadığı gibi Türkiye Ermenileriyle ilgili çok sığ bilgilere sahip olarak onlar üzerinden politika üretmeleridir.⁵³³ Türkiye Ermenileri, birçok kez Taşnakların kendilerini temsil etmeye hakkı olmadığını vurgulamıştır.⁵³⁴ İstanbul'daki Fransız Büyükelçisi de aynı şekilde 1878'lerde Türkiye Ermenileri arasında herhangi bir milliyetçi uyanışın veya fikrin olmadığını kaydetmektedir.⁵³⁵

⁵³² *Ibit.*, C.I, s.12, 52, 143 vd., 164 vd., 169.

⁵³³ B. A. Boryan, C.I, 22 vd.; C.II, s.394; A. Karinyan, s.49.

⁵³⁴ Manuel Hassassian, s.22.

⁵³⁵ Simon Vratzian, "The Armenian Revolution and The ARF," **The Armenian Review** 3, October, 1950, s.13'den aktaran: Manuel Hassassian, s.1 vd.

Seneler sonra Çarlık Rusyası'nın Kafkasya Valisi Vorontsov-Daşkov, "Ermeni Meselesi diye bir şey yoktu, Ermeniler arasında herhangi bir ayrımcılık yoktu, meseleyi biz kendimiz yarattık" diyecektir.⁵³⁶

Voronkov-Daşkov'un sözlerinden anlaşıldığı üzere Ermeni milliyetçiliğinin Türkiye'deki merkezkaç kuvvetleri güçlendirmesi, emperyalizm çağının tipik bir yasası olarak Batı emperyalizminin ve Çarlık Rusyası'nın çıkarlarıyla örtüşüyordu. Ermenilerin yaşadığı bölgenin coğrafi konumu ve Ermeni milliyetçiliğinin dışa bağımlı gelişimi Anadolu'yu işgal planları açısından büyük anlam taşıyordu. Batı'nın ve Çarlık Rusyası'nın uluslararası arenadaki diplomatik faaliyetleri için bir nesneye ve Türkiye'nin topraklarını işgal etmek içinse bir hukuk öznesine ihtiyacı vardı. Bu nesne, Ermenistan; hukuk öznesi ise Ermeniler oldu. Doğal olarak; Türkler ve Ermeniler arasında bir çatışma yaratmak için Ermeni milliyetçiliğinin körüklenmesi gerekiyordu. Bu amacın gerçekleştirilmesi ise milletin örgütlenmesinin ideolojik temelini oluşturmaktı. İşte Ermeni milliyetçiliği, bu amaca hizmet için bu temelde yükseltildi.⁵³⁷

Ermeni milliyetçiliğinin Türklere veya diğer halklara karşı körüklenebilmesi ve Ermenilerin bu ideoloji etrafında birleştirilmesi için şovenist yanının ağır basması gerekiyordu. Ermeniler yüceltilecek, Müslümanlar veya diğer halklar aşağılanacaktı. Ermeni milliyetçiliğinin kökünde yatan şoven özellikleri Gürcü devlet adamı ve yayıncısı Karibi, net bir şekilde ortaya koyar. Karibi'ye göre Ermeniler arasında milli ihtiraslar özellikle körüklenmiş ve Ermeni kitleleri şovenizm ve nefretle zehirlenmiştir. Bir taraftan ayrılıkçılık aşılırken, diğer taraftan Tatar ve Kürtlerin barbar oldukları, bu kültürsüz halkları kovup Tanrı tarafından seçilmiş olan Ermenilerin milli çarlığını kurmanın gerekliliği empoze edilmiştir. Bu yönde edebiyat da kullanılmıştır. Transkafkasya'daki Ermeni yazarları eserlerinde devamlı olarak Türkiye Ermenileri arasında şovenizmi kışkırtmış ve sivil halkı komşuları olan Türklere ve Kürtlere karşı silahlanmaya çağırmıştır.⁵³⁸ Karibi, bu bakımdan özellikle Rafael Patkanyan'ın "Muşluların Yeni Kuşağı" adlı şiirine dikkat çeker:

"Acılar içinde doğurdu ana oğlunu,
Bilenmiş ve keskin kılıcı

⁵³⁶ **Sbornik Diplomaticheskikh Dokumentov. Reformı V Armenii**, Ministerstvo İnostrannih Del, Petrograd, 1915, s.9.

⁵³⁷ B. A. Boryan, C.I, s.168 vd., 227.

⁵³⁸ Karibi, s. 20, 47 vd.

Hediye etmeli babası ona
Büyüdüğünde çocuk
Alınca oyuncakların tadını
Artık alışsın oynamaya
Ölümcül silahla korkusuzca'

“Edebiyat, sadece yazarın değil, halkının da ruhunu yansıtır. Rafael Patkanyan, Rus Ermenilerinin önde gelen lideri olarak, öz halkının hayallerini ifade etmiştir. İşte Ermeni liderleri Rusya’dan Türkiye’ye böyle korkunç, kardeş katili vaazlar gönderdiler. Böyle vaazlarla milli nefreti ateşlediler.”⁵³⁹

Karinyan da Karibi’nin bu tespitlerine paralel olarak şunları ifade eder:

“Vardanyan, ırk kuramının yardımıyla, Ermeni sermayesinin düşmanlarına karşı yeni bir kuramsal silah geliştirmeye çalışmıştır. “Türk halkının ‘geriliği’, Türk-Tatar grupların biyolojik yozlaşması, Türklerin ‘doğuştan vahşi oluşu’ gibi konulara ilişkin kuram, Türk milliyetçiliğinin gelişmesi karşısında karışmış olan Ermeni burjuvazisi saflarını takviye etmeli ve burjuvaziyi izleyen aptallaştırılmış halk kitlelerinde ‘öç ruhunu’ canlandırmalıydı.

“Fakat sadece ‘kuram’ yeterli değildi. Ermeni ırkının Avrupalılara yakınlığına, Ermeni organizmasının ‘daha iyi niteliklerine’, Ermeni ırkının Arî kökenlerine yapılan atıflar halk kitlelerini ayaklandırmaya yetmiyordu. “Daha etkin ve güçlü yöntemler gerekirdi. Net bir harekât planına ihtiyaç vardı. Taşnaksutyun partisinin platformu işte böyle bir programdı.

“ ‘Milli bir ocak’ kurma fikri artık bir hayal ve platonik bir arz değildi. “ ‘Aydın’ ve Hıristiyan Batı’nın yardımına, Çarlık Rusya’nın himayesine, Türkiye’nin kaçınılmaz olarak parçalanacağına, bütün ‘Müslüman’ dünyasının ‘yozlaşmasına’ işaret eden Ermeni milliyetçileri, halk kitlelerini birleşmeye ve Türkiye’ye karşı faal mücadeleye çağırıyordu.”⁵⁴⁰

Ermeni milliyetçiliğinin kendini yapılandığı dönemde, yukarıda altını çizdiğimiz özelliklerine bağlı olarak birçok tarihi çarpıtmaya da başvurulmuştur. Boryan, bu çarpıtmalardan çarpıcı olan bir tanesini örnekler. Ermeni liberalizminin 19. Yüzyıldaki önemli temsilcilerinden G. A. Ezov, 1859 yılında yayımlanan bir eserinde Herodot’tan bir alıntı yapar. Boryan,

⁵³⁹ *Ibit.*, s.48.

⁵⁴⁰ Karinyan, age; **Bolşevik Zakavkazya**, No. 7-8, 1928, s.73 vd.

Herodot'tun asıl metniyle Ezov'un alıntılacağı metni karşılaştırdığımızda farklılıklar görür ve eserinde her iki metni de yan yana koyarak yapılan çarpıtmayı gözler önüne serer. Ezov'un metnine bakalım:

“Fırat, Ermenistan'ın içinden akardı ve oranın sakinleri Fırat üzerinden Babil'e sıkça giderlerdi. Bunu Herodot, Ermenilerin Fırat üzerindeki seyahatlerini ve tekne yapımlarını anlatarak doğrular: 'Ermenistan'da, Asur'un yukarısında, söğüt dallarından gemilerin kenarlarını yapıyorlar ve onları kürklerle kaplıyorlar. (Ne gösteriş!). Tabanını ise kışını ve burnunu yapmaksızın dikişe benzer bir şeyle oluşturuyorlar. Tekneleri yuvarlakımsı bir şekilde inşa ediyorlar ve kamışlarla doldurarak mallarla yükleyip, özellikle palmyeden yapılmış şarap küpleriyle, nehre bırakıyorlar. Tekneler, iki kürek ve iki ayakta duran insanla yola koyuluyor. Bu tekneler, büyük ve küçük olabiliyor. En büyüklü beş bine kadar yük kaldırabiliyor ve her biri eşek de taşıyor. Ne kadar çok tekne varsa, o kadar çok eşek oluyor. Dümenci, Babil'e varıp yükleri indirdikten sonra teknenin kenarlarını ve kamışlarını orada satıyor, kürkleri ise eşeklere yükleyip Ermenistan'a geri götürüyor. Öyle ki nehrin ters yönüne doğru hızından ve teknelerin ağaçtan değil de, kürkten yapılmış olmasından dolayı yüzmenin imkânı yok. Bu şekilde eşeklerle Ermenistan'a dönüp benzer tekneleri yeniden yapıyorlar.' Ermenilerin ta eski dönemlerde Fırat üzerinde yürüttükleri ticari faaliyeti Herodot'un bu sözlerinden daha iyi hiçbir şey kanıtlayamaz.”⁵⁴¹ Aynı metni daha sonra başka bir Ermeni tarihçisi ve Ermenistan tarihi ders kitabının yazarı Palasanyan da tekrarlıyor.⁵⁴² Daha sonra Ermeni tarihçi Leo da Ermeni tüccarları idealize ederek ve onları bu gemilerin mucidi Ermeni çobanları ve Ermeni halkının dehaları olarak adlandırarak bu alıntıyı yapıyor.⁵⁴³

Herodot'un orijinal metnine baktığımızda ise gördüğümüz tablo farklıdır. Bazı unsurların abartılmasının yanında tekneleri yapanlar Ermenilerle yakın bölgede oturan Asurlulardır.⁵⁴⁴ Boryan'ın ifadesiyle üç Ermeni tarihçi, Herodot'u Ermeni tüccarları görmek istedikleri gibi okumuşlar ve anlamışlardır.

⁵⁴¹ G. A. Ezov, **Vnutrenniy Bit Drevn Armenii**, Sankt Petersburg, 1859, s.127 vd.'den aktaran: B. A. Boryan, C.I, s.36 vd.

⁵⁴² Stepanos Palasanyan, **Patmutyün Ayots Sksbits Minçev Mer Orere**, 2. Basım, Tiflis, 1895, s.89 vd.'den aktaran: B. A. Boryan, C.I, s.37.

⁵⁴³ Leo, **Ayots Patmutyün**, Ator Araçın, Tiflis, 1917, s.359 vd.'den aktaran: B. A. Boryan, C.I, s.37.

⁵⁴⁴ Gerodot, **İstoriya V Dvyati Knigah**, çev. Mişenko, C.I, Moskova, 1888, s.102 vd.'den aktaran: B. A. Boryan, C.I, s.36 vd.

Daha önce de değindiğimiz bu çarpıtmalara Karibi de dikkat çeker. Ermeni liderleri, taleplerini artırmak için olguları çarpıtmakta ve abartmaktadır. Karibi, bu gerçeği İngiliz yazar Linch'in de tespit ettiğini kaydederken, İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi'nin 15 Temmuz 1880 tarihli mektubuna da atıfta bulunarak yapılan abartmaları kanıtlar.⁵⁴⁵

19. Yüzyılın sonlarında gelişimini tamamlayan saldırgan, şoven ve dışa bağımlı Ermeni milliyetçiliğinin o dönemki pratiği de özelliklerine uygun bir şekilde olmuştur. Bunun ilk önemli örneklerinden biri Zeytun ayaklanmasıdır. Boryan, eserinde bu ayaklanmanın özünü net bir şekilde ortaya koyar. III. Napolyon'un Lübnanlılara "özgürlüklerini" kazanmalarında yardım etmesi Kilikya Ermenileri arasında önemli bir etki yapmıştır. Zeytunlular, Napolyon'un bu çıkışından büyük heyecan duymuş ve 1862 yılında ayaklanma başlatarak III. Napolyon'a bir heyet göndermişlerdir. Heyet, Napolyon'dan Zeytunluları himaye altına almasını talep eder. Napolyon, bu durumu İstanbul'daki elçiliği aracılığıyla Osmanlı makamlarına iletir. Bu dönemde Zeytun'de kendini prens ilan eden Levon Lusinyan isimli kişi ortaya çıkmıştır. Kendisinin Ermeni tahtının "mirasçısı" olduğunu söyleyen Lusinyan, Kilikya'nın Türklerden koparılarak Ermeni devleti haline getirileceğiyle ilgili Pallmerston ve III. Napolyon'la görüşmeler yaptığını yaymaktadır. Daha Zeytun olaylarından önce İstanbul'da Levon Lusinyan'ın Garibaldi'nin lejyonlarına katıldığına, Victor-Emmanuel'in ve İngiliz kralının akrabası, III. Napolyon'un arkadaşı ve şeref madalyaları sahibi olduğuna dair bildirimler fotoğrafıyla birlikte İstanbul'da dağıtılmaya başlanmıştır. Birçok kişi Lusinyan'a umutlar bağlamıştır. Hatta sonunda asırlardır Türkiye'nin "despotik zincirleri" altında bulunan Ermeni halkının "özgürleşerek" "özgür bir yere" sahip olacağını hayalini kurmaya başlamıştır. Öyle ki Zeytunlular, 1626 yılından beri III. Murat'ın fermanıyla birlikte vergi vermekten muhaf tutulmuş ve yarı özerk hatta özerk bir yapıda olmuşlardır.

Zeytun ayaklanması, Zeytunluların Napolyon'a başvuruları ve İstanbul'da Ermeni prensi Lusinyan'la ilgili bildirimlerin yayılması, Osmanlı iktidarının bölgeye isyanı bastırmak üzere ciddi bir güç göndermesine neden olmuştur. Zeytunlular, bu durumda Napolyon'a ikinci kez başvurur. Bu sefer Napolyon, Sultan'dan harekâtı durdurmasını talep eder. Bunun üzerine Osmanlı'dan bir bürokratın, Ermenilerden iki dini temsilcinin ve İstanbul'daki Fransız

⁵⁴⁵ H. F. B. Linch, **Armeniya**, C.II, s.528 ve Sinyaya Kniga, **Turtsiya**, No.6, 1881, s.16'dan aktaran: Karibi, s.37 vd.

Büyükelçiliği'nin sekreterinin yer aldığı bir komisyon kurulur. Bu komisyon, Zeytun halkı ile İstanbul hükümeti arasında barışın sağlanmasına çalışacaktır. Sonuçta Zeytunlular, İstanbul hükümetinin üstünlüğünü kabul eder.⁵⁴⁶

Boryan, Zeytun isyanını III. Napolyon'un ezilen ülkelerdeki milli politikasına ve Avrupa'nın toplumsal ve devlet hayatındaki ikili hareket tarzına bağlar. Boryan, Napolyon'un Kilikya'yı Türkiye'den koparmak amacıyla Ermenileri Türklere karşı kışkırttığı sonucuna varır. Lusiyân'ın ortaya çıkışı, Zeytunluların bildirimleri ve Napolyon'a başvuruları, şüphesiz, Napolyon'un belirtilen amaca ulaşmak için hazırladığı planın parçalarıdır. Boryan'a göre Zeytun ayaklanması, Ermenilerin değil, kapitalist Fransa'nın çıkarları doğrultusunda Napolyon'un emriyle örgütlenmiştir.⁵⁴⁷

İstanbul'daki Fransız Büyükelçisi de bağımsız bir Ermeni devletini düşünmenin imkânsız olduğunu belirtir. Ermeniler, Bulgarlara ve Yunanlılara benzer bir konumda değildir. Ermeniler, Türkiye'nin dört bir yanına dağılmış, Müslümanlarla karışık olarak yaşamaktadır ve çoğunluk oldukları kesin bir sınır tespit etmek olanaklı değildir.⁵⁴⁸ Esas olarak Ermeni Meselesi'nde dönüm noktası 1878 yılındaki Berlin Konferansı ve Anlaşması olacaktır. Berlin Konferansı'ndan sonra Ermeni Meselesi, büyük devletlerin diplomasisi için Türkiye'ye bir baskı aracı haline dönüşmüştür. Artık mesele uluslararası bir mesele haline gelmiştir. Ermeni Meselesi artık Osmanlı'nın kendi iç meselesi değildir. Anlaşma'nın 61. Maddesi bunun hukuki boyutunu oluşturmaktadır. Özellikle "Ermenilerin yerleşik buldukları bütün bölgelerde reform talep edilmesi", Ermenilerin Türkiye'nin dört bir yanına dağıldıkları göz önünde bulundurulduğunda Anlaşmayı imzalayan devletlerin tüm Türkiye üzerinde hâkimiyet kurma çabasıyla açıklanabilir.⁵⁴⁹

Ancak Berlin Anlaşma'nın 61. Maddesi Ermenileri tatmin etmez. Ermeni heyeti, uluslararası diplomasi'nin temel prensiplerini kavrayıp, bu başarısızlığı Ermenilerin ayaklanma başlatmamasına bağlar. Kurtuluş, "şikâyetlerle değil", diplomatların dikkatini ve kamuoyunu kendi tarafına çekmek için kan dökerek olacaktır. 1889 yılında uluslararası hukuk profesörü Rollen-Jackman, Ermenilere şikâyet etmeyi bırakmaları gerektiğini, isyan başlatarak

⁵⁴⁶ Kegamyan, s.248 vd. ve Forts, C.III, 1877, s.171 vd.'den aktaran: B. A. Boryan, C.I, s.218 vd.

⁵⁴⁷ Age, s.219 vd.

⁵⁴⁸ Bkz. V. T. Mayevski, **Voyenno-Statistiçeskoye Opisanie Vanskogo i Bitliisskogo Vilayetov**, İzd. Şt. Kavk. Arm., Tiflis, 1904, s.27'den aktaran: Karibi, s.34.

⁵⁴⁹ B. A. Boryan, C.I, s.24, 236 vd.; Karibi, s.36.

diplomatların dikkatini çekmeleri gerektiğini ve Ermeni Meselesi'ni uluslararası diplomasi'nin Türkiye'ye müdahalesi yoluyla çözülebileceğini hatırlatır. Rollen-Jackman'e göre o dönemde ayaklanma, Ermeniler açısından Avrupa diplomasisini kazanmak için tek araçtır. 1878-Berlin Kongresi'nde Ermeni heyetine veriler öğütler, Rollen-Jackman tarafından tekrarlanmış olur.

Ermeni kitlelerinin önderleri, bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde Avrupa diplomasisinin bu oyununa düşerler. Ermeni halkını silahlandırmanın iyi sonuçlar doğurmayacağını, ayaklanmanın büyük devletler tarafından kendi emperyalist çıkarları için Türkiye'ye müdahale aracı olarak kullanılacağını anlamamışlardır. Ermenilerin ayaklanmamakla hata etmediklerini, İngiliz ve Ruslar için kendi çıkarlarının Ermenilerin acılarından ve yıkımından daha önemli olduğunu kavrayamamışlardır.

Artık Ermeni siyaset ve toplum adamlarının önünde iki temel mesele durmaktaydı: 1) Gözyaşının dilini, yani diplomatik faaliyetleri, ajitasyonu, propagandayı kullanmak ve “uygar” dünyanın kamuoyunu kendi lehine yaratmak ve 2) kılıç, yani çeteler örgütleyerek Türkiye'de silahlı ayaklanma başlatmak. İşte bu iki fikir, Ermeni Meselesi açısından Berlin Konferansı'nın temel mirasıydı.⁵⁵⁰

Karibi de o dönemde Batı emperyalistlerinin Ermenilere “daha fazla kan dökerseniz, istediğiniz yardımı alırsınız” mesajını verdiğini belirtir.⁵⁵¹ İşte bu öğütlerin ilk provası Sasun'da yapılır. Karibi, Sasun olaylarını anlatırken özellikle şu noktalara dikkat çeker: İran üzerinden Ermeni grupları birlikler halinde Türkiye'ye girmeye başlar ve Müslüman sivil halk üzerinde olabilecek bütün tecavüzleri uygular. Bütün bu tecavüzlerin sonunda 1894 Ağustos'unda kanlı Sasun olayları patlak verir. Ermenilerle Kürtler arasında başlayan karşılıklı kırım, Osmanlı ordularının müdahalesiyle bastırılır. Bu karşılıklı kırım, Boyatijyan ve Damalyan gibi Ermeni liderlerin propagandası sonucu yapay olarak kışkırtılmıştır. O döneme kadar Ermeniler ve Kürtler, o bölgede “toprağın ve suyun kardeşleri” gibi barış içinde yaşamışlardır. Ermeniler, bu bölgede Kürtler gibi her zaman açık bir şekilde silah taşıyabilmişlerdir. Ancak Ermeni çetelerinin iki yıllık çalışması sonucunda bu barış bozulmuş, bölge halkları iki düşman kampa bölünmüştür. Ve bu durum, yabancı devletlerin Türkiye'nin iç işlerine karışması için bahane olmuştur.⁵⁵²

⁵⁵⁰ B. A. Boryan, C.I, s.247 vd.

⁵⁵¹ Karibi, s.27.

⁵⁵² *Ibit.*, s.28 vd., 94.

Boryan da eserinde Sasun olaylarını değerlendirir. Boryan, Sasun olaylarının James Brice, Eduard Grey ve diğer İngiliz centilmenleriyle birlikte Ermeniler tarafından kışkırtıldığını ifade eder. İngilizler, Fransızca olarak çıkardıkları “Armeniya” adlı yayın organı aracılığıyla ayaklanmanın ön hazırlıklarını yapmışlardır. Ermenilere göre amaç, Avrupa kamuoyunun dikkatini çekerek emperyalist devletlerin Türkiye’ye müdahalesi yoluyla Ermeni Meselesi’ni özerk Ermenistan’ı kurarak çözmektir. İngilizler, Mısır’ı işgal etmenin ön koşullarını yaratmak peşindedir. Ermeniler, bu temelde İngilizlerin elinde kör bir silaha dönüşmüştür. İşte Sasun ayaklanmasının başındaki Ermeni liderlerin göremediği budur. Ermenilerin en küçük bir hakkı bile emperyalistleri ilgilendirmemektedir.⁵⁵³

Taşnaksutyun’un tarih sahnesine çıkışıyla Ermeni milliyetçiliğinin saldırganlığı katlanarak artar. Taşnakların hedeflerine ulaşmak için seçtikleri temel araç terör olacaktır. 14 Ağustos 1896 günü 26 silahlı ve bombalı Taşnak militanı, İstanbul’da Osmanlı Bankası’nı işgal eder ve içerdeki 150 kişiyi rehin alır. Taşnak teröristleri, 4 kişi öldürür, 5 kişiyi ağır yaralar. Olaya dış büyükelçiliklerin müdahale etmesiyle Taşnak teröristleri Fransız gemisi Le Gironde’a bindirilir ve Marsilya’ya götürülür. Marsilya’da tutuklanmalarına rağmen kısa bir süre sonra serbest bırakılırlar ve Ermeni kaynaklarına göre tekrar faaliyetlerini yürütmek üzere Türkiye’ye geri dönerler.⁵⁵⁴

Karibi’ye göre Taşnaklar, bu eylemleriyle amaçlarına ulaşmışlar, Türk-Ermeni çatışmasını kışkırtmışlar ve her zamanki gibi ortadan kaybolmuşlardır. Ayrıca Avrupa kamuoyunun dikkatini de Ermeni Meselesi’ne çekmişlerdir.⁵⁵⁵ Boryan’ın belirttiği gibi “kamuoyu” ise Avrupa hâkim sınıflarının temsilcileridir: Satılmış gazeteciler, bulvar yazarları, siyasi maceracılar, çıkarlarını Yunan ve İngiliz emelleriyle birleştirmiş olanlar. Kopartılan gürültünün özü, Ermenilerin kanını dökme pahasına emperyalistlerin yeni pazarlar elde etme ve Doğu’daki sömürgeci politikalarına destek arayışıyla açıklanabilir.⁵⁵⁶

Karibi’nin ifadesiyle Taşnaklar, hiçbir zaman güç dengelerini gözetmemiş, Ermeni kitlelerin çıkarlarını hiçbir zaman düşünmemiştir. Müslüman sivil halk içerisinde teröre başvurmuş, sağa sola bombalar savurmuş, Türk ve Kürt

⁵⁵³ B. A. Boryan, C.I, s.271.

⁵⁵⁴ Karibi, s.43; N. B. Kirakosyan, İstoriya Parti “Daşnaksutyun” S 1890 g. Po 1907 g., Moskva, 1999, s.15 vd.; Manuel Hassassian, s.13 vd.

⁵⁵⁵ Karibi, s.43 vd.

⁵⁵⁶ B. A. Boryan, C.I, s.263 vd.

memurlara karşı suikastlara girişmiştir. Bu eylemler ise daha sonradan Ermeni kitlelerine pahalıya mal olmuştur.⁵⁵⁷ Ki İstanbul Ermenileri ve Ermeni köylüleri, terör eylemlerinin başlamasından büyük endişe duymuşlardır.⁵⁵⁸

Ancak Taşnak terörizminin tek hedefi Müslümanlar değildir. Taşnaklar, kendi görüşlerini benimsemeyen Ermenilere yönelik de teröre başvurmuştur. Osmanlı devletinin Maksud Simon Bey, Osmanlı istihbaratın başı Artashes, jandarma üst düzey görevlisi Adisi Tigran gibi üst düzey bürokratlarını ya da kendilerine para yardımı yapmayı reddeden Camagarov gibi Ermeni bankerleri öldürmüşlerdir.⁵⁵⁹

Ayrıca Taşnakların Kafkaslara adımını atmasıyla da terörün baş göstermesi ve karşılıklı kırımın başlaması bir olur. Taşnaklar, Çarlık Rusyası'nın "böl, parçala, yönet" politikasının Kafkaslardaki taşeronu olmuştur. Barış içinde yaşayan halklar, Çarlığın kışkırtmasıyla ve Taşnakların harekete geçmesiyle birbirine düşman kesilir. Özellikle 1905 Ermeni-Tatar kırımı bunun önemli örneklerindedir.⁵⁶⁰

Buraya kadar kaleme aldığımız olaylar ve yorumlar, Birinci Dünya Savaşı ve 1915 olaylarının temelidir. Tarihte Ermeni devletlerinin bulunup bulunmaması sorununun, Ermenilerin Osmanlı'daki sosyo-ekonomik durumlarının, Ermeni milliyetçiliğinin gelişimi ve karakterinin incelenmesi bugünde hararetle bir şekilde tartışılan Ermeni Meselesi'nin doğru yere konması açısından hayati önemdedir. Meselenin buradaki kökleri, Türkiye'nin paylaşılması ve sözde soykırım tartışmalarına netlik kazandırmaktadır. Bu noktalara Boryan ve Karibi'nin eserleri üzerinden ışık tuttuktan sonra Birinci Dünya Savaşı ve Ermeni Meselesi'ne geçebiliriz.

Birinci Dünya Savaşı ve Ermeni Meselesi

Lenin ve Stalin, Birinci Dünya Savaşı'nın Osmanlı devletini paylaşmak için yapıldığını sürekli saptadılar.⁵⁶¹ Bu durum, dünyayı paylaşanlar tarafından da açıkça ortaya konmuştur. Amerikalı Stannard Becker, Ortadoğu'ya hükmetme

⁵⁵⁷ Karibi, s.40 vd.

⁵⁵⁸ Manuel Hassassian, s.6.

⁵⁵⁹ N. B. Kirakosyan, s.15; B. A. Boryan, C.II, s.199; Karibi, s.46.

⁵⁶⁰ B. A. Boryan, C.I, s.309 vd., 418 vd.; Karibi, s.16, 49.

⁵⁶¹ Bkz. Doğu Perinçek, **Lenin Stalin Mao'nun Türkiye Yazıları**, Kaynak Yayınları, 3. Basım, Temmuz 1992, s.91 vd.

savaşı olarak Birinci Dünya Savaşı'nın en büyük hedefinin Türkiye olduğunu belirtir. En zengin petrol, bakır, gümüş gibi yeraltı kaynaklarının ve en verimli toprakların bulunduğu bölge Türkiye'dir.⁵⁶²

Bunun önemli göstergelerinden biri de Rusya'nın Birinci Dünya Savaşı öncesinde Türkiye'nin ittifak teklifini ısrarlı olarak reddetmesidir. 1914 Ağustosunda Enver Paşa, İstanbul'daki askeri ataşesi General Leontyev aracılığıyla Rusya'nın Doğu'daki tarihi misyonunu yerine getirme ve Türkiye'yle olan tartışmalı meseleleri karşılıklı ödünler yoluyla ortadan kaldırma isteğiyle Rusya'ya ittifak antlaşması yapmayı önermiştir. Hatta Türk ordularını Rus komutası altına vermeyi bile teklif etmiştir. Girs, Dışişleri Bakanı Sazanov'a birçok kez bu durumu bildirmiş ve olumlu cevap verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ancak Rusya'ya Türkiye değil, İstanbul ve Doğu Anadolu bölgesi gereklidir. Paylaşmayı planladığı ülkeyle müttefik olmanın bir anlamı olmayacaktır.⁵⁶³

İşte Ermeni Meselesi, bu planlar çerçevesinde anlam kazanmaktadır. Çarlık Rusyası'nın en önemli hedefi İstanbul'u ele geçirmektir. Eğer bu doğrudan başaramayacaksa, dolaylı olarak Anadolu üzerinden gerçekleştirilecektir. Bunun da en önemli ayağı Anadolu'nun doğusunda, yani Ermenilerin yaşadığı bölgelerde bir dayanak noktası yaratmaktır. Bu dayanak noktasının yaratılması için ise o bölgelerin işgalini haklı gösterecek sebepler bulunmalıdır. Çarlık diplomasisinin eskiden beri araç olarak kullandığı bahanesi hazırdır: "Hıristiyanların korunması". Çarlık hükümetinin İstanbul'daki elçisi Baron Girs, 12 Kasım 1912 tarihinde Türkiye'ye gönderdiği notada "Ermeni taleplerinin" Rusya'yla bütünleştiğini belirtir. Girs'e göre artık parti ayrımı olmaksızın bütün Ermeniler Türkiye'ye düşmanca yaklaşmak ve kesinlikle Rusya'nın hamiliğini talep etmektedir. Girs, Ermeni Katolikos'un Çarlık hükümetine Ermenileri kurtarması için başvurduğunu, bu nedenle "Ermeni Meselesi"nin devlet politikası açısından birinci önemde olduğunu ifade eder.⁵⁶⁴ Boryan, bu notanın Çarlık diplomasisinin "Ermeni Meselesi"ni kendi yayılcı amaçları için nasıl kullandığının önemli bir örneği olduğunu, buradaki amacın kesinlikle Ermenileri kurtarmak değil, Türkiye'yi işgal etmek olduğunu belirtir. Bu şekilde Ermeniler, Türkiye'ye karşı Rus Çarlığı'nın elinde bir silah olarak

⁵⁶² Stannard Becker, Budro Wilson, **Mirovaya Voyna i Versalski Mir**, Gosudarstvennoye İzdatelstvo, 1923, s.96 vd.'den aktaran: B. A. Boryan, C.I, s.382.

⁵⁶³ Age, s.428.

⁵⁶⁴ Sbornik Diplomatıçeskih Dokumentov. **Reformı V Armenii**, s.3 vd.

kullanılacaktır. Zaten Ermeniler, Rusya'nın yayılmacı politikalarına eskiden beri hizmet etmişlerdir. Ayrıca Ermeni halkının gücü, Rus ticaret sermayesinin çıkarları adına kullanılacaktır. Öyle ki Çarlık yetkililerinin saptamasıyla "Ermeniler, önemli üstünlüklere sahiptir" ve Ermenistan, "Rusya'ya katılarak" Rus ticaret sermayesi için "zengin bölgelerden biri olacaktır."⁵⁶⁵

Bu temelde Ermeni kitleleri, toplum önderleri aracılığıyla Birinci Dünya Savaşı'na hazırlanır. Çarlık Rusya'sının İstanbul Büyükelçisi Girs, Aralık 1912'de Taşnaksutyun Partisi'nin önde gelen isimlerinden Zavriyev ile yaptığı görüşmede Ermenilerin Avrupa'nın gözünde Türklerin kurbanı olarak gözükmeleri gerektiğini öğütlemektedir.⁵⁶⁶ Zaten Boryan'ın ifade ettiği gibi Çarlık hâkim sınıfları için kurbanların hiçbir önemi yoktur. Onun için önemli olan petrol, demir yolları vb.'dir. Ne de olsa, Çarlık yazışmalarına yansıdığı üzere, Rusya'ya "Ermenisiz Ermenistan" lazımdır. Türkiye Ermenileri Türkler üzerine sürülerek kıldırılacak, Ruslar tarafından işgal edildikten sonra bölgeye Kuban ve Don kazakları yerleştirilecektir. Birinci Dünya Savaşı yıllarında bunun uygulamaları yapılmıştır.⁵⁶⁷ Bu planlar çerçevesinde Ermenilere iki misyon yüklenecektir. 1915 Şubatı'nda Tiflis'teki Bütün Ermenistan Milli Kongresi'nde Taşnaksutyun Partisi'nin askeri kanat temsilcisinin yaptığı konuşma bu görevlerin itirafı niteliğindedir:

"Bilindiği gibi, Rus hükümeti savaşın başında Türk Ermenilerini silahlandırmak ve savaş sırasında ülke içinde ayaklanma çıkartmak için hazır hale getirmek amacıyla hazırlık gideri olarak 242900 ruble verdi. Gönüllü birliklerimiz Türk ordusunun savunma hattını yırtıp, ayaklananlarla birleşerek cephe ve cephe gerisinde anarşi yaratmak ve bununla birlikte Rus ordularının geçişini ve Türkiye Ermenistanı'nı ele geçirmesini sağlamak zorunda."⁵⁶⁸

Görüldüğü gibi Ermeniler, cephe gerisinde ayaklanma çıkararak Türk ordusunu zaafa uğratacaktır. Bu birinci görevdir. İkincisi ise oluşturulan gönüllü birlikler yoluyla Türk ordusunun savunma hattını yırtarak Rus işgalini kolaylaştırmaktır. Her iki görevin yerine getirilmesinde de Türkiye Ermenileri aktif rol oynayacaktır. Bu durumun farkında olan Jön Türk hükümeti, Ermenilerle doğrudan bağ kurup anlaşarak, Avrupa'nın ve Rusya'nın

⁵⁶⁵ B. A. Boryan, C.I, s.144, 152, 156, 261, 278, 282.

⁵⁶⁶ Sbornik Diplomaticheskikh Dokumentov, **Reformu V Armenii**, s.12.

⁵⁶⁷ *Ibit.*

⁵⁶⁸ *Ibit.*, s. 360.

Türkiye'nin içişlerine karışmasını ve doğacak olayları engellemeye çalışmıştır. Boryan'ın belirttiği gibi Türk hükümeti buna uygun adımlar da atmıştır.⁵⁶⁹ Çarlık belgelerine yansıyan aşağıdaki satırlar, bu açıdan dikkat çekicidir:

“Talat Bey, Ermeni Meselesi'nin çözülmesi konusunda Türklere yardım etmesini isteyerek Ermeni vekilleri makamına çağırıldı. Bu bakan, meselenin çözülmesinin en iyi yolunun doğrudan Türklere Ermeniler arasında yapılacak görüşmeler olduğunu düşünüyor. Talat, Pogos Nubar Paşa'nın Avrupa'yla görüşmeleri kesmesi için Paris'ten geri çağırılmasını öneriyor.”⁵⁷⁰

Karibi de Türklere, Türkiye Ermenilerinden gönüllü hareketine son vermelerini istediklerini belirtir. Türkiye Ermenileri, bu talep üzerine herhangi bir sorumluluk üzerlerine almayacaklarını ve Rusya Ermenilerinin tavrı konusunda garanti veremeyeceklerini söylerler. Karibi, özellikle gönüllü hareketinin içinde Meclis-i Mebusan üyesi Gagerin Pastırmacıyan'ın ve birçok Türkiye Ermeni'sinin bulunmasının Türkiye'yi rahatsız ettiğine dikkat çeker. Karibi'ye göre sadece hükümet değil, halk da gönüllü hareketini Ermenilerin Türklere savaş ilanı olarak algılamıştır. Türklere, kendi vatandaşları olan Türkiye Ermenilerinden saldırılarını durdurmasını istemek üzere Salmat'a Andrenik'in yanına bir heyet göndermelerini talep eder. Ancak artık geç olduğunu ve yurtdışındaki bir hareketin işine karışamayacakları cevabını alırlar.⁵⁷¹

Ayrıca Sovyet Ermenistanı'nın önemli devlet adamlarından Karinyan, önemli bir noktaya işaret ederek tehcir öncesinde Jön Türk hükümetinin Ermenilerden gönüllü birlikler konusunda ricada bulunduğunu vurgulamaktadır:

“Bu arada savaşın başlamasından önce Türk hükümeti ve Türkiye'deki hükümet partisi İttihat ve Terakki'nin önemli temsilcileri birçok kez Türk Ermenilerine başvurarak gönüllü birlikleri örgütleyenleri, özellikle de bu harekette yer alan Türk parlamentosunun üyeleri Vramtsan ve Gagerin Pastırmacıyan'ı (Armen Karo) etkilemeleri için ricada bulundular ve halkın haklarını koruyacaklarına dair söz verdiler. Ancak ne Türk hükümetinin ricaları, ne de bizzat Türkiye Ermenilerinin ısrarlı talepleri genel eğilimi değiştiremedi.”⁵⁷²

⁵⁶⁹ *Ibit.*, s. 283.

⁵⁷⁰ Sbornik Diplomaticheskikh Dokumentov. **Reformu V Armenii**, s.79 vd.

⁵⁷¹ Karibi, s.66.

⁵⁷² A. Karinyan, age, Bolşevik Zakavkazya, No. 9-10, 1928, s.59.

Bütün bu girişimlerin de sonuçsuz kalmasıyla Taşnakların önderliğindeki Ermeni kitleleri kendilerine biçilen iki misyonu da yerine getirmeye başladı. Bunun ilk ayağı Türkiye'nin cephe gerisinde ayaklanmalar başlatmaktı. Rusya'nın Kafkasya Valisi Vorotsov-Daşkov Ermenilerin kendilerine verilen görevi yerine getirmekle yükümlü olduklarını ve uygun bir anda Rusya'nın işgalini sağlamak amacıyla Türkiye'de ayaklanma başlatmaları gerektiğini yazar.⁵⁷³ Buna karşılık Ermeni Katolikosu, Vorotsov-Daşkov'a gönderdiği bir mektupta Ermeni halkının bütün acılarını bastırarak yüce imparatorluğa karşı kutsal görevlerini yerine getirmeye hazır olduğunu ifade etmektedir.⁵⁷⁴

Boryan, eserinde bu ayaklanmaları değerlendirirken özellikle şu noktalara dikkat çeker: Bu ayaklanmaların başarı sağlamayacağı açıktır. Ancak kesin olan bir şey daha vardır ki, o da bu "faaliyetlerin" Ermeni halkını ölüm tehlikesiyle karşı karşıya getireceğidir. Taşnakların komutasındaki Ermeni kitleleri, Çarlık Rusya'sının emperyalist çıkarları için kendilerini feda etmişlerdir. Ancak akıldan yoksun olan insanlar, bu hareketlerin Ermeniler için ölümcül sonuçlar doğuracağını anlayamayacaktır. İşte milli-şovenist Taşnaklar, nesnel şartları değerlendirmeksizin, güç dengelerini gözetmesizin, kitlelerin taleplerini ve eğilimlerini dikkate almaksızın sadece emperyalist devletlerin çıkarları ve onların diplomatlarının direktifleri doğrultusunda ayaklanmaları örgütlemişlerdir. Bu ayaklanmalar, ancak ilgili büyük devletlerin finans-kapitallerinin çıkarlarına yaramış, kendi milletine karşı ise bir suç teşkil etmiştir. Taşnaklar, bu şekilde Ermeni halkının kaderini emperyalist devletlerin hizmetine bağlamışlardır.⁵⁷⁵

Diğer taraftan ise büyük bir tantanayla gönüllü birlikler örgütlenmiştir. II. Nikolay'ın, İngiliz ve Fransız emperyalizminin sloganlarının Taşnaksutyun'un sloganları haline geldiğini belirten Boryan, eserinde Taşnakların özellikle Çarlık ordularındaki koçbaşı misyonu üzerinde durur. Boryan, Taşnaksutyun'un Ermeni kitleleri üzerinde Türklere kurtulmak için Çarlık ordusuna Ermenilerin maddi ve fiziki olarak yardım etmesi ve aktif olarak katılması gerektiği bilincini yarattığı tespitini yapar ve bu temelde Ermeni gönüllü birliklerinin Türklere karşı Ermenistan'ın "kurtuluşu" için Çarlık ordusunda savaştıklarını belirtir. Artık Çar'ın savaş prensipleri, Taşnaksutyun Partisi'nin prensipleri olmuştur. Taşnaklar, "vandal" Almanlara ve "başibozuk" Türklere karşı Avrupa'nın "kültürlü milletlerinin" yanlarında olduğu

⁵⁷³ B. A. Boryan, C.I, s.352.

⁵⁷⁴ Leo, **Antsiyalits**, Tiflis, 1925, s.282'den aktaran: B. A. Boryan, C.I, s.349.

⁵⁷⁵ *Ibit.*, s.352 vd., 366.

propagandasını yapmaya başlar. Sözler alınmıştır. Ermeniler, “özgürlük” mücadelesinde yalnız değillerdir.

Gönüllü birliklerin örgütlenmesi, ne Ermeni halkı adına, ne de Ermeni toplumu için faydalı olmuştur. Taşnaklar, bu konuda tamamen Çarlık Rusya’sının ajanı rolünde davranmıştır. Taşnakların Anadolu’da yaşayan Şahrikyan Efendi ve Zoryan gibi liderleri de bu gerçeği o yıllarda görür ve “Büyük Ermenistan” hayalinin gerçekçi olmadığını tespit ederler. Bu liderler, Türklere karşı harekete geçen Transkafkasya’daki Ermeni gönüllü birliklerine karşı çıkmışlar ve Türklere karşı harekâtın hemen durdurulmasını savunmuşlardır. Kafkas Ermenilerinin, Türk Ermenilerinin işlerine burunlarını sokmaması konusunda uyarıda bulunan liderler, Taşnakların bu politikalarının Türk Ermenilere özgürlük değil, ölüm getireceğini daha 1915 yılında ısrarla vurgulamışlardır. Ama ne yazık ki bu ısrarlarından sonuç alamamışlardır.⁵⁷⁶

Gönüllü hareketini Türkiye Ermenilerine yönelik haince bir girişim olarak değerlendiren Karibi, Yahudilerden başlayarak, Lehlere, Yunanlılara kadar birçok milletin milli amaçlar adına hareket ettiğini, ancak hiçbirinin Ermenilerin seçtiği yolu seçmediğini belirtir. Bu milletlerden hiçbirinin aklına zor durumundan faydalanarak bağlı buldukları devlete karşı gönüllü birlikler örgütlemek gelmemiştir. Hiçbiri açıktan düşman tarafına geçmemiştir. Karibi’nin yayımladığı belgelerden Taşnakların Batı’yla ve Rusya’yla ilişkilerde gönüllü birlikleri bir pazarlık unsuru olarak kullandıkları ve taleplerini bu devletlere kabul ettirmede bir araç olarak gördükleri anlaşılmaktadır.⁵⁷⁷

Gönüllü birliklerin faaliyetleri, Birinci Dünya Savaşı sırasındaki Ermeni olaylarının anlaşılması bakımından büyük önem taşımaktadır. Boryan, eserinde bu noktaya da değinir. Gönüllü birlikler, Birinci Dünya Savaşı döneminde toprakları ele geçirmek, geleceğin “Büyük Ermenistanı”nın temellerini atmak amacıyla Kürt nüfusu ve Türk köylülerini yok etmek üzere örgütlenmiştir.⁵⁷⁸

Karibi de gönüllü birliklerin giriştikleri, katliamlar üzerinde ayrıntılı olarak durur. Çarlık Rusya’sının yıkılmasının ardından Kafkas Cephesi’nin genel karargâhı olan Tiflis’teki askeri arşiv, Menşevik hükümetinin eline geçmiştir. Karibi, bu arşivlerden Müslüman halka yönelik katliam politikalarına dair

⁵⁷⁶ *Ibit.*, s. 347 vd., 360 vd., 370, 430.

⁵⁷⁷ Karibi, s.21, 63 vd., 69.

⁵⁷⁸ B. A. Boryan, C.II, s.195.

çıkardığı belgeleri okuyuculara sunar. Gönüllü birlikler, Türklerin ve Kürtlerin yaşadıkları köyleri kılıçtan geçirmiş ve savaş esirlerini dahi öldürmüşlerdir. Taşnakların gerçekleştirdikleri katliamlar ve yağmalar, onları Osmanlı'ya karşı kullanan Rus ordusunun komutanlarını bile dehşete düşürmüştür. Çarlık yetkilileri tarafından Müslüman kadınların, çocukların ve yaşlıların Ermeni çeteleri tarafından katledildiklerine dair birçok rapor kaleme alınmış, bunun önüne geçilmesi için Ermeni gönüllü birliklerine yüzlerce yazılı talimat verilmiştir. Hatta oluşturulan askeri mahkemelerde azımsanmayacak sayıda Ermeni subayı ve askeri yargılanmış ve ağır cezalara çarptırılmıştır. Sivil halka yönelik katliamlar, Karibi'nin verdiği örneklerden anlaşıldığı üzere, Taşnak yetkililerinin belgelerine de yansımıştır.⁵⁷⁹ Karibi'nin sunduğu belgelerden çok daha fazlası Çarlık Rusyası'nın eski askeri arşivi olan Rusya Askeri Tarih Devlet Arşivi'nde saklanmaktadır. Buradaki ilgili dosyalar, Müslüman sivil halk üzerindeki Ermeni mezalimini bütün boyutlarıyla ortaya koymaktadır.⁵⁸⁰ Özellikle bkz. Rusya Askeri Tarih Devlet Arşivi (RGVIA) fond 2100, liste 1, dosya 557, 558; fond 2100, liste 2, dosya 459, 460. Taşnakların Ermeni kitlelerini harekete geçirerek izlediği Birinci Dünya Savaşı sırasındaki düşmanla işbirliği politikası ve Müslüman nüfusa karşı giriştiği katliamlar ve yağmalar, Türkiye'nin haklı savaşını ve meşru müdafaasını açıklamaya yetmektedir. Ayrıca yazarlarımız da doğrudan bu noktalara dikkat çekmişlerdir.

Boryan, Türklerin Taşnakları sevmemesinin gayet doğal olduğunun altını çizer. Çünkü Taşnaklar, bütün araçları kullanarak, bütün önlemleri alarak Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı tarafından paylaşılmasına destek olmuş ve "hasta adamın" cerrahi yöntemlerle "iyileştirilmesi" konusunda Batı emperyalizmine yardım etmiştir. Buna karşılık Türkiye de bütün araçları kullanarak ve bütün önlemleri alarak parçalanmaya karşı durmuştur.⁵⁸¹ Boryan, Taşnaksutyun Partisi'nin Doğu Bürosu ve İstanbul Komitesi'nin, Doğu Anadolu'da Türklere karşı Rus Savaş Bakanlığı'nın planları çerçevesinde ayaklanma çıkartma kararı aldığını ve bu temelde Nisan 1915'te yaklaşık 10 bin Taşnak savaşçısının, Andranik komutanlığındaki Ermeni gönüllü birlikleri Van'a yaklaşırken şehirde ayaklanma çıkardığını yazar. Boryan'ın ifade ettiği gibi Taşnaksutyun Partisi, emperyalist efendilerine karşı görevini yerine getirir.

⁵⁷⁹ Karibi, s.69, 73, 75 vd., 191, 193 vd., 196 vd.

⁵⁸⁰ Özellikle bkz. **Rusya Askeri Tarih Devlet Arşivi** (RGVIA) fond 2100, liste 1, dosya 557, 558; fond 2100, liste 2, dosya 459, 460.

⁵⁸¹ B. A. Boryan, C.II, s.405 vd.

Ancak Boryan'ın aşağıdaki ifadeleri meselenin özünü ortaya koyması bakımından çok daha önemlidir:

“Kendiliğinden anlaşılacağı gibi, askeri harekâtın cephe gerisinde on bin kişilik bir kitlenin devlete karşı ayaklanma çıkardığında ve bununla haritada varlığını ilan ettiğinde, devlet düşüncesi, devlet iktidarını ve devlet adamlarının meşru müdafaa adına sorumlu önlemler almasını gerektirir. Ayaklanmayı bastırmanın imkânlarını arayıp bularak ve kendi devletini korumak gibi ortada duran önemli bir görevi unutmadan bu ilke tamamıyla uygulanabilir: Amaç, aracı haklı kılar. (...) “Ermenilerin ayaklanması, onların tarihi ve hukuki hakkıdır. Eğer devlet, halk ayaklanmasını sert bir şekilde eziyor ve ayaklananları bastırıyorsa, bu da onun tarihi ve hukuki hakkıdır.”⁵⁸²

Boryan'ın eserinde İran'ın ve Rusya'nın daha önceki dönemlerde ülke çıkarları gereği Ermenilere karşı aldığı önlemlere de rastlamak mümkündür. İran Hanı II. İbrahim, savaş sırasında Rusya'yla işbirliği yapan Ermenilere karşı sert tedbirler almıştır. Aynı şekilde Rus Çarlığı da III. Aleksandr döneminde Ermeni millî hareketini kontrol altında tutmak amacıyla birçok yasaklamalara gitmiştir. Okulları kapatılmış, kilisenin mal varlıklarına el konmuştur, Ermeni halkı üzerinde baskı kurulmuştur...⁵⁸³ Ayrıca belirtmek gerekir ki, Birinci Dünya Savaşı koşulları ve Ermeni kitleleri tarafından girişilen eylem, bunlarla karşılaştırılamayacak kadar ağırdır. Bu konuda Karibi'nin eserine başvurduğumuzda da alacağımız sonuç aynı olacaktır:

“Türkler ve Kürtler, Ermenilere niçin saldırdı? Aynı dönemde, hatta Yunanistan ve Türkiye arasında açık kanlı bir savaş⁵⁸⁴ varken bile, Rumlarla böyle bir ilişki içinde olmadılar. Cevap açık: Türkiye'deki Rum nüfusu Yunan-Türk Savaşı sırasında dürüstçe, rejime bağlılığını sürdürerek tam tarafsızlığını korudu. Savaşta hiçbir şekilde yer almadı. Sessizce savaşın sonuçlarını bekledi. Tabii kimse de onları kandaşları Yunanlılara sempati duymaya ve onlarla aynı ruha sahip olmaya zorlamadı. “Türkiye'deki Ermeni nüfusu ise Ermeni devrimci partileri⁵⁸⁵ yüzünden açıktan kendi devletinin düşmanları tarafına geçti ve kendi memleketlileri olan Kürtlerin ve Türklerin hiddetini üstüne çekti.

⁵⁸² *Ibit.*, C.I, s.363, 365 vd.

⁵⁸³ *Ibit.*, s.143, 267, 323 vd.

⁵⁸⁴ Kitabın 1920 yılında basıldığı göz önünde tutulursa burada Osmanlı dönemindeki Türk-Yunan savaşlarının kastedildiği anlaşılmaktadır.

⁵⁸⁵ Taşnaksutyun, Hınçak vb. kastedilmektedir.

“Tekrarlıyoruz: Kesin düşüncemiz şudur ki, Ermeni şeflerinin en temel hatası, Ermeni gönüllü birliklerini oluşturmalarıdır ve bu politikanın sonucunda milli nefreti ateşlemeleridir.”⁵⁸⁶ Karibi, bu durumu saptadıktan sonra Türk hükümetinin aldığı önlemleri de değerlendirir:

“Türkiye’nin yerine Hıristiyan Rusya’yı veya yüksek kültüre sahip Almanya’yı koyun. Eğer Rus Lehleri Avrupa’da yaşayan bütün Lehleri bir devlet örgütünde birleştirmek adına Avusturya Lehlerine katılsaydı ve bağlı buldukları Rusya’ya karşı savaşıyorsa Rusya ne yapardı? Eğer Alsace-Lorraine’deki Fransızlar, Almanya’ya karşı savaş için gönüllü birlikler oluştursalardı Almanlar ne yapardı? Doğal olarak bu iki uygar Hıristiyan devlet de Türkiye Ermenilere ne yaptıysa onu yapardı. (...) İngilizler, düşmana katılmayı düşünmeyen, sadece geçmişteki bağımsızlığını geri talep eden İrlanda’yı bile daha dün ateş ve kanla dize getirdiler.”⁵⁸⁷

Türkiye’nin haklılığını doğrudan ifade eden bu yorumların yanında Boryan ve Karibi, Ermeni Meselesi’ndeki suçluları da gözler önüne serer. Boryan, Ermenilerin büyük devletlerin Doğu politikasının kurbanı olduğunun altını çizer. Ermeniler, emperyalist devletlerin ekonomik ve siyasal çıkarları adına acı çekmişlerdir. Bu bakımdan İngiltere, Çarlık Rusyası ve Almanya, bu açıdan doğrudan sorumluluk sahibidir.⁵⁸⁸

Karibi’ye göre ise Türkiye Ermenilerinin yaşadığı trajediyi, Ermeni toplum önderleri kendi elleriyle yaratmıştır.⁵⁸⁹

Ermeni komünistlerinin Lenin’e sunulmak üzere 18 Ocak 1921’de Erivan’da kaleme aldıkları “Ermenistan” başlıklı raporda 1915 olaylarının yaşanmasında Taşnakların oynadığı vahim role dikkat çeker. Taşnaklar, şovenist ihtiraslarla gönüllü birlikler oluşturarak Türkiye Ermenilerini ateşe atmıştır. Bu hareket, Taşnakların ölümcül politikalarının en karanlık sayfasıdır ve Türkiye Ermenileri için çok acı bir rol oynamıştır. Taşnaklar, Türkiye Ermenileri vatanının düşmanı yanında yer almış, Rusların Türkiye’nin işlerine karışması için yalvarmış ve bu şekilde Türk iktidarının kendi Ermeni nüfusunu vatana ihanetle suçlamasının haklı temelini yaratmıştır. Rapora göre Türkiye Ermenilerinin önemli bir kısmı gönüllü birliklerin örgütlenmesi dolayısıyla

⁵⁸⁶ Karibi, s.82 vd.

⁵⁸⁷ *Ibid.*, s.21 vd.

⁵⁸⁸ B. A. Boryan, C.II, s.149, 165, 241, 247.

⁵⁸⁹ Karibi, s.96.

Taşnakları suçlamıştır. Özellikle 1915'deki Van ayaklanması ve Ermeni gönüllü birliklerinin buna paralel olarak askeri harekâta katılması Türkiye Ermenileri açısından acı sonuçlar doğurmuştur. Taşnaklar, komşuları olan Türkler, Azeriler ve Kürtlerle iyi ilişkiler kurmak yerine Çarlık ordularının kalkını görevi görerek ve Avrupalıların sözlerine kanarak büyük suç işlemişlerdir.⁵⁹⁰

Uluslararası Hukuk Profesörü Komarovski, bu noktada esas sorumluluğun Avrupa'nın payına düştüğüne dikkat çeker.⁵⁹¹ Tarihçi Amfiteatrov ise Ermenilerin özgürlüğünü esas engelleyen güçlerin sırasıyla İngiltere, Almanya, Rusya ve Fransa olduğunu belirtir.⁵⁹² Ayrıca aralarında Prof. Minasyan'ın da bulunduğu Türkiye Ermenileri de Kafkasya Ermenilerini gönüllü birlikler oluşturmaları ve bu şekilde Rus silahını Türkiye üzerine kışkırtmaları dolayısıyla suçlamışlardır.⁵⁹³

Taşnak Ermenistanı ve Türkiye'nin Paylaşılması

Ermeni Meselesi, Birinci Dünya Savaşı sonrasında da önemini kaybetmez. Tam tersine Türkiye'nin savaşı kaybetmesiyle Ermeni Meselesi'nin paylaşım planlarındaki rolü daha da artacaktır. Rusya'da Ekim Devrimi'yle birlikte kurulan Sovyet iktidarı bu politikaları reddedecek, Ermeni Meselesi, tamamen Batı emperyalizminin bir oyuncağı olacaktır.

Ekim Devrimi'nin ardından süreç içerisinde Transkafkasya'daki diğer cumhuriyetlerle birlikte (Mussavat Azerbaycanı, Menşevik Gürcistanı) Taşnak Ermenistanı da bağımsızlığını ilan eder. Taşnak Ermenistanı, kesin bir surette emperyalizmin saflarında yer alacaktır ve büyük devletlerin diplomatlarının elinde bir silaha dönüşecek, onların iradesini ortaya koyan uluslararası sermayenin bir ajanı olarak varlığını sürdürecektir. Boryan'ın ortaya koyduğu gibi Taşnaklar tarafından yönetilen Ermenistan ve onun emekçi kitleleri, emperyalizmin Doğu politikasının bir aracı ve Türkiye'ye karşı bir şantaj unsuru olacaktır.⁵⁹⁴

⁵⁹⁰ Raporun ilgili bölümleri için bkz. **Rusya Toplumsal-Siyasal Tarih Devlet Arşivi** (RGASPI) fond 5, liste 1, dosya 2797, yaprak 14-15.

⁵⁹¹ Kamorovski, "Ob Armyanskom Voprose," **Bratskaya Pamoş Armyanam**, C.II, s.155'den aktaran: B. A. Boryan, C.I, s.274. Ayrıca bkz. **Polozhenie Armyan v Turtsii**, Moskva, 1896, s.VIII.

⁵⁹² Amfiteatrov, **Armyanski Vapros**, Petersburg, 1906, s.5 vd.'den aktaran: B. A. Boryan, C.I, s.274.

⁵⁹³ Bkz. Karibi, s.57 vd.

⁵⁹⁴ *Ibit.*

Bağımsızlığını ilan eden Ermenistan Demokratik Cumhuriyeti'nde esas olarak iki hâkim güç vardır. Boryan, bu güçlerden biri olarak Türkiye Ermenilerini saymaktadır. Türkiye Ermenilerinin burjuva ve küçük burjuva katmanları, eski Çarlık topraklarında bulunan Ermenistan Cumhuriyeti'ne olumsuz bakmaktadır. Amaçları, tabii ki İtilaf Devletleri'nin yardımıyla, Türkiye topraklarını da içine alacak şekilde bir Ermeni devleti kurmaktır. Ve bu devletin esas oluşum merkezi Türkiye Ermenistanı olmalıdır. Çünkü Rusya, toparlandığında Transkafkasya'yı tekrardan ele geçirecektir. Onun için Türkiye Ermenistanı merkezli bir devlet kurulup, güçlendirilmeli; daha sonra Rusya Ermenistanı bu devlete katılmalıdır. Türkiye Ermenilerinin siyasi ve ideolojik önderliğini takip eden Taşnaklar ve Transkafkasya'nın küçük burjuva katmanları ise "Büyük Ermenistan"ın Transkafkasya merkezli inşa edileceğini savunmaktadır. Tabii yine İtilaf Devletleri'nin ve Beyaz Orduların yardımıyla!

Ermenistan Bakanlar Kurulu Başkanı Hatisov, Avrupa'daki Ermeni heyetinin başkanı Agoranyan'a gönderdiği çok gizli damgalı telgrafta Beyaz Ordu komutanı Denikin'den 3 milyon mermi aldığını belirtmektedir. Agoranyan ise İngiliz Yüksek Kumandanlığı'ndan silah ve askeri teçhizat alacaklarını belirtmektedir.⁵⁹⁵

İngiltere ve Fransa, bir taraftan da Kafkas Cumhuriyetleri arasında kırımlar kışkırtarak bölgeye müdahalenin yollarını kollamaktadır. Hatta oradaki halkların güvenliği adına ordularını bölgeye göndermektedir. Taşnaklar, İtilaf ordularının bölgeye çağrılmasında da önemli rol oynamıştır.⁵⁹⁶

Taşnak Ermenistanı'nın bel bağladığı başka bir kuvvet ise Amerika Birleşik Devletleri'dir. Boryan, eserinde Ermenistan'ın Amerikan mandasına girmesi meselesini de ayrıntılı olarak incelemektedir. Boryan, Wilson'un Amerikan mandasıyla ilgili incelemeler yapmak üzere Ermenistan'a gidecek heyete verdiği talimattan şu sözleri aktarır: "İstiyoruz ki, siyasi, askeri, coğrafi, idari, ekonomik ve diğer şartları yerinde inceleyerek Amerika için hangi somut çıkarların var olduğunu saptayın."⁵⁹⁷

Görüldüğü gibi Amerikan mandasının esas hedefi Ermenilerin çıkarlarını gözetmek değil, kendi çıkarlarını esas almaktır. Boryan'ın ifadesiyle Amerika,

595 **Daşnaksakan Karavarutyanyan Dokumentere**, Erivan, 1922, s.7, 12, 22; Çalhuşyan, **İnç Er Yev Piti Lini Mer Ugin**, Vena 1923, s.15; Leo, s.440'dan aktaran: B. A. Boryan, C.II, s.90.

596 Age, s.64, 74.

597 Bkz. Lodge tarafından sunulan 13 Nisan 1920 tarihli ana rapor, Devlet Matbaası, Washington, 1920'den aktaran: B. A. Boryan, C.II, s. 66.

Ermenistan'ı sağlam bir şekilde ele geçirerek, onu Doğu'da bir üs olarak kullanacak ve Küçük Asya'da yeni bir Amerika inşa edecektir.

ABD'nin "Doğu'da yeni Amerika" planının ve Ermeni "milliyetçilerinin" programlarının gerçekleştirilmesi için 10 Aralık 1918 tarihinde senatör Lodge, ABD senatosunda Ermenistan'la ilgili kararlarını açıklar. Geleceğin "bağımsız" Ermenistan'ın topraklarına başta Türkiye'nin olmak üzere Gürcistan'ın, Azerbaycan'ın, İran'ın toprakları eklenmiştir. Amerika, manda adı altında bu toprakları işgale hazırlanmaktadır. Wilson'un Ermeni Meselesi'ni İstanbul, Anadolu, Türkiye Ermenistanı ve Transkafkasya meselelerinden ayrı olarak ele almanın imkânsız olduğunu belirtmesi de bu yüzdendir. Wilson açısından hepsi bir olarak ele alınmalı ve çözümlenmelidir. Çünkü küçük bir Ermenistan, Wilson'un işine yaramayacaktır.⁵⁹⁸

Boryan, meseleyi genel olarak değerlendirdiğinde şu sonuca varır: "Ermenistan, geçmişte olduğu gibi emperyalistlerin bütün Doğu'yu işgalinin bahanesi ve aracı olmuştur; Ermenistan mandası ise Karadeniz, Hazar ve Akdeniz'in ve doğal kaynakların zengin olduğu bölgelerin önemli noktalarının emperyalistler tarafından kontrol edilmesi ve ele geçirilmesinin şekilsel bir kılıfıdır. Petrol, bakır, demir, magnezyum, taş kömürü vb. Amerikan kapitalistlerinin aklını almıştır; 'özgür Ermenistan' üzerindeki manda ve Ermeniler ise Amerikan işgalinin ahlaki ve siyasi boyutunun bir kanıtı ve temeli olarak tasavvur edilmiştir."⁵⁹⁹ Ancak Ermenilerin içinde bulunduğu ne manevi ne de maddi durum, Wilson'un genişletilmiş Ermenistan devletini hayata geçirecek vaziyette değildir.

Boryan, ayrıca Wilson'un Rus Bolşeviklerinin "milletlerin kendi kaderini tayin hakkı"ndan bahsederek Bolşeviklerin "amaçlarına ulaşmalarını canı gönülden" istediğini belirttiğini aktarır. Boryan, Wilson'un bu noktada Rusya'nın parçalanmasını ve ardından da Transkafkasya'yı, Türkiye'nin Avrupa ve Anadolu'sunu ve İran'ın bir kısmını işgal etmeyi öngördüğünü ifade eder.⁶⁰⁰

Boryan, Wilson'un Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk bölgelerinin tam egemenliğinin garanti altına alınmasını ve aynı zamanda Türk egemenliği altında yaşayan halkların özerkliğini savunmasını bir çelişki olarak nitelendirir. Boryan'a göre bir taraftan "Türkiye'nin tam egemenliği", diğer taraftan

⁵⁹⁸ B. A. Boryan, C.II, s.68 vd.

⁵⁹⁹ *Ibit.*, s.71.

⁶⁰⁰ *Ibit.*, s.73.

“halkların kayıtsız özerk gelişimi” aynı anda sağlanamayacaktır. Tam egemen Türkiye olacaksa Hıristiyan halklara özerklik vermek buna aykırıdır. Özerkliğin verilmesiyle Türkiye'nin bütünlüğü tehdit altına girecektir.⁶⁰¹

Ermeni Meselesi'nde emperyalistlerin Türkiye'ye baskı aracı olarak kullandıkları diğer bir enstrüman ise Cemiyet-i Akvam'dır. İtilaf Devletleri, Cemiyet-i Akvam'ı emperyalist devletlerin ezilen ülkeleri, güçsüz devletleri ve köleleştirilen halkları daha fazla sömürmesinde bir silahı olarak meydana getirmişlerdir. Boryan, özellikle İngiliz emperyalizminin kontrolü altındaki Cemiyet-i Akvam'ın birçok kez Ermenileri “koruma” bahanesiyle Türkiye'nin topraklarını parçalamak amacıyla hareket ettiğini belirtir. O dönemde Cemiyet-i Akvam ve Lahey Uluslararası Mahkemesi, Ermeni Meselesi üzerinden Türkiye'yi yağmalamanın merkezi haline gelmiştir. Bu tecavüz eylemleri, uluslararası hukuk adına onaylanmıştır.⁶⁰²

Görüldüğü üzere Avrupa ve Amerikan emperyalizminin Taşnak Ermenistanı döneminde de Türkiye'yi paylaşmak hedefiyle kullandığı Ermeni Meselesi'nin kronolojik gelişimi, resmi tamamlamaktadır.

1920 Nisanı'nda gerçekleşen San Remo Konferansı'nda Boryan'ın ifade ettiği üzere Ermeni heyeti emperyalist devletlere büyük umutlar bağlamıştır. Konferans'ta geleceğin Ermenistan'ının sınırlarının belirlenmesi amacıyla İngiliz, Fransız, İtalyan ve Japon temsilcilerden oluşan bir heyet meydana getirilmiştir. Bu komisyonun temel aldığı mesele, Ermenistan'ın Karadeniz'e çıkışını sağlamaktır.⁶⁰³

10 Ağustos 1920 tarihinde Sevr Antlaşması imzalanır. Ermeni heyetinin başında diplomat-yazar Agaronyan vardır. Boryan'ın ifadesiyle devamlı “zulüm, zulüm”den bahsedenler, “zalimlerin” gölgesinde Türkiye'yi darmadağın eden “barış antlaşmasını” imzalamışlardır. Ermenistan, her ne kadar hukuki olarak tanınmış olsa da, uluslararası toplumun “eşit haklara sahip” egemen bir devleti haline gelse de, esas olarak emperyalist devletlerin pazarlık unsuru olmuş, Ermeni diplomatlar ise büyük devletlerin Türkiye'yi yağmalamasında ajanlık görevi görmüştür. Ermeni emekçi kitleleri, İtilaf Devletleri yararına kurban vermiştir, kendi adlarına değil. Öyle ki Sevr Antlaşması Ermeni Meselesi'ni de çözmemiştir. Ermeni diplomatları, kendi

⁶⁰¹ *Ibit.*, s.227 vd.

⁶⁰² *Ibit.*, s.4 vd., 185, 225.

⁶⁰³ *Ibit.*, s.76.

milletinin cellâtlarının tarafında yer almışlardır. Boryan bu tespitleri yaptıktan sonra Sevr Antlaşması'nın Ermenistan Demokratik Cumhuriyeti'nin dış politikasının emperyalistlere hizmete dayandığını tekrardan gösterdiğini belirtir.⁶⁰⁴ Sevr Antlaşması'nı imzalayanlar, Ermeni siyasetçi ve tarihçi S. Firumyan'ın ifadesiyle ise "Türkiye'ye savaş ilan eden eşkiyalardır."⁶⁰⁵ İşte bu koşullar altında Taşnaklar, Oltu'yu işgal ederek 1920 Sonbaharı'nda Türk-Taşnak Savaşı'nı başlatırlar. Türkler, meseleyi barışçıl yollarla çözmek istese de Taşnaklar bu teklifi reddedecektir. Ermeni hükümeti, Türkiye'nin teklifini Ermeni halkının savaşa tam desteğine, askeri gücüne, Sevr Antlaşması'na, İtilaf Devletleri'nin yardımına ve uygar devletlerin kamuoylarına güvenerek ters çevirmiştir. Ne de olsa bütün bu faktörler Türk topraklarını işgal etmek için yeterlidir!

Taşnak hükümeti, Boryan'ın tespitlerine göre bu savaşın ilanı ile iki amaç gütmüştür: 1) Savaşın Ermeni nüfusu içerisinde popülerlik kazanacağı düşüncesiyle Türkleri vurmak ve topraklarını işgal etmek için uygun zamandan faydalanmak ve 2) Savaşı, Bolşeviklerin Kemalistleri Ermeniler üzerine kışkırttığı ve Ermenileri vurmasında, Ermeni devletini ortadan kaldırmasında yardım ettiği açıklamasıyla ülkedeki Bolşevik eğilimi tasfiye etmek amacıyla kullanmak.⁶⁰⁶

Bu temelde Taşnaklar, ülke içerisinde Türkiye ve Bolşevik karşıtı büyük bir propaganda başlatırlar. Hatta Ermeni komünistlerini "içimizdeki Türkler" olarak nitelerler. Ermeni devletinin en büyük düşmanları Türkler, Tatarlar ve Bolşeviklerdir. Ancak bir taraftan bu propaganda yapılırken diğer taraftan Türklerle Bolşevikleri birbirlerine düşürmek için sinsi girişimlerde de bulunurlar. Bir taraftan Bolşeviklerle antlaşma yaparak Türkleri Bolşeviklerin üzerine kışkırtmaya çalışmış, daha sonra da Türklerle ayrı antlaşma yaparak Bolşevikleri Türklerin üzerine saldırtmaya uğraşmıştır. Amaç, bölgede emperyalizme karşı direnen iki temel kuvveti birbirine kırdırmaktır.⁶⁰⁷

Taşnak Ermenistanı'na damgasını vuran diğer özellik ise hükümetin izlediği etnik temizlik politikasıdır. Taşnaklar, bölgedeki Müslüman halklara ve Gürcülere karşı büyük bir nefret beslemişlerdir. Tarihi ve coğrafi-etnografik haritayı önlerine seren Taşnaklar, herhangi bir "pürüzlükle" karşılaştıklarında,

⁶⁰⁴ *Ibit.*, s.80 vd.

⁶⁰⁵ Leo, s.361'den aktaran: B. A. Boryan, C.II, s.81.

⁶⁰⁶ *Ibit.*, s.120 vd.

⁶⁰⁷ *Ibit.*, s.93, 123 vd., 184.

yani etnik dağılım geleceğin devletinin coğrafi haritasıyla denk düşmediği zaman, “makrel, srbel”, (Ermenice bölgeyi temizleme), başka millete ve dine mensupları “kaytsel” (Ermenice küle çevirme, yok etme) programını uygulamışlardır. Ve bu terimler, bu şekilde devlet literatürüne girmiştir.

Taşnaklar, devlet iktidarını devleti yönetmek için değil, ülkedeki Müslüman halkı yok etmek ve mallarını yağmalamak için örgütlenmişlerdir. Olgular göstermektedir ki, “Katliam ve Yağma Bakanlığı” bile kurulmuştur. Sivil halkı yok etme ve yağma, devlet idaresinde sistematik bir hal almıştır. Hatta bu politika, o kadar örgütlü bir hal almıştır ki, Ermeni nüfusunun bütün unsurları buna katılmıştır: Ayaktakımı, Taşnak bakanları, aydınlar, askerler, subaylar ve hatta din adamları. Bütün yapılan bu katliamlar açıktan savunulmuştur. Boryan’a göre koyduğu bütün bu olgular, Taşnakların asla Türkleri suçlayamayacağı yönündedir.

Taşnakların toprak politikası ise Müslümanlardan “temizledikleri” toprakları, hükümet yetkililerine, akrabalarına peşkeş çekmektir.⁶⁰⁸

Taşnakların bu kırım ve yağma politikalarının hedefi, sadece Müslüman halklar ve Gürcüler değildir. Karibi'nin arşivlerden ortaya koyduğu belgeler, Ermenistan sınırlarında yaşayan Rusların da Taşnak diktatörlüğünden büyük acılar çektiğini göstermektedir. Transkafkasya Rus Milli Sovyeti'nin bir belgesinde Ermenistan'daki Rus köylülerin içinde bulunduğu ağır koşullar ayrıntılı biçimde anlatılmaktadır. Hükümetin şovenist politikaları sonucu birçok Rus köyü yerle bir edilmiş, varlıklarına Ermeni göçmenleri tarafından el konulmuştur. Kaleme alana göre Ruslar, Taşnak iktidarı altında Türklerin ele geçirdiği bölgelere oranla çok daha büyük zorluklarla karşı karşıyadır.⁶⁰⁹ Karibi'nin diğer örnek gösterdiği belgeler de Taşnakların Ruslara karşı giriştiği tecavüzleri ve yağmaları net bir şekilde ortaya koymaktadır. Ruslar, Hıristiyan Ermenistan'dan Müslüman Azerbaycan'a ve İran'a kaçmakta, Türk ordularının akınlarını yeğlemektedirler.⁶¹⁰

Kısacası Taşnakların hükümet politikası, Batı'nın yardımıyla komşu ülkelerin topraklarını işgal etmek ve topraklarını başta Türklerden ve Kürtler olmak üzere yabancılardan “temizleyerek” “saf” bir milli devlet kurmaktır. Bütün bunlar da büyük devletlerin diplomatlarının himayesinde yapılmıştır.⁶¹¹

⁶⁰⁸ *Ibit.*, s.33, 81 vd., 87, 93, 195.

⁶⁰⁹ Sotsial-Demokrat, No.75, 1919'dan aktaran: Karibi, age, s.108.

⁶¹⁰ Diğer belgeler için bkz. age, s.109 vd.

⁶¹¹ B. A. Boryan, age, C.II, s.90.

Taşnak Ermenistanı'nın emperyalistlerin politikaları açısından diğer bir işlevi de Devrimci Türkiye ile Sovyet Rusya arasında bir set işlevi görmesidir. Yukarıda belirttiğimiz gibi Taşnakların baş düşman ilan ettiği Türk-Sovyet ittifakı, Taşnak Ermenistanı'nı ortadan kaldıracak yerine Sovyet Ermenistanı kurulacaktır.⁶¹²

Ermenistan'da Sovyet iktidarının kurulduğu dönemde dikkati çeken önemli bir nokta da Taşnakların, Türk ordularından Bolşeviklere karşı yardım istemesidir. Taşnak Başbakanı Vratsyan, Ermenistan'ın kurtuluşunu Türk ordularının yardımına bağlamıştır.⁶¹³

Taşnak Ermenistanı'nın pratiğini değerlendirdiğinde Boryan, özellikle şu sonuçlara ulaşır: İtilaf Devletleri'ne, esas olarak da İngiltere'ye sadakat, ülkeyi harabeye çevirmiş, kitleleri açlığa terk etmiştir. Taşnak ideologları, emperyalist devletlerin sözlerinin ve bildirgelerinin sadece kendi işgalci amaçları için olduğunu, büyük devletlerin kesinlikle ezilen dünya ülkelerinin özgürlüğünü düşünmediklerini anlamamışlardır. Taşnaklar, emperyalistlerin efendiliğinin kurtuluşlarına değil, halkları köleleştirmeye ve ezmeye dayandığını anlamamışlardır. İngiliz emperyalistlerinin Doğu halklarını hukukun bir öznesi olarak değil, zenginleşmenin bir nesnesi olarak gördüklerini kavrayamamışlardır. Ezilen halklar İngilizlere göre ancak Britanya emperyalistlerinin yardımıyla ayakta durabilecektir. Taşnak ideologları, halkların Doğu'ya yaklaşmasının onların kurtuluşu olduğunu, İngilizlere yaklaşmanın ise halkları İngilizlerin elinde onların çıkarları adına savaşacak birbirini yok etmeye yönelik birer silaha dönüştürdüğünü hiçbir zaman anlamamışlardır. Oysaki bu gerçeği Türkler anlamıştır. Boryan, İngiliz politikasının içyüzünü ortaya koyan Hâkimiyeti Milliye'den alıntı yaparak bu fikrini desteklemektedir. Hâkimiyeti Milliye'ye göre İngiliz politikasının temel ilkesi, Doğu halklarının yakınlaşmasını engellemektir.⁶¹⁴

Sovyet Ermenistanı, Kars ve Lozan Antlaşmaları

Sovyet Ermenistanı'nın kurulmasıyla birlikte Ermeni Meselesi ve Türk-Ermeni ilişkileri açısından yeni bir dönem başlayacaktır. Boryan'ın tespitleriyle Lozan'a giden bu süreci incelemeye devam edelim. Artık iki ülke arasındaki

⁶¹² *Ibit.*, s.401 vd.

⁶¹³ **Nor Aşhar**, No.2, 1922, s.159'dan aktaran: B. A. Boryan, age, C.II, s.138.

⁶¹⁴ Age, s.403.

ilişkilerin normalleştirilmesi, asırlık düşmanlığın son bulması ve kültürel gelişim, milli örgütlenme ve ülkelerin siyasi varlığı açısından milli antagonizmin (hasımlık, düşmanlık) ortadan kaldırılması gerekmektedir.

Azerbaycan'da ve Ermenistan'da Sovyet cumhuriyetlerinin ilanı, Türkiye'de milli bir cumhuriyete doğru ilerleyiş ve bu ilişkilerde dolaysız rol oynayan Sovyet Rusya'nın varlığı, bu ülkelerin ortak hareketi için oldukça olumlu bir güven ortamı yaratmıştır. Bu durum, imkânlar çerçevesinde, yaklaşmanın ve işbirliğinin temelini oluşturmuştur. Bu temelden hareketle Sovyet Ermenistanı Devrim Komitesi'nin önündeki en önemli mesele Türkiye'yle iyi komşuluk ilişkilerinin inşasıdır. Bu sebeple Devrim Komitesi, Ermeni Meselesi'ni ileri sürmemiş, tarihi problemleri bir kenara bırakmış, Türkleri hiçbir şekilde suçlamamış ve Türkiye'yle barış antlaşması imzalamak için uluslararası diplomasinin yardımına başvurmamıştır.

Karşıdevrimci burjuva aydınları, Ermenistan topraklarına bakıp ısrarla "Büyük Ermenistan" fikrini gerçekleştirmek istemişler de, toprak meselesini çözecek tek radikal çözüm olarak Sovyet Ermenistanı'nın sınırlarını genişletmenin zorunlu olduğunu belirtip Türklerden öğ almayı hedeflemişler de işçi sınıfının öncüleri, bu şovenist sarhoşluktan kurtulmaya çabalamış, "milli" yaraları unutup Türkiye'nin emekçi kitleleriyle yaklaşmanın temelini aramış ve kendi kurtuluşunu Sovyet Ermenistanı'nın ekonomik yapılanmasında, siyasi örgütlenmesinde ve kültürel gelişiminde görmüştür.

Sovyet Rusya ve Türkiye arasında emperyalizme karşı ortak bir mücadele olduğunu kavrayan Ermeni komünistleri, Ermeni Meselesi'nin uluslararası diplomasinin elinde Türkiye'ye karşı bir baskı aracı olduğu bilinciyle hareket etmiştir. Devrim Komitesi, Doğu'nun Sovyet Rusya açısından emperyalizme karşı güçlerin örgütlenmesinin üssü olduğunu iyi bilmektedir. Rusya'nın Doğu politikası, ancak Türkiye desteklediği takdirde ve Anadolu'nun emperyalizme karşı Doğu'daki milli kurtuluş hareketlerinin ideolojik merkezi ve politik önderi olmasıyla başarı kazanabilecektir. Sevr Antlaşması, Türkiye'nin boynuna geçirilmiş ilmek, İtilaf Devletleri, Türkiye'yi yağmalayan eşkiyalar, Taşnaklar ise Türklerin can düşmanıdır. Bu bakımdan Ermeni Meselesi, uluslararası diplomasinin elinden alınmalı ve Türkiye, Ermeni "tehlikesinden" kurtarılmalıdır. Bunun içinse Türklerin ve Ermenilerin yaklaşması, siyasi ilişkilerde barışın sağlanması, ekonomik alanda ise işbirliğinin sağlanması şarttır.⁶¹⁵

⁶¹⁵ Age, s.150, 161, 177, 282.

Bu çerçevede Ermenistan Devrim Komitesi, Türkiye'yle ilişkilere dair bir bildirme yayımlar. Komite, Ermenistan'ın Türkiye'nin emekçi kitlelerinin güven ve sempatisinden yararlanacağına kesin olarak emin olduğunu açıklar. Komite'ye göre Türkiye, emperyalizmin asırlık hükümlerinden kurtulmasının zorunlu olduğunu görmüştür ve devrimcileşen Doğu'da önemli bir rol oynamaktadır. Ermeni komünistleri, Sevr Antlaşması'na karşı olduklarını ilan ederken, emperyalizmin zincirlerinden kurtulmakta olan Türkiye'nin kardeş elini uzatacağına ve ortak düşmana, İtilaf Devletleri'ne ve Taşnaklara, karşı beraber mücadele edeceğine inandıklarını belirtir.⁶¹⁶ Buna benzer dilekler, İçişleri Halk Komiseri A. A. Bekzadyan'ın Sovyet Rusya'nın Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin'e gönderdiği 10 Aralık 1920 tarihli mektupta da dile getirilir. Bekzadyan, Türkiye'nin Sovyet iktidarından önce Ermenistan'a karşı yürüttüğü düşmanca politikanın tamamen doğal olduğunu belirtir ve şu noktalara dikkat çeker:

“Ermenistan Sovyet hükümeti, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Ermenistan'daki devrimci ihtilali ve bu zamana kadar emperyalist İtilaf Devletleri'ne bir silah olarak hizmet etmiş olan bu ülkede Sovyet iktidarının kurulmasını içten bir mutlulukla karşıladığına şüphe duymamaktadır. Sovyet hükümeti, bundan sonra Türkiye'nin ve Ermenistan'ın halkları arasındaki her türlü düşmanca çatışma zemininin ortadan kalktığına kesin kanaat getirmektedir. İki halk arasındaki yeni ilişkiler, karşılıklı olarak hakların adaletli bir şekilde tanınması ve her iki halkın özgürlük ve engeller olmadan kalkınması imkânının sağlanması temelinde gelişecektir. Karanlık geçmiş, savaşın ve kırimın kanlı izleriyle birlikte ortadan kalkmalı, yerini halkların kardeşçe işbirliğine bırakmalıdır.”⁶¹⁷

Boryan, bu dostluk ilişkilerinin sağlanmasında özellikle Sovyet Rusya'nın etkisine dikkat çeker. Ermenistan'da Sovyet iktidarının kurulmasıyla Rusya'nın önünde iki önemli görev belirlemiştir: 1) Transkafkasya Ermenilerinin dikkatini Rusya gerçeğine uygun olarak Türkiye Ermenistanı'ndan sonsuza dek çekmek ve bu şekilde Türkleri Ermeni Meselesi'nden ve Ermeni tehlikesinden kurtarmak ve 2) Türkiye, İran ve Ermenistan halkları arasında örgütlü bir bağ kurabilmek ve Rus işçi ve köylüleriyle birlik içerisindeki Doğu halklarının Avrupa-Amerikan sermayesine karşı milli kurtuluş mücadelesinin merkezini

⁶¹⁶ **Dekretleri Yev Ramanneri Jogavatsu**, C.I, Petratarakutyun, 1921, s.4'ten aktaran: B. A. Boryan, age, C.II, s.151.

⁶¹⁷ **RGASPI** fond 5, liste 1, dosya 2178, yaprak 40.

inşa etmek için Türkiye sınırlarından kapitalist devletlerin diplomatlarının elinde bir silah olan Ermeni Meselesi'ni tasfiye etmek amacıyla büyük devletlere karşı Ermeniler ve Türkler arasında dostluk bağı kurmak.⁶¹⁸

Bu temelde Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu daha 29 Haziran 1920 tarihli "İran, Ermenistan ve Türkiye'nin Ezilen Halk Kitlelerine" başlığını taşıyan bildirisinde, Ermeni Meselesi'ne yapılan emperyalist müdahaleyi açık bir dille saptamış ve mahkûm etmiştir. Enternasyonal, "Ermenistan köylü ve işçilerine", "yıllar boyunca Kürtlerin Ermenileri kestiğinden dem vurup sizi Sultana karşı mücadeleye kışkırtan ve bu mücadeleden her gün yeni kârlar elde eden yabancı sermayenin çevirdiği dolapların kurbanı oldunuz." şeklinde seslenmiştir. Bildiride Ermenilere, emperyalistlerin kendilerini Türklere karşı kullandığı, onlardan faydalanmak için Türk topraklarını peşkeş çektikleri hatırlatılmıştır.⁶¹⁹

Boryan'a göre Sovyet Rusya, Ermeni Meselesi'nde de dünya devrimi ve emperyalizmin Doğu'da alt edilmesi adına hareket etmektedir. Türkiye, bu açıdan Sovyet Rusya için hiç de küçümsenmeyecek bir rol oynamaktadır. Sovyet diplomasisi, Batı emperyalizmine karşı Türkiye'nin Doğu'daki siyasi öneminin farkındadır. Boryan, Lenin ve Stalin'in dünya devriminin bir parçası olarak Doğu halklarının milli kurtuluş mücadelelerine çok önem verdiğini ve Doğu halkları özgürleşmeden proletaryanın kurtuluşunu olanaksız gördüklerini hatırlatır. Sosyalist önderlerin tespitlerine göre 1) milli ve sömürgeler meselesi sermaye iktidarından kurtulma meselesinden ayrı değildir; 2) kapitalizmin üst aşaması emperyalizm, yarı egemen milletleri ve sömürgeleri siyasi ve ekonomik olarak köleleştirmeden varlığını sürdürmez; 3) yarı egemen milletler ve sömürgeler, sermaye iktidarını yıkmadan özgürleşemez; 4) proletaryanın zaferi, yarı egemen millet ve sömürgelerin emperyalizmin hâkimiyetinden kurtulmadan sağlanamaz.

İşte Kars Antlaşması'na giden yolun ideolojik temelleri buradadır. Ermeni emekçi kitleleri ve Sovyet iktidarı Türkiye'yle antlaşma imzalanması meselesinde şu faktörlerle karşı karşıyadır: Doğu meselesi dünya devriminin ve Sovyet ülkelerinin dış politikasının köşe taşıdır. Türkiye ise Doğu'daki milli kurtuluş hareketlerinin örgütsel merkezi ve ideolojik önderidir. Sovyetler'in bu

⁶¹⁸ B. A. Boryan, age, C.II, s.283.

⁶¹⁹ **Komintern Belgelerinde Türkiye-1, Kurtuluş Savaşı ve Lozan**, derleyen: Doğu Perinçek, Kaynak Yayınları, Yeniden düzenlenmiş 2. basım, İstanbul, Kasım 1993, s. 17.

konudaki temel umudu Türkiye'dir. Bu bakımdan emperyalizmin Doğu'daki kaderi Türkiye'nin siyasi etkinliğine bağlıdır. Sovyet Ermenistanı bu şartları gözeterek Türkiye ile bir antlaşma imzalamalıdır. Bu sebeple Sovyet Ermenistanı sınırı belirlenirken Türkiye'ye seçim hakkında tam bir özgürlük verilmelidir. Bunun reddi, dünya devrimiyle birlikte Doğu halklarının milli kurtuluş hareketlerine bağlı olan kardeş Sovyet cumhuriyetlerinin Doğu politikasının, yani proletaryanın kapitalizme ve emperyalizme karşı zaferinin reddi olacaktır. Ermenistan'ın önündeki seçenek, emperyalizmin ya da geleneksel Ermeni diplomasisini reddederek Doğu halklarının yanında yer almaktır.⁶²⁰

Sovyet Ermenistanı seçimini yapmıştır. Bu seçim Sovyet Sosyalist Ermenistan Cumhuriyeti'nin (SSEC) anayasasına da yansır. Anayasa'nın 8. maddesine göre önceki Ermenistan hükümetinin imzaladığı bütün uluslararası antlaşmalar yok sayılacak, komşu ülkelere ve halklara karşı milli-saldırgan politikalar kesinlikle reddedilecek, gizli diplomasiye son verilecek ve komşu ülkelerle dostluk ilişkileri kurulup güçlendirilecektir.⁶²¹

Kars Antlaşması, bu düşünceden hareketle 13 Ekim 1921 tarihinde imzalanır. Sovyet Cumhuriyetleri ödün verici bir tutum izlemiştir. Antlaşma'dan sonra Türkiye ile Ermenistan arasında yeni bir sayfa açılır ve dostluk ilişkisi kurulur. Harabeye dönmüş kardeş Türkiye, Sovyet Ermenistanı emekçilerinin zor durumunu görerek yardım elini uzatır. Kars Konferansı'nda Türk heyetinin başkanlığını yapan Kazım Karabekir, Türkiye adına Sovyet Ermenistanı'na 3 vagon tuz, 3 vagon un ürünleri, 80 dana, 40 inek vb. hediye eder. Bu verilen ilk hediyedir, ardından dahası da gelecektir.⁶²²

Türkiye'yle ilişkiler konusunda Ermenistan'ı ilgilendiren diğer önemli bir konu ise esirler meselesidir. Kars Antlaşması'nın 16. maddesine göre bütün savaş esirleri evlerine geri gönderilecektir. Ermenistan Dışişleri Halk Komiserliği'nin bildirdiğine göre 688 savaş esiri Ermenistan'a geri gönderilmiştir.⁶²³ Türkiye'de esir olarak bulunan Ermeni generalleri, ülkelere geri döndükten sonra 1921 yılının sonlarında Erzurum valiliğine bir mektup

⁶²⁰ B. A. Boryan, C.II, s.8 vd., 164 vd., 175 vd.

⁶²¹ **Konstitutsiya SSRA**, s.5'ten aktaran: B. A. Boryan, C.II, s.176.

⁶²² **Byulleten Narkomindela SSRA, No.7**, 5 Kasım 1921, s.20'den aktaran: B. A. Boryan, age, C.II, s.306.

⁶²³ **Byulleten Narkomindela SSRA, No.7**, 5 Kasım 1921, s.10'den aktaran: B. A. Boryan, age, C.II, s.306.

gönderirler. Türk-Taşnak savaşı sırasında esir düşen üst düzey Taşnak askeri yetkilileri, Kemalist hükümete ve Türk halkına kendilerine gösterdikleri dostane tavırdan dolayı teşekkürlerini iletir. Mektup, General Araratyan, General Pirumyan gibi üst rütbeli askerler tarafından yazılmış ve imzalanmıştır. Türk hükümetinin Ermeni esirlere özenli yaklaştığının birer kanıtı olan mektubun tam metni şu şekildedir:

“Bugün, esir Ermeni subayları ve askerleri için mutlu bir bayram günüdür. Bugün 12 aylık esirlik döneminden sonra sonunda vatanımıza ve ailelerimize geri dönüyoruz. Bu vesileyle bizler, Ermeni subayları ve askerleri olarak, Türkiye’de esir olarak bulunduğumuz süre içerisinde gösterdikleri dostane tavırdan dolayı Türk halkına teşekkürlerimizi sunarız.

“Türkiye’den ayrılırken buradan en güzel hatıraları yanımızda götürüyoruz. Eminiz ki, bundan böyle Ermeni askerleri bir daha silahını size karşı doğrultmayacaktır. Öyle ki, tam zamanında bize bildirdiğiniz, Kars’ta bu temelde iki tarafın yöneticileri arasında imzalanan antlaşmaya sonsuz güven duyuyoruz. Bundan böyle Ermeniler ve Türkler, sadece birbirine yardım etmemeli, ayrıca birbirlerini de korumalıdır!”⁶²⁴

Mustafa Kemal’e göre ise Kars Antlaşması’nın önemi Meclis’te ifade ettiği şekilde şöyledir: “Bu antlaşma ile Doğu’da hukuki bir şekil alan fiilî vaziyetimiz de Sevr Antlaşması’nın tatbik edilmez olduğunu gösteren vakalardan biridir

“Ermeni meselesi denilen ve Ermeni milletinin hakiki menfaatlarından ziyade cihan kapitalistlerinin iktisadi menfaatlarına göre halledilmek istenen mesele, Kars Antlaşması’yla en doğru hal suretini buldu (Alkışlar). Asırlardan beri dostane yaşayan iki çalışkan halkın iyi ilişkileri, memnuniyet vericidir ki, tekrar teessüs etti.”⁶²⁵

Sovyet Ermenistanı’nın önemli siyasi ve askeri yetkililerinden Myasnikyan ise 20 Ocak 1922 tarihinde SSEC Sovyetleri Birinci Kongresi’ne sunduğu raporda Kars Antlaşması’na da değinir. Antlaşma imzalandığında yurtdışındaki gazetelerde bu antlaşmanın Ermenistan için aşağılayıcı olduğu ifade edilmiştir.

⁶²⁴ Bkz. **RGASPI fond 64**, liste 1, dosya 210, yaprak 57-58. Mektup, ayrıca eski Sovyetler Birliği Komünist Partisi (SBKP) Arşivi’nin Tiflis şubesinde fond 1, dosya 38, yaprak 58-59 numaralarıyla kayıt altında bulunmaktadır ve Ermeni sosyal demokratlarının yayın organı olan **Jogovurdi Dzayn gazetesi**’nin 20 Kasım 1921 tarihli sayısında da yayımlanmıştır.

⁶²⁵ **Atatürk’ün Bütün Eserleri**, C. XII, Kaynak Yayınları, Aralık 2003, s.285.

Ancak Myasnikyan'a göre Ermenistan emekçileri, Kars Antlaşması'nın onlara sağladığı barışçıl bir hayatı çok iyi görmektedir. Taşnaklar ise bağımsız, denizden denize yayılmış bugünkü Fransa'nın dörtte üçüne eşit bir Ermenistan hayali kurmaktadır. Myasnikyan'ın ifadesiyle Sovyet Ermenistanı, bu hayalin daha önce olduğu gibi milleti imha edecek savaflara sürüklediğini anlayarak bu aptallığı reddetmiştir. Sovyet Ermenistanı, Kars Antlaşması'yla komşularıyla birlikte yaşayabileceğini kanıtlamıştır. Ermeni ve Türk halkları, emekçileri, karşılıklı kırımdan asla ve asla sorumlu değildir.⁶²⁶

Türkiye, Kars Antlaşması'yla Doğu sınırlarını güvence altına aldıktan sonra bütün gücünü Batı Cephesi'nde zafer kazanmak için seferber edecektir. Kars Antlaşması'nın 30 Ağustos'taki rolü büyüktür. Ancak Ermeni Meselesi, gelen zaferle son bulmaz. Lozan Konferansı'ndaki önemli tartışma konularından biri yine Ermeni Meselesi'dir. Konferans boyunca Ermeniler, uluslararası hukukun bir öznesi değil, yeniden uluslararası diplomasinin bir nesnesi konumundadır. Bu temelde Boryan, Lozan Konferansı'nda emperyalist diplomatların Ermeni Meselesi'yle ilgili çıkışlarının ikili karakter ve anlam taşıdığını tespit eder:

1) Bu çıkışların şekli hukuksal karakteri ve anlamı, burjuva toplumunun uluslararası hukuk, adalet ve insanlık ilkeleri adına emperyalist devletlerin Türkiye'ye karşı giriştikleri yağma seferlerinin aklanmasıdır. Bu şekilde Avrupa kamuoyuna ezilen ve akan "Ermeni halkının kanını" özgürleştirme rolüne soyunmuş büyük devletlerin diplomatlarının dayanışma duyguları gösterilecek, dünya savaşının özgürleştirme karakteri ve büyük devletlerin Ermeni halkına karşı görevlerini yerine getirme zorunluluğu, Ermeni diplomasisine İtilaf Devletleri diplomatlarının Ermenilere "çıkarsız" yaklaşımı kanıtlanacaktır. Öyle ki Curzon'un ifadesiyle bu meselede devletler, hiçbir siyasi ve ekonomik amaç gütmemekte, amaçları sadece insancıl karakter taşımaktadır. Bu yüzden Ermeniler, ileriki süreçte İtilaf Devletleri'ni dinlemeli ve onun çıkarlarına göre hareket etmelidir. Gerektiğinde Çanakkale harekâtında olduğu gibi önlerine konan görevi yerine getirmeli ve Fransızların, İngilizlerin emriyle ayaklanma çıkarmalıdır. Açıktır ki, uluslararası diplomasinin insancıl rolü, Türkiye halklarının Ermeniler adına yağmalanmasıdır. Onların insanlık ilkesi, yağma ve tecavüzdür.

2) İtilaf diplomatlarının Ermeni Meselesi'ndeki görüşlerinin özü, Ermeni milli yurdunun kurulması talebi üzerinden Türk heyetine baskı yapmaktır.

⁶²⁶ A. F. Myasnikyan, **İzbranniye Proizvedeniya, İzdatelsvo Ayastan**, Yerevan, 1965, s.376 vd.

Böylece İtilaf Devletleri'nin Türk heyetinden talep ettiği yağmacı taleplerin içeriği gizlenmiş olacaktır. Uluslararası diplomasinin Ermeni Meselesi'ndeki kamu hukuksal karakteri, Berlin Antlaşması'ndan başlayarak Cemiyeti Akvam'ın son kararına kadar, meselenin kapitalist ülkelerin Doğu'daki çıkarlarının korunması için bir kalkan haline getirilmesidir. Bu şekilde Türk heyeti, ana meselelerde (Boğazlar, Osmanlı'nın borçları, Musul vb.) geri adım atmaya zorlanacaktır. Diplomatlar, Avrupa kamuoyu, Amerikan demokrasisi adına "onuru", "haysiyet" ve "şeref" için milli yurdun, yani Türk topraklarında Ermeni devletinin kurulmasını talep etmişlerdir. Buradan da anlaşılmaktadır ki, Ermeniler amaç değil, işgalci politikaların, yağmanın ve tecavüzlerin gerçekleştirilmesi için birer araçtır. Her zaman olduğu gibi Ermenilerin çıkarları değil, kapitalist devletlerin çıkarları, diplomatların görüşlerinin esasını oluşturmaktadır.

Boryan, kitabında Avrupa sosyalistlerinin Ermeni Meselesi'yle ilgili o dönemdeki tavırlarına da değinir. Avrupa sosyalistleri, gerçekte emperyalizmin ideologlarıdır; yoksa sömürge halklarının kurtuluşunun değil. Avrupa sosyalistleri, Batı devletlerinin Doğu'daki sömürgeci politikalarının aklanması için yürütülen diplomatik faaliyetin içine çekilmişlerdir. Emperyalistlerin Avrupa sosyalistleri üzerindeki ideolojik etkisi, o kadar büyüktür ki, sömürgeci devletlerin diplomatlarının istekleri onlar için kanun niteliğindedir ve bunlar "ilericilik" ve "uygarlık" adına "sosyalist bir görev" olarak yerine getirilmelidir.

Görüldüğü gibi Ermeni Meselesi Lozan Konferansı sırasında da, Türkiye'nin paylaşılmasında bir araç olarak varlığını sürdürmüştür. Lozan Antlaşması'ndan sonra ise Ermeni Meselesi, Ermeni göçmenler meselesi üzerinden, Batı diplomasisinin SSCB'ye karşı bir baskı silahına dönüşecektir. Bu şekilde Türkiye'yi korkutmanın yeni bir imkânı da yaratılmış olur. Diğer taraftan da "bahtsız Ermeni göçmenleri" için Ermeni topraklarının geri alınması adı altında Sovyet Ermenistanı aracılığıyla Rusya, Türkiye'yle savaşa zorlanacaktır. Kars, Sarıkamış, Iğdır vd. için Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında savaş çıkartılacak, bu şekilde Doğu halklarının yakınlaşması engellenmiş olacak, emperyalizmin Doğu'daki efendiliği garanti altına alınacaktır. Ancak bu planlar da boşa çıkartılır.⁶²⁷

⁶²⁷ B. A. Boryan, age, C.II, s.233 vd., 243 vd.

SONUÇ

Boryan ve Karibi'nin eserleri üzerinden Osmanlı'dan Lozan'a kadarki süreçte ele aldığımız Ermeni Mesele'siyle ilgili tespit ve belgeleri toparlayacak olursak çıkan sonuçları şu şekilde özetlemek mümkündür:

1) Ermeniler, tarihlerinden beri küçük istisnalar dışında egemen bir devlete sahip olamamış, hep başka devletlerin hükümrânlığı altında yaşamıştır. Batı'nın bir devlet geleneğine sahip olmayan Ermenileri kullanma hevesi, Haçlı Seferleri'ne kadar dayanmaktadır. Batı'nın Katolik devletleri, Müslüman Doğu'ya karşı Ermenileri bir silaha çevirme amacı gütmüştür. Ermeniler ise Batı'nın bu eğilimini ayrı bir devlet kurmanın bir yolu olarak görmüştür.

2) Ermeniler, emperyalist devletlerin müdahalesine, özellikle Berlin Konferansı'na (1878) kadar, Türkiye'de çok iyi şartlarda yaşamışlar, özellikle Osmanlı devleti tarafından desteklenmiş ve korunmuşlardır. O döneme ait belgeler göstermektedir ki, Osmanlı Ermenilerinin yaşam koşulları, Rusya ve İran Ermenilerine oranla çok daha iyidir. Bu yüzden Ermeniler, Çarlık Rusyası'ndan ve İran'dan kaçarak Osmanlı'ya sığınmışlardır.

Osmanlı hâkim sınıfları açısından sömürüde milli ayırım asla söz konusu olmamıştır. Hatta Ermeni köylüleri, birçok yerde Müslümanlara oranla daha varlıklıdır. Zaten Ermeniler, ticaret ve zanaatta önemli yerlere sahiptir. Ayrıca Osmanlı'daki halklar, özellikle Türkler, Kürtler ve Ermeniler, tam bir uyum içerisinde yaşamışlardır.

Boryan ve Karibi'nin ortaya koyduğu olgular, Ermeni Meselesi'nin Batı ve Çarlık Rusyası tarafından Türkiye'yi işgallerini aklamak amacıyla yapay olarak çıkartıldığını kanıtlamaktadır. Ermenilerin sözde kötü yaşam koşulları adına kamuoyu imal edilerek emperyalist saldırgan politikalar için bahane üretilmiştir. Bu sebeple Batı ve şoven Ermeni tarihçiliği, Ermenilerin gerçek yaşam koşullarını hep çarpıtmıştır.

3) Ermeni milliyetçiliği, Batı'nın ve Çarlık Rusya'sının özellikle 19. yüzyılda başlayan Ermenileri Türkiye'ye karşı kullanma projelerine paralel olarak gelişmiştir. Bu nedenle Ermeni milliyetçiliği, işbirlikçi, şoven ve saldırgan bir temel üzerinde kökleşmiştir. Kafkasya'daki Ermeni aydınları, daha 19. yüzyılın sonlarında emperyalist devletlerle "işbirliği" içinde bağımsız bir Ermeni devleti kurmanın hayaline kapılmışlardır ve bu fikirlerini durumlarından memnun olan Türkiye Ermenilerine bir nevi zorla aşılama çalışmışlardır.

Taşnaksutyun'u yaratan sürecin ideolojik kökeni Ermeni milliyetçiliğinin bu yapısında yatmaktadır. Ermeni milliyetçiliğinin gelişim ve olgunlaşma sürecindeki pratiği de bu özelliklerini net bir şekilde yansıtmaktadır. Emperyalist devletlerin kontrolünde başvuru kitle ve terör eylemleri, Berlin Konferansı'ndan sonra Batı devletlerinin teşvikiyle sistematik bir hal almıştır.

4) Birinci Dünya Savaşı, esas olarak Osmanlı'yı paylaşmak amacıyla çıkmıştır. Ermeni Meselesi ise bunun bir aracı olmuştur. Osmanlı devletini paylaşmak isteyen büyük devletler, bağınaz milliyetçi Ermeni örgütlerini kışkırtmışlar ve savaşa sevk etmişlerdir. Taşnaklara ve kontrolü altındaki Ermeni kitlelerine iki misyon biçilmiştir. Ermeniler, cephe gerisinde ayaklanma çıkararak Türk ordusunu zaafa uğratabilecek ve Ermeni gönüllü birlikleri yoluyla Türk ordusunun savunma hattını yırtarak Rus işgalini kolaylaştıracaktır. Her iki görevin yerine getirilmesinde Türkiye Ermenileri aktif rol oynamıştır. Mesele birkaç Taşnak teröristinin işinden ibaret değildir. Geniş Ermeni kitleleri gönüllü birliklerin oluşturulmasında ve ayaklanmaların çıkartılmasında yer almıştır. Türk hükümeti, bunu önlemek için uygun adımlar atsa da kitlelerinin eğilimini değiştirememiştir. Ermeni kitleleri için ölümcül olan bu politika, emperyalist devletlerle birlikte bizzat Ermeni şefleri tarafından yürütülmüştür.

Çarlık generallerinin ve subaylarının yazdığı yüzlerce rapor ve Çarlık askeri mahkemelerinin yüzlerce tutanağı ve kararları göstermektedir ki, Birinci Dünya Savaşı sırasında işgal edilen bölgelerde Ermeni gönüllü birlikleri Müslüman halka karşı sistematik olarak vahşi katliamlara girişmiş ve mallarını yağmalamıştır. Ermeni çetelerini kullanan Rus komutanları bile bu vahşet karşısında dehşete kapılmıştır. Bu katliamların tehirden önce başlaması da ayrıca önem taşımaktadır.

Ermeni çetelerinin etnik temizlik politikası, Birinci Dünya Savaşı'nda ve sonrasında Ermeni çeteleri ile Türk devleti ve Müslüman halk (Türkler ve Kürtler birlikte) arasında savaşın ve karşılıklı kırımın (mukatele) yaşanmasına yol açmıştır. Osmanlı devleti ve Müslüman halk, bu durumda savaş önlemleri almış ve ayaklanan Ermeni çetelerini şiddetle bastırarak haklı bir savaş vermiştir, kendi vatanını savunmuştur. Ermeni-Müslüman boğazlaşmasının sorumlusu, Batılı emperyalistler, Çarlık Rusyası ve Taşnaklardır.

5) Birinci Dünya Savaşı'nın ardından kurulan Taşnak Ermenistanı, Avrupa ve ABD emperyalizminin elinde Türkiye'nin paylaşılmasında bir araç olmuştur ve Batı'nın Doğu'daki planlarını gerçekleştirmede bir üs görevi görmüştür.

Bunun Taşnaklara yansımaları ise “denizden denize Büyük Ermenistan” projesidir. Taşnak iktidarı, “saf” milli bir devlet kurma adına bugünkü Ermenistan sınırları içerisindeki Müslüman nüfusun önemli bir kesimini sistematik olarak imha etmiştir.

Sovyet önderleri, Taşnak Ermenistanı'nın devrimci Türkiye ile Sovyet Rusya arasında bir duvar ördüğünü saptamış, bunun üzerine Türk ordularının ve Kızıl Ordu'nun askeri işbirliği sonucunda Taşnak iktidarına son verilmiş ve Sovyet iktidarı kurulmuştur. Bugün soykırım olarak adlandırılan Türk ordularının Ermenistan üzerine harekâtı, vatan savunmasının bir parçasıdır.

6) Sovyet Ermenistanı'nın kurulmasıyla Türk-Ermeni ilişkileri açısından yeni bir dönem başlamıştır. İki ülke arasında iyi komşuluk ilişkileri tesis edilir. Sovyet önderleri, Türkiye'yi ezilen ülkelerin emperyalizme karşı ulusal kurtuluş hareketlerinin ideolojik ve politik üssü olarak değerlendirmektedir. Türk devrimi, dünya devriminin önemli parçalarından biridir ve hatta onun kaderini belirleyecek en ciddi etkenlerdendir. Bu bakımdan Sovyet cumhuriyetleri, Kars Antlaşması'nın imzalanmasında ödün verici bir tutum izler. Bu şekilde iki ülke arasındaki Ermeni Meselesi son bulur.

Lozan Konferansı'nda ise Batılı emperyalistler tarafından Ermeni Meselesi, tekrar gündeme taşınır. Amaç, Türkiye üzerinde baskı kurmak ve işgalci amaçlarını gerçekleştirmektir. Ancak başarılı olamayacaklardır.

Boryan ve Karibi'nin eserleri görüldüğü gibi Ermeni soykırımının uluslararası bir yalan olduğunu gözler önüne sererken, Ermeni Meselesi'nin de her zaman Türkiye'nin paylaşılmasında bir araç olduğunu net bir şekilde ortaya koymaktadır. Her iki eser de bugün açısından da önemli derslerle doludur. Özellikle Boryan'ın aşağıdaki ifadeleriyle tebliğimize son vermek yerinde olacaktır:

“Eğer Ermeni Meselesi ve Ermeniler, önceden Avrupa'nın ‘hasta adamı tedavi etmek’ amacıyla Osmanlı İmparatorluğu yönetiminin içişlerine karışmak için ‘kamuoyu’ yaratmanın bir bahanesi ve aracı olduysa, elebaşlarını devşirmek ve Türkiye’de Kürt ayaklanmaları örgütlemek yoluyla Şeyh Sait ayaklanmasının yuvası Hakkâri’yi ele geçirmek için bu sefer de Ermenilerin yerini Kürtlerin aldığı açıktır.”⁶²⁸

⁶²⁸ *Ibit.*, s.409 vd.

OTURUM BAŞKANI- Sayın Mehmet Perinçek'e çok teşekkür ediyorum.

Ermeni sorununda esas kaynaklar tabii, Osmanlı arşivleri. Bunun dışında yabancı arşivlere gelindiğinde, Türk bilim adamlarının genelde kullandığı, Amerikan, İngiliz, daha az Alman, Avusturya arşivleri. Oysa Çarlık Rusya'sının Ermeni sorununda çok büyük sorumluluğu var. Eğer Çarlık Rusya'sı olmasaydı, Ermeni sorunu olmazdı, yani iş bu kadar basit. Onun için Rus arşivleri bizim için çok çok önemli. Fakat bu arşivler bugüne kadar pek incelenemedi. Birinci sebebi siyasiydi, Sovyetler döneminde arşivlere kolay girilmiyordu. İkincisi de, belki Türk bilim adamları arasında Rusça bilenlerin sayısı pek azdı. Şimdi yavaş yavaş bu arşivler de meydana çıkıyor ve bu takdimde olduğu gibi, çok önemli bilgilere de kavuşmuş oluyoruz. Rus arşivlerindeki çalışmalarını için Sayın Perinçek'e çok teşekkür ediyorum. Teşekkürün ilerisinde zannediyorum ki, bir takdir bildirmek görevim de var.

Sayın Prof. Dr. Bayram Bayraktar, "*Rus General Mayevski'nin Gözlem ve Tespitleri Işığında Büyük Güçler ve Türkiye*" konusuyla ilgili bir sunum yapacaktır; buyurun efendim.

Prof. Dr. BAYRAM BAYRAKTAR (Erciyes Üniversitesi Öğretim Üyesi)- Teşekkürler Sayın Başkan.

Sayın katılımcılar, sayın dinleyenler, sevgili öğrenciler; ben de Ermeni meselesi ve bunun uluslararası ilişkilerdeki konumu üzerinde duracağım. Dün ve bugün özellikle tartışılan değerlendirmelere belki biraz katkı, belki biraz farklı perspektif, biraz da tabii hoşgörünüze sığınıyorum, arkadaşların konuşmalarından bazı kısımları tekrar edersem, bunu belirtmek isterim.

Tabii, ben metne bağlı kalmak istiyorum. Özellikle Sovyetler Birliği çökmeden evvel bizim yazarlar, diplomatlar vesaire, bu meseleden daha çok Rusya'yı sorumlu tutardı. Sovyetlerin çöküşünden sonra çok daha objektif ürünler ortaya çıkmaya başladı.

General Mayevski, başlıkta "*Maveski*" diye yanlış yazılmış, ama doğrusunu Sayın Büyükelçim de ifade ettiler, Mayevski, 19. Yüzyılda Van, Bitlis ve Rize illerinde, 20. Yüzyıl dönemecinde konsolosluk yapıyor ve tabii ülkesine raporlar gönderiyor, askeri raporlar gönderiyor. Bu raporlar 1914 yılında Osmanlı Genelkurmay Başkanlığı tarafından Türkçeye çevriliyor, 100 adet ve önemli birimlere de gönderiliyor.

Ben tekrar ediyorum, sistematığı bozmamak açısından, umarım sizi sıkmayacağım, okumak istiyorum.

RUS GENERAL MAYEVSKİ'NİN GÖZLEM VE TESPİTLERİ İŞİĞİNDA, BÜYÜK GÜÇLER VE TÜRKİYE: BÜYÜK OYUN'UN ARACI OLARAK ERMENİ SORUNU

Tarihçiler ve diplomatlar arasında, yaygın olarak bilindiği şekliyle, özellikle İngiltere önderliğindeki Batılı Güçler ile Rusya arasında kalan Türkiye üzerine yürütülen paylaşım siyaseti *Büyük Oyun* olarak da nitelendirilmiştir.⁶²⁹ Rudyard Kipling'in *Kim* adlı romanında yansıttığı şekliyle, İngiliz İmparatorluğu ve Çarlık Rusya'sı Asya'da üstünlük kurmak için aralarında kıyasıya mücadele ediyorlardı. Söz konusu rekabetten esinlenmiş

⁶²⁹ Peter Hopkirk, **İstanbul'un Doğusunda Bitmeyen Oyun**, çev. Mehmet Harmanlı, Sabah Yayınları, İstanbul 1995, s. 4; Lutz Kleveman, **Yeni Büyük Oyun Orta Asya'da Kan ve Petrol**, çev. Hür Güldü, Everest Yayınları, İstanbul, 2004, s. 2-3.; Ayrıca bkz., Ahmed Raşid, **Orta Asya'nın Dirilişi İslâm mı Milliyetçilik mi?**, (İng.'den çev. Osman Ç. Deniztekin), Cep Kitapları, İstanbul, 1996, s. 29-30.

olsalar gerek, günümüz diplomat, siyasetçi ve stratejistlerinin bölgesel ve küresel olayları değerlendirirken Batılı kaynakları referans göstermelerinin sağlıklı bir yöntem olduğunu düşünmüyorum. Bu bağlamda, hâlâ, günümüzde Büyük Güçlerin bölgesel iradelerini yakalamak için 19. ve 20. yüzyıl dönemecindeki emperyal siyasetlerini, tarihî kaynaklara inerek anlamak suretiyle hâlihazırdaki küresel siyasetlerin izini sürmenin kimi ipuçlarını görebileceğimizi düşünüyorum.

Osmanlı'dan günümüze Türkiye tarihi, devletlerarası hukuk açısından çarpıcı örneklerle doludur. Devletlerarası hukukun yüzyılların deneyim ve birikimiyle meydana gelen gelenek kurallarının, olumlu, olumsuz veya istisna şeklinde çeşitli örnekleri bulunmaktadır. Nitekim uluslararası ilişkileri en azından 500 yıldır ilgilendiren Boğazlar rejimini incelemek için Türkiye'nin imzaladığı antlaşma ve sözleşmelerden daha güvenilir kaynağı nerelerde bulabiliriz? Benzer şekilde 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'na sık sık yapılan uluslararası müdahaleleri anlamak için yapılacak değerlendirmeler, tarihten ve tarih metinlerinden bağımsız olarak incelenebilir mi? Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü, "*milliyetler prensibi*"nin sonuçlarıyla birlikte kavramamız gerekmez mi?

Böyle bir çözümlemeyle meseleye yaklaşacak olursak Osmanlı İmparatorluğu, 18 ve 19. yüzyıllarda Batılı devletler ailesine katılmak için yoğun çaba harcamıştır; fakat sistem, Batılı ve tabii ki Hıristiyan olmayan ve halkının büyük çoğunluğu Müslüman olan bu büyük devleti parçalamak suretiyle küçülterek zaman içinde tasfiye etmiştir.

1828-29 Osmanlı Rus Savaşı'nda Ruslara karşı Osmanlı'nın deyim yerindeyse, imdadına Avrupalı Büyük Güçler arasındaki rekabet yetmişti. İstanbul'un, Boğazlar'ın ve Doğu Akdeniz'in kontrolünün Hünkâr İskeleyi Antlaşması'yla Rusya'nın eline geçmesi olasılığı, özellikle İngiltere'yi endişeye sevk etmiştir. Uluslararası rekabetin sonucu olarak, eğer zamanında gerekli önlem alınmazsa, Osmanlı İmparatorluğu, Bizans mirasçılığını iddia eden ve I. Petro'nun, tarihçiler arasında bir *kanun* gibi kabul gören, vasiyetini yürütmeye çalışan Çarların pençesine düşebilirdi. Çünkü Mısır Meselesi'nde İngiltere, Fransa ve Avusturya Mehmet Ali Paşayı kolladıkları için Padişah II. Mahmut, endişeye kapılarak gelecek için "*güvenilir*" bir müttefik arayışıyla, *denize düşen yılanı sarılır* örneğince, Rusya'nın yardımına başvurdu. İki ülke arasında imzalanan Hünkâr İskeleyi Antlaşması (1833), söz konusu amaca hizmet edecek bir proje olarak görüldü. Hünkâr İskeleyi Antlaşması, 1774

Küçük Kaynarca ve 1829 Edirne Antlaşmaları'ndan sonra, Osmanlı İmparatorluğu'nu hızla çöküşe götüren sürecin bir kanıtıydı. Antlaşmanın başlıca hedefi, Üçüncü Madde'de gösterildiği gibi, "...*muhafaza ve müdafaa-yı mütekabile muktezasınca Devlet-i Âliye'nin istikrarı ve istiklâl-i tammini temin eylemek...*" şeklindeydi.⁶³⁰

General Mayevski, Büyük Güçler'in rekabetinin Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki etkilerini yansıtırken, *Büyük Devletler arasındaki rekabetin, Osmanlı İmparatorluğu'nun hayatını bir süre daha uzattığının kanutlarını Kırım Savaşı'ndan (1854-56) ve Paris Antlaşması'ndan(1856) önceki olaylarda aramak gerekir*,⁶³¹ saptamasını yapar. Osmanlı İmparatorluğu'nun Rus nüfuzu altına girmesi Batılı güçler için ilgisiz kalınabilecek bir durum değildi. Bu çabalar Şark Meselesini, yani Osmanlı İmparatorluğu'nun gelecekteki akıbetinin, tamamen, Büyük Güçlerce ortaklaşa ele alınması zorunluluğunu da kendiliğinden doğurmuş oluyordu.

Batılı Güçler, söz konusu politikalarını gerçekleştirmek, yani tarihçilerin bildiği şekliyle Şark Meselesi'ni sonuçlandırmak için Türkiye'deki azınlıkları tahrik ve teşvik etmişlerdir. Mayevski, Ermeni probleminin uluslararası nitelikte ortaya çıkışını açıklarken,⁶³² "... *anlaşıyor ki Şark Hristiyanları ve kiliseleri Hıristiyanlığın esasât ve ananelerini bir tarafa bırakarak din yerine milliyet propagandasını kendilerine meşgale ittihaz etmişlerdir. Garp diplomatları da kendi nokta-yı nazarlarına göre bu milliyet kavgasından pek gaddarane surette istifadeye kalkmışlardır. Ermenilerin hissiyatı milliyelerini tabrik ederek hiç sıkılmadan Türkiye'de bir Ermeni Meselesi icat etmişlerdir.*" şeklinde bir değerlendirme yapar.

Mayevski'ye göre Ermeni Meselesi, 19. yüzyılda Asya'da meydana gelen bir dizi olaylarla ilgili olduğu içindir ki, bu olayı yalnız başına bir hadise gibi incelemek ve değerlendirmek doğru değildir. *Ermeni Meselesi, birçok tarihî vukuâtın ve Türkiye abvâl-i dahiliyesiyle Rusya da dâhil olduğu hâlde Garp Düvel-i Muazzamasının/Büyük Güçlerin Türkiye ile olan münasebetinin neticesidir*.⁶³³ Bu bağlamda Ermeni Meselesi'nde yalnızca hükûmet güçleri ile

⁶³⁰ **Muahedat Mecmuası**, (Cilt:IV), Ceride-yi Askeriye Matbaası, 1298/1881, s. 90.

⁶³¹ Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri I**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1953, s. 315.

⁶³² Bayram Bayraktar, **20. Yüzyıl Dönemecinde Rus General Mayevski'nin Türkiye Gözlemleri**, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2006, s.120 (Kitap 2006 yılında yayımlanacaktır).

⁶³³ *Ibit.*, s. 120-121.

eşkiya arasındaki çarpışmalardan söz etmek, çeşitli yörelerdeki olayların ayrıntısına girmek, sonuç olarak ana problemin tabiatını kavramaktan ziyade hikâyeci bir anlatımı yansıtmaktan başka bir anlama gelmez.⁶³⁴

[1877-78 savaşıyla] Rusya'nın Avrupa'da Tuna havzasına ve Anadolu'da ise Erzurum havalisine ve daha içerilere sarkması Avrupalı devletleri telâşa düşürdü ve Türkiye'yi Rusya'nın kendi başına *yutuvermesi* tehlikesi belirdi. Yalnız Asya'yı Osmanî'deki Rus sınırının genişlemesi değil, aynı zamanda Ruslar'ın Boğazlar'ı kontrol etmesi tehlikesi de Avrupalı Güçleri rahatsız etmiştir;⁶³⁵ çünkü Boğazlar'ın Ruslar'ın eline geçmesi, Avrupa hükûmetleri için çok tehlikeli sonuçlar doğuracaktı. Viyana Kongresi'nden (1815) beri bu meselenin Rusya'nın amaçlarına hizmet edecek şekilde *çözümlememesi* Avrupalı devletlerin başlıca amaçlarıydı. Bu amaca hizmet etmek için de Rusya karşısında Osmanlı İmparatorluğu'nu desteklemişlerdi.⁶³⁶

Mayevski'nin yaklaşımlarında yer aldığı şekliyle, Türkiye üzerinde Rus-Avrupa nüfuzunun müsademesi son üç Türk-Rus savaşları sonucu ortaya çıkmıştır. Bilindiği gibi bu savaşlar 1828-29, 1854-56 ve 1877-78 muharebeleridir. Batılı güçler, Rusya'ya karşı Avrupa için perde olabildiği sürece Osmanlı'yı desteklemeye devam etmişlerdir. Ne zamanki Osmanlı bu yeteneğini kaybetmiştir, Mayevski'ye göre bu 1870'li yılların sonudur, Avrupalı güçler başka tedbirleri düşünmeye başlamışlardır; çünkü bu dönemde Rus yayılma siyaseti Balkanlarda etkili biçimde hissediliyordu. Bu tarihten itibaren Balkanlarda Rus siyasetini engellemek için Avrupa, bölgede birçok Hıristiyan hükûmet kurmuş ve himaye etmiştir.⁶³⁷ Yunanistan, Sırbistan, Romanya ve Bulgaristan'ın Osmanlı'dan ayrılarak kurulmaları Batı siyasetinin yansıtılan bir sonucudur. Mayevski'ye göre, Makedonya ve Ermeni meseleleri de benzer amaçla ihdas edilmişlerdir.⁶³⁸

1877-78 Türk-Rus savaşı, Rusya'yı zayıf düşürmek için çıkarılmış bir Avrupa dolabı idi; fakat savaşta Türkiye kaybetti ve Rusya'nın Balkanlardaki eli demek olan Bulgar prensliğinin kurulmasına Avrupa göz yumdu. Bununla birlikte Rusya karşısında devletler dengesi açısından, Türkiye'nin hâlâ güçlü kalması gerektiğinden, sonuçta iki devlet arasındaki sınır Avrupa'nın isteği

⁶³⁴ *Ibit.*, s. 121.

⁶³⁵ *Ibit.*

⁶³⁶ *Ibit.*

⁶³⁷ *Ibit.*

⁶³⁸ *Ibit.*

doğrultusunda çizilmiş oldu.⁶³⁹

Söz konusu yaklaşımlarda yer aldığına göre, esasen Bulgarlar, Avrupa'da bir siyasal varlık gösterecek çağda değillerdi; fakat Avrupalılar, Bulgarları savaş sonunda Rusya'nın pişdarı/öncüsü gibi görmeye başladı. 1890 yılında Avrupa'nın Türkiye hakkındaki görüşlerinin birdenbire değiştiği gözlemlendi. 1856 Paris Antlaşması'ndan beri süregelen *tamamiyet-i mülkiye-yi Devlet-i Âliye'nin muhafazası* siyaseti değişerek aşama aşama olarak Osmanlı'yı *mabve ve imba politikasına tabavvül etti*.⁶⁴⁰ Bu siyaset değişikliğinin bir yansıması olarak 1895 yılı ile birlikte Türkiye'nin taksimi projesi uygulamaya konuldu ve artık Bâb-ı Âli, Avrupa'nın himâyesinden yoksun kalıyordu.⁶⁴¹ Makedonya meselesi, Ayestefanos Antlaşması'ndaki Bulgaristan'ı tesis amacıyla ihdas edilmişti. Berlin Kongresi'yle şekil değiştiren amaç, şimdi bizzat Avrupa devletlerince uygulamaya konuluyordu.

General Mayevski'ye göre, bu acaip ve açıklaması zor gözükken mesele gerçekte basitti: Şöyle ki; Türkiye, Ruslara karşı durabildikçe Avrupa kendisine dost idi; fakat Türkiye'nin bu iktidarı/gücü zayıfladıkça ve Avrupa'nın arzusuyla istenilen zamanda Rusya ile savaşa girmek istememesi sonucu Avrupa, Türkiye'yi gözden çıkardı. Nitekim zaman geçtikçe diğer Balkan hükûmetleri, Rusya'ya karşı Türkiye'nin yerini tutabileceklerini Avrupa'ya gösterdiler. Balkan hükûmetlerinin Osmanlı'nın mirası üzerinde topraklarını genişletmeleri, Rusların Boğazların kontrolünü ele geçirmesi korkusunu da ortadan kaldırıyordu. Karadeniz'in batı kıyılarında güçlü engeller meydana getirileceğinden Türkiye tarafından da bir zarar gelmesi düşünülemezdi.⁶⁴² Balkan hükûmetinin Boğazlara yaklaşması, Rusya için daha tehlikeliydi; çünkü Rumlardaki İstanbul hayali, bütün Rumların ve Doğu Hıristiyanlarının Rusya'ya değil Avrupa'ya yönelişini beraberinde getirecekti.⁶⁴³

Mayevski'ye göre, 1881'de suikastle öldürülen II. Aleksandr'ın yerine geçen III. Aleksandr, Avrupa'nın izlediği politikalara tepki niteliğinde Osmanlı-Rus çatışmasından kaçınmıştır. Avrupalı güçlerin Balkanlardaki "prenslükler" kurma girişimine karşı, Aleksandr, Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünden yana bir siyaset izlemiştir. Batılı Güçlerin perspektifleri açısından söz konusu

⁶³⁹ *Ibit.*

⁶⁴⁰ *Ibit.*

⁶⁴¹ *Ibit.*

⁶⁴² *Ibit.*

⁶⁴³ *Ibit.*

yaklaşımında belirtilen amaç, Balkanların yerel hükûmetlere bölünmesiyle Rusya'ya yaklaşan güçlü bir Osmanlı'nın tercih edilmemesiydi.

Batı diplomasisi Türkiye üzerine 1890'dan itibaren iki ana temada özetlenebilen bir tutum geliştirdi:

-Türkiye'nin Rusya ile birleşmesine meydan vermemek.

-Türkiye'yi yıkarak yerine Rusya'ya düşman olmak üzere *daba emniyetli bir Hıristiyan hükûmeti ikame etmek*.

Doğu'da Avrupa bakış açısı ile Rusya bakış açısı genelde birbirleriyle çatışmaktadır; çünkü Avrupa'ya göre Boğazlar, genelde Rusya'nın düşmanı elinde bulunmalıdır. Bu tez Avrupa'da *abengi düvel/devletler dengesi/combominium* denilen bir siyaset ortaya çıkarmıştır; yani hiçbir devlet tek başına Türkiye ile dost olmamalıdır teorisi geliştirilmiştir. Böyle bir açıdan bakıldığında, Türkiye'yi parçalamak, Avrupaca icrası oldukça ciddî sorunlar doğuracak bir meseledir. O nedenle bu işi Rusya'nın yapabileceği gibi tatlı bir ümit Avrupa'da hep vardır.⁶⁴⁴

Bilindiği üzere Rusya, Küçük Kaynarca (1774)'dan beri yeni yeni hadiseler yaratmaya müsait olan Doğu Hıristiyanlarının koruyucusu görünmüştür. Bu gibi ihtilâller, Türkiye'de o kadar kolay uygulanır ki, sadece –az bile olsa– ihtilâlcilerin destekçisi görünmek yeterlidir. İhtilâl hemen hazırdır ve Rusya da kılıcını çekip Hıristiyanları savunmaya koşar. Bu yönden her türlü yeni ihtilâller Rus-Türk savaşına en uygun sebep teşkil eder. Böyle bir sonucun meydana gelmesine ise Batı diplomasisi, *mecburi bir cehd ve gayret gösterir*.⁶⁴⁵ Eğer bir şekilde, Türk-Rus savaşı çıkmaz ve Türkiye uzun süreli iç isyanlarla uğraşmak zorunda kalırsa, bu kez Avrupa için doğrudan müdahale kapısı açılır ki, bu da Batı diplomasisinin zaten beklediği bir durumdu.

Türkiye'de Katolikler genelde Fransa, İtalya ve Avusturya'ca; Protestanlar, İngiltere, Almanya ve ABD'ce; Ortodokslar da Ruslar tarafından korunmaktaydı. Böylece Hıristiyan azınlıklar, Büyük Devletlerin kendi gizli maksatları için, bu devletlerarasında, adeta, taraftar olarak paylaşılmışlardı. Rusya, Boğazlar'ı, İstanbul'u ve Türkiye'nin Doğu bölgesini işgal etmek için Ortodoks ve Gregorien Hıristiyanları kullanıyor; İngiltere, tüm Ortadoğu'da nüfuz alanları oluşturmak ve gerekirse işgal etmek için Protestanları kullanıyor;

⁶⁴⁴ *Ibit*, s. 123.

⁶⁴⁵ *Ibit*.

Fransa ise Çukurova/Kilikya, Lübnan ve Suriye'deki çıkarları için Katolik ve Gregoridenleri kullanıyorlardı.⁶⁴⁶

Büyük Güçler çeşitli Hıristiyan mezhepleri arasında, çoğu kez bilinçli ve organize biçimde düzensizlik yaratıyor, Türkiye'deki azınlıkları ihtilâlle kışkırtıyorlardı. Böyle yapmakla Onlar, azınlıkları savunuyor görüntüsü vererek yerli Hıristiyanların sempatisini kazanmaktan başka Osmanlı İmparatorluğu'nun içişlerine karışma fırsatını elde etmiş oluyorlardı. İmparatorluğun çöküşünü hızlandırarak milliyetçiliği her zaman ve şartta tahrik ve teşvik ediyorlardı.⁶⁴⁷

Trakya'da Yunanlılar; Bosna, Hersek ve Bulgaristan'da Sırlar ve Slavlar; daha sonra ise Anadolu'da Rumlar ve Ermeniler, Ortadoğu'yu egemenlikleri altına almada birbirleriyle kıyasıya yarış ettiklerinden bu güçlerin açık ya da gizli yardımları karşısında özerklik ve bağımsızlık talepleriyle karşılıklı birbirleriyle karmaşık ilişkiler içindeydiler. Bu ilişkiler beraberinde Osmanlı İmparatorluğu'nun içişlerine müdahaleyi getiriyor, son olarak ihtilâl ve terör hareketleriyle Batılı Güçler, amaçlarını Osmanlı'ya dayatabiliyorlardı.⁶⁴⁸

Çeşitli Batılı devletlerin arşivlerinden son incelemelere yansıyan bilgiler, yukarıda yansıttığım şekliyle daha o dönemde Mayevski'nin perspektifiyle de örtüşmektedir. Mayevski'nin ilgili konuda yaptığı bir yorumda, "...1894 senesinden bed' ile [başlayarak] Türkiye'de bir sürü can sıkıcı vukuât zubura gelmeye başladı ki, eğerçileğer] Avrupa yardımı olmasaydı, yeryüzünde bu gibi hiçbir vakit vukua gelemezdi. [Konuyla ilgili olarak] birinci batta[önce] Ermeni Meselesi ileri sürülür; bu mesele Asya-yı Osmanî'deki on vilâyeti kana boyadı. Ruslar'ın pek ses çıkarmadığı [Uzakdoğu'daki meşguliyetleri ve Türkistan'ı işgal girişimleri]⁶⁴⁹ ve Ermenilerin de artık hâlden düştüğünü gören Avrupa, [bu kez] Türkiye'nin başına yeni bir Girit Meselesi çıkardı. Bunun da ihtiyatı [yedek mesele] olarak Türk-Yunan Savaşı zubur etti ve bunun dahi gerisinden Makedonya Meselesi baş gösterdi ki, işte on senelik vukuâtın [olayların] müteselsilen [arka arkaya] neticesi..."⁶⁵⁰ Söz konusu gözlemcinin tespitleriyle, "...işte bu vechile Ermeni Meselesi, Avrupa'ca

⁶⁴⁶ Salâhi R. Sonyel, "Büyük Devletlerin Osmanlı İmparatorluğu'nu Parçalama Çabalarında Hıristiyan Azınlıkların Rolü", **Bellekten**, (Cilt: XXXIX) Nisan 1985, s. 652.

⁶⁴⁷ *Ibit.*

⁶⁴⁸ *Ibit.*

⁶⁴⁹ Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi I**, Maarif Matbaası, İstanbul 1940, s. 76-77 vd.; Kamuran Gürün, **Ermeni Dosyası**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1983, s. 75-76.

⁶⁵⁰ Bayraktar, s. 123.

oynanmaya başlanılan dıramın birinci perdesini teşkil eder ki, bunun da bidayeti [başlangıcı] bir asırdan beri Şark'ı rahatsız eden müteselsil vukuâtıdır.”

İngiltere başta olmak üzere Batılı Devletlerin, Osmanlı'yı parçalamak ve Rusya'nın yayılmasına set çekmek amacıyla, sıklıkla Ermenileri kullanırken, amaçlarını gerçekleştirdikten sonra zaman zaman onları unutuverirlerdi; ama göstermelik de olsa Paris, Cenevre, Brüksel, Milan ve Budapeşte gibi yerlerde Ermenilerin unutulmaması konusunda nutuklar, konferanslar verilir ve basında tefrikalar yayımlanırdı. Fransa'nın ünlü politikacılarından Jures, Clemensau, Anatul Frans, Presanis gibi isimler bu konuyla yakından ilgilenirdi. Benzer çalışmalar İtalya'da da yapılmaktaydı.⁶⁵¹ Tüm bu faaliyetlerin amacı; Mayevski'ye göre, “Türkiye'nin göz kamaştırıcı mirasından hissedar görünmek”, “Hıristiyanları himâyeye etmek”, “insaniyet ve kanununu müdafaa etmek” ten ibaretti ve bunların hepsi de Avrupa devletlerini uluslararası konularda zor duruma düşürmemek için birer maske görevi yapmaktaydı.⁶⁵²

Ermeni ihtilâl ve terör hareketlerinin başlangıcı olarak gösterilen 1895-96 yıllarında vukua gelen Ermeni kıyâmı/ayaklanmasının sebebi Ermeni köylülerinin son derece fakru zaruret ve tazyik altında bulunmaları değildir; çünkü bu köyler her durumda komşularından daha zengin ve daha refah bir hayat yaşamaktaydılar. 1878 Berlin Antlaşması'nın 61. Maddesinin de Ermenilere yapılan atıfla amaçlanan, ilgili yoruma göre, Avrupa'nın Doğu Anadolu'daki çıkarlarını gözetmeye matuftu. Söz konusu maddede, “Ermeniler'in abvâlini ıslâh meselesi” yer almaktaydı.

Bu amaca yönelik olarak, Avrupa'da ilk Ermeni hareketi 1885'te işitilmeye başladı. Ermeni ihtilâlcileri Fransa, İngiltere, Avusturya ve Amerika'da toplantılar düzenlediler. Aralarında komiteler oluşturdular. Fransızca ve İngilizce gazeteler çıkardılar. Bu gazeteler, milliyet fikri ve Türkiye Mezalimi hikâyatıyla dolduruldu. Bu andan itibaren Berlin Muahedesi abkâmının ihlâl edildiği yaygaraları her tarafta etkili kılınmaya çalışıldı.⁶⁵³ Ermeniler, diğer Avrupalı ülkelere oranla, Londra'da daha çok ilgi görmekteydiler. Gladston Kabinesi, gayri memnunları bir yere topladı, tertip ve tanzim etti ve himaye vaad etti. Yapılan değerlendirmede söz konusu Komite'nin bu ilişkiler sonucu Londra'ya yerleştiği belirtiliyordu.⁶⁵⁴ Berlin Kongresi'nden sonra İngiltere'nin,

⁶⁵¹ *Ibit.*

⁶⁵² *Ibit.*

⁶⁵³ *Ibit.*, s. 125.

⁶⁵⁴ *Ibit.*

Türkiye'nin toprak bütünlüğünü koruma siyasetinden vazgeçmesinin sebebi olarak Türkçe tarih etütlerinde, genelde, dinî etkenlerin, Gladston'un komformist görüşünün ve Müslüman düşmanlığının izlerini görmek mümkündür.⁶⁵⁵

İşte bu Komite, militanlarına, kısa sürede milliyet ve serbestiyet fikirlerini aşılama amacıyla gizlice Ermeni köylere dağıtarak halkı kışkırtmaya başlamaları emrini verdi. Söz konusu militanlar, "Türk hükûmetinin zalim ve iktidarsız olduğunu propaganda etmekten" de geri durmuyorlardı. Teröristler, halka uyguladıkları terör yöntemiyle, hükûmeti de terörize ederek hem içte hem de uluslararası ilişkilerde Türkiye'nin açmazlık içine sürüklenmesini plânlıyorlardı. "Bâb-ı Âlî, nahak yere, köylüleri iz'aca [tecavüze] devam ederse, bütün Asya'da kıyam [isyan] vakî olacak ve Avrupa müdahalesi vukua gelecekti."

[Tasarlanan] umumî kıyamın neticesi ne olacaktı? Müstakil Ermenistan mı? Bunu düşünmek bile abestir. Ermenistan, Yunanistan ve Bulgaristan gibi zuhur edemez.; çünkü hükûmet teşkili için muayyen hudut olmalı; bu mümkün değildir ve Ermeniler Türkiye'nin dört bir tarafına dağılmıştır. Asıl Ermenistan farzedilen mahalde Müslüman nüfus daha çoktur. Ermeniler Türkiye'de, Rusya'da ve İran'da dağınık hâlde yaşamaktadırlar.⁶⁵⁶ İşte bu nedenledir ki, Avrupa basını sürekli Türkiye'yi Ermeni kıyamıyla keşmekeş içinde gösteriyor, bu nedenle de Batı kamuoyuna Ermeniler mağdur ve mazlum şeklinde yansıtılıyordu. Bu şekilde "Amerika ve İngiltere'de yaygın olan Ermeni Meselesi bikâyesi, diğer Hristiyan memleketlere de sirayet eder, Berlin Muahedesi tekrar masa üzerine getirilir. Birçok diplomat birleşir ve neticede Avrupa müdahalesi vukua gelir."⁶⁵⁷

Mayevski, genelde, Osmanlı hükûmetlerinin terörle mücadele yönteminde iç hukuk ilkelerinden ayrılmamaya özen gösterdiklerini belirtirken, Batılı Güçler tarafından, "hükûmetten istenenenin elleri kolları bağlı bir şekilde, Ermeni komitelerinin örgütlenmelerine ve propagandalarına, "müzabir" olmasıydı. Olayların akışına göre söz konusu komitelerin üyeleri, suçları nedeniyle tutuklandıklarında, Batılı Devletlerin, Türkiye'ye baskıları sonucu serbest kalıyor ve hemen eşkiya çetelerine iltihak ediyorlardı.⁶⁵⁸ Avrupa'nın; Londra, Paris ve benzer başkentlerde plânlı bir biçimde terbiye ve tertip

⁶⁵⁵ Gürün, s. 75; Bayur, **Türk İnkılabı...**, s. 40-41.

⁶⁵⁶ Bayraktar, s. 126.

⁶⁵⁷ *Ibit.*, s. 127.

⁶⁵⁸ *Ibit.*, s. 128.

edilmiş komitecilerden ibaret bediyesini Türkiye'nin reddetmeye mecali yoktu. Bir de Avrupa, Hükûmet-i Osmaniye ile ihtilâlcilerin arasına girerek, ne zaman ki Türkiye, ihtilâli bastırmak için silâh kuvvetine mecburi olarak müracaat eder, o zaman hemen Avrupa, araya girip mani olmaya çalışırdı.

Mayevski'ye göre, Avrupalı devletlerin baskılarıyla sürekli güç kaybeden Türk hükûmetinin durumu gerçekten acınacak bir hâlde idi; çünkü Avrupa, bir taraftan ihtilâlcileri destekler, onlara karşı asker kullanamazsın diye hükûmeti uyarır, kolluk kuvvetlerinin elinin kolunun bağlı olduğu ortamda, Müslüman halk komitecilere karşı fiili tepki gösterdiğinde, yine aynı Avrupalı, bu kez de Türk hükûmetine karışıklıkların neden engellenmediğinin hesabını sorardı.⁶⁵⁹ Hükûmet bu durumda Müslüman halkın tepkilerini engellemede de başarı sağlayamazdı. Bu tanımlamalara 14 Ağustos 1896 tarihinde meydana gelen İstanbul olayları en güzel bir örneği teşkil etmekteydi.⁶⁶⁰ Ermeni komitelerinin yaptığı katliamda, ölenlerin hepsi de Müslümandı ve olaylarda tek bir Avrupalı ya da Rum katledilmemişti.⁶⁶¹ 1895-1896 yıllarında bütün Anadolu'da meydana gelen olayların genel görüntüsü benzer şekilde cereyan etmişti.⁶⁶²

General Mayevski'nin raporlarında Asya'da Ermeni ihtilâlinin ilk ocağı Sivas vilâyeti'ne bağlı Amasya sancağının Merzifon ilçesi gösterilmektedir. Buradaki *Amerikan mektebi*,⁶⁶³ *Londra'da plânlanan ibtilâl ve isyan fikrine güzel bir tatbikat tarlası idi.* Ermeni cemiyetinin genel merkezi, yalnız İngiliz hükûmetinin yardımını elde etmekle kalmadı, bu yardım sayesinde diğer Batılı hükûmetlerin ve kamuoyunun sempatilerini de görüyordu. Londra, ajan/insprations faaliyetlerinde isyan ve ihtilâllerin teorik hazırlık alanıydı. Ermenilerin Türklerin baskı ve zulümlerine maruz kalmaları fikri, Londra'dan yönlendiriliyordu. Ermeniler, Türklerin zulümlerine maruz kaldıklarını Avrupa'ya göstermek gerekiyordu ki bu fikir pek doğrudu ve Sırp, Bulgar

⁶⁵⁹ *Ibit.*

⁶⁶⁰ *Ibit.*

⁶⁶¹ *Ibit*, s. 129.

⁶⁶² Mayevski'nin yaklaşımlarını teyit eden bilgiler için bkz., Gürün, **Ermeni...**, s. 154 vd.

⁶⁶³ Merzifon Amerikan Koleji ile ilgili yeni bir tarih araştırması için bkz., Dr. Gülbadi Alan, **Merzifon Amerikan Koleji**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2002. Merzifon Amerikan Koleji, Rum-Pontus ve Ermeni terör hareketlerini tertiplemiştir. Bkz. Süleyman Büyükkarcı, **Türkiye'de Amerikan Okulları**, Konya 2004, s.216-217. *"marangozluk, kunduracılık, dokumacılık, fırıncılık gibi zenaat öğretiminin yapıldığı Amerikan Ermeni mekteplerinde, Mayevski'nin yazdığı bilgilere göre, profesörden ziyade pek mabir komiteci ibtilâlciler ve propagandacılar yetişirdi."* Bayraktar, **20. Yüzyıl Dönemecinde...**, s. 104.

hükûmetleri böyle ortaya çıkmıştı. Batı kamuoyunu etkileme işi Ermenilerin elinden çıkarak, Londra ve Paris'teki birtakım yabancılara geçince, Komite başkanları, terör ve katliamlarda o denli vahşileştiler ve kendi öz milletlerine mensup insanları acımasızca katletmekten geri durmadılar.⁶⁶⁴

Ermeni meselesine benzer, tarihte başka bir ihtilâl görülmediği biçiminde saptama yaptıktan sonra Mayevski, İngiliz-Avrupa diplomasisi dolabına düşen milletlere teessüflerini bildiriyor. Avrupa'nın, Ermenilere bu denli himayesi merhamet ve sevgiden değil, bu bölgede sürekli kıyam ve kıtal çıkarmaktı. Rusya da dâhil Batılı güçlerin bölgeye müdahalesi kaçınılmaz olacaktı. 1897'de artık Avrupa'da kimse Ermenilerle ilgilenmemeye başladı; bu kez sahneyi Kürt meselesi aldı.⁶⁶⁵ Daha sonra Türk-Yunan hesabı (1897 Savaşı) ve sonunda Makedonya meselesi artık atılacak en son fişek zannedilir; oysa bir Şark muharebesi meydana gelmezse Türkiye'nin taksimi bir müddet daha uzayacaktı; çünkü artık Osmanlı Devleti'nin tamamıyet-i mülkiyesi hiç kimsenin hatırına gelmiyordu. Bilindiği gibi Berlin Antlaşması'nda bu konuya herhangi bir atıf bulunmamaktaydı.

Mayevski'nin raporlarını çağdaş araştırmacıların⁶⁶⁶ incelemeleriyle kıyaslamak suretiyle yaptığımız tahlilde, Büyük Güçlerin küresel politikalarını saptamak açısından; ihtilâlcı Ermeni komitelerinin kurulması, 1890'lı Sason ve Zeytun olayları'ndan II. Abdülhamit'e suikast ve 31 Mart vak'asına değin önemli hadiseleri, keza Tehcir ve Mütareke dönemi ve İstiklâl Savaşı'ndaki Ermenici politikalarını değerlendirecek olursak;

Bu birbirleriyle bağlantılı olaylar silsilesinin, genelde bir toplumsal hareket şeklinde başlamadığı görülür. Bu hareketlerin ayırimsız hemen hemen tamamı, Büyük Güçlerin, Türkiye'yi parçalamaya yönelik girişimleri sonucu organize edilmiş, Türkiye'yi nüfuz alanlarına bölerek bağımsızlığına son vermek şeklinde plânlanmıştır. Bu amaca ulaşmak için Misyonerler, konsololar, basın ve terör örgütleri kullanılarak Türkiye'nin uluslararası arenada saygınlığı aşağılanıp küçük düşürülerek parçalanması hızlandırılmak istenmiştir.

Bilindiği gibi, *zor oyunu bozar* ilkesi gereği Modern Türkiye'yi kuran irade; son dönem Osmanlı ümerasının teslimiyetçi/idare-yi maslahatçı

⁶⁶⁴ Bayraktar, s. 129.

⁶⁶⁵ *Ibid.*, s. 131.

⁶⁶⁶ Seçil Akgün, "Ermeni Sorunu," **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, (15-17 Ekim 1997)**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1997, s. 203-208.

siyasetine tepki olarak ve Büyük Güçlerin paylaşım projelerine başkaldırarak ve onların paylaşım projelerini keramet gibi sunan adamları yok sayarak, Sevr'in Altıncı Bölümü'nde Ermenilerin Türkiye'de devlet kurmaları şartını görmezden gelip, uluslararasılaştırılmak suretiyle Türkiye'ye dayatma aracı biçiminde kullanılan söz konusu Ermeni Meselesi'ni, Lozan'da kökünden çözümlenmiştir. Büyük Güçlerin küresel siyasetlerini anlamak açısından bugünkü Ermeni Meselesi ve Kürt Meselesi gibi sorunların arkasına sızarak olayları anlamaya çalıştığımızda, yaşadıklarımızın yine dış dayatmaların yansımalarından başka bir amaca hizmet ettiğini iddia etmenin sağlıklı bir yaklaşım olduğunu düşünemiyorum.

Sabrınız için çok teşekkür ediyorum.

OTURUM BAŞKANI- Çok teşekkür ederiz Sayın Bayraktar.

Efendim, General Mayevski eseri, demin şundan bahsettim, bizde fazla Rus kaynakları bilinmez diye. Bunun belki tek istisnası General Mayevski'dir. Eskiden beri bilinir, birçok kez de yayınlanmıştır. Fakat son yıllarda nedense bilmiyorum, yazılan eserlerde Mayevski'ye pek atıf yoktu. O nedenle bu önemli tanığa dikkat çektiği için Sayın Prof. Bayraktar'a teşekkür ediyorum.

Son tebliğimizi Sayın Prof. Dr. Cemalettin Taşkiran sunacaktır. Tebliğin konusu, *"Türkiye'nin Parçalanma Yöntemlerinden Etnik Kışkırtmaya Bir Örnek: Ermeniler"*

Buyurun Sayın Profesör.

Prof. Dr. CEMALETTİN TAŞKIRAN (Kırıkkale Üniversitesi)- Teşekkür ederim efendim.

Sayın Başkan, değerli katılımcılar; benim konum büyük oranda hem Mehmet Bey, hem de Bayram hocamız tarafından kısmen aktarıldı. Ben de size bana ayrılan süre içerisinde, bazı tekrarlardan kaçınarak, tebliğimi sunacağım.

Efendim, önce şu tespitle başlayalım: Türkiye bugün Cumhuriyet tarihinin en şuurlu ve en tehlikeli bölücülük hareketiyle karşı karşıya. Bu çok iddialı gelebilir, ama biraz derinlemesine olaylara bakarsak, bölücülük faaliyetlerinin çok büyük bir hız kazandığını ve çok büyük bir mesafe aldığını görmemiz mümkün. Şu anda bile, bizim şu konferansı yaptığımız ortamda bile, gerek silahlı kuvvetlerimiz, gerek güvenlik güçlerimiz, bölücülük faaliyetlerine karşı, bölücü terörist faaliyetlere karşı büyük bir mücadelenin içerisindeyiz. Aslında bu mücadele yeni değil; Türklerin ve Türklerin hâkim olduğu topraklara yönelik bölme, parçalama faaliyetlerinin tarihimiz boyunca hep önümüze çıkarıldığını görüyoruz. Bu, Emperyalizmin böl-yönet politikasının bir sonucu. Türklerin elinde olan topraklar, bu böl-yönet ilkesine, bu politikaya devamlı maruz kalmışlardır. Hatta açıkça belirtelim, Balkanlar'da da, Ortadoğu'da da çok önemli mesafeler almıştır emperyalistler. Bugünkü faaliyet de emperyal bir harekettir, bunu görmemezlikten gelmememiz lazım. Dün Balkanlar'da, Ortadoğu'da ve benim vereceğim örnekte Anadolu'da kullanılan Ermeniler de, yine bu emperyalistlerin böl-yönet politikasından farklı bir şey değildir.

Şark meselesi dediğimiz olay nedir? Şark meselesi dediğimiz olay, Türklerin Doğu Avrupa'dan atılması, Balkanlardan atılması, mümkünse Anadolu'dan atılması, atılamazsa Anadolu'ya bir yere sıkıştırılmasıdır. İşte bugün onun bir parçasını daha gözlerimizin önünde yürütmeye çalışıyorlar.

Emperyalistler böl-yönet prensibini uygularken sık sık başvurdukları birtakım yollar var. Bunlardan biri, siyasi ve ideolojiktir. Siyasi ve ideolojik faaliyetleri kullanarak, bölme ve yönetme faaliyetlerini sürdürüyorlar. Bir başkası, dini, ama mezhebi de işin içerisine sokmamız lazım. Dini ağırlıklı hareketlerle bölücülük hareketlerine devam edebiliyorlar. Bir de, etnik kışkırtma hareketiyle, etnik bölücülük hareketiyle yine bir ülkeyi parçalamaya, bölmeye devam ediyorlar.

Bundan sonuçları aldılar dedim. Balkanlara bakalım, Yunanlılar'dan başlayalım; Yunanlılar, Romenler, Sırp, Hırvatlar, Bulgarlar, hep bu

yöntemle Türklere karşı kullanıldılar. Sadece onlar mı? Hayır. Müslümanlara bakalım; Bosna Hersekli de aynı yöntemle kullanıldılar. Ortadoğu'ya bakalım, Araplar da aynı yöntemlerle kullanıldılar. Ama bunlar Anadolu'nun dışında. İşte Anadolu'da da yine aynı yöntemlerle kullanılan Ermeniler var. Bugün üzerinde duracağımız biraz o. Tekrar ediyorum, hem Bayram hocam, hem de Mehmet Bey bunu biraz teferruatlı olarak açıkladılar, ama hepsini sunamadıklarını da kendileri belirttiler.

Efendim, biz Ermenilerle Anadolu'ya geldiğimiz andan itibaren beraber yaşıyoruz, beraber yaşadık. Şunu da belirtmekte fayda var: Anadolu'da yaşayan, Türklere birlikte yaşayan ve Müslüman olmayan unsurların içerisinde Türk kültürünü en çok benimseyen Ermeniler olmuştur. O kadar ki, Ermeniler kendi aralarında bile Türkçe konuşacak kadar Türk kültürüne yatkındılar. Hele Türkiye'den giden yaşlı nesil Ermenice bile bilmez desek çok yanlış şeyler söylemiş olmayız. Fakat Ermeniler, özellikle 93 Harbi dediğimiz, 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'nden sonra, emperyalist devletlerin kışkırtma oyununa geldiler, etnik kışkırtma oyununa geldiler. Emperyalist devletlerden burada benim sözünü edeceğim Ruslardır, İngilizlerdir, Fransızlardır. Rusların, İngilizlerin, Fransızların Ermenileri nasıl kullandıklarını zaten hocalarım anlattı, ben de kısmen bazı şeyleri söylemek istiyorum.

Aslında Ermeniler isyan hareketlerine kadar, Osmanlı Devleti'nde son derece rahat bir yaşam içerisindeydiler; hatta bazıları diyorlardı ki, Ermeniler bağımsız değildiler, ama adeta bağımsız gibiydiler. 1860'lardaki o Nizamnameyi Milleti Ermeniyan düzenlemesi, yönergesi, Ermenilerin bütün dini faaliyetlerini, sosyal faaliyetlerini, eğitim faaliyetlerini, birbirleriyle olan ilişkilerini tamamen Ermeni Patrikliği'ne bıraktı ve Ermeni Patriği bunlara karar veriyordu. Patrik de tek başına değildi, nizamnamede kurullar vardı ve kurulların nasıl oluşturulacağı, kurullara kimlerin seçileceği, kimlerin üye olabileceği bile belirtilmişti. Dolayısıyla Ermeniler, bu Nizamnameyi Milleti Ermeniyan'ı Ermeniceye çevirirken şöyle söylüyorlar: Milli Kanuni Esasi; adını öyle koymuşlar, yani bir yerde bağımsızmış gibi davranıyorlar. Hatta bu kurullara seçilen üyelere de üye demiyorlar, Ermenice mebus diyorlar, yani vekil, seçilmiş vekiller. Bu derece rahat bir ortam içerisinde; ama buna rağmen 93 Harbi'nden sonra etnik kışkırtma oyununa geldiler. Biliyoruz, Rusların ağırlıklı olarak o tarihlere kadar ilgilendikleri Balkanlardı, Balkanlar'daki Slavlardı. Ama Ermenilerle ilgilenmeyi de ihmal etmediler. Bu giriş niteliğindeki kısa açıklamadan sonra şimdi tebliğimi bir bütün olarak sunuyorum.

TÜRKİYE'Yİ ETNİK KIŞKIRTMA İLE BÖLME ÇABALARINA BİR ÖRNEK: ERMENİLER

Günümüzde Türkiye emperyal amaçlı bölücülük faaliyetlerine maruz kalmaktadır. Uzun sayılabilecek bir süreden beri Türkiye bölücülük ve bölücü hareketlerle mücadele ediyor. Tarihimize dikkatlice bakınca Türkiye'nin bu tür problemleri ilk defa yaşamadığını görüyoruz. Geçmişte de Türkiye'nin ve Türklerin elinde bulunan toprakların huzur ve güvenliğini bozmak, bu toprakları bölmek, parçalamak için **siyasi ve ideolojik hareketlere, dini içerikli faaliyetlere ve etnik kökene dayandırılan bölücülük hareketlerine** başvurulduğunu görüyoruz. Yunanlıların, Sırpaların, Romenlerin, Bulgarların hatta Müslüman Bosna-Hersek'lilerin ve Arapların bu bölme, parçalama faaliyetlerinde emperyal güçler tarafından kullanıldığını biliyoruz.

Temel prensiplerinden biri **“Böl ve Yönet”** olan Emperyalizmin, etnik ayrımcılığı bir bölme ve baskı aracı olarak kullanması çok sık başvurulan yollardan biridir. Burada Emperyalizmi, “bir topluluk üzerinde egemenlik kurma veya sürdürme; bir topluluğun başka bir topluluk üzerinde çeşitli denetim ve etki kurması” olarak tanımlayabiliriz.⁶⁶⁷

Bu açıdan baktığımız zaman, “Şark Meselesi” olarak ortaya atılan mesele, 19. Yüzyıl Avrupa emperyalizminin bir aracı olarak ortaya çıkıyor. Şark Meselesi, zaman zaman küçük anlam ve kavram farklılıkları gösterse de, Avrupa'nın özellikle Türklerin ve Türk egemenliğindeki topraklara yönelik bölücülük dizisinin bir parçasıdır ve öyle olmaya da devam etmektedir.

Şark Meselesini iki ayrı dönemde ele almak mümkündür:

Birinci dönem 1071-1683 tarihi arasında Avrupa'nın Türklere yönelik hedeflerini ve faaliyetlerini içerir. Bu dönemde Türkler taarruzda, Avrupa savunmadadır. Bu dönemde Avrupa'nın temel amacı:

- 1-Türkleri Anadolu'ya sokmamak, yapılamazsa,
- 2-Türkleri Anadolu'da durdurmak, yapılamazsa,
- 3-Türklerin İstanbul'u almasını önlemek, yapılamazsa,
- 4-Türklerin Rumeli'ye geçişini önlemek, yapılamazsa,
- 5-Türklerin Balkanlar üzerinden Avrupa içlerine doğru ilerlemesine engel olmaktır.⁶⁶⁸

⁶⁶⁷ **International Encyclopedia of Social Science**, C.XI, s.101.

⁶⁶⁸ Hüsamettin Yıldırım, **Rus-Türk - Ermeni Münasebetleri (1914-1918)**, Ankara, 1990, s.5.

Şark Meselesi'nin ikinci dönemi ise 1683'den 1920'lere, hatta belki de günümüze kadar devam eden dönemdir. 1683 II. Viyana mağlubiyetiyle birlikte başlayan bu dönemde ise Türkler savunmada, Avrupa taarruzdadır.

Bu dönemde Avrupa'nın amacı:

- 1- Balkanlar'daki Müslüman olmayan halkları Osmanlı egemenliğinden kurtarmak için reform istemek ve onları isyana teşvik ederek, bağımsızlıklarını kazandırmak, daha sonra,
- 2- Türkleri Balkanlar'dan tamamen atmak, daha sonra,
- 3- Türklerin egemenliğindeki Asyalı toplulukların bağımsızlığını sağlamak, daha sonra,
- 4- İstanbul'u Türklerin elinden almak, daha sonra,
- 5- Anadolu'yu paylaşmak ve Türkleri Anadolu'dan çıkarmaktır.⁶⁶⁹

Şu son günlerde yaşadığımız olaylara bakınca “**Şark Meselesi**” dediğimiz emperyalist zihniyetin hala devam ettiğini söyleyebiliriz. Hemen belirtelim ki emperyalizmin “bölücülük” için en sık başvurduğu yollardan biri “etnik kışkırtma” yolu olmuştur. Bu “etnik kışkırtma” ile bölme girişimlerinden daha önce bahsettiklerimiz Balkanlar'da ve Ortadoğu'da ortaya çıkan kışkırtmalardı. Ancak bizim burada üzerinde duracağımız örnek Anadolu'da etnik kışkırtma ile bölücülük faaliyetlerine alet olan Ermenilerdir.

Bilindiği gibi 1071'de Türklerin Anadolu'ya gelmeleriyle birlikte Türklerle beraber yaşayan, kendi aralarında bile Türkçe konuşacak kadar Türk kültürünü benimseyen ve gerek halkın ve gerek yönetimin çok güvendiği ve kendilerine **tebaa-yı sadıka**, sadık teba, sadık millet denilen Ermeniler 19. Yüzyıl'dan itibaren Avrupa Emperyalizmi'nin “etnik kışkırtma” oyununa alet oldular.

1789 Fransız ihtilalinden sonra ortaya çıkan milliyetçilik akımı Osmanlı İmparatorluğu'nu da etkilemiştir. Bunun sonucu olarak da İmparatorluk'taki Müslüman olmayan topluluklar önce “milliyetçi” oldular ve daha sonra Avrupa'nın kışkırtmasıyla “özerklik” istediler ve giderek “bağımsızlık” istemeye başladılar. Oysa bağımsız bir şekilde yaşamaktaydılar. 1862 yılında kabul edilen “Nizamname-i Milleti Ermeniyan” düzenlemesi ile Ermeniler birçok anayasal haklara sahip oldular ve adeta bağımsız bir toplum muamelesi

⁶⁶⁹ B.Ögel, M.Eröz, H.D. Yıldız, F. Kırzioğlu, B.Kodaman, A. Çay; **Türk Milli Bütünlüğü İçinde Doğu Anadolu**, Ankara, 1986, s.159.

görmeye başladılar. Nizamname ile dini işlerin, Ermeni toplumuna ait sosyal işlerin, eğitim meseleleri ve cemaat işlerinin idaresi Patrikhaneye verildi.

Ermeniler yüzyıllarca birlikte yaşadıkları insanlarla barış içinde yaşama yolunu seçme yerine zamanın büyük devletleri Rusya, İngiltere ve Fransa'nın "etnik kışkırtma" oyununa geldiler. Özellikle Ermeni din adamları bu konuda çok etkili oldu. Rusya, İngiltere ve Fransa Ermenileri kışkırttılar ve sonuçta onları ortada bıraktılar.

1868 yılında Rus Prensi Gorçakof Osmanlı Ermenileri'yle olan ilgisini şöyle açıklıyordu:

"...Ya hristiyanlara muhtariyet verilmeli veya Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşımı yapıp bölünmelidir..."⁶⁷⁰ Ruslar, Osmanlı devletini paylaşmak için İmparatorluk'taki hristiyanlarla ilgilenmeye başladılar. Önceleri bu ilgi Slav asıllı Balkan devletleriydi. Ancak 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı sonrası Ruslar Ermenilerle de aktif olarak ilgilenmeye başladılar. 3 Mart 1878 tarihinde imzalanan Ayastefenos Antlaşması'yla (16. madde) Ruslar, Ermenilerin yaşadığı yerlerde işgal ettikleri Osmanlı topraklarında, Osmanlı devleti gerekli ıslahatı yapıncaya kadar kalma hakkı elde ettiler. Ruslar, Türkiye'de yaşayan Ermeniler için Osmanlı Devleti'nden ıslahat istiyorlardı. Oysa bazı Batılı'lara göre Rusya'da yaşayan Ermenilerin durumu, Türkiye'de yaşayan Ermeniler'den çok daha kötüydü. Rusya'da Rus zulmünden kaçan Ermeniler Türkiye geliyor ve oraya sığınıyorlardı.⁶⁷¹

Kendi ülkelerinde yaşayan Ermenilere kötü davranan Rusların, Türkiye'deki Ermeniler için ıslahat istemesi Ermenilerin kullanıldığının açık bir işaretiydi. Bilindiği gibi Rusların çok kazançlı çıktığı Ayastefenos Antlaşması İngiltere ve Fransa'nın baskısı ile yürürlükten kaldırılmış yerine Berlin Antlaşması gerçekleştirilmişti. Ancak Ruslar Ermeni konusuna diğer devletlerin karışmalarından memnun olmamışlardı. Aslında Ruslar bağımsız bir Ermenistan istememişlerdi. Rus Dışişleri Bakanı Prens **Lobanoff Rostovski**, Ermenilere verilecek özerklik konusunda şöyle diyordu:

"Hudutlarımıza bitişik ikinci bir Bulgaristan istemiyoruz... Biz Ermenisiz bir Ermenistan isteriz."⁶⁷² Çünkü Ruslar Kafkasya'daki Ermenilerin hareketlerinden rahatsız olacaklarını düşünüyorlardı.

⁶⁷⁰ Sadi Koçaş, **Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk – Ermeni İlişkileri**, Ankara, 1967, s.72.

⁶⁷¹ Edgar Granville, **Çarlık Rusya'sının Türkiye'deki Oyunları**, Ankara, 1967, s.22.

⁶⁷² *Ibit.*

1895 yılında Ermeniler için hazırlanan ıslahat projesi üzerine prens Lobanoff Rostovski, şöyle diyor:

“... Ermeniler dağılmışlardır. Ermenilere verilecek ve özel bir yönetim uygulanacak bir bölge yoktur. Türkiye’deki Ermeniler, Kafkas Ermenileri’nin teşvik ve tahkirleriyle büyük ayaklanmalar yapmaya teşebbüs ediyorlar. Türkiye’de bütün hıristiyanlar için yapılacak bir düzenlemeyi uygun bulurum. Fakat ilerde bağımsız bir Ermeni krallığına dönüşebilecek bir Ermeni ıslahatına ve onlara bağımsızlık ve muhtariyet sağlayacak bir yönetime karşıyım. Avrupa’daki büyük devletler, Anadolu’nun hemen hemen yarısını kapsayan bölgeyi Ermenilere vermek istiyorlar...”⁶⁷³

Bu açıklamadan hemen anlıyoruz ki Ermeniler, Rusya için, amaçlarına uygun oldukları müddetçe kullanılabilir bir araç durumundaydı. Bunu ilerde de doğrulayan örnekler vereceğiz. Ermeniler Rusların ve Avrupalıların gerçek niyetini göremedi. Emperyalizmin oyununa geldiler. Önce Ruslar daha sonra da İngiliz ve Fransızlar Ermenileri, Türklere karşı ayaklandırmak için ellerinden gelen her şeyi yaptılar. Silah verdiler para verdiler, fikir verdiler, uzman tetikçi ve komitacı gönderdiler. Bu etnik kışkırtma hareketleri özellikle Osmanlı devletinin zayıfladığı, gücünün tükendiği anlarda daha etkili oldu. Hatta 1914’de, savaşın hemen öncesinde Ruslar, Türkler için kabul edilmesi mümkün olmayan bir antlaşmayı 8 Şubat’ta imzalattılar. Bu antlaşma Ermenilerle ilgiliydi. Buna göre Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesi iki ayrı bölgeye ayrılıyordu. Birinci Bölge Trabzon, Erzurum ve Sivas’ı içine alıyor; İkinci Bölge ise Van, Elazığ (Harpur), Bitlis ve Diyarbakır’ı içine alıyordu. Bu iki bölge, iki Osmanlı valisi tarafından değil, iki Avrupalı vali tarafından yönetilecekti. Ayrıca bu bölgelerde kanunlar, talimatlar, nizamnameler, resmi tebliğler ve yazışmalar Türkçe olmayacak “yöresel dil” ile olacaktı. O dönemde söz konusu edilen “yöresel dil” bugün dayatılan dil değildi. Ermenice İdi. Bu kararlar yürürlüğe girdi. Yani bu iki bölgeye iki Avrupalı vali atandı. Birinci Bölge’ye Hollandalı Vestennak, İkinci Bölge’ye ise Norveçli Nicolas Hoff atandılar. Bunlardan Nicolas Hoff Anadolu’ya geldi, bölgeye ulaştı ve göreve başladı. Hoff görevde kaldığı kısa süre içerisinde sadece Ermeni köylerini gezdi. Ermeni köylerinde kaldı ve Ermenilerle temas etti.⁶⁷⁴

⁶⁷³ Genelkurmay ATASE Arşivi, 1.D.H., K:2918, D:797, F:6.

⁶⁷⁴ İhsan Sakarya, **Belgelerle Ermeni Sorunu**, Ankara,1983, s.58.

Ancak I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Osmanlı hükümeti 31 Aralık 1914'de bu Genel Valilik (Müfettişlik) uygulamasına son verdi. Böylece de bu uygulama ortadan kalktı. Ancak savaş içerisinde de Ruslar "etnik kışkırtma" faaliyetlerine devam ettiler. Eylül 1914'de Türk İstihbarat birimleri, **Rusların Kafkasya'da Kafkas Ermenileri aracılığıyla kışkırtmalarda bulduklarını, Türkiye'deki Ermenileri Türkler aleyhine kışkırttıklarını, Rusların ele geçirecekleri Türk topraklarını Ermenilere vereceklerini söylediklerini, Ermenilere silah ve cephane dağıttıklarını ve Rus generallerinden Loris Melikofun oğlunun Van bölgesine gittiğini** bildirmişlerdi.⁶⁷⁵ Aynı tarihlerde **İran ve Kafkasya'daki Ermenilere Rusların bağımsız Ermenistan vaadinde buldukları ve silah dağıttığı da görülmüştü.**⁶⁷⁶

Ekim 1914'de Trabzon valisi **Azmi Cemal Bey Başkomutanlığa, Rusların Ermenistan çetelerini kışkırttıklarını, bu çetelerden 800 kişilik bir grubun Rus hükümetince silahlandırılarak Batum'dan Artvin'e gönderildiğini** bildirmektedir.⁶⁷⁷ Ayrıca **Ruslar, I. Dünya Savaşı sırasında işgal ettikleri Türk topraklarındaki halktan zorla topladıkları silahlarla Ermenileri Türklere karşı silahlandırmışlardır.**⁶⁷⁸

Bütün bu kışkırtmaların asıl amacı Türkiye'yi parçalamaktır. Ermenilere bağımsızlık vermek, Türklerden aldıkları toprakları Ermenilere vermek gibi bir düşünceye Ruslar gerçekte hiç sahip olmamışlar, sadece Ermenileri, Türk topraklarını bölmede bir araç olarak kullanmışlardır diyebiliriz.

I. Dünya Savaşı sırasında Ruslar özellikle Doğu Anadolu'da önemli sayılabilecek toprak parçalarını işgal etmişlerdi. Buraları Ermenilere vaat ettiklerini ve bu vaatle Ermenileri kışkırttıklarını yukarıda belirttik. Ama 1916 yılında Çarlık hükümeti "Savaş Sırasında İşgal Edilen Türk Bölgelerini İdare Nizamnamesi"ni oluşturdu. 5 Haziran 1916'da Rus Çarı bunu onayladı. Bu Nizamnameye uygun olarak Ruslar Türklerden alarak işgal ettikleri bölgeleri Ermenilere vermek yerine, "İşgal Edilen Türk Bölgeleri Askeri Genel Valiliği"ni oluşturdu ve buraların yönetimini bu Valiliğe bıraktı.⁶⁷⁹ Bırakın bu bölgelerde bağımsız bir Ermenistan oluşturmayı, belgelerde Ermenistan adı bile

⁶⁷⁵ Fahri Taş, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Kasım 1978, sayı: 42, s.963.

⁶⁷⁶ **Genelkurmay ATASE Arşivi**, 1.D.H., K:2818, D:39, F:2-10.

⁶⁷⁷ **Genelkurmay ATASE Arşivi**, 1.D.H., K:2818, D:59, F:2-23, 24

⁶⁷⁸ **Genelkurmay ATASE Arşivi**, 1.D.H., K:2818, D:59, F:2-55.

⁶⁷⁹ Hüsamettin Yıldırım, s. 96.

geçmemekteydi. Zira Ruslar için önemli olan Ermenilerin bağımsızlığı değildi. Önemli olan “Türkiye’nin doğu vilayetlerinin Rusya’ya katılmasıydı.”⁶⁸⁰ **“İşgal edilen Türk Bölgeleri Genel Valiliği”** savaş sonunda Çarlık Rusya’nın mutad bir Valiliği olacak ve bu topraklar Rusya’ya dâhil edilecekti. Amaç buydu. Bu amaç için Ermeniler hep kullanıldılar.

I. Dünya Harbi sonrasında **Rus Dışişleri Bakanı olan Sazanov**’un işgal ettikleri Türk topraklarındaki Ermenilerin geleceklere ile ilgili Kafkas Genel Valisi Prens Nikolay Nikolayeviç’e 27 Haziran 1916 tarihinde gönderdiği bir yazı bu konuda söylenecek fazla şey bırakmayacak niteliktedir:

“... Büyük Ermenistan’ın hemen hemen tamamının ordularımız tarafından işgali ve buranın Rus imparatorluğuna gelecekteki ilhaki, bu bölgenin gelecekteki nizamı meselesinin hallini ortaya çıkarmaktadır. Ermenilere bağımsızlık verme çözümünün uygun olmayacağını, çünkü büyük Ermenistan’da Ermenilerin hiçbir zaman çoğunluğu teşkil etmediklerini, şimdiye kadar mevcut nüfusun dörtte birini teşkil ettiklerini, bu şartlar altında Ermenilere bağımsızlık verilmesinin, azınlığın çoğunluğu idare etmesi gibi bir haksızlığa sebep olacağını, en iyi çıkar yolun Türkiye’den alınan bölgenin yeniden düzenlenmesinde çeşitli ırklara eşitlikle davranılmasını, onların birbirlerine düşürülmemesini, Ermenilere belirli çerçeveler içinde eğitim ve din hürriyeti, dillerinden istifade hakkı verilmesi gerektiğini, bu esasların uygulanabilmesinin, mahalli halkın hükümete saygısını çekeceğini, her türlü iç ve dış tahrikten temizleneceklerini ve mahalli halk için getirilecek hayati şartların eski Türk hâkimiyeti zamanlarını özletmeyeceğini ...” bildirmiştir.⁶⁸¹

Bu yazı da açık ve net bir şekilde ortaya koymaktadır ki Rusya için önemli olan Ermeniler değildi. Ruslar için önemli olan onların emperyalist emellerinin gerçekleştirilmesi ve Türk topraklarından Doğu Anadolu’nun elde edilmesi idi. Bu amaçları için de Ermeniler bir araçtı.

İngiltere de Ermenilere farklı davranmadı. İngiltere milli menfaatlerine göre, zaman zaman Ruslara karşı Türkleri, zaman zaman da Türklere karşı Rusları desteklemiştir. Kendi milli çıkarlarının zarar göreceği durumlarda Rusya’yı ve Fransa’yı da yanına alarak Osmanlı devleti aleyhine hareket

⁶⁸⁰ Sadi Koçaş, s.85.

⁶⁸¹ Hüsamettin Yıldırım, s.97.

etmiştir. Şartların değiştiğini görünce de Osmanlı devletini parçalama teşebbüslerini ertelemiştir. Önemli olan İngiltere'nin çıkarlarıdır. Bu çıkarların gerçekleşmesi için İngiltere de, Fransa ve Rusya gibi, Osmanlı devletinde yaşayan Müslüman olmayan azınlıklarla ilgilenmiş, onları desteklemiş ve kışkırtmıştır. Bu azınlıklardan biri Ermenilerdir.

İngiltere'nin ilk politikası, Rusların Karadeniz kıyılarında genişlemelerini ve güneye doğru inmelerini önlemek için Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü, özellikle Rusya'ya karşı savunmak olmuştur. Ancak 93 Harbi sonrası Berlin Konferansı'ndan sonra İngiltere Osmanlı devletinin yıkılacağını ve kendisinin de bu yıkılışı çok fazla geciktirmeyeceğini hesaplayarak Osmanlı devletinin toprak bütünlüğünü koruma politikasından vazgeçmiş ve Osmanlı'nın parçalanmasını hızlandırmaya ve parçalanan imparatorlukta kendine bağlı küçük devlet ve devletçikler oluşturma politikası izlemeye başlamıştır. Bu yeni politikanın uygulanmasındaki önemli araçlardan biri de Ermeniler olmuştur. İngiltere Osmanlı topraklarından alacağı yerlerde kurmayı tasarladığı Ermeni Devleti'ni kendisine bağlamak, bu Ermenilerle Ortadoğu ve Rusya'daki Ermenileri birleştirerek büyük bir Ermenistan gerçekleştirmek niyetindeydi. Böylece hem Osmanlı Devleti parçalanacak, hem Ruslar'la Ermeniler savaşacak ve böylece Ermenilere dayanarak Rusların güneye inmesi önlenecekti.

İngiltere'nin Ermenilere ve Ermeni meselesine yaklaşımını uzun yıllar Türkiye'de yaşamış **Gevige Washorn** şöyle açıklıyor:

“Berlin Antlaşması'ndan sonra Ermenilerin durumu, özellikle Anadolu'dakilerin, gün geçtikçe kötüleşmeye başlamıştır. Bu durumda İngiliz politikasının sorumluluğu büyüktür. İngiliz hükümeti, Ermenilerin çıkarlarını savunmaya, onlar için ıslahat yaptırmaya başlamış ve Ermenilere muhtar bir Ermeni yurdu kuracağı vaadinde bulunmuş ve kışkırtmıştır. Bunun kısmen hıristiyanlık gayretiyle, fakat daha çok kendi çıkarları için yaparak özerk bir Ermeni yurdunun Rusya'nın ilerlemesine engel olacağını düşünmüştür...”⁶⁸²

İngiltere Ermenileri etnik yönden kışkırtmak için, Türkiye'de çok sayıda dini eğitim kurumları açmıştır. Ermenilerin toplu olarak yaşadıkları bölgelerde açılan bu okullarda daha çok etnik kışkırtmacılık ve Türk düşmanlığı üzerinde

⁶⁸² Zafer Özkan, **Terörden Politikaya Ermeni Meselesi**, İst.2001,s.38; Necla Bağgün, **Türk – Ermeni İlişkileri**, Ankara, 1970, s.32.

durulmuştur. İngiltere sadece okullar açma ile yetinmemiş, Ermenilere önemli miktarda para ve silah yardımında da bulunmuştur. Van ve Erzurum'da uzun süre konsolos olarak bulunan Rus general Mayewski 1895-1896 yıllarındaki Ermeni isyanlarında İngiltere'nin rolünü şu şekilde açıklıyor:

“... Van'da misyonerlerin faaliyetleri yayılıyordu. Gerek gizlice toplanan, gerek İngiliz konsolosluğu aracılığıyla Londra'dan gelen paralar bunlara geliyor ve “Hayır Cemiyetlerine Yardım” adı altında dağıtılıyordu. İngilizler bu yardımlarla Ermeni taraftarlığı yaparken, bunlar da (bazı Ermeniler) açıktan açığa, İngilizlerin Ermeni kanını Van'ın samanı kadar ucuza satın almakta olduklarını ilan ediyordu...”⁶⁸³

Amerika birleşik devletlerinde yayınlanan **New York Herald** gazetesi, okurlarına, Anadolu'daki Ermeni isyanlarında İngilizlerin rolü ile ilgili haberleri şöyle aktarıyordu:

“... Avrupa (heyetinin) incelemesi, Ermenilerin, yabancı ülkelerden gelen tahrikçilerle birlikte isyan etmiş olduklarını göstermiştir. Asiler, İngiltere'den gelmiş modern silahlarla her şeyi yapmışlar, yangın, adam öldürme, yağmalamadan sonra düzenli orduya da karşı gelmişler, kafa tutmuşlar, dağlara çekilmişlerdir”⁶⁸⁴

İngilizler, Türk düşmanlığı üzerine kurdukları politikalarını I. Dünya Savaşı sırasında da devam ettirmişlerdir. Batum'a girdikleri zaman, Batum'daki Türk birliklerinin silah ve teçhizatına el koymuşlar ve el koydukları bu silah ve teçhizatı Ermenilere vermişler ve Türklere karşı kullandırmışlardır.⁶⁸⁵

Amaç Ermenileri korumak ve Ermenilere bağımsızlık vermek değildir. Amaç Türkiye'yi parçalamaktır. İngilizler bir yandan Ermenileri kışkırtırken, bir yandan da gizli toplantılarda farklı görüşleri ortaya koymaktadırlar. Londra'da Lord Salisburg, elçiler toplantısında, İngilizlerin Ermeniler için neler düşündüğünü şöyle açıklamaktadır:

“... Ermenistan'da bağımsızlık için şartlar ve unsurlar mevcut değildir. Ermenistan gibi büyük bir ülkede, pek çok dağılmış, çeşitli unsurlarla bir çok din mensuplarıyla karışmış halde bulunan ve

⁶⁸³ Le General Mayewski, **Les Masscres d'Armenie**, 1916, s.35.

⁶⁸⁴ Esat Uras, s.475.

⁶⁸⁵ **Genelkurmay ATASE Arşivi**, 1.D.H., K:4, D:18, F:45.

çoğunluğu teşkil edemeyecek durumda olan Ermeniler için bağımsızlık imkânsızdır...”⁶⁸⁶

Lozan görüşmeleri sırasında ise İngiltere temsilcisi Sir Horace Rumbold, ısrarla Anadolu’da Ermenilere 19.000 kilometre karelik bir “Milli Yurt” verilmesi üzerinde durmuştur. Ancak buradaki istekleri daha farklıdır. H. Rumbold şöyle diyor: “...**Bu bölgede İngiltere’nin dominyonları ile ilişkileri gibi bir yönetim olmalı. YANİ TÜRK YÖNETİMİ ALTINDA ÖLÇÜLÜ BİR ÖZERKLİK...**”⁶⁸⁷ Görüldüğü gibi, İngilizler de, Ruslar gibi, Ermenileri sadece kullanmışlardır.

Fransızların yaptığı da İngiliz ve Ruslar’dan çok farklı değildir. Ancak Fransa’nın Ermenilerle ilgilenen ilk Batılı ülke olmak gibi bir ayrıcalığı vardır. Fransızlar Anadolu toprakları üzerinde ekonomik nüfuz alanları oluşturmak, Ortadoğu ve Akdeniz’de etkili olabilmek için Ermenileri etnik yönden Osmanlı Devleti’ne karşı kışkırtmıştır. Fransız ihtilali sonrası gelişen milliyetçilik akımlarını Ermenilere de yaymışlar, bunun için Paris’te “**Mihitaryan - Muratyan Okulu**”nu açmışlar ve bu okulda Ermeni gençlerine siyasi ve ideolojik ihtilalci fikirler aşılama başlatmışlardır.⁶⁸⁸ Hele hele Balkanlar’daki Rum ve Sırp isyanları sonunda bunların bağımsızlık almaları, Fransızlar tarafından Ermenileri kışkırtmada kullanılan bir başka unsur olmuştur. Fransızlar Haçlı anlayışı ile Ermenilerle ilgilenmişlerdir. 1830 yılında Katolik Ermeni Cemaatine statü kazandırdı ve Katolik Ermeni Patrikliğini kurdu.⁶⁸⁹ Fransızlar, özellikle Suriye’yi işgal ettikten sonra Ermenilerin tam bir koruyucusu rolünü üstlendiler. Hem Suriye’deki, hem Ortadoğu’daki, hem de Anadolu’da Çukurova’da yaşayan Ermenileri Türklere karşı kışkırtmaya devam ettiler. Zira Fransızlar Çukurova’yı Suriye’nin bir parçası olarak değerlendiriyor, bu bölgenin pamuğunu dikkate alarak, dokuma sanayinde ABD ve İngiltere’ye olan hammadde bağımlılığında kurtulmak istiyorlardı.⁶⁹⁰ Bu yüzden Fransızlar Adana, Urfa, Maraş ve Antep illerini kontrolü altına almak istiyordu. Bu amaçla da, özellikle I. Dünya Savaşı sırasında, Ermenileri kullandı. Dönemin Ermeni delegesi olan Bogos Nubar Paşa Fransızlarla bir anlaşma yaptı. Bu anlaşmaya göre Ermeni gönüllü askerlerinden oluşan Doğu Lejyonu,

⁶⁸⁶ Esat Uras, s.240.

⁶⁸⁷ *Ibit.*, s. XLIV.

⁶⁸⁸ Özkan, s. 44.

⁶⁸⁹ Bayram Kodaman, **Belgeler Işığında Ermeni Meselesi Semineri**, Balıkesir Üniv. Sos. Bil. Ens. Yayını, Balıkesir, Nisan 2003, s. 62.

⁶⁹⁰ Yusuf Ziya Bildirici, **Adana’da Ermenilerin Yaptığı Katliamlar ve Fransız-Ermeni İlişkileri**, Ankara, 1999, s.93.

Fransız ordusunun emir ve komutasına girecek, buna karşılık olarak da, Ermeni gönüllüler Avrupa cephesinde savaşmak için çağrılmayacak ve Fransa, savaş sonunda Çukurova bölgesinde Ermeni Bağımsızlığını tanıyacaktı.

Fransa'daki birçok araştırmacı da özellikle Çukurova bölgesindeki Ermenilerin Fransa'dan aldıkları talimat ve direktifler doğrultusunda hareket ederek Türklere karşı kışkırtıldıklarını belirtmektedirler. Bunlardan biri de Edvard Driault'dur. Driault:

“... Fransa Katolik Ermenilerin koruyuculuğunu yaparak Ermeni hareketine hız vermiştir...” diyor.⁶⁹¹

Fransızlar da Ermenilere bağımsız Ermenistan vaat etmişler, bu vaatle kandırdıkları Ermeni gönüllülerini Fransız üniforması giydirerek Türklere savaşmışlardır. Ayrıca Ermeniler tarafından oluşturulan çetelerin 70.000 kadarı Adana ve çevresinde, 12.000 kadarı Dört Yol'da, 8.000'i Saimbeyli'de ve bir o kadarı da Osmaniye, Kadirli ve Kazan da Müslüman Türklere karşı saldırı ve katliamlarda kullanmışlardır.⁶⁹² Bu baskı ve katliamlar sonucu Adana'dan Müslüman Türklerin çoğu göç etmek zorunda kalmışlar ve Ermeniler Fransızların desteğiyle **“Klikya–Mezopotamya Ermeni Cumhuriyeti”**ni ilan etmişlerdir.⁶⁹³ Ancak bu durum da uzun sürmemiş, Mustafa Kemal Atatürk liderliğinde gelişen milli mücadele ve bunun bütün yurt çapında uyandırdığı “milli mücadele ruhu” ile Fransızlar Ankara Antlaşması'nı imzalayarak bölgeden çekilmişlerdir. Ankara Antlaşması'nda ise Ermenilerle ilgili hiçbir bahis yoktur.

Milli mücadele sonrasında yapılan Lozan görüşmelerinde, kendisini ziyaret eden Ermeni delegelere Fransız bürokratı Franklin Bouillon şunları tavsiye etmiştir:

“...Önce kayıtsız ve şartsız Türklere barış yapılması ve yalnız Türklerin dostluğunu temin ederek Ermenilerin çıkarlarına ait isteklerin bildirilmesini...”⁶⁹⁴

Lozan görüşmelerine Fransa temsilcisi olarak katılan M. De la Croix, görüşmelerde Ermeni meselesi ile ilgili olarak şunları söylüyor:

⁶⁹¹ Edvard Driault, **Şark Meselesi, Bidayeti Zuhurundan Zamanımıza Kadar**, İstanbul, 1912, s.324.

⁶⁹² Yusuf Ziya Bildirici, s.93.

⁶⁹³ *Ibit.*, s.141.

⁶⁹⁴ Uras, s.715.

“ ...Konuya insani açıdan bakıyoruz. Sanırım ki Ermenilerin dilekleri, bu bölgede, Türk egemenliği altında, belirli ölçülerde genel ve idari özerklik verilmesiyle sınırlıdır...”⁶⁹⁵

Bu cümlelerde açık bir şekilde gösteriyor ki Fransızlar da, aynı Ruslar ve İngilizler gibi, Ermenileri kendi çıkarları için kullanmışlar, çıkarlarının yönü değiştiği zaman ise kaldırıp atmakta hiç tereddüt etmemişlerdir.

Ermeniler, Türkiye'nin güvenliğini, huzurunu, toprak bütünlüğünü bozmaya yönelik etnik kışkırtmalara Anadolu'dan verdiğimiz bir örnektir. **Bu örneği bilerek gündeme getirdik. Zira bu örnek, hem geçmişimizin bir dönemini bize gösteriyor hem de günümüzde yaşadığımız terör olaylarına ışık tutuyor. Bu örnek bize gösteriyor ki, dün Ermeniler emperyalizmin oyununa geldiler ve kullanıldılar.** Bugün yine bazıları emperyalistlerin oyunlarına gelmekte ve kullanılmaktalar. Ancak unutmamak gerekir ki bu durumlarda **en çok zarar görecekteler, yine emperyalistlerce kullanılanlar olacaktır.**

Teşekkür ederim.

OTURUM BAŞKANI- Sayın Profesöre çok teşekkür ediyorum.

Böylelikle tebliğler bitti, şimdi soru-cevap bölümüne geçeceğiz. Buyurun.

MUSTAFA BALIKÇIOĞLU- Ben Sayın Prof. Cemalettin Bey'e ve Sayın Elekdağ'a tespitini sormak istiyorum. Bu Ermeni meselesinin kökü Fransız İhtilali'nde yatmaktadır diyorum. Fransız İhtilali derken de, o ihtilalin estirdiği milliyetçilik rüzgârlarının etkisinde olmuştur diye düşünüyorum. Bunun ne derece doğru olduğunu şu şekilde sormak istiyorum: Eşitlik, özgürlük ve kardeşlik adı altında meydana gelen ihtilalin asıl amacının milliyetçilik, vatandaşlık hislerini uyandırmaktı. Emperyalistler bu güzel malzemeyi, aracı bulduktan sonra, bunu önlerine gelen her yerde kullandılar, Osmanlılar'da da ve bunda da muvaffak oldular. Demin çok güzel söylediniz, Yunanistan...

OTURUM BAŞKANI- Lütfen soru efendim.

⁶⁹⁵ *Ibit.*, s. XLV.

MUSTAFA BALIKÇIOĞLU- Soruyorum efendim.

OTURUM BAŞKANI- Soru efendim.

MUSTAFA BALIKÇIOĞLU- Bir tespitim var, gerekmez mi Sayın Hocam?

OTURUM BAŞKANI- Vaktimiz yok, lütfen sorunuzu sorun.

MUSTAFA BALIKÇIOĞLU- Soracağım. Şimdi öğrenmek istediğim, yani benim bu tespitime göre, bu emperyalistlerin muvaffak olamadıkları tek yer Ermenistan'dır diye düşünüyorum. Çünkü İngiliz ve Fransızlar ve bilhassa Almanlar da, muvaffakiyetlerini Yunanistan'da, Sırbistan'da gösterdiler, ama Ermeniler arasında taraftar bulamadılar. Yalnız Taşnak Partisi, yalnız Taşnak Partisi'yle kurulan çeteler. Bu doğru mudur? Bu çeteler Ermeni toplumunu teşvik etti, muvaffak olamadılar. Biz bugün Ermeni meselesini Ermenilere tamamen yıkarsak, yanlış düşünmüş oluruz. Ermeniler aslında Osmanlı sever insanlardır, Ermeni kendini Osmanlı vatandaşı hissetmiştir. Ben bu emperyalistlerin bu başarısızlığına veriyorum. Bunu başaramadıkları için, Rusya'ya ihale ettiler, Rusya bu Taşnakları besledi, işte 93 Harbi ve diğer harplerde onları kullandılar. Aslında Osmanlı Devleti Ermenileri korumak için tehcir dediğimiz olayı yaratmıştır.

OTURUM BAŞKANI- Anladım efendim.

MUSTAFA BALIKÇIOĞLU- Bunu vurgulamamız lazım mı, değil mi?

OTURUM BAŞKANI- Teşekkür ederim. Buyurun hocam.

Prof. Dr. CEMALETİN TAŞKIRAN- Efendim, teşekkür ederim. Değerlendirmenize katılmamak mümkün değil. Ermeni meselesinin ortaya çıkışı elbette Fransız İhtilali'yedir, milliyetçilik düşüncesiyle çıkmıştır. Bu tabii bir düşüncedir, bunu kimse kınamaz, yeter ki bu aşırı boyutlara, başka ülkelere, başka milliyetlere zarar verecek, onların menfaatlerinin önüne geçecek duruma gelmesin. Demin bir arkadaşımız açıkça söyledi, Boryan'ın son cümlesi, diyor ki "isyan etmek, ihtilal çıkarmak Ermenilerin tabii ve hukuki hakkı, ama bu isyanı bastırmak da Türklerin yine tabii ve hukuki hakkı" Türklerin isyanı bastırma konusunda, daha doğrusu bu isyanın çıkmaması için

çok büyük çabaları var ve Enver Paşa'nın da, diğer komutanların da, İttihat Terakki dönemindeki bütün yazışmalarda, "aman, isyan etmeyen Ermenileri incitmeyelim" diye hemen hemen her emirlerinin, her talimatlarının bir tarafında mutlaka var, mutlaka yazılmış bunlar. Bunlara katılmamak mümkün değil, doğru, katılıyorum. Neden başarılı olamadılar? Katılmayan Ermeniler vardı. Ermeniler, ben onu başta söyledim, Türk kültürünü en çok benimseyenler gerçekten Ermenilerdi, yani Ermeniceyi unutacak kadar Türk kültürüne yakınlıkları olmuştu. Tavla oyunu, bugün giden nereye bakarsanız bakın, Ermeniler aralarında Türkçe konuşur. Sizin Türk olduğunuzu anlarsalardı, hemen iş biraz değişir, ama bu çok uzun sürmez, yani bizim de yapmamız gereken şeyler var.

Bir şey daha, başarılı olamayışlarının bir sebebi de, Ermenilerin en fazla buldukları yer Bitlis'ti ve Bitlis'te bile ancak nüfusun yüzde 31'ine sahiptiler; başarılı olmaları mümkün değil.

Teşekkür ederim.

OTURUM BAŞKANI- Teşekkür ederim. Sayın Elekdağ buyurun.

Dr. ŞÜKRÜ ELEKDAĞ- Efendim, sayın hocamız soruya gayet güzel bir cevap verdi. Benim ilave edeceğim sadece bir şey var ve o da şudur: Bugün Ermeni konusu hâlâ devam ediyor, 90 yıldan beri, yani uluslararası alanda bu son derece değişik bir durum; çünkü bu 90 senelik tarih dilimi içinde çok kavgalar oldu, çok katliamlar oldu, çok soykırımlar oldu vesaire. Fakat bütün bunlar geride kaldı, bunların aktörleri barıştılar, hatta aralarındaki bu ihtilafları unuttular. Fakat bizim Ermeni konumuz devam ediyor. Soruyla ilişkisi olduğu için söylüyorum: Bunun iki sebebi vardır, yani bir sebebi tabiatıyla Ermenilerin bu kimlik krizinde olmaları ve aynı zamanda bir de mağduriyet hissidir. Fakat bunun dışında iki tane önemli sebep var. Bu sebeplerden bir tanesi, bu işi çıkaranlar, yani Anadolu'yu kana boyayanlar ki, bunları Rusya'sı, İngiltere'si, Fransa'sı ve aynı zamanda Amerikan misyonerlerinin de bunda çok büyük dahli vardır. Bütün bunlar günahlarını bugün hâlâ itiraf etmekten kaçınıyorlar; bu son derece önemli bir konu, hâlâ eski tutumlarını devam ettiriyorlar.

İkincisi de; bütün tarih boyunca ve bugün de hâlâ bu tam manasıyla ortaya çıkıyor, o da şudur: Ermeni konusuna bir Hıristiyan-Müslüman meselesi olarak bakılıyor ve sorun bu şablon üzerine, bu temel üzerine oturtuluyor ve

değerlendiriliyor. O bakımdan önyargılar çok fazladır. Bunu söylemekten maksadım şudur: Ermenilerle Türkler esas itibariyle eğer kendileri inisiyatif almazsa, bu sorun ilelebet sürer gider, çünkü dünyadaki ortam, bahsetmiş olduğum durum dolayısıyla bu soruna bir katkı yapmaz. Onun için inisiyatif ya Türkiye'den, ya Ermenistan'dan gelecektir, fakat beraber bu işi yürütmeleri lazımdır. Yapmadıkları takdirde, bu kin ve nefret nesilden nesile devam eder gider.

Ben ortamı bir çizmek istedim. Teşekkür ediyorum.

OTURUM BAŞKANI- Teşekkür ederim. Sayın Akşin buyurun.

Prof. Dr. SİNA AKŞİN- Efendim, Ermenilerin bu faaliyetlerinin sorumlusu konusunda sayın heyetinizde değişik fikirler ortaya çıktı. Mesela, Sayın Lütem Rusya'ya bağladı, Cemalettin Bey biraz yaygınlaştırdı, İngiltere var, Fransa var, Amerika'yı da zikrettiniz. Benim düşünceme göre bu bir koprodüksiyondur (ortak yapım), yani burada Almanların da rolü yok mu? Talat Paşa'nın katili beraat ettirilmedi mi? Bunu bir koprodüksiyon (ortak yapım) olarak görmek lazım. Justin McCarthy'nin çok güzel bir bildirisi oldu Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne, çok esaslı bir çalışma, fakat orada da tamamen Rusya üzerine odaklanıyor. Şüphesiz Rusya'nın çok önemli rolü var, ama bir tek Rusya dersek, manzarayı kaçıırız. Onun için sanıyorum bu konuda, koprodüksiyon kavramını, Batı'nın bir koprodüksiyonudur diye düşünüyorum. Sayın Taşkıran ne dersiniz?

Bir de, Sayın Elekdağ'a bir sorum var: Soykırım bir ceza hukuku kavramı, ceza hukuku ise egemenlerin empoze edebileceği bir şey, yani ceza vermek için egemen olacaksınız. Nazi Almanya'sının 1945'te düştüğü duruma düşeceksiniz, yani Sırbistan'ın Miloseviç sonrasında düştüğü duruma düşeceksiniz, yani diz çökmüş durumdaysanız, size soykırım, sizi ceza mahkemesine çekebilirler. Onun için bu hukukileştirelim meselesi çok tehlikeli değil mi? Ayrıca tahkim diyorsunuz. Tahkim benim bildiğim özel hukuka ait bir kavramdır, yani eşitler arasında. Biz Ermenistan'la eşit miyiz, değil miyiz? Bu sorulmaya değer bir konu. Biz Avrupa'yla, Batı'yla genel olarak eşit miyiz, değil miyiz? Türkiye biliyorsunuz, bugün maalesef diz çökmüş durumdadır. Borca batıktır, borçkoliktir ve de Avrupa Birliği'ne girmek için yalvar yakar durumundadır. Bunun için bize bu soykırım iddialarını ileri sürüyorlar, bu bir sopadır, tamamen bir sopadır. Bunu hukukileştirmek,

bilimselleştirmek tabii hoş şeyler bunlar, yani tabii bilimselleştirmekten çok yanayım; ama hukukileştirmek bana çok tehlikeli göründü. Sayın Elekdağ, ne dersiniz?

Teşekkür ederim.

OTURUM BAŞKANI- Efendim, koprodüksiyon fikrinize iştirak ederim, ama bu koprodüksiyonda başrol Rusya'nındır, onu söylemek istiyorum.

Sizden başlayalım.

Prof. Dr. CEMALETTİN TAŞKIRAN- Ben hocama katılıyorum, elbette Almanya'yı bunun dışında tutmak mümkün değil, ama o dönemde birlikte hareket ettiğimiz için biraz geride kalıyor, ön plana çıkmayışının asıl sebebi o. Ama faaliyetleri yok değil, oldukça yoğun da faaliyetleri var. Hocam, size katılıyorum.

Dr. ŞÜKRÜ ELEKDAĞ- Efendim, koprodüksiyon fikrine ben de katılıyorum, hakikaten koprodüksiyondur. Fakat aynı zamanda bu yine bir Hıristiyan-Müslüman şablonu üzerine kurulmuş olan bir koprodüksiyondur. Mesela, Almanya'daki bazı yazarların da, eğer bakarsak onların kimliklerine, Protestan rahibi olduklarına vesaire filan, bu çok açık bir şekilde ortaya çıkıyor. Ama bu muhakkak bir koprodüksiyon.

Bu hukuk alanına bunu çekmek doğru mu olur, olmaz mı? Esasında ben bunu 20 sene düşündüm. Hukuk alanı konusunda ilk zannediyorum yaklaşımı ortaya koyan, o da bir emekli büyükelçidir, Gündüz Aktan isimli bir arkadaşımızdır. Kendisi bu konuda etraflı araştırmalar yapmıştır. Benim de yaklaşımım şudur: Ermenilerin en zayıf olduğu taraf budur, son derece zayıftırlar. O bakımdan hukuk lafını dahi işitmek istemezler, hemen kaçarlar. Türkiye'nin ise en kuvvetli olduğu alan budur. Ben tabiatıyla burada izah edemedim, esasında aşağı yukarı 40 slayda varan bir sunuşum olacaktı, 16 slayda indirdim onu. Tabiatıyla çok yüzeysel oldu söylediğim şeyler. Fakat bu içtihatları okuduktan sonra, kararları okuduktan sonra şu kanıya vardım ki, bu kararlar son derece ilginçtir, her biri 300-400 sayfadır. Eğer 200 sayfalık bunun temyiz kısmını da ele aldığımız takdirde, 600 sayfa, fakat son derece zengin kaynaklardır bunlar. Heyecanla dedektif romanı gibi okunur bunlar, her biri uluslararası hukuk kitabıdır, fevkalade esaslı hukukçular bunları yazmışlardır. Bunları okuduktan sonra bunu sistematize ve ortaya, biraz önce size ana

hatlarını belirtmiş olduğum tablo çıktı. Bir hukuk formunda Ermeni tarafının herhangi bir şekilde suçun ne maddi unsurlarını, ne de manevi unsurlarını ortaya koyması imkânı yok. Hele o doly spealist denilen özel kastı ispatlamaları mümkün değil. Bu işi zaten yapanlar düşünmüşler, bu tanımı holokosta uydurmuşlar, yani Alman soykırımına uydurmuşlar, bu dünyada tek olacak demişler. O bakımdan bizim durumumuz hiç uymuyor o duruma, yani bizim durumumuzda en çok iddia edebilecekleri, insanlığa karşı suç olabilir ki, ona da uymuyor. Ona burada giremedik tabiatıyla. Savaş suçlarına girebilir ki, o zaman son derece iş Ermeniler tarafından zordur. Ben şimdi kısa kesmek istiyorum. Bu işi, hukuk tarafını ileri sürmemiz, uzun düşünceden, tetkikten, karşı tarafın tutumlarını dikkate almaktan ve son içtihadı değerlendirdikten sonra olmuştur.

Teşekkür ediyorum.

OTURUM BAŞKANI- Buyurun.

SALONDAN- Teşekkür ederim Sayın Başkan.

Benim Sayın Elekdağ'a birkaç sorum olacak. Ancak bundan önce bir hususu dikkatinize sunmak istiyorum. Rahmetli babam 1915-16 yıllarında doğu cephesinde iştiyat zabiti olarak görev yapmıştır, olayların içinde bulunmuştu ve bana bazı hususları anlattı, bazı şeyleri anlattı. Arzu ederdim ki, yazabilsin bunları, fakat ya ömrü vefa etmedi yahut biz gereken ilgiyi gösteremedik, olmadı. Sayın Elekdağ'ın açıklamalarında bir husus dikkatimi çekti: Galiba bir yazardan söz edildi, Gunther Levi'nin kitabında, Kürt bölgelerinden yapılan tehcirle, bu öldürmelerin karşılıklı kıtal dediğimiz eylemlerin meydana geldiği belirtilmişti. Bu aynen rahmetli babamın bana söylediklerine uygundur. Bunu şunun için arz ediyorum: Türk Halkıyla Ermeni Halkı arasında hiçbir şey olmamıştır. Olan, halklar arasında meydana gelen olaylarda, doğu bölgesinde Kürt aşiretleriyle Ermeni Halkı arasında meydana gelmiştir. Kürt Halkını da bundan tenzih etmek isterim, Kürt aşiretleriyle. Tehcir edilen, gruplar halinde toplanıp, tehcir edilen Ermenilere bile ve görevliler tarafından korunan gruplara bile saldırılar olmuştur yollarda ve bunu Kürt aşiret reisleri yapmıştır, Kürt ağaları yapmıştır. Arz ettiğim gibi, bir defa daha altını çiziyorum, Kürt Halkını bundan tenzih etmek isterim. Babamın bana anlattığı budur. O zaman ben şunu, çünkü Ermenilerin zaman zaman, ben de yurtdışında ve yurtiçinde görüştüğüm Ermeniler devamlı olarak halklar arası şeylerin olduğunu ve âdeta Türk Halkını da suçlama yoluna gitmişlerdir ve hâlâ da gitmektedirler. Oysa

halklar arasındaki çatışmanın ve Türk Halkının Ermeni Halkına saldırdığı şeklindeki iddianın muhatabı yok, daha doğrusu yanlıştır, çünkü mutlaka halklar arası bir çatışma iddiasında bulunuyorsa, bu Kürt Halkına karşı yapılmalıdır. Ama Kürt Halkının çoğunluğu da bunu yapmamıştır, onu belirtmek istiyorum.

İkincisi; burada devletin sorumluluğuyla ilgili...

OTURUM BAŞKANI- Efendim, sorunuzu almak istiyorum.

SALONDAN (Devamla)- Sorum, bu husus neden gerektiğinde dikkate getirilmiyor, onu belirtmek etmek istiyorum. Siyasi bir nedeni mi var, başka sebepleri mi var? Çünkü Le Monde'un bundan 5-6 ay önce çıkan bir yazısında da görülmüştür bu. Bununla ilgili ilk defa yerli ve yabancı basında Kürt Halkıyla Ermeni Halkı arasındaki çatışmalara yer verilmiştir. Ama bizim resmi kaynaklarımız, hiçbir zaman bu hususu dikkate almamıştır.

Devletin sorumluluğuyla ilgili olarak da bir sorum var: Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı'nın tam mutlak varisi midir? Osmanlı döneminde Osmanlı Yönetimi tarafından alınmış bir karara istinaden meydana geldiği iddia edilen olaylar eğer doğru ise, bunun da muhatabı şu anda mevcut değil, Osmanlı Devleti yok ortada. Kaldı ki, o zaman Ermeni devleti de yoktu. Bu hususta Sayın Elekdağ'ın düşüncesi nedir, onu öğrenmek istiyorum.

Teşekkür ederim.

OTURUM BAŞKANI- Birinci soruya Sayın Sarınay, ikinci soruya Sayın Elekdağ cevap verecekler.

Doç. Dr. YUSUF SARINAY- Efendim, çok teşekkür ederim.

Birincisi; Doğu Anadolu'da bu tehcir yollarında meydana gelen olaylarla ilgili gayet açıklayıcı yorum yaptınız, "Bunlar neden gündeme getirilmiyor?" denildi. Bütün belgelerde aşağı yukarı sizin söylediğiniz yazıyor, yani Kürt aşiretleri, falan yol kavşağında şu olmuş, jandarmalar buna şiddetle direnmiş, hatta jandarmalarla birlikte zaman zaman saldırıya uğramıştır kabileler. Yalnız benim belgelerde görebildiğim kadarıyla, saldırıların büyük bir kısmında Ermeni kabilelerinin yanlarında taşınabilir malları, kıymetli malları götürdükleri için, çoğu hırsızlık amaçlı. Ölümler daha çok direnenlerde. Osmanlı Hükümeti bunu dahi önlemek için, bölgede ihmali görülen gerekli güvenlik tedbiri

almayan görevlilerini dahi görevden almış, yargılamıştır; onu da ilave etmek isterim.

Teşekkür ederim.

Dr. ŞÜKRÜ ELEKDAĞ- Gunther Levi'nin yazmış olduğu bu tartışmalı soykırım kitabı, İngilizce. Orada bu Kürtler konusunu çok vurguluyor ve bu konuda yabancı kaynaklara dayanarak bunları söylüyor. Tabiatıyla Sayın Sarıay da bu konudaki bizim kaynaklarımızı belirtiyor. O bakımdan ilginç, belki bu kitap Türkçeye tercüme edilirse, ilginç birtakım hususları da günışığına çıkarabilir.

Devlet sorumluluğu, efendim zaten bir hususu belirteyim: Soykırım Sözleşmesi'nin 4' üncü maddesinde, devletin sorumluluğu olmayacağı, bundan dolayı gerçek şahısların ancak sorumlu tutulabileceği hususu belirtiliyor. Çok ilginç bir konu, devlet sorumluluğu yok bu işte, kişiler sorumlu tutuluyor. Hükümet kişiler olarak ele alınabilir veyahut da hükümetin bazı mensupları ele alınabilir. Soykırımdan dolayı Türkiye herhangi bir şekilde suçlu gösterilebilir mi? Hayır, mümkün değil. Zaten 69 bilim adamı 1985'te bir açıklama yaptılar. Bunlar Amerika'nın en ileride gelen bilim adamları. Orada hem soykırımın gerçek olmadığını belirttiler, hem de aynı zamanda bundan dolayı Türkiye'nin herhangi bir şekilde sorumlu olmayacağını da belirttiler.

Fakat bizim yapmış olduğumuz yaklaşımlar şudur: Türkiye'ye karşı böyle devamlı olarak bu konu kullanılıyor. Mademki bu konu kullanılıyor, bizim de böyle geniş cephesel bir yaklaşımla bu işin üzerine gitmemiz lazım ve ne kadar haklı olduğumuzu dünyaya göstermemiz lazım, yani işin esası bu. Bakınız, bir öneri yapıldı, 20 sene uğraşıldı bu önerinin yapılması için. Bu da devletin resmi olarak bir Türk-Ermeni komisyonu kuralım, bu tarihçiler 1915 olaylarını günışığına çıkarsın; bunun için 20 sene uğraşıldı, en sonunda yapıldı bu. Yapıldı ve bunun son derece olumlu etkileri oldu. Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi'nde 97 milletvekili bir deklarasyon yaptılar, Türk önerisini destekledikleri hususunda, Bush Türkiye'nin önerisini destekledi, Şansölye Schröder Türkiye'ye geldiği zaman geçen yıl, Alman seçimlerinden önce geldiği zaman, bunu destekledi. Bu elimizi kuvvetlendirdi. Şimdi bunu bizim tamamlamamız lazım. O bakımdan siyasi tarihi ve hukuki yönleri olan bir öneriyle dünyanın karşısına çıkmamız lazım. Burada tarih çok önemli, tarihi başka şekilde gündeme getiremiyoruz. Ama hukuk tarih olmadan devreye sokulmuyor. İşin bir de siyasi tarafı var, tabii o siyasi tarafı son derece önemli.

Orada Türkiye'nin birtakım talepleri olacak.

O bakımdan benim yapmış olduğum sunuma da bir ölçüde değindiği için, sizin sorunuzu ben bu şekilde cevaplandırıyorum.

Teşekkür ediyorum.

OTURUM BAŞKANI- Teşekkür ediyorum.

Son bir soru alacağım. Sözü Sayın Sonyel'e vermek istiyorum.

Prof. Dr. SALAHİ R. SONYEL- Sayın Başkan, konuşmacıları tebrik ederim, bize Türk-Ermeni sorununun ne olduğunu söylediler. Fakat mutlak şekilde bu sorunu nasıl çözümleneceğiz, bu konuda pek az görüş belirttiler. Gönül isterdi ki, bu güzel konferansı örgütleyiciler, son oturumu bir değerlendirme oturumu yapmış olsalardı, çok daha iyi neticeler alabilirdik. Çünkü benim görüşümce, ben Avrupa'da yaşıyorum 40 yıldır, orada birkaç Ermeni örgütü, gayet örgütlenmiş, cin gibi çalışıyorlar. Burada biz 1966'dan sonra bir bir birçok örgütlerimiz meydana gelmiştir ve aramızda birçok görüş ayrılıkları vardır. Bu Türk-Ermeni sorununu nasıl çözümlenebiliriz, kimlerden yararlanabiliriz ve sonucu ne olabilir gibi soruları incelemekte yarar vardır efendim. Fakat bizde müthiş bir koordinasyon eksikliği var. Ben 1966'da bu davayla uğraşmaya başladığımda kaç kişi vardı, şimdi yüzlerce kişi, hepsi Ermeni uzmanı oldu, çok memnunum, kendilerine teşekkür ederiz. Fakat maalesef, her kafadan bir söz çıkıyor ve bu sözleri koordine edici merkezi bir örgütün olması lazım. Ermeniler öyle çalışıyorlar Avrupa'da, biz de onlara karşı aynı biçimde örgütlenmezsek, maalesef bu davayı eninde sonunda yitireceğiz.

Teşekkür ederim. (Alkışlar)

OTURUM BAŞKANI- Sayın Sonyel'e çok teşekkür ediyorum, son derece de önemli bir konuya parmak bastı. Maalesef, vaktimiz olmadığı için bu konuyu düşünemeyeceğiz.

Başka sorular da var biliyorum, onları alamayacağım; çünkü konuşmaya devam edersek, bundan sonraki oturumun hakkını yemiş olacağız.

Hepinize çok teşekkür ediyorum efendim.

V. OTURUM

OTURUM BAŞKANI: **Prof. Dr. Ünsal YAVUZ**

Yayılmcı Devletlerin Osmanlı Ülkelerini Bölme Çabalarında
Rum/Yunan İlişkinin Rolü ve Megali İdea (1830–1914)

Salahi R. SONYEL

1856 Paris Barış Antlaşması'nın Osmanlı Basınına Yansıması

Arş. Gör. Tülay KESKİN ERCOŞKUN

Osmanlı'nın Dağılma Sürecinde Almanya'nın Balkanlar Politikası:

Bir Denge Arayışı mı?

Dr. Birgül DEMİRTAŞ ÇOŞKUN

Kuruluşundan Lozan'a Yunanistan'ın Stratejik

Genişlemesi ve Batının Rolü

Av. Ali KURUMAHMUT

1895'de Lord Salisbury'nin Almanya'ya Osmanlı

Devleti'ni Paylaşma Teklifi

Dr. Bayram SOY

SUNUCU- Değerli misafirler, 5. Oturum Başkanı ve konuşmacılarını davet etmek istiyorum.

Oturum Başkanı Prof. Dr. Ünsal Yavuz, Başkent Üniversitesi; Prof. Dr. Salahi Sonyel, Yakındoğu Üniversitesi; Araştırma Görevlisi Tülay Keskin Ercoşkun, Ankara Üniversitesi; Dr. Birgül Demirtaş Coşkun, Başkent Üniversitesi; Ali Kurumahmut, Avukat, Araştırmacı Yazar; Dr. Bayram Soy, Kırıkkale Üniversitesi.

OTURUM BAŞKANI- Sayın konuklar, hepiniz hoş geldiniz.

Ondokuz dakikalık bir gecikmemiz var. O nedenle fazla sözü uzatmadan, ben hemen sağımda, solumda oturan konuşmacılara söz vermek istiyorum. Ama bu konularla yakından ilgilenen bir kişi olarak, 5. Oturuma kadar süren tartışmalarda ve sunulan bildirimlerde organize edilen sempozyuma uygun bir sonuç alındığını şimdiden ifade etmek herhalde fazla erken olmayacak diye düşünüyorum.

İlk sözü Sayın Salahi Sonyel'e veriyorum. Sayın Sonyel, "Yayılcı Devletlerin Osmanlı Ülkesini Bölme Çabalarında Rum-Yunan İkilişinin Rolü ve Megali İdea; 1830-1914" başlıklı bildirisini sunacaklar. Kendileri demin belirttikleri gibi, uzun senelerdir İngiltere'de yaşamakta ve İngiliz arşivlerinde bizimle ilgili belgeleri derleyip, toparlayıp, yayınlamakta ve değerli eserler kazandırmaktadır.

Buyurun Sayın Sonyel.

Prof. Dr. SALAHİ R. SONYEL (Yakın Doğu Üniversitesi)-

Sayın Başkan, değerli dinleyiciler konuşmamda yayılımcı devletlerin Osmanlı ülkelerini bölme çabalarında Rum/Yunan ikilisinin rolü ve Megali İdea'yı gerçekleştirme hareketi üzerinde duracağım. Bu konuyu 1830-1914 yıllarını kapsayan dönem itibariyle inceleyeceğim.

**YAYILIMCI DEVLETLERİN OSMANLI ÜLKELERİNİ BÖLME
ÇABALARINDA RUM/YUNAN İLİŞKİSİNİN ROLÜ VE MEGALİ İDEA
(1830–1914)**

Nisan 1821'de başlayan Yunan ayaklanmasından sonra,⁶⁹⁶ Avrupa'nın yayılımcı devletlerinin de yardımıyla, Şubat 1830 tarihli Londra Protokolüncü kurulmuş olan ve sınırları İngiltere, Fransa ve Rusya tarafından güvence altına alınan Yunan Devleti, o tarihten sonra, başlıca tutkusu ve vizyonu olan *Megali İdea* (Yüce İdeal)'i gerçekleştirmek amacıyla harekete geçmişti. Yunanlı yazar Yerasimos Avgustos'a göre Megali İdea adlı Panhelizm efsanesi, Yunanlı siyasi birçok önderin düşüncelerine ve Yunan halkının toplu psikolojisine toplu egemendir.⁶⁹⁷ Bu geniş kapsamlı efsaneye göre, İstanbul Türkler'den geri alınmalı ve Bizans İmparatorluğu'na benzer yüce bir Yunan Devleti kurulmalıdır. Kimi Yunan yazarlarına göre, Megali İdea'nın kökü Bizans İmparatorluğu'nun son günlerine kadar uzanır.⁶⁹⁸

Kıbrıs Türk asıllı Vamık Cemal Volkan ve Amerika'lı araştırmacılardan Norman Itzkowitz 1994'te yayınladıkları ortak eserde, İstanbul'un 19 Mayıs 1953'de Osmanlı Türklerince fethinin Yunanlılar (Greekler)'la öteki

⁶⁹⁶ Bkz S. R. Sonyel, **The Turco-Greek Imbroglia– Pan-Hellenism and the Destruction of Anatolia** [Türk-Yunan Anlaşmazlığı – Panhelenizm ve Anadolu'nun Yıkımı], Ankara, 1999, s. 9 vd.

⁶⁹⁷ Gerasimos Augustinos, **Consciousness and Histroy: Nationalist Critics of Grek Society, 1897-1974** (Bilinç ve Tarih-Yunan Toplumunun Uluscu Eleştiricileri), Newyork, 1977.

⁶⁹⁸ J. Voyatzidis, **La Grande Idée, L'Hellenisim Contemporain** (Yüce İdeal, Modern Helenizm), 1953, s.279-287; ayr. Bkz Th. Astrianos, **I Megali İdea Tu Ellinizmu** (Helenizmin Yüce İdeali), Atina, 1954, s.50-56; Adamantia Polis, (Yüce İdeal: Milliyetçilikle İlgili Araştırı), doktora tezi, John Hopkins Üniversitesi, 1958; Ap. Vacalopoulos, **Istoria Tu Neu Ellinizmu** (Modern Helenizmin Tarihi) c.1, Selanik, 1961; Anthony Bryer, "The Great Idea" (Yüce İdeal), **Histroy Today**, Mart 1965, s.159-4-168; D. Zakinthinos, **I Politiki Istoria Tis Neoteris Ellados** (Modern Yunanistan'ın Siyasi Tarihi), Atina, 1965, s. 37-56; Spiros Merkezinis, **Politiki Istoria Tis Neoteris Ellados**, C.I, Atina, 1966, s.318-327; C. Vavuskos, **I Megali İdea Os İdea Ke Pragmatikotis** (İdeal ve Gerçek Olarak Megali İdea), Selanik, 1970; Evangelos, **Greece Nad the Eastern Crisis, 1875-1878**, (Yunanistan ve Doğu Bunalımı), Selanik,1975.

Hıristiyanların ruhunda büyük bir yara açtığını ve onları, hala devam eden mateme bürüdüğünü öne sürerler.⁶⁹⁹ Hıristiyanlık Dünyası, Doğu Roma İmparatorluğu'nun incisi olan başkent Konstantinopolis'in (Konstant'ın kenti) Müslüman Türklerce fethine inanmamış; inanmak istememiş ve fetihten birkaç yıl sonra, Osmanlı Devleti'ndeki Hıristiyanlar, 'zamanla Konstantinopolis bizim olacaktır' şarkıları bestelemişlerdi. Böylece İngiliz yazarlardan Kenneth Young'ın da anlattığı gibi, birçok Greklerin ve Rumların görüş ve duygularına hala egemen olan Yunan yayılımcılığının kökeni Megali İdea (Yüce İdeal) efsanesi doğmuştur.⁷⁰⁰

Güney Kıbrıs'ta yayımlanan *Ethniki* adlı Rumca gazete, 29 Mayıs 1968 tarihli sayısında İstanbul'un matemini tutarken Şöyle diyordu;

“Bizans İmparatoru Konstantin Pelaologos'la ilgili efsaneyi Unutmalayım. Bu efsaneye göre Konstantin ölmemiş mermer olmuştur. Bir melek mermerleşmiş olan İmparatoru, Türklerin erişemeyeceği bir mağaraya gizlemiş; İmparator, orada uykuya dalmıştır ve meleğin, kendisine, kılıcını getirerek uyandırmasını beklemektedir. Ondan sonra İstanbul'u Türkler'den geri alacak ve Bizans İmparatorluğu'nu yeniden kuracaktır.”

Birçok Rum ve Yunanlılar bu efsaneyle beslenmektedir.⁷⁰¹ Megali İdea'ya göre, klasik ve Bizans Helen folklorunun değinmiş olduğu topraklar, Yunanistan devletiyle yeniden doğmuş olan Helen ulusunun mirasıdır ve bu mirasa sahip çıkılmalıdır.⁷⁰²

Yunan yayılımcılığının ruhunu oluşturan ve günümüze kadar gelmiş olan bu efsane, *Filiki Eteria; daba sonra Ethniki Eteria*; Kurtuluş Savaşımız döneminde *Mavri Mira* ve son zamanlarda Kıbrıs'ta *EOKA* gibi Rum/Yunan terör örgütlerinin başlıca hedefini oluşturmuş; 1832'de kurulmuş olan Yunan Krallığı, bunu baş tacı yapmıştır. Bu arada, Yunan Parlamentosu'nda (*Vuli*) Fransa yanlısı partinin önderi ve Megali İdea'nın başlıca destekleyicisi olan,

⁶⁹⁹ **Turks and Greks- Neighbours in Conflict** (Türklerle Grekler-Anlaşmayan Komşular), Huntingdon,1994, s.37.

⁷⁰⁰ **The Greek Passion:A Study in People and Politics** (Yunan Tutkusu: Halk ve Politikayla İlgili Bir Araştırma), Londra, 1969, s.20.

⁷⁰¹ **Ethniki gazetesi**, Lefkoşa, Güney Kıbrıs, 29.05.1968; Zenon Stavrinides, **The Cyprus Conflict** (Kıbrıs Anlaşmazlığı), Lefkoşa, 1975, s. 17-19

⁷⁰² Michael Herzfeld, **Ours Once More: Folklore, İdeology and the Making of Modern Greece** (Yine Bizim Olacak: Foklar, İdeolojiyi ve Modern Yunanistan'ın Doğuşu) , Newyork, 1986, s.119.

Türklerden ders görmüş ve Türk gibi giyinen⁷⁰³ İoannis Kolettis, parlamentosunun 15 Ocak 1844 günlü oturumunda Helenizm ve Yunan yayılımcılığının hudutlarını şöyle saptamıştır:

*“Yunan Krallığı, bütün Yunanistan değildir; Yunanistan’ın en küçük ve en yoksul bir bölümüdür. Yerli Halk, yalnız bu krallığın hudutları içinde yaşayanlar değil, Yanya, Tesalya, Serres, Edirne, İstanbul, Trabzon ve Girit gibi yerlerde yaşayanlar da onlara dâhildir... Mücadele 1821’de başlamamıştır; 400 yıldan beri bilale karşı mücadele edenlerde mücabittir...”*⁷⁰⁴

Kolettise göre, Atina ve Konstantinopolis (İstanbul) olmak üzere, Helenizm’in iki başkenti vardır ve bu başkentler, Helen uygarlığının görevi (misyonu) için seferber edilmişlerdir.⁷⁰⁵ Dolayısıyla, Yunanistan’ın rolü, uygarlığın ürünlerini Doğu’ya yaymak ve bütün *ethnos’u* (ulusu), kendi hudutları içinde barındırmaktır. Bunun anlamı şudur: Yunanistan, Osmanlı Devleti’nin topraklarına yayılmalıdır.⁷⁰⁶ O sırada gerçekleşmemiş olan ‘yüce’ Yunanistan’ın bütün ‘Helen-Grek ulusunu’ kapsadığı görüşü, yeni Yunan kralı 1. Yeoryias’a 1864 anayasasıyla verilmiş olan, Yunan Kralı değil, Helenlerin Kralı rütbesiyle sembolleştirilmiştir.⁷⁰⁷

1830’dan sonra erke geçen Yunan yönetimlerinin uyguladığı ve işlerine geldiğinde güçlü Hıristiyan devletlerce desteklenen, hatta körüklenen yayılımcı politika, günümüze kadar gelmiştir. Yunan Kralı [Bavreya Kralı’nın ikinci oğlu Otto (Othonos)] ve siyasi önderler, *Megali İdea*’nın gerçekleşmesi için uğraşlarını sürdürmüşlerdir. Daha Önce İstanbul’da yaşayan Leon Melas adlı Rum yazar, 1853 yılında yayınladığı ama imzasını koymadığı, *Doğu Sorunu’nu Çözümleme Konusunda Kılavuz*’ başlıklı İngilizce risalede, Osmanlı Devleti’nin zayıflamasına değinerek, Doğu Sorunu’nun İstanbul’da bir Hıristiyan Yunan Tahtı (Krallığı) kurulmasıyla çözümlenmesini önermiş; böylece, Avrupa’nın barış dengesinin pekiştirilerek kuranacağını; sayısız Hıristiyanların özgürlüğe kavuşturulacağını ve Batılı Güçlerin saygınlık

⁷⁰³ Doulas Dakin, **Unification of Greece**, 1770-1923 (Yunanistan’ın Birleşmesi), Londra,1972, s.72.

⁷⁰⁴ E. Kiriakadis, **İstoria Tu Sihronu Ellinizmu, 1832-1892** (Modern Helenizmin Tarihi), C.I, Atina, 1892, s.501; ayrıca Bkz. Andreas C. Michalopoulos OBE, “Asia Minor and the Dodecanese” (Küçük Asya ve Oniki Adalar), **The Asistic Review**, C. XVI, Ocak 1920, s.154.

⁷⁰⁵ Kiriakidis, s.3.

⁷⁰⁶ Augustinos, s. 13-14; Michael Llewellyn Smith, **The Ionian Vision-Greece in Asia Minor, 1919-1922** (İyonya Kuruntusu-Yunanistan Küçük Asya’da), Londra, 1973, s.2-3

⁷⁰⁷ Smith, s. 3.

kazanacağını iddia etmişti.⁷⁰⁸

1853 yılında başlayan Kırım Savaşı esnasında, Yunanlılar, ulusal sorunu çözümlmek için büyük bir fırsat ortaya çıkmış olduğuna inanmış; Türkiye'nin Rusya'ya karşı savaşa girmesinden esinlenmiş ve su efsanesinin etkisine kapılmışlardı. Bu efsaneye göre, sarışın bir ırk, Bolis'e (İstanbul'a) girecek ve haç'ın bayrağını Aya Sofya üzerine gidecektir.' Bunun üzerine, Yunanistan'daki savaş kışkırtıcıları Osmanlı devletine karşı savaşa girilmesi için ani olarak kışkırtmalara başlamış; Rusya ve Buğdan (Moldovya)'daki soydaşları için paralar toplamış ve Rus ordusuna katılmak üzere gönüllülerden oluşan bir güç kurmuşlardı. Odesa'daki Yunan zengini Maraşlı, İstanbul işgal edildikten sonra Aya Sofya 'katedrallinin' tamiri için Rusya yönetimine 550.000 ruble mali yardımda bulunmuştu. Öte yandan Trakya, Epir ve Öteki kimi yerlerde isyanlar çıkararak Ruslara yardımcı olmaya çalışmışlardı. Ancak, o sırada Ruslara karşı olan İngiltere ile Fransa'nın müdahalesi ve Yunan limanlarını abluka etmesi Yunanlıları perişan etmişti.

Kırım Savaşı'ndan sonra, 30 Mart 1856'da imzalanan Paris Antlaşması, Meğali İdea'ya büyük bir darbe indirmişti; çünkü Avrupa'nın güçlü devletleri, bu antlaşmayla Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü güvence altına almışlardı. Ancak, aynı devletler, özellikle Fransa ile İngiltere, daha sonra, 1878 Berlin Antlaşması'yla Osmanlı Devleti'nden kimi toprakları kopararak iki yüzlüklerini kanıtlamışlardı.⁷⁰⁹ Öte yandan Meğali İdea'nın göze batan ilk etkisi 1866'da Girit'te belirmişti. Oradaki kimi Rumlar isyan ederek Yunanlılarla birleşmeyi istemiş; Atina onlara yardımcı olmuştu; ama Avrupa'nın güçlü devletleri, Rumlarla Yunanlıların bu hareketini onaylamamış ve 1868'de Paris'te yapılan bir konferans, Yunanistan'ı isyan sırasında zarar gören Girit Türklerine tazminat ödemeye zorlamıştı.⁷¹⁰

1877 yılı başlarında Yunanistan'dan Tesalya ve Olimpos'a sürekli olarak çeteler getiriliyordu. Bu çetelerin finansmanını Rusya sağlıyordu. Amaç, Epir, Tesalya, Makedonya, Arnavutluk, Girit, Trakya, Anadolu, Sisam ve Kıbrıs'da Rusların da yardımıyla isyan çıkarmaktı.⁷¹¹ 20 Temmuz 1880'de Yunan Kralı 1.

⁷⁰⁸ Augustinos, s.17; Leon Melas, **Hints on the Solution of the Eastern Ouestion** (Doğu Sorununun Çözümüyle İlgili İmalar), 1853, s.6-7 ve 30.

⁷⁰⁹ Solones Grigoriadis, **Elada-Turkia-Kipros** (Yunanistan-Türkiye-Kıbrıs), Rizes yayını, Atina, t.y., s. 43-48.

⁷¹⁰ Volkan ve Itzkowitz, s.45-46 ve 83.

⁷¹¹ Dakin, s.135.

Yeoryios⁷¹², Başkan Trikupis'in baskısıyla seferberlik ilan etmiş; bunu, İngiltere Dışişleri Bakanı, Liberal Partili ve Türk düşmanı Lord Granville de onaylamış; ama sonuçta, Osmanlı yönetimi Tesalya'yı ve Epir'in bir bölümünü Yunanistan'a vermeye İngiltere ve Rusya tarafından zorlanmıştı.⁷¹³ 1886'da, bu kez de Atina'da Deliyannis hükümeti seferberlik ilan etmiş; ancak Güçlü Devletler, 8 Mayıs'ta Yunan sahillerini abluka ederek onu bu görüşten vazgeçirmişlerdi. İngiltere'de Türklerden nefret eden Liberal Partili eksantrik ve fanatik Başbakan William Ewart Gladstone, o sıralarda Kıbrıs'ı da Yunanistan'a vermeyi düşünüyordu; ancak, Dışişleri Bakanı Lord Granville, onu, kamuoyunun o sırada bu davranışı onaylamayacağına inandırmıştı.⁷¹⁴

1894'de Rusların da yardımıyla, çoğunluğu küçük rütbeli subaylardan oluşan *Ethniki Eteriya* adlı gizli dernek kurulmuştu. Amacı, daha geniş bir Yunanistan sağlamak için savaştı. Dernek, 1896'da bir deklarasyonla amacını şöyle açıklamıştı: 'Yunanların birleşmelerini, özgürlüğe kavuşmalarını ve liderlerini sağlamak için durmadan uğraşacak; vakti geldiğinde, zayıf ve küçük Yunanistan'ı destekleyecek; ayrıca, erkteki yönetimin dileklerine karşı olsa bile, daha yüce bir Yunanistan kurulması için çalışacaktır.'⁷¹⁵ Varlıklı Rum ve Yunanlılara Helen dostlarından epeyi para toplayan *Ethniki Eteriya*, bu paraları, Panhelizim'in *Meğali İdea*'sının propagandasını yapmada harcıyordu. Birçok Rum ve Yunanlılar, *Meğali İdea* tutkusunun efsununa kapılmışlardı. Büyük İskender'le Bizans'ın mirası, bu tutkunun kapsamına girmişti; ancak, çok geçmeden, *Ethniki Eteriya*, bir tedhiş örgütü haline gelmiş ve bizzat kendi üyelerinden ve Rum/Yunan halkından kimilerine karşı şiddet ve tedhiş kullanmaya; çeşitli cürümler işlemeye başlamıştı. Anayurt Yunanistan'ın doymak bilmez gelişme tutkusunu tatmin etmek için olaylar çıkarma, isyan, terörizm, cinayet ve kırım usulleri kullanmıştı.⁷¹⁶

1897 "Şubat ayında, Albay Timoleon Vasos komutasında büyük bir Yunan askeri gücü Girit'e çıkmış; Rum/Yunan halkını silahlandırmış ve hep birlikte

⁷¹² 1862'de Kral Othonos azledilmiş; yerini, Danimarka'lı genç Prens I. Yeoryios almıştı.

⁷¹³ Dakin, s.136.

⁷¹⁴ Philip Magnus, **Gladstone**, Londra, 1960, s.285.

⁷¹⁵ Derviş Manizade, **The Cyprus Question Within the Context of Greco-Turkish Relations** (Türk-Yunan İlişkileri Çerçevesinde Kıbrıs Sorunu), İstanbul Üniversitesi, Dakin, s.149-150.

⁷¹⁶ Ayrıca bkz. Yeroyis Asperias, **Politiki İstoria Tis Neoteris Ellados** (Modern Yunanistan'ın Siyasi Tarihi), 3 cilt, c. II, Atina, 1922-1923, s.216-240. **Great Greek Encyclopaedia** (Büyük Yunan Ansiklopedisi), C.IX, s.724; William Miller, **Travels and Politics in the Near East** (Yakın Doğu'da Geziler ve Siyaset), 1898, s. 282-288.

Türk köylerine baskın yapmaya başlamışlardı.⁷¹⁷ Yunan donanmasına mensup kimi denizcilerden de yardım gören Girit Rumları, birçok Türk köylerini ateşe vermişlerdi. O sırada Girit'te yer alan olaylar, 76 yıl önce Mora'da Türklere karşı yapılan vahşeti andırıyordu. Bu korkunç ve kanlı olaylar, ancak İngiliz, Fransız, Rus ve İtalyan donanmalarına ait gemilerin adayı abluka etmesi üzerine durmuştu.

Aynı yılın Nisan ayında, Yunan askeri güçleri, Yunanistan'ın Kuzey-Doğu sınırını aşarak Türklere saldırmış; iki ülke arasında çıkan savaş bir ay kadar sürdükten sonra, Yunan ordusunun büsbütün yenilmesiyle sona ermişti. Bu yenilgiyle ilgili olarak Velihaht Konstantin,⁷¹⁸ hatta kralın kendisi suçlanmış ve asabi bir halk kitlesi sarayı basmıştı. İktidara geçen yeni Rallis hükümeti, 11 Mayıs'ta Yunan askerlerini Girit'ten çekmiş ve Atina'nın Türklerin insafında olduğunu görerek arabuluculuk dileğinde bulunmuştu. Çar II. Nikola ile İngiliz Kraliçesi Viktorya, Yunanistan'ın Türklerce ezilmesine karşı koymaya kararlıydılar. Onların gayretiyle, 20 Mayıs'ta bırakışma imzalanmış; yapılan barış görüşmelerinde, Yunanistan; İngiltere, İtalya, Avusturya ve Rusya'nın da yardımıyla toprak kaybından kurtulmuş; ancak, Türklere 4 milyon Türk lirası tazminat ödemesi karara bağlanmıştı.⁷¹⁹ İngiliz yazarı Aubrey Herbert'in iddiasına göre, 1897 Türk-Yunan savaşı günlerinde, İstanbul'daki Rum yetkililer ve memurlar, Yunanistan'dan yana savaşmak için, hiçbir güçlkle karşılaşmadan İstanbul'dan ayrılmış ve savaş sonunda yine rahatsız edilmeden geri dönmüşlerdi.⁷²⁰ Bu Yunan yenilgisine karşın, güçlü devletlerin müdahalesiyle, Girit'e Yunan Velihaht'ının valiliği altında özeklik verilmiştir.⁷²¹

Bu arada, Yunanistan'ın başlıca kuruluşları, Ortodoks Kilisesi, üniversiteler, kamu eğitim sistemi, güçlü, tutucu ve ulusçu ruhu yansıtmayı sürdürüyorlardı. Atana Üniversitesi Profesörlerinden *Ellinizmos* (Yunanlılık) Deneği başkanı Neoklis Kazazis ve halk dili olan '*dimotika*' yerine halis Yunan dili olan '*katharevusa*'nın kullanılmasının destekleyicisi, Yeoryios Mistriotis, ülkenin gelecekteki öğeleri olacak Yunan öğrencileri arasında *Meğali İdea*'nın propagandasını yapıyorlardı. Atina Üniversitesi'ne, Yunan Kırallığı dışındaki

⁷¹⁷ Mehmet Hacıoğlu, **Belgelerle Yunan Barbarlığı**, İstanbul, 1985, s.31-32.

⁷¹⁸ Konstantin, 6 Mart 1913'de Selanik'te öldürülecek olan Kral Yeoryios'un yerini alacaktır. Aubrey Herbert, A. **Record of Eastern Travel** [Ben Kendim: Doğu Gezilerinden Anılar], Londra, 1924, s.161.

⁷¹⁹ Dakin, s.153.

⁷²⁰ Herbert, s.273.

⁷²¹ Augustinos, s. 29.

birçok yerlerde yaşayan Rum toplumlarının çocukları akın ediyordu.⁷²² William Miller adlı Amerikalı yazar şöyle der:

*“Yunan Kırallığı'nın şimdiki budutlarında bulunan ve Atina'da öğrenim gören her Grek, Meğali İdea'yla emzirildikten sonra, onun misyoneri (havarisi) olarak kendi kent veya köyüne döner. Yurtseverlik kıvılcımı, bu Atina Üniversitesi mezunu doktorlarla hukukçular v.s. gibi özgürlüğe kavuşturulmamış olan Yunanistan'ın önderleri arasında parlakça yanar.”*⁷²³

Solcu Yunan yazarlarından Solonos Grigoriadis'e göre, bir süre sonra, 1908 yılı Haziran ayında Abdülhamit'e karşı Genç Türk ihtilali başlayınca, bu, Yunanistan'da da coşkuyla karşılanmıştı. Rumlar/Yunanlılar, Genç Türkler'in Osmanlı Devleti'nin sözde köle olan tüm uyruklarına özgürlük vereceklerine inanıyorlardı.⁷²⁴ Ancak çok geçmeden, Genç Türklerin, Osmanlı Devleti'ni dağıtmak için değil, kurtarmak için erke geçtiklerini görünce epey üzülmüşlerdi. Öte yandan, bir süre sonra başlayan, Balkan Savaşları, Türklere ve aşırı ulusçu propagandayla beslenmekte olan Rumlar arasındaki ilişkileri daha da kötüleştirmişti. İngiliz yazarlarından Llewellyn Smith'in anlattığına göre, 10 Kasım 1912, Pazar akşamı, Londra'da, Yunan yetkililerden Sir John Stavridi, İngiltere'nin 1916'da Başbakanı olacak olan Türk düşmanı David Lloyd George ve birkaç kişiyle birlikte akşam yemeği alırken, Lloyd George şampanya emretmiş ve bardağı kaldırarak, 'Bağlaşıkların şerefine içiyorum ve Türklerin Avrupa'dan çıkarılarak geldikleri yere gönderilmelerini dilerim' demişti.⁷²⁵

Balkan Savaşları ve daha sonraki Türk Kurtuluş Savaşı esnasında, Yunanlılar ellerine geçtiğini iddia ettikleri 65.000 kadar Türk savaş tutsağına kötü işlem yaparak onları, Lavrio dışında Makronisi (Uzun Ada) adlı çöl bir adaya hapsedmişlerdi. Yunanlı yazar Grigoriadi'e göre, 1948 ile 1950 yılları arasında bu tutsakların iskeletleri kazılarla ortaya çıkarılıyordu. Yazar şöyle der: 'Türk savaş tutsaklarının bu felaketi Yunan halkından gizli tutulmuştur.'⁷²⁶ Hrisanthos Gayios adlı Yunanlı dramatis, 1976'da Atina'da yayınlanan 'I Zontani Nekri' (Yaşayan Ölüler) başlıklı eserinde, tutsaklar kampındaki Türklerin feci yaşamlarını dile getirmektedir.⁷²⁷ Yine Balkan Savaşları

⁷²² *Ibit.*, s.29.

⁷²³ William Miller, **Greek Life in Town and Country** (Kent ve Köylerde Yunan Yaşamı), 1905, s.158.

⁷²⁴ Grigoriadis, s.93.

⁷²⁵ Sir John Stavridi, **Günlüğü, 1912-1915**, Stavridi Belgeleri; Smith, s.12.

⁷²⁶ Grigoriadis, s.132-133.

⁷²⁷ Atina, 1976, s.31.

günlerinde, her türlü işkence, ırza geçme, yağma ve cinayet olaylarına maruz kalan binlerce Türk ve öteki Müslümanlar, evlerini bırakarak Osmanlı ülkelerine sığınmak zorunda kalmışlardı.

Böylece I. Dünya Savaşı⁷²⁸ henüz başlamadan, Panhelenizm, Yunanistan'a Mora, Girit, Tesalya ve Makedonya'yı sağlamayı başarmıştı. Ethniki Eteria, Yunan vizyonu Meğali İdea'yı başarıyla çevreye yaymıştı. Örgüt, bu vizyonu kuşaktan kuşağa aktarırken, Yunan medyası, Rum Ortodoks Kilisesi, fanatik papazlar, Yunan eğitim sistemi ve aşırı ölçüde şovenist olan Yunan eğitimcilerden, edebiyat, sanat, müzik ve tiyatrodan ve Batı'daki Rum/Yunan aydınlarıyla dostlarından da büyük ölçüde yararlanmıştı.⁷²⁹ *Megali İdea* cıların üzerinde titizlikle durduğu usul, ilkokul öğrencilerinin beyinlerini yıkamaktı. Son zamanlara kadar, Rum/Yunan okullarında okutulmakta olan çeşitli kitaplarda Türk düşmanlığı göze çarpıyordu.⁷³⁰ Yunanistan'daki ilkokullarda 3. sınıflara okutulan tarih kitabından, Türklere karşı nefret duyguları kışkırtan şu alıntıya bakınız:

*“Başmelek gökten baykırdı: Kutsal Adamlar, aşağıya ininiz! Papazlar, Kutsal Emanetleri toplayınız! Ve siz, kandiller, sönünüz! Tanrı Konstantinopolis'i (İstanbul'u) Türklere veriyor! Derhal Frenklere haber gönderiniz. Üç süslü gemi getiriniz. Bunlardan bir tanesine Haç'ı, ikincisine İncil'i, üçüncüsüne de Kutsal Emanetleri yükleyiniz. Onların, köpek Türklerin ellerine geçmesine fırsat vermeyiniz! Kutsal Meryem Ana titriyor – İkonların (putların) gözleri yaşarmıştır; uzaktan ses geliyor: 'Sus Meryem Ana! Ağlama! Konstantinopolis yine bizim olacaktır.'”*⁷³¹

Megali İdea konusun da Yunan yazarları, sağcı ve solcu olmak üzere iki gruba ayrılmışlardı. Solcu Grigoriadis'e göre, birçok kişiler, Meğali İdea'yı

⁷²⁸ Bu bildiride, I. Dünya Savaşı ve sonrası dönemdeki Türk-Yunan ilişkileri incelenmemiştir.

⁷²⁹ Salahi R. Sonyel, **Minorities and the Destruction of the Ottoman Empire** (Azınlıklar ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Yıkımı), Ankara, 1993, s.3.

⁷³⁰ Bkz. Ioannis Kafentzi, **İstoria Ton Neoteron Hronon** (Modern Yılların Tarihi), Atina, 1974; ayrıca Bkz. Dünya Yönetimi Parlamento Grubunun Eğitim Danışma Komitesinin bu konuda Kıbrıs'ta Türk ve Rum/Yunan tarih kitaplarıyla ilgili olarak yaptığı Araştırma: “Cyprus School Histroy Texbooks - A Study in Educational and International Misunderstanding” (Kıbrıs Okullarında Tarih Kitapları- Eğitim ve Uluslararası Anlaşmazlıklarla İlgili Bir Araştırı), **New Cyprus**, C.I, no:3, Lefkoşa, Nisan 1985, s.24 vd.; S.R. Sonyel, “Disinformation-the Negative Factor in Turco- Greek Relations” (Propaganda-Türk-Yunan İlişkilerinde Olumsuz Etkin), **Perceptions**, III, Sayı 1, Ankara, Mart-Mayıs, 1998, s.42.

⁷³¹ “Greek Primary and Secondary Education-History Texbooks” (Yunan İlk ve Ortaokullarında Okutulan Tarih Kitapları), **Yeni Batı Trakya**, II, no.14, İstanbul, Haziran, 1984, s.29 ve No.21, Aralık 1984, s.8-9.

ülkenin içinde ve dışında bulunan orta sınıfın ideolojik ve yapay uydurması olarak niteler. İoannis Kordatos adlı solcu tarihçi, bu görüşü destekler ve bunun yanlış yansıtıldığını öne sürer. Onun görüşüne, Yunan yönetici sınıfı, halkın dikkatini kendilerine felaket getirici iç sorunlardan başka yana, örneğin, Bizans İmparatorluğu'nun dirilişine çekmek için Megali İdea'yı yanlış olarak yansıtmış ve bunu kötüye kullanmıştır. Yönetici sınıflar, Türkler Kızıl Elma'ya (geldikleri yere) sürülürlerse, Yunanistan'ın bir bolluk ülkesi biçimine geleceğine dair halkı aldatmışlardı.

Gazeteci yazar ve politikacı Nikolaos Dragumis de şöyle der:

*'Yunanistan'da rejime karşı memnuniyetsizlik yayılınca, Yunan yönetimi, ülkede kargaşalık çıkması olasılığında kaygılanarak, halkın dikkatini iç sorunlardan başka sorunlara çekmek için, anayurdun yüceliğine dayanan **Megali İdea**'yı kullanmak zorunda kalmıştı.'* ⁷³²

Yine solcu yazarlardan İoannis Zevgos'da *Meğali İdea*'dan amacın, halkı aldatmak olduğunu öne sürer.⁷³³ Ancak, kimi sağcı öğeler de bu ideolojiyi eleştirir. Yunan Büyükelçilerinden Aleksis Kiru, *'Yunan Dış Politikası'* adlı kitabında, Yunan hükümetinin *Meğali İdea*'ya aslan payı verirken ülkenin yönetimini, güvenliğini, eğitim ve kamu bayındırlık işlerini büsbütün unutmuş olduğunu kaydeder.⁷³⁴ Aklı başında Rum ve Yunanlılara göre, gerçekte, başkenti İstanbul olmak üzere Bizans İmparatorluğu'nu yeniden diriltmek olanaksızdı ve yıkıcı bir rüyadan başka bir şey değildi. Ayrıca, halkının çoğunluğu yabancı olan ülkeleri fethetmek, 'şövenist, yayılımcı ve emperyalist bir tutumdur.'

1 Mayıs 1901'de Atina'da, 'Dergimiz' (**To Periodikon Mas**) başlıklı dergide, çeşitli yazarlara, Yunan ulusunun görüşleri ve özellikle *Megali İdea* hakkında sorular soran bir anket yapılmıştı.⁷³⁵ Sorulardan biri, 'Yunanistan'ın zulme uğramış çocukları nasıl birleştirebilir?' idi.⁷³⁶ Atina Üniversitesi Profesörlerinden Pavlos Karolidis bu soruya cevaben şöyle demişti: 'Uygun İdeal, *Yüce İdeal*dir; bunun amacı, bütün Helen ulusunun özgürlüğünü ve siyasi birliğini sağlamaktır. Bu İdeal Binans Helenizmi'nin geleneklerini

⁷³² Nikolaos Dragumis, **İstorike Anamnis** (Tarihi Anılar), alıntı, Grigoriadis, s.21.

⁷³³ Yannis Zevgos, **Sintomi Meleti Tis Neollinikis İstorias** (Yeni Helen Tarihinin Kısa İncelenmesi), C.II, Atina, 1945, s.23.

⁷³⁴ Grigoriadis, s.23.

⁷³⁵ **To Periodiko Mas:** 'Ta Ellinika İdeodi Ke I Megali İdea-Gnomi Ton Sihronon' (Yunan İdealleri ve Yüce İdeal- Günümüzde Yaşayanların Görüşleri), 1.5.1901, s.105-106.

⁷³⁶ *Ibit.*, s.6.

kendinde toplamıştır. Helenizm, ulusal ve tarihi haklarına sahip çıkmada sebat etmelidir.⁷³⁷ Başkaları ise bu ideali retorik (laf) olarak tanımlıyor; eskimiş ve modası geçmiş olarak görüyorlardı. Yunanlı şair Kostis Palamas da bu idealin ‘çirkin ve aksak bir biçimde yansıtıldığını; onun etkin olması için maneviliğini koruması gerektiğini’ vurgulamıştı.⁷³⁸

Yunan Kırالیyla maiyeti de *Megali İdea*’dan yararlanmaya çalışıyordu; ama özellikle Yunan tahtına oturan ilk Kral Othonos, bu konuda bazen gülünç durumlara düşmüştü. Sultan II. Mahmut döneminde İzmir’i ziyaret eden Othonos, Oradaki Rumlar tarafından coşkuyla karşılanmıştı; ama Padişah, bu olaydan sorumlu gördüğü İzmir Metropolitini azletmesi için Rum Patriğine baskı yapmıştı.¹³⁹ Sultan Mahmut’un 30 Haziran 1839’da ölümü üzerine, Kral Othonos, Donanma Bakanı Amiral Kriezi’yi çağırarak, ona şu emri vermişti: ‘Sayın Bakan, “Otto” adlı savaş gemisini hemen hazırlamanızı dilerim’. Bakan ona gemiyi hangi maksat için istediğini sorunca, Kral şu yanıtı vermişti: ‘İstanbul’da Padişah’ın vefat etmiş olduğunu bilmiyor musunuz? Derhal Konstantinopolis’e hareket etmek isterim. Beni orada gördükleri zaman, Doğu İmparatorluğu’nun kuruluşunu açıklamakta tereddüt etmeyeceklerdir’. Yunanlı tarihçi Spiros Markezinis bu konuda şu yorumu yapmıştı: ‘Tanrıya şükür olsun, söz konusu savaş gemisi o sırada tamir ediliyordu ve bu arada Abdülmecit yeni padişah ilan edilmiş: Otto’nun planlarını suya düşürmüştü.’⁷⁴⁰

Öte yandan, Yunan öğelerinden Zografos, Türk-Yunan ilişkilerini geliştirmek için 1839 yılı Haziran ayında İstanbul’a giderek epeyi gayet harcamış; bu uğraşlarından dolayı Padişah Abdülmecit ona nişan vermişti. 3 Mart 1840’da, her iki ülke arasında ilk defa olarak bir dostluk ve ticaret anlaşması imzalanmıştı. Ancak, Zografos, 12 Mart’ta Atina’ya dönünce vatan haini olarak lanetlenmiş ve Yunanistan’ı Türklere satmakla suçlanmıştı.⁷⁴¹

Son olarak şunları belirtmek gerekmektedir. Küçük bir devlet olan Yunanistan, *Megali İdea* gibi yayılımcı bir ideoloji veya politikayı uygulayabilecek bir durumda değildi. Yunan siyasi önderleri ve tüm olarak Yunan halkı şu eski taktiği kullanmışlardı: Yunanistan, Osmanlı Devleti’nde çıkacak her iç bunalımı istismar etmeye, o devletin sınırları içindeki sözde

⁷³⁷ *Ibit.*, s.107.

⁷³⁸ *Ibit.*, s.42.

⁷³⁹ Miller, s.166.

⁷⁴⁰ Gerigoriadis, s.27-28 Markezinis’ten alıntı.

⁷⁴¹ Gerigoriadis, s. 40.

köleleşmiş Rumları isyana kışkırtarak onları silahlandırmaya ve böylece emperyalist Avrupa devletlerinin buyruklarına göre davranmaya hazırdır. Ancak, çoğu kez, bu taktik başarılı olmamıştı. Buna karşın, ne kadar üzücüdür ki, Yunan eğitimcilerinin, papazların, politikacıların ve basının kışkırtmalarıyla *Megali İdea* etkisini sürdürmüştür ve bugün de birçok Rum ve Yunanlıların beyinlerine ve kalplerine saplanmış olarak duruyor. Bu da, Türkiye ile Yunanistan ve Kıbrıs'ta Türklerle Rumlar arasındaki ilişkiyi iyiye götürmek için yapılan tüm içten davranışları engelliyor.

Beni sabırla dinlediğiniz için teşekkür ederim

OTURUM BAŞKANI- Efendim, Sayın Sonyel'e çok teşekkür ediyoruz. Aslında kendileri çok uzaktan geldiler, ben kabul etmeyi göze almıştım bir 5 dakika uzatayım diye, ama o kadar dakik davrandılar ki, tam süresinde bitirdiler. Aslında kendileri tabiri caizse, İngiliz arşivlerinde yatar kalkar, tam bir arşiv kurdudur; özür dileyerek. Bize çok değerli araştırmalar, belgeler kazandırıyor kuşkusuz. Bugün sunduğu bildiri de çok ayrıntılı bir çalışma, derinlemesine bir araştırma burada söz konusu. İğneyle kuyu kazar gibi, Yunanistan'dan bize yönelik olan planları, projeleri gayet açık bir şekilde ortaya koydular. Bu bizim yabancıları olduğumuz bir uygulama değil, Yunanistan'la şimdi de NATO içinde müttefikiz; ama dün Ermeniler için bir sürü plan, proje geliştiren Yunanlılar, bugün Atina'nın çevresinde bölücü örgüte kamplar verebiliyorlar veya Güney Kıbrıs'ta büyük bir kitleyi Amerikan ve İngiliz istihbarat subaylarının talim terbiyesinde yetiştiriyorlar, yetiştirdiler de. Belki onlar şu sıralar Kuzey Irak'ta tur atıyorlar, bilmiyoruz.

Dün de Sayın Sonyel çok güzel bir noktaya değindi, "*sakın sanmayın ki, Avrupalılar Sevr'i unuttular, kafalarının bir köşesinde Sevr var.*" Zaten biz de kendisiyle bu konuda hemfikiriz. Ne kadar eleştiriye uğrasak da, bu Sevr projesinin dün olduğu gibi, gerçekleşmeyen Sevr projesinin, bugün de ortam bulunduğu zaman ortaya konulacağından hiç kuşku yok. Kaldı ki, bugün Türkiye'nin Batı'nın mali, siyasi ve ekonomik Sevr'i, Sevr uygulamaları içinde olduğunu da unutmamak lazım diye düşünüyorum.

Şimdi Ankara Üniversitesi'nden Araştırma Görevlisi Tülay Keskin Ercoşkun, "*1856 Paris Barış Anlaşmasının Osmanlı Basınına Yansımaları*" başlıklı bildirisini sunacaklar.

Buyurun efendim.

Arş. Gör. TÜLAY KESKİN ERCOŞKUN (Ankara Üniversitesi Tarih Bölümü)- Teşekkür ederim Sayın Başkan.

Değerli konuklar; öncelikle heyecanımı mazur göreceğinizi umarım. Bildirimizin konusu modern savaşların ilki olarak kabul edilen Kırım Savaşı'nı sonuçlandıran Paris Barış Antlaşması'nın Osmanlı Basını'na yansımalarıdır.

İlk önce süreyi yetiştiremeyeceğim korkusuyla, baştan niye böyle bir konu seçtiğimi söyleyeyim. 17 Aralık 2004 tarihinde Kızılay Meydanı'nda güpegündüz havai fişek gösterisi yapıp,⁷⁴² fişeklerle kutlamaların yapılmasını görünce, acaba Paris Barış Antlaşması'nın basında nasıl yansıtıldığını merak ettim. Yani kamuoyu nasıl algılamıştı; Avrupa devletlerine dâhil olduğu bir barış antlaşmasıyla ilgili olarak neler yansımıştı diye ona bakmak istedim.

1856 PARİS BARIŞ ANTLAŞMASI'NIN OSMANLI BASININA YANSIMASI

Modern savaşların ilki olarak kabul edilen Kırım Savaşı'nı sonuçlandıran Paris Barış Antlaşması'nın imzalandığı dönemde Osmanlı Basınında yayınına sürdüren iki gazete mevcuttur. İlki, 1831'den itibaren yayın hayatına başlayan Takvim-i Vekayi'dir. Haftalık olarak yayımlanan bu gazetede bilindiği gibi resmi yazıların ve haberlerin yanı sıra diğer önemli gördüğü olay ve haberlere de yer vermektedir.

Diğeri ise resmi olmayan Türkçe haftalık Ceride-i Havadis'tir. 1840 yılında William Churchill tarafından çıkarılmaya başlanmış ve ölümünden sonra oğlu tarafından devam ettirilmiştir. Biçim ve üslubuyla resmi gazeteye uyan bu gazete, uluslararası ilişkilere ondan daha çok yer ayırıyordu. İlk yıllarında bazı güçlüklerle karşılaşmış ve 1843'te muhtemelen Rus baskısının bir sonucu olarak bir süre kapatılmıştı. Daha sonra yeniden yayına başladı. İlanlarının gittikçe artan geliri, gazeteyi resmi gazete gibi düzenli çıkarmayı başaramamakla beraber yaşattı.

Kırım Savaşı'nın patlaması yeni imkânlar getirdi. Gazeteci Churchill İngiliz gazeteleri için savaş muhabirliğini aldı. Ceride-i Havadis tarafından da özel ilavelerle yayınlanan haber yazıları, dört gözle bekleyen Türk okuyucuya, modern bir devlette gazetenin fonksiyonu ve değeri hakkında yeni bir kavrayış kazandırdı. Gittikçe büyüyen bu okuyucu çevresiyle teması sürdürmek için

⁷⁴² Burada sözü edilen havai fişek gösterisi, 17 Aralık 2004 AB Brüksel Zirve Kararı'ndan sonra Ankara'da gündüz saatlerinde yapılan kutlama gösterileriyle ilgilidir. Editörün Notu.

Ceride-i Havadis'in yayıncıları daha önce resmi gazeteye uyararak kullandıkları sıkıcı, ağdalı üslubu terk ederek, sade ve kısa bir anlatımı benimseyip gazetenin dilini basitleştirmeye başladılar. Türk gazeteci üslubu onların sütunlarında doğdu. Haberler kadar çok kez seri halinde makale ve hikâyeler de yayınladılar ve böylece belki Şinasi de dâhil olmak üzere birçok Osmanlı edebiyatçısına edebi gazetecilikte ilk çıraklık imkânını verdiler.⁷⁴³

Bu sunumumuzda Paris Barış görüşmelerinin ve anlaşmasının sözü edilen gazetelere yansımaları kısaca ele alacağız. Ancak öncelikle, Osmanlı-Rus ilişkileri ve Kırım Savaşı hakkında birkaç söz söylemeyi de gerekli görmekteyim.

Osmanlı Tarihi'nin son üç yüzyıl içindeki devrinin önemli kısmını siyasi, diplomatik ve askeri açılardan Rusya ile olan ilişkiler oluşturmaktadır. Türkiye'nin jeopolitik durumu ve Rusya tarihinin Büyük Petro'dan sonra izlediği genişleme ve yayılma siyaseti gereği iki devlet arasında başta askeri olmak üzere çeşitli karşılaşmalar olmuştur. I. Petro'dan itibaren Osmanlı ile Rusya arasında I. Dünya Savaşı dâhil dokuz büyük savaş yapılmıştır ve bunlardan Prut (1711) ve Kırım (1853–56) haricinde tüm savaşlarda Osmanlı yenilmiştir.

Daha 16. yüzyılda ortaya konan “Moskova Üçüncü Roma” görüşü, geliştirilmiş ve bu defa Rusya'nın “Bizans'ın varisi” olacağı görüşü, Rus siyasetinin ana ilkelerinden biri olmuştur. İstanbul ve Boğazları ele geçirmek veya hiç olmazsa Rus kontrolü altına almak tasarısı, dış siyasetinin ana ilkesi haline gelmiştir. Bu amaç, bilindiği üzere I. Dünya Savaşı'nın çıkmasında önemli rol oynamıştır.

Boğazları Rusya'ya kaptırmamak yolundaki büyük devletlerin gayretleri ve aynı zamanda aralarındaki siyasi ve ekonomik alandaki rekabet, Osmanlı'nın kendini Rusya'ya karşı korumasında çok büyük bir rol oynamıştır. Rusya askeri faaliyetlerde bulunurken bir yandan da siyasi ve diplomatik girişimlere de hız vermiştir. Boğazlar meselesinde, mümkünse İngiltere ve Avusturya ile anlaşmak girişiminde bulunmuştur. Ancak İngiltere buna yanaşmadığı gibi Avusturya da, Rusya'nın arzularına göre hareket etmek istememiştir. Rusya, Almanya ile de bu hususta bir anlaşmaya varmaya çalıştıysa da, talepleri karşısında Berlin diplomatik çevreleri, St. Petersburg'tan gelen tekliflere yanaşmadılar.⁷⁴⁴

⁷⁴³ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, 7.B., TTK, Ankara, 1998, s. 145- 147.

⁷⁴⁴ Fahir Armaoğlu, **19.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, TTK, Ankara, 1997, s. 227-230; Enver Z. Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. V: Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856), 6.B., TTK, Ankara, 1994, s. 219-223.

Rusya'nın özellikle Çar I. Nikola'dan itibaren izlediği siyaset sözde Osmanlı İmparatorluğu'nun mevcut durumunu muhafaza etme isteği daha doğrusu diğer devletlere - başta İstanbul ve Boğazlar olmak üzere - Türk topraklarından hiçbir şeyi kaptırmamaktı. Doğal olarak bu siyasetin bağları "Boğazlar Meselesi"ne düğümlenmektedir.

1833'te Hünkâr İskeleyi Anlaşması ile Rusya için en çok istenilen durum ortaya çıkmış ve bütün Büyük Devletlerin donanmalarına Boğazlar kapatılırken, Rus savaş gemilerine açılmıştı.

Bilindiği gibi, 1848 İhtilalinden sonra Fransa'da İkinci Cumhuriyet ilan edildi. Bu arada Paris'te baş gösteren ayaklanma kanlı bir şekilde bastırılarak "düzenin iadesi" I. Nikola'nın fazlasıyla hoşuna gitmişti. Fransa'da yapılan Cumhurbaşkanı seçimini, Louis Napoléon kazanmıştı. Louis Napoléon bir hükümet darbesi ile idareyi tamamıyla eline almış ve 4 Aralık 1852'de kendisini III. Napoléon adı ile İmparator ilan etmişti.

İngiltere dâhil birçok devlet III. Napoléon'un imparator ünvanını tanıdılar. Ancak Çar I. Nikola, ihtilalci yollarla iktidara geldikten sonra, başına taç giymiş bir kimseyi imparator olarak tanımak istemiyor ve III. Napoléon'a resmi haberleşmede "birader" değil sadece "dostum" diye hitap etmekte ısrar ediyordu. Avusturya ile Prusya ilk önce Çarı bu konuda destekledilerse de daha sonra III. Napoléon'un "biraderliğini" tanıdılar. İşte bu ünvan yüzünden I. Nikola ile III. Napoléon'un arası gittikçe açıldı.

İstanbul ve Boğazları almak ve öleceği kesin sayılan "hasta adamın mirasına konmak" arzusu, I. Nikola'da sabit bir fikir haline gelmiş ve sallatanının sonuna kadar bu görüşün esiri olmuştur. Bunun içindir ki 1833 Hünkâr İskeleyi Anlaşması'ndan sonra var gücüyle Rus ordusunun geliştirilmesine gayret etti. 1841'de Boğazların yeni statüsünü tayin eden Londra Sözleşmesi sırasında askeri bakımdan henüz pek kuvvetli olmadığından, Çar bu anlaşmaya karşı çıkamadı.

Öte yandan, 1848 ihtilalleri sırasında Macar ayaklanmasını bastırmayı kendisi için bir fırsat bilen I. Nikola 1849'da Macaristan'a girerek, Habsburg İmparatorluğu'nu çözülmekten kurtarmış ve "Avrupa'nın jandarması" olduğunu ispatlamıştı. Böylece yalnız Rusya ve Avrupa'nın değil, bütün dünyanın "en kudretli hükümdarı" sayılmakta ve korkulmaktaydı.

Rus askeri çevrelerinde 1852 sonlarına doğru Türkiye'ye karşı savaş hazırlıkları yapılmak istendi. İstanbul ve boğazların kolayca zaptının nasıl mümkün olacağı üzerinde durulmuştu. Bunun ancak ani bir hücumla gerçekleşebileceği kanaatine varılmıştı. Ani baskın görüşü, Rus ordusunca çok cazip görünmüştü. Nitekim 1853 Haziran'ında Sivastopol'da, Boğaz'a çıkarılacak kuvvetlerin hazırlığına girilmişti. Böylece, 1852 yılı sonu ve 1853 yılı başından itibaren Rus hükümet ve askeri çevrelerinde Türkiye'ye karşı harekete geçmek işi ciddi olarak düşünölmeye başlanmıştı.⁷⁴⁵

Ancak I. Nikola savaşa başlamadan önce Rusya'ya karşı cephe alabilecek devletleri en aza indirmek yolunda diplomatik faaliyete geçmeyi gerekli görmüştü. Türkiye'ye karşı açılacak bir sefer sırasında Avusturya ve Prusya'nın, Rusya'ya karşı cephe almayacakları kesin sayılıyordu. Her iki devlet de Rusya'nın dediğinden çıkmayacak müttefiklerdi. Hem İngiltere ile arası açık olduğu sanılan hem de tahtında pek sağlam oturmadığı zannedilen III. Napoléon'un da Rusya'ya karşı savaş ilan edeceğine ihtimal vermiyordu. Bu suretle ortada anlaşılması gereken bir İngiltere kalıyordu.

I. Nikola 1844'te Londra ziyareti sırasındaki iyi karşılanmış ve görüşmelerden olumlu izlenimler edinmişti.⁷⁴⁶ Bunun etkisiyle, St. Petersburg'ta 9 Ocak 1853'te yapılan gayriresmi bir kabul sırasında İngiliz elçisi Sir Hamilton Seymour ile arasında Osmanlı Devleti'nin bölüşölmesi görüşölmüşse de bilindiğı gibi bir sonuç alınamamıştır.⁷⁴⁷

Osmanlı Devleti'nin bölüşölmesi konusunda, İngiliz Hükümeti Çar'la aynı fikirde değildi; Devletin dağılıp gitmesine ihtimal verilmiyordu. Bir de tam o sıralarda III. Napoléon tarafından öne sürölen Kudüs'teki Kamame Kilisesi'nin anahtarları meselesi ortaya çıkmıştı. III. Napoléon eski haklara dayanarak, Kamame Kilisesi'nin tamiri ve anahtarlarının Katolıklere yani Fransızlara verilmesini talep ederken,⁷⁴⁸ Çar I. Nikola da bu hakkın Ortodokslara, yani Rumlara ait olduğunu öne sürmekteydi. Babiâli, III. Napoléon'un isteklerini kabul edince, Çar bunu kendisi için bir hakaret saydı ve Türk Hükümetini korkutmak

⁷⁴⁵ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya: XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk Rus İlişkileri (1798-1919)**, A.Ü. DTCF Yayınları:180, Ankara, 1970, s. 69.

⁷⁴⁶ Armaoğlu, s.232-234; Karal, s. 221-222, Harold William Temperley, **England and the Near East:The Crimea**, Longmans, Green: London; New York, 1936, s.272; Kurat, s.70; Ahmet Şükrü Esmer, **Siyasi Tarih**, Maarif Matbaası, İstanbul, 1944, s.182.

⁷⁴⁷ Kurat, s. 70 alıntı; H. Temperley, s.272; E.V. Tarle, **Krymskaia Voına**, Voenna-İstoricheskaia Biblioteka, Moskva : Act, 2005, s.111; **İstoria Diplomatii**, I, s.434. **İstoria Diplomatii**, I, s.434.

⁷⁴⁸ Armaoğlu, s.230-232; Karal, s.223

maksadıyla Odessa bölgesinde seferberlik ilanıyla bazı kıtaları Türk sınırına sevkten başka bir de kalabalık bir maiyetle Bahriye nazırı Prens Mençikof'u Babıâli nezdinde bazı taleplerde bulunmak üzere İstanbul'a gönderdi.⁷⁴⁹

Prens Mençikof'a verilen talimatnamede Kudüs'teki mukaddes makamlar üzerinde Katoliklere tanınan hakların geri alınıp, bunların Ortodokslara verilmesi, Memalik-i Osmaniye'deki Hıristiyan Ortodoksların Rusya'nın himayesi altında olduklarının tanınması ve Rusya ile Osmanlı Devleti arasında bir savunma anlaşması gibi gayet önemli maddeler vardı. Babıâli bunları kabul ettiği takdirde, I. Nikola'nın himayesi altında girecek İmparatorluğu'nun da sonu gelmiş olacaktı. Çar, bu kez İstanbul'u ve Boğazları ele geçirmeyi kararlaştırdığından hem Prens Mençikof gibi gayet haşin tabiatlı birini fevkalâde bir elçi olarak seçmiş hem de Babıâli'nin kabul etmesi mümkün olmayacak isteklerde bulunmuştu.

Prens Mençikof, 28 Şubat 1853'de⁷⁵⁰ İstanbul'a geldi ve diplomatik ilişkilerde misli görülmemiş bir kalabalık ve pervasızlıkla Babıâli nezdinde taleplerde bulunmaya başladı.⁷⁵¹ Alışlagelen nezaket kurallarını çiğnemek suretiyle, Mençikof, Sadrazamı ziyaretinde paltosunu bile çıkarmamış ve "Kamame Kilisesi'nin anahtarlarını Katoliklere veren" Dışişleri bakanı Fuad Paşa'yı görmeyi reddetmişti. Rus elçisinin iki devlet arasındaki ilişkileri bir savaşa götürmek istediği aşikârdı. İstanbul'da Babıâli ile Rus elçisi arasındaki müzakereler uzadı; çünkü Türk makamları meselenin barış yolu ile çözümünü istiyorlar ve mümkün mertebe Rusları teskine çalışıyorlardı.

Öte yandan, 1853 Nisanı'nda İstanbul'a gelen İngiliz elçisi Sir Stratford Canning (o sıralardaki yeni ünvanıyla Lord de Redcliffe) bu krizde çok büyük bir rol oynamıştır.⁷⁵² Kendisi öteden beri Çar'ın "şahsi düşmanı" olarak tanınmıştı ve Babıâli ve Padişah üzerinde nüfuzu çok büyüktü. Lord Palmerston tarafından desteklenmekte olup, İngiltere'deki Rus karşıtı siyasetinin baş temsilcilerinden biri sayılmaktaydı. İşte İngiliz Büyükelçisinin desteği ve direktifleri ile hareket eden Osmanlı Hükümeti, Prens Mençikof'un İstanbul'daki faaliyetlerini gayet ustaca karşılamıştı. Stratford Canning'in İstanbul'daki bu diplomatik faaliyeti, kendisinin âdeta savaşın baş tahrikçisi olduğu iddiasına yol açmıştı.⁷⁵³

⁷⁴⁹ Kurat, s.72 alıntılar E.V. Tarle, s. 127 vd.; H. Temperley, s. 304, Armaoğlu, s.234-236

⁷⁵⁰ Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1985, s.198.

⁷⁵¹ E.V. Tarle, s. 129-130.

⁷⁵² H. Temperley, s. 305

⁷⁵³ Kurat, s. 73 alıntı; E.V. Tarle, s. 129-130.

Mençikof'un İstanbul'a gelişi, karşılanması ve yaptığı görüşmeler Takvim-i Vekayi'ye ve Ceride-i Havadis'e haber olarak yansımış, bazen yorum konusu da yapılmıştır. Nitekim Ceride-i Havadis'in 6 Ramazan 1269 (14.06.1853) tarih ve 625. sayısında Prens Mençikof'un önerilerinden bazıları üzerinde anlaşma sağlanmadığından Babıâli ile ilişkilerini keserek İstanbul'dan ayrıldığı haberine yer verilmiştir. Bu haberin devamında Osmanlı Devleti'nin Rusya ile olan dostane ilişkilerini sürdürmek istediği ancak bu isteğin karşılık bulamadığı, bununla birlikte Rusya'nın savaşa başlamayacağını, barışın devam edeceğinin ümit edilmekte olduğu kaydedilmekteydi. Ancak Rusya'nın karadan ve denizden bazı askeri hazırlıklar yaptığının açık olduğu bunun için de Osmanlı Devleti'nin bu durumu büyük devletlere iletmediği ve ayrıca bazı askeri önlemlere başvurduğu da belirtilmekteydi. Özellikle "... Balkan'ın öte yüzünde ve Tuna sevahilinde.." ile "Bahr-ı Siyah Boğazı'nın" askeri açıdan önemli noktalarında önlemler alındığı, Beşiktaş önlerinde bulunan donanmanın Boğaz yönüne çektiği vurgulanmakta, bununla birlikte Rusya'nın İstanbul'daki konsololarıyla Rus tüccara ve Rus uyruklulara iyi davranılması gerektiği hususunda tembihatta bulunduğu kaydedilmekteydi.⁷⁵⁴

Aynı gazetenin 23.06.1853 tarihli nüshasında ise İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Lord Redcliffe'in Haziran'ın 10'nunda padişahın huzuruna çıktığı; bundan iki gün önce de Avusturya Büyükelçisinin İstanbul'a ulaşarak Babıâli'yi resmen ziyaret ettiği belirtildikten sonra, İngiliz ve Fransız vapurlarının da Dersaadet'e geldiklerinin bildirildiği ifade edilmekteydi. 629.sayıda ise Beşiğe Körfezi'nde demirlemiş bulunan İngiliz ve Fransız donanmalarının nitelikleri ve kaç topla donatıldıklarına ilişkin detaylı bilgi verilmektedir. Ayrıca donanma komutanlarına hoş geldiniz demek üzerine Bahriye feriklerinden Mustafa Paşa ile Ragıb Paşa'nın Ramazan'ın 17. günü iki gemiyle Akdeniz'e açıldıkları belirtilmekteydi.⁷⁵⁵

Bu haberin devamında ise İngiliz donanmasına bağlı bir geminin İstanbul'a gelerek Tarabya'daki İngiliz sefarethanenin önünde demirlediği kaydedilmekteydi.

Takvim-i Vekayi'nin 8 Za 1269 (13.08.1853) tarihli nüshasında da bazı hususlardan dolayı Osmanlı Devleti ile Rusya Devleti arasında anlaşma sağlanmadığı için Rusya'nın Osmanlı Devleti ile resmi ilişkilerini kestiği, İstanbul'daki sefaretini kapattığı ve anlaşmazlığın Rum kilisesine ve

⁷⁵⁴ **Ceride-i Havadis**, no: 625.

⁷⁵⁵ *Ibit.*, 22 N 1269 (01.07.1853) no: 629.

ruhbanlarına verilmiş olan mezhep imtiyazlarının Rusya'nın taahhüdü altına almak istemesinden kaynaklandığı ifade edilmekteydi. Gazetenin yine aynı sayısında Ruslara karşı Osmanlı Devleti ile İngiltere ve Fransa arasında yakınlaşma olduğu ayrıntıları ile vurgulanmaktaydı.

Bir kısmını aktardığımız bu haber ve bilgilendirmelerden de anlaşıldığı üzere hem Takvim-i Vekayi'de hem de Ceride-i Havadis'te savaş öncesindeki görüşmeler, gelişmelerle ilgili kamuoyunu aydınlatıcı, bilgilendirici, hükümetin tavrını açıklayıcı, yazı ve değerlendirmelere yer verilmektedir. Bu durum savaş çıktıktan sonra da devam etmiştir. Nitekim Rusya'nın Eflak-Buğdan'ı işgali ve Osmanlı Devleti'nin işgali protesto etmesiyle ilgili haber ve değerlendirme Takvim-i Vekayi'de yer almıştı.⁷⁵⁶ Yine gazetenin bir sonraki sayısında harp ilanına karar verildiği gerekçesiyle açıklanmakta, savaşla ilgili Padişah fermanının suretiyle fetva metnine yer verilmekteydi. Ardından Sadrazam'a hitaben çıkarılan ve harp hazırlıklarına başlanmasını içeren Padişah'ın önerilerine yer verilmekteydi. Ayrıca Padişah'ın da Edirne'ye geçeceği bilgisi yer almaktaydı.⁷⁵⁷

Takvim-i Vekayi'nin 14 Safer 1270 (16.11.1853) tarih ve 495. sayısında ise Beşiğe'de bulunan İngiliz ve Fransız donanmalarının İstanbul'a geldikleri haberi yer almaktaydı. Bir sonraki sayıda Yergöğü ve civarında Cafer Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetleriyle Rus birlikleri arasında çarpışmaların sürdüğü Doğu Cephesinde Ahıska, Ahirkelek, Bayındır taraflarında 12 Kasım 1853'te Ruslara karşı başarılar kazanıldığı vurgulanmaktaydı.⁷⁵⁸

Gazetenin 26 Ra 1270 tarih (27.12.1853) ve 497. nüshasında ise Sinop Baskını hakkında bilgi verilmekte Padişahın onayı ile toplanan Meclis-i Umumi'nin görüşmeleri aktarılmaktadır. Aynı şekilde gazetenin diğer nüshalarında da savaşın gelişmesiyle ilgili haberlere ve yorumlara yer verildiğini görmekteyiz. Örneğin; gazetenin bundan sonraki nüshalarında Kalafat, Şekvetil, İshakça'nın fethi, Şekvetil yakınlarında Rus donanması ile Osmanlı kuvvetleri arasındaki çatışma, Kalafat mevkiindeki savaşlar ile ilgili bilgi aktarılmaktadır.⁷⁵⁹ Takvim-i Vekayi'nin 14.06.1854 tarihli nüshasında Kalafat istihkamatında 17 Nisan 1854 sabahında Rusların hezimete uğratıldığı belirtilmektedir.

⁷⁵⁶ **Takvim-i Vekayi**, defa 492, 1 Zilhicce 1269 (5 Eylül 1853).

⁷⁵⁷ *Ibit.*, defa 494,495.

⁷⁵⁸ *Ibit.*, defa 496.

⁷⁵⁹ *Ibit.*, defa 495,497, 499

Savaş haberleri, siyasi görüşmeler ve çatışmalarla ilgili bilgilendirmelerin dışında hem Ceride-i Havadis'te hem Takvim-i Vekayi'de halkın ve devlet memurlarının savaşa maddi katkıda bulunmak amacıyla çeşitli yardımlarda bulduklarına dair bilgi aktarılmaktadır. 18 Nisan 1854 tarih ve 503 sayılı Takvim-i Vekayi'de üst düzey devlet memurlarının (Sadrazamın, Şeyhülislam, Tophane Müşiri, Serasker, Hariciye Nazırı vd.) yaptıkları yardımların listesi yer almaktadır. Aynı şekilde Müslüman ve Müslüman olmayan halkın yaptıkları yardımlar da gazete nüshalarında düzenli olarak yayınlanmaktaydı. Harp masraflarının karşılanması amacıyla bir kampanya düzenlenmişti. Bütün ülke halkı Müslim, Gayri Müslim farkı gözetmeksizin yardıma koşmuştu.⁷⁶⁰

Bilindiği gibi, Eylül 1855'de Sivastopol'un düşmesinden sonra Rusya artık tamamıyla yenilmiş bulunuyordu. Bu durum karşısında barış görüşmelerine girişmekten başka yol kalmamıştı. Nitekim Paris'te başlanan görüşmeler sonucunda 30 Mart 1856 tarihinde Paris Antlaşması imzalandı.

Bir taraftan, İngiltere ve Fransa, Sardunya Kralı, öbür taraftan Rusya arasında yapılan bu barış Rus-Türk ilişkileri itibariyle ayrıca önemlidir. Osmanlı Devleti "Avrupa Devletleri Camiası"na alınmış, yani Avrupalı devletler hukukundan yararlanacağı resmen tasdik edilmişti. Aynı zamanda Osmanlı'nın bütünlüğü de antlaşmayı imzalayan devletler tarafından garanti ediliyordu. Antlaşmanın en önemli bir diğer maddesi de, Rusya'nın Karadeniz'deki durumunu tayin ve tespit eden 9. Madde olup, bununla "Karadeniz tarafsız ilan ediliyor ve burada hiç bir devletin savaş gemisi bulundurmasına izin verilmiyordu". Bu suretle, Karadeniz'de Ruslar donanma bulunduramayacaklar ve dolayısıyla İstanbul ve Boğazlar'a karşı yaptığı baskı son bulacaktı.⁷⁶¹

Savaş bitiminde Paris'te yapılan barış görüşmeleri de her iki gazeteye yansımıştır. Barış görüşmeleri için Osmanlı Devleti'nin görevlendirdiği kişilerle ilgili haber Takvim-i Vekayi'nin 14 Şubat 1856 tarihli nüshasında yer almıştır. Aynı nüshada Padişahın Hattı Hümayununa da yer verilmiştir.⁷⁶²

Ceride-i Havadis'te ise Barış görüşmelerinin haftanın pazartesi, çarşamba ve cuma günleri yapıldığını, kararların, ertesi günü kaleme alındığını, görüşmeler bitene kadar toplantılara katılanların dışarıya haber vermemeleri

⁷⁶⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Besim Özcan, **Kırım Savaşında Mali Durum ve Teb'anın Harp Siyaseti (1853-1856)**, Atatürk Üniversitesi Yayını, Erzurum, 1997.

⁷⁶¹ Kurat, s.74.

⁷⁶² **Takvim-i Vekayi**, defa 538, 7 Cemaziyel evvel 1272.

için önlem alındığı ifade olunmaktaydı.⁷⁶³ 24 Receb 1272 (31.03.1856) tarih ve 782. sayının ilavesinde ise “Dünkü Pazar günü” Barış Antlaşması’nın imzalandığı haberinin alındığını, bunun Sadrazamlıktan alınan telgrafla duyurulduğu belirtildikten sonra “... *İş bu musalâba-yı Devlet-i Âliyenin itilâ-yı şeref ve şânını mucib ve hukuk ve menâfi-i seniyyesine tamamiyle muvafık olarak zâ-tı şevket-semât-ı hazret-i Şehin-şâbinin muvaffakiyet-i celile-i mülûkânelerinin bir büyük eseri olmağla dua-yi bekâ-yı ömr ü şevket-i hazret-i padişahî tekrar olunmakta ve saltanat-ı seniyyenin müttefik-i müfemmelerinin bu babda ibrâz ettikleri asâr-i himmet-i cemile umum millet-i Osmaniye tarafından takdir kılınmaktadır. İş bu meserret-i celilenin ilânı için mevaki’-i mâlumeden beş nöbet toprak endâhtı ve donanma icrasıyla izbâr şâdımâni olunacaktır*” denilmekteydi.

Gazetenin 27 Receb 1272 (06.04.1856) tarihli sayısında ise yapılacak ıslahatlara ilişkin Padişahın Hattı Hümayunu ile birlikte yayınlanmış olan fermanın tercümesinin Fransa’nın resmi gazetesinde yayınlandığı bu vesile ile bir açıklamanın da yapıldığına yer veriliyordu: “...*Zât-ı şevket-semât-ı hazret-i Padişahinin muvaffak oldukları bunca asâr-ı hasane ve hayriyyesinden en büyüğü olarak tarihi saltanatlarında ibkâ-yı nâm etmiş olan ve Şubat’ın 18’i tarihiyle neşr ve ilan kılınan Fermân-ı Âliyi bu mahale derc ederiz. Zât-ı hazret-i Padişahî bir türlü unutulmayacağı derkâr olan iş bu vesilede Düvel-i Garbiyyenin arzularına ve Devlet-i Âliyenin istiklal-i âlîsiyle Avrupa hukukuna halisâne sarf eyledikleri fedakârlıklarına kemâl-i istikâmet ve bulus-i niyetiyle nizamât-ı dabiliye tarîkına girmekten başka bir cevab-ı absen verilemeyeceği derkârdır. Silistre’nin müdafaa-i şecianesiyle Kars’ta ta’cub olunacak surette görülen sebat maddeleri Millet-i Osmaniye bütün devletlerin selametlerine elzem bulunan saffet-i askeriye-i kadimesini muhafaza etmiş olduğunu cihana isbat eylemiş ve bir efkâr-ı politika-i akilâne ve şefkatle sudur buyrulmuş olan Ferman-ı Âli-i mezkûr ise Devlet-i Âliyenin mesâlib-i harbiyeyi ikmal ve tahkim için Memalîk-i Mahrusenin saadet-i hal ve servetini temin edecek ve bizzat tebaa’sıyla Avrupa balkının muhabbetini celb eyleyecek surette nizamât ihdasından âlâ bir tarîk olmadığını anlamış idüğünü tasdik etmiştir.*

Devlet-i Âliyenin temami-i istiklal ve mülkiyeti 15 sene akdem Prusya devlet-i fabimesi tarafından tasdik olunmuş olmağla bu kere Paris’te

⁷⁶³ **Ceride-i Havadis**, No:781, 13 B 1272 (20.03.1856).

akd ve teşkil olunan Meclis-i Mükâleme'de buraların tezkir-i zimmında Devlet-i Mümaileyhanın memuren Paris'te bulunan Hariciye Vekili cenabları dahi li-ecli'l müzakere meclisi mezkûre davet olunmuştur..." denilerek Osmanlı yönetimi övülüyor, Avrupa Devletleri hukukundan ve ittifakından yararlanacağı bu vesile ile yineleniyordu.

"Havadisat-ı Dâhiliye" başlığı altında Pazar günü imzalanmış olan antlaşmanın Osmanlı Devleti'nin şeref ve şan kazanmasında etkin olduğu, bunda Padişahın büyük payı bulunduğu, bütün Osmanlı halkının da bu önemli başarıyı takdir ettiğinin daha önce belirtildiği ifade edildikten sonra "... *daha önce belirtildiği gibi beş nöbet toplar atılarak ve Dersaadet ve Bilad-ı Selase ve Boğaziçinde ikad-ı kanadil ve Devlet-i Âliyyenin azimet ve şukubiyle beraber asâr-ı mesalihanın zubura geldiği cümle tarafından tezekkür olunmuş ve Boğaziçi tarafında gece aydınlatma fişenkleri atılıp hava elverişli...*" olsaydı böyle bir kutlamanın görülemeyeceği ifade edilmektedir.

Ayrıca vekillerle bazı önde gelen kimseler de Salı günü Padişahı ziyaret ederek kutlamış, teşekkür etmiş ve saygılarını sunmuşlardır.

Geleneksel olarak önemsenen gün ve olaylar için tarih düşürülmekte olduğu bilinmektedir. Paris Barış Antlaşması için de Evkaf-ı Hümayun muhasebecisi Şefik Bey'in düştüğü tarih gazetede yer almıştır.

Müjdeler geldi peyam-ı sulh-u bayır İstanbul'a

Halik bayram günlerinden ve vaktimiz madud ide

Cevherin tarih zabt ettim şefika kuş edüb

Top-ı sulh endabt olundu nasa Hak mesud ede

1272.⁷⁶⁴

Ceride-i Havadis'in 5 Şaban 1272 tarih ve 784. nüshasında kutlanmakta olan Barış Anlaşmasından dolayı Sadrazamlıkca Perşembe günü Paris'te büyük bir balo verileceği, Fransız İmparatorunun da bütün devlet ileri gelenleri, yabancı devlet temsilcileriyle birlikte baloya katılacağı yazışmalardan anlaşılmaktadır denilmekteydi.

Haberin devamında ise Darüş-Şura-yı Askeri kâtiplerinden Nüzhet Efendi'nin Barış Antlaşmasıyla ilgili olarak yazdığı ve tarih düşüren şiirine yer

⁷⁶⁴ *Ibit.*, No: 783.

verilmekteydi. Son mısrası şöyleydi:

“Nüzehata bir diyecek istemez iş bu tarih
Gördü bu sulh-ı aziz ile cihan taze refah” 1272

SONUÇ

Verdiğimiz bu bilgilerden de anlaşıldığı gibi, dönemin başlıca iki gazetesi olan Takvim-i Vekayi ve Ceride-i Havadis'te devrin önemli savaşlarından biri olan Kırım Savaşı ve takiben imzalanan Paris Barış Antlaşması'yla ilgili oldukça önemli bilgi bulunmaktadır. Ne var ki ülkemizde bu savaş ve ardından imzalanan Antlaşma hakkında aradan bunca zaman geçmesine rağmen kapsamlı bilimsel araştırma ve incelemeler henüz yapılmış değildir. İlk savaş muhabirliği William Churchill'in çıkarmakta olduğu Ceride-i Havadis sivil bir gazete ise de dönemin yarı-resmi gazetesi niteliğini taşıyan Takvim-i Vekayi ile paralel yayın yapmaktaydı. Bununla birlikte Ceride-i Havadis'in dili daha anlaşılabilir Avrupa basınından aktarmalarla ayrıntılı haber ve yorumlara yer verilmekteydi.

Konumuz gereği, savaşla ilgili kısa bilgiler verdikten sonra barış antlaşmasının adı geçen gazetelere nasıl yansıdığına ilişkin birkaç örnek vermekle yetindik. Görüldüğü gibi devletin resmi politikasına ve anlayışına uygun değerlendirmeler yapılmakta, özellikle kutlamaların ayrıntılarına ilişkin haberler aktararak bütün Osmanlı halkının barış antlaşmasını memnuniyetle karşıladığı ısrarla vurgulanmaktadır. Dikkatimizi çeken bir husus da Osmanlı bürokrasisinin, daha doğrusu dışişlerinin bu tarihlerde çağın anlayışına uygun bir tutum ve davranış içine girdiği, Avrupa ülkelerindekine benzer kutlamalara özendiğinin açıkça görülmesidir. Nitekim Paris'te geniş katılımlı bir balonun verilmesi de bunu kanıtlamaktadır.

OTURUM BAŞKANI- Efendim, Sayın Keskin'e çok teşekkür ediyoruz.

Genç bir arkadaşımız, ama bizler gayet biliyoruz ki, 19. Yüzyıl, hatta 1928'e kadar tarih araştırmaları yapan arkadaşların, gazete taraması nedir, ne denli zor iştir, işte karşında Sayın Akşin de oturuyor, gerçekten arkadaşımız zor bir işle mesleki kariyerine başlıyorlar. Daha önünüzde çok mesafe var. Onun için hiç heyecanlanmayın, biz araştırma görevlisiyken bildiriler verdik, aynı sizin gibi hazan yaprağı gibi titriyorduk. Bu iş böyle başlıyor, sonra her şeyi kanıksıyorsunuz. Ben tebrik ederim. Fakat siz tabii söylerken bir şey kafamda çağrışım yaptı, o da 1856'yla birlikte Rus donanmasının Karadeniz'deki gücünün nasıl belli bir statüye bağlanması idi. Tam 150 yıl sonra, yine Karadeniz ve Boğazlar gündeme geliyor ve birisi acaba Montrö'yü nasıl delerim de Karadeniz'de tur atarım planları yapıyor. İşte bu da tarihin garip bir cilvesi olsa gerek. Demek ki, Karadeniz ve Boğazlar uluslararası platforma bu 19. Yüzyılın ilk çeyreğiyle birlikte oturmaya başlıyor; zaten ondan sonra da devamlı gündemde günümüze kadar uzanan süreçte. Tekrar Sayın Keskin'e teşekkür ediyoruz.

Ben hiç vakit geçirmeden, Dr. Birgül Demirtaş Coşkun'a bildirisini sunması için söz vereceğim. Kendisi Başkent Üniversitesi Siyaset Bilim ve Uluslararası İlişkiler Öğretim Üyesi. Tebliğin konusu, *“Osmanlı'nın Dağılma Sürecinde Almanya'nın Balkanlar Politikası: Bir Denge Arayışı mı?”*

Buyurun.

Dr. BİRGÜL DEMİRTAŞ COŞKUN (Başkent Üniversitesi)-

OSMANLI'NIN DAĞILMA SÜRECİNDE ALMANYA'NIN BALKANLAR POLİTİKASI: BİR DENGE ARAYIŞI MI?

Bu çalışmada Alman prensliklerinin 1871'de birleşme sürecini tamamlayarak Alman İmparatorluğu'nu oluşturmalarının ardından bu imparatorluğun Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik politikaları, özellikle imparatorluğun Balkan toprakları üzerindeki politikasına odaklanarak analiz edilmeye çalışılmaktadır. Makalede şu araştırma sorularına cevap aranmaktadır: İlk yıllarında Otto von Bismarck, daha sonra ise II. Wilhelm yönetimlerinin hâkim olduğu Alman İmparatorluğu'nun Osmanlı'da giderek ayrılıkçı akımların kuvvetlendiği Balkanlar bölgesiyle ilgili temel politikası neydi? Berlin yönetimi bu dönemde Balkanlar'da önemli bir güç olmak isteyen müttefiki Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'yla Osmanlı İmparatorluğu arasında nasıl bir ilişki sistemi oluşturulmuştu?

Çalışmada öncelikle Osmanlı'nın Balkanlar'daki rolü ve bu bölgeyle ilgili temel politikası üzerinde durmaya çalışılacaktır. Daha sonra Almanya'nın birleşmesinden önce Prusya döneminde Berlin-İstanbul arasındaki ilişkiler incelenecektir. Bir sonraki bölümde Almanya'nın birleşmesinin, bir başka deyişle Alman İmparatorluğu'nun kurulmasının Osmanlı devletini nasıl etkilediği analiz edilmeye çalışılacaktır. Almanya'nın Osmanlı devletine yönelik dış politikasında önemli rol oynayan askeri işbirliği projeleri ve silah ticareti ile Bağdat demiryolu projesi üzerinde durduktan sonra Berlin yönetimlerinin Balkanlar bölgesine yönelik dış politikaları ve bu politikada zaman içerisinde meydana gelen değişim ele alınacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu ve Balkanlar

Osmanlı devleti kuruluş aşamasını tamamlamasının ardından uzun bir süre boyunca Balkanlar bölgesine doğru genişlemeye çalışmıştır. 1354'de Gelibolu'nun ele geçirilmesiyle başlayan bu süreç daha sonraki yıllarda sırasıyla Sofya, Edirne, Filibe, Niş, Selanik ve Kosova gibi önemli Balkan şehirlerinin fethedilmesiyle devam etmiştir.⁷⁶⁵ 1453'te Bizans'ın başkenti ve

⁷⁶⁵ Balkanlar'daki Osmanlı fetihleriyle ilgili olarak bkz. Stanford Shaw, **History of the Ottoman Empire and Modern Turkey**, Vol. 1, **Empire of the Gazis: The Rise and Decline of the Ottoman Empire, 1280-1808**, Cambridge, Cambridge University Press, 1978, s. 16-18; Barbara Jelavich, **History of the Balkans, Eighteenth and Nineteenth Centuries**, Vol. I, Cambridge, Cambridge University Press, 1983, s. 30-34.

Ortodoks kilisesinin merkezi İstanbul'un ele geçirilmesiyle Osmanlı, Avrupa kıtasında önemli bir güç haline gelmiş ve yüzyıllar boyunca diğer Avrupa ülkeleriyle ekonomik, siyasi ve askeri alanlarda rekabet içine girmiştir. Ayrıca Balkanlar'a yapılan fetihler sayesinde Osmanlı, çok uluslu bir imparatorluk haline gelmiş, ele geçirilen her toprak parçasıyla birlikte yeni halklar Osmanlı sistemine katılmıştır. 14. yüzyılda başlayan Balkan fetihleri 16. yüzyıla kadar sürmüş ve yaklaşık 500 yıl kadar bu topraklar Osmanlı idaresinde kalmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa kıtasındaki bölümünü oluşturan Balkanlar, pek çok açıdan İmparatorluğun merkezini teşkil etmiştir. Bu bölge sadece Osmanlı'nın kuruluşundan sonraki ilk yüzyıllarda fetihlerini yönelttiği coğrafi bir alan değil, aynı zamanda İmparatorluğun başkentini seçtiği bölge olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu, Edirne'nin fethinden sonra başkenti Bursa'dan buraya taşımış, daha sonra İstanbul'un fethiyle ise bu şehir başkent olarak seçilmiştir.

Osmanlı'nın Balkanlar'a verdiği önemin sembolik göstergelerden bir tanesi protokol listesinde bu bölgeden gelen yetkililerin diğer bölgeden gelenlerin daha önünde yer almalarıdır. Örneğin Balkanlar Kazaskeri'nin adı Anadolu Kazaskeri'nin önüne yerleştirilmiştir.⁷⁶⁶ Bu da Balkanlar'a verilen önemin sembolik, ama önemli göstergelerinden biri olarak değerlendirilebilir.

Osmanlı'nın Balkanlar'a verdiği önemi nasıl değerlendirmek gerekmektedir? Osmanlı İmparatorluğu kendisini bir Avrupa gücü olarak algılamış ve bunu diğer ülkelerin de bu şekilde algılamasını istemiştir. Bu nedenle Balkanlar'ın Avrupa coğrafyasındaki konumu bu bölgeyi Osmanlı için oldukça önemli kılmıştır. Ayrıca Balkan fetihlerini etkileyen unsurlardan biri de Osmanlı'nın bu bölgeye İslam'ı getirmek istemesi olmuştur.

Öte yandan, Balkan halkları Osmanlı'nın yönetiminde önemli roller oynamışlardır. Balkan kökenli pek çok sadrazam Osmanlı döneminde görev yapmıştır. İstanbul'un fethinden sonraki 170 yıl içinde işbaşına gelen 50 sadrazamdan 11'i Arnavut, 11'i Güney Slav, 6'sı ise Rum kökenlidir.⁷⁶⁷ Bunun yanında Tercüme Bürosu'nun Başkanı da genellikle Rumlardan seçilmiştir.⁷⁶⁸ Balkan halklarının ve aynı zamanda diğer halkların Osmanlı yönetiminde

766 Peter F. Sugar, **Southeastern Europe Under Ottoman Rule, 1354-1804**, Seattle ve Londra, University of Washington Press, 1977, s. 35.

767 Charles and Barbara Jelavich, **The Balkans**, New Jersey, Prentice-Hall, Inc., 1965, s. 28.

768 Sugar, **Southeastern Europe Under Ottoman Rule**, s. 128.

oynadıkları önemli roller devşirme sistemi sayesinde gerçekleştirilebilmiştir.⁷⁶⁹

Osmanlı devletinin bu bölgeye getirdiği istikrar bazı iç ve dış nedenlerden dolayı 18. yüzyıldan itibaren bozulmaya başlamıştır. İlk neden olarak Fransız devrimiyle Avrupa'da etkisi giderek artan milliyetçilik akımının Balkan halkları arasında da yaygınlaşmasından bahsedilebilir. İkinci olarak ise yabancı aktörlerin Osmanlı'daki gayri-Müslim milletler üzerinde etkili olmaya çalışmaları ve onların siyasi projelerini teşvik etmeleri sayabilir. Bu konuda en çok aktif olan devletlerden bir tanesi Çarlık Rusya'sıdır. Üçüncü olarak ise Osmanlı devletinin giderek güçsüzleşmesi ve yönetici elitlerin halk üzerindeki etkisini kaybetmeleri, Balkanlar'da Osmanlı'nın giderek toprak kaybetmesinin nedenlerinden bir tanesi olarak ifade edilmektedir.⁷⁷⁰ Bütün bu nedenlerden dolayı Balkan topraklarında 19. yüzyıldan itibaren ayaklanmalar baş göstermiş ve Osmanlı İmparatorluğu toprak bütünlüğünü sağlayabilmek için yeni müttefik arayışına girmiştir.

1804 yılında Sırbistan'da başlayan ayaklanma daha sonra Balkanlar'ın diğer kesimlerine de yayılmış ve bir asır içerisinde İstanbul ve Trakya'nın küçük bir kısmı hariç kalmak üzere Osmanlı Balkanlar'daki egemenliğini kaybetmiştir. Balkanlar, Osmanlı'nın hem yükselişe geçtiği ve imparatorluk olduğu bir coğrafyayı temsil ediyorken; yaklaşık 500 yıl sonra bu kez Osmanlı'nın çöküşe geçtiği bölge olmuştur.

Prusya Krallığı ve Osmanlı'yla İlişkiler

Osmanlı'yla Prusya arasındaki ilk resmi ilişki, 1701'de I. Friedrich'in Prusya Kralı seçilmesi üzerine Asım Sadi Efendi başkanlığında 15 kişilik heyetin gönderilmesiyle kurulmuştur.⁷⁷¹ İki ülke ilişkilerinin yoğunluk kazandığı asıl dönem ise II. Friedrich'in 1740 yılında başa geçmesiyle başlamaktadır. Bu dönemde Avusturya ve Rusya'yı kendisine tehdit olarak algılayan II. Friedrich İstanbul'a gönderdiği elçiler aracılığıyla Babiâli'nin desteğini Berlin'in tarafına çekmek için yoğun bir çaba sarf etmiştir. II. Friedrich Avrupa'da rakipleriyle baş gösterecek olası bir savaşta Osmanlı'nın Prusya'ya vereceği muhtemel

769 Devşirme sistemiyle ilgili olarak bkz. Wayne S. Vucinich, "The Nature of Balkan Society under Ottoman Rule," **Slavic Review**, Cilt 21, No. 4, Aralık 1962, s. 606; Jelavich, *Ibit*, s. 41.

770 Sugar, **Southeastern Europe Under Ottoman Rule**, s. 246; Jelavich *Ibit*, s. 192-193.

771 Edip Öncü, **The Beginnings of Ottoman-German Partnership: Diplomatic and Military Relations Between Germany and the Ottoman Empire Before the First World War**, Unpublished M.A. Thesis, Bilkent University, Department of History, 2003, s. 5.

desteğin Berlin yönetiminin elini güçlendireceğine inanmıştır. Bu amaçla gönderilen ilk elçi 1755'te İstanbul'a gidip oradaki diğer ülkelerin büyükelçileri vasıtasıyla Osmanlı'dan destek almaya çalışan Karl Adolf von Rexin'dir.⁷⁷²

Bu temaslar sırasında Prusya, Osmanlı'dan umduğu desteği alamamıştır. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu böyle bir ittifakı kendi çıkarları açısından zararlı görmüş ve İngiltere de içinde yer almadıkça Prusya Krallığı'yla böyle bir işbirliği yapmayacağını ifade etmiştir. Sonuçta İngiltere'nin buna dâhil olmak istememesi üzerine Osmanlı-Prusya ittifak ilişkisi gerçekleşmemiştir. Askeri nitelikler içeren bir ittifak anlaşması böylece suya düşmüş olsa da 1761'de iki ülke arasında Ticaret ve Dostluk Antlaşması imzalanmıştır.⁷⁷³ Bu arada Prusya-Osmanlı ilişkilerinde önemli bir değişim yaşanmış ve 1760'lardan itibaren bu kez Osmanlı yardım için Berlin yönetiminin kapısını çalmaya başlamıştır. Özellikle Rusya'yla ilişkilerin giderek kötüleşmesi, Osmanlı'nın Rusya'yla yaptığı savaşlarda aldığı kayıplar ve 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması Osmanlı yönetimini uluslararası alanda yeni ortak aramaya itmiştir. Ancak Prusya, Rusya'ya yönelik yaptığı bazı ufak diplomatik girişimler hariç Osmanlı'nın çağrısını cevapsız bırakmıştır. Hatta II. Friedrich, Rusya'yla iyi geçinebilmek amacıyla Osmanlı'ya karşı yapılacak savaşta kullanılmak üzere II. Katerina'ya bir savaş planı teslim etmiştir. Rusya'nın bu planı Osmanlı'yla yaptığı savaşta uyguladığı belirtilmiştir.⁷⁷⁴ Buna karşın iki ülke arasında savunma konusunda işbirliğini içeren bir anlaşma ancak 1790'da imzalanabilmiştir.⁷⁷⁵

Osmanlı İmparatorluğu'nun Prusya'la ilişkilerini daha üst seviyeye çıkarmak istemesinin önemli göstergelerinden bir tanesi III. Selim döneminde Avrupa'ya ilk kez sürekli büyükelçi gönderilmesi kararı alındıktan sonra, büyükelçi gönderilen dört başkentten birinin Berlin olmasıdır. Bu dönemde Giritli Seyit Ali Efendi ilk Osmanlı büyükelçisi olarak Berlin'e atanmıştır.⁷⁷⁶

Prusya döneminde dikkati çeken önemli bir gelişme bu ülkenin askeri teknolojisini Osmanlı'nın fark etmesi ve orduyu modernize etme çabalarında bu ülkeden de destek almasıdır. III. Selim'in askeri reform hareketi sırasında

772 Kemal Beydilli, **Büyük Friedrich ve Osmanlılar, XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Prusya Münasebetleri**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1985, İstanbul, ss. 8-25.

773 *Ibid.*, s. 59.

774 *Ibid.*, s. 106.

775 Murat Çulcu, "Tarihsel Süreçte Türkiye-Almanya İlişkilerine Yorumsal Bir Bakış," **Çıkarlar, Çatışmalar, Çözümler, Tarihten Geleceğe Türk-Alman İlişkileri**, Erhan Yarar (Yayına Haz.), Ajans Türk, Ankara, s. 10.

776 Öncü, s. 5-6.

kurulan Nizam-ı Cedid Ordusu'na destek verenler arasında Prusyalı Albay von Goetze de bulunmaktadır. Benzer şekilde II. Mahmut döneminde yapılan reformlarda da von Moltke başta olmak üzere Prusyalı subaylar katkıda bulunmuştur.⁷⁷⁷ Böylece Osmanlı döneminde artarak devam edecek olan askeri işbirliği ve Prusya'dan Osmanlı'ya yapılan silah ticaretinin tohumları Prusya döneminde başlamıştır.

Almanya'nın Birleşmesi ve Osmanlı

Alman prensliklerinin Avrupa'da komşularına karşı gerçekleştirdikleri savaşlardan sonra 1871'de birleşerek Alman İmparatorluğu'nu oluşturmalarıyla birlikte Avrupa'da hem coğrafi hem de demografik açıdan büyük bir devlet doğmuş oluyordu. Nüfusu giderek artan, giderek daha çok sanayileşen Almanya, Avrupa'daki güçler dengesini, deyim yerindeyse, altüst etmişti. Oysa Osmanlı bu dönemde giderek daha fazla toprak kaybediyor ve günden güne gücünü kaybediyordu. Aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu, geleneksel dostlarının çoğunu kaybetmiş ve güç boşluğu yaşamaya başlamıştı. Fransa, Napolyon Bonapart'ın iktidarına kadar Osmanlı'yla yakın ilişkiler geliştirmiş, ancak bu dönemden itibaren Fransa'nın Osmanlı diplomasisi içindeki yerini İngiltere almıştı. Ancak İngiltere'nin 19. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü giderek daha çok tehdit etmesi sorunlara yol açmış ve İngiltere müttefik olmaktan giderek daha çok uzaklaşmıştır. Adıgeçen ülkenin 1878'de Kıbrıs'ın yönetimini ele geçirmesi, 1882'de de Mısır'ı işgal etmesi ilişkileri açmaza sokmuştur. Bunun yanısıra, Rusya'nın Balkanlar ve Boğazlar üzerindeki talepleri ile Osmanlı içindeki Ortodoks gruplar üzerinde hamilik rolü oynaması, aynı zamanda Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i ele geçirmek istemesi ve İtalya'nın benzer şekilde Trablusgarp'da kontrolü ele geçirmek istemesi Osmanlı'nın dış ilişkilerinde darboğaza girmesine yol açmıştır. İşte yeni Alman İmparatorluğu tam da böyle bir dönemde bu güç boşluğunu doldurmaya aday bir ülke olarak ortaya çıkmıştır.⁷⁷⁸ Çünkü Berlin yönetiminin Avrupa'nın diğer büyük güçlerinden farklı olarak Osmanlı toprakları üzerinde doğrudan bir talebi bulunmamaktaydı. Berlin'in Osmanlı topraklarının bütünlüğünü ne derece desteklediği sorusu bir yana bırakılacak olursa, en azından görünürde Osmanlı'yı parçalama ya da Osmanlı içindeki azınlıkları kullanma gibi bir politika Osmanlı tarafından hissedilmemiştir.

⁷⁷⁷ *Ibid.*, s. 6-7.

⁷⁷⁸ Oral Sander, **Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü**, Ankara Üniversitesi SBF Yayını, Ankara, 1987, s.

Ayrıca Osmanlı bu dönemde ülkenin gerilemesini durdurabilmek için çeşitli alanlarda reformlar yapmaya çalışmaktadır. Reform gerçekleştirilmeye çalışılan kurumlardan biri de ordudur. Ciddi bir ordu reformunun gerçekleştirilebilmesi içinse hem personel hem de malzeme desteğine ihtiyaç duyan İstanbul yönetimi, bu alanda da Berlin'deki siyasi elitlerden yardım istemek durumunda kalmıştır.

Almanya'nın neden Osmanlı İmparatorluğu'yla yakınlaşmaya çalıştığına baktığımızda ise esas olarak iki faktörün etkili olduğunu görmekteyiz: İlk olarak ekonomik nedenden bahsedebiliriz. Berlin yönetiminin sömürge yarışında geç kaldığı için Osmanlı dâhil kendisine komşu coğrafyadaki diğer ülkeler üzerinde ekonomik etki sahası kurmaya çalışması dikkat çekmektedir. İkinci olarak ise stratejik faktörden bahsedebiliriz. Bu da kendisini rakip, hatta tehdit olarak algılayan ülkelerle çevrili bir Almanya'nın işbirliği yapabileceği ülkeler bulma çabasıyla bağlantılıdır.

Askeri İşbirliği

Prusya döneminde başlayan askeri işbirliği Almanya'nın birleşmesinden sonra da artarak devam etmiş ve Osmanlı ordusunda yapılan reformlarda en fazla etkili olan ülke Almanya olmuştur. Bu işbirliğinde önemli rol oynayan Alman ordusu subaylarından biri Von der Goltz'dür. Adı Osmanlı Devleti'nde Goltz Paşa olarak anılan bu kişi 1883'ten itibaren 12 yıl boyunca Osmanlı ordusunda görev yaparak ordunun yenilenme çalışmalarına katkıda bulunmuştur. Daha sonraki yıllarda da Alman subayları Osmanlı ordusunda görev yapmış ve iki ülke arasındaki askeri alandaki işbirliği I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar devam etmiştir.

Almanya böyle bir yardımı yapmayı neden kabul etmiştir? Prof. Lothar Rathmann, "Berlin-Bağdat" adlı kitabında bunu dört nedenle açıklamaktadır: İlk olarak, Almanya'nın Osmanlı içerisinde diğer güçlere oranla etkisini arttırmak istemesi; ikinci olarak bu sayede rakip olarak gördüğü diğer ülkelerin Osmanlı içerisinde ne gibi politikalar izlediğini birinci elden takip edebilecek olması; üçüncü olarak diğer Avrupa güçlerine, özellikle Rusya'ya karşı, Osmanlı'yı kendi tarafına çekmeye çalışması; son olarak da kendi silahlarını Osmanlı'ya satarak kârlı bir ticari ilişki kurmak istemesi.⁷⁷⁹

779 Lothar Rathmann, **Berlin-Bağdat, Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi**, haz. Ragıp Zarakolu, İstanbul, Belge, 1982, s. 27.

Gerçekten de askeri işbirliğinin bir ayağını Osmanlı ordusundaki Alman subayları oluşturuyorsa diğer bir ayağını da silah ticareti oluşturmaktaydı. Almanya'nın birleşme öncesi Avrupa devletleriyle yaptığı savaşlar, İstanbul'da Alman askeri teknolojisi ve yetenekleri konusunda hayranlık oluşturmuştu. Goltz Paşa'nın Osmanlı ordusunda görev yapmaya başladığı yıl olan 1873'de Krupp adlı silah şirketinin lideri olan Alfred Krupp'un Osmanlı Devleti'yle silah ticareti konusunda kapsamlı bir anlaşma yaptığı görülmektedir.⁷⁸⁰ Gerçekten de yıllar içerisinde Osmanlı'ya silah satılması konusunda Almanya bir tekel haline dönüşecek, silah alımı konusunda İstanbul yönetimi büyük ölçüde Berlin'e bağımlı hale gelecektir.

Silah ticaretiyle ilgili birkaç noktanın altı çizilmelidir: Her ne kadar bu silahları Krupp firması başta olmak üzere özel Alman şirketleri satıyor olsa da bu şirketlerle Osmanlı devleti arasında yakın bağlar mevcuttu. Bu nedenle Osmanlı ordusunda görev yapan Alman subayları da ordunun bu silahları satın almasında etkili olmaktadır. Hatta Krupp şirketinin İstanbul'daki temsilciliğinin Alman diplomatik misyonunun hemen yanında olması silah şirketleriyle resmi kurumlar arasındaki yakın işbirliğinin önemli bir göstergesi olmuştur.⁷⁸¹ İkinci olarak bu yakın işbirliğinin içine Deutsche Bank başta olmak üzere Alman bankaları da dâhil edilmiştir. Kaldı ki Osmanlı'nın ekonomik gücünün yeterli olmadığı zamanlarda da Deutsche Bank kredi sağlayarak herhalükarda bu silah ticaretinin aksamamasını sağlamıştır. Silah ticaretinin bir başka özelliği ki bu özellik o dönemdeki Alman dış politikasını da çok iyi yansıtmaktadır, Alman şirketlerinin bu silahları sadece Osmanlı'ya değil, aynı zamanda Osmanlı topraklarını parçalamaya çalışan devletlere de verilmesidir. Örneğin 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşından önce Rusya'ya da benzer şekillerde silah sağlanmış ve savaş adeta Alman silahlarının birbirine karşı mücadelesi şeklinde geçmiştir.⁷⁸² Benzer şekilde Balkan savaşlarında da Osmanlı devletiyle savaşan Balkan devletleri de Alman silahlarıyla donatılmıştır.⁷⁸³ Bu da Almanya'nın gözünde Osmanlı'nın diğer ülkelerden daha önemli bir yere sahip olmadığını ve çıkarlarına uygun düştüğü takdirde Osmanlı İmparatorluğu'yla yaptığı silah ticaretini Osmanlı'yla çarpışan ülkelere de sağladığını göstermektedir.

19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarındaki İstanbul-Berlin hattındaki

⁷⁸⁰ *Ibid.*, s. 30.

⁷⁸¹ *Ibid.*, s. 34.

⁷⁸² *Ibid.*, s. 30.

⁷⁸³ *Ibid.*, s. 103.

işbirliğinin askeri konularda sağlanan yakınlaşma dışında bir başka göstergesi Bağdat Demiryolu projesi olmuştur. Bir sonraki bölümde kısaca bu proje üzerinde durulacaktır.

Bağdat Demiryolu Projesi

Almanya'nın Anadolu topraklarında demiryolu hattı gerçekleştirme projesi 1888'de Deutsche Bank'la Osmanlı Devleti arasında imzalanan imtiyaz sözleşmesiyle başlamış oluyordu.⁷⁸⁴ Sözleşme karşılığında bir yandan Haydarpaşa'yla İzmit arasındaki demiryolu hattına Deutsche Bank sahip oluyor, aynı zamanda İzmit'le Ankara arasındaki hattı inşa etme ve daha sonra da işletme hakkı bu bankanın oluyordu. Bir yıl aradan sonra da, 1889'da, bu hattın yapımını gerçekleştirecek olan Almanlar tarafından Osmanlı Anadolu Demiryolu Şirketi (*Societe du Chemin de Fer Ottoman d'Anatolie*) kuruluyordu.⁷⁸⁵ Ankara'ya kadar olan hat, 1893'te tamamlanırken, 1896'ya gelindiğinde bu hat Konya'ya kadar uzatılmış bulunuyordu. 1902'ye gelindiğinde ise bu hattın Bağdat'a kadar uzatılmasıyla ilgili imtiyaz antlaşması imzalanmış, ne var ki 1914'de patlak veren I. Dünya Savaşı nedeniyle tamamlanması mümkün olmamıştır.

Almanya açısından değerlendirildiğinde Osmanlı içinde demiryolu hatları inşa etmek ve bunları işletmek neden önemli olmuştur? Bir defa bunun ekonomik nedenleri üzerinde durmak gerekir; çünkü demiryolu ağı sayesinde Berlin, hem Anadolu topraklarından hammadde temin edebilecek hem de kendi mallarını rahat bir şekilde pazarlayabilecekti. Bir başka neden olarak ise demiryolları projesi, Almanya'nın Osmanlı'ya yönelik barışçı yayılma (*pénétration pacifique*)⁷⁸⁶ politikasının önemli bir parçası olarak düşünülebilmektedir. Çünkü demiryollarındaki hâkimiyeti sayesinde Almanya, Osmanlı nezdinde diğer ülkelere oranla daha ayrıcalıklı bir konum elde edebileceğine inanmıştır. İşin diğer bir boyutu ise Osmanlı'yı ilgilendirmektedir. Neden Osmanlı Devleti kendi topraklarındaki demiryoluyla ilgili imtiyazları bir başka devlete devretmeyi tercih etmiştir? İlk olarak, Osmanlı Devleti'nin böyle kapsamlı bir demiryolu projesini kendi başına

784 1856 Paris Kongresi'nden 1888'de Deutsche Bank'la imzalanan imtiyaz sözleşmesine kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun yabancı şirketlerin ülkede demiryolu inşa etmesine yönelik politikasıyla ilgili olarak bkz. İlber Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, İstanbul, İletişim, 1998, s. 129-138.

785 *Ibid.*, s. 140

786 Rathmann, s. 21.

gerçekleştirmek için ekonomik gücü yoktur. Ayrıca Osmanlı hükümeti bu projenin hayata geçirilmesi halinde hem demiryolunun geçtiği bölgelerin ekonomik kalkınma gerçekleştireceklerine hem de buralarda ayaklanmalar çıkması halinde daha kolay müdahale edebileceğine inanmıştır.⁷⁸⁷ Ancak başlayan savaş, daha önce de belirtildiği gibi, demiryolu projesinin yarıda kalmasına neden olmuştur.

Öte yandan, Osmanlı topraklarında artan Alman siyasi ve askeri etkisiyle birlikte çok sayıda Alman işadamı Osmanlı'yla ticaret yapmaya başlamış, iki imparatorluk arasındaki ekonomik ilişkiler de bu dönemde canlanma yaşamıştır: 1887'de Osmanlı ticareti içinde Avrupa devletlerinin paylarına baktığımızda en yüksek oranın %61'le İngiltere'de olduğunu, Fransa'nın %18'le arkadan geldiğini, Almanya'nın payının ise sadece %6 olduğunu görmekteyiz. Ancak aradan 23 yıl geçmesinin ardından 1910'a gelindiğinde İngiltere'nin payı %35'e düşmüş, Almanya'nın payının ise %21'e çıkmış olması iki ülke ekonomileri arasındaki ilişkinin bu dönemde ne kadar arttığını göstermesi açısından önemlidir.⁷⁸⁸ Ancak tüm çabalarına rağmen Almanya'nın, Osmanlı dış ticaretinde hâlâ İngiltere'nin önüne geçip birinci sıraya yükselememiş olması da altı çizilmesi gereken bir durumdur. Böylece Bismarck'ın "İstanbul'dan gelen postayı açmaya tenezzül etmem"⁷⁸⁹ diyerek Osmanlı'yla Almanya'nın pek de fazla ilgilenmediğini gösteren politik duruşu, sonraki yıllarda önemli ölçüde değişmiş ve Almanya pek çok alanda Osmanlı'yla işbirliği yapmaya çalışmıştır.

Almanya ve Balkanlar

Almanya İmparatorluğu'nun kurulduğu dönemlerde Osmanlı'nın Balkan topraklarındaki milliyetçilik akımları etkilerini arttırmaya devam ediyor ve İstanbul yönetimi bu topraklardaki parçalanma eğilimini durdurmakta ciddi zorluklar yaşıyordu. Almanya ise kendi ulusal çıkarları açısından yukarıda bahsedilen nedenlerden dolayı Osmanlı'yla ilişkilerini geliştirmeye çalışmış, bu nedenle de genel politikasını Osmanlı'nın toprak bütünlüğünün sürdürülmesi şeklinde belirlemiştir. Ancak dönem dönem bu politikasında değişiklikler yapmış, diğer müttefikleriyle Osmanlı arasında tercih yapması gerektiği durumlarda diğerlerini tercih edebilmiştir.

⁷⁸⁷ Öncü, s. 24.

⁷⁸⁸ Ortaylı, s. 59.

⁷⁸⁹ J. A. R. Marriott, **The Eastern Question, A Historical Study in European Diplomacy**, 4. baskı, Londra, Oxford at the Clarendon Press, 1969, s. 386.

Alman İmparatorluğu'nun bu dönemlerde Balkan topraklarını doğrudan kendi hâkimiyetine almak gibi bir politikasının olmadığı anlaşılmaktadır. Almanya bu coğrafyada Osmanlı'dan bağımsızlığını kazanan devletlerle mevcut sınırlar korunarak ekonomik ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Alman İmparatorluğu'nun Balkanlar politikası üzerinde durulurken Bismarck'ın 1876'da Alman Parlamentosu Reichstag'da söylediği söze literatürde sıkça atıfta bulunmaktadır: Almanya'nın çıkarları açısından bakıldığında Balkanlar, "tek bir Pomeran askerinin kemiklerine" bile değmemektedir.⁷⁹⁰ Pomeranya o dönemde Prusya toprakları içinde bulunan bir bölgenin adıdır.

Ancak Osmanlı'nın Balkanlar'daki topraklarını yeniden düzenlemek ve özellikle Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra imzalanan Yeşilköy Antlaşması'yla kurulan Büyük Bulgaristan'ın durumunu tekrar ele almak üzere toplanan Avrupa Güçleri Kongresi'nin Berlin'de yapılması, Almanya'nın ister istemez bu sorunların içine çekildiğini göstermekteydi. Bismarck bu Kongre'de Osmanlı'yla diğer Avrupalı devletler arasında oynadığı rolü "dürüst arabulucu"⁷⁹¹ olarak açıklamıştır. Almanya'nın temel korkusu o dönemdeki iki önemli müttefiki Rusya ve Avusturya arasında Balkanlar yüzünden bir savaşın patlak vermesiydi. Bu durumda Almanya ikisinden birisi arasında tercih yapmak zorunda kalabilecek ve Berlin'in kurmaya çalıştığı ittifak sistemi zarar görmüş olacaktı. Kongre'de Avusturya-Macaristan'a Bosna-Hersek'i işgal etme hakkı verilmesine Osmanlı heyeti karşı çıkmış olsa da Bismarck bu anlaşmazlıkta Viyana yönetiminin yanından yer almış ve Türklerin itirazlarına set çekmiştir. Bismarck, Türk heyetine eğer Berlin Kongresi toplanmasaydı Yeşilköy Antlaşması'yla yüzyüze kalacaklarını söyleyerek sert çıkmıştır.⁷⁹² Kongre'den dört ay sonra, Kasım 1878'de veliaht Prens'e mektup yazan Bismarck, bu mektubunda "Doğu ülserinin açık tutulmasında" Almanya'nın başarı kazanmasının Berlin için zafer olacağını bildirmiştir. Çünkü bu durumda diğer büyük güçlerin kendi aralarında bu bölgede hakim olmak için girişecekleri rekabet nedeniyle aralarındaki uyum bozulacak ve böylece diğer

790 Aktaran Hans J. Morgenthau, **Politics Among Nations, The Struggle for Power and Peace**, New York, Alfred A. Knopf, 5. baskı, 1972, s. 349. Bismarck'ın kullandığı ifadenin Almanca orijinali şu şekildedir: daß er zu "irgend welcher aktiven Betheiligung Deutschlands" an den orientalischen Angelegenheiten nicht rathen werde, solange er "in dem Ganzen für Deutschland kein Interesse sehe, welches auch nur ... die gesunden Knochen eines einzigen pommerschen Musketiers werth ware." Aktaran Gregor Schöllgen, **Stationen Deutscher Außenpolitik, Von Friedrich dem Großen bis zur Gegenwart**, Münih, Verlag C. H. Beck, 1992.

791 Marriott, s. 391.

792 W. N. Medlicott, **The Congress of Berlin and After, A Diplomatic History of the Near Eastern Settlement 1878-1880**, Edinburgh, Frank Cass&Co. Ltd., 1963, s. 83.

güçlerin Almanya'ya karşı birleşmeleri engellenecek, bu sayede de Berlin kendisi için barış ve istikrar ortamını garanti altına alacaktır.⁷⁹³

Her ne kadar Berlin yönetiminin kendi çıkarları Balkanlar'da statükonun devamını ve Osmanlı'nın bu coğrafyada elinde kalan toprakları muhafaza etmesini gerekli kılıyorsa da Alman siyasetçilerinin dikkate almak zorunda oldukları bazı uluslararası koşullar mevcuttu. Hem uluslararası alanda izole edilmekten korkmakta hem de özellikle Rusya'nın Balkanlar'la ilgili planlarından çekinmekteydi. Bu nedenle özellikle 1906-1908 yılları arasında Almanya'nın Balkanlar politikasının Avusturya-Macaristan'ın etkisiyle yeniden formüle edildiği dikkati çekmektedir. Bu döneme kadar Osmanlı'nın Balkanlar'daki mevcut sınırlarının korunmasını savunan Almanya, bu tarihlerden itibaren Avusturya-Macaristan'ın revizyonist politikalarına taviz vermeye başlamışlardır.

Bu nedenle Almanya, özellikle Balkanlar bağlamında kendi aralarında büyük sorunlar yaşayan iki müttefiki Osmanlı ve Avusturya-Macaristan arasında denge kurma politikası izlemeye çalışmışlardır. Berlin, her iki ülkenin aralarındaki sorunlara barışçı çözümler bulmalarını istemiştir. Ancak 1908'de Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i işgal etmesini desteklemiştir ve bunu herhangi bir şekilde engellemeye çalışmamıştır. Almanya'nın neden Viyana'yı desteklediği sorusunu sordüğümüzda ise karşımıza Almanya'nın kendisine Avrupa'daki nadir müttefiklerinden Avusturya-Macaristan'ı kaybetmeme endişesinin ağır bastığını görmekteyiz.⁷⁹⁴ 1910'da Almanya Başbakanı, Viyana yönetimine verdiği desteği şöyle açıklamıştır:

“Almanya, bir Balkan gücü değildir. Geçtiğimiz yıl yüksek politika nedenlerinden dolayı siyasi etkimizi Avusturya lehine kullandık. Benim görüşüme göre mümkün olduğunca bu prosedürün tekrarlanmasını engellemeliyiz. Gelecekte kendimiz için serbest alan bırakmalıyız ve Balkan meselelerine mümkün olduğunca az bulaşmalıyız. Böylece kendi politikamızı özgürce belirleyebilir ve mümkün olduğu kadar kârlı şekilde kullanabiliriz.”⁷⁹⁵

793 Erich Eyck, **Bismarck and the German Empire**, Londra, George Allen & Unwin Ltd., 1963, s. 251.

794 Robert Elford Simmons, **German Balkan Diplomacy, 1906-1913: The Genesis and Implementation of a War-Risk Policy**, University Microfilms International, Ann Arbor, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Auburn University, 1982, s. 91.

795 Aktaran, s. 291,

Tüm endişelerine rağmen Almanya'nın Viyana'nın Bosna-Hersek'le ilgili politikasına önceki yıllardan beri destek verdiği bilinmektedir. Hatta Bismarck, Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanı Andrassy'e Bosna-Hersek'in işgalinin Berlin Kongresi'nden önce gerçekleştirilmesi çağrısında bulunmuş, Viyana tavsiyeye uymayınca da tepki göstermiş ve şunları söylemiştir: "Vurulana ve kendileri için kızartılana kadar güvercin yemeyi reddeden insanlar duydum, ancak kendi çenesi zorla açılıp boğazından içeriye itilmedikçe güvercin yemeyi reddedeni duymamıştım."⁷⁹⁶

Sonuç

Almanya'nın birleşmesinin ardından Osmanlı İmparatorluğu'yla bu ülke arasında ekonomik, siyasi, askeri pek çok alanda işbirliği yapılmış ve böylece Birinci Dünya Savaşı'nda aynı blok içinde yer almayla sonuçlanan yol açılmıştır. İki ülkenin bu dönemde işbirliğine gitmesini mümkün kılan temel etken, Avrupa'nın bazı devletlerinden algıladıkları tehditlerdir. Bu sunuşun başlıca argümanı Berlin-İstanbul işbirliğinin sınırlı kaldığı ve Almanya'nın özellikle Avusturya-Macaristan'la sağladığı ortaklığı daha fazla önemsediyedir. Balkanlar açısından ele aldığımızda her ne kadar ne Bismarck ne de daha sonra II. Wilhelm döneminde Almanya, Balkanlar'da kendisi doğrudan toprak edinmek gibi bir kaygıya sahip olmasa da Avusturya-Macaristan'ın ve Rusya'nın Balkanlar'ı kendi kontrollerine almaya çalışmalarına tepki göstermemiş, hatta zaman zaman açık destek vermiştir. Almanya'nın en büyük korkusu Balkanlar yüzünden bu iki devletin birbiriyle savaşması ve bunun da Almanya'yı, Fransa ve İngiltere'ye karşı yalnız bırakma tehlikesiydi. O yüzden Almanya'nın uygulamaya çalıştığı denge politikası özellikle Balkanlar coğrafyası için hayata geçirilmiş ve bu dönemde Almanya'nın Osmanlı'ya yönelik tutumunun önemli unsurlarından biri olmuştur.

796 Eyck, s. 251.

OTURUM BAŞKANI- Sayın Coşkun'a da çok teşekkür ediyoruz.

Güncel boyutları da olan, günümüze kadar uzanan bir süreci bize anımsattı. Uluslararası ilişkilerin ne kadar karmaşık ilişkiler olduğu, aslında uluslararası ilişkilerin dostluk, müttefiklik, arkadaşlık olmadığını, tamamen ilgili ülkelerin çıkarları üzerine kurulu ilişkiler olduğu, bunda belirleyici olguların bazı güç odakları, sermaye grupları, işte burada Krup'tan bahsetti arkadaşımız, Dochebank'tan bahsetti, bunların yönlendirici oldukları kuşkusuz. Ne yaptılar? İki tarafa da aynı silahları verip, Rus ve Osmanlı ordularını karşı karşıya getirip, silah teknolojilerinin durumunu gözden geçirdiler. Belki bu deneme silahların daha da teknik açıdan geliştirilmesi için iyi bir ortamı da oluşturdu. Biz ne yaptık? Biz Kıbrıs'a çıktık, Amerikalıların verdiği silahlar Yunanlılardaydı, bizdeydi, aynı silahları kullandık. O da bir başka örnek yakın tarihimizden.

Çıkar grupları deyince, bugün hepimiz internette dolaşırken, pınak diye bir site var, yeni Amerikan çağı projesi diye bir site. Bu sitede Irak trajedisinin nasıl hazırlandığı, kimler tarafından hazırlandığı, neocon denilen adamların kimler olduğu, hangilerinin büyük petrol şirketlerinin ortağı ve silah şirketlerinin yapımcısı olduğu, hepsi ortada ve Bush gibi bir adamı bulup, sahneye itiverdiler. Peki, ne olacak sonra? Büyük Atatürk bunu zamanında gören bir aydın asker, devlet adamıydı ve saraya çektiği telgraflarda, ülkenin etrafında savaş bulutlarının dolaştığı bir sırada, yabancı generallerin ordunun başında olması, hatta bu savaş planlarının Berlin'de Alman Genelkurmayı tarafından planlanmasının son derece sakıncalı olduğunu söylemişti ve dedikleri de doğru çıktı, yenildik. Sonra adamlar ne yaptılar? Çekip, gittiler. Ne oldu? Biz bölgede herkesle karşı karşıya kaldık. Şimdi ne oluyor? İran'a girme konusunda ABD Dışişleri Bakanı getirdi, önümüze bir paket attı. Eğer bu tuzağa düşersek, biraz sonra Bölge'de karışıklıklar olursa, Amerikalılar bir süre sonra gidecekler, biz kapı komşumuzla, eğer yüzümüz kaldıysa, onlara bakmaya çalışacağız, ilişkilerimizi tazelemeye çalışacağız. Bu açıdan bakıldığı zaman, aslında tarih çok iyi lâbaratuvar. Onun için ben Sayın Coşkun'a çok çok teşekkür ediyorum.

Efendim, bu arada genel değerlendirme toplantısı hakkında bir bilgi de geldi. Sayın Salahi Sonyel'in önerisi doğrultusunda, Sayın Merkez Müdürümüz bir kadro oluşturdu ve 16.30'da tamamlanacak olan son oturumdan sonra bir genel değerlendirme toplantısı yapılacaktır. Bu toplantının sonuçları

kamuoyuna açıklanacaktır. İsimlerini takdim edeceğim şahsiyetler, değerlendirme toplantısına katılacaklar; lütfen buradan ayrılmasınlar. Sayın Ömer Engin Lütem, Sayın Gündüz Aktan, Sayın Sina Akşin, Sayın Salahi Sonyel ve Sayın Mehmet Perinçek. Böylece Sayın Sonyel, çok uzaktan geldiği için yine bir konuşma şansı yakalamış olacak diye düşünüyorum; çünkü durmadan bana taş atıp duruyor. 16.30'da lütfen ayrılmayalım ve bu değerlendirme toplantısını yapalım.

Şimdi Sayın Ali Kurumahmut, kendisi avukat ve araştırmacı yazardır. "Kuruluşundan Lozan'a Yunanistan'ın Stratejik Gelişmesi ve Batının Rolü" başlıklı bildiri sunmadan önce, kendisinin kısa bir özgeçmişini bana iletiler. Sizi de arkadaşımız hakkında bilgilendireyim, bir görev bu.

Kendisi 1960 Trabzon doğumludur. 1982 yılında Deniz Harp Okulu'ndan, 1988 yılında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun olmuştur. Yüksek lisans eğitimini Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde tamamlayan Kurumahmut, "Uluslararası Boğazlardan Geçiş ve Türk Boğazları'nın Hukuki Statüsü" konulu tez çalışmasını, merhum Prof. Dr. Aslan Gündüz'le yapmıştır. 1995 yılında Deniz Harp Akademisi eğitimini, Şubat 2000'de de Silahlı Kuvvetler Akademisi eğitimini tamamlamış ve Deniz Kurmay Yarbay rütbesinde iken kendi isteğiyle emekli olmuştur. 2002 yılında İstanbul Barosu'nda avukatlık stajını tamamlayan Kurumahmut, 18 Temmuz 2003 yılında atandığı Deniz Ulaştırması Genel Müdürlüğü görevini 17 Ekim 2005 tarihine kadar sürdürmüş ve kendi isteğiyle emekliye ayrılmıştır. 2004-2005 eğitim ve öğretim yılı sonuna kadar Harp Akademileri Komutanlığı'nda dış konferansçı olarak düzenli dersler veren Sayın Kurumahmut'un, Türk-Yunan ilişkileri, Türk Boğazları, Deniz Hukuku ve Denizde Silahlı Çatışma Hukuku konularında yayınlanmış kitapları ile çok sayıda makalesi vardır. İngilizce bilen Ali Kurumahmut, evli olup, bir evlat babasıdır.

Önce özgeçmiş için kendisine teşekkür ediyoruz ve bildirisini sunmak üzere davet ediyorum.

ALİ KURUMAHMUT (Deniz Hukukçusu/Avukat/Araştırmacı Yazar)-

Sayın Başkan, Sayın Bakanlarım, Sayın Komutanım, Sayın Müsteşar, değerli konuklar; sayısal çoğunluğun şekli önemine rağmen, ben böylesine seçkin bir topluluğa hitap etmekten duymuş olduğum memnuniyeti öncelikle ifade ederek sözlerime başlarken, hepinizi saygı ve hürmetle selamlıyorum.

KURULUŞUNDAN LOZAN'A YUNANİSTAN'IN STRATEJİK GENİŞLEMESİ VE BATININ ROLÜ⁷⁹⁷

Avrupa Birliği yolunda yürüyen Türkiye'nin Birlik üyesi Yunanistan ile olan ilişkilerinin bugününün sağlıklı analiz edilebilmesinde, iki devlet arasında var olan sorunlara adil ve kalıcı bir çözüm bularak geleceğe yönelik politik ve stratejik değerlendirmeler yapılmasında, iki kritik zaman ve hareket noktası önem arz etmektedir. **Birincisi**, Yunanistan'ın bağımsızlığının Osmanlı Devleti'nce tanındığı ve Yunanistan'ın bağımsız bir devlet olarak tarih sahnesine çıktığı 24 Nisan 1830;⁷⁹⁸ **ikincisi** ise Türkiye ile Yunanistan'ın yaşamsal çıkarlarını birbirine uyumlu hale getirerek o günkü şartlarda iki devlet arasında siyasi ve askeri bir denge kurulmasını amaçlayan Lozan Barış Andlaşması'nın imzalandığı 24 Temmuz 1923'dür. Bu noktadan hareketle, Türk-Yunan ilişkilerinde 24 Nisan 1830'a inen ideolojik ve soyut bir geçmiş ve dayanak ile bu tarihten Lozan'a uzanan Yunanistan'ın stratejik genişlemesi ve Batı'nın güçlü rolünün ve desteğinin ön plana çıktığı görülmektedir. Türkiye'nin Avrupa Birliği ve üye devletlerle olan ilişkilerinde sağlıklı karar alınabilmesi bakımından, başta İngiltere ve Fransa olmak üzere, 1830'dan 1923'e Batılı devletlerin üstlendiği misyonun bugün için de iyi bir örnek teşkil edebileceği kanaatindeyim.

797 Bu konuda ayrıntılı teknik bilgi için bakınız, Sertaç Hami Başeren-Ali Kurumahmut, "Uluslararası Andlaşmalara Göre Ege Adaları'nın Egemenlik Devirleri," **Ege'de Egemenliği Devredilmemiş Adalar**, Ankara 2003, s. 9-68.

798 Bu tarihi ifade ettiğim anda bir temennimi, bir arzumu da ifade etmek istiyorum: Böylesine önemli bir konuda 24 Nisan'ın milletimiz bakımından öneminin de ayrıca incelenmesinde fayda görmekteyim. Bu bağlamda Yunanistan'ın devlet olarak tarih sahnesine çıkışı, yeni Ermenistan'ın kuruluşu, bağımsızlık beyannamesiyle, 20. Yüzyılın başında Ermenistan'la ilişkili olarak yapılan anlaşmalarda ABD hamiliğini öngören anlaşmalara bakılmasında fayda vardır. Ayrıca tehirden kurtulmak amacıyla Kürt kimliği olarak Anadolu'nun çeşitli yerlerine yerleşen Ermeni ailelerin de araştırılması ve bu bağlamda ABD Kongre Kütüphanesi'nde mevcut olan ve bunların listesini veren, tarafımdan da görülen ve 15 sayfadan müteşekkil olan belgelerin ve diğer başka dokümanların da incelenmesinde fayda görmekteyim.

Yunanistan'ın bağımsız bir devlet olarak doğuşunu hazırlayan andlaşmalar ile bu andlaşmaların hazırlanmasına sebep olan olaylar ve gelişmeler incelendiğinde, zamanın güçlü devletlerinden İngiltere'nin hamiliği başta olmak üzere Fransa ve Rusya'nın yardım ve desteklerinin çok önemli rol oynadığı görülmektedir. Farklı stratejik amaç ve hedefler peşinde koşmuş olmakla birlikte, Osmanlı ülkesi dâhilinde Yunanistan'ın ulus-devlet olarak doğmasında, büyümesinde ve Türkiye aleyhine genişlemesinde bahse konu devletlerin çıkarları ve birleşen siyasi baskıları ile savaşla sonuçlanan eylemlerle kalkışmaları etkili olmuştur. Bu etki, savaş sahasından ziyade, müzakere masalarında yeni uluslararası statülerin doğmasını sağlayan belgelerin imzalanmasında ve yürürlüğe sokulmasında kendini göstermiştir. Bir diğer ifade Yunanistan'ın ulus-devlet olarak doğması, savaşla sonuçlanan eylemlerle kalkışmalardan daha çok müzakere masalarında söz konusu üç devletin diplomatik ürünüdür.

Türkiye'nin bugün karşı karşıya bulunduğu tehdit ve tehlikeleri analiz edebilmek, politik ve stratejik hedeflerin aydınlatılmasına yardımcı olabilmek için, Yunanistan'ın kuruluşundan Lozan Barış Andlaşması'na kadar olan sürecin özel olarak incelenmesi önem arz etmektedir. Kuşkusuz hazırlık çalışmaları ile birlikte Lozan Barış Andlaşması'nın ayrıca ve özel olarak incelenmesinin yanında Lozan sonrası gelişmelerin de bu bağlamda incelenmesi gerekmektedir. Özellikle Lozan sonrası gelişmelerin ve 10 Şubat 1947 Paris İtalyan Barış Anlaşması'nın ve bu anlaşma'nın Ege'nin güneydoğusunda yer alan Menteşe Adaları bölgesindeki 13 ada ve tabii bitişik adacıkların Yunanistan'a verilmesini öngören hükümlerinin ve o dönemde Yunanistan'ın Sevr'in kendisine verilmesini öngördüğü Gökçeada'ya ilişkin taleplerinin de ayrıca incelenmesinde fayda görülmektedir.

Yunanistan, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı verdiği mücadele sonunda bağımsız ve milli bir devlet kimliği kazanabilmiş değildir. Yunanistan, başta İngiltere olmak üzere zamanın güçlü devletleri olan Fransa ve Rusya'nın ortak ürünü olarak ortaya çıkarılmış bir devlettir. Mora (Yunan) isyanının başladığı 12 Şubat 1821'den Yunanistan'ın ulus-devlet olarak doğuşuna kadar imzalanan hukuki belgeler bu çerçevede önemlidir.⁷⁹⁹ Yunanistan'ın bağımsız bir devlet olarak doğuşunu hazırlayan bahse konu belgeleri üç gruba ayırmak doğru bir yaklaşım olacaktır:

799 Bu belgelere ilişkin referans bilgileri için bakınız; Sertaç Hami Başeren-Ali Kurumahmut, **Ege'de Egemeliği Devredilmemiş Adalar**, Ankara 2003, s. 121-123.

- Yunanistan'ın kuruluşunu hazırlayan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun taraf olmadığı andlaşmalar.⁸⁰⁰
- Yunanistan'ın bağımsızlığına ilişkin olarak Osmanlı İmparatorluğu'na verilen notalar.⁸⁰¹
- Yunanistan'ın kuruluşunu hazırlayan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun taraf olduğu andlaşmalar ile cevabi notalar.⁸⁰²

Yunanistan'ın bağımsız bir devlet olarak tarih sahnesine çıktığı 24 Nisan 1830'da Mora yarımadasıyla bu kıta ülkesini doğudan çevreleyen Kuzey Sporad ve Kiklat Adaları Yunanistan'a verilmiştir (Yansı-1 1836 tarihli Osmanlı Siyasi Haritası). Bu tarihten sonra Yunanistan ana kıtasını çevreleyen adalara ilişkin ilk genişleme ve egemenlik tasarrufu 34 yıl sonra olmuştur. İngiltere, Fransa ve Rusya ile Yunanistan arasında akdedilen 29 Mart 1864 tarihli andlaşma ile İngiltere Yedi Ada'yı Yunanistan'a devretmiş; İngiltere, Fransa, Rusya ve Yunanistan ile Osmanlı İmparatorluğu arasında 8 Nisan 1865'de İstanbul'da imzalanan Katılma Senedi ile Osmanlı Devleti'nin adalar üzerindeki Yunan hâkimiyetini tanınması sağlanmıştır.⁸⁰³ Böylece Yunanistan, başta İngiltere'nin hamiliği olmak üzere Fransa ve Rusya'nın yardımıyla ülkesini genişletirken, stratejik önemi kendisi için fazla olan ve kıta Yunanistan'ı batıdan kuşatan adalar zincirine de sahip olmuştur. Doğuda Kuzey Sporad Adaları'ndan batıda Korfu'ya kadar uzanan ve Yunanistan kıtası için birinci kuşak adalar olarak nitelendirilebilecek olan tüm adalar Yunanistan'ın hâkimiyetine girmiştir

800 Bu andlaşmalar;

- 6 Temmuz 1827 tarihinde Londra'da Fransa, İngiltere ve Rusya arasında akdedilen andlaşma,
- 16 Kasım 1828 tarihinde Londra'da Fransa, İngiltere ve Rusya arasında akdedilen protokol,
- 22 Mart 1829 tarihinde Londra'da Fransa, İngiltere ve Rusya arasında akdedilen protokol,
- Yunanistan'ın bağımsızlığına ilişkin olarak 3 Şubat 1830 tarihinde Londra'da Fransa, İngiltere ve Rusya arasında akdedilen protokol.

801 Bu notalar;

- 22 Mart 1829 tarihli protokole dayanarak Fransa ve İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne verdikleri 9 Temmuz 1829 tarihli nota,
- Fransa, İngiltere ve Rusya'nın Yunanistan'ın bağımsızlığına ilişkin olarak Osmanlı Devleti'ne verdikleri 8 Nisan 1830 tarihli nota.

802 Bu belgeler;

- 14 Eylül 1829 tarihinde Edirne'de Osmanlı Devleti ile Rusya arasında akdedilen andlaşma,
- Osmanlı Devleti'nin Yunanistan'ın bağımsızlığını kabul eden 24 Nisan 1830 tarihli cevabi notası,
- 21 Temmuz 1832 tarihinde Yunanistan'a ilişkin olarak Dersaadet'te (İstanbul'da) akdedilen protokol.

803 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), **Muahedename**, numara (nr.) 158; A. **DVN. NMH.**(Bab-ı Asafi, Divan-ı Hümayun, Name-i Hümayun), nr. 16/16.

(Yansı-2 1893 Tarihli Yunan Siyasi Haritası ve (Yansı-3 1898 Tarihli Osmanlı Siyasi Haritası).

Trablusgarb Harbi'nde Osmanlı Devleti'ni barışa zorlamak ve harbin hedefine kısa sürede ulaşmak amacıyla İtalya, Menteşe Adaları bölgesinde Rodos dâhil toplam 16 adayı işgal etmiştir (Yansı-4 ve 5'deki haritaların güneydoğusunda sınırları çizilmiş bölge içinde yer alan 16 büyük ada). 18 Ekim 1912 tarihli Uşi Barış Andlaşması'nın 2'nci maddesi hükmünce İtalya'nın işgale son verip adaları Osmanlı Devleti'ne iade etmesi gerekiyordu. Balkan Harbi ve arkasından I. Dünya Harbi'nin çıkması ile meydana gelen siyasi ve askeri gelişmeler neticesinde, adalar üzerinde İtalyan fiili durumu devam etti. Osmanlı egemenliğinde olan bu adaları ele geçirme hesaplarını 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren yapan Yunanistan, bu adalara "Dodeca-nissas (Oniki ada)" adını vermiş ve bu adı istikrarlı bir şekilde kullanmıştır. Bu adalardan 13'ü ile tabi/bitişik adacıkları Sevr'in 122 ve Lozan'ın 15'inci maddeleri ile İtalya'ya, Paris İtalyan Barış Andlaşması'nın 14'üncü maddesi ile Yunanistan'a verilmek üzere egemenlik devrine konu olmuştur (Yansı-6 sarıya boyanmış adalar). Uşi Barış Andlaşması'nın imzalandığı 18 Ekim 1912'de başlayan Balkan Harbi'nde Yunanistan Osmanlı egemenliğinde bulunan Taşoz, Semadirek, Gökçeada, Limni, Bozcaada, Bozbaba, Midilli, Sakız, İpsara, Sisam ve Ahikerya adalarını işgal etmiştir (Yansı-6 yeşile boyanmış adalar ile Gökçeada ve Bozcaada).

Balkan Harbi'ni müteakip 30 Mayıs 1913'de Müttefik Balkan Devletleri olan Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ ile Osmanlı Devleti arasında akdedilen Londra Andlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu, Girit Adası üzerindeki tüm egemenlik hakları ile ada üzerinde sahip olduğu bütün diğer haklardan Müttefik Balkan Devletleri lehine vazgeçmiştir (Yansı-6 turuncuya boyanmış olan Girit Adası). Müttefik Balkan Devletleri daha sonra Girit Adası'nı Yunanistan'a vermişlerdir. Ayrıca bu Andlaşma ile Osmanlı İmparatorluğu, Girit dışında kalan ve Yunan işgali altında bulunan Ege Denizi'ndeki tüm Osmanlı adalarının kaderi konusunda karar verme sorumluluğunu Altı Büyük Devlet olan Almanya, Avusturya-Macaristan, Fransa, İngiltere, İtalya ve Rusya'ya bırakmayı taahhüt etmiştir. Altı Büyük Devlet, adalet ve hakkaniyet anlayışıyla bağdaşmayan siyasi bir kararla, Gökçeada, Bozcaada ve Doğu Akdeniz'deki Meis'in dışında kalan ve 13 Şubat 1914 tarihinde Yunan işgali altında bulunan bütün Ege Denizi adalarının Yunanistan'a verilmesini kararlaştırmışlardır (Yansı-6 yeşile boyanmış toplam

dokuz ada). Bu durum Batılı devletlerin hakemliği ile adalet ve hakkaniyet anlayışları adına unutulmaması gereken somut bir örnektir.

Hiçbir zaman yürürlüğe girmemiş ve ölü doğmuş bir andlaşma olan Sevr ile Türkiye, Anadolu'nun 3 deniz mili içerisine hapsediliyor; Gökçeada ve Bozcaada dâhil Yunanistan'ın işgali altında bulunan tüm adalar Yunanistan'a, İtalyan işgali altında bulunan ve ismen sayılan 13 ada ve tabi adacıkları ile Meis Adası İtalya'ya, İngilizlerin 5 Kasım 1914'de ilhak ettiği Kıbrıs, İngiltere'ye veriliyordu. Daha da önemlisi, Türkiye'nin Asya sahilinin 3 mili içerisinde bulunan ve ismen sayılarak Yunanistan ve İtalya'ya devredilmemiş olan adalardan başka bütün öteki adalar üzerindeki veyahut her ne şekilde olursa olsun bunlarla ilgili tüm haklarından vazgeçmesini öngören genel bir feragat hükmü kabul ediliyor; adalar üzerinde ilhak, istiklal veya herhangi bir idare şekli hakkında alınmış bulunan veya ileride alınacak olan bütün kararlar kabul ve tasdik ediliyordu.

İtalyan işgali altındaki adaların İtalya'ya devrini öngören Sevr Andlaşması'nın 122'nci maddesi Yunanistan'ın tepkisine yol açmıştı. Bahse konu adaların da Yunanistan'a devri için Venizelos, gerek I. Dünya Harbi süresince ve gerekse Paris Barış Konferansı sırasında çeşitli girişimlerde bulundu. Bu yüzden adalar konusu Yunanistan ile İtalya arasında daimi bir çekişmeye sahne oldu. Venizelos 30 Aralık 1918'de yaptığı yazılı müracaatta, İzmir ve Ege Bölgesi ile birlikte Osmanlı egemenliğindeki bütün adaların Yunanistan'a verilmesini talep etti. Venizelos, Anadolu'yu kuzeyden güneye bir dizi halinde kapatan ve Boğazlar Bölgesi ile birlikte Anadolu'nun savunmasında çok önemli bir konumda bulunan adaların Yunanistan'a verilmesini savunuyordu. Adaları Anadolu'nun tabii uzantısı sayıyor ve Batı Anadolu Yunanistan'a verileceğine göre, buraların güvenliği bakımından büyük önem taşıyan adaların da mutlaka kendileri ne verilmesi gerektiğini savunuyordu.⁸⁰⁴ Böylece Venizelos, adaları İtalya'ya kaptırmamak için, Osmanlı Devleti'nin daima savuna geldiği ve bugün Türkiye bakımından da fevkalade önemli olan tezi resmen ifade ediyordu.⁸⁰⁵ Sevr Andlaşması'nın

804 **BOA, HR. SYS.(Hariciye Nezareti, Siyasi Evrak)**, nr. 2380/3.

805 Venizelos Paris Barış Konferansı'nda 30 Aralık 1918'de sunduğu ve Osmanlı arşivlerinde orijinali mevcut olan iki üç sayfalık Belge'de özetle şunu demektedir: *"İzmir ve bütün Ege bölgesini istiyorum. Buranın güvenliği bakımından önemli olan ve Anadolu'yu kuzeyden güneye bir dizi halinde kapatan Doğu Ege Adalarını da istiyorum."* Esasen Venizelos, Osmanlı Devleti'nin uzun zamandan beri savuna geldiği ve bugün Türkiye Cumhuriyeti bakımından da fevkalade önemli olan bir tezi savunmuştur.

imzalanması bu ihtilaftan dolayı gecikmekte ve Yunanistan bu mesele halledilmedikçe Andlaşmayı imzalamayacağını tehditkâr bir üslupla söylemekte idi.⁸⁰⁶

Yunanistan ile İtalya arasındaki uzlaşma, Sevr'in imzalandığı 10 Ağustos 1920'de bir ek andlaşma olarak imzalanan Bonin-Venizelos Mutabakatı ile sağlanabildi. Bu andlaşma ile İtalya, Rodos ve Meis hariç, işgali altındaki adalar üzerindeki bütün hukuk ve yetkilerinden (haklarından ve menfaatlerinden) Yunanistan lehine feragat ediyor; Rodos ve tabi adacıklar İtalya'ya bırakılıyor ve İtalya'nın buraya geniş bir muhtariyet tanınması öngörülüyordu. Bu çok önemlidir. Eğer İngiltere Kıbrıs'ı Yunanistan'a terke karar verirse, İtalya Rodos'ta plebisit uygulayacaktır. Yani İtalya'nın Rodos'ta plebisit uygulamasını kabul etmesi, **İngiltere'nin Kıbrıs'ı Yunanistan'a terke karar vermesi** şartına bağlanıyordu.⁸⁰⁷

İtalya tarafından onaylanmayan Bonin-Venizelos Mutabakatı da Sevr gibi hiçbir zaman yürürlüğe girmemiş, diğer bir ifade ile ölü doğmuş bir andlaşma idi. Bonin-Venizelos Mutabakatı, Yunanistan'ın Kıbrıs üzerindeki tarihi emellerinin ve bu bağlamda İngiltere'nin hamiliği ile olabilecek Batı desteğinin somut bir belgesidir. Bu Belge Kıbrıs üzerinde oynanmak istenen, bugün sonuçlarını görmekte olduğumuz oyunların temellerinin çok somut olarak

806 Balkan Harbi sırasında Yunanistan, Mentеше Adaları'nın kuzeyinde bulunan toplam 11 adayı işgal etmiştir. Bunlar kuzeyden itibaren Taşoz, Semadirek, Gökçeada, Bozcaada, Limni, Bozbaba, Midilli, Sakız, Sisam, İpsara, Ahikerya adalarıdır. 10 Ağustos 1920'de imzalanan ve hiçbir zaman yürürlüğe girmemiş olup, ölü doğmuş olan bir andlaşma olarak ifade ettiğimiz Sevr'e göre, Osmanlı Devleti Anadolu'nun 3 mili içerisine hapsedilmekte, Gökçeada, Bozcaada dâhil, Yunanistan'ın işgali altında bulunan adalar Yunanistan'a, İtalyan işgali altında bulunan ve Uşi Barış Anlaşması gereğince Osmanlı Devleti'ne iade edilmesi gereken 16 ada İtalya'ya verilmekte; daha da önemlisi Sevr'in 132'nci maddesiyle, Osmanlı Devleti'nin bütün bu adaların geleceğine ilişkin olarak peşin ve toptan bir feragat hükmünü kabul etmesi öngörülüyordu. Buna göre, bu adalara ilişkin ileride olabilecek ilhak, istiklal veya başka bir idare şekli hakkında Osmanlı Devleti'nin söz hakkına sahip olması engellenmekteydi. Tabii ki, Lozan'ın 20'nci ve 21'inci maddesi düzenleme kapsamında olan ve 5 Kasım 1914 tarihinden itibaren ilhak edilmiş statüde bulunan Kıbrıs da bu bakımdan önemlidir. Dolayısıyla Sevr'e göre, Kıbrıs'ta ve Ege adalarında toptan bir feragat hükmü kabul edilmiş ve geleceğe yönelik olarak bütün tasarruflardan Osmanlı Devleti'nin feragat etmesi düzenlenmiştir. Lozan bu hükmü kaldırmıştır. Bu çok karıştırılan bir konudur. Lozan Barış Andlaşması'na göre Kıbrıs ve Ege adalarının geleceği konusunda Türkiye Cumhuriyeti'nin ilhak, istiklal veya başka bir idare şekli hakkında olabilecek her türlü olayda birinci öncelikli devlet olarak söz hakkı vardır. Özellikle Kıbrıs konusunda bu gerçek göz ardı edilmekte ve bu gerçek ifade edilmemektedir. Bu gerçeği akademisyenlerimiz, diplomatlarımız ve siyasilimiz de ifade etmemektedirler.

807 BOA, **Ali Fuat Türkgeldi Evrakı**, nr. 9/75; Şerafettin Turan, "Rodos ve 12 Ada'nın Türk Hakimiyetinden Çıkışı," **Bellekten**, XXIX / 113-116, s. 108-109.

nerelere dayandığını görmek bakımından önemli bir düzenlemedir.

Bütün bu konular incelenip irdelenirken, Türkiye'nin bugünü ve geleceği adına çıkarılacak önemli dersler olduğunu düşünüyorum. Kuruluşundan bugüne kadar ülkesini Türkiye aleyhine yaklaşık üç kat genişletebilen ve bunu dahi yeterli görmeyen Yunanistan; geçmişte güçlü Batılı devletlerin desteğini, günümüzde ise Avrupa Birliği'ni arkasına alarak Kıbrıs'ı bir Yunan adası haline getirmek, Ege Denizi'ni ise bir Yunan gölüne dönüştürmek istemektedir. Yunanistan güneyden ve batıdan Türkiye'yi kuşatarak, ülkesel bütünlüğünü bozarak, modern abluka diyebileceğimiz bir uygulamayı fiilen ve hukuken yürütmektedir. Türkiye'yi güneyden ve batıdan kuşatarak ana kıtasının karasularına hapsedmek isteyen Yunanistan'ın ideolojik politika ve stratejilerinin temelinde batı menşeli ve destekli "megali idea" yatmaktadır.

Burada değerli hocamın, Oturum Başkanımızın bir kanaatine kısmen katılmadığımı ifade etmek istiyorum. Benim çalışmalarım, Ege, Kıbrıs, Boğazlar ve Karadeniz üzerine yoğunlaşmıştır. İlgili alanıma giren konularda somut belgelere dayanak ve matematiksel bir yaklaşımla masanın bir tarafına Sevr'i, bir tarafına Lozan'ı koyduğum zaman, Sevr'in fiilen belli ölçekte tatbik edildiğini, tatbik edilmekte olduğunu, belli ölçekte hukukileştirildiğini ve bu gidişin devamında ise, korkarım ve bunu ifade etmekten imtina ederim, hukukileştirileceğini üzülerək görmekteyim.

Beni dinlediğiniz için hepinize teşekkür ediyorum.

Yansı - 1 **OSMANLI SİYASİ HARİTASI (1836)**

YUNAN SİYASİ HARİTASI (1893)

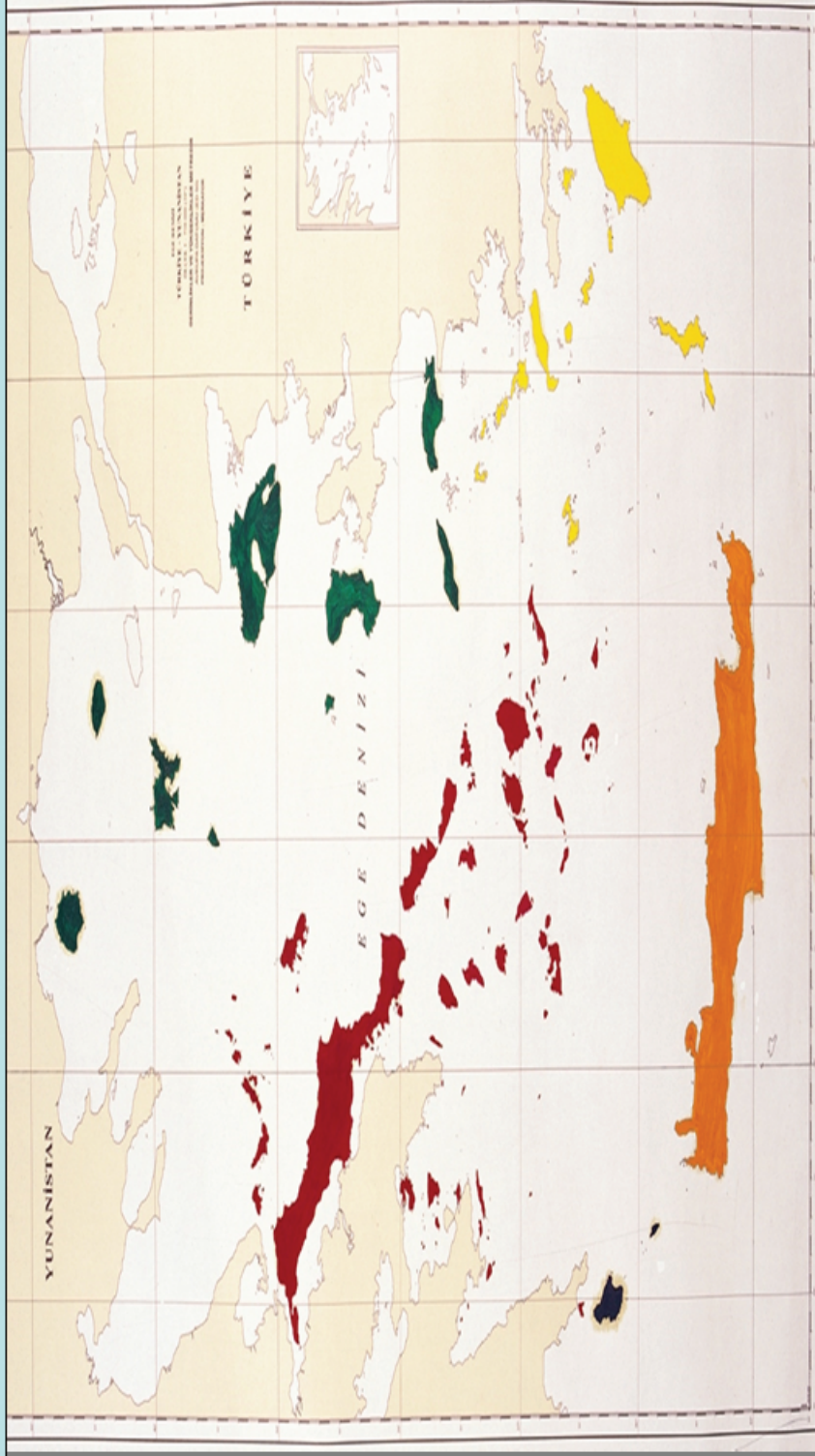
Yansı - 4 HARİTANIN GÜNEY DOĞUSU'NDA SINIRLARI ÇİZİLMİŞ BÖLGEDE YER ALAN 16 BÜYÜK ADA

**Yansı - 5 HARİTANIN GÜNEY DOĞUSU'NDA SINIRLARI
ÇİZİLMİŞ BÖLGEDE YER ALAN 16 BÜYÜK ADA**

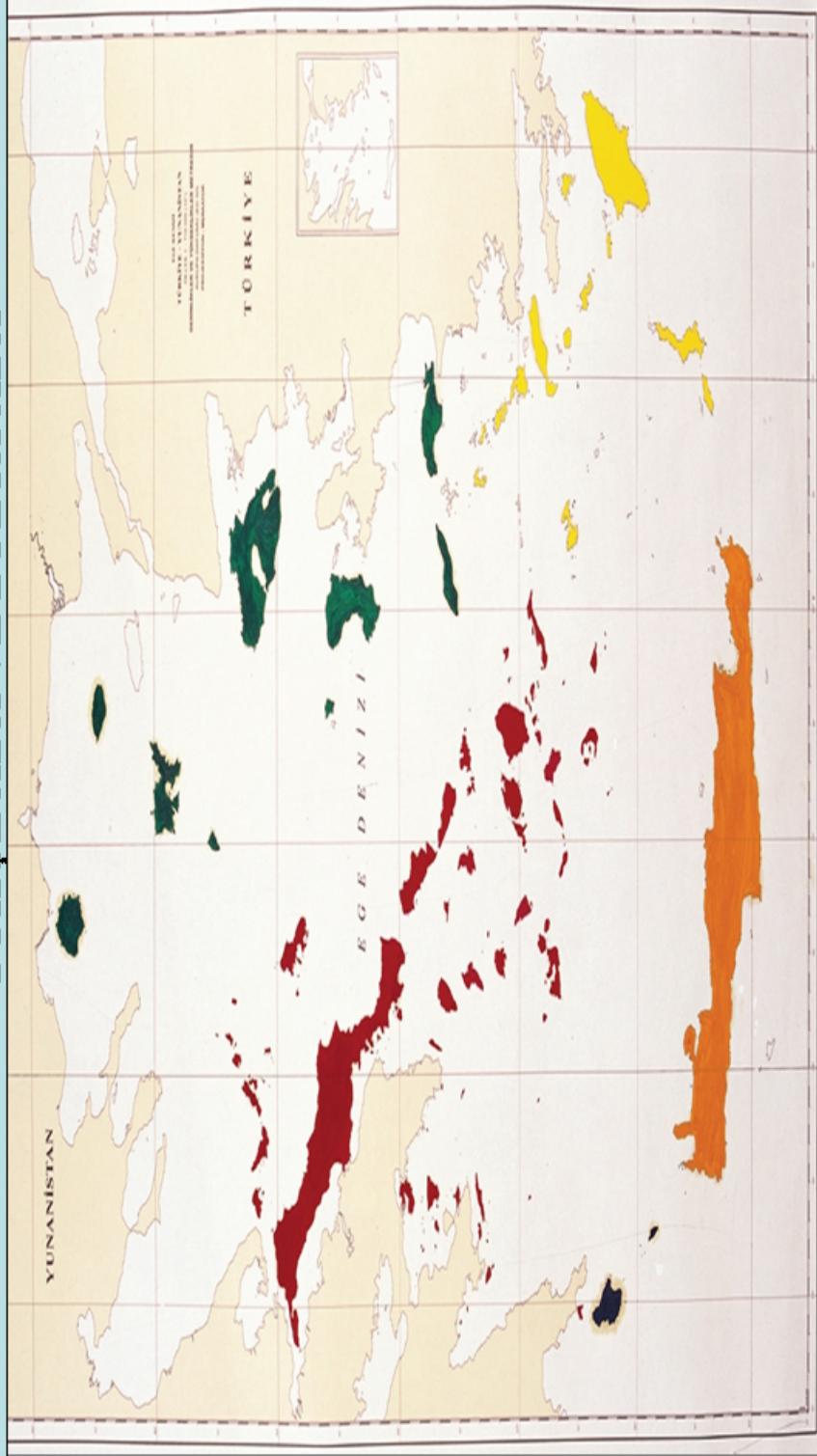

SARIYA BOYANMIŞ ADALAR

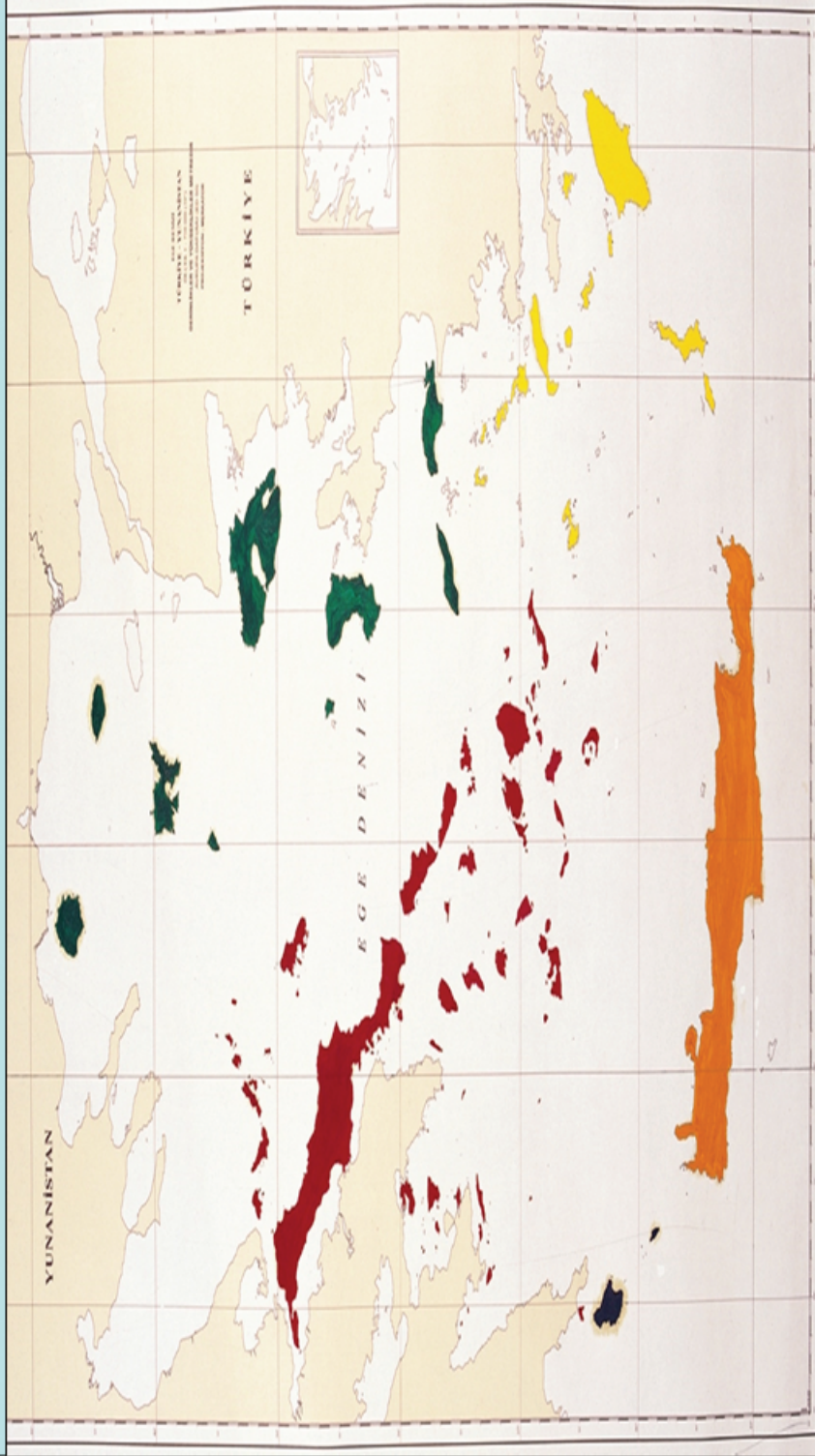

Yanısı - 6

YEŞİLE BOYANMIŞ ADALAR İLE GÖKÇE ADA VE BOZCA ADA

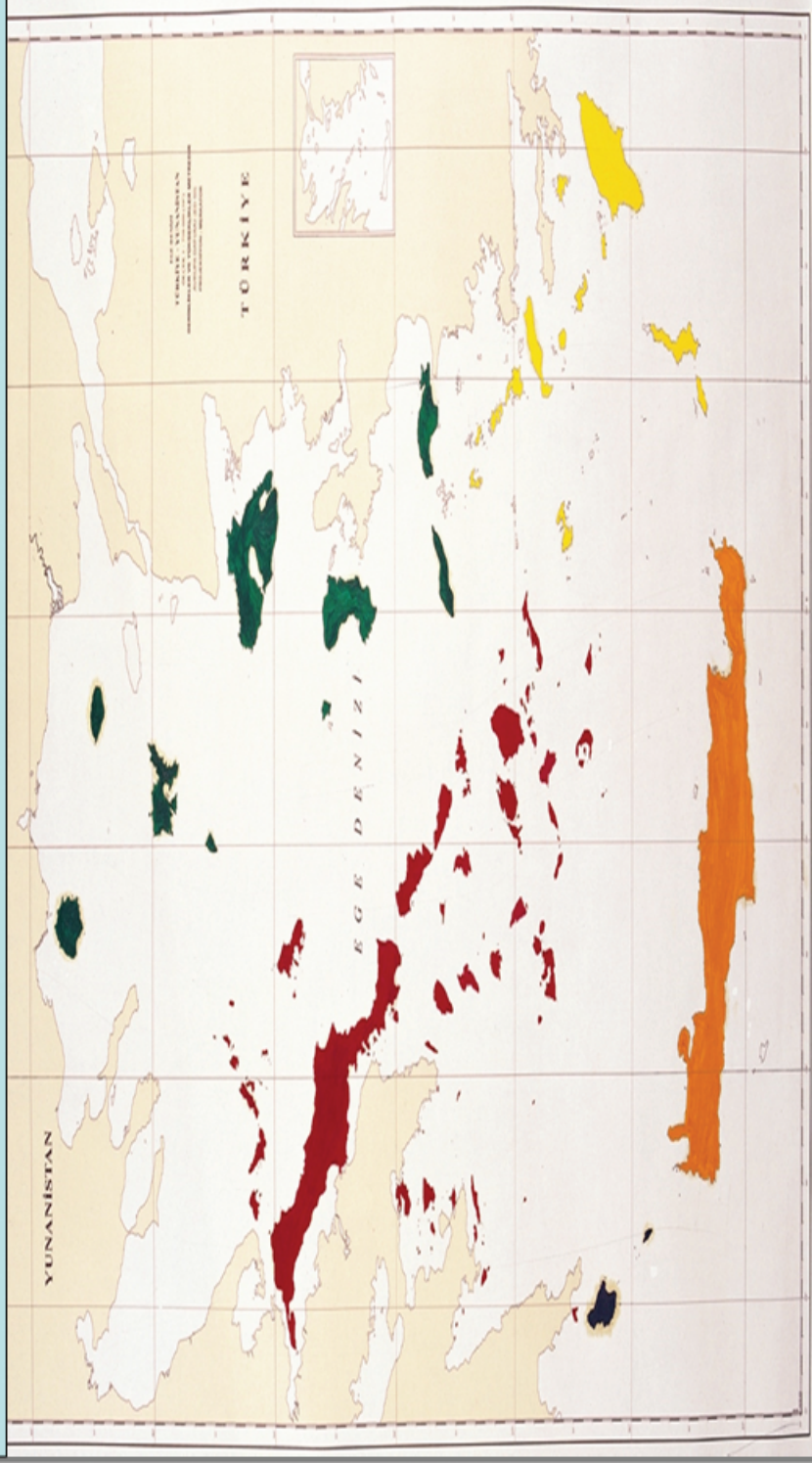

Yarınsı – 6 TURUNCUYA BOYANMIŞ OLAN GİRİT ADASI

YEŞİLE BOYANMIŞ TOPLAM DOKUZ ADA

Yansı - 6

OTURUM BAŞKANI- Efendim, Sayın Kurumahmut'a çok teşekkür ediyoruz, ama Oturum Başkanı olarak hangi noktada anlaşamadık, onu anlayamadım.

ALİ KURUMAHMUT- Sevr konusunda siz söylediniz herhalde.

OTURUM BAŞKANI- Yok, yok, hayır, tarihsel gerçek, ülkemiz işgal edildi, daha ne yapılınsın. Belki orada bir dil sürçmesi olabilir. Ama beyinlerde yer ettiğini söyledik. Şimdi Sevr tartışmalarıyla ben burada vakit kaybetmek istemiyorum.

Yalnız, sayın konuşmacı, Yunanistan'ın bağımsızlığının elde edilmesinde İngiltere, Rusya ve Fransa'nın etkili olduğunu söyledi. Hâlbuki geçenlerde Bush, Amerika'yı ziyaretinde Yunanistan Dışişleri Bakanı'na, *"bizim sayemizde bağımsızlığımızı elde ettiniz"* diye bir laf etti. Bu doğru mu, yanlış mı bilmiyorum veya ben mi yanlış anladım? Tabii doğruysa, o zaman Mustafa Kemal Paşa'nın ileri görüşlülüğü ve büyüklüğü bir kez daha ortaya çıkıyor. Çünkü Sivas Kongresi'nde biliyorsunuz, Ankara'ya gelecek heyetin ne benzini vardı, ne lastiği vardı, oradaki Amerikan okulu müdiresinden bunları talep ettiler ve parasını ödemeye kalktıklarında da, Amerikan müdiresi bunu kabul etmedi. O zaman bir pusula vereceğiz, parayı verdik, ücreti ödemeye kalktık, ama siz kabul etmediniz. Böyle bir pusula aldıktan sonra yollarına devam ettiler. Maazallah eğer bu pusula alınmasaydı, Amerika bugün herhalde bizim başımıza durmadan kakacak, ensemble boza pişirecekti, *"Eğer ben olmasaydım, sen Ankara'ya gidemezdin, devletini kuramazdın"* şeklinde. Bunlar da tarihten alınacak dersler diye düşünüyorum. Bunu Bush yapardı, belki başkası yapmaz, ama Bush'tan her şey beklenir.

Dr. Bayram Soy, Kırıkkale Üniversitesi'nden bir genç arkadaşımız, *"1895'te İngiltere'nin Almanya'ya Osmanlı Devletini Paylaşma Teklifi"* başlıklı bildirisini sunacaklar.

Buyurun Sayın Soy.

Dr. H. BAYRAM SOY (Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü)- Teşekkür ederim Sayın Başkan.

Efendim, konuşmama başlamadan önce Sayın Coşkun'a da ayrıca teşekkür etmek istiyorum. Çünkü benim sunacağım bildirinin daha iyi anlaşılmasına sebep olacağını düşünüyorum.

Benim size bahsetmek istediğim konu, 1895'te İngiliz Başbakan ve Dışişleri Bakanı Lord Selisbury'nin Almanya'nın Londra'daki Büyükelçisi Hadsfeld'e Osmanlı Devletini paylaşma teklifidir. Benim burada dikkat çekmek istediğim öncelikli bir nokta var ve o da bu paylaşma teklifinin Selisbury tarafından müşahhas noktalar, yani belirli noktalar konuşulmadan yapıldığıdır, Yani Selisbury'nün Hadsfeld'e "Osmanlı Devleti'nin durumu kötüdür, gelin biz anlaşalım, bu enkaz çöktüğünde altında kalırız" mealinde sözleri vardır. Fakat yine de Hadsfeld'le oturup, masanın üzerinde bir harita açıp, şurası sizin olsun, burası bizim olsun, Rusya burayı alsın diye bir müzakere hiçbir şekilde geçmemiştir. En azından Alman, İngiliz, Avusturya belgeleri böyle bir şey nakletmemektedir.

1895'DE LORD SALISBURY'NİN ALMANYA'YA OSMANLI DEVLETİ'Nİ PAYLAŞMA TEKLİFİ

Giriş

19. yüzyılda milliyetçilik akımlarının yaygınlaşması, çok milletli bir imparatorluk olan Osmanlı Devleti'ni de olumsuz etkilemişti. Osmanlı topraklarında emelleri olan büyük güçler, bu milliyetçi akımları kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaktan geri durmadılar. 1878 Ayastefanos Antlaşması ve yine aynı yılda bu antlaşmanın tadili olan Berlin Antlaşması ile Osmanlı dış siyasetine bir azınlık meselesi daha eklendi: Ermeniler.

Balkanlar'da, özellikle Rusya'nın himayesinde, başarılı olan milliyetçi akımlardan etkilenen Ermeniler, hem Ayastefanos, hem de Berlin Antlaşmaları'na, yaşadıkları yerlerde reform yapılmasına dair madde koydurmuş ve bu reformların yürütülmesini de antlaşmaya imza koyan devletler nezdinde garanti altına aldırışlardı. Ancak II. Abdülhamid, büyük devletlerin istismarından endişelendiğinden, reformlarda isteksiz davranıyordu. Çünkü benzeri gelişmeler, Balkanlar'da toprak kaybına sebep olmuştu. Bu defa da, doğuda toprak kaybedilmesinden korkuluyordu. Fakat İngiltere,

kamuoyunun da zorlamasıyla, reformların yürütülmesi konusunda baskı yapılmasını gündeme getirince Rusya, Fransa ve Almanya isteksiz davranmıştı. Rusya'nın idaresi altında Kafkas Ermenileri vardı ve bunların reformlardan etkilenmesini istemiyordu. Fransa, Osmanlı topraklarındaki yatırımlarını korumak için statükonun korunmasından yanaydı. Almanya ise, yavaş yavaş Osmanlı topraklarındaki nüfuzunu genişletiyordu ve bunun sekteye uğramasını arzulamıyordu. Bu sebepten, İngiltere'nin baskı düşüncesi sonuçsuz kaldı.

Haziran 1895'de İngiltere'de hükûmet değişti ve Muhafazakârlar Lord Salisbury'nin başbakanlığında idareyi devraldılar. Salisbury, Osmanlı Devleti'nin, Ermeni reformlarını yapsa bile, artık daha fazla yaşayamayacağını düşünüyordu. Fakat yıkılması durumunda, Osmanlı mirasının büyük bir savaşa neden olabileceğinden de endişe ediyordu. Bu yüzden, büyük güçler arasındaki ilişkiler daha fazla gerginleşmeden, Osmanlı Devleti'nin savaşız paylaşılmasının yollarını aramaya başlamıştı. Temmuz 1895'de bu niyetini Almanya'nın Londra Büyükelçisi Hatzfeldt'e açtı.

Bu olayla ilgili tarihçiler arasında ihtilâf vardır. Yayımlanmış Alman Dışişleri Bakanlığı belgelerine⁸⁰⁸ dayanarak, Salisbury'nin Almanya'ya paylaşım teklifi yaptığı iddia edildiği gibi, Hatzfeldt'in Salisbury'nin sözlerini yanlış yorumlayarak⁸⁰⁹ kendi dışişlerini yanılttığı ve İngiliz Başbakanın değil, bundan cesaret alan II. Wilhelm'in paylaşma teklifi yaptığı da ileri sürülmektedir.⁸¹⁰ Olayın gelişimi anlatılırken bu tartışmaya değinilecektir, ancak bu çalışmanın ağırlığı söz konusu ihtilâf olmayacaktır. İngiltere'nin 1878'den sonra, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma siyasetinden ziyade, vazgeçilmez çıkarları olan bölgeleri ele geçirme politikası takip ettiği bilinmektedir. Ancak, II. Abdülhamid'in denge siyasetinde, diğer güçlere karşı oynamak için yakınlaştığı, Osmanlı topraklarında gözünün olmadığına inanıldığı Almanya'nın ve padişahla aralarında şahsî dostluğun bulunduğu

808 J. Lepsius, A. M. Bartholdy ve F. Thimme (Ed.), **Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914: Sammlung der Diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes (GP)**, C.X, Berlin: Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte G.m.B.H., 1924.

809 Hatzfeldt'in, Salisbury'nin sözlerini Berlin'e doğrudan aktarmak yerine, onun aklından geçenlere dair kendi düşüncelerini bildirdiği dahi iddia edilmiştir. Bk. M. S. Anderson, **The Eastern Question 1774-1923 (Türkçesi: Doğu Sorunu 1774-1923)**, çev. İdil Eser, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001), St. Martin's Press, New York, 1966, s. 256.

810 Bu konuda yapılmış ayrıntılı değerlendirmeler için bk. Hugo Preller, **Salisbury und die Türkische Frage im Jahre 1895**, Verlag von W. Kohlhammer, Stuttgart, 1930 ile J. A. S. Grenville, **Lord Salisbury and Foreign Policy**, The Athlone Press, London, 1970, II. Bölüm.

düşünülen II. Wilhelm'in de, Osmanlı Devleti'nin paylaşımını tartışmaya katılması dikkate değerdir. İşte bu çalışmada, uluslararası ilişkilerde ebedî dostlukların ve düşmanlıkların olamayacağı, sadece çıkarların olabileceği, prensibini doğrular mahiyette, İngiltere ve Almanya'nın uygun ortam oluştuğunda, Osmanlı Devleti'nin paylaşılmasını nasıl müzakere ettikleri ele alınacaktır.

“Muhteşem Yalnızlık”taki İngiltere'nin Destek Arayışları

1892 ve 1894'te Fransa ile Rusya arasında yapılan askerî ve siyasî antlaşmalar, “muhteşem yalnızlık”ı devam ettiren İngiltere'nin sömürge siyasetini zorlayacağına işareti olmuştur. İngilizler, özellikle Hindistan yolu için hayati öneme sahip olan Mısır'da bu iki ülkenin baskısını hissetmeye başlamışlardı. Dönemin İngiliz Başbakanı Rosebery, Doğu siyasetinde Almanya, Avusturya ve İtalya'dan oluşan Üçlü İttifak'ın desteğine başvurdu. Ancak bu grubun lokomotifi Almanlar, Rosebery'nin Liberal hükûmetinin Almanya'nın İngiltere ile yakınlaşma çabalarına karşılık vermeyip, onlar nezdinde güvensizlik oluşturması nedeniyle, İngiltere için hiçbir adım atmadı. Hatta Almanlar, Rus ve Fransız orduları Alman sınırları yakınında bulunmasınlar diye onları, İngiltere ile mücadele içinde oldukları, Uzak Doğu'daki faaliyetleri için yüreklendirdi.⁸¹¹ Fransa ve Rusya ile sömürgecilik mücadelesi yaşayan İngiltere, Almanya'dan da destek bulamamıştı. Bunlar yetmezmiş gibi, Rosebery halefi Salisbury'ye, Haziran 1895'de, pek de istenmeyen bir miras daha bırakacaktı: Ermeni meselesi.

1894'te Osmanlı Devleti'nde meydana gelen Ermeni olayları, en çok İngiliz kamuoyunda yankı bulmuştu. Çünkü İngiliz Liberalleri, daima Hristiyan Osmanlı tebaasına ve onların “mücadelesi”ne sempatiyle bakmıştı. Bu defa da Ermeni meselesine yakın ilgi gösteriyorlardı.⁸¹² İngiliz Muhafazakârları ve Salisbury, Osmanlı Devleti'ni Ruslara karşı bir tampon olarak gördüğünden, Osmanlı Devleti'ne sert müdahalelerde bulunma taraftarı değildi. Ancak, Liberallerin ve liderleri Gladstone'un, İngiliz kamuoyunun dinî ve insanî

811 William Langer, **Diplomacy of Imperialism 1890-1902**, Alfred A. Knopf, New York, 1968, s. 195.

812 Erich Brandenburg, **From Bismarck to the World War**, çev. Annie Elizabeth Adams, Humphrey Milford, London, 1927, s.72 İngiltere'nin Ermeni meselesine gösterdiği bu yakın ilgi, Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin kötüleşmesinde de önemli bir rol oynamıştır. Bk. Kemal H. Karpat, **İslâm'ın Siyasallaşması, Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Kimlik, Devlet, İnanç ve Cemaatin Yeniden Yapılandırılması**, çev. Şiar Yalçın, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 385-388.

yönünü tahrik ederek, iç siyaseti kızışturmasına da kayıtsız kalamıyorlardı.⁸¹³ İçerideki bu havaya rağmen İngiltere, Ermeni reformları konusunda baskı yapabilmek için büyük güçlerden gerekli desteği sağlayamıyordu. Ayrıca, bu dönemde muhalefette olan Salisbury, Osmanlı Devleti'ndeki huzursuzlukları, artık İmparatorluğun kurtulamayacağıının delili olarak kabul ediyordu.⁸¹⁴ İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Philip Currie'ye yazdığı 14 Şubat 1894 tarihli bir mektubunda, nihaî çözüm olarak gördüğü Osmanlı topraklarının paylaşımını, büyük güçler arasında şöyle yapıyordu: Rusya, Küçük Asya'yı (Anadolu); İngiltere, Suriye ve Mezopotamya'yı; Avusturya, Ege'de nüfuz sağlamak için Selânik limanını; İtalya, Arnavutluk'u; Fransa, Trablusgarb'ı alacaktı. Arabistan'da, İngiliz himayesinde bir Arap Hilâfeti oluşturulabilirdi. Boğazlar uluslararası statüde olacaktı. Böylece, Salisbury'nin Berlin Kongresi'nde de savunduğu gibi, İngiliz savaş gemileri Karadeniz'e girebilecekti. Ayrıca İngiltere'nin kazanımlarını destekleyebilmek için de, Mısır'da bir tür otonomi sağlanmalıydı. Fakat Salisbury'ye göre, ne yazık ki bunlar sadece onun rüyalarıydı, hiç kimse kendisiyle hemfikir değildi.⁸¹⁵

İngilizler, hem Ermeni meselesinde büyük güçlerin desteğini arayıp, hem de kendi çıkarlarıyla çatışan Fransız ve Rus emellerine set çekmeye çalışırken, 1890'larda İngiltere'nin aleyhine iki gelişme oldu. Birincisi, Rusya Trans-Hazar demiryolu hattını inşa edecekti. Söz konusu demiryolu tamamlandığında, Rus-Afganistan ikmal hattı oluşacaktı. Bu, doğrudan Hindistan'ın tehdidi anlamına geliyordu. Ayrıca İngiltere Karadeniz'e girse dahi, bu ikmal hattı içeride kaldığından, müdahale edemeyecekti. İkinci gelişme ise, 1892'deki Fransız-Rus Askerî İttifakı idi. Bu yeni duruma göre Ruslar, İstanbul'u tehdit ettiklerinde, bunu engelleyebilmek için İngilizler önce Toulon'daki Fransız donanmasını imha etmeliydiler. Bu gerçekleşse bile, Boğazlar'daki bataryalar ancak İngiltere'nin veya bir dostun elindeyse buradan geçilebilirdi. Yani Rusların İstanbul'u işgali zamanında önlenemeyecekti. Bu sebepten, İngiliz Amiralliği İstanbul'un savunulmasının artık büyük bir risk olduğunu düşünüyordu. Ancak

813 Brandenburg, s. 73; C. J. Lowe, **Salisbury and the Mediterranean 1886-1896**, Routledge & Kegan Paul, London, 1965, s. 100.

814 Salisbury, belki Osmanlı Devleti'nin kurtulmasını da istemiyordu. Çünkü Osmanlıların varlığı ve II. Abdülhamid'in pan-İslâmist siyaseti, Hindistan'daki Müslümanların İngiltere'ye bağlılığında İngilizler'de sürekli şüphe oluşturuyordu. Bu konu ve bir Osmanlı heyetinin Afganistan hükümdarı Şîr Ali Han'ı ziyarete giderken Bombay'daki Müslümanlar'dan gördükleri ilgi ve buna İngiliz yöneticilerin tepkileri hakkında bk. Karpat, a.g.e., s. 263-265. İngiltere'nin Osmanlı siyasetinde meydana gelen değişiklikler için ayrıca bk. Aynı yer, s. 383-384.

815 David Steele, **Lord Salisbury A Political Biography**, London: University College London Press, 1999, s. 321.

muhalefetteki Salisbury, parlamentoda buna şiddetle itiraz ederek, İstanbul'un savunulması ve geleneksel politikanın korunmasının gerektiğini ileri sürdü. Salisbury'ye göre; eğer İstanbul savunulamıyorsa, Akdeniz'de İngiltere için savunulacak bir şey kalmayacaktı.⁸¹⁶

Haziran 1895'de Muhafazakâr Salisbury'nin iktidarı devralması, Almanlar tarafından olumlu karşılanmıştı. Zaten İngiliz başbakan da, Üçlü İttifak'a dâhil olmayacaklarını ancak, dış siyasette onlara dayanacaklarını vurgulamıştı.⁸¹⁷ Nitekim Faşoda Krizi'nde, Sudan'da ağırlıklarını hissettirebilmelerini, biraz da Almanya'ya borçluydular ve Portekiz'in yıkılması durumunda, onun Afrika'daki sömürgelerini aralarında paylaşmak üzere, yine Almanya ile anlaşmışlardı.⁸¹⁸ Ancak, İngiltere ile Almanya arasında aynı anlaşma zemini Ermeni reformları meselesinde oluşturulamamıştı. Çünkü bunda Almanya'nın her hangi bir menfaati yoktu.

Ermeni olayları, İngiliz Muhafazakârları açısından, Osmanlı Devleti'nin savunulmasını daha da zorlaştırmıştı. Bu olaylar parlamentodaki dengeleri de değiştirmiş ve Salisbury 1895'den sonra daha fazla muhalefete muhatap olmaya başladı.⁸¹⁹ Hem Ermeni meselesinde destek bulamayan, hem de Mısır'da, Fransız-Rus tazyikine maruz kalan Salisbury, savaşa sebep olmayacak bir düzenlemeyle, bu sıkıntıları aşmanın yollarını arıyordu. Çünkü Salisbury, Osmanlı Devleti'nin reformları yapamayacağını düşünüyordu ve artık ayakta kalabileceğine dair kanaati de yoktu. Bu sebepten, doğu sorunu diğer güçlerle anlaşarak, dostça çözülmeliydi.⁸²⁰ İşte tam bu sırada İtalya'nın Habeşistan'da yaşadığı sıkıntılar, Salisbury'ye bu arayışlarını Alman Büyükelçisi Hatzfeldt'e açma fırsatını doğurmuştur.

İtalya geç başladığı sömürgecilikte, Trablusgarb'a göz dikmiş, ancak diğer güçlerin tam onayını alamadığından, daha kolay elde edeceğini düşündüğü Habeşistan'a ayak basmıştı. Ancak burada hiç ummadığı bir dirençle karşılaştı. Bu direnci kırabilmek için, Kızıldeniz'de önemli bir üs olan Seylac (Zeila)'a ihtiyacı vardı. Fakat bu liman kenti İngiltere'nin kontrolündeydi. İtalyanlar, Almanlar'dan İngilizler nezdinde, bu üste kendilerine ayrıcalık verilmesi

816 Grenville, s. 25-26. İngiliz Amiralliği'nin Çanakkale Boğazı'nın zorlanmasıyla ilgili olumsuz yaklaşımı hakkında bk. Brandenburg, s. 77; Taylor, s. 361; Steele, s. 321-322.

817 Steele, s. 318.

818 *Ibit.*, s. 320.

819 Lowe, s. 91.

820 A. J. P. Taylor, **The Struggle for Mastery in Europe 1848-1918**, Oxford University Press, Oxford, 1971, s. 359; Langer, s. 196.

konusunda arabuluculuk talep ettiler.⁸²¹ Almanya'nın Londra Büyükelçisi Hatzfeldt, konuyu Salisbury ile görüştüğünde, başbakan İtalya'nın söz konusu bölgedeki girişimlerinin hatalı olduğunu, İngiliz yardımıyla dahi buradaki meselesinin halledilemeyeceğini söylemiştir. Ayrıca, İtalyanların buradaki kayıplarını Arnavutluk ve Trablusgarb ile telafi edebileceğini belirtir. Bu esnada başka bir nokta daha tartışılmaya başlanır: Salisbury, Osmanlı Devleti'nin Ermeni meselesini halletse bile, çok çürümüş olması sebebiyle, daha fazla ayakta kalamayacağını ileri sürer. Bunun üzerine Hatzfeldt, böyle bir şeyin olması durumunda, burada çıkarı olan güçler arasında, nasıl makul bir paylaşım yapılabileceğini sorar. Salisbury de, bunun kolay olmadığını, ancak esas hatanın Çar I. Nikola'nın teklifinin İngiltere tarafından kabul edilmemesiyle yapıldığını söyler ve belli bir plândan bahsetmez. Hatzfeldt, başbakanın bu yorumundan, Osmanlı Devleti'nin muhafazası hakkındaki düşüncesinde ciddi değişikliğin olduğunu ve İngiltere'nin muhtemel çöküşü hesaplayarak, artık paylaşımı göz önünde bulundurduğunu çıkarmış, dışişlerine bu şekilde rapor etmişti.⁸²²

Alman belgelerine göre, Salisbury'nin Osmanlı Devleti'ni paylaşmayı açıkça gündeme getirdiği ilk görüşme budur. Ancak Hatzfeldt'in yorumlarına⁸²³ göre, Salisbury daha önce de bu konuda nabız yoklamıştı. Meselâ, 9 Temmuz 1895'de Salisbury ile Hatzfeldt, Makedonya ve Bulgaristan'da çıkan olayları konuşurken, söz Ermeni meselesine gelmişti. Salisbury, bu meseleyle İngiliz kamuoyunun çok ilgilendiğini ve günün birinde İngiltere ile Rusya'nın anlaşması durumunda, bunun Osmanlı hükümlerinin sonu olacağını söyledi. Hatzfeldt'in, Rusya'nın kendi sınırlarında otonom bir Ermeni vilayeti istemeyeceğini hatırlatması üzerine de, "Kesinlikle, belki değişiklikler Rusya'nın lehinde ve istediği gibi olur" dedi. Büyükelçi bu görüşmeyi Berlin'e rapor ederken, İngiliz Başbakan'ın, Rus sınırında bulunan Osmanlı

821 İtalya Dışişleri Bakanı Blanc'ın, Almanya'nın Roma Büyükelçisi Bülow ile bu konuyu görüşmesi hakkında bk. **GP X, No. 2369**, 15 Temmuz 1895, s. 3-8; Norman Rich, **Friedrich von Holstein. Politics and Diplomacy in the Era of Bismarck and Wilhelm II.**, C. II, Cambridge University Press, Cambridge, 1965, s. 453.

822 **GP X, No. 2372**, 31 Temmuz 1895, ss. 10-13. Hatzfeldt'in bu konudan ayrıntılı olarak bahsedeceğine dair telgrafi için ayrıca bk. aynı yer, No. 2371, 30 Temmuz 1895, s. 9-10.

823 Hatzfeldt, 1885'te Bismarck tarafından Londra'ya gönderilmişti ve onun ekolüne mensuptu. Bütün amacı bir Alman-İngiliz ittifakı kurmaktı. Bu sebepten, Salisbury'nin Osmanlı Devleti'nin geleceği ve muhtemel sonuçları hakkındaki görüşlerini, paylaşım teklifi şeklinde algılamak istediğini ve bu olayı kullanarak bir Alman-İngiliz ittifakı sağlamak için Alman dışişlerini yanılttığına dair yorumlar vardır. Bk. Preller, s. 45-47; Grenville, s. 32-36.

vilayetlerinin Ruslar'a verileceği bir paylaşımı düşündüğünden hiç şüphe etmediğini vurguladı.⁸²⁴

İtalya'nın teklifi ile ilgili Salisbury'nin üslup ve eğilimi, Alman dışişlerinde hiç makul karşılanmamıştır. İngiliz Başbakan'ın yaklaşımı, Osmanlı Devleti'nin çöküşünü hızlandırmak ve gelişmeler esnasında, aynı Napolyon Savaşları'nda olduğu gibi, muhtemel bir çatışmadan uzak kalarak, kârlı çıkmanın hesabı olarak algılanmıştı. İtalya'yı Arnavutluk'a yönlendirmesi ise, Avusturya ile arasını açıp Üçlü İttifak'ı dağılma tehlikesiyle karşı karşıya bırakacağından, Almanya'daki şüpheleri artırdı. İngiliz siyasetini belirsizlikle itham eden Almanlar, bu durum devam ettikçe, İngiltere'ye daha dikkatli ve ihtiyatlı yaklaşılması gerektiğini öne sürüyorlardı.⁸²⁵

Hatzfeldt, ülkesinin Salisbury'nin düşüncelerine bakışı konusunda bilgi edinince, Alman dışişlerinin endişelerini İngiliz Başbakan ile paylaşmıştır. Büyükelçiye göre Salisbury, daha önce İngiliz çıkarları açısından Osmanlı Devleti'nin muhafazasını savunurken, şimdi istenmeyen bir durum olarak görse bile, onun çöküşünde ve paylaşımında bir mahzur görmüyordu. Ayrıca, İtalya ve Avusturya'nın Üçlü İttifak'taki geleceğini tehlikeye düşürecek bir siyasete karşı olan Almanya, böyle bir durumda bütün ağırlığını çıkarlarını korumak için kullanacaktı. Bunları duyan Salisbury, heyecanla teminat vererek, yeni görevi esnasında dış siyasetinde bir değişiklik yaptığını dair kanaatleri, tamamiyle yersiz bulduğunu söyledi. Bunun yanında, Osmanlı Devleti'nin korunmasının, kendisi için hâlâ önemli olduğunu, hem çöküşü, hem de paylaşımı hızlandırmak ve gerçekleştirmek için kesinlikle hiçbir şey yapmayacağını ekledi. Fakat ne kadar istemiyor olsa da, büyük güçlerin çıkar ilişkileri sebebiyle, gittikçe yakınlaşan ve acilen müdahale edilmesi gereken bu durumla ilgili, her türlü ihtimale karşı, gözlerini kapatıp geri durmasının da mümkün olmadığını vurguladı. Bu ihtimalleri Hatzfeldt'ten başka kimse ile görüşmediğini ve her hangi bir huzursuzluğa sebep olmamak için de, kesinlikle görüşmeyeceğini belirtti.⁸²⁶

Doğu sorunuyla ilgili Salisbury'nin en ciddî endişesi, büyük çaplı bir savaşa sebep olmasıydı. Bunu engellemek için, büyük devletlerin Doğu'nun ve Akdeniz'in muhtemel paylaşımında uzlaşması gerekiyordu. Bu amaçla

824 **GP X, No. 2396**, 10 Temmuz 1895, s. 40-41.

825 **GP X, No. 2373**, 1 Ağustos 1895, s. 13-15. İtalya'nın Arnavutluk'a yönlendirilmesi ve Akdeniz'deki muhtemel etkileri hakkında bk. aynı yer, No. 2374, 2 Ağustos 1895, s. 15.

826 **GP X, No. 2375**, 3 Ağustos 1895, s. 16-17.

Hatzfeldt'ten bir plân üzerinde düşünmelerini ve bunu azamî gizlilik içinde müzakere edebileceklerini söyledi. Hatzfeldt raporunda, bu görüşmeden, Salisbury'nin Üçlü İttifak'ı muhafaza etmek ve güçlendirmek istediği –tabii ki İngiltere'nin menfaatlerini de güvence altına almak kaydıyla– izlenimini edindiğini bildirir. Büyükelçiye göre Almanya, bu konuya müdahil olmalı ve bir plân hazırlayarak, müzakereler kişisel çerçevede yürütülmeliydi.⁸²⁷

Bu görüşme ve rapordan da anlaşılmalıdır ki, Salisbury'nin zihninde belli bir paylaşım plânı yoktu. Zaten çöküş ve paylaşımı da arzulamamakta ancak, gerçekleşmesi durumunda sebep olacağı gelişmelerden endişe ettiği için, hazırlıklı olmak amacıyla, bir müzakere çerçevesi oluşturmaya çalışmaktaydı.

Salisbury'nin Hatzfeldt ile görüşmelerinden ortaya çıkan manzaradan en hoşlanmayan kişi, son dönem Alman dış politikasının mimarlarından kabul edilen Holstein olmuştur.⁸²⁸ Holstein, bu sırada İngiltere'nin Rusya ve Fransa ile Mısır'da problem yaşadığının farkındaydı. Ona göre İngilizlerin amacı, kıta Avrupası'nın büyük devletlerini Anadolu ve Balkan meselelerinde karşı karşıya getirerek, sıkıntıda olduğu Mısır meselesinden kolayca sıyrılmaktı. Özellikle Üçlü İttifak'ı hedeflemişti. Normalde Avusturya ile iyi ilişkileri olan, ancak İtalya'ya pek sıcak bakmayan İngiltere, bu defa İtalya'yı Arnavutluk'a yönlendirerek, burada menfaatleri olan Avusturya'yı sıkıntıya sokuyordu. Bu gerilimin Üçlü İttifak'a darbe vurması, kaçınılmazdı.⁸²⁹

Hatzfeldt'in bir plân belirleyip, bunun çerçevesinde şahsî olarak müzakere yürütme teklifine de pek sıcak bakmamıştı, Holstein. Almanya, ona göre, Avusturya ve İtalya anlaşmadan böyle bir paylaşım katılamazdı. Böyle bir anlaşmayı sağlamak da İngiltere'nin göreviydi. Çünkü Osmanlı Devleti'ni ortadan kaldırmak isteyen Almanya değil, İngiltere idi. Ayrıca Avusturya ve İtalya arasındaki Osmanlı mirası hissesi meselesi, yine İngiltere tarafından çözümlenmedikçe Almanya, Rusya, Fransa ve Avusturya ile birlikte Osmanlı Devleti hakkında yapılacak bütün İngiliz-İtalyan reform tekliflerine karşı

827 *Ibid.*, s. 18.

828 Bismarck tarafından eğitilen Dışişleri Bakanlığı Siyasî Dairesi Başkanı Friedrich von Holstein, Alman dış politikasının oluşturulmasında çok önemli bir rol oynamıştır (1876-1906 yılları arasında kesintisiz olarak dışişlerinde çeşitli görevlerde bulunmuştur). Holstein'in gücü şuradan kaynaklanıyordu: Dışişleri ile ilgili bir meselede Kayser, Şansölyesi ve dışişleri bakanı, acaba bu durumda Bismarck ne yapardı diyerek Holstein'a bakıyorlardı. Ayrıca dışişlerinin yaşayan bir arşivi fonksiyonunu icra ettiğinden, geçmiş kayıtlara ulaşılmada hiç sıkıntı çekilmiyordu. Grenville,s. 34.

829 **GP X, No. 2377**, 3 Ağustos 1895, s. 19-20.

mücadele etmeliydi.⁸³⁰ Hatzfeldt'in bu doğrultuda, Salisbury'ye yeni programının içerdiği tehlikeleri bildirmesi üzerine Başbakan, Avusturya ve İtalya'yı bir birinden ayırmak için hiçbir şey yapmadığını söylemiş ve Alman dışişlerinde yapılan bu doğrultudaki spekülasyonları protesto ettiğini bildirmiştir.⁸³¹

II. Wilhelm'in İngiltere'yi Ziyaretinin Paylaşım Görüşmelerine Etkileri

Holstein'in Osmanlı Devleti'nin paylaşılmasıyla ilgili İngiltere'nin yaklaşımından rahatsız olduğu yukarıda belirtilmişti. Söz konusu müzakerelerin daha fazla ilerlememesini isteyen Holstein, bunu ancak II. Wilhelm'in engelleyebileceğini düşünüyordu.⁸³² Kayser, geleneksel yatırımları için İngiltere, Cowes'a gidecekti. Burada Salisbury ile görüşmesi kesindi. Eğer İngiliz başbakanının bu konuda cesaretini kırabilirse, görüşmeler kesintiye uğratılabilirdi.

II. Wilhelm Cowes'a gitmek üzere yola çıkmışken, Holstein Hatzfeldt'e bir telgraf çekti: "Ne Almanya, ne de şahsen siz, Akdeniz'de toprak bölüşümü teklifi yapmalısınız. Biz oradan hiçbir şey istemiyoruz. Orada menfaati olanlar –İngiltere, İtalya ve Avusturya– anlaşsınlar. Biz en fazla, bu üçü kendi aralarında anlaştıktan sonra, Alman menfaatlerinin zarar görmemesi için, fikir belirtebiliriz. Bundan önce bize sorulacak soruları cevaplamayacağız".⁸³³ Bu arada, yolculuk esnasında Kayser'e refakat eden Kiderlen, ona Salisbury'nin plânlarından bahsedince, "halis İngiliz" karşılığını vermiş ve buna yanaşmayacağını söylemişti.⁸³⁴

Hatzfeldt, 3 Ağustos 1895'de Holstein'dan aldığı mektuba göre yanlış anlaşıldığını düşünmüştür. Büyükelçi öncelikle, bu paylaşım meselesinde tamamen geri durmaları hâlinde, Salisbury'nin daha sonraki kararlarında Almanya'nın etkisi olmayacağını vurguladı. Daha sonra da, Rusya ile ilgili durumu tekrar izah etti. Salisbury'nin plânına göre Ruslar, doğuda İstanbul ile ve başka noktalarda⁸³⁵ tatmin edilecekti. Bu itibarla, doğuda istediğini elde

830 *Ibit.*, s. 20.

831 **GP X, No. 2378**, 4 Ağustos 1895, s. 20-21.

832 **GP X, No. 2377**, 3 Ağustos 1895, s. 20.

833 **GP X, No. 2379**, 5 Ağustos 1895, s. 21.

834 **GP X, No. 2380**, 5 Ağustos 1895, s. 22.

835 Yukarıda 2396 numaralı belgede de belirtildiği gibi, Salisbury 9 Temmuz 1895'de Osmanlı Devleti'nin doğu vilayetlerinin Rus idaresine bırakılmasını ima etmiştir. Ayrıca bk. **GP X, No. 2381**, 5 Ağustos 1895, * simgeli dipnot, s. 23.

eden Rusya'nın, Almanya'ya rağmen, Fransa ile ittifakını devam ettirmek için bir sebebi kalmayacaktı.⁸³⁶

Öyle görünüyor ki, Hatzfeldt'in bu mektubu, Holstein'in Salisbury'nin teklifi ile ilgili endişelerini bertaraf etmiştir. Çünkü Fransız-Rus yakınlaşma ihtimali, Alman dış siyaseti için 1871'den bu yana bir kâbustu ve bunu engellemek Almanlar için en öncelikli konuydu. Fakat 1890 yılında II. Wilhelm'in Avrupa siyasetinde sadece Avusturya ile ittifakın yeterli olacağını düşünmesi ve Rusya ile Güvenlik Antlaşması'nı yenilememesi nedeniyle, bunu engellemede başarılı olunamamıştı. Eğer İngiliz başbakanının plânı Rusya'yı tatmin edip, Fransızlardan ayıracaksa, mesele başka bir hâl alıyordu. Fırsat değerlendirilmeliydi. Bu yüzden Holstein, Hatzfeldt'e bir telgraf çekerek, Salisbury ile görüşmeleri şahsî çerçevede –daha sonra duruma göre resmiyete de dökülebilirdi– devam ettirilmesini uygun bulduğunu bildirmiştir.⁸³⁷

II. Wilhelm 5 Ağustos 1895'de Cowes'a ulaşmıştı. Aynı günün akşamı, İngiltere Kraliçesi Victoria, torunu Kayser'in şerefine bir akşam yemeği verdi. Hatzfeldt, Salisbury'nin de hazır bulunacağı bu akşam yemeğinden önce II. Wilhelm'e meseleyi açmış ve başbakanının kendisiyle Osmanlı Devleti ve paylaşımıyla ilgili konuya temas etmesi durumunda, şu çerçevede ele alınmasının uygun olacağını söylemişti: Osmanlı Devleti'nin paylaşılması, Avrupa barışı için sorunlu bir konuydu ve her şeyden önce ilgili devletlerin kendi aralarında anlaşmaları gerekiyordu. Ayrıca, hâlihazırda buradaki durum yeterince kötü olduğundan, paylaşım konusundan bir şey ummamak gerekiyordu. Yemekten sonra Kayser ile Salisbury'nin görüşmesinde mesele gündeme gelince Salisbury, Osmanlı Devleti'nin durumunun gittikçe kötüleştiğini ve dağılma tehlikesinin çok yakın olduğunu söyledi. II. Wilhelm ise, şahsî izlenimlerine dayanan fikrine göre, Osmanlı Devleti'ndeki durumun nispeten düzeldiğini, yasama işlemlerinin tatmin edici olduğunu, padişahın da iyi niyetle, kötü memurlarını görevden alarak onların yerlerine daha uygun ve güvenilir olanları atadığını söyledi.⁸³⁸ Kayser'in bu yaklaşımı, Salisbury'ye konuyu daha ileriye götürme fırsatını vermedi.

836 **GP X, No. 2381**, 5 Ağustos 1895, s. 23.

837 **GP X, No. 2382**, 5 Ağustos 1895, s. 23-24. Holstein, bu tarihte İngiltere seyahatinde II. Wilhelm'e refakat eden Kiderlen'i de bir telgrafla bu gelişme hakkında bilgilendirmiştir. Bk. aynı yer, No. 2383, 5 Ağustos 1895, s. 24. Şansölye Hohenlohe'nin bu konudaki muvafakati hakkında ayrıca bk. aynı yer, No. 2384, 6 Ağustos 1895, s. 24.

838 **GP X, No. 2385**, 7 Ağustos 1895, s. 25.

II. Wilhelm ile Salisbury arasında yapılan bu görüşme hakkında, mevcut belgelerde, sadece yukarıda zikredilen Hatzfeldt'in telgrafı vardır. Buna göre, Osmanlı Devleti'nin genel durumu gündeme gelmişse de, paylaşımı ile ilgili sınırları çizilmiş bir plân üzerinde konuşulmamıştır.⁸³⁹ Zaten II. Wilhelm de, Osmanlı idaresinde yapılacak değişikliklerin, durumu düzeltereği kanaatinde-dir. Holstein, görüşmede paylaşım meselesinin konuşulmadığını öğrenince, yukarıda da bahsedildiği gibi, eğer Salisbury Rusya'yı tatmin edip Fransa ile ittifakını anlamsız kılacaksa, bunu sağlamak için müzakerelere devam edilmesini istemiştir. Bu amaçla, 6 Ağustosta II. Wilhelm Salisbury'yi yatına davet etti. Ancak randevu talebi Salisbury'ye zamanında ulaşmadı; çünkü başbakanın o esnada kraliçe ile görüşmesi vardı. Bu yüzden Salisbury, Kayser'in randevusuna gelemeyerek, Londra'ya döndü. Kayser, başbakanın davetine icabet etmeyişine çok kızdı. Salisbury ise, yanlış anlaşılardan kaynaklanan durumu fark edince, II. Wilhelm'e bir özür telgrafı çekti.⁸⁴⁰

Kayser ile Salisbury arasında *Hohenzollern* yatında yapılması plânlanan bu ikinci görüşme, üzerinde çok spekülasyon yapılan bir olaydır. Salisbury'nin söz konusu randevuya gelmemesinin II. Wilhelm'i çok kızdırdığı ve ikili arasındaki gerginliğin bu tarihten itibaren Alman-İngiliz ilişkilerinde bir gerilim oluşturduğu ileri sürülmektedir.⁸⁴¹ Hâlbuki II. Wilhelm açısından, İngiliz basınında, özellikle *The Standard*'da, çıkan Almanya ve II. Wilhelm aleyhindeki yazıların bu duyguların oluşmasındaki etkisi inkâr edilemez mahiyettedir.⁸⁴² Fakat ortaya çıkan sonuç açıktır: Her iki tarafta da, birbirlerine karşı güvensizlik ve şüphe, belirleyici faktör olmaya başlamıştı. Almanlara göre, güvenilmez İngilizler, Üçlü İttifak'a karşı Fransız-Rus İttifak'ını koz olarak kullanıyorlardı. Lord Salisbury ise, Kayser'e iyi gözle bakmamaya, onu iyi terbiye almamış, kendini çok beğenen biri olarak görmeye başlamıştı.⁸⁴³

II. Wilhelm'in Almanya'ya dönmesinden sonra Hatzfeldt'in Salisbury ile yaptığı görüşmede büyükelçi, İngiliz başbakanını Osmanlı Devleti'nin paylaşılması konusunda daha ihtiyatlı bulmuştur.⁸⁴⁴ Yine bu görüşmede

839 Preller, s. 44. Ayrıca bk. Grenville, s. 38; Langer, s. 199; Anderson, s. 256.

840 **GP X, No. 2386**, 8 Ağustos 1895, s. 27.

841 Grenville, s. 39; Rich, s. 455; Langer, s. 200-201. Eckardstein'in hatıralarında bu ikinci görüşmenin yapıldığına dair renkli anlatımı (bk. Baron von Eckardstein, **Ten Years at the Court of St. James' 1895-1905**, çev. George Young, London: Thornton Butterworth Limited, 1921, s. 57-59) tamamen gerçek dışıdır. Langer, s. 200. Ayrıntılı bilgi için bk. GP X, No. 2385, 7 Ağustos 1895, * simgeli dipnot, s. 25-27.

842 Grenville, s. 39.

843 Langer, s. 200-201.

844 **GP X, No. 2387**, 14 Ağustos 1895, s. 28; Brandenburg, s. 77; Rich, s. 455.

Salisbury, paylaşım meselesini kendisinden başka hiç kimseyle müzakere etmediğini tekrar temin etmiş, Osmanlı Devleti'nde durumun kötü olduğunu ve çöküşün gerçekleşmesi hâlinde bir genel savaşın kaçınılmaz olacağını söylemişti. Bundan yola çıkarak Hatzfeldt, Berlin'e, Salisbury'nin Doğu'nun paylaşımını barışçıl yollarla halletme niyetinde olduğunu, bunu da Rusya'ya Çanakkale bağlantısıyla birlikte İstanbul'u vererek yapma amacında olduğunu yazdı. Çünkü Holstein'ın Rusya konusunda hassas olduğunu bilmekteydi. Fakat bu görüşmede de, belli bir plân yine gündeme gelmemiştir.

Holstein, işin içinde Rusya'nın yalnız bırakılması olduğundan, görüşmelerin devam ettirilmesini, ancak çok gizlilikle yürütülmesini tekrar vurgulamıştır. Her şeye rağmen Holstein'ın, İngiltere'nin kıta Avrupa'sı devletlerini Osmanlı mirasını paylaşmak amacıyla bir savaşa sürükleyerek, kendisi için en iyi olanı elde edeceğine dair şüphesi devam ediyordu. Ona göre, Fransa'nın Fas'ta, yani Cebelitarık Boğazı'nda, Rusya'nın da Çanakkale'de, yani Port Said'in karşısında güç kazanması ki buralar İngiltere açısından hassas noktalar, ancak Salisbury'nin böyle bir amaç güttüğünün delilleri olabilirdi. Bu sebepten, İngiltere'nin bu politikasına karşı Almanya, her ihtimale karşı Rusya ile köprüleri atmamalıydı.⁸⁴⁵ Holstein'ın bu yorumu üzerine Hatzfeldt, genel bir değerlendirme yaparak, hiçbir devletle köprüleri atmamaları ve hareket serbestliğine sahip olmaları konusunda kendisiyle hemfikir olduğunu yazdı. Söz konusu siyasetteki en önemli tehlikenin ise, günün birinde Salisbury'nin Avusturya, İtalya ve Rusya'yı bir araya getirecek etkeni bularak, Doğu meselesinde Almanya olmadan uzlaşma sağlaması olduğunu ekledi. Bu tehlikeyi bertaraf etmenin yolu olarak da, daha önceden Salisbury veya Rus Dışişleri Bakanı Lobanov ile anlaşmak olduğuna dikkat çekti.⁸⁴⁶

Bu sırada Salisbury, 15 Ağustos'ta Lordlar Kamarası'nda Osmanlı Devleti ve Ermeni meselesine değinen bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmada, Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığının Paris (1856) ve Berlin (1878) Antlaşmalarıyla güvence altına alındığını ve bütün devletlerin bu konuda uzlaşma içinde olduklarını söyledi. Ancak ülkenin çeşitli bölgelerinden yükselen feryatlara daha ne kadar kayıtsız kalınacağı konusunda emin olmadığını da vurguladı.⁸⁴⁷ Bu ifadeler Avusturya basınında yankı buldu. Meselâ *Presse*, bu konuşmayı artık Osmanlı Devleti'nin çöküşünün çok yaklaştığı şeklinde yorumlamıştı. Ayrıca İngiltere'nin, İstanbul, Paris ve Petersburg'un dikkatlerini Mısır'dan

845 GP X, No. 2388, 14 Ağustos 1895, s. 29.

846 GP X, No. 2390, 16 Ağustos 1895, s. 32.

847 GP X, No. 2391, 18 Ağustos 1895, * simgeli dipnot, s. 32

uzaklaştırmak için Ermeni olaylarını istismar ettiğini de sadece bu gazete belirtiyordu.⁸⁴⁸ Bu konuyla ilgili II. Wilhelm'in yorumu şöyleydi: Eğer İngiltere, Rusya'ya İstanbul'u verecekse, Almanya da bu konuda söz sahibi olmalı ve Avusturya, Balkanlar'da tazmin edilmeliydi. Yani Avusturya'ya Selanik verilmeli ve Almanya ile Avusturya'nın doğu sınırlarından da, Rus askerleri çekilmeliydi.⁸⁴⁹

II. Wilhelm, 29 Ağustos'ta, bakanlarına danışmadan, paylaşım meselesini halletmek için Salisbury'ye bir teklif götürmeyi düşündü.⁸⁵⁰ Bunun için de, Berlin'deki İngiliz Askerî Ataşesi Albay Leopold Swaine ile görüşmeyi kararlaştırdı. Diplomatların görüşmelerinden bir sonuca ulaşamadığını gören Kayser, bu konuda askeri, "kalem ehli"ne tercih etmiştir. Kayser, Swaine ile görüşmesinde, Cowes'takinin aksine, Osmanlı Devleti'ndeki gelişmelerin bir krize dönüşmek üzere olduğunu ve padişaha karşı güç kullanılması gerektiğini söyledi. Bunun için İngiltere'yi destekleyeceklerini, ancak karşılığında Avusturya ve İtalya'nın tatmin edilmesi gerektiğini belirtti. Eğer İngiltere Osmanlı Devleti'ni yıkıp, Rusya'ya Anadolu ve İstanbul'u verecekse, Avusturya da Selanik'e kadar Balkan devletlerini almalıydı. İtalya da, Akdeniz'de tatmin edilmeliydi. Kayser'e göre, Hatzfeldt ile Salisbury bu konuda o kadar iyi ilişkiler içindeydiler ki, büyük bir sorun çıkmayacaktı. II. Wilhelm çok iyimserdi. Salisbury, bu teklife hemen olumlu cevap vermedi. Çünkü Kayser'in teklifiyle aynı kanaatte değildi. Bu yüzden, Almanya ile birlikte hareket edip, kendisini ve ülkesini bağlamak istemiyordu.⁸⁵¹

Salisbury'nin cevabı gecikince, Hatzfeldt de devreye girerek Swaine ile görüşmüştür. Büyükelçi görüşmede, Osmanlı Devleti'nin dağılacağını veya en azından er veya geç padişahının tahttan indirileceğini söyledi. Bu yüzden, Almanya ve İngiltere'nin, bir sürprizle karşılaşmadan, gizli müzakerelerle anlaşmaya varması gerekiyordu. Almanya için 'dünya barışı' vazgeçilmezdi, bu yüzden statüko mümkün olduğunca korunmalıydı. Fakat Almanya bir gün, iki güçlü komşusu tarafından tacize maruz kalırsa, Fransa'ya karşılık vermekten

848 *Ibit.*, **GP X, No. 2391**, s. 33.

849 **GP X, No. 2391**, 18 Ağustos 1895, * simgeli dipnot, s. 33; Grenville, 40.

850 II. Wilhelm'i böyle bir adım atmaya iten şey, Osmanlı Devleti'ndeki olayların gittikçe karışık bir hâl almaya başlaması ve korkulan sonun geldiği endişesiydi. Bk. Langer, s. 202.

851 Malet'den Salisbury'ye, 30 Ağustos 1895, Ek'te Swaine'in notu, Salibury Papers ve F(oreign) O(ffice) 64/1351'den nakleden Grenville, s. 40-42. Salisbury, İstanbul'u Ruslara vereceğine dair yorumlar yapılmasına hiddetlenmiş ve böyle bir şey ima dahi etmediğini, ancak Almanlar Fransızlarla savaşmaları durumunda bu teklifi Ruslara götüreceklerinden emin olduğunu söylemiştir. Currie'den Salisbury'ye, 2 Eylül 1895; Salisbury'den Currie'ye, 5 Eylül 1895, Salisbury Papers'dan nakleden Grenville, s. 37; Lowe, s. 99.

hiç geri durmayacak ve Rusya ile de anlaşabileceklerdi.⁸⁵² Hatzfeldt, İngilizleri kendi şartlarında anlaşmaya zorlamak için bütün alternatifleri kullanıyordu.

II. Wilhelm'in teklifi Salisbury'yi sıkıntıya sokmuştu. İngiltere Osmanlı Devleti'ni reformlar konusunda zorlamada, sadece Rusya ile birlikte hareket edebilirdi. Çünkü İngiliz Amirallığı donanmanın Boğazlar'dan geçmesine müsaade etmezse, Almanların manevî desteğinin hiçbir anlamı yoktu. Bu yüzden Salisbury Swaine aracılığıyla, Osmanlı Devleti ile ilgili siyasetlerinin değişmediğine dair, kaçamak bir cevap verdi.⁸⁵³ Salisbury'nin cevabı Kayser'i çok kızdırdı. Onu Avrupa'daki devletlerin her biriyle ayrı ayrı anlaşarak, güçler arasında güvensizliği yaymakla suçladı. İngiliz başbakan, Boğazları gizlice Ruslara verecekti. Salisbury, egoist ve zorba politikasından vazgeçmeliydi. Er veya geç, İngiltere yalnızlık siyasetini bırakacak ve ya Üçlü İttifak'ın yanında, ya da karşısında olacaktı.⁸⁵⁴ Fakat II. Wilhelm'in bu sert karşılığı Salisbury'de hiçbir etki yapmadı.

Bu arada Hatzfeldt, tatile çıkacağından, Salisbury'yi ziyarete gitmiştir. Görüşmede konu yine Ermeni meselesine ve gelecekte olabilecek olaylara gelir. Başbakan, Rusların Karadeniz'den Akdeniz'e geçişi elde edebileceklerini ve bunun İngiltere için kabul edilebilir olduğunu söyler. Büyükelçi, bu durumun İngiltere'nin Mısır'daki pozisyonunu zora sokacağını düşündüğünden, bunun Akdeniz'de başka bir yerle mi telâfi edileceğini merak eder ve sorar. Salisbury de, Akdeniz'de başka bir yerden ziyade, gönlünün Fırat kıyılarında yattığını söyler. Bu görüşme sonucunda Hatzfeldt, Salisbury'nin hâlâ net bir siyaseti olmadığını ve İngiltere'nin Doğu'daki muhtemel bir krizde, kılıcını çekmeden kendisi için gerekli şeyleri almak amacıyla, arayışlarına devam ettiğini bildirmiştir.⁸⁵⁵

Salisbury'nin 15 Ağustos'taki konuşmasından etkilenenlerden biri de Rus Dışişleri Bakanı Lobanov'du. Ruslar, İngiltere'nin Ermeni meselesinde kendi başlarına hareket etmelerinden endişelenmişlerdi. Bu yüzden Lobanov, İstanbul'daki Rus Büyükelçi Nelidov'a talimat göndererek, İngiliz Büyükelçi Currie ve Fransız Büyükelçi Paul Cambon ile bir araya gelerek padişaha baskı yapılmasını istemiştir. Baskı sayesinde eylül ayında II. Abdülhamid, bazı

852 Swaine'den Barrinton'a, 27 Eylül 1895, Salisbury Papers'dan nakleden Grenville, s. 42-43.

853 Swaine'den Hatzfeldt'e, 4 Ekim 1895, **The Holstein Papers**, III, s. 547-548'den nakleden Grenville, s. 43.

854 **GP XI**, II. Wilhelm'den Marschall'a, 25 Ekim 1895, s. 8-11'den nakleden Grenville, a.g.e., s. 43.

855 **GP X, No. 2392**, 31 Ağustos 1895, s. 34-35.

düzenlemeler yapmayı kabul etmiştir.⁸⁵⁶ Baskı sonucunda kaydedilen bu gelişme, Salisbury'yi tatmin etmişti.

Salisbury ile görüşen Hatzfeldt, onu Ermeni meselesinde atılan adımlardan memnun gördü. Çünkü başbakana göre, artık Osmanlı Devleti'nin çökeceğine dair endişesi ve bunun doğuracağı acil durum, yani paylaşma zorunluluğu, ortadan kalkmıştı. Artık Avrupa barışı birinci önceliğe sahip olmalıydı. Eğer bir Rus ilerlemesi olursa, ortak bir tavır için başvuracağı ilk merci Berlin olacaktı. Geçmişte Avusturya'nın Çanakkale'nin Ruslara bırakılması ihtimalinden çok endişelendiğini, [Avusturya Dışişleri Bakanı] Goluchowski'ye söylediği gibi, böyle bir niyeti olmadığını ve Doğu sorununda ilk olarak Avusturya'nın çıkarlarını göz önünde bulundurduğunu belirtti. Bunun üzerine Hatzfeldt herhangi bir yorumda bulunmadan sadece, başbakanın şimdiye kadar yürüttüğü tereddütlü politikasının, tüm Avrupa'da güvensizlik oluşturduğunu söylemekle yetinmiştir.⁸⁵⁷

Kasım 1895'deki bir gelişme Osmanlı Devleti'nin paylaşılması meselesine bir başka boyut kazandırmıştır. Bu zamana kadar olan görüşmelerde, Rusya'nın İstanbul ve doğuda bazı yerleri alacağı ve Avusturya'nın da Balkanlar'da tatmin edilmesi gerektiğinden başka, belirgin bir teklif gündeme gelmemiştir. Ancak, hiçbir zaman II. Wilhelm ile dış politika konuşmayan annesi İmparatoriçe Friedrich, oğluyla yaptığı görüşmede, Osmanlı Devleti'nin nasıl paylaşılacağına dair tavsiyelerde bulunmuştu. İmparatoriçe, Doğu'daki durumun hiç iyi olmadığından ve büyük güçlerin bir araya gelerek buraya zorla müdahale etmesi gerektiğinden bahsederken Kayser, Salisbury'nin Doğu sorununu bir paylaşım ile çözmeyi düşünmesinin nasıl olacağını sorar. Bunun üzerine annesi, sıcak bir eda ile kördüğüm hâlini alan bu meselenin ancak böyle çözülebileceğini ve Türkiye'nin paylaşılması gerektiğini söyler. Paylaşım şöyle olacaktır: Rusya, Çanakkale ve İstanbul'u alacaktı. Sultan Avrupa'da sahip olduğu yerleri terk etmeli ve tefessüh etmiş rejimi, daha fazla Avrupa topraklarını kirletmemeliydi. Küçük Asya onun için yeterince büyüktü ve eskiden olduğu gibi, Bağdat halifenin başkenti olmalıydı. Avusturya, Selanik'e serbest giriş elde edebilmek için Arnavutluk, Karadağ, Sırbistan ve Makedonya'nın önemli bir kısmına sahip olacaktı. Yunanistan, bütün Ege adalarını, Girit ve Rodop dağlarındaki Makedonya köylerini elde edecekti. Fransa, zaten önemli bir nüfuza sahip olduğundan, Suriye'yi alabilirdi. Böylece, İngiltere de Mısır'da

856 Grenville, s. 44-45. İstanbul'daki Alman Büyükelçisi Saurma'nın reform teklifinin kabul edildiğine dair raporu için bk. **GP X, No. 2438**, 22 Ekim 1895, s. 78-79.

857 **GP X, No. 2393**, 25 Ekim 1895, s. 36.

huzura kavuşacaktı. Bunlar haricinde, Rusya Akdeniz'de tatmin edilmeli ve mümkün olduğunca Uzak Doğu'ya yönlendirilmeliydi. Ruslar, ancak bu durumda Avrupa'yı rahat bırakırdı. II. Wilhelm'e göre annesinin bu görüşleri, İngiltere Kraliçesi ve Lord Salisbury'nin fikirleriyle örtüşmekteydi⁸⁵⁸ ve üzerinde inceden inceye düşünülmüş, temeli olan bir siyasetti. Kayser pes etmiyordu. Annesinin bu fikirlerinin, çok gizlice Hatzfeldt'e bildirilmesini ve Lord Salisbury'nin nabzının tekrar kontrol edilmesini istedi.⁸⁵⁹

Şansölye Hohenlohe de İmparatoriçe Friedrich'in fikirlerini, İngiliz Akdeniz siyasetinin bir yansıması olarak değerlendirmiştir. Hohenlohe'ye göre İngiltere çok gergindi, çünkü Fransız-Rus İttifakı onları Mısır'da baskı altında tutuyordu. İngiltere'nin bundan kurtulabilmesi için üç ihtimali vardı: Birincisi, Ermeni meselesinde ortak donanma gösterisi düzenlemek. İkincisi, Avrupa ülkelerinin de katkısıyla, Doğu Anadolu'da bir Rus mandası oluşturmak. Üçüncüsü de Osmanlı Devleti'nin paylaşılması. Bunların hepsinin amacı Rusya'yı sınırlandırmak ve durdurmaktı. Fakat İngiltere açısından, bunlardan daha uygunu, mümkünse ikinci bir Berlin Kongresi toplamaktı.⁸⁶⁰ Çünkü ilki, Rus iddialarının önünü kesmişti, bir Rus-İngiliz savaşını engellemiştir ve Rusların kinini Almanlara yöneltmişti. Netice itibarıyla, üç sonuç da İngiltere'ye yaramıştı. Şansölyeye göre, Üçlü İttifak Balkanlar ve Boğazlar meselesinde serbest hareket etme kabiliyetini koruduğu müddetçe ve Almanya alternatiflere sahip olduğu sürece, Alman diplomasisi bu gerçekler üzerine işlemeliydi. II. Wilhelm de tamamiyle aynı kanaate sahipti.⁸⁶¹

Salisbury'ye gelince; II. Wilhelm'in Cowes ziyaretinden Almanya'ya dönmesinden sonra, paylaşım konusunu tartışmaya isteksiz görüldü. Kasım ayından itibaren İngiliz Başbakan için Osmanlı Devleti ve Ermeni meselesi ile ilgili tek bir çare kalmıştı: Reformların yürütülmesi. Bu, ya II. Abdülhamid ile yapılacaktı, ya da onun tahttan indirilmesiyle hükümdar olacak daha "uysal" bir padişah tarafından icra ettirilecekti.⁸⁶² Yukarıda, Hatzfeldt ile görüşmesinde de söylediği gibi, artık Osmanlı Devleti'nin paylaşılması gündeminde yoktu.

858 İmparatoriçe ve kocası, Bismarck ekolünden gelen Alman devlet adamlarınca, zaten İngiliz liberalizminin etkisi altında olmakla ve Alman siyasetiyle uyuşmamakla itham edilmişlerdi. Bu sebepten karı-koca, Bismarck ile hiç anlaşmamışlardı. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Hannah Pakula, **An Uncommon Woman. The Empress Frederick. Daughter of Queen Victoria, Wife of Crown Prince of Prussia, Mother of Kaiser Wilhelm**, New York: Simon & Schuster, 1995.

859 **GP X, No. 2463**, 21 Kasım 1895, s. 109-111.

860 II. Wilhelm bu ifadeye, Berlin Kongresi'nin sonuçları itibarıyla bir hata olduğu ve ikincisine asla müsaade etmeyeceği notunu düşmüştür.

861 **GP X, No: 2464**, 22 Kasım 1895, s. 111-114.

Sonuç

İngiltere, özellikle Napolyon Savaşları'ndan sonra, Hindistan yolunu güvence altına almak için, hem Osmanlı Devleti'nin doğu sınırlarında, hem de Balkanlar'da set çekerek, Rusların Akdeniz'e inmesini engellemek istemişti. 1878'e kadar, İngiltere açısından, Osmanlı Devleti doğuda ve Balkanlar'da Rusya'yı durdurabilecek engeldi. Ancak 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda mağlup olması ve Rusların Ayastefanos Antlaşması'nı imzalatmalarıyla durum değişti. Bunun üzerine Berlin'de bir kongre toplanarak, doğudaki Rus kazanımları sınırlandırıldı ve İngiltere'nin bölgeye müdahale edebilmesi için de bir mesele icat edildi: Ermeni meselesi. Balkanlar ve Akdeniz'de ise, 1887'de İngiltere, Avusturya ve İtalya arasında bir antlaşma imzalandı. Böylece Rus ilerlemesi hem Osmanlı Devleti'nin doğusunda, hem de Balkanlar'da kontrol altına alınmıştı.

1892 ve 1894'te Fransız-Rus İttifakı İngiltere'yi endişeye sevk etti. Çünkü bu ikili, Fransa'nın çıkarları sebebiyle, İngilizleri Mısır'da zorlamaya başlamıştı. Ermeni reformları meselesinde de, diğer devletler bunda bir menfaat görmediğinden İngilizler, Osmanlı Devleti'ne baskı yapmada yalnız kalıyordu. Şartlar böyleyken, 1895 Haziranı'nda başbakan ve dışişleri bakanı olan Muhafazakâr Lord Salisbury, Osmanlı Devleti'nin Ermeni reformlarında başarılı olsa bile daha fazla ayakta duramayacağını düşünüyor ve çöküşünün de büyük bir savaşa sebep olmasından endişe ediyordu.

Salisbury, kaçınılmaz olan sonun en az zararlı atlatılabilmesinin, ancak büyük güçlerin aralarında varacağı bir paylaşım anlaşması ile olabileceğine inanıyordu. Paylaşımın nasıl yapılacağı konusunda bir uzlaşma ortamı oluşturabilmek amacıyla nabız yoklamaya başladı ve Londra'daki Almanya Büyükelçisi Hatzfeldt'e konuyu açtı. Salisbury'nin elinde, ayrıntılı bir paylaşım plânı yoktu. Hatta Hatzfeldt ile görüşmelerinde, Rusların Doğu Anadolu ve İstanbul'u alması ile Avusturya'nın da Selânik'e kadar uzanan bölgeye sahip olması haricinde, belirgin hiçbir ayrıntı gündeme gelmemiş, bir paylaşım plânı üzerinde müzakere edilmemiştir.

Şubat 1894'te Salisbury'nin İstanbul Büyükelçisi Currie'ye yazdığı mektupta ve Kasım 1895'de II. Wilhelm'in annesi ile görüşmesinde, muhtemel bir paylaşımında büyük devletlerin alacağı bölgeler hakkında ipuçları bulunmaktadır. Ancak bu fikirler Salisbury ile Hatzfeldt arasındaki görüşmelere

862 Preller, s. 81.

hiçbir zaman yansımadı. Sınırlı bir çerçevede görüşülmesine rağmen, Alman dışişlerinin en önemli siması Holstein, Salisbury'nin paylaşımı gündeme getirmesinden rahatsız olmuş ve bu teklifi, Almanya, İtalya ve Avusturya'dan oluşan Üçlü İttifak'ın arasını bozmak için düşünülen bir tertip olarak görmüştü. Daha sonra, Hatzfeldt'in uyarısı sonucunda, paylaşım görüşmelerinin Rusya'nın Fransa ile ittifakını bozabilecek bir yönünü keşfetmesiyle, ki Rusya tatmin edilirse Fransa ile ittifakının bir anlamı kalmayacaktı, görüşmelere gizlilikle devam edilmesini istemişti.

İngiltere, 1878'den itibaren Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumaktan vazgeçip, çıkarı olan Osmanlı topraklarına bir şekilde fiilî olarak yerleşmişti. 1878'de Kıbrıs'a yerleşmesiyle 1882'de Mısır'ı işgal etmesi bu siyasetinin emareleriydi. Bu yüzden, 1895'de Salisbury'nin bir paylaşımı düşünmesi, bu siyasete uygundu. Fakat II. Abdülhamid'in, denge siyasetinde dayanabileceği bir güç olarak gördüğü ve Osmanlı topraklarında gözü olmadığına inanıldığı Almanya da paylaşım müzakerelerine katılmıştı. Mevcut belgelere göre, muhtemel bir paylaşımında Almanya Osmanlı mirasından bir pay almayacaktı, ancak Avusturya ve İtalya'nın nüfuz bölgelerini garanti altına almak istemişti. Hatta II. Wilhelm'in İngiltere'yi ziyaretinden sonra, Salisbury artık paylaşım meselesini bir daha gündeme getirme konusunda isteksiz davranmasına rağmen, Hatzfeldt ve II. Wilhelm, İngiliz başbakanı nezdinde başka teşebbüslerde de bulunmuşlardı. Ancak Salisbury'nin konuyu daha fazla tartışmaya yanaşmaması üzerine, Alman teşebbüsleri de sonuçsuz kaldı.

Almanya'nın bu konudaki tavrı, bir daha net bir şekilde, devletlerarasında ebedî dostlukların değil, çıkarların belirleyici faktör olduğunu ispat etmektedir. Sadece Almanya'nın Osmanlı Devleti'ne yaklaşımı değil, ilerleyen yıllardaki Alman-İngiliz ilişkileri de, bunun en önemli delilidir. II. Wilhelm'in İngiliz Askerî Ataşesi Swain'e söylediği gibi, İngiltere bir gün muhakkak "muhteşem yalnızlık"tan ayrılacaktı. O zaman ya Almanya'nın yanında, ya da karşısında olacaktı. Nitekim İngiltere yalnızlığını terk edince, *Weltpolitik*'in⁸⁶³ de etkisiyle, kendisini Almanya'nın karşısında buldu. Çıkar çatışmaları ve nüfuz mücadeleleri, 1914 yılına kadar hiç savaştırmamış iki millet olan Almanlar ile İngilizleri, tarihin şahit olduğu ilk büyük savaşta, Birinci Dünya Savaşı'nda karşı karşıya getirdi.

863 Weltpolitik hakkında bk. H. Bayram Soy, "II. Wilhelm, Weltpolitik ve II. Abdülhamid", **Türkler**, Ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek - Salim Koca, C.XIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 25-33.

OTURUM BAŞKANI- Sayın Soy'a da teşekkür ediyoruz. Aslında Sayın Coşkun'la örtüşen bir bildiri sundular. 19. Yüzyılın sonunda Birinci Dünya Savaşı'na giden yıllarda bölgenin nasıl bir cadı kazanı olduğu sunulan bildirimlerle de ortaya çıktı.

Yine tarihin bir garip cilvesi olsa gerek, Birinci Dünya Savaşı'na girme yolunda İngiltere ve Almanya'dan gelen baskılar vardı. Osmanlı biraz sonra bir grubun baskısına dayanamadı, savaşa girdi ve dibe vurdu. İkinci Dünya Savaşı sırasında yine hemen hemen aynı aktörler üzerimizde büyük bir baskı yapmaya başladılar, fakat İsmet Paşa bir harp, savaş felaketinden ülkesini korumasını becerdi, karar alma kararlılığını gösterdi. Bugün yine bölgede, Türkiye üzerine büyük bir baskı var. Sonucu hep birlikte göreceğiz. Tabii, bu arada kamuoyuna da çok büyük bir denetleme görevinin düştüğünü de hemen burada vurgulamak lazım. Kamuoyu deyince; en başta üniversitelerin üzerine düşen görevleri yapması lazımdır.

Yine, Birinci Dünya Savaşı'na giden yıllarda gayet iyi biliyoruz, Andre Nuşin'in gayet güzel bir kitabı var, "*Ortadoğu'da Petrol Savaşları*" 1908'den itibaren Basra Körfezi'nde ilk petrolün fışkırdığını biliyoruz. Geçen yüzyılın, 19. Yüzyılın, ikinci çeyreğinde de Albay Ceslih'in bölgede petrolü bulduğunu biliyoruz. Ama bize hep şu masalı anlattılar: Arşidük Ferdinand Saraybosna'da bombalandı, sonra savaş patladı. O tabii küçüklere masal, ama aslında temelde yatan aslında bir petrol savaşı; aynı bugünlerde olduğu gibi.

Soru bölümüne geçiyoruz. Buyurun.

CEVAT YATMAZ- Sayın Salahi beyefendiye soracağım. Yunanlı tarihçi Kitsokis "*Osmanlı İmparatorluğu*" adlı eserinde diyor ki, "*Biz Yunanlılar için Osmanlı egemenliğindeki 400 yıl utanç ve esaret yılı değildir, çünkü Osmanlı İmparatorluğu bir Yunan-Türk imparatorluğudur.*" Bu husustaki görüşleri nedir, onu öğrenmek istiyorum. Yani kahveden, Karagöz'den, bilmem neden sonra Osmanlı İmparatorluğu da Yunanlılara gidecek?

OTURUM BAŞKANI- Buyurun.

Prof. Dr. SALAHİ R. SONYEL- Konuşmamda da belirttiğim gibi, Yunanlılar arasında akıllı olanlar var, Kitsokis de akıllı olanlardan biridir, sola kayanlardan biriydi. Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Rumların eğer bir ihtilal çıkarsa, başlarına neler geleceğini bilen kişiler vardı. Dolayısıyla

Rumların Osmanlı İmparatorluğu'nda kalmasını ve zamanla, çünkü kendilerini o kadar zeki, filozof addediyorlardı ve biz o kadar çok ahmaktık ki, onlar bizi yönetimlerine alacaklardı Osmanlı İmparatorluğunda.

Teşekkür ederim.

OTURUM BAŞKANI- Buyurun.

SALONDAN- Sayın Başkan, değerli katılımcılar ve yorumcular; benim ilk sorum Sayın hocam Sonyel'e ve değerli Kurumahmut beyefendiye olacak. İkinci sorum, Tülay Keskin Ercoşkun hanımefendiye. Üçüncü sorum da zatiâlinize olacak Sayın Başkan.

Birinci sorum Yunanistan'la ilgilidir. Bu megali idea konusu Avrupa devletlerinin Yunanistan'a biçtiği bir iş midir, yoksa Yunanlıların kendilerinin bir uğraşısı mıdır? Halen de Yunanistan'da böyle bir şeyin olduğunu söylüyorsunuz. Bunun öyle olmadığını şöyle değerlendirmek istiyorum: Yunanistan'ın ilk kralı I. Otto, bir Bavyeralıdır, zatiâliniz de söylediniz; ama İngiliz hanedanından gelmez, yani bu megali idea'yı direktme acaba bu Avrupalı'nın antik atalarına karşı yaptıkları bir kayırma (favor) mıdır?

İkinci soru zatiâlinizi ilgilendirebilir. Bizim klasik düşmanlığımız, Yunanistan klasik düşmanlığımız, Venizelos tarafından Atatürk'le yapılan 1930'lu yıllardaki anlaşmayla bitti ve Yunanistan da buna çok taraftardı, yani barış istiyordu, yani Ege'nin sağında, solunda barış. Sonra modern düşmanlığımız, yani bugün yaşadığımız... Bugün demeyelim de, şöyle bir 20 senedir yaşadığımız düşmanlık nereden kaynaklanıyor? Acaba Yalta'dan olabilir mi? Yani Türkiye Cumhuriyeti'nin Yalta'da istenen, "*Yunanistan'a yardım edin, askerinizle Atina'ya çıkın, öbür taraftan Varna'ya çıkın*" talebinin reddedilmesinin bir rolü var mıdır?

Tülay Keskin Ercoşkun Hanımefendiye sorum, acaba Osmanlı-Prusya dostluğu yahut ilişkileri arasında Prens Oygen'in halk kahramanı ilan edilmesinin bir rolü var mıdır? Malumunuz Prens Oygen Tuna'yı geçerek, Viyana kuşatmasını önleyen kahraman diye Avrupa'da halen daha anlatılmaktadır.

Zatiâlinize Sayın Profesörüm...

OTURUM BAŞKANI- Ben masumum, ama buyurun.

SALONDAN (Devamla)- Zaten masum olduğunuz ve iyi niyetli olduğunuz için Sayın Profesör. Bu kadar ilginç konular, bu kadar değerli sunucular ve bir üniversite ortamında nerede bu talebeler diye böyle geriye doğru bakıyorum. Parmağımla sayıyorum, bir, iki, üç... Neden böyledir diye sormak istiyorum. Tertip Komitesi Başkanısınız, burada hocanız, burada çok seviyorsunuz. Acaba bugünkü konularla milletin çok mu canını, gençlerin canını sıktık yahut çok mu korkuttuk? Yani biz yaşlı insanlar acaba çok mu korkuttuk da, kaçtılar diye sormak istedim. Arz ettim.

OTURUM BAŞKANI- Önce Sayın Sonyel sizden başlayalım.

Prof. Dr. SALAHİ R. SONYEL- Benim cevabım, özür dilerim, kulaklarım pekiyi işitmediği için, çok işitemedim. Lütfen, beni çıkarken yakala, bana sorunuzu yine sorunuz ve ben size hemen yanıtınızı veririm.

Teşekkür ederim.

ALİ KURUMAHMUT- Atatürk-Venizelos yakınlaşmasıyla hiçbir şey değişmedi. Ben, Atatürk'ü bunun dışında tutarım, ama ulus olarak, millet olarak biz, özellikle Cumhuriyet döneminde bir uyku haline büründük. Türk-Yunan ilişkilerinin Cumhuriyet dönemi incelendiği zaman, Yunanistan'ın Megali İdea doğrultusunda, ulusal hedefleri doğrultusunda bütün Cumhuriyet dönemi boyunca kademeli olarak genişlediği, fevkalade mesafe aldığını görürsünüz. Biz tabii, Orta Asya'da kara hâkimiyet teorileriyle büyümüş, gelişmiş, orada varlık göstermiş bir devlet olduğumuzdan, sırtını denize dönmüş bir millet olduğumuzdan, denizci bir ülke olamadığımızdan, denizde olup bitenleri pek takip etmiyoruz. Ege Denizi zaten yüzde 70, yüzde 80 oranında Lozan'dan sonra fiilen ve kısmen hukuken Yunan gölü haline dönüştürüldü.

Ben burada şunu açık yüreklilikle ifade etmek istiyorum: Devletimizin üst düzeyde aldığı kararlar gereği 35 bilim adamıyla bu konuda 5 yıl ulusal ve uluslararası arşivlerde çalışma yaptım, bir koordinatörlük görevi de bana bahşedildi. Çok şey gördük; değerlendirme değil, somut bilgi ve belgelere ulaştık. Bu ilişkiler incelendiği zaman, Osmanlı Devleti'yle Cumhuriyet Türkiye'si mukayese edildiği zaman, son nefesinde dahi Osmanlı Devleti'nin

daha sağlam ayakta durabildiğini g6rd6k biz. Cumhuriyet d6nemi bu bakımdan çok olumsuz gelişmelerle doludur. Hele hele son 10 yılda yapılması gerekirken yapılmayan, yapılmaması gerekirken yapılan o kadar çok işlem ve uygulamalar var ki, yani burada çok daha fazla ifade edip, fazla zaman almak istemiyorum; ama ben tamamen belgeye, orijinal anlaşma metnine dayanarak konuşmayı seven birisiyim, onun için Cumhuriyet d6nemindeki Yunanistan'ın stratejik genişlemesi daha çok T6rkiye aleyhine olmuştur.

OTURUM BAŞKANI- çok teşekk6r ederiz. Buyurun efendim, size de bir soru vardı.

Dr. BİRG6L DEMİRTAŞ COŞKUN- 6ncelikle isterseniz bir karışıklığı d6zeltelim. T6lay Keskin Ercoşkun diğer arkadaşım, benim adım Birg6l Demirtaş Coşkun.

Aslında benim sunuşumun ana noktalarından bir tanesi, Osmanlı ile Prusya ya da daha sonra Alman İmparatorluğu arasındaki dostluğun tek prens, tek bir kralla bağlantısı olmadığıydı. Her iki 6lkede de, liderler değiştiği takdirde, uzun sayabileceğimiz bir s6re boyunca o dostluk devam ediyor. Dolayısıyla tek bir prens ya da tek bir kralla bağlantılı olduğunu d6ř6nm6yorum. İki 6lkenin de o d6nemki çıkar algılamaları, ortak tehdit algılamaları arasında benzerlikler vardı, dostluğun daha çok buna bağlanması gerektiğini d6ř6n6yorum.

Teşekk6r ederim.

OTURUM BAŞKANI- Efendim, çok teşekk6r ederiz.

Bana sorulan soruyu, ben size dışarıda uzun uzun yanıtlayacağım.

Her Şey için çok teşekk6r ederiz.

VI. OTURUM

OTURUM BAŞKANI: Gündüz AKTAN

Kaiserin Friedrich'in Mektuplarında Doğu Sorunu Hakkındaki Görüşleri

Doç. Dr. Gümeç KARAMUK

Lozan Konferansı, Şark Meselesi'nin Tekrar Bir Başlangıcı mıydı?

Avusturya Diplomatik Raporlarında Lozan Konferansı

Yrd. Doç. Dr. İnanç ATILGAN

Paris Barış Konferansında Doğu Sorunu

Yrd. Doç. Dr. Sabit DUMAN

Rusya İçin Şark Meselesi Nedir?

Dr. Hayri ÇAPRAZ

Yusuf Akçura Ve Şark Meselesi

Doç. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU

SUNUCU- Değerli misafirler; Oturum Başkanımızı ve konuşmacıları davet etmek istiyorum: Oturum Başkanı, Gündüz Aktan, Emekli Büyükelçi, ASAM; Doç. Dr. Gümeç Karamuk, Hacettepe Üniversitesi; Yrd. Doç. Dr. İnanç Atılgan, TOBB Üniversitesi; Yrd. Doç. Dr. Sabit Duman, İnönü Üniversitesi; Dr. Hayri Çapraz, Süleyman Demirel Üniversitesi; Prof. Dr. Abdullah Gündoğdu, Ankara Üniversitesi.

OTURUM BAŞKANI- Efendim, iyi günler.

Yoğun bir birbuçuk gün geçirdiniz. Şimdi son, belki de sondan bir evvelki diyebiliriz, çünkü bir de “Değerlendirme Oturumu”nu yapacağız. Ben normal olarak beş kişinin konuşacağı varsayımıyla, 20’şer dakika arkadaşlarımıza süre vereceğim.

Doç. Dr. Gümeç Karamuk’la başlıyoruz. Kendisi Hacettepe Üniversitesi’nden. *“Kaiserin Friedrich’in Mektupları’ndan Doğu Sorunu Hakkındaki Görüşleri”* ismini taşıyan tebliğini bize sunacak.

Buyurunuz efendim.

GÜMEÇ KARAMUK (Doç.Dr.Phil., H.Ü. Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü)-

Teşekkür ederim Sayın Başkan.

Sayın Başkan, sayın dinleyenlerim, Kaiserin Friedrich'in Mektupları'ndan Doğu Sorunu hakkındaki görüşlerini sunmaya çalışacağım. Kaiserin Friedrich'in kişiliğine, daha doğrusu kişi olarak kim olduğuna önce kısaca değineceğim ve bana ayrılan zaman içinde bildirimini tamamlamaya çalışacağım.

**KAİSERİN FRIEDRICH'İN MEKTUPLARINDA DOĞU SORUNU
HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ**

Sachsen-Coburg-Gotha Prensi Albert⁸⁶⁴ ile Birleşik Büyük Britanya ve İrlanda Kraliçesi Victoria'nın en büyük çocukları ve son Alman İmparatoru II. Wilhelm'in⁸⁶⁵ annesi Victoria ("Vicky"), sadece doksan dokuz gün Alman İmparatorluk tahtında oturabilmiş olan eşi III. Friedrich'in⁸⁶⁷ ölümünden sonra onun hatırasına saygı ifadesi olarak "İmparatoriçe Friedrich" ünvanını seçmişti.⁸⁶⁸

Küçük yaştan beri aldığı çokyönlü derin eğitimin ve bununla birlikte liberal siyasal ve felsefi görüşlü babasından aldığı derslerin⁸⁶⁹ izleri, aile içinde

864 1819-1861.

865 1819-1901; hük. 1837-1901; 1877-1901 ek ünvanı "Hindistan İmparatoriçesi".

866 1859-1941; hük. 1888-1918.

867 1831-1888; hük. 3.3.-15.6.1888. Aile çevresinde "Fritz" olarak adlandırılan III. Friedrich'in adı, veliyaht prens olarak "Friedrich Wilhelm" idi, hükümdar olduğunda "Wilhelm" adını bıraktı.

868 Victoria Adelaide Mary Louisa (21.11.1840-5.8.1901); sırasıyla taşıdığı resmî ünvanlar: Birleşik Büyük Britanya ve İrlanda Krallığı Prensesi Victoria; Birleşik Büyük Britanya ve İrlanda Krallığı Veliyaht Prensesi, Saksonya-Coburg ve Gotha Prensesi, Saksonya Düşesi; Prusya Krallığı Prensesi; Prusya Krallığı Veliyaht Prensesi; Alman İmparatorluğu Veliyaht Prensesi ve Prusya Krallığı Veliyaht Prensesi; Alman İmparatorluğu İmparatoriçesi ve Prusya Kraliçesi; Alman İmparatorluğu'nun ve Prusya'nın Dul İmparatoriçesi ve Kraliçesi Friedrich (kendisinin düştüğü bir kayıt örneği: "Victoria, verwitwete Kaiserin und Königin Friedrich des Deutschen Reiches und von Preußen", Gustav A. Leinhaas, **Kaiserin Friedrich. Ein Charakter- und Lebensbild.**, Diessen vor München: Verlag J. Huber 1914, Böl. VIII (kitabın elektronik nüshası: http://www.kaiserinfriedrich.de/leimbuch_8.html).

869 Gerta Walsh: "Victoria Kaiserin Friedrich", **Mitteilungen des Vereins für Geschichte und Landeskunde zu Bad Homburg vor der Höhe**, 47 (1998), s. 79-103 (makalenin elektronik nüshası: <http://www.kaiserinfriedrich.de/walsh.html>), babasının, Vicky'nin daha küçük yaşta Almanca ve İngilizce'nin dışında sahip olduğu – ve mürebbiyelerinden edindiği – Fransızca bilgisi, sergilediği düşünme yeteneği ve – ileride annesinin ölümünden sonra VII. Edward olarak tahta geçecek olan erkek kardeşi Albert Edward'ı çok geride bırakacak olan – zekâsı ile nasıl gurur duyduğunu, örneklerle gösteriyor. Örnekler, Prens Albert'in mektuplarından alıntılarla şu eserde de bulunuyor: Richard Barkeley, **The Empress Frederick: Daughter of Queen Victoria**, London: Macmillan 1956 (kitabın elektronik nüshası: *Questia Media America, Inc.*: <http://www.questia.com/PM.qst?a=o&d=10324376>), s. 1-15. Aynı yerde, Vicky'nin ilk mürebbiyesi olan Lady Lyttelton'un muhaberatından (**Correspondence of Sarah Spencer, Lady Lyttelton, 1787-1870**, ed. by The Hon. Mrs. Hugh Wyndham <London, 1912>, s. 310) alıntılar bulunmaktadır.

önceleri “Pussy” olarak çağrılan Vicky’nin ileride veliaht prens ve hükümdar eşi olarak siyasal, toplumsal ve kültürel alanlardaki yaklaşım ve tutumunu belirlemiştir.⁸⁷⁰ Oğlu II. Wilhelm, sürgünde yayımlattığı anılarında, annesinin bu bilinen ve çağın tanıkları tarafından aktarılan özelliklerini etraflıca anlatıyor.⁸⁷¹ Annesinin mektuplarının Almanca olarak bu anılarından iki yıl sonra çıkan ilk basısına⁸⁷² bir kapanış sözü niyetine yazdığı önsözde⁸⁷³ de II. Wilhelm annesinin alışılmamış kişiliğine⁸⁷⁴ ayrıntılı biçimde yer veriyor.

Victoria’nın başlı başına bir araştırma konusu olan ve biyografilerde etraflıca sergilenen karakterinin derinliklerine bu kısa bildiriye inilmeyecek, sadece mektuplarından Doğu Sorunu bağlamında aktarılacak olan

870 Bu temel yaklaşım farkından dolayı ters düştüğü Bismarck ile oldukça gergin bir ilişki içinde olsa bile, mektuplarında Alman Şansölyesi’nin çapını ve kalıcı eserini takdir eden saygılı ifadelerle de, çoğunlukla şiddetli eleştirilerle iç içe olmak üzere, özellikle Bismarck’ın görevden “ayrılmasından” sonra rastlanıyor; bu takdirin karşılıklı dile getirildiğini, Bismarck’ın anılarında da görmek mümkün. Victoria’nın sağlık alanında seferberlik, sınıflar arası zıtlıkların giderilmesi, taşra halkının desteklenmesi, işçi ailelerinin hayat şartlarını kolaylaştırıcı kuruluşların ve özellikle her kesimden kızların yararlandıkları eğitim kurumlarının yaratılması (bu konuda daha ayrıntılı: Dorothee Arden, **Kronprinzessin Victoria Kaiserin Friedrich <1840 – 1901>**, *Eine Frau fördert Kunst und Frauenbildung im 19. Jahrhundert*, Abschlussarbeit zur Erlangung der Magistra Artium im Fach Kunstgeschichte an der Johann Wolfgang Goethe-Universität Frankfurt am Main, 2000 <tezin elektronik nüshası:

<http://www.kronberger-maler.de/victoria/arden.html>) gibi sosyal faaliyetlerine, kültür alanındaki çalışmalarına ve bilim ile sanat koruyuculuğuna dair çağdaşlarının değerlendirmelerinden örnekler: Leinhaas, a.g.e., Böl. VIII; Baron von Falkenegg, **In Memoriam, Kaiserin Friedrich und das deutsche Kunstgewerbe**, Berlin: [Yazarın kendi yayını] 1901 (kitapçığın elektronik nüshası: <http://www.kronberger-maler.de/victoria/falkenegg.html>); Lucie Fels, **Die Kaiserin Friedrich im Urteil ihrer Zeitgenossen**, Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde einer [böyle] Hohen Philosophischen Fakultät der Universität Köln 1926, Düsseldorf, 1927 (tezin elektronik nüshası: <http://www.kronberger-maler.de/victoria/fels.html>); Friedrichshof sarayının kütüphanecisi olarak kraliyet ailesine yakın olan Hans Delbrück, Victoria’yı “die wahre Inkarnation der modernen Bildung” [“çağdaş eğitilmişliğin gerçek bedenleşmesi”] olarak adlandırıyor: “Kaiserin Friedrich”, **Preußische Jahrbücher**, 106 (1901) (makalenin elektronik nüshası: <http://www.kaiserinfriedrich.de/delbrueck.html>).

871 Kaiser Wilhelm II, **Aus meinem Leben**, Berlin: Verlag K.F. Koehler 1927, Auszug: Erinnerungen an seine Mutter, Seite 8..13 (kitabın elektronik nüshası: <http://www.kaiserinfriedrich.de/wilhelm2.html>).

872 **Briefe der Kaiserin Friedrich**, yay. Sir Frederick Ponsonby, Berlin: Th. Knauer Nachf. Verlag 1929 (kitabın elektronik nüshası: <http://www.kaiserinfriedrich.de/ponson.html>).

873 “Vorwort Wilhelms II. zur ersten Auflage als Nachwort”, *Briefe...* (yazının elektronik nüshası: http://www.kaiserinfriedrich.de/ponson_willy.html).

874 Hannah Pakula’nın Victoria biyografisinin başlığında bu nitelik belirtiliyor: *An Uncommon Woman. The Empress Frederick, Daughter of Queen Victoria, Wife of the Crown Prince of Prussia, Mother of Kaiser Wilhelm*, London: Weidenfeld and Nicolson 1998.

düşüncelerin sahibi olarak kendisini asgarî ölçüde tanıtmakla yetinilecektir.⁸⁷⁵

Vicky, 19. yüzyılın ortalarında sömürge mülkünün de beslediği bünyesi ile dünyanın en gelişmiş ülkesi olarak kabul edilen ve Kıta Avrupası'ndaki liberal kesimlerin daha Aydınlanma Çağı'nın Büyük Britanyası olarak hayranlıkla izlemiş oldukları Birleşik Büyük Britanya ve İrlanda Krallığı'nın on yedi yaşındaki veliyaht prensesiyken, henüz o günlerde daha 1848 devrimine karşı yaşanan tepkinin en karanlık ve yıkıcı dönemini atlatamamış, vaktiyle hatırı sayılır bir düzeye ulaştığı Frederisyen çağından sonraki çöküşünden beri itibar kaybından ve mahrumiyetten sıyrılamamış, güvensizliğin damgasını vurduğu Prusya'ya gelin gittiğinde, Berlin halkı tarafından büyük bir coşku ile karşılanmıştı. İngiltere sarayının çok farklı havasından Hohenzollern sarayına esintiler taşıyan Vicky, çevresindeki kişilerden liberal eğilimli olanlarda olumlu yankılar uyandırırken ve hatta eşini bile gençlik yıllarının aşırı muhafazakâr mutlakiyetçi tutumundan sınırlı da olsa uzaklaştırabilirken,⁸⁷⁶ Bismarck gibi otoriter Prusya devlet geleneğine bağlı olanların ve kendisini siyasete fazlaca karışan "İngiliz" olarak ömrünün sonuna kadar yadırgayanların tepkilerini üzerine çekmiştir. Buna karşılık İngiltere'de "Alman" olarak görülmüştür.⁸⁷⁷ Victoria bir yandan eski yurduna olan bağlılığını inkâr etmezken, aynı zamanda kendisini yürekte Prusya'ya da ait hissettiğini, kararlılıkla

875 Pakula'nın kitabının yanı sıra: [Anonim], **The Empress Frederick - A Memoir**, London: James Nisbet & Co. 1913 (kitabın elektronik nüshası: <http://www.kaiserinfriedrich.de/memoir.html>); E. F. Benson, **Queen Victoria's Daughters**, New York: D. Appleton & Company 1938 (kitabın elektronik nüshası: Questia Media America, Inc.: <http://www.questia.com/PM.qst?a=o&d=24734090>); Barkeley, **The Empress Frederick...**, bk. dn. 869; Andrew Sinclair, **The Other Victoria: The Princess Royal and the Great Game of Europe**, London: Weidenfeld and Nicolson, 1981 (kitabın elektronik nüshası: Questia Media America, Inc.: <http://www.questia.com/PM.qst?a=o&d=58578048>); Wiltrud-Irene Krakau, *"Kaiserin Friedrich, ein Leben im Widerstreit zwischen politischen Idealen und preußisch-deutscher Realität"*, **Victoria von Preußen 1840-1901**, (Katalog des Vereins der Berliner Künstlerinnen 1867 e.V.), yay. K. Müller und F. Rothe, Berlin 2001, s. 94-202 (yazının elektronik nüshası: <http://www.kronberger-maler.de/victoria/krakau.html>).

876 Patricia Kollander, *"Empress Frederick: The Last Hope for a Liberal Germany?"*, **The Historian**, vol. 62/1 (1999) (makalenin elektronik nüshası: *Questia Media America, Inc.*: <http://www.kronberger-maler.de/victoria/kollander.html>), bu konuda Victoria'nın özellikle eşinin ölümünden sonra yazdığı mektuplarda çizdiği ve sanki kendi babası Albert ile aynı siyasal çizgide bulunuyormuş gibi bir izlenim yaratan tamamen liberal bir Friedrich portresinin, gerçeği yansıtmadığına dikkat çekiyor.

877 Vicky zaten baba tarafından doğrudan (Sachsen-Coburg-Gotha ailesi), anne tarafından da dolaylı olarak (Hannover hanedanı) Alman atalarının torunuydu. Her ne kadar İngiliz sarayının dili İngilizce idiye de, baba evinin aile ortamında daha çok Almanca konuşulurdu (Barkeley, 11).

vurgulamaktan geri kalmamıştır.⁸⁷⁸ Ülke meseleleri hakkında düşüncelerini gizlemeye yanaşmazken, sözünü esirgemeyen bir tavır içine girdiğini, mektuplarında zaman zaman itiraf ettiği gibi, aralarında oğlu II. Wilhelm'in de bulunduğu çağdaşlarının açıklamalarından da bu tutumunu öğrenmekteyiz. Bu değişik kaynaklarda, iki evlât acısını paylaşmış olan Victoria ile eşinin – siyasal yaklaşımları pek de İmparatoriçe'nin dul kaldıktan sonraki mektuplarında yansıtmaya çalıştığı gibi aynı olmasa da – birbirlerine çok derin bir gönül ve zihniyet bağı ile kenetlenmiş olarak, uyum içinde yaşadıklarına ve daha gençliğinden beri siyasetle yoğun bir biçimde meşgul olan bu kadının, eşinin ölümcül hastalığında bütün ilgi ve enerjisini tamamen ona yönelttiğine dair bulduğumuz izlenimler, mektuplarındaki açıklamalarıyla örtüşmektedir. Öte yandan daha çocukluğunda zor durumda olan hizmetkârlara ve nöbetçilere karşı merhametli davranışları ile dikkat çekmiş olan Victoria'nın kişilik yapısı ve özellikleri hakkında yakın çevresindeki tanıkların anlattıklarından edinilen izlenim, Victoria'nın mektuplarında çok farklı bağlamlarda da garip bir biçimde canlanmaktadır; garip, çünkü bu sefer sömürge imparatorluğunu elinde tutmak ve kendi ülkesinin çıkarını korumak için gerekli gördüğü herhangi bir mekânı nüfuz alanı haline getirmeyi herkesinkinden önce kendisinin en doğal hakkı olarak değerlendiren bir gücün, bu durumda İngiltere'nin, acıma duygusuyla rahata kavuşmaları için çırpınır görüldüğü yabancı halkların kaderini belirleme anlamına gelecek olan düpedüz bir “sahiplenme” cüretini gözler önüne seriyor ki, bu tutum Osmanlı topraklarıyla ilgili daha aşağıda aktarılacak olan çarpıcı önerilerinde açığa çıkıyor.

Vicky, İngiltere'den ayrıldığında ailesiyle başlattığı yazışmayı, babasının ölümünden sonra, başta annesi ile – onun 22.1.1901'deki ölümüne kadar yoğun bir biçimde – olmak üzere, sürdürmüştür. Kendisi de eşi gibi kanserden 5.8.1901'de ölmeden beş ay önce, daha önceleri annesinin, sonra da kardeşi VII. Edward'ın⁸⁷⁹ muavin sır kâtibi (Assistant Private Secretary) olan Frederick Ponsonby'den, bütün mektup koleksiyonunu hükümdar oğlundan gizleyerek İngiltere'ye kaçırmasını istemişti. Ponsonby bu isteği yerine getirdi ve mektupları İmparatoriçe Friedrich'in ölümünden yirmi sekiz yıl sonra

⁸⁷⁸ Annesine yazdığı 10.8.1867 tarihli mektupta: *Letters of the Empress Frederick*, ed. by the Right Honourable Sir Frederick Ponsonby, G.C.B., G.C.V.O., London: Macmillan and Co., Limited, St. Martin's Street 1929, Böl. III: “The Austrian War”, s. 67 (kitabın elektronik nüshası: *Questia Media America, Inc.*: <http://www.questia.com/PM.qst?a=o&d=1176040>).

⁸⁷⁹ 1841-1810; hük. 1901-1910.

Londra'da İngilizce olarak kısmen yayımlandı;⁸⁸⁰ aynı yıl bu kolleksiyonun Almanca çevirisi de çıktı.⁸⁸¹

Siyasal konulara geniş yer veren mektuplarında Victoria, adeta bir Leitmotiv gibi, Rusya'ya karşı duyduğu güvensizliği gayet sert sözlerle tekrar tekrar dile getiriyor ki, bu da kendi ada güvenliğinin kıtada bir dengenin varlığına bağlı olduğu idrakına dayanan İngiliz dış politikasının, sömürge imparatorluğunu tehditlerden koruma kaygısının başlıca ifadesiydi. Annesi, Kraliçe Victoria, Doğu Sorunu'nda Başbakanı Benjamin Disraeli⁸⁸² gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nun ıslahat yolu ile toparlanarak Rusya'ya karşı güvenilir bir savunma seddi oluşturmasından yanaydı. Ancak, Berlin Kongresi Osmanlı dağılmasının durdurulamayacak olduğunu gözler önüne serdi ve Nisan 1880'deki kabine değişikliğinden sonra William Ewart Gladstone'un⁸⁸³ liberal yönelişi ile Birleşik Krallığın geleneksel Doğu politikasından uzaklaşılmağa başlandı.

Doğu Sorunu'nun 19. yüzyılın başlarına kadar biçimlenen tarihsel ve siyasi arka planına gelince, Anadolu'nun ve Yakın Doğu'nun Selçuklu iktidar alanı olmasıyla Avrupa'nın üç buçuk yüzyıl arayla yeni bir İslam tehdidi olarak yaşadığı sarsıntıdan sonraki çıkış noktası olarak önce Osmanlılar'ın Geç Ortaçağ'da Rumeli'ye geçişleriyle Batı'da başlayan Turkofobi, daha sonra ise Osmanlı çöküşü dikkate alınması gerekir. Yeniçağ boyunca İngiltere, Hollanda ve Fransa'nın dışındaki güçleri daha çok meşgul eden "Türkler Avrupa'dan atılabilir mi?" sorusunun cevabı, güç dengesinin Avrupa'nın lehine dönüşmesine göre değişmiştir; 16. yüzyılın sonlarına kadar bu işin başarılacağı pek umulmazken, Osmanlı'nın da yenilebilir olduğunu görmek, umutları uyandırmış ve hele de Osmanlı İmparatorluğu'nun Hıristiyan tebası üzerinde bir yabancı devletin himayesini dayatan 1774 Kaynarca Antlaşması'ndan itibaren "Türklerin Avrupa'dan atılabilmeleri", sadece zaman

880 Bk. dn.878. Ponsonby (Frederick Edward Grey Ponsonby, 1st Baron Sysonby, 1867-1935), mektup yayınının "Giriş"ini, bu mektupların eline geçiş şartlarının son derece sıra dışı ve hatta dramatik olmasından dolayı bunları bütün ayrıntılarıyla anlatacağı için özür dilemeyeceğini belirterek açıyor: *Letters*, "Introduction", s. ix. Heinrich Otto Meisner: "Kaiserin Friedrich", **Preußische Jahrbücher**, 215 (1929), s. 257-280 (makalenin elektronik nüshası: <http://www.kaiserinfriedrich.de/meisner.html>), Victoria'nın tutumunu irdelerken, Ponsonby'nin yayınının eleştirel tanıtımını da yapıyor.

881 Bk. dn. 872: *Briefe...*

882 1804-1881, 1876'dan beri "Lord Beaconsfield"; iki defa Başbakan: 1868, 1874-1880.

883 1809-1898; üç defa Başbakan: 1868-1874, 1880-1885, 1886, 1892-1894.

meselesi olarak görülmüştür.⁸⁸⁴ 18. yüzyılın ikinci yarısında bu koruyuculuk rolünü benimseyen devlet Rusya olmuştur.

Alman Prensesi Sophie von Anhalt-Zerbst, II. Yekaterina⁸⁸⁵ olarak Rus İmparatorluk tahtına oturduktan sonra, I. Pyotr'un⁸⁸⁶ açtığı yolda kararlılıkla yürüyerek, Rusya'nın Karadeniz'deki konumunu Kaynarca'dan sonra Grek Projesi ve Kırım'ın ilhakı ile güçlendirmiştir. Yekaterina Alman İmparatoru II. Joseph'e⁸⁸⁷ Osmanlı toprakları üzerinde, başkenti İstanbul olacak ve Rusya'ya tabi kılınacak olan diriltmiş bir Bizans İmparatorluğu'nun tahtına da ikinci yeğeni Konstantin'i oturtma ve ayrıca Boğdan, Eflâk'ın Oltul nehrinin doğusunda kalan kısmı ve Besarabya'dan oluşacak olan bağımsız bir *Dakya Krallığı*'ni kurma niyetini açmış, Joseph de Osmanlı'nın Rusya'ya karşı direnc gösteremeyişinden dolayı Yekaterina ile ters düşmemek için kendisine projeyi onaylayıcı cevap vermişse de, Rusya'nın Balkanlar'da böylesine güçlü bir yer edinmesi ihtimalinden son derece rahatsız olmuş ve hem bu projenin gerçekleşmesini engellemenin, hem de kuzey Balkanlar'da Avusturya için toprak kazancı elde etmenin yollarını araştırmaya koyulmuştur.⁸⁸⁸ 19. yüzyıla gelindiğinde, 1804'ten beri İmparatorluk olan ve Devlet Şansölyesi Prens Metternich'in⁸⁸⁹ *ortanın devleti*⁸⁹⁰ olarak nitelendirdiği Avusturya, Rusya'nın Balkanlar ve Boğazlar'daki yayılma eğilimini ve bundan kaynaklanacak olan bir denge bozulmasını kendi güvenliğine yönelik bir tehdit olarak algılamaya devam etmiştir. Metternich, kendinden sonraki Devlet Şansölyesi Kont Buol'e

884 Konuya dair klasik tezlerin (Sorel, Driault, Jorga ve Sax gibi) değerlendirmesi ve Rusya'nın Boğazlar'dan Akdeniz'e yayılma ve böylece İstanbul'u ele geçirme eğilimiyle bağlantılı olarak Doğu Sorunu'nun tarihsel gelişmesi için: Gümeç Karamuk, **Ahmed Azmi Efendis Gesandtschaftsbericht als Zeugnis des osmanischen Machtverfalls und der beginnenden Reformära unter Selim III.**, Bern, Frankfurt/M.: Lang 1975 (Geist und Werk der Zeiten: 44), s. 28-36.

885 Yekaterina Velikaya/Büyük Katerina, 1729-1796; hük. 1762-1796.

886 Pyotr Velikiy/Büyük Petro; kendisi gemi yapımı öğrenmek için bulunduğu Hollanda'nın dilindeki "Pieter" biçimini kullanıyordu. 1672-1725; hük. 1682-1725 (ağabeyi V. Ivan ile birlikte 1696'ya kadar, 1696-1725 tek başına; tahtın otoritesini güçlendirmek için 1721'de gerçekleştirdiği yeni düzenlemeler çerçevesinde hükümdarlık ünvanını 1917'ye kadar resmen geçerli olan *Imperator'a* dönüştürdü).

887 1741-1790; Kutsal Roma-Alman İmp. olarak hük. 1765-1790 (1764'ten beri Roma-Alman Kralı, 1765'ten beri Lüksemburg Dukası, 1780'den beri Bohemya, Macaristan, Hırvatistan ve Slavonya Kralı ve Milano Dukası).

888 II. Jekaterina'nın Grek Projesi'nin, bu projeye her iki hükümdar tarafından anlaşma hükmü verdiği kabul edilen ve dört mektuptan oluşan ikişer mektuplaşmaya ve diğer yayımlanmış birincil kaynak malzemesine dayanarak, ait olduğu tarihsel bağlamı, arka planı ve içeriği ile tanıtılması: Karamuk, *Ahmed Azmi...*, s. 154-167.

889 Clemens Wenzel Nepomuk Lothar, Fürst von Metternich-Winneburg-Beilstein:1773-1859; 1809'dan beri Dışişleri Bakanı; 1810'dan beri Devlet Şansölyesi; 1821-1848: Saray ve Devlet Şansölyesi.

890 "Der Staat der Mitte" (bir sonraki dipnotta anılan mektuplarda).

yazdığı mektuplarda, Avusturya'nın çıkarlarının, Avrupa toprakları üzerinde Osmanlı varlığını savunmayı gerektirdiğini öğütlemiş ve ortanın devleti'nin, hareket serbestliğini kaybetmemesi için, kendini Batı'ya karşı Doğu'nun, ya da Doğu'ya karşı Batı'nın fedaisi olarak kullandırtmaması uyarısında bulunmuştur.⁸⁹¹

19. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa dengesinin Metternich'ten sonraki mimarı, Prusya Başbakanı ve Dışişleri Bakanı ve nihayet Alman Birleşmesi'nden itibaren İmparatorluk Şansölyesi Otto von Bismarck⁸⁹² olmuştur. Kendisini Metternich'in öğrencisi addeden, Avusturya gibi bir ortanın devleti olarak bildiği Almanya'ya uluslararası siyasette tarafsız arabuluculuk⁸⁹³ işlevini öngören ve hem Fransa'yı müttefiksiz bırakmak, hem de Almanya'yı vaktiyle Yediyl Savaşı arifesinde II. Friedrich'in⁸⁹⁴ başına geldiği gibi bir düşman ittifak cephesiyle⁸⁹⁵ karşı karşıya getirmemek için kurduğu ittifaklar sistemiyle Alman İmparatorluğu'na kendi görev süresince tam anlamıyla hegemonyacı bir konum değil, ama uluslararası odak ve *terazinin dili* rolünü kazandıran Bismarck, Doğu Sorunu bağlamında Avrupa'da yaşanabilecek bunalımları uçlara, yani doğuya ve Akdeniz'e doğru yönlendirmeye ve oralarda çıkar güden Büyük Güçler arasındaki rekabeti "fazla dikkat çekmeden" ılımlı ölçüde körüklemek suretiyle "Fransa'nın dışındaki bütün güçleri" Almanya ile işbirliğine muhtaç bırakmaya gayret etmiştir.⁸⁹⁶ Bismarck'ın şansöyelik döneminde

891 *Briefe des Staatskanzlers Fürsten Metternich-Winneburg an den österreichischen Minister des Allerhöchsten Hauses und des Äusseren, Grafen Buol-Schauenstein, aus den Jahren 1852—1859*, yay. C. J. Burckhardt, München: Oldenbourg, 1934, özellikle 18.11.1853, 27.5.1854 ve 3.7.1854 tarihli mektuplar.

892 Otto Eduard Leopold von Bismarck-Schönhausen: 1815-1898; 1862'den beri Prusya Başbakanı ve Dışişleri Bakanı; 1867-1871: Kuzey Alman Konfederasyonu Şansölyesi; 1871-1890: Alman İmparatorluğu Şansölyesi.

893 Ünlü "Dürüst simsar" tabirini kullandığı 19.2.1878 tarihli Parlamento konuşmasının metni: "Protokolle des Deutschen Reichstags (1867-1895)", c. 51, s. 95-99. Bu protokollere Bavyera Devlet Kütüphanesi'nin koleksiyonlarından biri olarak elektronik ortamda da ulaşılabilir: <http://mdz.bib-bvb.de/digbib/reichstag/>.

894 Prusya Kralı "Büyük Frederik", 1712-1786; hük. 1740-1786.

895 Başta Avusturya'nın dışişlerinden sorumlu Devlet Şansölyesi Prens Wenzel Anton von Kaunitz-Rietberg'in (1711-1794) ağır basan rolü ile 1.5.1756'da iki buçuk yüzyıllık Habsburg-Bourbon düşmanlığını ortaklığa dönüştüren *Renversement des alliances* karşısında II. Friedrich kaygılarını kâğıda dökmüştü: *Oeuvres posthumes de Frédéric* [bu edisyonda böyle] II, *roi de Prusse*, III: "Histoire de la guerre de sept ans", Berlin, chez Voss et fils et Decjer [Decker] et fils, 1788, s.70 v.d.

896 Bismarck'ın *Kissinger Diktat* olarak bilinen ve nerdeyse her yıl kaplıca kürüne gittiği Bad Kissingen'de oğlu Herbert von Bismarck'a dikte ettiği bu görüşlerin metni: **Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914. Sammlung der Diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes** [GP]. Im Auftrage des Auswärtigen Amtes, yay. Johannes Lepsius, Albrecht Mendelssohn Bartholdy, Friedrich Timme, 2. bs., Berlin: Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte m.b.H. 1924, II: "Der Berliner Kongress, seine Voraussetzungen und Nachwirkungen", sayı 294, s. 153 v.d.

Almanya'nın Doğu Sorunu'nda paydaş olmayışı sayesinde bu beklenti boşa çıkmamıştır.⁸⁹⁷

Rusya'nın Boğazlar'ı ve İstanbul'u ele geçirme niyeti, Osmanlı İmparatorluğu'nda ekonomik ve stratejik çıkarları olan Batı devletlerinden özellikle İngiltere ve Fransa'yı tedirgin etmiştir. Böylece vaktiyle Çar I. Nikolay⁸⁹⁸ tarafından Hasta adam olarak tanımlanan Osmanlı'nın geleceğini konu alan Doğu Sorunu, 19. yüzyılın ilk yarısından beri Avrupa devletler sistemini oluşturan Pentarşi'yi Kırım Savaşı'nda seferber eden, ondan çeyrek yüzyıl sonraki Berlin Kongresi'nin en büyük kazancını İngiltere'ye sağlatan, Türkiye'nin ancak Kemalist Devrim ile kurumsal alt yapısına kavuştuğu Renaissance ve Aydınlanma aşamalarını kaçırmış olan Osmanlı İmparatorluğu'nun ortadan kalkmasına kadar kopuksuz olarak süren, Genç Türkiye Cumhuriyeti zamanında naçar uykuya yatırılan ve nihayet Ortadoğu'yu çıkar bölgesi olarak bilen devletleri 20. yüzyılın – son çeyreğinde artık apaçık olmak üzere – ikinci yarısından beri yeniden uyanmış olarak meşgul etmeye devam eden bir konu haline gelmiştir. Doğu Sorunu, emperyalizmin doruğunda iyice kızışan sömürgecilik yarışının çerçevesinde yer alsa da, Osmanlı'nın çöküşünü ve bu süreçte girdiği borçlanmayla elini kolunu uluslararası maliye sermayesine kaptırmaya başlayarak dışarıya bağımlı hale gelmesini hesaba katmadan, gereği gibi anlayamaz.

Osmanlı'nın bu zafiyeti karşısında İmparatorluğun dağılmasını kaçınılmaz gören her Büyük Güç gibi Birleşik Krallık da Berlin Kongresi'nde esas konu olarak ele alınan Doğu Sorunu'nu daha hızlı ve verimli bir biçimde değerlendirmeye koyulmuştur. Elbette her bir çağdaşın bıraktığı kayıta olduğu gibi, Victoria'nın da mektuplarındaki öznel ve nesnel yaklaşımlar, kendi kişisel bakış açısının yanı sıra, tükenmekte olan Yakınçağ'ın siyasal iklimini de yansıtıyor. Burada dikkati çeken husus, Almanya'nın gidişatına ilgisiz kalmayıp, yoğun bir siyasal adanmışlık içinde bulunan Victoria'nın, Doğu Sorunu konusunda İngiliz anavatanının çıkarlarına merkezi bir rol biçmesidir. Bismarck'ın Avrupa'da bir savaşın çıkmasını engellemek için sergilediği ihtiyatlı tutumu olumlu karşılamaktadır.⁸⁹⁹ Ancak, Şansölye'nin Balkanlar'daki

⁸⁹⁷ Bismarck'ın ittifaklar sisteminde Doğu Sorunu'nun rolüne dair bk. Gümeç Karamuk, "Die Rolle der Orientalischen Frage im Bismarck'schen Bündnissystem," **A Bridge Between Cultures: Studies on Ottoman and Republican Turkey in Memory of Ali İhsan Bağış**, Yay. Sinan Kunalp, İstanbul: The Isis Press 2006, s. 123-142.

⁸⁹⁸ 1796-1855; hük. 1825-1855.

⁸⁹⁹ Annesine 5.2.1886 tarihinde yazdığı mektup: **Letters**, Böl. XV: "The Fall of Prince Bismarck", s. 391.

savaş tehlikesini bastırmak amacıyla Rusya'nın Karadeniz'e yönelişini desteklemesinin⁹⁰⁰ bu sefer İngiltere'nin Doğu Akdeniz'den, dolayısıyla Boğazlar'dan da geçen Hindistan yolunun güvenliğini sarsacağını bilmektedir. Victoria'nın, işte bu bölgedeki İngiliz çıkarlarını hararetle savunurken, onlara yönelen tehditlere karşı ne gibi önlemler düşündüğü, mektuplarında yer alan bazı örneklerle aşağıda özetlenecektir.

1876'da Balkanlar'da Karadağ ve Sırbistan'ın Osmanlı'ya açtıkları savaşa Rusya'nın da katılma ihtimali belirlediğinde, Victoria annesi Kraliçe Victoria'ya yazdığı 16.9.1876 tarihli mektupta, Ruslara asla güvenilemeyeceğini, onlar Sırları kışkırttığı için Türkler'in, kendilerinden "sadece ismen farklı olan sözde Hıristiyanlar"a karşı barbar törelerini uygulama fırsatı bulduklarını, yine de bunlara çok acıdığını yazıyor ve soruyor:

"Öncelikle Ruslar'ın Hindistan sınırimıza ne kadar yaklaşmalarına izin vermek istediğimize açıklık getirmek, onlarla bir yandan çok iyi geçinirken, bu yönde fazladan atılacak her bir adımın savaş anlamına geleceğini açıklamak, akıllıca olmaz mı? Böylece canımızı sıkmaya yönelik her bir girişimleri başarıyla engellenmiş olmaz mı? Ve bu gayet zararsız bir tedbir sayılmaz mı?"⁹⁰¹

Yine annesine yazdığı 23.10.1876 tarihli mektupta, Rusya'nın öteki devletlerden daha güçlü davranıp, İngiltere'nin çıkarlarına ters düşecek adımlar atmasından bazen belirsiz bir korku duyduğunu söyleyen Victoria, İngiliz donanmasının Karadeniz'e girmesinin ve Avusturya ile Almanya'nın kendisinin yanında yer almasının, Rusya'yı Osmanlı İmparatorluğu'na saldırmaktan alıkoyacağını, bir an önce bu adım atılmazsa, Ruslar'ın Türkler'le istedikleri gibi savaşıp onları yeneceklerini ve böyle bir savaşın ancak İngiltere'nin kararıyla engellenebileceğini savunuyor. Her ne kadar kötü Osmanlı iktidarının Avrupa'da son bulması çok hayırlı bir iş olsa da ve Hıristiyanlar ile Müslümanlar için daha iyi bir yönetim istense de, Rusya'nın kanlı bir savaştan sonra öylece ülkeyi ve İstanbul'u sahiplenmesini ve İngiltere'ye istediği anda güçlük çıkarabilecek hale gelmesini kimsenin görmek

⁹⁰⁰ Hatta sonraki yıllarda Bismarck Rusya ile 18.6.1887 tarihinde imzaladığı gizli Garanti Anlaşması'nın "çok gizli ek protokolü"nde, Çar'ın gerekirse İstanbul Boğazi'nin imparatorluğunun "anahtarı" olarak ele geçirmesine diplomatik yardım sözü vermiştir: "Protocole additionnel et très secret", 2. noktanın metni: *GP* (bk. dn. 896), V, Nr. 1092, s. 255.

⁹⁰¹ **Letters**, Böl. V: "Bismarck and Russia, 1871-1878", s. 141.

istemeyeceğini ekliyor. Türk davasını savunmanın veya “ıslahat yapabileceğine ya da yapmak istediğine dair herhangi bir güvence vermeyen ... böylesine yozlaşmış ve insanlık dışı bir yönetimi” desteklemenin mümkün olmadığını ve en iyisinin, Türk halkının ve Prenslükler’in lehine, Türk ve Rus hükümetlerinin de aleyhine bir çözüm olacağını söylerken, bunun nasıl yapılabileceğini soruyor.⁹⁰²

Annesinin 21.10.1876 tarihinde gönderdiği bir mektuba 25.10.1876’da yazdığı cevabında Victoria, eğer tatmin edici bir barış gerçekleşmez de Rusya Sırbistan ile Karabağ’ı işgal edecek olursa, o zaman İngiltere’nin Avusturya’yı Bosna’nın işgaline ikna edeceğini ve kendisinin de İstanbul’u işgal edeceğini umduğunu, bunun için donanmasının Karadeniz’e girmek zorunda kalacağından, savaşın engelleneceğini belirtiyor. Victoria’ya göre bu şartlar altında Türkiye nihayet kendisinden beklenen ıslahatı yapar, “Almanya ... Avusturya ve İngiltere’ye muhakkak arka çıkar ve bu iki devletin desteğini herşeyden çok isteyen Romanya da, Rusya’nın ağırlığının dengelenmesine destek olur. Böylece tatmin edici ve kalıcı bir düzenlemeye varılabilir.”⁹⁰³

Balkanlar’daki gerginlik, İngiltere’de Osmanlılar’a karşı beslenen *Bulgar mezalimi* öfkesinin biraz dinmesine ve Rusya’ya karşı duyulan güvensizliğin ön plana geçmesine yol açmıştır. Bu değişen tutum Victoria’nın mektuplarına da yansıyor. Annesine yazdığı 11.11.1876 tarihli mektubunda, sağ gösterip sol vurmada kimsenin Ruslar’a yetişemeyeceğini, her ne kadar şimdilik İstanbul’da gözlerinin olmadığını söyleseler de, belki birkaç hafta sonra, değişen şartlardan dolayı buna mecbur kaldıklarını ileri sürebileceklerini, bu şartları da Romanya ve Bulgaristan’ın statülerinin değişmesini dayatarak, vaktiyle Sırlar’ı savaşa kışkırttıkları gibi, yeni bir sorun yaratmanın yolunu açacaklarını belirtiyor.⁹⁰⁴

Rusya’nın 1877’de Osmanlı İmparatorluğu’na karşı başlattığı savaş, başta Avusturya-Macaristan ve İngiltere olmak üzere, öteki Büyük Güçler için Rusya’nın Balkanlar ve Boğazlar’da kabul edilemez yayılma eğiliminin açık ifadesiydi. Savaşın başlamasından kısa süre sonra Victoria annesine gönderdiği 3.5.1877 tarihli mektubunda, Ruslar’ın Hıristiyanları korumak bahanesiyle Çanakkale Boğazı’nı istediklerini, ancak kendisinin de bu haberi ulaştıran kişilere: “İşte hiç alamayacakları yer budur” dediğini ve Ruslar’ı bunu yapmaktan alıkoyabilecek en iyi şeyin, “bütün öteki devletlerin” – kendisinin

⁹⁰² *Letters*, s. 141 v.d.

⁹⁰³ *Letters*, s. 143 v.d.

⁹⁰⁴ *Ibit.*, s. 146 v.d.

bilemediği – bir yolunu bulup, savaşmadan ve hep birlikte Rusya'ya: “Çanakale Boğazı'nı alamayacaksınız!” demeleri olduğunu, bunun da İngiltere için çok kolay bir iş olacağını yazıyor.⁹⁰⁵

İngiltere ile Fransa'nın arasını gergin tutmaya gayret eden Bismarck'ın, daha 1876'da Lord Salisbury'ye⁹⁰⁶ İngiltere'nin Mısır'ı işgal etmesine yönelik yaptığı önerisinin o zamanın Başbakanı Disraeli tarafından geri çevrilmesi üzerine, Bismarck bu düşüncesini Victoria'ya açtı, o da bunu 11.6.1877'de annesine aktardı. İngiltere'nin bu fırsatı kaçırmaması gerektiğini, vaktiyle Süveyş Kanalı'nın hisse senetlerini satın almakla⁹⁰⁷ “İngiltere'nin çıkarları ve Hindistan'daki iktidarı için en akılcı politikaya ilk adımın atıldığına” dair görüşün İngiltere'nin dostlarıncı benimsendiğini, hükümetin elini neden bu kadar yavaş tuttuğunu kimsenin anlayamadığını, ama son pişmanlığın fayda vermeyeceğini belirtiyor.⁹⁰⁸

“İtiraf etmeliyim ki, Mısır'ın bizim olmasını yürekten ümid ediyorum ve [bunun için] dua ediyorum, çünkü böyle bir değişimin hem daha iyi bir yönetim, daha iyi efendiler ve daha iyi bir muamele hakkeden sömürülmüş bahtsız halk için, hem de tarımın ve ticaretin gelişmesi için çok hayırlı olacağını düşünüyorum; ticaret birçok yeni zenginlik kaynağını seferber edecek, ülke de o kadar verimli ki! Bence İngiltere'nin orada büyük bir görevi var, hem Mısır'ın da geleceği güvence altına alınmış olurdu. Bunun Senin [909] iktidarında olmasını ne kadar isterdim! Kime zararı dokunabilir ki?”⁹¹⁰

Kraliçe Victoria 17.7.1877'de kızına yazdığı cevapta, böyle bir öneride bulunmasından dolayı çok şaşırıldığını, “ne Türkiye'nin, ne de Mısır'ın” kendilerine zarar verdiğini, başka hükümetlerden farklı olarak, mecbur kalmadıkça ülkeleri ilhak etme alışkanlıklarının olmadığını bildiriyor ve Mısır'ı almalarının Fransa'ya atılmış bir tokat anlamına geleceği için, Bismarck'ın tabii ki hoşuna gideceğini, ama bunun da Fransa'nın zafiyetinden alçakça istifade

⁹⁰⁵ *Ibit.*, s. 150 v.d.

⁹⁰⁶ Arthur Talbot Gascoyne-Cecil, 3. Marquess of Salisbury, 1830-1903; 1878: Dışişleri Bakanı; üç defa Başbakan: 1885–1886, 1886–1892, 1895–1902.

⁹⁰⁷ Birleşik Krallık 1875 yılında, yani Mısır'ı işgal etmeden yedi yıl önce, Kanal'ın hisse senedi çoğunluğunu satın almış ve askerî denetimini elde etmişti.

⁹⁰⁸ *Letters*, s. 151 v.d.

⁹⁰⁹ Mektupların Almanca neşriyatında, ebeveyn evinin aile ortamında Almanca konuşulmuş olan Victoria'nın annesine hitabı hep “Sen” biçiminde yer aldığından, bu bildiride alıntılar İngilizce metinden Türkçe'ye çevrilirken de aynı biçim kullanılmıştır.

⁹¹⁰ *Letters*, s. 152.

etmek olacağını savunuyor:

“Bu son derece açgözlü bir davranış olurdu. İtiraf etmeliyim ki, Senin böyle bir şeyi nasıl teklif edebildiğini anlayamıyorum. Yapmayı düşündüğümüz şeyi Prens Bismarck’ın iznini almadan yaparız... Süveyş hisse senetlerinin satın alımı bambaşka bir şey. Bu daha ziyade ticarî bir işti. Rusya’nın davranışına karşı nasıl protesto edebiliriz, eğer biz de aynı şeyi yaparsak?”⁹¹¹

Annesinin bu sitemleri üzerine Victoria 21.7.1877’de önerilerini daha ılımlı bir biçimde sınırlarken, önceki mektubunda Mısır halkına besler görüldüğü hayırsever duygulara yeniden yer verse de, asıl emelinin İngiliz etkisini bölgede egemen kılmak olduğu yine açıkça görülüyor:

“Mısır konusunda böylesine yanlış anlaşılmış olmaktan çok üzgünüm. Elbette zararsız bir dostu keyfi bir saldırı yapılmasını değil, ama İngiltere’nin etkisinin orada (şu veya bu biçimde), hem İngiltere’nin çıkarları, hem de baskı altında tutulan talihsiz bir halkın mutluluğu için üstün addedilmesi gerektiğini kastettim ... İngiliz etkisi Doğu’da Rus etkisinden daha güçlü olmalı ...”⁹¹²

Victoria esas gayesini savunurken, Rusya’nın teşvikiyle Sırbistan’ın yıl sonuna doğru Osmanlı İmparatorluğu’na savaş açması karşısında duyduğu kaygılarını yine merhametli bir yaklaşımla ifade ediyor:

“Sırf Ruslar son savaştaki Alman askerî zaferlerini kıskandıklarından ve ihtiraslarını ve kendini beğenmişliklerini tatmin etmek istediklerinden dolayı Türkiye’nin ne kadar gaddarca saldırıya uğramış, savaşa zorlanmış ve yarı yarıya parçalanmış olduğunu düşünmek, insanı hasta ediyor! Öyle bir haksızlık ki! Merak ediyorum, acaba zavallı Osman Paşa’ya [Plevne Gazisi] iyi davranılıyor ve bütün istekleri karşılanıyor mu; öylesine kahramanca davrandı ki. Türk hükümeti oldukça akılsız gözüküyor ve orduyu her bakımdan köstekliyor.”⁹¹³

⁹¹¹ *Ibit.*, s. 152 v.d. Kraliçe Victoria’nın bu tutumu, Polonya’nın 1772’deki ilk bölüşülmesinde, 1765’ten itibaren iktidarı paylaştığı oğlu Kutsal Roma-Alman İmparatoru II. Joseph’e ve Avusturya Devlet Şansölyesi Kaunitz’e itiraz etse de, onları ikna edemeyen “Roma İmparatoriçesi” (hükmeden Avusturya Arşidüşesi, Macaristan ve Bohemya Kraliçesi) Maria Theresia’nın (1717-1780) kaygılarını hatırlatıyor.

⁹¹² *Letters*, s. 153.

⁹¹³ *Letters*, s. 155: 17.12.1877 tarihli mektubundan.

Bu sözlerin arkasında yatan asıl endişenin, Osmanlı İmparatorluğu'nun maruz kaldığı zor durumdan bizatihi Osmanlı'nın değil, bölgedeki Rus etkisinin artması sonucu İngiltere'nin zarar göreceğinden kaynaklandığı, Victoria'nın bu satırları yazdıktan hemen iki gün sonra annesine gönderdiği mektupta bir daha gözler önüne seriliyor: "Siyasette ve Kıta'daki genel durum karşısında" edindiği "deneyim ve dikkatli gözlemler" sayesinde,

"İngiltere'nin bütün diğer ülkelerden uygarlık konusunda çok daha ilerde olduğuna, özgürlük kavramını anlayıp özgürlüğe de gerçekten sahip olan ve gerçek ilerlemenin ne olduğunu bilen, uzak ülkeleri uygarlaştırabilecek ve işleyebilecek, ticareti ve bundan dolayı refahı geliştirebilecek, gerçekten mutlu, gerçekten özgür ve bütün bunların ötesinde, istediği kadar uzakta olsun, acıları dindirmek için en cömert ve en akıllı biçimde daima vermeğe hazır gerçekten insanî tek ülke olduğuna dair kesin kanaate [vardım]. Bundan dolayı İngiltere hepimizin iyiliği, hem de yalnız Avrupa'nın değil, bütün dünyanın iyiliği için kendini göstermeli, kendisine kulak verilmesini sağlamalı!"⁹¹⁴

Her ne kadar Osmanlı'yı ıslahatla toparlanmaya davet etmek ve bu utanç verici savaşı sürdürmektense, ıslahat yapmaya zorlamak daha iyi olsaydı da, artık bu saatten sonra "Rusya ile Türkiye'nin İngiltere'ye danışmadan bir özel barış yapmaları[nın], düpedüz bir hakaret ve İngiliz çıkarlarına karşı ölümcül bir darbe" olacağını söyleyen Victoria, "eğer İngiltere Avrupa karşısında itibarını yitirirse, Doğu uluslarının gözünde neye uğrar!! Ve anavatan şimdi parmağını oynatmazsa, İngiltere'nin Hindistan'daki tebası olan seksen milyon savaşçı ne düşünür!!" diye uyarıyor⁹¹⁵ ve ekliyor: "İngiltere Hindistan'dan muhakkak Türkler'den bile daha iyi savaşabilen ve her sayıda Rus'a karşı koyabilecek yeterli sayıda birlik toplayabilir."⁹¹⁶

Açıkça görülen o ki, İngiltere'nin çıkarları uğruna yayıldığı dünyaya serin kanlılıkla ağır bedel ödemeyi reva gören Victoria'nın yaradılışında var olduğu daha çocukluğunda dikkat çekmiş olan merhametin buradaki işlevi, vicdanını rahatlatacak meşrulaştırıcı gerekçeler hazırlamak olmuştur. Çünkü bütün açıklamalarında varsa yoksa İngiltere'nin sömürgecilik yarışında birinci olmayı

⁹¹⁴ *Ibit.*, s. 156: 19.12.1877 tarihli mektubundan.

⁹¹⁵ *Ibit.*, s. 156 v.d.

⁹¹⁶ *Ibit.*, s. 157.

hakkettiği görüşü beliriyor. Bu demektir ki, dava özünde Osmanlı'nın savunulması değil, Rusya'nın yenilgiye uğratılmasıdır.

1878 başlarında Rusya'nın açıkça İstanbul'a yönelişi karşısında Victoria annesine 25.1.1878 tarihinde yazdığı mektubunda, vaktiyle Yunanlılar'ın "talihsiz Türkler'e karşı ayaklanıp savaşmak için" Ruslar'dan kesin emir aldıklarını ve "şu sefil Sırlar" için de aynı şeyin geçerli olduğunu belirttikten sonra, "sadece İngiliz donanmasının İstanbul'a, bir ordunun Gelibolu ile İstanbul'a ve gemilerin de Çanakkale Boğazı'na gönderilmesinin bile ... her gün daha cüretkârlaşp küstahlaşan Ruslar'ı durdurabileceğini" ve İstanbul seferinden alıkoyacağını savunuyor. İngiltere'nin hâlâ Ruslar'dan önce İstanbul'a ulaşacak zamanının olduğunu, ama birkaç gün sonra bunun için çok geç olacağını yazıyor ve esas gayesini dile getiriyor:

"Rusya Türkiye'yi tamamen yuttuktan sonra her an Fransızlar ile bir ittifak kurup, Süveyş Kanalı'na el koyar ve Hindistan'a giden yolumuzu tıkayabilirse, İngiltere bundan hep acı duyacaktır."⁹¹⁷

Aynı görüşleri savunduğu ve İngilizler'in bu adımları hâlâ atmadıklarından her geçen gün daha büyük üzüntü duyduğunu bildirdiği 30.1.1878 tarihli mektubunda, bir önceki akşamki saray balosunda o sıralarda Berlin sefiri olan Sadullah Paşa'ya,⁹¹⁸ kendisi ve yurttaşları için ne kadar üzüldüğünü söylemekten kendini alamadığında, "zavallı Sadullah Bey" in kendisine "tek umudumuz İngiltere"⁹¹⁹ dediğini kaydediyor.

Rusya'nın Balkanlar'da etki alanını hızla yaymağa koyulması karşısında Büyük Güçler, Babıali'nin imzalamak zorunda kaldığı ve neredeyse bütün Balkanlar'da Osmanlı egemenliğini sona erdirecek olan 3.3.1878 tarihli Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması'nın son derece ağır şartlarını sadece biraz yumuşatan Berlin Kongresi'nde bir araya geldiler. Daha Kongre başlamadan önce İngiltere Osmanlı hükümetinden Kıbrıs'ı teslim almış ve buna karşılık Kongre'de Rusya'nın Kars, Ardahan ve Batum ile Osmanlı İmparatorluğu'nun bazı Balkan topraklarını almasına razı olmuştu.⁹²⁰ Bu anlaşmadan duyduğu büyük mutluluğu annesine bildiren Victoria, bu sayede bir zamanların

⁹¹⁷ *Ibit.*, s. 158.

⁹¹⁸ 1838-1891.

⁹¹⁹ "Notre seul espoir est l'Angleterre", **Letters**, s. 160.

⁹²⁰ Bu süreç için ilgili resmî belgelere atıflarla kısaca: Karamuk, "Die Rolle der Orientalischen Frage ..." (bk.dn.897), s.132.

böylesine verimli adasının yeniden serpileceğine ve Osmanlılar'ın, tebalarını daha iyi yönetmeleri ve perişan olmuş ülkelerine çeki düzen vermeleri için uyarılmış olacaklarına, Ruslar'ın da gözetildiklerinin bilincine varıp, yeni bir savaşa meydan vermeyeceklerine inandığını yazıyor.⁹²¹ İngiltere Kıbrıs'ı almakla, daha 18. yüzyılın başında Cebelitarık'ı ve 19. yüzyılın başında Malta'yı kazanarak Akdeniz'de batısından ortasına doğru edindiği konumunu, 18. yüzyılın ortalarından itibaren Doğu Hint Kumpanyası (*British East India Company*) aracılığı ile sahiplenmeğe başladığı Hindistan'a giden yolu Doğu Akdeniz'de sağlamlaştıracak yeni bir üsse kavuşmuştur.

Doğu Sorunu'nun gündemde gittikçe daha da merkezî bir yere oturtulduğu ilerleyen yıllarda Victoria İngiltere'nin Rusya'yı Boğazlar'a geçmekten bir an önce alıkoymak için elini daha çabuk tutması gerektiğini, yoksa iş işten geçmiş olacağını karakter yapısından kaynaklanan katı ısrarcı biçimiyle tekrarlarlarken, bölgede öngördüğü çözümü, can alıcı noktaları aşağıda olduğu gibi aktarılacak olan açık ve kapsamlı bir biçimde tarif etmiştir. Ruslar, Osmanlı topraklarından pay almak isteyen bütün devletleri yüreklendirmek suretiyle İstanbul'u ele geçirmedikçe, Doğu Sorunu'nun hiç bir zaman sonuçlanmayacağını, İngiltere'nin ise bunu engellemek için derhal harekete geçmek zorunda olduğunu, yoksa "Türkiye'nin paylaşımının çok gaddarca ve kan akıtılarak gerçekleşeceğini" 10.7.1880 tarihli mektubunda vurguluyor.

"Neden gemilerimiz Çanakkale Boğazı'na giremiyor? Neden Türkler için bu kadar çok şey yapmak zorunda kalmış ve Ruslar'ın İstanbul'u almalarını engellemek için fazlasıyla para ve hayat harcamış olan İngiltere bu işi tamamlayamıyor? ... Türkler düzeltmeler ve iyileştirmeler için her türlü imkâna sahipti – bunu yapmaktan acizler ve en iyi dostları bile onların daha fazla Avrupa'da kalamayacaklarını itiraf etmeliler –, neden tatlı sert (*douce violence*) bir yoldan, dostları olarak gidip, tek başına yapamadıklarını yapmaya zorlanmasınlar! Neden Sir Lintorn Simmons⁹²², onlarla bir askerî anlaşma imzalamak üzere oraya gönderilmiyor, neden birkaç gemi Haliç'e girmiyor, neden Bay Goschen⁹²³ orada bırakılmıyor ve Türk maliyesini ve Türk

⁹²¹ **Letters**, s. 164: 13.7.1878 tarihli mektubundan.

⁹²² Feldmareşal Sir John Lintorn Arabin Simmons (1821-1903); Kırım Savaşı'nda Osmanlıların yanında çarpıştı. Görevleri arasında 1884-1888 Malta Valiliği de bulunuyor.

⁹²³ Ponsonby'nin dipnotu: "Mr. J. G. Goschen, M.P. (afterwards Viscount Goschen) who was temporary Ambassador at Constantinople." [Alman asıllı İngiliz devlet ve iş adamı George Joachim Goschen, Birinci Viscount Goschen (1831-1907)].

yönetimini üstlenecek birkaç adam daha oraya gönderilmiyor? Gaddarca kan akıtılmasını ve savaşı engellemenin tek yolu bu! Eminim ki diğer Avrupa Güçleri böyle bir plana karşı çıkmazlar! Eğer daha sonra Padişah ikametgâhını İzmir’de kurar, hatta aşağıya Küçük Asya’ya [Anadolu’nun iç bölgelerine] taşınır ve İstanbul, Avrupa Güçleri’nin güvencesi altında bulunan bağımsız bir devlet kurulana ve başına bağımsız bir hükümdar yerleştirilene kadar İngiliz yönetiminde kalırsa, daha da iyi! Rusya’nın uydusu olacak ve uygun bir anda onun tarafından yutulacak olan bir devletin tehlikesi uzaklaştırılmış olur!

Şimdi Rusya’dan öylesine korkan Romanya, Bosna ve Bulgaristan’ın yaslanabilecekleri biri olur ve dünyanın bu kısmında Rus değil, İngiliz etkisi egemen olur ve [orayı] yönetir! Bütün dünya için bu ne kadar hayırlı olur!

.....

Ben Ruslar’dan korkmuyorum ve böyle bir şeyi de haksızlık addederim, ama Ruslar’ın ne düşündüklerini ve neye niyetlendiklerini biliyorum! Ben Türk dostuyum, yani Türk halkını, katledilirken ve tekrar savaşılmaya zorlanmış olarak değil, Hindistan’daki Müslüman halkımızın nimetlendiği bir yönetim gibi bir yönetimden yararlanırken görmek istiyorum, Rus memurlarının Grek [Ortodox] bağnazlığından esinlenen gaddar ve barbarca iktidarından değil. Padişahın hükümdarlığını ayakta tutamayacağımıza göre, var gücümüzle onu ve halkını tam da 1854’te direndiğimiz güç tarafından yutulmaktan korumalıyız.

Bilirsin, bu görüşü hep savundum ve hâlâ savunmaktayım!! Eğer Alfred (Britanya işgalinden oluşacak) bağımsız bir devlet için uygun hükümdar olamayacaksa, [o zaman] daha Arthur ve Leopold var, veya Genova Dukası, veya Almanya’da böyle bir görevi üstlenebilecek başka prensler – Danimarka’lı Prens Waldemar!!”⁹²⁴

⁹²⁴ **Letters**, Böl. VII: “Foreign Affairs, 1878-1886”, s. 189 v.d. Dört erkek kardeşinden en büyüğü olan Albert Edward’ı (daha sonraki VII. Edward) Birleşik Krallık tahtının velihtü olduğu için önermediği açık. Yaş sıralamasına göre diğer üç erkek kardeşini teklif ediyor: Alfred Ernst (bu kardeşinin de belki velihtü olarak yedekte tutulmasını hesaba kattığı anlaşılıyor), Arthur Wilhelm ve Leopold Georg. Birçok tahtın hanedanını oluşturan Savoie hanedanının o yıllardaki kuşağında çok sayıda prens olduğu için, “Cenova Dukası” olarak hangi kardeşi kastettiği burada belli değil. Danimarka Prensi Waldemar (1858-1939) ise Danimarka Kralı IX. Christian’ın (1818-1906, hük. 1863-1906) oğlu. Değişik Alman prensliklerinin hanedanları, zaten bütün Avrupa tahtları gibi, birbiriyle akraba olduklarından, Vicky’nin annesi Kraliçe Victoria, “Avrupa’nın büyükannesi” olarak adlandırılırdı.

Bu mektubu tamamlayan eklentide, Victoria İngiltere'nin, Avrupa'nın ve dünyanın beklentilerinin genelde örtüştüğünü, fakat Rusların "tamamen bencil ve hiç insanî olmayan, uygarlıktan veya özgürlüğün ve ilerlemenin onur ve şanından yana olmayan" çıkarlarıyla ters düştüğünü yazıyor.⁹²⁵ Yıllar sonra da Rusya hakkındaki görüşlerinin değişmediğini, sayısız örnekler arasında 31.1.1888 tarihli mektubundan da anlaşılıyor:

"Neden uygar Avrupa'nın geri kalanı Rusya'ya her konuda boyun eğsin? Dünyanın en kötü yönetimine ve devletlerin en kokuşmuşuna! Bunu anlayamıyorum!! Eğer Avrupa'nın geri kalanı (Fransa hariç) kendisine karşı direnirse, Rusya savaş başlatmayacaktır."⁹²⁶

Doğu Sorunu Victoria'ya göre Rusya'nın Balkanlar'daki etkisinin kırılmasıyla çözülebilecek; böylece "zavallı yaşlı Türkiye ... acısız, yeni can çekişmeler, korkular ve kan akıtmalar olmaksızın, eceliyle ölebilecek."⁹²⁷

Uluslararası pazarlıklarda İngiltere'nin mutlaka birinci sırada söz sahibi olması gerektiğini her fırsatta vurgulayan Victoria, bunun ancak Rusya'ya karşı İngiltere'nin etrafında ortak bir cephenin kararlı bir tavrıyla mümkün olabileceğini savunurken, elbette ki Alman İmparatorluğu'nun da bu cephede yer almasını istemekteydi. Ancak İngiltere ile iyi ilişkilere özen göstermekle birlikte, iç ve dış yaklaşımlarıyla İngiltere'nin fazlasıyla dümen suyuna kapılmaktan kaçınan ve Rusya'yı karşısına almamayı ittifaklar sisteminin temeline oturtan Bismarck ile – birçok konuda olduğu gibi – bu can alıcı noktada da ters düşmüştür. İlerde oğlu II. Wilhelm ise Bismarck'ın Almanya'ya biçtiği ve ancak sömürge paylaşımına mümkün mertebe katılmamakla taşınabilecek *terazinin dili rolünü* atıp *Weltpolitik'e* yönelmekle, hem Rusya'yı, hem de İngiltere'yi karşısına alarak *Entente* blokunun oluşmasını kolaylaştırmıştır.⁹²⁸

Annesine yazdığı mektuplarda, 19. yüzyılda aldığı son biçimiyle artık Büyük Güçler arasında Osmanlı topraklarını paylaşma rekabeti anlamına gelen ve içinde ayrılıkçı terrörün muntazaman yer aldığı Doğu Sorunu konusunda

⁹²⁵ **Letters**, s. 190 v.d.

⁹²⁶ **Letters**, Böl. VIII: "Prince Alexander of Battenberg", s. 223: 31.1.1888 tarihli mektubundan.

⁹²⁷ **Letters**, s. 203: Frederick Ponsonby'nin annesi Lady (Mary Elizabeth) Ponsonby'ye yazdığı 5.12.1885 tarihli mektubundan.

⁹²⁸ Bu tutum değişikliği için: Karamuk, "Die Rolle der Orientalischen Frage ..." (bk.dn. 897), s.140 v.d.

etraflıca görüş bildirirken, eski vatanı Birleşik Krallığa bağlılığını sonuna kadar sürdüren Victoria, özellikle Rusya'nın İstanbul'a yerleşmemesi için İngiltere'nin ne gibi tedbirler alması gerektiğine dair düşüncelerini dile getirmiştir. Böyle bir tehlike karşısında derin kaygıların yer aldığı mektuplar, aslında sadece Victoria'nın kişisel görüşlerini değil, aynı zamanda doruğuna erişmiş sömürgecilik çağının zihniyet ortamını yansıttığı gibi, Büyük Güçler'in Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşma siyasetine de ışık tutuyor ve Türkiye'nin dışa bağımlılığı sürdükçe, güncelliğini hep koruyan Sèvres diktasının içeriğinin rasgele kısa vadede biçimlenmediğini belgeliyor.

Nazik ilginiz için teşekkür ederim.

OTURUM BAŞKANI- Efendim, konuşmacılar kusura bakmasınlar, sıkboğaz ediyoruz, ama saate uymamız gerekiyor. Benim akademisyenlerle olan tecrübem, akademisyenlerimizin genelde 50 dakikalık ders süresine biyolojik olarak şartlanmış oldukları ve bunu 20 dakikaya indirmekte zorlandıklarıdır. Genelde de açış kısmını yaparken, kaçınılmaz olarak bunu uzun tutuyorlar. Bu kolay atlatılacak bir husus değil, bugüne kadar ben istisnasını da görmüş değilim. O bakımdan arkadaşlarımı ikaz edersem, beni mazur göreceklerini umarım.

TOBB Üniversitesi'nden Yrd. Doç. İnanç Atılğan, ben biraz konu başlığını değiştirdim: *“Lozan Konferansı Şark Meselesi'nin Yeni Bir Başlangıcı mıydı?”* konulu tebliğini sunacak. Buyurun.

Yrd. Doç. Dr. İNANÇ ATILGAN (TOBB Üniversitesi)- Teşekkür ederim.

Sayın Oturum Başkanı, Sayın Mütevelli Heyet Üyem, değerli misafirler, değerli öğrenciler; özür dilerim, 15 sene yurtdışında kalmanın beraberinde getirdiği ifade eksikliği herhalde, düzelttiğiniz için teşekkür ederim.

Yavuz hocam herhalde öğleden önceki dile getirilen gereksinimi ciddiye aldı ki, her taraf öğrenci doldu, çok teşekkür ederim.

Ben burada ilk amaç olarak, öğrencilerimi, buradaki öğrencileri, Başkent Üniversitesi öğrencilerini arşive birazcık götürmek istiyorum. Lozan Konferansı Şark Meselesi'nin tekrar bir başlangıcı mıydı? Araştırmalarım sırasında ilginç bir tarihe rastladım, 26 Nisan 1915'te Londra Protokolleri ile Türkiye'nin paylaşım planları ilk kez fiilen somutlaştırılmıştı. Bu tabii ki, birazdan alıntılarıyla sunacağım, Avusturya'nın elçilerinden Bilsof'un düşüncesi. Benim bildirimim temel mesajı çok sade: Lozan müzakerelerinde Osmanlı Devleti'nin yıkılmasıyla halledildiği sanılan Şark Meselesi tekrar canlanmıştı. Yani benim düşüncem, itilaf devletlerinin Lozan Konferansı'na davetle, amaçları Türkiye ile bir barış imzalamak değil, daha çok gerçekten beklemedikleri bir oluşum sonucu, yani Ankara Hükümeti'nin bu denli başarılı olması sonucunda ne yapabiliriz diye Şark Meselesi'ni bir tekrar başlatma düşüncesi olduğunu düşünüyorum. Çünkü dikkat ederseniz, bu olaylardan hemen önce Fransa Ankara Hükümeti'yle Ankara Anlaşması'nı imzaladığı zaman, İngiltere'yle çok büyük ihtilafa düşmüştü, fakat Lozan Barış Konferansı'nda itilaf devletlerinin hemdil ve hemfikir oldukları gözler önüne serilmişti.

Bu bildiriminde şu kaynakları kullandım: Avusturyalı diplomatların raporlarını ve daha sonra iki kitabını değerlendirdim. Rapor tarihleri 1920 ile 1922 yılları arasında, yani Sevr ile Lozan arasındaki bu sıcak döneme ilişkin değerlendirmeleri vereceğim. Diplomatlar ise, Frein Hert Fon Untu Frank Stain. Frank Stain, özellikle Türkiye'nin Ermeni meselesinde bir rol oynamakta; Brest-Litowsk Anlaşması'ndan sonra Tiflis'te Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun temsilcisi idi ve özellikle Ermeni meselesiyle ilgili çok önemli belgelere imza atmıştır. İkinci Avusturya elçisi Staurk, benim bu bildirimim başlığına sebep olan kişi kendisidir. Çünkü Bükreş'ten göndermiş olduğu bilgiler çok çok ilginçtir. Üçüncü Avusturya elçisi ise Liodi Pauli'dir. İsviçre'de, Bern'de Avusturya sefaretinin başındaydı ve çok ilginç bir konuğu vardır. İsmet Paşa'yla Avusturya Cumhuriyeti Ankara Hükümeti'yle irtibata

geçmeden önce, 1918 ile 1924 senesi arasında Avusturya ile Türkiye arasında resmi münasebet yok, fakat Ankara Hükümeti'nin daha başarılı olduğunu görünce, İsviçre'de İsmet Paşa'yla gayri resmi yollardan görüşüp, Avusturya'nın Ankara Hükümeti'ni muhatap aldığını söyleyen kişidir. Daha sonra Agust Riterfon Krail, o zamanlar Sofya'daki Avusturya sefiri, fakat aynı zamanda daha sonra Ankara'daki ilk Avusturya sefiridir. Kendisinin çok önemli, fakat maalesef Türkçe'ye aktarılmayan bir kitabı var, "*Raslan Kemal Atatürk*". Bu kitap İngilizce ve Fransızcaya çevrilmiştir ve modern Türkiye'nin kuruluşunu sistematik olarak bir tezgâh kitabı, yani her yerde kullanabileceğiniz bir kitap olarak yorumlayan kişidir. Norbelt Fon Bishop ise, Kral'dan sonra Ankara'daki ikinci Avusturya elçisidir. O zaman Viyana'da merkezdeydi. Norbelt Fon Bishop'un en önemli görevlerinden biri ise, Avusturya'nın tekrar bağımsızlığını kazandığı 1955 senesine kadar Moskova'daki sefir, görevli diplomat olarak bu anlaşmayı hazırlayan insandı. Kendisinin de bir kitabı vardır, Bu kitabı Türkçe'ye "Türkiye'deki Yeni Oluşan Bir İzahı" adıyla çevrileşerek Ulus Basımevi tarafından 1936 senesinde yayınlanmıştır. Fakat yeni Türkçemizde henüz yeni bir basımı olmadı.

Arşiv olarak Avusturya Cumhuriyet arşivini kullandım. Bunu kullanmamdaki en önemli sebep, Türkiye'deki tarih yazıcılığında Avusturya arşivlerinin hemen hemen hiç kullanılmamış olması. Daha çok Alman arşivlerine giriyoruz, diğer itilaf devletlerinin arşivlerine giriyoruz, fakat Avusturya arşivlerini pek kullanmadık. Peki, neden Avusturya kaynakları? Avusturya, biraz önce de hocamın belirttiği üzere, tarihi boyunca çok doğrudan Türkiye ile irtibatta olmuş, Osmanlı Devleti'yle irtibatta olmuş. Bundan da önemlisi, şimdi sorabilirsiniz, neden diplomatları seçtim? Avusturya diplomatları Şark Akademisi'nde okudukları zaman, her halükarda 1918'e kadar Türkçe öğreniyorlardı, yani Avusturyalı diplomatlar Türkçe biliyorlardı ve Türkiye'yle ilgili en ilginç ve en bilimsel raporları veren kişiler de olmuşlardır. Bildirim bu kaynaklardan yararlanılarak aşağıdaki içerikte oluşturulmuştur.

LOZAN KONFERANSI, ŞARK MESELESİ'NİN TEKRAR BİR BAŞLANGICI MIYDI? AVUSTURYA DİPLOMATİK RAPORLARINDA LOZAN KONFERANSI

Giriş

Bu sempozyumdan günü gününe tam 91 sene önce, yani 26 Nisan 1915'te, belirlenen Londra Protokollerinde Türkiye'nin paylaşım planı ilk kez fiilen somutlaştırılmıştı. İtalya'yı İtilaf Devletleri saffında savaşa çekebilmek için alınan bu kararlar,⁹²⁹ Türkiye'nin büyük bir bölümünün İtilaf Devletlerince paylaşılmasını öngörüyordu. Daha o zamanlar On iki Ada İtalyanlara söz verilmişti ki bu, Lozan Konferansı ile gerçek olmuştu.⁹³⁰

Şu unutulmamalıdır ki, Osmanlı Devleti'nin yıkılması İtilaf Devletlerince Şark Meselesi'nin halli anlamına geliyordu. Sevr ile Osmanlı Devleti topraklarındaki Orta Doğu paylaşılmış, yaşaması mümkün olmayan küçük, sadece Karadeniz'e açılan bir Türk Devleti'ne izin verilmişti. Fakat Milli Mücadele'yi kazanan Ankara Hükümeti, İstanbul Hükümeti yerine Lozan'a davet edilmeyi hak etmiş, "Emire Ottoman" yerine artık "Etat Turc" kullanılmasını sağlayabilmişti. Avusturya Cumhuriyet Arşivi'ndeki bazı belgelerin de gösterdiği üzere, Lozan görüşmelerinin başlamasına sebepler, sadece Milli Mücadele'yi kazanan Türkler, Fransa ile İngiltere arasında başlayan ve İtilaf Devletleri'ni zayıflatan gelişmeler, savaş yorgunluğu vs. gibi bilinen sebepler değildi. Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin yıkılmasıyla halledildiği sanılan Şark Meselesi tekrar canlanmıştı. Çünkü Lozan öncesi farklı görüşler açıklayıp Türkiye politikalarını ayrı ayrı belirleyen İtilaf Devletleri, Lozan'da oturdukları masada tek yürek ve tek dil olarak hareket etmişlerdi.

Bu yaklaşımdan yola çıkan bildirim, ilk el kaynakları kullanarak bu tezi doğrulamaya çalışacaktır. Muhtelif raporların yanı sıra bazı Avusturyalı diplomatların konuya bakış açılarını aktarmayı uygun gördüm. Bu diplomatlardan August Ritter Kral ile Norbert von Bischoff, çağdaş Türkiye Cumhuriyeti'ne doğru atılan adımları Türkiye'de yakından takip etmiş ve

929 Bu yöntem başarılı olmuş ve İtalya, 23 Mayıs 1915'te İtilaf Devletleri'nden ayrılmıştır.

930 Bkz. Avusturyalı Konsolos Bischoff'un yazdığı rapor, **AdR** (Avusturya Cumhuriyet Arşivi) ve **NPA** (Yeni Siyasi Arşiv) K 875.

gözlemlerini kitap halinde yayınlamışlardır.⁹³¹ August Ritter von Kral, Avusturya'nın Türkiye'ye tayin ettiği ilk elçisi, Norbert von Bischoff ise ikinci elçisidir.

Avusturya kaynaklarını kullanmanın iki nedeni bulunmaktadır. Bunlardan ilki, pragmatik yaklaşımla, şimdiye kadar yeterince kullanılmamış olan Avusturya arşivlerindeki malzemeyi değerlendirip yeni yorumlara malzeme olarak sunmak istememdir. İkincisi ise tarihi süreçte Türkiye'yi özellikle Osmanlı döneminde derinden etkilemiş ve I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin müttefiki olarak benzer bir kadere sahip olan Avusturya'nın gelişmelere yaklaşımını sunmaktır. Bilimin asıl hedefi, bilinenleri tekrar değil, spesifik yeni katkıları bulup sunmaktır.

1. Avusturya ve Türkiye arasındaki diplomatik ilişkiler⁹³²

Tarihin seyri içerisinde Avusturya ile Türkiye arasında birçok irtibat kurulmuştur. Avusturya ile Türkiye arasındaki diplomatik ilişkilerin doruk noktasına çıkması, her iki ülkenin de müttefik olarak katıldığı I. Dünya Savaşı'na rastlamış, Avusturya diplomatlarının kendi diplomatik eğitim ve

931 Bkz. Atılgan, İnanç: "Üç Avusturyalı Diplomata göre Cumhuriyet'in Kuruluşu", **Sivas Kongresi I. Uluslararası Sempozyumu**, Cumhuriyet Üniversitesi. Sivas 2003, s. 105-124. İleride Atılgan 2003 olarak geçecektir.

932 Avusturya Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki resmi ilişkiler hakkında, 1918'den Avusturya'nın Nazi Almanyası'nca ilhak edildiği 1938'e kadar olan süreyi iki Avusturyalı tarihçi genel kapsamıyla ele almıştır. Ernst Petritsch, Avusturya Devlet Arşivi belgelerine dayalı olarak 1982 senesinde bir makale yayınlamıştır (Petritsch, Ernst Dieter, "Österreich und die Türkei nach dem Ersten Weltkrieg. Zum Wandel der diplomatischen und kulturellen Beziehungen" (I. Dünya Savaşı'ndan sonra Avusturya ve Türkiye. Diplomatik ve Kültürel Bağlardaki Değişim; Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs 35 (1982), s. 199–237. İleride Petritsch 1982 olarak geçecektir). I. Dünya Savaşı'ndan 1923'e kadar geçen süredeki ikili ilişkileri aktaran bu çalışma, daha çok Avusturya-Macaristan'ın Türkiye'deki kurumlarının durumuna dair detaylı bilgileri içermektedir. Ernst Petritsch'in çalışmasını tamamlayıcı mahiyette 1924–1938 yıllarını konu alan Viyana Üniversitesi'ndeki diploma tezi ise Bärbel Oberbichler tarafından 1993 senesinde sonuçlandırılmıştır (Oberbichler, **Bärbel: Die diplomatischen und kulturellen Beziehungen Österreichs zur Türkei 1924 bis 1938. Gesandtschaftsberichte aus İstanbul – Ankara, Avusturya'nın Türkiye'ye Diplomatik ve Kültürel Bağları. 1924–1938. İstanbul ve Ankara'dan gönderilen Elçilik Raporları**. Diploma tezi. Viyana Üniversitesi 1993. İleride Oberbichler 1993 olarak geçecektir). Türkiye'de Büyükelçi Bilâl Şimşir, "Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları" başlıklı eserinin I. cildinin bir bölümünü Atatürk ile iki Avusturya Cumhurbaşkanı arasındaki resmi yazışmalara ayırmıştır (Bilâl Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları: Afganistan–Çin**, C.I, Ankara 1993, s. 363–375 ve belgeler no. 455–494.).

öğretim kurumlarında elde ettikleri Türkiye bilgileri,⁹³³ onları diğer ülke diplomatik temsilcilerine kıyasla öncelikli duruma getirmiş ve böylece “çöküş” ve “yeniden doğuş” sürecini daha farklı bir perspektiften tecrübe edinme imkanına sahip olmuşlardı.

O zamana kadar dünya tarihinde eşî görülmemiş I. Dünya Savaşı'na asıl sebep, Avusturya-Macaristan ile Sırbistan arasındaki anlaşmazlık değil, endüstrileşmiş devletlerin bu gelişme sonucunda ortaya çıkan yeni kaynaklar, kültürel üstünlük ve siyasi bakımdan genişlemelerine bağlı olan rekabetti. Bu somut gelişmeler sonucunda 28 Temmuz 1914'te Avusturya-Macaristan, Sırbistan'a savaş açmıştı. Resmi askeri ittifak önerisi 22 Temmuz 1914'te Sadrazam Sait Halim Paşa tarafından Avusturya-Macaristan İstanbul Sefiri Johann (János) Markgraf von Pallavicini'ye sunulmuş ve 11 Kasım 1914'te Osmanlı Devleti, İtilaf Devletleri'ne savaş ilan etmişti.⁹³⁴

Bu son savaşlarından iki devlet de yenik çıkmış, yerlerini her iki ülkede de bir devrimle⁹³⁵ çağdaş devlet biçimi Cumhuriyet'e bırakarak yeni bir karaktere

933 Avusturya İmparatoriçesi Maria Theresia, 1753'te Şark Akademisi'ni (Orientalische Akademie) kurmuştur (Bkz. Czeike, Felix. **Historisches Lexikon Wien** [Viyana Tarihi Ansiklopedisi], cilt I. (A-Da). Viyana 1992, s. 30, “Akademie, Orientalische” maddesi). Türk dilinin de okutulduğu bu kurumun amaçlarından biri, doğuda hizmet verecek Avusturyalı diplomatlar yetiştirmektir. Avusturya, 18. asrın sonundan itibaren diplomatik ilişkilerinde artık yabancı tercümanlara ihtiyaç duymamıştır. Bu kurumun ismi daha sonra Konsularakademie olarak değiştirilmiştir (Bkz. Aynı eser C. III (Ha-La), s. 570: “Konsularakademie” maddesi). 1938 ile 1945 yılları arasında Nazi rejimince kapatılan kurum, 1964'ten itibaren Diplomasi Akademisi olarak hizmet vermektedir. Diplomasi Akademisi için Bkz. Plechl, Pia Maria. **Die Diplomatische Akademie**, Viyana, 1968.) 1918 senesine kadar Avusturyalı bir diplomat bu Akademi'de Türkçe öğrenme imkânına sahipti. Bu sebepten Avusturya'nın Türkiye'deki diplomatları Türkçe konuşmakta, böylece ülke ve insanların yakından tanıyabilmekte ve tanıtılabilmekteydiler. (Bkz. Tomenendal, Kertsin. **Das türkische Gesicht Wiens. Auf den Spuren der Türken in Wien** [Viyana'nın Türk Çehresi. Viyana'da Türk İzleri] (Böhlau-Verlag) Viyana 2000, s. 64. ileride Tomenendal 2000 olarak verilecektir).

934 Günümüzde Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Osmanlı Devleti arasındaki Dörtlü İttifakı çok olumlu görme eğilimi gösterilmektedir. Bu müttefiklik, Osmanlı Devleti lehine kader birliği ile O'nun yanında savaşan bir Avusturya-Macaristan ve Almanya'dan oluşmuyordu. Tam tersine Almanya ile Avusturya-Macaristan da Osmanlı Devleti'ni ileride nasıl sömürgeleri yapacaklarına dair konseptler geliştirmişlerdi. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Bihl, Wolfdieter, **Die Kaukasus-Politik der Mittelmächte** [Merkezi Güçlerin Kafkasya Politikaları] Bd. II. Wien 1992, s.126 ve Bihl, Wolfdieter. “Die Beziehungen zwischen Österreich-Ungarn und dem Osmanischen Reich im Ersten Weltkrieg” [I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Avusturya-Macaristan İlişkileri]. Atılğan (Feigl) İnanç et al.: Auf den Spuren der Osmanen in der österreichischen Geschichte [Avusturya Tarihinde Osmanlı İzleri]. (= Wiener Osteuropastudien, Bd. 14). Frankfurt am Main 2002, s. 37-54. Burada s. 37.

935 Avusturya-Macaristan İmparatorluğu içerisindeki “Alman” asıllı Avusturyalılar haricinde diğer azınlıklar hürriyetlerini ilan etmiş, 21 Ekim 1918'de ise Viyana'da Cumhuriyet'e geçiş süreci başlamıştı, b. Hantsch, Hugo. **Die Geschichte Österreichs** [Avusturya Tarihi], C.II, Viyana,19944, s. 535.

bürünmüşlerdi.⁹³⁶ Avusturya-Macaristan İstanbul Sefirliği personelinin Avusturya'ya dönmek için hareket ettiği 30 Kasım 1918'den⁹³⁷ 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilanına kadar iki ülke arasında resmi bağlar kopmuş,⁹³⁸ Avusturya Cumhuriyeti'nin Türkiye'deki resmi işlemlerini 27 Mayıs 1921'den itibaren Hollanda Büyükelçiliği üstlenmişti.⁹³⁹ Bu dönemde Avusturya'nın muhtelif ülkelerdeki diplomatik temsilcileri Türkiye'deki gelişmelere dair raporlar hazırlamışlardır.

Avusturya ile galip ülkeler arasında 10 Eylül 1919'da, yani Sivas Kongresi'nden bir hafta sonra St. Germain-en-Laye Barış Antlaşması imzalanmıştı. Avusturya, St. Germain görüşmelerine eşit haklara sahip bir taraf olarak katılmamış, kendisine sunulan şartları kabul etmek zorunda bırakılmıştı. Avusturya Milli Meclisi, galip devletlerce sunulan şartları 6 Eylül'de onaylamak zorunda kalmıştı. Kabul edilen Barış Antlaşmasının ana hatları şöyleydi: Almanya ile bütünleşmek yasaklanmış, Südet yöresi (Sudetenland) ve Güney Steiermark kaybedilmiş, Brenner sınırı belirlenmiş, Dünya Savaşı borçları yüklenilmiş ve Burgenland kazanılmıştı.⁹⁴⁰ Avusturya Kopenhag Elçiliği Maslahatgüzarı, 20 Ocak 1919'da Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği ve barış görüşmelerinin süratine dair yazdığı bir değerlendirme raporunda şunları yazıyordu: *"İtilaf Devletleri, zorunlu olarak sadece Avrupa cephelerini değil aynı zamanda Asya Türkiyesi, İran, Kafkasya, Sibiry ve Archangelsk'i işgal edip, silabsızlandırma yükünün altına girmiştir. [...] Fakat formel bir barış antlaşmasındaki eksiklik sonucu Merkezi Güçlerin [Avusturya-Macaristan ve Almanya] toprakları işgal edilirse terhis olmuş askerler geri çağrılabilir. Şu kesin ki, Amerikalılar, böyle bir durumda [İtilaf Devletleri ile] birlikte hareket etmezler. Ayrıca Başkan Wilson, silah zoru ile sağlanacak bir barış için askerlerini itilaf Devletlerinin emrine vermez. [...] "Zaman" savaşta İtilaf*

936 Buna rağmen iki Cumhuriyet te eski imparatorluklarının devamı olarak kabul edilmiş, savaş borçlarını ödemekle zorunlu kılınmışlardı, b. Tomenendal 2000, s. 153–154.

937 Petritsch 1982, s. 211. Avusturya-Macaristan askerlerinin ülkelerine dönme işlemleri için b. Pomiankowski, Joseph: Zusammenbruch des Ottomanischen Reiches [Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü]. **Erinnerung an die Türkei aus der Zeit des Weltkrieges** [Dünya Savaşı Sırasında Türkiye Hatıraları], Viyana 1928, s. 409–432. Bu kitap Kemal Turan tarafından 1990'da **Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü** başlığıyla Türkçe'ye aktarıldı. Türkçesi'nin tahlili için bkz. Akçam, Taner. "Bir kitap çevirisi üzerine," **Tarih ve Toplum**, no. 120, Aralık 1993, s. 59–61.

938 Savaş sonrası işlemlerin halli hariç olarak. Oberbichler 1993, s. 2. Avusturya-Macaristan Dışişleri'nin kaldırılması için b. Matsch, Erwin: "Die Auflösung des österreichisch-ungarischen Auswärtigen Dienstes 1918–20" [Avusturya-Macaristan Dışişleri'nin Kaldırılması 1918–1920]. Mitteilungen des österreichischen Statsarchivs. Cilt XXX, (1977), s. 288–316.

939 Petritsch 1982, s. 215.

940 Weinzierl, Erika – Skalnik,; **Österreich 1918–1938**, C.II, Kurt (Ed), Viyana, 1983, s. 1101.

*Devletlerinin müttefikiydi, umarım şimdi bizim müttefikimiz olur.*⁹⁴¹ Buradan da görüleceği üzere, Batı, sadece Türkiye'yi parçalamak değil, kendinin doğusunda olan Orta Avrupa'yı da parçalamak istemekteydi. Burada Wilson'un böyle bir girişimi engelleyeceği umudu varken, aynı Wilson, bilindiği üzere Türkiye'ye karşı başka bir tutum sergilemişti.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu diplomatik kurumlarında yetişmiş olan diplomatlarının Türkiye'yi çok iyi tanımaları, benzer gelişmeleri yaşamaları ve karşılıklı bağların öneminden dolayı ikili resmi bağlarla ilgili ilk talep Avusturya'dan gelmiştir. Bundaki bir başka önemli sebep ise, Avusturya'nın I. Dünya Savaşı yıllarında da olduğu gibi Türkiye'deki ekonomik beklentileriydi.⁹⁴² İlk gayri resmi ilgi, Avusturya tarafından Lozan görüşmeleri esnasında, Avusturya'nın bu çalışmada raporlarına başvurulacak olan İsviçre'deki Elçisi Dr. Leo Di Pauli tarafından İsmet Paşa'ya iletilmişti.⁹⁴³

Sempozyumun konusu olan Batı'nın Türkiye'yi paylaşma projelerini o zamanki Hükümetin ne denli ciddi ve temkinli bir şekilde takip ettiğini şöyle bir sorunda görüyoruz: Avusturya, Türkiye ile kurmak istediği resmi bağ için daha sonra Türkiye'deki ilk Elçisi olacak August Ritter von Kral'ı görevlendirmişti. Bu çalışmada raporlarına yer verilen Kral, o zamanlar Sofya'daki Avusturya Elçisiydi. Kral ile Ankara Hükümeti'nin İstanbul Temsilcisi Adnan Adıvar arasında 27 Ekim 1929'daki ilk görüşmede⁹⁴⁴ iki ülkenin yeni bağların

941 **AdR** [Avusturya Cumhuriyet Arşivi] **NPA** [Yeni Siyasi Arşiv] "ÖStA AdR NPA K 555". "Man vergesse nicht, welche Riesenaufgabe die Entente auf sich genommen hat, indem sie nun genötigt ist, abgesehen von den europäischen Fronten, fast die gesammte asiatische Türkei, Persien, den Kaukasus, Sibirien und Archangelsk zu besetzen und diese Gebiete zu pazifizieren. [...] Falls es jedoch Mangels eines formellen Friedensschlusses zu einer Besetzung der Länder der Zentralmächte kommen sollte, müssten bereits entlassene Jahrgänge neuerdings einberufen werden. Eines steht fest, die Amerikaner würden in einem solchen Falle nicht mittun und Präsident Wilson wird seine Truppen zur herbeiführung eines Gewaltfriedens den Entetemächten nicht zur Verfügung stellen. [...] Während in diesem Kriege 'die Zeit' ein Verbündeter der Ententemächte war, wird sie nun hoffentlich unser Verbündeter werden."

942 İki ülke arasındaki ekonomik menfaatler için bkz. Quataert, Donald, "An Essay on Economic Relations between the Ottoman and Habsburg Empires, 1800–1914". **Habsburgisch-Osmanische Beziehungen, Beihefte zur Wiener Zeitschrift des Morgenlandes**, C. XIII, Viyana, 1985, s. 243–251.

943 Haus-, **Hof- und Staatsarchiv NPA 868 Liasse Türkei I/1, Nr. 1563–1/23**, Petritsch 1982, s. 233 ve Oberbichler 1993, s. 9. Avusturya Cumhuriyeti dış siyaseti için bkz. Verosta, Stephan: "Die österreichische Außenpolitik 1918–1938 im europäischen Staatensystem 1914–1955" [Avrupa Devletler Sisteminde (1914–1955) Avusturya Dış Siyaseti 1918–1938]. Weinzierl, Erika – Skalnik, Kurt (Ed.): **Österreich 1918–1938**, Viyana 1983, s. 107–146.

944 Tomenendal 2000, s. 153. Bu ilk görüşme metinleri için bkz. Verosta, "Stephan, Die Aufnahme der Beziehungen zwischen der Türkischen Republik und Republik Österreich nach dem Vertrag von Lausanne," **Lozan'ın 50. Yılına Armağan**, İstanbul, 1978, s. 232–250.

kurulmasına bakış açılarında temelden bir farklılığının olduğu ortaya çıktı. Avusturya tarafının, ilişkilerin tekrar kurulması gerektiği görüşüne Türk tarafından ilişkilerin **tamamen ilk baştan**, daha doğrusu sil baştan kurulması yanıtı geliyordu. Avusturya'nın bu ilk görüşmede edindiği tecrübe şaşırtıcıydı. Türk Hükümeti, eski tecrübelerden, yani kapitülasyonlardan dolayı Avrupalı devletlerle resmi bağlar kurma konusunda çok tedirgin, şüpheli ve çekingen davranmaktaydı. Bu, Avusturya-Türkiye Cumhuriyeti münasebetlerinin ilk engeli, daha doğrusu aşılması gereken ilk sorunu anlamına gelmekteydi. İkili ilişkilerde Türk dış politikasının hassasiyet gösterdiği konudaki bu "küçük nüans", Avusturya'nın hazırladığı metindeki "*accord pour rétablir les relation diplomatique*" cümlesinde "**rétablir**" kelimesinin yerine "**établir**" kelimesinin konmasını gerektiriyordu. Böylece ileride eski ve yanlış bir uygulamadan dolayı ortaya çıkan bir hakkı, yani kapitülasyonları yeniden talep etme durumu bertaraf edilmiş oluyordu. Bu sorun aşıldıktan sonra karşılıklı "Dostluk Antlaşması"nın 28 Ocak 1924'te imzasına bir engel kalmamış oluyordu.⁹⁴⁵

Buna rağmen konsolosluk işlemleri Türk Hükümeti'nin çekincelerinden dolayı aynı tarihte başlatılmamıştı. Buna sebep olarak Kral, Viyana'ya göz ardı edilmemesi gereken bir sebep bildirmişti; Türk Hükümeti, özellikle fahri konsolosluk bağlamında şüpheli davranmaktaydı. Avusturya tarafından görevlendirilecek bir Rum ya da Ermeni kökenli fahri konsolos, Türk siyasi hedeflerine hiçbir şekilde uymazdı.⁹⁴⁶ Sütten ağzı yananın yoğurdu dahi üfleyerek yemesi misali, Türk diplomasisinin bu yaklaşımı bir anlam içermektedir.

Bu ön bilgiler ışığında aşağıda Avusturya diplomatik temsilcilerinin raporlarındaki Lozan'a dair bölümler işlenecektir. Bu metinde geçen Almanca metinler, müellif tarafından Türkçe'ye aktarılmıştır.

945 Oberbichler 1993, s. 12. Bu antlaşmaya Polonya ile yapılan örnek teşkil etmişti. 391 numaralı Bundesgesetzblatt'ta 5 Kasım 1924'te yayınlanan metnin birinci maddesinde şu yazmaktadır: "*Türkiye Cumhuriyeti ile Avusturya Cumhuriyeti ve her iki ülke vatandaşları arasında yıkılmaz barış, sonsuz dostluk varolacaktır.*" [Unverletzbarer Friede, immerwährende Freundschaft werden zwischen der Republik Österreich und der Türkischen Republik, sowie den Bürgern beider Teile bestehen], bkz. Tomenendal 2000, s. 153.

946 Kral tarafından 27 Ekim 1923'te gönderilen rapor (Zl. 3264-17/23) **Avusturya Devlet Arşivi / Cumhuriyet Arşivi, Yeni Siyasi Arşiv (ÖSTA/AdR NPA 777 Liasse Türkei I/1)** bkz. Oberbichler 1993, s. 12. 14 Kasım 1923'te Türk Hükümeti buna, seçilen konsolosların Avusturyalı olması şartıyla onay vermişti.

2. Georg Freiherr von und zu Franckenstein

Franckenstein, 18 Mart 1878'de doğmuştur.⁹⁴⁷ 1 Ocak 1902'den itibaren Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanlığı'na⁹⁴⁸ girmiş ve ilk görevi için Washington'a tayin edilmiş olup diplomatlık yeterlilik imtihanını başarıyla verdikten sonra 17 Mayıs 1903 tarihinde St. Petersburg'a atanmıştır. 22 Ağustos 1905'te İtalyan Krallığı nezdindeki Roma Elçiliği'ne gönderilmiştir. 5 Ocak 1907'de Viyana merkeze gelmiştir. 9 Haziran 1911'de Tokyo'ya tayin olmuştur. 1 Kasım 1912'de ise Londra'da göreve başlamıştır. 13 Ağustos 1914'te merkeze dönen Franckenstein, takriben yarım sene sonra, 26 Şubat 1915'ten itibaren, Brüksel'de görev yapmıştır.⁹⁴⁹ Franckenstein, I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Harp Madalyası'na⁹⁵⁰ layık görülmüş olup, özellikle Ermeni Meselesi bağlantılı olarak Brest-Litovsk Tiflis merkezli misyona katılmış ve önemli raporlar bırakmıştır.⁹⁵¹ Franckenstein, 1920-1938 yılları arasında Avusturya Cumhuriyeti'nin Londra Büyükelçisi olmuştur. Nazi Almanyası'nın ilhak ettiği Avusturya'nın haritadan silinmesi üzerine İngiltere vatandaşlığını alan Franckenstein'in 1939'da İngilizce olarak yazdığı hatıraları 2005'te Almanca olarak yayınlanmıştır.⁹⁵²

Franckenstein, 12 Ağustos 1921 tarihli *“Türk Milliyetçileri tarafından Sèvres Barış Antlaşması'nda değiştirilmesi istenen konular”* başlıklı raporunda basındaki haberleri özetleyerek Kemalistlerin ulaşmak için savaştığı barış şartlarını, Ankara'da Misak-ı Milli ile karara bağladığını bildiriyor. İlk maddede İzmir ve Doğu Trakya talep ediliyor. Franckenstein, Boğazlar meselesinde Dünya Savaşı'nı kazanan ülkelerin, Türkiye'den bağımsızlık ve egemenlik haklarından vazgeçmesini istediğini vurgulayıp şöyle bir yorumda bulunuyor: *“Jöntürklerin milli hassasiyetleri öyle büyüktür ki, komşu Hıristiyan devletlere de uygulanmayan hiçbir egemenlik hakkından ödün vermeye hazır değildir. [Türk] milliyetçileri, Gayrimüslim azınlıkların yaşadıkları yerlerde*

947 Hayatına dair bilgilerin alındığı kaynak: **Jahrbuch des K.u.K. Auswärtigen Dienstes 1917** [Dışişleri Bakanlığı Yıllığı]. Wien 1917, s. 270-271.

948 K.u.k. Ministerium des kaiserlichen und königlichen Hauses und des Äußern.

949 K.u.k. Kommissar beimkaiserlich deutschen Generalgouvernement in Brüssel.

950 Osmanlı Madalyaları için bkz. Eldem, Edhem, **İftihar ve İmtiyaz: Osmanlı Nişan ve Madalyaları Tarihi**, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul, 2004.

951 Bkz. **Franckenstein'in Hatıratı** s. 184-205 (bir sonraki dipnot). Konuya dair çalışmam devam etmektedir.

952 *“Fact and Features of my Life”* (Cassel, London 1939). Hatıratının Alıncası için bkz. *“Zwischen Wien und London, Erinnerungen eines österreichischen Diplomaten”* (Leopold Stocker Verlag, Graz 2005).

dahi hiçbir yerel özerkliği ve yerel [himayedar] jandarmalığı kabul etmeyeceklerdir."⁹⁵³ Buradan da anlaşılacağı üzere Ankara Hükümeti, ne denli azimli olduğunu Londra'daki Avusturya Sefiri'ne kadar hissettirebilmişti.

Franckenstein, 17 Kasım 1921 tarihli "Fransa ile Ankara Arasındaki Ankara Antlaşması'na Dair İngiliz-Fransız Farklılıkları" başlıklı raporunda iki ülke arasındaki siyasi farklı adımların İngiltere'de büyük bir kamuoyu kızgınlığı yarattığı, gazete haberlerinin, Fransa'yı Versailles Antlaşması'nı ihlalle suçladığını yazıyor. İngiliz basınına göre Fransa'nın artık ayrı girişimlerde bulunmasından dolayı İtilaf Devletleri'nin ortaklaşa hareket etmesinin artık mümkün olmadığına üzerinde Franckenstein şiddetle duruyor. Ankara Antlaşması'nın sonucu olarak, İngiliz basınında Fransa ile İngiltere artık müttefik olarak gösterilmiyor, çünkü Ankara Antlaşması, 1915 tarihli Londra Paketi'nin ihlali anlamına gelmekle birlikte bu ayrı barış görüşmesi Fransa'nın konumunu zayıflatıyor. Böylece İtilaf Devletleri'nin ortak Şark meselesi tehlikeye düşüyor. Bu bilgiler ışığında Franckenstein şöyle bir tavsiyede bulunuyor: "*Şark Meselesi, yalnızca İtilaf Devletleri'nin ortak hareket etmeleri durumunda halledilebilecektir. İtilaf Devletleri'nin müttefikliğinin devam etmesi, sadece Avrupa ve Asya barışı için değil, aynı zamanda uygarlık için gereklidir.*"⁹⁵⁴

Franckestein'in 20 Eylül 1922 tarihli "İngiliz Hükümeti'nin Küçük Asya'daki Yunan yenilgisinden sonra alacağı önlemler" başlıklı raporunda⁹⁵⁵ ise Lloyd George'un Türkiye üzerine konuşmasına yer veriyor. Bu agresif konuşmanın temel mesajı, Türkiye'nin tamamen silahsızlandırılması ve Gayrimüslimlerin korunması. Lloyd George'a göre Yunanistan, İzmir ve komşu vilayetleri işgal etmeli. İngiltere'nin Yunanistan'ı çok yakından desteklemesi sonucu İngiltere ile Fransa arasında ihtilaf çıkmaya başladığını vurgulayan

953 "*Die nationale Empfindlichkeit der Jungtürken ist so gross, dass sie keine Einschränkung in ihrer Souveränität anzunehmen bereit sind, die nicht auch den christlichen Nachbarstaaten auferlegt wird. Die Nationalisten wollen keine lokale Autonomie und keine lokale Gendarmerie in jenen Gebieten zugestehen, wo die Nichtmohammedaner ein ansehnliches Element bilden.*" Av. Dışişleri Bakanlığı Siyasi Dairesi'ne gönderilen raporun bulunduğu yer: **AdR** [Avusturya Cumhuriyet Arşivi] **NPA** [Yeni Siyasi Arşiv] K 39 Zl. 79/P.

954 "*Nur durch das Zusammenwirken der Entente könne die Orientalische Frage geregelt werden. Das Fortbestehen der Entente sei nicht nur für den Frieden Europas und Asiens, sondern auch für die Sicherheit der beiden Länder und für die Erhaltung der Zivilisation notwendig.*" Av. Dışişleri Bakanlığı Siyasi Dairesi'ne gönderilen raporun bulunduğu yer: **AdR** [Avusturya Cumhuriyet Arşivi] **NPA** [Yeni Siyasi Arşiv] 39 Zl. 136/P.

955 **AdR** [Avusturya Cumhuriyet Arşivi] **NPA** [Yeni Siyasi Arşiv] K 40 Zl. 370/P.

Franckenstein, ayrıca Britanya Devleti'nin imajının, Yunanistan lehine aşırı taraflı tutumundan dolayı İslam dünyasında son derece zayıfladığını yazıyor. Bütün bu gelişmeler sonucunda Doğu, ırken ve dinen Batı'ya karşı bütünleşiyor. Büyük Britanya'ya sadık olduklarını söyleyen Hindistan Müslümanlarının dahi Türkleri tutmaya başladığını yazan Franckenstein'a göre İngiltere, Türklerin Avrupa'da topraklarının olmasını önlemek istiyor.

Franckenstein'ın kullandığım son raporu⁹⁵⁶ 12 Ekim 1922 tarihli ve "Şark Krizi ve Lloyd George'un Konumundaki Sarsıntı" başlıklıdır. İtilaf Devletleri ile Türk Milliyetçileri arasında Eylül başında Mudanya'da imzalan ateşkes ile rahatlama kaydedildiğinden yola çıkarak barışın garanti altına alındığı görüşünü içeren bu rapor, sonuç olarak Trakya ve Edirne'nin Meriç çizgisine kadar Türkiye'ye bırakılmasıyla, İtilaf Devletleri'nin Türkiye'ye karşı yenildiğini içermekte. Franckenstein'a göre bu barış, Başbakan Lloyd George'un konumunu öyle sarsmış ki, istifası istenmekteymiş. İngiltere'nin şark politikasındaki hatasının temelinde ise, Fransa ile İtalya'nın Kral Konstantin'in tahta geçmesinden sonra Yunanistan'a mesafe koydukları zaman Kemal Paşa ile iletişim kurmamış olması yatmaktaymış. Franckenstein'ın yorumuna göre böyle bir durumda İngiltere, savaşın eşiğine gelmez, Büyük Britanya Dünya İmparatorluğu Müslümanları, bu denli tepki göstermezdi.

3. Wilhelm Ritter von Storck

Storck, 24 Temmuz 1868'de doğmuştur.⁹⁵⁷ Yukarıda bahsi geçen Şark Akademisi mezunudur. 15 Eylül 1893'te diplomatlık sınavını başarıyla vermiştir. 8 Aralık 1896'da Port Said'e tayin edilmiştir. Bir yıl sonra Londra'da görevlendirilmiştir. 23 Eylül 1898'de yine Londra'da Konsolos Muaviniği'ne getirilen Storck, 10 Eylül 1899'da merkeze alınmıştır. 15 Haziran 1900'da Cetinje Misyonu'na gönderilmiştir. 26 Eylül 1902'de Sofya Başkonsolosluğu'na tayin edilmiştir. 27 Aralık 1905'te Konsolosluk rütbesine yükselmiş, 4 Ocak 1907'de Belgrat'ta görev yapmaya başlamıştır. 18 Haziran – 29 Ağustos 1912 arasında İstanbul'da görevli olan Storck, 15 Ekim 1912'de Kahire'ye atanmıştır. 11 Mart 1913'te Belgrat'ta görev almış, 25 Temmuz 1914'te kendi isteği üzerine görevinden ayrılıp 29 Temmuz'da gönüllü olarak savaşa katılmıştır. 4-22

956 Av. Dışişleri Bakanlığı, Siyasi Dairesi'ne gönderilen bu belgenin saklandığı yer: **AdR** [Avusturya Cumhuriyet Arşivi] **NPA** [Yeni Siyasi Arşiv] K 40 Zl. 392/P.

957 Hayatına dair bilgilerin alındığı kaynak: **Jahrbuch des K.u.K Auswärtigen Dienstes 1917** [Dışişleri Bakanlığı Yıllığı], Wien, 1917, s. 428.

Ağustos 1914 arasında Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanlığı'nın Balkan Orduları temsilcisi olmuş ve ardından tekrar orduya katılmıştır. Cesaretinden dolayı madalyalara layık görülmüştür. 21 Temmuz 1915'te tekrar Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanlığı'nın Balkan Orduları temsilcisi olmuş ve ardından Belgrat'a atanmıştır. 18 Şubat 1917'den itibaren Avusturya-Macaristan Başkumandanlığı'nda Dışişleri Bakanlığı temsilcisi olmuştur. Bu görevini Habsburg İmparatorluğu'nun çöküşüne kadar devam ettirmiştir.

Avusturya Cumhuriyeti'nin Bükreş Elçisi Storck, bana göre bu çalışma için kullandığım en ilginç bilgileri içermekte. Daha doğrusu, kendisi bu bildirim temel düşüncesine beni yönlendiren diplomat. Storck'un 14 Mayıs 1921'te Bükreş'ten gönderdiği "*Türkiye'den Haberler*" başlıklı raporunda ilginç değerlendirmelerde bulunuyor. Raporundaki temel mesaj ise Sévres Antlaşması'nın tekrar gözden geçirilebileceğidir: "*Osmanlı ırkının canlılığı, İslam'ın dünyaca geçerliliği, Türk diplomasisinin iyi çalışmaları ve Osmanlıların Küçük Asya'daki silahlı başarıları ve en önemlisi, Türk ganimetinin paylaşımında devletlerarası kıskançlık ve birbirine bu ganimeti helal etmeme, [Türkiye'deki] şu anki iyimserliği doğrulamakta.*"⁹⁵⁸

12 Haziran 1921'deki bir raporunda Storck, bütün meseleyi en kısa şekliyle şöyle ifade ediyor: "*Eğer Ankara, pusulayı kaybetmez ve İngiltere'nin provokasyonlarına boyun eğmeyerek Türkiye için gerçekten kurtarılabilir yerlerin kurtarılmasına odaklanabilirse, Büyük Güçlerin aralarındaki kıskançlıklar ve savaş yorgunluğu da dikkate alınrsa, küçük de olsa eski Osmanlı İmparatorluğu'nun tekrar ayakları üzerinde durması mümkün gözüküyor.*"⁹⁵⁹ Burada göze çarpan, Batılı diplomatın, Ankara Hükümeti'nin İstanbul ve Osmanlı'ya olan bağını koparmış olduğunu henüz fark etmemiş olması.

Storck, 16 Kasım 1921 tarihli bir raporunda ise bu bildiri ile somutlaştırılmaya çalışılan değerlendirmeye en sağlam temeli oluşturuyor:

958 "*Die Vitalität der ottomanischen Rasse, die Weltgeltung des Islam, die geschickte Arbeit der türkischen Diplomatie, die Erfolge der osmanischen Waffen in Kleinasien, last not least, die Eifersucht der Mächte, die sich die türkische Beute gegenseitig missgönnen, sind Momente, die einen gewissen Optimismus rechtfertigen können*" (AdR [Avusturya Cumhuriyet Arşivi], NPA [Yeni Siyasi Arşiv] K 21 Zl. 80/P).

959 "*Wenn man in Angora die Busssole nicht ganz verliert und sich ohne neue Provokationen Englands damit begnügen sollte, zu retten, was für die Türkei noch tatsächlich zu retten ist, so erscheine es angesichts der Eifersucht und Kriegsmüdigkeit der Mächte nicht ausgeschlossen, dass das alte Osmanenreich nochmals, wenn auch in verkleinerter Ausgabe, auf die Füße fallen würde.*" (AdR [Avusturya Cumhuriyet Arşivi], NPA [Yeni Siyasi Arşiv] K 21 Zl. 100/P).

“Kazanması mümkün olmayan savaşı Yunanistan’ın kaybetmesinden dolayı üzerinde müzakere edilen sorun, Yunan-Türk toprak paylaşımı değil. Şu anda üzerinde tartışılan konu, Türkiye’nin yok edilmesinin Yunanistan’ın İngiliz Efendisi tarafından kullanılması ile dahi gerçekleştirilememiş olması. ‘Şark Meselesi’ denilen bu mesele, canlılığını yitirmeyecek ve artık çözümünü yavaş yavaş gerçekleştirecek, [geçen yıllarda denendiği gibi] tek bir darbe ile değil. Şark Meselesi’nin nihai halli bugün için de gerçekçi gözüküyor.”⁹⁶⁰

Storck, 5 Ekim 1922’de ise raporunda şu cümlelere yer veriyor: “Şunu söylemeden duramıyorum. Eğer şansı ona sadık kalır da başarılı olursa, Türkiye, Avrupa menfaat dengelerinden kurtulabilir, Rusların desteğini abartmadığı sürece sadece ve sadece kendi politikasını uygulayabilir.”⁹⁶¹ Bu yaklaşımı ile Storck, ileri görüşlü bir diplomat olduğunu kanıtıyor.

14 Kasım 1922 tarihli bir raporu ise “Şark Meselesi ve Lozan Konferansı” başlığını taşıyor ve son paragrafta şu bilgiyi içeriyor: “Romanya’daki bu enerjik hareketliliği dikkate alarak iki gelişmeyi tahmin edebiliyorum: İlk olarak, İtilaf devletlerinin [Türkiye ile müzakere konularında] gerçekten hemfikir oldukları ve ardından en sonunda [Rumen Başbakanı Duca’nın da söylediği gibi] Türkiye’ye haddini bildirecekleri. Bunu da, İngilizlerin Çanakkale’yi devamlı işgal altında tutmasıyla da gösterecekler gibi görünüyor.”⁹⁶² Buradan çıkarılacak sonuç, Milli Mücadele süresinde farklı uygulamalarla ayrılığın eşğine gelen İtilaf Devletleri, Lozan’da tek dil ve tek yürek hareket etmişlerdi. Çünkü Onlara göre Doğu Sorunu tekrar masaya yatırılmıştı.

960 “Da Griechenland, praktisch genommen, den Krieg verloren hat, weil es ihn nicht gewinnen konnte, handelt es sich heute nicht um mehr oder minder unwichtige griechisch-türkische Gebietsfragen, sondern vielmehr darum, dass der ‘Abbruch der Türkei’ zu dessen Durchführung Griechenland von seinem britischen Mandatar ausersehen war, auch diesmal nicht erfolgt ist. Die sogenannte ‘Orientalische Frage’ wird daher weiter bestehen und – die Mächte wie bisher trennen. Wie bisher wird ihre Lösung ‘etappenweise’ und nicht ‘auf einen Schlag’ erfolgen. Ihre endgültige Liquidierung ist daher auch heute gar nicht abzusehen” (AdR [Avusturya Cumhuriyet Arşivi], NPA [Yeni Siyasi Arşiv] K 21 Zl. 191/P).

961 “Ich möchte vorstehende Ausführungen nicht beenden, ohne schliesslich auch noch meiner Ueberzeugung Ausdruck zu geben, dass die Türkei, wenn ihr das Glück auch weiter treu bleiben und es ihr gelingen sollte, aus der Scilla und Charybdis des europäischen Konzertes herauszusteuern, den Russen kaum übertriebene Dankbarkeit und Treue wahren dürfte, vielmehr ausschliesslich türkische Politik treiben wird”. (AdR [Avusturya Cumhuriyet Arşivi], NPA [Yeni Siyasi Arşiv] K 22 Zl. 181/P).

962 “Aus der plötzlichen Energieentfaltung Rumäniens scheinen mir zwei Dinge hervorzugehen. Erstens, dass die Mächte tatsächlich einig geworden sind; zweitens, dass die Türkei allen Ernstes ‘zur Raison gebracht werden soll’ [Zitiert nach dem rumänischen Ministerpräsidenten Duca], worunter die Engländer wohl die Notwendigkeit einer dauernden Besetzung von Canak verstehen dürften.” (AdR [Avusturya Cumhuriyet Arşivi], NPA [Yeni Siyasi Arşiv] K 22 Zl. 209/P).

4. Freiherr von Leo Di Pauli

Di Pauli, 1881’de doğmuştur.⁹⁶³ 3 Ekim 1904’te bugün İtalya sınırları içinde kalan Triest Valiliği’nde görev yapmaya başlamıştır. 8 Temmuz 1908’de Dışişleri Bakanlığı’na giren Di Pauli, diplomatlık imtihanından sonra 12 Temmuz 1909’da Belgrat Elçiliğine tayin edilmiştir. 12 Temmuz 1909 – 12 Mart 1910 arasında Berlin’de çalışmıştır. Di Pauli, I. Dünya Savaşı’nda Osmanlı Harp Madalyası’na layık görülmüştür.

Avusturya’nın Bern Elçisi Leo Di Pauli, Lozan Konferansı’nın devamlı takip etmiş ve düzenli olarak Viyana’ya rapor sunmuştur. Di Pauli, Konferans’a dair geniş kapsamlı gözlemlerini bildirdiği 15 Aralık 1922 tarihli raporunda İtilaf Devletleri’nin Türkiye’ye karşı tek vücut hareket ettiğini vurguluyor. Rusya ile Türkiye arasındaki yakınlaşma Rusya’nın aşırı hükmedici ve koruyucu tavrı sonucu himayedarlık seviyesinde algılanınca Türkiye’nin geri adım attığı gözlemleniyor: “[Lozan] Konferansı genel hatlarıyla olumlu sonuçlandı denebilir. Delegelerin ortaklaşa vurguladıkları nokta, Türklerin Batı etkisini beklenenden daha çok kabul etmiş oldukları. Ankara’dan gelen direktiflere göre Türk Heyeti’nin kullandığı ses tonunda keskinleşmeler olduysa da Yunanlıları yenen Türklerin, güçlerinin asıl sınırlarını iyi görüp Avrupalı Büyük Güçlerle olan geleneksel siyasetini devam ettirmeleri umut ediliyor.”⁹⁶⁴

Di Pauli’nin 4 Ocak 1923 tarihli raporu,⁹⁶⁵ kendini ziyaret eden İsviçre’deki yeni Türk Büyükelçisi Ahmet Muhtar Bey’in Şark meselelerine dair görüşlerini içermekte. Avusturya ve Türkiye’nin yakın geleceklerinin değerlendirildiği bu bir buçuk saatlik görüşmede, Ahmet Muhtar Bey, Türkiye’nin asıl tehlikeli rakibinin İngiltere olduğunu vurgulayarak, buna karşılık olarak Türkiye’nin Hindistan’la ortak hareket ederek Hindistan’ın bağımsızlığını hedeflediğini bildiriyor. Daha doğrusu, bu tutumla İngiltere’nin parçalama politikasına aynı

⁹⁶³ Hayatına dair bilgilerin alındığı kaynak: **Jahrbuch des K.u.K Auswärtigen Dienstes 1917** [Dışişleri Bakanlığı Yıllığı], Wien, 1917, s. 253-254.

⁹⁶⁴ “Im Allgemeinen wird der Ausgang der Konferenz optimistisch beurteilt. Es wird von den Delegierten hervorgehoben, dass die Türken dem occidentalen Einflusse sich viel zugänglicher erwiesen, als dies ursprünglich vorausgesehen war. Wenngleich des Eintreffen von Weisungen aus Angora jedesmal eine Verschärfung der Verhandlungstones seitens der türkischen Delegierten zur Folge hat, so ist doch Hoffnung vorhanden, dass die über die Griechen siegreiche Türkei die Grenzen ihrer Macht richtig erkennt und ihre historische Politik den europäischen Grossmächten gegenüber beibehalten wird.” (AdR [Avusturya Cumhuriyet Arşivi], NPA [Yeni Siyasi Arşiv] K 13 Zl. 31/P).

⁹⁶⁵ AdR [Avusturya Cumhuriyet Arşivi], NPA [Yeni Siyasi Arşiv] K 53 Präs.Nr. 38/23/3.

frekansta cevap veriyor. Bu tutumunu sadece Hindistan değil, İran, Afganistan ve Irak bağlantılı olarak da sergiliyor.

Di Pauli'nin 31 Ocak 1923 tarihli raporu ise, Lozan görüşmeleri çerçevesinde dahi Türkiye'nin parçalanması için gösterilen çabaları içeriyor: *"Durum gerçekten çok ciddi. İngilizler bir savaş ittifakına hazırlar. Bana çeşitli cihetlerden gelen haberlere göre, İngilizlerin Lozan'da kullandıkları ses tonuna göre böyle bir ittifak, neredeyse hazırlanıyor. Görünüşe göre İngiliz kamuoyu, Arabistan ve Hindistan'daki İngiliz yönetiminin Türklerle olacak bir savaş yolu ile de sağlamlaştırılabilir olgunluğa eriştiği fikrine sahip. Böyle bir çözüm, bir taraftan Türkleri küçük düşürecektir, diğer taraftan da İngilizlerin doğudaki prestijini sağlamlaştıracaktır. Bu durum, Panislamist hareketi sağlamlaştırarak Hindistan'ı tehlikeye atmamalı. Şu bir gerçek ki, Amerika bütün konularda İngiltere'nin yanında. Bu bağlamda, Hıristiyanların korunması ve Ermenistan çıkarı büyük bir rol oynamakta. İngiltere ile Türkiye arasında çıkabilecek bir silahlı ittifak durumunda Hıristiyan Amerikan toplumunun, kimin tarafında olacağı açık ve seçik olarak bellidir."*⁹⁶⁶

5. August Ritter von Kral

Kral, 20 Haziran 1869'da doğmuştur.⁹⁶⁷ 1894 senesinde Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanlığı'na giren Kral, Avusturya-Macaristan'ın Osmanlı Devleti'nde birçok temsilcilğinde hizmet vermiştir. İlk önce İstanbul, İşkodra (Arnavutluk: Shkodër) ve Beyrut'ta, sonra Manastır (Makedonya: Bitola. 1987-1905 Konsolos) ve tekrar İşkodra'da görev yapmıştır. 1900 senesinde İzmir'e tayin olan Kral, 1911'den itibaren Selanik'te Başkonsolosluk yapmış, bu

⁹⁶⁶ *"Die Situation ist tatsächlich ernst. Die Engländer scheinen mit einem kriegerischen Konflikte zu rechnen. Ja, wenn man ihren Verhandlungston in Lausanne, der, wie mir von verschiedener Seite versichert wird, jeder Konzilianz entbehre, einen Konflikt geradezu zu wünschen. Es scheint, dass man in England den Eindruck gewonnen hat, seiner Sache bei den Arabern und Indien selbst im Falle eines kriegerischen Konfliktes mit der Türkei sicher zu sein, dass andererseits eine Demütigung der Türken bzw. Eine Erhöhung des Prestiges Englands im Orient notwendig ist, soll das indische Imperium durch die panislamitische Bewegung nicht gefährdet werden. Amerika scheint ganz auf Seite Englands zu stehen. Der Schutz der Christen, das Interesse für Armenien spielen dort eine grosse Rlle und eingestandenermassen wird die religiöse evangelische Einstellung Öffentlichkeit in Amerika bei einem Konflikt zwischen England und der Türkei sehr klar zum Ausdruck kommen."* (AdR [Avusturya Cumhuriyet Arşivi], NPA [Yeni Siyasi Arşiv] K 14 Zl. 12/P).

⁹⁶⁷ Hayatı için bkz. Atılgan 2003, s. 105-124 ve **Jahrbuch des K.u.K Auswärtigen Dienstes 1917** [Dışişleri Bakanlığı Yıllığı], Wien, 1917, s. 330-331.

tariflerde Mustafa Kemal ile tanışma imkânı bulmuştu.⁹⁶⁸ I. Dünya Savaşı sırasında Durrës⁹⁶⁹ Uluslararası Komisyonu'nda Komiserlik görevinde bulunmuş ve 1919'dan itibaren de Avusturya Cumhuriyeti Dışişleri mensubu olmuş, önce Hamburg'da daha sonra da 1921'den itibaren Sofya'da görev yapmıştır.⁹⁷⁰ Kral, ikili ilişkilerin başladığı 1924'ten 1932 tarihine kadar Avusturya'nın Türkiye'deki Elçisi ve elçilik bağlarını kuran kişi olmuştur. 1930 tarihinde Ankara'da bir yük arabasının çarptığı Kral, tekrar toparlanamayıp 1932'de emekliye ayrılmıştır.⁹⁷¹

Avusturya'nın Türkiye'ye tayin ettiği ilk Elçisi Kral, Lozan Konferansı sırasında Sofya Büyükelçisi idi. Kral'ın 2 Kasım 1922 tarihli raporu⁹⁷² Lozan'da 13 Kasım'da başlayacak müzakerelere dair bilgileri içeriyor: Konferans'a İstanbul Hükümeti ile davet edilen Ankara Hükümeti bu daveti kabul etti. Ankara, aslında Konferans'ın İzmir'de toplanmasını talep ediyordu. Lozan'a Mustafa Kemal, şahsen gelmeyecek, Türk Milli Heyeti Başkanı kendini daha Mudanya'da çok iyi bir müzakereci olarak kanıtlayan General İsmet Paşa olacak. Ankara ile İstanbul arasındaki ihtilaf, Konferans'a her ikisinin de katılma davetinden sonra çıktı. Ankara Hükümeti, Türkiye'yi temsil edecek tek meşru hükümet olduğunu bildirdi. Bu ihtilafın ortadan kaldırılması taraflara bırakıldı. Ankara Meclisi, Sultan'ı tahttan indirmekte kararlı. "Emire Ottoman" yerine artık "Etat Turc" kullanılmalı sloganı her yerde vurgulanmakta. Yunan ordusu Doğu Trakya'dan çekildi. İşgal birlikleri Edirne ve Gelibolu'da kalacak. Kolonizasyon amaçlı Anadolu'ya yerleşen Rum halkın göçü kavimler göçünü andırıyor. Rumlarla birlikte aynı sebeple yerleşen binlerce Ermeni de göçüyor. Topluca Makedonya ve Yunanistan'a göçülüyor. Türkler, Batı Trakya ve Makedonya için özerklik talep edebilirler. Bu bilgiyle raporunu sonuçlandıran Kral, Sofya'da bulunmasının beraberinde getirdiği coğrafi yakınlık ve Türkçe'ye hâkimiyetiyle Türk basınındaki gelişmeleri de iyi takip etmiştir ki, bu raporu, kenisinin gelişmelere hâkim olduğunu kanıtlıyor.

Kral'ın 16 Aralık 1922 tarihli raporu Fransa ve Kemalistleri, ayrıca François Georges-Picot'nun görüşlerini içeriyor. Kral, Georges-Picot ile görüşmüş ve Lozan gelişmelerine ilişkin olarak Georges-Picot'nun Karaağaç ve

968 Petritsch 1982, s. 235–236. Oberbichler 1993, s. 10.

969 Durrës Arnavutluk'un o zamanki başkentiydi.

970 Kral'la ilgili 1917'ye kadarki daha ayrıntılı bilgiler için bkz. **Jahrbuch des k.u.k Auswärtigen Dienstes (1917)** [Dışişleri Bakanlığı Yıllığı],s.330–331.

Ayrıca bkz. <http://www.uni-lueneburg.de/memory/whoswho/BioFileK.HTML#Kral>.

971 Petritsch 1982, s. 236. Oberbichler 1993, s. 22.

972 **AdR** [Avusturya Cumhuriyet Arşivi], **NPA** [Yeni Siyasi Arşiv] K 91 Z. 116/P.

Dimetoka'nın Türkiye'ye verilmesini Fransa'nın kabul etmeyeceğini belirttiğini bildirmiş. Georges-Picot, Batılı devletlerin perspektifinden yaklaşarak Türklerin kapitülasyonlar bağlantılı tutumunu tehlikeli bulup, bunu Türk şovenizmi olarak dahi değerlendirebiliyor. Çünkü kendi, Türkiye'deki yabancıların konumunun başka türlü garanti altına alınamayacağı görüşünde. Görüşme sonucu Türk milliyetçiliğinin istisnasız her yabancıya karşı uygulandığı belirlenip Fransız kurumlarının da bundan nasibini aldığı belirtiliyor. Georges-Picot, Türkiye'ye karşı güç gösterilmesi kanısında. Ona göre Franklin Bouillon, Türk şovenizminin oluşumundaki en büyük suçlu: *"Yeni kurulmuş Türkiye'ye en küçük Balkan ülkesine bile tanınmış hakları dahi devamlı olarak tanımamanın büyük bir baksızlık olduğu konusunda şikâyetimi [Kral] iletince, Sayın Georges-Picot, [kapitülasyonların kaldırılması bahsinde] Türkiye'deki Türklerle yabancıların ekonomik ve vergi konularında eşit olmalarını kabul edebileceğini, fakat hukuk alanında böyle bir eşitliği doğru bulmadığını söyledi. Kendisine göre bütün Avrupa'nın isteği, - her zamanki gibi alışlagelmiş Fransız ifade şekline göre - tarihin belli dönemlerinde zengin ve verimli olan yerlerde Avrupa medeniyetinin ayakta tutulması gerekmektedir. Türk milliyetçiliğine verilecek ödünler dozunu aşarsa bu, Anadolu'da büyük bir kültür ve insanlık yıkımı anlamına gelebilir."*⁹⁷³ Kral'a göre Georges-Picot, büyük bir Türkiye karşıtı.

Kral, 1935'te Atatürk'ü ve Türkiye Cumhuriyeti'ni en iyi anlatan eserlerden birini yazmıştır. "Das Land Kamâl Atatürk's" ismini taşıyan bu eser, İngilizce⁹⁷⁴ ve Fransızca'ya⁹⁷⁵ da çevrilmiştir. Bu muhteşem eserin halen Türkçe'ye aktarılmamış olması büyük bir eksikliklerdir.⁹⁷⁶ Kral, kendi şahsi tecrübelerine de dayanarak yazdığı eserini, sadece iş hayatından dolayı ülkenin kültürel ve ekonomik yönüyle ilgilenen okuyucuya değil aynı zamanda Türkiye'yi ve tarihini bilenlere bu yeni oluşumu sunmaktadır.

973 *"Auf meinen Einwurf, dass es wohl schwierig sein würde, der modernen Türkei auf die Dauer Rechte zu verweigern, welche man dem letzten kleinen Balkanstaate zugestanden habe, erwiderte Herr Georges-Picot, er akzeptiere noch eine gewisse Gleichstellung der Fremden in der Türkei in finanz- und steuerpolitischer Beziehung, nicht aber im Gerichtswesen. Das Interesse ganz Europa sei es _ nun kommen die französischen Phrasen _ Gegenden, welche einstens blühend und reich waren, die Wirkungen der europaeischen Zivilisation zu erhalten. Bei zu weit gehenden Konzessionen an den türkischen Nationalismus sei dagegen ein ungebeurer Rückschritt für Kultur und Menschheit in Anatolien zu erwarten."* (AdR [Avusturya Cumhuriyet Arşivi], NPA [Yeni Siyasi Arşiv] K 91 Z. 147/P).

974 **Kamâl Atatürk's Land**, 1938.

975 **Le Pays de Kamâl Atatürk**, 1938.

976 Bunun haricinde Kral, 1933'de bir de **Die Neue Türkei** isimli bir kitap yazmıştır.

Bu yeni oluşumu her adımıyla ayrıntılı olarak okuyucuya aktaran Kral, kitabının giriş bölümünde Türkiye'nin doğuşuyla ilgili bilgiler vermiş, ikinci bölümü Osmanlı Devleti'nin sona ermesinden Lozan'a kadar geçen süreye ayırmıştır. İlerideki bölümlerde ise ana hatlarıyla Gazi Mustafa Kemal'in Cumhurbaşkanlığına seçilişini, Halifeliğin kaldırılmasını, 1924 anayasasını, Meclis'i, Doğu Anadolu'daki ayaklanmaları, devletin kültürel, hukuksal ve bilimsel yenilenmesini, özellikle kadın haklarını değerlendirdikten sonra, geri kalan kısmı bütün değişimin ve yaşamın her alanındaki gelişmelere ayırmakta.

Kral, eserinin birinci sayfasında şunları yazmakta: *“Eski Osmanlı İmparatorluğu, İttifak Devletleri safında savaşa girer girmez, itilaf Devletleri tarafından ölüme mahkûm edilmiş, kolay bir av olarak görülmüştü. Birçok parçalama antlaşmaları sonucu Osmanlı Devleti'nin büyük bir kısmını aralarında paylaşmışlardı: Rusya'ya Karadeniz ve kuzey doğu vilayetlerinden bir bölüm vaat edilmişti. İngiltere'ye hemen hemen bütün Arap ülkeleri, özellikle Filistin'den Basra'ya böylece Akdeniz üzerinden Hindistan'a götürecek yerler, ayrıca Suriye'de Şam Vilayeti ve Halep, ilaveten Mezopotamya'da Musul verilecekti. Fransa'ya ise Lübnan, Suriye'nin denize açılan bölgesi, Kilikya ve İç Anadolu'dan Sivas, Elazığ ve Diyarbakir söz verilmişti. İtalya, Alanya, Konya, Muğla ve Kütahya'ya kadar olan yerleri alacaktı. İtalya, İzmir'i de istese de orası Yunanlılara bırakılmıştı. Doğu'da bağımsız bir Ermenistan hedeflenmişti. Daba sonra burası Wilson kararları uyarınca Aralık 1920'den itibaren Trabzon, Rize, Erzincan, Bitlis, Van ve Bayezid'i içerecekti. Aralık 1919'da sözde Rum Pontus Hükümeti, Batum'da kuruldu. Giresun, Trabzon, Samsun gibi şehirlerdeki Rum azınlıkla bir devlet kurulmak istendi.”*

Bir yabancı diplomatın kaleminden çıkan bu sözler, Lozan'a giden yolun ne denli engebeli olduğunu, bunu algılamaktan çok uzak olan günümüz insanına bariz bir şekilde anlatıyor.

6. Norbert von Bischoff

Bischoff, 26 Kasım 1894 tarihinde Viyana doğmuş, Avusturya Şark Akademisi'nin Konsularakademie bölümünü bitirmiş, 1919–1938 ve 1945–1960 yıllarında Dışişleri Bakanlığı mensubu olarak hizmet vermiştir. Paris'te Elçilik Müşaviri olarak hizmet veren Bischoff, Türkiye'ye 1930 yılının Eylül ayında tayin olmuş, ilk iki sene Kral'ın sağ kolu ve Elçilik Müşavirliği yapmış, son

senesi 1933'te ise Büyükelçilikte bulunmuştur. Kral gibi Türkiye'yi yakından tanıyan Bischoff, sonra Fransa'ya tayin edilmiş (1933–1938), II. Dünya Savaşı'nın ardından 1953'ten itibaren Moskova'da Büyükelçilik görevinde bulunmuş, 1955'te imzalanan Avusturya Cumhuriyeti'nin resmi temellerinin atıldığı Devlet Antlaşması'nın (Staatsvertrag) hazırlanmasında önemli rol üstlenmiştir.⁹⁷⁷ Bischoff, 30 Haziran 1960 tarihinde Viyana ölmüştür.⁹⁷⁸

Bischoff, 28 Kasım 1922'de hazırladığı Şark Meselesi'ne dair raporunda I. Dünya Savaşı'nın başlangıcından Lozan Antlaşması'na kadar geçen süreci uzun uzadıya aktarıyor. Lozan Antlaşması'nın imzası ile ilgili olarak ise şu yorumda bulunuyor: *“Türk Sorunu'nun yeniden masaya yatırılması, Avrupa'yı yakından ilgilendiren ve eskisinden daha çok etkileyebilecek imkân sunmakta. Önceleri Avrupa, sağlam olmasına rağmen, bugün için bunun izi görülmemekte.”*⁹⁷⁹

Bischoff, yedi sene sonra tayin olacağı ülkeye dair 17 Temmuz 1923 tarihli Dışişleri Bakanı Dr. Grünberger için yazdığı bir başka uzun raporunda çok hassas bir benzetme yapmakta: *“Yanıtı doğru olarak verilebilecek bir soru daha dikkate alınmalı. Türkiye'nin Kemalist yeni organizasyonu, yaşlı Türk İmparatorluğunun gençleşmesi anlamına mı gelmektedir? Ya da bu sadece can çekişen birinin ölmeden önceki son canlanması mıdır? Tarih, büyük bir örnek sunmakta. Bu örnek ilk cevabı desteklemekte. Bu örnek, Alman İmparatorluğu'dur. Farklı bilinçler, fakat aynı evreselliği taşıyan fikir, Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu'nu ve Osmanlı İmparatorluğu'nu kurmuştu. Her ikisi de hedefledikleri yönetim şekline ulaşamadı. Asırlar süren çöküşten sonra son geldi. Zaten tozlanan bu evrensellik fikri rafa kaldırıldı ve bu imparatorlukların ulusal çekirdekleri yeni devletleri kurdular. Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu'ndan Almanya, Osmanlı İmparatorluğu'ndan da Türkiye oluştu. Burada gerçek bir analoginin olup olmadığını bilemiyorum*

⁹⁷⁷ Oberbichler 1993, s. 20. Türkiye, Avusturya Cumhuriyeti'nin bu doğuş anında çok ilginç bir görevi üstlenmiştir. Türkiye Cumhuriyeti tarafından yeni Avusturya Cumhuriyeti'nin resmi temellerini içeren Bağımsızlık Anlaşması'nın imzalandığı tören salonuna Türk halısı gönderilerek büyük bir dostluk nişanesi verilmiştir. Bu halı, halen Türkiye Cumhuriyeti Viyana Büyükelçiliği'nde bulunmaktadır.

⁹⁷⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Österreichlexikon “aeiou” www.aeiou.at/aeiou.encycloped.b/b518008.htm.

⁹⁷⁹ *“Die Neuaufrollung der türkischen Frage birgt für Europa heute mehr denn je eine grosse Anzahl von Auswirkungsmöglichkeiten in sich, denn in früheren Zeiten konnte man Europa als ziemlich stabil ansehen, während es heute kaum mehr als in einem Zustande der Labilität ist.”* (AdR [Avusturya Cumhuriyet Arşivi], NPA [Yeni Siyasi Arşiv] K 875).

*ama tarih Almanya'ya biçtiği kadarı Türkiye'ye de biçmiş görünüyor. Yoksa bu, Türk trajedisinin son perdesi öncesi sadece bazı dış benzerliklere dayan bir oyun mu? Hangisinin doğru olduğunu yakın gelecek gösterecek.”*⁹⁸⁰

Bischoff, Kral gibi Türkiye'nin yeni oluşumunu bir monografi olarak gelecekteki tarihçilere bir ilk el kaynak eser olmak üzere bırakmıştır. 1936 senesinde Burhan Belge tarafından o zamanki Türkçe'ye “Ankara. Türkiye'deki yeni oluşun bir izabı” başlığıyla aktarılan ve Ulus Basımevi'nde basılan Ankara, Eine Deutung des neuen Werdens in der Türkei adlı eserini 1935'te Viyana'da yayınlamıştır.

“Ankara” başlıklı eserini “Türk dostlarına” atfeden Bischoff, kitabını Cumhuriyet'i dönüm noktası olarak, *Geçmiş ve Gelecek* olarak iki kısma ayırmakta. İlk bölümde Anadolu tarihini, Türk yaşantısını ve İslam dinini inceledikten sonra, ikinci bölümü Türk Devrimi, Türk'ün yeniden yapılanması ve Türk'ün geleceğine ayırmakta. Türkiye'de geçirdiği üç yılının hayatının en anlamlı yıllarından olduğunu belirten⁹⁸¹ Avusturyalı müellifin, kitabındaki başlığı bugünkü Türkiye Cumhuriyeti başkentine atfetmesi aslında biraz yanıltıcı olmasına rağmen, bu, Ankara'nın özellikle o senelerde Cumhuriyet yeni oluşumunun, “yoktan“ var olmanın bir simgesi olmasından kaynaklanmakta. Kral'ın eserine kıyasla daha renkli yazılmış eserde verilen bazı ilginç mesajları alıntı olarak aşağıda sunuyorum.

⁹⁸⁰ “Eine Frage ist noch aufzuwerfen, ohne dass sie jedoch heute auch nur mit einiger Sicherheit beantwortet werden könnte: Die Frage, ob die kemalistische Reorganisation der Türkei eine dauernde Verjüngung des alten türkischen Reiches darstellt, oder ob wir bloss die Zeugen eines letzten Aufflackerns einer erlöschenden Lebenskraft sind. Ein grosses Beispiel bietet die Geschichte, auf das sich die erstere, optimistische Auffassung der Sachlage stützen könnte: das Deutsche Reich. Ein seelisch anders fundierter, aber politisch gleich wirkender Universalismus bildete die Idee des Heiligen Römischen Reiches Deutscher Nation und des Reiches des Osmanen. Unfähig waren beide, die von ihnen beanspruchte Herrschaft zu organisieren und damit festzubaluten. Nach jahrhundertlangem langsamen Verfall und schliesslicher Agonie schien für beide die letzte Stunde gekommen. Da wurde der längst vermordete Universalismus resolut beiseite geworfen und den nationalen Kern des alten Imperiums das neue Reich gegründet. Aus dem “Heiligen Römischen Reich Deutscher Nation” entstand “Deutschland”, aus dem “Reich der Osmanen” “die Türkei”. Ob hier eine wahre Analogie vorliegt und sich die Weltgeschichte somit anstreckt, das für Deutschland verwendete Schema mutatis mutandis auf die Türkei zu übertragen, oder ob es sich nur um ein launisches Spiel zufälliger Aeusserlichkeiten handelt, ehe sich der Vorhang vor dem letzten Akte der türkischen Tragödie hebt, dies zu entscheiden, bleibt einer nahen Zukunft vorbehalten.” (AdR [Avusturya Cumhuriyet Arşivi], NPA [Yeni Siyasi Arşiv] K 875).

⁹⁸¹ s. 227.

Bakınız, Bischoff, Osmanlı Devleti'nin yıkılışını çizdiği, daha doğrusu Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceğini aktardığı bölüme nasıl başlıyor: *“İsa'dan sonra ikinci asrın ortalarında İskenderiyeli Ptolemaeus,⁹⁸² o zaman bilinen coğrafyayı içeren bir dünya haritası yapmıştı. Ptolemaeus tarafından “terra incognita” olarak adlandırılan ekvator Afrikası'nı güneyden keser, Hindukuş ile Baykal Gölü arasından kuzeydoğu'ya doğru yayılan dağ duvarını içine alan “extra Gangem” ve “extra Imaum montem” olarak adlandırılan Doğu Asya'yı da atarsak, bu, o zamanlar var oldukları bilinen ya da tahmin edilen, politik ve ekonomik bağlamda sistemlerine bağlı olmayan coğrafya çıkarılırsa, o zaman Önasya, Ptolemaeus'un haritasının merkezinde, eski dünyanın tam ortasında kalır. Bu kader yükünü Önasya, dünya siyaseti bakımından daha insanlığın en eski zamanlardan beri taşımaya başlamış ve günümüze kadar da taşımıştır. Yeni Çağ'dan itibaren Avrupa uyanışı ve bilincine göre dünyanın bu bölümü Osmanlı Devleti'nin kurulmasıyla birkaç asır boyunca karanlıkla kaplanmıştı. Hıristiyan Dünya'nın doğusunda büyük bir duvar yükselmişti. Bu duvar, arkasındaki coğrafyayla Avrupa arasındaki bağı koparmıştı. Keşifler çağından itibaren bu memleketler Avrupa tarafından tekrar fark edilmeye başlanmıştı. Unutulmuş olan eski dünya tekrar keşfedilmiş, eski bilinç ve birliktelik tekrar ortaya çıkarılmış, bu birlikteliği beyaz adamın menfaatleri doğrultusunda siyasi ve ekonomik olarak kullanma gereksinimi görülmüştü. Osmanlı Devleti, aradaki duvar olarak rabatsız etmekteydi ve yok edilmesi gerekiyordu. İşte bu, Avrupa'nın Asya Emperyalizmi'nin ve Osmanlı'ya karşı savaşının derin sebebi ve anlamıdır”⁹⁸³*

Bischoff, kitabının bir başka yerinde ise şöyle yazıyor: *“Nasyonalizm, kapitalist ekonomi ve onun çocuğu agresif emperyalizm, bu üçü, Osmanlı Devleti'ni çökertti. Avrupa ise bu dev gibi olgunun anavatanı. Bütün bu agresyon 19. asırda Avrupa'dan dünyayı fethetmek için yola çıktı. Bu güzergâhta sınırları Avrupa'ya sarkan, Asya ve Afrika'da toprakları olan, fakat aynı zamanda Avrupalı milletlerin ortak ekonomik ve stratejik menfaatlerinin olduğu yerlerde hüküm süren Osmanlı Devleti, Batı'nın bu*

⁹⁸² Claudius Ptolemaeus (tahminen 100–178) coğrafyacı, astronom ve matematikçi olarak **“Geographie”** adlı eserinde bir dünya haritası da yapmıştır. Daha fazla bilgi için bkz. Brockhaus, **Konverstaions=Lexikon**, C. XIII (Perugia-Rudersport). “Ptolomäus”, s. 500–501. Berlin ve Viyana 1898.14

⁹⁸³ S. 193.

yeni akımına boyun eğdi. Batı'nın bu genç ve zincirlerini kırmış gücüne karşılık veremedi."⁹⁸⁴

Bischoff'un kaleminden çıkan bir Sevr tanımı: "Bu oluşumun [Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasının] *trajik yönü ve dünya tarihinde eşine az rastlanır adaletsizliğinin sebebi, bütün bu olayların uygun olmayan bir zamanda hayata geçmiş olmasıydı. Türk milleti* [İttihat ve Terakki reformlarını kastederek] *tarihle eşi görülmemiş bir motivasyonla tam evini düzenlemeye, Batı Dünyası ve toplumunun parçası olmaya başlamışken, bu savaş çıktı. [...]* Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi Batılı devletlere onu parçalaması için en uygun ortamı hazırlamıştı. Sultan vatanının kaderini zaferle yenilgi arasına koymuştu. Bu savaşta yenilenlere hiçbir hak tanınmıyordu. Muzaffer olanlar ise, sözde çığnemiş insan haklarını kullanarak Batı Dünyasını istila etmiş zorbadan kurtarabilmek için her yöntemi kullanmış, iktisadi ve siyasi bir gereksinim olarak "Şark Meselesini" temelden çözmek istemişlerdi. Rusya, Almanya ve Avusturya-Macaristan yenilmiş, devrimlerle karışmış. Galip Batılı Devletler, hiçbir zaman görülmemiş ve bayal edilemez bir kendini beğenmişlikle Osmanlı Devleti'ni yok etmek için kolları sıvamışlardı. Üç aylık baskı görüşmelerinden sonra Sultan'ın memurları öyle bir antlaşma imzalamıştı ki, bu antlaşma, devletin yıkılması ve Türklerin sömürgeleştirilmesi anlamına geliyordu. Bu son, Sévres'de 10 Ağustos 1920'de öğleden sonra saat dörtte gelmişti. O saat, İngiltere, Fransa ve İtalya Şark Meselesi'ni çözmüştü."⁹⁸⁵ Peki ya Lozan'daki durum ne idi?

⁹⁸⁴ Bischoff 1935, s. 68. "Nationalismus, kapitalistische Wirtschaft und ihr Gewalttätiger Sohn Imperialismus, diese drei haben das Osmanische Reich zerstört. Europa ist die Heimat dieses Riesengeschlechtes, das im neunzehnten Jahrhundert auszog, die Welt zu erobern, und das auf seinem Siegesmarsch um die Erde zu allerzuerst auf das im Beginn des Jahrhunderts noch tief nach Europa hineingelagerte, in seinen asiatischen und afrikanischen Besitzungen aber für die ausgreifenden europäischen Nationen wirtschaftlich wie strategisch gleich interessante Gebiete beherrschende Osmanische Reich stieß, das seiner innersten Natur nach sich völlig unfähig erweisen mußte, den jungen, entfesselten Kräften des Westens ernsten Widerstand entgegenzustellen."

⁹⁸⁵ Bischoff 1935, s. 95: "Die Tragik und die weltgeschichtliche Ungerechtigkeit dieses Geschehens lag darin, daß es sich gerade in dem Augenblicke vollzog, in dem das türkische Volk mit einem noch nie gesebenen Eifer darangegangen war, sein Haus zu bestellen und sich einzugliedern in die Gesellschaft und die Welt der abendländischen Völker. [...] Der frivole Eintritt des Osmanischen Reiches in den Weltkrieg hat den Westmächten die Möglichkeit solchen Vernichtungswerkes geschaffen. Die Regierung des Sultans hat das Reich unter das unerbittliche Gesetz von Sieg und Niederlage gestellt und das den Besiegten sichere Verdikt des "Vae victis" ohne Not und leichten Herzens herausgefordert. Sie hat zudem durch das Grauen ihrer – gewiß durch armenische Illoyalität veranlaßten – Politik diesem Volk gegenüber, den Siegern gestattet, im Namen und zur Sühnung schwerstverletzter Menschenrechte zu tun, was nicht nur ihre Willkür sie tunieß, sondern was überdies auch zur Befreiung des Abendlandes von der seit Jahrzehnten wie ein Alb auf Europa lastenden Dauergefahr der "Orientalischen Frage" zu tun, eine politische und wirtschaftliche Notwendigkeit erscheinen konnte. Die Macht Rußlands, Deutschlands und Österreich-Ungarns war in Niederlage und Revolution versunken. In nie erträumter Selbstherrlichkeit mochten die siegreichen Westmächte an die Liquidierung des Osmanischen Reiches schreiten. Nach dreimonatigen Diktatverhandlungen war das Werk beendet. Die Unterhändler des Sultans unterschrieben den Vertrag, der die Vernichtung des Reiches und die Kolonialisierung des türkischen Volkes bedeutete, in Sévres am 10. August 1920, um vier Uhr nachmittags. In dieser Stunde hatten England, Frankreich und Italien die Orientalische Frage gelöst."

Sonuç

Yukarıda yabancı diplomatların kalemlerinden çıkan alıntılardan da görüleceği üzere Balfour'un "Çetebaşı"⁹⁸⁶ olarak adlandırdığı Mustafa Kemal ve Hükümeti, Lozan'da Şark Meselesi'nin tekrar bir başlangıç senaryosu ile karşı karşıya kalmışlardı. Bischoff'un deyimiyle Dünya Savaşı'na bir "Osmanlı" olarak girmesine rağmen savaştan bir "Türk" olarak çıkan milletin⁹⁸⁷ fertleri Lozan'da İsmet Paşa tarafından eşsiz bir şekilde temsil edilmişti. Sanırım, Bischoff, bunu şu sözleriyle çok güzel bir şekilde ifade etmekte: "[İsmet Paşa'nın] talebi şuydu: Anadolu ve Doğu Trakya olmak üzere Osmanlı Devleti'nde çoğunluğun Türk olduğu yerler Türkiye olarak bağımsız olmalıdır. [İsmet Paşa] bu taleplerini eşi zor görünür bir plan ve azim örneğindeki bir mükemmellikle kabul ettirdi."⁹⁸⁸

Tarihçilik geçmişe bağlılık olarak anlaşılmalıdır. Çünkü tarih bilgisi üzerinden gelişmeleri takip edip, geleceğe yönelik öngörülerde bulunmak, temeli sağlam olan bir yöntemdir.

Beni dinlediğiniz için teşekkür ederim, sağ olun.

OTURUM BAŞKANI- Teşekkürler Sayın Atılın. Şimdi İnönü Üniversitesi'nden Yrd. Doç. Sayın Sabit Duman "Paris Barış Konferansı'nda Doğu Sorunu" konulu tebliğini sunacak. Paris Konferansı biliyorsunuz, 1919-20.

Buyurun hocam.

⁹⁸⁶ "Räuberhauptmann", Bischoff 1935, s. 106.

⁹⁸⁷ "Als Osmane in den Krieg als Türke raus!" (Bischoff 1935, s. 104).

⁹⁸⁸ "Seine Forderung war: Freiheit für die Türkei in den von türkischer Mehrheit bewohnten Gebieten des Osmanischen Reiches, d.h. in Anatolien und Ostthrakien. Er hat diese Forderung mit einer Vollkommenheit, wie sie nur selten menschlichem Planen und Wollen beschieden ist, durchgesetzt." (Bischoff 1935, s. 110).

Yrd. Doç. Dr. SABİT DUMAN (İnönü Üniversitesi Fen-Ed. Fak. Tarih Bölümü Öğretim Üyesi) –

Sayın Başkan, Değerli konuklar, ben Doğu Sorunu’nu, Paris Barış Konferansı sürecini esas alarak ortaya koymaya çalışacağım. Ancak tebliğimi sunmaya başlamadan önce kısaca bazı noktalara değinmek istiyorum.

Birinci Dünya Savaşı, geçmiş dönemlere göre çok uzun süren bir savaş olmuştur ve uzun sürmesi nedeniyle de savaş kilitlenmiştir. Amerikan Başkanı Wilson’un prensipleri bu kilitlenen savaşın bitmesine önemli katkı sağlamıştır. Bu “prensip” yahut da kendisinin yaptığı konuşmalarda deklare ettiği, toprak kaybı olmaksızın barış ve sınırların milliyet esasına göre belirlenmesi ilkesi, Birinci Dünya Savaşı’nı bitiren en önemli unsurlardandır. Dolayısıyla mağlup devletlerde, mütareke yapıldığı sırada, adil bir barış yapılacağı düşüncesi hâkimdir. Ancak mütarekeden sonra beklenildiği gibi olmamıştır. Galip devletler, mağluplara son derece acımasız anlaşmalar dayatmıştır. Osmanlı İmparatorluğu da bundan nasibini almıştır.

Osmanlı İmparatorluğu’na dayatılan Sevr Antlaşması’nın temellerinde, 1870’lerden sonra özellikle İngiltere’de ve Batı basınında başlayan anti-Türklük hâkimdir. Birinci Dünya Savaşı başladığı zaman, Türkler hakkında önyargılar vardır. Arkasından da savaş sırasında yazılan propaganda kitaplarıyla, bu önyargılar daha da perçinleşmiştir. Dolayısıyla Türkler, mütareke imzalandığı anda İtilaf Devletleri tarafından sert bir şekilde cezalandırılma yoluna gidilmişti. Bunun da öncülüğünü yapan İngiliz Başbakanı Lloyd George’dur. O, 5 Ağustos 1918’de verdiği bir demeçte, *“Türklerin olduğu Trakya da dâhil olmak üzere, Arabistan, Ermenistan, Mezopotamya, Suriye ve Filistin ayrı milli birer bağımsız varlık haline getirilecektir. Burada eskiyi tekrar restore etmek imkânsızdır”* demiştir. Dolayısıyla İngiltere’nin, özellikle Türklere karşı sert bir anlaşma dayatacağı belli olmuşken, Osmanlı Hükümeti ve Padişahı daha adil bir barış yapılacağı beklentisi içerisinde olmuştur.

Bu kısa açıklamadan sonra şimdi tebliğimi bir bütün halinde sunacağım.

PARİS BARIŞ KONFERANSINDA DOĞU SORUNU

Birinci Dünya Savaşı sona erdikten sonra galipler mağluplara ne gibi yaptırımlar uygulanacağını hiç vakit geçirmeden tartışmaya başladılar. İngiliz Başbakanı Lloyd George barış görüşmelerinin iki haftada tamamlanacağını söylediği halde anlaşmanın tamamlanıp imza edilmesi yaklaşık iki yıl sürdü.⁹⁸⁹ Osmanlı İmparatorluğu konusunda kararların çoğu Londra'da 1920 Şubatı'nda yapılan Konferans'ta ele alınmış, İtalya'da San Remo'da onaylanmış ve 10 Ağustos 1920'de Paris'in banliyösü Sevr'de nihai şekil verildikten sonra Osmanlı Devleti ile yapılan Barış Anlaşması'yla Birinci Dünya Savaşı sona ermiştir.

Mondros Mütarekesi imzalandıktan sonra İngilizler ikişer üçer gruplar halinde Anadolu'ya gidip durumu kontrol etmeye başladılar. Mondros Mütarekesi tüm askeri ve denizcilik konularını kapsıyor, iç düzeni sağlamak dışında bütünüyle Osmanlı askerlerinin terhisini öngörüyordu. İmparatorluğun Türkçe konuşulan bölgelerinde Osmanlı yetkililerinin kontrolü ellerinde tutmalarına izin verildi. Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesine göre İtilaf Devletleri güvenliklerini tehdit edecek bir durum ortaya çıktığında stratejik noktaları işgal hakkını ellerinde tutuyorlardı. İtilaf Devletleri ülkede genel anlamda Osmanlı Devleti'nde kontrolü ele almış, İtilaf donanması İstanbul önünde demirlemişti. Fransız generali Franchet d'Esperey kente beyaz bir atla girerken bir bakıma 1453'ün de rövanşının alındığını hatırlatmak istedi. 1918'de Osmanlı tahtına geçen Vahdettin, İngilizlerle iyi geçinerek uygun bir barış yapılacağına inanıyordu. Mondros Mütarekesi imzalandıktan sonra Wilson prensiplerinin yarattığı iyimser bir hava Türkleri adil bir barış beklentisi içine soktu.

İngiliz politikasında uzun süredir devam eden anti Türklük duyguları hâkimdi. Türklere karşı olumsuz yargılar 1870'lerden sonra Batı'da yazılan kitaplarda görülmeye başlandı. Türklerin Hristiyanları kestiği, öldürdüğü gibi asılsız haberler Batı basınında sıkça çıktı. Osmanlı Devleti, Almanya yanında savaşa girdiğinde Avrupa'da Türkler aleyhine bir önyargı çoktan oluşmuştu. Arnold Toynbee'nin 1916 yılında savaş sırasında yazdığı "*The Murderous Tyranny of Turks*" başlıklı propoganda kitabı Türk karşıtlığını daha da körükledi.⁹⁹⁰ Lloyd George, 5 Ocak 1918'de verdiği demeçte, "Türklerin

⁹⁸⁹ David Fromkin, **Barışa Son Veren Barış**, İstanbul, 1994, s.401.

⁹⁹⁰ Ed. Michal Dockrill-Jhon Fisher, **The Paris Peace Conference 1919: Peace Without Victory**, New York, 2001, s. 145.

olduğu Trakya'da dâhil olmak üzere Arabistan, Ermenistan, Mezopotamya, Suriye ve Filistin ayrı milli birer bağımsız varlık haline getirilecektir. Burada eskiyi tekrar restore etmek imkânsız" demiştir.⁹⁹¹ Bazı İngiliz yetkililer 1919 yılında Türkleri Avrupa'dan atmak için çok büyük istek duyup İstanbul'un Türklerin elinden alınıp, İtalya'daki Vatikan gibi bir konuma getirme planları yapmaktaydılar. Lloyd George, İstanbul'un Türkler'den kesinlikle alınmasından yanaydı. Diğerlerine göre Sultan, İstanbul'da kalırsa Osmanlı hükümeti de orada olup Türkiye'yi buradan yönetebilirdi. Sultanın koruması için düşünülen yabancılardan oluşan bir muhafız birliği ise Müslümanlar arasında hoş karşılanmayabilirdi.⁹⁹² Sultanı Hristiyan askerlerin koruması İslam dünyası tarafından Halife'nin esir konumunda olduğu izlenimini vermesi kaçınılmaz olacaktı. Bu durum sömürgelerde Batı karşıtlığını daha da artırmasından başka bir işe yaramadığı aşikârdı. Diğer taraftan Fransa, Sultan üzerinde etkili olmaya çalıştığında bu yeni uluslararası anlaşmazlıklara yol açabilirdi. Rusya'nın savaştan çekilmesi İngilizlerin İstanbul konusunda ne yapacaklarını bilemez hale getirdi.

Türkler, ABD Başkanı Wilson'un kendi kaderini tayin ilkesine uygun bir barış üzerinde görüşmeye hazırды. İngiltere'de Osmanlı Devleti'ndeki Ermeniler, Araplar gibi Türklerin de kendi kaderlerini tayin etme hakkını tanıyordu. İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon, bağımsız bir Arabistan ve Ermenistan'ın kurulmasından yana olurken Anadolu'da da bir Türk devletinin kurulmasına karşı değildi. Ancak Lloyd George'un daha farklı planları vardı. İngiltere, Birinci Dünya Savaşı'nda müttefikleri ile birçok gizli anlaşma yapmıştı. Savaştan mağlup çıkan Osmanlı Devleti'nin topraklarını İtilaf Devletleri gizli anlaşmalarla kendi aralarında paylaşmışlardı. İlkinde İstanbul, Doğu Trakya ve Boğazlar Rusya'ya bırakıldı. Çarlık Rusyası'nda Bolşeviklerin iktidara gelmesi ile bu anlaşma işlerliğini kaybetti. Sykes-Picot Anlaşması, Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu'daki topraklarını İngiltere ile Fransa arasında paylaştırdı. Son anlaşma İtalyanlara ve Fransızlara Anadolu'da büyük topraklar sağlıyordu. Türkiye ise Anadolu'da küçük toprak parçasında yaşamaya mahkûm ediliyordu.

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'nın galipleri de olumsuz etkilediği için barış koşullarının çok fazla ağır olacağını beklemiyordu. 18 Ocak 1919'da

⁹⁹¹ Aneurin Williams, "Armenia, British Pledges and The Near East," **Contemporary Review**, No.121, January/June 1922, s.420.

⁹⁹² Ed. Michal Dockrill-Jhon Fisher, s.146.

Paris'te toplanan Barış Konferansı'nda galiplerin planları ise Türklerin beklentilerinden çok farklı idi. Konferans başlamadan önce ele alacağı konular arasında Türkiye'nin Avrupa ve Asya'daki topraklarının geleceği de belirlenip İstanbul'un statüsü de gözden geçirilecekti.⁹⁹³ 30 Ocak 1919 da Müttefikler kendi aralarında yaptığı toplantıda Osmanlı Devleti için ne gibi bir düzenleme planladıklarını net bir şekilde ortaya koydular.⁹⁹⁴ İtilaf Devletleri ülkeyi parçalama kararı alırken Osmanlı devleti adil bir barış beklentisi ümidini taşıdı. Müttefiklerin zaferi Osmanlı Devleti'ndeki çok farklı etnik ve dini unsurları yavaş yavaş harekete geçirmeye başlamıştı. Osmanlı Devleti'nin topraklarının geleceğinin belirlenmesi ülkedeki çeşitli etnik toplulukların çakışan talepleri nedeniyle Konferans'ın başından itibaren sorun çıkarmaya başladı. Rusya'nın savaş dışı kalması İstanbul'un hangi statüde olması gerektiği konusunda da bir belirsizliğe yol açtı.

Yunanlıların İzmir'deki emelleri İtalyanlarla çakışıyordu. İtalyanlar Antalya'yı isterken 12 Ada konusunda İngilizlerle karşı karşıya geldi. Ermeniler, kendi bölgelerinin sınırlandırılmasını isterken Kürtlerin istekleri ile çatışıyordu. Diğer yandan bağımsız bir Ermenistan kurulduğunda bu devletin ekonomik problemleri nasıl yeneceği ayrı bir konu idi. Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu'daki topraklarının geleceği de belirsizdi. Müttefikler Filistin'de bir Yahudi devleti projesi varken Suriye ayrı bir konuydu. Bağdat demiryolunun paylaşımı, Kürt, Nasrani ve Arap iddiaları birbirleriyle çelişmekte idi. Diğer yandan İngiltere de bölgeden çıkmak istemiyordu.⁹⁹⁵ Osmanlı Devleti'ni sorun çıkarmadan paylaş-tırmak oldukça zordu. Ayrıca Müttefiklerin elinde sağlıklı istatistiki bilgi olmadığından ne tür bir yol izleyecekleri belirsizdi. Temel istekleri, ortak hedefleri ise Türkleri küçük bir güç haline getirip, İstanbul'u uluslararası bir kent konumuna getirmektir. Türklere kabul ettirilmek istenen aslında savaş sırasında yapılan gizli anlaşmaların yürürlüğe konulmasından başka bir şey değildi.

Konferans başlamadan önce İtilaf Devletleri arasında görüş ayrılığı iyice ortaya çıktı. 1918 Aralık ayına gelindiğinde aralarında tam bir anlaşma

⁹⁹³ **Foreign Relations of the United States, The Paris Peace Conference, 1919**, Vol.1, Washington, 1942, s.17. Türklerle barış anlaşması yapılması gecikmesine rağmen anlaşmaların ortak nokta Türklerin Hristiyanları yönetmesine izin verilmeyecekti. Talcott Williams, **Turkey A World Problem To-Day**, USA, 1921, s.10.

⁹⁹⁴ Filistin, Suriye, Arap ülkeleri, Mesopotamya, Ermenistan, Çukurova ve Anadolu'nun bazı bölgelerini Türkler'den ayrılması konusunda görüş birliğine vardılar. **Foreign Relations of the United States**, The Paris Peace Conference, 1919, Vol.XII, Washington, 1947, s. 745-746.

⁹⁹⁵ *Ibid.*, 1919, Vol.1, s.69.

sağlayamadılar. 1915'te yapılan gizli anlaşmaya göre Anadolu'da Fransız ve İtalyan iddiaları çakışıyordu. İtalyanlar, Mersin ve Adana bölgesinde ısrar ederken Fransızlar buna karşı çıktı. İngiltere de İzmir'in İtalyan etkisinde olduğunu düşünmüyordu. Fransa'ya bırakılan yerler Afyon, Konya ve oradan doğuya doğru uzanarak Ulukışla'ya oradan da Akdeniz'deki Anamur'a kadar genişlemekte idi. 1917'de St. Jean Maurienne Anlaşması'nda yeni bir plan Lloyd George tarafından yapılarak İtalyanlara İzmir'den Erdemir'e kadar uzanan bir bölge verildi.⁹⁹⁶ Ayrıca Bağdat demiryolunun geçtiği hat onların etki sahasında kalırken Kütahya, Konya, Mersin de İtalyan etkisinde kalıyordu. Bu İtalyan talepleri ile tam uyum içinde idi. İngiltere, Fransa ve ABD'nin ilgisi daha çok Ermeniler, Yunanlılar üzerinde odaklaştı. Emperyalist güçler Mezopotamya ve Suriye ile daha fazla ilgilenerek kendi paylarını artırmaya çalıştılar.

İtilaf Devletlerinin İstanbul Projeleri

Konferans'taki temel sorunlardan birisi İstanbul'un hangi statüye konulacağı idi. İstanbul'daki Türkler, ABD mandaterliği üstlenmediği takdirde İşgal Kuvvetleri tarafından cezalandırılacağına dair bir korku duyuyordu.⁹⁹⁷ Ancak ABD, Osmanlı Devleti ile savaş halinde olmadığından böyle bir karar alması çok zordu. Lloyd George'nin Türk düşmanlığı depreştiği için İstanbul konusunda farklı planları vardı. Diğer yandan da Türkiye konusu üzerine Amerikalı uzmanlar birçok rapor hazırlayarak ne gibi bir çözüm bulabilecekleri yönünde planlar yaptılar. Türklerin Hıristiyanlara karşı daha önce katliam yaptıkları ileri sürülerek kesinlikle cezalandırılacakları Paris Konferansı'nda çok açık bir şekilde ortaya kondu. İlk akla gelen çözüm Türklerin egemenliğindeki halkların özgürlüğünün ve güvenliğinin sağlanması, Hıristiyan halkların Türk egemenliğinden ayrılması ve bu ülkelerin Milletler Cemiyeti gözetiminde ilerlemelerinin sağlanması idi.⁹⁹⁸ Kurulacak mandater sistemler de Milletler Cemiyeti prensiplerine göre oluşturulacaktı. 1919 Mayıs'ında Lloyd George, Anadolu'nun paylaşılması konusundaki sorunları dile getirdikten sonra Anadolu'yu bir kaç parçaya bölerek burada mandater yönetimlerin kurulmasından yanaydı. Lloyd George, müteliklerin yardımı olmadan İtalyanların Türklere karşı başarılı olacağına inanmıyordu. İngiltere'nin 300 bin askeri Selanik ve Türkiye'de bulunmaktaydı. O daha çok

⁹⁹⁶ St. Jean Maurienne Anlaşması'nın Rusya'nın onayından geçmesi gerekmekteydi. Rusya'da Çarlık rejimin devrilmesi üzerine bu anlaşma resmen onaylanmadığı için hükümsüz kaldı. Arnold Toynbee, **Türkiye, Bir Milletin Yeniden Doğuşu**, İstanbul, 1971, s.89.

⁹⁹⁷ **Foreign Relations of the United States, The Paris Peace Conference**, 1919, Vol..XII, s. 803

⁹⁹⁸ *Ibit.*, s. 805-806.

Filistin’de, Türklere karşı kuvvetlerini güçlendirmek niyetindeydi. Bu nedenle İtalyan kuvvetlerinin Selanik’e getirilerek İngiliz askerlerinin yerini alması düşünüldü. Ancak İtalyanlar bu öneriye yanaşmadı. L. George’nun bu teklifi İtalya tarafından kabul edilmeyince çok kızdı.⁹⁹⁹ Savaş sonunda konuyla ilgili diğer devletlerin de rıza göstereceği bir çözüm geçerli olacaktı. İngiltere’nin yeni planına göre İzmir, Mersin İtalyanlara bırakılırken Türklerin İstanbul’da kalmasını istemeyen Lloyd George, Konya’yı Türklerin yeni başkenti olarak uygun gördü.¹⁰⁰⁰ İtalyanlar bu düzenlemeye itiraz ettiyse de İngilizler onları dinlemediler. Diğer yandan İngiltere en fazla Müslüman nüfuzuna sahip bir ülke konumunda olduğundan İstanbul konusunda alacakları bir karar hiç kuşkusuz kendilerini olumlu veya olumsuz etkileyecekti.¹⁰⁰¹ Hindistan’daki Müslümanların tepkisinden çekindiği için yeni bir düzenlemeye gidemedi.

Türkiye sorununu çözmek oldukça zordu. Padişah ve hükümeti ise gelişmelerin farkında olmayarak İngiltere ile iyi ilişkiler kurulduğu zaman adil bir barışın yapılacağına inanmaktaydı.¹⁰⁰² Oysa Osmanlı Hükümeti gelişmelerin hiç farkında değildi. Türkiye’deki İngiliz görevlilere verilen talimatta Türklerle iyi ilişkilerin kurulmaması istenmişti.¹⁰⁰³ Herkesin beklentisi farklı olduğu için bütün galip devletlerin isteklerini karşılamak nerdeyse imkânsızdı. Ayrıca işgalciler askeri bir müdahaleden kaçınarak kendi kamuoylarından gelecek tepkileri azaltmaya çalıştılar. İstanbul, sorunun tam ortasında duruyordu. Diğer yandan alınacak kararların Türkleri ne ölçüde memnun edeceği de ayrı bir sorundu.

İzmir’in işgali, Müttefiklerin savaş sırasında verdiği sözlere pek sadık olmadıklarını gösterdi. Bu durum Türklerle güven esasına dayalı bir ilişkiyi imkânsız kıldı. Diğer yandan adil olmayan barış koşullarını Türklere kabul ettirmek için daha fazla askeri güce ihtiyaç duyulmaktaydı. Bunun da nasıl

⁹⁹⁹ *Ibit.*, Vol..1, s.468.

¹⁰⁰⁰ *Ibit.*, s.469.

¹⁰⁰¹ 1919 Ocak ayında İngiltere’de yaşayan Güney Asyalı Müslümanlar İngiliz hükümetine bir dilekçe vererek İstanbul’un Müslümanların elinde kalmasını istedi. İngiltere İstanbul’un Müslümanların elinde kalacağını belirterek Müslümanların tepkilerini önlemek istedi. Mim Kemal Öke, “The Khilafat Movement,” **The Turkish War of Independence and the Independence Struggle of South Asian Muslims**, Ankara, 1991, s.58-59.

¹⁰⁰² Mustafa Kemal Paşa İstanbul’da İngiliz Muhipler Cemiyeti kurulduğunu ve buna Padişah’ın da üye olduğunu belirterek eleştirmiştir. Kemal Atatürk, **Nutuk**, Ankara, 1989, s. 4, 5; Kemalettin Şükrü, **Mütareke Acıları**, İstanbul, 1930, s.60.

¹⁰⁰³ Raporda Damat Ferit Paşa’nın İngiliz mandaterliğinden yana olduğu da belirtildi. Bilal N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. I, Ankara, 1973, s.6.

karşılanaacağı büyük sorundu. Ayrıca bu gelişmelerin Türkleri silahlı bir direnişe sevk edeceği de açıktı.

“Şark Sorunu” Batılı devletleri uzun süre meşgul etmişti. Boğazlar büyük bir stratejik öneme sahip olduğundan burayı ele geçirmek için özellikle Rusya büyük çaba göstermişti. Böylesine önemli bir coğrafyada bulunan İstanbul’un statüsünü belirlemek çok zordu. Her hangi bir devletin burada tek başına üstün konuma gelmesine diğer devletlerin karşı koyacağı açıktı.¹⁰⁰⁴Müttefikler ayrı bir İstanbul devleti yaratmanın zor olduğunu, belki Milletler Cemiyeti gözetiminde mandater statüde bir İstanbul oluşturmasını en iyi çözüm gördüler. Bu Türklerin kabul edeceği bir şey değildi ama karşı koyabilecek güçleri de yoktu. Ayrıca İstanbul’daki azınlıklar mevcut hükümeti tanımayarak vergilerini de ödememeye başladılar. İstanbul’daki işgal güçleri kendilerine hazır bir kesim bulmakta geçikmedi. Bunlar Ermenilerle Rumlardı.¹⁰⁰⁵ Bu nedenle var güçleriyle her biri kendi bağımsızlıklarının peşine düşerken Türkleri İstanbul’dan atmayı da kafalarına koymuşlardı. Ermeni, Rum gazeteleri serbestçe çıkarken Türk gazetelerine sansür sıkı bir şekilde uygulandı.¹⁰⁰⁶ Türklere baskı uygulayarak yıldırılmaya çalışıldı.

Konferansın ilk başlarında İstanbul’dan Türkleri tamamen çıkartmaya niyetli olan Lloyd George, 1920 Şubatı’nda bu niyetinden vaz geçtiğini açıklamak zorunda kaldı. Müslüman dünyasından gelen tepkilere karşı koyamayan İngiltere, Türkleri İstanbul’dan çıkartmayacağını açıkladı.¹⁰⁰⁷ Sultan ve Hükümeti’nin İstanbul’da kalmasına İngiltere izin verdi. Osmanlı Hükümeti tamamen İngiliz doğrultusunda, İngiliz yanlısı bir politika izlese de İstanbul’un bir başka devlete verilmesi tehlikesi ortadan kalkmış oldu. Bu arada içeride İngiliz yanlısı bir politika izleyen Damat Ferit Paşa, Mustafa Kemal önderliğinde gelişen milli hareketi önlemek için de gayret sarfetmekten geri durmadı.¹⁰⁰⁸

¹⁰⁰⁴ Bu uluslararası dengelerin bozulması demek olup yeni çatışmaların olması kaçınılmazdı.

Foreign Relations of the United States, The Paris Peace Conference, 1919, Vol..XII, s. 818.

¹⁰⁰⁵ Cavid Bey, **Felaket Günleri Mütareke Devrinin Feci Tarihi**, C.I, İstanbul, 2000, s.146-147.

¹⁰⁰⁶ K. Şükrü, s. 96-97.

¹⁰⁰⁷ **The Times**, 21 February 1920.

¹⁰⁰⁸ Damat Ferit Paşa, bir İngiliz yetkili ile yaptığı görüşmede yalnız Allah’a ve İngiltere’ye güvendiğini söylemiştir. B. N. Şimşir, C. I, s.66.

Barış Konferansında Ermeniler

Paris Barış Konferansı başlamadan bütün azınlıklar büyük devletler nezdinde sıkı bir kulis faaliyeti yürütmeye başladılar. Osmanlı egemenliği altındaki Hristiyan milletler kendi bağımsızlıklarını kazanma yarışına girerken büyük devletlerin yaklaşımından oldukça cesaret aldılar. Bunların en falza göze batanı ise Ermenilerdi. Ermeniler, Osmanlı Devleti savaştan yenik ayrılınca kendileri için önemli günün geldiğini düşünerek büyük Ermenistan'ı gerçekleştireceklerini planladılar.¹⁰⁰⁹ Barış Konferansı'na giderek İtilaf Devletleri temsilcilerini etkilemeye var güçleri ile çalıştılar. Ermeniler, Birinci Dünya Savaşı sırasında haksız olarak tehcire uğratıldıklarını, Türklerin kendilerine zulüm yaptığını sık sık dile getirdiler. Savaş başlamadan İttihatçılarla yaptıkları toplantıda savaşa katılmayıp tarafsız kalacaklarını belirttikleri halde Ermeniler, Paris Barış Konferansı'nda muharip olduklarını çok açık bir şekilde dile getirişlerdir.¹⁰¹⁰

Roma'da 13 Kasım 1918'de Ermeniler kendilerini Paris'te temsil edecek bir komite oluşturdu. Ermeniler, savaşta müttefikler yanında yer alarak savaştıklarını ve tarihi emellerinden de söz ederek Ermenilerin bağımsızlık taleplerini dile getirdiler. Sınırları belli, Türk tehdidinden uzak bu bağımsız devletin müttefikler tarafından tanınmasını istediler. Ermeniler, bu devletin Rusya ile birleşmesini, Türk Ermenistanı'nın ise özgür bir devlet olmasını, İran'daki Ermeni eyaletinin sınırlarının belirlenmesi ve sorunun çözümünün müttefiklere bırakılmasını talep ettiler.¹⁰¹¹ Bağımsızlık taleplerini ise savaşta taraf olmalarına bağladılar.

1919 Şubat'ında Konferans gecikmeden Osmanlılar ile barış şartlarını belirlemeye çalıştı. Türkiye'nin sınırlarının belirlenmesi, ülkeye empoze edilecek mali ve ekonomik kararların Türkiye'ye uygunluğu araştırılırken mütareke şartlarının da uygulanması konuları önlerinde duran bir sorun idi.¹⁰¹² Ermeniler, Paris Barış Konferansı'nda kendi isteklerini yerine getirebilmeleri için uygun bir ortam vardı. Ayrıca İstanbul'da birçok Ermenice gazete çıkmaya

¹⁰⁰⁹ BFalih Rifkî Atay, **Çankaya**, İstanbul 1980, s.184-185.

¹⁰¹⁰ 1914 yılında Erzurum'da Ermenilerle yapılan toplantıda savaştan tarafsız kalacaklarını belirtmişlerdir. Clair Price, **The Rebirth of Turkey**, New York, 1923, s.85-86; Richard G. Hovannisian, **Armenia on the Road to Independence 1918**, Los Angeles 1967, s. 42; Ermenilerin Ruslarla işbirliğine gitmesi Türklerin Kafkas seferine bağlandı.

¹⁰¹¹ **Foreign Relations of the United States, The Paris Peace Conference, 1919**, Vol. II, Washington, 1942, s.271.

¹⁰¹² *Ibit.*, Vol. IV, s.110.

başlarken İngiltere ve Fransa'nın dikkatlerini çekmeye çalıştılar.¹⁰¹³ Konferans'ta Ermeniler iki heyet tarafından temsil edildi. Boghos Nubar Paşa'nın başında bulunduğu Ermeni Milli Komitesi, diğeri de Rusya'nın çökmesinden sonra kurulan Ermenistan Cumhuriyeti başkanı idi. Normalde bu iki grubun anlaşması mümkün değildi. Ancak Ermeni Kilisesi'nin araya girmesi ile Konferans'ta birlikte hareket ettiler.

Konferans'ta, Ermeni Cumhuriyeti'nin temsilcisi M. Ahabonian görüşlerini şu şekilde dile getirdi. "Savaştan önce 1914-1918 Transrusya'da 2 milyon Ermeni vardı. İran ve Türkiye'deki Ermeniler için söylenecek bir şey yok. Bunların beşte biri kentlerde yaşıyor. Tiflis, Batum ve Bakü'de yaklaşık olarak yarım milyondan fazlası Erivan, Kars, Şuşka ve Gümrü'de iki üç bin yıldır burada yaşamaktadırlar. Buralar genelde Ermenilerin kutsal saydığı topraklardır. Savaşın başında, bizim halk Çarlık Rusyası'nda çektiği mağduruyete rağmen Rus bayrağı altında müttefiklere verdiği desteği unutmadı. Bizim Türkiye'deki ve bütün dünyadaki arkadaşlarımız Rus hükümetine müracaat ederek (Paris'teki Rus konsoloslugu arşivinde bulunabilir) Ermeni lejyonunu kendi çabalarımızla kurarak Rus generallerinin emrinde Rus askerleri ile yanyana savaşma teklifi götürdü. Çar hükümeti Paris'teki konsolosa eğer Ermeniler şahsen orduya yazılırlarsa bunun uygun olacağını belirtti. 1914, 1915, 1916 ve 1917 yılında bütün dünyadaki Ermeni gönüllüleri Müttefikler yanında savaştı.¹⁰¹⁴ Rus ordusunda 180,000'den fazla Ermeni asker vardı. Bunlar milletlerin özgürlüğü için savaştılar. Ermeniler iki yıl boyunca Osmanlı ve Genç Türklerin kinine maruz kalarak bu ülkede katliama da uğramışlardı. 1917 yılında Rusya'da devrim olunca Ermeniler, federal bir yapıda anayasal parlamontaya sahip Rus mandaterliği istediler. Ruslar da bizim milletimize yardımcı olmadı.¹⁰¹⁵ 1917 sonbaharında Rusların gayretleri ile Ermenistan, Kafkasya'nın bir eyaleti haline geldi. Bolşeviklerin gelmesiyle burası Türk istilasına açık kalırken Rus otoriteleri bunu önlemek için birşey yapmadı. Rus generaller kendi askerlerinin iyiliği için ve Brest-Litovsk Anlaşması ile Ermenistan Türk istilasına açık hale geldi. Ermeniler müttefiklere sadık kalıp Türklere karşı koymak için 20 Ekim 1917'de Ermeni milletinin seçtiği 125 delege toplandı. Bir Konsey hükümeti seçerek milli müdafa kararı aldı. 15 üye

¹⁰¹³ Kemalettin Şükrü, s.62-63.

¹⁰¹⁴ Ermenilerin Birinci Dünya Savaşı sırasında tarafsız kaldıkları, her hangi bir harekete kalkışmadıkları ileri sürülmüştür. Viscount Bryce, "The Revision of the Turkish Treaty: Armenia", **Contemporary Review**, Vol.19, No.119, January/June 1921, s.577

¹⁰¹⁵ **Foreign Relations of the United States, The Paris Peace Conference, 1919**, Vol. IV, s.147

Türk istilasına karşı koyma kararı aldı. Dağılan Rus cephesi yerine bir Ermeni hattı oluşturma arzusundaydılar.”

Ermeniler önlerine çıkan şansı iyi kullanmak için var güçleri ile İtilaf Devletleri'ni etkilemeye çalışarak Konferans'ta iddialarını şu şekilde devam ettirdiler: “Ekim 1917'den 1918 Haziranı'na kadar kendi başkanlığımdaki Ermenistan bağımsızdı ve bir ordu meydana getirdi. Yalnızca Ermenilerin gayretleri ile bu oluştu. Rus yardımı alınmadı. Rus ordusunda, Avrupa ordularında görev yapan Ermeni askerler bize katıldı. Diğer taraftan da Filistin'de müttefiklerin yanında çarpışan Ermeniler vardı. Tiflis'teki Fransız konsolosu, bir telgraf göndererek Katolik Ermenilerin başı Boghos Nubar Paşa'dan bir telgrafı bize ilettiler. Çabalarımızdan vaz geçmemizi, Müttefik davasına sadık kalmamızı istedi. Milli Konsey adına, Fransız konsolosluğuna şu cevabı çektim. Ermeni milleti kendisine düşen görevi yapmaya hazırdır. Savaşın başından beri yaptığı gibi müttefik yardımının devam etmesi ve Ermenistan bağımsızlığı konusunda bilgisinin olup olmadığı soruldu. Nubar Paşa verdiği cevapta yardıma devam edileceğini bildirdi. Her ne kadar Ermenistan bağımsızlığı Avam Kamarası'nda ve Fransız Meclisi'nde bu konuyla ilgili bizim arzularımızı tatmin edecek şekilde söz verildi. Ama mahiyetini henüz bilmiyoruz. Ermeniler Türklere karşı savaşmak için 50,000 kişiyi hazırlıyor. 1917'de oluşturulan ordu Kafkasya'da sonsuz problemlere, zorluklara karşı bunu gerçekleştirmeye çalışıyoruz.¹⁰¹⁶

Tatarlarla Kürtler Türklere daha yakın durup fırsat bulunca bizi ezecekler. Gürcüler ise bizimle daha yakın bağları olmasına rağmen ilgisizler. Müttefiklerden uzak, verilen yardım vaatlerinden yoksun, tek başına sıkı bir mücadeleye, kavgaya hazırlanıyoruz. Eğer zafer kazanamazsak Türklere Kafkasya'nın içlerine ilerleyebilir; müttefikeler zaferi kutlarken biz burada asla sevinemeyeceğiz. General Nazarbekian, Andranik'in yerine atandı. Ön cephede çarpışan Ermeni ordusu idi. Erzincan'dan İran sınırına kadarki kısımda ön cephedeydi. Eşit şartlarda olmayan çarpışma 7 ay sürdü. Erzincan ve Van'da şiddetli çarpışmalar oldu. Erzurum, Kars, Gümrü, o civarlarda Türklere ağır kayıplar verdi. Kendim Sarıkamış'a kadar savaşanlara moral vermek için gittim. Burada Ermeniler, Türkleri yalnızca 7 ay oyalamakla kalmadı aynı zamanda Türkleri burada meşgul ederek Mezopotamya cephesine yardım göndermesini engelleyerek Allenby'nin zafer kazanmasına,

¹⁰¹⁶ *Ibit.*, Vol. IV, s.149.

Filistin'e girmesine vesile oldu. Suriye de bu sayede düştü.”¹⁰¹⁷

Konuşmasını toplantıda sürdürerek şöyle devam etti. “O sırada Alman orduları da Kafkasya'ya geldi. Gürcüstan Alman himayesinde bağımsızlığını ilan etti. Azeriler de Türk himayeciliğinde bağımsızlıklarını ilan etti. Kafkas Birliği bu nedenle yıkıldı. Ermeni Milli Komitesi de Ermenistan'ın bağımsızlığını ilan etti. Cumhuriyetimiz yaklaşık bir yıl yaşadı. Tatarların, Gürcülerin saldırısını savuşturdu ve 40 bin kişilik bir ordu oluşturuldu. Bolşevikler bize dokunmadı, sınırlarımıza müdahale etmedi. Ermeni Cumhuriyeti'nin yararına şunun yapılmasını isterim: “Rusya, Ermenistan'ı kaderi ile başbaşa bıraktı. Brest Litovosk'ta Türklerle anlaşta. Ermeni eyaletleri Kars, Ardahan, Kağızman'ı Türklere bıraktı. Binlerce Ermeni de öldü. Böylelikle Ermenilerle olan bütün bağlarını kopardı. Ermenistan savaş alanlarında kazandığı başarı ile bağımsızlığının tanınmasını istiyor. Ermeniler de bunu hak ediyor. Kafkas Ermenileri Türk Ermenistan'ı ile birleşmek istiyor. Ermeniler din ve ırki her bakımdan bir birlerinden ayrılamaz; aynı kökenden geliyor. Coğrafi ve ekonomik açıdan da bir bütünlük arz ediyor. Bu birlik yalnızca Ermenilerin tarihi iddialarından kaynaklanmıyor. Diğer yandan Kafkasya'da 2,000,000 Ermeni güçlenecek, ekonomik olarak kalkınacak ve Türklerin önüne geçecektir. Türk Ermenistan'ı Türklere tarafından yıkıldığı için onun ekonomik açıdan kalkınması gerekmektedir. Ayrıca Kafkasya'da yaşayan Ermeniler Türk Ermenistan'ı kökenlidir. Geçen dönemde Rusya tarafından oraya yerleştirildi. Beyazıt, Kağızman, Kars, Gümrü ve Ahlatlıkız kırsalı Ermeni nüfusa sahiptir. Ermeni tarihi hanedanlıkları hep burada hüküm sürmüştür.” Ermeniler hem tarih hem de nüfus açısından doğu Anadolu'nun kendilerine ait olduklarını ısrarla ileri sürdüler.

M. Ahabonian iddialarını sürdürerek uygun ortamdan faydalanmak istedi. Onlara göre “Aras vadisi Ermenilerin merkezidir. Geçmişten beri Ermeni kültürü ve medeniyetinin merkezidir. Kalıntılar da bunu gösterir. Ermeni birliği gereklidir. Halk bölünmüş bir konumdadır. Bu bölünmüşlük daha sonra bölgede bir istikrarsızlığa neden olabilir. Türk ve Kafkas Ermenileri'nin birleşmesi gerekmektedir. Ermeni Cumhuriyeti'nde Ermeni katliamından kaçan 400-500 bin Ermeni yaşamaktadır. Genç nesil özgürlük için savaşmaktadır. Kafkas Ermenileri kendi paylarına son 30 yıldır Durman, Vartan, Dro ve

¹⁰¹⁷ *Ibit.*, s.150; Ermenilerin bu yardımlarının ileride hatırlanacağına dair de söz verilmiştir. ABD'nin güvencesi ile Türk boyunduruğundan kurtarılp bir Ermeni devleti kurulacağı garantisini verildi. V. Bryce, s.578.

birçoklarının liderliği altında Osmanlı egemenliğine karşı savaştı. Bağımsızlık ve birlik milletimize hizmet eder.”¹⁰¹⁸

Diğer yandan Katolik Ermeniler adına Konferans'a katılan Nubar Paşa şöyle dedi: “Berlin Kongresi'nden sonra birçok reformlar yapıldı, sözler verildi. Burada katliamdan söz etmek gereksiz hepsini biliyorsunuz. Şunu bilmenizi istiyorum, Osmanlı hükümeti Ermenileri toplayarak Rusya'ya karşı mücadele etmeleri karşısında otonomi vaad etti. Ermeniler bu teklifi red ederek tereddütsüz müttefiklerin yanında yer aldı. Kafkasya'da Ermenilerin yaptıkları bellidir. Ama özellikle Suriye, Filistin ve Mezopotamya'da yaptıkları fazla bilinmiyor. Legion d'orient Fransız hükümetinin teklifiyle 1916 Aralık ayında oluşturuldu ve 5 bin askerden oluşan bir askeri birlik kuruldu. Filistin zaferinde önemli katkıları olduğundan Allenby kutlama telgrafı dahi gönderdi. Ermeni lejyonu önemli kahramanlık gösterdi; 800 kişi'den 40 kişi kaldı. Müttefiklerin bunu unutmaması gerek. Ermeniler savaşıdır. Müttefik zaferi Ermenistan'ı Türk egemenliğinden kurtardı. Savaş sırasında göçleri, katliamları da eklerseniz Ermeni kayıpları diğer savaşan ülkeler kadardır. Kayıpları 1 milyonu aşkındır. 4,250,000 kişiden Ermeniler bağımsızlıklarını silahla ve çocuklarının kanıyla almıştır. İsteğimiz bağımsız Ermenistan'ın kurulmasıdır. Sınır olarak, Çukurova (Maraş dahil), Erzurum, Bitlis, Van, Diyarbakır, Harput, Sivas, Karadeniz'e açılmak için Trabzon'un bir kısmı. Kafkas Ermeni Cumhuriyeti'nin sınırları Türkiye'deki kardeşlerinin isteği ile tek devlet olarak birleştirilmelidir.”¹⁰¹⁹ Nubar Paşa da Ermenilerin Birinci Dünya Savaşı'nda taraf olduğunu net bir şekilde belirtmekten çekinmedi.

Nubar Paşa, konuşmasına devam ederek “bazılarının bu sınırların Ermenistan toprakları olmadığını belirtmeleri gerçek değildir. Bu karma komisyon tarafından da tespit edilmiştir. Şimdiki Ermeni sınırı hayalidir ve gerçekte bağdaşmamaktadır. Abdülhamid tarafından çizilen sınır genelde Ermeni olmayan sınırları ihtiva ettiğinden dolayı Müslümanları da kapsadığından Türkler çoğunluktadır. Bu nedenle Türklerle Kürtler ayrılmalıdır. Böylelikle bütün Hakkâri ve Diyarbakır'ın güneyi bütünüyle Kürt'tür ve Ermenistan'dan ayrılabilir. Benzer tarzda Sivas'ın batısı Türktür bunun gibi birçok bölge var. Trabzon ise genellikle Rum nüfusa sahip ve

¹⁰¹⁸ **Foreign Relations of the United States, The Paris Peace Conference, 1919**, Vol. IV, s.151.

¹⁰¹⁹ Lord Curzon'a göre Çukurova'nın 4/5'i Müslümandı. Ermeniler burada asla çoğunlukta değildi. Anadolu'daki Hıristiyan nüfus Türklerin yedi de biri kadardı. T. Williams, **Turkey A World Problem To-Day**, s.12-13; Suriyeli Araplar da Diyarbakır'ı kendi sınırları içinde gösterdi. **Foreign Relations of the United States, The Paris Peace Conference, 1919**, Vol.XII, s. 782.

Yukarı Ermenistan için Karadeniz dışı açılan bir liman olur. Venizeleos'un deklarasyonu ile biz uyum içindeyiz. Suriye ile sınırimiz ve Suriyeli komşularımızın da Çukurova'nın büyük bölümü için iddiaları vardır. Bunlarla tam uyum içinde değiliz. Çukurova tam bir Ermeni eyaletidir. 1375'e kadar Ermeni krallığı yönetimindedir. Zeitun, son yıllara kadar yarı bağımsız Ermeni prensiliklerinin hâkimiyeti altındaydı. Çukurova'daki Sis, Katolik Ermenilerin başkentidir. Türkiye'deki Ermenilerin başıdır. Nüfusun çoğu Ermeni ve Türktür. Savaş öncesinde 200 bin Ermeni vardı. Hiç bir harita da Çukurova'nın Suriye'ye ait olduğunu göstermez.¹⁰²⁰ Coğrafi açıdan burası Ermenistan'ın bir parçası ve Akdenize açılan kapısıdır. Ermeniler, Çukurova'nın ısrarla kendilerine ait olduğunu belirtti.¹⁰²¹

Nubar Paşa, Ermeni nüfusunun bölgede çoğunluk olmadığını bilmesine rağmen resmi evrakları güvenilir bulmadı. Bu nedenle konuşmasına şu şekilde devam etti. "Nüfus, Türkiye'de tam doğru istatistikî bilgiler yok. Resmi makamlar Ermenileri azınlık olarak göstermeye gayret etti. Van'da Ermeni nüfusunu 80 bin olarak belirtti. Rusya'ya gidenleri de eklersek bu 220 bine ulaşmaktadır. Diğer bir örnek Maraş'tır. Türk hükümeti 4,200 Ermeni olduğunu söylerken Elysee Reclus'a göre bu 20,000 kişidir. Bu da kent nüfusunun yarısı demektir. Maraş sancağındaki Zeitun'da 1880'de 27,460 Ermeni 8,344 Müslüman vardı. Savaş öncesinde olduğu gibi savaş sonrasında da Ermeniler Türkler'den fazla olacaktır; Kürtler'den de. Kürtlerle Türklerin beraber sayılmasından da Ermeni kayıpları oldukça fazla idi. Türklerin kayıpları da az değildir. Almanlara göre hastalık, açlık savaş nedeni ile 2.5 milyon Türk kaybı var. Bu kayıpların çoğu Ermenistan'da Ermeni ve Rus ordularına karşı savaşırken verildi. Türk kayıpları fazlayken Ermeniler hala çoğunlukta idi. Kafkas Ermenistan'ı ile Türk Ermenistan'ı birleşmelidir. Bunun için uygun durum vardır. Bizler kardeşiz. Bizim temel istediğimiz doğal topraklarımıza dönmektir."¹⁰²²

"Kendi kendimizi yönetmek istiyoruz. Savaş öncesi Ermenilerin Sivas'taki ticari faaliyetlerine, ekonomik kapasitesine bakıldığında bu rahatça görülebilir. Balkan Savaşları sırasında Sivas'ta 166 tüccar vardı; bunun 141 Ermeni, 13 Türk ihracaatla uğraşan 127 Ermeni 273 Türk var, 37 bankerin yalnızca 5'i Türk.

¹⁰²⁰ King-Krane raporunda ise Çukurova'nın, tartışmalı bir bölge olduğu belirtildi. Suriyelilerle Türkler bu bölgenin kendilerine ait olduğunu ileri sürerken Ermeni varlığından hiç söz edilmedi. *Ibit.*, Vol..XII, s.753.

¹⁰²¹ King-Krane raporunda geçen bir ankete göre 1500 kişi arasında yapılan bir ankette yalnızca üç kişi Suriye'nin Ermenistan'a verilmesini istedi. *Ibit.*, Vol.XII, s.767.

¹⁰²² *Ibit.*, s.152-154.

Lepsius'a göre 20 milyon nüfusun 2 milyonu Ermeni olup %80 ticaretin bunların elinde olduğunu iddia etti. Lepsius, İstanbul'a dönünce buradaki tehcir sonrasında Almanya ve Avusturya'nın borçlarını alamayacağını, çünkü ticaretin Ermenilere dayandığını belirtmiştir. Müttefiklere şunu öneriyorum: Türk boyunduruğundan kurtulması. Bunu yapmak yeterli değildir. Bir büyük güç himayeci devlet olmalı. Böylelikle dış müdahaleden korunmuş olacaktır. İç politikaya ise karışmayacak yalnızca idari işlere de yol gösterici olacaktır. Büyük güçlerden biri mandaterlik görevini üstlenmeli. Bu, 1915'teki programın adapte edilen programıdır. Yeni şartlara göre adapte edildi. Gazetelerde yazılanlar doğruysa Türk hâkimiyetindeki yerler mandater statüye getirilecekse özlemlerimiz gerçekleşecek demektir. Bunun için burada beklentilerimiz karşılanacak, Konferans milli isteklerimize cevap verecektir. Milletler Cemiyeti yasaları gereğince ülkemiz güçlü bir devlete dönüşecektir."¹⁰²³

Ermeni ve Yunan isteklerine karşı Türk sorununun çözülmesi için bir komisyon atanmadı. ABD Başkanı Wilson, Avrupa'ya dönene kadar bu sorunun çözümü ertelendi. Burada temel sorun parçalanmış Osmanlı Devleti'nin topraklarında hangi devletlerin mandaterlik üstleneceği idi.¹⁰²⁴ Konferans'ta Osmanlı görüşlerini açıklayan Damat Ferid Paşa, yaptığı konuşmalarda Türkler hakkındaki suçlamaları reddetti. İstanbul'da İtilaf Kuvvetleri'nin olduğunu ve arşivlerin açık olduğunu belirtti.¹⁰²⁵ Damat Ferid Paşa da İttihatçıları sevmediği için emperyalist güçlerin aradığı belgeyi kolayca onlara vereceği çok açıklı. İtilaf Devletleri İstanbul'da olmasına rağmen kendilerinin istediği türde belge bulamamaları da çok ilginçti. 1870'lerden sonra sürekli Türklerin Hıristiyanları öldürdüğüne dair Batı basınında çıkan haberlere rağmen bu konuda bir resmi belgeye ulaşamadı. Üstelik Osmanlı Devleti hükümeti İngilizlere her türlü kolaylığı göstermekten geri kalmadı. Ayrıca İngiliz Muhipleri Derneği'ni de kurarak hem bürokrat hem sivil destek vermekten geri kalmadı. İtilaf Devletleri 23 Haziran 1919'da Damat Ferit Paşa'ya son derece sert bir cevap vererek Türkler için en ağır kararları alacaklarını göstermiş oldular.¹⁰²⁶

Burada önemli olan Ermeni isteklerinin nasıl karşılanacağı idi. ABD, mandaterlik görevini üstlenmekten kaçındı.¹⁰²⁷ Lloyd George ise İngiliz

¹⁰²³ *Ibit.*, s.156.

¹⁰²⁴ *Ibit.*, s.326.

¹⁰²⁵ *Ibit.*, s.510.

¹⁰²⁶ *Ibit.*, Vol. VI, s. 688-691.

askerlerinin dünyanın dört bir yanında olduğunu ve barış imzalanıncaya kadar geri çekmeyeceğini belirtti. Diğer yandan da O hemen bir barışın yapılmasından yanaydı. İngiltere 1,084,000 askeri silah altında tuttuğu için kendi ülkesine durumu izah etmesi çok zordu. Eğer delegeler sorunu çözmeyi sürekli ertelerlerse bir anlaşmaya varmaları çok zordu. Lloyd George Konferans'ın uzamasından büyük rahatsızlık duyarken, Anadolu'da bir mandaterliği üstlenmeye de yanaşmadı. Yalnızca Türklere düşmanlık göstererek İstanbul'dan çıkartılmalarını ve küçük bir devlet şekline dönüştürülmesini istemekteydi.

29 Ocak 1919'daki oturumda Türkiye hakkında net görüşler dile getirildi. Türkler iyi yönetemedikleri için Arabistan, Suriye, Mezopotamya, Filistin gibi yerler ayrılacaktır. Ermenilere yaptıkları zulüm nedeniyle bu gibi yerler Türk egemenliğinde kalamaz. Önyargısız Türkiye'nin diğer yerlerinde de çözüm bulunacaktır. Buralarda yerleşen halklar kendi ayakları üzerinde duracak seviyede değil. Modern dünyanın kabul ettiği prensipleri uygulamaktan uzak; kendi kaynaklarını en iyi şekilde kullanabilmeleri için, Milletler Cemiyeti'nin gözetiminde olmalıydılar. Türk hâkimiyetinde olan yerler kendi bağımsızlıkları tanınana kadar, yeterli bir düzeye gelecekleri zamana kadar Milletler Cemiyeti gözetiminde mandater bir idare altında kalmalı idi.¹⁰²⁸ L. George, Türkiye'ye bir yer bırakmadığı için üzgün olduğunu söyledi. Türklere hangi yerleri ayracağını da bilmiyor. Bu yer Ermenistan veya Mezopotamya olabilirdi. Kürdistan, Ermenistan ve Mezopotamya arasında bir bölge Türklere verilebilir düşüncesindedir.¹⁰²⁹ 16 Şubat 1920'de Londra'daki toplantıda Lord Curzon, Çukurova'nın Ermenilere verilmesine karşı çıkarak Ermenilere Karadeniz'de bir limanı yeterli gördü. Konferans'ın başlangıcındaki gibi İngiltere ve Fransa, Ermeni isteklerine pek olumlu bakmamaya başladılar. İtalyan Başbakanı Francesco Nitti, Ermenistan'ın sınırları küçük bir devlet olmasını aksi takdirde Ermelilerin olmadığı bir Ermenistan'ın oluşacağını söyledi.¹⁰³⁰ İngiltere'nin

¹⁰²⁷ Wilson, 24 Mayıs'ta Kongre'ye gönderdiği mesajda ABD'nin Ermenistan mandaterliğini kabul etmesini istedi. Ancak bu teklif red edildi. ABD Başkanı Wilson'un Kongre'ye gönderdiği mektup için bkz.. **Current History**, Vol.XX, 1920, s. 390-393.

¹⁰²⁸ **Foreign Relations of the United States, The Paris Peace Conference, 1919**, Vol. III, Washington 1943, s.795.

¹⁰²⁹ *Ibit.*, s. 805.

¹⁰³⁰ Levon Marashlian, **The Armenian Question from Sevres to Lausanne: Economics and Morality in American and British Policies, 1920-1923**, University of California, 1992, Yayınlanmamış Doktora Tezi, s. 18; Nubar Paşa, Çukurova'nın Fransız kontrolünde otonom bir statüde olmasını istedi. Nubar Paşa da İtilaf Devletleri'nin tutumunun değiştiğini fark etti.

askeri harcamaları fazla olduğundan yeni bir risk almaktan kaçındı. Kendi kamuoyuna bunu anlatmak ya da diğer ülkeleri neden işgal ettiğini açıklamak zorundadır. Bu da Lloyd George'u epeyce rahatsız eden bir konu oldu. Osmanlı Devleti'nde temel sorun buradaki farklı unsurları bir arada tutmaktı. Türkiye ile barış yapana kadar onlar bir arada tutulabilir, Milletler Cemiyeti kurulup, düzgün çalışmaya başlarsa sorunun bir kısmının çözülebilebileceğini umdu. İngiltere işgal ettiği Suriye ve kısmen Ermenistan için mandater statüsünde olmak istemediği gibi aynı durum Kafkasya ve Kürdistan için de geçerli idi. Her ne kadar zengin petrol yatakları varsa da Bakü'nün zengin petrol yataklarını da önemse de birileri de Ermenileri himaye etmeli düşüncesindeydi. Diğer türlü himayeci bir devlet olmadan onun yaşaması oldukça zordu.

Ermeniler Paris Barış Konferansı'nda var güçleriyle bağımsız Ermenistan kurmaya gayret edip kendilerine aslan payı almaya çalışırken ABD ve İngiltere'ye çok güvendiler. Avrupalı devletlerin desteğini alan Ermeniler, Çukurova'da Fransız askeri üniforması giymekten kaçınmadılar. ABD'nin Ermenistan mandaterliğini kabul etmemesi üzerine kapıldıkları hayal sona erdi. Osmanlı döneminde Türklerle pek fazla sorun yaşamayan Ermenilerin, Avrupalı güçlerin direktifleri doğrultusunda hareket etmesi kendilerine çok pahalıya mal oldu. Sevr Antlaşması'nda Ermenistan bağımsız bir devlet olarak kâğıt üzerinde oluşturuldu. Bu Antlaşma'ya destek verecek güç bulamadılar. Böylelikle kurdukları hayal gerçekleşmeden sona erdi. Ermeniler Konferans sırasında tehcir olayını gündeme getirmeyip savaşa aktif olarak katıldıklarını güçlü bir şekilde vurguladılar.

Fransa bütün dikkatini Almanya'ya çevirdiği için Türkiye konusunun hemen halledilmesini istedi. Ancak bu olmayarak konu sürekli geriye atıldı. ABD ise Türkiye ile savaş konumunda olmadığı için her hangi mandaterlik statüsü almaya yanaşmadı.¹⁰³¹ ABD'ye göre Türkiye konusunun, Türkler yapılanlara düşmanca bir tutum sergilemedikleri için sorunun kolayca aşılacağını tahmin etmekteydi. Wilson, Suriye ve Ermenistan'a ABD girmese de Türkler'den alınacağını ileri sürdü. Türkiye, ABD'nin bir sorunu değil. ABD, İngiltere gibi 5 yıldır savaş yapmadığı için Asya'da askeri bir sorumluluk almayı düşünmüyordu. İngiltere'nin Doğu Sorunu'nu çözmek için bütün devletleri bir uyum içine getirmesi gerekmektedir. Anadolu'da Yunan ve İtalyan istekleri çatıştığı için bu nasıl gerçekleşecekti?

¹⁰³¹ **Foreign Relations of the United States, The Paris Peace Conference, 1919**, Vol. III, s. 807.

Yunanistan'ın İstekleri

İtalyanlar, Barış Konferansı'nda sürekli İtilaf Devletleri'ne sorun çıkarttı. Diğer taraftan Yunanlıların savaşa katılması oldukça sorunlu olmuştu. Savaşın başında Yunanistan tarafsız kalmış, 1917 Haziranı'nda kral aleyhindeki bir ayaklanma sonucunda savaşa katılmıştı. Fransa ve İngiltere, Selanik'e askerlerini sokarak Venizelos ve yandaşlarının yardımı ile krallığa son vermişti. Savaş sona erdikten sonra Yunan beklentilerinin tatmin edilmesi gerekmektedir. Lloyd George, Venizelos'a hayran olduğu için bu devletin isteklerine daha fazla sempati besledi. İngiltere'nin desteklediği Venizelos, Yunan emellerini kolayca gerçekleştireceğini düşündü.¹⁰³² Yunanlılar, İtalyanların idaresindeki 12 adayı hem stratejik hem de nüfuz açısından istiyordu. İtalyanların Yunan talepleri karşısında rahatsızlık duymaları normaldi. Diğer yandan Kıbrıs ve Trakya'yı da Yunanlılar istedi.¹⁰³³ Yunan istekleri diğer İtilaf Devletleri'ninki ile çatışsa bile Venizelos Büyük Helen Devleti kurma emelinden vazgeçmedi.¹⁰³⁴ Diğer taraftan Batı Trakya'da Türk nüfusu fazla olmasına rağmen Yunanlılar bu bölgeleri de istemekten geri kalmadı. Bölge'nin idaresi Türklere bırakılmadığı takdirde burada yaşayan Türklerin Bulgaristan'dan çok Yunan idaresi isteyeceklerini savundu. Venizelos, Bulgaristan'ın Almanya yanında savaşa katıldığının da altını çizdi. Edirne'nin kendilerine verilmesini isteyen Venizelos, bu kentte Türk nüfusu kadar Yunanlıların olduğunu ileri sürdü. Gerçekte Türkler nüfus olarak fazla olmasına rağmen buranın idaresini Türklere vermeyecekleri çok açıktı.¹⁰³⁵

Venizelos'a göre İstanbul'da Rum nüfusu var olmasına rağmen burada bir iddiada bulunmadı. Ona göre İstanbul bir Yunan kenti ama şu an uluslararası bir statüde olduğundan büyük güçlerin burayı kendisine vereceğini hiç düşünmedi. Venizelos, İstanbul üzerinde hak iddia etse de burasının kendisine bırakılmayacağını çok iyi hesapladı. İstanbul'da verdiği tavize karşılık Lloyd George elbette kendisi için bir şey düşünürdü. Lloyd George İstanbul'un Türklerin elinden alınıp özel bir rejime sahip olmasından yanaydı. Türk Sultanı buradan ayrılacak ve Osmanlı'nın yeni başkenti Konya veya Bursa olabilecekti.

¹⁰³² Konferansa katılan Harold Nicolson, babasına yazdığı bir mektupta Venizelos ve Lenin'in Avrupa'daki en büyük iki şahsiyet olduğunu yazdı. Paul C. Helmreich, **Sevr Entrikaları**, İstanbul, 1996, s.28.

¹⁰³³ **Foreign Relations of the United States, The Paris Peace Conference, 1919**, Vol. III, s.861.

¹⁰³⁴ 1915 yılında Yunanlılar İstanbul'un kendilerine verilmediği takdirde savaşa katılmayacaklarını belirttiler. Burası ise Rusya'ya verilmişti. C. Price, **The Rebirth of Turkey**, s. 71.

¹⁰³⁵ **Foreign Relations of the United States, The Paris Peace Conference, 1919**, Vol. III, s. 863.

Diğer yandan bir olasılıkta Sultan Halife ünvanını kullanmaksızın burada oturabilir. Diğer türlü Halife ünvanını kullanması Müslüman dünyasında çok etkili olabilir, bu da Fransa ile İngiltere için sorun çıkartabilirdi. İstanbul'da Müslümanlar Hıristiyanlara göre azınlık durumundadır. Wilson prensibi burada uygulanırsa kesinlikle Hıristiyanlar çoğunlukta olacaktır. Bunun sonucu olarak küçük Türk devletinin Asya'ya taşınması kaçınılmaz olacaktır. Yeni başkentleri de Asya da olacaktır. İtalyanlar 29 Nisan 1919'da Antalya'ya çıktuktan sonra İzmir üzerindeki haklarını dile getirdiler. İtalya kendisine verilen sözlerin yerine getirilmesini istedi.

Lloyd George ve Venizelos, İstanbul'un uluslararası bir statüde olmasından yanaydı. İtalyanların aceleci davranmasından korkan Müttefikler eski Helen İmparatorluğu'nu Anadolu'ya kadar genişletmek hayali ile yanıp tutuşan Venizelos, isteklerini Lloyd George'ye kabul ettirmekte zorlanmadı. Venizelos, Gelibolu, Biga ve Bursa'nın bir kısmının da uluslararası yönetim altına konmasını istedi. Venizelos, Anadolu'daki Yunan iddialarını tekrarladı.¹⁰³⁶ Müttefikler, Yunanlıların İzmir'e çıkışına izin verirken bir nedeni Yunanlıları kendi yanlarında savaşa girdiği için ödüllendirmek diğer nedeni de İtalya'nın kendi başına hareket etmesinin önüne geçmekti. 1919 Mayıs'ında İtalyan temsilcisi Orlando'nun yokluğunda Yunanlıların İzmir'e çıkmasına izin verildi.¹⁰³⁷ Bu Lloyd George'nin kişisel bir tercihi idi.¹⁰³⁸ Ancak Yunanlıların İzmir'e çıkması üç devlet arasındaki ilişkiyi parçaladı. Diğer yandan Yunanlılar Mustafa Kemal Paşa'nın örgütlemeye çalıştığı milli harekete müdahale etmeyerek onun zaman kazanmasını sağladı.

İtalyan ihtiraslarına set çekmek için bütün batı Anadolu'yu Yunanlara verme amacını güden bu davranış Türkiye'de birbirini izleyen zincirleme tepkiye yol açtı. Yüksek Müttefik Konseyin, Anadolu'da Yunan idaresi altında bir bölge kurulması kararı, Büyük Devletlerin uygulamaya koydukları amaçların en ihtiraslısı oldu. Yunan çıkartması Türklerin derin bir uykudan uyanmasına vesile oldu. Bu milli harekete güç vererek Mustafa Kemal Paşa gibi bir lideri hareketin başına geçirmiştir. Yunanlılar İzmir'de Yunanlıların çoğunluk olduğu

¹⁰³⁶ *Ibit.*, s. 863-865.

¹⁰³⁷ İtalya, Osmanlı Devleti'nin paylaşılmasında beklediklerini bulamadığı için Müttefik devletlerin kendisine ihanet ettiğini düşündü. A. Toynbee, **Türkiye, Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, s.89.

¹⁰³⁸ 12 Ekim 1919'da İstanbul'daki Müttefiklerarası Komisyon'un İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali hakkında vermiş olduğu raporda, Aydın'daki Hıristiyanların durumunun iyi olduğu, İzmir'in işgali yanlış bilgilere dayandırılarak Barış Konferansı tarafından emredilmiş olduğunu ve sorumluluğun bu yanlış bilgileri vermekte ısrar etmiş olan hükümetler ve kişilere ait olduğunu belirtmiştir. A. Toynbee, s. 91.

iddiasına bulundu. Diğer taraftan Aydın'ı da işgal etmelerine Müttefikler göz yumdu. Aydın'ın o dönemde Batılı kaynakalara göre nüfusu 30,000'di. Bunun yalnızca 8,000'ni Rum'du.¹⁰³⁹

Yunan iddiaları, istekleri yalnızca İzmir'le sınırlı değildi. Fransızlar da Yunanlıların İzmir'deki taleplerine olumlu yaklaştı. Fransızlar İtalyanlara karşı Yunanlıların bir denge oluşturacağını düşündü. Bu durumda Türklere yaşayabilecekleri bir yer nerdeyse bırakılmıyordu. Türklerin çoğunlukta olduğu yerler hariç diğer yerlerdeki egemenliklerine kesinlikle son vermek istediler. Marmara'da Rum nüfusun çok olduğu ileri sürülerek burasının Türkler'den alınarak Yunanistan'a verilmesi gerektiği ileri sürüldü. Çanakkale Boğazı da uluslararası statüde olmalı idi. Ülkenin batı bölgeleri Osmanlı Devleti'nden ayrılıp Yunanistan'a verilerek Asya ile bağlantı kesilmeli. Yalnızca etnik bakımdan değil coğrafi ve tarihi açıdan da Avrupa ile Anadolu ayrılarak Türklerin Avrupa ile bağlantısına son verilmek istendi.¹⁰⁴⁰ 4 Haziran 1919'da İngiliz uzmanlar Yunanistan'ın Türkiye'de büyük zorluklarla karşılaşacağını belirtmelerine rağmen Lloyd George, ne olursa olsun Türkler için son derece kötü de olsa bu barış şartlarını kabul ettirebileceklerini belirtti. Türk direncinin artması, Müttefiklerin Türkiye'ye karşı harekete geçmesini zorlaştırdı. 1920 Martı'nda L. George ve Fransız Başbakanı M. Millerand, yaptığı açıklamada Türkiye'deki düzensizliğe son vermek için kendilerinin asker göndermeyeceklerini açıkladılar.¹⁰⁴¹

İtalyanlar ve Yunanlılar kendi işgal bölgelerini kolayca genişletemediler. İngilizler Irak ile Ermenistan arasında Kürdistan'ı oluşturarak Türklerle aralarında tampon bir bölge yaratmak istediler.¹⁰⁴² Yunanlılar Aydın'ı yakıp yıkarken L. George, bu konuda bir soruşturma komisyonunun kurulmasına engel olurken gerekçe olarak dünya kamuoyu önünde Yunanlıların olumsuz bir imaja sahip olmasını önlemeyi istedi. Diğer taraftan Türkler Anadolu'da büyük çoğunluğu teşkil etmesine rağmen kendi kaderlerini belirleme hakkının verilmesinden de kaçınıldı. İtalyanlar, Lloyd George'ye kızarak Anadolu'da daha fazla riske girmeden Mustafa Kemal yanlısı milliyetçileri desteklemeye başladı. İtilaf Devletleri arasındaki çatlak oldukça büyüktü. Hint Müslümanları da İngiltere'nin Türkiye'ye karşı izlediği politikaya karşı idi.¹⁰⁴³

¹⁰³⁹ T. Williams, **Turkey A World Problem To-Day**, s.12.

¹⁰⁴⁰ **Foreign Relations of the United States, The Paris Peace Conference, 1919**, Vol. III, s.869.

¹⁰⁴¹ T. Williams, s.19.

¹⁰⁴² İngilizler Kuzey Irak'ta bir Kürt Devleti kurmaya sıcak bakmaya başlarken bölgedeki denetimi daha kolay sağlayacaklarını planladı. P. C. Helmreich, **Sevr Entrikaları**, s.19.

¹⁰⁴³ L. Marashlian, **The Armenian Question from Sevres to Lausanne: Economics and Morality in American and British Policies, 1920-1923**, s.25.

San Remo'daki kararlar basında yer almaya başlayınca Türklerin tepkisi geçikmedi. Nitekim çok geçmeden Mustafa Kemal Paşa önderliğinde yabancı güçlere karşı direniş haberleri Batı basınında görölmeye başlandı.¹⁰⁴⁴ Ankara'daki Milliyetçiler üzerine gönderilen Hilafet ordusu başarısız olunca Venizelos, Yunan askerlerini Türklere karşı kullanılmasını istedi.¹⁰⁴⁵ Bu teklif İngiltere ve Fransa tarafından kabul edildi. Böylece Yunanistan'ın Anadolu macerası başlamış oldu.

Sevr Anlaşması'nın içeriğı belli olduktan sonra Lord Curzon, Yunanlılara verilen Osmanlı topraklarını açık bir şekilde savunarak bu durumun bir savaşa yol açmayacağını söyledi.¹⁰⁴⁶ Sevr Anlaşması'nın imzalanması çok fazla bir şeyi değıştirmedi. İtilaf Devletleri Osmanlı Devleti'ne bir nota vererek anlaşmanın imza edilmesini aksi takdirde gerekli önlemlere başvuracaklarını açıkladılar.¹⁰⁴⁷ Osmanlı hükümeti Sevr Anlaşması'nı kabul ettiğı için sert bir şekilde eleştirilirken milliyetçi hareket daha da güçlenmeye başladı.¹⁰⁴⁸ Fransızlar Anadolu'da bir askeri harekâta girmekten kaçındı. İtalya ise Konferans'ta kendisinin aldatıldığını düşünerek Yunanlıların askeri hareketini baltalamaya çalıştı. İngiltere ise daha fazla riske girmeyerek bir an önce Anadolu'dan çıkmaya çalıştı. Böylelikle Türklerin aleyhine çalışan bütün azınlıklar büyük devletlerin desteğini arkasında bulamayınca Anadolu'nun taksimi başarısızlıkla sonuçlandı

Sonuç

Osmanlı Devleti, savaştan yenik çıkması üzerine ülkedeki azınlıklar İtilaf Devletleri ile yakın bir ilişkiye girdi. Bunların temel amacı dağılan Osmanlı İmparatorluğu içerisinde kendi devletlerini nüfus yapısına bakmadan kurmaya çalışmak oldu. Diğer taraftan İtilaf Devletleri, Osmanlı Devletinden Arap topraklarını kesinlikle ayırmayı planlarken İstanbul'da da uluslararası bir yönetim altında ayrı bir siyasi birlik kurmayı düşündüler. Lloyd George, Türk düşmanlığını Paris Barış Konferansı'nda da sergileyerek en ağır barış

¹⁰⁴⁴ **The Times**, 9 June 1920.

¹⁰⁴⁵ *Ibit.*, 10 June 1920; Böylelikle Venizelos'a göre yeterli güce sahip olmayan Mustafa Kemal Paşa'nın yenilmesi kaçınılmazdı. Yunanlılar için bu büyük bir fırsat idi.

¹⁰⁴⁶ İstanbul konusunda ise Müslümanların hislerini dikkate aldığı, Türklere adil bir barış anlaşması sunduğunu belirtti. *Ibit.*, 4 August 1920.

¹⁰⁴⁷ *Ibit.*, 7 August 1920.

¹⁰⁴⁸ Sevr Antlaşması'ndan sonra İstanbul'daki Türkler, İşgal güçlerine karşı oldukça pasif kaldı. İtilaf kuvvetlerinin tahriklerine kapılmayarak Türkler kentten göç etmeyerek İstanbul'u yabancılara bırakmadılar. Mufaty-zade K. Zia Bey, **Speaking of Turks**, New York, 1922, s.24.

koşullarını kabul ettirmeye çalıştı. Diğer taraftan İngiliz kuvvetleri yerine Yunanlıları kullanarak barış şartlarını uygulatma yoluna gitti. İtilaf Devletleri'nin uygulamaları Wilson prensiplerine aykırı olmasına kimse itiraz edemedi. Onlar Birinci Dünya Savaşı'nda mütareke imzalamış devletleri ağır bir şekilde cezalandırma yoluna giderek intikamcı bir tutum takındılar. Osmanlı Devleti İtilaf Devletleri'nin planlarından habersiz uzun süre adil bir barış beklentisini sürdürdü. Osmanlı Meslis-i Mebusan'ı Misak-ı Milli'yi açıklayarak kendi barış şartlarını dünya kamuoyuna açıklarken Batılı devletlerin planları ile taban tabana ters düştüğünü gösterdi.

ABD'nin Anadolu'da her hangi bir mandaterlik üstlenmemesi üzerine Türkiye konusu sürekli ertelendi. Bu ertelenme kendi aralarında görüş ayrılıklarını artırırken aynı zamanda bu Mustafa Kemal Paşa'ya işgalcilere karşı direnebilmek için zaman kazandırdı. Yunanlıların İzmir'e çıkması Türklerin mücadele azmini artırırken barış şartlarını Anadolu'da kolayca uygulanamayacağına da göstergesi oldu. Ermeniler, Paris Barış Konferansı'nda tehcir konusuna fazla değinmeyip savaşta Müttefikler tarafında savaştıklarını kuvvetli bir şekilde vurguladılar. Bu muharipliğin silah arkadaşlığının karşılığını alma hakları olduğunu, İtilaf devletlerinden de bunu beklediklerini söylediler. Ermeniler Anadolu'da Büyük Ermenistan'ı ABD mandaterliği altında kurabileceğini ümit etti. Ancak ABD Başkanı Wilson'un bunu çok istemesine rağmen ABD Kongresi'nin buna yanaşmaması üzerine Ermeni rüyası sona erdi. İngilizler ise Yunanlıları destekleyerek Anadolu'da büyük Helen devletini gerçekleştirme fırsatını Venizelos'a sundu.

Padişah Vahdettin ve Damat Ferit Paşa, İngilizlerle yakın bir ilişkiye girerek iyi bir barış yapma beklentisi onların Paris'te olup bitenlerden haberlerinin olmadığını göstermektedir. Lloyd George, kesinlikle Türklere Anadolu'da küçük bir devlet kurma olanağı tanıdı. Bir daha Türklerin büyük bir devlet olarak tarih sahnesinde yerini almaya yönelik girişim kağıt üzerinde Sevr Anlaşmasında gerçekleşti. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın kararlı tutumu hem Ermenilerin hem Yunanlıların hem de Kürtlerin beklentilerine, hayallerine son verdi.

OTURUM BAŞKANI- Teşekkür ederim. Şimdi Sayın Hayri Çapraz "Rusya İçin Şark Meselesi Nedir?" konulu tebliğini sunacak.

Dr. HAYRİ ÇAPRAZ (Süleyman Demirel Üniversitesi)- Teşekkür ederim Sayın Başkan.

Sayın hocalarım, değerli katılımcılar, kıymetli öğrenci arkadaşlarım; benim bildirim iki kısımdan oluşuyor. Birinci kısmında Rus tarihçiler tarafından Rusya'daki tarih yazımındaki Şark Meselesi nasıl algılanmış, onu değerlendirmeye çalışacağım. İkinci kısımda da, bu eserleri göz önüne alarak ve bizim tarihçilerimizin bize yazmış olduğu Rusya tarihi kitaplarını, araştırmalarını inceleyerek, sonuçlara ulaşmaya çalışacağım.

Şark meselesi 19. Yüzyılda Rusya'nın dış politikasının odak noktasında yer almıştır. Özellikle 19. Yüzyıl Rusya'sının dış politikasında odak noktası olmuştur. Çünkü 19. Yüzyılda Rusya birçok alanda altın çağını yaşamaktadır; özellikle edebiyatta ve bu arada da diğer sosyal bilimlerde ve kendi kendini sorgulamaktadır. Rusya, "ben kimim, biz nereye gidiyoruz?" gibi sorularla karşı karşıya kalmıştır. Bu arada, ilginç sorulardan biri de, "Şark Meselesi bizim için ne anlam ifade ediyor, biz niye bu işin içindeyiz" gibi bir soruya da cevap bulmaya çalışmışlardır. Benim incelemem sırasında özellikle bu bağlamda iki kişi dikkatimi çekti. Bir tanesi, ünlü Rus tarihçisi Sergey Mihaliyoviç Salavyov; diğeri de, Nikolay Yakoviç Danilevski'dir. İkisinin de görüşleri bana oldukça ilginç geldi, aktarmak istiyorum.

Sergey Mihaliyoviç Salavyov Şark Meselesi'nin, Avrupalı insanın Avrupa ile Asya arasındaki ruhani farklılığı anlamasıyla başladığını öne sürmektedir. Bu bağlamda "*Mesele*", Asya ile Avrupa arasında süren ezeli bir mücadeledir ve dünya tarihinin tüm aşamalarında mevcut olmuştur. Salavyov'un deyimiyle, bu mücadelede Asya, stepin öldürücü tesirini; Avrupa denizin huzurlu ve canlı tesirini temsil etmektedir. Başka bir ifadeyle, deniz ve stepin mücadelesidir Şark meselesi.

Nikolay Yakoviç Danilevski'nin Şark Meselesi anlayışında ise, daha çok bir medeniyetler çatışması gibi algılama vardır. Helen-Roma, Roma-Eski Sami, Roma-Helen, Roma-Germen ve son olarak Roma-Germen ittifakına karşı Slav mücadelesi şeklindedir.

Şark Meselesi'le ilgili bu yaklaşımları, bildirim kapsamı içinde değerlendireceğim.

RUSYA İÇİN ŞARK MESELESİ NEDİR?

Rusya'daki Tarih Yazımında Şark Meselesi

XIX. Yüzyılda Avrupa kamuoyunu ve siyasi iktidarlarını meşgul eden başlıca meseleler, Danimarka Meselesi, Prusya Meselesi, İtalya Meselesi, Lehistan Meselesi ve Şark Meselesi'dir. Bunlardan son ikisine, Rusya doğrudan müdahil olmuştur. Hatta Şark Meselesi, XIX. Yüzyılda Rusya'nın dış politikasının odak noktasında yer almıştır. Bu nedenle, Şark Meselesi'nin ne olduğu ve Rusya için ne anlam ifade ettiği, Rusya'nın rolünün bu meselede ne olması gerektiği konusunda, birçok Rus düşünür ve tarihçi yorumlar-çalışmalar yapmışlardır. Yapılan çalışmalarda, Şark Meselesi'nin anlamı ve tarihi sınırları konusunda farklı farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır.

Bazı araştırmacılar, Şark Meselesi'ni, Balkanlar'daki Slavların Rusya'nın yardımıyla Türk hâkimiyetinden kurtarılması olarak nitelerken, diğer bir grup araştırmacı ise, Hıristiyanlık-Müslümanlık çatışması olarak değerlendirmiştir. Hatta bazı Rus düşünürler meseleyi Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan toprakları ve diğer hâkimiyet alanlarında Avrupa-Rusya çatışması olarak yorumlamışlardır. Bunların yanında, Meseleyi daha da derinleştiren yorumlar da olmuştur. Bu bağlamda, Türk-Avrupa veya Avrupa-Türk-Rus mücadelesi olmasından çok, Doğu-Batı mücadelesi şeklinde tarihi bir olgu olduğu yönünde yaklaşımlar da ileri sürülmüştür.

Şark Meselesi'nin ne olduğu ve Rusya için ne anlam ifade ettiği hususunda, özellikle XIX. Yüzyılın ikinci yarısında çok sayıda çalışmalar yapılmış ya da XIX. Yüzyıl Rusya tarihi ile ilgili eserlerde bu konuya sıklıkla değinilmiştir. Çünkü Rusya'nın Boğazlar'a verdiği önem, Balkan Yarımadası'ndaki bağımsızlık hareketlerine ilgisi ve gelişen endüstrisiyle beraber ortaya çıkan Rus tüccarların Yakındoğu pazarlarına katılma isteği gibi faktörlerden dolayı Şark Meselesi, XIX. Yüzyıl Rus dış politikasının odak noktasında olmuştur. Bu dönemde yapılan çalışmalarda ünlü Rus tarihçisi Sergey Mihayloviç Solovev'in ve Nikolay Yakovleviç Danilevski'nin Şark Meselesi'ne bakış açısı oldukça ilginçtir.

Sergey Mihayloviç Solovev, Şark Meselesi'nin, Avrupalı insanın, Avrupa ile Asya arasındaki ruhani farklılığı anlamasıyla başladığını öne sürmektedir. Bu bağlamda mesele Asya ile Avrupa arasında süren ezeli bir mücadeledir. Dünya tarihinin tüm aşamalarında (İlkçağ, Ortaçağ, Yeniçağ, Yakınçağ) mevcut olmuştur. Solovev'in deyişiyle bu mücadelede Asya, stepin öldürücü tesirini,

Avrupa; denizin huzurlu ve canlı tesirini temsil etmektedir. Başka bir ifadeyle, deniz ve step'in mücadelesidir.¹⁰⁴⁹ Bu çıkarım tarihi akış içinde incelendiğinde; Avrupa tarihinde görülen Grek-İtalyan kavimlerinin Doğuyla mücadelesi, Hun saldırıları ve bunun sonucunda kavimler göçüyle Volga ve Don steplerinin Türk ve Moğol milletleri ile dolması, Haçlı seferleri, Avrupa'nın güney doğu ucunda Türklerin hâkimiyet kurması şeklinde görülmektedir.¹⁰⁵⁰

Nikolay Yakovleviç Danilevski'nin (1822-1885) Şark Meselesi anlayışında ise, daha çok medeniyetler çatışması gibi bir algılama vardır. Helen-İran, Roma-Eski Sami, Roma-Helen, Roma-Cermen ve son olarak Romen+Cermen – Slav mücadelesi bu çatışmanın örnekleridir. Danilevski'ye göre bunlardan Romen+Cermen – Slav mücadelesi Şark Meselesi olarak ünlenmiştir ve Roma-Grek mücadelesi olarak bilinen eski Doğu meselesinin devamıdır.

Böylece, Danilevski XIX. Yüzyıldaki Şark Meselesi etrafında dönen mücadeleyi, Sergey Mihayloviç Solovev gibi Asya-Avrupa, Doğu-Batı mücadelesi olarak değil, Romen+Cermen veya Katolik dünyasının Grek+Slav veya Ortodoks dünyası ile mücadelesi olarak değerlendirmektedir. Bunlardan birisi Roma'nın, diğeri de Grek medeniyetinin mirasçısıdır. Bu mücadelenin fikir ve amacı; Roma+Cermen dünyası için; kendi iktidarını ve nüfuzunu Grek+Slav dünyasında yaymak, her neye mal olursa olsun, o dünyayı (Grek+Slav dünyasını) kendi boyunduruklarına alarak, yeni bir Slav kültürünün doğmasını engellemektir. Ortodoks Rusya ve tüm Slav dünyası için ise; Slav medeniyetinin kendisine has gelişimini engelleyen Katolik dünyasının düşüncelerini etkisiz hale getirmektir. Kısacası, Şark Meselesi, Batı Avrupa için, Rusya'nın doğal gelişimini durdurmak ve onun gücünü yok etmek; Rusya için ise bu tehlikeden kaçınmaktır.¹⁰⁵¹

Eğer Şark Meselesi'ne Danilevski'nin açısından bakacak olursak, birçok araştırmacı için bu Mesele'nin odak noktasında bulunan Türklerin rolünün ne olduğu sorusu ile karşı karşıya kalıyoruz. Bu çatışmada, Danilevski'nin Türklere verdiği rol oldukça ilginçtir. Grek+Slav – Romen+Cermen çatışmasında *Osmanlı İmparatorluğu istemeyerek, Balkan halklarını Romen+Cermenlere karşı koruyuculuğu rolünü üstlenmiştir.*¹⁰⁵²

¹⁰⁴⁹ Sergey Jigarev, **Ruskaya Politika O Vostoçnom Voprose**, Moskva, 1896, s. 6.

¹⁰⁵⁰ *Ibit.*, s. 7.

¹⁰⁵¹ V.S. Orlov, "Rossiya i Evropa: Problemi İdentiçnosti," **Evropa na Paroge XXI veka**, s. 211.; Sergey Jigarev, s. 8.

¹⁰⁵² *Ibit.*, s. 16.

Danilevskinin görüşünü paylaşan birçok taraftarı, Rus literatüründe görmek mümkündür. Bunlardan birisi Baharov'dur. Ona göre Şark Meselesi, "Romen+Cermen" halklarının Slav kavimleri ile bitmez tükenmez mücadelesidir. Batı Avrupa, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkıntısı üzerine büyük, hür ve bağımsız bir Grek-Slav devletinin çıkacağı korkusuyla bu mücadeleyi sürdürmektedir. Aynı bakış açısını Slavyanofil düşüncenin¹⁰⁵³ önderlerinden Aksakov'da savunmaktadır. Ona göre Şark Meselesi Latin inancının Grek inancına, Latin dünyasının Ortodoks dünyasına bakışı meselesidir.¹⁰⁵⁴

Yine, XIX. Yüzyılın önde gelen Rus tarihçilerinden Mihail P. Pogodin (1800-1870), Danilevskinin anlayışına yakın bir anlayışla Batı'yı irdelemektedir. Ona göre; tarihi bakımdan Avrupa'yı batı-doğu diye iki ana bölüme ayırabiliriz. İlkine Cermen ahali hâkimdir, ikincisine Slav. Birincisi fethedilmiş, ikincisi işgal altındadır.¹⁰⁵⁵

Gerek Segey Mihayloviç Solovev'in gerekse Danilevski'nin Şark Meselesi anlayışları kendi içinde tenkit edilebilir, eleştirilebilir. Ancak burada dikkati çeken asıl husus, her ikisinin de ortak yönüne baktığımızda, Şark Meselesi olarak var olan mücadelenin temellerinin çok eskiye dayandığı ve bir süreklilik içinde olmasıdır. Bu itibarla da, XIX. Yüzyılda, böyle bir meselenin çıkmasının çok doğal ve hatta kaçınılmaz olduğu anlaşılmaktadır.

XIX. Yüzyıldaki bazı araştırmacılar ise, Şark Meselesi'nin kökünü tarihi derinliklerde aramayıp, XV. Yüzyıl ve sonrası ile sınırlı tutmaktadır. Bu görüş sahipleri Mesele'ye, Rusya'nın Ortodoks - Slav halklarını Osmanlı hâkimiyetinden kurtarması sorumluluğu olarak bakmaktadırlar. Şark Meselesi üzerine o dönemde yorum yapmış isimlerden birisi V. Nekludov'dur.

V. Nekludov'a göre, Şark Meselesi'nde Rusya'nın hedefi, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yaşayan Slav ve Ortodoks halkların huzurlu ve kendini geliştirebilecekleri bir ortamın hazırlanmasının temin edilmesidir.¹⁰⁵⁶ *Nekludov, belli bir sınırdan sonra Rusya'nın toprak ele geçirmesinin ihtiyacı olmadığına dikkat çekmektedir. Bu itibarla, "Rusya, Kırım'ı ele geçirip, Türk*

¹⁰⁵³ Slavyanofil düşünce, XIX.Yüzyılın ilk yarısında Rusya'da ortaya çıkmış düşünce hareketidir. Rusya'nın tarihi gelişiminin kendine has ve Avrupa'dan farklı bir yapıya sahip olduğu fikrini savunur.

¹⁰⁵⁴ Sergey Jigarev, s. 8, 9.

¹⁰⁵⁵ Alexandre Koyre, **19. Yüzyılın Başlarında Rusya'da Batıcılık, Ulusçuluk ve Felsefe**, Belge Yayınları, 1994, s. 109, 110.

¹⁰⁵⁶ V. Nekludov, "Vostocniy Vopros," **Ruskiy Vestnik**, Tom 53, god 1864, s.631.

ordularını Tuna'nın diğer tarafına atarak, uzun yıllardır hedeflediği amacına ulaşmıştır. Bükreş Antlaşması iki taraf arasındaki düşmanlıklara son vermiştir. Bundan sonra Rusya'nın daha ileriye gitmesine, yeni topraklar ele geçirmesine gerek var mıdır?" Diye sormaktadır. Rusya'nın yeni topraklar ele geçirmesine gerek yoktur, geriye kalan sadece, kendi etnik grubundan olan ve aynı inanca sahip olduğu Osmanlı İmparatorluğu sınırları içindeki halklara (Slav-Ortodoks) iyi bir ortam sağlanması için barışçı yollarla gayret etmektir, şeklinde Meseleye bakış açısını dile getirmiştir.¹⁰⁵⁷

V. Nekludov'un Mesele'ye bakış açısının objektif analizi açısından, makalesini yazdığı dönemde Rusya'nın durumunu göz önüne almakta fayda vardır. Nekludov, makalesini 1864 yılında yayınlamıştır. Bu sırada Rusya, Kırım Savaşı'ndan çıkmalı sekiz yıl olmuş ve bu savaşta ciddi bir yenilgi almıştır. Uluslararası ilişkilerde Rusya'nın, tek başına istediği kuralları dikte edecek güçte olmadığı görülmüştür. Hatta Şark Meselesi gibi bir konuda, tek başına hiçbir devletin fiziki kuvvet yoluyla, istediği şekilde Mesele'ye yön vermesinin zor olduğu bir dönemdir. Bu nedenle Nekludov, çalışmasında Rusya'ya mantıklı bir yol teklif etmektedir. Belli bir sınır genişlemesinden sonra, Osmanlı İmparatorluğu'ndan toprak kazanımları yerine, onunla diplomatik ilişkiler kurarak, barışçı yollardan hedeflerine ulaşmasının uygun olacağını savunmaktadır. Aksi hareketler, Rusya aleyhine olarak, Avrupa'nın tepkisine yol açacağını ortaya koymaktadır.

Ünlü Rus tarihçisi Vasili Osipoviç Kluçevski de (1841-1911), V. Nekludov'un görüşlerine benzer bir yaklaşım sergilemiştir. Ancak, O, Nekludov'un, Osmanlı İmparatorluğu aleyhine Rusya'nın belli sınırlara ulaştıktan sonra, „Avrupalı devletlerle çatışmamak için bir noktada durması ve diplomatik ilişkilere başvurması fikrine, daha farklı yaklaşmaktadır. Kluçevski'ye göre, Rusya'nın, güneyde “kendi doğal sınırlarına” ulaştıktan sonra, gerek Avrupalı devletlerin tepkisinden dolayı, gerekse alınmak istenen toprakların coğrafi olarak uzak olması sebebiyle ilerlemesi zordur. Ancak, hedefte Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması vardır. Bunun için de iki yol kullanılmıştır. Birincisi; Avrupalı devletlerle ortak olarak Osmanlı topraklarını paylaşmak, ikincisi; Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yeni devletlerin kurulmasını sağlamaktır.¹⁰⁵⁸ Kluçevski, Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik politikasını bu şekilde özetleyerek, onun Şark Meselesi'nde izlediği

¹⁰⁵⁷ *Ibid.*, s.621.

¹⁰⁵⁸ V.O. Kluçevski, **Ruskaya İstoriya**, Tom III, Rostov na Donu, s.440, 441.

politikayı da ortaya koyuyordu. Rus Dış politikasında uluslararası ilişkilerdeki dengelere göre bazen birincisi bazen ikincisi ön plana geçmiştir. Bazı zamanlarda ise ikisinin birden karma şekilde uygulandığı görülmüştür.

Çarlık dönemi araştırmacılarından gerek Nekludov, gerekse Kluçevsiki'de dikkati çeken temel ortak nokta, Osmanlı İmparatorluğu aleyhine Rusya'nın belli sınırlara ulaştıktan sonra, Osmanlı ile değil, Avrupalı devletlerle karşı karşıya olduğudur. Bu durumda Rusya'nın izlediği yol olarak, Osmanlı İmparatorluğu topraklarının ya ortak paylaşımı, ya da onun topraklarında bağımsız devletler kurulması politikasının benimsediğine dikkat çekmişlerdir.

XIX. Yüzyılda Şark Meselesi üzerine yazan R. Fadeev, Şark Meselesi'ni Balkan Slavları'nın birleşme meselesi olarak değerlendirmiştir. Bu nedenle de Şark Meselesi'nin önünde Rusya için başlıca engelin İngiltere ve Fransa'nın değil, Avusturya'nın olduğunu belirtmiştir. Fadeeve göre, Rusya Boğazlar'a Avusturya'nın yanından değil, ancak üzerinden ulaşabilir.¹⁰⁵⁹

Rus dış politikasında, alternatif bir politika olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupalı devletlerle ortak paylaşım fikrinin var olduğu, Sovyet dönemi tarihçilerince de belirtilmiştir. E.D. Verbitski, Çarlık Rusyası'nın, İstanbul ve Boğazlar kendisinde kalmak kaydıyla, Batı Avrupalı Büyük devletlerle Osmanlı İmparatorluğu'nun, tamamen paylaşılması politikasını benimsediğini kaydetmiştir. Ancak Sovyet döneminde dikkati çeken diğer bir görüş de, A.M. Satnislavski tarafından ileri sürülen, Rusya'nın rakipleri aleyhine Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünü korumaya çalıştığı görüşüdür. Bunun için delil olarak, XIX. Yüzyılın başında Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğü için Fransa'ya karşı izlediği politika gösterilmiştir.¹⁰⁶⁰

Sovyet tarihçilerinin çoğunluğunda dikkati çeken nokta, Şark Meselesi'ni XVIII-XX. Yüzyıl arasında cereyan etmiş bir mesele olarak değerlendirmeleridir. Bu tarihçiler, Rusya'nın Karadeniz'e çıkmasıyla böyle bir Mesele ile karşı karşıya kaldığının altını çizmişlerdir. Sovyetler Birliği döneminde Şark Meselesi'nin yorumlanmasında, tarihçi Mihail Nikolayeviç Pokrovski'nin (1868-1932) görüşleri etkili olmuştur. Pokrovski, Şark Meselesi'ni, Batılı büyük devletlerin Yakındoğu'da bilhassa Osmanlı İmparatorluğu'nda hâkimiyet kurma mücadeleleri sırasında ortaya çıkmış uluslar arası çelişkiler bütünü

¹⁰⁵⁹ R. Fadeev, **Mnenie O Vostoçnom Voprose**, S. Peterburg ,1870, s. 29,30,31.

¹⁰⁶⁰ **İtogi i Zadaçi İzüçenie Vneşney Politiki Rossii**, Otvetstvennyy Redaktor; Akademik A.L. Naroçnitskiyi, Moskva 1981, s. 216.

olarak görmektedir.¹⁰⁶¹ *Yine buna benzer bir tanım 1978'de Rus Dış Politikası'nda Şark Meselesi adlı çalışmada verilmiştir: Şark Meselesi, "Osmanlı İmparatorluğu'nun düşüşü, onun hâkimiyeti altındaki halkların milliyetçi-özgürlükçü mücadelelerinin başlaması ve Avrupalı devletlerin Ortadoğu'daki çıkarlarının çatışmasıyla bağlantılı olan, XVIII. Yüzyılın ikinci yarısında çıkmış XX. Yüzyılın başına kadar sürmüş uluslararası problemdir."*¹⁰⁶²

Sovyet döneminin düşüncesini en iyi yansıtan eserlerden biri olan *Rus Dış Politikasında Şark Meselesi* adlı çalışma, Şark Meselesi'ni üç etaba ayırmıştır. Birincisi; XVIII. Yüzyılın sonundan Kırım Savaşı'na (1853) kadar olan dönemdir. Bu dönemde Rusya'nın amacı, Karadeniz'e çıkmak ve güney sınırlarını sağlamlaştırmaktır. Diğer hedef ise, Balkan halkları üzerinde saygınlık (prestij) kazanmak ve bu bölgede nüfuzunu güçlendirmektir.¹⁰⁶³ İkincisi; Kırım Savaşı'ndan XIX. Yüzyılın 90'lı yıllarının ortalarına kadar devam eden dönemdir. Bu dönemde Rusya'nın politikası Paris Antlaşması'nın kendisi için getirdiği sınırlamaları kaldırmaktır. 1871 Londra Konferansı ile Rusya bu amacına ulaşmıştır. Bundan sonra Rus dış politikasının merkezine Balkanlar yerleşmiştir. Üçüncüsü; 1897 Rusya-Avusturya Konvansiyonu ile başlayan Birinci Dünya Savaşı'na kadar uzanan dönemdir. Bu Antlaşma ile Rusya ve Avusturya Balkanlar'da mevcut statükonun korunmasında anlaşmışlardır. Bu dönemde Rus dış politikası, dünyadaki emperyalist çatışmalar doğrultusunda şekillenmiştir. Geçici olarak Rus dış politikasında Uzak Doğu ön plana çıkmıştır. Ancak, 1904-1905 Rus-Japon Savaşı'nda Rusya yenilmesi üzerine, dikkatini Boğazlar ve Balkanlar'a tekrar çevirmiştir. Balkanlar'da Avusturya-Macaristan ve Almanya'ya karşı oluşacak bir Balkan Birliği'ne destek vermiştir. Bu nedenle, Birinci Dünya Savaşı'nda Balkan Yarımadası savaş alanlarından birisi olduğunda, hem İtilaf Devletleri'nin politikasının, hem de savaşan tarafların karşılıklı çıkarlarının çeliştiği bir yer olmuş ve bu üçüncü etapta Şark Meselesi karmaşık bir hal almıştır.¹⁰⁶⁴

Gerek XIX. Yüzyılda, gerekse XX. Yüzyıldaki çalışmalarda, Şark Meselesi'nde Rusya'nın hedefi etnik ve dini içerikli gibi görünmektedir. Ancak, Rusya'nın hedefinin dini ve etnik olmadığı, politik olduğu yönünde de görüşler

¹⁰⁶¹ **İtogi i Zadaçi İzuçenie Vneşney Politiki Rossii**, s. 191.

¹⁰⁶² V.A. Georgiev, N.S. Kinyapina (otvetstvennyy redaktor), **Vostocniy Vopros vo Vneşney Politike Rossii**, M.T.Pançenkova, V.İ. Şeremet, Moskva 1978, s. 4.

¹⁰⁶³ *Ibit.*, s. 6.

¹⁰⁶⁴ *Ibit.*, s. 7.

ileri sürülmüştür. Bazı yazarlar, dini ve etnik içerikli gösterilen politikanın asıl amaç için bir bahane olduğunu düşünmüşler ve böyle de savunmuşlardır. Bu yönde bir düşünce 1855 yılında Kırım Savaşı devam ederken Şark Meselesi hakkında yazan Boris Çiçerin'den gelmiştir. Çiçerin'e göre Şark Meselesi, "Rusya'nın kutsal bir mücadelesinden çok, politik çıkarları için verdiği bir mücadeledir. Öncelikle Kırım Savaşı'nın kutsal olduğu düşüncesini atmak lazım. Hükümet, dindaşlarının ve Hristiyan kilisesinin savunuculuğu için savaşa giriştiği bususunda halkı inandırmaya çalıştı. Kudus'ün ele geçirilmeye çalışılması, politik çıkarlara ulaşmak için bahanedir. Bizim kendimizdeki sistem –Osmanlı İmparatorluğu'ndaki sistemle- aynı başlangıca sahipken, Polonya –bizim- boyunduruğumuz altında bulunmasından duyduğu nefretle acı çekerken, biz Türkiye'de ezilen halkları mı kurtarmaya gidiyoruz acaba?"¹⁰⁶⁵ Osmanlı İmparatorluğu'na karşı bizim hedefimiz, hâkimiyetimizi ve nüfuzumuzu genişletmektir. Bu hedefin gerçekleşmesi için Türkiye'nin tebaası olan dindaşlarımız en iyi silah olarak hizmet etmektedir"¹⁰⁶⁶ diyerek, Rusya'nın Şark Meselesi'ndeki asıl amacına dikkat çekmektedir.

Boris Çiçerin'in görüşlerine benzer yaklaşımlar 1883 yılında Prof. Ulyanitski tarafından "XVIII. Yüzyılda Dardanel, Bosfor ve Karadeniz" adlı çalışmasında da ileri sürülmüştür. Rusya'nın dini ve etnik kimliğe dayalı politikası, onun ekonomik çıkarlarını temin etmek için kullandığı gerekçelerdir. Asıl amaç, güney sınır güvenliğinin sağlanması ve güney bölgelerinin ekonomik ve ticari gelişimini sağlamaktır. Bu durumda Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik hedefi, Rus gemilerinin boğazlardan serbest geçişini temin etmek, hatta Osmanlı İmparatorluğu tarafından Karadeniz'de gemilerine serbest dolaşım imkânını engelleyecek unsurları ortadan kaldırmaktır.

Gerek Çarlık dönemi, gerekse Sovyet dönemi çalışmalarında, Şark Meselesi'nde Rusya'nın politikası dini-etnik ya da ekonomik yönden hedefleri gerçekleştirme politikası olarak değerlendirilmiştir. Bunların yanında, etnik, dini ve ekonomik sebeplerin her birinin, Rus dış politikasının Şark Meselesi'nde aynı ölçüde etkili olduğunu savunan çalışmalar da vardır. *Şark Meselesi'nde Rus Politikası*¹⁰⁶⁷ adlı çalışmasıyla Sergey Jigarev Şark Meselesi'nde Rusya'nın iki hedefi olduğunu altını çizmektedir: Karadeniz'de serbest dolaşım ve Slav halkların bağımsızlıklarının sağlanması.

¹⁰⁶⁵ Boris N. Çiçerin, **Vostoçniy Vopros s Russkoy Toçki Zrenia 1855 Goda**, Leybzg, 1861, s. 7.

¹⁰⁶⁶ *Ibit.*, s. 14.

¹⁰⁶⁷ Sergey Jigarev, **Russkaya Politika v Vostoçnom Voprose**, Tom 1, Moskva, 1896.

Rusya İçin Şark Meselesi Nedir?

Rusya için Şark Meselesi'nin ne zaman başladığı, nasıl şekillendiği ve ne ifade ettiğinin anlaşılabilmesi için, Rusların tarihinin ilk dönemlerinden itibaren incelenmesi faydalı olacaktır.

Rusların ataları olan Slavlar, IX. Yüzyılda *Kiev Knezliği (Kiev Rusyası)* etrafında ilk siyasi birliklerini kurmuşlardır. X. Yüzyılda ise (981-982) Hıristiyanlığı kabul etmişlerdir. Kiev Knezliği'nde siyasi teşekkülün güçlenmesinde ve halk üzerinde knez otoritesinin yerleşmesinde Ortodoksluğun rolü büyük olmuştur.¹⁰⁶⁸ Daha sonra, Novgorod, Vladimir, Suzdal, Moskova gibi bölgelerde başka knezlikler (beylikler - prenslikler) ortaya çıkmıştır. XIII. Yüzyılda Doğu Avrupa'ya gelen Moğollar tüm Rus knezliklerini hâkimiyeti altına almışlardır. Ruslar, yaklaşık 250 yıl Moğol-Türk (Altın Orda) hâkimiyeti altında yaşamışlardır. XV. Yüzyılda gittikçe güçlenerek Altın Orda hâkimiyetinden kurtulan Moskova Knezliği, diğer knezlikler üzerinde kendi otoritesini yerleştirerek, Moskova Devletini kurmayı başarmıştır. XVI. Yüzyılda Moskova Devleti, hızla büyümüş ve Çarlık Rusyası'na dönüşmüştür.

XV. Yüzyılda Moskova Knezliği'nin dini olarak güçlenmesinde ve diğer knezlikler üzerinde otorite kurmasında Türklerin İstanbul'u fethetmelerinin rolü etkili olmuştur. Bizans İmparatorluğu, Türklerin gittikçe büyüyen baskısına karşı kendisini savunabilmek için Roma Papalığı ile 1439 yılında Floransa'da bir antlaşma yapmak zorunda kalmıştır. Buna göre, Bizans imparatoru, Ortodoks kilisesi ile Katolik kilisesinin birleşmesini onaylayarak, Ortodoks kilisesi üzerinde Papalığın yüksek otoritesini tanımıştır. Ancak, bu kararı henüz devletleşme yolunda olan Moskova tanımamıştır. Rus kilisesi, Papa'yı baş olarak tanımak isteyen İstanbul Patrikliği'nden ayrılmıştır.¹⁰⁶⁹ Artık Ruslar için, İstanbul semboliktir. İşte böyle bir zamanda Türklerin, İstanbul'u alması Moskova knezliğinin, dini merkez olma yolundaki hedeflerine büyük katkı sağlamıştır.

Moskova'nın dini bir merkez olarak güçlenmesinde rol oynayan diğer bir faktör de, 1472 yılında, Papalık'ın teşviki ile son Bizans İmparatoru XIII. Konstantin'in kardeşi Thomas'ın kızı Sofya Paleolog ile Moskova knezi III. İvan'ın evlenmesidir. Papalığın amacı, Rusları, Katolikliğe yakınlaştırmaktır.¹⁰⁷⁰

¹⁰⁶⁸ Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi**, 3. Baskı, Ankara, 1993, s. 31.

¹⁰⁶⁹ *Ibit.*, s. 102.

¹⁰⁷⁰ *Ibit.*, s. 123.

Ama tarihi olaylar, bu düşünceye aksi yönde gelişmiştir. III. İvan'a bu evlilik, İstanbul'u almak için değil, knezlikleri tek devlet çatısı altında toplayıp, Moskova'yı Ortodoksluğun merkezi yapmak için gerekli olmuştur.¹⁰⁷¹ Moskova'nın üçüncü Roma olduğu, Bizans'ın varisi olduğu yolunda görüşler ortaya çıkmıştır.¹⁰⁷² Böylece, X. Yüzyılda olduğu gibi, XV. Yüzyılda din bir kez daha Rus toplumunun birlikteliğinin sağlanmasında önemli rol oynamıştır. Rus devleti hızla güçlenmeye ve topraklarını güneye, kuzeye, doğuya, batıya her yöne doğru genişletmeye başlamıştır. Rusların bu dönemde bir Şark Meselesi problemi vardır, ya da hedefleri İstanbul'u almaktır demek çok erken ve ön yargılı bir yaklaşım olarak nitelenebilir. Bununla birlikte, Rusların devlet teşekküllerinde ve dünyaya bakışlarında dinin önemli rol oynadığını düşünürsek, eğer bir gün güçlü bir devlet kurduklarında, Ortodoksluğun merkezi İstanbul'u Türklere almak isteyecekleri düşünülebilir. Ancak, ihtimallerden yola çıkarak, XV. yüzyıldan itibaren Ruslar'ın tek hedeflerinin İstanbul'u ele geçirmektir demek, çok doğru olmasa gerektir. Birincisi, XV. yüzyılda Ruslar, yayılcı bir politika izleyerek, sadece güneye değil, her yöne yayılmışlardır. İkincisi, Rusların İstanbul üzerine seferleri, sadece Türkler zamanında değil, Bizanslılar zamanında da (907, 913-914, 944) olmuştur.¹⁰⁷³ Üçüncüsü Rusların güneye yayılma eğilimi onların bulunduğu coğrafyanın da bir özelliğidir. Rusların yaşadıkları ve sonraları hâkim oldukları Doğu Avrupa bölgesindeki tüm büyük nehirler Volga hariç, (Don, Dinyeper, Aksu, Dinyester, Prut, Tuna) Karadeniz'e akmaktadır. XX. Yüzyıl başına kadar ticaretin ve ulaşımın en önemli unsurunun sular olduğu düşünülürse, Rusların güneye yayılmasını coğrafi şartlarla da bağlantılandırmak gerekir. Bu itibarla, Rusların İstanbul'a yönelik ele geçirme politikalarını sadece Türklerin İstanbul'u almalarına bağlamak bir ölçüde doğru olduğu kabul edilebilirse de, bunun yegâne sebep olduğunu söylemek, yanlış olabilir.

XVI. Yüzyıldan XVII. Yüzyılın sonuna kadar Rusların güneye doğru yayılmaları, dini, coğrafi sebeplerle ve toprak kazanımlarının başka devletler, toplumlar nezdinde itibar sağladığı gerekçeleriyle açıklanabilir. Ancak XVII. Yüzyılın sonunda Rusya'nın başına I. Petro'nun geçmesi ile (1696-1725) Rusya'nın yayılmasında rol oynayan dinamiklerde ciddi değişimler olmuştur.

¹⁰⁷¹ M.N. Pokrovskiy, "Konstantinopol," **Vneşnyaya Politika, Sbornik Statey 1914-1917**, Moskva, 1918, s. 8.

¹⁰⁷² Evgeniy Şmurlo, **İstoriya Rossii**, Moskva, 1999, s. 180.

¹⁰⁷³ Lev. N. Gumilev, **Drevnyaya Rus i Velikaya Step**, Moskva 1989, s. 196.

I. Petro, Rusya'nın yayılmasının, dini-kültürel sorumluktan çok, devletin ekonomik gücünün artması için gerekli olduğunu benimsemiştir. O'nun zamanında din, devletin (monarşinin) otoritesi altına girmiştir.¹⁰⁷⁴ O'na göre, güçlü devlet olabilmenin yolları, denizlere ve dünya ticaret yollarına hâkimiyetten geçmektedir. Bunun için Rusya'nın sınırlarının denizlere çıkışı olmalıdır. Bu hedefi gerçekleştirebilmek için, güneyde Türklerle savaşmış (1697 Azak ve 1711 Prut), ancak başarılı olamamıştır. Yine bu sırada, denizlere çıkmak için kuzeyde İsveç ile savaşmıştır. İsveç'e üstünlük sağlamış ve Rusya'nın sınırlarını Baltık Denizi'ne taşımıştır. Böylece, kuzeyde denize ulaşan I. Petro, burada Rusya'nın yeni başkenti Saint Petersburg şehrini inşa ettirmiştir. S. Petersburg, Rusya'nın en önemli ticaret limanı olmuştur. I. Petro Türklere yenilmesine rağmen güneydeki hedeflerinden vazgeçmemiştir. Çarlığının son dönemlerinde Kafkasya'ya sefer düzenlemiştir. Bu sefer sonunda I. Petro, Kafkasya'nın Hazar kıyılarına hâkim olduğu gibi, İran ile ticareti geliştirmek için antlaşma imzalamıştır. Yine, I. Petro zamanında Orta Asya'nın ticaret merkezlerine (1715-1717) inceleme ve işgal amaçlı seferler düzenlenmiştir.¹⁰⁷⁵

Çarlık Rusya'sının yayılma zihniyetinin yeni bir şekil almasında, I. Petro'nun rolü büyük olmuştur. Çarlık Rusyası'nı, Batı Avrupalı devletler gibi, ekonomik düşüncenin ön plana çıktığı kapitalist felsefede bir gelişim sürecine sokmaya çalışmıştır. I. Petro'dan sonra Rusya, birbirinden çok kalın çizgilerle ayrılmasa da, iki tercihle karşı karşıya kalmış gibi görünmektedir: Dini misyonunu yerine getirmek için mi, yoksa ekonomik çıkarlarını koruyacak ve genişletecek güçlü bir devlet için mi mücadele etmelidir? I. Petro'dan yaklaşık 35-40 yıl sonra, Rus tarihinin en önemli simalarından olan çariçe II. Katerina zamanında (1762-1796) bu soruya cevap bulunmaya başlanmıştır.

II. Katerina, Doğu Avrupa'da Lehistan meselesini çözdükten sonra, Rus dış politikasının merkezine güneyi almıştır. I. Petro'nun başaramadığını başarmak, Karadeniz'e çıkmak için Osmanlı İmparatorluğu ile mücadeleye girişmiştir. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile de Karadeniz'e ulaşmıştır. 1783 yılında ise, II. Katerina, Kırım'ı ilhak etmiştir. 1783 yılında Kafkasya'da Gürcistan'ı himayesi altına almıştır. Yine bu yıllarda, Sovyet tarihçilerin iddiasına göre Kırım'ın ilhakına dikkat çekmemek için Avusturya'ya karşı bir yem olan, Balkanlar'da Grek Projesi'ni¹⁰⁷⁶ ortaya atmıştır. Anlaşılacağı gibi, II. Katerina,

¹⁰⁷⁴ Akdes Nimet Kurat, s. 268.

¹⁰⁷⁵ *Ibid.*, s. 263.

¹⁰⁷⁶ Grek Projesi: Rus imparatorluğundan birinin başında olduğu, Çanakkale ve İstanbul boğazlarını içine alan bir Grek devleti kurma projesi.

Kafkaslar'dan, Karadeniz'den ve Balkanlar'dan olmak üzere üç taraflı olarak güneye, Osmanlı İmparatorluğu'nun üzerine doğru gelmeye başlamıştır. II. Katerina zamanında, Rusya'nın yayılması ekonomik olduğu kadar dini-etnik gerekçelerle donatılmıştır. Balkanlar'da etnik ve dini gerekçelerle açıklanan yayılma, Kafkaslar'da dini gerekçeli olup, Ortodoks Ermeni ve Gürcülerin Müslüman baskısından kurtarılması şeklinde sloganlaştırılmıştır. II. Katerina zamanında, Rusya'nın dini-etnik misyonu ile ekonomik çıkarları iç içe girmiştir. Hem ekonomik güçlenme, hem de etnik ve dini politikalar büyük Rusya için hizmet eder hale getirilmiştir.

II. Katerina zamanında Rusya'nın Balkanlar'a müdahale etmesi, Karadeniz'e ve Güney Kafkasya'ya inmesi, Balkanlar'da Rus nüfuzunu kendi aleyhine gören Avusturya-Macaristan'ı, İstanbul ve Anadolu'da, İran'da ticari çıkarları olan Avrupa'yı rahatsız etmiştir. Böylece Rusya, Türk-Avrupa mücadelesi olan¹⁰⁷⁷ Şark Meselesi'nin içinde kendini bulmuştur. Rusya için Şark Meselesi başlamamıştır, Rusya ona dâhil olmuştur.

XIX. Yüzyıla girildiğinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun çözüleceği belli olmuştur. Ancak, onun toprakları üzerinde hâkim olacak herhangi bir Batı ve Orta Avrupa Devleti dengeleri diğerleri ve Rusya aleyhine değiştirecektir. Rusya'nın hâkim olması ise, tüm Avrupa devletlerinin Yakındoğu'daki çıkarlarını tehdit edecektir. Bu durumda Şark Meselesi, Batı ve Orta Avrupa devletlerinin kendi aralarındaki mücadeleden çok, Rusya ile mücadelesi haline gelmiştir.

II. Katerina zamanında, Rusya hızla Osmanlı İmparatorluğu aleyhine topraklarını genişletmiştir. XIX. Yüzyılın başında ise, Fransa'ya karşı onun toprak bütünlüğünü savunmuştur. Ancak çok geçmeden, (1807 yılında) Fransa ile onu paylaşmayı denemiştir. Fakat başaramamışlar ve iki devlet Avrupa'daki dengelerin de bozulmasına bağlı olarak 1812-1815 yıllarında birbirleriyle savaşmışlardır. Bu savaştan galip çıkan Rusya, Şark Meselesi'ni tek başına çözmek için 1828 yılında tekrar harekete geçmiştir. 1829 yılında Osmanlı İmparatorluğu ile imzaladığı Edirne Antlaşması ve onun arkasından 1833 Hünkâr İskelesi Antlaşması ile Balkanlar'da büyük nüfuz elde etmiş, gemileri için Boğazlar'dan serbest geçiş hakkına sahip olmuştur. Kendi açısından Rusya, Osmanlı ile tatminkâr bir ilişki kurmayı başarmıştır.¹⁰⁷⁸ Bundan sonra,

¹⁰⁷⁷ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Bayram Kodaman, "Şark Meselesi," **Cumhuriyet'in Tarihi Fikri Temelleri ve Atatürk**, Isparta, 1999, s. 1-20.; Mustafa Kamil, **Mesele-i Şarkıye**, İkinci tab, Kahire, 1332, s. 3-28.

¹⁰⁷⁸ Matthew Smith Anderson, **Doğu Sorunu 1774-1923**, çev. İdil Eser, İstanbul, 2001, s. 109.

Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu aleyhine bir politika izlemesine gerek var mıdır? Artık, Boğazlar'da ve Balkanlar'da istediğini elde etmiştir. Ancak, bu sefer de Avrupa'nın başlıca devletleri, Osmanlı sınırlarında Rusya'nın üstün konumundan rahatsız olmuş ve 1841 yılında Londra Sözleşmesi ile onun Boğazlar'daki üstünlüğünü sona erdirmişlerdir. Rusya ve Avrupa'nın önde gelen devletlerini memnun eden bir ortam tekrar sağlanmıştır.¹⁰⁷⁹ 1840'lı yılların ikinci yarısında Avrupa'nın içinde bulunduğu sosyal ve siyasi krizi iyi değerlendiren Rusya, İngiltere'yle beraber Osmanlı imparatorluğu'nu paylaşmaya teşebbüs etmiştir. Ancak iki devlet arasında ortak bir görüşe varılamamıştır. Rusya, Osmanlı İmparatorluğu üzerinde baskı yapmak, kendi hedeflerine ulaşmak için Osmanlı sınırları içindeki Ortodoksların haklarını ve kutsal yerler ile ilgili yeni reformları içeren bir talebi İstanbul'a iletmıştır. Rusya'nın talebi ne Osmanlı İmparatorluğu'nu ne de Fransa, İngiltere gibi Avrupa'nın başlıca devletlerini memnun etmemiştir. Rusya'nın talepleri İstanbul tarafından reddedilmiştir. Avrupa'da ve Yakındoğu'da uluslararası ilişkilerin kendi lehine olduğunu düşünen Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'na savaş açmış ve iki ülke arasında Kırım Savaşı başlamıştır.¹⁰⁸⁰ Kırım Savaşı, bir açıdan, Rusya'nın Avrupa'daki dengeleri göz önüne alarak, Şark Meselesi'ni tek başına çözüme teşebbüsüdür. Ancak, Rusya bu savaşta istediği sonuca ulaşamamış, ciddi bir yenilgi almıştır ve Karadeniz'de donanma bulundurma hakkını kaybetmiştir. Bundan sonra yaklaşık 15 yıl Rusya için Şark Meselesi'nde hedef, II. Katerina dönemi ile aynı olmuştur. Yani, yeniden Karadeniz'e çıkma mücadelesine dönüşmüştür. Rusya, 1860'larda Avrupa'daki dengeleri iyi analiz eden Garçakov'un (Rus Başbakan) diplomasisi sayesinde 1870 yılında bu hedefe ulaşmıştır. Karadeniz'e çıkan Rusya, tekrar Balkanlar'da ve Doğu Anadolu'da faaliyet göstererek, Şark Meselesi'nde üstün duruma gelmeye çalışmıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sonucunda imzalanan Ayestefanos Antlaşması ile, özellikle Doğu Anadolu'da, Rusya önemli kazançlar elde etmiştir. Ancak, Batılı devletler tarafından bu antlaşma kabul edilmemiş, yeniden, Berlin Antlaşması (1878) adıyla imzalanmıştır. Berlin Antlaşması'nda Ruslar'a karşı Osmanlı toprak bütünlüğünün savunuculuğunu üstlenmiş gibi görünen İngiltere'ye Kıbrıs'a geçici yerleşme hakkı tanınmıştır. Bunun karşılığında İngiltere, Osmanlı imparatorluğu'nun Kafkasya sınırının dokunulmazlığını garanti etmiştir.¹⁰⁸¹ XIX. Yüzyıl boyunca,

¹⁰⁷⁹ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, Cilt V, Ankara 1988, s. 203, 209.

¹⁰⁸⁰ *Ibid.*, s. 221, 232.

¹⁰⁸¹ **Türkiye'nin Parçalanması ve Rus Politikası (1914-1917)**, İstanbul, 2004, s. 49.

Osmanlı sınırlarında ciddi bir Avrupa-Rusya çatışması olduğu ortadır. Bu çatışma XX. Yüzyıla da taşınmıştır. Yüzyılın başında Yakındoğu'daki politik gelişmelerin şekillenmesinde İngiliz-Rus çatışması ve Almanya'nın gittikçe bu bölgede politik ve ekonomik güçlenmesi etkili olmuştur. Kısa bir süre sonra bu politik-ekonomik rekabet Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasına sebep olmuştur. Savaşın henüz başında İngiliz ve Fransız donanmaları Çanakkale üzerinden İstanbul'a girmeyi denemişlerdir. Bu deniz harekâtının amacı, savaşın stratejik planı içinde olsa bile, diğer yandan Ruslar'dan önce Boğazlar'a yerleşme hedefi taşımaktadır. Çünkü Rusya'nın Osmanlı toprakları üzerindeki başlıca hedeflerinden birisi, İstanbul ve Boğazlar üzerinde kendi hâkimiyetini tesis etmek istemesidir.¹⁰⁸² İşte bütün bunlar, Şark Meselesi'nin, XIX. ve XX. Yüzyılda bir Avrupa-Rusya çatışmasına dönüştüğünü gösteriyor.

XIX. Yüzyılda Şark Meselesi'nin çözümü için Rusya belli başlı dört politika kullanmıştır: Osmanlı İmparatorluğu'nun bazı topraklarına (özellikle İstanbul ve Boğazlar'a) tek başına yerleşmek, Osmanlı İmparatorluğu içindeki milli ve dini halkları ayaklandırarak kendi kontrolünde bağımsız devletler kurmak; Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü kendi lehine korumak ya da son alternatif, Avrupalı devletlerle onu paylaşmak. XVIII. Yüzyılın sonundan XX. Yüzyılın başına kadar bu dört politikayı çeşitli şekillerde Rus dış politikasında görüyoruz.

Netice itibariyle, Rusya için Şark Meselesi nedir? Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan ve Anadolu topraklarına, mümkün olursa tek başına hâkim olmak, olmazsa buralardan kendine bağlı devletler çıkarmaktan ibarettir. Ya da en kötü ihtimalle, Avrupalılarla onu paylaşmaktır. Ama bu ne için? Balkanlar'daki Slavlar için mi? Ortodoksluk için mi yoksa Asya-Avrupa arasındaki başlıca ticaret yollarına sahip olarak Rusya'nın ekonomik yönden güçlenmesi için mi? Bu üç hedeften hangisi Rusya için Şark Meselesi'dir?

Bu soruya ünlü Rus filozof Vladimir Sergeyeviç Solovev (1853-1900), Rusya'nın tarihteki görevini açıklarken, kısmen de olsa cevap vermeye çalışmıştır. *Milliyetçilik fikri ile Rusya'nın Balkanlar'a ve İstanbul'a yürümesi büyük yanlış olacaktır. Eğer milliyetçi düşünce ile İstanbul alınmazsa, Rusların yerine başka bir milliyetçi düşünce İstanbul'u alabilir. Nitekim Yunanlılar'da da Pan-Hellenizm düşüncesi vardır. Yine, Rusya'ya minnettar olan Bulgaristan milliyetçi düşüncelerle Bizans'ın sahibi olarak Rusya'nın*

¹⁰⁸² A. Yaşenko, "Russkie interesi v Maloy Azii," *Problemi Velikoy Rossii*, No: 3, Moskva, 1916, s. 7.

rakibi olabilir.¹⁰⁸³ Rusya'nın meselelere milliyetçi yaklaşımı, onun tarihi misyonunun sonunu getirir. Gerçek Rus fikri dini karaktere sahiptir. Rus halkı Hıristiyan'dır. Rusya tüm Hıristiyan dünyanın hayatına tüm kalbiyle ve rubuyla girebilmesi için, milli gücünü, Hz İsa'nın kilisesinin Rusya'ya yüklediği tarihi misyonu gerçekleştirmeye yönlendirmeli. Evrensel Kilise birliği için çaba harcamalıdır.¹⁰⁸⁴

XVIII. Yüzyıl sonundan XX. Yüzyılın başına kadar, Rusya'nın izlediği dış politikada hem Slavcılık fikrinin, hem Ortodoksluğun, hem de ekonomik çıkarlardan her birinin zamana ve yere göre ön plana geçtiğini görüyoruz. Bu üç faktör de, Rusya'nın genişlemesi ve güçlenmesi için hizmet etmiştir.¹⁰⁸⁵ Eğer Rusya, Balkanlar'da, Doğu Anadolu'da sadece kendi nüfuzunun hâkim olduğu bir bölge oluştursaydı, İstanbul ve Boğazlar'a yerleşseydi, Rusya dini, etnik ve ekonomik hedeflerinden hangisine ulaşmış olacaktı? Hepsine birden. Öyleyse Şark Meselesi, Rusya için, ekonomidir, dindir, etnik kimliktir.

Teşekkür ederim.

OTURUM BAŞKANI- Çok teşekkürler. Şimdi son konuşmacımız Prof. Dr. Abdullah Gündoğdu, Ankara Üniversitesinden. Konusu, “*Yusuf Akçura ve Şark Meselesi*”.

Buyurun.

¹⁰⁸³ V.S. Solovev, “Ruskaya İdeya,” **Ruskaya İdeya-Sbornik Proizvedeniy Ruskih Mısliteley**, Sostavlenie: E.A. Vasilev, Moskva, 2002, s. 235,236.

¹⁰⁸⁴ V.S. Solovev, s. 238, 239.

¹⁰⁸⁵ Mustafa Kamil, Mesele-i Şarkıyye isimli eserinde Rusya dahil Avrupa'nın başlıca devletlerin Osmanlı toprakları üzerinde asıl amaçlarına ulaşmak için dini araç olarak kullandıklarına dikkat çekmektedir. Mustafa Kamil, **Mesele-i Şarkıyye**, İkinci tab', Kahire, 1332, s. 4, 17, 18.

Doç. Dr. ABDULLAH GÜNDOĞDU (Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi)- Teşekkür ederim Sayın Başkan.

Son konuşmacının zamanı, biraz takımı galipken hakemin uzatma dakikaları vermiş seyirciye benzer, o sebeple sabrınızın bitmekte olduğunun farkındayım ve mümkün olduğu kadar kısa kesmeye çalışacağım. Zaten benden önceki konuşmacılar Şark Meselesi'nin boyutlarını anlatmaya çalıştılar.

Esas burada durmak istediğim, Yusuf Akçura'nın Şark Meselesi'nin Türkiye'de anlaşılmasındaki rolü.

Yusuf Akçura aslında Şark Meselesi'yle örtüşen bir yaşam çizgisine sahip. Şark Meselesi bir yandan, Avrupa'da, Rusya'da ve Osmanlı ekseninde gelişirken, Yusuf Akçura da bu ekseninde yaşam süresini geçirmiş ve düşünce hayatında, siyasi hayatta yer almış büyük bir şahsiyet. Bu sebeple Şark meselesinin ne olduğunu belki dünyada, Türkiye'de en iyi anlayanlardan biri de Yusuf Akçura olmuştur.

YUSUF AKÇURA VE ŞARK MESELESİ

Osmanlı Devleti dağılırken, devleti yaşatmayı kendilerine vazife bilen milliyetçi aydınlar bile, kafalarında değişmez ve yenilmez bir Batı ön kabulü bulunduğu için, bunu büyük Batılı güçlerin desteği olmadan yapamayacaklarına inanıyorlardı. Onlar için devletin yaşatılması, hiç olmazsa ömrünü bir süre daha sürdürmesi en temel öncelik idi. Milliyetçilik ise en fazla, bunu temin için gerekli bir güç kaynağı olabilirdi. Dağılma sürecine tanıklık eden söz konusu aydınlardan, millî bir devleti ve laik bir cumhuriyeti umut etmelerini beklemenin onlara haksızlık olacağı kesindir. O dönem için çok uluslu Osmanlı devletinin yıkıntıları üzerinde millî bir Türk devletinin kurulması, öngörülebilecek bir süreç değildi. Buna karşın ortaya çıkan eser, o zamanki Türk millî bilincinin teorik birikiminin ilerisinde bir pratiği temsil ediyordu. Bunda kuşkusuz, Batı'ya karşı kendinde büyük bir özgüven duyan ve bu özgüveni inşa etmekte olduğu milletine de kazandırma konusunda kararlı olan **Atatürk**'ün liderlik başarısının payı ne kadar vurgulansa azdır. Bu konuda Atatürk gibi pay sahibi olan önemli bir isim olarak **Yusuf Akçura**'yı zikretmeliyiz. Atatürk, "*Batı fabrikalarının çelik zırbları ile kaplanan muazzam Yunan ordularını*"¹⁰⁸⁶ Anadolu'da boğarken, Batı emperyalizminin

¹⁰⁸⁶ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C.IV, Ankara, 1989, s. 482-483.

gerçek niyetini yakından görmüştü. Akçura da fasılasız sürdürdüğü yazı hayatında Batı emperyalizminin bu gerçek yüzünü anlamaya ve anlatmaya yoğun bir mesai harcamıştır. Burada yazı konusu ettiğimiz Şark Meselesi adlı çalışmasını bu bağlamda değerlendirmek gerekir. Ancak, son zamanlarda gerek Şark Meselesi ve gerekse Yusuf Akçura ortak bilincimizden çıkmış görünmekte, hak ettikleri ilgiyi görmemektedirler. Biz bu tebliğimizde; Yusuf Akçura'nın bu sorunla örtüşen yaşam ve aydınlanma serüveniyle birlikte onun bu konuyu nasıl değerlendirmiş olduğunu anlatmaya çalışacağız.

Aydınlanma serüveni, **Rusya-Türkiye- Fransa** çizgisinde geçen, Türk düşünce hayatının en parlak simalarından biri olan Yusuf Akçura'nın, Türk çağdaşlaşmasına katkıları hala yeterince ortaya konabilmiş değildir. Türkiye'de ulusçuluğun gelişmesinde ve ulusal devletimizin kurulmasında onun büyük emeği vardır. Yine bu bağlamda Türk tarihçiliğinin bağımsız ve bilimsel temeller üzerinde yükselmesinde onun mesaisi hatırlanmalıdır.

20. yüzyılın başında geleceğin dünyasına ilişkin Türkiye'de en tutarlı öngörülerin sahibi olan Akçura'nın Batı'nın bize bakışıyla ilgili değerlendirmeleri, Türkiye'nin Avrupa Birliği macerasının etkisiyle Türkiye'de ve Avrupa'da aidiyetimizle ilgili köklü tartışmaların yapıldığı bir düşünce ortamında hala yol gösterici vasfını korumaktadır.

Rusya-Türkiye-Avrupa ekseninde gelişen **Şark Mes'eleşi, Yakın Çağ** dünya tarihinin önemli konu başlıklarından kabul edilir. Bu konu, bu büyük Türk düşünürünün yaşam öyküsüyle bire bir örtüşmektedir. **1876-1935** yılları arasına sığan elli dokuz yıllık hayatı Rusya-Türkiye-Avrupa ekseninde geçmiştir. Zaten, büyük savaşlara, imparatorlukların çöküşüne, hercümerçlere, devrimlere yakından tanıklık etmiş olan Yusuf Akçura gibi birisinin bu konuya kayıtsız kalması düşünülemezdi.

Doğaldır ki, Türkiye'de Şark Meselesi'ni en iyi anlayanların başında o gelmektedir. Nitekim daha 1902 yılı sonunda Fransa'dayken hazırlayıp **Şura-yı Ümmet**'te bu konuya hasrederek yayınladığı iki makale buna örnek verilebilir.¹⁰⁸⁷ Bu konuyu önemseydiği için söz konusu dergide çıkan makalelerini 1913 yılında yeniden neşredecektir.¹⁰⁸⁸ Konferanslarında, siyasi

¹⁰⁸⁷ Yusuf Akçura, "Mes'ele-i Şarkiyeye Dâir," **Şura-yı Ümmet** (17), 1 Aralık 1902; "Şark Mes'elesine Dâir", **Şura-yı Ümmet**, (19), 31 Aralık 1902.

¹⁰⁸⁸ Yusuf Akçura, **Eski Şura-yı Ümmet'te Çıkan Makalelerimden**, İstanbul, 1329.

tarikh derslerinde sıklıkla Şark Meselesi'ni işleme¹⁰⁸⁹ bu konunun onun düşünce yapısında ne kadar öncelikli bir yere sahip olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Nitekim adı geçen makalelerini ufak tefek değişikliklerle düzenleyip 1920'de Erkan-ı Harbiye Mektebi külliyyatında ders notu şeklinde yeniden hazırlamış olması bunu gösterir.¹⁰⁹⁰ Aynı çalışması, Ankara Hukuk Mektebi'nde 1927 ve 1928 yıllarında verdiği siyasi tarih dersleri için Tarih-i Siyasî Notları adıyla hazırladığı eserinde “Şark Mes'elesine Dâir” konu başlığıyla tekrar yer alır. Ayrıca o, diğer eserlerinde de fırsat buldukça bu konuya değinip konunun iyi anlaşılması için büyük gayret sarf etmiştir.

Hayatı: Yusuf Akçura'nın Şark Meselesi'ni Türkiye'de en iyi anlayanlardan biri olmasına fırsat veren ve bu konuyla örtüşen yaşam öyküsü¹⁰⁹¹ üzerinde de kısaca durmak gerekir: **Yusuf Akçura**, 1876 yılında İdil boyunda **Simbirsk** şehrinde Rusya'da **Akçurinler** olarak bilinen Tatar burjuva ailesinin¹⁰⁹² çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. İki yaşında babası **Hasan Bey**'i kaybetmiş, ailesinin malî durumunun bozulması yüzünden **1883** yılında annesi Bibi Kamer Banu hanımla İstanbul'a göçmüştür. Rusya'dan gelen diğer Türk aydınlarından farklı olarak o, çocukluğunun ve öğrenimin hayatının büyük kısmını Türkiye'de geçirmiştir. 1890'da Rüştîye'yi bitirmiş, **Harbiye**'de okumuş ve kurmay sınıfına ayrılmıştır (1897). **II. Abdulhamid**'in mutlakiyetçi rejimi altında geçen bu dönemde Rusya ile ilişkisini devam ettiren Akçura, köklerinin

¹⁰⁸⁹ Yusuf Akçura, “Garp Nazarında Şark Meselesi,” **Türk Yurdu**, C. II / 7, s. 3241-3246, 24 Teşrin-i Sâni 1332.

¹⁰⁹⁰ Yusuf Akçura, **Şark Meselesine Dâir: Tarih-i Siyasî Notları**, Erkan-ı Harbiye Mektebi Matba'ası, İstanbul, 15 Teşrin-i Sâni 1336. Biz bu çalışmamızda bu metni esas aldık.

¹⁰⁹¹ Yusuf Akçura'nın hayatı, kişiliği, düşünceleri ve Türk düşünce hayatındaki yeri, giderek artan bir ilgiye konu olmaktadır. Hakkında yapılan en kapsamlı çalışma François Georgeon'a aittir. Bu çalışma Akçura'yla ilgili külliyetli bir bibliyografya da sunmaktadır. Bk. François Georgeon, **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935)**, çev. Alev Er, İstanbul, 1986. Bu konuda bizzat kendinin kaleme aldığı biyografisi ve bir kısım hatıralarını zikretmek gerekir. “Akçura Oğlu Yusuf,” **Türk Yılı 1928**, Türk Ocakları Merkez Heyeti Neşriyatı, İstanbul, 1928; Muharrem Feyzi Togay, “Ta Kendim Yahut Defter-i A'mâlim,” **Yusuf Akçura Hayatı ve Eserleri**, İstanbul, 1944; “Mefkûfiyet Hatıraları”, Orenburg, 1907, Tıpkı Basım İstanbul, 1330/1914. Akçura'nın bizzat kaleme aldığı üç adet söz konusu biyografi ve hatıraları tek bir kitapta toplanarak yeniden yayınlanmıştır. Yusuf Akçura, **Hatıralarım**, Yayına Hazırlayan Erdoğan Mura, Ankara, 2005; Ahmet Ağaoğlu, “Yusuf Akçura,” **Cumhuriyet**, 19 Mart 1935; Niyazi Berkes, “Unutulan Adam,” **Sosyoloji Konferansları**, XIV, İstanbul, 1976, s. 194-203; Sadri Maksudi Arsal, “Dostum Yusuf Akçura,” **Türk Kültürü**, 174, Nisan 1977, s. 348-354; Hamid Zübeyir Koşay, “Yusuf Akçura,” **Belleten**, XLI/162, Temmuz 1977, s. 365-400; Ahmet Temir, **Yusuf Akçura**, Ankara, 1987; **Ölümünün Ellinci Yılında Yusuf Akçura Sempozyumu Tebliğleri**, 11- 12 Mart 1985, Ankara, 1987.

¹⁰⁹² Akçura ailesi hakkında en kapsamlı çalışma Kazan'da Rusça yayınlanmıştır. Bk. Nail Tairov, **Akçurini**, Kazan, 2002.

bulunduğu ata yurduna sıklıkla seyahatler yapmıştır. Rusya Türklüğü'nün iki önemli ismi onun için feyiz kaynağı olmuştur. Bunlardan birincisi Türkiye'de İslâmî çağdaşlaşmaya bir model olarak tanıtmaya çaba sarf ettiği **Şehabettin Mercanî**¹⁰⁹³, diğeri eniştesi olan **İsmail Gaspıralı**'dır. İstibdada karşı fikirleri dolayısıyla iki kez tutuklanmış, ikincide divan-ı harpte yargılanarak askerlik mesleğinden çıkarılıp, arkadaşı Ferit Tek ile birlikte **Trablusgarb**'a sürgün edilmiştir. Sürgündeyken Fransa'ya kaçarak fikrî gelişiminde büyük yeri olan **Paris**'te **Serbest Siyasal Bilgiler Yüksek Okulunu** (Ecole Libre des Sciences Politiques) bitirmiştir (1900- 1903).

Buradaki eğitimi, tecrübeleri ve gözlemleri onun düşünce yapısının şekillenmesinde büyük rol oynamıştır. 19. asrın sonlarında Paris'te tanıdığı **Doktor Şerafeddin Mağmumî**, *Garplıların umumiyetle Şark ve Türk düşmanlıklarından, kendilerini medeni diye tanımlayanların dillerine doladıkları adalet ve insaniyet sözlerine inanmanın su katılmamış abmaklık olacağından* bahisle onun üzerinde derin tesir uyandırmıştır. Ayrıca o bütün bu hakikatleri Paris'teki hayat ve müşahedeleri sayesinde iyice idrak etmiştir. Onun düşünce çizgisinde bu tecrübenin büyük yeri vardır.¹⁰⁹⁴ Burada, Jön Türklerin ileri gelenleri ile tanışır. Bunlardan **Abmet Rıza**'nın çıkardığı **Şûra-yı Ümmet** gazetesinde yazılar yazar.

1903 yılında öğrenimini tamamlamasının ardından **1908** yılına kadar beş yılını, İstanbul kendine kapalı olduğu için ata yurdunda geçirmek zorunda kalacaktır. Buna karşın, bu beş yıllık süre onun hayatının en renkli beş yılı olmuştur. Rusya'ya dönüşünde **Züyebaşı** köyüne amcasının yanında bir süre aile mesleğini yürütmeyi denemiş, ancak iş hayatının onun çapında bir düşünce adamına uygun olmayan şartları, iş adamlığını ebediyen terk etmesine yol açmıştır. Akçura, **Kazan**'a gelip **Alimcan Barudî**'nin idaresindeki **Mahmudiye Medresesi**'nde tarih ve coğrafya öğretmenliği yaparak mizacına daha uygun gelen entelektüel faaliyetlerine geri dönecektir. O, ata yurdundaiken Türkiye'deki düşünce ortamı ile ve aydınlarla ilişkisini hiç kesmez. Buradan Türk düşünce hayatında köklü ve sürekli bir etki yaratacak olan ünlü **Üç Tarz-ı Siyaset** adlı makalesini **Kabire**'de çıkan **Türk Gazetesi**'ne göndererek yayınlar.

¹⁰⁹³ Yusuf Akçura, "Kazan Ülemasından Mercânî Efendi," **Malûmât**, C. I ve 3, 69, Kanun-ı Sâni 1312, s. 421-422.

¹⁰⁹⁴ Yusuf Akçura, "Akçura Oğlu Yusuf," **Türk Yılı 1928**, Türk Ocakları Merkez Heyeti neşriyatı, İstanbul, 1928, s. 287-455.

Yusuf Akçura, **1904- 1905 Japon** yenilgisinden sonra Rusya'da başlayan devrim sancularına yakından tanıklık etmiş ve Rusya Müslümanları tarafından başlatılan siyasî mücadelenin de ön saflarında yer almıştır. Onu, 1905 devriminin özgürlük ortamında **Abdürreşit İbrahim, Gaspıralı, Ali Merdan Topçubaşı** gibi Türkçü aydınlarla **Rusya Müslümanları İttifakı** adlı bir siyasî hareket içinde görevli görüyoruz. **Ağustos 1905'te Nijni Novgorod**'da Büyük İslam Kongresi'nin toplanmasında faal rol oynayacaktır. Akçura, bu dönemde bir yandan da **İdil** boyunda Tatar Türkçesi'yle yayınlanan ilk gazete olan **Kazan Mubbiri Gazetesi**'nde etkin bir şekilde görev almış, başyazarlığını üstlenmiştir. Yine **1906'da Orenburg**'da çıkmaya başlayan **Vakit Gazetesi**'nde başyazarlık yapmıştır. Bu dönemde Rus liberal demokratları ile işbirliğini Rusya Müslümanları için gerekli görür. **Katet Partisi** (Demokrat parti) ile Müslüman İttifakı'nın ittifak yapmasının başlıca mimarı odur. Bu ittifak sonucunda Müslüman İttifakı, **Duma**'ya otuz kadar milletvekili sokmayı başarır. Ama Yusuf Akçura Çar rejimince sakıncalı görülerek tutuklandığı için seçilemez. **Şubat 1907'de** İkinci Duma'da bu sayı Otuz dokuza çıkacaktır. Ancak bu özgürlük ortamı uzun sürmez Çar Duma'yı dağıtır. Yazdıkları nedeniyle yeniden tutuklanacağını anlayınca uzun süren Mısır ve Avrupa seyahatinden sonra **Kırım**'a eniştesi Gaspıralı'nın yanına giderek Tercüman'ın çıkmasına yardım eder. Buradayken **1908** devrimi patlak verir. Bu **Jön Türk Devrimi** ile Türkiye'ye döner. Siyasî faaliyetlere ihtiyatlı davransa da Türkçülük ile ilgili dernek ve yayın organlarının hemen hepsinde görev yapmaktan çekinmez. Çıkarıldığı Harp Okulu'nda Siyasî tarih hocalığına getirilir. Aynı yıl **Türk Derneği**'ni kurar. **1911'de** Darülfünun'da siyasî tarih okutur. 1911'de çıkmaya başlayan ve tam anlamıyla Yusuf Akçura'nın eseri olan Tercüman'ın küçük kardeşi olarak zikrettiği **Türk Yurdu Dergisi**'ndeki idareciliği **1917** yılına kadar sürecektir. **1912'de Türk Ocakları**nın kurucularından olur. Düşünce hayatındaki bu kararlı çizgisi ve yüksek sesle yürüttüğü faaliyetleri, **Trablusgarb Savaşı** ve ardından gelen **Balkan Savaşları**'nın (1912-1913) getirdiği karanlık günlerde bir umut arayışı olarak anlam kazanmıştır. Bu umut arayışı, **Millî Mücadele**'yi yürütecek kadroların yegâne dayanağı olacaktır. Cihan Harbi'nde olağanüstü büyükelçi gibi yurt dışında görev yapar. Türkiye'yi çeşitli konferanslarda temsil eder. Hemşerisi olan **Bolşevizm**'in önderi **Lenin**'le İsviçre'de görüşür. **Türk Kızılay**'ı adına Türk esirleri için Rusya'ya gider. Bu dönemde **Sultan Galiyev**'le de görüşmesi olur. Cihan Harbi'ne girerken **Almanya** ile yapılan ittifakta olduğu gibi, gerek Rusya Müslümanları'nın ve gerekse Anadolu'daki Millî Mücadele Hareketi'nin

Bolşeviklerle ittifak içerisinde olması yine onun stratejik öngörülerine uygun gelişmiştir. Bu bakımdan tam bir strateji uzmanıdır. Atatürk'ün Milli Mücadele ateşini yakmasından üç ay sonra İstanbul'a döner. Dönüşte İstanbul'da kısa bir süre milli direnişi destekleyen siyasi faaliyetlerde bulunur. Türk Ocakları'ndaki çalışmalarına devam eder. **Millî Türk Fırkası**'nın kuruluşuna katılır. **1920 Martı**'nda İstanbul'un işgalinde **Şebzadebaşı Karakolu**'yla birlikte Türk Ocakları ilk hedef noktası olur. Akçura da **İngilizler** tarafından tutuklananlar arasındadır. Bir süre sonra serbest bırakılır. Bu sırada evlenecek kadar zaman bulur. 1921 **Nisan**'ında **Anadolu**'ya geçerek Millî Mücadele'ye aktif olarak katılır. Bu dönemde hocalık, subaylık, danışmanlık, tercümanlık da dâhil, pek çok önemli görevi ifa etmiştir. **1923**'ten başlayarak, **TBMM**'de ölüncüye kadar mebus olarak görev yapar. Bu sürenin büyük kısmında İstanbul'u, ölümünden bir yıl önce de Kars'ı temsil etmiştir. Mebusluk yanında **1925- 1933** yılları arasında **Ankara Hukuk Mektebi**'nde profesörlük yapar. Derin tarih bilgisi ile Atatürk'ün büyük önem verdiği millî tarih görüşünün oluşturulması çalışmalarında en etkin rolü o oynamıştır. **1931** yılında **Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti**'nin kuruluşunda görev almış, ardından bu cemiyetin başkanlığına getirilmiştir. **1932**'de Atatürk'ün uygun görmesiyle **Türk Tarih Kongresi**'ne başkanlık yapar. **Türk Tarih Tezi**'nin ortaya konmasında büyük mesai harcar. Bu mesai onun hayatını adadığı Türklük davasına hizmetinin son merhalesidir. **1933-1935** yılları arasında **İstanbul Üniversitesi**'nde **Yakınçağ Kürsü**'sünde profesör olarak derslere devam ederken **11 Mart 1935** yılında vefat eder.

Onun, hiç ara vermeden sürdürdüğü yazı hayatının ürünleri üç konu başlığında toplanabilir. Bunlardan birincisi **Genel Türk Tarihi ve Türklüğe** ilişkin olanlar, ikincisi **Osmanlı siyasî, sosyal ve iktisadî tarihi** konusunda olanlar, üçüncüsü ise **Avrupa tarihine ve özellikle Yakın Çağ tarihine** ait olanlardır. Tarihçilik onun şahsında, pek çok gelişmeyi önceden haber veren uzak görüşlülüğünü, akılcı stratejiler geliştirmesini ve jeopolitik değerlendirmeler yapabilmesini temin eden yüksek bir entelektüel ilgi olarak öncelikli bir konuma sahiptir. Ona göre *“tarih, Mücerret bir bilim değildir. Tarih hayat içindir; milletlerin, kavimlerin varlıklarını muhafaza etmek ve kuvvetlerini inkişaf ettirmek içindir.”*¹⁰⁹⁵

Akçura, Şark Meselesi'ne dair olup memleketimizde çok yayınlanmış olan ve Türkçe tercümeleri bulunan birkaç Fransızca kitabın değerlendirilmesini

¹⁰⁹⁵ Yusuf Akçura, “Tarih Yazmak ve Tarih Okutmak Usullerine Dair,” **I. Türk Tarih Kongresi Zabıtları**, Ankara, 1932, s. 605.

tavsiye ederek konuya girer.¹⁰⁹⁶ Konuyu, **1. Şark Mes'elesinin Ta'rîfleri, 2. Şark Mes'elesinin Muhtelif Safhaları; a) İslâm tarihinin Arab devri, b) Türk devri, 3. Avrupa Devletlerinin Şark Siyasetlerine Dair, 4. Avrupa Devletlerinin Şark Siyastlerine Dair (Mâba'ad), 5. Devlet-i Osmaniye'nin siyaset-i Hariciyesine Dair Mütala'at** gibi bölümlere ayırarak ele alır.

1- **Şark Mes'elesinin Ta'rîfleri** başlığında konunun teorik çerçevesini oluşturmaya çalışır. Yusuf Akçura, Fransız idadîlerinde okutulan ders kitaplarında müverrih **Senyobos (Seignobos)**'un tarihinden naklen en açık, en basit ve en yaygın şekliyle Şark Meselesi'nin şöyle tarif olunduğunu anlatır:

“18. asırdan itibaren Rusya ve Avusturya devletleri Osmanlı İmparatorluğu'nu istilâ etmeye ve onun Hıristiyan teb'asını kıyâm ettirmeye çalışdılar. Bu mesâ'i Fransa aleyhine açılan mubarebelerle (ihtilâl ve imparatorluk mubarebeleri) inkita'a uğradı. 1815'de Osmanlı imparatorluğu hâlâ temâmiyet-i milkiyesinimuhâfaza ediyordu. Lakin Rusya bu temâmiyeti tebdîd ediyordu. Rusya'nın bu tebdidi altında devlet-i Osmaniye'nin ne olacağı bir mes'ele idi. İşte bu mes'eleye bir zaman sonra bir isim takıldı. Şark Mes'eleşi denildi. (Ch Seignobos- Cours de l'Histoire contemporaine, P. 245)” Ona göre bu tarif, Şark Meselesi'nin en açık, en basit ve en bilinen bir tarifi sayılabilir¹⁰⁹⁷.

Akçura'nın hocası olan **A. Sorel**, “Şark Mes'eleşi” adlı kitabının mukaddimesine şöyle başlar: *“Türkler, Avrupa'ya ayak bastığı andan itibaren bir şark mes'eleşi tekevvün etmiş oldu ve Rusya Avrupaî bir devlet olur olmaz bu mes'eleyi kendi nef'ine hall etmek da'vâsına kalkışdı.”* “Sorel bu suretle mes'elenin zamanda sabasını bir hayli genişletmişdir; Türkler Avrupa'ya ayak basar basmaz, yani **14. asrın ortalarından itibaren şark mes'eleşi vardır diyordu. Zamanda fark bulunduğu gibi, Sorel'e göre, şark mes'elesinin sabne-i vekâyi'i de daba geniştir. Şark Mes'elesinin aktörleri de, Seignobos'un dediği gibi yalnız devlet-i Osmaniye, Rusya, Avusturya ve Osmanlı re'ayâsı değildir; Lebistan batta İsveç bile sabneye dahil olur. Mamafih Sorel'e göre de en mühim rolleri ifâ eden Türkiye ve Rusyadır.”¹⁰⁹⁸**

¹⁰⁹⁶ Bu kitapları şöyle sıralar: 1- Driault, La Question d'Orient, 2- E. Bourgeois, Manuel Historique de Politique Etrangère, 3- R. Pinon, L'Europe et l'Empire Ottoman, 4- Engelhardt, La Turquie et le Tanzimat, 5- A. Sorel, Question d'Orient au XVIII S.

¹⁰⁹⁷ Yusuf Akçura, **Şark Meselesine Dâir: Tarih-i Siyasi Notları**, s. 3.

¹⁰⁹⁸ *Ibit.*, s. 4.

Bourjua'ya (E. Bourgeois) gelince, Şark Mes'elesinin tarihî ve coğrafi hududu daha ziyâde genişler: Onun nazarında Türklerin Avrupa'ya geçmesi, İstanbul'u zapt etmesi Şark Mes'elesinin yalnız bir perdesidir. Borjua'nın Şark Mes'elesini nasıl izâh ve beyân ettiğini kendi kitabından okuyalım:

“Asya'dan gelen barbar akvâmın def ve tard olundukları yabud Roma ve Hıristiyan medeniyetini kabul ile onu neşir etmek üzere tekrar şarka döndükleri zamandan i'tibâren eski dünya için bir “şark mes'eleşi” mevcuttur”. O, Şark Meselesi'ni, Orta Çağ başından itibaren Hıristiyan kavimler ile Hıristiyan olmayan barbar kavimlerin çarpışması olarak anlayanlardandır.¹⁰⁹⁹

Akçura'nın diğer bir alıntı yaptığı isim, **“Şark Mes'eleşi”** adıyla bir kitap yazmış olan **Driyo'dur. (Edward Driault,)** O da konunun sınırlarını eski çağlara kadar genişletmekle beraber, konuyu **dinî, ırkî ve iktisadî** olmak üzere üç yönlü olarak değerlendirir. Dini bakımdan konuyu bir Müslüman Hıristiyan çatışması olarak değerlendirir. Driyo'ya göre, konunun bu dini yönü gibi (evsâf-ı diniye) ayrıca ırkî yönü de bulunmaktadır. İrkî bakımdan ise konuyu, Yafes'in ahfadı olan Latinler, Cermenler, Anklo-Saksonlar, İslav ve Ruslar ile diğerleri özellikle de Türkler arasında bir mücadele olarak sunar.

Akçura'nın ondan yaptığı alıntılama göre O, konunun bu söz konusu dinî ve ırkî değerlendirmelerinin artık Batı'da değerini yitirmekte olduğunu belirtir ve konunun gittikçe iktisadi bir mahiyet kazandığını vurgular: *“...fakat bizim günümüzde Şark Mes'eleşi gittikçe bir sıfat-ı iktisadiye alıyor. Bu hayat için öyle şedîd bir nizâ'dır ki, hatta akraba akvâmı bile yek diğerine saldırtıyor”* der. Buna örnek olarak da Süveyş Kanalı'nın açılması ile ortaya çıkan büyük rekabeti gösterir.¹¹⁰⁰

Akçura'nın, Driyo'un bu tasnifindeki Şark Mes'eleşi'nin iktisadî yönüyle ilgili değerlendirmesini, kendi düşünce ve bakış açısına göre daha yakın bulup benimsediğini anlıyoruz. Aslında onu çağdaşlarından farklı kılan düşünce biçimini ünlü *Üç Tarz-ı Siyaset*'inde belirgin bir şekilde ortaya koymuştu. Tarihî ve siyasî sorunlara akılcı ve analitik çözümler getiren bu düşünce biçimi, İslâm dünyası için bir ilk olmakla birlikte Batı için bile henüz yeni sayılabilecek bir yaklaşımdı. **Enver Ziya Karal** *“devrin şartları göz önünde tutulunca, bu eseri laik düşüncenin tam ve mükemmel bir yapıtı”* olarak

¹⁰⁹⁹ *Ibit.*, s. 4-6.

¹¹⁰⁰ *Ibit.*, s. 6-8.

gördüğünü belirtir.¹¹⁰¹ Akçura, Şark Meselesi'ni değerlendirirken daha 1902 yılında, bu düşünce tarzını eserine fazlasıyla yansıtmıştır.

Akçura ile ilgili en kapsamlı araştırmalardan birinin sahibi olan **François Georgion**, bunu “Akçura, hiç kuşkusuz Funck-Brentano'un derslerinin etkisi altında, fikir ve ideallerin arkasında maddî ve ekonomik güçlerin karanlık oyununu arama çabası içindeydi” diye tanımlar. O, bütün toplumsal hareketler ve devrimlerde iktisadî hadisenin, yegâne değilse bile en mühim sebebi teşkil ettiğini kabul etmenin gerekli olduğu görüşündedir. Akçura için, Şark Meselesi çözümlemesinde olduğu gibi, materyalist tarihçilik açısından yaptığı değerlendirmeler, bir doktrin olarak değil daha çok bir yöntem olarak anlam taşımaktadır.¹¹⁰² **Şerif Mardin** ise *Şark Meselesi'nin tablilinde ilk defa iktisadî amilin bu kadar belirgin ortaya konduğuna* işaret eder.¹¹⁰³

Akçura, Driyo'nun değerlendirmesine ilave olarak “**Şark meselesinin iktisadî mahiyetinden bahis olunurken, bütün vekâyi'-i tarihiyeyi sırf iktisadî avâmilin netayici gibi telakki iden Maddiyatçı Tarih nokta-i nazarından şark meselesini izah ve tarife çalışmak zaid sayılmaz**” diyerek eserinin dip notuna da yerleştirse bu konuda uzun bir tahlil yapar. **Marks**'tan da alıntılar yaptığı bu tahlilinde gelişen küresel kapitalizmin sonucu ortaya çıkan **sömürgecilik** ve **emperyalizm** olguları belki Türkiye'de ilk defa olarak tebarüz ettirilir. Bu konuda Akçura şu değerlendirmelere yer verir:

“Malumdur ki, 18. asırdan itibaren Avrupa'da sanayi ve bugünkü manasıyla sermaye (kapital) tebeddüs etti. Buhar kuvvetiyle mütebarrik makinelerin sabıka nisbeten fevkalade süratle imal ettiği eşyanın vücuda gelmesi, makinelere yatırılan sermayenin temettü vermesi ve amelenin işsiz kalmaması için, bir taraftan külliyetli mevad-ı ibtidaiyeye, diğer taraftan mamulatin sürülebileceği muharreclere ihtiyac-ı kat'i vardı. Ham eşya alınacak ve mamulat satılacak mahaller, sanayi-i azimeye mâlik olmayan memleketler olabilirdi. Yakın, orta ve hatta uzak şark bu nev'i memleketlerdendi. Sanayi mahalliyes'i küçük sanayiden, sırf insan, hayvan, hava ve su kuvvetleriyle işleyen sanayiden yukarı çıkamamışdı. Avrupa'da sanâyi'i 'azime ve sermâyedârlık (kapitalisma) vücûd bulurken,

¹¹⁰¹ Enver Ziya Karal'ın **Üç Tarz-ı Siyaset**'e yazmış olduğu Önsöz, Ankara, 1987, s. 11.

¹¹⁰² François Georgeon, s. 31.

¹¹⁰³ Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri**, İstanbul, 1994, s. 192, n. 16.

maballî küçük sanâyi'î yiyip bitirdiği gibi, şark memleketlerinde de aynı hareket-i imbâ'yesinde devam ederek oraları büsbütün sanâyi'den mahrûm ve bütün eşyâ-ı ma'mûleyi Avrupa'dan almaya mecbûr bir hâle getirebilirdi; yabûd şarkda ibdâs edilecek sanâyi'-i 'azîme münhasıran Avrupa sermâyedârlarının (kapitalistlerinin) yed-i temellükünde bulundurulabilirdi ve bu sûretle Şark'ın yerlileri, büyük sermâyeden mahrûm, Avrupa sermâyedârlığına mevâd-ı ibtida'ye ibsâr eden ve Avrupa'dan ma'mulât alan ibtida'î 'amele kitlelerinden' ibâret kalırdı. Avrupa sermâyedârları ile sermayedârların menâfi'ni idâreye müvekkel Avrupa hükûmetleri, işte bu gâyeye vâsıl olmak istiyorlardı. Bu gâyeye vusûl için, ya'ni şark-ı karîb, mutavassıt ve aksâyı kendi sermayedârlarının taht-ı istismârına (exploitation) almak için Avrupa hükûmetleri (bir müddetten beri Amerika hükûmeti de) bu ülkelere musallat olmuşlardır. Tasalluta uğrayan 'akvâm hayât ve mevcûdiyelerini müdâfa'aya uğraşdıklarından, musallat olan hükûmetlerin de her biri münhasıran kendi sermayedârlarının menâfi'ini te'mîne çalıştığından orada bir çok muharebeler, rekâbetler, nizâ'lar zubûr etmiş ve bunlar da beyne'd-düvel besâbsız tasavvurât, mükâlemât, muhâberât, mukâvelât ve mu'âbedâtı intâc eylemiştir. İşte bütün bu tasavvurât ve vekâyi'inin mecmû'ı Şark Mes'alesi nâmını alır. İzahât-ı mebsûtadan anlaşılıyor ki Şark Mes'alesi, müstemlekât mes'alesinin bir faslı demektir. Şark Mes'alesinin mâbiyeti, Avrupa devletlerinin şark memleketini ya tamamen müstemleke, yabûd nîm müstemleke hâline getirmeye çalışmalarından 'ibârettir.'"¹¹⁰⁴

Şark Meselesi'nin önemli bir tarafı da Rusya'dır. Akçura, çok iyi tanıdığı Rus tefekkür hayatında konunun nazârî (teorik) olarak nasıl algılandığı üzerinde durur. Bunun için ünlü Rus tarihçisi **Solovyef** (Solovyev)¹¹⁰⁵'un görüşlerine yer verir. O, Şark Meselesi'ni en eski çağlara dayandıranlardan hatta bunu görüşüne temel yapanlardandır. Belirsizliklerden açık ve maddî siyasî sonuçlar çıkarmakla eleştirdiği Solovyef'in görüşlerini şöyle takdim eder:

¹¹⁰⁴ Yusuf Akçura, **Şark Meselesine Dâir: Tarih-i Siyasi Notları**, dip not, s. 8.

¹¹⁰⁵ "Rus tarihçilerinden en büyüğü sayılan ve kendi devri için büyük bir otorite olan ve kendisinden sonra bir mektep kuran S. Solovyev (Almanya'dan Ranke'nin talebesidir) 1845'te Moskova Üniversitesi'nde profesörlüğe başlamış ve otuz yıldan fazla Rus tarihi üzerindeki dersleri ve tetkikleriyle şöhret kazanmıştı." A. N. Kurat, **Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar**, Ankara, 1999, s. 45.

“ ... *kurun-ı evveli vekayii Rus müverrihin-i meşhuresinden Solovyof indinde şark mes’elesinin kendisidir. Solovyof’a nazaran şark meselesi tabattür olunamayacak kadar eski zamanlardan beri Avrupa ile Asya’nın müsademesidir ki bu müsademe Avrupa, hayat bahş eden denizlerin, Asya, mevtâver bozkırların tesiratını teşbis eder. Ve bunların, adeta tarihin Hürmüz ve Ebrimen’i olan bu iki kuvvetin çarpışması tarih-i cibannı butut-ı derunesinden, en asli mahiyetlerinden birisidir. Solovyof’un bu nazarı, terakkiper ver tarafdar-ı garb Rus müverrihleri tarafından kabul edilmiş ve Rusya’nın garbhlışması, denizlerin tesiratından hayat ve menfaat alması için iktiza eden tedabir-i ictimaiyye ve siyasiye tevessül tavsıye olunmuşdur. Bu nazariyeye göre de Ruslar denizsiz kalma- malı; isteplerden, Ebrimen’in karanlık ve mevtaver ülkesinden kurtu- lup, Hürmüz’ün aydınlık ve hayat bahş saltına girmelidir. Görülüüyor ki bu mübbemâtdan da sarib ve maddi netice-i siyasisiye çıkıyor.”*

“Rus Solovyof’un anlayışıyla şark meselesi zaman ve mekanda budutsuz, adeta namütenabi, beşeri olmaktan ziyade tabiî ve kevnî bir mahiyet iktisab ediyor. Biz mes’eleinin böyle geniş, mübbem, felsefî batta mistik telakkisini bırakıp da, onu daha kolay anlaşılır, daha maddî ve mabdut mefbimesine ircâ’ edersek, iki türlü ta’rif edebiliriz:

- a. *Şark meselesi, Hıristiyan Avrupa akvamının Müslüman Şark akvamını iktisadî ve siyasî nüfuz ve hükümü altına almak maksadından tehassül eden mesâil-i tarihiyenin bey’et-i mecmu’udur.*
- b. *Avrupa devletlerinin memalik-i Osmaniye’yi vücut-ı muhtelif ile zabt etmek arzularından ve devlet-i Osmaniye’nin idaresi altında bulunan akvam-ı muhtelifeden bazılarının birer hükümet-i müstakile teşkil etmek istemelerinden tevellüd eden mesâil-i tarihiyenin bey’et-i mecmu’ası, şark meselesi namını almıştır.”¹¹⁰⁶*

2- **Şark Mes’elesinin Muhtelif Safhaları**, eserinde ikinci konu başlığı olarak yer alır. Burada a) **İslâm tarihinin Arab devri**; İslâm’ın doğuşu, yayılması ve Hıristiyan Batı karşısında bir güç olarak teşekkül etmesi

¹¹⁰⁶ *Ibit.*, s. 8-9.

değerlendirilir. **b) Türk devri:** Türklerin ihtida ederek âlem-i İslâma dâhil oldukları, orada mütemadiyen mevki ve ehemmiyetlerini artırarak yerleştikleri zaman üç gaye takip etmiş olduklarına hükmedilebilir; diğer bir deyişle, veka-yi'den Türklerin 'âlem-i İslâm'da üç türlü siyasetleri olduğu istihrac olunabilir:

*i. İslâm âleminin gerçek bâkimi, ya'ni dinî reisi ve siyasî bâkimi olmak; ii. Garba doğru yürüyerek bir zamanlar yegane cihan bâkimi addolunan Roma İmparatorluğu'na, memaliki Rum'a sahip olmak; iii. Cenuba, Hind'e doğru yürüyerek cihannın en zengin hazinesi olan bu efsanevî kıt'ayı tabt-ı idareye almak.*¹¹⁰⁷

Akçura, bu bölümde Türklerin tarihini bir bütün ve süreklilik içerisinde ele alır. Tarih derslerinde Osmanlı öncesi için en fazla Selçuklulardan bahseden Osmanlı tarihçiliğine göre bu yaklaşım büyük bir yeniliğe işaret ediyordu. Akçura, daha sonraki tarih çalışmalarında bu çizginin yerleşmesi için büyük çaba sarf etmiştir. Cumhuriyet devrinde bu anlayış büyük oranda Türk Tarih Tezi'nin oluşturulmasında belirleyici olacaktır.

3- Avrupa Devletlerinin Şark Siyasetlerine Dâir adını taşıyan konu başlığını iki bölüm halinde sunar. Birinci bölümde 19. yüzyıl sonlarında Rusya ve İngiltere'nin bütün İslâm dünyasını doğu ve güney cephesinden kuşatmış oldukları halde henüz batı yönünde Osmanlıların Balkanlar ve Anadolu'da İslâm'ın bu ileri mevziini korumuş olmalarının Dar anlamıyla Şark Meselesi olarak değerlendirildiği üzerinde durur. Birinci kısımda bu süreci yaratan **15.** ve **16.** yüzyıllardaki Osmanlı Türklerinin Batı'da ilerleyişini konu eder. Burada **Bizans**'ın Türklerin eline düşmesinden önceki **Katolik** ve **Ortodoks** çekişmesinden Türk ilerleyişini kolaylaştıran bir amil olarak söz eder. Ayrıca, söz konusu dinî rekabetin arkasında yatan Akdeniz ticaretine hâkim olma mücadelesinden bahisle konuya yine iktisadî amilleri ortaya koyan bir bakış açısıyla yaklaşır. Habsburg hanedanı ile **Burbon** (Fransa) hanedanı arasındaki mücadelenin Avrupa'da Türk ilerleyişini kolaylaştırıcı etkisi üzerinde durur ve onların Şark siyasetlerinin Şark Meselesi'nin oluşmasındaki rolünün siyasî tarih bakımından tahlilini yapar. Buna göre; Osmanlıların gücünün zirvesinde oldukları 16. yüzyıldan başlayarak o zamanlar Avrupa'nın en güçlü iki devleti olan **İmparatorluk** (Kutsal Roma – Germen) ve Fransa krallığı tarafından, Osmanlı Saltanatı'na karşı uygulanan iki belirgin dış siyaset vardır: Bunlardan birincisi, **Habsburgların şark siyaseti, açıktan açığa hasmânedir.**

¹¹⁰⁷ *Ibit.*, s. 9-21.

Diğeri, Bourbonların şark siyaseti, zâbiren dosttur. Akçura; ***“lakin Habsburgların şark meselesini hasmâne balletmek istemesinden Osmanlı devletinin gördüğü zararlarla Fransa’nın aynı meseleyi dostane halle uğraşırken bize dokundurduğu zyanlardan bangisinin daha ağır olduğunun sorulması ve besaplanması gerekir”*** diyerek Fransa’nın Osmanlı üzerinde iktisadî nüfuz kazanmayı hedefleyen ikiyüzlü siyasetine dikkati çeker. Daha sonra bu siyaset, İngiltere ve Almanya tarafından da uygulanacaktır. İtalya devletleri ise daha çok ticarî kaygılarla şark meselesine dâhil olmuşlarsa da Osmanlı aleyhine kurulan ittifaklar içinde bulunmaktan da çekinmemişlerdir.¹¹⁰⁸

4- Avrupa Devletlerinin Şark Siyasetlerine Dâir konu başlığının devamı olarak ***(Mâ ba’d)*** hazırladığı ikinci bölümde 16. ve 17. yüzyılda daha çok Habsburgların ***Avusturya***’sı ile Bourbonların Fransa’sı, Şark Meselesi’ni belirleyen aktörlerken 18. yüzyılda onlara ***Rusya*** ve ***İngiltere*** de katılmıştır. Bu yüzyılın sonlarına doğru ise ***Prusya*** ve 19. yüzyılda da İtalya Şark Meselesi’nin birinci derece amilleri arasına girerler. Akçura, yazısını kaleme aldığı 20. yüzyılın başında ***Amerika Birleşik Devletleri***’nin de bu meseleye etkin bir biçimde karıştığını gözlemlemektedir. Bu aktörlerin, her birinin bir birleri ile rekabet eden bazen de ittifak içinde oldukları Osmanlı devletine yönelik siyasetleri, Şark Meselesi’nin farklı boyutları olarak ele alınmaktadır. Buna örnek olarak, Osmanlıların Orta Avrupa’dan çıkarılmasına neden olan ***1699 Karlofça Antlaşması*** ile son bulan büyük savaşta Osmanlılara karşı yer almış olan Fransa’nın, Avusturya’nın Tuna nehrinin güneyine inmesi üzerine, bunu doğudaki geleneksel siyasetine aykırı görerek ***1739 Belgrat Antlaşması***’nda bu kez Osmanlılara yardım etmesi üzerinde durur. Avusturya’nın Rusya ile çakışan ve çatışan menfaatleri de benzer sonuçlar doğurmuştur. **17. ve 18.** Yüzyıllarda Avusturya ve Rusya’nın Osmanlılara karşı büyük oranda ortaklaşa hareket etmelerine dikkat çeker. Hatta 18. yüzyılın sonunda iki devlet arasında Osmanlı topraklarını taksim eden ***Grek Projesi*** namıyla bir projede ortaya konmuştu.¹¹⁰⁹

Şark Meselesi’nin Fransa’da nasıl algılandığı Akçura’nın en çok üzerinde durduğu bir konu olmuştur. Bu konuyu değerlendirirken Fransa’nın coğrafi durumu (mevki-i coğrafyası) ile tarihi gelişimini dikkate alan bir yaklaşım sergiler. Bu anlamda Türkiye’de jeopolitik algılayışın öncülüğünü

¹¹⁰⁸ *Ibit.*, s. 21-27.

¹¹⁰⁹ *Ibit.*, s. 27-30.

yapar. Buna göre; coğrafyanın kendine bahsettiği korunaklı yapısı yanında dinî ve millî birliğe sahip olan Fransa, 17. ve 18. Yüzyıllarda Doğuda üstün bir konumdadır. Bu nedenle dış siyaseti genellikle *mubafazakâr*dır (statükocu). Ancak zaman zaman bunun aksi Akçura'nın *fütubâtkârâne* bir siyaset dediği dış siyasete yönelmiştir. Özellikle **14. Lui**'nin saltanatının ilk yıllarında bunu uygulamaya çalışmış, fakat bunun rakip devletleri tahrik etmesi nedeniyle Fransa'nın yararına olmadığı anlaşıldığı için vazgeçilecektir. 18. yüzyılın ikinci yarısında Rusya'nın güney ve doğu yönünde genişlemesinin önüne geçmek için Lehistan, İsveç ve Türkiye'nin üçlü ittifakını temin eden "**Verjen Siyaseti**" denilen bu siyaset olmuştur. Ancak, Fransa'nın kıskırtması ile Rusya'ya savaş ilân eden Osmanlı Devleti, Fransa'nın bu siyasetinin kurbanı olarak Kaynarca Antlaşması'yla bitecek uğursuz harbe sokulacaktır. **1774 Küçük Kaynarca Antlaşması** imzalanırken Fransız diplomasisi savaşa sürüklediği Türkiye'ye hiçbir yardım edemeyecektir.¹¹¹⁰

Akçura, Fransa'nın Şark Meselesi'ne bakışını Fransız tarih öğretimini konu ettiği başka bir vesile¹¹¹¹ ile de değerlendirir. O, **1900-1903** yılları arasında **Paris**'te Serbest Siyasal Bilgiler Okulu'ndaki yüksek öğrenimi süresince yoğun bir şekilde tarih programından geçmiştir. Bu programda birkaç meseleye özel bir önem vermeleri ve bütün olguları o birkaç mesele etrafında toplamaları dikkatini çekmiştir. Bunlar: **1748 Vestefalya muabedeleri, Fransa İbtılâli, Birinci Napolyon devri, Avusturya İmparatorluğu içindeki çeşitli kavimlerin millî meseleleri, Alman Birliği'nin ve Alman İmparatorluğu'nun kuruluşundaki etkenler ve Alman İmparatorluğu'nun cihanşümul emelleri ve nihayet Şark Meselesi'dir**. Orada bu meseleler siyasî tarih yanında fikrî, iktisadî boyutlarıyla ayrıntılı olarak ele alınıyordu. Bunlardan Vestefalya Barışı Almanya'nın zaafını ve 14. Louis Fransa'sının üstünlüğünü anlatıp millî gururu temin eden başarı olarak, **Fransız İbtılâli ve Napolyon İmparatorluğu zamanında** olduğu gibi Avrupa'yı Fransa'nın fikrî ve siyasî hâkimiyetine alınması, Avusturya'yı oluşturan Çek-Slovak ve Romen kavimleri bunu sağlayacak yardımcı güçler olmaları nedeniyle üzerinde duruluyordu. Avusturya çökünce Almanya'nın önemli bir desteği de düşecekti. **Şark Meselesi** ise, Fransızlar için bir istismar ve istimlâk sahasını unutturmamak için çok önem verilmekteydi. Buna göre;

¹¹¹⁰ *Ibit.*, s. 30-33.

¹¹¹¹ Yusuf Akçura, "Tarih Yazmak ve Tarih Okutmak Usullerine Dair," **Türk Tarih Kongresi Zabıtları**, İstanbul, 1932, s. 577- 607.

“Fransızlar ta Haçlı Seferlerinden beri “Şark İskeleleri” dedikleri Suriye ve Filistin sabalarında bir hak iddia ediyorlardı. Mısır ve Osmanlı Sultanlarından Kapitilasyonlarla yalnız bu sabilere değil, Akdeniz ve bütün Şark havzasında ticari, dini (mezhebi) ve git gide siyasi haklar istihsal etmiş olduklarını söylüyorlardı. Bu haklar namına, bir aralık Suriye’ye bir sefer beyeti göndererek, kendi nüfuzları altında, bir Osmanlı Vilayetine (Mısır) imtiyaz verdirdikten maada, bütün Suriye’de nüfuzlarını pek artırmışlardı. Aynı zamanda Osmanlı saltanatına tabi, gayrimüslim ve gayritürk unsurların milliyet hareketleriyle de meşgul olmaktan hali değillerdi. Böylece Osmanlı Saltanatının inbilalini ve bu inbilalle Suriye ve Filistin’in kendi hisselerine düşmesini hazırlıyorlardı.”

“Almanya bir yandan da Şarka, yani Osmanlı saltanatı üzerine nüfuzunu kurmaktaydı. Bu yüzden Fransa’nın birçok asırlardan beri şarkta kurmaya çalıştığı nüfuz ve menfaatleri boşa çıkacaktır. Haçlılara karşı Müslüman şarkı koruyan kabraman Selabattin türbesinde Kayserin, Sultana muhabbet ilan etmesi, şarkı rakiplerine kapamaktan başka nasıl açıklanabilir? Almanların Şarktan ellerinin kesilerek, Fransızların hakları korunmalıdır. İşte bu maksatlar elde edilirse, Fransa hayatından ve istikbalinden emin olarak terakki ve tekamül eder ve dünyanın en müterakki bir kavmi olduğundan, elindeki tenvir meşalesi bütün dünyayı aydınlattır!”¹¹¹²

Akçura’ya göre bütün bunlar, umumi harpte Fransa’nın programı idi. Daha savaş başlamadan yıllar önce cihan harbi bu suretle okullarda tarih öğretimiyle birlikte ilim adına ortaya konmuş, telkin edilmiş hatta propaganda edilmişti. Bu Fransız programı kısmen uygulanmış, Avusturya parçalanmış, bu parçalardan Çek ve Slovak, Yugoslavya, Romen ve Polonya devletleri Fransızların yardımcı müttefikleri olarak ortaya çıkmış, Almanya parçalanmadıysa da ezilmiş, Almanya doğudan ve denizlerden kovulmuş, Suriye Fransızların eline geçmiş, Doğu Akdeniz’de güçlerini artırmışlar, böylece Şark Meselesi’nin kendi hisselerine düşen kısmı gerçekleşmiş oluyordu. *Versay* Antlaşması, *Vestefalya* Antlaşması’nın bir tekrarı olmuş, sonuçta yıllardır ilkokullardan yüksek okullara kadar aynı ruhla yürütülen tarih öğretiminin sonuçlarını toplamış oluyordular.

Şark Meselesi’nin en önemli aktörlerinden biri olan **Rusya’nın konuyu algılayışı** Akçura’nın yakından ilgilendiği diğer bir konudur. Rus devletinin şark siyaseti, Rusya’nın dış siyasetinin en önemli faslını oluşturur. Osmanlı

¹¹¹² Akçura, a.g.m., s. 604- 605.

devletinin zayıflaması ve çöküşünde en büyük etkiye sahip olan bu amil, Akçura'nın kişisel trajedisinin de müsebbibidir. Rusya'nın Avrupa siyaset sahnesine cüretkâr bir biçimde girmesi Osmanlıların mağlubiyetle o sahneden çekilmeye başladıkları zamana denk gelir. Akçura, Osmanlı – Rus ilişkilerini hazırlayıp yönlendiren çeşitli sebepler üzerinde durur. Bunlar; **1.** Rusların onuncu yüzyılda Bizans vasıtasıyla Ortodoks Hıristiyanlığa girmeleri nedeniyle, İstanbul'un Ruslarca (**tsar – grad**) Çar şehri namıyla kutsallık kazanmış olması nedeniyle Rusların Bizans'a dinî bağlarının olması. **2.** Rusları iki yüz yıldan daha fazla hâkimiyetinde tutan Türk–Tatar döneminin yarattığı düşmanlık ve Rusların bu Müslüman Türk hâkimiyetinden kurtuldukları bir sırada kutsal Kostantiniyye'nin başka bir Müslüman Türk kavmince ele geçirilmesi, Türklere karşı millî bir düşmanlık doğurmuştur. **3.** Rusları Müslüman Türk hâkimiyetinden kurtaran **III. İvan'ın (1426-1505)**, Bizans imparatorları soyundan **Sofiya Paleolog** ile evlenmek suretiyle Doğu Roma'ya varis olma hakkını kazanmaya çalışıyordu. Başta **IV. İvan** olmak üzere daha sonraki hükümdarlar bu yöndeki siyasetleri derinleştirerek, Üçüncü Roma nazariyesini oluşturmuşlardır. Bu nazariye daha sonra karşımıza **Pan-Ortodoksluk** ve **Pan-İslavlık** olarak çıkacaktır. Ruslar, şarkta takip ettikleri Türk ve İslâm'ı kovmak siyasetini, güneyde de uygulamak isteyecekler, Osmanlıları yenerek Türklerin hâkimiyetindeki ırkdaşlarını ve dindaşlarını kurtarmak ve bütün Ortodoks âleminin tek hâkimi olmak, Doğu Roma'yı Rus eliyle ihya etmek emelini besliyorlardı. **4.** Akçura, Rus jeopolitiğinin bu ilişkileri yarattığı görüşündedir. Ona göre; Rusya'nın coğrafi durumu ve ona bağlı gelişen tarihî gelenekleri, sonsuza kadar uygulamak zorunda olduğu doğal bir programdır. Rusya'yı yönetenler bu siyaseti izlemeye mecburdurlar. Öğrencisi olduğu Sorel'in Rusya'nın adeta eşyanın tabiatından kaynaklanan bu dış siyasetine gıpta ettiğini, “böyle açık ve zaruri bir hareket çizgisinin varlığı bir devlet için büyük baktıyarlıktır” dediğini nakleder. Rusya'yı kim yönetirse yönetsin, bu doğal çizgiyi izlemek ve sürekli genişlemek zorundadır.

Yukarıda Rus tarihçi Solovyev'in Şark Meselesi ile ilgili görüşlerini naklederken de vurgulandığı gibi; Rusya, sıcak denizlerden, mutedil iklimlerden ve medenî Batı Avrupa ülkelerinden uzak, yılın büyük kısmı hayatsız geçen kar ve buzlarla örtülü, düz ve az verimli bir ovaya yerleşmiştir. Bununla birlikte ahali artmaktadır. Rus devleti, halkını geçindirebilmek ve onlara batı medeniyetini aşlamak için dünyayla iktisadi ve medeni ilişkide bulunmaya mecburdur. Ancak, bu ilişkileri engelleyen durumlar vardı. Rusya, zengin ve medeni, güçlü ve Avrupaî bir devlet olmak isterse o durumları

ortadan kaldırması gerekirdi; yani etrafında bulunan toprakları ele geçirerek *mutedil bir iklime, deniz sabillerine çıkması, Batı devletleriyle temasa gelmesi, ilişkide bulunması* gerekiyordu. Rusya, yaşayabilmek için, denizlere, Avrupa ile kendi arasında bulunan devletlerin arazisini istilâya zorunluydu. Özetle, Rusya'nın batıya ve güneye genişlemesi coğrafi durumundan kaynaklanmış bir iktisadî ve medenî bir mecburiyet idi. Güneye inerken doğal olarak Türkiye'ye çarpacaktır. 19. yüzyıl boyunca Rusya, şark siyasetini uygulamada büyük başarılar elde etse de karşısına çıkan diğer rakiplerin engellemesi, Romanya ve Yunanistan'ın Pan-İslavlık fikrine uymaması ve Osmanlı devletinin Batı medeniyetinden yararlanarak varlığını korumada gösterdiği çaba, Rusya'nın büsbütün Şark Meselesi'ni kendi çıkarına çözmesine engel olacaktır.¹¹¹³

18. yüzyıl sonlarında Şark Meselesi'nde başat bir güç olarak İngiltere'nin Fransa'nın yerini almaya başladığını görüyoruz. Akçura, İngiltere'yi tahlil ederken yine jeopolitik değerlendirmeler yapar. Coğrafi, siyasî ve iktisadî bakımlardan konuyu ele alır. İngiltere'nin dış siyasetine coğrafi durumu (ada devleti olması) ile millî uğraşları olan sanayi ve ticaret yön verdiği için tabii ve sabittir. Bu değişmez siyaset, üç cümle ile özetlenebilir. **1. Denizleri serbest veya kendi hükmü altında bulundurmak. 2. Ham madde alınıp, mamul madde satılacak müstemlekeler (sömürgelere) malik olmak. 3. Müstemlekelerden başka dış ticaret yapabileceği pazarlar elde etmek.**

Bütün bunların gerçekleştirilmesi için kuvvetli bir deniz gücüne sahip olmak gerekir. Bu yüzden İngiltere dünyanın en büyük donanmasına maliktir. İngiliz siyaseti tam bir çıkar siyasetidir. Başka devletlerin siyaseti de bunu amaç edinse bile İngiltere derecesinde maharet gösteremez. Savaşa da ancak kâr elde edebilecekleri bir ticarî yatırım gibi görürlerse girerler ve başarılı oluncaya kadar inatla sürdürürler. 16. yüzyılın başında **Hindistan**'a giren ve **17.** ve **18.** yüzyıllarda Fransa'yla giriştiği mücadeleden galip çıkan İngilizler, Şark siyasetinde onun yerini almıştır. 18. yüzyılın sonlarına doğru, İngiltere, Hindistan'a iyice yerleşirken Rusya, Hindistan'a doğru sarkmakla İngiltere'ye karşı rakip olarak çıkmıştı. Bu tarihten önce müttefik gibi hareket eden bu iki ülke bu yüzyılın son çeyreğinde bir birlerine hasım haline gelirler. Bunun nedeni, Rusya'nın bu tarihlerde Kafkasya'ya, Orta Asya'ya doğru yürüyerek Hindistan'a yaklaşıyor olması ve Türkiye ve Akdeniz'e doğru sürekli Hint yolarına sokulmaya başlamasıdır. Akdeniz'in ve hassaten Akdeniz'in doğu

¹¹¹³ Yusuf Akçura, **Şark Meselesine Dâir: Tarih-i Siyasi Notları**, s. 33-40.

havzası ve diğer denizlere bağlantı sağladığı mahaller, gemilerin uğramaya mecbur olduğu noktalar (**Cebel-i Tarık, Malta, Süveyş berzabı, Mısır, Arabistan, Irak**) ya büsbütün İngilizlerin olmalı yahut İngiltere'ye zarar dokunduramayacak kadar zayıf ve İngiltere'nin arzularına muti bir veya birkaç devletin yönetimi altında bulunmalıdır. Bu İngiltere'nin dış siyasetinin temel düsturudur. Doğu Akdeniz'i denetleyen ve Boğazların bekçisi olarak gördüğü Osmanlı Devleti bu siyasete uygun bir devletti. Bu genel değerlendirme, 18. yüzyılın sonundan itibaren İngiltere'nin Türkiye'ye yönelik siyasetini açıklar mahiyettedir. İlk defa, **1791'de Başbakan II. Pitt** tarafından ortaya konan bu siyaset icabı Rusya'ya karşı Osmanlı devletinin desteklenmesini gerektiriyordu.¹¹¹⁴

18. yüzyılın sonlarında Rusya'nın aşırı genişlemesine karşı, İngilizlerle beraber Türkiye lehinde yer tutmak suretiyle Şark Meselesi'ne müdahil olan **Prusya krallığı**, daha öncesinde bu mesele ile fazla ilgili değildi. Prusya krallarının siyaseti ülkeyi birleştirmek, düzene sokmak ve güçlendirmek sonra da Avusturya'yı güneye iterek *Almanya*'da birliği sağlamak gayesini güdüyordu. 18. yüzyılın ikinci yarısında *Lehistan*'ı parçalayıp Prusya'yı birleştirmek gayesini taşıyan **Büyük Frederik** ile birlikte Şark Meselesi ile yakından ilgilenmeye başlar. Bu gayesini engelleyen Avusturya ve Rusya'nın güneyden hasmı olan Osmanlı devletinin korunup güçlendirilmesi Prusya'nın menfaatine uygundu. Bununla birlikte Prusya ancak, **19.** yüzyıldan itibaren önemli aktörlerinden biri olur. Alman Birliği sağlandıktan sonra ise durum değişecektir.¹¹¹⁵

Venedik ve **Ceneviz** devletlerinin şark işlerine pek çok karışmış olmasına rağmen, bu iki yüz elli yıllık bir süre kesintiye uğramıştı. Akdeniz'de sahip oldukları konum nedeniyle **İtalyanlar**'ın yeniden Şark Meselesi'ne müdahil olmaları ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında başlar.¹¹¹⁶

5. Devlet-i Osmaniye'nin siyaset-i Hariciyesine Dair Mütala'at Akçura'nın bu konuya ait son başlığını oluşturur. Burada Osmanlı devletinin dış siyasetine dair değerlendirmelerini ortaya koyar.¹¹¹⁷ Akçura, Osmanlı devletini Şark Meselesi'nin amillerinden biri olarak değerlendirmekle beraber

¹¹¹⁴ *Ibit.*, s. 40-44.

¹¹¹⁵ *Ibit.*, s. 44-45.

¹¹¹⁶ *Ibit.*, s. 45.

¹¹¹⁷ *Ibit.*, s. 45- 56.

aynı zamanda bu konunun mevzuu olmakla, onu diğer devletlerden ayırır. Akçura, Osmanlı devletinin dış siyasetine dair bir çalışmanın olmamasından bahisle bu konu üzerinde görüş ve değerlendirmede bulunmanın zorluğuna da değinir. Oysa Avrupa devletlerinin her hangi birinin dış siyasetinde esas olan maksatları ortaya koymak ve siyasi ilişkileri anlatmak, bu konuda pek çok çalışma olduğu için, nispeten daha kolaydır. Ancak Batı'da yazılan eserler, Osmanlı tarihinden bahsederken bunu kendi bakış açılarına göre anlatmaktadırlar. Osmanlı devleti ile olan ilişkilerini de kendi devletlerinin dış siyasetini esas tutarak değerlendirirler. Bu sakıncalara işaret eden Akçura Osmanlı dış siyaseti konusuyla ilgili bu genel eleştirisinden sonra, kendi tahliline girer:

Selçuklu saltanatının bir beyinin istiklâl kazanmasının sonucunda kurulan Osmanlı devletinin Bizans ucunda bulunmasına dikkat çeker. Bu dönemde, Osmanlıların iki tarafında yıpranmış ve can çekişen Rum Selçuklular saltanatı ile Doğu Roma İmparatorluğu bulunuyordu. Bu şartlar altında İlk Osmanlı hükümdarlarının dış siyasetini üç başlıkta toplar. **1. Selçuklu saltanatını, Osmanlı saltanatı halinde ihya etmek, yani al-i Osman'ı Al-i Selçuk'un yerine ikame etmek. 2. Doğu Roma İmparatorluğu'nu da Osmanlı saltanatı halinde ihya etmek. 3. Doğu Roma'nın denizden ve karadan Hıristiyan Avrupa ile ulaşımını kesmek için Akdeniz boğazına ve Balkan yarım adasına hâkim ve sahip olmak.** Bizans'ın feodal unsurları arasındaki rekabet, Balkan kavimleri arasındaki anlaşmazlıklar ve Doğu Ortodoks kilisesi ile Batı Katolik kilisesi arasındaki mücadele ve düşmanlıklar bunun gerçekleşmesinde Osmanlıların işini kolaylaştıracaktır.

Akçura'ya göre; dış siyasette başarılı olabilmek ancak iyi bir iç siyasetle mümkündür. Osmanlılar muntazam ve kesin bir iç siyaseti izlemişlerdir. Bu siyaset, Türk, Rum, Ermeni, Müslim ve gayr-i Müslim unsurları birbiriyle yoğurup lisanı Türk ve dini İslâm olan bir millet ihdas etmek istemişlerdir. **Genel hatlarıyla Fatih'e kadar Osmanlı hükümdarlarının dış siyasi bedefleri, Rum Selçuklu Sultanlığı yerine kâim olmak, Doğu Roma'ya sahip olmak ve nihayet Batı Roma'yı da ona ilhak ederek Roma İmparatorluğu'nu Osmanlı banedanı idaresinde ihya etmek** diye özetlenebilir. Dâhilde de bu geniş siyaseti kaldıracak siyaset ve teşkilat ona göre düzenlenmiş, eski Roma'nın Romalıları gibi bir Osmanlı ahali ihdasına çalışılmıştı. **Sultan II. Mehmet** ilk Osmanlı hükümdarlarının dış siyasetini amacına erdirmiştir. Doğuda Sultanü'r-rum diye anılan Osmanlı hükümdarları artık Kayser-i Rum, Bazileus olmuştur. Bununla, Osmanlılar Doğu Roma'nın dış

siyasetini de benimsemiş oluyorlardı. Bu dış siyasetin yönü doğudan ziyade batıya dönüktür. Roma İmparatorluğu'nun taksiminden önceki hâlini iddia eder. Yalnız şarkın değil, şarkın ve garbın kayseri olmak emelindedir. Akçura, burada ilginç bir yorum da bulunur: *Ortodoks kilisesinin esas düşmanı olan Katolik kilisesine karşı durabilmek için Türklere siyasi istiklâlini feda ederek milli, dini ve kültürel varlığını kurtarmak ve onlara dayanarak Greklerin intikamın Latinler'den almak düşüncesindeydi.*

Fatih'ten sonra Avrupa'ya, Batı'ya yönelen bu siyasete tepki oluşacak, **Veli Beyazıt** ile **Yavuz Selim**'in dış siyaseti kendinden öncesine karşıdır ve Doğu'ya yöneliktir. İç siyaset de buna uygun olarak daha tutucudur. Doğu Akdeniz'e ve ona kıyısı olan Suriye'ye hâkim olmak Osmanlı ve **Mısır Memlukları**'nın ortak hedefiydi. Bu da rekabete yol açmıştı. İki İslâm devleti'nin rekabeti kaçınılmaz bir şekilde dine daha çok önem veriyor görünmeyi gerektiren bir siyaseti doğurmuştur. İkinci olarak Şiiliği siyasi emelleri için kullanan *Safevî* devletinin kurulması, Osmanlı tebasını mezhep bağıyla kendine bağlaması, Osmanlıların kendi ahali ile bağlarının kopması, sonuçta da kendiliğinden çökmesi anlamına geliyordu. Osmanlı devletinin bekası için bir şark siyaseti düşünülüp düzenlenmesi gerekiyordu. *II. Beyazıt*'ın Şark siyaseti olayların sonucunda iken ancak bunu şuurlu bir şekilde tanzim ve tatbik eden *I. Selim* olmuştur. Yavuz'un bu şuurlu siyaseti sonucunda Şark siyasetinde inisiyatif Osmanlıların eline geçmiştir. Bu siyasetin ikinci aşaması, Selçuklu sultanlarının bir zamanlar kısmen temin ettikleri *Doğu İslâm Birliği*'ni husule getirmek olacaktır. İki ananeden birisi olan *Doğu Roma İmparatorluğu*'na hâkim olmak gayesini zaten elde etmiş olan Osmanlılar, ikinci ananeyi, *İslâm Hilâfeti*'ne de sahip olmayı da gerçekleştirmiş oluyorlardı.

Yukarıda yaptığı tahlillerden sonra şu genel hükme ulaşır: **“Böylece ilk Osmanlı hükümdarlarının iki büyük dış siyasetinin olduğu iddia olunabilir ki, birincisi Garp veya Avrupa siyasetidir. Buna Doğu Roma İmparatorluğu siyaseti de denilebilir. İkincisi Şark veya İslâm siyasetidir ki buna İslâm halifeliği siyaseti de denilebilir”**. Ona göre; *“Fatih ve Yavuz'un halefleri, bu iki siyaseti uygulamada onlar kadar başarılı olamamışlardır. Osmanlı tarihinin daha sonraki zamanlarında genellikle bu iki siyasetin birlikte uygulandığı göze çarpar. Kanuni devri dış politikası bu iki siyasetin birlikte uygulandığı bir dönem olmuştur. Kanuni Sultan Süleyman, bir taraftan Belgrad'ı fethedip Macar ovasına girerek, Rodos'u zaptedip Akdeniz'e çıkararak, cediti Fatih Mehmed gibi bütün Roma*

*İmparatorluğu'na tevariüs gayesini güderken, diğer yandan İran'ı istilâ, Bağdat'ı feth, Hint'ten Portekizlileri çıkararak babası Yavuz Selim'in yolunda ilerlemek, bütün Orta Doğu'yu Osmanlı nüfuz ve hâkimiyeti altına geçirmek istiyordu. Osmanlı Sultanı, geniş ve muazzam maksatlarına nail olursa, İslâm şarkının büyük kısmı Osmanlı mülkü olacak ve Avrupa'nın şark ticareti kâmilen Türkiye ve İstanbul'dan geçecekti; Akdeniz bir Osmanlı gölü olacak, Viyana'da bir Osmanlı valisi oturacaktı. Büyük Sultan Süleyman, August ve Dara İmparatorlarına, Kayser ve Kisra tablalarına göz dikmekle beraber İslâm hilafeti hukukunun semerelerini toplamakta dahi ihmal etmiyordu. Fakat bu kadar büyük ve ağır bir siyaseti, Sultan Süleyman'ın geniş ve sağlam omuzları bile kaldıramadı. Asıl Osmanlı kuvveti bu yüke tahammül edemezdi. Sürekli şark ve garp harpleriyle çok yorulmuş olan Osmanlı devleti, 17. yüzyıl sonlarından başlayarak, dış siyasette inisiyatifi elden geçirir, bizzat fail olmaktan çıkar, diğer devletlerin siyasetine boyun eğmek mecburiyetinde kalır. Sultan Süleyman zamanında başlayan ve halefleri gününde devam eden ve Osmanlı saltanatına çok pahalıya mal olan iş bu iki cepbeli siyasete **karışık siyaset** de denilebilir.”*

Akçura, Osmanlı dış politikasını değerlendirirken aslında ünlü eseri **Üç Tarz-ı Siyaset**'e paralel bir çalışma yapıyor veya hazırlık notlarını tamamlıyor gibidir. Zaten yazısını da bundan bahsederek bir üçüncü tarz-siyasete konuyu getirerek bitirir. Bu üçüncü tarz-siyasetin ihmal edilmiş bir siyaset olarak **Cevdet Paşa** tarafından **Tarih-i Cevdet**'te zikredilmiş olduğunu bildirir. Ondan yaptığı alıntıyla¹¹¹⁸ bu tarz-ı siyaseti **“Osmanlı devletinin yalnız dinen değil lisan ve ırk cibetleriyle de mütecanis memleketlerde genişlemeye çaba göstermesinden ibaret olacaktı” der ve yazısını “Cevdet Paşa'nın pek baklı olarak tavsiye ettiği bu siyasete bir isim takmak gerekirse ırk veya Türklük siyaseti namı verilebilir”** diye bitirir.

Aslında biraz önce Hayri Beyin ifade etmeye çalıştığı, Ruslar açısından Şark Meselesi'ne Yusuf Akçura da değinir. Ben fazla girmek istemiyorum, ama

¹¹¹⁸ “.. Macaristan ve Hırvatistan fütubatıyla uğraşmaktan ise bu iki eyaletin (Kazan ve Ejderban Hanlıkları) zabt ve mubafazası Devlet-i Aliye'ce daha yararlı ve Yavuz Sultan Selim'in yukarıda şerh olunan mesleğine daha uygun idi. Çünkü Kafkas ve Ejderban ve Kazan abalisi ele alındığı takdirde yakın ve mütecanis ve ekserinde mezhep ve din birliği basebiyle tabi olarak hilâfetin hükmü altına girerler ve Osmanlı'ya katılmış olurlardı. Ol hâlde yavaş yavaş Kırım dahi sair Devlet-i Aliye eyaletleri şekline girerdi. Ve Ejderban ve Kazan vastasıyla Büyük Tataristan taraflarında dahi Osmanlı devletinin nüfuzu cari olurdu...” Akçura, a.g.e, s. 56'dan naklen **Tertib-i Cedid Tarih-i Cevdet**, Cilt I, s. 241- 242.

değınmek istediğim bir konu var burada. Solovyov'un Batı'ya endeksli jeopolitik görüşü, aslında Bolşevik Devrimi'yle kırılmıştır. Solovyov Çarlık Rusya'sının bir anlamda jeopolitik görüşünü savunmaktadır. O eski düalist, Zerdüşt dilindeki düalist grştten esinlenerek, ışıkla karanlığın savaşı olarak görür. O, aydınlık olarak denizi, hayat bahşeden denizi, karanlık olarak da bozkırı gösterir. Zaten Pedro döneminde başkentin Moskova'dan Petersburg'a taşınmasının altında da aslında bu vardır, Rusya'nın Batı'ya eklemleme süreci. Aslında Yusuf Akçura da buna değinir, küresel Batı kapitalizmi ve emperyalizmi, Rusya ile Türkiye'yi sürekli boğuşturarak, bunun sonucunda daha çok Türkiye zarar görmüş olmakla birlikte, Rusya büyük krlarla çıkmış olmakla birlikte, genel anlamda ikisi de bundan zararlı çıkmıştır. Çünkü hem Rusya, hem Türkiye küresel kapitalizmin ve emperyalizmin taşrası durumunda kalmışlardır. Bu gerçeklik 1853-56 Kırım Savaşı'ndan sonra Rus aydınları tarafından çok tartışılmaya başlanmıştır ve Danilevski gibi, az önce Hayri Bey ifade etti, Rus tarihçileri ve jeopolitikçileri ayrı bir yol ayrımı, farklı bir yol ayrımı önermişlerdir ki, bu Bolşevik Devrimi'yle gerçekleşmiştir ve Moskova'nın tahakkmdr. Bugün de dikkat ederseniz, Avrasyacılık siyaseti aslında buna karşılık gelmektedir. Ölüm bahşeden, ölüm veren bozkır yerine, denizlere yönelmeyi ngren Çarlık jeopolitiği yerine, daha sonra ortaya çıkan Bolşevik Devrimi'nin jeopolitiği, Moskova eksenli, Avrasya'ya yönelik, Asya'ya yönelik bir stratejiydi. Bugün de belki yine onun devamı hayata geçirilmek istenmektedir. Ama Rusya'da bu jeopolitik görüşler zaman zaman tahterevalli kuralı gereği, ne çıkip, gerilemektedirler.

İngilizlerin şark meselesine bakışı konusunda bizden önceki konuşmacıların ifade ettiklerine fazla bir ilave yapmak istemiyorum.

Sabrınız için teşekkür ediyorum.

OTURUM BAşKANI- Çok teşekkürler.

Konuşmalar bitti. Soru-cevap bölümüne geçiyoruz.

Buyurunuz Sayın Akşın.

Prof. Dr. SİNA AKŞİN- Teşekkür ederim.

İnanç Atılgan'a teşekkür ediyorum, o alıntılarda Sevr'in yok etme, Türk devletini yok etme amacına yönelik olduğu sanıyorum birkaç kez belirtildi. Demek ki, Avusturyalı diplomatların düşünceleri, Sevr'in bir yok olma, bir ölüm olduğu yargısını destekliyor.

Hayri Bey ilginç, tabii bu son bildiriye de çok ilginç buldum. Hayri Beyin bildirisinde Rus emperyalizminin etnik, iktisadi, bir de dini boyutundan söz edildi, fakat hiç sosyal boyutundan söz edilmedi. Rusya geç kapitalistleşmiş veyahut da geç kapitalistleşmeye çalışmış bir ülke, toprak köleliğinin 1860 kaçıdır son bulması...

Dr. HAYRİ ÇAPRAZ- 1861 hocam.

Prof. Dr. SİNA AKŞİN- 1861'de serflik son buldu, yani gecikmiş bir kapitalizm ve bunun yarattığı büyük bunalımlar, yani feodal sınıfla ki, Çarlık feodal sınıfın zirvesiydi, süper ağa, süper şeyh durumunda çar. Feodalizm kurumunun başı olarak o ve işte bu gelişen kapitalizm. Şimdi dediğim gibi, çok güzel, çok güzel bir bildiri sundunuz, ama işin bu yönü yok mu acaba? Osmanlı Devleti'ne 93 Harbini ilan eden Çar, sadece dinsel duygularla mı, sadece Slavlığın bilmem nesi için mi, yoksa diğer Avrupa büyük devletleriyle aşık atmak için mi? Yani bir sürü şeyler akla geliyor. Ama bir de, korkunç bir gerilim var Rusya'da, bombalar atılıyor, anarşistler var, şunlar var, bunlar var. Biliyorsunuz, savaş dikkatleri dışarıya yöneltmek için en ideal ortamdır. İran-Irak savaşı sekiz yıl sürdü, 1 milyon insan öldü, hiçbir işe yaramadı, ama yaradı, iki rejimin devamını sağladı, yani Saddam rejimiyle...

OTURUM BAŞKANI- Sanıyorum, soruları aldı.

Prof. Dr. SİNA AKŞİN- Peki.

OTURUM BAŞKANI- Söylediğiniz şeyler çok ilginç. Ben belki bir de "bunun stratejik boyutu yok mudur?" diye ekleyebilirim.

Buyurun.

SALONDAN- Sayın Başkan sorum size.

OTURUM BAŞKANI- Ben hiç konuŐmadım.

SALONDAN (Devamla)- KonuŐmadıđınızı da biliyorum, ama sizin görüŐlerinizi de biliyorum. Müsaade ederseniz, sabahki oturumda Sayın Büyükelçi Şükrü Elekdağ, “eğer biz Ermeni konusunu hukuki zemine çekersek, bunu kazanabiliriz” manasında bir tebliğ verdiler, bizi heyecanlandırđılar. Sizin eski konuŐmalarınızdan ve bazı yazılarınızdan buna benzer bazı alıntılar yaptım ben Şahsen. Siz aynı kanıda mısınız? Benim sorum Şu: Eğer hukuki zemine çekersek, bizi uluslararası mahkemelerde savunacak yetenekli, yeterli avukatlarımız var mı? GörüŐünüzü rica edeceğim.

OTURUM BAŞKANI- Başka soru var mı?

SALONDAN- Şimdi arkadaşlardan biri, Ermenilerin Lozan’da soykırım yapıldığına dair herhangi bir talepte bulunmadığını söyledi. Şöyle denildi: “Biz muhariptik savaşta” Muhariplik dediğine göre, muharip olduğu zaman soykırımı da olmaz. Buna da bir cevap verirseniz, sevinirim.

OTURUM BAŞKANI- Buyurunuz.

CELALETTİN SOLMAZ (DYP Gençlik Kolları Genel Başkan Yardımcısı)- Başkanım teşekkür ederim.

Ermeni meselesini ben de size, Şükrü Elekdağ Bykelimin konuşmasından dolayı, hukuki olarak Sayın Sadıklar hocamın da söylediği gibi. Ama ben Ermeni meselesinin bilimsel ya da akademik bir mesele olmadığını, bunu tamamen siyasi bir mesele olarak görmekteyim. Amerika Birleşik Devletleri’nin ve Avrupa Birliği’nin Türkiye politikalarının bir sonucu ve aynı zamanda sadece bir aracı olduğunu düşünüyorum. Meselenin esasını anlamak için 17 Aralık 2004’te kabul edilen Avrupa Birliği mutabakatının Ermeni meselesini de otomatik olarak kabullenmek anlamına geliyor mu, gelmiyor mu? Sizden öğrenmek istiyorum Sayın Bykelim.

Teşekkür ederim.

OTURUM BAŞKANI- Teşekkürler.

Buyurunuz.

ABUZER DURAN (Adli Sicil Genel Müdürü)- Sayın Başkanım, bu programın başlarında bir değerlendirme bölümü yoktu. Aslında soracağım soru o değerlendirmeyle ilgili, ama soru-cevap bölümü olmadığı nedenle, müsaade ederseniz, sorum bütün konuları ilgilendirdiği cihetle şimdi sormamda bir beis yoksa, arz edeyim.

OTURUM BAŞKANI- Buyurun.

ABUZER DURAN- Malumları olduğu veçhiyle, milletler kendi geçmişlerini doğru bir şekilde tahlil ve değerlendirmeden, geleceklerini doğru olarak tayin etme imkânları bence çok zayıftır, yok denilecek kadar zayıftır. Onca dikenli yollarda geçen bu devletin, bu ülkenin, acaba yeteri kadar geçmişimizi tahlil etmiş, değerlendirmiş miyiz? Acaba yeteri kadar, ileride bir daha bu kötü yollara düşmemek için yeteri kadar programlar, projeler geliştirmiş miyiz, geliştirmekte miyiz? Bu konunun özellikle değerlendirme bölümünde ele alınmasını ve değerlendirilmesini istiyorum.

Teşekkür ederim.

OTURUM BAŞKANI- Teşekkürler. Yani bu oturuma değil, bundan sonraki oturuma yöneltilmiş bir soru.

Buyurun.

ÖZHAN KAPICI- Sorum Hayri Çapraz'a olacak. 18. Yüzyıl'da Rusya için Şark Meselesi aynı zamanda bir Lehistan, Polonya meselesi değil midir ve hatta kökeni buna dayanmıyor mu? Diplomatik terminoloji açısından da bu böyle değil mi?

OTURUM BAŞKANI- Teşekkürler.

Evet, şimdi cevaplara geçebiliriz. Burada sırayla gidelim, en son ben konuşacağım. Buyurunuz Sayın Çapraz.

Dr. HAYRİ ÇAPRAZ- Öncelikle Sayın hocam Sina Akşin'e teşekkür ediyorum. Sizin de tahmin ettiğiniz gibi, ben 19. Yüzyılı böyle uçak gibi geçtim. Birçok hocalarım bahsetmişti, gerek anlaşmaların üzerinde durdular, özellikle

Berlin üzerinde çok duruldu. Ben birincisi, buna dayanarak. İkincisi, süremin kısıtlı olduğunu düşünerek, bazı ayrıntıları atlardım. Gerçekten de bu sosyolojik boyutu belki de, ama ekonomiyle çok iç içe. Biraz geri plana attım, bu doğru. Ama ben şunu söylemek istiyorum: 1861 yılında toprak köleliğinin kaldırılmasından sonra, Rusya sizin söylediğiniz gibi, ciddi anlamda bu insanların istihdamı veya ne olacağı konusunda veya toprakla ilgili problemi çözememiştir. Bu Vitte'ye kadar, 1890, 1893'lere kadar gelmiş, 1910'lar ve bugün bile halen daha büyük bir ihtimalle Rusya'nın toprak problemi halen daha devam ediyor. Ciddi anlamda Rusya bu dönemde bir sosyolojik problem yaşamaktadır. Bu insanları meşgul etme açısından bir savaş çıkardı mı, çıkarmadı mı; bunu bilemiyorum şahsen. Ama şunu söylemek istiyorum: Ben bunları ekonominin içine dâhil ediyorum. Niye dersiniz, 19. Yüzyılın ikinci yarısında, özellikle ikinci yarısında Rusya'nın güney bölgelerinde ciddi anlamda bir gelişme var. Tarım arazisinde, yani verim konusunda. Hatta 19. Yüzyılın ilk başından itibaren bir gelişme var. 19. Yüzyılın ilk yarısında Rusya'nın dış ticaretinde bir numara Osmanlı İmparatorluğu'dur; yani Osmanlı İmparatorluğu'nun en fazla ithalat, ihracat yaptığı devlet Rusya, ama buna rağmen Rusya geliyor, bizimle savaşıyor; bunu anlamak biraz güç veya cevabı biliniyor. Daha sonra Rusya gittikçe ekonomik anlamda Osmanlı dış politikasında geri plana düşüyor, ama 19. Yüzyılın sonunda tekrar Rusya'nın payı yükselmeye başlıyor ve 1913'e geldiğinizde Rusya en fazla payını, Almanya'dan sonra en çok yükseltenlerden biri ve arkasından biz Rusya'yla savaşa giriyoruz. Yani ben burada şunu söylemek istiyorum: Bu ekonomik boyutu, daha doğrusu sizin söylediğiniz sosyolojik boyutu ben ekonominin içine alıyorum. O nedenle olayın sosyal yönünü pek incelemedim. İncelenebilir hocam. Tespitiniz için teşekkür ediyorum.

Özhan Beyin tespitine gelince, Rusya için gerçekten 18. Yüzyılda bir Lehistan problemi var. Lehistan problemini, 1868 yılına gelindiğinde II. Katherina'nın kısmen çözdüğünü düşünüyorum. Tabii, bu mesele daha sonra 19. Yüzyıla taşındı, ama 19. Yüzyılda artık bu Rusya ile Avrupa arasında bir mesele olarak gündeme geliyor. Bu bağlamda, 19. Yüzyıl'da Avrupa'nın başlıca problemleri, Danimarka, Prusya, İtalya, Lehistan ve Şark Meselesi'dir. Rusya bunlardan Şark Meselesi ve Lehistan meselesiyle doğrudan bağlantılıdır, diğerleriyle dolaylı. Ama Lehistan meselesini ben artık 18. Yüzyıl'dan sonra Osmanlı İmparatorluğu, yani bizim anladığımız manada Şark Meselesi eğer Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarını, özellikle Boğazlar merkezli

paylaşılması olarak görüyorsak, ben Şark Meselesi'nin içerisine pek dâhil etmiyorum.

Doç. Dr. GÜMEÇ KARAMUK- Soru sorulmadı, ama tekrar söyleme imkânı varsa... Teşekkür ederim.

Ben ne yazık ki, zamanımı çoğu zaman olduğu gibi hep tufandan başladığım için, iyi kullanamadım. Benim aslında vurgulamak istediğim şeydi: Ben bu mektupları okuduğumda ister istemez gözümün önünde Sevr canlandı. İngiltere'nin mutlaka İstanbul'a ve Boğazlara sahip olması gerektiğini devamlı söyleyen Kaiserin Friedric, ayrıca bütün Avrupa tahtlarına akrabalarını, yani kendi kardeşlerinden üçünü öneriyor, uluslararası statüde kurulacak bir devletin nihayet o kendi ailesinden birinin tahtıyla süsleneceğini. Onun dışında eğer onlar olmazsa, Victoria malum, Avrupa'nın büyükannesiydi, şu tahtan, bu tahtan birileri, yani ne kadar kuzeni, akrabası varsa, onları öneriyor. Burada her halükarda padişahın İzmir'e, hatta daha İç Anadolu'ya gitmesini teklif ederken de, tamamen bu 20. Yüzyılın ilk çeyreğinde nihayet ifadesini Sevr'de bulan bir projenin rastlantı olmadığını, çok uzun bir evveliyatı olduğunu, aslında uzun vadeli bir proje olduğunu ve ben bunu sırf 19. Yüzyıla da geri götürmüyorum, bunun çok somut, İstanbul'u da içeren yeni Yunanistan, yani Grek projesinde ifadesini bulan, Katherina'nın Grek projesinde çizilen sınırlarda bir devleti kurmanın projesi olarak değerlendiriyorum ve Sevr'in kaçınılmaz olarak bu içeriğe, taşıdığı içeriğe kavuştuğunu belirtmek istiyorum.

Teşekkür ederim Sayın Başkan.

OTURUM BAŞKANI- Teşekkürler.

Doç. Dr. ABDULLAH GÜNDOĞDU- Konuyu hem güncellemek, hem de Yusuf Akçura Şark Meselesi ve güncellik bakımından karşılaştırmak için birkaç şey söylemek istiyorum.

Şark Meselesi'ni küresel güç iddiasındaki odakların aslında bunu temin etmek için bir argümanı olarak algılasak, bugüne taşıdığımız zaman, bunun karşılığı olarak karşımıza ne çıkıyor? Uluslararası terörizm çıkıyor. Yusuf Akçura kendi döneminde Şark Meselesi'ni bir Türk meselesi olarak görmüştü ve bu soruna karşı Türk jeopolitiğini ve Türk tarih tezini ortaya sürmüştü.

Atatürk de Türk jeopolitiğini gerçekleştirmek ve Türk milletini inşa etmek için Türk tarih tezini kullanmıştı. Bizim ulus inşasında tarih kurucu bir kimlik unsuru olarak ele alınmıştı ve burada da dikkat çeken bir husus vardır. Başkalarının ulus inşasında hep düşmanlık ve diğerini öne çıkarma, kötölemek vardır. Bizim ulus inşasında, özellikle tarih öne çıkarılmıştır ve geçmişin, Türk Milletinin yapıp ettiklerinin gururuyla bir milleti inşa etmeye çalışmıştır ki, bu anlamda yıkıcı, tahrip edici değildir ve güncellemek anlamında da Şark Meselesi'nin yine bizim eksenimize doğru çekilmekte olduğunu ifade etmek istiyorum. Atatürk yüzyıllar boyu Şark Meselesi adı altında, bu coğrafyaya odaklanmış, hedeflenmiş bir topun namlusundan Türkiye coğrafyasını çekip, almıştı. Bunu yaparken, laikliği öne çıkarmıştı ve eski bağlar yerine yeni bir sistem kurmuştu. Eğer bugün bizim diriltmeye çalışabileceğimiz eski asabiyetler, Türkiye coğrafyasını yeniden o namlunun hedefine geri çekecektir. Eğer biz dersek ki, hilafet, Osmanlıcılık, yeni Osmanlıcılık gibi değerlendirmelerle bu yeni sürece katılırsak, Atatürk'ün kenara çekmiş olduğu Türk coğrafyasını, inşa etmeye çalışmış olduğu, bu namlunun hedefinden çekmiş olduğu coğrafyayı yeniden namlunun ucuna çekmiş oluruz.

Teşekkür ediyorum.

OTURUM BAŞKANI- Teşekkürler.

Yrd. Doç. Dr. SABİT DUMAN- Bizde Paris Barış Konferansı tutanakları yok, herhangi bir üniversitede de bulmamız oldukça zor. Yalnız internet ortamında, Foregen Playsetion of United State'e bakıldığında, Ermeniler Paris Barış Konferansı'nda daha çok muharip olduklarını, yani savaşta taraf olduklarını vurgulamışlardır. "Allempi'nin yanına 800 kişi gönderdik ve bunlardan 40 kişi sağ kalmıştır" demiştir. Artı, "7 ay Kafkasya'da Türkleri oyaladık" demiştir. Çok güçlü bir şekilde taraf olduklarını söylemişlerdir.

OTURUM BAŞKANI- Teşekkürler.

Benim hazır bulunmadığım bir oturumda söylenen sözlere ilişkin soruları cevaplamaya çalışacağım. Önce Sayın Elekdağ'ın neler söylediğini dinlemem gerekmiyor, çünkü neler söylediğini, bundan önce de yapmış olduğu konuşmalardan biliyorum. Görüşlerimiz neredeyse identik (özdeş), bu hukuki yaklaşım bakımından aynı görüşlerdeyiz.

Hukuki bakımdan çözüm olabilir, ama onun için iki taraf lazım, yani Ermeni tarafı hukuktan sürekli olarak kaçıyor; çünkü hukuka, yani 1948 Sözleşmesi'nin 2'nci maddesindeki soykırım tanımına uymadığını çok iyi biliyor. Soruları birbirine karıştırarak cevap verebilirim: Evet, muharip taraftı Ermeniler. Bunu iki şekilde yaptılar. Birincisi; gayri nizami savaşıla Osmanlı ordularına saldırdılar. İkincisi; Rus ordularında yer alarak, nizami savaş yaptılar ve bunu Paris Barış Konferansı'nda biraz da mübalağalı şekilde söylediler. Böylece siyasi amaçları olduğunu, bu siyasi amaçlara ulaşmak için de askeri mücadelede hasım taraf olarak yer aldıklarını söylemiş oldular.

Soykırım Sözleşme'nin 2'nci maddesi, soykırımı karşı dört grubu korur. Bunlar; *milli, etnik, dini* ve *ırki* gruplardır. Orijinal, yani Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nin ilk önerisinde beşinci bir grup vardı. Bu beşinci grubu aslında Rafael Lemic'in, yani soykırım sözcüğünün mucidi önermişti, bu da *politik* gruptur. Fakat müzakere heyeti politik grubu reddetti. Çünkü *politik grup*, politik amaçlarla mücadele eden grup demektir. O zaman bu mücadelenin iki tarafı vardır. Gruplardan bir tanesi durmakta, öteki grup da ona saldırarak, onu yok etmeye çalışmaktadır; yani iki tarafın masun olmadığı bir siyasi amaçla yaptığı bir mücadele vardır. Bu mücadele sırasında gruplardan biri diğerinin sivillerini öldürürse yine bu bir suçtur, fakat soykırım suçuna girmez bu. Dolayısıyla muharip olduğunu kendisi ifade ettiği andan itibaren, Soykırım Sözleşmesi'nin dışına çıkar; çünkü muharip taraf politik grup oluşturur. Politik grup da, müzakere heyeti tarafından ayrıca tartışılıp, reddedilmiştir. Politik gruba karşı yok etme kastı olmaz. Niye? İki taraf da bir toprak için savaşmaktadır ve o toprağı almış olan ötekisini o topraktan atar. O topraktan atması demek soykırım demek değildir. Şimdi bundan dolayı zaten hukuki çözümü biz istiyoruz. Hukuki çözüme girdiği zaman da, bunu kaybedeceğini Ermeniler çok iyi biliyorlar.

Burada çok büyük problemler var: 1948 Sözleşmesi'nin geriye dönük uygulaması, yani eski tabirle makabline şamil edilmesi. Bu mümkün müdür? Evet, mümkündür. Türkiye kabul ettiği takdirde mümkündür, ama gelip sizi şikâyet edecek bir Ermenistan olması lazım. Bu Ermenistan'ın cesaretini toplayıp, Lahey Adalet Divanı'na gitmesi lazım veya bizimle birlikte oturup, konuyu tanımlaması, uygulanacak hukuku tanımlaması, birlikte Uluslararası Daimi Hakemlik Mahkemesi'ne gitmemiz lazım. Bunların hiçbirine yaklaşmıyorlar.

Arkadaşımız buna çok rastladığım bir yaklaşım sergiledi. Bu bir bilimsel, akademik konu değildir, siyasi konudur dedi. Dün de çok sevdiğim bir yazar Radikal’de, bu bir hukuki konu değil, insani konu demişti. Şimdi şöyle bir bakalım olaya: Bu çaptaki bir olayın bin bir yönü vardır, insani yönü de vardır, hukuki yönü de vardır. Siyasi yönü olmaz olur mu, siyasi yönü de vardır. Tarihi, dolayısıyla akademik yönü vardır. Ama onun ötesine geçin, yani bir istatistik yönü var bunun, bir adli tıp yönü var veya tıp yönü var, dünya kadar epidemiler oldu, hatta pandemi var içinde, kaç kişinin neden öldüğünü bile bilmiyoruz doğru dürüst. Demek ki, bunun çok yönü var. Bunun bir tek yönü vardır, o da budur dersenez, olayı tek boyuta indirirsiniz ve doğru olmaz. Bunun siyasal yönüne vurgu yapmak istiyorsanız onu yapın, yani bunun siyasal yönü vardır, Ermeniler kullanılmıştır, ayrıca siyasal yönü vardır, Ermenilerin siyasi hedefleri vardır, stratejik yönü vardır; yani bu olayın her yönü vardır. Ama hukuki yönü de vardır. Bu büyüklükte bir olayın hukuki yönü olmaz olur mu? Ama illa Ermenilerin çektiği acılara karşı empati duymak istiyorsanız ve bunu göstermek istiyorsanız, bunu yapabilirsiniz, buna karşı hiçbir şey yok. Ama *“empati duyuyorum, acıdır ortada olan, hukuki yönü yoktur”*; yani insani yönü olan bir şeyin her yönü olabilir. Hukuk da insani yöne karşı bir şey değildir ki. Sadece bu insani yöne, insani trajedi olan yerin ismi nedir, hukuk ona bakar; içyapısı nedir, ona bakar; sorumlusu kimdir, ona bakar.

Bu nedenle ben diyorum ki, kompleks bir olayla karşı karşıyayız, her yönü var. Ama bu hiçbir zaman soykırımı çıkmaz. Soykırımı çıktığını iddia eden varsa, bunun çözümü gayet basittir, isimle ilgili bir mücadele yapılacaktır, hukuk mücadelesi, buyursunlar efendim, ya hakemlik yahut da Lahey Adalet Divanı.

Efendim, süremizden beş dakika önce bitirmiş bulunuyoruz. Oturumu kapatıyorum. Çok teşekkür ediyorum.

VII. DEĞERLENDİRME OTURUMU

OTURUM BAŞKANI: Ömer Ergin LÜTEM, ASAM

GÜNDÜZ AKTAN

Prof. Dr. SALAHİ R. SONYEL

Prof. Dr. SİNA AKŞİN

Araş. Gör. MEHMET PERİNÇEK

OTURUM BAŞKANI (Emekli Büyükelçi Ömer Ergin Lüpen, ASAM)-

Efendim, hemen başlıyoruz. Konuşma sıramız şöyle olacak: İlk önce Sayın Aktan konuşacaklar, sonra Sayın Sonyel, sonra Sayın Akşin ve sonra da Sayın Perinçek, en sonda da ben bazı görüşlerimi ifade edeceğim, sonra da tartışmayı açacağız.

Buyurun Sayın Aktan.

GÜNDÜZ AKTAN- Çok teşekkür ederim Sayın Başkan.

Benim sunuşumu dün dinlemiş olanlar, şimdi neler söyleyeceğimi de tahmin edebilirler. Evvela Türkiye'nin veya Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanma sürecini anlayabilmemiz için uluslararası ilişkilerin doğasını bilmemiz lazım. Uluslararası ilişkiler, literatürde predatory, yani yırtıcı, yani vahşi orman ilişkilerine yakın ilişkilerdir. Bütün devletler birbirine düşmanca ilişkiler içerisine çok kolay girerler, barış geçicidir, mücadele sürekli, dostluk geçicidir, düşmanlık daha uzun dönemlidir. Çıkarlar çok öndedir, dolayısıyla dostluk, yani duygusal anlamda dostluk yoktur. Tarihte ülkeler bölünmüştür, Hıristiyan ülkeler de birbirleriyle savaşmışlar, hatta en büyük savaşlar Hıristiyan ülkeler arasında olmuştur, onlar da birbirlerini bölmüşlerdir. Tarihte iki defa Polonya ortadan kalkmıştır; Polonya'dan daha Hıristiyan bir ülke de olamaz. Fransa Vichi Yönetimi döneminde iki parçaya ayrılmıştı, bunun çok örneği vardır. Napolyon Savaşları sırasında Kuzey İtalya tümüyle Fransa'nın hâkimiyetine geçmiştir. Yani bölünme denildiği zaman yalnız biz bölüneceğiz, yalnız biz parçalanacağız, bize karşı bir parçalama planı var, ama başka ülkeler böyle kendi aralarındaki ilişkiler barışçı, sanki onlar birleşip, sadece bizi parçalıyorlar; bu yanlış bir yaklaşım olabilir.

Buraya kadar genel. Özeline geldiğimiz zaman, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması da normal bir parçalanma süreci değildir. Biraz önce Sayın Akşin, Sevr'e atfen "*yok etme*" dedi. Bu Polonya'nınkine benziyor, ama onun çok ötesinde bir yok etme olduğunu daha önceki İnanç Beyin yapmış olduğu sunumdan da çok açık olarak gördük. Yani Şark Meselesi Osmanlı İmparatorluğu'nu yok etmek değil. Onun ötesinde Türklüğü yok etmek, yani onun bir parçasını filan almak değil, bu işi bitirmek, zaten "*bitirdik*" diyorlar: "*Sevr'in imzalandığı öğleden sonraki şu saatte bu iş, Şark Meselesi tamamlanmıştır*" diyorlar. Yok ediyor.

Yok etme, Ermenilerle ilgili olarak işte soykırım iddiaları vesilesiyle çıktı. Benim gördüğüm şey şu: O günün şartlarında Osmanlı, Avrupa'nın ölümcül rakibiydi; din İslam dini ve karşısındaki Hıristiyanlık siyasi ideolojilerdi ve Osmanlı belki de Viyana'da durmasaydı, Atlantik sahillerinde duracaktı. Dolayısıyla mücadele, özellikle Hıristiyan Batı'nın Osmanlıyı algılaması, bu mücadele içerisinde, onu ölümcül tehdit olarak algılaması şeklinde oldu ve Osmanlı'nın kimliğini, kendi kimliğinin zıttı olarak aldı. Bütün iyilikler kendisinde, bütün kötülükler Osmanlı'da. İşte ışıkla karanlığın mücadelesi gibi; yani manikeist mücadele gibi, iyilik güçlerinin, ışık güçlerinin karanlık güçleri yok etmesi şeklinde aldı. Bunu en iyi şekilde Kazancakis'in *"El Greco'ya Mektupları"*nda görebilirsiniz. *"Hıristiyanlığın İslam'la mücadelesi, Yunan'ın Türklükle mücadelesi kozmik bir mücadeledir, iyiliğin kötülükle mücadelesidir, kötülüğün tasfiye edilmesi lazım, tarihten ve kendi ruhlarımızdan."* Karşımızda böyle bir yaklaşım oldu, yok etme yaklaşımı.

Yok etmede, yani soykırımda şöyle bir özellik var: Yok etme kastı sadece ırkçı nefrette ortaya çıkıyor. yani holokostun ortaya çıkması, Almanlar'da ve derece derece Avrupa'nın tümünde antisemitizm, yani Yahudi düşmanlığı, ırkçılığının bir sonucu oldu. Soykırım hiçbir zaman siyasi hesabın parçası olmuyor, siyasi mücadelenin parçası olmuyor. Yahudilerle Almanlar arasında hiçbir siyasi mücadele yok. Almanlar sadece Yahudilerin yaşamaması gereken aşağılık bir ırk olduğunu düşünüyorlar. Benim gördüğüm, 19. Yüzyılın sonu ve 20. Yüzyılın başında Türklere karşı, belki antisemitizm dozunda değil, ama benzer bir ırkçılığın çıkmış olmasıdır. Bütün arkadaşlarımızın söylediği, bu ırkçılıkla hareket eden ve bu ırkçılığın doğal sonucu olarak... Yani ne diyor mesela Glenston? *"Türklerin bastığı yerde uygarlık otları yetişmez"* diyor. Buna benzer o kadar çok şey var ki, bizi aşağılıyorlar, aşağılık bir ırk olarak görüyorlar, bizim yönetimimizi de öyle görüyorlar, kendilerinin zıttı olarak görüyorlar, karanlık güç olarak görüyorlar, bunun yok edilmesi lazım. Sevr budur.

Bugün bu devam ediyor mu? Toplular, yani büyük grupların kültürleri kısa zamanda değişmiyor. Bunu Avrupa Birliği sürecinde biraz biraz görmeye başladık. 1987 yılında müracaatımızı yaptığımızda, ben rahmetli Özal'ın yanındaydım, onun talimatıyla yazılan kitabın en az 7-8 yerinde o gün artık ortaya çıkmış olan ırkçı tepki vardır, bize karşı ırkçılık vardır ve belki de bizim üye olmamızı bu ırkçılık engelleyecek diye... Bu bir öngörü filan değildi. O gün çıkmıştı da, ondan, o gün gördüğümüzü yazıyorduk. Demek ki, bu

duygular tekrar tarihin bu evresinde bize karşı çıktı. Yoğunluğu eskisi kadar var mı? Hayır, eskisi kadar yok. Ancak Türkiye, Türk Milleti güçsüz olursa, eski yoğunluğuna varabilir, bu güçle ilişkili bir şeydir. Dolayısıyla biz Avrupa Birliği'ne gireriz de, girmeyiz de, ne yaparsak yapalım, politikalarımız şu da olur, bu da olur, seçeneklerimiz farklı olabilir, alternatiflerimiz vardır. Zayıf olduğunuz takdirde, Avrupa Birliği'nin dışında da, içinde de tehlikesiniz demektir.

Peki, o zaman zayıflık ne? Bir zayıflık denildiği zaman hemen ekonomik zayıflığı alıyoruz. Bu tabii, bunlardan biri. Fakat temel zayıflık kimlik zayıflığıdır. Bu aynı insan gibi, yani insanın kişiliği ne ölçüde güçlüdür, ayakta durması, hayatta kalması buna bağlıdır. Biz kimlik olarak, yani Türk kimliği olarak ne kadar güçlüyüz? Biraz güçlenmek için tavır koyduğunuz, o yönde hareket ettiğiniz zaman, bazı çevreler, *“aman, milliyetçilik tehlikeli bir akımdır”* demeye başlarlar. Tabii, milliyetçilik tehlikeli bir akımdır. İnsanın içinde bulunan bütün duygular, grupların içinde bulunan bütün duygular tehlikelidir; iki istikamette de tehlikelidir, hiç olmasa da tehlikelidir, çok olursa da tehlikelidir. Her şey öyle değil mi içimizde? Bir şeyin tehlikesi var diye, siz temel insan özelliklerinden onu tümüyle sıyrıp atabilir misiniz? Atarsanız, o zaman ayakta nasıl duracaksınız? İnsanın egosu da tehlikeli, ama egosu olmadan, benliği olmadan insan olmasına imkân yok. Ne yapacağız yani; benliğimizi mi ortadan kaldıracız? Bu nedenle Türkiye'nin, Türklüğün kimliğini güçlendirmesi lazım. Eğer güçlendirmezse ne olur? Bütün alt kimlikler, kendisine saygısı olmayan, gücü olmayan bir kimliğin altında yaşamazlar, ona karşı doğal olarak kendi güçleri yeteceğini düşünerek, onu küçümserler, onsuz yaşamak, kendi kimlikleriyle yaşamak eğilimi içerisine girerler. Dış dünya da böyledir, yani bir ufacık Yunanistan, işte bizim Hasan hocayla her zaman söylediğimiz bütün söyleşilerde, ufacık bir Yunanistan, Türkiye'nin 1/7'si, kendi güçlü kimliği dolayısıyla, Türkiye ile uğraşır ve bizden daha başarılı olabilir. Ermenistan da aynı, ufacık, bir avuç Ermeni grubu, mücadele eder ve hiç olmayan, boş bir konuyu bir dünya meselesi haline getirebilir.

Bu nedenle sonuç şudur: Parçalanmak istemeyen, değil ayakta durmak isteyen, mücadele edecek güce sahip olmak isteyen her insan topluluğu gibi, Türklerin de kimliğini güçlendirmesi, güçlü kimlik sahibi olması gerekiyor.

Teşekkür ederim.

Prof. Dr. SALAHİ R. SONYEL- Efendim, bugün birçok ilginç bildirimler dinledik. Bildirimlerin çoğunluğu Osmanlı Devleti'nin tarih boyunca bölünmesi için harcanan çabaları anlattı, dirayetle anlattı. Öne sürülen görüşlere göre, Osmanlı Devletini bölme çabaları, bugün de, hepimiz bu noktada uyuşuyoruz, bugün de açık ve sinsi olarak devletimize karşı yapılıyor. Türkiye'yi bölme amacı, sözde Ermeni sorununu hortlatmak ve aramızdaki öteki kardeş azınlıklarımızı bize karşı ayaklandırmakta. Bu konu akademik midir, hukuki midir, nedir? Benim görüşümce hepsidir. Ancak ilk dönemde akademik bir konudur, çünkü tarih boyunca, tarihte, geçmişte olan şeydir ve bu konuda esaslı biçimde araştırma yapıp, sözde soykırım oldu mu, olmadı mı, tespit edildikten sonra, kelimizi kılıcın altına koyamayız. Dolayısıyla bu dönemde hukuki bir konu değildir, hükümetleri ilgilendiren bir konu değildir, tarihi açıdan bilim adamlarını ilgilendiren bir konudur.

Üç yıl önce ben 9 maddelik bir eylem (action) planı hazırladım, birçok örgütlerimize dağıttım, dostlarıma da verdim, hükümetin eline de geçti; Londra'daki Büyükelçimiz kavgalarını yaptı. Beraberimde getirmedim, göndereceğim size. O dokuz nokta kabul edilmiş olsaydı, biz Ermenilerin ayaklarının altından halıyı çekecektik ve yere düşeceklerdi. Biz büyük önem veriyoruz diasporadaki Ermenilere. Diasporadaki Ermeniler hiçbir zaman bizimle anlaşma yoluna gitmez, gidemez. Niçin gitmez, niçin gidemez? Çünkü koltukları, cepleri, görevleri, bu konunun devamlı surette sürmesine dayanır. Bu konu durduğu gün, Diasporadaki Ermeniler hem işlerini kaybedecekler, hem meşhur olmalarını kaybedecekler, hem Ermeni toplumu üzerindeki baskılarından yoksun kalacaklar. Bugün Ermenistan'da 1,5 milyon nüfus vardır. İngiltere'de Times Gazetesi, Guardian Gazetesi birkaç muhabir gönderdi, son zamanlarda bir araştırma yaptılar. Bir zamanlar, Rusya'dan ayrıldığında, 3,5 milyon iken bugün 1,5 milyona düşmüştür. Çünkü açlıktan, işsizlikten, soğuktan hayatlarını yitiriyorlar ve bedbin bir durumdadırlar ve politikacıların elinde kurban olmuştur bu adamlar, her gün canları yanıyor. Her sabah saat 6'da en iyi elbiselerini giyerek, sıralanıyorlar Amerikan Büyükelçiliği'nin önünde, *“aman lütfen, bize de bir vize ver ve bu cebennemden kaçıp gidelim”* diye. Bugün bile Türkiye'de 50-60 bin -ben tespit etmeye çalıştım bunu, gizlice bana bildirdiler, Hükümet de biliyor bunu- Ermeni vardır: Ermenistan'dan gayriresmi olarak ve gayrilegal burada çalışıyormuş, duyduğuma göre, İstanbul'da çalışıyormuş.

Biz ne yapabiliriz? Biz ne diye Batı'daki menfaat düşkünü, sapık Diaspora Ermenileri'yle uğraşalım da, komşumuz Ermeni Halkıyla, burada yanımızda, Azerbaycan, Ermenistan ve Türkiye aramızda bir anlaşma yapmayalım ve bu sorunu halletmeyelim? Ama bunu yapmadan önce de, akademik seviyede her iki yanın da karşılıklı olarak kendi arşivlerine, dosyalarına bakarak, çıkarttıkları belgeleri birlikte, bağımsız bir başkanın başkanlığı altında birbirimize göstereceğiz. Herhalde aylarca sürecektir bu iş sonunda benim tahminime göre, hem biz Ermeniler'den özür dileyeceğiz, hem Ermeniler bizden özür dileyecek ve bu iş de bu şekilde halledilecek. Eğer tazminat ödenecekse, belki de yüksek bir mahkeme, bu amaçla kurulacak yüksek bir mahkeme karar verecek.

Biz ne yapabiliriz efendim, bir de onu söyleyeyim: Bizde burada bir hayli örgütler kuruldu. Çok güzel, iyi bir şey, bu ilgiyi gösteriyor. Fakat ortaya büyük bir sorun çıkıyor; bu örgütler bu Ermeni sorununun ne olduğunu, hangi konularda zayıf olduğumuzu, hangi konularda güçlü olduğumuzu, bu konularda birbirleriyle anlayamıyorlar. Gazetelere verilen demeçlerde, yapılan konferanslarda birisi şunu söylüyor, öteki şunu söylüyor, bir karmaşa böyle gidiyor. Benim önerdiğim, bir toplantı yapıp, bu konularla ilgili olan kişileri oraya çağırarak ve sorun saptandıktan sonra, bu sorulara cevap vermeye çalışmak.

Ne yapılabilir? Benim teklif ettiklerimden, bütün akademisyenlerin imzasıyla beraber, Times Gazetesi'nde, New York Gazetesi'nde bir bildiri yayımlayalım ve diyelim ki *"bizim Türk-Ermeni ilişkilerinde aklımız açıktır."* Bana Ermeniler geldiğinde beni inandırın derim, beni inandıramadınız. Sen retçisin diyorlar bana, neyi reddediyorum, nasıl retçiyim? İspat edilmemiş, kanıtlanmamış bir şeyi nasıl reddedim, gelin beni inandırın... Ben Kıbrıslı Türk'üm, Türkiyeli değilim, gelin beni inandırın derim. Biz orada bütün akademisyenler olarak bildiri yayınlarsak, biz Ermeni meslektaşlarımızla beraber karşılıklı oturup, belgelerimizi mukayese ederek, gerçekten birileri bize karşı soykırım yaptı mı, yapmadı mı, yoksa biri yaptı mı, öteki yaptı mı, bunu saptayabiliriz; bu akademisyenlerin görevidir.

SALONDAN- Gelmiyorlar efendim.

Prof. Dr. SALAHİ R. SONYEL- İşte efendim, ben onun için diyorum ki, bunu Times Gazetesi'nde ve New York Times'ta yayınlamamız lazımdır ki, biz hazırız bunu yapmaya, gelmeyenler biz değiliz, onlardır. Bu biçimde kazanacağız bu davayı ve bunu bile kabul etmediler.

Efendim, ne yapılmalıdır? Bunu yaparken hangi araçlardan yararlanılmalıdır? Yapılacak olan gayretlerin sonucu nasıl değerlendirilebilir, nereye götürecektir bizi bu yol? Bugün her yanda belirmiş olan, Türkiye'nin bölünmesi çabalarının uzmanları arasında her tür uğraşlar nasıl koordine edilebilir; bu çok önemli bir noktadır. Hiç olmazsa, bir yahut da iki örgütümüzün bütün bu işten sorumlu olması lazımdır. Ama siz diyeceksiniz, "bu bizim akademik bağımsızlığımızı etkileyecek." Etkilesin efendim, ne yapalım, milli bir davadır, artık bunu halletmemiz lazımdır.

Bu iki günlük konferansla ilgili lütfen bir de bildiri yayınlamakta yarar olacaktır. Mesela, burada toplandık, iki gün konuştuk, görüştük, ne gibi kararlar aldık, ne gibi kararlarla sonuca ulaştık, bir basın bildirisi hazırlanmasında yarar görüyorum.

Çok teşekkür ederim efendim.

OTURUM BAŞKANI- Teşekkür ederim Sayın Sonyel.

Buyurun hocam.

Prof. Dr. SİNA AKŞİN- Efendim, ben tarihçiyim, onun için kusura bakmayın, çok makro düzeyde meseleyi ele almak istiyorum.

Türkiye Cumhuriyeti tarihi iki parçaya ayrılıyor, yani sorunlara bu çerçevede içinde yaklaşmazsak, sanıyorum hiçbir yere varamayız. Türkiye Cumhuriyeti tarihi iki parçaya ayrılıyor; bir tanesi, Atatürk devrimi dönemi. Atatürk devrimi dönemi, 1919'dan kabaca, ite kaka 1950'ye kadar gelir. 1950'de başka bir dönem açılmıştır. Bu benim kısmi karşıdevrim dediğim dönem, yani 1950'den sonra Türkiye'de kısmi karşıdevrim egemen olmuştur. Ne demek kısmi karşıdevrim? Şu demek:: Şeyhlik ve ağalık düzeninin egemen olması. Seçimleri hep onlar kazanıyor, yani büyük İsmet İnönü büyük de bir hata yaptı, bana göre. Büyük bir hata yaptı, 1945'te Türkiye'ye çok partili hayatı getirdi. Ondan

sonra Halk Partisi bir tek seçim kazandı, 1946 seçimleri, o da dayaklı, hileli, hurdalı bir seçimdi. Bir daha hiç seçimleri kazanamadı Halk Partisi, yani bazı seçimlerde birinci parti oldu, ama sandalyelerin yüzde 50'sini ele geçiremedi. Geçirseydi ne olurdu, tabii o ayrı bir mesele de, ama Türkiye'de bütün seçimleri Allah'ın emri gibi, şeyhler ve ağalar kazanıyorlar; yani onlarla uzlaşmadan oy alamıyorsunuz. Bir şeyhle anlaştınız mı, yüz binlerce, milyonlarca oy geliyor size. Fetullah Hoca'nın kaç oya hükmettiğini biliyor muyuz? Ama çok oya hükmettiği muhakkak. O kadar hükmediyor ki, Bülent Ecevit bile onlara yakın durmaya çalışıyor, her fırsatta Fetullah Hoca'nın okullarını övüyor, Fetullah Hoca'nın başına bir iş geldiği zaman, teessüflerini beyan ediyor vesaire vesaire. Bunları siz de biliyorsunuz.

Bu kısmi karşıdevrim köy enstitülerini kapattı, halkevlerini kapattı. Tören Atatürkçülüğü yüzünden biz bunu anlayamadık. Tören Atatürkçülüğü diye bir maskaralık var, her yere Atatürk'ün ismini koymak, her yere heykelini dikmek ve sonuç olarak herkes uyutuldu, uyutulduk, yani Atatürk devrimi devam ediyor sandık. Hâlbuki Atatürk devrimi durduruldu, 1950'de durduruldu ve bunun iki ayağı var; halkevlerinin kapatılması, kültürün durdurulması, köy enstitülerinin kapatılması. Tabii, daha başka şeyler var, imam hatip okullarının açılması, Türk çocuklarının eğitimde beş yıla mahkûm edilmesi. Arkadaşlar; 8 yıllık eğitim Türkiye'ye nasıl geldi? Silah zoruyla geldi, 1997 ordu getirdi. Hiçbir partinin bu konuda hizmeti yok, çünkü Türk çocukları 5 yıla mahkûm edilmişti. Karşıdevrim bu, cehalet üzerine yükseliyor.

Daha da fecisi, korkarım ki, Türkiye tam karşıdevrime geçmek üzere. Çünkü Erbakan'ın partisi şeriat partisi, bunlar da Erbakan'ın adamları. AKP, değiştik dediler, geldiler. Emperyalizm şeyhlik ve ağalık düzenini çok seviyor, bayılıyor buna. Fetullah Hoca'nın Amerika'da oturmasından belli, Cemalettin Kaplan'ın Almanya'da oturması belli, çok seviyorlar bunu; çünkü istedikleri gibi parmak atabiliyorlar Türk siyasetine, istediklerini yaptırabiliyorlar. Emperyalizmin kucağına düştük arkadaşlar, borçkolik olduk, borç getiren adama kurtarıcı diye sarıldık. Biliyorsunuz, 12 milyar dolar getiren yakışıklı bir adam var, Amerika'dan gelmişti, biz ona kurtarıcı diye sarıldık; işte borçkoliklik budur. Bir borç daha, bir içki daha, alkolik bir içki daha diyor, o da bir borç daha diye inliyor.

Vaziyet çok vahimdir. Bizi Amerikalılar, Irak'a mı sürecekler, İran'a mı sürecekler, bize nerede jandarmalık yaptıracaklar? Amerika'nın, Avrupa'nın

emrinde Mehmetçiğin kanı nerelerde dökülecek bilmiyoruz, bilemeyiz. Ama bunu bize empoze edecekler, “*sen borca batıksın, sen Avrupa Birliği’ne girmek istiyorsun*” diye. Türkiye diz çökmüş vaziyette, diz çökertilmiş vaziyette, “*bir borç daha alalım*” diye diz çökmüşüz. *Avrupa Birliği’ne “al beni”* diye diz çökmüşüz, yalvarıyoruz, ayaklarını öpüyoruz. Yalan mı? Bize her türlü hakareti reva görüyorlar. Adam Brüksel’den doğru Diyarbakır’a gidiyor. Arkadaşlar, bu ne demektir, Ankara diye bir yer yok mu, Başkent Ankara değil mi?

OTURUM BAŞKANI- Hocam konuya girsek.

Prof. Dr. SİNA AKŞİN- Hangi konu?

OTURUM BAŞKANI- Ermeni meselesi.

Prof. Dr. SİNA AKŞİN- Ermeni meselesi fındık, arkadaşlar Ermeni meselesi fındık fıstıktır, hiç önemi yoktur, bu bizim kafamıza vurmak için bir sopadır ve biz bağımsızlığımızı, bu borçkolikten kurtulmazsak, AB kapısında sürünmekten kurtulmazsak, Ermeni meselesi hakkında ağzımızdaki tüyleri bitirsek bile, hiçbir zaman bir yere varamayız, yani bu beyhude bir çabadır. Ben beyhude bir çaba olarak görüyorum. Sonsuz saygım var, tarihi çalışmalar, yani Türk Tarih Kurumu’nun mesela şu sıralar çok güzel çalışmalar yaptığını görüyorum, çok güzel, takdir ediyorum. İşte Gündüz Aktan gibi, Ömer Lütem gibi kahramanların strateji merkezlerinde kafa patlamalarına son derece saygım var; fakat bir yerde hiçbir önemi yok. Siz borca batıksanız ve borçkolikseniz, siz “*al beni*” diye Avrupa’nın ayaklarını öpüyorsanız, hiçbir kıymeti yok maalesef; ben hakikaten çok üzülüyorum.

Dediğim gibi, Türkiye’nin bağımsız olmasından başka çare yok ve bağımsızlık iki şeyden geçiyor; borçkolikten kurtulacağız, IMF’ye “*hadi be sen de*” diyebileceğiz, “*Avrupa’ya da girmiyorum arkadaş, mademki beni tekme-liyorsun, ben de girmiyorum*” dediğimiz anda kurtulacağız. İki şey, gayet basit.

Bir de, özelleştirmelerden vazgeçmek lazım, yani o da çok önemli. Belki biraz daha ikinci derecede, ama bunu yapmazsak, Türkiye Amerika’nın tam bir uydusu, jandarması haline gelecek. İşte artık İran’a mı saldırtacaklar bizi,

Rusya'ya mı saldırtacaklar, onlar tabii bunu tayin edecek.

Teşekkür ediyorum.

OTURUM BAŞKANI- Teşekkür ederim sayın hocam.

Sayın Perinçek buyurun.

Araş. Gör. MEHMET PERİNÇEK- Teşekkürler.

Ben de ilk olarak sempozyumla ilgili bir genel değerlendirmeden sonra, Ermeni meselesiyle ilgili bazı önerileri ve fikirlerimi söylemek istiyorum.

İlk olarak şunu söylemek istiyorum: Sempozyum bence hem adıyla, hem de içeriğiyle amacını tam 12'den vurmuştur diye düşünüyorum. Çünkü sempozyumun adı "*Türkiye'nin Paylaşım Projeleri*" değildir veya "*İran'ın Türkiye'yi Paylaşım Projeleri*" ya da "*Suriye'nin Türkiye'yi Paylaşım Projeleri*" değildir, "*Bati'nın Türkiye'yi Paylaşım Projeleri*"dir ve dolayısıyla tehdidin nereden geldiğini çok iyi ortaya koyarak bence amacını 12'den vurmuştur.

Zamanlama olarak da tesadüfen Rice'ın tam Türkiye'ye gelişiyle eşzamana denk gelmiştir. Sayın Büyükanıt bundan iki üç sene önce yaptığı bir konuşmada bir terim kullanmıştı, ithal tehdit algılaması diye. İşte Rice da Türkiye'ye bir tehdit algılaması ihraç etmek üzere gelmiştir; işte İran tehdidi, Suriye tehdidi gibi. Fakat sempozyum bu bakımdan da milli tehdit algılamasını, gerçek tehdit algılamasını ortaya koyarak da, bence çok başarılı bir görev yerine getirmiştir diye düşünüyorum.

Diğer taraftan, burada sadece tarih tartışılmamıştır, bugün de tartışılmıştır; çünkü baktığımız zaman, Bati'nın paylaşım projelerine ya da burada sunulan tebliğlere baktığımız zaman, tarihteki tehditlerin hepsinin bugün de güncel olduğunu görüyoruz. Bugün özellikle İkinci Oturumda, Yunanistan, Megalo İdea veya Bati'nın bu konudaki rolüyle ilgili tebliğler sunuldu; işte bugünkü Kıbrıs meselesi, Ege meselesi, Patrikhane meselesi, bunların bir parçasıdır, tarihsel boyutudur. Misyonerlikle ilgili tebliğler sunuldu, bugün yine misyonerlik Türkiye'nin başına beladır veya NGO (sivil toplum örgütleri) olarak adlandırılan, bir nevi çağdaş misyoner faaliyetleri ülkemizde sürdürülmektedir. Sayın Şimşir Montrö Sözleşmesi ve Boğazlar meselesini

ortaya koyduğunda, bugün Montrö'nün delinmesiyle ilgili fikirlerini söylemiştir. Kapitülasyonlar meselesi de, yine bugün aslında Türkiye'nin milli ekonomisinin çökertilmesiyle eşdeğerdedir diye düşünüyorum.

Ermeni meselesinin bugünkü anlamı da, bu tablo içerisinde bence değerlendirilmelidir. Batı'nın Türkiye'yi paylaşma projeleri çerçevesinde, bugün Irak'ın kuzeyinde kurulan kukla devlet, Türkiye topraklarının aleyhine genişletilmek istenmektedir. Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu'sunda provokasyonlar bu amaçla başlatılmıştır ve Türk Devleti, Türk Ordusu bu konuda meşru önlemler alacağı zaman, ülkenin parçalanmasına karşı çıkacağı zaman, işte diyeceklerdir Batı kamuoyu, *"bunlar daba önce Ermenileri kestiler, şimdi de başkalarını kesiyorlar"* propagandasını yapacaklardır ve Türk Ordusu içerisinde bir Talat Paşa sendromu yaratmak istemektedirler, *"önlem alırsanız, aman vatanınızı savunursanız, Talat Paşa gibi, sonunuz Talat Paşa'lar gibi olur"* demek istemektedirler. Dolayısıyla Ermeni meselesinin bugün gündeme getirilmesindeki en temel nokta, Irak'ın kuzeyindeki devletin, kukla devletin Türkiye aleyhine genişletilmesi meselesidir.

Bu tespitler sizin için yeni olmadı, herkes bunları biliyor, görüyor. Bu bakımdan bizim çözümleri ortaya koymamız lazım ve Batı'nın paylaşım projelerini bu sempozyumda işledik, bence bu sempozyumu hazırlayanlar önümüzdeki dönemde Türkiye'nin milli projeleri başlıklı bir sempozyum düzenlemeliler ve bunları sadece tespit değil, buna karşı Türkiye'nin kendi projelerini ortaya koymamız, kendi çözümlerimizi ortaya koymamız önemlidir. Tespit yapmak doğru, iyidir, fakat çözümleri ortaya koymadığımız zaman, hiçbir anlam taşımayacaktır. Dolayısıyla onların paylaşım projeleri varsa, bizim de milli projelerimiz mutlaka olmalıdır. O zaman istedikleri kadar para veya zaman ayırsınlar, Türkiye'yi parçalamaya hiç kimsenin gücü yetmeyecektir.

Ermeni meselesiyle ilgili olarak da, son üç beş öneri özellikle yapmak istiyorum. Özellikle Rus arşivlerinde çalıştığım için, oradan hareketle. Rus arşivleri Türkiye açısından, Rus Devlet arşivleri, gerek Çarlık döneminin, gerek Sovyet döneminin arşivleri Türkiye açısından inanılmaz fırsatlar ve zenginlikler sunmaktadır. Bunların değerlendirilmesi bir kişiye, iki kişiye, üç kişiye bırakılamaz, o kadar derya deniz bir alandır ki, bunun altından ancak büyük bir organizasyonla, Türk Devleti'nin de içinde bulunduğu belki bir organizasyonla ancak altından kalkılabilir. Bu bakımdan buradaki heyete de

bununla ilgili, buna dikkat çekmek istiyorum. Şimdiye kadar biz bu alanda üç tane kitap yayınladık: Biri Ermenistan'ın ilk Başbakanı Kaçaznune'nin raporudur; ikinci Ermeni tarihçi Lalaya'nın eserleridir. Üçüncü olarak da, Mavi Kitap'a karşı hazırlanan, Sovyetlerin hazırladığı Kızıl Kitap'tır. Bunun gibi önümüzde çıkartmayı planladığımız 10-15 tane kitap projesi vardır, fakat bunların Türkçe yayınlanması yeterli değildir, bunların İngilizce, Fransızca, Almanca, Ermenice, Arapça, Rusça yayınlanmaları da yararlı olacaktır. Dediğim gibi, bu da ancak bir organize gücün harekete geçmesiyle yapılabilecek bir iştir. Ayrıca bunların dağıtımı, bunların yabancı dillere çevrilmesi konusunda da bu heyeti ve özellikle de çok büyük tecrübeleri olan sayın büyükelçilerimizin ve bilim adamlarımızın, hocalarımızın burada bizim önümüze geçip, bize önderlik etmeleri gerektiğini düşünüyorum.

Bunun dışında son olarak da, bunun gibi yaptığımız sempozyumları, Londra'da, Paris'te, Berlin'de veya Avrupa'nın başkentlerinde organize edebiliriz. Ermeniler, buraya gelmiyorlar, yabancılar buraya gelmiyorlar, o zaman biz onların evine gideriz, onları oraya çağırırız ve yabancı bilim adamlarını da çağırarak, eğer Ermeniler de oraya gelmiyorsa, onların da teşhir edilmesi bu bakımdan çok daha kolay olacaktır. Orada da bizim kendi derdimizi anlatabilmemiz ve tartışabilmemiz, Avrupa kamuoyunda buna dikkati çekmemiz o bakımdan yararlı olacaktır. Bu tür sempozyumların Avrupa başkentlerinde, bilimsel bir çerçevede yapılması da bence çok yararlı olacaktır.

Benim önerilerim bunlar. Teşekkür ederim.

ÖMER ERGİN LÜTEM (OTURUM BAŞKANI)- Teşekkür ederim Sayın Perinçek.

En son ben birkaç söz söylemek istiyorum. Benden evvelki konuşmacılar çok esasa mütalika hususlardan bahsettiler, bu konunun stratejik, hatta felsefi yönlerini dahi ele aldılar. Söylemlerine tamamıyla mutabıkım, bunlara söyleyecek bir şeyim yok.

Ben konuşmamı daha basit bir şey için düşünmüştüm. Doğrudan doğruya Ermeni sorunu araştırmalarıyla ilgili bir iki husus söyleyeceğim. Burada bazı eksikliklerimiz, bazı güçlüklerimiz var.

Bir tanesi, Sayın Sonyel de temas etti, bilimsel çalışmaların koordinasyonu.

Bir kere şunu söyleyeyim: Bilimsel çalışmalar bakımından Türkiye hayli iyi bir noktaya geldi. 1981 yılında devlet bu işi ele almaya karar verdiğinde ve Dışişleri Bakanlığı'na görevi verdiğinde, bu görev çerçevesinde de rahmetli Kamuran Gürun başlıca tarihçileri bir araya getirdi, bir toplantı yaptı Kasım ayında, fikirlerini sordu vesaire vesaire. O toplantıdan çıkan sonuç, şaşkınlıklar arasında gördük, Ermeni sorununu derinliğine bilen bir tek Göğünç -rahmetli-dışında, neredeyse kimse yoktu. Gürun birçok kitap yazılmasını düşünüyordu, sorunu fazla o zamana kadar inceleyen olmayınca da, kitap yazan da tabii çıkmadı, rahmetli oturdu, kendisi kitabı yazdı. Ermeni dosyası da bu şekilde meydana çıktı. O günden bugüne çok mesafe kaydettik. Tabii, zaman da az değil, zaman da 25 sene; ama gerçekten çok mesafe kaydettik. Bugün Türkiye'de pek çok kitap çıkıyor. Bu kitaplar iki çeşittir. Bir kısmı, ne zaman Ermeni meselesi alevlense, kamuoyunun bu işe merakı artsa, bazı kişiler hemen bir kitap çıkarırlar ve bu kitaplar daha evvel söylenenlerin tekrarıdır, bir kompölasyondur, oradan, buradan toplamadır. Bunlar iyi de satar. Bir de, buna mukabil, tamamen bilimsel kitaplar var. Onların sayısı daha az, fakat geçmiş yıllara nazaran, mesela 2000'e nazaran dahi, bilimsel kitaplarını sayısı, hem de kalitesi çok arttı. Buna sevinmeli miyiz? Evet, sevinmeliyiz, ama bir noktada da şunu söyleyeyim: İyi bir yere geldik diyoruz, ama Ermenilerle hâlâ baş edecek durumda değiliz, gene Ermenilerin çok çok gerisindeyiz.

Bir de, bilimsel araştırmaların koordinasyonu meselesi var. Hiçbir koordinasyon olmadığı için bakıyoruz ki, bazı konular birçok kişiler tarafından inceleniyor. Hâlbuki bu incelemeler de yeni bir şey getirmiyor. Mesela, mezalim konusu çok rağbetedir, onun hakkında bir alay kitap yazılır, yani bunun esasını zaten Atatürk'ün... yapıyorlar, yani onu çevirip çevirip, birazcık da hamasi şeyler katarak yazmanın hiçbir anlamı yok.

Bunun dışında bazı konular var ki, kimse el sürmüyor, yani bir koordinasyon lazım. Tabii, bu koordinasyonu nasıl yapacağız? Bunu daha evvel düşündük, çare de bulduk, o çareyi de gerçekleştirdik. Çare şudur: YÖK kendi bünyesinde Türk-Ermeni İlişkileri Milli Komitesi kurdu. 2002-2003'te bu Komite'nin değerli çalışmaları oldu, daha ziyade üniversitelere yönelik, Ermeni sorununu öğretecekleri, "Ermeni sorunu nedir" diye öğretmeye çalıştık. Orada birkaç kitap da yayınlandı vesaire. Üzülerek söyleyeyim ki, iki seneden beri bu Komite'nin bir faaliyeti yok. Üyesi olduğum için faaliyete de geçirmek istiyorum, beceremediğimi de söyleyeyim. Ama şimdi YÖK şu veya bu sebepten buna ilgi göstermiyor diye, bu koordinasyon meselesini bırakmamız

da söz konusu olamaz. Nasıl yapabiliriz? Birçok şey var, hep üniversite çatısı altındayız, yani üniversitelerimizden bir tanesi, mesela Başkent, bu işle ilgili başlıca bilim adamlarını bir araya getirebilir ve koordinasyonu orada görüşür, yani orada herhangi bir tebliğ sunmak değil, şu şurada yazıldı, bunu inceleysek iyi olur vesaire gibi, böyle bir şey yapılabilir diye düşünüyorum.

Gene Ermeni araştırmalarıyla ilgili, ihmal edilen iki alan var. Bir tanesi, Ermeni sorununun uluslararası ilişkiler yönünü ihmal ediyoruz. Bir de, Ermeni sorununun hukuk yönünü ihmal ediyoruz. Araştırmalar bakımından söylüyorum. Bugün Ermeni sorununun uluslararası ilişkiler ile ilgili açıdan bazı araştırmalar, bazı kitaplar var, ama son derece de yetersiz, yani sayıları yetersiz. Birçok konunun araştırılması gerekiyor. Mesela, Ermenilerin taleplerini hangi ülkeler ve uluslararası kuruluşlar destekler? 18 ülkenin millet meclisi kabul etmiş, bazı uluslararası kuruluşlar kabul etmiş. Neden? Bu bir soru, bunu sormak lazım. Neden Uruguay kabul ediyor, neden Almanya kabul ediyor? Bunların sebepleri de aynı değil, yani bilen biliyor da, yaygın olarak bilinmiyor, onu söylemek istiyorum. Mutlaka ve mutlaka bunlar üzerinde araştırma lazım. Hangi Ermeni kuruluşları Ermeni taleplerini destekler? Hiç Ermeni talepleriyle ilgili olmayan yığınla Ermeni kuruluşu vardır, bunlar hakkında bilgimiz var mı? O da yok. Ermeni olmayan hangi kuruluşlar, Ermeni olmayan hangi yazarlar ve gazeteciler Ermeni iddialarını destekler? Neden destekler? Bunlara girdiğiniz andan itibaren, ben bunların üzerinde çalışıyorum ister istemez, bambaşka bir dünya var, yani bu işin mücadelesinde, işin uluslararası ilişkilerinin incelenmesini kesinlikle ihmal etmememiz lazım.

Sonunda bütün bunları incelediğimiz takdirde, başka sorular var: Ermeni sorunu Türk dış politikasını nasıl etkilemektedir? Etkilemektedir, ciddi suretle etkilemektedir, ama nasıl? Bunu da çok açıkça meydana koymamız lazım.

Başka bir şey; Ermeni sorunu yakın gelecekte veya orta vadede nasıl bir gelişme gösterebilir? Bunu tahmin etmek mümkün, bu o kadar esrarlı bir şey değil, çalışılırsa tahmin etmek mümkün ve bu tahmini de yapmamız lazım. Yapıyor muyuz? Yani, yani...

En sonu hukuk alanı; işte Sayın Aktan tarafından yaklaşık beş yıl önce gündeme getirilmiştir. Bu konuda Sayın Aktan konuşur, Elekdağ konuşur, gene bir başka Emekli Büyükelçimiz Pulat Tacar konuşur, bir iki kişi daha ifade eder, ama üniversitelerimizde de bu konunun derinliğine, yani soykırım hukuku koskocaman bir hukuk, üniversitelerimizde bununla kim uğraşıyor?

Bir iki arkadaşımız var, ben hiç uğraşmıyorum demiyorum, bir iki arkadaşla olmaz, yaygın şekilde uğraşmak lazım.

Görüldüğü gibi, gerek çalışmaların koordinasyonunda, gerekse bazı alanlarda, araştırmalarımızda büyük eksiklikler var, onları anlatmak istedim efendim.

Teşekkür ederim.

Şimdi soru ve cevaplar için söz vereceğim. Buyurun efendim, sizden başlayalım.

AYDIN TUĞ- Teşekkür ederim.

Bu kadar açıklamalardan sonra benim söz almam gereksiz, ama bir iki şeyi de ben ilave etmek istiyorum. Bu Ermeni meselesini 1980'li yıllarda ilk defa biz Meclis'e getirdik. Bir özel gündem yapılması konusunda bize talimat verilmişti. Allah biliyor ya, o güne kadar Ermeni meselesinin detayını ben bilmiyordum. Altı tane kitap almak suretiyle Büyük Millet Meclisi'nden eve gittim, bir gün çalıştım, ertesi gün özel bir gündemde anlattım. Tehcir olayını anlattık ve karşılıklı öldürme olayını anlattık ve orada bitti. Yıllar sonra zatıalinizin, Sayın Aktan'ın, Pulat Tacar'ın ve Şükrü Elekdağ'ın ve burada Kamuran Beyin -Allah rahmet eylesin- hepsinin bulunduğu muhteşem bir iki gün süren sempozyum yapılmıştı. Amerika'dan profesörler getirdik, Rusya'dan getirdik, hatta Sayın Doğu Perinçek de konuştu, bir sürü dokümanlarla muhteşem sempozyumun sonuçlarını bir kitap haline, Meclisin kütüphanesine hediye ettik. Fakat Sonyel'in söylediği kadar iyimser olamadık. Diyorlar ki, *“bir bilimsel toplantıda karşı karşıya gelelim ve bunları tartışalım, bir bilim heyeti oluşsun”* Bakınız, ben 15 gün bu Ermenilerin İstanbul'da peşinde koştum, dini liderlerini buldum, gittim, kendisinden söz aldım, arkasından onların bir gazetesi çıkar, zannedersen Agon, onu çıkaran başyazarını buldum, işadamlarını buldum. Turizmle ilgilenenleri buldum ve Ermeni-Türk İşadamları Başkanı olan genç bir çocukla konuştum, hepsi bana İstanbul'dan Ankara'ya geleceklerini, Meclis'te bu tartışmayı yapacaklarını söylediler. En son Dışişlerine müracaat ettik, *“Ermenistan'da ilişki kurmak için kimlere müracaat edip, konuşabiliriz?”* dedim. Dışişleri bize yardımcı olamadı, çünkü bizim resmen tanımadığımız kişiler dediler, o yüzden yardım edemediler. Ama biz gayriresmi olarak, Dışişleri Bakanlığı'nın müsteşarıyla temasa geçtik, kendisinden söz aldık, bir iki

profesör göndersin diye. Her şey yoluna girdi, hatta Sayın Başkent Üniversitesi'nin Rektörü de bana dedi ki, *“siz bu konuşmaları yapın, biz de onları davet ediyoruz, bize de söz verdiler, gelecekler.”* *“Peki hocam”* dedim. Bana İstanbul'dan telefon edildi, yalnız dini liderleri dedi ki, *“Kayseri'de bir dini merasimim var, ama benim vekilimi göndereceğim.”* Saat 7,30'da Büyük Millet Meclisi'ne telefon ettiler, *“bizi kim karşılayacak, nereye geleceğiz?”* diye. Ben dedim ki, *“siz, neyle gelecekseniz, oradan aldıracağım, bizim misafirhanelerimizde misafir edeceğiz, tekrar göndereceğiz.”* Sabah oldu, misafirhaneye gittim, ne gelen var, ne giden. Gelmezler efendim, ne kadar temas kurarsanız kurun, bu insanlar kalkıp, ne bilimsel toplantıya gelirler, ne şuraya, ne buraya gelirler. Onun için bu iyimser şeyi de saygıyla karşılıyorum, fakat olacağına da inanmıyorum. Bunu belirtmek istedim. Bu konuşmaları zatinaliniz de biliyorsunuz, çok tartıştık, ama sonucunu bir yere bağlayamadık.

Teşekkür ederim.

OTURUM BAŞKANI- Çok teşekkürler.

Buyurun Sayın Karaca.

SALİH ZEKİ KARACA- Sayın Başkan, sizin önerinize ben bir ilave yapacağım: “Üniversitelerden hocalarımız bu konuyla ilgileniyor, ama kafi değil” dediniz. Ben de diyorum ki...

OTURUM BAŞKANI- Özellikle uluslararası ilişkiler ve hukuk alanında eksiklik var, tarih yeterli efendim.

SALİH ZEKİ KARACA- Ben de diyorum ki, uluslararası ilişkiler ve hukuk alanında verilen derslere, bunun bir örnek olay (case study) olarak alınması, konulması ve öğretilmesi çok yararlı olur. Çünkü dışarıdaki üniversitelerde bu türlü eğitim var, bundan yararlanmamız lazım. Bunu söyleyecektim.

OTURUM BAŞKANI- Tamamen iştirak ediyorum.

Buyurun Sayın Aktan.

GÜNDÜZ AKTAN- Yalnız bu case study olarak değil, aslında Sözleşmeye çalıştığınız zaman, mutlaka holokostu, Yahudi soykırımını çalışmanız lazım ki, bunları mukayese edebilirsiniz, çünkü Sözleşme ona göre yapılmıştır. Sonra 40 yıllık bir boşluk var, bir daha soykırıma benzer bir şey olmamış. Bosna Hersek geliyor, aslında bir yıl önce Ruanda, ondan sonra Bosna Hersek geliyor. Bosna Hersek, border line keys deniliyor, yani hakikaten soykırım mı, değil mi belli değil, ama Ruanda bir soykırım. Demek ki, bu son 1994'ten bu yana bir de gelişmiş bir jores produce var. Bütün bunları da sokmak lazım. Filozoflar da bu işe el attılar ve geçen yıl 24 filozofun holokost konusunda çalışmaları var. Bu işin psikolojik yönü var, yani hangi durumlarda bir toplum ırkçılığa dönüşür, hangi durumlarda ırkçılık bir başka hedef grubu yok edecek kadar yoğunluk kazanır? Bunu başka hiçbir, yani sosyoloji filan, bunun altından kalkamıyor. Demek ki çok yönlü bir şey ve bunu hakikaten üniversitemizin yapması lazım. Eğer bunu üniversiteler yapamazsa, başka hiçbir kurum yapamaz. Bu vesileyle şunu söylemek istiyorum: Ermeni sorunu tamam da, bir de güncel bölünme sorunumuz var ve bunu bir türlü ele alamıyoruz, yani ele almakta büyük zorluklar var. Bu zorlukları da biliyoruz, ama bu en azından kapalı kapılar arkasında ele alınamaz mı akademi tarafından, belli yönleri çalışılmaz mı, bunun siyasi yönü yok mu, tarihle belli paralellikler çizemez miyiz? Bunları hiçbir şekilde çalışmıyoruz. Bunu da ileride tarihte mi çalışacağız acaba, yani akademik çalışmaları ileride mi yapacağız?

SALİH ZEKİ KARACA- Efendim, yine tarihsel bir bakışla, ASALA'nın cinayetleri, faili meçhul cinayetleri ne zaman başladı? 1975'te başladı, 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'dır; aradaki ilişkiyi kurabiliyor muyuz? Yani kurabiliriz, böyle bir ilişki var herhalde. Düşünün ki, Ermeniler örgütlü cinayetlerini 1920'lerde yapıyorlar, işte Talat Paşa'yı, Sait Halim Paşa'yı, onu, bunu öldürüyorlar. Sonra uykuya yatıyorlar, onlarca yıl hiç tık yok ve sonra birden uyanıyorlar, "bizim acılarımız vardı, biz soykırıma uğradık" falan filan. Ne zamana rastlıyor? Kıbrıs Barış Harekâtı'na. Ne zamana kadar devam etti? 1983'e kadar. 1983'te ASALA saçmaladı, Orley'de Türk Hava Yolları yolcuları arasında bomba patlattı, orada Türkler yanında Fransızlar ve bir iki Amerikalı galiba öldü, hemen önlediler, hemen yakalandı, faili meçhul olmadı o, dikkat ederseniz hemen yakaladılar, mahkûm ettiler ve orada şıp diye durdu; 1983. Ertesi yıl PKK silahlı eyleme başladı. Tesadüf mü acaba?

SALONDAN- O zaman bize istihbarat haberleri geliyordu, bilgileri geliyordu, Rumların Kürtlerle ve Ermenilerle teması geçtiği hakkında, Türkiye'ye karşı bir harekete geçeceklerine dair. Buyurduğunuz doğru tabii.

OTURUM BAŞKANI- Efendim, bu tamamen doğru, Yunanistan'daki bazı yayınlarla bu yavaş yavaş meydana çıkıyor. Bu yayınlardan tabii, pek farkında değildik, ama geçenlerde ölen Yerasimos'un son yazılarından bir tanesinde ASALA'ya Yunanistan'ın çok yardım ettiğine ait birçok bilgi var.

Teşekkür ederim.

Başka var mı? Buyurun hocam.

SALONDAN- Çok teşekkür ederim Sayın Başkanım.

Ben Sina Akşin hocama aynen katılıyorum. Çok iyi düşünmek gerektiğine inanıyorum ve şu anda bunun bir amaç, yani Ermenilerin bu zamanı ayarlamasının nedeni, ben baştan itibaren görüyorum, yani Ermenilerin Kars, Gümrü, Moskova ve Lozan uluslararası antlaşmalarla tanınmış Türk hudutlarını reddetmesi ve Türkiye'den toprak istemesi gibi, devletler hukukunu hiçe sayarak yaklaşımları ve Ermeni ASALA terör örgütü tarafından katledilen Türk diplomatları ya da Orley Havaalanı terör saldırıları gibi acı olayları âdeta unutturulmak istenmektedir. Birinci Dünya Savaşı'nda zor şartlar altında savaş güvenliğini sağlamaya yönelik olarak alınmış önlemler, Ermeni soykırımı gibi bir iftira başlığı altında toplanmıştır. Hükümet ise, bu iftiranın bir ilgililer arası konferans toplanarak incelenmesi önerisini bizzat Sayın Başbakan ağzından ortaya atmıştır. Hükümetin bu zayıf davranışının da âdeta bir yansıması olarak, Avrupa Parlamentosu derhal Ermeni soykırımı konusunda bir karar çıkartmıştır. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyelik müzakerelerini düzenleyen Müzakere Çerçeve Belgesi de Avrupa Parlamentosu'nun bu tavsiye kararını, Türkiye'nin üyelik için kabul etmesi gereken müktesebat yasalar arasına katmıştır. Ermenistan ise, Sayın Başbakan'ın konuyu konferansta çözümleme önerisini hayalci bulduğunu ifade ederek, ciddiye almamıştır. Hatta Ermenilerin 2015 yılını Ermeni soykırımının 100'üncü yıldönümü ilan ettirme girişimlerine başladıkları görülmektedir. Bu çok önemli bir nokta ve ben şahsım olarak, yapmamız gereken şeyin, milli projelerimizle, Sayın Mehmet Perinçek'e de katılıyorum, hazırlıklı olup, Atatürk ilkelerini özümseyerek,

ülkemize sahip çıkmamız gerektiğine, dik durarak, yürekliliğimizi göstermemiz gerektiğine inanıyorum.

Saygılarımı sunuyorum.

OTURUM BAŞKANI- Çok teşekkür ederim.

Buyurun efendim.

Prof. Dr. ENVER HASANOĞLU- Efendim, iki gün yoruldu, hepimize teşekkür ediyorum. Konuşmacıları, yurtdışından gelen konuşmacılara, başkanlara, organizasyon komitesine, bizim Yönetim Kuruluna ve en önemlisi Sayın Rektörümüze, bize her zaman maddiyaten ve manen destek verdiği için teşekkür ediyorum.

Bazı söylenen hususlar vardır, tabii doğrudur, çok bedbin olmamak lazım. Üniversiteler de harekete geçti, eskisiyle mukayese ederseniz, bir hareket var. Ömer Bey dediğiniz doğrudur, bu ara maalesef YÖK'le Hükümet arasında bir soğukluk vardır. Ama dediğiniz konu, bir üniversite çatısı altında olabilir mi? Herhalde bizde olabilir diye düşünüyorum. Yalnız, yarın biz bunu Rektör Beyle tartışırız ve size döneriz.

Hepinize teşekkür ediyor, saygılar sunuyorum.

OTURUM BAŞKANI- Efendim, ben de herhalde katılanlar adına size teşekkürlerimizi sunmak istiyorum. Bu toplantı son derece bilimsel, bilimsel düzeyi gayet yüksek olarak cereyan etti. Aynı zamanda çok da iyi organize edilmişti. Çok teşekkür ediyoruz efendim.

--&--